DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14076

Vitebsk Memorial Book

Viṭebsḳ

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

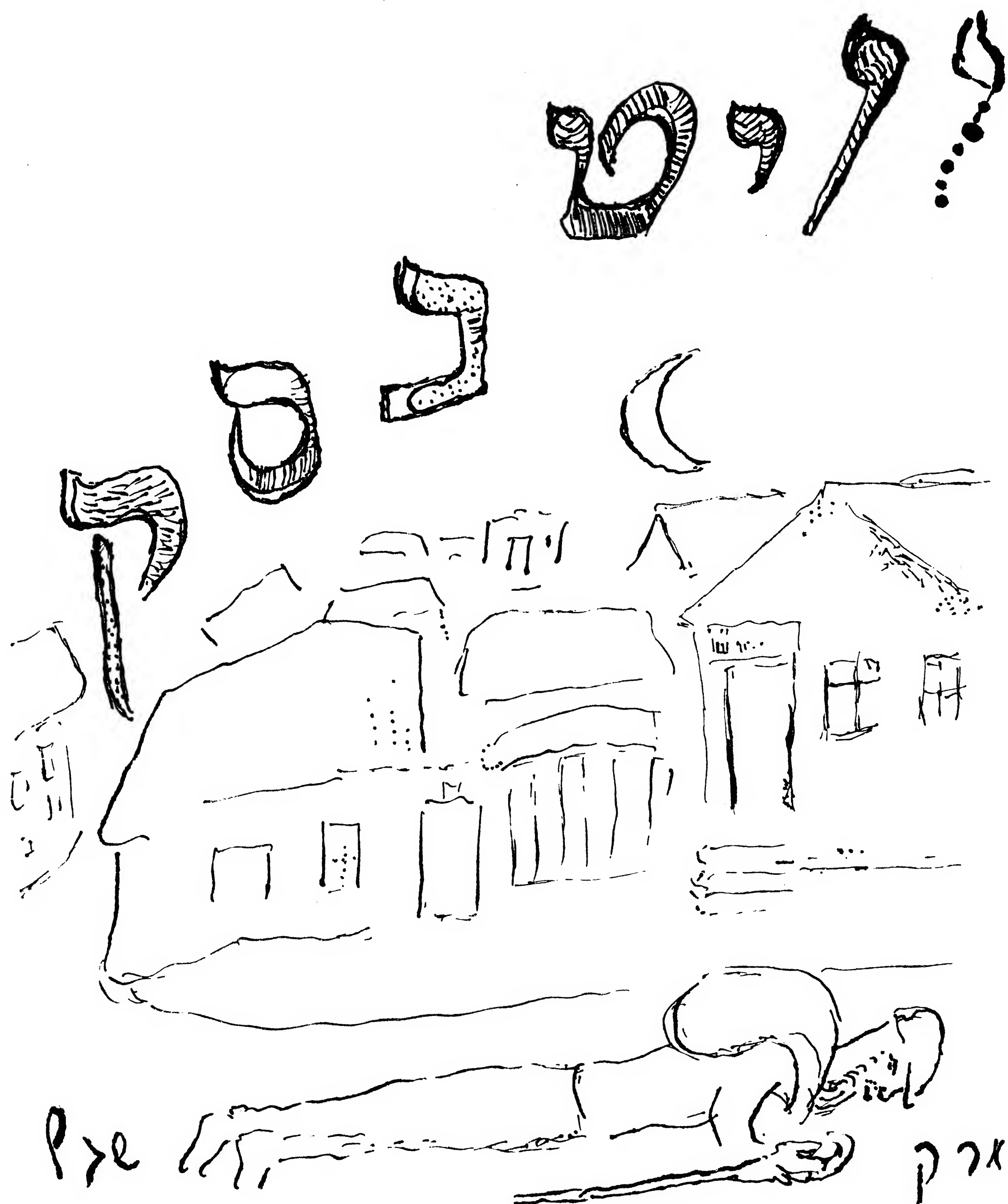
Original publication data

TITLE	Vitebsk / ʻarukh ʻal-yede Barukh Karu.
IMPRINT	880-02 Tel Aviv : Irgun ʼole Vitebsk yeha-sevivah be-Yiśraʼel, 717 [1957]
DESCRIPT	508 columns : ill., ports. ; 28 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Vitebsk.
	Vitsebsk (Belarus) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Vitebsk.
ADD'L NAME	Karu, Baruch, 1889-1972.

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

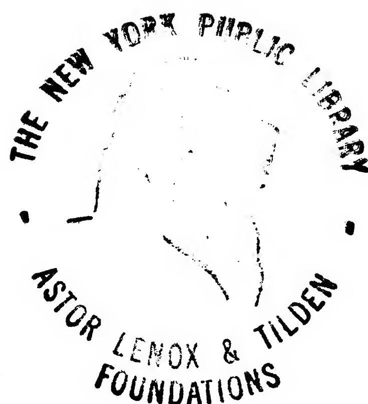
PRINTED IN THE U.S.A.

ספר וויטבסק

יוצא על ידי ארגון עולי וויטבסק והסביבה בישראל • תל-אביב, תשי״ז

ערוך על־ידי ברוך קרוא
בהשתתפות ועדת ספר וויטבסק: משה די שליט, אריה אלינסון, ישראל ריפין

נדפס בישראל
דפוס קואופרטיבי „אחדות" בע"מ, תל־אביב

התוכן

תמונות

גבורים וקדושים

בשער הספר

בתקופת יולי—אוקטובר 1941 (תמוז—אלול תש"א) נחרבה הקהלה היהודית בוויטבסק והסביבה וכל האוכלוסיה היהודית בפלך זה הושמדה בגיטו וויטבסק באופן אכזרי על ידי הנאצים הגרמניים. לא ידוע לנו עד היום המספר המדוייק של הקרבנות שנרצחו ע"י הרוצחים. אנו, קבוצת עולי וויטבסק בישראל, התעוררנו להדליק נר-זכרון לקדושים ע"י הוצאת קובץ מאמרים, מוקדשים לזכר הקהלה ואישיה.

עוד בפגישת חוג מצומצם של בני וויטבסק בדירתו של ר' ישראל זאב וולפסון ז"ל בשנת 1942 למלאות לו 75 שנה, הוחלט לאפשר לבעל היובל להעלות על הנייר את זכרונותיו, כאיש מעורב בצבוריות של וויטבסק והסביבה וכאחד מראשי הציונים במקום. בחרנו בועדה בת שלשה חברים (משה די-שליט, דב וולוחונסקי וישראל ריפין) שעליהם הוטל להוציא את הדבר לפועל. לשם מטרה זו הוזמן מר א. אהרוני לעמוד לימינו של מר וולפסון ברישום פרקי זכרונותיו מפיו. מר וולפסון העלה מתחום הנשיה את קורות החיים הצבוריים (החנוכיים, הכלכליים והלאומיים) ביהדות וויטבסק מראשית התנועה הציונית בעיר ועד שעלה עליה הכורת הסובייטי.

כשצף הרעיון להנצחת זכר קהלתנו (וזה כעבור 12 שנה) ע"י הוצאת קובץ, הנחנו כיסוד הספר הזה את הזכרונות של ר' י. ז. וולפסון ז"ל, שהיו בידינו, צרפנו לזכרונות האלה מספר מאמרים על תולדות העיר, סביבתה והקהלה על אישיה ומנהיגיה הרוחניים, שנכתבו בעיקר בידי יוצאי וויטבסק, פנינו גם אל בני עירנו בארץ ובחו"ל, ביחוד אל העסקן מר הרי אברמסון (אברהם אברמים) מניו-יורק בנוגע להשתתפותם בהוצאות הספר. בני עירנו בארה"ב התרשמו והתלהבו למקרא פרקי הזכרונות של מר וולפסון שהמצאנו להם והביעו את נכונותם לתמוך בעין יפה במפעלנו. כמו-כן נתעוררו להוציא ספר וויטבסק באידיש בשביל בני עירנו שם, בעריכתם והוצאתם הם.

ספרם יצא לאור בשנת 1956 בשם „וויטבסק אַמאָל", וחלק מסוים מן החומר שבו משותף הוא לשני הספרים והם משלימים זה את זה.

מכירים אנו, שספרנו זה אינו ממצה את כל הגלגולים, המאורעות והזעזועים שעברו על יהודי וויטבסק, בעיקר בתקופת המלחמה השניה והשואה הנאצית שהביאו לידי חורבן גמור של קהלתנו הקדושה. אין ספק שנמצא חומר עשיר ומגוון בידי פליטים מיהודי וויטבסק, המפוזרים ברוסיה ויתר ארצות הגולה, אלא שלא יכולנו, לצערנו, להשיגו; השתדלנו, איפוא, בתנאים הנתונים לנצל את האפשרויות הקיימות במידה הגדולה ביותר ואנו תקוה כי הוא ישמש גלעד לדורות לקהילת וויטבסק המפוארת והמהוללה.

בהזדמנות זו הננו להביע את תודתנו העמוקה לכל אלה שעזרו לנו בהכנת הספר ובהוצאתו לאור, וביחוד לאחים אברהם ושמואל אברמסון (אברמים) בארצות הברית, שתרמו תרומה ניכרת להצלחת המפעל; לבן עירנו הדגול הצייר מאַרק שאגאל, על זכרונותיו המענינים, הציורים והרפרודוקציות; למערכת „וויטבסק אמאל" באמריקה על שיתוף פעולה.

וכן יבואו על הברכה כל חברינו וידידינו שפרסמו רשימות ומאמרים והיטו שכם למפעל בכל צורה אחרת שהיא.

ארגון יוצאי וויטבסק והסביבה
הועדה להוצאת ספר וויטבסק

משה די־שליט, אריה אלינסון, ישראל ריפין

2

דאס איז דער לעצטער קוק, דער לעצטער
ווארט, די לעצטע טרער, דער לעצטער
וואונק צו אונזער שטאט וויטעבסק.
איך שייד זיך איבער.
איך לאז נאר איבער דארטן די ביינער פון
מיינע עלטערן - דארטן אויפן בערגל.
אבער אויך זיי - האבן די סאנים צעווארפן.
— דריי מאל בין איך אוועק פון מיין
שטאט.
דעם ערשטן מאל. ווען איך האב געזוכט
יענע העלע געלטע פארב, די גאלדענע
פייגל פון פורפור, בלוי, גרין.
אוועק אין פאריז.
דעם צווייטן מאל - אין דער [illegible] פון יענער
רעוואלוציע. ווען אין בילד האט אנגעהויבן
פארלירן איר פרייהייט.
אוועק אין פאריז.
דעם דריטן מאל - איצט ווען אלס איך
בין איך באגעגנט. איך ווייס ניט ווער און
ווייס ניט פון וואנען - איך בין אוועק
אין פאריז אבער אויך אין דער לאנד פון דער
ביבל.
זאל בלייבן וויטעבסק אויף מיינע בילדער
זאל בלייבן די שטאט אין אייער זכרון
זאל בלייבן די שטאט אין אונזער טרויער
זאלן מיר געדענקען, אז קיין טרער בלייבט
ניט הענגען אין דער לופטן אן פרוכט,
ווייל אונזערע טרערן זיינען טראפן פון ליבע.
אונזער בלוט די פארגאסענע איז אונזער
שענסטער קאלאריט פון אונזער שאפן.
און ווען איך וואלט קאנען - וואלט איך מיינע
לעצטע יארן אייך צושיקן - כדי צו זאלן
ווערן און העלפן בויען די גרעסטע
היים אין דער וועלט פון פרייהייט
און אידישקייט.

מארק שאגאל

(מתוך מכתב לוועדת הספר)

הִנֵּהוּ מַבַּט־פְּרִידָתִי, דְּבַר־פְּרִידָתִי, דִּמְעַת־פְּרִידָתִי, נִפְנוּף־יָד שֶׁל פְּרִידָה לְעֵבֶר עִירֵנוּ וִיטֶבְּסְק.

הִנְנִי וְאֶטָּשֶׁנָּה.

רַק אֶת עַצְמוֹת־הוֹרַי אַשְׁאִיר שָׁם — שָׁם, עַל הַגִּבְעָה, אַךְ גַּם אֵלּוּ פֻּזְּרוּ וְהוּפְצוּ עַל יְדֵי הַצּוֹרֵר...

שָׁלֹשׁ פְּעָמִים עָקַרְתִּי מֵעִירִי.

לָרִאשׁוֹנָה — בְּחִפּוּשׂ אַחֲרֵי הַגּוֹן הַהוּא, בְּהִיר־הָעַיִן וִיקַר־הַמְּצִיאוּת, צִפּוֹר־הַזָּהָב הַמִּתְחַמֶּקֶת שֶׁל אַרְגָּמָן, כָּחֹל, יָרֹק...

עָקַרְתִּי אֶל פָּרִיז.

בַּשְּׁנִיָּה — בְּעוֹנַת הַמַּהְפֵּכָה הַהִיא, כְּשֶׁהֵחֵלָּה מְצַמְצֶמֶת הָעַצְמָאוּת שֶׁל צִיּוּרִי.

עָקַרְתִּי אֶל פָּרִיז.

וּבַשְּׁלִישִׁית — עַתָּה, כְּשֶׁנִּפְגַּע הַיְּהוּדִי שֶׁבִּי, יוֹדְעֵנִי עַל יְדֵי מִי, אוֹ אֵינִי יוֹדֵעַ? —

עָקַרְתִּי אֶל פָּרִיז, אַךְ גַּם אֶל אֶרֶץ הַתְּנַ"ךְ.

תִּשָּׁמֵר, אֵפוֹא, וִיטֶבְּסְק עַל גַּבֵּי צִיּוּרַי.

תִּשָּׁמֵר, אֵפוֹא, הָעִיר בְּזִכְרוֹנְכֶם.

תִּשָּׁמֵר נָא הָעִיר בְּאֶבְלֵנוּ.

נִזְכֹּר נָא הֵיטֵב, כִּי אֵין הַדִּמְעָה תְּלוּיָה וְעוֹמֶדֶת, אֶלָּא עַל מְנַת שֶׁתִּשָּׂא פְּרִי.

כִּי דִּמְעוֹתֵינוּ — דִּמְעוֹת־אַהֲבָה הֵן, וְדָמֵנוּ הַנִּשְׁפָּךְ — בְּלִיל צְבָעִים הַמַּרְהִיב בְּיוֹתֵר שֶׁל יְצִירָתֵנוּ.

וְאִלּוּ בְּכֹחִי הַדָּבָר — הָיִיתִי מְשַׁגֵּר אֲלֵיכֶם אֶת שְׁנוֹת־חַיַּי הָאַחֲרוֹנוֹת, לְמַעַן יְעוֹדְדוּכֶם בַּהֲקָמַת זֶה הַמִּקְלָט לְיַהֲדוּת וּדְרוֹר, הַנִּשְׂגָּב שֶׁבָּעוֹלָם!

מארק שאגאל

(מאידיש: א. א.)

וויטבסק לפי האנציקלופדיה היהודית־רוסית

וויטבסק היא עיר היסטורית עתיקה, נזכרת לראשונה בשנת 1021, היתה בירת נסיכות וויטבסק, שנספחה בשנת 1320 לליטא. הידיעות הראשונות על היהודים הן משנת 1551, שבה שוחררו היהודים ממס מיוחד. באגרת המלך סיגיזמונד השלישי לעירונים בוויטבסק משנת 1597, שבה מדובר על הסוחרים היהודים הבאים לעיר, נאמר „שהיהודים בעיר אין להם ישיבת קבע לפי מנהג ישן נושן". בשנת 1605 נזכרו בכל זאת שני סוחרים יהודים תושבי העיר. ראשית התהוות קהילה היתה כנראה בשנת 1627, כשהרשה המושל סימאון סאנגושקו ליהודים, בתעודה על שם החוכר יהודה יעקובוביץ, לבנות בית כנסת על אדמתם, בארמון או בעיר לפי אגרות הזכויות של המלכים והמושלים הקודמים. לפי תעודת המלך משנת 1634 ניתנה ליהודי העיר חוץ מהזכויות וההנחות של יתר יהודי ליטא בענין מסחר והקמת בתי כנסת ובתי קברות הזכות לרכוש קרקע בבתים במסים רגילים.

ימים קשים באו לקהילה בשנת 1654, עם פרוץ המלחמה בין פולין ומוסקבה. היהודים נשאו בכל הסבלות יחד עם יתר התושבים במשך שבועים של המצור. לפני המצור הקימו מצודות, חיזקו שער הנקרא „שער יהודי" ותרמו כספים לביצורים וכן להחזקת צבא פולין. הם בעצמם השתתפו בהגנת העיר, ערכו סיורים והדפו התקפות. לאחר כיבוש העיר ציווה המצביא הרוסי שרמטייב ליהודים לתת אלף דינרי זהב לכיבוד הקוזקים. אחרי כן נכלאו היהודים בכלא, וכל רכושם בשווי של 100 אלף דינרי זהב הוחרם. כן הוחרמו תעודות הזכויות והשטרות שבידיהם. היהודים גורשו לרוסיה. מתחילה החזיקו אותם בבית הסוהר של נובגורוד, אבל בדרך לשם וכן בעיר עצמה מתו רבים מהם ממחסור. אחרי כן הובאו לקאזאן, ושם נשארו עד שביתת הנשק בשנת 1667. למרות הכל נשארו היהודים נאמנים לפולין, כפי שהעידו השבויים הפולנים, אצילי וויטבסק, שנכלאו יחד אתם. בשנת 1670 כשחזרו היהודים התאוננו, שעם כיבוש העיר מסרו לעירונים הנוצרים נגד קבלות לשמירה כמה דברי חפץ וכן כלי קודש, אולם הקבלות ויתר התעודות אבדו בהיותם ברוסיה ואין להם אפשרות לתבוע את המגיע להם. כן התאוננו היהודים בשנת 1677 בפני הבישוף של פולוצק, שהעירונים הנוצרים השתלטו על מגרש שנועד לבית קברות יהודי, ותלונתם נתקבלה על ידי הבישוף. המלך יאן השלישי שיחרר את היהודים מהגבלות וקיים את זכויותיהם לבנות בתי עץ ואבן, לשמור ולקיים מצוות דת ישראל. בשנת 1712 גילתה העיריה איבה ליהודים לאחר שנשרף בית הכנסת. העיריה השתלטה על המגרש שהיה שייך ליהודים ובנתה עליו בנסיה. כשמיחו על כך „פני" הקהילה ניתנו למכים ובתיהם היו לבז. בית הדין הליטאי העליון דן את ראש העיר ואת הקהילה הנוצרית של העיר להחזיר את הקרקע שעליו נבנתה הכנסיה ולשלם ליהודים נזק בסך 13560 דינרי זהב. חדשים אחדים לפני פירסום פסק הדין, ציוה המושל פוציי בווילנה להסיר את הצלב שהוקם על המקום שבו נמצא לפני כן בית הכנסת, לקבור אותו בבית הקברות ולא לתת להקים אותו שוב.

קהילת וויטבסק היתה שייכת לגליל רייסן. בשנת 1711, למשל, התאוננו נציגי קהילת וויטבסק בועד שנתכנס בדוב־רובנה, שהיהודים הכפופים לועד אינם משלמים מסיהם כראוי. בשנת 1738 איים הועד על קהילת וויטבסק לשלוח גובה בלווית חיילים.

בוויטבסק היו שריפות גדולות בשנות 1711, 1733, 1752, 1757 (פעמיים) ובשנת 1762 (נשרפו 800 בתים)' במחצית השניה של המאה השמונה עשרה נמנו בעיר שלושת אלפים יהודים גברים.

בוויטבסק נשתמר שנים רבות פנקס, המקיף 200 שנה. הרשומה הראשונה היא משנת תס"ו. בפנקס רשימת חובות החברות לכמרים שונים. השטר כתוב על קלף, מצד אחד רוסית ומן הצד השני פולנית. נקבע חרם על יהודי הכפרים והסביבה שאינם משלמים מסים ורח"ש ועורכים מנינים לתפילה על דעת עצמם. לחתונה מותר היה להזמין לא יותר מ־30 איש חוץ מקרובים. לברית מילה מותר היה להזמין לא יותר מ־30 איש. אסור היה לכבד בעוגות ובמיני מתיקה. הגבלות אלה נעשו כדי למנוע מסיבות גדולות, שלא לבייש את העניים שאינם יכולים לערוך אותן. חברי הקהל שאינם משלמים מסים זכאים היו להזמין לחתונה רק 10 איש. כדי למנוע סכסוכים עם הגויים אסור היה לחכור מגרש ליד בית הכנסיה הקאתולית.

בשנת 1772 נספחה וויטבסק לרוסיה, ומשנת 1796 נעשתה העיר הראשית של פלך. מעמד הסוחרים הנוצרי הפריע בכל האפשר בחירת יהודים למשרות עירוניות. וכשניתנה בשנות השמונים למאה ה־18 ליהודים בפעם הראשונה הזכות להשתתף בבחירות העירוניות זקוקים היו למכתב מיוחד מאת הקיסרית ייקטרינה השניה למושל בלורוסיה, שיהיהודים יוכלו להשתמש בזכותם. לפי מפקד 1847 נמנו במחוז וויטבסק 9417 יהודים. בשנת 1861 נמנו 14774.

לפי מפקד 1897 נמנו בעיר 34420 יהודים בתוך אוכלוסיה כוללת של 65719 נפש. המקצועות העיקריים של היהודים היו לפי המפקד מלאכה ומסחר. היהודים בעלי המלאכה היוו יותר משמונים אחוזים של כל בעלי המלאכה בעיר ויותר משליש כל האוכלוסיה היהודית. מחצית כל בעלי המלאכה עבדו ללא כל שוליות ופועלים. 45 אחוזים של בעלי המלאכה לא ידעו רוסית. רוב בעלי המלאכה היו חייטים וסנדלרים. יתר המלאכות היו בעיקר מלאכות עץ, נפחות ובניה. היו גם נגרים שעבדו בשביל ערים אחרות. כמה בעלי מלאכה ייצרו כלי חקלאות. המסחר פירנס יותר משליש יהודי העיר. רוב הסוחרים סחרו בתוצרת חקלאית, אחרי כן באה תלבושת. היו יותר מאלפיים וחצי פקידים ופקידות, משרתים ומשרתות.

יעקב לשצ׳ינסקי

וויטבסק והפלך במאה התשע־עשרה

מבוא

פלך וויטבסק השתייך במשך כמה מאות שנה למלכות פולין, שבה התרכזה עד חלוקת פולין כמעט כל היהדות האשכנזית. היהדות האשכנזית פירושה בעבר הקרוב ובהווה כל היהדות היוצרת. עם התפוררות פולין קמה נטיה בין יהודי פולין להתפזר על פני העולם. מובן מאליו, שהנדידות הראשונות היו לארצות השכנות — חלקים גדולים של יהודי פולין עקרו לרומניה, להונגריה, לבוקובינה ובמקצת גם לגרמניה, שבה היו הערים חרבות אחרי מלחמת שלושים שנה והמסחר היה ירוד וליהודים שבאו מפולין ניתנו הנחות.

יהודי פולין סבלו במשך כל המאה השמונה עשרה לא רק מדלות ומקיפוח זכויות, אלא גם מהתקפות הקוזקים ומכל מיני שוד ושריפות. מצבם הלך ורע משנה לשנה. היציאה לארצות השכנות במערב לא יכלה לפתור את בעיתם לא מבחינה מדינית ולא מבחינה כלכלית, והיא הלכה ונעשתה דחופה יותר ויותר משום שהעודף הטבעי היה גבוה גם בין היהודים ובין הנוצרים, וההתפתחות הכלכלית לא הלמה את גידול האוכלוסיה.

ואילו ממזרח השתרעה הקיסרות הרוסית הגדולה, שהרחיבה במאה השבע עשרה וביחוד במאה השמונה עשרה את גבולותיה למכביר על ידי נצחונותיה על שבדיה בצפון, על טורקיה בדרום וכן באסיה. יהודי פולין נמשכו לרוסיה. עוד לפני חלוקת פולין הראשונה בשנת 1772 ניתנה ליהודים רשות לשבת ברוסיה הדרומית, בפלכי חרסון וייקאטרינוסלאב שלאחר כך. ייקאטרינה הגדולה, שנקטה תרבות המערב ושאפה לפתח ברוסיה מסחר ותעשיה, יעצה לגנראלים שכבשו חלקי פולין עוד לפני החלוקה לפרסם מודעות, המבטיחות זכויות שוות ליהודים. אולם עד חלוקת פולין לא היו יהודים ברוסיה. הממשלה קיימה מדיניות „שלא לתת לשונאי ישו לבוא לארץ רוסיה הקדושה". רק בפלכי אוקראינה של רוסיה, צ׳רניגוב ופולטאבה, היו מאות אחדות של יהודים בעלי זכות מסחר מיוחדת, אבל היו נתונים תמיד לצרות.

עם חלוקה ראשונה של פולין מתחילים דברי ימי היהודים ברוסיה — ופלך וויטבסק (לשעבר פולוצק) היה אחד מאותם האיזורים ברוסיה הלבנה, שנספחו לרוסיה עוד לפני החלוקה הראשונה.

כידוע הבטיחה ייקאטרינה ליהודים זכויות מלאות. יהודי רוסיה הלבנה, שנהנו ראשונים מן הסיפוח לקיסרות הרוסית הגדולה, שהתחילה להתפתח מבחינה כלכלית במהירות רבה במחצית השניה של המאה השמונה עשרה, ניסו לנצל את זכויותיהם ביד רחבה. פלך וויטבסק, הקרוב ביותר לרוסיה הגדולה, היו לו סיכויים מן המובחר. אולם אין טוב בלא רע — על ידי הקרבה לרוסיה הגדולה משך פלך וויטבסק, וביחוד עיר הפלך, סוחרים מרוסיה הגדולה. וויטבסק והפלך יושבים לא רק בדרך לרוסיה הגדולה, אלא גם בדרך לליפלנד ולקורלאנד, והמסחר עם פלכים אלה ודרכם עם ארצות המערבית היה חשוב בשביל סוחרי רוסיה הגדולה.

לגבי אירופה המערבית היתה רוסיה הגדולה ארץ מפגרת, אולם לגבי פולין היתה ארץ מפותחת. ייקאטרינה הגדולה השקיעה הרבה מרץ בפיתוח מסחר ותעשיה. לפי דברי טוגאן־באראנובסקי עלה מספר בתי החרושת ברוסיה הגדולה מן 984 בעלייתה של ייקאטרינה לכסא המלכות עד 3161 במותה. ברוסיה הגדולה כבר היו קיימים בימי חלוקת פולין, הם ימי בוא המוני יהודים לרוסיה, מעמד סוחרים מפותח וגם תעשיה עצמית גדולה.

מצב זה קבע את גורלה של כל היהדות הרוסית ובתוכם של יהודי פלך וויטבסק. מצד אחד העמידו מחסומים גבוהים ליהודים על גבולות רוסיה הגדולה. בשנת 1790 קיבלו סוחרי מוסקבה החלטה על סכנת התחרות מצד יהודי רוסיה הלבנה, המציפים את מוסקבה וערים רוסיות אחרות בסחורות זולות ומגיעים אפילו לקונים בבתיהם. החלטה זאת הביאה לידי הנהגת תחום המושב. ייקאטרינה הגדולה, שנתנה ליהודים את כל הזכויות בחלוקת פולין הראשונה, הכריזה שהיא מתכוונת רק לאותם הפלכים שבהם ישבו היהודים מאז אבל לא למקומות ברוסיה הגדולה. מן הצד השני ניתנו ליהודים אפשרויות ריחבות לפתח בפלכי התחום מסחר ותעשיה, אפילו מתוך סכנה של התחרות לרוסים הגדולים במקומות אלה.

וכך הווה. בפלכים הקרובים לרוסיה הגדולה כגון פלך וויטבסק היו בסוף המאה השמונה עשרה ובראשית המאה התשע עשרה כמה סוחרים וחנוונים מרוסיה הגדולה, וכולם נידחו ממעמדם על ידי היהודים, כמו שנראה להלן. אותו התהליך היה גם בפלכי רוסיה החדשה בדרום, ששם היתה התישבות הרוסים הגדולים חשובה לאכלוס הפלכים, אבל היהודים התחרו בערים עם הרוסים הגדולים.

הקדמה זו נחוצה לנו כדי להבין את התפתחות האוכלוסיה היהודית בפלך וויטבסק. התפתחות זאת כבר משכה אליה בשנים הראשונות של הסיפוח זרם גדול של יהודים מאזורים אחרים משום ש„הקרבה לרוסיה הגדולה פירושה קרבה לשוק הרוסי הגדול ולערי הנמל ריגה וליבאווה. אולם התקוות הגדולות לא הוגשמו במידה גדולה, ויהודי וויטבסק הצטרכו לחפש פרנסה על ידי נדידה ולצאת לעבודה בפלכים הסמוכים.

האוכלוסיה

ידענו, שהמספרים המובאים למטה על מספר היהודים בפלך וויטבסק ובעריו אינם מדוייקים, אבל אין ספק שהם נותנים מושג מה אפילו בנוגע למספר המוחלט של יהודים ונוצרים. אולם עוד יותר חשוב הוא המספר היחסי, משום שעל ידיו אנו יכולים להעריך גם את תפקיד היהודים באוכלוסיה וגם את פיזור היהודים. פיזור זה

במקומות שונים נותן במידה מסויימת גם תמונת הפיזור לפי המקצו־עות, על כל פנים לפי היקף המקצועות. יהודי הכפר היו בני המעמד הזעיר, בעוד שבערים כבר היו מעמד בינוני ומעמד אמיד אפילו בסוף המאה השמונה עשרה. גם מבחינת המצב התרבותי היה בסוף המאה השמונה עשרה הפרש גדול בין יהודי הכפר ויהודי העיירה מצד אחד ובין יהודי הערים הגדולות מן הצד השני.

טבלה א׳

סוג המקומות	יהודים		נוצרים	
	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים
ערים	3.098	20.3	12.040	2.1
עיירות	1.8.44	12.1	5.254	0.9
כפרים	10.304	67.6	546.744	97.0
ס״ה	15.246	100.0	564.038	100.0

ראשית כל חשוב להדגיש, שיותר משני שלישי האוכלוסיה היהודית ישבו בכפרים — זאת היתה הירושה הכלכלית שקיבלו היהודית מן המדינה הפולנית הפיאודלית. הפרנסות הראשיות של יהודי הכפרים היו פונדקאות, חכירה וסרסרות ליד בעל האחוזה. היו גם חנוונים זעירים, שאצלם קנתה האוכלוסיה דברים שהאיכר לא יכול היה לייצר בעצמו כגון מלח, נפט, גרזן, מעדר וכדומה. היהודי היה קונה מאת האיכר את עודף המשק שלו — מאת האיכר החפשי קנה יותר ומאת האיכר המשועבד קנה פחות, אולם הפרנסות העיקריות היו הפונדקאות והחכירה משום שגם לחנווני היה לעתים קרובות גם פונדק. בעלי מלאכות יהודיים היו נדירים בכפרים.

רק החלק החמישי של האוכלוסיה היהודית ישב בימים ההם בערים. אבל אין ספק שהפרנסות היהודיות בעיירות לא היו שונות מן הפרנסות בכפרים. אחוז הסוחרים ובעלי המלאכות היו בעיירות קצת יותר גדול אבל לא בהרבה. זאת אומרת, שכמעט 80 אחוזים של האוכלוסיה היהודית בפלך וויטבסק ישבו בישובים, שבהם היה הפונדק הפרנסה העקרית. רק קצת יותר מחמישית של האוכלוסיה היהודית ישבו בערים, שבהן כבר היה מצוי בעל מלאכה יהודי.

יש לזכור שפלך וויטבסק יושב הרחק מגבולות אירופה המערבית, שבה היתה התעשיה יותר מצויה באוכלוסיה היהודית ובה היה מצוי יותר המסחר עם חוץ לארץ. בפלכי פולין היה אחוז יהודי הכפר יותר קטן, והפרנסות של האוכלוסיה היהודית לא היו כל כך חד צדדיות.

מן האוכלוסיה הנוצרית ישבו בכפרים 79 אחוזים, אחוז הרבה יותר גדול מאשר בפלכי פולין. רק שלושה אחוזים של האוכלוסיה הנוצרית בפלך וויטבסק ישבו בערים ובעיירות, עשירית מאחוז היהודים.

טבלה ב׳

אחוז היהודים במקומות מגורים מסוגים שונים (1772)

סוג המקומות	במספרים	מהם יהודים	
		במספרים	באחוזים
ערים	15.138	3.098	20.4
עיירות	7.098	1.844	26.3
כפרים	557.048	10.304	1.9
ס״ה	579.284	15.246	2.6

יש לשים לב למספרים אלה כדי להעריך כהלכה את המהפכה הכלכלית העמוקה, שהתרחשה בחיי יהודי פולין עם הסיפוח לרוסיה.

מהפכה זו מודגמת ביחוד על ידי מספרי האוכלוסיה בערי פלך וויטבסק בשנת 1772—1815. גידול האוכלוסיה היהודית בערי הפלך נגרם על ידי רדיפות הממשלה הצארית, שגזרה גזירות על יהודי הכפרים וגירשה אותם לערים. הטרגדיה היתה איומה. הדלות גדלה בערים לאין ערוך. אולם אין זה נכון ליחס את גידול האוכלוסיה היהודית בערי הפלך רק לגירוש מן הכפרים. היתה גם משיכה אורגנית שהביאה לידי שתי תוצאות — להופעת שכבה גדולה של סוחרים וחנוונים יהודים אמידים, להתגבשות מעמד בינוני יהודי ובו צמרת דקה של יהודים עשירים מאד, ומן הצד השני לגידול מספר בעלי המלאכות היהודיים. שתי התופעות סימנו אותה מהפכה, שגרם לה הסיפוח לקיסרות הרוסית הגדולה, שהיתה נתונה במעבר נמרץ משיטה פיאודלית לשיטה קפיטאליסטית. התהליך היה קשה וחבלי הלידה עלו ביוקר אבל סוף סוף הגיעו לידי מבנה חברתי וכלכלי יותר בריא של היהדות הרוסית ולהעמקת ההפרשים בין המעמדות. יהודי פלך וויטבסק היו שותפים לתהליך מהפכני זה ואנו נדגים זאת לפי החומר שבידינו.

יש לנו מספרים על היהודים בעשר ערי פלך וויטבסק בשני תאריכים: שנת 1772 ושנת 1815, אלה הן 43 שנות פורענות, שנות השלבים הראשונים של הסתגלות לעולם חדש, לקיסרות הרוסית הגדולה שהתגברה על ראשית התפוררות המשטר הפיאודלי ועליה מהירה של צורות המשק הקפיטאליסטי.

טבלה ג׳

אחוז היהודים בעשר ערי הפלך (1815—1772)

ערים	שנת 1772 מספר התושבים	יהודים		שנת 1815 מספר התושבים	יהודים	
		במספרים	ב־%		במספרים	ב־%
וויטבסק	5.382	1.227	22.8	10.665	5.426	50.9
פולוצק	1.925	1.013	52.6	4.621	2.602	56.3
דינאבורג	435	136	31.3	2.774	1.559	56.2
סוראז׳	635	8	1.3	3.111	1.551	50.0
ווליז׳	2.291	. 22	1.0	5.427	1.481	27.3
דריסה	128	21	16.4	2.158	1.349	62.5
לוצין	439	66	15.0	1.766	1.176	66.6
רז׳יצה	93	—	—	1.191	1.072	90.0
גורודוק	646	391	60.5	1.750	992	58.7
סבז׳	8.35	113	13.5	1.729	648	37.5
ס״ה	12.809	2.997	22.4	35.192	17.856	50.7

כל האוכלוסיה העירונית גדלה כמעט פי שלושה, האוכלוסיה היהודית לעצמה כמעט פי ששה ואילו האוכלוסיה הנוצרית לעצמה אפילו לא הוכפלה. אחוז היהודים בעשר הערים גדל מכמעט רבע בשנת 1772 עד למעלה ממחצית בשנת 1815. זאת אומרת שהיהודים הפכו לרוב באוכלוסיה העירונית. זוהי עובדה חשובה ביותר משום שאחרי כן, ביחוד אחרי שחרור האכרים, תלך האוכלוסיה העירונית ותגדל, ותפקיד האוכלוסיה העירונית בחיי הכלכלה של רוסיה ילך ויגבר.

בשביל השנים הבאות אין לנו מספרים מפורטים על האוכלוסיה היהודית ועל מספר היהודים במקומות מגוריהם. לפיכך נסתפק

בידיעות הכלליות שבידינו ונראה דבר אחד חשוב מאד — את הגידול הרב של האוכלוסיה הכללית והיהודית. רק מפקד שנת 1897 נותן לנו תמונה בהירה על כל צדדי האוכלוסיה הכללית והיהודית, אבל לחומר זה עוד נשוב.

לפי ספרו של יולי גסן, „תולדות העם היהודי ברוסיה" (לנינגרד 1925 ב' עמ' 102) נמנו בפלך וויטבסק בשנת 1838:

כל האוכלוסיה כולה — 717 אלף, מהם יהודים 47 אלף, זאת אומרת 6 אחוזים וחצי. גסן מוסיף: „אפשר בלי ספק לפקפק בנכונות המספרים אבל הם נותנים מושג כולל (המספרים מעוגלים על ידי).

מצאנו להביא הערה זאת, החלה על כל הנתונים מן המאה התשע עשרה עד מפקד שנת 1897. חשובה ההוספה שהם „נותנים מושג כולל". ואמנם חשובה לנו המסקנה: ראשית שהאוכלוסיה היהודית גדלה בלי ספק בהרבה למן קצת יותר מ־15 אלף בשנת 1727 עד 47 אלף בשנת 1838, יותר מפי שלושה. שנית שהאוכלוסיה היהודית גדלה יותר מאשר הנוצרית, שהרי מן 2,6 אחוזים מכל האוכלוסיה בשנת 1772 עלתה ליותר משׁשה אחוזים. המספרים אינם מדויקים אבל אין ספק שהאוכלוסיה היהודית גדלה בהרבה ויותר מן האוכלוסיה הנוצרית. אין צורך להוסיף שהאוכלוסיה, כמותה והמבנה שלה לפי המין והגיל, היא בסיס כל כלכלה.

ננסה כעת לתת מושג כולל על ההתפתחות הכלכלית של האוכלוסיה היהודית במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה. החומר זעום אבל אין ברירה ונצטרך להסתפק גם מבחינה זו בתמונה הכללית. נוכל לנשום לרווחה כשנגיע למפקד הרוסי הכללי משנת 1897 אף על פי שגם מפקד זה יש בו חסרונות למדי. מספיק לומר שהוא השמיט שאלה יסודית כחלוקה למעמדות סוציאליים.

ההתפתחות הכלכלית של האוכלוסיה היהודית במחצית הראשונה של המאה הי"ט

אין בידינו חומר שיטתי על עיסוקי היהודים בפלך וויטבסק או בחלק אחר של רוסיה. נצטרך להפיק מושג מה על הפרנסות היהודיות ועל התפקיד הכלכלי של היהודים לגבי הנוצרים מתוך עובדות חלקיות וקטועות.

משנת 1785 יש ידיעות על סוחרים יהודים ונוצרים בפלך וויטבסק. בפלך נמנו 653 סוחרים נוצרים ורק 511 סוחרים יהודים. זאת אומרת, שעם המעבר של הפלך מפולין לרוסיה היו היהודים בין הסוחרים במיעוט — רק 40 אחוזים וחצי (ה. אלכסנדרוב, „האוכלוסיה היהודית ברוסיה הלבנה בימי חלוקות פולין", אידיש, קובץ „צייטשריפטן", מינסק 1930, עמ' 35). לא ידוע בני איזה עם היו הסוחרים הבלתי יהודים, אבל מידיעות מאוחרות ברור שביניהם היו הרבה בני רוסיה הגדולה שבאו בשנים הראשונות של הכיבוש לתפוס עמדות כלכליות.

אישור למספר זה אנו מקבלים מן הנתונים על סוחרים בוויטבסק והמחוז (אנציקלופדיה רוסית יהודית, כרך ה', עמ' 634—646):

שנים	סוחרים: בסך הכל	יהודים: במספרים	יהודים: באחוזים
1787	427	175	41.0
1797	394	46	11.7
1800	420	40	9.5
1805	447	46	10.3

מספר הסוחרים היהודים ירד בהרבה ואין ספק שרגליהם נדחקו על ידי סוחרי רוסיה הגדולה, שהציפו את המקומות הכבושים.

בשנת 1802 יש לנו ידיעות לכל פלך וויטבסק. בכל הפלך היו 220 סוחרים, מהם יהודים רק 171, זאת אומרת רק 14 אחוזים.

אחרי כן הלכה ההתפתחות בכיוון נצחון היהודים. יש לנו ידיעות יותר מפורטות על סוחרי כל שלושת הסוגים משנת 1855, זאת אומרת כעבור 50 שנה.

סוחרי סוג א' וב' — 64, מהם יהודים 58, שהם 90,6 אחוזים; סוחרים מסוג ג' 1178, מהם יהודים 652, שהם 55,4 אחוזים.

אין ספק, שהאחוז הגבוה מאד של יהודים בין הסוחרים סוג א' וב' נגרם במידה מרובה על ידי החקיקה הצארית, שהעניקה לסוגים אלה של סוחרים זכויות מיוחדות גם בנוגע לשרות־הצבא וגם בנוגע לזכות מגורים ומסחר בפלכים המרכזיים. אולם כדי לרכוש תעודת סוג כזה צריך היה היהודי להיות עשיר, זאת אומרת שבימים הם כבר היתה בפלך שכבה יהודית בעלת הון גדול.

יש הוכחות ברורות, שיהודי וויטבסק סחרו עם מוסקבה. יהודים מפלך וויטבסק קנו סחורות במוסקבה בחמש השנים 1828—1832 בסך 4 מיליון, 651 אלף רובל (אנציקלופדיה יהודית־רוסיך כרך י"א עמ' 332). יש לזכור שבאותן השנים עדיין לא היתה קיימת תעשית האריגים של לודז' בפולין ותעשית האריגים בביאליסטוק היתה בחיתוליה. זאת אומרת, שנמצאו יהודים עשירים שקנו תעודות סוחרים מסוג א' לא לשם מסחר, אבל היו גם סוחרים יהודים עשירים ששילמו סכומים גדולים לשם עסק.

בענין תפיסת עמדות מסחר חשובות בפלך וויטבסק בראשית המאה התשע עשרה כותב אחד ממיטב ידעני רוסיה הלבנה (דובנאר־זאפולסקי, „המשק הלאומי של בילורוסיה בשנות 1861—1914", רוסית, מינסק 1926 עמ' 4): „בשנים האחרונות של המאה השמונה עשרה והשנים הראשונות של המאה התשע עשרה עמדה וויטבסק ביחסי מסחר רבים עם סמולנסק, חארקוב, פטרבורג, מינסק, וורונז', חרסון, יעקובשטאדט, ליפצק ואחרות. ביחסים אלה מילא מסחר האשראי תפקיד גדול. אחרי כן נתמלאו השווקים של רוסיה הלבנה המזרחית סחורות מבתי החרושת של מוסקבה. בסיס הקאפיטאליזם המוסקבאי היתה וויטבסק, ששם נושבו סוחרים רוסים שהביאו אריגים, פרוות, מיני סדקית, תה, דגים וביצי דגים. הם תפסו את המסחר של ריגה".

אין פלא שסוחרי מוסקבה הרוסים היו בימים הראשונים של שלטון רוסיה באזורים הקודמים של פולין יותר חרוצים ומצליחים בתפיסת עמדות כלכליות, שהרי היהודי הבלורוסי בכלל והוויטבסקאי בתוכם לא היו בקיאים בשווקים הרוסים, ולא היו להם קשרים עם ערים רוסיות כגון פטרבורג, חארקוב, סמולנסק וכדומה. יהודים לא ישבו בערים ההן וקשרים היו אפשרים רק עם רוסים. אין איפוא להתפלא שהסוחרים הנוצרים הצליחו יותר ותפסו עמדות כלכליות במקומות הנכבשים. אולם לא עברו 50 שנה עד שהיהודים דחקו רגלי הסוחרים הרוסים.

א. מרגלית בספרו החשוב באידיש „דברי ימי היהודים ברוסיה" (מוסקבה 1930, עמ' 259) כותב:

„מחבר השורות הבאות מספר, שבמחצית הראשונה של המאה התשע עשרה נמצא כל המסחר בוויטבסק בידי נוצרים (רוסים ורוסים לבנים) והוא מתאונן „שהמסחר עבר ליהודים" והוא מביא רשימת

בתי מסחר נוצרים בוויטבסק (ניקיפורובסקי, „מן העבר הקרוב של יווטבסק", וויטבסק 1899 עמ' 218, 238).

אולם שכבת הסוחר והחנווני האמיד היהודי היתה מצומצמת. בהמונים הרחבים כבר התחיל התהליך של המעבר למלאכה. תחום המושב, שבו נחנקו המוני היהודים, התחיל לעסוק במלאכה ועד מהרה נקבע שבפלכים בעלי אוכלוסיה יהודית צפופה היה אחוז בעלי המלאכה יותר גדול מאשר בפלכים הסמוכים, שבהם לא היתה אוכלוסיה יהודית.

והנה עובדות אופיניות אחדות משנות 1861—1862 (המצב הכלכלי של הישובים העירוניים ברוסיה האירופית בשנות 1861—1862, רוסית, פטרבורג, 1863):

חייטים — בפלך וויטבסק היה חייט אחד על 210 נפשות ובפלך פסקוב הסמוך חייט אחד על 881 נפשות.

סנדלרים — בפלך וויטבסק 1 ל־200 נפש ובפלך פסקוב 1 על 494.

נגרים — בפלך וויטבסק נגר אחד על 680 ובפלך פסקוב אחד על 1028.

שענים — בפלך וויטבסק אחד על 2070, בפלך פסקוב אחד על 4495.

מספרים אלה חשובים עד מאוד והם מראים לנו על תופעה שהתבלטה ביתר בהירות לאחר עשרות שנים, היא ההגירה שגדלה בשנות ה־70 למדמים המוניים משנה לשנה. זה היה בעצם המשך אותו התהליך של המעבר לעבודה. גידול מספר בעלי המלאכה בפלך ויטבסק היה פלג באותו זרם העבודה, שהציף את התחום היהודי בסוף המאה התשע עשרה.

לא גידול מספר הסוחרים היהודים והחנוונים האמידים, כל שכן לא גידול מספר בעלי המלאכה, לא יכלו לפתור את שאלת עודף האוכלוסיה בפלכי רוסיה הלבנה בכלל ובפלך וויטבסק בפרט, שסבל בעקבות מלחמת צרפת ורוסיה ומן הבצורת שתקפה במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה כמה פעמים חלק זה של רוסיה. פי אלף היה קשה מצב האוכלוסיה היהודית, שנוסף לצרות הכלליות באו עליה גירושי הכפרים בשנות 1807—1808 ובשנת 1823.

רשמית נקבע שנזקי המלחמה הגיעו בעיר וויטבסק ליותר משני מיליונים ובין היהודים ליותר ממיליון, בדיוק באחוזים 34,7 (מרגלית, עמ' 272).

סוסיס מתאר את המצב במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה (המצב הסוציאלי והכלכלי של יהודי רוסיה, אידיש, פטרוגראד 1919 עמ' 17):

בשנת 1823 התחיל הגירוש היהודי האיום בפלכי וויטבסק ומוהילב. בשנת 1824 גורשו עד 20 אלף יהודים. דלים, קרועים ורעבים באו לעיירות עם נשיהם וטפם, וכאן לא קיבלו לא רק פרנסה אלא אפילו תמיכה ארעית ודירות ארעיות".

יהודי וויטבסק השתתפו בהתישבות רוסיה הדרומית ואחרי כן הלכו לסיביריה, שהוצעה מצד ממשלת הצאר כמקום מקלט ליהודים לשם התישבות. הממשלה התחרטה עד מהרה ויהודי פלכים שונים, בתוכם גם פלך וויטבסק, נתקעו בדרך וסבלו צרות צרורות.

כל אלה היו רק טיפות בים הדלות והמצוקה. עד היכן הגיעה הדחקות בין יהודי וויטבסק והפלך ניכר מן הדברים הבאים:

„בפלכים אחדים נאחזים היהודים ברצון בחקלאות. למשל יהודי פלך וויטבסק הולכים לפלך סמולנסק הסמוך ועוסקים בניקוי השדות של בעלי האחוזות, בחפירת תעלות ובעבודות אחרות בשכר זעום. למשל, בעד אמה של תעלה ברוחב ארשין ובעומק שלושת רבעי

ארשין הם לוקחים רק ארבע קופיקות. כל אחד חופר במשך יום 9 עד עשר אמות ליום ומקבל 36 קופיקות". (י. נ. גוליצין, תולדות החקיקה הרוסית על היהודים, רוסית, פטרבורג 1886, עמ' 403, לפי מרגלית עמ' 272).

אם לשים אל לב, שלבעלי האחוזות היו משעובדים שעבדו בזול ברור עד כמה גדלה הדלות היהודית עד שהוצרכו היהודים ללכת לנכר ולעבוד בפרוטות עבודה קשה שלא היו רגילים לה ומוכנים לה.

הבה נסיק מסקנות על מצב האוכלוסיה היהודית בראשית המחצית השניה של המאה ה־19. המצב בתחום המושב בכלל ובפלך וויטבסק בתוכו. ודאי היו הפרשים מסויימים בין מצב היהודים בפלך חרסון למשל, שבו היה נמל כמו אודיסה, ופלך וויטבסק, או בין פלך וויטבסק ופלך וורשה, שבו היתה העיר וורשה, שבה כבר היו בראשית המחצית השניה של המאה התשע עשרה בתי עבודה יהודים גדולים וגם בתי חרושת, ששם היה המצב יותר טוב מאשר בפלכי רוסיה הלבנה, הדלים ביותר בתחום המושב — אולם ההפרשים לא היו גדולים ביותר. ותמונת המצב של יהודי פלך וויטבסק מתאימה לרוב הגדול של האוכלוסיה היהודית ברוסיה באותה תקופה.

ואלו הן המסקנות: ירד בהרבה מספר היהודים בכפרים, מה שהביא לידי שינוי בפרנסות. השינוי העיקרי היה גידול מספר בעלי המלאכה בערים. ריבוי המלאכה בין היהודים, שכבר התחיל במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה, שימש בסיס להתפתחות נמרצת באותו כיוון במחצית השניה של המאה התשע עשרה. ריבוי זה של המלאכה בין יהודי פלך וויטבסק הקל בהרבה יציאת חלקים גדולים של האוכלוסיה היהודית לאותן הערים הגדולות, שבהן התחילה להתפתח תעשיה יהודית, כגון לודז, ביאליסטוק, וורשה וגם אודיסה וערים אחרות ברוסיה הדרומית.

ריבוי המלאכה איפשר והקל גם את ההגירה לאחר זמן ללונדון ואחרי כן לאמריקה. ודאי היגרו מאות אלפים מתחום המושב ורבבות מפלך וויטבסק מבני מעמד הסוחרים, ועוד יותר מאלה שירדו מנכסיהם, אבל בעלי המלאכה שיצאו אתם ללונדון או לניו יורק הקלו בהרבה את מציאת העבודה בארץ שבאו לשם. אין לנו מספרים על מספר יוצאי פלך וויטבסק לערי התעשיה של רוסיה או לארצות המערב. אבל אין ספק, שההגירה הפנימית הקיפה את פלך וויטבסק לא פחות מיתר פלכי התחום. על ההגירה לארצות אחרות נביא למטה מספרים אבל רק על המאה העשרים. והרי ידוע שקצב ההגירה במאה העשרים מכל פלך היה תלוי בהמון הקרובים והידידים בארצות האחרות. מפלך וויטבסק היתה בראשית המאה העשרים הגירה גדולה, זאת אומרת שבראשית המאה העשרים כבר היו ליהודי וויטבסק באנגליה ובאמריקה הרבה קרובים וידידים בני עירם, שמילאו תפקיד גדול בגידול היציאה.

ההפרשים החברתיים־הכלכליים גם מבחינת עיסוק חדש ומגוון וגם מבחינת החלוקה למעמדות כבר התחילו במחצית הראשונה של המאה התשע עשרה, אולם תהליכים אלה התפתחו ושינו תכלית שינוי את פרצוף היהדות הרוסית בכלל ובתוכה גם יהדות פלך וויטבסק רק במחצית השניה של המאה התשע עשרה.

יש בכלל רושם, שיהודי העיירות התעוררו, פקחו את עיניהם, ראו את „הרכבת" ומתחילה לגלגו עליה וטענו כאותו גיבור של שלום עליכם שלא תחזיק מעמד, אבל עד מהרה הבינו שקם עולם חדש ויצאו אל העולם הגדול. קמו ישובים יהודים צפופים בכרכי תחום המושב ועם זה התחילה ההגירה ששמה יסוד לקיבוץ היהודי באמריקה בן חמישה מיליון נפש, המרכז היהודי הגדול בעולם.

האוכלוסיה היהודית בוויטבסק והפלך במחצית השניה של המאה התשע עשרה

כאמור הוטב המצב הכלכלי והתרבותי בהרבה במחצית השניה של המאה התשע עשרה, מה שגרם לריבוי טבעי גבוה של האוכלוסיה היהודית. התמותה ירדה בהרבה, אבל גם הילודה עדיין היתה זמן רב גבוהה. מיד נראה עד כמה גדלה האוכלוסיה היהודית בפלך וויטבסק וביחוד בערים.

נצרף את כל הנתונים שיש לנו למשך מאה שנה ואף על פי שכאמור אין לנו אימון גמור למספרים מלפני שנת 1897 הרי הם חשובים לתמונה הכללית:

א)	1772	15.246	% מכל האוכלוסיה 6.2
ב)	1864	68.000	" " " 6.0
ג)	1897	175.586	" " " 11.8
ד)	1917	203.000	" " "

אין לנו ידיעות על הכניסה והיציאה בפלך וויטבסק עד שנת 1897, אבל יש לנו ידיעות על היציאה מן הפלך משנת 1897 עד שנת 1927. במספרים עגולים 47 אלף. אם לצרף מספרים אלה אל 28 אלף (175 אלף — 203 אלף) בפלך נראה, שהעודף עלה ב־20 שנה ל־75 אלף, זאת אומרת 3500 לשנה. בחשבון ממוצע הרי זה עודף של 20 לאלף, עודף טבעי מן הגדולים בעולם בכלל וגם ברוסיה אפילו בפלכי תחום המושב.

נעבור למפקד שנת 1897 הנותן לנו אפשרות רחבה גם בנוגע לחלוקת היהודים בישובים שונים וגם לגבי אחוז היהודים בישובים שונים לגבי האוכלוסיה כולה ולבסוף גם בנוגע לחלוקה התרבותית והמקצועית של האוכלוסיה היהודית. אנו מוצאים לנכון לתת רשימת כל הישובים שבהם היו יותר מ־500 נפש יהודיות ואת האחוז שלהן לגבי כל האוכלוסיה. על כל פנים תהיה לנו רשימת הישובים הגדולים ומספר היהודים בהם.

טבלה ד'

מספר היהודים ואחוזיהם בישובים שבהם יותר מ־500 נפש יהודיות

ערים ועירות	יהודים במספרים	יהודים באחוזים לגבי האוכלוסיה
וויטבסק	34.440	52.0
דווינסק	32.400	44.0
פולוצק	12.481	61.0
רז'יצה	6.478	60.0
וליז	5.989	49.0
נוול	5.836	62.0
קרסלאבקה	4.051	52.0
צ'אשניקי	3.480	74.0
גורודוק	3.413	68.0
קרייצבורג	3.164	76.0
לפל	3.379	54.0
דריסה	2.856	67.0
לוצין	2.803	54.0
סבז'	2.561	59.0
סירוטינה	1.766	89.0
יאנוביצי	1.702	72.0
אולה	1.539	62.0
ליוונגוף	1.406	53.0
יוסווייה	1.660	59.0
פרלה	1.375	65.0
סוראז	1.246	46.0
אוסוויאט	1.205	41.0
וארקליאנה	1.365	75.0
אושאץ	1.129	70.0
גלאזמאנקה	1.064	46.0
דאנדה	1.026	68.0
אילאינו	1.105	78.0
קולשקי	1.127	72.0
קובליצי	935	72.0
קאמן	826	77.0
פרידרוסק	561	66.0
ניקולאייבו	551	74.0
רוסיצה	524	69.0
וולנץ	602	61.0
וושקי	668	70.0
רבינישקי	533	91.0

טבלה ה'

חלוקת היהודים בפלך וויטבסק לפי סוגי הישובים

סוג הישוב	מספר הקהילות	האוכלוסיה היהודית במספרים	ב־%
מ־30 אלף יהודים	2	66.840	38.1
מ־10 אלף יהודים	1	12.480	7.1
מ־5000 עד 10.000	3	18.303	10.4
מ־3000 עד 5000	5	17.487	10.0
מ־2000 עד 3000	3	8.222	4.7
מ־1000 עד 2000	14	18.715	10.6
מ־500 עד 1000	8	5.200	3.0
סך הכל	36	147.247	83.9

ב־36 קהילות בפלך וויטבסק ישבו קרוב ל־84 אחוזים של כל יהודי הפלך. יותר מ־38 אחוזים ישבו בשתי קהילות: וויטבסק ודווינסק. אם להוסיף את פולוצק ובה יותר מ־12 אלף יהודים יוצא, כי יותר מ־45 אחוזים על כל יהודי הפלך ישבו בשלושה ישובים. אילו היה הדבר רק במקרה בפלך זה לא היה ערך לדבר, אולם צפיפות זאת טיפוסית בהחלט לכל פלכי תחום המושב.

יותר מ־28 אלף יהודים, או יותר מ־16 אחוזים של האוכלוסיה היהודית בפלך, היו מפוזרים בעשרות ואולי במאות ישובים, פחות מ־5000 נפש לישוב. בקהילות שבהן יותר מחמשת אלפים נפש ישבו יותר מ־55 אחוזים של כל יהודי הפלך.

עכשיו נעבור ליחס האחוזי של היהודים לגבי האוכלוסיה כולה. בשנת 1897 היה האחוז:

בישובים העירוניים — 52,7, בעיירות — 66,3 בכפרים — 1,9.

רשימת 36 הישובים בטבלה ד' נותנת לנו מושג יותר מדוייק

ויותר מפורש על משקל האוכלוסיה היהודית לגבי הכוללת. ב־11 ישובים היה אחוז היהודים יותר מ־70 וביניהם היו בשני ישובים יות מ־80 אחוזים (סירוטינה — 89, רבינישקי — 91). ב־24 ישובים היו יותר משישים אחוזים יהודים). ב־31 ישובים היתה יותר ממחצית האוכלוסיה יהודית ורק בחמישה ישובים היו במעוט.

מה שהיה ליהודים רוב באוכלוסיה של הערים והעיירות היה אחד הגורמים החשובים ביותר בהתפתחות היהודית הלאומית. היהודים קבעו את פרצוף הישובים, מנוחת שבת וחג, שפת אידיש ובכלל תרבות יהודית היו אפשריות ברוסיה על ידי הצפיפות של האוכלוסיה היהודית והרוב שלה בערים ובעיירות בכמה פלכי תחום המושב. ודאי סייעה הרבה העובדה, שהמסחר וחלק גדול של המלאכה היו בידי היהודים. הצפיפות והרוב של היהודים היו גם גורמים חברתיים כלכליים.

בכל זאת אילו היו 47 אחוזים ומעלה של בלתי יהודים באוכלוסיה העירונית ואפילו יותר מ־33 אחוזים של נוצרים בעיירות מעור לאומי אחד ומנוסח לאומי אחד מבחינת השפה והתרבות, לא היתה ההגמוניה הלאומית־תרבותית של היהודים בישובים אלה בגדר האפשרות, שהרי המיעוט בערים ובעיירות היה נמנה על רוב הפלך כולו והשפעת הרוב היתה שלטת גם בישובים העירוניים. אולם למזלה הלאומי של האוכלוסיה היהודית היה הרוב הבלתי יהודי מפולג מבחינה לאומית, ביחוד באוכלוסיה העירונית, המשפיעה על חיי התרבות יותר מן האוכלוסיה הכפרית.

לא כל כך חשוב הפילוג הדתי, אף על פי שגם פילוג זה החליש בהרבה את השפעת הרוב. יותר חשוב בשבילנו הפילוג הלשוני והתרבותי.

טבלה ו'

חלוקת האוכלוסיה בפלך ויטבסק לפי הלשונות (1897)

לשונות	האוכלוסיה במספרים	באחוזים
רוסית לבנה	788.533	52.9
לטבית	264.011	17.7
רוסית	197.918	13.3
אידיש	174.204	11.7
פולנית	50.181	3.4
שפות שונות	13.301	1.0
סך הכל	1.488.148	100.0

לרוסים הלבנים היה רוב בפלך, לא רוב גדול, ומכיון שרמת תרבותם היתה נמוכה ביותר לא היתה לשפתם ולתרבותם שום השפעת התבוללות. אולם מבחינה יהודית היתה יותר חשובה חלוקת השפות בערים, באותם הישובים שקבעו את הפרצוף התרבותי של הפלך.

טבלה ז'

חלוקת האוכלוסיה העירונית לפי הלשונות

לשונות	האוכלוסיה במספרים	באחוזים
אידיש	112.455	52.2
רוסית	57.747	26.8
רוסית לבנה	28.728	13.3
שפות שונות	16.560	7.7
סך הכל	215.490	100.0

התמונה ברורה ביותר — לרוב הפלך היה מיעוט קטן בערים, באותם הישובים שהשפיעו ביותר על פרצוף החיים בכל הפלך. ליהודים היה הרוב ונגדם עמד לא הרוב המקומי אלא עם זר, שהיו לו בפלך רק שמונה עשר אחוזים של כל האוכלוסיה.

ראינו למעלה, שבעיירות היה אחוז היהודים עוד יותר גדול — יותר משני שלישים, ואחוז זה מתאים לרוב היהודי הלשוני, משום שמכל יהודי הפלך קבעו 99,2 אחוזים את האידיש כשפת אמם. זאת אומרת שאין שום הבדל במספר היהודים לפי הדת ולפי השפה.

בעיר הפלך, בוויטבסק, היה אחוז מדברי אידיש 50, מדברי רוסית — 29, מדברי רוסית לבנה 12,2, שפות שונות 8,8.

בעיר הפלך היה לרוסים הלבנים, שהם רוב הפלך, אחוז יותר קטן מאשר בכל האוכלוסיה העירונית, רק קצת יותר מ־12 אחוזים. ליהודים היה בוויטבסק קצת פחות מאשר בכל הערים, אבל מחצית שלימה, בעוד המחצית השניה מפולגת בין 3—4 עמים. לרוסים היה בעיר הפלך אחוז יותר גבוה לפי הלשון מאשר בכל הערים גם יחד, אבל יש לשים לב, שבין הרוסים היו החיילים והפקידים חלק גדול מן האוכלוסיה, יותר משלושים אחוזים, ואם לסלק את שני היסודות הללו, שהצבאי שבהם איננו יציב, ברור שבאוכלוסיה היציבה היו דוברי אידיש בעיר הפלך לא פחות משני שלישים.

טבלה ח'

הרכב האוכלוסיה הכללית והיהודית בפלך ויטבסק לפי הגיל באחוזים

הגיל	באוכלוסיה כולה	באוכלוסיה היהודית
עד גיל 9	27.58	26.80
10—19	22.42	24.80
20—59	43.00	42.00
60—69	4.11	3.60
70 ומעלה	2.89	2.80

מבחינה כלכלית נחשב להרכב הטוב ביותר אחוז גבוה של בני גיל העמידה, והוא בין היהודים לא גבוה ביותר, ויותר גבוה באוכלוסיה הבלתי יהודית. הגילים בין 20—59 הם מבחינה כלכלית הפעילים ביותר, והמרוויחים ביותר. גיל זה הוא בין היהודים 42 אחוזים, ובכל האוכלוסיה 43. אחוז קטן של זקנים, הנופלים כרגיל למעמסה על החברה, נוח מבחינה כלכלית. הגילים מ־70 ומעלה, שבוודאי נחשבו בימים ההם כבלתי מוכשרים לאיזו עבודה שהיא, מהווים בין היהודים ובאוכלוסיה הכללית רק קרוב ל־3 אחוזים. אמנם גם ילדים הם למעמסה, ואחוז הילדים הוא גבוה ביותר — עד גיל 10 שנים, כמעט 27 אחוזים בין היהודים ולמעלה מזה באוכלוסיה הכללית, אולם זהו גיל בעל עתיד גם מבחינה כלכלית.

המסקנה היא, שמבחינה ביאולוגית היה הרכב הגילים בריא גם באוכלוסיה הכללית וגם בין היהודים.

ידיעת קרוא וכתוב בין היהודים

פלך ויטבסק קרוב לרוסיה הגדולה. חוץ מזה ראינו, שהרוסים היוו בשנת 1897 אחוז גבוה באוכלוסיה העירונית בכלל וביחוד בעיר ויטבסק — בזה אפשר להסביר, שבין יהודי הפלך היה אחוז גבוה של יודעי קרוא וכתוב — בין הגברים 55,2 ובין הנשים 36. באוכלוסיה הבלתי יהודית היה האחוז הרבה יותר נמוך: בין הגברים רק 30,9 ובין הנשים 19,5.

המדובר הוא על יודעי קרוא וכתוב רוסית ואידיש. יודעי אידיש בלבד לא הובאו במפקד, וברור שבין היהודים הצעירים היה אחוז יודעי קרוא וכתוב יותר גבוה. בגיל יהודים בין 20—29 היה האחוז 75,8 לגברים, 56,6 לנשים. בגיל למעלה מ־60 היה האחוז 31 לגברים ורק 5,3 לנשים.

התמונה בדרך כלל היא חיובית. יותר מ־99 אחוזים של האוכלוסיה היהודית קבעו את שפת האם שלהם אידיש. זאת אומרת, שידיעת קרוא וכתוב רוסית לא היתה גורם של התבוללות. בשנת המפקד 1897 עדיין לא היתה שום תעמולה לאומית, כפי שהיתה לאחר זמן באוסטריה ובפולין. המספרים על שפת האם (99,2 אחוזים) משקפים איפוא את המצב כהוויתו. ידיעת קרוא וכתוב רוסית באוכלוסיה היהודית כבר היתה בסוף המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים גורם כלכלי, אמנם רק בחלקים קטנים של האוכלוסיה היהודית. יהודי וויטבסק סחרו עם פלכים רוסים קרובים, פסקוב וסמולנסק. חוץ מזה היו סוחרי יערות מוויטבסק חוטבים עצים בטבורה של רוסיה. אולם ידיעת קרוא וכתוב רוסית היתה חשובה ביותר לאחר שנפתחה רוסיה הפנימית לפני יהודי תחום המושב אחרי מהפכת שנת 1917. כידוע ניצלה המהפכה את הנוער היהודי במשרות ממלכתיות שונות, משום שבין האוכלוסיה הנוצרית וביחוד במיעוטים הלאומיים כגון בין האוקראינים והרוסים הלבנים חסרו בעלי ידיעת השפה הרוסית.

ההתפתחות החברתית והכלכלית והרכב המעמדות בין יהודי וויטבסק במחצית השניה של המאה ה־19

אין להבין את תהליך ההתפתחות של האוכלוסיה היהודית בפלך אחד אם אין מושג ברור על ההתפתחות ביהדות הרוסית בכלל, שהרי פלך וויטבסק היה חלק מעורה ביהדות הרוסית והצדדים השווים בתהליכים אלה הם הרבה יותר חשובים מאשר ההפרשים.

עם שחרור האכרים ברוסיה נפתח דף חדש בדברי ימי כל העמים בקיסרות הרוסית וגם בגורל האוכלוסיה היהודית, ובתוכה בגורל יהודי פלך וויטבסק.

עם שחרור האכרים בראשית שנות הששים התחיל השוק ברוסיה להתפתח במהירות רבה. גדל הייצור החקלאי, ובזה עלתה אפשרות יצוא תוצרת חקלאית. כוח הקניה של האכרים המשוחררים הלך וגדל וקם שוק פנימי גדול בתעשיה ומסחר.

גדלה האוכלוסיה העירונית וממילא גדל מחזור המסחר והתעשיה. האוכלוסיה העירונית נעשתה יותר תרבותית ומושג החיים שלה יותר רחב ומגוון, מה שהשפיע שוב על התפתחות התעשיה והמסחר.

עם ההתפתחות הכלכלית הזאת גדלה האוכלוסיה היהודית בערים הבינוניות והגדולות של תחום המושב. הפונדק הלך ונעשה יותר ויותר טפל בחיי הכלכלה של היהודים, ובסוף המאה ה־19 נעלם לגמרי לאחר שהונהג ברוסיה מונופולין ממלכתי למשקאות חריפים. המסחר המפותח מושך אליו המוני יהודים — גדל המסחר הבינוני והגדול ומתרבה מספר היהודים העובדים במסחר. גדלה התעשיה היהודית הבינונית ועוד יותר המלאכה העובדת למען צרכי האוכלוסיה ההכרחיים. המלאכה דורשת רק הון מועט ומושכת אליה את המרץ של המוני היהודים. במסגרת המלאכה בא גיוון המביא לידי הקמת בתי מלאכה גדולים, ובהם 5 עד 10 פועלים. קם וגדל הפרולטריון של המלאכה.

לא נתעכב על תקומת בורגנות יהודית גדולה כגון בנקאים,

תעשיני סוכר, סוללי מסילות ברזל ועוד, משום שאין לזה שייכות ישירה לפלך וויטבסק. אפילו בנוגע לתעשיה הבינונית, כגון בתי חרושת של יהודים לעיבוד עור, בתי מלאכה לאריגים ועיבוד זיפי חזיר, לא נרבה דברים, משום שדוקא פלך וויטבסק לא היה שותף בהרבה להתפתחות זאת. ודאי היו גם מפעלים יהודים בינונים אבל לא הם עיצבו את הפרצוף החברתי הכלכלי של העיר וויטבסק והפלך, שהיה מפותח רק מעט מבחינה תעשיתית.

אמנם ההתפתחות האמורה התרחבה והתעמקה, אבל הפרצוף הבורגני הזעיר של הפלך — חנוונים זעירים רבים ובתי מלאכה זעירים ורק מעט מפעלים בינוניים או גדולים למסחר ותעשיה — נשאר עד המהפכה הבולשביסטית.

כל ההתפתחות החיובית העלתה בלי ספק את רמת החיים של האוכלוסיה היהודית ובכל זאת עדיין היתה הדלות שורשת בחלק גדול של האוכלוסיה. אחוז הזקוקים לצדקה היה כל הזמן גבוה גם בעיר הפלך וגם בפלך. אולם האוכלוסיה היהודית הגיבה אחרת על הדלות ונעלמו הקפאון והאדישות של המחצית הראשונה של המאה. ההמון היהודי התאמץ בכל כוחו לצאת מן הדלות. תנועת הנדידה גם ברוסיה גופה וגם לארצות זרות ורחוקות הלכה וגדלה והיתה בתחילת המאה העשרים לאחד הגורמים החשובים ביותר להקלת מצב ההמונים. וגם במקומות מגוריהם שוב לא סבלו ההמונים את הדלות בפסיביות הקודמת. חוץ מן המאבק מתוך הכרה של היסודות הפרולטריים, כגון פקידי מסחר ופועלי מלאכה, שנעשו בסוף המאה ה־19 ובראשית המאה העשרים לוחמים פעילים לא רק לשיפור חמרי ולקיצור שעות העבודה אלא גם לחרות מדינית ולאומית, נעשו גם הפרולטריים ההמוניים יותר ויותר תבעניים, לוחמים ומוחים.

נביא דוגמאות אחדות בולטות כיצד נשתנתה הפסיכולוגיה של המוני היהודים בסוף המאה ה־19, כיצד באו אומץ והעזה במקום הדכאון והכניעה של המחצית הראשונה של המאה התשע עשרה.

בשנת 1891 היה רעב בכל פלכי רוסיה הלבנה וגם בפלך וויטבסק. המצב היה כל כך קשה ומסוכן עד שהממשלה הוציאה פקודה, שלאחר 15 באוגוסט לא יוציאו תבואה לחו״ל כדי שמחירי התוצרת החקלאית לא יעלו ביותר. סוחרי התבואה פנו לקנית תבואה לשם יצוא לחו״ל. ההמונים, ביחוד העירוניים, שלא היתה להם תוצרת חקלאית עצמית ושהם היו קוני תוצרת הכפר, קמו נגד סוחרי התבואה והתחילו מהומות בפלכי רוסיה הלבנה. אין צורך להגיד, שהרוב הגדול של סוחרי התבואה היו יהודים. א. מרגלית, שראה את התעודות הרשמיות והדו״חים של המשטרה המקומית וביחוד של השליח הממשלתי המיוחד סאבורוב, מביא מהן דברים אלה: „יהודים עניים היו עיקר המשתתפים״, „יהודים השתתפו ביותר״, „המשתתפים היו קצתם מבין הרוסים בעלי המסורת הדתית הישנה ויותר מכל יהודים״. בדו״ח הרשמי מסופר, שבפולוצק ובוויטבסק הסתערו ההמונים על המשטרה כדי לשחרר את המורדים שנאסרו. קצין משטרה בפולוצק מודיע, שמורדים במספר 200 איש שמו מצור במשך שעתיים על המשטרה ורגמו אותה באבנים. מקרסלאווקה מודיעים שנעצרו קרונות תבואה ושהתכוננו להתקיף בלילה את מחסני התבואה ואת הבתים העשירים.

אותו שליח של המשטרה המרכזית מספר:

„בעיר הזאת (וויטבסק) התחיל ההמון, מחמת יוקר הלחם, לעצור את עגלות התבואה בדרך לרכבת. התלקטו חבורות של בריונים שהתחילו, כפי שהובהר, בהשתתפות יהודים להתקיף שלושה בתים

יהודים. יותר מכל סבלו בתי סוחר התבואה העשיר הרשמן, שאצלו נגזל רוב רכושו והיתר נהרס והושלך לרחוב".

לפי הדו"ח היה הכרח לקרוא לצבא. ארבעה אנשים נהרגו. לא פורש אם היו בין ההרוגים יהודים.

ברור, שהמותקפים היו בלי ספק יהודים, אבל נזכרים יהודים גם בין המתקיפים. האם להאמין לדו"ח המשטרה? יש הוכחה שהמשטרה לא שיקרה.

ב„המליץ" גליון 178 משנת 1891 נתפרסם מכתב מסבז'. שם מסופר שבעיירה פנו נציגי התושבים לשר המחוז שלא ירשה לסוחרי התבואה לבוא לקנות את התבואות משום שדבר זה יביא לידי האמרת המחירים. שר המחוז דחה את הבקשה, ואז התקיף אותו המון העם „ובתוכו גם רבים מאחינו", הלכו אל הספינות הטעונות בנמל בקולות ובצעקות וגירשו את השוטרים והפקידים ששמרו על התבואה.

במכתב נאמר הלאה, שההמון קרע את השקים והשמיד את התבואה. כל סוחרי התבואה הסתתרו. שר המחוז הודיע על כך לשר הפלך ושמות ראשי הפרעות, שביניהם היו גם „רבים מאחינו" נרשמו והם נמסרו לדין (ראה בספרו של א. מרגלית „המוני היהודים ומלחמתם נגד מדכאיהם", אידיש, מוסקבה 1940, 94, 132).

בהזדמנות זאת אזכיר, שליהודי וויטבסק כבר היתה בימים ההם מסורת של מרדנים. בשנת 1885 החליטה מועצת עירית וויטבסק להנהיג תשלום מיוחד לתוצרת שונה, למשל מכל עגלת עצים — 20 קופיקות, מכרוב 15 קופיקות, מאווז 5 קופיקות וכדומה. העיריה החכירה את התשלומים לסוחר יהודי ושמו פרלשטיין. כשבאו אנשי פרלשטיין באחד באוקטובר אותה שנה לשווקים והתחילו לדרוש את התשלום לא רצה איש לשלם (שם 87).

כן מסופר, שהסוכנים לא נתנו לקנות ולמכור והקהל הסתער עליהם, הכה אותם וגרשם מן השווקים. ההמון ניצח לבסוף והתשלום בוטל. העתונות כתבה שהמאבק התנהל על ידי הנוצרים המוכרים והיהודים הקונים.

אין לנו אפשרות להתעכב על התנועות התרבותיות והמדיניות, שהעלו את הרמה הרוחנית של ההמונים וממילא גם את ההשגות החמריות שלו. דבר אחד תלוי בשני — שיפור מצב ההמונים הביא לידי עלית המצב התרבותי וממילא לרמת חיים יותר גבוהה ולשאיפות עוד יותר גבוהות. וחוזר חלילה — רמת החיים שעלתה העלתה את המצב התרבותי ואת ההכרה המדינית.

המגמה החברתי-כלכלי של האוכלוסיה היהודית והנוצרית

המבנה הכלכלי של האוכלוסיה היהודית ברוסיה הצארית לא זה בלבד שהפלה אותו מן הסביבה, אלא גם חצץ ביניהם. אלה היו שני עולמות כלכליים מיוחדים, שהיה ביניהם יחס מתמיד של מקח וממכר, אבל כשני עולמות שונים. כל אחד העולמות הללו חי את חייו התרבותיים והרוחניים לחוד, והמיעוט לא הרגיש עצמו מבחינת התעסוקה כמיעוט.

התופעה הידועה בתחום המושב, שהיהודים היו סוגרים את חנויותיהם בשבת ובחג והקונים הנוצרים הסתגלו לימי מנוחה אלה, מדגימה את התבדלות היהודים מן הסביבה הנוצרית. החנווני היהודי לא היה לו במקום שום מתחרה לא לגבי קנית תוצרת חקלאית ולא לגבי מכירת סחורותיו.

אותו הדבר היה גם בפלך ויטבסק כפי שמעידה הטבלה הבאה:

טבלה ט'.

מבנה העיסוק בין היהודים, הרוסים והרוסים הלבנים (1897)

העיסוק	אחוז היהודים	אחוז הרוסים	אחוז הרוסים הלבנים
חקלאות	0.4	37.1	79.5
מסחר	38.8	0.8	0.7
תעשיה	36.4	12.9	4.9
שונות	24.4	49.2	14.9

במסחר לא הגיעו הרוסים והרוסים הלבנים אפילו לאחוז לכל סוג באופן שהסוחר היהודי לא היה לו כלל לפחד מפני התחרות. יש להוסיף, שהמספר הקטן של הנוצרים במסחר עסק בענפי מסחר שהיהודים לא עסקו בהם — בבשר חזיר או בבשר בכלל וכדומה, והיו ענפים שהיהודים מילאו בהם את כל מאת האחוזים. בכל המסחר היה אחוז היהודים 86.6 והיתר היה מחולק בין רוסים, רוסים לבנים, גרמנים, פולנים ולטבים.

בתעשיה היה המצב אחר לגמרי. 13 אחוזים של הרוסים עסקו בתעשיה, אבל גם כאן היה מספר היהודים יותר גדול במלאכה — 70 אחוזים — ובענפים מסויימים עוד יותר.

האחוז הגדול של „שונות" בין הרוסים מתברר בזה שיותר מ־20 אחוזים של כל הרוסים בפלך היו חיילים וקצינים. בין היהודים היו הרבה עוזרות במשק בית ובעלי עגלה.

כבר הדגשנו את הפילוג הלאומי בין הנוצרים. הוא עובר כחוט השני במשק בכל הענפים. נקח לדוגמה את החייטות במובן הרחב ביותר, זאת אומרת את כל עבודות המחט.

טבלה 10.

ההרכב הלאומי בתעשית המחט בפלך וויטבסק (1897)

לאומים	מספר העובדים	אחוזים
יהודים	9.299	63.9
רוסים לבנים	2.066	14.2
רוסים	1.397	9.6
לאטבים	878	6.0
פולנים	856	5.8
שונים	56	0.5
סך הכל	14.552	

היהודים מהווים קרוב לשני שלישים בתעשית המחט. היתר מחולק בין ארבעה לאומים גדולים ולאומים קטנים אחדים. בערים גדול יותר מספר היהודים במלאכה. נקח אותה תעשית המחט רק בערים.

טבלה 11.

ההרכב הלאומי של תעשית המחט בערי הפלך (1897)

לאומים	מספר העובדים	אחוזים
יהודים	6.435	74.9
רוסים	913	10.6
רוסים לבנים	657	7.7
פולנים	491	5.7
שונים	92	1.1
סך הכל	8.588	

היהודים מהווים שלושה רבעים שלמים של כל עובדי תעשית המחט, הרוסים הלבנים ירדו למקום שלישי, והרוסים, המיעוט בפלך, תופסים את המקום השני. הלאטבים אינם נמנים כלל.

בענין המבנה המקצועי לא שמנו לב לענף החשוב של המקצועות החפשיים, אולם ענף זה נידון במפקד באופן משונה כזה עד שאין להסתמך כלל על הנתונים. למשל במקצוע הרפואה נמנים כל המשרתים בבתי החולים.

נעבור עכשיו מן המפקד הרוסי הממשלתי לחומר חברת יק״א לפי המחקר שנעשה על ידיה בשנות 1897—1898, ולפי זה נראה את התפתחות המלאכה ואת חלוקת המעמדות בין היהודים. החומר נתפרסם ברוסית בפטרבורג בשנת 1094.

טבלה 12.

התפתחות המלאכה היהודית בפלך וויטבסק

הסוגים הסוציאליים	שנת 1887		שנת 1898	
	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים
אמנים	8.202	56.4	10.671	45.4
עוזרים	3.440	23.6	7.077	30.2
שוליות	2.802	20.0	5.725	24.4
סך הכל	14.534		23.473	

מספרים אלה מאשרים, שבסוף המאה ה־19 נמשך תהליך נמרץ של מעבר לעבודה. במשך 11 שנה כמעט שהוכפל מספר בעלי המלאכה, לרבות פועלים ושוליות. מספר הפועלים גדל יותר מכפליים וכן הוכפל מספר השוליות, ואילו מספר האמנים גדל רק ברבע.

בשנת 1887 נמנו על 56 בעלי בתים רק 23 פועלים שכירים, ואילו בשנת 1897 נמנו על 45 בעלי בתים יותר משלושים פועלים. אמנם החלוקה לפי המעמדות היתה שטחית אבל בין בעלי הבתים היו כאלה שלא היו להם פועלים שכירים כלל וכאלה שהיו להם שני פועלים או חמישה ויותר. כן יש לשים אל לב, שהמספרים הם לכל הפלך, וברור שבערים, ביחוד בעיר הפלך, היתה החלוקה המעמדית יותר עמוקה. בעיר וויטבסק נמנו על 34 בעלי בתים 36 פועלים ו־30 שוליות.

טבלה 13.

חלוקת בתי המלאכה של יהודים ונוצרים לפי מספר הפועלים (1893)

בתי מלאכה	של יהודים		של נוצרים	
	במספרים	באחוזים	במספרים	באחוזים
בלי פועלים	1.486	70.4	637	74.0
פועל אחד	400	18.9	133	15.5
2—5 פועלים	206	9.8	83	9.6
6—10 פועלים	13	0.6	5	0.6
יותר מ־10 פועלים	6	0.3	3	0.3
סך הכל	2.111		861	

שבעים אחוזים שלמים של כל בתי המלאכה היהודיים לא היו להם פועלים כלל. בעלי המלאכה הללו לא הרוויחו כל השנה אלא לחם יבש, והיו זקוקים לעזרה במקרה מחלה או לקראת החג, למשל לפסח. גם בני הסוג השני של בעלי מלאכה שהיה להם פועל אחד היו עניים והם היוו כמעט חמישית כל בתי המלאכה. שני הסוגים הראשונים היוו יותר מ־90 אחוזים של כל בתי המלאכה. רק אחוז

קטן של כל בתי המלאכה היו להם יותר משׁשה פועלים. יותר מעשרה פועלים היו רק ל־6 בתי מלאכה בכל הפלך, פחות מן 0.3 אחוזים נמנו על האזרחות הבינונית, כמובן לפי קנה המידה של תחום המושב בסוף המאה ה־19.

וזהו הרכב בעלי המלאכה היהודים בוויטבסק לפי המקצועות:

תלבושת	36.9	אחוזים
עיבוד עור	16.2	״
צרכי אוכל	11.6	״
עיבוד עץ	10.8	״
בניה	9.3	״
מתכת	8.5	״
אריגים	4.0	״
מלאכות גרפיות	2.2	״
מלאכות חימיות	0.5	״

כדאי להביא כאן את העובדה הבאה, המעידה על היזמה של יהודי מוויטבסק שלא היתה יוצאת מן הכלל. מעשה במסגר יהודי מוויטבסק שביקר במקרה בריגה וראה שם מחרשות. התענין בדבר וקנה אחת. כשבא הביתה פירק אותה ולמד לעשות כמוה. הוא מכר אותן יותר בזול והצליח עד כדי כך שלקח שותף בעל כסף והתחיל לייצר את המחרשות בהמון. העסק פרח עד שנפתחו כמה מפעלים כאלה: בבתי החרושת של לוויתן ושל ראפופורט היו להם בשנת 1898 בכל אחד 80 פועלים. בבית החרושת של ברלין היו 40 ובבית החרושת של זקהיים 20 פועלים.

והנה מה שנאמר בחומר של יק״א מחיי היהודים בסוף המאה התשע עשרה ובראשית המאה העשרים:

„בבתי המלאכה היהודיים אינם פוסקים סכסוכים ושביתות, שאינם מצויים בבתי החרושת הגרמנים. יש כמה סיבות, הגורמות לתנועת הפועלים היהודים, כגון חוסר זכויות, הצפיפות בתחום המושב המפגר, אי האפשרות לקבל עבודה ליהודים גם בבתי החרושת של יהודים וגם בבתי החרושת של נוצרים. אולם חוץ מז הסיבות המיוחדות פעלו בוויטבסק תנאי העבודה האיומים בבתי המלאכה היהודים. לשעבר היו עובדים למשל בבתי המלאכה הללו 16 שעה ליום (מ־5 בבוקר עד 10 בערב ובשכר נמוך) וחוץ לזה לא היו בעלי הבתים לעתים קרובות משלמים את המשכורת משום שלא יכלו וגם מחמת המשברים השכיחים ודבר זה גרם לסכסוכים חריפים״.

הפרק על מצב המלאכה ברוסיה הלבנה מתאר את דלות בעלי המלאכה היהודים, את שיטות העבודה המפגרות ואת הצורך לעסוק מזמן לזמן בעבודות אחרות או לחזור על הכפרים לחפש עבודה ומסיים בדברים אלה:

„לפי דברי החוקרים במקום אין מוציאים בזמן האחרון הרבה בעלי מלאכות יהודיים המחפשים עבודה בכפרים. במקום זה עוזבים בעלי המלאכות את העיירות לא לשבועות אלא לצמיתות. הנדידה, ביחוד לאמריקה הצפונית, מקיפה יותר ויותר את חוגי בעלי המלאכה״.

היהודים בתעשיה

האזור של רוסיה הלבנה בכלל פיגר מבחינת התעשיה ובין פלכי האזור היה פלך וויטבסק המפגר ביותר. בתעשיה היו הגרמנים

מיוצגים במספר גדול וההתחרות אתם היתה קשה.

לפי מספרים רשמיים נמנו בשנת 1864 בפלך 209 בתי חרושת קטנים וגדולים מהם יהודים רק 52 שהם 25 אחוזים (א. אורשאנסקי, יהודים ברוסיה, רוסית, פטרבורג 1872).

על סמך נתוני יק"א נמנו בשנות 1898—1897 :

בתי חרושת — 304, מהם בידים יהודיות 120, שהם 39.4 אחוזים. סכום התוצרת 5 מיליון, 731 רובלים, מהם בבתי החרושת היהודיים מיליון, 936 רובלים, שהם 33.8 אחוזים. מספר הפועלים בכל בתי החרושת 4861, בבתי החרושת היהודים — 2200 שהם 45.3 אחוזים. מספר הפועלים היהודים — 2525 שהם 54 אחוזים של ר־ הפועלים.

תחנת הרכבת בוויטבסק

בית־חרושת לטווית בד בוויטבסק

צרור מכתבים מוויטבסק ל„המליץ״

№ 84. 18.4.1901

טלגרמה מיוחדת! נצחון גדול במחנה! שש מאות ששים ותשע כדורים מצד אחד כנגד שתי מאות עשרים ושלשה מצד השני!.. ובכן לא טלגרמה מטרנסבל או מכינא הבאתי לפניכם, כי אם מוויטבסק. והטלגרמה הזאת הלא היא כתובה בגליון „המליץ״ 81 № וזה לשונה: ויטבסק — ברוב דעות של 669 נגד 223 נבחר לרב העדה הדוקטור הנודע צבי בן יעקב ברוק.

יודעים אנחנו במה קשה להבחר למשרה זו, שהכל כשרים אצלה אפילו אוכל נבלות וטרפות, אפילו מי שמביט בא״ב עברי כתרנגול ב„בני אדם״ ובלבד שתהיה תעודת ד״ר בידו, ובעלי תעודות כאלה מה רבים הם אצלנו? ומה רבים גם חותניהם, הוריהם וקרוביהם ושתדלניהם להשפיע על הבוחרים לבחר בהם?

ואם לא נדע אם נמצאו גם לעדת ויטבסק עומדים על הבחירה כאלה אבל זאת יודעים אנחנו ברור, כי נמצאו בתוכה גם בוחרים — מהדרים כאלה שצעקו ככרוכיא ברחובות קריה, כי אסור לבחר ברב יהודי, ברב שנוסע לקונגרסים עברים — בקצרה ברב ציוני.

ובכל זאת — נבחר הד״ר צבי בן יעקב ברוק עברי וציוני גם יחד, איש המסור בכל חם לבו ורגשות נפשו לעמו, אחד מבחירי חלוצינו וטובי גבורינו במלחמת האור והחשך, אחד מראשי הבונים סכת עמנו הנופלת, אחד מהמעטים, שלו רבו כמותם כי אז יכולים היינו לקוות הרבה.

הוא נבחר יען כי העם עמד לימינו, זה העם הפשוט שאיננו יודע מכל אותה העקמימות שבלבות הגדולים ממנו וירגיש בחושו הטבעי את אוהבו באמת. יודע הוא המון העם הויטבסקי את הטובה הרבה שירבו ציוני העיר להביא לענייי אחיהם, הם ראו את החמש מאות פוד מצות שאפו לחג הפסח, את הבשר ותפוחי האדמה שחלקו ביד רחבה לכל מי אשר קצרה ידו לקנות, והכל באהבה ובחבה גלויה, ושלא ראו כמוה מגבאי צדקה מדור דור.

את כל אלה ראו ויבינו כי אמנם אלה הם אחיהם לצרה וידעו כי בבחרם ברב מטעה״מ את אחד מאלה, יביאו טובה רבה להם ולדעתם, ובכן בחרו בהאדם היקר באמת רבי צבי בן יעקב ברוק.

מי יתן ורבו רבנים מטעם הממשלה כמוהו בישראל.

אבי—דוד

№ 166. 27.7.1901

וויטעבסק. — תמול בשעה הראשונה אחרי הצהרים בעת ששרר אויר יבש ונשבה הרוח, פרצו תבערות בשלשה מקומות שונים בהעיר, מקום משכן העניים והאביונים. האסון גדול מאד. שני קצות העיר כבר אכלה האש, התבערה טרם חדלה. נקרא גדוד המכבאים מסמאָלענסק. עורכים ועד לעזר הנשרפים ושר הפלך ישב בו ראש.

№ 170. 1.8.1901

מוויטעבסק מודיעים כי הבערה שהיתה שם ביום 24 יולי אכלה כאלף בתים בחלק העיר פעסקאָוואַטיק, אשר העניים יושבים בו. הרוח העז אשר עוד הגדיל את המדורה ולפידי האש נשאו על כלי הבית והחפצים אשר הוצאו מן הבתים החוצה. נוסד ועד לתמיכת הנשרפים תחת נשיאות שר הפלך.

№ 171. 2.8.1901

מוויטעבסק מודיעים, מאות אחדות מהנשרפים מוצאים להם מפלט ומחסה בבתי הממשלה, והועד הנוסד לתמיכת הנשרפים תחת נשיאות שר הפלך, החליט לכלכלם משך שלשה ירחים. הסוחר ל. הורביץ הרים את תרומתו אלף רוכ׳ ובעל האחוזה ס. א. אקוליטש־קאזירין — 1500 רו״כ, והסוחר בעזסמערטני — 500 רו״כ, המשחק בבית השעשועים אָרלענעוו התנדב לתת חלק מהכנסות המשחק לטובת הנשרפים. אומרים

שלמה יודובין   בעיירה

כי בעת השרפה שפכו אנשי בליעל על הבתים האחוזים באש דליי נפט, וכששים איש נאסרו. איש זקן אחד כבן שבעים שנה נשרף אצל ביתו, ורבים הם החולים והנפצעים מהשרפה.

וויטעבסק כ״א מנחם אב. — בשעה אחת בצהרים והנה החליל המבשר תבערה השמיע הד קולו בעיר. במנוחה שאננה כפעם בפעם פנו בני עירנו למקום התבערה אשר התלקחה בקצה העיר בשכונת זארוציא בבית־חרושת הנייר. אני אומר במנוחה שאננה, באשר זה ירח ימים אשר כמעט דבר יום ביומו תפרוץ תבערה פה ושם, ובכל זאת לא נגעו בנו לרעה כי עד מהרה שקעה האש בעזרת גדוד המכבים. לא כן היום: האש פרצה בזעם אף, ותעש לה כנפים מבית לבית. כששים בתים עלו על המוקד במשך שתים שלש שעות, אשר בכללם בית הכנסת הגדול בשכונה הנ״ל בנין עתיק יומין אשר עמד לתלפיות יותר ממאה שנים, ואשר נוכל לאמור כי היה מהמצוינים שברוסיה (נכבדות נדבר בו במ״ע „היום״). ויהי טרם הספיקה לנו השעה למצוא חשבון התבערה הזאת ולנוד להנשרפים, והנה בשעה הרביעית אחר הצהרים — אחזה תבערה גדולה בפנות העיר הרחק מזה בשכונת פעסקאָוואטיק וסביביה במקומות שונים, עד כי לא מצאו כל אנשי חיל את ידיהם לכבות את הבערה. חלק גדול מהעיר עלה בלהב השמימה. ובמשך חמש שעות היו בתים רבים לשמה ומעי מפלה. האדון שר הפלך קרא לעזרה לגדוד המכבים בסמאָ־לענסק, אבל בבואם והנה כבר אחרו המועד. תלא כל עט לתאר את המחזה. אסונות כמו אלה רבים הם בצוק העתים האלה, אבל אין מכאוב כמכאובנו, כי יש אשר יצילו כספם ורכושם, ויש אשר בתיהם בטוחים בחברת אחריות־האש, אולם פה אין כל אלה. אלפי אדם נשארו ערומים כיום הולדם מבלי הציל מאומה. גם בתים בטוחים כמעט אין (והלואי שיהיו אחד אחוז ממאה). גם נפשות אחדות עלו על המוקד.

כמה בתים היו לברות לשני התבערה הלזו — עדיין לא נמצא חשבון מדויק, אך אלפי אדם זקנים ונערים טף ונשים נשארו נטושים על פני השדה תחת כפת השמים ערומים ויחפים מבלי מזון ומחיה. על ערמת עפר מצאו קן למו, וממחרת והנה קולות וברקים וגשם סוחף נתך ארצה אשר הועיל להותם ולהגדיל אסונם. איום הוא המחזה!..

בני עירנו קמו על נדיבות בעין יפה איש איש ככל אשר יוכל שאת, אבל מה בחם וגבורתם לשאת כל העם הזה, אשר ימנו מספר למו, כפי שאשער לערך עשרת אלפים נפש, על כן יתכונן פה ועד מאושר לקבוץ נדבות, וברכת האובדים עליהם תבוא.

יצחק פריידזאהן

הרב לעדת וויטעבסק ר׳ ישׂשכר בער גיטטעלסאן מעיד בחותמו על אמתות דברי הכותב.

№175. 7.8.1901

מוויטעבסק מודיעים כי בימים האלה גלתה הפוליציא שם אסם גדול מלא חפצים, אשר גנבום בעת שהיתה השרפה ביום 24 יולי כמו: מראות, בגדים, כרים וכסתות. כמעט בכל

לילה תחפש הפוליציא במקומות שונים, אשר בעליהם חשודים, כי שלחו ידם ברכוש הנשרפים — ה׳ וואלף וויטענבערג הרים לטובת הנשרפים שלש מאות רו״כ וה׳ ש. שיינפינקל 200 רו״כ. גם מוועליז, מסמאָלענסק ועוד מערים אחרות הבלתי רחוקות שולחים מזון ובגדים, הועד לתמיכת הנשרפים נתן לסוחר אחד מוויטעבסק אשר נסע ליום השוק בניזני־נאָווגאָראָד תעודה כתובה וחתומה לאסוף שם נדבות. בנו של הנדיב ש. הורביץ שם הציע לפני הועד איך לכונן את מצב הנשרפים. לפי דעתו, הכסף הנמצא תחת יד הועד לא יספיק לתמוך גם שליש הנזקקים לתמיכה, לכן הציע להבדיל את בעלי הבתים מיתר הנשרפים ולהשתדל בעדם הלואה מבית אוצר הממלכה לחמש שנים, ובזה ימעט פעם אחת מספר הנתמכים, גם הציע לפתוח מלבנה לעשות לבנים ולמכרם במחיר בלתי יקר. בית פקידות העיר דווינסק קצבה לטובת הנשרפים בוויטעבסק חמש מאות רו״כ, ועדת ישראל שם — אלף רו״כ. על פי הצעת ראש חברת המכבים המתנדבים בדווינסק ה. ל׳ פיפקעוויץ נדבו החברים סך 150 רו״כ.

№ 13 16.1.1902

בליל ט״ו בשבט ערכו הציונים חגיגת „ראש השנה לאילנות״ בביהכ״נ הגדול אשר ב„איזהאריע״. בשעה 8 עלה הבמתה הרב ד״ר ברוק אשר שב מהקונגרס. ככלות הרב הנכבד את נאומו עלה הבמתה הש״ץ דמתא ה׳ מאסטאוו בלוית מקהלתו וישירו את השיר הלאומי „עוד לא אבדה תקותנו״ ועוד שירי ציון אחדים.

דבר טוב הנהיג הרב הנכבד בעירנו מיום בואו הנה: מדי שבת בשבתו יתאספו אליו המון אנשים צעירים לימים וידונו אודות כל השאלות הנוגעות ליהודים בפרט ולהאנושיות בכלל, והוא בשפתו הצחה, שפה לנאמנים, יבאר להם את כל דבר הקשה ויעורר בלבם את האהבה לישראל ולכל קדשיו. במלה אחת, הרב הנכבד הזה לא ינוח ולא ישקוט לעשות נפשות לענינינו הלאומי.

נחמיה נאה

№ 136 21.6.1902

בית פקידות העיר וויטעבסק החליט להשתדל לפני שר האוצרות לפתוח בעיר וויטעבסק בית ספר למסחר ולקיים את ספר התקנות שלו ולקצוב לכלכלתו מס נוסף מתעודות המסחר בחמישה עשר אחוזים ממחיר התעודות. על פי תוקף הסעיף 11 מספר התקנות הנערך מתקבלים אל בית הספר ראשונה בני האנשים המשלמים מס המסחר בעיר וויטעבסק ומשלמים בעד תעודות גילדיא; ואם ישארו מקומות פנוים, אז יכולים להתקבל בניהם של שאר יושבי וויטעבסק ואחר כן גם בניהם של יושבי ערים אחרות. בההערה לסעיף הזה נאמר: „היהודים מתקבלים חמשים אחוזים ממספר כל הנערים הנכנסים ועל המקומות הפנוים של היהודים (אם יהיו) יכולים להתקבל בני הנוצרים, וכמו כן על המקומות הפנוים של הנוצרים יכולים להתקבל בני היהודים.׳

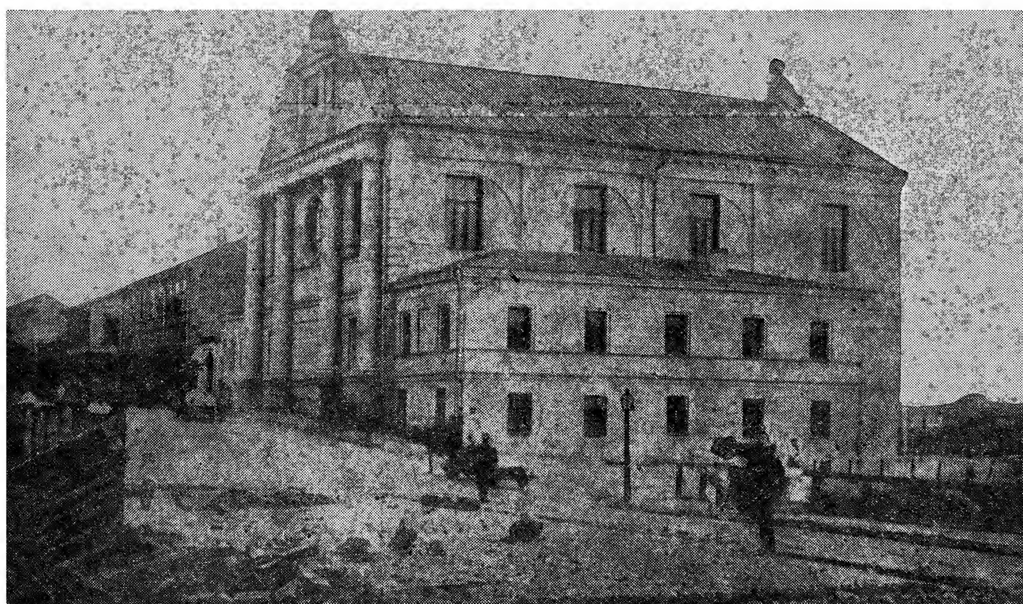
№ 270 8.12.1902

ימים רבים היתה עירנו ללא ציוניות, ללא לאומיות וללא כל עבודה עממית מסיבת המציקים, שונאי ציון אשר פרו וישרצו בעירנו כארבה לרוב ואשר כל האמצעים היו כשרים בעיניהם רק למען הזיק להציוניות, לא נמנעו גם מלאכול קורצא בי שריא ושופטיא כי דברי סתר בציוניות, משחתה בה ומזקת מאד לאנושיות בכלל ולהיהדות בפרט וע״כ זה בשנה אשר פקידי המקום אסרו באסור חמור להתאסף ולהטיף לציוניות, ושנה שלמה שקטה עירנו, לשמחת הצבועים מבלי עשות מאומה; נדמה נדמו הציונים כאילו עברו ובטלו מן העולם ועיני הציונים רואות איך אחיהם הציונים בערים אחרות עושים חיל ובעירנו ידיהם אסורות ורגליהם לנחשתים הוגשו! וכל זה הוא רק באשמת העטלפים מורדי האור מצד אחד ומתנגדי הרב מטעם הד״ר ברוק מורשה הגליל וראש הציונים מהצד השני, כי אפם חרה בו, וישלחו יד בהציוניות לנקם ברבן ונפשם רותה מדשן ועונג בראותם כי מעשה יד השטן מצליח בידם לבער את הציוניות מעירנו, את הציוניות אשר הד״ר ברוק עומד בראשה!.. ויען כי הוא איש אמת אשר פעולתו אמת, וכל אנשי העיר ידעוהו לאיש מצוין במידות תרומיות ונעלות, רודף צדקה וחסד מבלי כל תשלום וגמול — חמתם וקנאתם תגדל בו עוד יותר.

כשנה שלמה היתה הציוניות בעירנו לקרבן על מזבח הבערות הקנאה והשנאה. אך כבר אמרו חכמינו: „שקרא לא קאי״ בן היה גם בעירנו כי סוף כל סוף נוכחו גם הפקידים ושרי מעלה לדעת, כי לא רק אין רעה בציוניות כי אם להפך רב טוב צפון בה והד״ר ברוק מצדו גם הוא לא נח ולא שקט עד אשר הוציא את משפט הציוניות לאור ובשוב הד״ר ברוק מהקונגרס בוינא, אסף במוצש״ק ט״ו בחשון העבר לאספה גדולה ברשיון ע״פ פתקאות הכניסה את כל ציוני עירנו ויתאספו בהמון רב יותר מארבע מאות איש באולם אחד גדול וגם הרבה אנשים אשר לא מכת הציונים — „ערב ציונים״ באו שמה. ובשעה השמינית בערב פתח הד״ר ברוק בדברים חמים היוצאים מלב רגש את האספה. הוא דבר מתחלה ע״ד הציוניות מה עשתה ומה צריך לעשות וגם נתן דין וחשבון ע״ד הכנסיה הגדולה במינסק, כי עד עתה לא יכלו גם הדיליגטים אשר נשלחו מעירנו אל האספה במינסק לתת בפומבי חשבון מהאספה ועתה עשה הוא את משלחתם ויבאר בטוב טעם ודעת את כל דבר האספה ויפרש כשמלה את דברי ה„רפרנטים״ באספה ההיא, את חות דעתו הוא בעצמו, בכל השאלות אשר עלו על שלחן האספה ובשביל להציג את האספה עם כל מאורעותיה ותמונותיה כמו היה לעינינו. ובהזכירו את הדברים החמים אשר יצאו מזקן משכילינו ולאומנו החכם מ. ל. לילינבלום ועוד, רעש האולם מקול מחיאת הכפים וזמן רב עבר עד אשר הצליח להשקיט את הרעש בכדי שיוכל הנואם לדבר הלאה.

שעות רצופות אחדות דבר את דבריו ורק שתי פעמים היתה הפסקה קטנה ואחרי כל הפסקה שרה מקהלת המשוררים שירים לאומיים ידועים. אח״כ עלה הד״ר ברוק אל המשוררים וישורר יחד עם כל הנאספים את השירים: „התקוה״, „חושו עמים חושו״, „במקום שם ארזים״, וכו׳, וכאשר גמרו הרימו את הד״ר ברוק על כפים וירקדו עמו ויגדל ששון הנאספים מאד. ומחיאת כפים ממושכה הרעישה את כל האולם. ובחצי השעה השניה אחרי חצות הלילה נפרדו הנאספים בלב מלא רגשי קדש בזכרם, כי גם ציוני עירנו עשו צעד לפנים, וכי עוד יש לנו עובדים חרוצים ודואגים לאחרית עמנו החפצים לשובב את שממות ארצנו ולהחיות את שפתנו ותקותנו חזקה, כי עוד יבוא יום בו תושע יהודה וישראל ישכון לבטח ועוד לא אבדה תקותנו!!

אחת מבנות ציון

בית הכנסת זאוצייה (מעבר הנהר)

№ 3. 5.1.1903

להעתון „סעוו. זאפ. קראי" מודיעים מוויטעבסק לאמר: בישיבה האחרונה של בית מועצות העיר דנו על השאלה בדבר פתיחת בית ספר ללמודי תורת המסחר בוויטעבסק. בית הספר יפתח בכסף הסוחרים, אשר הטילו על עצמם לשלם סכום ידוע לטובת ביה"ס. ספר התקנות אשר הוגש לקיום לשר האוצרות הושב לבית פקידות העיר, למען יעשה בו תקונים אחדים; את מספר האחוזים אשר נקצב ליהודים בחמשים, הציע שר האוצרות להמעיט ולהעמידו על ארבעים, וגם הציעו להעיר בספר התקנות, כי המקומות הפנוים שישארו מהנוצרים, יכולים לקחת היהודים. הקומיסיא המפקחת על בתי הספר בעשותה את התקונים האלה, הציעה לפני בית מועצות העיר למלאות את דרישת שר האוצרות ולתת ערובה כי בית מועצות העיר ימלאו את חסרון הכסף אשר יוכל להיות להחזקת בית הספר, מקופת העיר מרגע הפתחו. בית מועצות העיר מלא את הצעת הקומיסיא.

№ 94. 25.4.1903

הועד המרכזי לאגודות ציוני ורשא מביע גלוי את מחאתו הנמרצה נגד אלה מסופרינו ועתונינו וביחוד הירחון „אָסט אונד וועסט" ועורך „השלח" ד"ר יוסף קלויזנר הנותנים למאמר נורדוי נגד אחד העם צביון מזויף בהתאמצם להוכיח כי נרדוי כוון לפגוע בכבוד יהודי המזרח והספרות העברית. במאמר נרדוי רואים אנחנו רק גלוי דעתו כי על הציונים שאין להם רק ציוניות אחת — זאת שהונחה ביסוד האורגניזציה שלנו — לא להתחשב עם האדון אשר גינצבערג.

„הננו נותנים בזה תודה ברכה ויקר למערכת „המליץ" אשר תבעה עלבונם של ראשי אומנו הד"ר מר מתתיהו הרצל שליט"א וחברו מר מאכס נארדוי שיחיו ובזה גלתה את

פני הלוט הלוט והמכסה הנסוכה על פני „הנראים לנו כאוהבים".

חברי אגודת „נחמיה" היו"ר שמואל יוסף בן א"ז ברקובסקי; המזכיר מאיר מגרגיט.

ויטבסק א' לחדש זיו.

№ 253. 16.11.1903

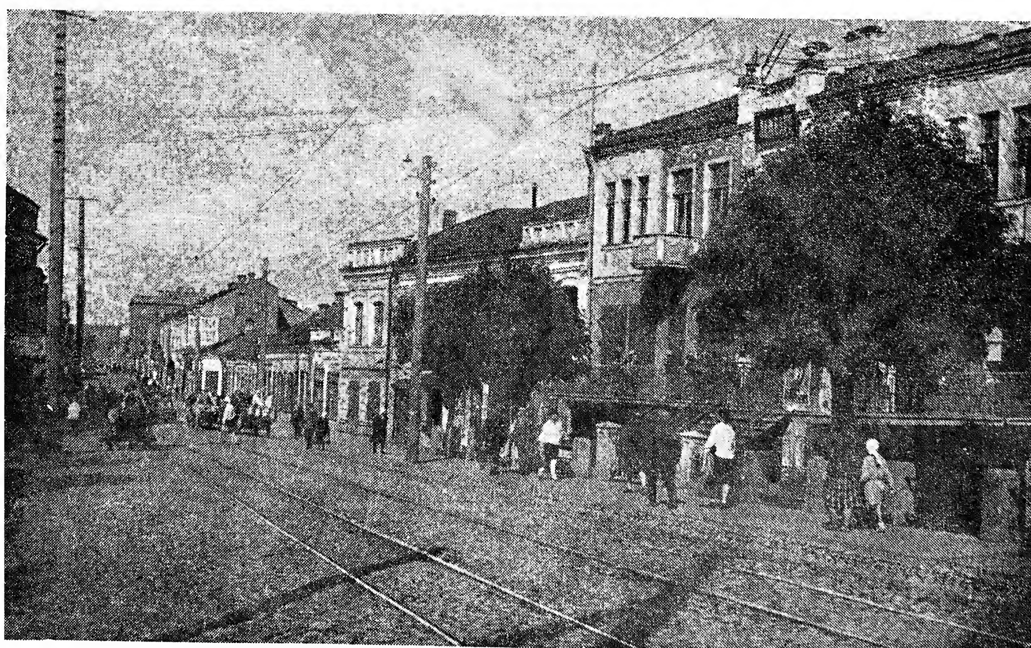
בכל מושבות ישראל אשר בגליל הרביעי שבפלך חערסאָן נבנו בתים חדשים לבתי הספר אשר לבני המושבות. במושבות קאוונא החדשה, וויטעבסק החדשה, פאָדאָלסק החדשה וכו'.

№ 277 14.12.1903

מוויטעבסק מודיעים כי כאשר דנו בישיבת בית מועצות העיר שם על האפשרות ליסד אוניברסיטה בוויטעבסק, מלבד הארבעים וארבע מעניות שדה (דעסיאטין) שהרים בית המועצה מאדמת העיר ביום 24 אוגוסט, קצב עתה מאוצר העיר סך שש מאות אלף רו"כ להקמת האוניברסיטה. נבחרי בית מועצות העיר מנדבים לבנין אוניברסיטה: קראנבערג — 20, קאססאוו — 10, שצוט — 10 דעסיאטין. את האדמה אשר נדבו נבחרי העיר מעריכים בסך 480,000 רו"כ. ובכן מנדבת העיר וויטעבסק לטובת האוניברסיטה יותר מסך מיליון רו"כ, מלבד זאת מאספים נדבות מיושבי העיר למטרה זו.

№ 281. 18.12.1903

העתון „רוס" מודיע ממקור נאמן, כי כל השתדלות בתי מועצות הערים בווילנא, מאהילוב וויטעבסק בדבר יסוד אוניברסיטה באחת הערים האלו מקדמות הן וללא הועיל, בנפות המערב אין אומרים ליסד בקרוב אוניברסיטה ואין כל מקום להתחרות הערים.

רחוב ווקזאלנאיה

גריגורי אהרונסון

החיים החברתיים היהודים בוויטבסק

כשהשתקעתי בוויטבסק בסתו שנת 1913 נכנסתי מיד לסביבה קרובה לי. לא רק משום שהורי ישבו בוויטבסק (אבי היה שם מנהל בסניף המקומי של הבנק הרוסי האסייאטי). האינטימיות הורגשה גם בעבודתי — הוזמנתי לערוך עתון יומי רוסי קטן, שבראשו עמדה חבורה של עסקנים ליבראליים ובתוכם אלכסיי וולקוביץ וד״ר גריגורי ברוק. אבל חוץ מזה היה לדבר רקע היסטורי.

מעשה שהיה כך היה. בעצם אינני איש ויטבסק. משפחתי מוצאה מווליז׳, ועלילת הדם הטראגית של ווליז׳ היא גם הטראגדיה שלי. באותה לילה הומטה שואה על הזקנה מירלה אהרונסון שגרמה למותה, לכליאת בניה ובני בניה וקרוביה, לסגירת כל בתי המדרש והחדרים ולחורבן קהילה שלמה ליותר מעשר שנים. והרי בימים שבאתי לוויטבסק עמד משפט בייליס במרכז התענינותנו, והוא עורר את זכר עלילת ווליז׳. למערכת שלנו היה בקיוב סופר מיוחד, סטודנט ושמו יודל מיטליאנסקי, בן המפלגה ס. ס., שלאחר מהפכת אוקטובר עבר לבולשביקים. לא אשכח את המברק שקיבלתי ממנו מקיוב, שבייליס יצא זכאי. רצתי עם המברק לד״ר ברוק שאצלו ישבו ידידינו וציפו למברק. מרוב שמחה התנשק ברוק עם כולנו. בעיני כולנו עמדו דמעות.

עלי להודות לד״ר ברוק, שהוזמנתי להיות עורך העתון. מימי נעורי בהומל הכרתי היטב את שני האחים היקרים, שהיו כל כך קרובים וכל כך שונים — שני האחים הרופאים ברוק. גריגורי (צבי), שהיה אחד ממנהיגי הציונות ברוסיה, היה רחוק ממני מבחינה חברתית, ואילו אחיו הבכור אברהם, שהיה בלתי מפלגתי, היה קרוב לחוגים הסוציאליסטיים ותמך תמיד ב„בונד״. הייתי ידידם של אברהם ברוק ואשתו הבונדאית רוזה קורובוצ׳קינה. שני האחים עמדו על רמה מוסרית גבוהה והיו מסורים לאדם הסובל.

לפי המספרים הרשמיים נמנו בוויטבסק לפני מלחמת העולם הראשונה 106 אלף נפש. אבל כעבור שנים אחדות כבר הוכפלה האוכלוסיה והגיעה עד קרוב ל־200 אלף. האוכלוסיה גדלה מחמת פינוי הערים והעיירות, שנכבשו על ידי הגרמנים. מהן הגיעו לוויטבסק פליטים לאלפים. כבר בשנה הראשונה של המלחמה פקד המצביא הראשי הנסיך הגדול ניקולאי ניקולאייביץ׳ לגרש את היהודים מן המקומות הסמוכים לחזית במשך 24 שעות. בחדשי מאי ויוני 1915 גורשו באכזריות יותר מ־200 אלף יהודים מפלכי קורלאנד וקובנה. וויטבסק היתה אחת מנקודות המעבר ורבים מן הפליטים מצאו כאן מקלט.

מספר היהודים בעיר, שנערך לפני המלחמה ב־50 אלף נפש, הלך איפוא וגדל מחודש לחודש. העיר היתה רב־גונית מבחינה לאומית: היו בה רוסים, פולנים, יהודים ונוספו לטבים וליטאים. הרוסים היו פקידים ממשלתיים או יושבי פרברים, רובם בעלי הדת הישנה; הפולנים היו משכילים ובעלי אחוזות. הלטבים והליטאים שרתו בצבא או נמנו בין הפליטים. רק היהודים היוו אוכלוסיה מגוונת של סוחרים, בעלי תעשיה, בעלי מלאכה, פועלים, פקידים במשרדים, רופאים, עורכי דין, מורים ועוד. מה שקוראים „חברה״ לא היתה קיימת, והפולנים חיו בסביבתם הלאומית המצומצמת. רק בין היהודים היו קיימים חיים ציבוריים סוערים ומסועפים ומאבק של מפלגות וזרמים.

במועצת העיריה היו מיוצגים רק בעלי הבתים הנוצרים. ליהודים שהיו רוב בעלי הבתים לא היתה זכות בחירה. בין חברי מועצת העיריה היו שנים — שלושה ליברלים. ובסוף שנת 1913, כשנתקבל בדומה הממלכתית חוק הנהגת לימוד חובה בבתי הספר, פנה יו״ר הועדה במועצת עירית ויטבסק פיוטר סיניאוקוב לעסקנים יהודים אחדים בהצעה לעבד תכנית של הכללת בתי הספר היהודים ברשת העירונית. בישיבת מחלקת מפיצי השכלה דנו בשאלה ועיבדנו תכנית. ד״ר וו. יקירסון ואני קיבלנו יפוי כוח לייצג את התכנית במליאת העיריה. אולם בדרך כלל היתה הדומה העירונית ליהודים ענין רחוק וזר. ישבו בה שני יהודים, ד״ר אליעזר איסרסון והמדפיס ניימן, לפי מינוי שר הפלך, ולא יכלו למלאות שום תפקיד. כמדומני ששניהם היו למעשה מחרימים את הישיבות.

המשבר המדיני בארץ והמבוכה שהשתררה על ידי המפלות בחזית עוררו את הצורך במגע בין העסקנים הדמוקרטיים של לאומים שונים. בויטבסק גברה ההתענינות במדיניות הכללית ביחוד עם בוא אורחים חשובים מפטרבורג. הראשון שבא היה אלכסנדר קרנסקי, עוד לפני המלחמה. לאחר הרצאה פומבית שלו ערכו נציגי אגודת פקידי המסחר מסיבה בשבילו, אחרי כן בא מנהיג הקדטים פרופ׳ פ. מילוקוב, שהירצה על הבעייה הלאומית. ישבנו בחבורה קטנה במחיצתו עד אור הבוקר.

פעמים אחדות ביקר אצלנו ציר הדומה א. שינגאריוב, זה שנרצח על ידי הבולשביקים אחרי המהפכה. באו גם הקאדט וו. נאבוקוב, המשורר הרוסי המפורסם פיודור סולוגוב, המבקר הספרותי ד. אובסיאניקוב־קוליקובסקי, המשורר והפילוסוף מזרע ישראל נ. מינסקי.

פעם בשבועות אחדים היינו עורכים התיעצויות של משכילי העיר. על פי רוב היו באים מ־20 עד 25 איש, יהודים, רוסים ופולנים. הישיבות היו נערכות בדירות פרטיות או אצל מי שהיה ציר הדומה הראשונה הקאדט אלכסיי וולקוביץ או אצל ד״ר בירשטיין, רופא שאשתו, אף היא רופאה, היתה אחותו של ד״ר צבי ברוק. בישיבות השתתפו קאדטים ליברלים רוסים ופולנים, ציונים וסוציאליסטים מזרמים שונים. אולם לא היו קשרים הדוקים עם מרכזי המפלגות.

רוצה אני להדגיש ביחוד ישיבה אחת בשנת המלחמה הראשונה, שבה נידונה שאלה כאובה מאוד: יחסי הפולנים

והיהודים. הימים ימי החרם הכלכלי על יהודי פולין. מפטרבורג בא סטודנט אחד ושמו פיודורוביץ, אחי העסקן ועורך הדין בוויטבסק וואצלאב פיודורוביץ. הוא הזמין אליו חמישה־חמישה פולנים, יהודים ורוסים. זוכר אני שהמרצה מחה נגד דעתו של ז׳בוטינסקי, שכתב באותם הימים ב„ראזסוויט״, שמבחינת היהודים הרוסים זקוקה פולין לא לעצמאות אלא למושל רוסי טוב. הציוני סולובייב בן בנקאי מוויטבסק, אמר, שיש להסתייג מן הניסוח הבלתי מוצלח של ז׳בוטינסקי. הישיבה הביאה על כל פנים להתקרבות בין היהודים והפולנים במקום. ואגב, אותו סטודנט פיודורוביץ נצטרף לאחר זמן לפילסודסקי, השתתף בצבא האוסטרי שלו, נפל בידי הרוסים ונתלה.

בהסח הדעת ניתנה לנו אפשרות לבוא במגע עם קבוצת קצינים רוסים, שעבדו במטה הגליל הצבאי של דווינסק, שנמצא אותה שעה בוויטבסק. יום אחד נודע לנו, שיש במרכז הצבאי חבורת קצינים משכילים הרוצים לבוא אתנו בדברים. אלה היו: היסאול הקוזק מיכאל גנילוריבוב, שסיים את האקדמיה הצבאית המשפטית; שר הגדוד ס. קורנב, שלישו של הגנרל זוייב; ראש המטה, הקפיטן באזילב ועוד. נפגשנו ושוחחנו על ענינים מקומיים ומדיניים. במשך הזמן קם חוג של אזרחים ואנשי צבא, בסך הכל כעשרה איש. הייתי יוצא ונכנס אצל גנילוריבוב. שנינו ערכנו ירחון קואופרטיבי קטן. גנילוריבוב סייע בידינו להשיג רשיון לפתוח צרכניה ליד קופת החולים של פועלי העיר. במאמציו הוקל מצבם של 15 ציונים שהוגלו לסיביריה באשמת מגבית למען „מדינה אויבת״ (ז. א. ארץ ישראל, שהיתה שייכת לטורקיה).

כדאי לספר כאן על ענין, שהוא עד היום טמון בערפל. בוויטבסק היתה קיימת לשכת בונים חפשיים, שבה היו גם יהודים (ד״ר ברוק, מיכאל צייטלין ועוד). קיום הלשכה היה שמור בסודי סודות. עד כמה שאני יודע נתארגנה על ידי הצייר קולביאקין, שעבר בעיר לדרכו לחזית. יודע אני, שגם אלכסנדר קרנסקי השתתף בישיבת הלשכה והכניס שמה ידיד אחד שלי שסיפר לי אחר כך על זה. מעולם לא הייתי בונה חפשי ואינני יודע מה היה תפקידם ברוסיה בימי המלחמה והמהפכה. עד היום לא ברור לי למה היה בוויטבסק צורך בלשכה כזאת. אולי היה ביסוד הלשכה רעיון איחוד בני זרמים שונים, אבל גם אנחנו העמדנו לעצמנו מטרה זאת.

את החברה היהודית בוויטבסק אפשר היה לחלק לשלושה חוגים: החוג הדתי, שהיה מורכב מרבנים ושוחטים וחזנים ומלמדים וכדומה. החוג השני, שהיה מורכב מרופאים, עורכי דין, מורים ומשכילים אחרים. החוג השלישי, הקרוב לשני, מורכב מפועלים ומפקידים.

בעלי התעשיה והסוחרים, שהיו מעונינים בעבודה ציבו־רית, הלכו ונתרחקו מן המסורת הדתית. עדיין היו תורמים לחברות הצדקה, כגון לינת הצדק, סומך נופלים, הכנסת כלה, הכנסת אורחים וכדומה, אבל שאיפותיהם הציבוריות לא היו כרוכות במוסדות אלה, שעדיין משלו בהם הגבאים לפי הנוסח הישן נושן. הם התקרבו יותר למוסדות בעלי המלאכה, כגון חברת הלוואה וחסכון מיסודה של יק״א. הם גם התענינו בתרבות ובספרות ביידיש. המחלקה של „חברת ספרות ישראל״

בוויטבסק מילאה בפרוס מלחמת העולם הראשונה תפקיד מרכזי בחיים היהודיים של העיר. לפי פניית הסופר שמואל ניגר מפטרבורג ערכתי בשם חברת פרץ מגבית בוויטבסק בין העשירים והסופרים בעיר.

כשבאתי לוויטבסק היו מדברים על האשה העשירה ביותר, הזקנה חנה גורביץ, שגם בניה מילאו תפקיד ציבורי. אבל בינתיים עברו הבנים לפטרבורג והיא נזדקנה. כך היה גם עם משה לייב גיזנבורג וסולובייב, לייב מרקוביץ, הרשמן, פיסרבסקי ואחרים שנזדקנו ובמקומם באו בניהם. גם הבנקאי ישראל ווישניאק, שהיה ידוע כנדבן, חדל להתערב בעניני ציבור. זוכר אני, שכשבאתי לוויטבסק ערך ווישניאק קונצרט בארמונו היפה והזמין חברה קטנה אבל מכובדת ושר הפלך בראשה. הוזמנתי גם אני ולאחר שהמוסיקאי סיים את תכנית שופן ניגש אלי בסיסמה של מפלגתי. זה היה קונסטנטין קלצקוב, שהוגלה מפטרבורג על עבודתו הסוציאל דמוקראטית. הוא מת לאחר שנים בוושינגטון.

כשבאתי לוויטבסק כבר לא מצאתי את ד״ר ליברמן, שהיה פעיל בתנועה הציונית ונעשה בסוף ימיו דתי. מיד לאחר בואי לוויטבסק הוזמנתי לרב שניאורסון לסעודה ביום י״ט בסלו, יום שחרור ר׳ שניאור זלמן מלאדי ממאסר. זכיתי לכך משום שאחד מבני הרב היה בונדאי.

היו בוויטבסק גם מתבוללים ודוקא הם תפסו מקומות חשובים. אלה היו הקאדטים היהודים וביניהם נמנה חלק המשכילים.

בראשית מלחמת העולם הראשונה היה עלינו לשלוח שני צירים להתיעצות יהודית כללית בפטרבורג. את ההזמנה בחתימת הנריק סליוזברג קיבלנו מן המשרד הפטרבורגי של הצירים היהודים בדומה הרביעית על שם ד״ר איסרסון, עורך הדין יעקב יודין ועל שמי. כינסנו כ־50—60 איש מכל הזרמים ונבחר לציר שמריהו מקלר, עסקן מתון, איש דתי, לא קאדט ולא ציוני. הציר השני הייתי אני. המתבוללים לא תבעו נציג שלהם, והציונים היו חלשים משום שד״ר ברוק גוייס.

לא היה לי חשק רב לנסוע לפטרבורג. רציתי, שהועד המרכזי של ה„בונד״ וביחוד מרק ליבר שביקר בוויטבסק לפני זמן ישתתף במועצה במקומי. כתבתי לארליך ולראפס שעמדו בראש ה„בונד״ בפטרבורג, ולתמהוני ענו לי שהועד המרכזי של ה„בונד״ אינו יודע כלל על ההתיעצות. החלטתי לנסוע להתיעצות.

לפני המלחמה קרה בוויטבסק דבר שכדאי לרשום אותו. בסתיו שנת 1914 נתפרסם בעתון הרשמי המקומי „וויטבסקי ווסטניק״ מספר 188 מאמר אנטישמי גלוי. בכותרת „עובדות בלתי מובנות״ סופר, כי גבירות יהודיות שהביאו מתנות לרכבת של חיילים פצועים התענינו כביכול ביחוד בפצועים הגרמנים. על כך נוספו שמועות שונות על טלפון חשאי, אוצרות זהב בקברים, בגידה צבאית ועוד מעשים שלא היו ולא נבראו. מאמר כזה שנדפס בעתון רשמי עורר חרדה גדולה באוכלוסיה היהודית. נשלחה משלחת לשר הפלך ארצימוביץ מורכבת מן הרופאים איסרסון ובירשטיין. שר הפלך אמר, שלא קרא את המאמר ולאחר שקרא הציע שהקהילה תענה והוא יצווה להדפיס את התשובה. ניסחתי את התשובה בשם

הקהילה והיא באמת נדפסה. בתשובה הובעה מחאה על ההאשמות נגד עם שלם ועל הדכאון שיווצר בחברה היהודית בהשפעת מאמר כזה, דוקא בשעה זו של יסורים וקרבנות משותפים.

דבר זה נתאפשר משום ששר הפלך לא היה אנטישמי אלא ליברלי ובאמת עזב עד מהרה את משרתו משום שלא רצה לשתף פעולה עם מיניסטר הפנים כווסטוב, שהיה אחד מעוזריו של ראספוטין.

השפיע על שר הפלך גם ד"ר בירשטיין שהיה במשלחת, אדם בעל מעלות יתרות. לאחר שסיים את האוניברסיטה במוסקבה עבד בבתי חולים כפריים בפלכי רוסיה הפנימית ובכל מקום זכה לשם טוב של רופא ועסקן. בשנת 1905 נפצע בפרעות שנערכו בטוור (כידוע נערכו אותה שנה פרעות בערים רבות ברוסיה). על כך מספר בזכרונותינו אחד הליברלים הרוסים המפורסמים פטרונקביץ, שהיה ידידו (ארכיון המהפכה הרוסית, כרך 21, עמוד 404).

השתתפתי במוסדות החילוניים הבאים שהיו קיימים בוויטבסק אותה שעה: מפיצי השכלה, חברת ספרות ישראל, „אזע", עזרה על ידי עבודה („אורט" מקומי), חברת הלוואה וחסכון, והחברה לעזרת הפליטים. הייתי קרוב גם לאגודת פקידי המסחר, אגודת המדפיסים, הקואופרטיב של סנדלרים, וביחוד קופת החולים העירונית, שבה היו היהודים רוב מכריע.

ההסתדרות הציונית היתה בימים ההם הארגון היהודי היחיד, ובכל זאת לא השפיעה אלא על החוג המצומצם של חבריה. במוסדות היהודים הכלליים לא מילאו הציונים תפקיד ניכר. אפילו בועד הקהילה שנוצר לאחר זמן היו הציונים במיעוט קטן. אני מסביר את הדבר מחוסר כוחות משכילים. הציונות בוויטבסק לא היתה בימים ההם מסועפת מבחינה רעיונית. פועלי ציון ס. ס. לא היו פעילים בחיי החברה. לא היו אפילו „צעירי ציון" מאורגנים, אף על פי שבבתי הספר התיכונים היו הרבה ציונים. בין הציונים הצעירים נמצא משורר מחונן, ששיריו היו מודפסים ב„רזסוויט". זה היה תלמיד הגימנסיה ש. לוומאן. אחר כך נצטרף לקומוניסטים ופירסם שני ספרי סיפורים ברוסית. הוא גם הצטיין בשחמט. חוץ מד"ר ברוק שהיה בצבא היו פעילים בין הציונים הרב מטעם מלמד, אדם מלומד אבל צנוע; בעל בית משרפות לבנים וולפסון, אדם סימפטי, גלוי לב, איש דת בעל נטיות ציבוריות חזקות; בנו הצעיר של הבנקאי סולוביי, אדם הגון אבל ללא מזג חם; בעל בית חרושת למברשות אברהם סובולביץ, שנתעשר לאחר זמן בחוץ לארץ ונדב הרבה למפעלים ציונים.

גם ה„בונד" לא מילא בימים ההם תפקיד רב בציבור. שנים ממנהיגיו, ד"ר בן ציון שיינין וד"ר וו. יקירסון, גוייסו בראשית המלחמה, ועל ידי כך סבלה חברת מפיצי השכלה, שבה היה שיינין יושב ראש. בין הסנדלרים היו חברים בונדאים וותיקים מסורים. אחד מהם מנדל אצ'קובסקי, נואם טוב ופיקח, היה ידידי מלפני כמה שנים. ל„בונד" היו סימפטיות יותר מאפשרויות ארגוניות. העבודה במחתרת נעשתה יותר ויותר חלשה. המאורעות הגדולים, ביחוד בעיית הפליטים, המריצה את המספר הקטן של בונדאים להצטרף לעבודה הציבורית

הגלוייה. מאסרים כמעט שלא היו. אני זוכר רק מקרה אחד כשנאסרו ארבעה בונדאים צעירים בעלי מלאכה על שביתה והוגלו. צירי הדומה הסוציאל־דמוקראטים היו חביבים על האוכלוסיה היהודית משום שיצאו לעתים קרובות בדומה לטובת היהודים. מזמן לזמן היו באים לוויטבסק נציגי הועד המרכזי של ה„בונד". מקודם באה רוזה לוויט ואחרי כן בא מחוץ לארץ מארק ליבר (גולדמן). הוא תמך ברעיון הקמת מועצת פועלים על־מפלגתית ואל־מפלגתית. באחת הישיבות הירצה על תפיסתם האפיקורסית של הסוציאליסטים בצרפת, בבלגיה ובאנגליה שנצטרפו לממשלות. חוץ מהבונדאים השתתפו בישיבות נציג ס. ר. מיכאל צייטלין, נציגי המנשביקים גוטרמן וליבירסון, הסיימאי לשעבר בר־לבב ועוד.

על סדר היום עמדה בעיית ההשתתפות בקהילה. הפועלים התנגדו להשתתפות הסוציאליסטים בקהילה משום שלמעשה היה בה רוב בורגני ובראשה יעמדו עסקנים דתיים, בעלי בתיים וציונים. ביחוד התנגדו להשתתפות בקהילה כשנודע להם, שבתקציב הקהילה נמנה סעיף משכורת לששת רבני העיר. ליבר היה בימים ההם בוויטבסק והלך מאתנו לישיבת ועד הקהילה, והקהילה עשתה עליו דוקא רושם גדול, והוא הציע שהפועלים ישתתפו בה.

למעשה לא היו השמאליים בעיר דוקא בונדאים. הדמוקרא־טים הסוציאליסטים היו השולטים ואליהם הצטרפו בונדאים אחדים לשעבר שמואל פיסרבסקי, עו"ד שפטל־לווינסון, הכלכלן יווגני לוריא וזלמן גורביץ (חי זמן רב בפאריס, ידוע בפסבדונים נגוייב) ובמקצת אהרון גינזבורג, שהשתתף במרד יאקוטסק בשנת 1904. כל זה בימי המלחמה. לפני המלחמה עמדה במרכז החיים הציבוריים חברת ספרות ישראל, שבראשה עמד ד"ר צבי ברוק. זו היתה אישיות מופלאה. הוא היה דמוקראט ואהב אידיש. דוקא הוא, הציוני, אסף מסביב לו את כל האידישיסטים בעיר, ובראשם המורים יעקב גרשטיין, ו. ז. כרפובסקי. בחברה ספרות ישראל היה נטוש וויכוח סוער בריב הלשונות הנצחי: אידיש ועברית. ברוק היה מצליח לעתים קרובות להביא לידי פשרה. כך היה הדבר כשהיו באים להרצות ישראל יפרויקין מפטרבורג ואלעזר מוטילוב ממוסקבה. יום טוב גדול היה לנו כשבא מפטרבורג להרצאה מוסיקאית יליד וויטבסק המורה לשעבר זינובי קיסלגוף, חבר המשלחת הפולקלוריסטית המפורסמת של ש. אנסקי.

שתי חברות חילוניות אחרות — מפיצי השכלה ו„אזע" — חיו חיים צנועים. „מפיצי השכלה" החזיקו בתי ספר אחדים לבנות ובהם מורות מוכשרות אחדות: קרנצל, רוזובסקיה ועוד. אידיש כשפת הוראה היתה אסורה מטעם הממשלה, אבל כבר היו סימני הנחות. השתדלו לנצל את החוק על שפת האם כשפת הוראה ועל כך ניהלנו משא ומתן עם מנהל בתי הספר העממים. גם ב„מפיצי השכלה" היה נטוש הוויכוח אידיש או עברית. שלחנו נציגים לאסיפה בפטרבורג וגם בבחירת הצירים קם הוויכוח בשאלת הלשונות.

„אזע" התחילה לעבוד קצת לפני המלחמה. החברה ארגנה חבר רופאים והקימה מוסדות כגון „טיפת חלב" וכדומה. בראש עמדה הרופאה ד"ר סופיה בזסמרטנאיה־

ברוק. „אזע" ייסדה גם כמה גני ילדים, ובראשם עמדה אולגה ריין אחותו של ר. אברמוביץ. אחרי כן כשנוצר ועד הקהילה קמה שאלת בית החולים היהודי, ש„אזע" קיבלה אותו לרשותה. הרופא הראשי בבית החולים היה איסרסון והמנהל — הבונדאי שליאכטר.

זמן מה לפני מלחמת העולם הראשונה נוסדה חברה חדשה „עזרה על ידי עבודה". בחברה זו כרוכים כמה דברים מענינים. כשמתה גברת פוניזובסקי, ילידת וויטבסק, שהיתה חברה בפירמה המפורסמת לאריגים בשם זה בלודז ובמוסקבה, ציוותה לקהילת וויטבסק 150 אלף רובל. בנה מאטוויי בא ממוסקבה לוויטבסק, כינס את העסקנים ושאל כיצד הם אומרים להוציא סכום גדול כזה. הוחלט ליצור קרן לעזרת בעלי המלאכה. ולייסד חברה מיוחדת שתעמוד במגע עם קופת הלוואה וחסכון ויהיו לה קשרים תמידיים עם „אורט" בפטרבורג. העסקן המהנדס ל. בולוטין, מומחה לשאלות מלאכה ב„אורט", נתבקש לעבד תכנית. הוא ביקר כמה פעמים בעיר. בתכנית מילא תפקיד חשוב העסקן ייבגני לוריא, שפירסם בעתונות הרוסית־היהודית כמה מאמרים בבעיות עזרה עצמית כלכלית בין היהודים. ליושב ראש החברה החדשה נבחר ד״ר צבי ברוק. לחברי הועד: ייבגני לוריא, שמריהו מקלר, מאקס טובין, בר־לבב גינזבורג, שמואל פיסרבסקי, אני ועוד אחדים. למנהל הוזמן המהנדס זלמן גורביץ ולמזכיר לייזר פריידמן. בששת החדשים הראשונים סיפקה החברה לצבא 100 אלף כובעים, 20 אלף מעילים, 50 אלף כותנות. 80 פועלים הרוויחו יותר מ־20 אלף רובל. כן סיפקה החברה יותר משלושת אלפים זוגות נעליים. במשך שני חדשים וחצי עבדו יותר מ־100 סנדלרים יהודים. ליד החברה היתה קיימת גם לשכת עבודה. כמה פועלים קיבלו כסף לנסוע לערים אחרות שיש להם שם הזדמנות לעבוד. לשם תיאום הפעולה עם ערים אחרות קם רעיון לכנס ועידת כל לשכות העבודה, ואמנם בפברואר 1916 כינס „אורט" הפטרבורגי מועצה כזאת ובה יצגתי את החברה בוויטבסק.

בשנות 1914—1916 הפכה חברתנו למרכז החיים היהודיים ותפסה במידה מסוימת את המקום שתפסה קודם לכן חברת ספרות ישראל. נציגי זרמים מדיניים שונים היו מופיעים באסיפות ומתווכחים עד שעה מאוחרת. סופו של דבר היה, שהמשטרה אסרה את האסיפות ובשנת 1916 נסגרו שתי החברות גם יחד: חברת ספרות ישראל ו„עזרה על ידי עבודה".

היתה לי שייכות לחיסול שתי החברות. הייתי ממלא מקום יושבי הראש של החברות. ד״ר ברוק, יושב ראש „עזרה על ידי עבודה", היה בחזית. יושב ראש חברת ספרות ישראל אדולף לווינסון לא היה בעיר. בבוקר אחד קיבלתי הזמנה דחופה לבוא לראש הז'נדרמים שר הגדוד שולץ. הוא הודיעני, שבפקודת המיניסטריון ומפקד הגליל הצבאי נסגרו שתי החברות ודרש ממני לחתום על הפקודה. מתחילה היססתי וניסיתי להוכיח שדבר זה יגרום נזק לאוכלוסיה היהודית. על כך העיר שר הגדוד שולץ, שלדעתו מזיקה פעולתי בוויטבסק למדינה והוא המליץ בפני המיניסטר והמפקד הצבאי להגלות אותי לחמש שנים לסיביריה המזרחית והוא מחכה לתשובה מפטרבורג.

למעשה לא נאסרתי ולא הוגליתי לסיביריה. לאחר המהפכה נודע לי שבקשתו של שולץ לא אושרה משום שאגף המשטרה התנגד לכך שיאסרו או יגלו אנשים, התופסים עמדות חוקיות בתנועת הפועלים.

בימים ההם הייתי מזכיר קופת החולים העירונית. קופת החולים תפסה מקום מרכזי. הרכב קופת החולים היה בינלאומי, אבל בראשה עמדו יהודים. יושב ראש הקופה עד המהפכה היה בר־לבב גינזבורג, המזכיר הראשון היה נחום ביחובסקי, סוציאל דמוקראט. נציגי הפועלים היו ב. גינזבורג, הסוציאל דמוקראט הרוסי בוריסנקו ויושב ראש בית החרושת לזכוכית של גלדקין בפרבר נובקין אחד ושמו גריגורי ברוידה, פועל חכם וכשרוני. אחרי כן מילא ביחד עם קוזמה גבוזדיוב תפקיד גדול בתנועת הפועלים בפטרבורג והיה גם סגן יושב ראש חבורת הפועלים המרכזית בועד התיעוש הצבאי.

בעניני ביטוח בא אלינו מפטרבורג העסקן הסוציאל־דמוקראטי בטורסקי, עורך הבטאון הסוציאל דמוקראטי הרוסי לביטוח פועלים. הוא היה איש וויטבסק ושמו היה בוריס צייטלין, הבן הבכור של שלמה צייטלין. מאותה משפחה יצאו עסקנים סוציאליסטים פעילים בזרמים שונים: בוריס ולוו (השם המפלגתי של לוו היה בלוב, הוא היה ציר בועידה הסוציאל דמוקראטית השניה בשנת 1903, שבה קם הפילוג למנשביקים ולבולשביקים). שניהם היו מנשביקים. בוריס היה זמן רב חבר הועד המרכזי. בשנת 1920 נאסר על ידי הקומוניסטים בוויטבסק ובמאסר מת מטיפוס. הבן השלישי אמילי היה בונדאי, מיכאל היה ס. ר., חבר הועד המרכזי. הבולשביקים הגלו אותו לאיים הסולובצקים. שם כבר היו אסורים אחיו סמיון ואחותו ובעלה באבין, כולם מנשביקים. המשפחה נחשבה בוויטבסק בין הישרות ביותר. אמם הזקנה היתה פעילה במעשי צדקה והיתה מקימה מטבחים זולים ומסייעת לחולים ולעניים.

לועידה של הסיעה הסוציאל־דמוקראטית בדומה במוסקבה למלחמה ביקרות שנתכנסה בשנת 1915 שלחנו את בר־לבב גינזבורג, אם אינני טועה היה הציר היהודי היחיד בועידה.

בולשביקים לא היו בימים ההם בוויטבסק כלל. ממוסקבה היה בא מזמן לזמן הסטודנט רוזנגולץ, יליד וויטבסק. אביו בעל חנות לנשק, היה לו בעיר שם רע של מלשין. אחרי מהפכת אוקטובר תפס הסטודנט משרות חשובות במוסקבה. זמן רב היה מיניסטר לסחר חוץ. בשנת 1937 היה אחד מקרבנותיו של סטאלין במשפטים המפורסמים.

עם הפליטים שבאו לוויטבסק בימי המלחמה באו גם מפעלים ומוסדות שלמים, בתי חרושת ובתי מלאכה. הדפוס הגדול של הרכבת בריגה הועבר גם הוא. גם הגימנסיה היהודית הווילנאית של פייבל גץ עברה לוויטבסק.

ד״ר ברוק בא לימים אחדים. במשך הזמן נשתנה. זרקה בו שיבה. הוא הביא לנו בשורות לא טובות.

במאי—יוני שנת 1915 התחילו הגרושים בהמון של היהודים מן הפלכים הבלטיים בקובנה. מי שלא ראה בעיניו לא יוכל לתאר לעצמו את ליל האימים כשהגיעו לוויטבסק אחת אחרי השניה רכבות משא גדושות נשים וטף, זקנים וחולים. פונו בתי יתומים ובתי חולים שלמים. בהולים, מזו־

המים, קודרים, עזובים, נשכחים מאלהים ואדם הסתכלו בעינים כבויות בנו המאושרים. נתנו להם לאכול ולשתות ולמי שצריך הגשנו עזרה רפואית. הדבר היה אחרי חצות. אנחנו, חבורת יהודי ויטבסק, חכינו על הפסים. ידענו שהפעם יובאו הפליטים אלינו ועלינו לסדר אותם. כ־15—20 איש ממשכילי יהודי וויטבסק תעו בחשכת הלילה. עובדים שיכורים או רשעים של הרכבת גרשו אותנו מעל הפסים בחרופים ובגידופים. וגם כאן בא לעזרתנו ד״ר בירשטיין, שטילפן לשר הפלך ודרש שיתן צו מיד לתת לנו לעזור לפליטים. כעבור חצי שעה בא פקיד מן השר והשליט סדר. חילקנו את הפליטים לחבורות והבאנו אותם בהשגחת בני נוער לדירות מוכנות בשבילם.

לא קל היה למצוא מקומות למספר רב כזה. מתחילה הכניסו אותנו לבתי הכנסת ואחרי כן נמצאו גם דירות. חבורות של נשים ומורים קיבלו על עצמן לצייד את הפליטים במזון ובתלבושת. כל האוכלוסיה היהודית עזרה לפליטים. כל אחד לקח על עצמו התחייבות איזו שהיא. כמו תמיד בעת צרה שכחו יהודי וויטבסק את כל החילוקים והמחלוקת ועמדו שכם אחד לעזרת הפליטים. נוסדה „חברה לעזרת קרבנות המלחמה״.

גם בערים ובעיירות שבסביבה קמה עזרה חברתית לפליטים. כינסנו מועצה של נציגי המקומות. למועצה באה חבורת עסקני החברות היהודיות המרכזיות בראשות מאיר פיינלייב. אתו באו אשתו גב׳ פיינלייב־לאגונובה וואלנטינה ווינאבר, וורניק ואחרים. החברה המרכזית לעזרת הפליטים („יאֶקופּו״) שלחה את שליחה ד״ר הדס לסייע לנו. אחרי כן בא גם העסקן הידוע מאיר קריינין, שעלה אחרי כן לארץ ישראל ומת שם. הועד של הזמסטבו במוסקבה שלח את שליחה שפולאנסקי לעזרת הפליטים בני לאומים שונים. נוסד ועד בינלאומי מיוחד ובראשו ראש הזמסטבו המקומית קארטאשוב. מן המטה הראשי בפסקוב בא חבר המועצה הממלכתית זובצ׳אנינוב מטעם הממשלה.

השאלה העיקרית היתה איך להשיג את הכספים לתקציב. ברור היה, שבלי קהילה חוקית שהשלטון מכיר בה לא נוכל לפתור את הבעייה. היינו זקוקים לקהילה, הזכאית להטיל מס על האוכלוסיה היהודית. לפי שעה ניסינו להנהיג הערכה עצמית במסגרת חברת העזרה לפליטים. ההערכה הקיפה 4600 תורמים והכניסה במשך שבעה חדשים (ספטמבר 1915, אפריל 1916) יותר מ־100 אלף רובל. העריכו עצמם לא רק האמידים, אלא גם הסוחרים הזעירים, בעלי מלאכה, פקידים ופועלים. יותר מחצי התורמים הכניסו מרובל אחד עד שלושה רובל, רק בודדים הכניסו יותר מ־500 רובל. מכאן יש לראות את האופי הדמוקרטי של המגבית. 100 אלף הרובל כיסו קצת יותר משליש התקציב.

אבל בינתיים צריך היה להשתמש באמצעים אחרים. ניגשנו לארגן ועד הקהילה. הצענו שכל מוסד ציבורי יבחר אם אפשר באספה כללית שנים, שנים צירים לועד הקהילה הזמני. קמה שאלה כיצד לייצג את בתי הכנסת, אם לצרף את הרבנים לועד. החלטנו לצרף לועד הקהילה את ששת הרבנים וגם להכניס לתקציב חלק ממשכורתם. ידענו מראש שאי אפשר יהיה להקים קהילה חילונית משום שהמסורת תפסה מקום חשוב ביותר בחיים היהודיים. אבל נגד זה קמה אופוזיציה

מצד הבונדאים. לבסוף השלימו עם הרעיון שהרבנים והגבאים של בתי הכנסת הם חלק אורגני של הדמוקראטיה היהודית. גם פגישה עם הרבנים והגבאים לא עשתה רושם רע על עסקני הפועלים, ואדרבא הרבנים עוררו כבוד בהתנהגותם.

ועד הקהילה היה מורכב מ־70 חברים ולפיכך קראנו לו בינינו לבין עצמנו „סנהדרין״. בנשיאות ישבו חמשה: יושב ראש ד״ר אלעזר איסרסון וחבריו יעקב יודין, עורך דין, ומאקס טובין, סוחר פשתן. שלושתם היו חברי המפלגה העממית של ווינאוור. הגזבר היה סוחר היער משה לוינסון, ואני הייתי המזכיר.

עלי להזכיר עוד עסקנים אחדים שהיו מסורים לעבודת הקהילה בלב ונפש. מן החוגים הדתיים היו פעילים: שמריהו מקלר, אדם חכם וחרוץ; הרב מדאליה שהצטיין ביחסיו לבני אדם; וולפסון, קטן הקומה, הנלהב, הנואם הציוני חם המזג; בעל בית חרושת לזכוכית גאלרקין; העסקן החרוץ והמעשי אימניטוב. אלה היו נציגי הימין בועד. השמאליים היינו אנחנו הבונדאים והסוציאליסטים, ביניהם בר־לבב גינזבורג והסנדלרים ריבקין ואצ׳קובסקי.

בין שתי הקצוות, שלא היו כל כך קיצוניות, היתה גם חבורת עסקנים דמוקראטיים סוציאליסטים לשעבר, שנעשו קצת יותר מתונים ועמדו ביחסים טובים אתנו. ביניהם הצטיין ביחוד שמואל פיסארבסקי, אדם משכיל וחכם שעורר כבוד בעיני כולנו. הוא הצטיין ביחוד בשנת 1917 אחרי מהפכת אוקטובר.

רק באביב שנת 1918 נערכו בחירות לקהילה. אינני יודע את התוצאות בכלל משום שהוכרחתי עוד לפני כן לעזוב את וויטבסק, שהיתה כבר נתונה לטרור הבולשביסטי. אני הייתי מועמד מצד ה„בונד״ ונבחרתי. ביוני אותה שנה נתכנסה במוסקבה הועידה הראשונה של הקהילות היהודיות ברוסיה והייתי בין מייצגי ויטבסק ביחד עם הרב ר׳ שמריה מדאליה.

רוצה אני לסיים את זכרונותי במעשה הזורע אור על חיי היהודים בימי שלטון הצארים. הדבר היה בסוף פברואר שנת 1917, בימי המהפכה. אנחנו לא ידענו כלום על כך. היו שמועות שונות. עתונים לא נתקבלו. היינו עסוקים בענין שהוא טיפוסי למשטר הצארי: בסוף 1916 בא לוויטבסק המהנדס גוטמאן, שקיבל רשיון לפתוח גימנסיה לילדי היהודים. מאות אנשים הכניסו את הילדים לגימנסיה, מה שהכניס לו כסף רב. יום אחד הוברר, שאמנם יש לו לגוטמאן רשיון אבל לגימנסיה שלו אין שום זכויות. נתכנסה אספת הורים, שדרשה להחזיר להם את הכסף. הדבר נמסר לבית דין של בוררים ואני הייתי נציג ההורים. מצד גוטמאן טען אדם מיוחד שבא מפטרבורג והוא ההיסטוריון הידוע שאול גינזבורג המנוח, מייסד העתון היומי הראשון באידיש ברוסיה „פריינד״, ידיד נעוריה של אשתו. שני הנציגים בחרו כשלישי את בעל התעשיה אדולף לווינסון, בעל בית מיבשל בירה. בית הדין של הבוררים ישב שלושה ימים והחליט שגוטמאן צריך להחזיר רוב הכסף. אור ל־1 במרס בשעה מאוחרת בלילה כשחתמנו את פסק הדין נודע לנו שבפטרבורג פרצה המהפכה וכל שאלת גימנסיות יהודיות בעלות זכויות או לא ניטל טעמה.

שמואל אברמסון (אבראמיס)

זכרונות על וויטבסק

מבחינה גיאוגרפית מחולקת העיר לשני „עברים" — גדול וקטן — ובאמצע זורם הנהר דווינה. על פני הנהר נמתח גשר, אבל גם סירות היו מעבירות נוסעים מעבר לעבר בתשלום של פרוטה או שתים לגולגולת.

הנהר דווינה מילא תפקיד חשוב בחיי הכלכלה של תושבי ויטבסק והסביבה. ביחוד באביב ובקיץ. מיד אחרי הפסח, עם הפשרת הקרח, מתחילה תנועה רבתי של רפסודות, המורכבות ממיני קורות, השטות על פני המים ומעבירות את עצי היערות העבותים לערים ולעיירות שעל גדות הנהר לנמל ראשי של הים הבלטי — ריגה לתצרוכת הארץ וחוץ לארץ. היו גם אניות קיטור גדולות מעבירות בני אדם וסחורות לנקודות הקטנות. בחורף היה הנהר נקפא ושימש קפנדריה לעבור מגדה לגדה וכן גם למגרש שעשועים: זקן ונער היו מחליקים על גבי הקרח.

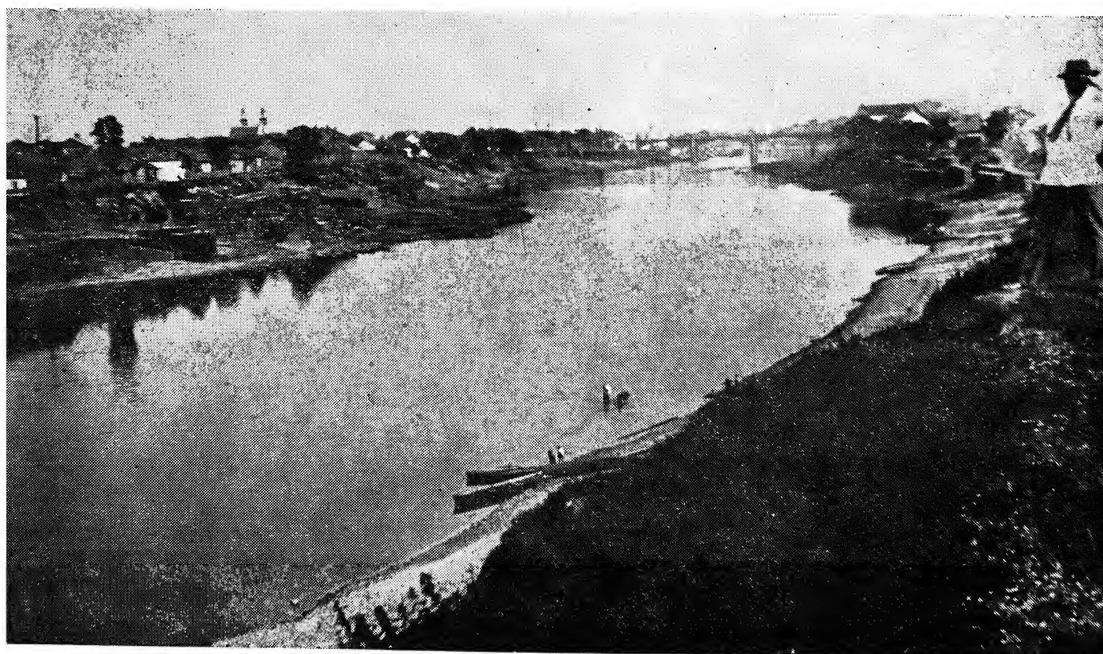
התעשיה, המסחר והבנקאות היו על פי רוב בידי יהודים עשירים ידועים. ביניהם היו: קולבאנובסקי — בית חרושת לטבק, לוינסון — בית חרושת לבירה, הרשמן ומרקוביץ — טחנת קמח, יאכנין ומינדלין — מסחר דגים מעושנים ומלוחים ופירות מיובשים, הלצר — מסחר נפט, מרקוביץ ומינץ — מסחר אריגים, פייגלסון — רפואות, גלזרמן — זהב וכסף וחרסינה, פיסרבסקי — ברזל, סטרונסקי — עור, מקלר — נייר וצרכי כתיבה; וישניאק, גינזבורג וסולובייו — בנקאות.

המסחר הקמעוני של הסוחרים היהודים היה בעיקר עם איכרי הכפרים הסמוכים, שהיו מביאים פעמיים בשבוע לשוק עגלות טעונות עצים וחציר, בהמות, עגלים, עורות, עופות, ביצים, תפוחי אדמה, ירקות ופירות ומוכרים את סחורתם לחנוונים וקונים אצלם את המצרכים הדרושים להם.

כמו ערים אחרות בתחום המושב היהודי תרמה גם ויטבסק הרבה להתפתחות הרוח והתרבות היהודיות והוציאה לבמת הציבור עסקנים מדיניים בתנועות שונות, שנאבקו לשיחרור הלאומי והחברתי והכלכלי. האוכלוסיה היהודית של ויטבסק היתה מורכבת מלומדים, חסידים, מתנגדים, משכילים, אינ־טליגנטים, סוחרים, פקידים, בעלי מלאכה, פועלים ובעלי עגלות. בראש כל עניני הקהילה: רבנות, כשרות, מס הבשר, מקוואות, חינוך, צדקה, ביקור חולים, גמילות חסדים וכדומה, עמד ועד, שבו היו יושבים רבנים, שופטים, רופאים, בנקאים, בעלי בתים נבחרים, והועד ייצג את הישוב כלפי פנים וכלפי השלטון.

בין העסקנים הציבוריים בימי היו ידועים: הרב מדאלייה, מאיר נוח השוחט העירוני, שמריהו מקלר, האחים סולובייו, ז. וולפסון, גינזבורג, וישניאק, שניאורסון, והרופאים ליברמן, ברוק, איסרסון, יקירסון ושיינין. שני האחרונים היו פעילים גם ב„צלב האדום" והתיחסו באהדה ל„בונד".

ראש המדברים ומנהיג הועד היה שמריהו מקלר — אברך

נהר הדבינה המערבית

בעל זקן שחור ארוך, סוחר חרוץ ומצליח ואישיות מגוונת מאד, מלאה סתירות: בנעוריו היה חפשי בדעות ואחרי מות אמו הפך לחסיד נלהב והיה כרוך אחרי האדמו"ר מבוברויסק. בכל בוקר היה לומד דף גמרא מפי המלמד הידוע ישראל שלמה מלמדוב, אחרי כן היה הולך לבית הכנסת הליובאוויצ'י הקטן של הרשמן להתפלל בציבור ומשם היה הולך לחנות. היה שומר מצווה ומנהג, למד בשבת ובחג חסידות וקבלה ולפנות ערב ערך סעודה שלישית לציבור. גם בבית התנהג כמנהג האדוקים, אבל היה לו גם מורה עברית לילדים ובבית דיבר רוסית. מקלר ביקר פעם בארץ ישראל כשליח האדוקים ובדין ובחשבון שלו הביע עמדה חיובית לישוב ולבנין הארץ. בכל היותו עסוק בחנותו לצרכי כתיבה, מצא זמן לצרכי ציבור והיה משתתף אפילו בעניני חברה קדישא.

הרופא ד"ר ליברמן היה יהודי אדוק, התפלל ולמד בשעות הפנאי, לא חילל שבת והיה לו נער נוצרי לכתוב בשבת מפיו רצפטים לחולים. היה קרוב לציונות ודיבר עברית. מאת חולים תלמידי חכמים, בחורי ישיבה ועניים לא היה לוקח דמי ריפוי. היה גם פעיל בתלמוד תורה.

אחיו, ישראל יוסף, שהיה מורה באותו תלמוד תירה היה משכיל, אכסטרן והיה עובד במשרד הרב מטעם גיטלסון, שלשם היה המשטרה שולחת מכתבים וכרוזים וספרים באידיש ובעברית שגילתה בחיפושיה כדי לתרגמם לרוסית. מובן מאליו שהרב ואחיו השמיטו בכל האפשר את הדברים האסורים וטישטשו מה שיכלו. אחי למד גם חובשות ועבד בבית החולים היהודי. אחרי כן התקרב לד"ר ברוק ונבחר כציר לועידה הציונית במינסק בשנת 1902. כדי להתרפא ממחלת קיבה נסע לברלין ושם נותח על ידי המנתח הידוע פרופ' ישראל. כשחזר לויטבסק הקדיש עצמו להוראה עד מותו.

ב„עבר הקטן" היו קיימים כמה בתי תלמוד תורה בלתי רש־מיים שבהם היה אבי ר' מאיר אברמיס ז"ל מנהל ומלמד ראשי עד סוף ימיו. הוא דאג, שהתלמידים העניים יקבלו פעם ביום תבשיל חם וכן יקבלו נעלים ותלבושת בחינם. אתו עבדו המלמדים יצחק אברהם חיימס ויצחק מנשה. מנשה היה לו לפני כן חדר פרטי להוראה ואני, ביחד עם הצייר המפורסם מרק שאגאל, למדנו מפיו. זוכרני את ציורי הסוסונים והאי־שונים שהיה שאגאל מצייר בעפרון על פיסות נייר ועל קירות החדר.

בתלמוד תורה למדו יותר ממאה תלמידים מגיל שתים עד שש שנים. היו ארבעה סניפים (חדרים) בשכונות שונות בעיר. מחולקים לשלוש כיתות: 1) אלף בית וראשית הקריאה בעברית, 2) תפילה, תהילים וחומש, 3) תנ"ך, פירוש רש"י, שולחן ערוך וראשית גמרא. שעות הלימוד היו מתשע בבוקר עד שמונה בערב, ובאמצע הפסקה לארוחת צהרים ומטבח זול מיוחד. בכיתות הגבוהות הנהיגו לאחר זמן שעות אחדות לשבוע ללימודי חול: עברית, אידיש, רוסית וחשבון. משכורת המלמדים היתה 25—30 רובלים לחודש.

ברחוב אילינסקי היו שני בתי מדרש: בית הכנסת הגדול הליובאוויצ'י ובית הכנסת הקטן הליובאוויצ'י, הוא בית הכנסת של הרשמן. בקטן התפללו הגבירים: הרשמן, מרקו־

ביץ, מקלר, סטרונסקי, האחים הלצר וגם סוחרים קטנים ומלמדים. בין מתפללי בית הכנסת נמנו דב השחור — ראקאלין, אביו ואבי. שניהם היו אדוקים וחסידים ולא הרשו, כי משולח או דרשן או סתם אורח מעיר אחרת יצא בידים ריקות. בשבת ובחג היו מאחרים לשבת בבית הכנסת כדי לחלק את האורחים בין העשירים ואת היתר היו לוקחים אליהם הביתה.

רוב מתפללי בית הכנסת הגדול היו בני המעמד הבינוני: חנוונים זעירים, מלמדים, מורים ומשכילים. הצטיינו חיים גלובוס, אביו של פרופ' גלובוס בניו יורק, והדרשן החפשי בדיעות קאזאנסקי, שהשפיעו על הנוער בנאומיהם. אחרי מנשר אוקטובר משנת 1905 שימש בית הכנסת מרכז לאסי־פות ציוניות וגם לתנועות סוציאליסטיות של יהודים ובלתי יהודים: פועלי ציון, בונד, סוציאל דמוקראטים וסוציאליסטים רבולוציונרים. שם התרכז גם ארגון ההגנה העצמית, שהיתה מחלקת לחבריה נשק חם וקר ושולחת אותם לנקודות שונות בעיר לעמוד על המשמר. כל זה נעשה במחתרת שהמשטרה לא תדע אבל לעתים קרובות היתה המשטרה מקיפה את האסיפות ועורכת מאסרים. השמש הראשי אברהם התיחס לכל הענינים האלה לא ברצון אבל עשה עצמו לא יודע ולא הפריע. עוזרו השמש גצל היה יהודי שקט וחביב ולא התערב.

ברחוב אילינסקי זוטא, בין וויגון ורחוב פופקוב, היה עוד בית כנסת קטן שבו התפללו ולמדו בעלי מלאכה בני „עמך" כגון סנדלרים, חייטים, בעלי עגלה, סבלים וכדומה. לשם היו באים לשמוע דרשה או הרצאה או נאום. כאן התחילה התנועה לעברית, בתחילה בשם „עברית" ואחרי כן בשם „תרבות", נוסד ועד, שהיה מורכב מן המורה לעברית זליג שניאור, עוזרו שניאור יצחק ספיר סטודנט לחובשות, ישעיהו נוביקוב, שמואל בלינקי, דב שפירא, קרסלבסקי, פועל מבר־שות, ואני. למרות היות זליג שניאור עיוור היה לו חדר מתוקן והוא היה הרוח החיה בתנועה העברית. בשנת 1915 נאסר ביחד עם ציונים אחרים והוגלה לאירקוטסק (סיביריה). בדירתו במרתף ברחוב פופקוב היינו מתכנסים לעתים קרובות ודנים בשאלות שונות ומעבדים תכניות רבות לעבודתנו. ערכנו שיעורים לעברית לנוער ולמבוגרים והשתדלנו שיורו בחדרים ובתלמוד עברית ודברי ימי ישראל. לאחר זמן עזרו לנו המלמדים והמורים של החדרים המתוקנים מלמדוב, זווירוב, חייקין ואחרים והנהיגו את שיטת עברית בעברית. כך נצטרפו אלינו הרב מטעם מלמד (מת בישראל), הפנקסנים גאלאסקר ושאמבאדאל ועוד אוהדים. בשנות 1906—1907 נמשך אחי הצעיר אברהם, שעבד בחנות הנייר של שמריה מקלר, לחוג הסוציאליסטים־רבולוציונרים. ביחד עם חברו שכטמייסטר, שעבד אף הוא בחנות, קיבלו על עצמם לארגן את הקוזקים בחיל המצב. כינסו את הקוזקים בבית פרטי, חילקו ביניהם ספרות אסורה ועשו תעמולה למען המפלגה. הקוזקים הודיעו על כך בעוד מועד למשטרה החשאית, ובערב הקיפה המשטרה את הבית, החרימה את הספרות ואסרה את התועמלנים. הייתי מביא לאחי לבית הסוהר אוכל מן הבית. פעם אחת בערב שבת כשהבאתי לו אוכל ניגש אלי יעקב משה אלתר בן אברהם, אף הוא מעובדי החנות, וביקש ממני למסור

לאברהם סיר חלב. לסיר היו שתי קרקעיות וביניהן היו מונחים מכתבים וגזרי עתונים אסורים. השומר היה כנראה בקי בדברים כאלה, שם חוט ברזל לתוך הסיר ומדד את העומק והבין ששם יש משהו. מובן מאליו שנעצרתי ונאסרתי וישבתי בכלא 12 יום. בהשתדלות שמריה מקלר אצל מפקח המשטרה שוחררתי. אחי ויתר האסירים נידונו לשנת מאסר. לאחר השיחרור יצא למינסק, אבל שם עקבו אחריו והורי דרשו שיעזוב את רוסיה. בשנת 1908 בא לניו יורק.

בשנת 1916—1921 ישבתי בפטרבורג. בשנת 1922 חזרתי לוויטבסק וקיבלתי משרה כעוזר לפנקסן במשרד של קבלת עצים לרכבות. עד מהרה נבחרתי כמזכיר הועד לאגודה המקצועית בעיר ובפלך. את זמני הפנוי הקדשתי לסניף „החלוץ", שהיה קיים באופן רשמי בשם „קואופרטיב לחקלאות". השלטון נתן לקואופרטיב שטח ניכר של קרקע וציוד, סוס ובית בקצה העיר בסביבת זארוצב. נבחר ועד של פעילים שניהלו את עבודת יום יום, חרשו וזרעו ושתלו וגידלו תפוחי אדמה, גזר, כרוב, צנון וטבק. בשבתות ובחגים היינו מתכנסים שם ולומדים ושומעים הרצאות ומתווכחים בשאלות שונות, שרים ורוקדים עד שעה מאוחרת. בשעת הקציר כינס הועד את כל האוהדים וגייס אותם לעבודה ארעית. החברים הקבועים של הקואופרטיב חיו חיי שיתוף, אכלו ושתו בצוותא, חילקו ביניהם את היבול, היה כיס אחד לכולם וחיו חיי חברות וחיסכון.

פעם אחת בערב, בעצם נשף פרידה לחריפאי, שעמד לעלות לארץ, הקיפו אותנו צ'קיסטים מזויינים ברובים, ערכו חיפוש, תפסו מכתבים וספרים ואסרו את כל החברים, הובילו אותנו ברחובות העיר מוקפים חיילים מזויינים ברובים והביאו אותנו אל הצ'קה ברחוב זאמקובה. לאחר שחקרו אותנו לשמותינו ולעסקנו עצרו רק אותם מאתנו שנחשדו שהם מנהיגי „החלוץ" ומפיצים את הרעיון הציוני הסוציאליסטי. נאסרו שניאור שניאורסון, צבי גורדון, פנקסן, כעת בישראל, היה מנהל חשבונות בעירית ראשל"צ, ואני. כלאו אותנו עם הפור־עים שהשתוללו בכפרי הסביבה. ישבנו בתאים מיוחדים כדי שלא נוכל לדבר. התאים היו צרים ומזוהמים ומלאים כנים והיינו ישנים על מדפים קשים. אחדים היו מוכרחים לישון על הריצפה. באמצע הלילה היו מוציאים אותנו אל החוקר. היו נותנים לנו קודם לשבת על כיסא, הציעו לנו סיגריה, העמידו שאלות, התווכחו על מרקסיזם ואחרי כן עוברים לאיום באקדוח, בשוט, בצינוק אם לא נסגיר את ראשי הקושרים נגד המהפכה. היינו מנותקים מהכל. לא נתנו לקרובינו לבוא אלינו, לא נתנו לנו לא ספרים לא מכתבים ולא עתונים. כך עינו אותנו ששה שבועות. לבסוף, כשלא היו להם שום הוכחות נגדנו, שיחררו אותנו.

רבים מחברינו הבריחו את הגבול ועלו לישראל. הם משתתפים בפעילות בבנין הארץ ונמנים על „ארגון יוצאי ויטבסק".

אלכסנדר רפפורט

עלים מזכרונותי

זוכר אני את המשכילים בוויטבסק בימים ההם, כשהתחילו לקצץ במעילים הארוכים ובזקניהם. נמצאו אפילו מי שגילחו את זקניהם לגמרי. הם אפילו קראו את העתונים העברים „הצפירה" ו„המליץ". אולם את הטעם האמיתי של ״השכלה הרגישו כשהתחילו להציץ גם לעתון רוסי. יתר על כן, המשכי־לים העיזו אפילו למסור את בניהם לבתי ספר רוסיים. לא מעט בחורי ישיבה התקנאו בגימנזיסטים שהיו מתהדרים במדיהם.

אולם כל זה לא היה בהמון. ההמון היהודי הרחב עדיין היה שקוע במאות השנים הקודמות. הסבות שלי עדיין היו מגלחות את ראשיהן כמו שעשו בנשואיהן, והן נישאו בנות חמש עשרה. בתי הכנסת היו מלאים בשבת ובחול ואפילו אותם היהודים, שסרו קצת מהדרך הישר, לא יכלו שלא להיכנס מזמן לזמן לבית כנסת. בשבת אחרי הצהרים היו הרחובות ריקים ורק אחרי שינת צהריים היו יוצאים לטיול.

היהודים היו נבדלים על ידי חומה מוצקת מבין האוכלוסיה הנוצרית. בחיי הכלכלה אי אפשר היה לחצוץ בין שני חלקי האוכלוסיה. החנויות היו בידי יהודים, וממילא הוכרחו הנוצרים לקנות אצלם, והיהודים היו מוכרחים לקנות תנובה חקלאית מאת האיכרים. אבל מחוץ לקשרי עסק היו היהודים והנוצרים רחוקים אלה מאלה. כך היו פני החיים היהודיים בוויטבסק בשנות ילדותי, זאת אומרת בשנות השמונים של המאה התשע־עשרה.

זמן חדש התחיל בוויטבסק רק בשנות התשעים. מספר קטן של משפחות משכילים היו החלוצים של יציאת גיטו, ואלה היו משפחת זלמן צייטלין, המשכילה ביותר בעיר; וישניאק הבנקאי; משפחות ראביץ', צוקרמן, משה ליב גינזבורג, מרקוביץ, גרינבלאט. גם במשפחות אלה היו ההורים עדיין שומרים מסורת, דינים, מנהגים ומצוות וכמובן כשרות. אבל הילדים כבר לא הלכו ל„חדר" אלא למדו מפי מלמדים, ובעת ובעונה אחת היו מתכוננים לגימנסיה. הגברים כבר התהלכו בגילוי ראש, בשבת היתה המשרתת הנוצרית מבעירה את המיחם וזה היה אות הזמן החדש. היו מנויים על עתונים וכתבי עת, הבחורות למדו לנגן בפסנתר והבחורים לנגן בכינור.

בעיר קמו חוגים להשתלמות. מאותם החוגים יצאו שלמה

זאנוויל רפפורט (ש. אנסקי) וחיים ז'יטלובסקי הידועים. עליהם נמנה גם שלמה גורביטש, שהיה לאחר זמן עורך העתון „סמולנסקי וויסטניק".

אליהם יש לצרף שם צעיר שבא לוויטבסק בשנות התש־עים וכבר נמנה בימים ההם בודאי לתנועת השחרור. שמו היה אמסטרדם, אחד המורים הראשונים שלי לרוסית. הוא היה תועמלן מלידה ואפילו כמורה עסק יותר בתעמולה. הוא התחבב מאוד על הנוער ועורר שנאה בין האדוקים. אמנם לא הטיף בגלוי נגד דת ומסורת, אבל זרע בלב הצעירים שאיפה לתרבות חילונית ויחס ביקורת להווי. בנוער המבוגר עורר שאיפות מהפכניות ומשורותיהם בחר חבורת תועמלנים שהמשיכו את הפעולה בין בחירי הישיבה. סופו של אמסטרדם שטבע בשקלוב.

זוכר אני את ידיד נעורי הרשל לוריא, שהיה אחרי כן עסקן חשוב ב„בונד". הוא היה בן משפחה ענייה. אביו ואמו היו שדכנים, ובימי השוק היו עומדים ליד שולחן חלפנים. כל ההון של ה„בנק" שלהם היה חמשה רובלים. לוריא היה עילוי אבל נתפס להשכלה. הוא למד לקרוא רוסית וכשהיה יושב בבית המדרש ולפניו מסכת תלמודית היה מתחת לתלמוד מונח ספר של בוקל או ספסנר, או טולסטוי, דוסטויבסקי ומיכיילובסקי או ירחון רוסי.

במחצית השניה של שנות התשעים כבר קמה בוויטבסק תנועת שחרור, שבה נתאחדו כל המעמדות. עניים ועשירים, בחור ישיבה או גימנזיסט, יהודי או נוצרי כל אלה נתאחדו. בנו של העשיר משה צבי גינזבורג, אברהם, שתפס לאחר זמן מקום חשוב בתנועה הסוציאל־דימוקראטית ובספרותה ושהיה בשנות העשרים אחרי המהפכה הבולשביסטית כלכלן ידוע, היה מתרועע עם הפועלים ונשא לאשה בת־שען חנקה רוזנפלד. בתו של הרב העני גורביץ התידדה עם בנו של סגן אב בית הדין המחוזי טטאייב. בני הבנקאי משה לייב גינז־בורג, חתן הרבי מלובאביץ', אהרן וסוניה ישבו במאסר כמהפכנים. היו גם נשואי תערובת בוויטבסק.

בתנועה הציונית ובתנועה הלאומית בכלל השתתף בימים ההם רק חלק קטן מן הנוער.

צבי גורדון

„החלוץ" בוויטבסק

יוזם „החלוץ" הויטבסקאי היה יוסף **טרימפלדור** ז"ל; המארגן למעשה — ש. שניאורסון (ראה הרשימה „שמואל שניאורסון), ואת אבן הפינה לעבודה ממשית הניח החבר המנוח גינזבורג.

בסוף נת 1918 ביקר טרומפלדור בויטבסק בדרכו ממינסק לפטרוגרד, כדי לשלוח משם חברים לסימפרופול בשביל המשק

צבי גורדון

שנוסד שם. אחרי הרצאה בבית־הכנסת הגדול בפני קהל רב ושיחות אחרות עם הועד של „צעירי ציון" הונח יסוד לקבוצת „החלוץ" שניגשה תיכף לפעולה. בראשית שנת 1919 התכנסה בויטבסק ועידה גלילית בנוכחותו של טרומפלדור בתור בא־כח של המשרד המרכזי.

מטרת „החלוץ" היתה: הכשרת הצבא העובר לפני המחנה. הנושא בעול של פריצת הדרך המלאה חתחתים ומוקשים בתנאים הפרימיטיביים אז בארץ לפני ציבור רחב של פועלים והמוני יהודים השואפים לעלות לבנות את הארץ והעבודה דרשה בעלי כוחות גופניים ורוחניים, מעפילים ועזי־נפש לבלי חת, שאינם נרתעים מאבני נגף וצורי מכשול בדרכם לכיבוש השממה ויהי מה, ושימשו דוגמא ומופת להמונים שיעלו אחריהם.

במשך זמן קצר בערך כבר היו ברשימותינו למעלה משלוש מאות חבר, רובם בעלי מלאכה ופועלים, מהם חלק הגון בשנות העמידה. ברם, השגתם על מהות „החלוץ" היתה שיטחית ומצומצמת. לא ארכו הימים, ובהכירם לדעת את מהותו האמיתית התחילו מתנערים ממנו, „יארך הזמן לחכות" מלמלו.

מכה יותר ניצחת הוכה החלוץ בליל כ' תמוז תרע"ט ע"י סגירת הקלוב והכרזת פירוק ההסתדרות הציונית והחלוץ ע"י השלטון הסוביטי המקומי. ברם אנחנו כבר הספקנו להכות שרשים בקרקע, קרקע ממש: התקשרנו עם גן ירקות, שכעשרה חברים כבר השקיעו בו הרבה מרץ וכוחות. ועד הגליל הספיק כבר לבוא במו"מ עם יותר מ־80 נקודות בפלכים: ויטבסק, מוהילוב, סמולנסק ופסקוב. ומלחמה קשה היתה לנו על זכותנו להמשיך את העבודה בגן, שהשלטון דרש הפסקתה לאלתר. פנינו למוסדות שונים וביקשנו עזרה בכל מקום שאפשר היה לקוות למצוא אותה, ועמלנו לא עלה בתוהו: באותו הרגע שפלוגת חיילים באה אל הגן להורידנו ולנשל אותנו ממנו בעל כרחנו — נתקבלה פונוטלגרמה מה„איספולקום" לבלי להפריע לעבודת הגן.

ההלוץ בוויטבסק בשנת 1920

1. .....; 2. דוב גודוביץ; 3. לאה באָלאַנקי־טוביס; 4. יעקב האלברייך; 5. רבקה יאַשפאַן; 6. ליובה גאָלאָר־פופקו; 7) .....
8. צבי באָראָזובסקי; 9. שמעון חיטריק; 10. סוניה יאשפאן־גאָרזון; 11. ישעיהו נוביקוב; 12. קורלאַנר; 13. יצחק חייף (נשיא);
14. פרומה חזנוב; 15. זאב כהנוב; 16. מאניה מלמד; 17. חיה אורשאַנסקי; 18. .....; 19. גב. גודוביץ; 20. .....; 21. זלמן ליבורקין (בר לב); 22. שמואל שניאורסון; 23. יהודה בלייכמן (יובל); 24. עטרה ריפין־טייבר; 25. חנן לאַכאָר; 26. שניאור שניאורסון;
27. צילה שניאורסון; 28. .....

ב.

בשנת 1920 אנו נכנסים לתקופה חדשה. אי־לגליים להלכה — התחכמנו ליצור לנו למעשה אפשרויות ותנאי קיום חצי לגליים. באביב ההוא פרסם ה„גובזמאוטדל" מודעה, שכל הרוצים להתארגן בארטלים חקלאיים יקבלו ממנו קרקע ואינוונטר. מובן מאליו שלא החמצנו את ההזדמנות ואחרי משא ומתן ושקלא־וטריא עם המוסדות המוסמכים לכך ומילוי הפורמליות הדרושות — קיבלנו לרשותנו הגמורה חלקת אדמה בכביש המוהילובי: 2½ דיסיטינות לגן ירקות, בית בעל 6 חדרים בשביל חברי הארטיל, גן פרי דיסיטינה, סוס, כלי רתמה ומכשירי עבודה.

בבקשה שהגשנו ע"ד אישור הארטיל, קראנו לקבוצתנו בשם: „הקבוצה העברית הראשונה לחקלאות עמלנית „החלוץ". במחלקת הריגיסטרציה ישבה צעירה שידיעותיה בהלכות פולי־טיקה ומפלגות היו, כבראה, מועטות וקלושות, וכששאלה לפירוש המלה „החלוץ" וקיבלה תשובה לקונית — „אוונגרד", נחה דעתה ובלי פקפוקים יתרים רשמה אותנו בשם זה, שנשאר לנו עד יומו האחרון של הגן בסוף שנת 1924.

ראוי לציין, שלמרות ההרפתקאות המרובות והרדיפות שעברו על „החלוץ" במשך 5 שנות קיומו, חי כותב הטורים האלה בשנים 1923־4 על סמך תעודת חבר של החלוץ, שאושרה על ידי המיליציה המקומית בחתימת יד וגושפנקא, בתור תעודת זהות („פספורט").

עבודת הגן התנהלה בשנה הראשונה ושלאחריה ע"י אגרונום מומחה ולסוף העונה הראשונה כבר יצאו לנו מוניטין כעובדים חרוצים וגננים טובים. באחד ממכתביו משנת 1922, בקשר עם אינצידנט שעל אודותיו ידובר להלן, כותב ה„זמ־אוטדל": „במשך שתי שנות קיומם התפרסמו כחקלאים טובים ופועלים חרוצים וישרים". הארטיל שלנו עמד במדרגה גבוהה לגבי יתר הארטלים שנוסדו בעזרת ה„זמאוטדל".

הבית שעל יד הגן שימש לנו מועדון חצי ליגלי. החלק הפעיל של צ.־צ., שגם עליהם עבר הכורת של השלטון, מתחיל מתרכז מסביב ל„החלוץ" ומתחמם בגחלתו. היה לנו מועדון בזעיר אנפין גם במרכז העיר, בשני חדריה של החברה ש. ישפן, ששם התקיימו ישיבות הועד, העבודה הפוליטית, פגישות עם שליחי המרכז וכל העבודות הקונספירטיביות

בתחילת הקיץ של שנת 1921 עזבה את ויטבסק הפלוגה הראשונה של חלוצים במספר 8 חברים, ברם עבודת הגן לא סבלה מזה, כי כבר עמדו מוכנים ומזומנים אחרים לקחת את מקומותיהם. בדאי לציין, שחלק מהחברים שעבדו בגן, היו פקידים במשרות שונות בעיר, שהיו עסוקים בהן 9—8 שעות ביום, ובכל זאת לא הפריע הדבר בעדם לעבוד עוד 5—4 שעות נוספות ביום בזיעת אפם, במסירות ועליזות, ובעונת הזריעה והאסיף — עד 12—11 בלילה.

בדירה המשותפת שבה גרו רוב החברים היה משק משותף. תשומת לב מרובה הקדשנו לפיתוח ההרגשה הקולק־טיבית בין החברים, לחזק ולהעמיק בלבם את רגש האחריות ההדדית, התענינות כל אחד בגורל הקבוצה כולה ולעורר

בם את ההכרה של שיתוף הרצון והמעשה. שני חברים היו בכל יום עובדים עפ״י תור במטבח. פתחנו קורסים לעברית לזקוקים לזה, ובאוירת הגן, בין ערוגותיו, ברגעי העידור והיישור, החרישה והזריעה, הניכוש והאסיף, קלטו אזנינו בפעם הרא־שונה את המונחים החקלאיים העבריים, כי שפת הגן היתה ברובה עברית.

ג.

באחד מצהרי אביב שנת 1922 קיבלנו הודעה מ„זמ־אוטדל", כי הוא מנשל אותנו מעל אדמתנו ולוקח אותה בשביל משתלה לעצי תפוחים בשבילו. לרגע באנו במבוכה, אבל תיכף נגשנו לפעולה. ראשית כל לחרוש את האדמה ולהעמידם בזה לפני עובדה קיימת ומכרעת על זכותנו על הקרקע. למרות הזמן המוקדם עוד, לפני חג הפסח, מצאה שמש הבוקר של יום המחרת את חברנו הולך אחרי המחרשה. יחד עם זה הגשנו ערעורים למוסדות שונים נגד הגזירה הזאת. כשבאו בבוקר אחד שליחי ה„זמאוטדל" עם פועליהם ועגלות אחדות טעוני שתילי עצים — מצאונו מזויינים במעדרים וקלשונים מוכנים לחסום בפניהם את הדרך לגננו. לא עברו רגעים מספר עד שהביאו פלוגת חיילים נוספת לעזרתם, אבל גם זה לא הביא מורך בלבנו. בכל מקום שהיו חופרים גומה בשביל שתיל עץ — היו חברינו סותמים אותה כהרף עין טרם הספיקו החיילים לבוא למקום המעשה. הגיעו הדברים להתנגשות ומכיוון שעמדנו בכלי עבודה בידינו לבש הענין צורת „התנגדות מזויינת". לבסוף בהוכחם כי לא יוכלו לנו וכי לשוא כל עמלם במצב מלחמה זה, הפסיקו את העבודה, קברו את השתילים בבור עמוק וכיסו אותם כתריס נגד רקבון ובעזבם את הגן הודיעונו, כי מחר יבואו שוב. למחר בא רק בא־כח אחד לנהל אתנו משא ומתן בדרך של שלום ולהראות לנו את כל חוסר התועלת בהתנגדותנו, ומה גדל תמהונו, כשהראינו לו שחור על גבי לבן פקודת ה„איספולקום" בעצמו ובכבודו, שנתקבלה בו ביום, לבלי לנגוע באדמתנו... שתילי העצים שנטמנו אתמול בבור באופן זמני שוב לא זכו לראות את אור העולם, והמשפט שהוגש נגדנו בעוון התנגדות לשלטון בוטל ע״י השתדלותנו.

מצב רוחנו היה עליז ומעודד. בגאוה וגיל הבטנו על עבודת ההכשרה שלנו שהתנהלה בכוחותינו ואמצעינו אנו בלי שום עזרה ותמיכה מצד המרכז.

בשעות הערב היו משתפכים צלילי שירתנו דרך החלונות למרחקי השדות והגנים שמסביבנו, ובלילות הצוננים של אוגוסט, בששומרינו היו מתהלכים בין ערוגות הגן ושביליו לשמור על הפירות, ההולכים ובשלים, מפני גנבים, או כשהיו יושבים בצל הסוכה הבנויה לשם כך בגן — היו ביחד עם קרני הכסף של הלבנה מתרקמים בנפשותיהם גם קורי חלומות על לילות יפים ובהירים תחת שמי התכלת של ארץ־ישראל, ועל חיים עצמיים, חיי חופש ודרור, על אדמת המולדת.

לפעמים היו עוברות דרך עירנו פלוגות חלוצים הנוסעים לארץ־ישראל, או פליטי מלחמה מכל רחבי רוסיה, השבים לבתיהם. על יד ויטבסק היתה פרשת דרכים לגבולות פולניה, ליטה, לטביה ואסטוניה. אחדות מקבוצות אלו שהו בויטבסק

זמן ממושך ודלתות דירתנו המשותפת היו פתוחות לפניהם לרווחה, קיבלנו אותם בסבר פנים יפות והושטנו להם עזרת חברים ככל אשר השיגה ידנו.

התקופה הזאת של עבודה חצי ליגלית, מלאת אומץ, אמונה וחדוות יצירה, נפסקה פתאום על ידי מאסרם של ששה מחברינו, בתוכם כותב הטורים האלה, בליל 27 לאוגוסט שנת 1922.

ד.

בחדר האוכל הגדול רעש ושאון: שירה וזמרה, צחוק מצלצל וויכוח סוער משמשים בערבוביה. זה היה נשף פרידה לחבר ח. ל. חריפאי שלמחרת עמד לעזוב אותנו בדרכו לארץ. פתאום הופיעו חיילים מזויינים בהנהלת פקידי ג. פ. או. ובהראותם פקודה ניגשו אל המלאכה: חיפשו בכל החדרים, בכיסי החברים, הפכו את הכל ואספו ערמה גדולה של ניירות, מכתבים, תעודות וספרים, ובהעמיסם כל זה על שכמי החיילים הובילו ששה מחברינו לג. פ. או. שוחררו החברים רק ביום 3 לאוקטובר בחתימת־התחיבות לא לצאת מגבולות העיר בלי רשיון מיוחד לזה. ופה המקום לספר אפיזודה מענינת, שתחילתה צער וסופה נצחון מחד וכשלון מאידך: כתנאי לשחרורי דרש ממני הג. פ. או. חתימה על הצהרה דלקמן: „אני מתחייב בזה לפרק את „החלוץ" בתור אורגניזציה בלתי ליגלית וקונטר־רווליוציונית". סירבתי בהחלט לחתום על זה ודרשתי להוציא את המלה „קונטר־רווליוציונית". עקשנותי וסירובי להשתחרר נשאו פרי ואחרי שהחזירו אותי למרתף הג. פ. או. ואני לא נכנעתי — הסכים הג. פ. או. לוותר על המלה הנ״ל. אבל מרכז החלוץ במוסקוה, כפי שנודע אחר כך, התנגד בכלל לחתימה על אי לגליות ופירוק החלוץ וכשנודע לו על השתלשלות הענין בויטבסק החליט להוציא אותי מתוך שורות החלוץ על דבר חתימתי על ההצהרה הנ״ל, וכך נשארנו מנודים מהמרכז.

ומאז מתחילה פרשת התלאות והרדיפות על כל צעד ושעל. מעל עמודי ה„שטרן" הויטבסקאי נשפך עלינו זרם של עלילות ובדותות, שקרים גסים ונבזים כמקרן השפע. והיה מעשה: לנשף הפרידה האמור בא גם קרובו של חתן הנשף, בחור בלתי מפלגתי ששרת בתפקיד מנהל הענינים בועד הגלילי של קומסומול בויטבסק. בכיסו מצאו את הגושפנקא של הועד הנזכר. על פי בקשת „אדוניו" שוחרר הבחור בבוקר יום המחרת ואת החותמת החזירו להם. ואף על פי כן לא הפריע הדבר לעורך ה„שטרן", אברם, לשפוך על ראש החלוץ עביט של שופכין באחד ממאמרי ההסתה נגדנו ולעשותנו למומחים במקצוע של „גנבת חותמות וזיופן" (סתירה מניה וביה: אם גנבה — לא זיוף, ואם זיוף — לא גנבה) ולא נחה דעתו עד שחזר על דבריו אלה בכתבה שלו מויטבסק ל„עמעס" המוסקבאי, בתוספת עוד פנינים כאלו. כל עמלי להדפיס הכחשה ולהוציא לאור את האמת ע״ד החותמת המסכנה הזו עלה בתוהו. נתקלתי בקיר ברזל בכל אשר פניתי. חוקר הג. פ. או. שניהל את משפטנו, לא רצה „להתערב בריב לא לו". בעל העלילה בעצמו ידע את האמת וכוון למרוד בה. הקומסומול דווקא מצא לאפשר לתת לי תעודה על דבר החותמת, אבל ה„זויזדה" הרוסית, שאליה פניתי בהצעתי

להדפיס את ההכחשה על סמך התעודה הזאת — לא רצתה לקשר מלחמה באחיו, העתון היהודי, וכך עלה בידי היבסקציה לקבור את האמת על החותמת עד היום הזה. ואלה דברי תעודת ה„קומסומול" ככתבה וכלשונה:

ברית הקומוניסטים הצעירים ברוסיה
הועד הגלילי הויטבסקאי

24/10/22
מס. 949.

ה כ ח ש ה

הודעת מר אברם מויטבסק בעתון „עמעס" מיום 1/10/22 ע"ד חותמת מזויפת שכאילו נמצאה בשעת חיפוש בהחלוץ בויטבסק — הננו מכחישים בזה, היות והחותמת שנמצאה אצל מנהל העניינים של „ויטאוקומול", איטיגין, שבמקרה נמצא אז בבית „החלוץ" — היא החותמת האוריגינלית והאמי־תית של „ויטאוקומול", ועל זה הננו מעידים בחתימות ובגושפנקא.

תעודה זו ניתנת ל„החלוץ" הויטבסקאי לשם העמדת המקרה על אמיתו.

(חתימות וגושפנקא)

ה.

חורף שנת 1922. הדירה והגן עזובים ושוממים. מעונות העיר שלנו חשודים ופסולים. מצב הנפש מדוכא ואפשרות העבודה הולכת ומצטמצמת. מדי פעם בפעם נקראים חברים לג. פ. או. לחקירה ודרישה ועל כל צעד ושעל אנו נתקלים באנשים חשודים האורבים לנו ושומרים צעדינו כצללים. הנשימה הולכת וכבדה. צריך לבוא איזה שינוי. צריך לעשות איזה מעשה שיפזר את הערפל ויגרש את העצב.

בבוקר לא עבות אחד פלחה חלל אוירנו מלת קסם. נפלה הברה: עליה! רוח חדשה התחילה מנשבת, הלבבות התעוררו, התעודדו, והדם התחיל נוזל בעורקים ביתר שאת ועוז. הגיע הזמן לקצור עמל שתי שנות עבודת הכשרה ולשלוח „ביכורים" לארץ, קבוצה חדשה של עולים. בצהרי יום 27 לפברואר 1923 ונכנסו 8 חברים לרכבת ההולכת לגבול ליטא. כל חבר וחבר בקרון מיוחד, מפוזרים ומפורדים לבלי לעורר אף צל של חשד, ועיני הרבה הביטו אליהם בקנאה וברכה מפינות שונות של התחנה, חבויים ומכונסים בצל, מאימת „עין רעה"... ובליל 2 למרץ עברו שמונת החברים בלב דופק משמחה ופחד ובנפש סוערת מתקוה וחרדה את גבול ליטא בדרך לארץ ישראל משאת נפשם.

ושוב השתררה דממה ויבואו ימים אפורים. להט חרב הג. פ. או. מתהפכת מעל לראשנו והידיעות המעציבות על נחשול המאסרים שהציף את רחבי רוסיה החלוצית והציונית דכאה אותנו: מה יביא יום המחרת?

בינתיים עבר החורף ויבוא האביב. צריך לארגן את עבודת הגן או להסתלק ממנו. כוחותינו אנו מועטים וחלשים מדי ואנו מחליטים למסור 2/3 מאדמתנו לארטיל יהודי בשכונתנו ואנחנו נגשים לעבד רק 1/3 ממנו. העבודה מתנהלת קצת בעצלתיים, בלי התלהבות, באופן אבטומטי. ממרכזנו „הודחנו" לרגלי האינצידנט הנ"ל. אנו מתקשרים עם קבוצת

„החבר" וקבוצת „הפועל המזרחי הצעיר" ומשתדלים להכניס אותם לחוג השפעתנו.

ובחלל האויר התחילו להראות האותות הראשונים מבשרי ה„פירוד" במחנה החלוץ ברוסיה: ליגלי ובלתי־ליגלי. בראש החלוץ הליגלי השמאלי עומד דן פינס ובראש החלוץ הבלתי־ליגלי, הלאומי, עומדים ב. וסט וש. שניאורסון.

באוקטובר שנת 1923 בא הקץ למצב של נים ולא נים זה: אספנו את יתר הפליטה של חברינו, חלק של „החבר" וה„מזרחי הצעיר" ואחרי הרצאה מקיפה ומפורטת על דבר מהות התנועה — הנחנו אבן הפינה להתחדשות „החלוץ" במעמד עשרים חברים שרובם עבדו במקצועות שונים של הכשרה וחלק מהם עמד לקבל הכשרתו בגן.

עמדתנו לשאלת הפירוד לא היתה ברורה כל צרכה. בכלל חשבנו אותו לטכני יותר מאשר אידיאולוגי. מבחינה עיונית היינו כולנו תמימי דעים עם ההשקפה הלאומית ב„החלוץ", כי תפקידו הצטיר בעינינו בעיקר בפעולה חינוכית לקראת העבודה בא"י, הדורשת מסירות רבה, מאמצים בלתי רגילים ואומץ רוח לעמוד בנסיון תנאי החיים הקשים בארץ. את הקולקטיביות תפסנו רק בצורה של יותר רצויה של שיתוף העבודה והחיים, המוביל בדרך של התנגדות מינימלית לפוריות ותועלת מקסימלית במהלך יצירת המולדת על יסודות חיים חדשים אבל בשום אופן לא כתנאי הכרחי שבלעדיו אין להחלוץ זכות קיום. אדרבא: „החלוץ" בתור קיבוץ של חברים בעלי זרמים שונים, אין לו זכות הכרעה כלכלית־מדינית בנוגע לצורתם ואפיים של החיים החדשים בארצנו.

הסעיף ה־13 שנתקבל בישיבת הפלינום במוסקבה באפריל 1923, המטיל על החברים את הקולקטיביות בתור חובה והנותן למרכז את הרשות להוציא חברים ממקומות הכשרתם בעוון אי הסכמתם לזה — לא יכול היה להתכנס לתוך מסגרת תפיסתנו על תפקידי תנועתנו ודרכיה.

ו.

ושוב באו ימים של עבודה נמרצה. בינואר 1924 ביקר אותנו שליחו של המרכז הבלתי ליגלי, אליהו אפשטין (כיום — אילת, שגרירנו בלונדון) ואחרי אשר התודענו עם הנימוקים והטעמים שהניע את הח"ח וסט ושניאורסון ליצור מסגרת אירגונית חדשה בתוך תנועת החלוץ, שמצאנו אותם לצודקים, החלטנו להספח אליו ולהביע את אמוננו הגמור בדרכיו ופעולותיו. בקבוצתנו היו יותר מ־20 חברים נאמנים ומסורים ל„חלוץ" הבלתי ליגלי (כפי שקראו לו אז), שחצי מהם עבדו במקומות הכשרה שונים ובמקצועות שונים. חלק מהם צריך היה ללכת לעבודה בגן ובשביל אחרים נהלנו משא־ומתן עם מוסדות ואנשים שונים בנוגע לאפשרות של סידורים בתור תלמידים בבתי חרושת ובבתי מלאכה.

אפיזודה אפיינית מהחוקים והסידורים ששררו אז ברוסיה הסוביטית: חבר אחד בן רב, רבינוביץ, בגמרו את הגימנסיה לא יכול להיכנס לבי"ס גבוה מפאת מוצאו הבלתי פרולטרי. רצינו איפוא להכניסו לעבודה במסגרת פרטית, אבל נתקלנו בהתנגדות נמרצה מצד האגודה המקצועית מפני הנימוקים הללו: 1) הוא בן רב... 2) הם חושדים בו כי כוונתו רק להתקבל לאגודה מקצועית וע"י כך להשיג זכות

קבלת השכלה גבוהה. הוא רוצה איפוא לרמות את השלטון... כל עמלו וטענותיו, כי גם בן רב יש לו זכות עבודה בארץ של שלטון הפועלים, וכי אין למי שהוא הרשות להכריח אותו להיות גם הוא רב כאביו — לא הועילו. האגודה לא אישרה אותו והכריחתהו לעזוב את המסגרת אחרי אשר עבד בה כבר כשבועיים...

עמדנו בקשר בלתי פוסק, בכתב ובעל־פה, עם נקודות שונות מסביב לויטבסק. עזרנו להן להתארגן והמצאנו להן ספרות. בויטבסק גופא נהלנו עבודה תרבותית רחבה ומקיפה. מלבד קבוצות לעברית, היסטוריה וספרות, שהיו מתאספות 2—3 פעמים בשבוע, היו לנו אספות כלליות מדי שבוע בשבוע. במשך 5—4 חדשים נקראו 3 שורות של הרצאות על הנושאים: החלוץ ותפקידו, המצב הכלכלי של יהודי רוסיה, וגיאוגרפיה של ארץ ישראל. החברים שתו בצמאון את דברי המרצים, התעמקו ברצינות בספרות ע״ד תנועתנו וארצנו, ואחדים מהם הגיעו במשך זמן קצר למדרגת התפתחות כזו, שבעצמם התחילו לקרוא הרצאות ולא בלי הצלחה. אספות שהיו מוקדשות לשאלת השפה התנהלו בעברית. בין המרצים היו: ח. ל. חריפאי ז״ל, המשורר הצעיר מ. שלגי ז״ל וכותב הטורים האלה.

באפריל 1924 הודיע לנו ה„זמאוטדל״ כי הגן עובר לרשותו והחבורה נתפרקה.

צבי גורדון

שמואל שניאורסון

נצר מגזע השושלת השניאורסונית החב״דית, חוליה בשרשרת הזהב של החסידות, תנועת הרומנטיקה, הדבקות וההתלהבות — הוצא שניאורסון, עם גלי המלחמה הראשונה, מפינת שקט, כבוד ויקר, לזרם הפליטים וטולטל למערבולת. ברם לא איש בשניאורסון, בעל האופי ואמיץ הלב, יכרע ויפול תחת כובד המשא. הוא פורש זרועותיו וחותר לקראת שינוי ערכים, עושה חשבון הנפש, מביט ומתבונן לכתחילה מן הצד, בחינת עובר אורח, סופג וקולט את רחש־לחש המאורעות, תופס בחושו הבריא את משמעות השעה וחומרתה ולאט־לאט הוא נגרר עם הזרם הציבורי, שגאה והציף את הרחוב היהודי עם הצהרת בלפור. הוא נכנס ראשו ורובו לתנועת צעירי ציון בויטבסק ובמהירות הבזק, תודות לאישיותו וכשרונותיו, הוא כובש לעצמו מקום נכבד בתנועה, ולא עברו ימים מועטים והמועדון של „צעירי ציון״ אשר ברחוב טולסטוי נעשה למרכז החיים הציוניים בויטבסק, בירז׳ה ציונית סואנת וסוערת, תל שהכל פונים אליו, הללו נכנסים והללו יוצאים ביום ובלילה. ושמואל הוא הרוח החיה בכל אלה ומכוון את כל גלגלי התנועה, שולח מכתבים וחוזרים לעשרות ערים ועיירות של פלך ויטבסק, מארגן תאים, מהדק קשרים, מעורר ומעודד ובימים 28־30.5.1918 הוא מארגן ועידה גלילית רבת תוכן בהשתתפות כ־30 ציר וחברי המרכז י. מרמינסקי וש. אהרונוב, שבה הונחו ועובדו היסודות לעבודה מסודרת וענפה בעיר ובסביבה.

במועדון זה של „צעירי ציון״ התקיימה שורת הרצאות של כוחות פנימיים וחיצוניים, ביניהם נ. ביסטריצקי, ד״ר אטינגר ממינסק, ששהה אז בויטבסק בתור רופא צבאי, ד״ר דה־שליט מויטבסק ואחרים. בקלוב זה היה אולם קריאה עם כל העתונות הציונית וספריה ציונית. במועדון זה רתחה במשך חדשים אחדים קלחת הבחירות לאספה המכוננת בשנת 1918, שעל מאזניה הטיל שניאורסון את כל כובד משקלו ולחם מלחמה תנופה כלפי חוץ נגד רשימת ה„קדטים״ עם הכומר רופ בראש, וכלפי פנים — נגד כנופית קלריקלים, שזממו לתפוס לידיהם את השלטון באספת הבוחרים הגלילית. שמואל התגייס בִּמְלוֹא כוחו נֶגֶד „רַבָּנֵי הַמְּחָאָה״, כפי שהוא כינה אותם, והשיב מלחמה שערה: „אל תמתחו את המיתר יתר על המידה לבל יתפקע״, הוא מזהיר ומרעים פתטית בטון של אולטימטום, בעוז וטמפרמנט, „אתם משחקים באש״... נאומו ניתך עליהם כזרם מים כבירים, צינן את המזגים הסוערים של הכנופיה הקלריקלית ושינה את פני הדברים לטובת ועד הבחירות „יניק״ (יבריסקי נציונלני איזבירטלני קומיטט). בשבת האחרונה שלפני הבחירות הוא נואם נאומי בחירות בשלושה בתי כנסיות בשעת התפילה.

ברם לא פחות דאגה וכאב ראש גרם לנו המצב המדיני שדרש מד״ר צבי ברוק, הפופלרי והמכובד בגליל ויטבסק, להעמיד את הקנדידטורה שלו בראש הרשימה רק בתור פיקציה, שלט קורץ ומגרה, כדי לותר בסופם של הדברים לזכות הד״ר פרידמן, ציר הדומה הרביעית, כמועמד ריאלי לאספת הנבחרים. דרושה היתה מידה מרובה של משמעת ציונית מצד ד״ר ברוק, ותבונה, גמישות, טקט ואמנות דיפלומטית מצד אלה שנהלו אתו את המשא־ומתן, ונאמנים עלי דברי הד״ר ברוק בשיחה אינטימית אתו, שבלי התערבותו של שניאורסון — ספק אם היה מוותר... השפיעו בנידון זה יחסו הידידותי לש. וקסמו האישי.

בליל כ׳ תמוז תרע״ט (תאריך גורלי לתנועה הציונית) סגרו השלטונות הסוביטיים את המועדון, חיסלו את המרכז והכריזו על „צעירי ציון״ כעל מפלגה בלתי ליגלית. המומנט הזה משמש נקודת מפנה בפעולתו של שמואל, העובר מכאן ולהבא לפסים חדשים, פסי „החלוץ״, שנוסד בשנה ההיא בויטבסק על ידי טרומפלדור. „החלוץ״ — יש בו הרבה קוים אנלוגיים עם הרומנטיקה החסידית, שפעפעה וחלחלה על קרקע נשמתו של שניאורסון והבהבה תחת ערמת האפר, שכסתה עליה למראית עין. תנועה המקבלת את כל חבלי הלידה והיצירה מתוך אמונה שלמה, שהיא סוללת דרך לחיים חדשים, יותר טהורים ובריאים, ומניחה יסודות לבנין האומה וחינוך חדור למשטר אנושי וסוציאלי צודק. שאיפה שיש בה מן הדמיון יותר מאשר מהמציאות. לפני שמואל נפתחו אופקים חדשים ורחבים, קורצים ומגרים את יצר הפעולה

התוסס ומחפש פורקן. הוא חובש את פצעי המכה שהוכה על ידי חיסול „צעירי ציון״, לוקח מקלו ותרמילו ועולה לנתיב חדש, משעול צר מלא חתחתים, צועד בזהירות, סוקל ומיישר הדורים, ולאט־לאט הולך ומתרחב השביל ומסתעף קדימה, ימינה ושמאלה, כשתיל זה, רך וצעיר, הופך להיות אילן רב פארות ועשיר השרשים על ידי טיפול מסור וחרוץ. התוצאות לא איחרו לבוא: הוא מגייס את כל מרצו העז, דופק על דלתי ה„זמאוטדל״ (מחלקת החקלאות) מדבר רכות וקשות ולא נח ולא רגע עד אשר קיבל את התעודה הנכספת על חלקת אדמה (בשטח של 3½ דיסיטינות) בשביל ועל שם „קבוצה חקלאית עמלנית „החלוץ״, בפירוש החלוץ, שם שלא רצה לוותר עליו למרות החשש שהוא יכול להיות בעוכריו.

מאז הפך שמואל לתושב במסדרוני „זמאוטדל״. יום־יום וצרכיו, יום־יום ודרישותיו, ובמשך זמן קצר היה גן החלוץ מצויד במערכת עשירה של כלי עבודה, לרבות סוס וכלי רתמה. עם גמר השנה הראשונה לעבודתנו על הגן גמר ה„זמאוטדל״ את ההלל על קבוצתנו באחד הרפורטים שלו כעל „עובדים חרוצים וטובים״.

במעון המשותף של „החלוץ״ שעל יד הגן בכביש הסמולנסקאי, שבו דרו רוב החברים, שרר משטר קולקטיבי. החברים, כחברות, למדו והתמחו בחכמת הבישול, וניהלו את המטבח לפי התור, לרבות שמואל בכבודו ובעצמו. פה התנהלו גם שיעורים לעברית, ובאוירת הגן, בשעות החרישה, הזריעה, הניכוש והאסיף, קלטו אזנינו לראשונה את הטרמי־נולוגיה העברית בחקלאות, כי שפת הגן היתה במידה מסויימת — עברית.

בשנת 1920, אחרי עבודת הכשרה על הגן במשך שתי עונות, בשלה בלבו של שמואל ההכרה, כי הגיע הזמן לשלוח ארצה „ביכורי״ פרי גננו, מהמוכשרים והטובים ביותר של עובדי הגן, ובבוקר בהיר אחד עברו 8 מחברינו את גבול רוסיה הסוביטית בדרך העולה ציונה ושמואל בא על שכרו. זה היה הקציר הראשון, פיצוי וגמול צנוע, ממשי וריאלי, לעבודתו הקשה והאחראית במשך תקופה שלמה. בנשף הפרידה היה שמואל „חתן הנשף״ התשיעי לשמונת העולים והשאיר את הרושם העליז והמעודד של „בוא יבוא ברינה נושא אלומותיו...

כשעזב שמואל את ויטבסק בשנת 1921 כבר היה מקום העולים תפוס על ידי חברים חדשים שחיכו בתור להכשרה והחלל לא נשאר ריק. העבודה נמשכה באותו הקצב, במסירות וחריצות, ולפעמים קרובות, בעונת הזריעה והאסיף — עד שעה מאוחרת בלילה לאור הירח. הוא נפרד מ„החלוץ״ הויטבסקאי, ילד שעשועיו וראשית אונו, כששורותיו הומות על ידי חבר עובדים מוצק ומגובש, שוקק פעולה ויצירה, כשרוחו של שמואל מרחפת מסביבם ולוהטת בתוכם...

קשה למסור במלים את היחס החם והלבבי של החברים לשמואל, יחס של אהבה ואחוה. כולנו ראינו בו חבר בעל סגולות יפות ומידות תרומיות, המוכן בכל עת ובכל שעה להקריב את עצמו על מזבח התנועה. שמואל'יק היה שמו אצלנו, הקטנה לאות חיבה והערצה. מסופקני אם היו לו חיים פרטיים מחוץ למסגרת החלוץ, שבלע את כל ישותו. הוא

היה מעורב עם החברים כאחד מן השורה, צנוע ומסתפק במועט ונהנה מכל עמלו רק במידת הצרכים הראשוניים. תלבושתו פשוטה בלי כחל ושרק, סמל החלוציות בחייו הפרטיים ומשמש דוגמה ומופת לחברים.

בעניני העבודה היה אמנם תקיף ודרש משמעת מלאה, ברם לא קשה כארז ולא במקל חובלים, אלא במקל נועם, בסבלנות ואורך רוח, בהליכות נעימות ונימוסים ג'נטלמניים לא קשה היה לו להחזיר למוטב חבר שסרח.

וכשנקרא בשנת 1921 למוסקבה למרכז החלוץ קשה היתה לנו אמנם הפרידה, ורק זאת היתה נחמתנו בעניינו, שמתוך שורותינו אנו צץ ופרח פרי נחמד זה הערב לחיכו של המרכז, כמו כן בטחוננו, ששמוליק שלנו לא יעזבנו גם מרחוק ויטה אלינו עין רואה ואוזן שומעת, ואת תקוותנו זאת לא הכזיב.

בן־בית בחדרי ומכמני ספרותנו העתיקה, שהיתה ספוגה בדמו מילדותו והיה קשור אליה בעבותות החינוך והמסורת, ובעל ידיעות רחבות ועמוקות בספרות הדור בכלל, שהרכיב אותה על הגזע העתיק של תרבותנו העברית. גרו בו בכפיפה אחת ללא התרוצצות כשרון המעשה ונשמה חסידית רוגשת וסוערת, וכל פעולה יומיומית אפורה רגילה ופשוטה מצאה את תיקונה במסגרת של התלהבות ודבקות, ביטוי חיצוני מרהיב עין לתוכן פנימי מרחיב לב...

הידעו חברינו במרכז החלוץ במוסקבה, ששמואל זה, ה„קומיבויז'ור״ שלהם משנת 1921 והלאה, המבלה רוב ימיו ולילותיו בנדודים וטורח בקרונות הרכבת בין מוסקבה, אודיסה, סימפרופול, „שדות ההשקאה״ בקיוב; שמוחו מלא תכניות כרמון על הכשרה, טרקטורים, כלי עבודה ותקציבים, עניני חול ופרוזה בעצם, הידעו חבריו והרגישו, שבתוך תוכו הוא איש הלב והרגש, בעל נפש פיוטית ושאר רוח, הממריא תקופות על כנפי הדמיון למרחבי אין סוף ולגובהי מרומים רוויי שמש ושקויי בושם? בשיחותינו האינטימיות, החורגות ממסגרת עניני החלוץ, נתגלה כבעל מחשבות מעמיק, חותר למצולות, בקי בפרקי הלכותיו של פרידריך ניצשה לא פחות מאשר בתורתו של אחד העם ונהירין לו שבילי חייו ופעולותיו של פרדיננד לסל הגא היהיר כתולדותיו, מאמריו ופתגמיו של הלל הזקן העניו והצנוע. כאלה כן אלה שמשו נושא לכור מחשבתו והעמיקו את המעין שממנו שאב מלוא חפניים פניני רעיונות על היהדות והאנושיות.

זכורני: אחרי יום עבודה מפרכת וקדחתנית על הגן מצאתיו ערב אחד שקוע ראשו ורובו בספר שיריו של ביאליק, ולא היה גבול לשמחתו כשנודע לו, שיש בפי מנגינה יפה לשיר „כוכבים מציצים וכבים״. ברק סקרנות נדלק בעיניו וכל חזותו נתמלאה זיו וזוהר. ובלי לחכות עד אשר אשיר באזניו את המנגינה קם, התמודד כאמן ותיק ומנוסה ודיקלם בעל פה את השיר מתחילתו ועד סופו ברגש ועוז להפליא.

ובאחד הלילות היפים, ליל קיץ בהיר בשמירה על הגן בין ערוגות מכוסות משטח ירוק המתנוצץ בנטפי הטל שעליו כמרבד קסמים משובץ יהלומים — הגיעה לאוזני אוושה קלה. מי הוא זה הסהרורי שבחר בגן החלוץ לטיול מסתורי בחצות

הליל? אין זה אלא שמואל! ולא עברה שעה קלה ושנינו שכבנו על ערימת שחת במלונת הגן ולתוך חלל הלילה נישא ורעד קולו הערב והלירי, כשהוא שר בדבקות וגעגועים את הזמר החסידי:

„ר' דוד'ל, ר' דוד'ל דער וואַסילקובר
היינט איז ער אין טאלנא..."

כשהוא, שמואל, קובל והוגה נכאים עד כלות הנפש על אשר ר' דוד'ל העתיק את מושבו לטלנא והשאיר חלל ריק בלבו הוא, שמואל... וכשנרגע קצת מצערו זה ונח קמעה מעצבונו, נתמלאה המלונה שוב צלילי תפילה חרישית, צקון לחש ספוג תחנונים לפני אחד נעלם, רואה ואינו נראה, שנימי לב דקדקים נמשכים ומתקשרים עם חוויתו המסתורית, אבל הוודאית והמוחשית:

„...אעברה נא ואראה
את ההר הטוב הזה והלבנון...".

זמר עממי, ביטוי של נשמה עורגת ונכספת אל נוף ארצנו משאת נפשנו, הארץ שלתחיתה הוא, שמואל, מקדיש חלבו ודמו ושבגזרת הגורל לא זכה אלא לסייר אותה שעה קלה ואת נשמתו הזכה הוציא על אדמת נכר, בפינה נידחת של ארץ גזרה, שכל באיה לא ישובון. לבו ניבא לו את סופו המר והנמהר... אותה שעה נצנצה לאור הירח דמעה בעיניו.

שלמה מוריאל (מאירוביץ)

פגישתי עם שניאורסון

שמואל שניאורסון יצא מרוסיה בשליחות התנועה החלוצית, בתנאים ובנסיבות שהם כשלעצמם מהווים סיפור מעניין ומרתק. בשנת 1926 השתתף בועידת החלוץ בדנציג, והביא לתנועה החלוצית ולתנועת הנוער פריסת שלום חיה מציונות רוסיה ומהפעולה הציונית שם.

הפגישה הראשונה עם המציאות הציונית בדנציג הראתה לו את העולם הציוני בצבעים שונים במקצת מאלה שתיאר לו בעת עבודתו, בתנאים קשים כל כך ברוסיה. אך אמונתו במפעל הציוני היתה כה גדולה, עד שלא שם לב להבדלים הגדולים בין תנאי עבודתו שמצא, ואלו שהיה רגיל בהם — והחליט לעלות ארצה לאחר הועידה בדנציג.

בארץ נרתם לעבודה. ביקר בערים, בקבוצות ובקיבוצים, נפגש עם חברים ותיקים מימי רוסיה וניסה לספוג את המציאות הארצישראלית, ניסה לספק את צמאון אנשי הארץ לכל המתרחש בציונות וביהדות הרוסית, ועשה מאמצים רבים להסתגל לחיי הארץ ולחיי העבודה, גם אם לעתים לא מצא מנוחה בנפשו בין הניגוד של החלוציות האידיאליסטית שהיתה תוכן חייו ברוסיה לבין העסקנות, שנתגלתה לו במציאות הארצישראלית.

ניסה בויכוחים לשכנע את חבריו בצדקת גישתו לבעיות עבודה, להחיות את רוח החלוציות הטהורה, כפי שלמד מטרומפלדור. אבל ברור היה לאלה שכבר גרו מספר שנים בארץ וברור גם לנו כיום, המשקיפים על הארץ בצורה רטרואקטיבית, שדבר זה לא ניתן היה להעשות ושגורל

המפעל הציוני היה כגורל כל אידיאל המתגשם והנהפך לפרוזה יומיומית.

שוחחנו הרבה על נושא זה בסתיו 1926, בעת שביקר אותי בדגניה כמה פעמים, מקום עבודתי באותו זמן. הוא הרבה לדבר בלהט על התנועה הציונית ברוסיה, והמשיך להאמין, שרק הנוער הציוני הרוסי, שיבוא ארצה ויעבוד בשדה, בבית־חרושת ובהגנה — ישנה את האוירה הישראלית וישפיע גם השפעה מכרעת על „חלוציזציה" של ההסתדרות.

בשיחות אלה הביע את מחשבתו, שמוטב לו לחזור לרוסיה ולהמשיך שם את פעולתו למען החלוצים ולמען עליה חלוצית ארצה, שהיותה את תוכן חייו.

הבינותי לרוחו ואת מצבו הנפשי, אך לא האמנתי שאמנם יחזור לרוסיה.

והנה, בשנת 1927, בעת שהותי בפריז, צלצל אלי פעם מר יוסף פישר (כעת י. אריאל, אז מנהל קק"ל בישראל ועכשיו ציר ישראל בבריסל), וביקשני לבוא אליו. וסיפר לי בסוד, ששמואל שניאורסון נמצא בפריז ועומד להמשיך בדרכו לרוסיה, באותו דרכון שהיה עשוי במיוחד לנסיעה מרוסיה ושעמד לחזור בו.

נפגשנו ושוחחנו רבות, וכמו בדגניה, השתדלתי גם בפריז להניאו משיבה לרוסיה מכיון שהיה ברור לי, ונדמה לי שאף הוא הרגיש, מה יהיה בסופה של נסיעה זו. אך הוא דחה את טענותי ודברי, אמר שהחלטתו היא סופית וביקש לשמרה בסוד. כן סיפר לי שעל ישיבתו בפריז יודעים יוסף פישר (י. אריאל) אני ומר י. ניידיץ' ז"ל, שאותו ביקר כמעט יום יום בעת שהותו בפריז.

הוא הרגיש צורך והכרח לנסוע, כי ברוסיה הוא, לפי דבריו, נחוץ ומועיל הרבה יותר מאשר בארץ, כי בלי „החלוץ" חזק וגדול. אין הוא רואה כל טעם בחייו וכל הצדקה לעבודתו בארץ.

אני זוכר את יום הפרידה. לויתיו ל„גאר די נורד" לרכבת שנסעה לברלין. הפרידה היתה קשה עלי מאוד. הסברתי לו כיצד יתקשר עם אבי ז"ל שגר היה באותו זמן במוסקבה, ושעמד אתו ביחסי ידידות מהימים „ההם", ואשר שיתף עמו פעולה ציונית במשך כל שנות פעולתו הציונית והחלוצית.

הרגשתי ברגעים אלה של פרידה הרגשת אשמה במקצת, מבלי אשר ידעתי למה ומדוע. כשעמדה הרכבת לנסוע, אמר: „אני חוזר ל„החלוץ" ברוסיה, אבל אני מאמין שגם בארץ יקום דור חלוצי עובד ולוחם".

מברלין קיבלתי גלויה אחרונה ממנו.

מרוסיה שמענו על עבודתו ופעולותיו. וגם אבי, שעלה ארצה בשנת 1935, סיפר לי על פגישה אחת ויחידה שהיתה לו אתו במוסקבה בשנת 1928, ושלפגישה שניה שנקבעה ביניהם כבר לא הופיע — כנראה שהיה מחוץ למוסקבה, או אולי כבר נאסר.

אחר כך שמענו על מאסרו וגירושו. לעתים נדירות הגיעו ידיעות על חייו וידיעות סותרות הגיעו על מותו, ושוב שמועה מעודדת מבית הסוהר, עד שהגיעה הידיעה האחרונה על מותו.

ישראל ריפין

זכרונות אסיר ציון בסוף שלטון הצאר

בליל 2 בנובמבר 1915, בשעה מאוחרת, ביקרה בדירתי בוויטבסק הז׳נדרמריה הרוסית, עוררה אותי משנתי, ערכה חיפוש קפדני בחדרי והחרימה כל מיני מכתבים, צילומים ורשימות הנוגעות לעבודתי הציונית, ואח״כ אסרוני והעבירו אותי לבית הסוהר המקומי. למחרת היום הובאו לחדרי בבית הסוהר נאסרים נוספים, חברי לעבודה ציונית: 1. זליג שניאור ז״ל (סגי נהור), מורה לעברית, מטובי העסקנים בחוגים ללימוד השפה, שלמרות עוורונו היה פעיל בשטחי הציונות וער לכל פעולה תרבותית; 2. מניביץ ז״ל, מורה ותיק משרידי המשכילים, אחד המורים הראשונים של החדרים המתוקנים; 3. פקלר ז״ל, סוחר, עסקן ציוני מעשי שהתמסר במיוחד לעבודה ציונית מעשית בהפצת שקלים, בולי קה״ק ועוד (זכה לעלות לעת זקנתו לא״י); 4. זליג ביילין ז״ל, סוחר, אחד הציונים הפעילים ונציג ציוני במוסדות הציבוריים בעיר (ב־1923 עלה לא״י, התיישב בכפר סבא ונפטר בכ״ה בכסלו תש״ז); 5. חייקין — מורה לעברית בחדר המתוקן המקומי 6. בלינר, מורה וספרן בספריה של אג׳ עוזרי המסחר בעיר; 7. שפירא, מורה לעברית ועוד צעיר אחד, מלווהו של שניאור הסגי־נהור. בחדרנו זה כבר קנו שביתה עוד לפנינו 2 קבוצות בונדאים שנאסרו בוילנה ובדבינסק ולרגל הכיבוש הגרמני הועברו לבית הסוהר דעירנו. נוסף לאסירים פוליטיים נמצאו בחדרנו גם נאשמים בריגול צבאי ופליליים שחיכו לגמר החקירה ולפסק־דינם.

חקירתנו היתה בשעות שלאחרי חצות הלילה. היו מעוררים אותנו במיוחד ומובילים אותנו לחדרו של מנהל הז׳נדרמריה. החקירות היו מתנהלות באדיבות, בלי איומים ואמצעי לחץ. רק במקרה אחד, על סירובי המוחלט לענות לשאלתו של החוקר מי הוא החבר ש. (שטינבוק, אחד הציונים הפעילים בעירנו) הנזכר באחד המכתבים שהגיעו לידו, איים עלי בכעס שיגלני לסיביר. עניתי לו שגם מסיביר ישנה תקווה לעלות לא״י.

הבונדאים שכנינו לחדר, כ„יושבים" ותיקים ומנוסים, הסתגלו למצב, ניהלו עבודה תרבותית מיוחדת ביניהם, ערכו בכל ערב הרצאות ושיחות באידיש. היחסים ההדדיים היו הוגנים, אבל לא התקרבנו אליהם ביותר. שמותיהם נשכחו מזכרוני. רק את שמו של המרצה התמידי שלהם — פרסקי — עודני זוכר. אנחנו הציונים השתדלנו לדבר בינינו עברית ומניביץ היה מרצה לפנינו שעורים בתנ״ך ובמיוחד על ספר התהלים. הכומר של בית הסוהר היה מביא לנו מזון רוחני — ספרותי; הברית החדשה ומאספים רוסיים א־פוליטיים שאבד עליהם כלח. ראיונות לא הרשו לנו, כי היינו עוד במצב של חקירה ורק מכתבים הרשו לנו לשלוח פעם בשבוע באמצעות המשרד. ופעמיים בשבוע היינו מקבלים חבילות־מזון מאת בני משפחתנו. הקהילה היהודית בעירנו היתה מספקת לאסירים היהודים מאכל כשר. מר ביילין ואנוכי היינו מתעסקים בעבודה ציבורית זו, בחלוקת המזון לכל האסירים היהודים בבית הסוהר בלווית אחד המשגיחים. היינו מצרפים למנות אלה גם את חבילות המזון שהביאו לנו מהבית וחלקנו לכולם מנות שוות. ככה טעמנו חיי קומונה ולמדנו כבר למעשה פרק בסדרי החברה החדשה. הבונדאים שבחדרנו לא השתתפו אתנו בקומונה זאת, בסרבם לקבל מתנת הקהילה הבורגנית וקיבלו מזון נוסף ע״י חברים לדעה.

ב־3 חדשים אחרי מאסרנו קיבלנו באחד הימים פקודה „לאסוף" את החפצים. אחרי שהסתדרנו בשורות כבולי־ידים הועברנו לתחנת המשטרה. בן־זוגי לכבילת הידים היה בלינר. בתחנת המשטרה הודיעו לנו שנידונונו באופן אדמיניסטרטיבי לגלות לשטחים הנמצאים מחוץ לאיזור המלחמה עד גמר המלחמה, ועל כל אחד לבחור לו את מקום גלותו. בחרתי לי כמקום גלותי את העיר סרטוב, מקום מגורי אחד מקרובינו. מכיוון שבמשך זמן מאסרי גויסו בני גילי לצבא, לכן הובלתי באופן ישר מתחנת המשטרה לתחנת הגיוס לשם בדיקה צבאית. אחד מחברי ועדת הגיוס התנגד לקבלתי לשורות הצבא, היות ועלול אני לסכן את שורות הלוחמים כציוני החשוד בחיבה לטורקים... דעתו זו נתקבלה בלי התנגדות ושוחררתי מעבודת הצבא. תיכף אחרי זה העבירוני לבית הסוהר במחלקת המעבר לשם גירוש למקום גלותי הקבוע. התנאים במחלקת המעבר גרועים ביותר. בחדרים אלה היו כלואים אסירים מכל הסוגים, המחכים לגירושם ע״י ה„אטפה" למקומות המיועדים לפי פסק הדין.

ביום המיועד לצאת האטפה הוצאתי השכם בבוקר החוצה. למרות יום החורף הקר והדרך הרחוקה לא הייתי לבוש כראוי ואחרי שהתהלוכה הסתדרה כהלכתה הועברנו בשבילים צדדיים דרך הדווינה הקפואה אל תחנת הרכבת. הוכנסנו לתוך קרון־רכבת מיוחד (הנקראים בשם „קרונות סטוליפין") שחיכה לתור נסיעתו עד שעה מאוחרת בלילה. לרגל טלטולים אלה במשך יום חרפי זה הצטננתי וקיבלתי תיכף בתוך הקרון דלקת שרירים חזקה ובמצב זה נסעתי עד תחנת סמולנסק. מהתחנה העבירוני אל בית החולים של בית הסוהר בסמולנסק. ככה טולטלתי והובלתי באלונקות לבתי חולים שונים של ה„אטפות" מעגלה לעגלה ומרכבת לרכבת לכוון עיר גלותי הקבועה סרטוב. שאר חברי למאסר ולגירוש הספיקו במשך ימי עמידתי לבדיקה צבאית לקבל רשות לנסוע למקום גלותם על חשבונם הפרטי בלוית משמר ואני בעוונותי הרבים לא זכיתי ליהנות מרשות זו והובלתי היחידי מקבוצת הציונים למקום גלותי בדרך ה„אטפה" הרגילה. עפ״י רוב היינו באים לנקודות ה„אטפה" בלילות. בכל נקודה מרכזית היה מוטל עלינו לחכות שבוע—שבועיים ובמקרה של הסגר גם זמן יותר ממושך. זכורה לי עובדה זו מזמן ה„אטפה": שכני לקרון, איש פיני זקן, קיבל פקודה לטאטא את פינתו בקרון. לרגל זקנתו וחולשתו הגופנית עלה לו בקושי לקום ממשכבו ולמלא את הפקודה. בראותי זאת, החלטתי למרות חולשתי, לבוא לעזרתו

ולהחליפו. לקחתי מידו את המטאטא והחילותי לעשות את העבודה המוטלת עליו, אבל בעיני המפקח לא מצאה „עזרת־חברים" זו חן בעיניו וגער בי בחירופים וגידופים, וכשניסיתי להסביר לו על הצורך לעזור לאיש זקן וחולה תקפה עליו חמתו יותר וענש אותי בעד „חוצפתי" זו בכבילת הידים.

כעבור זמן מה, כשבא הקצין הממונה על הקרון לביקור ובספרי לו על מקרה זה, נזף לתמהוני הרב במפקח ופקד עליו להתיר מיד את הכבלים מעל ידי. קצין זה השתדל גם להשיג בשבילי נייר לשם כתיבת מכתבים והבטיח לשלחם להורי ולקרובי באמצעות הדואר בתחנה הקרובה. ואמנם נודע לי אחר כך מפי הורי וקרובי שקיים את הבטחתו ויזכר לטוב על זה.

ואלה מסעינו: מסמולנסק לריאז׳סק, מריאז׳סק לקוזלוב ומשם לסרטוב. לתחנת סרטוב חיכיתי בכליון עינים בחשבי שש סיונח לי ויבוא כבר הקץ לנדודי. אבל גם שם לא הונח לי, בהגיעי למחוז חפצי זה, לסרטוב, הודיעוני מתחנת המשטרה על פקודה טלגרפית שנתקבלה שם מהמפקד הצבאי של הגליל הוילנאי שעלי להיגרש לסיביריה ולהימצא תחת פיקוחו של שר הפלך מאירקוטסק .שוב הועברתי לבית הסוהר של המעבר והוטל עלי לחכות ל„אטפה" הקרובה לסיביר. בדרך לבית הסוהר עלה בידי לשדל את השוטרים בני־לויתי שיעבירו אותי דרך רוחב מגורי קרובי, כדי שאוכל להודיעם על הגזירה החדשה — שינוי מקום גלותי. לצערי הרב לא מצאתי אותם בבית ומסרתי את הידיעה באמצעות שכניהם. כעבור ימים אחדים הודיעוני בבית הסוהר על ראיון עם אבי ז״ל שבא במיוחד מויטבסק לראותני, אחרי שנודע לו ע״י הקרובים מסרטוב על מקום גלותי החדש.

אחרי שבוע ימים העבירוני באמצעות ה„אטפה" לכוון מקום גלותי. התחנה הראשונה היתה העיר פנזה. שם קבלנו ע״י הקהילה המקומית מצות ואוכל כשר לחג הפסח שחל בימים אלה. מפנזה הועברנו לאופה, משם לצ׳ליאבינסק ומשם לקרסנויארסק. זמן המעבר מנקודה לנקודה נמשך כשבועיים. הדרך הנוחה והמעניינת ביותר היתה מאופה לצ׳ליאבינסק; רוב האסירים היו פוליטיים, ממשתתפי מהפכת 1905, שעמדו לסיים את מועד מאסרם וריצו את עוונם בגלות בפיקוח המשטרה. מקרסנויארסק הגעתי סוף סוף למקום גלותי הקבוע אירקוטסק. שם אֻרחוני בבית סוהר זמני במחסני ורונוב ששמשו לתפקיד זה בשביל הגולים האדמיניסטרטיביים. לשמחתי הרבה מצאתי שם חברים למאסר מוויטבסק, אחדים שקדמוני והגיעו הנה על ידי נסיעה על חשבונם הפרטי בלוית שוטרים. כשנחליתי שוב, העבירוני לבית החולים של בית הסוהר המקומי. שם נתקלתי באחד האסירים שהשתתף אתנו בדרכנו לסיביריה דרך ה„אטפה", חולה במחלה מינית במצב מבהיל... ובחברת טיפוסים אלה בלינו את זמננו.

אחרי נופש של שבוע ימים נקבע מקום גלותי ע״י שר הפלך במחוז ניז׳ני־אודינסק. שוחררתי מבית הסוהר וקבלתי תעודה להתיצב לפני המשטרה בניז׳ני־אודינסק. מצאתי קבוצת ציונים גולים מאודיסא, ביניהם יעקב גרנובסקי ז״ל, יוסף פישר וחיים גנדלמן, שהיו שם בפיקוח המשטרה. הם השתדלו במסירות שאשאר במקום ושלא יגלוני לאחד הכפרים הנידחים

במחוז זה. בינתיים הוטל עלי לחכות עד קבלת החלטת שר הפלך בבית האסורים המקומי, אגב במחלקה המיוחדת לאצילים. אחרי ימים אחדים נתקבלה הסכמת שר הפלך להשאירני בניז׳ני־אודינסק. לשמחת חברי הציונים לא היה גבול. הם

בגירוש בניז׳ני אודינסק בשנת 1916
מימין לשמאל: מלמטה יושבים: חיים גאנדלמאן, ישראל ריפין.
מלמעלה עומדים: יעקב גרנובסקי, יוסף פישר (אריאל).

קבלוני לגור בדירתם והשתדלו גם להשיג עבודה בשבילי. הם היו כבר תושבים ותיקים בעיר ועסקו בעבודות שונות: גנדלמן עסק בכתיבת בקשות ובמתן עצות יורידיות, יעקב גרנובסקי בציור תמונות ופישר בכתיבת מאמרי ביקורת על ספרים שונים בעתונות, ב„יברייסקי סטודנט" ועוד. אני קבלתי עבודה בהנהלת חשבונות אצל סוחר מקומי למספר שעות ביום. גרנו יחד בדירה אחת בתנאי קומונה וחיכינו לגאולתנו השלמה. קבלנו ספרים ועתונים מחברינו הציונים בפטרוגרד וממרכזים ציונים אחרים. את המכתבים בשבילנו היינו מקבלים פתוחים ע״י הצנזורה הצבאית וחלק מהם היו מזופתים בזפת. פעם בשבוע היה עלינו להתיצב בתחנת המשטרה לביקורת.

בסוף פברואר 1917, עם פרוץ המהפכה, קבלנו הודעה מאת המשטרה שבהתאם לפקודת הממשלה הזמנית — לפי מברק מקרנסקי — רשאים אנו לעזוב את מקום גלותנו וניתנה לנו הרשות המלאה לנסוע לכל מקום ברוסיה המשוחררת לפי ראות עינינו. בינתיים גויסנו ע״י הנהלת המחוז לעזרה בהקמת המשטר החדש; בשיחרור האסירים הפוליטיים, במאסר הז׳נדרמריה משרתי הצאריזם שרדו באסירים ובגולים ועוד.

באמצע מארס עזבנו את סיביריה ונסענו לפטרוגרד בחברת צירי הדומה השניה שהוגלו בזמן פיזורה. הגולים נפגשו בכל התחנות בתהלוכות נהדרות, בדגלים, בפרחים ובנאומים נלהבים ע״י ב״כ כל הזרמים המהפכניים ועליזים וצוהלים הגענו לפטרוגרד.

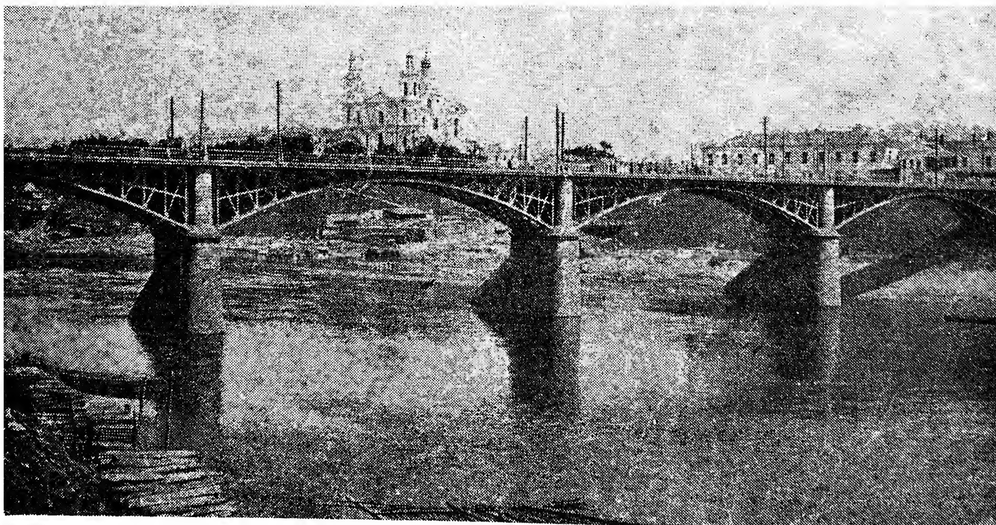
מ. נאדל

שנות חיי וויטבסק במלחמת העולם הראשונה

הגעתי לוויטבסק בקיץ של שנת 1915, בשעת הגירוש הגדול של יהודי הספר מפלך קובנה, בפקודת ניקולאי ניקו־לאייביץ׳, מצביא צבאות רוסיה במלחמת העולם הראשונה. משנעצרה הרכבת שלנו בתחנה פשטו בקרונות (אותם קרונות המשא הרגילים, שבהם היו קודם לכן מעבירים משאות, בהמות וחיילים, ואילו בשנות המלחמה והמהפכה הפכו כעין בית שני למיליונים אזרחים נודדים) צעירים וצעירות מטעם הועד לעזרת הפליטים, שאלו אם יש צורך בעזרה רפואית וכדומה והחלו מחלקים מצרכי מזון. רבים מאתנו לא היו זקוקים לכך וסירבו לקבל את המנות. אף בין חסרי האמצעים היו כאלה, שעדיין לא עלה בדעתם להזדקק לסיוע. אם כי עברו מאז ארבעים שנה, זוכרני יפה כיצד הפצירו המחלקים, שנקבל מהם את המנות. אולם כעבור שעה קלה פרץ סכסוך ביני ולבין ויטבסק. הרכבת צריכה היתה להמשיך את דרכה דרומה, ליקאטרינוסלב; כך החליט מי שהחליט. טבעי היה הדבר, שהפליטים לא רצו לנדוד למרחקים והעדיפו להשאר בקרבת מקומות מוצאם. ההחלטה לא באה אלא למנוע הצטופפות יתרה בגלילות הקרובים. ואילו במועצת המשפחה החלטנו, שאנו משתקעים בוויטבסק. נציגי הועד התנגדו בתוקף, אך גם אני תקיף הייתי בדעתי, הודעתי שאין אנו זקוקים לעזרתם והתחלתי להוציא מתוך הקרון את המטלטלים שלנו ולעורמם על הרציף. למעשה לא ידענו, היכן נבוא עם כל הכבודה (אבא, אמא, אני—הבכור, שלוש אחיות, אח בן שלוש ועוד ארגזים ושקים, המכילים את המיטלטלים של משפחה יהודית בינונית). אלא שהיהודים בני רחמנים העמידו לרשותנו אולם גדול בקרבת בית הכנסת הגדול, ואולי אף עזרו לנו להעמיס את החבילות על העגלות ששכרנו. ושוב — חייב אני להזכיר את יום הששי הראשון באותו אולם. ישבנו ליד שולחן (אף זה וכן ספסלים ניתנו לנו) לסעודת שבת, והנה נפתחת הדלת ונכנסים בחור ובחורה עם מערכת כלים. אנשי הועד חששו, שמא אין לנו ורק שמתביישים אנו להודות בכך, לפיכך הביאו לנו ארוחת־שבת מהמטבח של ועד העזרה: חלות ומרק ובשר.

הגעתי לוויטבסק בקיץ של 1915 ויצאתיה, על מנת לעלות לארץ, בסתיו של 1920. קרוב למחצית הזמן מבין חמש השנים הללו בילתי מחוץ לוויטבסק. ואף על פי כן כששואלים אותי — מניין אני, אמנם אינני עונה: מוויטבסק, שהרי בשאוולי נולדתי ובה ישבתי עד גיל שמונה עשרה אולם לעתים קרובות אני אומר: הריני ויטבסקאי. שני גורמים פעלו בכיוון זה, שבקלות החלפתי את נתינותי הליטאית בנתינות חדשה — הנהר וחוגי הנוער הציוני — ושניהם קשורים עם יוסקה או יוסף בילינקי, שהכרתיו זמן מה לאחר שהשתקענו במקום, ואיני זוכר באיזו הזדמנות.

בשבועות הראשונים, כשעדיין ישבנו באותה אכסניה ארעית וההורים מתהלכים בעיר ומחפשים דירה ובית עסק (אבא עסק בשנים האחרונות בתעשיות נקניק, וביקש להמשיך בה), עזוב הייתי לנפשי. העיר לעצמה לא עשתה עלי רושם מיוחד, אף שהיתה גדולה בהרבה מעיר מולדתי (ויטבסק מנתה למעלה ממאה אלף תושבים, לעומת 30—35 אלף שבשאוולי). הורי והמכרים המעטים מבני עירנו, שהשתקעו במקום, דעתם לא היתה נוחה מיהודי ויטבסק. מתוך גאוותנות

גשר על הדווינה המערבית בוויטבסק

ליטאית מתנגדית־למדנית (בסביבה שבה התחנכתי היו רגילים להעריך בן אדם בראש וראשונה לפי מידת למדנותו) התייחסו במעט ביטול ליהודי המקום, ואף לעגו ליידיש הבילורוסית המרוססת במקצת שלהם. ואילו אני נעשיתי כופר בייחסנותה של היהדות הליטאית, התבוללתי בקלות ונשארתי חסידה של החסידות הבילורוסית.

חידוש חשוב מצאתי בוויטבסק, וזה בלבד עשוי היה לקרבני למקום: נהר. עיר מולדתי לא היה נהר בקירבתה וגדלנו עכברי־יבשה גמורים. ביליתי את רוב שעות היום בדווינה, מנסה ללמוד את מלאכת השחייה, או על החוף, שקוע בקריאת „כה אמר זרתוסטרה" של ניצשה (בתרגום רוסי). כשעזבנו את הבית, נאלצנו להשאיר את ספריית אבא וכן את ספרי אני. אולם על ניצשה לא ויתרתי, ולקחתיו עמי לדרך.

כעבור זמן מה נקלעתי לבית, שעמד בקירבת הסוסניק, חורשת ארנים שמחוץ לעיר, ובו שתי אחיות, ולהן חברים וחברות לרוב. בינתיים שכרנו דירה במעלה רחוב מוגיליובסקה, ולחזור לאחר חצות או לפנות בוקר (כלומר, כשהטראם אינו מהלך כבר) ברגל מסוסניק לביתנו, הרי זה מהלך של הרבה קילומטרים. אף על פי כן הייתי עובר דרך זו פעמים אחדות בשבוע. וכאן התחלתי למשש את הדופק: האם אין יודע מישהו על מציאותם של חוגי נוער ציוני בעיר? ומישהו זימן אותי עם יוסקה. הוא היה צעיר ממני, ואם כי לא השתייך לשום „חוג", היה קשור עם כולם.

מיוסקה נודע לי, שהדווינה אינה יחידה בוויטבסק, אלא יש לה בת — הויטבה, נחל רב פיתולים, שטוב הוא להסיע בו סירה. ואם לא הצלחתי במלאכת השחייה, הרי בשייט הצלחתי למעלה מהמקווה. כעבור זמן מה נודענו שנינו כ„אנשי הנהר".

ויוסקה הוא שהובילנו באחת השבתות (מקום הפגישה היה ברחוב זמקובייה) לאורך כל סמולנסקייה, משם נטינו ימינה (לבולניצ'נאיא, אם זכרוני אינו מטעני) ונכנסנו לוורו־פאייסקייה. רחוב קטן ובו בתי עץ (ברובם) בעלי קומה אחת, העומדים בתוך חצרות מרווחות, שאף אם אין בהן גינות נוי, הרי עשב למינהו גדל בהן מאליו. כאן נכנסנו לביתו של שמעון לבמאן, וכך הצטרפתי לחוג הגימנזיסטים. שמו ניתן לו על שם שמשתתפיו היו תלמידי הגימנסיה (לבנים, והיו שתיים, אלא שאיני זוכר שום פרטים) והמשתתפות — תלמידות הגימנסיה לבנות על שם אלבסיי. בחוג השתתפו כתריסר איש, תלמידי המחלקה השמינית.

המארח, שמעון (או סימון) לבמן, היה ידוע לי עוד קודם לכן, אם גם בכינויו הספרותי. בגליונות ה„ראזסווייט", בטאונה של ההסתדרות הציונית, שהופיע בפטרוגרד, נתקלתי בשירים חתומים על ידי בן־ארי או איש־ארי (סבורני, שנכון יותר נוסח שני), ויוסקה גילה לי, שהוא־הוא שמעון לבמאן. הואיל ושם המחבר היה חדש, נקלט בזכרוני.

המרצה באותה פגישה היה מוטיליוב — שחרחר, בעל קומה בינונית, גמיש, מהיר תנועה, חריף וממולח. היה זה המשך להרצאה שהתחיל בה בפגישה קודמת, על ביקורת הבונד. הפעם דיבר על הצד הכלכלי שבתכנית הבונדאית. אין זה מספיק לומר, שהרצאתו היתה נאה. לאחר־כן נפגשתי

עמו בפועלי ציון, ויותר מאוחר, כבר בהיותי בארץ, קראתי בכתבי העת של האקדמיה למדעים במוסקבה ממאמריו בכלכלה מדינית או מדבריו בויכוחים שנערכו במוסדות מדע שונים. ותמיד — תורתו ברורה, דרך הרצאתו בהירה, וביקורתו מלאה חיות ושנונה (זה למעלה מעשרים שנה שלא נזדמן לי שמו בכתבי העת הסובייטיים).

לכתחילה הפליאה אותי העובדה, שבחוג השתתפו רק שתי בחורות: רבקה באלטר ובסקינה. בעיר מולדתי עלה בידינו לארגן, בשנה האחרונה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה, שלושה חוגים של גימנזיסטיות. אבל לא הצלחנו למשוך אף אחד מתלמידי הגימנסיה לבנים. והדבר היה מובן. אצלנו הקפידו ביותר על כך, שמספר התלמידים היהודים בגימנסיה לא יעלה על האחוז המותר לפי החוק. לפיכך היו רק יחידי סגולה זוכים להכניס את בניהם לגימנסיה, ואלה היו מבין קרובים לחוגי רשות (רופאים, עורכי דין) או סוחרים אמידים. ואילו הגימנסיה לבנות היתה פתוחה והאוירה בה היתה עממית יותר. זולת זאת היו בוויטבסק בתי ספר תיכוניים פרטיים הן לבנים והן לבנות.

חוץ מלבמאן, מוטיליוב ושתי החברות הנ"ל, אין שמותיהם של שאר חברי החוג זכורים לי. לרגל חופשת הקיץ הכרתי אחדים מהותיקים, כלומר חברי חוגים לשעבר, שכבר עברה עליהם שנה ראשונה של ישיבה במוסקבה או בפטרוגראד בתורת סטודנטים. מבין אלה זכורים לי חייף ויבדל לחיים דוב וולוכונסקי. כן אינני זוכר, חוץ מהרצאה ראשונה, שום נושא מהנושאים שעליהם הרצו בחוג. פעם אחת הרציתי גם אני, על אורי־ניסן גנסין, הסופר העברי היחיד ששמרתי לו אמונים, לאחר שהתרחקתי כמעט לגמרי מהספרות העברית.

לביתו של לבמאן הייתי מזדמן אף מחוץ לפגישות הכלליות. היה מתרגם משירי ביאליק לרוסית, ואני — „העברי" היחידי בחוג — הייתי מסייע לו לעמוד על משמעותו של המקור.

לפעמים היה מופיע בחוג, בתור אורח כבוד, דיקר, שהיה מבוגר מאתנו ואהוב על כולם. דומני שהיה מורה לעברית. כעבור שנתיים טבע בשעת רחיצה בנהר.

לאחר זמן־מה התחלתי מכיר את החברים מחוג הקומרסאנטים, כלומר תלמידי ביה"ס למסחר. ואף על פי שלא השתתפתי בפגישה של החוג עצמו, נתקשרתי למשתתפים בו במידה רבה יותר מאשר לחברי החוג שלי. כאן רכשתי לי שני חברים טובים: ארונצ'יק (אהרון) זק ופרויקה (אפרים') ברקמאן. עם גאלינקר ישבתי אחר כך בועד הסניף של פועלי ציון. זכורים לי עוד שמותיהם של סקובלו וכץ, שמחוץ לחוג לא נפגשתי יותר אתם. הראשון תפס אחר כך עמדה חשובה בצבא האדום. השני התכונן לקאריירה מדעית, וסבורני שהצליח.

כנראה שהיו קיימים עוד חוגים אחדים (מטעמי קונספירציה נהגתי שלא לשאול שאלות). בחנוכה של אותה שנה נערכה בבית פרטי (ברחוב ווקזאלנאיא) מסיבה, שהשתתפו בה 60—70 איש. היה זה בדירתו של אחד מעשירי העיר, באולם רחב־ידים, ליד שולחנות ערוכים. הפליאה אותי העובדה,

שהמסיבה נפתחה לא בשירת „התקווה", אלא ב„די שבועה". אף על פי שהחוגים התנהלו על טהרת הרוסית, היתה בכך משום הפגנה: נגד הציונות הרשמית — מצד אחד; ורצון להדגיש את הצד העממי — מן הצד השני.

בסתיו של 1916 עזבתי את ויטבסק. חזרתי באוגוסט או בספטמבר שנת 1920, ולפיכך לא אוכל לספר על המניעים שהניעו את חברי החוגים לפרוש מצעירי ציון ולהקים ארגון משלהם. נכון הדבר, שבצעירי ציון שרהה אנדרלמוסיה רעיונית; ואף אני, כשחזרתי מהועידה הכל רוסית של המפלגה, שהתקיימה באפריל 1917 בפטרוגרד, לא הייתי מרוצה ביותר ממצב העניינים, שלא היה בו כדי לעורר יחס של כבוד לתנועה הצעירה, על אף הצלחותיה הניכרות בשדה הארגון. ברם, במידה שארצה להיות כנה עם עצמי, עלי להודות, שאף הציונים הדימוקרטים לא הוכיחו, שהם מגובשים יותר מבחינה אידיולוגית. ואם עלה בטאון הציונים הדימוקרטים ברוסית На страже (על המשמר) על כתבי עת אחרים של צעירי ציון שהופיעו באותם הימים, הרי רק משום שנתרכזה בוויטבסק קבוצה יפה של מושכים בשבט סופרים. הרוח החיה של העתון היה שמעון לבמאן, ובשעת הדחק כתב לבדו את רוב החומר. זכורים לי גם מאמרים של חייף, ודומני שהיה בהם משום נסיון רציני יותר להתעמק בביסוס אידיולוגי.

כשבאתי לוויטבסק בשלהי הקיץ של 1917 מצאתי את צעירי ציון במועדון גדול למדי ברחוב ע"ש גראף טולסטוי. הציונים הדימוקרטים נתפשרו עם מרכז צעירי ציון והצטרפו לתנועה, אבל בה בשעה עוד המשיכו בכעין „ברוגז" והדגישו את ייחודם. כנראה שזמן מה לפני בואי ניכנסו למועדון החדש, ואני עוד הספקתי להשתתף בנשף הפתיחה. יתכן שהחגיגה נערכה בקשר עם מאורע אחר, על כל פנים נחרתה במוחי הופעה הפגנתית שנערכה בפתיחת המסיבה: לאחר שהקהל סיים לשיר „די שבועה", נשארו — מבלי שנדברו קודם — לבמן, יוסקה, אני ואולי עוד מישהו — עומדים וחוזרים לבדם על הבית האחרון של השיר. הקהל קיבל זאת כאות הפגנה של מנוצחים המבקשים להדגיש, כי עדיין נשאר משהו מפריד. לאחר־כן נמשך הכל לפי התבנית הקבועה.

מבין חברי החוגים מצאתי בסניף את אפרים ברקמאן ואת ארונצ'יק זק, ידידי הטובים ביותר. ברקמאן הצטיין כנואם, משכנע, מבריק, בעל גיבוני־חן, שהיו פורצים מתוכו ללא כוונה, מתוך עצם טבעו המחונן והמקסים. לעומת זאת קשה היה לרתום אותו לעבודה המעשית היומיומית.

שהיתי בוויטבסק חדשים אחדים ויצאתי לטולה. משם חזרתי בראשית יוני 1918. בוויטבסק הוקם אז ועד מחוזי של צעירי ציון, שהקיף את פלכי וויטבסק, מוהילוב וסמולנסק, והחברים דרשו בכל תוקף שאבוא לעבוד כמזכיר הועד המחוזי. אמנם, הועד המרכזי של המפלגה התנגד למועמדתי בתפקיד זה, הואיל וכבר הייתי חשוד בתור „שמאלי", אבל החברים עמדו על שלהם. בין חברי הועד המחוזי היו לבמאן, חייף, וולוכונסקי ושמואליק שניאורסון. וולוכונסקי, שלא פגשתיו בביקורי הקודם, עזב את לימודיו באוניברסיטה והתיישב בוויטבסק. הוא לא נמנה על הציונים־הדימוקרטים, ואף בתקופת החוגים נפגשתי אתו רק פעם־פעמיים. ידוע לי,

שלאחר הפילוג בצעירי ציון (אני כבר הייתי מחוץ לרוסיה) תפס עמדה מכובדת באגף הימני של המפלגה. אנו, על כל פנים, ראינו בו דמות של עסקן ציבורי במובנו המעולה של מושג זה, והערכנו אותו ביותר, אף על פי שהניגודים בינינו הסתמנו והלכו בבהירות ניכרת.

בינתיים חלה תמורה ניכרת בחיי: התגייסתי לצבא האדום, אף על פי שבתורת פליט מליטא הייתי פטור מחובת גיוס. באותו הזמן חל גם שינוי מכריע במעמדה של המפלגה. התפרקות המשק והתעוררות הכלכלה היהודית גרמו לירידת המתח הציבורי בכלל והציוני בפרט. המועדון הגדול ברחוב טולסטוי הוחרם, והסניף עבר לדירה פרטית, שהיו משתמשים בה רק בערבים. למעשה גם לא היה צורך ביותר מזה. מרכז הכובד עבר מהפעילות הציבורית להכשרה חלוצית. הוקם סניף „החלוץ", ומבין חברי החוגים הצטרפו אליו רק חייף, זק ואני. יחס האמון אלי בא לכלל ביטוי כשצריך היה לשגר ציר לועידת היסוד של „החלוץ", שהתקיימה בינואר 1919 בפטרוגראד. אף על פי שרוב חברי „החלוץ" היו חברים לצעירי ציון, נבחרתי אני כציר לועידה. לאחר הועידה הקדשתי חדשים אחדים להרחבת מסגרת „החלוץ" במקום ולארגון הסניפים בפלכי ויטבסק ומוהילוב. הגדוד שבו שירתי חנה בקירבת העיר, והואיל והמשמעת עדיין לא היתה קפדנית ביותר, השגתי רשות ללון בבית, פרט לאותם הימים שהייתי בתפקיד מיוחד. שכרנו מועדון (בקרבת בית הכנסת הגדול) ואת הלילות הייתי מקדיש להכנות לכינוס הועידה המחוזית של „החלוץ", שעליה החלטנו עוד בפטרוגרד, אגב הבטחה מצד טרומפלדור שהוא ישתתף בה. איני זוכר חדשים של מאמץ גופני ונפשי ושל מתיחות כמעט בלתי־אנושיים כחדשי פברואר—מרס של 1919: לאחר הליכה ברגל הלוך וחזור לקסרקטין, מרחק של קילומטרים לא מעטים על פני שדות שלג; לאחר אמונים צבאיים במשך היום; לאחר ישיבות בסניף המקומי, חייב הייתי להריץ מכתבים ולחבר כרוזים ולהעתיקם בהקטוגרף בשביל סניפי המחוז — ועוד להגיע למחנה לא יאוחר משעת הקימה, כדי להיות נוכח ביחידתי בשעת ביקורת הבוקר.

הועידה התקיימה בחודש מרס והשתתפו בה צירים מסניפים שונים, רובם מפלך ויטבסק ומעוטם מפלך מוהילוב. טרומפלדור הרצה על מהות החלוץ, נזלין — על דרכי הארגון, בחלקי נפלו שתי הרצאות, מהן אני זוכר רק את נושאה של האחת: החלוץ והמפלגות הציוניות.

חברי צעירי ציון, שהיוו רוב מכריע בועידה, החליטו להתנקם בי ולא בחרו אותי לנשיאות. אולם גם זה נעשה בצורה חברית והודיעו לי על כך למפרע. אף על פי כן זכיתי לנצחון בועידה. בשעתו נהלתי בועידת פטרוגרד ויכוח קשה על מהותו של „החלוץ". הסיעה שלנו דרשה לכלול בתקנות הארגון סעיף המציין את „החלוץ" כתנועה מעמדית, ולא הצלחנו. ואילו בוויטבסק נתקבלה הצעה זו, ובמידה רבה בסיועו של חייף, שעמד בשאלה זו לימיני.

זמן קצר לאחר הועידה הועברתי לנוול ומשם יצאתי, ערב האחד במאי, לחזית הוולגה, נגד קולצ'אק. הקשרים שלי עם

ויטבסק נותקו עד שחזרתי אליה, לאחר טיפוס־חוזר. ועם טיפוס־הבהרות שתפסתי בדרך, בסיומה של 1918 או בראשיתה של 1919.

עם לבמאן וארונצ׳יק זק נפגשתי בסניף פועלי ציון בוויטבסק; ואילו גאלינקר, מיודענו מחוג הקומרסנטים, תפס בו כבר עמדה של חבר מיושב, בעל השפעה ומארגן טוב. בשעתו התגייס לגדוד בורוכוב, שפעל בחזית פולין והשתתף בקרבות. ולמען האמת, קשה היה לי לתאר בדמיוני את גאלינקר, שדבריו בנחת וכולו ישוב־הדעת, בתורת לוחם. אלא שדרכה של מהפכה לשנות גם את בני האדם. מפעם לפעם היה מופיע אי־משם מוטיליוב, שכנראה הצטרף לפועלי ציון עם פרוץ המהפכה, והוא כרגיל סוער, חריף ומבריק. ואילו עם חברי „צעירי ציון" ו„החלוץ" המשכתי לקיים קשרי ידידות, ורק שנשארו ביניהם מעטים מידידי הותיקים. ברקמאן יצא לחוץ לארץ, ופגשתיו רק בברלין, בראשית 1922, כשהוא כבר עומד לסיים את לימודיו באוניברסיטה, במדעי הכלכלה. לאחר כן התיישב בליטא ועמד מחוץ לתנועה הציונית. בשעת כיבוש ליטא על ידי הצבא האדום נתמנה לתפקיד גבוה במשרד האוצר.

זמן קצר לפני עזבי את רוסיה (ספטמבר 1920) הצטרף לבמן למפלגה הקומוניסטית, התיישב במוסקבה ועבד במרכז האיגוד המקצועי הכל רוסי. מפעם לפעם נתקלתי בסיפורים שלו בכתבי־עת סובייטיים ודומני שרשאי אני לומר עליו, שלא ניחן בכשרון של מספר. ערב מלחמת העולם השניה הגיעני — ב„ליטראטורנאיא גאזיטה" — נקרולוג עליו, חתום בידי קבוצת סופרים. חייף יצא יחד אתי (על סמך תעודות פליט שסידרתי

עבורו) לנסוע לארץ־ישראל. וארונצ׳יק בא ללוותנו לתחנת הרכבת.

שמואל שניאורסון בא להפרד ממני ומסר לי, כלאחר־יד ואגב חיוך מלבב, כדרכו. תעודה המאשרת שאני חבר לתנועת „החלוץ" ובה מתבקשים המוסדות הציוניים לעזור לי בעלייתי ארצה. למעשה לא הייתי קשור עוד לתנועה, אולם שמואליק ידע, שתעודה כזו עשויה להיות מועילה בעולם הקפיטליסטי, שאליו עמדתי לצאת. ואכן קיבלתי אותה תעודה לא בחסד. בחדשים האחרונים לפני צאתי את רוסיה עבדתי כמזכיר פלנבז׳ (קיצור של המלים הרוסיות שבויי־מלחמה ופליטים). משרד ממשלתי זה טיפל בהחזרת הפליטים והשבויים, שנהרו אל הגבול מכל קצוי רוסיה, לארצות מולדתם: ליטא, לטביה, אסטוניה, פולין. סידרתי היתרי יציאה כאלה לשמונה או עשרה מחברי „החלוץ" ואף ציידתי אותם בתעודות ליטאיות או לטביות מקוריות, שיכולתי להוציא מידי אלה שהיו מצויידים בהן במידה מספיקה.

מכל מקום הועילה לי תעודתו של שמואליק משנאסרתי בווילנה בתור קומוניסט (כנראה לפי הלשנה) ונלקחתי תחת חסותו של הריגול־הנגדי הליטאי. זו הוכיחה, שאכן איני אלא ציוני הנמצא בדרכו לארץ ישראל, ואילו קומוניזם ושאר דברים מסוג זה אינם מעניינים אותו.

ואף היהודי היקר וולפסון, זקן הציונים בויטבסק, בא לתחנת הרכבת, וטיילנו בידידות על פני הרציף — על אף ההתנגשויות הלא־מעטות שהיו לנו בשעתו, בישיבות הועד הציוני העירוני — ושוחחנו ללא ויכוחים על הנאמנות היחידה.

אנשי «קלויזל»

פתיחה

היתה העיר מחולקת, מטבע ברייתה, לשני חלקים: נהר־הדוינה הוא החוצה אותה. שמתוך כך, צמח החלק היסודי, כבד־המשקל, המכריע על גבי הגדה התלולה, המתנשאת, ולפיכך, גם הנשואה, המכובדת.

זוג בתי־הכנסת ה„כוראליים", ולהבדיל, זוג הקתדרלות, וכן ארמון שר־הפלך בתוך גן־ציבורי, שמזדקר בו האובליסק לזכר הנצחון של נפוליאון, בית מועצת העיר, בתי־הספר הראשיים, בית־המשפט המחוזי, תיאטרון העיר על ארבעת יציעיו, ולהבדיל בשנית, בית הסוהר המבוצר, וכמובן בתי־מגוריהם של האצולה העירונית — כולם, כולם מעבר מזה של הנהר.

וכאילו אין בכך כלום, אם בשולי חלק זה דוקא — השכונה הדחוסה, בלתי־המרוצפת, בעלת הריחות המיוחדים, ה„פסקו־בטיק", מחנה בני־עמי. אלא שלא הסתפקו בשכונה מרוכזת זו בלבד, והלכו וכבשו להם מקום נכבד גם בחלקה השטוח, חסר הבליטות וההתבלטות, של העיר, המסתיים בפארק ציבורי רחב־מידות, בו אמת־מים לשיט־סירות, מגרשי ספורט ומשחק בין עצים עתיקים ועבותים, בעלי צמרות רוחשות־מרשרשות לאטן, וכפסיעה בינו לבין טבעת יערות האורן, סבוכים ומסובכים, המשתרעים לאורך הרבה מילין, ומעתירים על העיר מריחותיהם המרעננים.

מטבע הדברים שהיו אותם מאישי העסקנות הציבורית היהודית, ציונים ושאינם ציונים, אשר התגוררו בחלק הנישא של העיר, אנשי מעשיות ברובם, הן מעשיות לעצמם, והן מעשיות לגופי בעיות הציבור והקהילה. שמתוך שהיתה עסקנותם ה„מעשית" מושתתת על גבי רוב שתדלנות, מצאו את פתחי־המוסדות וה„חלונות הגבוהים" המרוכזים באותו חלק־עיר, קרובים קרבת־מרחק לפשיטת־ידיהם, ואף סמוכים למקום עסקיהם הפרטיים.

ולא כהתה בהם ציונותם לטפל בצרכי חיי השעה של הקהילה, בתור „אנשי־קהילה ציונים", מחמת שכבר אז היתה ציונותם מפלגתית וכובשת, לעומת ציונות של „משאת־נפש" בלבד, ונמתח קו של „מעשיות" אף על השקפותיהם הציוניות. ובמקום המעשיות שם, כידוע, גם מקום הפשרנות, כלפי חוץ כמובן.

הלכה לה והפכה הציונות הרוחנית, האקדמית, הבלתי תלויה בדבר, ספוגת התרבות העברית המודרנית, ואף גון של סובלנות דתית־יהודית לא חסר בה, והפכה לנחלת הקבוצה הציונית בעברו השני של הנהר, העבר המישורי, ללא גבעות, ללא בקעות וללא — אמביציות.

והפך למרכז, לתלפיות, ל„בית־מדרש" של הציונות הקהילתית־המעשית, ביתו של ר' ישראל זאב וולפסון ז"ל (בעל הזכרונות המתפרסמים בזה), אשר נח על הגדה הרמה; ומאידך קורא נספח, טפל לעיקר, „קלויזל", למרכז הקטן יותר, רוחני יותר, חולמני, אינטימי, ציוני־מופשט, רווי עברית חילונית, לביתו של ר' ישראל ילינסון ז"ל, אשר בגדה השפלה.

ישראל ילינסון

מבאי ביתו של רי"ז וולפסון, שנתבשם מבשמו של בעליו, ומרכז שבו — מחויב השתלשלות הענינים והכרח המעשים והמסבות.

ביתו של ר"י ילינסון על שום מה? על שום אוסף הספרים המלא ביותר, והמרוכז ביותר, שהיה מצוי בו כיחידי במינו לעיר כולה וסביבתה.

היו אלה ספרים על כל נושא יהודי שהוא, כללי או ציוני, על פי רוב מראשית צמיחת ההשכלה ואילך, רובם ככולם בעברית, יידיש ורוסית, ומיעוטם בגרמנית, והיו ביניהם קבצים שלמים, המשתרעים על פני מספר שנים רב, שבועונים, ירחונים ושנתונים, שנולדו וגדלו וצמחו והמשיכו, ומהם שנולדו לידת־נפל, וראשית הופעתם על הבמה גם אחריתם, מהם יקרי־המציאות אפילו בימים ההם.

היו עיניהם של צעירי בני ישראל, ואף המבוגרים שבהם, תלויות בעקד־ספרים זה, מתוך תיאבון קריאה ודעת, שלא בא, כמדומני, על סיפוקו המלא לעולם.

ר' ישראל אספם וקבצם במשך רוב שנות ימי חייו ע"י הנזרות מכל הוויות העולם הזה, פרט לדאגה למשפחתו, פרוטה לפרוטה נצטרפה בידו לרכישת עוד ועוד ספרים, עוד ועוד קבצים, עתיקים וחדשים, למלא בהם את מדפי ארונותיו המרובים. ונוצרה אוירה של חיבה והערצה, אולי הערצת יתר, לספר עברי, ולכל ספר בכלל, ולמלה הנדפסת כמו שהיא — בבית הזה.

והיו הנוהים אחרי מלה עברית והכמהים לה באים לשאול ספרים ולהחליפם. ולא היה בעל־הבית מוציאו מפתח ביתו, בטרם הושיב את אורחו ודש עמו בהלכות הספר הנידון, על כל הביבליוגרפיה הכרוכה לו מאחוריו.

וברוב הימים, כשהלכו הצעירים וגדלו, ונתבגרו והגיעו להקמת בית לעצמם, עדיין קרויים היו בפי ר' ישראל ובפי עצמם „תלמידים" שלו, שהרבה דעת ותלמוד נתגבשו בהם אגב פעולה פשוטה לכאורה וחילונית זו, החלפת ספרים לקריאה.

מתוך קהל ה„קוראים" וה„תלמידים" נצטללה ונתרכזה קבוצה מצומצמת של ציונים, כלליים ללא מרכאות. בלילות־שבת היו מתכנסים בביתו של ר' ישראל לשיחות ערות על השאלות הציוניות המנסרות אותה שעה בעולם. בלילות־

חורף על קערת „פולים" מבושלים, ובערבי־קיץ של מוצאי־שבת — תוך טיול בניחותא אל יערות־האורן הסמוכים. לא הותירו אף תופעה ציונית ועברית, מדינית או אסתטית, אשר לא התווכחו עליה בלהט, ביקוד ובהתלהבות קנאית. אלא שלא נשארו ה„פתרונות" שלהם כי אם ערטילאים בלבד. תורה לשמה.

איתרע מזלו של ר' ישראל בן לייב ילינסון (שנולד בי"ב דאדר תרמ"ג, בעיירה צ'שניקי הסמוכה לויטבסק), שעמל כל ימיו לפרנסת־ביתו, חלקם בתור רוקח וחלקם בתור רואה־חשבונות, ולא זכה לעלות לארץ־ישראל, כמשאת נפשו, באשר הוגלה על ידי המלכות הרשעה לסיביר הקרה, ונקפד פתיל חייו שם אחרי 7 שנות גלות מרה, בעיר טיישט, בשבת „חזון", ד' באב תש"ב.

וחבל. איש יקר, תמים־דרך ותמים־פעל היה. מדקדק ב„יושר" כחוט השערה ומקפיד על ה„צדק", הנובע בארח הגיוני מה„ישר" לבל יפגם, חלילה. מנוחתו שלום.

שפרה ילינסון

מארחת רחבת־לב, היודעת להשרות רוח מתינות, עדינות אינטואיטיבית, אינטימיות ושלווה על הוויכוחים הסוערים שבבית ילינסון, היתה אם־הבית, שפרה.

בת לר' סנדר יזגור, אבירם של נסיכי תקופת ה„השכלה" ר"נק, ושי"ר, ושל חריפי הדיאלקטיקה הרומנטית, היינה וברנה, נרתמה הבת הבכירה שפרה בשחר־נעוריה בעול פרנסה של אחים ואחיות מרובים, ובעמידה ברשות עצמה ע"י ניהול בית־תפירה לגבירות מבני בנות ברית, והאצולה הכפרית שלא מבנות ברית. פעלה בצעירותה באגודה הציונית „זרובבל" שבעיר, מתוך שהיתה חדורה ציוניות הרצלאית צלולה.

לא נחה ידה מעמל־כפיים אף כשהגיעה, ביום כ"ו באייר תשט"ו, לחגיגת יום ה־75 להולדתה, גלמודה ואכולת־צער במוסקבה הרחוקה.

היתה „מעשית" יותר מבעלה בגישתה אל בעיות החיים, אך ביטלה מעשיותה בנכונות בלתי־מסתיגת בפני חיי־הרוח שלו ואוירת ה„ספרים".

השלימה את בעלה ביחסו אל „תלמידיו", על ידי עידוד אמהי, מיוחד ואינדיוידואלי, הנחיה בעצה „מעשית" ובהדרכה של הגיון לבבי, לא שכלי, ומענין, כי טהרו של זה לא נפגם משום כך, אלא אדרבא.

גם מזלה איתרע, שלא זכתה עדיין בשעת כתיבת דברים אלה להגיע לארץ הכמוהה. ולואי ותזכה לאורך ימים ושנים, ובתוך כך גם לקיום שאיפתה זו.

מאיר־נח זבירוב

תהודה מסוימת היתה מנסרת בחלל ה„קלויזל" על רוב מה שנעשה ונרקם ב„בית המדרש", וכן בכיוון ההפוך.

איש־הבינים, המקשר בין שני המרכזים, שלא יכול להניח ידו מן העסקנות לטובת הכלל, למרות היות ראשו ורובו תקוע ברוחניות, והיא גם מקצועו בחיים וממנה מוצא ללחמו — חוליה מקשרת זו שימש ר' מאיר־נח זבירוב ז"ל.

יליד סביבות ויטבסק בשנות תר"מ, נדד לפלך פולטבה,

שם יצק מים על ידיו של ר׳ אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ אתו יסד בצוותא „חדרים מתוקנים". בשובו לעירו בשנות תר"ע פתח „חדר מתוקן" למופת, ולא זו בלבד שלימד בו עברית בעברית, אלא עמד על כך בכל תוקף, שתהא העברית שפת הדיבור של חניכיו אף מחוץ לכתלי ה„חדר". וכך הווה, במשך שנים רבות, אחרי עזבם את מוסדו, לא יכלו תלמידיו, לפעמים כמתוך מעצור אורגני (כי רבים התבוללו בינתים בעוה"ר) לשוחח ביניהם אלא עברית בלבד. אף כשנמצאו בחברה גויית גמורה והיו אלה עומדים ותוהים על צלילי השפה הבלתי־מובנת וקוסמת בזרותה.

מספר „חדרים" אחרים היו קיימים בעיר, לכאורה „עברית בעברית" אף הם, של קסוחקין, של צלניקוב, של ר׳ מרדכי חייקין, של מגרגוט. זכר כולם לברכה. אך נשארו חניכיהם תלושים מהעברית ומשום כך — גם מהיהדות, מחמת העדר העקרון שקבע לו ר׳ מאיר־נח.

ועוד קו חשוב היה בעברית שלו: לעומת העברית ה„אשכנזית" המלעילית של האחרים, פיתח הוא בקפדנות עברית מלרעית.

היה „חדרו" בחיצוניותו כעין בית ספר מודרני בזעיר אנפין: מחולק כיתות, כיתות, מגן־ילדים עד ילדי „גמרא", עם שעות לימוד קצובות והפסקות ביניהן, שפעמון בית־ספרי היה מכריז עליהן ועל סיומן הפסקות קצרות למשחק בחצר, הפסקות ממושכות, הפסקות אוכל.

ריכז „חדרו" גם תלמידים הרבה, שרובם התבוללו כמובן בסופו של דבר בהשפעת המהפכה הבולשווית, ומעוטם שמרו אמונים לעברית ולציונות, ואף עלו מהם ארצה והתערו בה.

עם האיסור על ה„חדרים" ועם הוצאת החזקתם והלימוד בהם אל מחוץ לחוק־המדינה, לימד במחתרת, ב„עזרות הנשים" של בתי הכנסיות, מאלה, כמובן, שנשארו ולא הוחרמו למוע־דונים אנטי־דתיים אף הם.

תנ"ך שלימד לפי „מקרא מפורש", דקדוק לפי י. מ. פינס, היסטוריה לפי גרץ—שפ"ר, ואפילו „טבע" — לפי תמונות מצוירות אגב „שיחות" כלליות של הכיתה — היכו שרשם בלב תלמידיו ונתקעו בקביעות, שלא יכלה לה כל רוח.

ישר־אופי והליכות להפליא, קפדן בדרישותיו אל תלמידיו, אך גם אל עצמו, שקדן, מסור לילדים ואוהבם מאין כמוהו, גאה על הישגיהם וכואב בכשלונם, אבד גם הוא תוך התקופה השחורה של פלישת קלגסי־הצורר בשנות ה־40 הרוסיה.

ת. נ. צ. ב. ה.

שמואל־מרדכי איטיגין

בין בימות־הגשמים, מלאי הדלף והרפש, בין בימי־החורף הקרים והמקפיאים ואין צורך לומר, בימות־החמה המבהיקים, לא היה ר׳ ישראל ילינסון חוזר לביתו ממקום־עבודתו בלא שהיה נכנס לבקר יום־יום ממש את חנות־הספרים של ר׳ אלתר פרידמן.

מכל מוכרי־הספרים שבעיר הצטיין הלה, כי שימש סוכנן של הוצאות־הספרים המפורסמות ברחוב היהודי, והמודרניות שבהן בעיקר, בורשה, וילנה, וכמובן, אודיסה.

את רוב הספרים שבספריתו העשירה רכש ר׳ ישראל בחנות זו או באמצעותה, ועל פתחה של חנות זו לא פסח, כדי שיוכל „להריח" ספר חדש, שעדיין נמצא בתוך ארגזי־המשלוח וריח־הדפוס טרם פג ממנו, ובעיקר — כדי לחטוף מתחת אפו של ידידו ומתחרו את ה„מציאה".

ומיהו זה? הריהו חתנו של ר׳ אלתר, בעל־בתו הבכירה, ר׳ שמואל־מרדכי בר) שניאור־זלמן איטיגין, יליד דיסנה (שליד ליאדי), איש בעל שאר־רוח, אוהב ספרים ומעריץ אמנות, ביחוד אמנות פלסטית, גבה־קומה ויפה־תואר, וצורתו והדר־תארו לא יהודיים בכלל.

הוא היה אסתיט עברי מודרני, יפה־נפש ומבריק בדיבורו. היחידי מבין אנשי־החבורה, ולא תהא בזה משום הגזמה — גם מבין רוב אנשי־מעמדו, אשר הבין באמנות הפלסטית וחבבה, ביחוד אם נמשכה עליה נימה יהודית־עברית. נלהב ללהטו של זלמן שניאור במידה יתירה, מאשר ללירויזם המפוכח במקצת, רווי הגעגועים, של ביאליק.

היה מלבה גחלי־אש הויכוחים ב„קלויזל", ולא אחת מוסיף שמן על מדורתם.

וספר שנשרף באש אחרת, אש־הגיהינום של הצורר, הסוביטי והפולש גם יחד.

שלום לעפרו.

שמואל־ליב גילקין

באמצעיתו של רחוב סואן, מלא־מסחר־חולין, עורק ראשי המוביל מתחנת־הרכבת לתוך־תוכה של עיר הומיה, הצטנף לו ללא התבלטות יתירה צורף בזהב ובתכשיטים, ר׳ שמואל־ליב גילקין.

היתה החנות קטנה, רובה דלפקים ומיעוט־שבמיעוטה — פינת־עבודתו של בעלה.

משום מרכזיותה, נתיחד לה תפקיד של צומת, של פונדק־דרכים, אשר אין העובר עשוי לדלג עליו ולהתעלם ממנו בשום פנים, וכל כמה שיהא טרוד ועסוק וחפוז על עסקיו. ומשנלכד ונכנס, הריהו מוצא את עצמו מיד מצטרף אל קבוצת מבקרים גדולה או קטנה — בתלוי משעות היום, תקופת השנה, „קוניונקטורה" של עסקים — הנשענים על הדלפקים בחצי־כתף, וחצי־מותן, מחמת החפזון, לכאורה, ותופסים בחצי־אוזן ידיעות טריות מן המתרחש אותה שעה כל אחד בעולמו שלו. הסרסור בזהב — על מצב השוק, הסוחר המיושב — על מצב המלאי, האורח בעיר — על שלום ידידיו, היהודי „סתם" — על החזן החדש לימות החגים, הציוני — על „הביולטין" הטרי ומכתב מ„התם", מארץ־ישראל, והבטלן — על ההלצה העוקצנית והמחודדת, שאינה לעתים אלא בדיחה ישנה באצטלה חדשה.

מתוך שמיעה בחצי־אוזן מגיעים לדיבור בחצי־פה, ויש והענינים מתרחבים ונוגעים יותר משאינם־נוגעים, והלבבות מתחממים, ועמהם גם המוחות, וכהרף־עין ואתה נמצא בעצומו של ויכוח נלהב ומשלהב.

בעל ה„מועדון" עצמו אינו משתתף בויכוח בפעילות.

כפוף הוא על מלאכתו, שקוד על הצריפה בזהב, נושם ונושף בשפופרותיו להפיח האש בכור, פוצר בפצירותיו, מלטש ביהלומיו, הופך והופך להתאים מידה וצורה, עד הגיעו לשלב הליטוש וההברקה הסופית.

לכאורה, מרוכז במעשה־ידיו, אך לא. קשוב וער הוא, וכל עליה וירידה בקצב השיחה ובשטפה מהדהדות בבית־קבול שמיעתו, ומעוררות תגובות קצרות וחריפות, מלה־שתים, לא יותר, המחושבות להפיח האש על ידי שפופרת בלתי־נראית, תוך כדי זהירות לבלתי־גרום פגיעה אישית, חלילה. כי יודע ומכיר האיש תכונות מגרעותיו ומעלותיו של כל באי־פתחו, ונזהר להישאר ידידותי וניטרלי — שקט ביחס לכל אחד.

ויש אשר רק שנים־שלושה, או אחד בלבד מצויים גחונים על גבי הדלפק, אז יפתח את פיו הוא עצמו ויפליג לעולם המעשיות שאין להן סוף באוצרו. משבץ וקושר על־ידי חוליות בלתי־מורגשות אחת לשניה, חורזן על חוט אינסופי, ותוך שעות ממושכות, ללא הפסק, מפכה „מעשיה" ארוכה באורך הגלות, אשר הפרעה חיצונית בלבד עשויה לשים לה קץ.

וחיבת ההלצה והחידוד כשלעצמם מן ההכרח שהביאה עמה יחס של „מרה לבנה", מין פיקחות ותפיסה שבאירוניה מסוימת גם לגבי מאורעות ותופעות רציניים יותר, אף בשעות הקשות. והיא שעמדה בשעות דחק ולחץ, בעת חולשת בריאות, חולשת פרנסה, חולשת עניני הציונות.

בפגישות אנשי ה„קלויזל" במוצאי־שבתות היה יחסו אל השיחות והויכוחים כאילו המשך לאלה שב„מועדונו". אלא שהורגש כי חסרה לו שפופרת־הנשיפה שלו, שהפכה חלק מישותו.

סופו, שהטרידתו שפופרת בלתי־מבורכת זו מבריאותו כל ימי חייו, עד אשר נטרד בעטיה מעולמו כליל. לאחר עשר שנות ישיבה בארץ־ישראל, האחרונות שבהן בסמוך על שולחן בניו, ובעיקר בנו האמצעי, משה שלגי ז"ל, מורה ומשורר, השיב רוחו ביום י"ד לחודש טבת תרצ"ו בביה"ח שבעמק יזרעאל, והוא בן 65 בלבד. בליאדי, פלך מוהילב עיר ה„רבי הזקן", נולד בכ"א אדר תרל"ב.

יהודי פשוט וטוב, ישר־דרך והליכות, חי על יגיע־כפיו, חבר מסור, עוזר לכושל, אהוב וחביב על כל מיודעיו ובלתי־נשכח על כל הבאים במחיצתו.

ברוך זכרו.

וכי למה ייפקד מקומה של חברתו בחיים, שרה מלכה, אלופת ה„עזרה בצרה", בסתר בגלוי, לקרובים ולרחוקים כאחד, אנשי־שלומנו וזרים גמורים, סעדה בלחם ובלבוש, וקיימה בידה אפיטרופסות מוחלטת וללא מתחרה, על אביונים ענוים.

צעירה ממנו ב־4 שנים, הקדימה להיפטר מן העולם כחצי־שנה לפני בעלה, שהעריצתו.

נוחה עדן.

אברהם שמבדל

זיקה אישית לאו דוקא „אידיאולוגית", היתה לביתו של ר' אברהם בן פסח שמבדל אל ה„קלויזל" הציוני, באמצעות רש"ל גילקין ור"יש ילינסון בעיקר.

בית זה היה עשיר תרבות מקורית ורווי עבריות ספרותית מפוכחת, עד כדי לשמש יחידה העומדת ברשות עצמה. היו בו סממני „סלון" ספרותי במובן האירופי, אשר בודאי היה תופס מקומו הראוי לו בתנאים כלכליים וחברותיים נורמליים יותר, כנהוג אצל אומות־העולם.

בעל־הבית ורעיתו רוזה, יחד עם בניו מאשתו הראשונה, אביגיל ופשה, כשדודיה הנער מדדה על ידם היוו פלגה קטנה של אינטליגנציה עברית־ציונית במובן המרומם של הגדרה זו. העיקר היתה התרבות, הטפל — הפוליטיקה וההתגודדות המפלגתית, אף לא הציונית.

מענין, כי לאחר למעלה מעשרים וחמש שנה של קרבה יום־יומית, כמעט, אל צעיר־בניו, דודיק הי"ד, שנספה במאורעות תרצ"ו בא"י, איני יכול להעלות על זכרוני אף פעם אחת, לפחות, שבה השתמש הלה בביטוי גס או נבול־פה ילדותי, כדרך נערי־הגויים, שבחברתם בלה לא מעט מימי נעוריו. מפליא ממש, שהביטוי הקיצוני ביותר שעלול היה להפליט בשעת ריתחה יתרה, לא עלה על: „השד יודע". והרי זה אומר דבר־מה על־אודות הרוח שבה התחנך בבית־הוריו.

בתקופה הטרום־בולשבית ובטרם מלחמת־העולם הראשונה תפסו ר' אברהם ומרת רוזה את מקומותיהם כפעילים בתנועה הציונית דאז, האחד כראש אגודת הציונים בעיר הומל, והשניה בראש נשים ציוניות ומורות עבריות בוילנה.

עם העתיק המשפחה לויטבסק, נתחמרו התנאים הכלכליים, נולדו בנים נוספים, ולא נותרה שהות מרובה לעיסוק בפעולה ציבורית. אך המדורה העברית להטה כתמיד, ולא יכלו לה מלחמות ומהפכות להדעיך אשה ולכבותה.

בקיאות בלתי־רגילה ושליטה בלתי מוגבלת במכמני הספרות העברית, מהתלמוד ואילך, ובספרויות העמים, כשהיא קלועה בחריפות שכלית בלתי־מצויה, ודבוק אליהן כשרון יצירה עצמאית לא מבוטל, בר־ביטוי עשיר ניבים ומקסים בפשטותו — כל אלה חברו יחדיו ליצור אוירה של ביקורתיות אסתטית־ספרותית בבית שמבדל.

היתה ביקרתיות זו קונטרוקטיבית בהרבה, אך אוי לו למי שנתפס לבטלנות של ביטוי מפוקפק, למליצה נבובה, לצורות מופשטות, תפלות, שאין עמהן אמת, לא אמת של יופי, לא אמת פנימית, לבבית. אם יפול „משורר" או „סופר" ממין זה לבין גלגלי־השינים של בית־שמבדל, ושקל למטרפסיה מיניה וביה.

נימה זו של גישה מתוך הומור שב„ראי עקום" הולידה אצל ר' אברהם קירבה לממשלי־משלים, ואם לא תמיד הצליח להוציא מתחת ידיו משלים מקוריים, משל עצמו, הרי מצא סיפוק רב בהעברת משלי הגויים לכלי עברי. תרגומיו משל משלי קרילוב יכלו להיחשב כמופתיים. למופת היו אף מספר מחזות בחרוזים שוטפים, שחיבר על נושאים בעלי רקע היסטורי, „על נהרות בבל", „מתתיהו החשמונאי", ועוד. אחדים מהם הוצגו על ידי חוגי־נוער הקרובים לבית.

בנו פשה נתקרב אל הספרות הרוסית ופירסם תרגומים משל פרץ ושלום־עליכם. בימי מלחמת העולם השניה עבד במחיצת מיכאל'ס בועד האנטי־פשיסטי היהודי במוסקבה, ונספה בודאי בימי הריאקציה הלאומית הסובייטית שלאחר המלחמה.

בתו הבכירה נישאה לאברהם בנימיני (גרינשפן), אשר בעלותו ארצה ייסד בתל־אביב בית תרבותי מקורי בפני עצמו.

בנו דוד נפל בידי מרצחים ביפו ביום הראשון למאורעות תרצ״ו, והוא גופו עם מרת רוזה נמקו בגלות־היטלר בשנות המלחמה אי־שם ברוסיה התיכונה, בטרם הספיקו להגשים את מאוויי־לבם מאז: לעלות לארץ־ישראל.

את הצדק והאמת אהבו, ואת היופי, ביטויים לחיצוני, ואת הטוהר. ביושר וצניעות עילאיים התהלכו עם בני־האדם ולכך השכילו לחנך את צאצאיהם.

ת.נ.צ.ב.ה.

מנדיל אורשנסקי

למראית עין כיוצא דופן, אך לאמיתו של דבר כמשלים את החסר בתמונה הכללית היה ר׳ מנדיל־יחזקאל אורשנסקי, היהודי בעל־השרירים שבחבורה. לא, לא בעל־הגוף, כי אם בעל השריר ממש.

אדוק בדת, בעל זקן רחב ושחור כזפת, שפם עבות להתאמה, מלא עסיסיות עממית שרשית, ולמדן לא קטן, חסיד של ה„רוהטשובי״, היה עיסוקו כפקיד ביערות. ששה ימי חול בין הגויים ביער, והיום השביעי — שבת בעיר, בין אחיו היהודים שהוא חלקם והם חלקו.

ניחן מילדותו במבנה־גוף אדיר ומוצק, שהלך והתחסן עוד מפאת הימצאו באויר המבריא של עבודה גופנית אינטנסיבית ביערות; רחב־גרם וכתף, קמוצי אגרופיו כמלקחיים של ברזל, וכולו אומר עשת־פלדה. רק עיניו הכחולות, רכות־המבט היתולי רב־הליצנות גילו סוד נשמה תמימה וענוגה, מתר־פקת, עדינה.

והתרפקות על מה? על מעשה־עבודה יוצרת, בריאה, ללא קשיות וללא הסתיגויות, ללא פסיחה על הסעיפים, רחבת־מעוף, חובקת עולם בפשטותה.

הוא היה מיועד על ידי ה„קלויז״ לממש את היהודי ההרצלאי האידיאלי, עובד אדמת־ציון, מהלך אחר המחרשה, עוקר בה ערית אדמה חרבה והופכה לרגבים מצמיחי־חיים ומספקי צרכי־חיים.

אך עם כל היותו בעל מזג של הומור קולח, שבעזרתו ידע לרכוש את לב כל הבאים עמו במגע, הוטל אין־אונים, בעלותו ארצה, לקלחת של הציונות ה„מעשית״, הישובית, הלגלגנית ללא־רחם ב„ריאליותה״, כפי שתססה בארץ־ישראל של העליה הרביעית, שלא הרשתה בתחומה אידיאלים ערטילאיים.

ומכיון שטרם קמו אז הכלים המתאימים להתישבות חקלאית רבת־היקף מחוץ לתנועה הקולקטיביסטית, וגם מועד הקיבוצים הדתיים טרם הגיע, נתקע לו בעיר, ונאלץ לעסוק לפרנסת־ביתו בהיפוכו של האידיאל שלו. לא קמו עדיין יערים בישראל, ולפיכך לא היה צורך באנשי־יער.

אכול־כמיהה אל שאיפות שלא באו על התגשמותן דעך וגווע, ביום י״ב תשרי תש״ג בתל־אביב, והוא עוד כוחו במתניו.

לא הסביר לו פנים כוכבו.

זכרו עדין לברכה.

אריה א.

וויטבסק, ערש ילדותי

חיבה יתרה נודעת לי אליך, ויטבסק, ולאו דוקא משום שאַת עיר מולדתי. הרבה נקודות חן וחסד מתרוצצות ועוברות לנגד עיני בראותי אותך בדמיוני, זורעות עליך אור יקרות וקושרות אליך בחבלי אהבה והערצה. בשנות הפרעות 1905—6, אחרי מהפכת הסרק שבן־לילה היתה ובן־לילה עברה, חפפו עליך מלאכי השלום, נצחו אראלים את המצוקים, וזרם הפרעות פסח עליך ולא נגע אל עצמך ובשרך. ואפילו מאסרים המוניים של מיטינגים וכינוסים, כמו שקרה בהרבה ערים של תחום המושב, לא היו בך, ואם קרה פעם ומיטינג אחד נכשל ומאות אחדות של חברים הובלו לבית הסוהר — שחק להם המזל ואחד הנאסרים התעלף, התחלחלה הנהלת בית הסוהר ולמחרת שוחררנו כולנו עד אחד. או קחו, למשל, את השוק בויטבסק — גם הוא לא הרגיש את לחץ יד המשטרה הקשה והמעיקה. ואפילו ביום ראשון, יום שבת לנוצרים, היה שוקק והומה. אמנם החנויות היו באופן רשמי ולמראית עין סגורות על מסגר, אבל החנוונים היו נמצאים בשטח של ד׳ אמות מהחנות וכשבאו קונים היתה החנוונית שולחת מבט חוקר לצדדין לראות אם אין עין שוטר משגיחה, והיתה פותחת את החנות וסוגרת אותה מבפנים ועושה מסחר כאות נפשה. וכשקרה מכשול ושוטר מצא אותה במקום הפשע, היתה משדלת אותו בדברי חיבה: „סרדצ׳ני, דושנקה, רודנקי, חמול עלינו ועל עוללינו וטפנו!״ ועל פי רוב היו רחמי השוטר נכמרים והוא היה הולך לו כשבפיו אזהרה כדי לצאת ידי חובת שוטר, ובידיו — בקשיש, והכל היה בא על מקומו בשלום.

החיים הציבוריים והמפלגתיים המו וסערו כבכוורת. אולם האצילים אשר ברחוב הקצינים היה מלא קהל במעט מדי ערב בערב, שבאו לשמוע נאומים והרצאות, והיערות אשר בסביבות העיר שימשו מקום כינוס לאלפים בלתי ליגליים בערבי הקיץ, וכל מיני פינות נידחות, רחוקות מעין המשטרה, בחורף. הנה מוביל אותנו יוסילה העיור לאחת הנקודות האלו בליל חושך ואפלה. באחת מפרשות דרכים הננו שומעים את לחשו הרך־מתחנן: זהירות, פה צריך להיות רפש! אני מסתכלת סביב — אמנם כן, שלולית רפש. הוא העיור היה בקי בכל מערכת הדרכים לנקודות הבלתי ליגליות. „ומה אַת צוחקת? היה שואל לתומו אחרי שסיפר איזה דבר מבדח ואני באמת רק חייכתי חרש־חרש חיוך אלם או בלחש, אבל חוש השמיעה המחודד שלו לא היה מטעה אותו.

לפעמים היו מנצלים חתונת חבר לשם אספה או כינוס, וכשהיה מופיע ה„גורודובוי״ בעקבות האור החזק שבקע מהחלונות ורעש המחולות והשירה — היה נכנס, פונה כה וכה,

מקבל מנה הגונה של „וודקה", מברך את הזוג הצעיר בחיים טובים ומסתלק לו כלעומת שבא.

וראויה להשאר למזכרת השביתה הראשונה בויטבסק, שביתת פועלות הגרביים. בשנת 1898 נתגלגל לויטבסק אברך וילנאי, שכר לו חנות המתאימה יותר לחור־עכברים, ברחוב האטליזים, רכז מסביבו מספר נערות שהיו מקבלות ממנו חוטים והיו עושות מהם גרביים בשבילו. לא עברו 3—2 שנים והאברך צבר לו רכוש הגון ועלה לגדולה על ידי ניצול ורמאות: הוא היה נותן להן את החוטים במשקל כשהם טריים ולחלחים עדיין וכשהוחזרו בצורת גרביים מוכנות היו יבשים יותר ומשקלם פחת בהרבה, והאברך (אליהו היה שמו) היה מנכה משכר עבודתן את סכום המשקל החסר. וכך יצא שפרי עבודתן היה זעום ואפסי, וכשהגיע יום התשלום לסוכן המכונה היו נחבאות, בהתקרבו אל ביתן, בחדר שני והאם היתה אומרת שהנערה איננה בבית. בבוקר אחד הודיע פתאום, שהוא מקטין את מחיר עבודתן ב־5 קופיקות התריסר, וגם את הסכומים הקטנים שהגיע לפועלות אחרי ככלות הכל לא קל היה לקבל בזמנם. סוף סוף נמלאה סאת הסבל ופרצו שביתות. על פי רוב היו השביתות נגמרות בכשלון, ורק בערבי החגים, עונות הסיזון, היתה יד השובתות על העליונה, כי לא היו נגשות לעבודה עד אשר החזיר את כל אשר גזל מהן ומילא את רוב דרישותיהן.

ומה תימה, אם עמוק־עמוק בלב ובנשמה נשארו אלפי נימים טמירים, דקים ורוטטים מתקופת חיי בויטבסק? יש שתוקפים אותי געגועים עזים לימים ההם עם המיטינגים, הרומנסים, החלומות והחזיונות, שהטביעו חותמם עד זקנה ושיבה.

ראויה את, ויטבסק, למצבה, שבניך הולכים להציג לך, ליהודיך, לבתי כנסיותיך, למפלגותיך ולכל האוירה שהיתה ספוגה עממיות, מסורת, אמונה, בטחון ותקוה, שהמתיקו את מרירות הגלות, ושגזו, חלפו שקעו בתהום העבר, אבל חיים בזכרונות כל אלה שחיו אותם וביניהם גם של פועלת הגרביים.

יוכבד גרינפלד

מפי ר׳ **אבא כהן**

חברת מכבי אש מתנדבים בוויטבסק

חברה זו נוסדה בשנות ־1890 ביזמת עסקנים מקומיים יהודיים ונוצרים ומנתה כ־400 חברים פעילים וביניהם כ־300 יהודים. בין מיסדיה ומעסקניה הראשיים הצטיינו מבין האוכלוסיה היהודית: ה׳ פנחס מרגולין — סוחר בפרוות, האחים ניימן — בעלי דפוס, ה׳ פקשבר — מנהל הבנק המאוחד, ה׳ לוינטופ (חתנו של שמואל גורביץ), ה׳ קותאל סולובייו וה׳ פרל ברסוביץ ביהובסקי — המנהל של חברת החשמל. התזמורת בת 40 איש שעל ידה היתה מורכבת מיהודים בנצוחו של ה׳ רייכמן. שטח פעולתם התרכז לא רק בעיר ויטבסק ובפרבריה אלא גם בסביבה ועד העיר פולוצק הגיע.

אבא כהן

פעם בשנה, בחודש מאי, התקיימה האספה הכללית בגן „לגו", בה היתה נבחרת ההנהלה ואושרו אותות ההצטיינות למצטיינים בפעילותם. בתקציב השתתפו עירית ויטבסק, חברות הביטוח ומקור הכנסה נוסף שימשו הנשפים הציבוריים. מתפקידיה היו לא רק כיבוי הדלקות, כי אם גם שמירה מפני הצתות במזיד.

בשנת 1903 — שנת הרעב, החלה האוכלוסיה המקומית בויטבסק להתנפל על מחסני התבואה הגדולים של בר הירשמן (אבי העו"ד הירשמן — אבידוב) ולבזוז אותם. השלטונות הזעיקו את מכבי האש, ניתנה להם הוראה להכין 3 טנקים מלאים מים מרותחים, הלבישום בכסיות, ובסילונות המים המרותחים פיזרו את המתנפלים והצילו את המחסנים ואת העיר מפרעות.

בשנת 1914 עם פרוץ מלחמת העולם הראשונה נוסדה על ידיהם פלוגה סניטרית לעזרת הפצועים ולהקלת תנאי האשפוז בבתי החולים המקומיים.

ליהודים חברי מכבי האש היתה הזכות שבניהם נתקבלו לבתי הספר התיכוניים בלי הגבלות.

אבא כהן השתתף בפעולותיה 12 שנה והיה בתפקיד של מפקד כיתה.

קופת גמילות חסד

בשנת 1892 (בהיותו בן 14) ייזם וייסד ביחד עם פנחס ויסוצקי (עוזר בבמ״ס של סולוביי), זלמן רטנר (בעל חנות קמח), מנדל זביז׳נסקי (מנהל טחנת קמח) וישעיהו שמרלינג (סוחר יערות) ע״י בית הכנסת חברה קדישא בזרצ׳י, קופת גמילות חסד להלוואות לנצרכים, בלי רבית בערבות משכונות־חפצים ותכשיטים, הקופה התפתחה והתרחבה במשך הזמן למרות היותה בלתי לגלית ומאושרת ע״י השלטונות. כשנודע למייסדים, שבעיר אורשה קיימת קופה כזאת מאושרת ע״י השלטונות, הטילו עליו לנסוע שמה ולקבל את התקנות. הוא נסע לאורשה, נפגש עם מנהלי המוסד, קיבל מהם את התקנות ומסרן לעו״ד יעקב גברילוביץ יסדין, שטיפל בהגשתן לשלטונות לשם אישורן. ואמנם בשנת 1899 נתקבלה הלגליזציה ע״י השלטונות.

אחרי האישור התפתח המוסד בממדים גדולים, נשכרה דירה מתאימה ונצטרפו אליו הרבה חברים שמספרם הכללי הגיע עד 2000.

מפי מזכיר שר הפלך נודע לו על עזבון המנוח זלמן שוב, שהניח לפני 19 שנה לפי צואתו כ־3000 רובל עם תכשיטים, המוקדש בשביל מוסד גמ״ח, ההנהלה פנתה לשלטונות והצליחו לקבל בשביל המוסד את הסכומים במזומנים ואת התכשיטים.

לאות הוקרה על פעולותיו למען המוסד, נבחר כחבר כבוד בהנהלה.

המוסד התקיים עד 1914.

ההנהלה האחרונה של המוסד היתה מורכבת מה״ה: יצחק בוריסוביץ שולמן — סוחר תבואה; יצחק דרייצר — בעל חנות ספרים; פנחס ויסוצקי — ממייסדי המוסד הראשונים; זלמן רטנר, ממייסדי המוסד הראשונים; יצחק רוזט — בעל חנות מכולת; מאיר זלטקין — מנהל חשבונות.

מתולדותיו של אבא כהן

אבא כהן נולד בי״ח תמוז תרל״ת (1878) בכפר דנו בפלך פסקוב. במשפחה דתית ואמידה, בהיותו בן 4 גורשו הוריו ע״י השלטונות הרוסיים מהכפר (בהתאם לחוקים הזמניים של איגנטייב ששלטו ברוסיה משנת 1882 עד מהפכת פברואר 1917) ועברו לגור בויטבסק. קיבל חנוך מסורתי ב„חדרים״ וכללי בפרו־גמנסיה הרוסית, ניסה להתקבל כתלמיד בבית המדרש הממשלתי למורים ולרבנים בוילנה, אבל לא הצליח להתקבל בו. עמד בבחינות הכניסה לטכניקום בריגה ונתקבל בו כתלמיד מן המנין ומסיבת התנגדות הוריו מנימוקים דתיים שב לויטבסק.

בן 14 שנים יזם ביחד עם עסקנים מבוגרים אחדים את הקמת הקופה לגמילות חסדים ע״י בית הכנסת חברה קדישא בזרצ׳י (חלק העיר מעבר לנחל) בויטבסק. התמסר לפעולות המוסד והתנדב גם להיות הגובה בו. המוסד הפך לאחד המוסדות הכלכליים החשובים בויטבסק שריכז אלפי חברים בו ופעל עד פרוץ המלחמה העולמית הראשונה בשנת 1914.

עוד משחרותו הצטרף לפעולה הציונית המעשית בראשית ימי הציונות המדינית והתמסר לפעולותיה השונות: הפצת

השקלים, בולי הקק״ל ועבודות התעמולה וגם נאסר ל־3 חדשי מאסר על פעולותיו אלה.

כנתיאש משאיפתו להמשיך בלימודים נכנס לעבוד כפקיד בבית המסחר לאריגים מרקוביץ ושניאורסון בויטבסק. באותו זמן ארגן את הצעירים עוזרי בתי המסחר בחוג חברותי, שפיתח פעולה תרבותית ברוסית ובאידיש. לרגל התנאים הסוציאליים הירודים בענף עובדי המסחר התקרב לתנועה הסוציאליסטית הבלתי־לגלית וארגן את אגודת פקידי בתי המסחר הראשונה בויטבסק, ניסה לארגן גם שביתת פקידי המסחר בעיר וכשלא הצליחה פוטר מעבודתו. עם שחרורו מעבודת הצבא התנדב ב־1901 לגדוד הכבאים המתנדבים בויטבסק שפעל בו 12 שנה בנאמנות ובמסירות. השתתף בועידות הארציות של הכבאים, קידש את שם ישראל במאמציו הנועזים בפעולות ההצלה וקיבל אותות כבוד מהשלטונות הצארים, שלא הצטיינו בחיבה ליהודים.

ב־1905 נשא לאשה את סוניה בת הרב ר׳ מאיר פראדקין מדבינסק — רעיתו בחיים ובהגשמת שאיפותיו הציונות בחבלי העליה והקליטה בארץ ישראל. עסק במסחר והיה הסוכן הראשי של הפירמה גברנצוב — דשקוב בויטבסק, הצליח בעסקיו והיה עם זה פעיל בעסקנות הציבורית היהודית והציונית.

ב־1915 עבר עם משפחתו לחרקוב ונכנס כשותף למכרה בסלביאנו־סרבסק. חרקוב היתה מרכז פליטים יהודים גדול משטחי הספר שנכבשו ע״י הגרמנים ושגורשו ע״י השלטונות הצבאים הרוסיים כחשודים ב„ריגול״ ובקשרים עם האויב. התמסר לפעולות העזרה לפליטים ובארגון מוסדות החינוך לילדיהם: גן ילדים, בי״ס, גמנסיה ושעורי ערב לעברית מטעם „תרבות״ ונבחר לחבר ועד החוג של „תרבות״ וליו״ר ועד ההורים של הגימנסיה.

עם השתלטות הבולשביקים על חרקוב נסגרו כל המוס־דות היהודים הציבוריים והוא נאסר ל־6 חדשים על פעולתו הציונית. החלטתו לעליה לארץ־ישראל היתה מוצקה ואחרי עמל רב וסבל ממושך עלה בידו להרשם כפליט פולני ולקבל את הרשיון לצאת את רוסיה. ויחד עם השיירה ה־9 של פליטי מלחמה חוזרים הגיע ב־1921, אחרי 8 שבועות טלטולים ברכבת משא, עם משפחתו לוילנה.

שערי הארץ היו אז נעולים והעליה היתה מצומצמת מאד, בקושי רב הסתדר בעבודה זמנית תודות למאמציו של ד״ר יעקב ויגודסקי, שדאג לחלוצי רוסיה שהגיעו לוילנה ובעזרתו נתקבלו 2 בניו לגימנסיה העברית של אפשטיין.

בשנת 1923 פירסמה הממשלה הפולנית פקודה שכל פליטי רוסיה מוכרחים לעזוב את פולין ותודות להמלצת נחום סוקולוב והשתדלות המשרד הא״י בוילנה עלה בידו לקבל סרטיפיקט לעליה לא״י. וב־10.5.23 הגיע ארצה עם משפחתו דרך נמל יפו והחל בחיים החלוציים ובחבלי הקליטה, המצב הכלכלי בארץ היה קשה ביותר והוא נשלח לעבודת יישור החולות בלב תל־אביב ולחפירת תעלות. ובהשתדלות מאיר דיזנגוף — ראש העיר הסתדר בעבודת סלילת הכבישים בעיר, למרות העדיפות הזאת היה מזמן

לזמן מחוסר עבודה וגר עם משפחתו באהל בלב תל־אביב. נרשם בשעורי הערב לשם לימוד השפה. ומששלט בשפה העב־רית נתמנה מטעם הועד הלאומי כפקיד לקבלת העולים בנמל, אך עם הפסקת העליה פוטר ממשרתו ואז עבד לפרקים בכל מיני עבודות. בימי השטפון הגדול בחורף 1925 בשכונת ברנר נקרא לעזור בהצלת השכונה ואז עלה ברעיונו הצורך ביסוד גדוד מכבי־אש מתנדבים בת״א שבתפקידו לעזור במקרי דלי־קות ופגעי טבע אחרים.

הצעה זו נתקבלה על דעת ראש העיר מאיר דיזנגוף ואחרי התיעצות משותפת עם המהנדס העירוני הרשקוביץ וקצין המשטרה העברית חיים אלפרין הוחלט על ארגון הגדוד ופרסמה קריאה לגיוס מתנדבים למכבי־אש. ב־1927 נתארגנה ההנהלה הראשונה ונבחר לחבר וקיבל את התפקיד

של „בראנד־מייסטר״ — מנהל טכני. מאז הוא פעיל בעצה ובהדרכה לאגודות מכבי האש מתנדבים שנוסדו, כדוגמת תל־אביב בהרבה מקומות בארץ ונחשב כאבי הכבאות בארץ ישראל, וכשפרש מהשרות לעת זקנתו נבחר לנשיא כבוד של מרכז אגודות מכבי האש המתנדבים בישראל.

הוא פעל גם ב„הגנה״ וחינך את בניו ברוח המסירות והנאמנות והקרבה למען העם וקניניו ופעלו בשרות ההגנה ובצה״ל. אחד מבניו אהרון ז״ל נפל בנגב. פעל כעסקן ציבורי באגודת תושבי אהלים וצריפים, שהקימו את השיכונים העממיים בצפון תל־אביב, חבר ועד „שכונת עם״ בצפון, „מטבח עם״, „האגודה לעזרת חולי רוח״ ומהפעילים לבנין בית הכנסת המרכזי בצפון תל־אביב ואחד הגבאים הראשיים בו.

מארק שאגאל

מתוך זכרונותיו על וויטבסק*

הדבר הראשון שנזדקר לנגד עיני — עריבה היתה. עריבה פשוטה, מרובעת, קצתה קעורה, קצתה רדודה, עריבה של שוק. בשכבי בתוכה, מילאתי כל חללה.

לא אזכור מי, נדמה לי — אמא היא שסיפרה לי כי בשעה שיצאתי לאויר העולם, בעיבורה של וויטבסק, מאחורי בית־סוהר, בין כתלי בית קטן בקרבת הכביש, נפלה דליקה גדולה בעיר. האש פשטה באותו תחום העיר המאוכלס יהודים מדלת־העם. קמו וטילטלו את המיטה על מזרנה, ובתוכה האם, ואני למרגלותיה, למקום מבטחים בקצה השני של העיר.

אך, ראשית לכל, באתי לעולם ברמינן...

הורי מארק שאגאל

לא חשקתי בחיים. תארו בנפשכם שלפוחית לבנה, שמאסה בחיים, משל כאילו נתפטמה בתמונותיו של שאגאל. דקרוה במחטין, הטילוה לתוך דלי של מים. לסוף פעתה זו פעייה. אך חשיבותו של דבר: באתי לעולם ברמינן. אדיר חפצי, שאנשי הפסיכולוגיה לא יגלו בכך פנים שלא כהלכה. אנא, חוסו!

ראו זה פלא, בית קטן זה שבסמוך לכביש „פיסקובאַטיס״ — בית אבא וסבא — הדליקה פסחה עליו. משהחל המזל להראות קצת פנים שוחקות לאבא, קם ומכרו. בית קטן זה מזכירני את הגבשושית שבקדקדו של „המגיד הירוק״ שציירתי בוויטבסק, בשנת 1914; וכן הוא משול בעיני לבולבוס שהוטל לתוך חבית של מליחים ונסתפג בצירם. בשעה שהשקפתי על בית זה „ממרומי גדולתי״, נתכווצתי כולי ושאלתי את עצמי: „כיצד יכולתי להיוולד בו?.. כיצד נושם אדם בין כתליו?..״

אך לאחר שסבי, אשר נתברך בזקן־מידות שחור, הלך בכבוד לעולמו, קנה אבי, בכמה רובלים כסף, נכס אחר. זה לא היה מצוי בשכנותו של בית־משוגעים כמו ב„פיסקובאַטיק״. מסביביו: כנסיות, גדרות, חנויות, בתי כנסת — פשוטי מראה, חתומים בחותם הנצח — כאותם הבניינים שבפרסקות אשר לג׳יוטו.

על פני עוברים ושבים, או מתרוצצים לכאן ולכאן, או מהלכים בשופי ונחת יהודים מכל המינים: בני גורביץ׳, בני ליפשיץ. דרכם של עניים שהם אָצים־רצים לביתם; העשירים חוזרים לביתם בפסיעות דקות. דרדקי של „חדר״ רץ הביתה; אבא הילך הביתה. הרי הראינוע עדיין לא היה קיים בימים ההם! לפיכך, היו הבריות הולכים, אחד לביתו, אחד לחנותו.

הנה הדבר שאני זוכרו לאחר איתה עריבה.

לא אהא מדבר על השמים, ולא על כוכבי ילדותי. הלא כוכבי ש ל י היו, כוכבי החרישים; הם היו מתלווים אלי בדרכי עד סף ה„חדר״; היו ממתינים לי ברחוב עד שעת שובי הביתה... סלחו לי, רחימאים! עזבתיכם בגבהי מרומים כאלה.

* נתפרסמו ב„דורון״ לספרית פועלים בשם „חיי״, 1951.

עירי העליזה, עירי הנוגה! בשנות הילדות הייתי צופה ומסתכל בך בדחילו מעל מפתן ביתנו. כה נהירה היית לעיניים הילדותיות. בהיות גדר חוצצת ביני לבינך, הייתי עולה על סדן של עץ. ואם גם מעל הסדן לא היטבתי לראותך, הייתי מטפס על הגג. אין בכך כלום, — גם סבי היה נוהג לטפס על הגג.

ובעמדי על הגג, הייתי מזין עיני במראה נופך.
כאן, ברחוב פוקרובסקאיה, נולדתי בפעם השניה.

דמות אבי

שמא נזדמן לכם לראות בתמונותיהם של הציירים הפלו־רנטיניים אחד מאותם הדיוקנאות הסתמיים, שזקנו אינו מגוזז לעולם, לעיניו גוון חום ואפרי כאחד, פניו מכורכמים ומקומ־טים, ולהם גוון השער הקלוי? זהו קלסתר־פניו של אבי.

או שמא ראיתם ציור שבהגדה, בעל פנים־של־פסח. פנים של תם... (סלח, לי, אבא!) התזכור — ציירתי ממך אטיוד. ביקשתי להמשיל את דיוקנך לנר מהבהב וסמוך לדעיכתו... ריחו — ריח החלום. זבוב מזמזם, לכל הרוחות! מחמת זמזום זה אני מתנמנם.

הכדאי לייחד את הדיבור על אבי? מה ערך לאדם שאינו

בעל־ערך, אדם שאין לעמוד על ערכו? מטעם זה מתקשה אני למצוא למענו את המלים הנאותות.

סבי, מלמד־דרדקי ירא־שמים, ביקש לזכות את בניו באומנות — עמד ומסר את בנו בכורו, הוא אבי, בעודו ילד, כשוליא בחנות לממכר מליחים, את בנו הצעיר — לחנותו של גלב.

אך לא! שלושים ושתיים שנה לא היה אבי משרת, אלא יגע־כפיים פשוט. היה מטלטל ומניף חביות מליחים בנות ארבעה־חמישה פודין, ולבי היה מצטמק בקרבי, ככעך טורקי זה, בראותי, היאך הוא מרים את המשאות במחיצת בעל החנות הכרסתן, וידיו, המצופדות מקור, מחטטות ובוחשות בתוך המליחים.

בגדי אבי היו מתיזים זהרורים מציר המליחים. אך בפניו, שאור וצל כתום שימשו בהם בערבוביה, היה חיוך רפה מהבהב מפרק לפרק.

איזה חיוך! מניין בא חיוך זה?

בתוך הדמדומים הייתי רואה לפתע־פתאום שיניים נוצצות. הללו היו מזכירות לי שיניו של חתול, שיניה של פרה, סתם שיניים.

חידה ועצבות מקופלות היו באבי. דמות של רזים.

מארק שאגאל ואשתו בלה עם ילדתם

תמיד עייף, מטופל בדאגות; רק בעיניו הייתה מבליחה בבואה של רוך, בבואה כחולה־אפרורית.

ובבגדיו המרובבים, — שבהם נתלכסנו כיסים עמוקים, ומטפחת אדומה־עכורה ביצבצה מתוכם — היה חוזר לביתו גבה־קומה וצנום. ובבואו, היה מכניס עמו את הלילה.

מתוך כיסיו היה דולה צרור של עוגות, אגסים קפואים. בידו השחומה המצופדת היה מחלקם בינינו הילדים. מגדנות אלה היו מתמוגגות בפינו ביתר נועם מן התופינים ופירות־המגדים שהיו ניתנים לנו בשבתות ובמועדים. ערב בלא עוגות ואגסים מכיסיו של אבא היה לנו ערב של עצבות.

רק אני הבינותי ללב עממי זה, לב פיוטי, שניטמטם מחמת שתיקה. עד שנותיו המופלגות היקרות לא היה שכרו אלא עשרים רובלים עלובים. דמי־השתיה, פרוטות הנחושת, שהיה מקבל מידי הלקוחות, לא הגדילו את הונו. אפעלפיכן, לא היה אבי יהודי עני. לא, התצלום מימי בחרותו והחקירות בארון־הבגדים שלנו העידו, כי בשעה שהוליך אבי לחופה את אמי, היה בחור כארז, וגם הון מעט היה עמו; הוא עשה דורון, — רדיד יקר — לארוסתו, בחורה קטנטונת שעלתה כפורחת לאחר חתונתה.

משנשא אשה, פסק ליתן לסבי את משכורתו השבועית, והיה לבעל־בית בפני עצמו.

אך תחילה רצוני לסיים את פרשת סבי, שחור־הזקן. איני יודע, אם הוסיף לעסוק בדרדקאות. הבריות אומרים, כי יהודי יקר היה, יהודי חשוב.

לפני עשר שנים, בלכתי עם סבתא להשתטח על קברו, הרגשתי כי אמנם יהודי יקר היה, נשוא־פנים, יהודי קדוש.

הוא נטמן סמוך לנהר, אצל הגדר השחורה, במקום שניגרים המים הדלוחים. הריהו נטמן למרגלותיה של גבעה, במחיצתם של שאר קדושים, שנפטרו לעולמם משכבר הימים.

אפעלפי שיד הזמן היתה במצבה, מכל־מקום בולטות בה בבהירות האותיות החקוקות: „פה נטמן איש חכם".

סבתא הורתה עליה באצבע:

„הנה הקבר של סבא שלך, אבי אביך ובעלי הראשון".

שפתותיה היו מרחישות, כי לבכות לא יכלה. והיתה ממלמלת מלים משלה, או פסוקים מן ה„סידור". בהיותי גחון על המצבה, קלטה אזני רחש של שיחה — משל כאילו אבן־המצבה, או הגבעה הזאת — סבי היו; כאילו שפכה סבתא שיחת־דברים לתוך מעמקי־האדמה או לתוך ארון שבו נגנז איזה חפץ לעולמים:

„דויד, אני משטחת תחינתי לפניך, אני בת־שבע שלך. היה לנו מליץ־יושר. היה־נא מליץ־יושר לבנך החולה חאצ'י, התפלל בעד זוסי החלוש ובעד בניו. התפלל, שיגדלו ויהיו לאנשים בעיני אלוהים והבריות".

סבתא זו, אם־אבי, היתה קרובה ללבי קירבה יתירה. ישישה זו נצטרפה כולה מסודר של משי, הכרוך לראשה, משמלה קטנה, ופנים מכורכמות. שיעור־קומתה — אַמה ומחצה. כולה מסירות־נפש לכמה בני־סגולה במשפחתה ול„קרבן מנחה" שלה. משנתאלמנה, נישאה בהיתר הרב־דמתא לסבי השני, הוא אבי אמי, שנתאלמן גם הוא. הזיווג הראשון הלך לעולמו בשנת כלולות הורי.

דמות אמי

תמיד יהא לבי מתכווץ בי: בחלומי, או מחמת זכרונות הצפים ועולים בי בלי־משים, או בימות ה„יארצייט", כשהולכים להשתטח על קברה — קבר אמי.

נדמה לי, כי ראה אראך, אמא. אַת הולכת וקריבה אלי לאט; כל כך לאט עד שתוקפני הרצון לתמכך. אַת מחייכת אלי בחיוכי. אה! חיוך זה, חיוכי שלי.

אמי נולדה בליוזנה, שם ציירתי את ביתו של הכומר, את הגדר שלפני הבית, את החזירים הרובצים ליד הגדר... אמי היתה בתו הבכורה של סבי; סבא זה, שמחצית חייו מוטל היה על גבי התנור, רבע חייו היה שוהה בבית־המדרש, ושאר עתותיו עשה באיטליז. „תקופת התנור" קיצרה ימיה של סבתא; היא לא יכלה לראותו בכך, היתה נמקה בצערה ונקטפה באביב־ימיה. אז התנער סבא, והתנערו גם הפרות והעגלים.

הבאמת היתה אמי גוצה כל כך? אבא לקחה ב„עיניים עצומות". אך טעות היא; בעינינו היתה אמא בעלת צביון רב, במידה שיתואר הדבר בהווי של עיירה. אבל לא הייתי רוצה לקשור שבחים לאמי, שאיננה עוד; וכי יכול אני לדבר עליה? עתים, לא לדבר אבקש, אלא לבכות... בבית־העלמין פורץ אני אל השער. קל משלהבת, אוורירי מצל, רץ אני לשפוך דמעה...

לנגד עיני מפליג והולך הנהר, במרחק מתנוסס גשר, ובסמוך — גדר־עולמים, אדמה וקבר. הנה כאן גנוזה נשמתי. כאן, בקשוני — אותי ותמונותי, לידתי והווייתי. עצבות, עצבות. הנה דיוקנה. וכי דיוקנה ודיוקני אינם אחד? וכי מי אני? אתה, עובר־רוח, תהא מחייך, משתומם, צוחק.

באֶר־היסורים, שיבה לפני זמנה, עיניים — שערי־דמעות, נשמה יקרת־סגולה, מוח שאיננו עוד, ומה נשתייר?

אזכרנה מושלת בבית, באבא; לעולם לא ידעה ליאות, בנתה בתים, פתחה חנות־מכולת, בלי כסף ובלי הלוואות הביאה מן הכרך הגדול עגלה גדושה מרכולת. וכי אַשׂכיל לתארה במלים כשהיא עומדת חייכנית על סף הדלת, או יושבת ארוכות אל השולחן וממתינה לשכן לגלגל עמו שיחה כדי שתוכל להראות חכמתה ביגונה?

בערבים: החנות נעולה, הילדים פרשו לישון, אבא נתנמנם ליד השולחן, המנורה נופשת, והכסאות משתעממים. בחוץ ניטשטש הכל, השמים נבלעו בתוך השדות, והדממה עומדת בחללו של עולם. אמא יושבת מול התנור הגבוה, ידה האחת מוטלת על גבי השולחן, השניה — על בטנה. ראשה, הנתון בשביס המשונץ שנץ, מצודד כלפי מעלה. היא מקישה באצבע על השולחן המכוסה שעוונית, חוזרת ומקישה כמה פעמים, כמבקשת לומר: „הכל ישנים; אילו בנים יש לי! אין עם מי לגלגל שיחה קלה".

היא אהבה את השיחה. ידעה לכלכל את דבריה כמלכה, ידעה לנסח את פסוקיה ניסוח המסבר את האוזן. באין־איש היתה פונה אלי: „בני, פתח עמי בשיחה".

במה להסיח עמה? היא מתכעסת, מקישה לסירוגין על גבי השולחן, והבית מצטעף צעיף של עצבות.

בלילי שבתות, כתום הסעודה, בהתנמנם אבא, כדרכו תמיד, בשעת ברכת המזון (אני כורע ברך לפניך!), היו עיני

אמי מתמלאות עגמה והיתה אומרת לשמונת ילדיה:

„ילדים, נזמר את הניגון של הרבי. החזיקו אחרי!"

הילדים היו פותחים בזמר ומתנמנמים. והיתה אמא מתחילה בוכה, ואני הייתי אומר:

„את מתחילה כבר? אם כך, לא אזמר".

יש את נפשי לומר, כי בה היה גנוז כשרוני. לפי שהכל הורישה לי, פרט לחכמתה.

הנה היא הולכת וקריבה אל חדרי (אצל יעבץ, בתוך החצר), דופקת על דלתי ושואלת:

„בני, אתה שרוי בחדרך? מה אתה עושה? ברתה היתה אצלך? שמא רוצה אתה לאכול?

„הביטי, אמא, זה מוצא חן בעינייך?"

היא מסתכלת במעשה־הציור שלי בעיניים תמהות ותוהות. לסוף, הריהי אומרת מהורהרת:

„כן, בני, רואה אני שיש בך כשרון. אבל שמעני, בני: וכי לא מוטב היה שתהא משרת באיזו חנות?.. אבל לבי, לבי עליך: למה תצלח בכתפיים כאלה? ומניין בא זה אצלנו?.."

כמה שנים חלפו מיום שהלכה לעולמה. בבית־העלמין, בסמוך לה, טמונות נשים אחרות, ממוהילוב, מליוזנה. לבבות טמונים שם, לבבות, שהשבץ פגע בהם, או השיתוק אחזם מחמת תחלואים ומיני מיחושים. מכיר אני לבבות אלה. בשל אותו לב מתה סבתא שלי בדמי־ימיה, פורחת, ורודה. מחמת יגיעות וטרדות דעך לב זה.

אם אמנותי לא טבעה שום חותם על חיי בני־משפחתי, הרי אורח חייהם וגינוניהם הטביעו את חותמם על אמנותי. היודעים אתם, כי מקומו של סבא בבית־המדרש היה נוסך עלי שכרון... מיסכן, אומלל שכמוני, כמה לבטים הייתי מתלבט עד שהגעתי ל„מקום המזרח" של סבא; וכל כך למה? כדי שאוכל, — כשפני כלפי החלון, והסידור בידי, — לראות את נופה של ליוזנה בטבת. הנה מאחורי גבי כבר פותחים בתפילת המוסף. סבא נתכבד לעבור לפני התיבה; והריהו מתפלל, מזמר, מסלסל בסלסולים, משתפך והולך, כאילו היה לבו הולך שמן־אפרסמון, או כאילו נשתפך בו דבש־של־„שהחיינו". ובשעה שסבא מחנן קולו בבכי, נזכר אני משום־מה רישום שלי, שלא עלה יפה, והנני מהרהר:

„העתיד אני להיות צייר גדול?"

שכחתי להעלות את זכרך, דוד נוח. עמך היינו יוצאים לכפרים לקנות בהמות. מה גדול היה אושרי, כאשר הואלת ברב טובך לקחתני עמך בעגלתך המרוסקת. אין בכך כלום, כדי נסיעה היתה עגלה זו ראויה. אך כנגד זה היה מה לראות מעברים.

דרך, דרך. חול דק מן הדק; הדוד נוח מנשף בחטמו, מאיץ בסוסו: „נו! נו!"

בחזירתנו ראיתי טוב לעצמי להראות את חריצותי היתירה, והייתי מושך פרה בזנבה ומשדלה בדברים, שלא תהא מפגרת אחרי העגלה.

משהיינו חוצים את גשר־העץ, היה נדמה לי תמיד, כי במעי מתהפכות כמה קציצות של עץ... הגלגלים היו חורקים חריקה אחרת. הדוד נוח לא היה מפנה לבו לנחל, לצפצפות,

לגדרות המתמשכות לאורך הגדה עד הטחנה, לכנסיה הקטנה והיחידה, לבתים הקטנים שבככר השוק. אותה שעה היה הכל מתעטף דמדומים, ואנו הגענו עייפים, ובנפשנו מחלחל משהו, השם יודע מה...

דודתי

מעדיף הייתי לצייר את אחי ואחיותי. באיזו אהבה הייתי מצייר את צביון שׂערם ועוֹרם; מעשה־לוליין הייתי קופץ לתוך הווייתם. משכיר את הבדים ואתכם בגשם צבעי, בני אַלפי שנה. אבל לכתוב עליהם? לא תהא זו טירחה יתירה אם אייחד לפחות כמה מלים על דודותי. אחת — ארוכת־אף, מטופלת בחצי־תריסר ילדים, אבל יותר משאהבה את ילדיה, אהבה את עצמה. ולמה לא!! לשלישית — אַף, שאתה מוצא דוגמתו בתמונותיו של מוראלס, ולדודה זו שלושה ילדים: אחד גמגמן, השני חרש, השלישי בתקופת גידולו.

לדודה מאריאַסה צבע־פנים של נר־שעוה.

בחנותה הומים ומהמים המוז'יקים, מליחים בחביות, נציבי־סוכר, נרות בחפיסות כחולות, — כל אלה נמכרים, והמטבעות מצלצלות.

פני־שעוה, עיניים מבליחות, גוף צמוק הנתון בשמלה שחורה — זוהי דודתי מאריאַסיה.

שונה הימנה היא הדודה רלי. היא מיטרפת, מכעכעת, דוחקת. חטמה מבצבץ מפניה כמלפפון זעיר, שׂמלה על גבי שׂמלה, סודר על גבי סודר, ושיניה מתעופפות לעבר שׂערה, שמכבנות ומסרקות מסובבים בו. היתה בולה מריחה שמנת רעננה, בהזמינה אותי לטעום מן הגבינה שגיבנה.

בעלה מת. בי־בורסקי שלהם נסגר. בסימטאות געו העיזים בבכיה.

והדודות מוסיה, גוטיה, חיה!

מכונפות, במלאכים, היו מתעופפות בשוק, מעל לסלי האגסים, הדומדמניות, השזיפים.

הבריות היו מחזירים פניהם לאחוריהם ושואלים:

„מי זה עף ככה?"

והיו לי כחצי־תריסר דודים, כולם יהודים טובים: פלוני בעל־כרס ונבוב־ראש, פלוני בעל זקן שחור, פלוני בעל זקן צהוב, — קיצורו של דבר: היה זה ציור.

כל שבת היה הדוד נוח, בעודו בחור, מתעטף בטלית שאולה וקורא בתורה. והיה מנגן על כנור בסנדלר, וסבא היה מאזין ומהרהר... רימבראנדט לבדו יכול היה לדעת, במה היה סבא — הקצב, החנווני, החזן — מהרהר בשעה שבנו נוח עמד וניגן לפני החלון. גם אני יודע, אלא שאיני יודע, היאך להביע דבר זה. כל ימות־השבוע היה הדוד נוח מושך פרות לרפת, גוררן עקודות, ובמוצאי־שבת היה מנגן על כנור את הניגון של הרבי.

בכפר, יושב הדוד לייבא על ספסל לפני הביקתה שלו. אגם, בנותיו היו רועות, כפרות אדומות.

הדוד יהודה סרוח תמיד על גבי התנור, אפילו לבית־המדרש אינו מרבה ללכת; מתפלל בביתו אצל החלון. שפתיו מרחשות, והצבע הצהוב מתפצל ויורד מעל פניו, מבצבץ ויוצא החוצה ומתפשט על פני כיפת הכנסיה.

משול היה לבית של עץ שגגו שקוף... יכולני לציירו כהרף עין.

יושב לו הדוד ישראל בבית־המדרש במקום קבוע, ידיו מופשלות לו על גבו והוא מתחמם לפני התנור בעיניים עצומות, והמנורה דולקת על השולחן. צל שחור ועבה משתרע על הרצפה, על ארון הקודש. הדוד ישראל מרחיש בשפתיו ומתנועע, ומזמר וגונח. לפתע הוא קם ממקומו: הגיעה שעת תפילת מעריב!

הלילה ירד. כוכבים כחולים. אדמה מצבע הסגול. מגיפים את החנויות. עורכים פת־ערבית: גבינה, צלחות. למה לא מתי אצלכם תחת השולחן? דודי מתיירא להושיט לי ידו; אומרים, כי צייר אני. „לפתע־פתאום תעלה מחשבה על לבו לציירני!"

אלוהים אסר: מעשה־הציור עבירה היא.

ואחרון אחרון — הדוד זוסקה, שגלב היה, היחידי בליוזנה. ראוי היה לשמש בגלבות אפילו בפאריס: גינוניו, שפמו, חיוכו, מבטו. אלא שלא רצה לעקור מליוזנה. שם היה בחינת מאור גדול. מעל למשקוף חנותו התנוסס שלט, ועליו דמות ברנש היושב על כסא הגלבים, מעוטף מעפורת, לחיו האחת מסובנת, השניה גלוחה. הדוד זוסקה היה מגזזני ומגלחני באהבה אכזרית ומתגאה בי (היחידי שהתגאה בי!) בכל הסביבה, ואפילו בפני ה„פריץ".

ציירתי פורטרט שלו ונתתיו לו. הציץ הצצה בתמונה, הפך ראשו והציץ הצצה בראי, שקל בדעתו ואמר:

„לא, יהא זה שמור עמך".

וימחל לי אלוהים, אם דברי־תיאור אלה אינם רצופים כל אותה אהבת־עגל שאני רוחש, בדרך כלל, לבני־אדם. והרי קרובי קדושים יותר מאחרים.

אַך דייני בהם. היו שלום!

ביתנו

יום יום, בין בקיץ ובין בחורף, היה אבא קם בשעה הששית בבוקר והולך לבית־המדרש; תמיד היה אומר קדיש אחר מישהו. בשובו היה שופת את המיחם, שותה תה ופורש לעבודתו. והעבודה — גיהנום, עבודת־פרך של אסיר (בטובכם: אַל תכמירו רחמיכם!). חמאה וגבינה לא פסקו מעולם משולחננו. פת בחמאה, כמין סמל נצחי, לא משה מעולם מידי. לכל מקום שנטלטלתי, — אם לחצר הסמוכה, ואם לרחוב, ואפילו לבית הכבוד, — הייתי מטלטל עמי פת בחמאה. ולאו דוקא אני, כל הטפליא כך. שמא רעבים היינו? חלילה. היה זה מין גירוי, מין חשק טורדני לאכול, לחלום, לפהק, ללעוס. במיוחד אהבנו „לצאת" בלילות ליד הגדר. סלחו לי על גסותי. וכי גס אני? פשוט, לאור הירח, בשעה שיש יראה בלב להרחיק, והרגליים כמעט שאינן נשמעות. אכן, למחרת בבוקר היה אבא יוצא במעדר ומקלל סתם בעלמא: נ־נא, ילדים חזירים!

אוהב אני לישון. לא בלילה, אלא באשמורת־הבוקר, בשעה שקרן־אור שמתחת לגג מציצה בעד החלון. זבובים מזמזמים כבר ומתנבלים דווקא לקצה החוטם. אך עד מתי? כמדומה לי, שאבא נכנס ברצועה שבידו ואומר:

„סבורני, שהגיעה השעה ללכת לבית־הספר, אה?"

אני מסתכל בטפטין הכחולים, בסיפון המקושט קורי־עכביש, ומהרהר בלבי: „באמת, הכול כבר קמו. די להתגרד".

אותה שעה נפתחת הדלת, ואשה נכנסת. והריהי אומרת: „תנו לי מליח טוב בשלוש קופיקות. אבל שיהא טוב. הרי יש לכם מליחים טובים".

אני קם. תה על השולחן. אין בכוחי לתאר את צבעו, את ריחו. אני לועס כעץ, והמשקה המתוק שאני גומע אחריו, משתפך בכל ישותי.

הצייר מארק שאגאל במסיבה שנערכה לכבודו, על ידי בני עירו וויטבסק בקפה „בוסתן" בתל־אביב.

שבת

ביום ששי היו מתקינים לאבא „חפיפה כללית" לכבוד שבת. אמא היתה מוציאה במין קדושה את קיתון המים הרותחים מתוך התנור; ואיך־שהוא היה אבא חופף ראשו, רוחץ חזהו וידיו השחורות, ואגב כך גונח, שאין „סדרים" בבית, שחסרה סודה. „משפחה של שמונה נפשות כרוכה לך על צווארך, ואי אתה יכול להסתייע במישהו סיוע כלשהו". הייתי בולע דמעותי ונותן דעתי על אמנותי המיסכנה, על עתידי. אֵד המים הרותחים, הספוג ריח סודה וסבון, היה מרגיזני במיוחד. והנרות הדלוקים היו חותכים אותי כאיזמלים, וזכרתי את הבהמות ברפתו של סבא. דם קדוש! והיה האויר חם ומדכא.

סעודת ליל־שבת. ידיו הנקיות של אבא, פניו וכותנתו הלבנה היו משרים מנוחה. מעלים את המאכלות. — הה, תיאבוני — שיבושׂם לי!.. חלות, דגים ממולאים, אטריות, בשר, „צימעס". מצב־הרוח עלה כמה מעלות. נתח־הבשר האחרון היה עף מצלחתו של אבא לצלחתה של אמא וחוזר חלילה. „אכול בעצמך", „אכלי אַת". ואבא היה מתנמנם לפני ברכת־המזון (נו, מה לעשות?) ובצוותא עם אמא היינו מזמרים אצל התנור את הניגון של הרבי.

אותה שעה זכרתי את סבא־החזן, וכיצד היה לבי הולך שמן־אפרסמון בבית־המדרש, ובמעמקי נפשי היה מחלחל בכי. הנה מסיימת אמא את הניגון בדמעות, בבכיה... וכי איזה לב (ולא רק לבי) לא היה מתחלחל בכל נימיו, בליל־שבת, למחשבה שבחוץ אין נפש חיה ורק ארחי־פרחי מתשוטטים...

הנרות בחדר הולכים וכלים — וכבים בשמים. ריח של חלב. אני חש בראשי. מתירא אני לצאת לפרוזדור, לחצר. (פעם אחת, בשעה מאוחרת בלילה, נתארע לי להיתקל בגנבת. שאלתני זו: „היכן כאן בית־מרזח? הולכת אני מבית־העלמין...").

הכול פורשים לישון. מככר השוק נישאים צלילי מוסיקה. מנגנים בגן. מטיילים שם. האילנות מתפנקים, מתכופפים בתוך החשיכה, עלים מרשרשים.

בכל ימות־השבוע הייתי ניזון, מלבד שאר מאכלות, גם בכוסמת שחורה. אין לך תבשיל של זוועה גרוע מזה. ההרגשה שפי מלא וגדוש גרעינים, ממש, העבירתני על דעתי. רק בימי הסובייטים נעשיתי ידען גדול בגריסין למיניהם. ואפילו חובב מובהק של דוחן וכוסמת. ביחוד בשעה ששׂק של דוחן היה טעון על שכמי.

מתוך רגילות הייתי מתנמנם בבגדי סמוך לפת־ערבית. והנה מתקרבת אמא ומנערת את בנה־בכורה:

„לא אדע טעמו של דבר — משבאה שעת ארוחת־ערב, הריהו מתנמנם. בני, לך לאכול".

„מה?"

„כוסמת".

„איזו כוסמת?"

„כוסמת שחורה בחלב".

„אני רוצה לישון".

„לך לאכול".

„איני אוהב כוסמת".

„תחילה תטעם, אם תיחנק, או תתעלף חלילה — לא תאכל".

אני מודה ומתוודה, שפעמים הרבה התפללתי בלבי: מי יתן ואתעלף! אך באו ימים והכוסמת הצילתני מרעב. אלא שדבר זה אירע בתקופה אחרת, במקום אחר, במסיבות אחרות.

חורף. רגלי עומדות תחתיהן. אבל ראשי מרחף כביכול בחללו של אויר. תכופות הריני עומד אצל תנור־הברזל השחור ומתחמם סתם בעלמא. כנגד התנור יושבת אמא על דרגש — מסורבלת, כרסתנית, מלכותית. אבא שופת את המיחם ויושב להתקין סיגריות לעצמו.

„אֵלי, קופסת הסוכר!" איזו קורת רוח תשרה עלי! אמא מדברת, מדברת, מקישה באצבע על השולחן, מנידה בפאה הנכרית שבראשה, והתה שלה מצן. ואבא מקשיב, מתבונן בשפופרת: הר של סיגריות נתגובב בינתיים.

המלמדים שלי

בינתיים הולכות השנים ונגוזות. כבר הגיעה השעה, שאהא איש בין אנשים. וביום בהיר אחד ראיתי לפני מלמד־דרדקי גוץ ממוהילוב — משל כאילו קפץ מאחת מתמונותי, או ברח כביכול מתוך קרקס.

הוא לא נקרא לבוא, מעצמו בא, כדרך ששדכן בא לבית. או כדרך שקברן זקן בא ליטול את המת.

„זמן" אחד, שני „זמנים" — אומר הלה אל אמי.

אני נועץ עיני בזקנו. מנחש את דרך־לימודו, את תנומותיו החטופות, וצוחק. בלי שהיות יתירות הריני מצוי ב„חדר", וחוזר בלילות ופנס בידי. ביום הששי הוא מוליכני לבית־המרחץ, משטחני על גבי ספסל, צרור זרדים בידו, ומעיין בגופי כאילו להבדיל גמרא הייתי.

מלמדים כאלה היו לי שלושה. הראשון — הפרעוש ממוהילוב; השני — אורי המלמד (ברנש שלא־לא־כלום; איני זוכר כלום); השלישי — אדם חשוב, „דיאדקין המלמד", ששינן לי דרשה מפוארת שדרשתיה בעל־פה מעל גבי ספסל ביום הבר־מצוה שלי, — דרשה על תפילין: דרשה זו נשתכחה מלבי מחצית השעה לאחר אמירתה, או מחצית השעה קודם לכן.

אַך נדמה לי, כי אותו שדון קטן, הרבי ממוהילב, היתה לו עלי השפעה עצומה ביותר. בשבת, במקום לילך לרחוץ בנהר, שלחתני אמי ללמוד אצלו פרקי־אבות. והרי ידעתי כי מיד לאחר ה„טשולנט" פורשים הרבי והרבנית לישון לכבוד־שבת שינה שהיא מנוחה; ויהא עלי להמתין עד שימתח עליו את מכנסיו. דפיקותי על הדלת העירו את כלבו של ה„פריץ", צהוב־שער, זקן, כעסן ובעל שיניים איומות. בחשאי הוא גולש מן המדרגות ומסתער במישרים עלי ו...

איני זוכר, מה נתארע בי, אך יודע אני שהייתי מוטל ליד השער, וידי ורגלי שותתות דם. הכלב נשכני.

„אַל תפשיטוני, שימו רק קרח".

„יש להביאו אל אמו, ובלי שהיות".

אותו יום היו השוטרים רודפים אחרי הכלב, עד שהרגוהו תחת גזוזטרה.

בו בערב נסעתי עם דודי לפטרבורג לשם ריפוי. הרופאים אמרו, כי מות אמות ביום הרביעי.

מה נפלא! כל יום העובר מקרבני למוות. הכול מטפלים בי. מתברר, כי אותו כלב שנשכני כלב שוטה היה. (שישו ושימחו, מצאתם את הסוד!).

מקץ כמה שנים הרגשתי, כי ברצונו של מישהו הולך אני אל דרכים סמויות. הרגשה זו החלה לפעום בי בשעה שאבא, מעוטף בטליתו, מילמל מעל גופי בן השלוש־עשרה:

„ברוך שפטרני!"

מה מצוותי ואעשנה? להיות נער כשר ותמים? להתפלל בוקר וערב? לברך על כל דבר־מאכל שאני שם בפי? או אולי לברוח מבית־הכנסת, להשליך את הסידור מידי, ולרוץ אל הנהר?

בגימנסיה

נתחלחלתי למחשבה, שכבר הגעתי לכלל בגרות, שיהיו בי כל הסימנים של איש מבוגר, ואפילו חתימת זקן... והנה מושכתני אמא לגימנסיה העירונית. למראה בניין בית־הספר, הרהרתי בלבי: „בכאן יהיו לך מיחושי־בטן הגונים, והמורה לא יניח לצאת החוצה". אכן, ל„קוקארדה" השתוקקתי מאוד. משתהא זו בכובעי, אהא חייב לסלד בפני כל קצין שיעבור. אותה שעה נדמה לי, כי פקידים, חיילים, שוטרים, תלמידי־הגימנסיה — הם אנשים מיודעים זה לזה. אלא שליהודים אין נותנים שם דריסת־רגל. אך אמא לא נפלה ברוחה. אמא נגשת בבטחון אל אחד המורים, — היחידי הלוקח שוחד... עשרים רובל, הריהו סכום של־מה־בכך. אני מתקבל לכיתה השלישית, מטעם פשוט — ביון שזו הכיתה שלו. התקשטתי ב„קוקארדה" והתחלתי להעיף מבטים בחלונות הפתוחים של הגימנסיה לבנות. גופי נעשה זחוח. לבשתי מדים שחורים, ומן הסתם, ניתוספה לי טפשות כשיעור כמה ליטראות. ובכיתה — ראשית, נשתבשה לשוני במין למלום (שביתה), ואם כי לא שיננתי את השיעורים, ידעתים יפה. ואפעלפיכן, הייתי מסרב מתוך מין עקשנות אַכזרית לאומרם בפני המורה. היה זה מגוחך וטראגי. תיפח רוחם של „הלא־מספיק"ים. הראשים שביצבצו מעל לספסלים הטילו עלי אימת מות. מין צמרמורת היתה עוברת בבשרי. ובגררי רגלי אל הלוח השחור, היו פני משחירות — כדעת אחדים; או מסמיקות, — כדעת אחרים. וחסל! פעמים הייתי אפילו מתחייך, אך היה זה מחמת התלהבות טמטומי. מאליו יובן, כי הלחישות ששיגרו לי מן הספסלים הראשונים, היו מיותרות לחלוטין. השיעור היה סדור בפי. אלא שהלשון היתה משתבשת בגמגום. נדמה היה עלי, כי כלבה צהובת שער, מוכתמת־דם מסתערת בנביחות על גופי הסרוח. ופי היה מתמלא חול, ושיני עימעמו בו...

שיעורים אלה — לתכלית מה? בלי נקיפת־לב הייתי תולש מתוך ספרי מאה, מאתיים, שלוש מאות דף, מפריחם באויר שידאו להם למרחקים. אדרבה, יהיו מרחישים בחלל האויר שמות של ארצות ואוקיינוסים בשפה הרוסית. אך הניחו לי! רצוני להיות פרא־אדם. להתכסות בירק, לצווח ולבכות.

„ובכן, שאגאל, התגיד היום שיעורך?"

אני פותח פי, מתחיל למלמל:

„טא־טא־טא־טארסקויה נאשסטבייה..." (פלישת הטא־טארים).

והיה נדמה לי, כי הנה ישליכוני מן הדיוטה הרביעית. החיים בתוך הכותונת השחורה רעדו כעלה בירח אלול. אך העניין היה מסתיים בגרירת רגליים למקומי.

עם כל גודל מבוכתי, רואה הייתי בבירור, היאך ידו של המורה משרטטת את הסיפרה „2". בעד חלון הכיתה הבליחו אילנות ובניין הגימנסיה־לבנות.

„ירשני־נא, ניקולאי איוואנוביץ', לצאת החוצה, אני צריך..."

רק מחשבה אחת היתה מעמעמת במוח: „אימתי יסתיים חוק־לימודי? ושמא יכול אני להסתלק בלי שאסיימו?.."

בימים שלא נקראנו אל הלוח, היה מצב־הרוח מרומם בכיתה, ואני לא ידעתי מנוחה בנפשי. לא היה לי מנוח מן הסנוקרות שהומטרו עלי מכל צד. הייתי מחפש פתותי־לחם בתוך כיסי; מיטרף, מתלבט אנה ואנה, מתרומם, חוזר ויושב. ולפתע־פתאום היה ראשי משתרבב בעד החלון וידי שיגרה נשיקה לאלמונית החמודה.

המפקח הולך ובא. הוא תופס את היד המשורבבת ומוחצה. נתפסתי בקלקלתי ופני לובשות צבע ופושטות צבע — סומק, ורד, לובן.

„הזכירני, מנוול, לזכותך מחר ב„שניים"."

באותם הימים משוקע הייתי בכל ישותי בציור. לפי האמת, לא ידעתי מה טיבו של זה. פעמים היו ניירות מצויירים מתעופפים מעל לראשים, מתנגחים בראשו של המורה. ושכני לספסל, סקאריקוף, נתפס לשעשוע החביב עליו: „מפליץ נאדות" מתחת לספסל... והיו הללו רועמים ומהמים ומרעישים את הכיתה כולה. והיו מאזינים והיו צוחקים:

„סאקאריקוף!"

הוא קם, מסמיק, ולאחר שספג „2" חוזר ויושב על מקומו.

כל חיבתי נתונה היתה בימים ההם להנדסה. קווים, זוויות, משולשים, מרובעים פיתוני להפליג למרחקים קוסמים. ובשיעור הציור לא היו די שבחים למעני. בשיעור זה הייתי אחד ויחידי מופת ומשל. אך בשיעור הבא הייתי מתגלגל לגילגולי האמיתי. כתום השנה, לאחר ששבעתי מישחק פסיסי העץ והתאמנות במשקלות כבדים, נגזר עלי לישב שנה שניה באותה כיתה עצמה. לא עמדתי על טיבה של גזירה זו. ולאמיתו, מה איכפת לי? החפזון למה? וכי לא תהא שהות בידי להיעשות שוליא או פנקסן? אדרבה, ישטוף לו הזמן בניחותא, יתנהל לו בעצלתיים. מה איכפת לי! ושוב אהא יושב בלילות, נותן ידי בתוך כיסי ומעמיד פנים שאני משנן את שיעורי, ואמא תהא צועקת מחדר־השינה:

„רב לך לכלות נפט, שכב לישון! משוגע שכמותך, הרי אמרתי לך, כי את השיעורים יש להכין ביום".

אַך לעומת זאת נתרע לי מאורע בכיתה החמישית: בשיעור הציור גלל לפני אחד מוותיקי הספסלים הראשונים ציור על גבי נייר של סיגריות — העתק מתוך הז'ורנאל „ניווא".

בתוהו־ובוהו — הניחו לי! ציור זה, שלא היה מעשי־ידי אלא מעשה־ידיו של איזה הדיוט, העבירני ממש על דעתי. רצתי אל הספריה, נטלתי כרך כרסתני של „ניווא״, והתחלתי להעתיק מתוכו — את דיוקנו של הקומפוזיטור רובינשטיין, בשל הכרים התפוחים שמתחת לעיניו והקמטים המרובים שבפניו; או דיוקנה של איזו יווניה, או משהו אחר, או שהייתי מפליג באימפרוויזאציה; את כל ההעתקות הללו תליתי על קירות חדר־השינה שלנו.

בקי ורגיל הייתי במענה־לשון של הרחוב על כל נוסחאותיו; אבל מין מלה פאנטאסטית־ספרותית שאינה מעלמא הדין, כגון „אמן״ — לא שמעתי מעודי. יתכן, כי אזני קלטה מלה כזאת, אך איש בעירנו לא היה מעלה אותה על דל־שפתיו. יום אחד נזדמן חבר משלי בביתנו, ומשראה את ציורי על הקירות, אמר בזה הלשון:

„שמע־נא, הרי אתה אמן אמיתי!״

„אמן, מאי משמע? מיהו אמן? וכי אפשר שגם אני אהא...״

הוא הלך לו בלי לסבר את אזני.

אותה שעה נזכרתי, כי אכן ראיתי אי־שם בוויטבסק העיר שלט גדול, כאותם השלטים המתנוססים מעל פתחי החנויות, ועליו כתוב: „בית־ספר לציור של הצייר פן״.

והירהרתי בלבי: גורלי נחרץ. עלי להיכנס לאותו בית־אולפנה, לקנות שם תורה, וסופי שאהא צייר מושלם בכל המעלות. הקץ לחלומות אמי שנשאה נפשה לעשותני משרת בחנות, או פנקסן. ואם תשחק לי השעה, הרי שאזכה להיות צלם, שדירתו מרוהטת ברהיטים נאים.

רצוני להיות צייר

ביום זיו אחד (הרי ימים אחרים אינם קיימים כלל!), בשעה שאמא נתנה ככרות־לחם לתוך התנור, קרבתי אליה בשופי ואל המרדה, ובאחזי במרפקה המקומח, אמרתי:

„אמא, רצוני להיות צייר!״

„גזירה היא!״

„איני רוצה להיות משרת, וגם לא פנקסן״.

„צייר רוצה אני להיות״.

לבי ניבא לי, שעניין זה לא יתקבל מיד על לבה של אמי, ולפיכך לא חסכתי דברי־שידולים:

„אדרבה, אמא, הגידי בעצמך: כלום בן־אדם אני? כלום יפה אני למשהו?״

„אמא, חוסי עלי והצילני. בואי עמי, בואי!״

„מצוי בעיר מקום כזה שבאם אכנס לשם ואגמור את חוק לימודי, — אהא צייר מושלם. ולא יהא קץ לאושרי!״

„מה? צייר מבקש אתה להיות? יצאת חלילה מדעתך? הניחני להכניס את הלחם לתוך התנור, — אַל תפריעני, רואה אתה שהלחם בתנור!״

„אמא, לא אניחך. בואי עמי״.

„הסתלק!״

אך שידולי הועילו. הלוך נלך אני ואמי אצל הצייר פן, ואם יפסוק הלה שיש לי כשרון, יהא כדאי „להרתיח את הדיסה״. ואם יפסלני חלילה, — הרי גם בלאו־הכי אהא צייר (חשבתי בלבי), אך על דעת עצמי.

בכן, גורלי נתון בידי פן, מכל מקום בעיני אמי, — והריהי המושלת והנגידה בבית, כיון שאבא לא נתן לי חמשת הרובלים שכר הלימוד, מיד אל יד, אלא היטלם לתוך החצר, והמטבעות נידרדרו לכל הרוחות, ואני אנוס הייתי לדלוק אחריהם. ועכשיו הרינו הולכים.

גוללתי את כל רישומי כמין מגילה, ובלב נפחד ונרעש הלכתי עם אמא לבית־אומנותו של הצייר פן.

אך הגענו למדרגות ביתו, נתבסמתי מריח צבעים ותמונות.

דיוקנאות בכל אשר תשור העין. דיוקן מושל־העיר, דיוקן זוגתו. דיוקנותיהם של מר לווינסון וזוגתו; של הבארון קורץ והבארונית, ועוד כהמה וכהמה; מי ימנם ויספרם! אך אותה שעה תקפתני הרגשה, כי לא זה המקום הראוי, כי לא זו הדרך הנאותה לי. ואיזוהי הדרך הנאותה לי? בעצמי לא ידעתי; אלא שאז לא היה איכפת לי כל עיקר.

הכל הפתיעני: התמונות, החיות שביצבצה מהן; ובעלותי במדרגות, מישמשתי בגניבה חוטם, לחי.

המאסטרו לא היה אותה שעה בביתו.

נבצר ממני לתאר את אשר הרגישה אמא בבית־אומנותו של הצייר. מבטיה שוטטו בפינות, טיפסו על הבדים. ולפתע החזירה אלי פניה ואמרה בקול תחנונים, ברוך, בתבונת־חיים:

„אדרבה, ראה, בני, לעולם לא תהא מסוגל לעשות מעין זה. נחזור הביתה״.

„אמא המתיני״.

בלבי באתי לכלל החלטה שמעין זה לא אהא מסוגל לעשות לעולם. מילא, גזירה היא. וגם אין כל צורך לצייר כך!

יש לצייר אחרת. ואחרת — כיצד? לא ידעתי.

והרינו עומדים וממתינים למאסטרו. הוא יחתוך את גורלי.

רבונו של עולם! ואם, חס ושלום, יהא המאסטרו שרוי במצב־רוח זועף? ויטיח בלי עקיפין בפני אמא: „אין זה שווה קליפת־השום!״

לבי מתפעם בי. הכל יתכן. היה מוכן; ברצונה של אמא, או שלא ברצונה.

בבית־האמנות לא היה איש אותה שעה. אבל בחדר הסמוך שקוד תלמידו של פן על מלאכתו. אנו נכנסים. הלה אינו מזכה אותנו אפילו במבט עין.

„שלום!״

„שלום, אם ניחא לכם״.

הוא יושב־רוכב על כסא ורושם אטיוד. דבר זה מצא חן בעיני.

בלי שהיות מקשה אותו אמא קושיה זו:

„יגיד־נא לי, במחילה מכבודו, מלאכת הציור הזאת היא פרנסה המפרנסת את בעליה, אה?״

„מילא, מפרנסת, אוי ואבוי לפרנסה זו! לא חנות, ולא סחורה״.

מסתבר, לתשובת־בעל־עגלה גסה מזו לא יכולנו לצפות. אלא שדיה תשובה זו להוכיח לאמא, כי הדין עמה, — ולמסוך בנפש בנה, נער שדיבורו משובש בגמגום, כמה טפין של צער.

אך הנה הולך ובא ה„מאסטרו״ היקר, — קצר־הקומה

ובעל הזקנקן הדוקרני — פן! הוא יסיים סיום פסקני את אשר התחיל תלמידו. הוא נכנס, קד בראשו קידה מוכנית. (אדם המצוי במחיצתם של מושלים ונגידים, — חשבתי בלבי — ישית עינו על שפל־ארץ כמוני?!) והריהו אומר:

„מה רצונכם?"

„הנה הוא, בעצמו איני יודעת, חשק נתחשק בלבו להיות צייר דווקא. יצא מדעתו. אדרבה, יואיל להציץ במעשה־הציור שלו. ממה־נפשך, אם יש בכך ערך כלשהו, מילא יהא לומד. ואם לאו... בני, נחזור הביתה!"

פן לא הואיל אפילו לקרוץ בעינו.

„גזלן — חושב אני בלבי — קרוץ, לכל הפחות, קריצה כלשהי!"

בלי שהיות, כהרגלו, נוטל הוא את העתקותי מן ה„ניווא", מעיין בהן ורוטן משהו:

„כן, יש בכך משום כשרון!"

. אה, תיכנס בך הרוח... הפטרתי בלחש.

אמא לא הבינה הרבה בתשובה זו. אך בשבילי די היה בכך.

איך־שהוא הייתי סוחט חודש חודש מאבא חמישה רובלים, ובמשך חודשיים למדתי את תורת־הציור בסדנתו של פן.

מה עשיתי שם, בעצם? וכי יודע אני. ממולי תלויה היתה פרוטומה של גבס. כולנו, כלומר: כל תלמידי בית־האולפן נצטוו לצייר פרוטומה זו. בשקידה ניגשתי למלאכתי; אני מצמיד את העפרון לעיני, מודד וחוזר ומודד. משהו אינו כשורה; משהו אינו בתכלית הדיוק.

חטמו של וולטייר משכני בלפי מטה.

והנה ניגש פן.

אצל בלוך מכרו צבעים, גם לי היתה תיבה שבה התגוללו שפופרות, כגוויות של תינוקות. כסף לא היה לי.

כדי לצייר אטיודים, הייתי מפליג הרחק מן העיר. ככל שהרחקתי לכת, כן גבר פחדי. משיצאתי מתחומי העיר ונשתהיתי לצייר בסמוך לאהלי החיילים, היו צבעי מכחילים מחמת אימה והציור החמיץ.

היכן האטיודים שציירתי על גבי בדים גסים ושתלויים היו מעל לתנור: שואבי־מים, בתים גבנונים, סתם גופים.

והנה נתברר — הואיל והיו אלה בדים גסים, פרשום על גבי הרצפה כמרבדים.

ויש בכך אפילו משום נוי.

הרי לאחר ששטפו את הרצפה, יש לנקות היטב את הרגלים.

אחיותי באו לידי מסקנה, כי מטעם זה מציירים תמונות בעיקר על גבי בדים גסים.

מסקנה זו כמעט שהביאתני לידי חנק.

בית־האולפן של פן הייתי מצייר לעצמי, מן הצד, בצבעי סגול.

„דבר זה מה פירושו? זו מניין לך?"

ובזכות בך הורשיתי להוסיף ללמוד חינם בלי כסף; והייתי לומד והולך, עד שיום אחד נתחוורה לי אמיתת המימרה, שנזרקה בשעתה מפי תלמידו של פן: „לא חנות, ולא סחורה".

סביבות ויטבסק והצייר פן

בית־העלמין שבו שוכנים בני משפחתי, — בה קרובים וכה יקרים ללבי.

אהבתי את פן. פעמים הרבה נתעוררה בי תשוקה להתייצב על סף ביתו ולהתחנן לפניו:

„איני מבקש להיות איש מפורסם — הניחני להיות עמלן פשוט בעירנו, כמוך; וכתמונותיך התלויות, הייתי תולה עצמי בתוך הרחוב, בסמוך לך, אצלך, אנא, הרשני!"

על חופי הנהר הייתי מחזר אחרי נערות. בין סוארי העצים שבחצרות, על הגגות ובעליות־גג הייתי משחק עם חברי.

לפני פתח־ביתנו, על גבי ספסל מתגודדות נשים, מצוחות, מתקוטטות, הולכות רכיל.

אחד מחברי עובר לתומו. אני מסתתר מאחורי הדלת, משרבב ראשי ואומר:

„יוסיל, מחר יום הבחינות".

ואני נשאר ללון בביתו ומתבונן בראשו המקורזל. נשנן בצוותא את השיעורים.

פייקין וצעצועיו, יאבנין ומליחיו, מוציאנקו והרכבת שלו, הכול גירו אותי, הטילו בי ערבוביה.

יום אחד בא אצלי אחד מתלמידיו של פן, בנו של סוחר עשיר; יחדיו חבשנו את הספסל בבית־הספר העירוני, אלא שהוא החליפו ביחסני יותר — בבית־ספר למסחר.

שחור־שער, חיוור־פנים, היה זר לי, כשם שמשפחתו זרה היתה למשפחתי. משהיה פוגשני על הגשר, היה ניגש אלי ומסיח עמי בהסמקת־פנים על צבע־השמים, צבע־העננים ושואלני, אגב כך, אם נכון אני ליתן לו שיעורים.

„האינך סבור, מארק, שאותו ענן שבסמוך לנחל, כחול הוא יותר מדאי? בהשתקפו במים הריהו נהפך לסגול. דומני, שגם אתה מחבב כמוני את הסגול, לא כך?"

הייתי כובש את רגשות המרירות שנצטברו בי בתקופת לימודי השלומיאליים באותו בית־ספר, שיחסן זה היה מסתכל בי כבמין גרוטאה עתיקה. עלי להודות, שלברנש זה היו פנים חינניים ולעתים קרובות מתייגע הייתי למצוא היקש נאות לראשו.

הסחתי מלבי את השפע והעשירות שבה הוא שרוי, והייתי עושה במחיצתו את שנות ילדותי.

„טוב — אמרתי אליו — אהיה מורך, אך אינני מבקש שכר־לימוד. מוטב שנהיה חברים טובים".

לשם־מה מעלה אני כל זה על הכתב? כיון שיחסנותם של חברי נתנה בלבי אומץ לחשוב, כי הנני בעל־ערך יותר מאותו קונדס עלוב שברחוב פוקרובסקאיה. לעתים קרובות נעדר הייתי מבית הורי ושוהה בקייטנתו של וויקטור. היינו משוט־טים על פני שדות, תועים בדרכים.

כאדם, שכבר זכה לראות עולם ומלואו מחוץ לתחומי וויטבסק, הודיעני וויקטור, כי הוא מתעתד לנסוע לפטרבורג כדי להמשיך את לימודי הציור.

„שמע־נא, שמא ניסע יחד?"

וכי היתה ברירה בידי, אני, בנו של משרת פשוט? נזדרזו למסרני כשוליא אצל הצלם העירוני, והייתי יושב אל שולחן־

הרטוש ומציץ לתוך נקב המצלמה. הצלם, בעל־בעמיו, הבטיח לי עתיד מפואר, בתנאי שלא אעשה מלאכתי רמיה, ואוסיף לעבוד אצלו עוד שנה אחת חינם אין כסף.

„האמנות — הסביר לי אותו צלם — דבר נאה היא, אך היא לא תברח. ומצד שני, האמנות מהי?״

אך אמרתי בלבי: בעשרים וחמישה רובל שקבע לי אבא לשכר־לימוד, הריני נוסע לפטרבורג.

בכמה דמעות ובכמה גאוה ליקטתי את שטרות־הכסף שהטיל אבא על השולחן (איני מתרעם עליו חלילה; כך היה נוהג ליתן). מחמת כוונה יתירה התעופפו שטרות אלה וצנחו על הרצפה; גחנתי וליקטתים. על קושיותיו של אבא, לשם מה ולתכלית מה נוסע אני, — עניתי בגמגום, כי נוסע אני ללמוד ב„אס־כו־לה ל־ציו־ר״. איני זוכר את תשובתו של אבא, או את ארשת־פניו, למשמע הסבר זה. כדרכו, עקר ממקומו ופנה לשפות את המיחם, ואגב כך אמר אלי בלשון של אתראה:

„להווי ידוע לך, כי כסף בכלל אינו בנמצא אצלי. עיניך הרואות. ולשלוח — אין מה. ואַל תהא סומך על נסים״.

עתה זכור אזכור: לא היה יום ולא היתה שעה, שלא אהא משנן לעצמי: „עדיין תינוק אתה״.

צמרמורת היתה עוברת בבשרי: כיצד אעשה דרכי בחיים, והיאך אתפרנס, אם מחוץ לציור איני ראוי למאומה? הרי אפילו להיות משרת, כאבא, אין אני מסוגל; זקוק אדם לכוחות עצומים, כדי לטלטל חביות של חמישה פודין. בלבי שמחתי, שמעותד אני להיות צייר; תהא זו אמתלא מובהקת, שלא לטרוח טרחת פרנסה.

„מאליו מסתבר — הייתי חושב בלבי — מאחר שצייר אני, הרי ממילא הנני אדם מושלם״.

הצטיידתי בתעודת־סוחר, המקנה לבעליה זכות־ישיבה בפטרבורג, ובשנת 1907 יצאתי לקראת חיים חדשים בעיר חדשה.

בלה שאגאל ז״ל

הרכבת

הייתי סבורה שעירנו עומדת בקצה העולם. כל פעם שאני בתחנת הרכבת אני רואה, שכל הרכבות באות לוויטבסק מצד אחד ויוצאות מן הצד השני. גם הנהר שלנו דווינה זורם אצלנו מצד אחד וזורם מאתנו לצד השני. אף השמש שוקעת בקצה אחד של השמים. האם וויטבסק שלנו היא ראשית העולם או סופו?

בתחנת הרכבת אני נבוכה. לאן תצא הרכבת? לאיזה צד? ואתי כל אולם ההמתנה כמרקחה. כולם מצפים לרכבת. הנה יבואו שלושה צלצולים בזה אחרי זה, והרכבת תברח ותשאיר את הכל כעדר מגורש. מצפים לרכבת כמו למשיח. וכשמת־חילים החלונות לרעוד, כשמנצנץ להב אש, כשנודף ריח המלקק את הזכוכית מבחוץ בלשון שחורה מתרגש כל האולם.

עובר רק קטר, כמטייל, במתלמד לנסוע. הקהל קופץ ממקומותיו.

— לך נא, רחם עלי, ראה מה רכבת היא זאת? — מבקשת אשה את בעלה.

— היכן כאן רכבת? — דוחה הוא מזוודה מעצמו.

— שכה אדע מקדחת אם אני יודע מה.

— הבה נלכה מכאן. מה זה מחזיקים אותנו כאן סגורים ומסוגרים?

— הסו, היו שקטים, לא ישמעו את הצלצולים — עושים כולם את אזניהם כאפרכסת.

יושבים צפופים זה לזה. המטען זז ממקומו, תלוי על הכתפים, נדמה שהכל כבר רץ כשם שרצה האדמה מתחת לרכבת. האויר עצמו סובב ברוח ונשאר תלוי כקורי עכביש על קרן אורה.

שוער האולם הוא גבוה וגס, כפי שמתאים לעיר שממנה מתחיל העולם. אולם ההמתנה הוא גדול. חלונות גבוהים ורחבים. מן הקורה יורד עליהם נחשול של וילונות. המזנון על שולחנותיו הארוכים המכוסים מפות לבנות מזהיר, בלי כסף, כלי זכוכית משתקפים ומצטלבים בבבואה של המראות.

מתלקט קהל. חוששת אני כי כל העיר עברה לכאן עם הכבודה שלה. עוזבים את וויטבסק. ואם תאמר כיצד תהיה עיר ללא תושבים? אולי ארזו גם את הבתים ומעבירים גם אותם אי שמה?

— דבר קטן דרך כזאת — מפליטה אשה שמנה מיוזעת, מלאה וגדושה בגדים ומוקפת חבילות קטנות עם גדולות. היא נמשכת פעם לצד זה ופעם לצד זה.

כל משפחתה באה ללוותה. כל אחד עומד לידה כאשם ואין איש יודע מה לומר. האשה גומעת את נשימתם. עיניה זולגות דמעות.

— ואם אחלה בדרך? ומה יהיה על אכילה ושינה? — שואלת היא. — לפעמים יורדים מן הרכבת והלחי נפוחה מחמת רוח פרצים.

הכל נועצים עיניהם בה. היא תופסת בלחיה. מחזירה את שערותיה אל מתחת לצניפה. רעיונותיה מתהפכים במוחה כאבנים.

שנים רבות חיתה עם בעלה, ישבה כל חייה על מקום אחד ופתאום נהפך הגלגל, המוות חטף את בעלה והיא זזה ממקומה.

— ילדים, די לכם להתנדנד על החבילות, תקלקלו את כל החפצים — שופכת היא את שיחה.

— מוטל — פונה היא לבנה הבכור — אויה לי, היכן הארנק הקטן שלי, ידעתי שאאבד משהו — היא מפצחת כל עצם מפרקי אצבעותיה כאילו רצתה לענוש את ידיה ששכחו את הארנק.

— ילדים, חפשו נא מסביב. למה אתם מסתכלים בי?

האם לא ידעתם שהרכבת מלאה גנבים. הנה הגוי המסתובב כאן. הוא אומר שהוא סבל. הרי הוא ראשון בגנבים. רואים את זאת לפי עיניו. הוא חושב שאנחנו מתפעלים מכובעו האדום.

— דודה, הרי הנה הארנק על הספסל מאחוריך — צורחת בת אח צעירה.

— ברוכה תהיי — צובטת היא בלחי הנערה. — ראו נא כמה חכמה היא. — והכל נועצים עיניהם בנערה.

מי יכול לזכור את כל החבילות? — פותחת היא שוב את פיה. — אני מפחדת אפילו להוציא מן הפה: הרי יש גנבים, החותכים את הארנק מתוך הכיסים.

— שיינה גיטל, מה עולה על דעתך? את מחפשת לך צרות — נכנס בשיחה קרוב זקן. — הרי נוסעים בני אדם לרוב, וכל אחד ברוך השם נוסע וחוזר.

אבל שיינה גיטל יושבת כמו על מחטים. מה מבין הדור הזקן בהלכות רכבת? הוא מכיר רק את הדרך מבית הכנסת לביתו. אין היא שמה לב לדבריו. מישהו באולם גורף את חטמו ומיד היא מזדעזעת:

— אויה לי, הרכבת כבר שורקת. שמא יצא מישהו לר־אות אם כבר באה? הרי היא יכולה לקפוץ ולבוא בכל רגע. למי יהיה זמן לזכור את כל החפצים.

פתאום מבצבץ ליד הדלת השוער הגבוה. מעילו הארוך האדום יורד עד רגליו כאילו הופגן דגל אדום. כפתורי הכסף על חזהו בוערים כניצוצות. השוער משתעל לתוך כף ידו. הכל עושים את האזניים כאפרכסות. הוא מרים לאט את ידו ונעשה עוד יותר גבוה. מבין אצבעותיו מנצנץ פעמון נחושת. לא הספיק לצלצל וכבר קפץ הקהל ממקומו.

— צלצול ראשון: סמולנסק, בריאנסק, אוריול, צלצול ראשון.

השוער מרים את הפעמון בכל האולם ומעורר נרדמים.

— איפה? לאן הולכת הרכבת?

— הרי שמעת?

— אין הגוי חולה לחזור שוב. מי מחויב לשמוע הכל בפעם ראשונה.

— מוטב שתוציא את כרטיסך ותספור את החבילות.

— לאן אתה רץ, גולם שכמותך? קח את התינוק לזרועותיך, עוד ידרשו בעדו כרטיס. למה תעמוד, פרא אדם? לך רוץ ותפוס מקום.

כולם ממהרים לדלת.

— עמוד — נתקלים בשוער כמו בקיר.

— כרטיסים, הראו את הכרטיסים.

הוא נותן לעבור למי שהוא רוצה.

— לאן אתה נדחק? הרי אתה נוסע לדווינסק, והרכבת הולכת לסמולנסק — עוצר הוא בנדחקים ובצבת שבידו הוא מנקב את הכרטיסים כנוקב חור בלב.

— צלצול שני, סמולנסק, בריאנסק, אוריול, צלצול שני.

קולו מושך וסוחב. אין איש נשאר יושב במקומו. מסביב לשולחנות סובבים המלצרים.

— חוצפה כזאת לשבת ולאכול ארוחה שלמה כשהרכבת ממשמשת ובאה.

— צלצול שלישי.

אינני יודעת למי להסתכל קודם. כל אחד נושם בכבדות. פתאום נעשים לי כולם יקרים וקרובים כשארי בשר הנוסעים ועוזבים אותי לבדי. ומה יהיה על העיר? האם ישובו.

הרכבת מרעישה עולם, בוערת, בולעת המוני אדם. מחלון קרון המחלקה הראשונה מנצנץ בעיני זכוכית פריץ גבוה. ודאי נפשו עגומה עליו משום שהוא יחיד בקרון. מבעד לשמשות רואים ספות פלוסין ריקות. מראשית מחכות לראש חי.

לחלון אחר קפצה כמו מתוך תמונה אשה מפורכסת. היא חייכה אלי ואולי חייכה לעצמה. היא מסתכלת בשמשה כמו בראי.

במחלקה השלישית נחנקים וכאן עומדים שניהם כבובות חרסינה. הרכבת נאנקת. הנוסעים מתנודדים. המלווים קופצים אחריהם.

— עלה לקרון.

— נסיעה מוצלחת.

— ראה, תפוס מקום ליד החלון. אל תצטנן. זקוף את הצווארון.

קולות מתערבבים מן החלונות והדלתות, נופלים לתוך פיות המלווים, נשארים תלויים יחד עם הממחטות הלבנות.

הרכבת נפרדת מעירנו. העשן רודף אחריה כענן. ניתזים גיצי אש. הרכבת גונחת, דוחקת את הגלגלים וסוחבת אחריה קרון אחרי קרון. מנצנץ הגב הערום של המסיק כאילו היה נחרך בגיהינום על גחלים בוערות.

אני חוזרת כמו אחרי לויה. הרכבת רצה לדרכה ואני רצה חזרה אל העיר. העיר נתרוקנה. האם נשארו לפחות העצים? הם פרושים על פני העיר כידים מורמות. היתה דומיה.

האם ברחה גם העיר?

יצחק ליכטנשטיין

אמני וויטבסק היהודים

בכמה מרכזי אמנות בעולם נפגשתי עם אמנים יהודים, שהיו מספרים על רבם יורי (יהודה) פן, מנהל בית הספר לאמנות בוויטבסק. הראשון ששמעתי מפיו שם זה היה הצייר מארק שאגאל בפריז.

יהודה פן נולד בראשית שנות השבעים במאה התשע עשרה בעיירה נובו־אלכסנדרובסק פלך קובנה. בילדותו היה נרדף על נטייתו לרישום, משום שהדבר נחשב לעבירה. לאחר תלאות הצליח להיכנס לאקדמיה לאמנות בפטרבורג. אחרי כן פתח בית ספר לאמנות משלו בוויטבסק, שבו למדו מאות תלמידים. פן התענין מאד בטיפוס האדם היהודי, בסביבה היהודית, בהווי ובמנהגים. באחת מתמונותיו „סוגיה חמורה" מצויר יהודי מתעמק בתלמוד־תורה. בתמונה אחרת מצויירת

אשה יהודיה מעניינת ב„צאנה וראינה". תמונתו הגדולה „הגט" מעבירה לפנינו שורה שלמה של טיפוסים יהודים במעמד דרמתי. התמונה „השדכן" וכן התמונה "במסדרון של פריץ" והתמונה „מכתב לאמריקה" הן טיפוסיות לחיי היהודים בימים ההם. פן צייר כל זאת בסגנון ריאליסטי, רומנטי.

בשהתחילו להיערך בפריז תערוכות מאמנות ויטבסק, כמובן קודם כל תמונות שאגאל, נהנינו אנחנו היהודים בעולם האמנות הפריזי מן הנעימות של העיירה שלנו בקירות טרקליני האמנות הגדולים. שאגאל לא היה איש ויטבסק היחיד בפריז. כבר היו שם אבל פן, יוסף צאדקין, אוסקר משצ'אנינוב. לכל אחד היה פרצוף שלו ויצירתם לא היתה לה שום שייכות לוויטבסק כאילו לא היו שם מעולם. מה שאין כן שאגאל ויודובין, שהיו מדגישים את העיירה ויש שהיו מכניסים את השם ויטבסק בכתובת התמונה. אצל פאן אולי השתקף משהו מוויטבסק, אבל לא בא לידי ביטוי בולט.

גם שאגאל הושפע כמובן מפריז, אבל לא כאמנים אחרים בני ויטבסק. אצל צאדקין ומישצ'אנינוב לא היה זכר לעירם. אצל שאגאל אפשר תמיד למצוא געגועים מסויימים לוויטבסק, ואילו אצל פאן רק בבואה חוורת. אבל צאדקין ומישצ'אנינוב התרחקו מן המולדת הישנה. אלה הם אישים אמנותיים, שלגמרי השתחררו מוויטבסק.

שאגאל שר ובכה והעריץ. אצלו ויטבסק היא כמו בלז בשיר העממי „עיירתי בלז". בשנת 1912 אפשר היה לראות ב„טרקלין הסתיו" של פריז את תפיסת הרפאים של שאגאל בתמונה בעלת אוירה של זוועה. מין סמטה משונה וברקע הראשי אורות מבליחים מסביב לפינת סתיו באפרורית הסמטה, כנר יושב על גג בקתה, שתלוי בה שלט של סנדלר — אחד השלטים הקצרניים הידועים: נעל על גבי מוט, מנקה־הרחוב מטאטא, אנשים בורחים בבהלה. העולם הגדול ראה בתפיסה השאגאלית של המוות בסמטה בעיירה נעימה ויטבסקאית.

בגג המשונה וביהודי הכנר שעל הגג נתגלה לי משהו דומה למה שמצאתי לאחר זמן בעיירה רז'יצה, ששהייתי שם בשנות השלושים. באתי לשם כדי לראות פינה יהודית נידחת ומצאתי שם יסוד ושורש של שאגאל. מצאתי שם הד אותם היהודים של שאגאל, העומדים על ראשי יהודים אחרים. מצאתי אפילו את הכנר היהודי. מצאתי גולגלות של אנדרטיות טיט, מעשי ידי רועים לטביים. אלה הם סוסים ופרשים. לעתים הפרש הוא גוץ ולו מקטורת גדולה, ולעתים רוכב על הסוס כלבלב או עוף משונה. יש שעל האדם הרוכב על הסוס יושב מין נחושתן. אלה היו משרוקיות שרופות מטיט. היו מוכרים אותן בירידים בין רז'יצה ובין ויטבסק הסמוכה.

נודע לי, שמחלקת האמנות ליד ממשלת לטביה אוספת דברים כאלה. ביקרתי שם וראיתי שם אוסף גדול. וכשהותר לי לקחת לעצמי כשערה דגמים מן המקוריים והמשונים ביותר, הבאתי אותם לפריז וראיתי בהם שייכות־מה לשאגאל ולצאדקין. יש לדעת ששני אלה שונים זה מזה, אבל יש בהם

גם צד שווה, אולי שורש הקרבה המשפחתית כמעט.

יוסף צאדקין הוא פסל, רשם וצייר בצבעי מים. אמן נועז בעל כשרונות גדולים. נולד בשנת 1890. בשנת 1906 בא לאנגליה ולמד שם בפוליטכניון. בשנת 1909 בא לפריז. שם בילה חצי שנה באקדמיה לאמנות. בשנת 1911 הוא מתחיל להציג בטרקלין הסתיו בפריז. הוא היה גר בימים ההם בשכנות לשאגאל. לא ידעתי כלל ששניהם בני עיר. לאחר שנה כשהייתי בירושלים סיפר לי אבל פאן, שצאדקין נולד בסמולנסק אבל הוא מכיר אותו מוויטבסק. פאן עצמו נולד בקרסלאווקה בשנת 1883 ושם משפחתו היה פפרמן. הוא למד בבית הספר לאמנות של פן בוויטבסק ואחר כך בא לאודיסה ולפריז. בשנת 1913 בא לארץ ישראל והיה מורה ב„בצלאל". במלחמת העולם הראשונה היה באמריקה. אחרי כן השתקע בארץ ישראל.

בזמן שצאדקין ופאן ישבו בפריז נוסף עוד אחד, איש ויטבסק אוסקר מישצ'אנינוב. הוא גמר את האקדמיה לאמנות בפריז בשנת 1911 והיה לא רק לפסל אלא גם לאספן. הוא מן הראשונים שהבינו את ערכם של אמנים כגון חיים סוטין ואמדיאו מודילאני. משצ'אנינוב התענין גם בדברי עתיקות. יש לו דגמים יפים מן האמנות העתיקה והחדשה. הוא אמן רב כשרון, ופסליו מוצגים במוזיאונים שונים. משנת 1944 הוא יושב באמריקה. הוא התענין במרכז האמנות ליד הקונגרס לתרבות יהודית בניו־יורק שנוסד בשנת 1948. הכרזת מדינת ישראל והתפתחות האמנות היהודית באמריקה היו יקרות לו כסימני תחייה יהודית. זוכר אני שיחה, שהיתה לי אתו בעניני אמנות יהודית. למעשה איננו מרבה בדיבור. היה לי מענין מאוד לשמוע על הרגש היהודי בלב אמן כזה.

בברית המועצות פעיל הגרפיקן שלמה יודובין, שנולד בשנת 1894 בבשנקוביץ, עיירה ליד ויטבסק. בילדותו עבר עם הוריו לוויטבסק. בן 14 התחיל ללמוד בבית הספר לאמנות של פן. כעבור שנתיים לקח אותו הסופר ש. אנסקי לפטרבורג, ושם הוסיף ללמוד אמנות. את יצירותיו אפשר למצוא בתערוכות יהודיות חשובות. הוא עיטר כמה ספרים ביידיש. בשנת 1918 ביקר יודובין בוויטבסק ושהה שם חמש שנים. בשנת 1919 אירגן שם תערוכת האמנות היהודית העממית. בשנת 1926 פירסמה עירית ויטבסק בשפה הרוסית הלבנה אלבום „ויטבסק בפיתוחי עץ", ושם יש כמה נעימות יהודיות של יודובין. בשנת 1927 הזמינה האקדמיה לאמנות בלנינגרד את יודובין להשתתף בתערוכה, וציוריו מן העיירות נחשבו כתרומה חשובה. יודובין קרוב יותר מאחרים לרבו הראשון בציור פן. ביצירתו של יודובין ניכר פרצופה של העיר ויטבסק על בקתותיה וסמטאותיה.

גם האמן בנימין קופמן הוא יליד ויטבסק. נתחנך ביקטרינוסלב ובן 13 בא לוויטבסק. אחרי כן עבר לאמריקה. בוויטבסק למד גם הוא בבית הספר של פן.

חבורת האמנים יוצאי ויטבסק, ושאגאל בראשם, תופסת מקום חשוב באמנות היהודית.

נפש לד״ר צבי ברוק

תולדותיו

צבי בן יעקב ברוק נולד בצ׳רניגוב באחד באוקטובר 1869 (שבת שובה תר״ל) למשפחה אמידה, שומרת דת ונאורה. אביו היה עסקן ציבורי חשוב בעדתו ובימי שחרותו היה לעתים עוסק גם בכתיבה בעתונים. הוא ידע עברית על בוריה והיה בקי בספרות. אף השתתף בועידת העסקנים בפטרבורג בשנת 1882 בתור חבר ועד הפלך.

צבי היה מטובי התלמידים בגמנסיה בצ׳רניגוב. בשבתו על ספסל הגמנסיה היה קובע עתים לשפה העברית. לתנועת „חיבת־ציון" הצטרף כמעט עם ראשית הופעתה, ובעודו נער בן חמש־עשרה היה מיסד חוגים להפצת רעיון חיבת ציון.

ד״ר צבי ברוק

בשנת 1886 גמר את חוק למודו בגמנסיה בהצטינות, ואמר לעלות לארץ־ישראל, אבל מוכרח היה לבטל את רצונו מפני רצון משפחתו, ונכנס למחלקת הרפואה של האוניברסיטה בקיוב. ואף על פי שמשפחתו היתה אמידה למדי, בכל זאת סרב לקבל ממנה אמצעים לקיומו, ובכל שנות לימודיו באוניברסיטה התפרנס בצמצום משעורים לעברית. באותם הימים כבר נתגלה בתור נואם מהמין המעולה וקנה לו שם טוב בין עסקני הציונות.

גמר את לימודיו באוניברסיטה בשנת 1893 בהצטיינות, והיה זמן־מה רופא הזמסטבו בפלך צ׳רניגוב ובעיירה פודוב־ריאנקה. שנה עשה בפטרבורג, ואחר כך עבר להומל.

בהומל הועיל להמוני העם אשר רפאם לרוב שלא על מנת לקבל פרס, והרבה מזמנו הקדיש לפעולה ציבורית כללית וציונית. פרנסתו לא היתה בריוח, כי עיקר טיפולו היה, כאמור, בעניי העם, ובכלל נתן את רוב זמנו לעבודת הצדקה. הוא עמד בראש החברה „צדקה־גדולה" מיום הוסדה. בתקופת נשיאותו הקימה החברה בנינים בשביל ה„תלמוד־תורה" ובית־הספר למלאכה. בהשתדלותו נפתח גם מטבח זול לעניים. גם במוסדות אשראי התענין, ולפי הצעתו נוסדה האגודה „הלואה וחסכון" בעיר.

בועידת הציונים בביליסטוק, מיד אחר הקונגרס הראשון, כבר השתתף כציוני פעיל. עם הופעתו של הרצל נצטרף לקהל חסידיו האדוקים ביותר, והערצתו את הרצל לא רפתה עד יום מותו. בקונגרס השלישי נתמנה למורשה הגליל של הפלכים מוהילב, מינסק, וויטבסק. פעל הרבה מאוד להפצת הציונות המדינית. עבר בערים ובעיירות והלך וסבב מקומות קרובים ורחוקים, ודבר הציונות בפיו. הוא קנה לבבות לא רק בתוקף הרעיון, אשר לשמו עבד, כי אם גם בקסם אישיותו, שהגיעה בימים ההם לפסגת פרסומה.

בשנת 1901 הציעו לפניו משרת רב מטעם הממשלה בויטבסק, והוא נבחר שם כמעט פה אחד. במידה ידועה היתה זאת פרישה מהעבודה הציונית באותה שעה. הדבר חל בתקופת חילוקי־דעות בינו ובין חבריו בהסתדרות הציונית בענין העבודה המעשית ברוסיה. הוא התנגד להכנסת „עבודת־ההווה" בתכנית הציונית, וגם לעבודה המעשית בארץ־ישראל, ומהצד השני קיבל ברצון את משרת הרב מטעם הממשלה בויטבסק, מתוך נאמנות לסיסמת הרצל בדבר „כיבוש הקהילות", ואמר להקדיש מספר שנים לעבודה ציבורית כללית.

בויטבסק ניהל פעולה ציבורית מאומצת, מבלי הסתלק מעבודת הרפואה, בעיקר שלא על מנת לקבל פרס. כל פעולות הצדקה והתרבות שבעיר היו מרוכזות בידיו. באו ימי הבחירות לדומה הרוסית הראשונה, ונתנו כל יהודי ויטבסק את עיניהם ברבם. הוא נבחר ציר לדומה ונספח באופן רשמי למפלגת ה„ק״ד". שם השתדל לאחד, כמו ב„אגודה לשווי זכויות", אשר היה חבר פעיל מאוד בה, את כל חלקי הציבוריות העברית במלחמה לעניני עם ישראל, ושם לו למטרה להשלים בין הציונים ובין קבוצת וינבר. ואולם דבר זה לא עלה בידו.

הדומה הראשונה נתפזרה והוא הושם במאסר, יחד עם חבריו, על עוון חתימתו על הקול־קורא הויבורגי. וכאשר תמו ימי מאסרו חזר לויטבסק לפעול על שדה העבודה העממית.

ושוב נדון למאסר: בהיותו רופא בצבא סרב לפנות לחיילים בלשון „אתה", ונכתם עוונו ונאסר. בתקופת קרנסקי שלאחר כך תפס מקום חשוב מאוד בחוגי רופאי־הצבא, כי היה אהוב ומכובד על כל חבריו לעבודה, כיהודים כנוצרים.

עם גמר מלחמת העולם הראשונה הלך לקרים ולרוסטוב. גם במקומות אלה המשיך את עבודתו הציונית. אם כי נתברר לו כבר שבריאותו נעשתה רופפת.

עם האפשרות הראשונה, בשנת 1920, עלה לארץ ישראל משא נפשו, ובשנת 1921 נבחר כציר מא״י, לקונגרס XII

ואולם מלחמת הקיום הקשה, תנאי החיים והעבודה בארץ בימים ההם הכשילו את כוחותיו הרוחניים והגופניים, והכריעוהו.

בשנת 1922 נסע לאירופה למצוא בה רפואה ומצא בה את

המות. הוא מת בברלין בט״ו בסיון תרפ״ב, מתוך יסורים קשים, בסביבתם של ידידים מסורים מועטים. והוא רק כבן חמשים ושלוש במותו.

לא הניח אחריו בנים ובנות.

ראוי לציין, שצ. ב. היה זהיר תמיד במצוות, היה שומר שבת ומקפיד על הכשרות בכל מקום ובכל עת.

זכרונות

ש. טשרנוביץ (ספוג)

כאחד מרבים חי הד״ר ברוק בתל־אביב, זה המרכז של „מי שהיו״, שבו מתהלכים ברחובות המון אנשים, שהיו בשעתם ובמקומותיהם מנהיגים של התנועה הציונית, ופה — אינם גם מונהגים. הם נטמעים בתוך ערב־רב של אנשים, שפרצופיהם כאלו דומים זה לזה ושפעולתם ודאגותיהם אינן ניכרות.

הוא היה בין המתמרמרים, אחד מרבים שראו את אליליהם מנופצים באכזריות ידה של המציאות, שאינה סובלת את הרומנטיות ואת החלומות, והיא באה בכשיל של החיים וטוחנת עד דק ומפזרת את מעבה החזון.

ואולם היה ימים שהוא היה לא רק בין המאמינים, כי אם גם בין המרבים יותר מדי ללכת בדרך האמונה, שאינם רוצים לבקר ולחטט, כי אם הולכים בעינים עצומות לקראת העתיד. היו ימים שהשם „ד״ר ברוק״ היה שם תואר לצעירות, לרעננות, לתום, לקדושה ולמסירות. היו ימים שחייו היו סוערים ורועשים, שלמד ולימד וחי חיים ציבוריים סואנים.

עבודתו הציבורית בתור רב העדה בויטבסק שללה ממנו בהכרח את כל כוחותיו. הוא בא לויטבסק בשעה קשה, כשחלק מן העיר עלה על המוקד ומאות משפחות נשארו בלי מחסה. והוא נמצא להן בשעת צרתן והיה להן כאב וכאח. הוא פעל ועשה, קרא אספות, הלך בעצמו לקשקש בקופסה, דרש, ביקש, התחנן, מסר את פרוטותיו האחרונות, מבלי השאיר לעצמו כלום. ואיש לא העיז להשיב את פניו. הכל ידעו, כי ברוק לשם שמים מתכון, כי הוא מוציא גם את בספו לטובת העניים.

ואולם הוא לא הזניח אף רגע את עבודתו הציונית. ביום היה עונה למאות הדורשים לפתחו, ובלילה, לפרקים עד אור הבוקר, היה יושב וכותב חוזרים, מכתבים, קורא ועונה.

בלילות השבת היו מתאספים אליו צעירי העיר לשם ויכוחים בשאלה הציונית ובנשפים האלו היה כמעין המתגבר. הוא היה מדבר שעות רצופות, ויותר נכון: לא היה מדבר, כי אם חולם, ונעימים היו החלומות ומתוקים, אבל הוא ידע גם לתבל אותם בהוכחות הגיוניות, בהתלהבות, בשירה, והיה לוכד בקסמי הוכחותיו ורגשותיו את השומעים עד כי היה מערער את עמדת מתנגדיו. הם היו אומרים תמיד: ציונים כברוק ראויים לתהילה, אבל הרי הציונים הבורגנים האחרים וכו׳. ורבים ממתנגדיו היו אחר כך מתלמידיו הנלהבים ביותר. ואחדים ממנהלי „הבונד״ יסדו אחר כך את הסניף של „פועלי ציון״ בויטבסק, בהשפעתו של ברוק.

הוא היה חביב גם על הסוציאליסטים היהודים. פעם אחת, זוכר אני, מילא תפקיד קשה ובלתי־נעים. שר הפלך הזמין אליו את ברוק לפני היום הראשון במאי והתרה בו, כי אם יהינו היהודים לערוך הפגנה, מרה תהיה אחריתם. בחצות הלילה הלכנו יחד לאספת „פועלי ציון״ והוא השפיע עליהם שלא ישתתפו בהפגנה. משם באנו לאספה חשאית של „הבונד״. הופעתו של ברוק בקרבם הפתיעה אותם, אבל הם קבלוהו בכבוד ונתנו לו מיד את רשות הדיבור. ברוק נשא נאום נלהב, אך ראש ה„בונד״ הודיע, בשם חבריו, כי המהפכה קודמת לכל, כי דרוש ליצור תנאים במדינה, שלא תהיה כל אפשרות להתפרצות פרעות, ולשם זה כדאי אפילו להקריב קרבנות.

מדוכא יצא ברוק מן האספה, אך הוא לא אמר נואש. לפנות בוקר העירני ומשכני אל הרחוב הסמולנסקי, ששם נועדה להיות ההתפרצות. לא הבינותי את מטרתה של הליכה זו, אך במהרה נדהמתי, ונדהמו גם הצעירים שנאספו באותו הרחוב, לראות את ברוק מתיצב בפינת הרחוב ומדבר לפני הקהל. הוא תבע ודרש והוכיח, שאין הרשות להקריב יהודים נקיים לקרבן בשביל הנפת הדגל האדום. שיש לכל מהפכן להקריב את חייו הוא ולא את חיי אחרים, והוכחותיו הועילו: המפגינים התפזרו, ובבוא השוטרים והבריונים כעבור חצי שעה, לא מצאו איש בככר.

בדומה הראשונה, שהיה שם אחד מצירי ישראל, בניגוד לחבריו: וינביר, ד״ר שמריהו לוין, יעקובסון, שהיו עולים על הבמה מעת לעת להשיב למחרפי היהודים ולמעלילים, היה הוא „השתקן הגדול״ של הדומה. לפרקים, כשהיינו מתהלכים בקולארים של הדומה בהיכל הטברי וכשהייתי מביע את תמהוני על שתיקתו, היה פולט מפיו: איני יכול לדבר אל העצים והאבנים. אני מרגיש, שאין עם מי ולפני מי לדבר. זרים הם לנו כל האנשים וזרים אנו פה, ורק במקרה אנו נמצאים באולם הזה. אין לנו ידידים ויש אך שונאים גלויים ונסתרים.

אחרי המשבר האוגנדי פקע מיתר בלבו. התנועה הלכה ממנו והלאה. הכנפים של התנועה ההרצלית נקצצו. לאט לאט התחילו לרדת מעל הבמה ולהתיצב מן הצד ה„זקנים״: נורדוי, מרמורק, ברנשטין־כהן, יסינובסקי, ובין הנופלים היה גם ברוק.

הוא היה זועף. הוא היה מלא מרירות על המעשיות הכובשת את הציונות, על המעוף ההרצלי שחלף. ופעם אחת, בשבתנו על שפת הים באבציה, אחרי הקונגרס הי״א בוינה, הביע לי את צערו הגדול על אשר פנה זיוה של התנועה והדרה.

— אני קובל — אמר לי — על החנונות, חשבון הדונמים והפרוטות, ששבו אל תנועתנו על־ידי יורשיו של הרצל. אין נשמה בתנועתנו, אנו מתנונים והולכים. התנועה העממית נהפכת לפקידות הציונות נהפכת ליק״א רק בלי הכסיות של זו; איה נשמתה?

ב.

יהודה קרני

פניו העידו בו, מי הוא. עינים חמות ותמות, פנים גלויים עם לסתות בולטות ושפתים מתוקות. בשעת פרידה מעל חבר, או בשעת פגישה עם מכר, היה צבי ברוק מנשקו ומנשקו והיה נותן גם לחיו לקבל נשיקות־גומלין. הוא היה גלוי הלב, טהר הנפש, אנין הדעת, ואהב את האדם מתוך אהבה ראשונה.

מטבעו היה חסיד. הוא היה מצטרף לרבי. והיה לו רבי. הוא אהב את הזמרה אף כי לא היה זמר. לפעמים היה מסנן ניגון סתום דרך חטמו, אבל ניגונו נשאר בלב פנימה. הוא היה חסיד והתפאר בזאת, וכשהיה צריך לנזוף במי שהוא מתוך כעס או מתוך בדיחה — לא ידע נזיפה אחרת מלבד „אתה מתנגד".

הדבקות וההתלהבות וההתמסרות — אלה היו מתכונות נפשו, וכל מה שעשה או אמר נבע מתוך המדות הללו.

אחרי הקונגרס הראשון התחילו מספרים אצלנו סיפורי־מעשיות על שני האחים ברוק מהומל. והסיפורים היה בהם הרבה מהאגדה. אחד מהם, אברהם, היה, כמדומני, בונדאי, והשני צבי, נספח אל הציונות. אבל על שניהם סיפרו סיפורי־מעשיות ונפלאות. הראשון לא ענין אותנו, הלא הוא בונדאי. אבל צבי ענין אותנו לכל פרטיו. אמרו לנו: הוא מוסר את חייו לעבודת הכלל, הוא נותן פרוטתו האחרונה לעני, הוא לומד עברית בשקידה של נער שקדן. גם בתור רופאים היו שני האחים מפורסמים בכל הסביבה. ובאותו הזמן נדפסה ב„רוסקיה וידומוסטי" המוסקבאי קוריספונדנציה מהומל, שבה סופר איך מסכנים שני האחים ברוק את חייהם בשעת ריפוי חולים ברובע העניים. ושמם: „золотые братья" (אחי הזהב).

ואני את צבי ברוק הכרתי בימים שבין הקונגרס החמישי והשישי, שאז הזמינני לבוא לויטבסק לעבוד במחיצתו עבודת הציונות בפלכי מינסק, ויטבסק והומל. ברוק היה אז בעצם פריחתו וזהרו. הרצל לא ידע אז תואר אחר בשבילו מלבד: „מיין טייערער ברוק" (יקירי ברוק).

עבודתו של ברוק בימים ההם היתה בעיקר עבודת התעמולה בדפוס ובעל פה. אבל דברו על גבי־הנייר לא עשה רושם מיוחד. דברו של ברוק פעל את פעולתו דוקא בשעה שהיה יוצא משפתיו. זה היה דבר חי וצודה נפשות. חשבונות יבשים לא ידע, את אותיותיו לא ספר ולא מנה, היה בו גם מן המיותר והכפול, אבל דברו פעל באמתו ובאשו ובכוח הקסם שבו. שבע, שמונה שעות בזו אחר זו היה יכול אדם זה לעמיד על הבמה ולא הוגיע את קהל שומעיו. דוינסק, מינסק, פולוצק והומל עצמה יכולות לספר הרבה בנדון זה. האהבה אל העם ואל קדשיו היתה מרכז כל נאומיו. האהבה אל העם וקדשיו היא שמלאה את כל תוכו של המנוח.

בויטבסק היה צבי ברוק משמש רב העדה שנים אחדות, שלא על מנת לקבל פרס. מאמרו של הרצל „כיבוש הקהילות" הוא שהכריח אותו להתמסר בכל נפשו לעבודת העיר. בימים ההם היה ברוק מקבל כסף מאמו מהומל ובכסף זה היה מתפרנס ומכספו זה היה מהנה גם את הרבים. סוף סוף נמלכו יהודי ויטבסק ומצאו כי פחיתות הכבוד היא להם שלא לשלם

משכורת לרבם, והחליטו כי הרב ברוק חייב לקבל משכורת מקופת הקהל. קרוב לשער כי החלטה זו נשארה על גבי־הנייר, משום שבימים ההם התחיל ברוק לבקש עבודה במקצועו. אבל גם דבר זה לא הספיק לו כדי מחיתו. רבים ידעו „חולשתו" של ברוק ואי־מעשיותו, ומבקריו החולים, שהיו בעיקר מדלת העם, לא שילמו לו שכר ריפוי.

ולא זו בלבד. מן הבוקר עד הערב היו עניי העיר נוהרים לביתו של „רבם" — כי כך היו קוראים לו: „רבנו", — וצרים עליו. ויש שהיו סוגרים את דלת ביתו ולא נתנוהו לצאת בטרם ימלא בקשת כל אחד־ואחד. הכל תבעו תמיכה. ואם לא הספיק לו הכסף מקופת הקהל, היה מוציא את פרוטתו האחרונה גם משלו. הייתי עד ראיה לתמונה כזאת: אשה אחת לא הסתפקה בנדבת הכסף שנתן לה ולא זזה מרבה עד שזה פשט את מעילו ונתנו לאשה. „עכשיו נתתי לך את הכל מה שהיה בידי. יותר אין לי. את יכולה ללכת". האשה הלכה, אבל את המעיל לא לקחה.

השפעתו על ויטבסק היתה עצומה. האורתודוכסיה היתה שוכחת את חטאו הציוני והיתה מחבבת אותו ומשתפת אותו בכל מעשיה, או יותר קרוב אל האמת: הוא היה משתף אותה בכל מעשיו. הבורגנות היהודית, זו שהיתה מוצאת רק חטא אחד בברוק, מה שהוא ציוני, פחדה מפניו, משום שברוק לא ידע חונף. הוא פקד עליהם, הוא ציווה אותם והוא גער בהם בשעה שלא מלאו אחרי פקודתו. הרשות המקומית הרגישה, כי יושב בויטבסק אדם אחד שאי־אפשר לא למלאות מה שהוא מבקש. ולא זו בלבד. הימים היו ימי־פליבה, ימי האיסור הקשה על הציונות. הרשות המקומית קבלה הוראות חמורות לרדוף את הציונות. היא ידעה כי ברוק הוא הרוח החיה בעבודה הציונית, הוא המסדר והוא המעורר והוא הזורע גרעיני לאומיות עברית בכל הפלך. יחסו לו גם הרבה מעשים של הבונדאים. ידעו כי הוא גם העומד בראש ההגנה העצמית. אבל הרשות פחדה לנגוע בו. היא ידעה כי מאסרו של ברוק יכול ליצור מצב לא נעים בעיר. ואין אני מסופק, כי לו נמלכה הרשות לאסור בימים ההם את ברוק — היתה כל העיר בודאי יוצאת בהמוניה למחות.

אין צורך לאמר מה גדולה היתה השפעתו של ברוק על הציונים. אבל גם המפלגות הקיצוניות, שהוא היה נלחם בהן תמיד, היו חולקות לו את כל החיבה והכבוד. צריך לאמר, כי היו מקרים שהמפלגות הקיצוניות נמנעו מלעשות מעשים נגד הממשלה, רק משום שידעו, כי יש ברוק שהוא נושא עליו את כל האחריות של היהדות הויטבסקאית, ולפיכך אי־אפשר לעשות שום דבר שהוא נגד רצונו.

שעות עבודתו של ברוק היו משש בבוקר עד שתים־עשרה בלילה. ויש שהיה שב בחצות הלילה הביתה עייף ומרוגז ונופל על מטתו וישן כך, מבלי להתפשט את בגדיו, עד הבוקר. וכך יום יום. תלבשתו לא היתה מן המהודרות ביותר. לא ראיתיו אף פעם נועל נעלים שלמות. אבל היה לו מעיל מעוך, שהוא כיסה על כל פשעיו. לבש ברוק את המעיל המעוך שלו — מיד היה לובש צורה חגיגית ומתחיל עבודת יומו.

משעה שנספח ברוק אל הציונות, הרי כל חייו וכל מעשיו היו מוארים אורה של זו. אף עבודתו הפילנטרופית נבעה

מתוך השקפת עולמו הציונית. עניני ההסתדרות עמדו תמיד לפניו ככוח מכריע ומכריח. קודם שעשה קטנה או גדולה היה צריך תחילה לקבל על זאת הסכמת מצפונו הציוני. אבל בפועל נהג תמיד אחרת: הוא צירף כל עבודה קטנה או גדולה אל ההשקפה הציונית. וכך היתה באדם זה הרמוניה שלמה של חייו הפרטיים וחייו הציבוריים והציוניים גם יחד.

חייו הפרטיים. אבל לברוק לא היו חיים פרטיים. הוא כולו היה נתון לעבודת הכלל, כולו — שלא להשאיר אף רגע אחד ביום לצרכי עצמו.

הוא היה צריך לרבו. והרצל היה הרבי שלו. כשדבר על הרצל מיד היו פניו משתנים. הוא ראה בו את סמל העם במלוא מובן המלה, סמל כל הטוב והאצילות וכל מסירות הנפש. אין אני מסופק, כי כל קרבן לא היה כבד מברוק לו הרצל דרשו. ולא פעם אחת אמר לי, כי אחרי הרצל הוא הולך בעינים עצומות, שלא לחקור ולא לדרוש. הרצל היה אמונתו.

מיום שהלך הרצל הלך זהרו של ברוק. ביום שנתקבלה בויטבסק הידיעה על מותו של הרצל, בו ביום נעשה חריץ עמוק בלבו ובפניו של ברוק. בו ביום אבדה אמונתו בהסתדרות הציונית. הוא היה עובד ומתחזק ומחזק גם את האחרים, אבל מי שידע את ברוק וראהו בימים ההם, ראה וידע כי העבודה מכאן ואילך היתה מתוך התאמצות יתרה. לא היתה זאת אותה העבודה מתוך אהבה ומתוך שמחה והתרוממות הרוח שהגיעו עד לידי שכרון ממש והשתכחות מוחלטת, שהם היו סמניו של ברוק בחייו של הרצל. אבד לו לברוק הכוח המניע, נשבר סמלו, ומכאן התחילו תעיותיו.

לא תעיות בציונות עצמה, לא ספקות בארץ ישראל עצמה, אלא באותם שבאו במקומו של הרצל, ובאותם האמצעים החדשים להגשמת הציונות, שהתחילו להטיף להם. ברוק היה ממצדדי ולפסון, משום שמצא כי ולפסון ינק אף הוא מאותו לשד העץ, שהוא ינק ממנו.

ברוק לא היה איש מעשי. אלמלא כך, היה בודאי מסתגל אל התנאים החדשים, מקבל עליו את התורות החדשות ואת עול המנהיגים החדשים והיה בודאי תופש בהסתדרות הציונית את המקום הראוי לו על פי כשרונותיו ומרצו ומסירותו לעניני ארץ ישראל. אבל הוא היה אידיאליסטן מן המדרגה המעולה. הוא היה קיצוני בציונותו ולא יכול לשכוח את טעמה של הציונות ההרצלאית, הרעננה, הצעירה, עם כל הודה וברקה ורוממותה. ברוק נשאר בן הקונגרס הראשון.

לפיכך עמד בשנים האחרונות לצדו של נורדוי בדרישת עליה חפשית בלתי מוגבלת לארץ ישראל. לפיכך התיחס מתוך שויון נפש אל ההצהרה הבלפורית. ברוק לא שכח את „מדינת היהודים".

פעמים אחדות ניסה ברוק לשוב לעבודה ציונית בפועל, רצה לנצח את עצמו. וצעדו האחרון היה בואו לארץ על מנת להשתקע בה ולמצוא בה מה שלא מצא בהסתדרות. הוא אהב את הארץ ולא רצה בשום אופן לעזבה. ימים אחדים לפני צאתו מכאן אמר לי: „שמא אתה יודע בשבילי משרה של שומר בעיר או בכפר, כי אין אני רוצה לעזוב את הארץ היפה". אבל הוא עזבה לנצח.

א. אוסקוטסקי *

ברוק העתונאי

הוא עבד בויטבסק בשנות 1901—1905 בימי־החושך ברוסיה הצריסטית. האספות היו אסורות, על כל צעד הונחו מכשולים, ובכל זאת, תודות להשפעתו גם בחוגים הממשלתיים היתה האפשרות לעבוד ולפעול.

לנו, לדור הצעיר, היה המנוח למופת ולמנהיג. וכמה מאושרים היינו שיכולנו לעבוד בהשגחתו ובהנהלתו.

מענין היה חידושו זה. הוא סידר שבכל יום ששי תהיינה אספות לויכוחים בשאלות הזמן. מובן, שבין ראש המדברים היה הוא בעצמו. אספות אלה משכו אליהן קהל מכל הסוגים והשפיעו הרבה על הקהל, ושימשו מוסד לתעמולה. במשך הזמן רבו כל כך המבקרים עד שלא הועילה גם השפעת הד"ר ברוק בחוגי הממשלה והאספות נאסרו.

על כל צרה שלא תבוא היו פונים אל „הרבי שלנו", והוא היה עוזר לכל. הוא קיבל מן העם את התואר „שונא בצע".

בימי מלחמת רוסיה ויפן נקרא הד"ר ברוק להיות רופא צבאי ונשלח לוילנא.

שם עסק גם בעבודה עתונאית ועמד זמן מה בראש העתון „סוורו־זאפאדני גולוס" בזמנים שונים השתתף הד"ר ברוק בעתונים גם בשבתו בויטבסק.

* כותב השורות האלה, מהעוזרים על יד ברוק, טבע בימה של יפו. יהי גם זכרו ברוך.

ח. ל. חריפאי

ברוק וההמונים

אם נאמין לכלל: „את אשר יאהב העם — יקשור לראשו כתרי אגדות", הרי ברוק במובן זה אהוב העם היה בלי ספק. בעיר פעולתו ויטבסק התהלכו בקרב ההמונים אגדות מרובות, המוכיחות את היחס של ברוק לכל החלכאים והנדכאים. ואם אפילו האגדות האלה, ככל יצירות העם, יוצאות מגבולות המציאות ומרחפות בעולם הדמיון, הרי, בכל זאת, משמשות להן יסוד העובדות של יום יום. זה מראה בעליל, כי חייו הציבוריים של ברוק, ואפילו חייו הפרטיים, היו שונים תכלית

שינוי מחיי רוב העסקנים בימים ההם. והעם הפשוט בויטבסק, ביחוד מתושבי השכונות העניות, כמו „פסקובאטיק", „פדלו" ו„פרוסמושיקות", ידע לספר מעשיות רבות על ברוק, והאמינו באמונה שלמה באמתותן.

מעשה באשה שהלכה על גשר הדבינה ואחריה הלך ברוק. והימים ימי הסתיו הגשומים. פתאום תקף שעול את האשה, וברוק התבונן באשה, בבגדיה ונעליה, והסיר את ערדליו מעל רגליו ומסר אותם לה.

ומעשה בעגלון על דוכנו, שעכב את ברוק בטסס... טסס... מרוב שמחה: שאשתו, אשר ברוק רפא אותה, כמובן בלי שכר, ילדה לו בן, ועכשיו בהתנשקו אתו ברחוב, הוא מבקש ממנו שם לרך הנולד.

מעשה בפרוותו שנגנבה באחד הבתים בשעת ביקור. החולה התחיל מצטער, וברוק השקיטהו: „אם מי שהוא לקח את הפרווה, בודאי זקוק היה לה".

יודע אני את העם ואת חייו ואת היחס של עסקנים מרובים להמונים וכאבם, ולפיכך — אמרתי בלבי — אם נמצא איש, אשר יחסו טוב אל ההמונים יותר מהמקובל, יצרו אלה להם דמיונות ואגדות עליו.

כך דמיתי, עד שבא מקרה והעמידני על טעותי.

ואני החלותי להאמין בכל האגדות האלה לא פחות מבני ההמון, בחינת „אם לא למעלה מזה".

חצות ליל. בחוץ מסתערת סופה. הרוח צבר את השלג ערמות־ערמות. מקומות טאטא אותו וגלה את פני המרצפת. לאור מנורה דלה יושבים אנו, שלושה חברי „קדימה", בחדר מוסק בספק, ומטכסים עצה. החום של החולה, המוטל פה במטה, עלה עד 40°. אנחנו, חבריו לאגודה, אובדי עצות. בן־יחיד להוריו בעיירה הקטנה, בא אל הכרך ללמוד, נספח לעבודה, ובשובו בליל סערה מאחת החתונות, אשר שם אסף כסף לטובת הקה"ק, הצטנן ונפל למשכב. לכלנו אין פרוטה לפורטה, נחוץ להזמין רופא. החלטנו, שאחד מאתנו ילך לברוק. דירתו במרחק 2—3 קילומטרים. הגורל נפל עלי. עשיתי צעדים אחדים והחלותי מהסס. ולא משום שההליכה היתה קשה עלי, אלא משום שפקפקתי, אם בליל זה, אשר עליו אומר הרוסי, „שאדון טוב אף את כלבו לא ישלח החוצה", יסכים ברוק ללכת. אחזתי את דרכי הלאה. הרחובות ריקים מאדם. הרוח נושב בפנים ופתאום יסתער מאחור. עוקץ, דוקר. אני מטפס על ערמות שלג בגובה בתים, אני מתגלגל מעליהן, ובלבי נהפך לאט־לאט הספק לברי. „הוא ודאי לא ילך". ואולם, אני ממשיך את הדרך הלאה. אין מוצא אחר. הנה אני עומד סוף־סוף על יד פתח דירתו. אני אוחז בידית הפעמון, ובקרבי קול: „לחינם, לחינם!".

קול צלצול הפעמון העירני ממחשבותי. כפי הנראה, משכתי בכל זאת בידית, בשעה שמוחי היה מלא היסוסים. כעבור זמן־מה נפתחה הדלת, ולנגדי עמד ברוק עטוף מעיל לילה.

— מה קרה? למה באת באשון לילה? הכנס, הרי תקפא.

כאילו אבן נגולה מעל לבי. מתוך רוך הקול וצליל הדאגה שבו הבינותי, כי לא לחינם טרחתי. הלוך ילך.

מסרתי לו בקיצור על מצב חברנו.

— למה לא הודעתם אותי לפנות ערב? תמיד אתם כך. עד שהחרב אינה מונחת על הצואר, לא תקראו לעזרה. אתה תשאר פה אצלי. תישן על הספה. אני אלך או אסע לבדי. חושש אני, שתקפא בדרך בבגדיך אלה.

מובן, שלא שמתי לב לדבריו ואלך אתו יחד.

בשניכם לא אטפל .די לי אחד .תקפא — לא עסקי.

בקושי גדול עלה לנו למצוא עגלת חורף. אבל העגלון ששמע את שם מקום חפצנו הרחוק, סירב לנסוע. סוסתו דלה, לעולם לא תגיע שמה. ובכלל בלילה זה אין אנשים ישרים נוסעים. ברוק השקט תמיד, החל לאיים במשפט, התחנן, וכשהבטיח לו שכר הגון, נאות.

כשנכנסנו הביתה מצאנו את החולה ער. ברוק החל מיד לטפל בו. בדק אותו — ובלי דברים החל מתהלך בחדר לאלכסונו. פתאום עמד מלכת ופנה אלינו, אבל ניכר היה, שהוא ממשיך בקול את מחשבותיו:

— מה לעשות? החדר אינו מוסק, כסף אין לכם בודאי. כולכם תחלו. החולה זקוק למנוחה; סכנה עדיין איננה, אבל היא יכולה להיות.

הוא רשם תרופה, ואחד החברים הלך לבית־המרקחת להזמינה. מובן שאת מחיר התרופה נתן הוא, ברוק. ולא די בזה: הוא צווה על החבר במפגיע, שיסע בעגלת־החורף, אשר חכתה על יד הבית.

עד שהחבר שב מבית־המרקחת, נרדם החולה. ברוק כיסה אותו בפרוותו, ישב על יד המטה שעה ארוכה שקוע במחשבותיו.

ובחוץ גברה הסערה. הרוח שרק ויילל. העגלון נכנס החדרה ושאל מתוך תרעומת גלויה, אם האדון חושב לשוב, או להשאר פה. ברוק קם ממקומו, נתן לנו חמשה רובלים ופקד עלינו, איך להתנהג עם החולה.

פתאום הוא פונה אלי:

— תן לי את מעילך; אין להעיר את החולה, והוא מכוסה בפרוותי.

וזה מעשה המעיל: קצר כמקטורן, בן ארבעה כפתורים צהובים, ולצווארון שני סמלים של בית־הספר למסחר על גבי שני סרטים ירוקים. כל זה לא התאים לגופו של ברוק. גם משום מחסה מקור במזג אויר זה לא היה בו. ובכלל, רופא מפורסם ועסקן ציבורי, ואפילו בעל בעמיו סתם, היה מתבייש להתעטף ב„מעיל־שרד" זה. הבעתי לו את דעתי.

— ומה, להעיר את החולה?

והדברים הספורים האלה נאמרו בפשטות, בודאות ובאמונה. וגם אנו, כל שלושת החברים, השגנו והבינונו את הדבר בפשטות מוחלטת. כך צריך להיות האדם!

ר׳ בנימין

את מבטו אני זוכר

לא הכרתיו מתוך פעולותיו. לא שמעתי את קולו בנאומיו, לא ראיתיו בהתלקח בו הגדולה שבמידות: מסירות נפש. אך את מבטו אני זוכר, מבט חודר כליות ולב, מבט קובל ומטיח ותובע. זה היה אחרי הרצח של הראשון למאי בתרפ״א ביפו וסביבותיה. פגשתיו אז בבית ר׳ אברהם לב ז״ל. ראיתיו גם באותה ישיבה רבת־עסקנים של הועד הלאומי באותו הבית, בהשתתפות סוקולוב. הרצאתו של זה היתה נהדרה. מעשה ידי מנהיג לעילא ולעילא. לא רק שלא כרע תחת האסון, לא רק שלא קהה שכלו, אלא כאילו גם התגבר והתרכז. את אזני עשיתי כאפרכסת, אך עיני היתה נטויה לעומת מבטו של ד״ר ברוק ז״ל: לעומת התביעה הגדולה שלו.

אולי יש מבט כזה לאם אשר רצחו את בתה יחידתה, שמשה האחת בחיים. האיש אשר מבט כזה לו — דומה כי קרהו אסון גדול, באילו שלוחה אש במכמני חייו. והוא הלא רק על אחת הצטער: על חלומו של הרצל שנגנז, על חוסר ההתאמה בין החלום והמציאות, על מלכות ישראל שאיננה.

והוא, משום־מה — נדמה היה לי — נועץ בכוונה את מבטו בי, כאילו הוא תובע את תביעתו ביחוד ממני, כאילו עלי הוטל הדבר להיות הפרשן לתביעה זו, הבטאן שלה. הוא ראני בעבודתי בעד ה„מזרחי״. הוא הכירני בודאי במבוכותי הנפשיות. אך מבטו כאילו אמר: כל זה נוגע ואינו נוגע, מרפרף רק מן הצד, כל זה אינו נובע מן ואינו קולע אל נקודת החורבן, אל — מלכות ישראל שאיננה.

רבת זכרתי את מבטו האלם, החודר, המטיח, התובע. הוא לינה אותי — ואולי גם את רבים אחרים — בטיולים בודדים, על שבילים גנוזים, במחשבות תמוהות. ואם התרחקתי מן המחנה, ואם נעצתי מבט במדינות־הסביב, במזרח, באחים ממדינות ערב, ואז חלמתי על תנועה בבחינת התלות בשם, באילן הגדול אשר שרשי גזעו מתחת לעֵבר וערב יסתבכו, בערפלי עבר דהה, בחזיונות עתיד רחוק — אולי גם אז ליווני אותו מבט, הכאב שבאותו מבט המשבר שבו, בחינת: את מלכות ישראל אני מבקש; בחינת גילוי חלומו של הרצל.

ש. ינובסקי

התמים

לא היה ברוק „דיפלומט״, וכששאלו אותו על דבר שלא ידע, היה עונה: אינני יודע. ובזה נבדל מרבים מחבריו הציונים שהיו שבים מהקונגרסים מבאזיל והכרת פניהם ענתה בם שמלאים הם סודות פוליטיים כרימון, אלא שאין הם רשאים לגלות אותם אלא לזכאים. ברוק שנא „דיפלומטיה״ מסוג זה. בנאומיו הרבים והמלהיבים דיבר על אמונתו הגדולה, על תקוותיו ועל חלומותיו. הוא האמין בכוחות עמו ובתבונתו הפוליטית של הרצל מנהיגו. ומהציונים האחראים דרש, שפעולתם תתאים לנאומיהם. כל ימיו עבד לשם יצירת הסתד־רות רחבה וחזקה ותמיכה מוסרית וחמרית לעבודת המנהיג.

אם העם קורא לעזרה, אם המנהיג שלוח אלינו ממרום, עלינו ללכת אחרי הקול הקורא, לעשות את המוטל עלינו. כולנו אנשי צבא, ועל כל אחד לעשות את חובתו. ברוק לא דאג לחייו הפרטיים, כי חייו הפרטיים היו רקומים בחיי הכלל. גדולה היתה אמונתו, ועל כן גדלה אמונת הרבים בדבריו. אלפים נהרו אחריו לשמוע את דבריו. וכי אפשר היה לא להאמין לקול הרך, הרווי אהבה לכל הסובלים והנדכאים?

הוא דיבר על עתיד רחוק, על תחית עמו בארץ רחוקה. בפיו קרא וידיו היו מלאות עבודת עזרה לאחיו הרעבים והחולים. קרא לצדק שיופיע על עמו, ורדף צדקה־צדקה לאחיו.

דמותו מפארת את התקופה של הציוניות הרוסית בתחילת המאה העשרים.

בְּרוּק בַּכְּתוּבִים

מכתבים חוזרים

א[1]

חבר ועד הפועל
של הקאנגרס הציוני

דאקטאר
צבי בן יעקב ברוק
המל
תשרי א׳תתלב לגלותנו
№ 1

אחים יקרים!

האסון הנורא, אשר כשואה בא עלי לפתע[2] ירט לפני הדרך בלכתי למלאת את חובתי למקום שהיו נשואות עיני כל הנלחמים בעד המפעל הנאדר בקודש הוא חרות עמנו, למקום ששם זה פעם רביעית נתאספו ובאו שליחי עם עולם לחשוב חשבונו של עולמו ולהביא עצה איך ובמה להרימו מעפר דלותו ולהוציאו מגלותו המר והארור עד מאוד, ויהי הנקל בעיני המקרה לשלוח יד אך בי בעצמי, בתור איש פרטי, ויעצרני גם מלמלאות את תפקידי וחובתי לעמי!..

[1] ניתן כאן מכתב חוזר בסגנונו ובאורתוגרפיה שלו, בלי שינוי, למען יעמוד הקורא על נוסח הדברים של הימים ההם. העורך

[2] בדרכו ללונדון לקונגרס הרביעי קיבל ידיעה על פטירת אביו והיה מוכרח לחזור מפריז לרוסיה.

ואולם בקחתי כהיום על עצמי משרת המורשה לפלכי ווילנא, מוהילוב, וצערניגוב אשר שם על שכמי הקונגרעסס, רצוני להציע בזה לפני אחי דרך כלל מחובות הציונים והאגודות הציוניות ומאשר עליהם לפעול במשך ימי השנה הבאה. אנכי, באשר אני לעצמי, נכון הנני להוסיף אומץ לכת בדרכי אשר התויתי לי מאז ואשר הרציתי ברור באספת ווילנא שלפני הקונגרעסס. כלומר: התאמץ בכל עוז לא אך להרבות מספר הציונים ואגודותיהם כי אם להוסיף את איכותם; לא אך להרחיב מקום אהל הציונות כי אם גם להעמיק שאלה, להגדיל תורה, לחקור ללמוד וללמד פשר דבר התנועה הכבירה הלזו. כל ציוני וציוני צריך להופיע בתור גואל להתנועה, להוליד בקרב לבבו ולבב זולתו לב נכון וחפץ כביר להקריב את הכל על מזבח הציונות, וכר נרחב להצמיח נטעי נעמנים אלה הן הנה האגודות: פה, בשבת אחים יחד, בשיחת רעים — בלי כחל ופרכוס יתבשלו אף יתפתחו מושגים אמתים ונכונים ודעות צלולות ביחס לכל דבר גדול או קטן הנוגע להציונות; פה ימצא לו מהלכים כל ענין וחפץ טוב, כל המצאה ושיטה הגונה שהורתה ולידתה בקדושה וטהרה; פה צריך לבקש ולמצוא תשובות נכונות ומענות נמרצות לכל הספקות והפסיחה על שתי הסעיפים; פה הוא מוצא לרוח אדיר וחשק נמרץ הנחוץ לנו עד מאוד כהיום, ואשר עוד יותר נצטרך לו לבעבור נוכל להגיע למטרתנו הקיצונית!

האגודות מביאות את הציונים לידי יחוד ותופענה עוד בתור טבעת מאחדת ומאגדת חפצי כל איש פרטי בהאורגני־זציה הכללית, שאי אפשר לה להיות לקנין כל איש פרטי באשר הוא שם.

בתור חבר לועד הפועל של הקונגרעסס אני אכיר לחיות וקיימות אך את אלה האגודות, אשר תשמורנה לנו את הברית, אשר אני כורת עמהן כהיום ע״פ הדברים האלה:

1) כל אגודה ציונית צריך שתהינה לה שתי אספות ק ב ו ע ו ת במשך ימי ירח אחד.

2) פרטי כל הדברים והמשא ומתן עם ההחלטות מן הנחוץ שיהיו כתובים בספר ונשלחים אלי (בקיצור נמרץ כמובן) אחר כל אספה ואספה. הערה: האגודות שלא אקבל מהן שום פרטי־כל משתי אספות רצופות, או שלא תהיינה להן שום אספות כלל, תחשבנה לנפסדות לפי שעה.

3) מעניני האספות צריך שתהיינה: א) קריאת כל המכתבים שהגיעו לידי האגודה והבאתם במשפט. ב) לחקור על כל השאלות ביחס לתנועתנו שנגעה הספרות העתונית או איזה ספר מיוחד. ג) לדון בכובד ראש על כל הצעה והצעה של אחד החברים. ד) להעמיק חקר איך להרים קרן הציונות באותו מקום: I) יסוד אגודות חדשות בעיירה ובערים הסמוכות לעיירה. לרכוש חברים חדשים לאגודות. II) לתקן תקנות נחוצות בנוגע להכנסת השילומים מהמניות הנמכרות מכבר וכן לממכר מחדש. III) תקנות להכנסת „השקלים״ וכדומה הכנסות ציוניות. IV) הפצת ספרים ומחברות כתובים ברוח הציונות. V) לחקור איך להרים מעמד העם האקונומי והמוסרי בעירם. כמובן אין רצוננו לאסור את ידי האגודות ולנטות קו על פעלן, אך חפצנו הוא כי תראינה לנו איזה אות חיים, איזו פעולה רצויה ובהתנהלן על פי הפרוגרס שהתוינו

להן, ימצאו למו תמיד חומר וענין רב לכל אספותיהן, והיה כי ישאלך מחר איזה איש לאמר: „מה עלי לעשות בתור ציוני?״ וענו ואמרו לו: ללמוד וללמד, ללמוד ולדעת, להבין ולהכיר, להעריך ולאהבה את עמנו; להכין את עצמו להקריב על מזבח אהבתו זאת את הכל ולבשר כזאת בקהל ועדה רבה!

מאשר כי בקרב הימים עלינו לגשת אל הכנסת „השקלים״ למען לא תשבות העבודה הנני מבקש איפה להודיעני בלי התמהמה כמה שוברות לשקלים ועל שם מי אשלח.

Доктору Г. Я. Бруку, Гомель

במו כן אבקש את כל האגודות להשיבני דבר על כל השאלות הללו:

1) מתי נוסדה האגודה?

2) אופני ההסתפחות להאגודה?

3) כמה הוא מספר החברים?

4) מי הם היושב ראש, סגנו, המזכיר הגזבר ודומיהם, אשר יש אצלם כמו אלה?

5) מתי נבחרו ועל איזה משך?

6) מה פעלה ועשתה האגודה עד הנה? I) אם תקנה דבר מה להרמת רוח העם והכרתו? כמה מניות מכרה? II) כמה מהן כבר נפדו ועל כמה הוכנסו תשלומין למחצה לשליש ולרביע? III) כמה שקלים נמכרו בכל שנות הקונגרעסס.

7) מה תדמה האגודה לעשות להתפתחות אגודתה, להר־בות מספר הציונים בעיירה וסמוך לעיירה.

8) אדריסה של האגודה ובאיזה לשון תחפוץ לקבל מכתבים?

העבודה לשנה הבאה רבה היא עד מאוד. לא עלי מצע שושנים ופרחים נדרוך, מטרתנו הקיצונה עוד ממנו והלאה היא; אבל אל נשכח נא כי גם כל עבודת מה שהיא תקרבנו יותר ויותר לרעיוננו הקדוש... ושם במזרח... שמה יופיעו נגד עינינו כרים עטופים בר; שם מעל ההרים הגבנונים והגבעות הרעננות גפן ישראל יתן ריח... שם לא כחש מעשה זית ושדמות ועמקים מוזהבים ירהיבו לבב!.. שמה, ההתקדמות וההשתלמות יופיעו בתור גואלים לכל נקשה ורעב ולכל עובד אובד בצדקתו; שמה עם ישראל ימצא לו מקלט בטוח להינפש אחרי שנות אלפים של עמל ותלאה ועוד יוכל דשן רענן לפתח את יצירותיו הנעלים, את רוחו הכביר ודעותיו הנשגבות לאשר בל עמי הארץ! למלחמת תנופה בעד רעיון שכולו אור אשר כזה הבה אחים נושיט יד איש לרעהו ובשם ה׳ נתאזר עוז ונצעד קדימה!

ב

אחים יקרים ונכבדים!

תנאי חיי הפרטים העתיקוני בחזקת היד בעת האחרונה פעם בפעם, מעיר מגורי לזמן רב או מעט ורשמו של הדבר הזה נכר על היחס שביני לבין האגודות. ביחוד אני מיצר על זה מפני כי נחוץ היה לי להתחקות על שרשי האגדות, על קלסתר פניהן וחייהן אשר בפלכים הרחוקים זה מזה בין במקום בין ברוח שבאו זה לא כבר בגלילי. אמנם פלך טשרניגוב לא הכביד אכפו עלי בחזקה בנדון זה: שם, צריך להודות, כי האגודות — מלבד אחדות היוצאת מן הכלל — אינן עובדות כלל וכלל וכל תנועתנו שמה לע״ע רפויה מאד. על יסוד

ההערה לסעיף ב' של מכתבי החוזר הראשון ש"ז מחיתי לפי שעה מספר 52 אגדות (אם היתה להן הזכות להקרא בשם זה): בפלך מוהילוב 7 אגדות ממספרן הקודם 57, בפלך טשרניגוב 16 מן 37 ובפלך ווילנא 29 מן 65.

משפטנו על פי הפרוטוקולים על עבודת האגודות הקימות נוכל לחרוץ כי כמעט בכולן יש השתתפות בענינינו וגם איזה חפץ לעבד עבודתנו, אבל ביחד עם זה מרגש חסר היכולת לעבוד עבודה מסודרת תמה ומספקת ובכלל עיניהן תלויות להתעוררות תכופה מן הצד.

למען מלאות אחרי הצורך הזה נחוץ להוציא אל הפועל את החלטת האספה הווילנאית בדבר עוזרי המורשים. באספה הנ"ל נבחרו לפלך ווילנא ה' בן־יעקב ולפלך מוהילוב סגן עורך הדין המושבע ה' גיססין. אין ספק כי הנבחרים ראויים לאותה איצטלא עצהיו"ט ונעלה אבל חבל כי שניהם יחד, גם ה' גיססין גם ה' בן־יעקב, עוד לא הביעו עד עתה את הסכמתם לקחת עליהם את העבודה הזאת. אני פונה אליהם שנית בשם כל הגליל בבקשה לקבל ולקחת את המוטל עליהם ע"י האספה הגלילית. אם למורת רוח לכלנו בכל זאת לא יאותו גם הפעם, צריכים נהיה להסתפק עד אספת הגליל הבאה בלי מורשים פלכיים בשימנו מורשים מחוזיים תחתם. חלוקת הערים למחוזיהן לאו דוקא כחלוקה שנסדרה בדרך המלך.

ואלה הן העבודות המוטלות על עוזרי הפלך על פי התכנית שהתותה האספה הווילנאית.

המורשים הפלכיים והמחוזיים צריכים לפקח על התגברות והתפתחות רעיוננו בגלילם, לעורר לפעולה את האגדות הקימות וליסד אגדות חדשות ולהוציא תועלת לרעיוננו מכל הכחות ההגונים וראוים לכך, לסבב את האגדות אשר בגלילם לכהפ"ח אחת בשנה ולבקר את ספרי הפרוטוקולים וחשבונות הכספים השונים הנכנסים ויוצאים באגודה: שקלים, מניות, קופת האגודה ותרומות ונדבות לועד האודיסאי ועוד, ולהודיעני את תוצאות בקורם. את אשר יעלה להוצאות נסיעותיהם ולהוצאות הפוסטא יקבלו מידי מהסכומים הכוללים שנתנו להוצאות הגליל.

מבקש אנכי מאת כל האגדות אשר בגליל כי במשך שני שבועות מהיום תעניננה אותי במי הן בוחרות לעוזרי המורשה במחוזן, ועל פי רוב דעות יקום דבר הבחירה. על יסוד החלטת האספה הוילנאית יופקדו המורשים המחוזיים על ידי עובדי הפלך והגליל אולם אם ימאנו ה' גיססין וה' בן־יעקב להיות למורשים פלכיים אז אפקיד אנכי לבדי את המורשים המחוזיים, מובן מאליו, אם לא תבחרנה האגדות בעצמן את אלה. הנני מחכה לגמר הדבר, כי הזמן עושה את שלו ואיננו מחכה.

גם הזמן גם ענינינו אינם סובלים כל דחוי ואינם יכולים לחכות. אינם יכולים לחכות גם אחינו הפועלים בארץ ישראל. על פי רצונם של האפוטרופסים שאנה המקרה הנם משלכים כליל אחרי הגו ככלי אין חפץ בו ועליהם לשאת את עון השגגות שנעשו ע"י אחרים ואת „עון" אהבתם הנמרצה לארץ אבותינו, ערש ילדותנו מעולם, אשר בה היה „היו ימים טובים לישראל", לארץ אשר עיני עמנו נשואות אליה לחיות בה חיי־עם ישרים. אחינו אלה צפוים עתה להיות לקרבנות מחים ולהקריב את כל היקר להם ככה: להגלות מעל הארץ אשר טפחוה ורבוה ובזיעת אפם ובדמם הרוה בקוותם להחיות את אמם מינקתם ולחדש ימי עלומיה. הוי, מה נורא הדבר הזה! מחויבים אנחנו, אחים יקרים וחביבים, לאמץ את כל כחותינו לתת להם אפשרות להתפרנס מיגיע כפם ועמלם אשר הם נכונים לעמל ביתר שאת על הרי יהודה. אין לנו ליסד למענם מין „חלוקה" חדש, כי לא בנדבות תפתרנה שאלות הכלכלה. צריך איפוא לשנות את תנאי הכלכלה בארץ ישראל באופן שעל פיהם תהיינה דרושות ידי הפועלים החרוצות. להוציא את הדבר הזה למענהו נהיה נאלצים לעסק עוד בנסיונות חדשים ואין אנחנו בטוחים, כמובן, להיות נקיים משגיאות.

אולם למען הנצל סוף סוף משגיאות, למען לא יהיה ענינינו כדבר שבמקרה ובנסיונות של חפזון יסודו, למען לא נגשש עוד כעוורים באפלה בדבר אשר בו תלוי כל עתידנו — נכבדים לנו מכל: א) חיל ותושיה פוליטיים אשר יביאו את הישוב ואת כל משלוח ידנו בארץ ישראל לידי תנאים יותר נוחים מאלה הקימים עתה. ב) לברוא את המניע העיקרי שלנו בעניני כסף, הוא הבנק, אשר מעבר מזה יהיה המתווך בינינו לבין אלה אשר דבר לעמנו אליהם ומעבר מזה עליו יהיה להיטיב את תנאי המקום לישוב מסודר. ג) לדעת את כל הנחוץ לדעת למישבי ישוב מסודר כהלכה כי מבלעדי זה אין אפשרות לכל ישוב שבעולם להתקיים.

שלש אלה תלויות במדה ידועה בשלושה דברים — אשר לדעת ביסמרק בהם תלויה הצלחת כל מלחמת־עם — והם: הכסף, הכסף והכסף. מובן מאליו כי רחוק אנכי מאד מהעמיד על החמריות היבשה את תנועתנו הצריכה לשאב מים חיים ממעיני רוחו גאוניותו ועוזו של עמנו, אבל הלא מחויבים אנחנו לדעת כי הכסף הוא כשמן המשחה לאופני כל מכונה — אף אידיאלית במשמע — שבלעדו אי אפשר לה לעבוד עבודתה, ובכל אשר יאמץ מהלכה כן תשמר ממעצור ומכשול מחוסר משיחה...

בראש השנה לחדש את החתימה על העתונים קרוב לבא אחשוב לנחוץ להודיע את כל האגדות כי מו"ל המליץ נותן הנחה לאגדות החותמות על „המליץ" לשנה שלמה — 2 רוב' ובכן מחירו לאגדות רק 8 ר' לשנה.

העתון „דיא וועלט" בזרגון 4 רוב' לשנה (תחת מחירו לאחרים 5 ר') לאגדות השולחות את מחירו ישר לוינא עפ"י הכתבת:

An die Redaktion „Die Welt", Wien IX, Türkenstr. 9

ולאגדות החותמות על 5 אקזמ"פ יהיה מחיר כולם 16 ר' לשנה או 8 ר' לחצי השנה.

אם כי העתון „דיא וועלט" איננו כל מבטא לכל הזרמים שבציוניות בכ"ז הוא מעין האורגן של הועד הפועל שלנו שבווינא.

להגדיל דעת הציוניות ולהפיצה גמרתי לתת היכולת לאגדות לקנות על ידי (בכסף מזומן) את כל הספרים והחוברות הציוניים אשר יצאו לאור מעתה, ביסדי באופן כזה מעין חנות של ספרים על ידי לשכתי. עכשיו יש להשיג על ידי את החוברת הרוסית „מצב היהודים על פני כדור הארץ" למ.

נורדוי במחיר 2 ק׳, „מהות הציונות" למ. מנדילשטם 1 ק׳ ויודישע פאָלקס זאך ¼ ק׳. כל אלה בלי הוצ׳ המשלוח... ה׳ ר י ק. Ст. Евье Вилен. губ מציע לפני האגדות לחתום על ידו על המליץ במחיר 4 ר׳ לשנה, בלעטער 3.50 ר׳ ומהעתונים „דער יוד" „השלח" ו„הדור" הנחה 10% מהמחיר הקצוב. העתון „דיא וועלט" 4 ר׳. החוברת IV קונגרעסס הו"צ אחיאסף 6 ק׳. החוברת הזאת טובה מאד להפיצה ברבים כי היא נותנת מושג נכון מהקונגרעסס.

חג החנוכה הנה בא. זכרון הוא לזמן אשר מתי מספר יהודים כהלכה „מעטים" ו„טהורים" לא חפצו לשאת על צוארם עול של עבדות נמבזה, ובכח התמסרותם לרעיון חופש עמם בהיותם מלאי אמונה בצדקת רעיונם זה ומתגאים בהכרה פנימית כי טוב המות מחיים של קלון העבדות הנחילו לעם ישראל כבוד ונצחון על חיל היונים הרב והעצום.

יזכיר נא החג הזה את כל אלה אשר מקוצר רוח תקטן לפעמים אמונתם בנצחון רעיוננו הנעלה כי התקופה אשר בה חיים אנחנו — „הזמן הזה" — דומה הרבה ל„זמן ההוא" וכי בלב נכדי החשמונאים הנאמנים אין כל מקום למחשבה טפלה ע"ד תבוסה בעת שדרך אחרת אין לפנינו להחלץ ממיצר הגלות אשר רב לה רב לעשות שמות בעמנו ולהשיבנו עד דכא. מי יתן וישימו זאת אל לבם וישובו בני אדם יושבי חשך וצלמות לאור באור חדש שעל ציון ונזכה נא כולנו לחזות בהושע עמנו תשועת עולמי עד.

הנני למלאות דרישת רבות מהאגודות להודיען את כתובת „יק"א": Bureau de la "Jewish Colonization Association, Paris, rue Perquirs.

הפוטוגרף זקש מראסיין מבקש את חברי האספה הווילנאית לשלוח אליו את תמונותיהם בהקדם להכניסן אל התמונה הכללית אשר הוא מכין. כתבתו:

Росіены, Ковенской губ. И. Заксу, фотогр.

ג

אחרי מות הרצל

כבר עבר שבוע ימים מיום שובי מנסיעתי האחרונה הנוגה לחלק את הכבוד האחרון לאיש, אשר משל על כל רגשותינו ומחשבותינו ואשר שמש סמל לאידיאה הכבירה, שיצאנו להגשים אותה בהנהלתו של אותו המנהיג המזהיר גדול הכשרון, שנקטף בלא עת. השבר שהשברנו הוא כל כך איום, האסון כל כך פתאומי, בלתי־צפוי, והפצע כל כך חדש ועמוק עד שבקראך את כל האמור בזמן האחרון על הרצל הנך מרגיש שכל זה איננו בלל מה שהנך רוצה, מה שהנך זקוק להגיד עליו. כשירפה מעט כאב הפצע, כשהלב יחדל להתעלף תחת מועקת האבדה הגדולה וזכרונותינו לא יתרכזו עוד בקוים בודדים של אישיות כבירה זו, אז, רק אז, נוכל לתאר ולברר לעצמנו כמה גדולה היתה דמותו הענקית והאדירה, סמל השלימות הרוחנית, עם הקריאה הגדולה שיצאה מפיו, כדבר מלכות, שנענו לה בעל כרחם מאות אלפים מאחינו בכל ארצות גלותם; מהו דמותו של האיש, שכבר הרבה זמן חכה לו העם העברי, להנחותו בדרך חפושיו.

אין עדיין כיום שום אפשרות לדבר על מורנו ומדריכנו

הגדול, שנקטף בדמי ימיו, מפני שלא נדמה עוד כי ברגע קשה בקונגרס הקרוב יופיע על הבמה, יקיש בפטישו ויכניס את חיי הקונגרס ופעולותיו למסלול הנכון.

ובבית הקברות בדבלין עומדות היו רגלינו לפני הקבר היקר לנו ואמרנו: האם אין זאת טעות? האם לא חלום־הזיה קשה כל זה והמציאות הנוראה בהא וטפחה על פנינו. לא, לא חלום־הזיה הוא, אנו לא נוסיף לראות יותר את האיש היקר לכל אחד מאתנו, לא נוסיף להנות מקרני־הזוהר הבוקעים מנשמת החוזה, משלמותו הרוחנית, מאידיאליותו הטהורה ומרצו הכביר, שהתגבר על המכשולים העצומים בדרך הגשמת מטרתו.

מה נוראה היא המציאות המרה, אבל הוא היה אומר: עצבות, צער ורפיון ידים בלתי טבעיים הם לאיש בריא, השואף למטרה ברורה ומוצקת, וכל מה שהמצב גרוע יותר דרושות התאמצויות יותר כבירות לשם שאיפה לעתיד יותר מזהיר.

את האוצר שאבד לנו יבכו להם זקנים, רפי־אונים וחלשים ברוחם. כל הבריא והרענן, כל מי שבכחו להלחם בעד עתיד יותר מזהיר לעמנו עליו מוטלת החובה לדכא כל צער וכאב בלבו בעבודתו האינרגית. ואם אנו חושבים את עצמנו לראויים לשאת את שם תלמידיו עלינו לעבוד לטובת הרעיון שהוריש לנו. נשמור את זכרו של המורה המפואר, הלוחם והמנהיג, ותשמש לנו דמותו למופת: לשאוף מבלי חת למטרה, שהוא בעצמו לא רק התוה לפנינו כי אם גם סלל וכבש את הדרך לה.

עוד זמן רב יבכה עם ישראל את גיבורו הלאומי, ברם אסור לנו שדמעות אלו תהיינה כאנקות עלובים. ברגעים קשים בחיינו, עת ישתררו עלינו רגשות צער וכאב ויעיקו על לבבנו, ברגעי יאוש מר, נזכור נא את מורנו הגדול, נמחה דמעותינו ונצעד בצעדי און בטוחים קדימה בדרכנו הישן הסלול וכבוש על ידיו... מעתה ולהבא צריכה להיות בידינו אמת־מידה חדשה: מה היה עושה הוא, ואיך היה נוהג הוא?

וברגע זה בודאי היה רוצה, שכל אחד מאתנו ימלא את חובתו וישתדל בכל מאמצי כוחו לשמור ולחזק מה שפעל ויצר. חלילה לנו להפסיק את העבודה אף לרגע קט. ואם בימי חייו יכולנו לשעשע את נפשנו בתקוה כי המגרעות והחסרונות בעבודתנו ישתלמו על ידי מעשיו הכבירים והפוריים, הרי עכשיו, בהנטל תקוה זו מאתנו, צריכה תקותנו להתבסס רק על העבודה המצערה, אבל החשובה, שנפעל.

אין ההיסטוריה רגילה כלל וכלל לפנק אותנו, עד כדי כך, שנוכל לחשוב על הופעת הרצל חדש בקרוב בימינו. את הרצל החדש עלינו ליצור בעצם ידינו על ידי אגודה חזקה, התמסרות וכשרון להכניע את נטיותינו הפרטיות לטובת מטרות הכלל ודרישות הרוב. עלינו ליצור הרצל־חדש. אבל לא בצורת האיש־הגואל כי אם העם־הגואל. הגבור החדש הזה אין עיף ואין כושל בו ולא יבהל מהצלחה מועטת וטעיות לפרקים. שאי־אפשר לגמרי בלעדיהם בדרך קשה כזו, ולכשיוצר הרצל חדש זה, כשלפנינו יהיה עם בעל־הכרה הגואל את עצמו, וצועד אל מטרתו בצעדים בטוחים, מבלי להסוג אחור, אזי תהיה הרשות בידנו לחזור על הקריאה

הנשנית כעת לפעמים כה קרובות: **הרצל לא מת!..** וזאת תהיה המצבה היותר מתאימה לזכרון מורנו.

תלמידיו הקרובים, שבגורלם נפל האושר לעבוד כל הזמן בהנהלתו — חברי הועד הפועל המצומצם — היו הראשונים שיצאו לקיים את רצונו זה. הם שהרגישו ביתר עוז את תגרת יד המהלומה הקשה ושהכירו יותר מאחרים את גודל האבדה, עצרו בכל זאת כח להחזיק מעמד על הגובה הדרוש, והם ממשיכים עכשיו שורת עבודות, שהתחיל עוד הרצל, בימי חייו, לפי הוראותיו המפורטות והמדויקות. יחד עם כל חברי הועד־הפועל שהתאספו להלויה החליטו לקרוא לקונגרס גדול, שעליו יוטל לתת את ההוראות הדרושות ויפויי־כח חדשים ולהכשיר את בנינה וארגונה של הסתדרותנו למצב שנוצר אחרי הפקד מקום האישיות המרכזית הזאת שרכשה לה כח של סמכות כביר רוב.

זה יהיה הקונגרס הראשון בלי הרצל, וגם הראשון שישתתפו בו ציר אחד על כל 200 שוקלים. אל הקונגרס הזה צופיות ומצפות עיני כל העולם: חלק בתקוה ואמונה כי עניננו נמצא במצב איתן ובטוח וכי מותו של יוצר תנועתנו ירעיד ויזעזע רק את נשמותינו, אבל בשום אופן לא ימוטט את יסודות התנועה. ואחרים בשמחה לאיד, שבמותו של הרצל תתפורר ותתפזר כל התנועה. הקונגרס הזה יצטרך לתת את תשובתו לכל אלה. הפעם צריך הקונגרס לשמש במה לא רק לפתרון שאלות מעשיות כי אם גם להפגנה. חלילה לנו להשלים עם הרעיון שמספר הצירים בקונגרס הזה יופחת עד כדי מחצית או שליש ממספרם בקונגרסים הקודמים ושגם סכום פעולותינו בשנה זו יופחת באופן מורגש מסכום הפעולות בשנים הקודמות.

עלינו לעשות מיד מפקד מלא לחיל הממשי וחיל המלואים שבמחננו והקונגרס ישמש גם הפגנה לתוצאות המפקד. יחד עם זה דרושים לנו גם צירים שיוכלו לנתח את המצב ולמצוא את החוטים המתאימים להמשכת הפעולה...

צ. ברוק

אוגוסט, 1904

נחום לוין, חבר הכנסת

מזכרונותי מעיר וויטבסק

נולדתי בעיר וויטבסק ובה ישבתי עד גיל 16. כמה תמו־נות מחיי שם בולטות בזכרוני ואם אולי אין לתמונות אלה שייכות ישירה לעיר ויטבסק, קשורות הן בזכרונותי עם העיר הזו, ונהר דוינה הרחב שעובר בה.

∴

אביה של אמי, דוד נוחימובסקי, עסק במסחר הפשתן בשותפות עם ארבעת בניו ואבי ז"ל, מיכאל מנדל לוין. רוב עסקיו היו עם צרפת. כרגיל באותם הימים בין סוחרים בעלי שם, מלה בעל־פה כוחה היה כחוזה חתום על בול בימינו, ולכן היה מוכר את הפשתן לפי הצעה במברק. בשנת 1914 מכר סבי פשתן לצרפת. כעבור זמן קצר פרצה לפתע מלחמת העולם הראשונה. כתוצאה, החלו המחירים לעלות מיום ליום ומחיר הפשתן עלה מיד פי שלושה. רבים היו אלה שהמליצו לסבי — אז ראש החברה — לשלוח טלגרמה ולבטל את המכירה של הפשתן בטענה שמלחמה היא „פורס מג'ור" כידוע לכל, אך הזקן דוד נוחימובסקי התעקש. ועוד היום, כעבור שנים רבות, מצלצלות באזני מליו הגאות, מלים של סוחר בעל עמדה וכבוד עצמי: „דוד נוחימובסקי לא יפר את הבטחתו הוא בגלל זה שהמלך וילהלם הכריז מלחמה על המלך ניקולי"...

∴

בשנת 1918, בגמנסיה רוסית שפעם נקראה על שמו של אלכסנדר הראשון, רבו התלמידים הנוצרים עם היהודים. בתוך המריבה התפרצתי באמרי שקצה נפשי בבריונים אנטישמיים ושרצוני לנסוע מרוסיה. כשנשאלתי בלגלוג: לאן תשים פעמיך? עניתי: „לארץ ישראל".

למחרת היום נגשו אלי מספר תלמידים יהודים והעירו לי שהייתי בלתי זהיר מאד בהצהרתי הפומבית. ובלחש הוסיפו, שאמנם הם ציונים ויש להם אפילו חוג קטן שאליו הזמינוני להצטרף. בראש אותו החוג עמד אז משה גליקין המנוח, ממשפחה ציונית ותיקה בעיר.

וכך נכנסתי לחוג תלמידים ציוני (בלתי ליגלי) שמנה אז כתריסר חברים. נפגשנו בחשאי, למדנו את השפה העברית ואת דברי ימי עמנו, למדנו את מפת־הארץ הרחוקה שאליה השתוקקנו, והיינו בטוחים שהננו הציונים היחידים ברוסיה. אך בשנת 1921 הגיע לויטבסק שלמה מאירוביץ, סטודנט צעיר ממוסקבה, בנו של העסקן הציוני הנודע צבי מאירוביץ, בשיחה זהירה סיפר לנו שהוא נמנה על הסתדרות „החבר", הסתדרות הנוער המתלמד הציוני, ושלתנועה זו יש סניפים בכל הערים בעלות ריכוזי יהודים. כעבור זמן מה, הכניס גם את צעירי ויטבסק לרשת של „החבר" הרוסי, שבו הייתי פעיל עד לעברי לגור במוסקבה.

∴

בסוף שנת 1922 באנו, מאירוביץ ואני, לבלות את חופש־תנו בויטבסק, ובעיקר לאסוף כספים בשביל העתון „יברייסקי סטודנט" (הסטודנט העברי). ביקרנו אצל מספר יהודים אמידים ועניננו בעין יפה. שמחנו להצלחת הפעולה שנחשבה בבלתי־ליגאלית בעיני השלטונות והמשכנו בפעולתנו. אך שמחתנו לא ארכה. באחד הבתים נתפסנו ע"י ג. פ. או. (המשטרה החשאית) ונאסרנו. הובילו אותנו למרתף של הג. פ. או. ושם נחקרנו ארוכות. אך אנחנו הראינו לחוקר כי בידינו הרשות, חתומה ע"י העתון, לאסוף כסף, וכן עלה בידינו לשכנע את החוקר, שלמזלנו לא היה בתוך הענינים, שהעתון „יברייסקי סטודנט" הוא ליגלי ושיש לו רשיון להופיע, אם כי היפוכו של דבר היה האמת...

בפעם זו נחלצנו ממרתפי ג. פ. או. הנוראים, אך כעבור שנתיים חזרנו אליהם לזמן יותר ממושך...

משה די שליט

על מצפה מכבי אש

בטבור העיר, במקום הגבוה ביותר, ובהצטלבות שלושת הרחובות: „סמולנסקיא", „סובורובסקיא" ורחוב „ל. טולסטוי" („פודווינסקיא"), היתה ככר רחבה ובתוכה גינה, בצורת משולש, נטועה עצי־נוי ובה הרבה ספסלים לרשות המבקרים. הגינה היתה תמיד מלאת אנשים ובעיקר יהודים. כאן היה מקום לפגישות של סוחרים, עסקנים, פקידים ואמנים וסתם בטלנים. הפינה הזאת היתה דומה ל„פרלמנט" התל־אביבי בשדרות רוטשילד.

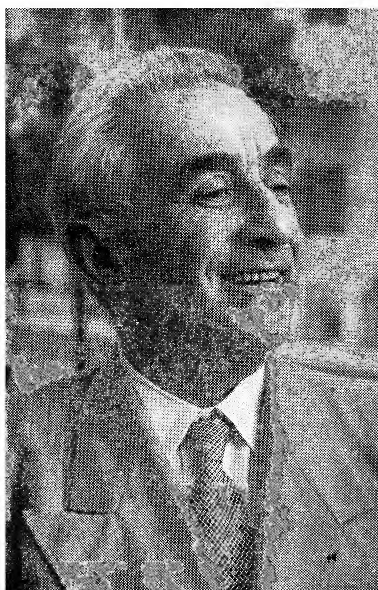
מול הגינה, מעבר הכביש ברחוב „סמולנסקיא", עמדה כנסיה קטולית עתיקה. בכל יום ראשון ובימי החגים הנוצריים, בשעות התפילה בכנסיה, התרוקנה הגינה ממבקרים יהודיים, ובכלל השתדלו היהודים בשעות אלו שלא לעבור על יד הכנסיה והלכו דרך רחובות צדדיים כדי למנוע שמיעת צלילי העוגב, שנוגן בזמן התפילה בכנסיה.

בגבול השני של הגינה עמד בנין גדול בן שלוש קומות שהיה מיועד בשביל עירית ויטבסק. מעל הגג המרובע של העיריה נבנה מגדל של מכבי־אש בגובה של 30—40 מטרים מעל פני הקרקע, וזה היה הבנין הגבוה ביותר בעיר ויטבסק. למעלה מעל המגדל נבנה באמצע הגג השטוח של המגדל חדר חניה בשביל התורני ממכבי־אש, ומסביב החדר היתה טיילת רחבה ומעקה מסביב הבנין. מעל הגג של חדר החניה התרומם לשחקים עמוד גבוה מאוד, ולפסגתו היה מרים התורני כדורים אדומים, כדי לציין ולבשר לתושבי העיר באיזה חלק העיר נפלה אש. אם על העמוד נתלה רק כדור אדום, הרי זה אומר, שהשריפה היא באזור הגדול („אף דער גרייסער זייט"), שני כדורים אדומים ציינו, שהשריפה בחלק השני של העיר, ז. א. באזור המאוחד: „זארצייע" ו„זדונובה", ואם על העמוד מתנועעים שלושה כדורים באלכסון בצורת שורק, פירוש הדבר שהדליקה נפלה באזור הקטן („אף דער קליינער זייט") של העיר.

בהסכמת ראש העיר ניתנה לי רשות לעלות דרך מאות מדרגות לולייניות לטיילת המגדל ולראות מלמעלה ומכל הצדדים את כל העיר ואת גבולותיה.

עיר יפה היתה ויטבסק. אדריכל העיר, שהכין את תכנית בנין העיר, היה, כנראה, איש מוכשר מאוד, הוא ניצל את הטבע היפה ורב־גווני של המקום, המיועד לבנית העיר, וקודם כל בחר וקבע את השטחים היפים והגבוהים בשביל מגרשים ציבוריים ולקח לצרכי הציבור שטחים גדולים וביד רחבה. הודות לזה היתה העיר עשירה בגנים גדולים, ככרות רחבות ובמספר רב של מגרשי־בנין בשביל בנינים ציבוריים, כגון בתי ספר, בתי חולים, בנינים לצרכי דת, משפט, משטרה וכדומה.

הגן הציבורי, ה„גוברנטורסקי בולבר", למשל, שהכיל בתוכו גם את המורד לנהר דווינה, השתרע על שטח של אלפיים דונם בערך, והככר „סובורנאיא פלושצ'אד", שהכילה כמאה דונמים אדמה, ריכזה בתוכה את כל שלושת הרחובות הראשים של שלושת האזורים הנ"ל. בכל ככרות העיר קבע האדריכל את תחנות החניה בשביל עגלונים, ולא היתה שוב בעיה איפה להעמיד עגלה באורך הרחובות. כן סימן האדריכל בכל איזור ואיזור של העיר שטחים עצומים בשביל השווקים הפני־מיים: „סמולנסקי בזר" ו„קונניה פלושצ'ד" באיזור הגדול, „מוגילובסקי בזר" בחלק השני של העיר ו„פולוצקי בזר"

משה די שליט

באיזור הקטן. באמצע העיר, על גבול הככר „סיבורנאיא פלושצ'ד" סימן האדריכל רחוב לא ארוך, אבל רחב, כרחוב הראשי של כל העיר המחבר בתוכו את כל האזורים, ושמו היה: „זמקוביא". ברחוב הראשי הזה נפגשו כל שלושת הרחובות הראשיים של שלושת האזורים: „סמולנסקיא" באיזור I, „מוגילובסקיא באיזור II ו„ואקזלניא" באיזור III.

לאורך כל הרחובות הראשיים ומשני הצדדים היו מדרכות רחבות סלולות באספלט ובצדדים נטועות בשדרות, כל הכבי־שים היו סלולים. הרחובות הראשיים וגם הצדדיים היו מסומ־נים בקוים ישרים ולאיש זר קל היה למצוא כל רחוב ובית שהוא חיפש.

במבט מעל המגדל למטה בלטו בעיקר על פני האדמה זרמי־מים כאילו בתוך תעלה יצוקה ארוכה ורחבה ודומה לאות דפוס „ע". זהו הנהר: „זאפאדנאיא דווינה" עם זרועה „ויטבה". שטחי האדמה הגובלים עם גדות שני הנהרות היוו שלושה חצי־איים של העיר הקשורים בינם בגשרים. בגלל החלוקה הטבעית של כל שטח העיר על ידי שני הנהרות האלה, חילק האדריכל העירוני את העיר ויטבסק לשלושה אזורים ראשיים. לאורך ובאמצע שלושת הרחובות הראשיים של

שלושת האזורים העירוניים עמדו עמודי חשמל ובתוך המסלול היו מונחים פסי ברזל, שעליהם רצו בשני הכיוונים קרונות חשמליים (טרמוויי). התחנה המרכזית (דיפו) שסיפקה את הזרם החשמלי לכלי הרכב הנ״ל, וגם לתאורת הרחובות הראשיים הנ״ל, ולכל בתי מגורים ולבתי מסחר, שנבנו באורך כל הרחובות הראשיים, נמצאה ברחוב „ז׳דנובסקיה״ והקונצסיה להספקת זרם חשמלי בעיר היתה ביד חברה בלגית.

לאורך כל יתר הרחובות, ללא רשת חשמלית, היו תקועים באורך המדרכות עמודי עץ לא גבוהים עם פנסי זכוכית ובפנים היו מנורות נפט לתאורת הרחובות בלילות. במקומות יותר מרכזיים צצו לאורך הרחובות עמודים יותר גבוהים עם פנסי־גז.

באביב היו שני הנהרות, שנשאו על שכמי הזרם גושי קרח, עולים על גדותיהם ולפעמים היו בעיר שטפונות, ותושבי העיר, ובעיקר דלת העם, שבתיהם היו בנויים במקומות הנמוכים בקרבת הנהרות, כמו „פודלר״, או „פודווינסקאיא״, היו עוזבים את בתיהם ולאורך הרחובות, השטופים במי הנהרות, שטו מצילים בסירות, כדי להציל את הנפשות והרכוש.

מיד אחרי גמר תנועת הקרח (לידוחוד), התחילה לאורך כל ה„דווינה״ תנועת רפסודות־עץ מיערות המחוז ויטבסק לכוון הנמל ריגה על הים הבלטי. התנועה הזאת היתה נמשכת במשך כל הקיץ — במשך החורף היו מביאים מהיערות את העצים לזרועות הדוינה ושם היו מרכיבים את הרפסודות, ובהתחלת האביב היו מעבירים אותן לדוינה ומכוונים אותן לאורך הנהר עם הזרם לכוון הים הבלטי.

החל מאביב עד גמר הסתיו היו מפליגות בשני כיוונים לאורך הדוינה אניות קיטור להובלת נוסעים וסחורה לערי הסביבה, המונחות על גדות הנהר, כמו: „אולה״, „לפל־סורז״. וליז׳״, „בשנקוביצי״, רודניא״ וכד׳.

החל מאביב היה קיים שרות־סירות ציבורי ועירוני במשך יום ולילה מהאיזור הגדול לאיזור הקטן, ולהיפך. שתי תחנות כאלו היו בעיר במרחק של 2 קילומטרים אחת מהשניה.

בתקופת החורף, כשהדווינה היתה קפואה ומכוסה קרח עבה, נפתחו לאורך הנהר דרכים בין עירוניות חורפיות בשביל מזחלות בין העיר הראשית ובין הערים והסביבה של המחוז, בקרבת הנהר, דרכים יותר קצרות מהכבישים.

תחנת הרכבת, באיזור הקטן של העיר, היתה תחנה גדולה וחשובה ברשת הכללית של פסי הרכבת ברוסיה. מספר ערים של המחוז, כגון „דוינסק״, „רזיצה״, „פור־לוצק״. „נבל״ היו יושבות על יד פסי הרכבת.

בקצה העיר מצפון־מערב היתה נטועה חורשה גדולה „צרגרד״, מקום שם היה הנוער היהודי מכלה את השבתות ואת החגים. באיזור הזה גרו רק יהודים, בנו את בתיהם בני קומה אחת, אבל בכל חצר של בית ניהלו משק חקלאי זעיר גידלו עצי פרי, ירקות והחזיקו ברפת 2—3 פרות ובחצר היו תמיד עופות: תרנגולות, ברווזים או תרנגולות הודו, יונים, וכדומה.

לא רחוק מעיר־גנים זו התפתח שטח נוסף לאיזור הדירות והחלוקה כללה חלקות יותר קטנות בנות 1—2 דונמים. השטח הזה התפתח בעיקר אחרי גמר המלחמה עם יפאן (1904) ואחרי הריבולוציה הראשונה ברוסיה (1905) ונקרא „פיסקאוואציק״.

בקצה השטח המיועד לאיזור הדירות על גדות הנהר דוינה, על הגבעה הגבוהה נבנתה ברכת־לחץ של מים בשביל הספקת מים לתושבי העיר. את המים שאבה העיריה מהנהר דווינה דרך מסנן ואגרה את המים בברכה הראשית הזאת. עד הריבולוציה השניה (1917) הספיקה העיריה להניח רשת צינורות לאספקת מים רק בבתים שנמצאים באורך הרחובות הראשיים, אבל רוב האוכלוסיה של העיר המפוזרת ברחובות הצדדיים ובפרברי העיר, היה מקבל את המים באופן פרימיטיבי מאוד, בכל העיר היו תחנות מים אזוריות שנקראו „וואדאקאצ׳קי״.

לתחנות האזוריות סיפקה את המים התחנה הראשית מהברכה המרכזית. בכל בית היתה חבית מים גבוהה מעץ ומכוסה במכסה עץ. את המים מהתחנות האזוריות היו מביאים בשלוש דרכים: א) אם לבעל הבית היתה עגלה וסוס, היה מביא את המים בחביות קטנות מהתחנות האזוריות והיה משלם לסוכן התחנה את המחיר הקבוע, או ב) היו שואבי־מים, שהיו ממלאים מהברכות האזוריות את החביות הגדולות על העגלות שלהם והיו מספקים את המים ללקוחות שלהם ברחובות נגד תשלום בעד כל דלי, או ג) בדרך יותר פשוטה: היו נושאים מים על השכם. בזה התעסקו בעיקר נשים נוצריות, הן היו שמות על שכמן אסל עם שני דליים, היו ממלאות את הדליים מים בתחנות האזוריות ומספקות את המים ללקוחות התמידיים שלהן נגד תשלום.

הנקוז בכל העיר היה מקומי, בכל חצר היו חופרים בור ופעם בשנה היו מריקים אותו במשאבות מיוחדות. את הזכיון להרקת הבורות מסרה העיריה לאנשים פרטיים.

*

זאת היא עיר ויטבסק, כשמביטים עליה מעל המצפה הגבוה. לפעמים קולטת האוזן של העומדים למעלה את הרעש העירוני ואז כובש את הצופה רצון עז לרדת למטה, לטייל לאורך הרחובות, לפגוש את האנשים, לבקר את בתיהם, לשוחח אתם, להאזין לדופק החיים בתוך בתיהם.

הנה ירדתי מהמדרגות של המגדל והנני מטייל לאורך הרחובות הראשיים, החל מתחנת הרכבת המרכזית.

לוא הייתי איש זר ולא בן ויטבסק, ואחרי שקראתי את השלטים של בעלי החנויות וגם את השמות של הדיירים והמשרדים הרשומים על לוחות הדיירים בכל חצר הבית לאורך כל הרחובות. הייתי אומר שעיר ויטבסק — זאת היא עיר יהודית טהורה, שנבנתה ע״י יהודים ביזמתם, במרצם ובכספם.

ובעיקר מורגש, שוויטבסק היא עיר יהודית, בשבתות ובימי חגים יהודיים, כשכל החנויות, משרדים, בתי חרושת סגורים ושובתים. וכשהרחובות התרוקנו כאילו שקט פיזי שורר לאורך כל הרחובות. אפילו במשרדים ממשלתיים, כגון: בנק ממלכתי, נוטריון, בית המשפט ובית הדואר והטלגרף וכדומה.

אין שום תנועה בימי חגים יהודיים והפקידים יושבים וקוראים ספרים, או עתונים, בגלל חוסר עבודה. פעמיים בשבוע באים אנשי הכפר לעיר ומביאים לשווקים את תוצרתם למכירה: ביום שני וביום החמישי. יום החמישי הוא בגלל היהודים, הקונים מאנשי הכפר את התרנגולות, ביצים, תפוחי

אדמה, פירות ותוצרת אחרת ליום ששי, ערב שבת.

התקופה בין הריבולוציה הראשונה ועד התחלת מלחמת העולם הראשונה (1905—1914) היתה המזהירה ביותר בהת־פתחות הקהילה היהודית בוויטבסק, התעמולה הסוציאלית בעיירות ובכפר, האסיפות הבלתי ליגליות ביערות ובמקומות נסתרים אחרים בהשתתפות אנשי חוץ, סטודנטים, מורים ואחרים, הסודיות, המחתרת והסיסמאות כבשו את לב הנוער היהודי וכתוצאה מזה התחילה בו תסיסה להשתחרר מהשגחת ההורים ולבלות את זמנם יותר במחתרת.

משפחות שלמות ונוער רב עזבו את העיירות בפלך ויטבסק וגם זזו מעיירות של פלך מוהילב ובאו להתישב ולהת־פרנס בעיר ויטבסק וע"י זה לאפשר לילדים ללמוד בבתי ספר בלי לפגוע בשלמות המשפחה. הרבה מהנוער היהודי של העיירות הקטנות באו לוויטבסק לחפש עבודה והם על פי רוב נכנסו לעבוד בתור משרתים, או עובדים בחנויות, במשרדים. נפתחו עשרות חנויות חדשות.

התקופה השניה, שבה עלתה האוכלוסיה היהודית בוויטבסק, היתה בימי מלחמת העולם הראשונה. הרבה פליטים יהודיים עם בני משפחותיהם עזבו את מקומות מגוריהם בליטא ובלטביה ברצון טוב מיד אחרי שהגרמנים עברו את הגבולות ועלו על עריהם, והתישבו בוויטבסק. אבל היה סוג שני של פליטים, בשהמפקד העליון של הצבא הרוסי ניקולאי ניקולי־ביץ הכריח את היהודים, שגרו בגבולות עם גרמניה לעזוב את מקומות מגוריהם, מפני שהאשים אותם כבוגדים. לכן גדלה הקהילה היהודית בימי המלחמה ע"י הפליטים. מיד אחרי גמר המלחמה ואחרי כריתת ברית שלום עם גרמניה, התחילו הפליטים לחזור לליטא, ללטביה, לאסטוניה וגם לפולניה.

כל המסחר והיצוא הגדול של העצים לחו"ל מפלך ויטבסק היה בידי היהודים. בעיקר התעסקו במסחר זה בעיירות הפלך היושבות על שפת־הנהר דוינה: „אולה", „לפל", „סורז", „וליז".

המשפחה המפורסמת שליט מריגה, שהתעסקה במסחר עצים בקנה מידה גדול מאוד, הם כולם יוצאי „אולה". המשפ־חות בורסבנסקי, ישראל יעקב לוין ובניו ומשה־איצע לוין, קורשין, שהתעסקו במסחר עצים הם תושבי עיירה „וליז".

לויב הורביץ מוויטבסק, העשיר המופלג בכל הפלך, היה סוחר גדול של עצים.

גם המסחר והיצוא של תבואה מפלך ויטבסק היה בידי היהודים. הסוחר הגדול בתבואה היה העסקן הידוע בוויטבסק בר גרשמן. עליו מספרים שעוד באמצע המאה התשע־עשרה עסק בהובלת־סחורות בסירות גדולות באורך הנהר דווינה, אחרי כך התחיל לסחור בתבואה. כשלא היתה עוד רכבת, היה קונה מאנשי הכפר שוורים, מאסף אותם בעיר ואחרי כך היה מעביר אותם בכמויות גדולות ברגל מוויטבסק לעיר פולטבה ותמורתם היה קונה בפולטבה סוסים, שעליהם היה מוביל תבואה לוויטבסק, את הסוסים היה מוכר לאנשי הכפר, תמורת שוורים ועוד פעם חזר על אותו המסחר.

על ידי שיטת מסחר זו היה מוביל את התבואה מפולטבה לוויטבסק בחינם. בסופו של הדבר נעשה לסוחר הגדול והמפורסם בכל הפלך.

המסחר והיצוא של פשתן היה בידי מר חנטוב וגם בידי טובין ולוין, במסחר ואקספורט של שערות חזיר בקנה מידה גדול התעסק מר אליהו סובולביץ.

באיזור הקטן של העיר התרכזו כל הספקים ובאיזור זה בנו את מחסניהם. הסוחרים הגדולים היו:

מחסני קמח: גריגורי גרשמן וזלמן מרקוביץ
„ סוכר: מאיר גרשמן
„ סחורות קולוניאליות: ישראל מקלר
„ נייר: שמריה מקלר, קצנלבוגן
„ נפט ושמנים: דוד יכנין וגריגורי גלצר
„ ברזל ועור: ויטנברג, משה פיסרבסקי, נחמן פרנס, סטרונסקי
„ מנופקטורה: טריינין
„ פירות יבשים: נוטקין
„ דגים מלוחים: יכנין ומינדלין

בתי־המסחר הגדולים והסיטונאים התרכזו בעיקר באיזור הגדול והם: יורשי קלבנובסקי, האחים ספהיר, מאיר די שליט, גלזרמן, ריטבסקי, מינץ, שניאורזון, שיינפינקל, פינס, לויב מרקוביץ, לוריה, צרנומורדיק, שרשבסקי, בוסמרטני.

בתי החרושת הגדולים התרכזו בעיקר באיזור הקטן: בי"ח לטבק מיוחד עממי: „מַכּורקא" של האחים קלבנובסקי; בי"ח לבירה של לוינזון; בי"ח לשמנים של גלצר.

באיזור הגדול היו בתי חרושת ללבנים שרופות והיו שייכים למר י. ז. וולפזאן, האחים פרלשטיין, שבתאי די שליט ובניו.

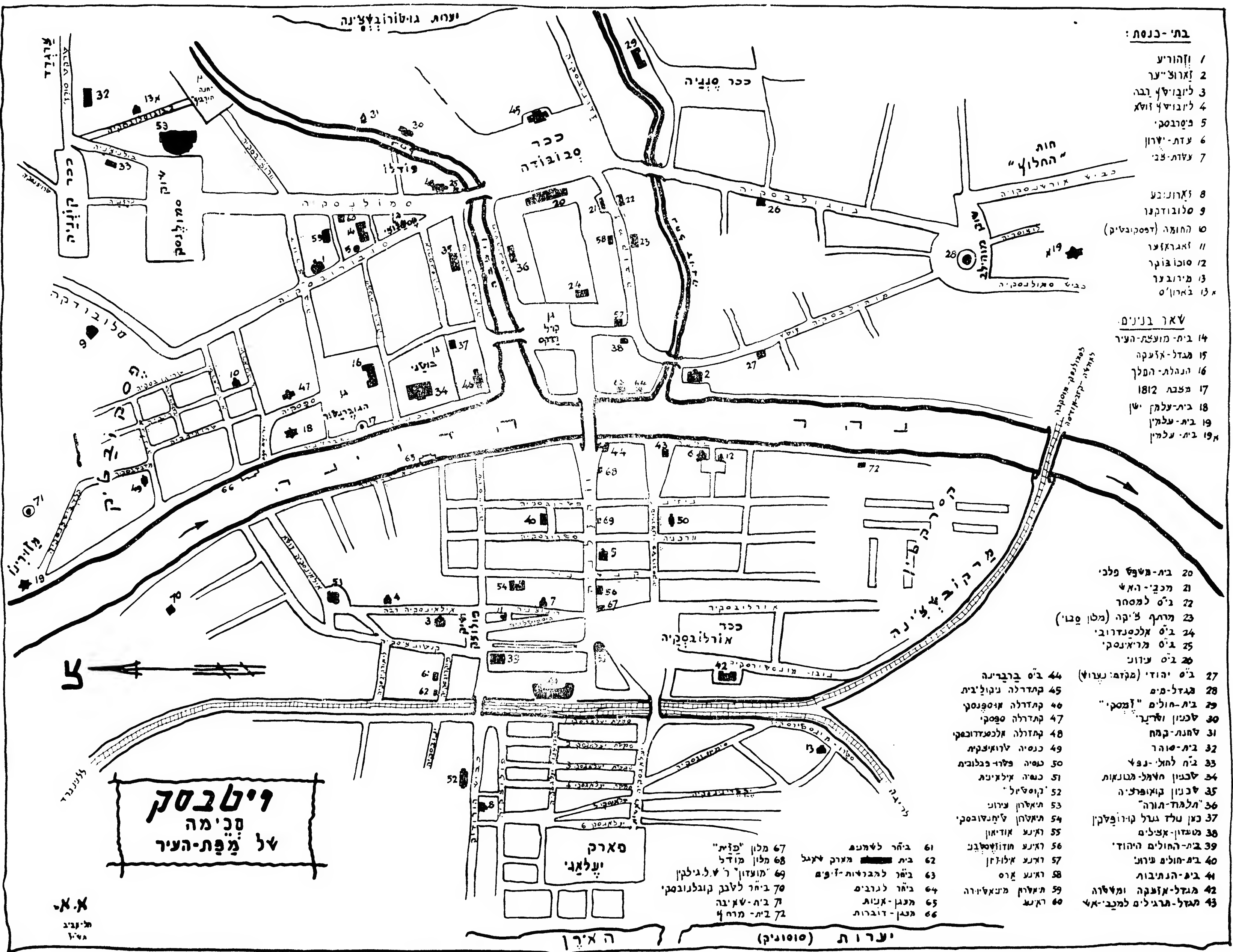
היהודים בוויטבסק והמחוז יצרו בידיהם את הכלכלה המקו־מית בלי שום עזרה מבחוץ. הרבה מכשולים עמדו בדרכם מצד הרשויות המקומיות והממשלתיות. רק במרצם, ביזמם ובכוחם השיגו תוצאות גדולות אחרי עבודתם הקשה ומסורה.

האשה היהודיה עזרה לבעלה בהנהלת העסקים וביצירת האמצעים להחזקת המשפחה.

הסוחרים היו עושים עסקים גדולים, אבל הרווח היה קטן מאוד בגלל ההתחרות, ולפעמים עבד הסוחר גם בלי רווח בכוונה לשמור על הלקוח, או לשם קבלת כסף במזומנים בשביל פרעון חוב.

המצוקה הזאת, התנאים הקשים בפרנסת העסקים, חוסר ליקוידיות כספית במסחר והדאגה המתמידה למזומן, יצרה בנפש הסוחר הוויטבסקאי את הנטיה לעזרה הדדית; ליצירת מוסדות של גמילת חסדים. בכל בית כנסת, בכל חברה, וליד כל ארגון מפלגתי, או בלתי מפלגתי, אפילו בכל משפחה מסונפת נוסדה קופת גמילות חסד, במטרה לעזור למתפללים, לחברים ולבני משפחה הזקוקים בהלואה — לקבל את ההלואה בלי רבית, ועל הלווה להחזירה בזמן הקבוע.

רק בזמן המלחמה השניה הוטב המצב הכספי אצל סוחרי ויטבסק. וזאת היתה בתקופת האינפלציה. המחירים קפצו באותו הזמן, שהמחסנים היו מלאי סחורות ורק הודות לקבלת רובלים אינפלציוניים יכול הסוחר לצאת מכל החובות ועוד נשאר לו בקופה הרבה הרבה כסף מזומן. אבל הבולשביקים גזלו ממנו כל מה שחסך בזיעה ובסבל נפש במשך כל זמן קיומו. הבולשביקים נטלו את הרכוש ובא היטלר ונטל את הנפש.

ויטבסק
סְכֵימָה
של מַפַּת-העיר
בתי-כנסת:
1 וְזהוריע
2 זַארוּצ"יער
3 ליובַוישץ רַבה
4 ליובוישץ זוטא
5 פּיסַרבסקי
6 עדת-ישרון
7 עטרת-צבי
8 זַארוּנִיבע
9 סלובודקער
10 החומה (דפסקובטיק)
11 זאגראָזער
12 סוכוּבוקר
13 מירובער
13א בארון'ס
שאר בנינים
14 בית-מועצת-העיר
15 מגדל-אזעקה
16 הנהלת-הפלך
17 מצבת 1812
18 בית-עלמין ישן
19 בית-עלמין
19א בית-עלמין
20 בית-משפט פלכי
21 מכבי-האש
22 בי"ס למסחר
23 מרתף צ'יקה (מלון סֵבוי)
24 בי"ס אלכסַנדרובי
25 בי"ס מריאינסקי
26 בי"ס עירוני
27 בי"ס יהודי (מקדם: נערות)
28 מגדל-מים
29 בית-חולים "זֶמסקי"
30 טכניון ולריבר
31 טחנת-קמח
32 בית-סוהר
33 בי"ח לחולי-נפש
34 טכניון חשמל-תנועות
35 טכניון קואופרציה
36 "תלמוד-תורה"
37 כאן נולד גנרל קורופטקין
38 מועדון-אצילים
39 בית-החולים היהודי
40 בית-חולים עירוני
41 בית-הנתיבות
42 מגדל-אזעקה ומשטרה
43 מגדל-תרגילים למכבי-אש
44 בי"ס בַרבַרינה
45 קתדרלה ניקולַיבית
46 קתדרלה אוספֶנסק
47 קתדרלה ספסקי
48 קתדרלה אלכסנדרובסקי
49 כנסיה טרואיצקית
50 כנסיה פטרו-פבלובית
51 כנסיה אילאינית
52 "קוסטיול"
53 תיאטרון עירוני
54 תיאטרון טיחנוביבסקי
55 ראינע אודיאון
56 ראינע חודוזֶסטבֶנו
57 ראינע אילוזיון
58 ראינע אֶרס
59 תיאטרון מיניאטורה
60 ראינע
61 ביח"ר לשמנים
62 בית [redacted] מארק שאגאל
63 ביח"ר להברשות-זיפים
64 ביח"ר לגרבים
65 מנגן-אניות
66 מנגן-דוברות
67 מלון "פַּזִית"
68 מלון מודל
69 "מועדון" ר' ש.ל.גילקין
70 ביח"ר לטבק קובלנובסקי
71 בית-שאיבה
72 בית-מרחץ
יערות גוטורובצ'ינה
ככר סֶנַיָה
חות "החלוץ"
ככר סבובודה
ככר קוֹנַיָה
שוק סמולנסק
גן בוטני
ככר אורלובסקיה
מרקובצ'ינה
נהר דוינה
פארק יֶעלֶאגִי
יערות (סוסוניק)
האירן
א.א.

שמעוןווליקובסקי

תולדותיו

שמעון ווליקובסקי נולד בעיר מסטיסלב (פ. מוהילוב). בשנת 1859. הוא ביקר בחדר יחד עם שמעון דובנוב.

במשפחת אמו היתה עוברת מדור לדור מגלת יוחסין עתיקה שהעידה על התיחסות המשפחה על צאצאי עזרא הסופר. כמו־כן התיחסה על ר' יוסף קארו, אשר בניו אחריו ישבו, לפי דברי ג ר ץ, בתורכיה.

ימי נעורים קשים עברו על שמעון ווליקובסקי. בהיותו בן ארבע־עשרה עזב בחשאי את בית אביו והלך ללמוד בישיבת מיר. שם נחשב למתמיד הישיבה וכל ימי לימודיו במיר לא ראה את השמש בעלותה ובשקעה. רוב שעות היום למד בעמידה ובלילות היה מוזג מים תחת כפות רגליו לבל תחטפהו שינה.

בימי עלומיו לווה את ר' יחיאל מיכל פינס בשעת צאתו לארץ־ישראל לעמוד בראש הפעולה הישובית.

הוא נמשך גם אחרי תנועת ההשכלה ולא רצה להיות רב בישראל. ואחרי שנות נדודים רבים יצא לעולם הגדול.

בימי הבילויים השתתף ביסוד אגודת חובבי־ציון בסמו־לנסק, בשנת תר"ן (1890), בשבתו עוד בסמולנסק, השתתף בקנית אדמת מחנים על־ידי העסקן השליח יעקב מזא"ה ז"ל.

בשנת תרנ"ג (1893) השתקע בויטבסק. בתור מורשה של ועד חובבי־ציון בויטבסק פעל את פעולתו למען ישוב ארץ־ישראל במסירות מיוחדת. יצחק ניסנבוים, שסייר בימים ההם את כל מקומות העבודה לטובת ישוב ארץ־ישראל ברוסיה, ציין לתהלה בדין־וחשבון אשר פרסם את פעולתם המצוינת של מר שמעון ווליקובסקי — המורשה בויטבסק ומר י. ל. גולדברג — המורשה בוילנא, בכתבו: „הבו גודל למורשים מוילנא ומויטבסק".

אחרי מאמצים רבים עלתה בידו להשפיע על בית הרבי מליובויץ' שהיו ידועים בהתנגדותם לחיבת־ציון, כי ינדבו לטובת הועד האודיסאי של חובבי־ציון.

בשובו מן הקונגרס הציוני השני, שבו הציע לפני הד"ר תיאודור הרצל את תכניתו הפינגסית ודן אתו עליה (בקונגרס זה נוסד, כידוע, אוצר התישבות היהודים — קולוניאל בנק), התמסר בכל חום לבו להפצת מניות הבנק ובידו עלתה — למרות התנגדותם של האנטי־ציונים שהסתמכו על הברון גינזבורג' — להעמיד את ויטבסק בין הערים שהצטיינו ביותר בהפצת המניות.

כשעבר לגור במוסקבה פעל הרבה לרכישת קרקע בארץ ישראל ולתחית השפה העברית. בין היתר השתתף בקנית אדמת מחנים. יסד אגודת „שארית ישראל" שרכשה אדמת מגדל ורוחמה. הוא תרם כסף בפרס להוצאת ספר ההסברה על הציונות, שחיבר ד"ר יוסף ספיר. בהוצאתו יצאו שני קובצי „השפה" בעריכת פרופ' קלוזנר. בשנת 1928 עלה דרך קוקז לארץ. פרסם „כתבי האוניברסיטה", הגה כמה תכניות לגאולת הארץ ולתחית התרבות העברית. נפטר בתל־אביב בשנת 1937.

בנו ד"ר עמנואל ווליקובסקי, יליד ויטבסק, רופא וחוקר בפסיכולוגיה, פרסם באמריקה ספרים באנגלית בחקר המקרא המבוססים על שיטות חדשות באסטרונומיה.

זכרונותיו על ויטבסק

חוק היה ברוסיה, כי כל יהודי החפץ לקבל זכות ישיבה ומסחר מחוץ לתחום המושב היה צריך לשלם במשך חמש שנים — ולא בבת אחת — באחת מערי התחום מס מיוחד בעד זכות מסחר — גילדיה של מדרגה ראשונה. המס הזה היה עולה אז קרוב לאלף רובלים בשנה. ואחרי עבור חמש שנים היו נותנים למשלם המס את הזכות לשלם את הגילדיה הראשונה מחוץ לתחום (חוץ ממחוזות־הקוזקים) ולגור שם כל זמן תשלומיו. ומכיון שהיה בדעתי לעקור את דירתי למוסקבה, מרכז המרכולת הגדולה, החלטתי לעבור למשך חמש שנים לעיר ויטבסק, שהיא בתחום המושב ולשלם שם את הגילדיה הראשונה. הייתי אז בימי עלומי, יפה תאר ויפה מראה, וכבר יצא לי שם בתור ציוני. חובבי ציון המועטים שבויטבסק האמינו בהשפעתי, ומשום זה פנה אלי מיד לבואי הצעיר סולובי, שהיה אז מורשה הועד האודיסאי, ויבקש שאקבל על עצמי את תפקיד המורשה.

העיר ויטבסק היתה עיר של חסידים כפופה להרבי מליובויץ, וחיבת־ציון לא התפשטה בה. בראש המתנגדים עמד ר' וולף סמלקס — שהתנגד גם לחיבת־ציון, מפני שלא ידע מה היא, והיא היתה בעיניו כמעשה נערות...

קרוב לראש השנה תרנ"ג קבעתי את מושבי בויטבסק. באתי אל בית התפילה להתפלל וכבדו אותי ביום של חג ב„מפטיר": „כה אמר ה', מצא חן במדבר עם שרידי חרב... עוד אבנך ונבנית, בתולת ישראל... עוד תטעי כרמים בהרי שומרון... הושע ה' את עמך, את שארית ישראל"...

ההפטרה הלאומית הזאת המלאה רגשות־יה הרעישה את כל בתי נפשי, ומעינות עיני נפתחו והיו למבול מים... אז הרגשתי בכל רמ"ח איברי ושס"ה גידי את הרעיון של תחית שארית־ישראל, ומאותו זמן מסרתי את כל לבבי לרעיון שארית ישראל.

ומאז היו המלים „שארית ישראל" קודש לי. וה„הפטרה" הזאת היתה לאמצעי של תעמולה גדולה על כל השומעים.

ויתלקטו אלי אלה המעטים שהרעיון הלאומי לקח את לבם, מבלי אשר ידעו מה מוטל עליהם לעשות, ובתוכם ד"ר ליברמן.

ד"ר ליברמן זה היה אדם יקר, שומר מצוה, היה קובע עתים לתורה והולך בשבת ברגל אל חוליו בלוית גוי צעיר, שהיה כותב על פיו את סממני הרפואה לחולים. והוא

אז צעיר לימים, וממילא עשה לו בזה פרסום...

הוא היה מהסס בשאלת חיבת־ציון: המותר או אסור? — אחרי כי הקול נשמע, כי בין חובבי־ציון יש אנשים חפשים בדעות וכי האכרים בארץ־ישראל מחללים את הדת. ובכל זאת גבר עליו הרגש והיה בא אלי ש„אחממו" בחיבת־ציון, וקיבל עליו לעזור לי.

ועוד איש אחד התקרב אלי — ד"ר קורלצ'וק, צנא מלא ספרי, שהיה תולה בכל תג שבתורה רעיונות היסטוריים מקוריים. הוא היה מלא מחשבות מקוריות על־דבר העבר העברי בארץ־ישראל, היה הוגה בו ומשמיע את דעותיו לכל שומע. הוא היה מסור בכל לבו לחיבת־ציון ולקניני היהדות. הוא חלם על יסוד ישיבת בן־זכאי, אשר חניכיה יעסקו בתורה ובמרעה צאן ויהיו בריאים גם בגופם וגם בנשמתם.

בעל מעוף היה האיש הזה, אבל מוזר במחשבותיו.

פעם בא אלי בהצעה לשלוח מטיפים לסין, לעשות בין הסינים נפשות לדת ישראל ולא הסכים לדעתי, כי „קשים גרים לישראל כספחת"...

בראש כת ה„מתנגדים" בעיר עמד הזקן ר' וולף סמלקס, ואף כי רוב יהודי ויטבסק היו חסידים, בכל זאת היה ר' וולף סמלקס מראשי המדברים, כי לפנים היה עשיר ולמדן והיה קורא דף גמרא לפני קהל שומעיו. וכשהיה הברון גינצבורג בפטרבורג צריך לקרוא לאסיפה את העסקנים מערי־השדה, כדי שיקבלו את דעתו ויסכימו להצעותיו, היה מזמין מויטבסק את ר' וולף סמלקס זה, והלה היה בא לפטרבורג ומנענע בראשו לכל מה שאמר הברון.

ובהגיע לאזני הידיעות, כי ר' וולף זה מתנגד ל„חובבי־ציון" — והימים ימי הפרעות בקורפו — בקשתי את הד"ר קורלצ'וק שילך עמדי לדבר עם ר' וולף בענין אתרוגי ארץ־ישראל ובכלל לשמוע את דעתו, מדוע הוא מתנגד לחיבת־ציון וגם משפיע ברוח זו על אחרים.

באנו לביתו לעת ערב. יצא לקראתנו זקן מופלג וחלש, בעל נימוס ובעל מידות.

השאלה הראשונה ששאלתי אותו היתה, אם הוא קורא עתונים עבריים ואת „המליץ" בפרט? תשובתו היתה שלילית. נדהמתי: איך אפשר הדבר שאיש יועץ בשאלות הכלל לא יקרא ולא ידע מכל הנעשה בעולם? אותה שעה נוכחתי, כי ההתנגדות באה רק מהעדר ידיעה. באשר הסברתי לו את שאלת האתרוגים וספרתי לו על מצבם של הפועלים ועובדי האדמה בארץ־ישראל, ועל מעשי־היוונים שונאי־נפשנו — הושיט לי את שתי ידיו.

למחרת בא הזקן הזה להחזיר לי ביקור מפני דרכי נימוס ודבר ברגש על דבר חובתנו כלפי אתרוגי ארץ־ישראל ועל הצורך להחרים את אתרוגי קורפו.

ועוד למשפחה אחת של מתנגדים לחיבת־ציון היתה השפעה בעיר, ועלי הוטל לפרוש את מצודתי עליה; הרי זו משפחת הרבי מליובויץ.

העיירה ליובויץ, מקום משכנו של הרבי ר' שמואל שניאורסון, היתה סמוכה לויטבסק. ר' שמואל היה מכובד מאד על כל קהל מעריציו, ואליו היו הולכים ונוסעים הרבה חסידים, וביניהם גם אנשי־שם וגבירים עצומים.

ר' שמואל היה, כפי הנראה, „תפוס מעט" להשכלה. בתו היתה משכלת בצרפתית, פורטת על הפסנתר ורחוקה מלאומיות — ואולי בסתר לבה גם מיהדות. כשהגיעה שעתה להנשא לא נמצא כי אם יהודי אחד גס ופשוט וגם גביר למחצה בויטבסק, שהתחתן ברבי.

ובנו ר' זלמן אהרן נתפס גם הוא להשכלה. אחרי פטירת ר' שמואל נתנו החסידים בו את עיניהם והכתירוהו במעלת רבי. הוא שימש זמן לא רב בכתר זה. אחר כך פנה עורף לחסידות: הוא קצר את בגדיו ונהפך לאירופי, אבל לבבו היה לב עברי כבתחילה.

בנו השני של ר' שמואל, שמנוהו אחר־כך לרבי, היה כבר רבי כדבעי אבל שונא ציון והוא היה מרעיש עולמות כנגד חיבת ציון, אשר לפי דבריו היא מחרבת את היהדות. הוא היה מכבד מאד את אחותו דבורה־לאה, ולא שם לב להתנהגותה החפשית, אשר עליה היו מרננים בעיר.

הבית הזה היה חומה בצורה בהתנגדות לחיבת־ציון וצריך היה להפילה ויהי מה.

ועל החומה הבצורה הזאת עליתי פעם במוצאי שבת וקבלו אותי בסבר פנים יפות. נזכרתי ב„רבי מכבד עשירים". חשבו אותי לעשיר, ודי היה בזה שלא תהיה „חיבת ציון" פסולה בעיניהם.

שפתו את המיחם. ר' משה ליב ור' זלמן אהרן, מי שהיה רבי, ישבו בהרחבה ליד השולחן הערוך ואני פתחתי בתעמולתי. ראשית דברי היו על צער חינוך בנים ובהמשך שיחתי אמרתי: שמעתי, כי יש לך, ר' משה ליב, בנים הגונים, אידיאליסטים, שבשום אופן לא ימצאו קורת רוח במחסניך הגדולים, כי נשמותיהם ממריאות לשחקים, ולכן הנני מנבא לך — ר' משה ליב — אחת משתי אלה: או שאתה תנחם ותתנחם ברוח חיבת ציון, או שהם ילכו בדרך שלא ישובו בה אליך.

למגנת לבי נתקיימה הנבואה הזאת. אחרי עבור כמה שנים נמסרו בניו של ר' משה ליב לגרדום, בתור ריבולוציונרים רוסיים...

דברי, שנאמרו בהתרגשות הלב, פעלו, לכל הפחות באותה שעה, כי ר' זלמן אהרן ואחריו ר' משה ליב הפרישו על ידי את תרומותיהם לועד האודיסאי ונעשו על ידי כך חברים לחיבת ציון.

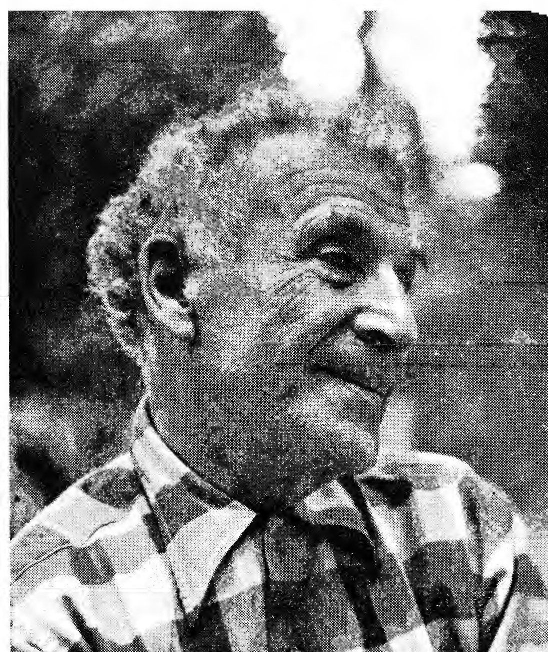
ובספר השנה של הועד — ראו גם תמהו — נדפסו בחשבון עיר ויטבסק הדברים האלה: „ראשי החסידים בכל הסביבה נדבו לחובבי ציון".

***

כל ישראל עמדו מרחוק, ורק יחידי סגולה, ונער יכתבם, היו „חובבי ציון".

מספרים כי צורר היהודים, פובידונוסצוב, אמר: בואו וראו, איזה ערך יש לעם זה שהוא מתפלל ומתחנן על גאולתו ושיבתו לארצו, וראו את ספר החשבון של הועד האודיסאי לישוב ארץ־ישראל, שכל הסך של נדבות הרשום בו הוא פרוטות...

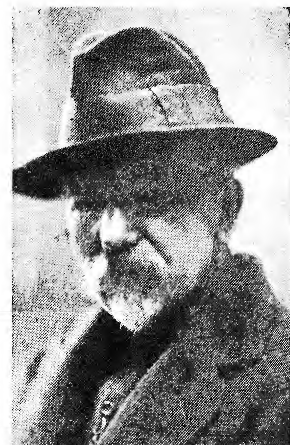
אמני ישראל בוויטבסק ויצירותיהם

הצייר מַרק שגל

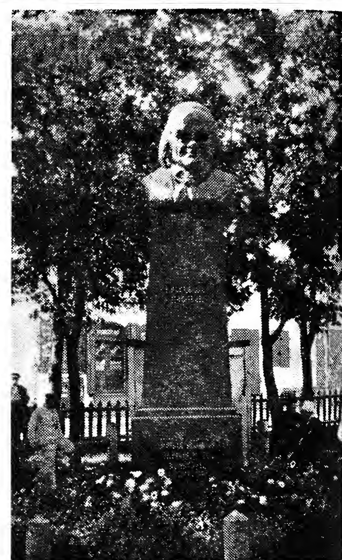
בלה שגל ז"ל

הצייר יהודה פן

בית הורי שגל בוויטבסק — צולם ע"י הצייר פן (בחולצה)

אנדרטה של המחנך פסטאלוצי
בגינת ליפקי בוויטבסק
מעשה ידי האמן בראזר

„הלויה", ציור שלמה יודווין

קיר בתערוכת הצייר בראזר (הצייר עומד מימין)

ש. אנסקי

שלמה זאנגוויל רפפורט נולד בוויטבסק ב־8 בנובמבר שנת 1863 במשפחה מיוחסת שמוצאה היה מן העיירה הסמוכה צ׳אשניק. הפסבדונים שלו אנסקי הוא על שם אמו חנה. אביו היה פקיד בבית המסחר של פוליאקוב במוסקבה והיה בא הביתה רק לעתים רחוקות. אנסקי התחיל לכתוב בשחר נעוריו. חיבורו הראשון היתה דרמה על חוויותיו הקשות ב„חדר״. על אותו נושא כתב אחרי כן בסיפורו הרוסי „במשפחה יהודית״. בן חמש עשרה התידד עם חברו למשך כל חייו, חיים ז׳יטלובסקי. בן שבע עשרה כבר יצא לתרבות ההשכלה ומתוך נאמנות לספרות הרוסית הקיצונית התחיל ללמוד מלאכה, מתחילה נפחות ואחר כך כריכת ספרים. בשנת 1881 יצא לליוזנו אבל מחמת רדיפות רב־המקום יצא לדווינסק. שם התחיל להתעניין יותר בחיי ההמונים הרוסים ופירסם את סיפורו הגדול ברוסית „בפונדק״ ואמנם באותו סיפור מתוארת גם משפחה יהודית. בסיפור „בחצר בעל האחוזה״ הוא מתאר רק נוצרים. הוא הצטרף לתנועה של „הליכה לעם״ ויצא לכפרי פלך טולה. זמן מה היה מורה במשפחה יהודית בכפר ליד יפרסוב, אחר כך עבד כמה שנים בין פועלים וכורים באגם הדוניץ וכן בין יחפנים. היה מרצה בכפרים ורוכש אימון ההמון למרות היותו יהודי. בשנת 1892 בא לפטרבורג ונכנס לחוג הסופר גלייב אוספנסקי. אותה שנה יצא לאירופה המערבית ושהה זמן מה בברלין ואחרי כן בברן. שם עברה עליו מרגדיה של אהבה לשארה של ז׳יטלובסקי. הוא יצא לפריס ועבד שם כבורך. בשנת 1894 הוזמן על ידי הוספר הרוסי הידוע פ. לאברוב למזכיר פרטי ועבד אצלו שש שנים עד מות לאברוב. אנסקי התקרב למפלגות המהפכניות אך לא השתתף בהן בפועל. הוא בא במגע עם אישים צרפתיים מהמחנה הקיצוני. הוא עסק בימים ההם בחקר הפולקלור הסוציאלי הצרפתי. בינתיים התקרב בהשפעת ז׳יטלובסקי ליהדות וחזר בסיפוריו ברוסית לנושאים יהודיים („מנדל טרק״) ועוד. הוא התחיל לפרסם בעתון היומי ביידיש בפטרבורג „פריינד״ שירים מקוריים וגם תרגומים מרוסית. הוא חיבר את „השבועה״ של ה„בונד״. היצירה הגדולה הראשונה שלו ביידיש היתה השירה „אשמדאי״. אחרי מהפכת הנפל הרוסית בשנת 1905 חזר לרוסיה ושם השתתף בבטאוני המפלגה הסוציאליסטית הרבולוציונרית. בימים ההם הוציא את ספרו הגדול ברוסית „העם והספר״. בעת ובעונה אחת פירסם את סיפורו הגדול ביידיש „בזרם״ שנדפס ב„פריינד״ וגם ברוסית בשם „בערוץ חדש״. בסיפור זה הוא ניתן שורה של טיפוסים מן הנוער המפלגתי היהודי .כן התחיל להתענין בפולקלור היהודי והצטרף לחברה ההיסטורית־האתנוגרפית היהודית בפטרבורג. הוא עמד בראש המשלחת המדעית מטעם הברון גינזבורג לאסיפת פולקלור יהודי וביקר בעשרות עיירות בווהלין ובפודוליה. אחד מפירות הפעולה הזאת היה המחזה שלו „הדיבוק״ שחיבר ביידיש וביאליק תירגם אותו לעברית והוא היה המחזה הגדול הראשון של „הבימה״ שלא ירד מן הבמה עד היום. כשפרצה מלחמת העולם הראשונה והצבא הרוסי הצארי עשה שמות בעיירות היהודיות שם השתתף אנסקי

ש. אנסקי עם בתו של ז׳יטלובסקי

בהגשת עזרה ואסף חומר לספרו הגדול „חורבן גליציה״ שתורגם גם לעברית ויצא בהוצאת „שטיבל״. מימי המלחמה הם גם סיפורי העם שלו שיצאו בשם „מגדל רומא״, אחת היצירות היפות ביותר שלו ביידיש. אחרי המהפכה בשנת 1917 נבחר לציר האספה המחוקקת, שכידוע פוזרה על ידי הבולשביקים. הוא התנגד לבולשביזם ובשנת 1918 יצא לווילנה שהיתה כבושה בידי הגרמנים. אחר כך יצא לוארשה ושם מת בשנת 1920 בבית החולים של ד״ר מ. הורביטש באוטבוצק. הוא נקבר בוארשה ליד ידידיו י. ל. פרץ ויעקב דינזון ועל גבי שלושת הקברים הוקם בשנת 1925 „אהל פרץ״.

חיים ז׳יטלובסקי מקדיש בספרו „זכרונות חיי״ כמה פרקים לידיד נעוריו אנסקי. שניהם עשו בעת ובעונה אחת את המפנה מהתענינות בבעיות הרוסיות להתענינות בבעיות היהודיות. ז׳יטלובסקי היה יותר פילוסוף ואנסקי היה יותר עממי. השירה שלו „אשמדאי״ הוא אוצר בלום של הדמיון העממי ומושגיו על העולם הבא, גיהנום וגן־עדן, סטרא אחרא וכדומה.

חיים ז׳יטלובסקי

חיים ז׳יטלובסקי נולד באושאצ׳י פרך ויטבסק. אביו יוסף בן למשפחה מתנגדית־יחסנית למד בנעוריו בישיבת וולוז׳ין והיה עילוי. הוא היה סוחר פשתן עשיר, מקורב לאדמו״ר מלובביץ. בן שלוש עברה המשפחה לוויטבסק. חיים למד עד גיל אחת עשרה ב„חדר״. בזכרונותיו צייר את ה„חדר״ בצבעים שחורים. בבית למד רוסית וכבר בילדותו היה עוסק בכתיבה. עבודתו הראשונה היתה מסירת תוכן הרומן הידוע של ביצ׳ר סטאו „אהל תם״ על שעבוד הכושים בעברית. אחרי כן התחיל לכתוב שירים ברוסית. ביחד עם חברו אנסקי, ידידו לכל ימי חייו, הוציא עתון בכתב ביידיש בשם „פעמוני ויטבסק״. אנסקי היה הפובליציסט וז׳יטלובסקי הבלטריסט. בשנת 1879 נכנס לגימנסיה והתרחק מן היהדות. לאחר שנים אחדות יצא לקאלוגה ואחר כך לטולה והשתתף בתנועת „הליכה לעם״. פרעות ראשית שנות השמונים קרבו אותו שוב ליהדות. הוא התענין בחיבת ציון. אבל במשך הזמן התרחק מ„חיבת ציון״ והתחיל לחלום על תחייה סוציאלית לאומית לא בארץ ישראל אלא בגלות ששם עתידה המהפכה להביא לא רק שוויון אזרחי אלא גם שוויון העבודה והחינוך וגם עצמאות לאומית תרבותית. בשנת 1886 יצא לפטרבורג ובשנת 1887 נתפרסם ספרו הראשון ברוסית „רעיונות על הגורל ההיסטורי של היהדות״. הספר עורר את הרוגז של העתונות העברית. העתון היומי העברי הראשון „היום״ הגדיר את הסופר החדש „עוכר ישראל״. גם ההיסטוריון שמעון דובנוב לא היה מרוצה מביקורת שהדפיס ב„ווסכוד״ מניתוח דברי ימי ישראל על ידי ז׳יטלובסקי. בסוף אותה שנה חזר לוויטבסק והתחיל שם להפיץ ספרות מחתרת רוסית. בקיץ שנת 1888 יצא לברלין ומשם יצא לציריך ללמוד באוניברסיטה. בשנת 1890 עבר לברן והמשיך שם את לימודיו. בשנת 1891 פורסם חיבורו הראשון ביידיש בלונדון בכתב העת „די פרייע וועלט״. היה זה תרגום חפשי של שירים מהפכנים. בשירה זו הצטיין ז׳יטלובסקי בלשונו. בשנת 1892 הוכתר בתואר ד״ר לפילוסופיה על הדיסרטציה שלו „ראב״ד הראשון״.

ז׳יטלובסקי השתתף בקונגרס הציוני הראשון בבזל באוגוסט שנת 1897 כעתונאי והסיק מסקנה שאולי מהווה הציונות תופעה מתקדמת ליהדות אירופה המערבית, אבל „לאירופה המזרחית הציונות היא בהחלט ריאקציונית ומזיקה״. למחרת הקונגרס נערכה בבזל אסיפה גדולה שבה השתתף גם הסופר ביידיש דוד פינסקי ובאותה אסיפה הירצה ד״ר ז׳יטלובסקי את התכנית היידישיסטית הראשונה. לאחר הפוגרום בקישינוב התקרב ז׳יטלובסקי לטריטוריאליזם. בשנת 1904 ישב ז׳יטלובסקי באמסטרדם. משם יצא לאמריקה שבה התחילה תקופה חדשה בפעולתו. הוא היה אחד מעורכי הבטאון של ס. ס. „דאָס פאָלק״ וכן השתתף בבטאון המחתרת של הסיימיסטים ברוסיה „ווזרוז׳דניה״. בשנת 1906 חזר לאירופה, ישב זמן־מה בלבוב ואחרי כן חזר לרוסיה ששם היה מועמד לציר הדומא מאת יהודי פלך וויטבסק אבל המועמדות שלו נפסלה. אחרי כן עבד בפינלנד למען מפלגת ס. ר. הרוסית. בשנת 1908 יצא שוב לאמריקה להשתקע. כאן ייסד את הירחון „דאָס נייע לעבן״ שיצא בהפסקות עד שנת 1913 ובו פירסם במה וכמה מחקרים פילוסופיים, סוציולוגיים, ספרותיים

ד״ר חיים ז׳יטלובסקי

ופובליציסטיים. הוא היה הוגה־הדעות הראשי של התנועה היידישיסטית הגלותית הלאומית. בשנת 1908 השתתף בועידה למען יידיש בצ׳רנוביץ בבוקובינה והיה בה יו״ר. הוא נתפרסם באמריקה כמרצה הטוב ביותר ביידיש. בשנת 1913 עשה סיבוב בערי האוניברסיטאות באירופה המערבית והירצה לסטודנטים היהודיים. בשנת 1914 ביקר בארץ ישראל ורצה להרצות ביידיש אבל לא ניתנה לו אפשרות לכך. כשנוסד העתון היומי „דער טאג״ בניו־יורק היה בו משתתף קבוע. הוא פירסם מחקרים רבים בירחון ביידיש של ליאסין „צוקונפט״. בשנות 1923—1924 ביקר באירופה והירצה כמה הרצאות בפולין, בליטא, בלטביה. בנובמבר שנת 1925 חגג יובל מלאות לו ששים שנה. הוא מת בשנת 1943 בקנדה.

הוא היה אחד המתנגדים הקיצוניים ביותר לציונות. אבל הצטיין באידיאליזם לפי דרכו והיה מטובי יודעי יידיש ובעלי הסגנון שבספרותו. ידע היטב עברית והכניס הרבה מושגים עבריים למחשבה ביידיש.

משה ז׳יטלובסקי

בבית הורי

אף על פי שנולדתי בוויטבסק הרי ביליתי את שנות הכרתי מחוצה לה. לפיכך אינני יכול לכתוב על חיי העיר בכלל וחיי יהודיה בפרט. אבל כשאני מתאר את החיים בבית הורי, ממילא אני מתאר חיי העיר.

נולדתי ברחוב זאמקובאיה בבית שנקרא בית אשת מאקאר ונחשב כאחד הבתים הגדולים בעיר. הורי קנו בית זה בשנת 1875 משום שאבי ראה למטה מכבודו להוסיף ולגור מעבר לנהר, ששם גרו הורי לאחר שבאו מן העיירה אושאצ׳י, מחוז פולוצק. אבי כבר היה בימים ההם סוחר יערות עשיר והיו לו עסקים גדולים עם ריגה, קניגסברג, ממל וערי נמל גדולות אחרות, וכבר טעם את טעמה של התרבות האירופית המערבית.

מובן מאליו, שעם המעבר לחלק היחסני של העיר נשתנה גם אורח החיים במשפחתנו והוא לבש יותר ויותר אופי בורגני אריסטוקרטי במקום אורח החיים החסידי הדמוקרטי הקודם.

את שנות הילדות שלי בבית ההוא אינני זוכר. אני מתחיל לזכור עצמי רק בבית הגדול שלנו בעל קומה אחת, שנבנה על מגרש בפינת שלושה רחובות: מוגילובסקאיה הקטנה, רזניצקאיה וסימטת רזניצקי. משפחתנו היתה מורכבת בימים ההם חוץ מן הסבא וסבתא מצד האב, וההורים עצמם גם מתשעה ילדים: שבעה בנים ושתי בנות. הבכור היה אחי חיים, שקרא לעצמו בימים ההם בשם הרוסי יפים וכבר היה לו בימים ההם חוג גדול של מעריצים, חסידי דעותיו המהפכניות והסוציאליסטיות. זוכר אני גם את ביתנו, שחזיתו יצאה למול הנהר הנהדר דווינה ואל מול בית הכנסת הגדול, בנין מפואר בעל חלונות צבעוניים מיוחדים במינם, ששמשו־תיהם השתקפו עם שקיעת החמה והקרינו את קרני השמש למי המנוחות של הנהר, שזרם ליד בית הכנסת לאורך גדה תלולה. לבית כנסת זה יש עבר מענין. אם אינני טועה, נבנה על ידי קהילת ויטבסק בימי הקיסר אלכסנדר הראשון לכבוד הנצחון על נפוליאון. כידוע היה באותה מלחמה נטוש קרב עז על ויטבסק בין הצבא הרוסי והצבא הצרפתי. עקבות הקרב נשארו בעיר גם בזמני: ההר לובישצה, שלמרגלותיו נבנתה לאחר זמן הגימנסיה. אנחנו הילדים היינו משחקים על אותו הר וכשחפרנו באדמתו היינו מוצאים לעתים קרובות לא רק כלי מלחמה, אלא גם עצמות אדם. לרגלי ההר נמצא מצד אחד גן הגימנסיה שהיה פתוח לכל האוכלוסיה ומן הצד השני בית הדין המחוזי. בימי ניקולאי הראשון הוחרם בית הכנסת על ידי השלטונות הצבאיים ונהפך לאורווה לגדוד הפרשים של חיל המצב. כל ההשתדלויות של הקהילה לבטל את ההחרמה לא הועילו. רק בימי מלכות הקיסר הליברלי אלכסנדר השני בוטלה ההחרמה, בית הכנסת פונה מן הסוסים ונמסר לקהל, אבל בלי זכות להתפלל שם. לתפילה הוקצו שני אולמות שליד בית הכנסת: אחד מלמטה ששם התפלל „המנין התחתון" ואחד מלמעלה ששם התפללו חסידי חב״ד. האגף העיקרי של בית הכנסת על הכיפה העצומה שלו בסגנון ביזנטי עמד מיותם כסמל הקיפוח היהודי.

רק בימי מלכות ניקולאי השני, זמן רב לפני תנועת השחרור, הצליחה הקהילה, שבראשה עמד בימים ההם אבי,

המהנדס משה ז׳יטלובסקי, אחיו של חיים ז׳יטלובסקי, כעת בישראל

לקבל לרשותה גם את בית הכנסת העיקרי. להצלחה זאת סייע ראש העיר קוניושבסקי, שכן ביתנו וחבר אבי מילדותם. ראש העיר היה גם ידיד שר הפלך, כמדומני ששמו היה דולגורוקי. לשיפוץ בית הכנסת הוקצב על ידי שר הפלך סכום ניכר מכספי מס הבשר היהודי. סכום עוד יותר גדול נאסף על ידי תרומות האוכלוסיה היהודית, בייחוד דלת העם. כל כך גדלה ההתלהבות של היהודים. בית הכנסת שופץ, ובחג השבועות נערכה בו התפילה הראשונה בחגיגיות. החזן היה בימים ההם צבי יוסף כהן, יליד העיר, שבא לשם זה במיוחד מריגה, ששם היה חזן בבית הכנסת הגדול. אותה שעה התארח בוויטבסק הזמר האיטלקי המפורסם באטיסטיני, ששר בתיאטרון העירוני והוא בא לבית הכנסת כדי לשמוע את החזן המפורסם. כתום התפילה ניגש לחזן ואמר, שאילו היו לו, לבאטיסטיני הקול, הסלסול והפיאניסימו של החזן היה כובש את העולם. הוא יעץ לו לעזוב את החזנות ולעבור לאופירה. החזן סירב וטען שהקדוש ברוך הוא חונן אותו בקול אך ורק לשם תפילה ואמירת הלל לבורא ולא לסתם תענוג אדם. אחרי כן הוזמן החזן לביתנו לקידוש והוא הנעים זמירות, הרב מטעם גיטלסון נאם נאום חגיגי. אבי דרש דרשה מסורתית מענינא דיומא. שמואל, שכבר סיים את הקונרבטוריה המוסקבאית בנגינת כינור, ניגן שירים לאומיים וסיים בניגונו של הרבי. היה משתה והיתה שמחה במעוננו. יום זה חרות בזכרוני עד היום.

הורי אמי

את הורי אמי, לבית ווינשטיין, לא הכרתי, הם מתו לפני שנולדתי ואני נקרא על שם סבא שלי, אני יודע עליהם רק לפי סיפורי אחי הקשישים וביחוד על פי סיפורי אמי. היא התגאה באביה ואמנם היה אדם יוצא מגדר הרגיל. הוא היה בעל יזמה רבה. בימי העמידה ולעת זקנה היה סוחר פשתן חשוב והיה מרויח מעשרים עד שלושים אלף רובל לשנה, סכום עצום בימים ההם. והוא היה מוציא את כל כספו: חלק היה נותן לרבי מלובביץ ואת היתר היה מוציא לחיים. לכל ילד או נכד היה שולח לרגל ברית או בר מצוה או אירוסין מתנות זהב וכסף במזומנים וארגזים שלמים מלאים יין ופירות, תה וקפה וכדומה. הוא השיא כמה נכדים וקרובים עניים, ולכולם נתן נדוניה וסבלונות. כל זמן שסבא משה חי לא היו עניים במשפחתנו. בכל חג וחג היו מתכנסים במקום מושבו באושאצ׳י במעט כל הילדים, החתנים והכלות ומי שלא יכול לבוא בעצמו היה שולח במקומו אחד הילדים. לסעודה היו מביאים מן המרתף דגים מעושנים גדולים, כל מיני יינות ובירה אנגלית בכדי נחושת גדולים.

סבתא חיה היתה יפת תואר והיתה לובשת אפילו בימות החול שמלות משי. בשבת ובחג היתה עונדת כמה שרשראות של מרגליות, עגילי יהלומים ארוכים ועל ראשה צניף עשוי מסודר משי טורקי אמיתי. בחנות שלהם ישבה סבתא, ואילו סבא היה תמיד בדרך: או בעניני עסקים או אצל הרבי. בחנות היו מוכרים סחורות לבעלי האחוזות ולאכרים והמחזור היה גדול. המכירה היתה באשראי וסבתא היתה רושמת את החובות. בכל ערב יום הכיפורים היה סבא בודק את רשימת החיבות וכשראה שרוב בעלי החוב הם עניים היה קורע את הרשימה. אחרי מותו בגיל 77 לא הניח אחריו כסף, הוא חילק את הכל עוד לפני מותו. בשעת מותו היתה משפחתו מורכבת משבעים ושבע נפשות, ארבעה דורות.

הורי אבי

סבא שניאור זלמן ז׳יטלובסקי נולד בויטבסק למשפחת מתנגדים. הוא היה טיפוס שונה לגמרי מסבא משה. סבא זלמן היה בעל מלאכה, אופה עוגות. הוא לא עזב את המלאכה גם כשנעשה אמיד. היה לו בויטבסק בית שלו, שבו נמצא בית המלון הגדול בעיר. הוא היה בעל קומה ויפה תואר, בעל זקן שיבה ארוך ועיני תכלת נפלאות. הוא היה אדוק מאד: היה צם בכל יום שני ויום חמישי והיה עורך תפילת חצות בכל לילה. בכל זאת לא היה קנאי, להיפך היה סבלן מאד. לעתים קרובות היה מגן על הנכדים כשהיו שוכחים להניח תפילין או ללכת בשבת להתפלל בציבור. היה אומר לאבי: „הנח להם בני, זמנים חדשים — מנהגים חדשים״. סבא היה מצד אמו יחסן. אמו לבית שטיינהארט היתה נכדת הרב הגדול ר׳ ישעיהו ברלין או פיק, שחיבר הגהות על התלמוד. אבי סבתא, ר׳ חיים חריף, היה רב בירושלים.

אחי חיים כותב בזכרונותיו, שסבא הציע פעם שהוא, חיים ואחי בבה יעלו לארץ ישראל וישתקעו שם במושבה. התכנית לא יצאה לפועל משום שחיים כבר עמד על פרשת

דרכים בין התבוללות ולאומיות. פעם נתעורר בלב חיים ענין מיוחד לדברי ימי ישראל על ידי שיחה עם סבא זלמן. השיחה היתה על יהדות והתנועה המהפכנית. חיים ניסה להוכיח לסבא את החשיבות והמוסר של משא הנפש הסוציאליסטי. סבא ענה, שהסוציאליזם איננו מנוגד ליסודות דת ישראל והביא ראיות מן הנביאים ומן הכת של האיסיים ובהזדמנות זאת קרא באזני הנכד דברים אחדים מתוך „ספר יוחסין״ על האיסיים. חיים הופתע ודבר זה השפיע עליו לאחר זמן להלחם בהתבוללות ובעד הלאומיות והסוציאליזם. אבי היה אומר תמיד, שהסוציאליזם של חיים מושרש בגזע סבא.

כבר אמרתי שסבא זלמן הצטיין ביופיו. בענין זה אספר עובדה מענינת זו. בויטבסק ישב בימים ההם האמן היהודי הידוע י. פן. הוא היה יליד נובו־אלכסנדרובסק פלך קובנה למשפחה עניה. אחרי הרפתקאות רבות הצליח להכנס לאקדמיה של אמנות בפטרבורג והיה שם בין טובי התלמידים של האמן הרוסי המפורסם רפין. כשגמר את האקדמיה פתח בויטבסק אולפן לאמנות ובו היו כמה מאות בחורים ובחורות יהודים. פן השתייך לאסכולה הריאליסטית. הוא הגיע לשלימות ביחוד בדיוקנאות שהיו דומים מאד והצטיינו במקוריות הגוונים ובארשת עזה. פן יצר כמה טיפוסים ומחזות מחיי היהודים והצליח לחדור לנפש היהודים. ידועות תמונותיו „הרב הזקן״, „לימוד דף גמרא״, סוגיה חמורה״, „קריאת צאינה וראינה״, „סעודה שלישית״, „גט״ — כל אלה מתארות את ההווי בצורה בולטת. פן הציג כמה פעמים בפטרבורג וכן ב„סלון״ של פאריז. בימים המתוארים גר בבית שר הפלך וצייר תמונת אשת שר הפלך ואכל במסעדה יהודית של סורקין. הוא היה אדוק ואכל רק כשר. פעם אחת ראה פן את סבא שלי והתרשם מיפי תוארו. הוא מצא בעיניו ובארשת פניו בבואה של כל הטראגדיה היהודית בגלות. הוא הלך אחריו עד ביתנו וביקש ממנו רשות לצייר אותו. הסבא הסכים ופן צייר את תמונתו ונתן אותה למתנה לאחי הגדול שמואל שהתידד אתו. תמונה זאת היא אחת התמונות הטובות ביותר של פן גם לפי צבעיה, גם לפי הדמיון לסבא וגם לפי ערכה האמנותי. התמונה אבדה בימי המהומות בוילנה אבל לאחר חיפושים נמצאה והיא עכשיו אצלי כאן בישראל ואני שומר עליה כעל דבר קדוש (ראה צילום בטור 151).

אינני זוכר שסבא היה פעם חולה. הוא מת בבית בתו אחרי מות אבי כשחוסל רכושנו בויטבסק. במותו היה בן 103. הוא מת מיתה קלה לאחר שבא מתפילה בבית הכנסת.

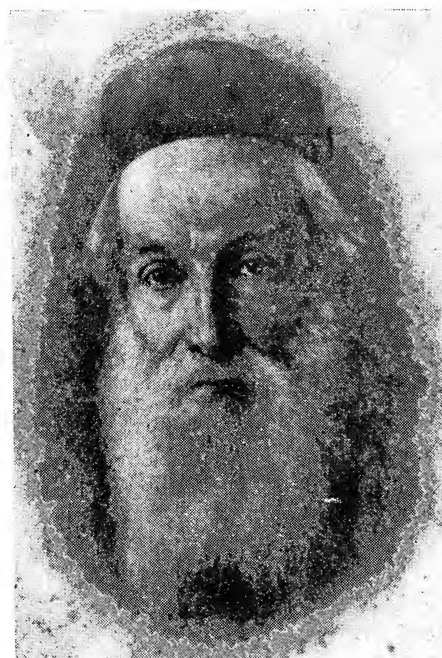
משלושת בניו ושלוש בנותיו מזיווג ראשון היו לו הרבה נכדים ונינים. את אשתו השניה לבית ראפפורט מן העיירה צ׳אשניקי לא אהבנו מחמת גאוותנותה. היא התגאתה ביחוס שלה, וביחוד בזה שהקיסר ניקולאי הראשון החזיק אותה פעם בילדותה על זרועותיו כשביקר בבית אביה שהיה בשעתו קבלן בסלילת מסילת הברזל ממוסקבה לפטרבורג. הוא קיבל תואר אזרח כבוד. סבא אמר לה פעם: „מה את מתגאה? שצורר היהודים ניקולאי החזיק אותך על זרועות הדמים שלו״.

אני חושב שאישיותו של סבא זלמן השפיעה עד מאד על הילדים בכלל וביחוד על אחי חיים.

הורי

אבי

אחרי נשואיהם היו הורי שש שנים סמוכים על שולחן סבא משה וויינשטיין בעיירה אושאצ׳. שם נולד בשנת 1865 באחרון של פסח אחי הבכור חיים, אחרי כן נולדו עוד שני ילדים. אבי הרב יוסף נולד בויטבסק בשנת 1846. בילדותו כבר נתפרסם בעיר בבקיאותו ובחריפותו וגם בשובבותו. היה הכרח לשלוח אותו לעיירה נידחת למלמד קפדן. אחרי בר מצוה נכנס לישיבת וולוז׳ין ושם נתפרסם כמליץ גדול בסגנון הימים ההם. לאחר כמה שנים החליף מכתבים עם אחי חיים בעברית. על אחד ממכתביו מיום 6 באפריל שנת 1887 כותב חיים בזכרונותיו (כרך ג׳ עמוד 95): „חן מיוחד מקרין מעברית מליצית זאת, שנכתבה בחפזון תוך כדי עסקים. מובטחני שהחן המורגש בניבים כפולים כגון „עתה גם עתה״, או „מהר חיש מהר״, או „למחסה ולמשגב״ הוא לא רק מחמת אהבתי לאבי. זהו החן של התנ״ך. חן זה חסר לנו בעברית החדשה שהגיעה עכשיו „מחיל אל חיל״ אבל איננה מובנת לנו״.

זלמן, סבא של ד״ר זייטלובסקי
תמונת הצייר פן, שפעל בוויטבסק

אבי היה עילוי ומפורסם בעולם הלמדנים. בימים ההם כבר היה סבא משה עשיר גדול וחיפש לבתו הצעירה חתן אברך משי, והרבי מלובאביץ הציע לו להשתדך עם אבי אף על פי שהוא ממשפחת מתנגדים. הרבי אמר, שבמחיצתו של סבא יהפך אבי לחסיד וכך הוה.

אמי היתה יפת תואר. בנשואיה היתה בת 17. אבי היה קשיש ממנה בשנה. בפעם הראשונה ראה הזוג את עצמו רק

מתחת לחופה. מיד אחרי הנישואין שלח סבא משה את אבי ללובאביץ׳. הרבי בחן אותו בתלמוד והתפעל ממנו ומאז לא זז מלחבבו.

בשנות היותו סמוך על שולחן חותנו היה אבי לומד יומם ולילה ואומר שעור בתלמוד לפני צעירים. היה כותב חידושי תורה, שאלות ותשובות בהלכה וגם שירים, אבל לא הדפיס כלום. לאחר זמן היה בן בית אצל הרב המפורסם בקובנה ר׳ יצחק אלחנן ספקטור. הוא היה תמיד יועץ לאבי לעזוב את המסחר ולהיות לרב. פעם שלח לו הזמנה מאת הרב עזריאל הילדסהיימר להיות לרב בגרמניה משום שאבי ידע היטב גרמנית. אבל אמא לא הסכימה בשום אופן להיות רבנית. לאבא היה זכרון מופלא. לעתים קרובות, כשהיו מתכנסים אצלנו לומדי תורה, היה מראה את „הפלא של המחט״: מביאים גמרא ושמים סיכה החודרת כמה עשרות דפים והנבחן אומר בעל פה את כל האותיות בכל עמוד שנזכר על ידי המחט. אבא יכול לעשות זאת.

למרות היותו חסיד וירא שמים היה גם קורא ספרים חיצונים, מבקר בתיאטרון ויש שהיה שר בבית אריות מאופירות. הוא היה אישיות רבגונית ובעל חוש ביקורת והגיון בהיר. בימי זקנתו היה אומר שיש לקיים ללא ערעור רק את התורה שבכתב שהיא מן השמים ואילו בנוגע ליתר הדינים שנכתבו על ידי בני אדם מותר לנו למתוח ביקורת. בימי חדל לנסוע לרבי.

בשנת 1906, אחרי מות אבי שלחה אמי את כל כתבי היד של אבי וכן את כל הספריה שלו לרבי מלובאביץ׳. ודאי אבד הכל בימי המהומות.

אמי

אמי היתה זריזה ולוחמת, אשת חיל כהלכה. אבי היה נוסע הרבה וכשהיה בבית היה לומד תמיד או כותב או מתוכח עם לומדי תורה. כל חינוך הילדים היה מוטל על אמי ואף על פי שהיתה אדוקה מאד הלכה לפי רוח הזמן ונותנת לילדים השכלה. היו לה כשרונית טובים וזכרון חזק. מכיון שהיתה תמיד באויר של תורה ולמדנות שמעה הרבה ויש שהיתה מעניקה פירוש משלה לדברי תורה ואבי היה מתגאה בדבריה וחוזר עליהם באזני האורחים בשמה. היא היתה בעלת צדקה והיתה מחלקת בכל יום ששי ובכל ראש חודש כסף לעניים. בקיץ היתה מבשלת פירות לחולים עניים או ליולדות. אופה לחם בשביל נצרכים ואלמנות ואת הלחם היו שולחים אליהם ישר מאת האופה, והוא היה בסוף החודש מגיש לאמי חשבון. היא היתה חברה בכל חברות הצדקה ותורמת סכומים ניכרים. אוהב הבריות הידוע בעירנו ד״ר ביינקין היה תמיד מבקר את החולים העניים בשליחות אמי ואמי היתה משלמת דמי נסיעתו (הוא היה צולע). כשהיינו אנחנו באים הביתה מן החדר שלחה אותנו אמא לחלק לקרובים עניים או למשפחות עניות סתם כל מיני מאכלים ובגדים. יש שהיינו מוסרים את המשלוחים כשהננו לבושים פרוות קטנות, צניפים חמים על הראש ומצויידים בפנס היינו מהלכים בסמטאות האפלות של

עבר הנהר. יום יום היתה אמא שולחת דברי אוכל ל„נסתר", שהיה מסתופף שנים במנין התחתון שבו התפלל אבא. מי היה נסתר זה, מהיכן בא ומה שמו לא ידע איש. הוא היה נמוך קומה, בעל שערות בלונדיות וזקנקן ועיניו היפות, עיני התכלת שלו היו קודרות. הוא היה לבוש כל מיני בגדים משומשים. תמיד היה יושב ליד פתח המנין. בשעת התפילה היה מתעטף בטלית על גבי ראשו ומתנועע כמטולטלת. הוא לא דיבר עם איש ולא קיבל נדבות מאיש. ברחוב היה נראה רק לעתים רחוקות, וכשהיה נשאל לא היה עונה. בני האדם התייחסו אליו יפה משום שהרגישו, שהוא נושא בקרבו סוד הכרוך בטרגדיה אישית. אמרו שהוא נדר נדר של שתיקה. אנחנו הילדים אהבנוהו מפני שהיה עושה אתנו כל מיני צעצועים ולחנוכה היה יוצק מעופרת כל מיני חפצים ולפורים היה עושה רעשנים. הוא מת לפתע פתאום בשבת אחרי הצהרים. בזה עדיין לא בא אל המנוחה. המשטרה התענינה במקרה המוות, הגוף נלקח לבית החולים ושם מצאו בבגדיו תפור דרכון, שעל פיו נקבע שהוא היה קנטוניסט מומר (בימי ניקולאי הראשון היו חוטפים ילדי ישראל, טובלים אותם לנצרות ומחנכים אותם כחיילים). על סמך הדרכון נקבר בבית הקברות הנוצרי. שלושה יהודים, ביניהם זליג מוליך החול שהכרתי היטב, לא האמינו בגירסא הרשמית שהמת היה משומד, ובליל חורף סוער הוציאו את גופו מן הקבר וקברו אותו בחשאי בבית הקברות היהודי. מיד נודע הדבר והחקירה גילתה את עושי הדבר והם נידונו על חילול הקודש בעונש קשה: זליג ל־15 שנה ושני מסייעיו לעשר שנות מאסר.

מצוות צדקה היתה תמיד רווחת במשפחתנו. בשעת אפיית מצות היתה אמא מחלקת כסף בין העובדות והעובדים. בפורים היתה עורכת סעודה לעניים, בל"ג בעומר היתה מחלקת עוגות וביצים לילדים עניים, בט"ו בשבט — חרובים ותמרים לילדים עניים, בחנוכה — דמי חנוכה לעניים. כן קיימה אמא מצוות צער בעלי חיים והיתה בכל חורף בשבת פרשת בשלח שמה על הגג גריסים מבושלים בשביל הצפרים שלא יכלו למצוא מזון מתחת לשלג.

את טוב הלב של אמי ירשו כמעט כל בניה, וביחוד אחי חיים. בשחר נעוריו לא נח ולא שקט לנוכח הניגוד העצום בין חיי הילדים שלנו שהיו חיים בכל טוב ובין חבריו שהיו מהלכים רעבים וקרועים ורגליהם עקומות ממחלת הרככת. כל מה שיכול היה לוקח מצרכי אוכל ומחלק בין ילדי עניים. גם את בגדיו היה מחלק וכשהיתה אמא מרגישה פתאום שאין לו לחיים מה ללבוש ושמכל הבגדים הרבים לא נשאר כלום היה חיים מודה ואמא מנשקת את חיים ועיניה זולגות דמעות.

משפחתנו

להורי היו שנים עשר ילדים, מהם מתו שלושה בילדותם ויתרם — שבעה בנים ושתי בנות, יש מהם חיים ויש מהם שחיו מספר שנים רגיל. כולנו גדלנו בבית שופע כל טוב, באוירה של מסורת יהודית דתית. בכל זאת הבינו את רוח הזמן ולא זה בלבד שלא הפריעו לילדים להצטרף לתרבות האירופית אלא עודדו שאיפתנו להשכלה ונתנו לנו את האפשרות לבקר

בגימנסיות ובבתי ספר גבוהים. בחדר אחי הגדול בוריס היתה אחת הספריות הטובות ביותר בעיר ובה השתמש כל דורש. בספריה היה מדור מיוחד לספרות המחתרת הרוסית והיא היתה גנוזה במקום סתרים. מייסדי הספריה היה אחי הבכור חיים וכשיצא לחוץ לארץ עברה להשגחת אחי בוריס. כשעזבה משפחתנו את העיר מסר אחי אותה למדור התרבותי של המועדון הוויטבסקי השני („האסיפה הציבורית"). בביתנו היו נערכים לעתים קרובות נשפים ספרותיים ומוסיקליים, שבהם השתתפו טובי הציבור. הורי וסבא זלמן היו יושבים גם הם ומאזינים למוסיקה של שופן, מוצרט, בטהובן, צ'ייקובסקי ואחרים. המבצעים היו אחי שמואל, שגמר את הקונסרבטוריה המוסקבאית במקצוע הכנור, אחותי הבכירה רוזה (רחל), שהיתה פסנתרנית מובהקת, וידיד משפחתנו רופא השיניים עפרון, שניגן בצ'לו. הקונצרט היה מסתיים על פי רוב בשירי עם יהודיים וכמובן ניגונו של הרבי מליובאוויץ' ובסעודה כיד המלך.

במשפחתנו היה שמו של חיים מוקף הילה מיוחדת וכל משפחתנו התגאתה בו, ביחוד סבא זלמן שראה בו את חניכו. דעותיו של חיים היו כמעט כולן יסוד ושורש תפיסת העולם שלנו. אנחנו האחים היינו כמעט כולנו סוציאליסטים, לאומיים ויידישיסטים.

מפעלו של אחי חיים ידוע ומפורסם ולא לי לכתוב עליו. כשחגגנו בפטרבורג מלאות 25 שנה לפעולתו הספרותית אמר עליו המשורר חיים נחמן ביאליק, שיש בו משורש נשמתו של התלמודי אלישע בן אבויה (אחר) שדעותיו היו שונות מדעות יתר חכמי ישראל אבל היה תנא ופליג.

אינני זוכר את חיים בנעוריו: מחמת סיבות מדיניות עזב את רוסיה בשנת 1888 כשהייתי בן שבע. כמבוגר ראיתי אותו בפעם הראשונה בוויטבסק בשנת 1907 כשחזר חיים משוויצריה כמועמד לדומה השניה. אותה שעה נתכנסה בוויטבסק ועידת ס. ס. ובה השתתף חיים. אחרי ישיבות אחדות נאסרו כל הצירים, אבל במקרה לא היה חיים בין הנאסרים. חיים הירצה אותו ערב בדירתו של ד"ר פולאק ולן שם. לאחר המאסר הודיעו לו מיד שלא יבוא הביתה ושלחו גם את חפציו לד"ר פולאק ומשם יצא בעגלה להורודוק. שם השיג דרכון על שם „הסוחר חיים בן יוסף ז'יטלובסקי" ובדרכון זה נסע לפטרבורג. כשראה שגם שם הוא נתון בסכנת מאסר, יצא לפינלנד עד לאחר הבחירות. כשהגישו היהודים בוויטבסק לשר הפלך את רשימת המועמדים וביניהם אחי כראשון, שלח שר הפלך את השמות מיד במברק למחלקת המשטרה של מיניסטריום הפנים ומשם נתקבלה הוראה למחוק את שמו מן הרשימה. מיד שלח ועד הבחירות את אחי שמואל ואת וולודיא פאבריקנט לפטרבורג לעורכי הדין וינאוור ומקלאקוב שיפנו לסינט בתביעה לבטל את הוראת המשטרה, אבל לא הועיל כלום. אחרי כן יצא חיים לקיוב ושם ייסד ביחד עם מ. רטנר את הוצאת הספרים של הסיימיסטים „סרפ" ואחרי כן חזר לשווייצריה.

רק כעבור שש עשרה שנה ראיתי את חיים שוב, לצערי בפעם האחרונה בחיי. הדבר היה בדירתי בצופוט ליד דנציג, ששם גרתי לאחר שעזבתי את מוסקבה בשנת 1921. חיים בא

לדנציג בשנת 1923 לועידה העולמית של „אורט". הוא גר אצלי כשבועיים וגם באותו זמן ראיתי אותו רק לעתים רחוקות. כמרצה שמעתי את חיים בפעם הראשונה בצופוט באולם הגדול של הקאסינו על הנושא: „תכלית חיי האדם". לא אשכח לעולם את הרושם שעשתה עלי ההרצאה שהיתה בידיש. הוא עמד על הבמה סמוך לקהל ככל האפשר ודיבר למאזינים בלבביות כזאת ובפשטות כזאת, ועם זה היתה שפתו ביידיש כל כך ציורית ורבת גוונים וקולו היה כל כך מוסיקלי, עד שהקסים את הקהל.

חיים מת בשנת 1943 בגיל 78. כשהיתה אשתו מבקשת אותו שיחוס על בריאותו היה מחייך ואומר: „לחיות ולעבוד זהו עסקי, ואילו המוות הוא עסקו של מלאך המוות. יש לי עוד כל כך הרבה לעשות עד שאין לי זמן לעסוק בעסקיו. זמני מוגבל. חייל הוא חייל"...

גרשון שופמן

וויטבסק

נער בן ארבע־עשרה נסעתי בדיליז'אנס על פני הכביש, בן שבעים הוירסטאות, מאורשה לויטבסק. גולה למקום תורה. לבית המדרש בסלובודקה, אחד מפרברי העיר, באתי בין מנחה למעריב, בשעת אמירת „עין יעקב". עייף מטלטולי הדרך נכנסתי ל„חדר קטן" והטלתי את עצמי על אחד הספסלים ונרדמתי. כשהקיצותי היה חלל בית־המדרש אפל וריק, ואני הבינותי, שהשמש כלאני כאן בלכתו, מבלי דעת על מציאותי. למרות אפיקורסותי חשתי שהאמונה בשדים לא פגה מלבי לגמרי, ואני דפקתי על הדלת בחזקה והרעשתי את כף המנעול עד שהקול נשמע בבית השמש, בחצר, והוא בא ופתח ואספני אל מעונו הדל, ששם לנתי בלילה ההוא.

שמש זה, רב־מרץ וטוב־לב, הוא שדאג לי אחר־כך והמציא לי את רוב „הימים" בבתי מלאכה שונים. בין אלה האחרונים היה גם שמעון ה„פלוטניק" (בנאי), הבנאי היהודי הראשון שראיתי בחיי. לא אחת נתעכבתי ליד מקום עבודתו, שם עסק עם בני־אומנותו הנוצרים בהקמת בית־עץ חדש. רחב וחד היה להב קרדומו, והילוכו של קרדום זה בקורה הריחנית, השותתת שרף, לאורך הקו המסומן, הרהיב את העין. כן, הקרדום הרחב והחד של שמעון ה„פלוטניק" לא נפל מקרדומותיהם של חבריו הנוצרים כלל וכלל.

בית המדרש בסלובודקה שימש אכסניה לי ולשני חברי, בני גילי והגולים כמוני, ובוקר בוקר הלכנו עם הגמרות הגדולות אל בית־המדרש שבקצה העיר השני, בית ה„ישיבה", לשמוע את ה„שיעור" מפי ראש הישיבה, ר' וולף רקובר.

שלא כר' הירש, ראש הישיבה באורשה, וגם לא כר' שלמה בר, ראש־הישיבה בדוברובנה, שזרקו מרה בתלמידים, נוהג היה וולף רקובר בנחת ובסבר פנים יפות. עיניו המעורפלות הביטו באהבה אל התלמידים הרבים הללו שמכל קצווי הארץ התלקטו אליו, לקחת תורה מפיו, ואשר ישבו עכשיו בשורה ארוכה ממולו: פרצופים שונים ומשונים, שחרחרים ולבנים, מחוטטים ומנומשים. הנה אחד חיור, עדין כנערה, ועגיל באזנו האחת... את השיעור היה וולף רקובר „אומר" במין תענוג פיזי, ובחיתוך־דיבורו הבליע לרגעים מעין שקיקה־לגימה, כאילו שתה יין טוב.

הנערים הגלמודים העקורים מקן־מולדתם, התרפקו עליו בדמיונם, כמבקשים חסות אצלו, והוא מצדו שעה שעה אל תלמידיו ועמד להם בשעת דחקם בכה או בכה. נער יחלה ונתן לו מכתב־המלצה אל ידידו הרופא, הדוקטור ליברמן, והלה הסביר פנים לנער וטיפל בריפויו ברצון.

ארוכות נסתכלתי בראש־ישיבה זה, בשעה שהתעמק באחת הסוגיות הקשות, ומתאווה הייתי לראותו במסיבה אחת עם שני ראשי־הישיבות שלי הקודמים, שהזכרתי לעיל. מתאווה הייתי לראות את שלשתם יחד, כיצד הם מתווכחים ביניהם על „תוספת" או על מהרש"א" — מי חריף ממי?.. „חולשה" זו, לעמוד על הכוחות בהתמודדם זה עם זה, היתה נעוצה בי מאז, ונתפשטה גם על ממלכת הדומם. כך, למשל, בהיותי תועה על שפת הדוינה, חזיתיה מתמודדת עם נהר־מולדתי, הדינפר.

על גבי „קאנאט" (חבל עבות), ממעל לנהר־ויטבסק זה, הלך פעם אקרובאט, עלם יפה. לפני ה„הצגה" התהלך עם קופסה, לשם איסוף כסף, בין ההמונים הצפופים. מקום זה, על חוף הנהר, מלא היה מעקשים ומהמורות, מעלות ומורדות, וקשה להליכה. אבל האקרובאט, לבוש טריקו, צעד כאן, גמיש וקל מתל אל תל, מגבעה אל גבעה, הנה הוא ניגש אל שתי עלמות; אלה הסמיקו, ובחיוך ביישני זרקו לו את המטבעות לתוך הלגינה...

והנה גם קרקס! בפרבר, לא הרחק מבית המדרש שלנו, נטה אהלו. בעל הקרקס, גרמני, ישב, בריא וזועף, ליד הכניסה ומִמעל לו, על מוט נתערסל תוכי־ענק. מבעד לכתלים הדקים נשמע נהם החיות ונדף הריח החריף. דרך סדק הצצתי לתוך החלל האפלולי פנימה. ובהצצה גנובה זו ראיתי אז הרבה יותר מכל אשר ראיתי בביברים ובקרקסים ברוב הימים, כמבקר מן המנין.

ופעם התרומם ממעל לגגות כדור פורח... עוד לא הגביה, והנה נתכווץ, הוציא „נשמתו" וצנח ונפל ארצה יחד עם האיש, שנאחז בו מלמטה. כזאת וכזאת נתרחשו דברים לפני כחמישים שנה בוויטבסק.

ברם, שעות מופלאות כאלה נדירות היו. בדרך כלל התנהלו ימי הקיץ בכבדות על פני הרחובות הזרים, עקומי־האבנים. שרב. נודף ריחו של אספלט רותח... ובבית־המדרש הרוח הכהה, האפלולית, הדממה — לנוכח שני האריות משני עברי ה„שויתי". ערב ערב, בשכבנו לישון, אנו סוגרים את הדלת בעדנו ומבריחים אותה בקת המטאטא. ישנים היינו על גבי הרצפה של הבימה, באמצע האולם („על הארץ תישן"!) ובגבור הצינה לפנות בוקר, קם האחד ומסיר את המפה ה„מוזהבת" מעל גבי השולחן ומתכסה בה.

ובאחד הלילות, עם חצות, העירוני דפיקות מבחוץ; הורעשה הדלת, המטאטא־הבריח הושמט והושלך — ושוטרים התפרצו הסתערו עלינו: „מאין אתם ומה מעשיכם פה?!..״

בדמי הלילה, דרך הרחובות הנרדמים, הוליכונו אל בית הסוהר. שם התגלגלו על גבי האיצטבה המשופעת החלקלקה יחד עם עוד אסירים מכל המינים. צפויים היינו להליכה בדרך „אטאפ״, כמחוסרי תעודות, בלוית „קונבויים״, נער נער חזרה אל עיר־מולדתו.

למחרת בבוקר נקראנו אל לשכת המשטרה, ושם מצאנו את ראש־הישיבה ואת הדוקטור ליברמן, כשעניהם משתדלים למעננו, לשם שחרורנו. כאן, בתוך חללה של רשות, נראה לנו ראש־הישיבה אחר לגמרי. ים התלמוד פלט אותו לרגע אל החוף, אל המציאות. בעינים מהורהרות ונוגות מאוד הציץ עלינו, כאילו בפעם הראשונה עמד על טיב גורלנו, גורל הגולה, הזר הנע־ונד, וחזה במקרה זה אך את ההקדמה למאסרינו וצרותינו בעתיד.

צבי גורדון

חיים לייב חריפאי

ספרא וסייפא היה. עבודה תרבותית מסועפת טלטלה אותו מנקודה לנקודה של מפת־ארצנו. איזה „בית־עם״ לא ספג את קולו הצרוד, הנפסק תכופות בשעול יבש וקטוע? באיזו מושבה לא דרכה כף־רגלו? ועל מה לא נשא את מדברותיו: — חבר הלאומים, אספת הנבחרים, יהדות וציונות, עליה והתישבות, וכו׳ וכו׳ — כולם שימשו נושאים להרצאותיו

חריפאי בנעוריו

ולוכוחיו. ואת בקיאותו בפרובלימות הציונות והישוב לא מן האויר קלט ולא מן האצבע מצץ: בשנים הראשונות לבואו לארץ עבר כמה מדורי הישוב החלוצי על כל נסיונותיו, לבטיו ותלאותיו, ושאב את תלמודו מתוך המקורות הראשונים בקבוצות ובמשקים, בשדה וברפת, במטבח ובחדר־האוכל. הוא עבר את כל שטח היצירה של החיים המתחדשים וספג את אוירם וצליליהם. הושפע מהוד האידיאליזם של „יחפי העמק״, ובמכתביו מאותה תקופה היא מדבר בפיוט ובהתלהבות על התפארת שבגבורה. חריפאי הפיטן — פרשה סתומה הוא גם לקוראיו הותיקים, ורק ידידיו הפרטיים יכלו לפעמים לשמוע מפיו ולקרוא במכתביו דברים „על ידים מיובלות של איש־הקרקע בשדה עם עלות השחר״, על „נשמה המתלבטת בין תרבות קדומים של הגליל ורשרוש לבלובם של החיים החדשים בעמק; על „הרי החורן, המכחילים בראי בין השמשות״ ועל „רוח צחה, המגיחה מהכנרת אחרי טבילת ערבית״.

תל־אביב, אשר עבר אליה מחמת מחלתו, שרטה שרטת בנפשו. אין בה בעיר מן ההקרבה העצמית ללא גמול ופצויים. זכורני דבריו באחת האספות בשאלת שביתת־המורים, דברים שנאמרו בצער ובכאב צורב: „הגם מחיי העמק מעמידים אולטימטום ומאימים בשביתות? ואנשי העמק — זכויותיהם בבנין הארץ לא פחותות מזכויותיכם! ובשר ה ם אוכלים אולי פעם אחת ב„שלש רגלים״, ובימי חול יש בהם רעבים ללחם״.

טיפה מרה התגנבה לכוס אמונתו בדרכי הארגונים העירוניים ותכסיסיהם. והימים — ימי סאקר. מפני משא־החובות הכבד שרבץ על שכמי הסוכנות, עברו שנים רבות ללא התישבות חדשה וללא פעולות קונסטרוקטיביות אחרות. הקונגרס בחר בסאקר כ„יד חזקה״ להביא סדר בפיננסים. באיש הזה ראה חריפאי „עוגן הצלה״ של ספינתנו המטולטלת ללא הגה ויטל על כף הגנתו את כל משקל כשרונותיו ואמונתו התמימה בחידוש העלומים.

בנקודה זו הפיל את עצמו ראשונה למערכת מלחמה גלויה נגד עתונות הפועלים, שראתה בסאקר „אויב הפועל״ וסגרה לפני חריפאי את שעריה. הוא חיפש לעצמו מצע להשתרע ויציג את כף־רגלו על סף העתונות ה„בורגנית״. הוא לא יצא את ה„הסתדרות״, אלא ה„הסתדרות״ יצאתו. שלוש שנים שלמות עמד בחוץ לכל מפלגה ויעש את חשבון נפשו וישתקע בים הבעיות ויהגה בהן יומם ולילה. הציונות וארץ־ישראל היו לו לא נושאים לויכוחים ולפלפולי־סרק, אלא — תורת אמת ומקור חיים. הוא היה מחובר לקרקע כצמח הזה, אשר בהקטפו הוא נובל וקמל.

כשנפטר בשנת 1934, הניח בכתבי־יד חיבורים בלטריס־טיים אחדים שלא נשלמו. עדים המה לחיי אדם שנשמתו מעורה במעמקי העבר ובמורשת־אבות, לטלטול־גוף וענויי־נפש בשנות המעבר לבגרות פוליטית, בסביבת האוניברסיטה על אוירה הקר והזר לרוחו, כשהוא מוקף ילדי־נכר שלוים ושאננים במולדתם, אשר לא טעמו טעם גלות, וצמאון לתחיה ורעב למולדת לא ידעו.

שמואל שניאורסון

שלמה מוריאל (מאירוביץ)

נחום לוין — חבר הכנסת

ישראל ריפין

ועד „צעירי ציון" בוויטבסק בשנת 1918

יושבים:
מניה מלמד
שמואל שניאורסון
דוב וולוחונסקי
לזרוב

עומדים:
ישעיהו נוביקוב
גב' יצקן־שולמן
זלצר,
גב' לאה בילינקי־טוביס

אגרונום יעקב ליברמן

Вторникъ 9 мая. № 1. Цѣна 25 коп.

Сіонъ и свобода!

НА СТРАЖѢ

ОРГАНЪ СІОНИСТСКОЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ.

Выходитъ 2 раза въ мѣсяцъ.

Подписная цѣна: Адресъ редакціи:

конторы

עתון רוסי „על המשמר", בטאון הנוער „ציונים דמוקרטים" גליון מאי 1917

ד"ר זאב סורקין

נפש רמויות יקירי ויטבסק והסביבה

החייל האלמוני

(לדמותה של רחל רבין־ארנון)

דמות רחל צרורה בנשמת עירה פולוצק, בה חיתה את חייה הפרטיים והציבוריים, בה שזרה את חלומות נעוריה, בה ארגנה את ההמינים לציונות.

רחל רבין־ארנון

שלוש תקופות בחייה: תקופת הסער והמלחמה, שהתחילה עם הופעת הרצל ונסתיימה עם הקונגרס השביעי; התקופה השניה — מספר שנים אחרי כשלון המהפכה הרוסית הראשונה ועם התעוררות העבודה הציונית ברוסיה עד עלותה ארצה בשנת 1923, והתקופה השלישית — חייה בארץ.

ילידת כפר, חניכת הספרות הרוסית של שנות ה־90, באה בת ה־18 לעיירה היהודית ומקימה במשך שנים מועטות תנועה גדולה של נוער והמון יהודי נאמנים לדגלו של המנהיג הגדול. ברחוב היהודי, שרייכל השקיעה בו את כל כולה, את כל ישותה, התרוצצו התורות השונות של תנועות העבודה היהודיות למיניהן; הנוער חתר בדבקות לקראת פתרון הבעיות החברותיות, בראשו וברובו היה שקוע בחיפוש ביסוס לתורותיו. ביצירת התפיסה הפועלציונית מסגנון מינסק, שנעשתה בהמשך הזמן לכיוונו הרשמי של חלק מתנועת פועלי ציון הבורוכוביית, לא מעט חלקה של רייכל.

התנועה גדלה והלכה, היא מקיפה מאות ואלפים, ויחד עם התנועה גדלה גם רייכל: לקונגרס השביעי — קונגרס ההכרעה — היא נשלחת כציר, והיא בת 25.

שמוע שמעתי את שמה עוד מזמן, ציונות — זוהי העלמה רבין. ובליל חורף עז וצורב זכיתי ליהנות בפעם הראשונה מאור פניה ומזיו עיניה. נקלע לעירנו הח׳ י. ש—ר ובביתה התאספו מתי מספר של חולמי ציון לשמוע הרצאה על הקונגרס השנים־עשר. באסיפה זו הונח בעירנו היסוד לתנועת צעירי־ציון המחודשת, ומובן מאליו, כי המרכז היתה היא, שמני אז נקראה, לפי בקשתה, רחל. כמעט ערב ערב היינו באים אל ביתה „לעשות" את הציונות. והציונות בתנאים ההם — חצי שנה לפני פרוץ המלחמה העולמית — פירושה הפצת ה„רזסוט", מכירת שקלים, חלוקה חשאית של קופסאות הקה"ק. נקשרו הקשרים הראשונים עם מרכזי התנועה ועם החברים בסביבה. ניגשנו לארגון העבודה הציונית בין שיירי הציונים, ארגנו חוגים בין הנוער הלומד ונעשה נסיון לחדור גם לבין הפועלים. ורחל היא הרוח החיה בכל עבודה ופעולה, היא המדריכה והמארגנת, היא היוזמת והיא המוציאה לפועל. השפעתה עלינו היתה עצומה, כמו שגדולה היתה השפעתה על כל החוגים, שאתם היה עלינו להפגש בענינים שונים. בצמא שתינו את דבריה ולפקודתה עמדנו הכן.

מחוץ לעבודה המעשית, הוקדשו הערבים לעבודה עיונית ולהשתלמות בשאלות הציוניות והלאומיות. קראנו יחד בספרי המופת הציוניים ובכתבי ז׳יטלובסקי ודובנוב, לימוד דברי ימינו עפ"י דובנוב וכדומה. לא היתה שאלה אשר רחל לא הסבירה הסבר ממצה ובשפה פופולרית; כל שאלה מצאה תשובה אצלה. מדי ערב בערב הרגשתי כי אנו הולכים ומתעשרים בידיעות, כי חוג מחשבתנו הולך ומרחיב ומעמיק.

ולא רק בענינים ציוניים וחברותיים העשירה רחל את אוצר מחשבתנו. כמעין הנובע ועשירות־תוכן ורעיונות היו השיחות על נושאים כלליים ובעיקר על הספרות הרוסית וגאוניה, על אוצרות האמנות בבתי הנכאת במוסקבה ובפטרבורג, על התיאטרון האמנותי המוסקבאי. פרט מאלף בחייה, שסיפרה לנו בהזדמנות: סוף סוף החליטה להיכנס לשיעורים הגבוהים לנשים ונסעה לעיר הבירה. אולם במקום לעשות את הדרוש לשם כך — בזבזה את זמנה לביקורים בבתי הנכאת ובתיאטראות, ואת מטרת נסיעתה הזניחה. וכמה חומר נתנה לה הנסיעה הזאת! זכורני את השיחה — או יותר נכון את הרצאתה — על גלרית טרטיקוב במוסקבה. שיחה זו שמשה לי מורה דרך כעבור עשר שנים בביקורי בגלריה הזאת. כשהגיעה לתאור תמונות „הודו" של ורשצגין הוסיפה: שמים כחולים כאלה אפשריים רק בארץ ישראל. כי כל היפה, הצודק והמוסרי התקשר במהלך מחשבותיה עם ארץ ישראל והציונות. היפה והמוסרי היו טבועים בשרשי נשמתה. וזהו סוד הקשר האורגני בין הציונות והסוציאליזם בהשקפת עולמה. בהתלהבות מיוחדת היתה מספרת על הצגת „הציפור הכחולה" ע"י התיאטרון האמנותי. כי מי כמוה ידע טעם חיפוש אחרי ציפור כחולה, אשר אולי — בכל אופן בשבילה — איננה בנמצא כלל.

הרבה אור הכניסו לחייה מכתבי אחיה מהארץ. בקשר עם זה נהיה ביתה בעין לשכת מודיעין ארצישראלית. בביתה התארגן החוג הראשון לדיבור עברי, אעפ"י שבעצמה לא ידעה עדיין את השפה, דבר שכאב לה מאד.

התעוררות זו נמשכה כמעט עד המשטר הסוביטי. עם בואו באו על רחל ימי דחק חמרי, שהגיעו לשיאם עם הכיבוש הפולני, שהציג אותה ככלי ריק: עם שמלתה לעורה ועם חבילת התמונות, שהיו יקרות לה מכל, באה ברגל העירה — מהלך עשרות קילומטרים — והמשיכה את קיומה הדל. ושוב באו עליה ימי יאוש: מאז כניסת הטורקים למלחמה נפסק

הקשר עם הארץ ונסתם חזון מאחיה. האם שוב אפסה תקוה? ובין תקוה ויאוש עובר עליה הזמן עד בוא המכתב הראשון מהארץ ובשורת הגאולה בפיו.

היה יסוד להניח, כי בארץ תבוא רחל אל המנוחה אחרי שסוף סוף התגשם חלומה בן חצי יובל שנים. אולם כמעט עם בואה ארצה הרגישה רחל כי היא מיותרת אחרי שמילאה את תפקידה שלשמו נשארה בחיים. וכעבור הזמן הראשון של קליטת רשמים מהארץ בא עליה משבר חדש. היא חושבת, כי מקומה לא יכירנה בתנאים החדשים של העבודה הציונית בדור של מגשימים, כי היא פיגרה אחרי התנועה, כי היא בבחינת „האנשים המיותרים", המוכרים לה כל כך מהספרות הרוסית, אשר טיפוסיהם נקלטו במוחה מלפני ארבע עשרות שנים. למרות הסביבה התרבותית שנמצאה בה בארץ, הקרובה לה לפי השקפותיה החברותיות, לא באה רחל על סיפוקה. באחת השיחות אמרה, כי היא מתחילה להבין את האגדה על מות משה, כי צדקה עשה אתו הקב"ה שלא הכניסו לארץ הבחירה. מכתביה מהארץ היו ספוגים צער במוס, ומבין שורותיהם, המלאות התלהבות ממראה הארץ, בניה ובוניה — בצבץ כאבה הנפשי. היא הרגישה כאן, וביתר חריפות מאשר בגולה, את אי־הכשרתה לחיים, לחיי עבודה ויצירה. את סיפוקה היחיד היא מוצאת בלימוד השפה, כעין פרעון חוב לרעיון הציוני, ובשטח זה היא מראה חריצות והתמדה — ובמשך שנה היא כבר שולטת יפה בשפה. לאחר מלחמה פנימית ולאחר התנגדות משפחתה היא מחליטה להיכנס לקיבוץ, ובתור נסיון היא נכנסת לחבורת „מעבר" בפתח תקוה.

קשה המעבר לחיי עבודה לנוער שבא מהגולה, — על אחת כמה וכמה לאשה בגיל ארבעים ומעלה. בשביל רחל היה המעבר הזה הכרח ציוני ונפשי, כי בלעדיו לא מצאה הצדקה לקיומה בארץ. ובכוח רצונה הציוני שלא בגד בה התגברה על חולשתה הגופנית. בחבורה התבלטה מיד כאדם בעל שאר רוח למרות היותה נחבאת אל הכלים. נוצרה מסביבה אוירה של יראת כבוד ויחס מיוחד מצד העומדים בראש החבורה. כולם השתדלו כמיטב יכולתם להקל עליה את תנאי חייה ותנאי עבודתה. קשים היו החיים בשנים ההן בחבורת הכיבוש. חיים בצריף רעוע משותף לשלושים־ארבעים חבר, אוכל מצומצם עד כדי אכילת לחם ממש רק פעם ביום, ואפילו המים — גם אלה חסרו מדי פעם בפעם. ואם הנוער לא שם לב לקטנות כאלה ואחרי עבודה מפרכת היה מבלה את זמנו בשירה ובריקודים — בעין פיצוי פורתא לחיים הקשים — סבלה רחל סבל משנה: לא מנוחה לגופה הרצוץ, ולא מזון לרוחה. היא סבלה מאי תשומת לב לחינוך התרבותי של הנוער, לא יכלה לסלוח את אי הקנאות לשפה, קשה היה לה להסכים להשקפה, כי בעבודה גרידא יש משום יציאת חובה כלפי הצו הציוני. היא תבעה ממגשימי הציונות רמה תרבותית ומוסרית בלתי שכיחים, כי עליהם להיות משכמם ומעלה בכל.

מתוך מקצועות העבודה שהחברה כבשה לעצמה בחבורה, היתה מנת רחל העבודה במכבסה ובמתפרה, ולפעמים במטבח. רחל קיבלה על עצמה את דין העבודות האלה באהבה על אף היחס השלילי אליהן מצד החברות, ובמסירות ובדיקנות מלאה

את חובתה. מפני העבודה במטבח סלדה במיוחד, כי איך תגיש במו ידיה לחברים אחרי עבודת יומם את האוכל הזעום הזה? מעולם לא נשמעה מפיה תלונה על סידור העבודה, רק בקשה אחת היתה לה, כי יתנו לה את האפשרות לנוח אחרי העבודה ולאפשר לה לקרוא את העתון עד גמירא.

בציבור לא הופיעה למרות כל ההפצרות. רק בחוג המצומצם של החברים לעבודה כיוונה את השיחות על נושאים רציניים. כך גדלה השפעתה על החברים וביחוד על החברות, שתבעו מסידור העבודה לסדרן בעבודה יחד עם רחל.

יום חג היה לה כשסודרה בעבודה חקלאית ממש. אבל כל יום כזה היה מלווה בחשש: התוכל להתמיד ולהמשיך בסביבה הזו.

כשלוש שנים משכה רחל בעול החבורה. כששאלת עתיד החבורה קיבלה פתרון בכיוון המשקי והחבורה התחילה לעבור לחיי קבע, התעורר ספק בלב רחל אם מותר לה להשאר בחבורה אחרי שבגלל גילה היא עלולה ליפול למעמסה על החברים. היא מחליטה לעזוב את החבורה, החוף האחרון בדרך נדודיה. מה תקותה לעתיד? בפרק זמן זה נישא רעיון המות תכופות על שפתיה. לעשות מעשה לא הספיקו כוחותיה, גם יותר מדי אהבה את השמים הכחולים; היא גם חששה להטיל צל של אשמה על מי שהוא למעשה זה; לסוף־כל־אדם התפללה. אולם עד אשר תפילתה תתקבל עליה לחפש מחדש מקום לעצמה. והמקום נמצא: עוזרת בגן ילדים בתל־אביב.

סוף סוף השיגה רחל את אדיר מאוייה: חיים בלתי תלויים. קשי העבודה לא הפחידה, ושבע ביום הודתה לגורל שלא מנע ממנה קצת סיפוק לאחרית ימיה. סביבת הילדים, שאונם וצחוקם, השפיעה לטוב על מצב רוחה, התחילה להביט על החיים ביתר אופטימיות. ניתנה לה האפשרות לחיות חיי תרבות, ביקרה תכופות את הצגות „הבימה" ו„אהל" ולא נעדרה משום הרצאה ואספה מפלגתית. כדי לא לאבד מלה מדברי הנואמים היתה מקדימה לבוא על מנת לתפוס את המקום בשורה הראשונה. לחיים אקטיביים במפלגה ובהסתדרות לא שבה, כי חשבה את עצמה זקנה מדי לכך. בחיבה ובהערצה היתה מביטה על הצעירים שעלו על הבמה הציבורית ובהנאה מיוחדת היתה מציינת את הצלחתו של זה או אחר מבינם. נפשה נקשרה לתל־אביב, כי תחנה זו העניקה לה רק טוב. כשהתחיל ה„בום" ואתו בליל השפות ומנהגי הכרך האירופי חדרו גם לת"א — התאכזבה; היא מוַתרת על הים ועל רחובות העיר שכל כך הקסימוה, מתכנסת לתוך ד' אמות של חדרה ומבלה את זמנה בקריאה. בסוף ימיה לא ירד התנ"ך משולחנה: היא שבה למקור המקורות.

מחלת דלקת המוח, שנמשכה שבוע, שמה קץ לחייה בגיל של 53.

כזאת היא פרשת חייה של רייכל — רחל רבין־ארנון, מחיילי התנועה ומנושאי דגלה מלפני חצי יובל שנים. חיים עשירי מלחמה, אידיאלים, שאיפות, נצחונות וכשלונות, הישגים ואכזבות. מסרה את עצמה כולה לתנועה מבלי קבל כל תגמול. מבת עשרים למנהיגות ועד בת חמשים לעבודה בשדות — פרשה ארוכה של סבל, חיפושי, חלומות, מלווה טרגדיה אישית מתמדת.

משה די שליט

לזכרו של צבי מאירוביץ

צבי מאירוביץ ז״ל בקומתו הזקופה, למעלה מבינונית, וכתפיו הרחבות, בעיניו עיני תכלת המביעות טוב לב, בקולו העמוק והרועם בניב סיבירי אופייני, והוא מדבר לרוב רוסית ושפתו מקורית ועסיסית, ושמו — אף בין עמך — גריגורי יעקובליביץ, בבגדי חרשתן וקבלן רוסי ובמגפים גבוהים, חובב רכיבה על סוס, רגיל בשימוש ברובה — כזה ראוהו בבית החרושת שלו, בין המכונות שביניהן אהב לבלות ימים רבים, או בעבודות מסילת הברזל בסיביר — לנהר אמור. ועם זה מכבד מסורת דתית ומקפיד בה — בכל אלה היה צבי מאירוביץ דמות בולטת ובמקצת יוצאת דופן בין בני חוגו — יהודים אמידים ומעורים בעניני ציבור בוויטבסק, לשם בא עם משפחתו בשנת 1913, ושהה בה עד 1920.

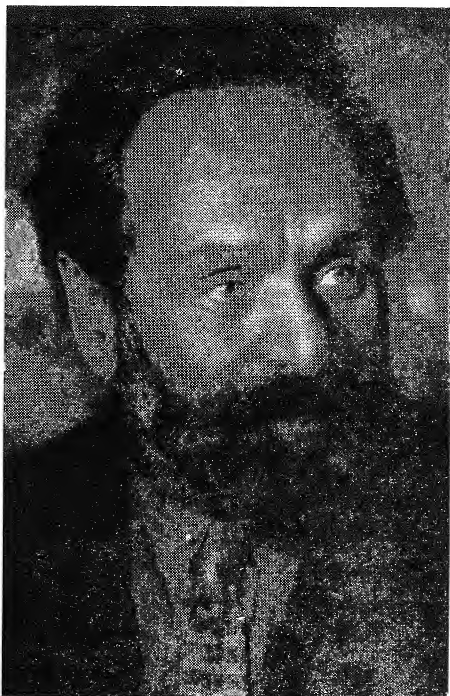
אותה שנה השתתף בועידת ציונית במוסקבה, שצירית — והוא בתוכם — נאסרו. לאחר שחרור מבית־הסוהר עבר למוסקבה, עיר בה היה קשור קשרי־עסקים. במשך למעלה מ־10 שנים טיפל בהשגת רשיון לעליה לא״י ואמנם הצליח לעלות רק בשנת 1935.

נולד בשנת 1872 במוהילוב לאביו ר׳ יעקב בן שלמה, סוחר אמיד וחסיד מסור של הרבי מקופיס.

דתיותו העמוקה של אביו השפיעה על הבן והרכיבה לו שאיפות לאומיות שרשיות, ועוד בימי נעוריו תכנן צבי הצעיר לעלות לארץ־ישראל, יחד עם קבוצת אנשים אשר בסמוך לכך יסדה את חדרה — רק מחלת אביו מנעה ממנו מלהצטרף לעולים אלה. באותה תקופה עבר לריגה, שם סיים בית ספר תיכוני למסחר, נכנס לחיי מסחר, גוייס לצבא הרוסי ושרת בו כחייל ארבע שנים. נשא את אסתר רפפורט, בת למשפחת סוחרים עשירה שנתמנתה על „האזרחים הנכבדים לדורותיהם של העיר ריגה״.

מריגה עבר צבי מאירוביץ לזמן קצר לוילנה, שם היה לו בית־חרושת לטפיטים, אך הוא מבקש לעצמו שדה־פעולה רחב יותר והופך קבלן לעבודות בנין וסלילה. צר המקום בוילנה לפיתוח עסקי־קבלנות רחבים. צבי מאירוביץ נוסע לסיביר, וכאן עוסק הוא בבניה רחבה במסילת הברזל לנהר אמור, מבלי לשכח את עניני היהודים המועטים שהיו באותו זמן בחלק מרוחק זה של רוסיה. לצורך קבלת רשיון קבע לשבת מחוץ לתחום־המושב הוא נבחן באוניברסיטה של קיוב ומקבל תעודה של טכנאי־שניים. ומסיביר — שוב אל בין יהודים לויטבסק. ושוב הוא כאן חרשתן טפיטים וקבלן. הוא נותן־עבודה מתקדם: ליד בית החרושת שלו מקים עזרה רפואית לפועליו; יחסיו עם הפועלים ידידותיים ביותר (לאחר מספר שנים כשהוא נאסר ע״י ג. פ. או. הקומוניסטית — והימים „ימי הטרור האדום״, לאחר התנקשות בחייו של לנין — באה ל־ג. פ. או. משלחת מטעם הפועלים לבקש את שחרורו — והוא אמנם שוחרר וניצל מלהיות קרבן הטרור). בתפקידו של קבלן לעבודות צבאיות — בתקופת מלחמת העולם הראשונה — הוא קושר קשרים רבים עם השלטונות הצבאיים.

הוא מנצל את הקשרים הללו לטובת עניני ציבור, וביחוד לטובת פליטי המלחמה היהודים שהגיעו לויטבסק. עם גבור זרם הפליטים הצטרף גריגורי יעקובליביץ לעבודה הציבורית הענפה של ועד הקהילה, של הועד לעזרת פליטי המלחמה, וכן אל ההסתדרות הציונית, שנמנה על חבריה הפעילים.

צבי מאירוביץ

רבה היתה פעולתו בארגון „תנועת האחוזות״ בשנים 1917/18 — ומתוך עבודה זו העביר לארץ ישראל סכומי כסף גדולים משלו ושל חברי האחוזות בויטבסק ובסביבה. בשנת 1917 היה ציר בועדה הציונית הכל־רוסית, ב־1920 השתתף בועידה הציונית במוסקבה, בה, כאמור, נאסר. עזר הרבה לתנועת „החלוץ״ וביחוד בכסף להחזקת חוות־הכשרה, לארגון נסיעה לארץ ישראל; תמך במפעלים להפצת השפה העברית, שהיה מחסידיה ואף הקפיד לחתום בשם צבי במכתביו ממוסקבה לבנו בארץ.

עלה ארצה בשנת 1935 אך לא זכה להיות בה זמן רב. הוא נפטר 11 חודש לאחר בואו ארצה — ב־י״ד באייר תרצ״ו (6.5.36).

עיקר התענינותו הציבורית התרכזה בבעיות הכרוכות בעלית המעמד הבינוני ובעלי מלאכה וכן בפעולותיה המעשיות של הסתדרות „החלוץ״ בגולה. הזדמן לי להיפגש אתו בעבודה ציבורית זו בויטבסק ובמוסקבה וכן בזמן שהותו הקצרה

בארץ ותמיד התרשמתי מדינמיותו ומסירותו לכל מפעל ציבורי בו לקח חלק, בהשקיעו בו מרץ וכן אמצעים רבים משלו.

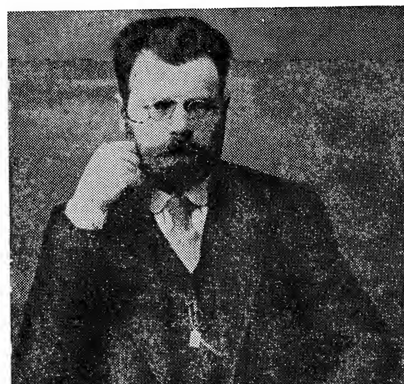
בתמיכתו בעניני ציבור, וביחוד בכל פעולה ציונית, נהג ביד רחבה, ברוסיה והן בארץ. באופיו הורגשה השפעת ערבות רוסיה הרחבות — כברבים מעסקני ציבור באותו דור. היו באופיו ובמעשי־ידיו רומנטיות ומעשיות, ובו בזמן נעדר כל חוש לפרסומת עצמית, צניעותו היתה כנה ופעולותיו כמעט כבמחתרת — כזה היה במשך שנים רבות צבי מאירוביץ, אחד הקצינים של הצבא הציוני הגדול ברוסיה, בתקופת הזוהר של היהדות הרוסית. בחדשים מועטים של חייו בארץ סייר לארכה ורחבה, התענין בחקלאותה ובתעשיתה. כל התקדמות בעבודת בנין הארץ גורמת לו תענוג וסיפוק־רוח.

— והימים התחלת מאורעות 1936 — ימי אי שקט בארץ. פה ושם נופלים יהודים קרבן להשתוללות הערבית. אולם צבי מאירוביץ בטוח: „צרות בודאי יהיו — אבל גם מדינה עברית תהיה" — היה אומר. אולם אחת אינו יכול להבין: „מדוע הנוער העברי אינו נכנס ליפו ואינו שם קץ לרציחות. האם אנו בקישינוב? אילו הייתי צעיר, הייתי יודע מה צריך לעשות". ושוב נוהג הוא כקודם ביד רחבה בתמיכה בענינים ציבוריים שונים, וכשקרוביו מעירים לו כי יכולתו החמרית פחותה משהיתה קודם, היה עונה: „שוב אינני מבין מדוע נתקלקלתם כאן בארץ־ישראל. הניחו לי לנהוג לפי הרגלי". „אנשים מסוג שלנו, אינם משתנים".

יהא זכרו ברוך!

זאב כהנוב

זאב כהנוב נולד בשנת 1868 בכפר בולובושצינה על גבול פלך מוהילב ופלך סמולנסק (ברוסיה) שהיה גם גבול תחום מושב היהודים בתקופת הצר.

זאב כהנוב

כהנוב קיבל חינוך תורתי מטובי המלמדים שאביו, ידען גם הוא, היה מזמין בשביל בניו. בסתר כמקובל בימים ההם, למד כהנוב גם את שפת המדינה ובבחרותו עזב את הבית ונתקבל לעבודה בפירמה לבנין של בעלים רוסים. ובמהרה עמד על רגליו הוא ועבר לעבוד באופן עצמאי ובמרוצת הזמן פיתח את עסקיו עד שתפסו מקום חשוב ברחבי רוסיה; אולם בכל מקום שעסקיו הביאו אותו, ולו גם במעמקי סיביר, שמר על תורתו ויהדותו. בראשית הופעת התנועה הציונית דבק בה וכל תשוקתו היתה לעבור עם משפחתו לארץ. ולזה גידל וחינך את בניו שנתן להם חינוך עברי מילדותם. ולצורך זה העביר את המשפחה להורודנא ששם היה החדר המתוקן שבו הלימודים התנהלו עברית בעברית. השפה העברית היתה שגורה בבית. אולם מלחמת העולם הראשונה סכלה את התכנית לשלח את הבנים חלוצים לגימנסיה העברית ביפו ועקב המלחמה עברה המשפחה לויטבסק.

בוויטבסק תפס הבית מיד את מקומו כבית ועד לציונות. גם בימי הצאר בהיות התנועה הציונית בלתי לגלית היו מתאספים בבית הצעירים לאספותיהם הציוניות ולאחר מכן במשטר הסובייטי נמשכה העבודה הציונית במחתרת באותו בית.*

זאב כהנוב בהיותו איש אדמה היה בין הראשונים שהצטרף לקבוצת החלוץ בויטבסק והיה למדריך בעבודות חקלאיות. באהבה מיוחדת היה הולך אחר המחרשה, ומורה לצעירים את המלאכה בחלמו בהקיץ כי קרוב הזמן בו ילך הוא ובני משפחתו אחר המחרשה באדמת המולדת.

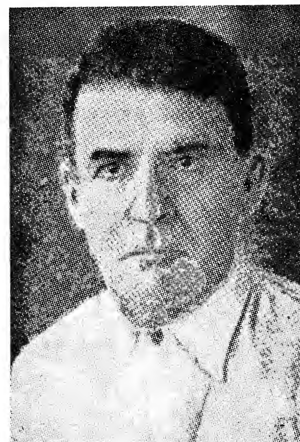
אולם עברו שנים שאי אפשר היה בהן לחשוב על יציאה מרוסיה. הבנים היו הראשונים שעזבו את הבית בברכת ההורים ונסעו בדרכים שונות לארץ ורק אחריהם בשנת 1926 עלה בידו להגיע ארצה.

קשה היתה הקליטה במובן הכלכלי אולם בשמחה ובהודיה הוא קיבל עליו את הקושי. לאט לאט רכש לו את מקומו במקצועו כמומחה לבנין ונמסרו לפיקוחו בנינים גדולים כגון תערוכות המזרח הקרוב ואחרים. אלם גם את עבודתו הציבורית לא עזב. היה חבר ועד יהודי רוסיא וברית ראשונים. לעבודתו הציבורית התיחס בכל חומו ומרצו. היה, צנוע ונחבא אל הכלים, אולם חיל נאמן ומסור בכל לבו לאידיאל תקומת העם על ארצו. זכותו עמדה לו לראות בעיניו את הקמת המדינה ובשיבה טובה נפטר בשנת 1950.

* כהנוב עמד בראש המחלקה לבנין של המחוז בימי הבולשבי־קים. הוא ידע להבליט את יהודותו ונאמנותו למסורת היהודית על ידי זה שלא היה בא למשרד בשבתות וחג ועל הניירות הדרושים היה חותם ביום ראשון.

שלמה מדברי

אביו יהודי דתי שומר מסורת, איש משכיל. חינך את ילדיו — שלמה, אחיו וארבע אחיותיו — בבתי־ספר רוסיים. ספגו בקירבם את רוח התרבות הרוסית ומורשתה. מושפעים מזרמי המחשבה של הוגי הדעות הליברליים־סוציאליסטים, השתייכו כולם לתנועות סוציאליסטיות. שלמה רקם משחר נעוריו חלומות הגאולה הישראלית. כאשר גמר את הגימנסיה בויטבסק

שלמה מדברי

נסע לסרטוב להמשיך בלימודיו, נכנס לאוניברסיטה. בחר בפקולטה לחקלאות ומגמת חייו לשרת את הארץ בידיעותיו החקלאיות. לימודיו נפסקו ע״י זה שגוייס לצבא האדום. לאחר ששוחרר מהצבא התחיל בפעולתו ב„החלוץ" והצטרף לקבוצת „משמר הוולגה". דרכי העליה לארץ היו מלווים בקשיים רבים, כבר אז התחיל השלטון הקומוניסטי להצר צעדם ולרדוף את המשתייכים לציונות. מדברי וקבוצת חברים מ„משמר הוולגה" החליטו לדחוק את הקץ ולעלות ברגל ארצה. באמצע שנת 1921 יצאו לדרך לנסוע דרך קווקז ולהתקרב לגבול התורכי. מסרטוב נסעו באניה על פני הוולגה, הגיעו לאסטרחן ומשם עלו לאניה בים הכספי והגיעו לעיר פטרובסק, עיר נמל בחוף הים הכספי. בדרך נפגשו עם היהודים ההרריים, שטיפלו בהם יפה משנודע להם שפניהם מועדות לארץ הקודש. לאחר זמן מה התיאשה קבוצת חברים שבדרך זו יוכלו לעלות ארצה וחזרו לרוסיה לחפש דרכים אחרות. מדברי ושנים מחבריו התעקשו ויהי מה לחתור ולעלות בדרך זו ארצה וכך נדדו במרחבי קווקז, הגיעו לטיפליס. שם נפגשו עם חלוצים קווקזיים 12 איש ועבדו בשדות התה בתנאי ניצול קשים. מטיפליס עברו לבאַטום ועבדו במשק חקלאי גדול השייך ליהודי, כעבור תקופה קצרה הצטרפה אליהם קבוצת חלוצים מתורכיסטן, קיבלו מהממשלה הגרוזינית בטיפליס רשיונות יציאה ובסוף 1921 יצאו באניה יוונית לקושטא, ומשם עלה ארצה. התחנה הראשונה שלו בארץ — קבוצת חולדה, אח״כ קבוצת תל־צור וב־1928 בא לתל־יוסף. כאן בנה את קינו המשפחתי, נולדו להם בתם נעמי ז״ל ויבדל לחיים חגי.

במשק עבד בריצוף, גן הירק, צמחי רפואה, הדרכה. בשנת 1946—48 הדריך חברת נוער בשפיה וכיוונם להמשך ההכשרה אצלנו. בהיותו בשפיה זועזע ע״י האסון שנעמי, בתו היחידה, נספחה במוקש בדרך למגידו. לאחר האסון חזר הביתה. שקע בעבודתו בהדרכת נוער, עבודות מחקר בצמחיית הארץ ועל שבטי ישראל ההולכים וכלים בנכר והעמיד להם ציון במאמריו ומחקריו שנתפרסמו ב„דבר", „הפועל הצעיר", „השדה", „הדור", „במעלה" ועוד. ב־51—1950 גוייס ל„בית־העמק" להדריכם בעבודה וחיי חברה. ביום הדריך אותם בעבודה בגן הירק ובערב הרביץ תורה.

ביוני 1953 מת ממחלה ממארת.

בשלמה מדברי חוברו יחדיו איש העבודה והרוח. עניו וצנוע התהלך האיש בתוכנו ולא הכל ידעו את אשר הוא נושא בחובו, כמה אוצרות תרבות ורוח גנוזים בו. איש המדע בשטחים שהתעניין ועקב אחריהם, התעמק לחקור. חיפש שרשים ומקורות, בדק את מקוריותם, צלל בספרים, מראי מקומות, בעיקר ממקורות יניקתנו.

רבים השטחים שהתעמק לחקור: צמחיית ארצנו ובמיוחד צמח־הרפואה; שבטי ישראל תועים ואובדים: קראים, כוזרים, יהודים הרריים בקווקז, תולדות חימיאַר, עתיקות הארץ וכו'.

בשהתחיל לטפל בצמחי הרפואה, התענין לדעת מקור הצמח, אחיזתו בארץ מקדמת דנא, לפי מקורות עבריים: מקרא, משנה, תלמוד, רמב"ם, ר' יהוסף שורץ, ר' שמואל אבן חפני וכו'. ואח"כ מתוך מחקרים של בני עמים אחרים שנתפרסמו בשפות והוצאות שונות. כל זה אסף והגה בהם ולאור ההלכה טיפל בזה למעשה. במו ידיו סידר גן לצמחי הרפואה: ממינתה, הפיגם, ואלריאן, לבונה והדס ועוד; עשה נסיונות להפיק מהם שמן אתר.

בבואו ארצה, השפה היחידה שהיתה שגורה בפיו היתה השפה הרוסית. עברית לא ידע כלל. בכוחות עצמיים רכש לו את השפה ושלט בכל מכמני ואוצרות שפתנו העתיקה והחדשה על מקורותיה השונים: מקרא, משנה, תלמוד, ארמית.

התענין במקורות ההיסטוריים של עם ישראל, על שבטיו, נידחיו ופזוריו בארצות נכר, עקב אחרי מה שנחקר ונכתב וגם גילה מה שסולף במתכוון ושלא במתכוון במחקרים שונים ובעיקר במחקר הרוסי, על קשרינו ההיסטוריים עם ארצנו העתיקה. וכאילו חש שהמוות אורב לו, התחיל בשנים האחרונות, כאשר המחלה גברה בקרבו ועושה שמות ברקמי המוח, — לסכם את פרי מחשבתו ואוסף מחקריו, לבנה ללבנה, אריח לאריח ומפרסמם בעתונות: „דבר", „הפועל הצעיר", „השדה", „הדור" ועוד. כאשר ירוכזו היצירות הללו הפזורות על פני עשרות עתונים וכתבי־עת, רק אז תתברר לכולנו האבידה הגדולה במותו של מדברי למחקר הישראלי.

משה מילמן

(מתוך „מחיינו", בטאון איגוד הקבוצות, תשי"ג).

משה וויטנברג

בשנת תרמ״ב בא לירושלים מויטבסק שברוסיה הד״ר משה ויטנברג והשתקע בה. עשרו של האיש הזה הגיע לסכום של חצי מיליון רובלים רוסיים, שזה נחשב לסכום עצום בעת ההיא.

בשנת תרמ״ד קנה שני בתים גדולים, קרוב לשער שכם, שהכילו כעשרים דירות בנות 2—3 חדרים בערך. בשנת תרמ״ה בנה שכונה בת 39 דירות על מגרש גבוה ויפה, למעלה משכונת מאה שערים, מצד מזרחית דרומית וקראה בשם „שערי משה״. הרחוב העובר על יד השכונה הזאת נקרא בזמן האחרון בשם „רחוב ויטנברג״.

הוא קנה עוד בתים בעיר העתיקה ומחוץ לשער שכם, וגם קנה את ה„כרם״ הידוע בצפון ירושלים החדשה מאת ה׳ משה בריינסקר, שהיה נטוע עצי פרי שונים, ומכרו אחר־כך למטרת בנין. ואמנם נבנו על אדמת הכרם הזה בתי כולל הורודנא וכולל וילנא ובתי „פליטי רוסיה״, ע״י הממונים והגבאים של המוסדות האלה. כן קנה מערבים שטח קרקע גדול למעלה משכונת „בית ישראל״, שמכרה אח״כ לראשי עדת יהודי בוכרה להרחבת שכונתם הגדולה „רחובות״ בירושלים.

סדר את נכסיו בשלושה חלקים. חלק אחד הנקרא בשם ההקדש הראשון, מכיל את השכונה „שערי משה״ ואת שני הבתים שבעיר העתיקה מבפנים לשער שכם. חלק שני הנקרא ההקדש השני, מכיל חצר גדולה מחוץ לשער שכם, בשכונת מוצררה, ובה מספר דירות מסוים, וחלק שלישי הוא בית שהיה שייך לו בעיר העתיקה וחנות ברחוב הבטראק שבעיר העתיקה.

הוא מנה על ההקדשות הללו חמשה אפוטרופסים. בכל ימי חייו הכנסות כל הנכסים הנ״ל שייכות לו, והוא מנהל את הנכסים. אחר פטירתו על האפוטרופסים שמנה להשכיר את כל הנכסים, ואת ההכנסה הנקיה, אחרי תשלום מסי הממשלה והתיקונים הנחוצים לשלמות הנכסים, עליהם לחלק באחוזים באופן זה: מההקדש הראשון — 20% לעשרה תלמידי חכמים, שילמדו שעות קבועות בכל יום בבית מדרשו הפרטי, 5% לכל אחד ממוסדות התורה בירושלים והם ת״ת וישיבת עץ חיים, ת״ת וישיבת מאה שערים ותלמוד תורה בשכונת משכנות 5% לישיבת „תורת חיים״, 5% לבית החולים „בקור חולים״, 5% לבית החולים „משגב לדך״, 5% עזר דירה לעניים מכולל חב״ד, 3% לעניים מכולל קרלין, 5% להכנסת כלה לכלות וחתנים עניים, 29% לבני ובנות אחיו ר׳ אבא ויטנברג ז״ל וליורשיהם אחריהם הנמצאים ביום ברוסיה הסוביטית, ו־10% לקרוביו שימצאו בארץ ישראל וליורשיהם אחריהם. מההקדש השני תחולק ההכנסה הנקיה ע״י האפוטרופסים באופן זה: 30% יותרמו בכל שנה לשם יסוד קופה לגמילות חסדים, להלוות ליהודים נצרכים בירושלים, נגד משכון של זהב או תכשיטים, למשך שלושה חדשים, מבלי לקחת מהלווה שום תשלום, גם לא להוצאות, 10% לחלק בכל שנה בתור עזר נשואין לכלות וחתנים עניים, 30% למיכאל ובייניש בני אחיו ר׳ אבא ויטנברג ז״ל (כיום ברוסיה הסובייטית) וליורשיהם אחריהם, 30% לקרוביו בארץ ישראל, ששמותיהם רשומים בשטר ההקדש, וליורשיהם אחריהם.

ר׳ משה הניח אחריו כסף מזומן סכום של 365 אלפים רובל, בשטרות ממשלתיים רוסיים, באחד הבנקים הגדולים בעיר פטרבורג, וגם אלמנה צעירה, שנשאה כשלוש שנים לפני פטירתו. בכתובתה שכתב לה הקציב לה חמשת אלפים רובל, מבלי שהיתה לה כל זכות בכספו, שישאר אחרי מותו. בהודע לה, שעפ״י החוק של הממשלה הרוסית, שר׳ משה היה נתינה, מגיע לאשתו רבע מכל הכסף שנשאר אחריו, מצאה לנכון לא להראות כלל את כתובתה, אלא לתבוע את חלקה בירושה, לפי החוק הרוסי. אז פנתה אל הרה״ג ר׳ שמואל סלאנט זצ״ל, שהיה אז הרב הראשי של עדת היהודים האשכנזים בירושלים, והוא היה מסדר הקידושין שלה עם ר׳ משה, שיתן לה תעודה שהיא אשתו החוקית של ר׳ משה, מבלי להגיד לו דבר על כתובתה. אבל הרב ר׳ שמואל ז״ל הבין לערמתה, ואמר לה כי הוא מוכן לתת לה תעודה זו רק בתנאי, שתתחייב שלא תפנה בתעודתו זאת לערכאות, אלא תוכל להשתמש בה בתור איום נגד אחיו של ר׳ משה, שלא יכביד עליה בנתינת חליצה וגם נגד שאר היורשים החוקיים, שיסכימו להנותה במתנת כסף הגונה, חוץ מדמי כתובתה, מרצונם הטוב. אבל היא סירבה להתחייב בדרישת הרב, והוא לא נתן לה את התעודה שבקשה, וגם התרה בה, שאם תפנה באיזו דרך אחרת, לתבוע בערכאות חלק בירושה, שלא לפי חוק תורתנו הקדושה, לא תראה ברכה בכסף הזה וסופה להתחרט. היא לא שמעה לתוכחתו של הרב, פנתה לרב ספרדי וקיבלה ממנו את התעודה, אשרה אותו אצל הקונסול הרוסי בירושלים, שכרה לה עסקן ירושלמי שנסע אתה לעיר הבירה הרוסית פטר־בורג, הגישה את עצומותיה לבית המשפט שם ע״י עורך דין גדול, זכתה בדין עפ״י החוק הרוסי וקיבלה את חלקה בסכום של ערך תשעים אלף רובלים. היא שלמה לאחיו של ר׳ משה, ר׳ זאב עשרת אלפים רובל בעד החליצה, עשרת אלפים לשתדלן שנסע אתה עמה מפה, ועוד כסכום הזה עלה שכר עורך דין בפטרבורג והוצאות הנסיעה וכו׳, וחזרה לירושלים עם סכום של כששים אלף רובלים והתחתנה עם בנו של רב ידוע. היא רכשה נכסי דלאניידי ונכנסה בעסקים כספיים שונים, אבל הסוף היה כפי שניבא לה הרה״ג ר׳ שמואל סלאנט ז״ל.

משה שלגי

נולד בויטבסק לאביו שמואל ליב גילקין מחבורת „חובבי ציון״ הרוסים, אשר מיד עם הופעתו של הרצל, הצטרף לתנועה הציונית. בבית ציוני זה קיבל שלגי את חינוכו היהודי והציוני השרשי, עד אשר גם המהפכה הקומוניסטית, שבראשית דרכה קסמה לניער, לא ערערה את יסודותיו. מנעורותו שלט בשפה העברית שליטה מוחלטת, והיה ספוג תרבות עברית מקורית וספרותה החדשה. סביבו רכז חוגי נוער, אשר היו שותים מפיו בצמא דברי תורה, ספרות עברית ושירה עברית. בחוגים אלה נתגלו בו לראשונה כשרון ההוראה וההסברה. בגמרו את ביה״ס התיכון בויטבסק עיר מולדתו — והוא נער בן 19 — הצטרף לקבוצה קטנה של עולים ברגל לארץ־ישראל. ולאחר הברחת גבולות הגיע ארצה בשנת 1923 והצטרף לחבורת „מעבר״ בפתח־תקוה לשם כיבוש העבודה במושבה.

מיד התבלט בחיצוניותו ובקנאותו לשפה העברית. וביחוד קסם לו ביטויה הנכון והיפה בפי היהודים הספרדים ילידי־הארץ. סיסמתו מאז ולכל ימיו היתה: „אין שפה מבלעדי עברית, ויצחק אפשטיין הוא נביאה!" בפתח־תקוה חיבר שירים ופזמונים קלים, והם נעשו נחלת החברים ובערבים עלו ובקעו מפתחי האהלים. אולם חיי המושבה שוב לא סיפקוהו מאחר שתמיד שאף למה שהוא יותר מקיף. ניסה לרכוש השכלה טכנית בטכניון, אולם לאחר חדשים מספר עזב את הרעיון הזה והתמסר כולו להוראה בלבד.

כשרונותיו הדידקטיים מתפתחים במידה בלתי משוערת ושמו הולך לפניו. היה ממיסדי הגמנסיה ע"ש „ביאליק" בחיפה ובמרוצת הזמן נעשה לאחד ממעצבי דמותה ומעמודי התווך שלה, ולבסוף גם מנהלה, אם כי חסר תעודת השכלה של בי"ס גבוה, במשך כל הזמן הוא מוסיף להשתלם,

השתלמות עצמית, בפדגוגיה ובספרות. הוא **מצליח בשטחו** בהוראת הלשון והספרות העברית, ושעוריו שמשו **מופת אף** לתלמידי האוניברסיטה. רוח השירה מפעמת בו **ושיריו מתפר**־סמים כפעם בפעם בעתונות. וכך הוא מפתח את כשרונותיו הפדגוגיים והספרותיים ונעשה מקובל ואהוב **על חבריו** ותלמידיו כפדגוג־אמן.

אולם יד הגורל משיגתהו, אחזהו שיתוק של אחד־מעורקי המוח. את שנותיו האחרונות בילה בבית הנכים. ולאחר יסורים שנמשכו שש שנים נסתימו חייו של משה שלגי, המורה הדגול והנערץ בין תלמידיו וחבריו.

זכרו ישאר בין מעריצי היופי שבלשוננו ובין אלה שיינקו ממנה את ההערצה הזאת.

אריה רום

משה שלגי (ז"ל)

בשנת 1922 התנגשה אנית קיטור באחד מקירות־יסודות הבטון של הגשר, אשר על הדוינה ברחוב ווקזלאנה, נתרסקה וטבעה על 20—25 נוסעיה. את השיר כתב שלגי מתוך הרושם של מראה פני אחת הצעירות, שמשוה מתוך המים. שעל פניה היו כל סימני העוית והפרפור, השגעון והטירוף של המאבק עם הגלים הזדונים ללא תקוה.

מִי אַתְּ?

מִי אַתְּ כְּחֶלַת־בָּשָׂר, אִלֶּמֶת –
מִלֹּבֶן קֶצֶף־גַּל עוֹלָה
נַעֲוַת־פָּנִים וּתְפוּחַת־בֶּטֶן,
פְּרוּמַת שַׂלְמָה מְגֹאָלָה?

אֵיכָה טֻלְטַלְתְּ הֲלוֹם, סַפְּרִי!
מִשֶּׁן־אָדָם אֵיכָה נִמְלַטְתְּ?
וּמָה הָאָרֶץ הֱקִיאָתֵךְ
וּמִי הַגּוֹי עָלַיִךְ עָט?

מֵאֹפֶל מְאוּרָתוֹ יֶהֱמֶה לָךְ
לְבַב דּוֹדֵךְ כְּנַהַם יָם,
יִתְלֶה עֵינוֹ בְּעָב חוֹלֶפֶת
בְּפֶלֶל־כְּאֵב, בְּלַהַט דָּם.

לֵילוֹת רַבִּים עַל יְצוּעוֹ עוֹד
יִרְקֹם בַּלָּאט חֲלוֹם שׁוּבֵךְ...
הֲיִתְאַפֵּק לִבּוֹ בְּקֶרֶב
כִּי יֶחֱזֶה פְּלֵטַת גֵּוֵךְ?

אוּלַי בְּתֶלֶם הַמּוֹלֶדֶת
זַרְעֵךְ הִצְנַעַתְּ, גֵּא וָעַז –
צִפָּה לָךְ דֹּם, אֲכַל־תּוֹחֶלֶת
כִּלְקֶרֶן חֹם גַּרְעִין הַפָּז.

אוֹ שֶׁמָּא הָהּ בְּשֶׁטֶף שִׁבֹּלֶת
לָאֵל נְשָׂאתִיו עוֹלָה תְּמִימָה – –
אָרַב לוֹ גַל... זִנֵּק כַּחֶתֶף,
רִסֵּק תְּחִנַּת עוֹלָל: אִ–מָּ–א.

מַה סָּח לִבֵּךְ לְמוֹד הַסַּעַר,
בְּפִרְפּוּרֵךְ הָאַחֲרוֹן?
הָגִית תּוֹדָה לִתְהוֹם רוֹתַחַת
אוֹ חֲנִיפוּת אֶגְרוֹף־חָרוֹן?

אריה פרידמן־לבוב

אריה פרידמן־לבוב, זמר נודע, חלוץ השירה העממית היהודית והישראלית, נולד ב־7 בפברואר 1884 בויטבסק לאביו בעל התפילה ר׳ בנימין פרידמן. בילדותו הצטיין בקולו הערב והיה מקסים את המתפללים כשהיה עוזר ליד

אריה פרידמן־לבוב

אביו. את חינוכו והשכלתו קיבל בחדר ואחר כך בבית־ספר רוסי למסחר בויטבסק. בגיל צעיר הצטרף לתנועת הפועלים היהודית בויטבסק והיה שר באסיפות הבלתי־ליגליות של הפועלים.

בהמלצתם של זמרים רוסיים שביקרו בויטבסק, נסע לפטרבורג הבירה, בלי פרוטה בכיס ובלי רשות הוריו וגם בלי זכות הישיבה בבירה. עמד בבחינות ונכנס לקונסרבטוריון הממלכתי בפטרבורג המפורסם במוריו המצויינים. אבל לפני שגמר את הקונסרבטוריון היה נאלץ לעזוב את לימודיו — בגלל השתתפותו בשביתת הסטודנטים הוצא יחד עם יתר השובתים מהקונסרבטוריון. השתתף בכמה להקות של אופירות פרובינציאליות וביקר אתן בהרבה ערים ברחבי רוסיה. הצטיין לא רק בקול הטנור היפה שלו אלא גם במוסיקליות ובמשחק.

אבל לא מצא סיפוק בעבודתו זו ושאף לגמור את חוק לימודיו, ואמנם הצליח שוב להתקבל לקונסרבטוריון וגמר אותו בהצטיינות בשנת 1914 וקיבל את התואר המקובל ברוסיה „אמן חפשי". בהיותו עוד תלמיד הקונסרבטוריון התקרב לקבוצת המוסיקאים והעסקנים שיסדה את „החברה למוסיקה יהודית עממית", והיה משתתף בקונצרטים של החברה הזאת. כשהאכספדיציה של אוספי הפולקלור היתה מביאה שירי עם מוקלטים — היה אריה פרידמן (שבזמן הופעותיו על במת האופירה הרוסית צרף לשמו פרידמן את הפסיבדונים לבוב) מדגים את השירים העממיים.

בשנת 1915 עבר למוסקבה וזמן מסויים המשיך להופיע על הבמה הרוסית. השתתף בתיאטרון הרוסי הסטירי הידוע „העטלף" שבהנהלתו של שחקן התיאטרון האמנותי של סטניסלבסקי בלייב. במוסקבה התידד עם יואל אנגל ובהשפעתו התמסר לשיר העממי היהודי ולא עבר זמן רב ועזב לגמרי את הבמה הרוסית. „זמרים רוסיים וזמרי אופירה ישנם כמוך, — אבל זמר שישיר כך שיר עממי יהודי — אין". לא פעם היה פרידמן־לבוב מזכיר בתודה הערה זו של אנגל.

במוסקבה גברה פעולתו הברוכה של אריה פרידמן־לבוב על שדה הזמר העממי: הוא בעצמו היה רושם שירים עממיים וגם אנגל כתב בשבילו הרבה שירים — בין היתר הקדיש לו את ה„קדיש לר׳ לוי יצחק" המפורסם. פרידמן־לבוב היה אחד הזמרים המקצועיים הראשונים שהתמסרו לשיר העממי. הוא יצא מתוך העם, ידע את נבכי נשמתו של „עמך" ומשום כך ידע לבצע את השיר העממי על פי דרכו המיוחדת ובזה סוד הצלחתו.

ביחוד גברה פעולתו עם פרוץ המהפכה בשנת 1917. הוא סידר סיבוב בכל רחבי רוסיה. הפופולריות שלו היתה גדולה מאד עד שזמן רב לפני הופעתו באיזו עיר שהיא היו נמכרים הכרטיסים לקונצרטים שלו. בתקופה זו התקרב גם לתנועה הציונית ורב חלקו במסע „השבוע הארץ־ישראלי" שנערך ברוסיה. רבה היתה השפעתו על הנוער. אחרי המהפכה האוקטוברית עבר לאוקראינה, לדרום רוסיה, ומשם עם קבוצת חלוצים הגיע לקושטא ופעל שם למען קרן העליה. בשנת 1921 בא ארצה ומיד התמסר במרץ הבלתי רגיל שלו להפצת השיר העממי. תורגמו בשבילו שירי עם יהודיים והיה שר אותם יחד עם השירים החדשים שנוצרו בארץ. היה מבקר בכל נקודות העבודה, בכבישים, בנקודות החקלאיות. חבית היתה משמשת לו במה מצויינת וכך התחיל להפיץ את הזמר העממי.

עם זה התחיל לבצע את רעיונו הנועז — יסוד אופירה עברית. תורגמו קטעי אופירה ויחד עם ידידו וחברו מהקונסרבטוריון בפטרבורג הר־מלח וזמרים־חובבים ארגן הצגות קטעים מאופירות, (עם בואו ארצה של מ. גולינקין, מנצח האופירה, כבר נוסדה האופירה הראויה לשמה).

בארץ התמסר פרידמן־לבוב לעבודה פדגוגית — היה מורה לזמרה בעשרות בתי ספר, ארגן מקהלות עממיות ומקהלות נוער, היה פעיל באגודות המקצועיות של האמנים והמורים למוסיקה, אחד ממיסדי המכון למוסיקה בחיפה.

א. פרידמן־לבוב היה ידוע בהרבה ארצות בהן ביקר כזמר — ברומניה, צרפת, אנגליה וכו׳. בהופעותיו בחו״ל היה מפיץ את השיר הישראלי. עד יומו האחרון ממש פעל כמורה, כזמר וכעסקן.

מת בגיל 71 בחיפה, ביום י״ד בשבט תשט״ו.

כרמי

שמעון פרנקל

רבנים וצדיקים

ר׳ מנדלי מוויטבסק

בז׳ סיון תק״כ נפטר הבעש״ט. וגדול תלמידיו המגיד ממזריטש היה הממשיך והמפיץ העיקרי של תורת החסידות. בין תלמידיו של המגיד נמנו: רבי לוי יצחק מברדיצ׳יב, הרב רבי שניאור זלמן מלאדי, האחים רבי אלימלך מליז׳נסק ורבי זוסיא מאנופולי, האחים רבי שמלקע ורבי פנחס הורביץ בעל ה„הפלאה״, רבי נחום מטשרנוביל, ועוד. אולם הראש והראשון שביניהם היה תלמידו הגדול רבי מנחם מנדל מויטבסק. רבו המגיד חיבבו מאד ועוד בהיותו בן עשר שנים והוא כבר היה למדן גדול קרה שפעם אחת ביום שבת אחרי סעודת שחרית ראה המגיד שהנער דעתו בדוחה עליו, והולך בבית אחת הנה ואחת הנה במצב־רוח מרומם. עמד הרב בפתח חדרו, ואת הידית של הדלת הפתוחה אחז בידו ואמר: מנדיל! כמה דפים גמרא למדת היום? השיב הנער: ששה דפים. אמר הרב המגיד כמדבר לעצמו: אם מששה דפים גמרא שמוט הכובע על הצד (כי מפני שהתהלך הנער ברגש היה כובעו שמוט על צדו), כמה דפים צריכים ללמוד עד שיסירו את הכובע לגמרי?.. הבין הנער עד היכן הדברים מגיעים, והתחיל לבכות, ורץ אל חדר רבו, ודפק על הדלת בזעקה: פתח לי, רבי ומורי, ותן לי עצה מה לעשות, כי ידעתי שהחזקתי טובה לעצמי מלימודי. פתח הרב את הדלת ואמר: אל תפחד! אני ואתה ניסע שנינו אל רבנו הבעש״ט (זה היה אחרי התקרבותו של המגיד להבעש״ט), והוא יורנו את הדרך בה נלך שנינו.

וביום השלישי נסעו שניהם למז׳יבוז׳ והגיעו ביום ערב שבת להבעש״ט. המגיד הלך תיכף לקבל „שלום״ מהבעש״ט ואילו הנער התמהמה, עד שסלסל בשערו והתרחץ, כי כן היה דרכו תמיד, אף לאחר שנתגדל, הצטיין בהידור חיצוני ובמלבושים נאים מכל בני גילו. הבעש״ט כבר היה מוכן לקבל שבת, שכן היה דרכו לקבל שבת בעוד היום גדול, ועמד הבעש״ט לפני העמוד, אך לא התפלל אלא המתין שתי שעות עד בוא הנער לבית התפילה, ורק אז התפלל קבלת שבת. אולם לא נתן שלום לנער, עד מוצאי שבת. אחר ההבדלה, בעת שעישן את מקטרתו, קרא את הנער מנדיל, וסיפר לו מעשה אחד, והרב המגיד וגם הרב הקדוש בעל „תולדות יעקב יוסף״ עמדו שם בשעת סיפור המעשה. בהמעשה הזה היה מרומז כל מה שעבר על ר׳ מ״מ מויטבסק מיום צאתו לאויר העולם ועד יום פטירתו בארץ הקודש. והחסידים הוסיפו שכאשר חלה רמ״מ בויטבסק כעבור זמן רב וניטל ממנו כוח הדיבור געו כל העם בבכיה, כי נדמה לה, שעומד להילקח מהם ארון הקודש. לקול זעקתם הקיץ ר׳ מנדלי ואמר להם: אַל־תיראו! מהמעשה שסיפר לי הבעש״ט, אני יודע שהנני צריך להיות עוד בארץ־ישראל. וכן היה כפי שיסופר להלן.

כאמור, היה ר׳ מנדלי מתלבש ברוב הדר ולנעליו היו שרוכים של כסף. ובעל ה„תולדות יעקב ויוסף״ היה אומר על כך: משל למלך אחד שהיתה לו מרגלית טובה ששויה הון רב וחשש מפני גנבים שיגנבו אותה בכל מקום שתהיה טמונה שם. עמד והטמין אותה בבית הכבוד, מקום שאין איש מעלה על דעתו ששם מטמינים אוצר גדול כזה. כך גם רבי מנדיל, הוא שפל בעיניו ועניו בתכלית, כפי שהעיד עליו הבעש״ט. שר׳ מנדיל הוא סמל השפלות והענוה (ואמנם היה ר׳ מנדיל חותם עצמו כל ימי חייו „השפל באמת״) והוא חושש שמידת הענוה שלו וכל לבוש שילביש אותה תהיה נפסדת לכן הטמין אותה במקום מלוכלך, בלומר, בגאוה חיצונית.

ר׳ מנדלי היה, כאמור, חביב ומכובד בעיני המגיד מאד מאד, בראש השנה היה במזריטש ר׳ מנדלי „הבעל תוקע״ והמגיד ה„בעל מקריא״. פעם אחת לא היה ר׳ מנדיל יכול להגיע לראש השנה למזריטש. מילא את מקומו רבי לוי יצחק מברדיצ׳ב בתורת „בעל תוקע״, אולם תיכף כשקרא המגיד „תקיעה״! נתעלף רבי לוי יצחק. אמר המגיד: „הלא מנדיל רואה יותר ואינו נפחד כל כך״.

בשנת תקל״ג קרבו ימי המגיד להיפרד מן העולם, ועוד קודם לכן פנו חסידי רייסין, שהסתופפו בצילו של המגיד הגדול ר׳ דוב בר ממזריטש, אל המגיד והתאוננו לפניו, שהדרך למקומו רחוקה מאד, וקשה להם לבוא בכל עת, ומאידך צר להם להיות זמן כה רב בלי מורה ומנהיג. הוציא להם המגיד בגד מבגדיו, וחגורה ומקל, ואמר להם: קחו את החפצים הללו ותמסרו אותם לאיש ששמו מנדלי, שנמצא בויטבסק, ובכל זמן שיהיה קשה לכם לבוא אלי תוכלו להסתופף בצלו. נסעו החסידים לויטבסק והתחילו לחקור ולדרוש היכן גר כאן רבי מנדלי. והרב הקדוש רבי מנדלי עדיין לא נתפרסם אז. אמרו אנשי העיר: לא נמצא כאן איש כזה. הוסיפו החסי־דים לחקור ולדרוש עד אשר פגשו באשה אחת ואמרה להם: רבותי, מה תבקשו? השיבו לה: את רבי מנדלי אנחנו מבקשים. אמרה להם: מנדל אשר בשם רבי ייקרא אין כאן, אבל סתם מנדלים נמצאים כאן הרבה, וגם חתני נקרא בשם מנדלי. הבינו האנשים כי זהו האיש שהם מבקשים. סרו אל ביתה ומצאו את חתנה ומסרו לו את החפצים של המגיד. לקח רבי מנדלי את הבגד ולבש אותו, חגר את החגורה ואת המקל אחז בידו. מיד לא הכירוהו האנשים, כי לעיניהם נהפך לאיש אחר, ויראתו נפלה עליהם.

ר׳ מנדלי השתקע אחרי כן בהורודוק, הסמוכה לויטבסק.

באן התרכזו סביבו אלפי חסידים ובתוכם מן הגדולים מתלמידי המגיד, כמו: רבי שניאור זלמן מלאדי, רבי אברהם מקאליסק, רבי ישראל מפולוצק, רבי ברוך מקוסוב ועוד. והשפעתו של מרכז חסידי זה על יהדות ליטא ורוסיה הלבנה היתה כבירה. אולם כאן בא המפנה הגדול בחייו של רבי מנדלי.

רבי מנדלי ועלייתו לא״י

מראשית ימיה טיפחה החסידות את הערגה והכיסופים לא״י והכמיהה והגעגועים לאדמת הקודש. החסידות, שינקה ממקור מים חיים, ממעין „הזוהר" הקדוש, הטיפה אמריה על יקרת קדושת הארץ ומעלות בני ישראל היושבים בתוכה. הלא כה יאמר הזוהר: זכאה חולקיה מאן דזכי בחייו למשרי מדורא בארעא קדישא, דכל מאן דזכי לה, זכי לאנגדא מטלא דשמיא דלעילא דנחית על ארעא וכל מאן דזכי לאתקשרא בחייו בהאי ארעא קדישא וכי לאתקשרא לבתר בארעא קדישא עילאה. וכל מאן דזכי למיפק נשמתיה בארעא קדישא את־כפרו חובוי וזכי לאתקשרא תחת גדפה דשכינתא, דכתוב: וכפר אדמתו עמו. לא עוד אלא אי זכי בחייו זכי לאתמשחא עליה רוחא קדישא תדיר (ויקרא ע״ב).

ומכאן התשוקה של גדולי הצדיקים שעמדו בראש החסידות לעלות לא״י להתעלות במעלות קדושתה. עוד הבעש״ט בעצמו יצא בדרכו לא״י והגיע עד איסטמבול אולם מן השמים עכבוהו וחזר לביתו. הגאון רבי גרשון מקוטוב, גיסו של הבעש״ט, עלה לא״י בשנת תק״ז ואילו בשנת תקכ״ד עלה בידי שני תלמידיו של הבעש״ט, רבי נחמן מהורודנקו ורבי מנדיל מפרמישלאן לעלות לא״י. אולם אלה היו נסיונות של יחידים בלבד, ואילו „עליית החסידים" במלוא מובן המלה בוצעה בשנת תקל״ז. אז עלו כשלוש מאות איש ואשה וטף ובראשם רבי ישראל מפולוצק ורבי אברהם מקאליסק והנשיא והמנהיג של החבורה הצדיק רבי מנחם מנדל מוויטבסק.

בחודש אדר יצאו לדרכם. וחסידים רבים נלוו אליהם. הם הגיעו אל מוהילוב אשר על נהר דנייסטר שם נפרד מהם אחד מהחבורא הקדושה רבי שניאור זלמן מלאדי, אשר החליט להשאר ברוסיה כדי לא להשאיר את עדת החסידים כצאן בלי רועה.

הם הגיעו לא״י ביום ה׳ אלול לאחר מסע רבת תלאות של יותר מששה חדשים וספינה אחת אף טבעה בדרך.

הם התיישבו בצפת ובטבריה שבגליל והניחו יסוד לישוב חסידי בא״י. שתרמה לא מעט להחייאת הגליל.

והשמחה היתה רבה בקרב עדת החסידים שזכו, לאחר מסע ממושך ומייגע, לדרוך על אדמת הקודש ועם עליה זו הפך ר׳ מנדלי להיות „האדמו״ר הראשון" וצירה הראשון של תנועת החסידות בארץ ישראל, הלכה למעשה.

ר׳ מנדלי עצמו החליט להתיישב בצפת, העיר בו יישבו האר״י ז״ל ובעל ה„שלחן ערוך", ה„בית יוסף" ושכנו בו כבוד גדולי המקובלים. אולם כעבור שנים מעטות בשנת תקמ״ג נאלץ, מסיבות שונות, לעזוב את צפת ולהתיישב בטבריה העיר, בו ישב, עבד את אלקיו והנהיג את חסידיו עד סוף ימיו.

ר׳ מנדלי הקים בטבריה בית־מדרש נאה אשר חיש מהר

נתמלא חסידים שבאו מכל קצוות העיר והסביבה להצטרף לעדת חסידיו. ור׳ מנדלי זכה לכבוד גדול ולהערצה ע״י כל החוגים: הספרדים והאשכנזים כאחד. ואף אנשי ירושלים פנו אל ר׳ מנדלי ובקשוהו שיעקור דירתו לירושלים, ויישב עמהם, אולם, כאמור, ר׳ מנדלי וחבריו התיישבו דווקא בגליל כדי להחדיר את רוח החסידות בין עריה והריה. ומהגליל תצא תורה וחסידות ודבר ה׳ מעריה.

⁂

ואף שר׳ מנדלי עזב את רבותיו וחבריו בחוץ לארץ ולא יכול לראותם, הרי קשר נשמות עמוק היה בין ר׳ מנדלי ובין ידידיו הגדולים רועי צאנם בחו״ל. הוא עמד אתם בקשר מכתבים ממושך שכמה מהם נדפסו ונתפרסמו בספריו „ליקוטי אמרים" (ושם גם אגרותיו המפורסמות של חברו וידידו ר׳ אברהם מקאליסק שעלה עם ר׳ מנדלי לא״י, שכתב אף הוא מא״י) ו„פרי העץ" ועוד. יתר מאמריו ואגרותיו וכן דברי תורתו בתורה ובחסידות מכונסים בספריו המפורסמים: „פרי הארץ" (קאפוסט תקע״ד), „פרי העץ" (ז׳יטומיר תרל״ד), ו„ליקוטי אמרים" (לבוב תרע״א). וכן מפוזרים עוד מדברי תורתו בספרי חסידות אחרים שיצאו לאור לאחר פטירתו.

כאמור, היתה אהבת א״י חדורה בלבו של ר׳ מנדלי עוד משחר נעוריו, אולם התגברה יותר ועוד יותר כאשר כבר עלה לארץ ישראל ונמנה על יושביה. באחת מאגרותיו מארץ ישראל הוא משבח את הארץ ומדבר על מעלותיה וקדושתה ומסביר את עליונות הקדושה ומעלתה של א״י משאר הארצות.

כפי השמועה נשאר מר׳ מנדלי חיבור גדול על התורה והוא בכתב יד („תולדות הפוסקים" אות פ׳).

אם לכתוב ולהקיף את כל אישיותו, גדלותו, קדושתו וצדקתו של ר׳ מנדלי מוויטבסק, לא יספיק ספר שלם. אולם ברור, כי פרשת חייו ואישיותו הגדולה, עלייתו לא״י והפיכתה למרכז חסידי גדול שהניחה יתד לדורות הבאים אחריה ועד היום, היא אחת הפרשיות המענינות והחשובות של תולדות הישוב היהודי בא״י, ותולדות החסידות בכלל ובא״י, בפרט.

עם הסתלקותו של ר׳ מנדלי מוויטבסק מן העולם, ביום ב׳ אייר תקמ״ח, נסתלקה אחת הדמויות המפוארות ביותר של תנועת החסידות ושל העם היהודי בכלל, אשר האירו לנו את חשכת הגלות והאצילו מאורם על כל יושבי תבל.

וזוהי זכותה וגאותה של העיר ויטבסק, שאותה אישיות מופלאה ונעלה ינקה שרשיה מעיר זו. בעיר זו נולד ר׳ מנדלי, בעיר זו חי במשך תקופה ממושכת ושמה של עיר זו נישאה תמיד על שמו, אף לאחר שעזב אותה. ויוצא, איפוא, שע״י כך הפכה גם העיר ויטבסק ככותרת נעלה לשמו של ר׳ מנדלי. והכל ידעו שאם המדובר ב„ר׳ מנדלי" סתם, תלמידו של המגיד הגדול ממזריטש, הרי שלא היה זה אחר, כי אם: „רבי מנדלי מוויטבסק".

רבי ישראל מפולוצק

תלמידו של המגיד ממזריטש. מקבוצת מורי החסידות בליטא. נואם ודרשן מצוין בעל כשרונות ארגוניים. מקורבו

של רבי מנחם מנדיל מויטבסק ועלה אותו לארץ ישראל בשנת תקל״ז. לרגל מצבה החמרי הקשה של קבוצת העולים נאלץ לצאת לחו״ל לאיסוף בספים ולשם קביעת מקורות הכנסה קבועים למען החסידים העולים. רבי ישראל הצליח בשליחותו. ראשית דרכו היתה לקושטא ונתקבל בה בכבוד ע״י נכבדי העדה. מכאן שלח ארצה סכום הגון. מקושטא נסע לרוסיה. על ידי תעמולה רחבה, בכתב ובעל פה, הצליח למשוך לפעולה מספר ניכר של רבנים וגבאי צדקה חרוצים ובראשם צדיקים מפורסמים. בכל רחבי המדינה ייסד והתקין „מעמדות״ — מוסד צדקה קבוע ובעל חשיבות להשתקעם בארץ ישראל.

בדעתו היה לבסס את מפעלו בחו״ל ולחזור לאה״ק, אולם לא אסתייע מילתא, לפתע חלה ונפטר בשנת תק״מ בעיר פאסטוב ונקבר שם על יד קברו של הצדיק רבי אברהם המלאך.

מ. צינוביץ

לתולדות הרבנות בוויטבסק

רבי אריה לייב

רבה הראשון של ויטבסק הידוע לנו היה הרב ר׳ אריה לייב. פרטים מסויימים על תולדות חייו ועל פעולתו כרב בוויטבסק לא נשתמרו לנו. ידועים רק הפרטים דלקמן: לפני ויטבסק היה רבי אריה לייב רב בנובההרדוק שבליטה, עד לסוף שנת תע״ט (1719). ובוויטבסק פעל כרב בשנים ת״פ—תקל״א (1720—1771), תקופה של חמישים ואחת שנה.

ספרו „דברי אריה״, לא זכה לראות אור הדפוס והיה מונח בכתב־יד אצל רב אחד שהתייחס אליו, רבי שמואל משה שפירא, רב בקהלת רוקובה שבזאמוט. לפי ספרו יודעים אנו שר׳ אריה לייב החזיק ישיבה בוויטבסק.

הרב ישעיה חפץ, רב־אב״ד בוויטבסק

בשנת תקכ״ה (1765)

בשנת תקכ״ה היה רב בוויטבסק הרב ישעיה חפץ. דבר זה אנו למדים מהסכמתו של הרב הזה כ„אב״ד וויטעבסק״, בתאריך הנ״ל על הספר „בית יעקב אש״ לרבי יעקב א״ש פייביל, רב זלטובה (דפוס פרנקפורט ד׳אדער, תקכ״ה). כפי הנראה היה רבי ישעיה חפץ הנ״ל רב מפורסם הואיל ובין המסכימים האחרים לספר הנ״ל אנו מוצאים את הגאון רבי אריה לייב ממינסק בעל „שאגת אריה״, והרב אריה לייב עפשטיין מקניגסברג בעל ספר „הפרדס״. ר׳ ישעיה חפץ כמו״צ ויטבסק נתן הסכמתו ל„לקוטי תורה״ להרב מליאדי.

בעת שהרב ישעיה חפץ היה אב״ד ויטבסק היה שם מ״מ ומו״צ „הרב המובהק הגאון מוהר״ר צבי הירש בהרב מוהר״ר שמעון״ — בעל המחבר ספר „הדרת זקנים״ המכיל „פסקי דינים... על שלחן ערוך יורה דעה.

הרב מליאדי והשפעתו על רבנות ויטבסק

בגיל 16 נשא ר׳ שניאור זלמן את בת הגביר יהודה לייב סגל מוויטבסק. לפי הסכם קיבל על עצמו הנכבד הוויטבסקאי הנ״ל להחזיק את הזוג הצעיר לכל ימי חייו, לספק להם כל מחסורם, להעמיד לרשות חתנו חדר מיוחד ללימודו, כדי שיוכל להמשיך בלימודו בלי כל הפרעה. ככה המשיך ר׳ שניאור זלמן האברך הצעיר בהתבודדותו בלימודיו בוויטבסק אחרי חתונתו במשך ארבע שנים בהתמדה גדולה. כשם שהתמיה בלימודיו כך הלכה וגדלה שקידתו בתפילה ובעבודת ה׳. ובו בזמן עסק גם במדע שימושי ששימש לו לעזר בתורתו. בוויטבסק נשתמר לפני השואה בית־כנסת קטן אחד מעץ, ששם היה מתפלל הרב מליאדי בשנות אברכיותו בוויטבסק. כאן בוויטבסק ניתנה לו גם הדחיפה הראשונה להכיר בראשונה את החסידות של רבי ישראל בעל שם טוב על־ידי רבי ישראל פולוצקר ורבי מנחם מנדיל הוויטבסקאי.

גם כשיצא את וויטבסק היה בא אליה רבי שניאור זלמן לעתים מסוימות לרגל ענינים משפחתיים וגם בקשר להפצת החסידות החב״דית במשך הזמן עם התפשטות העצומה של חסידות חב״ד ברוסיה הלבנה, לקחה בזה חלק בראש קהילת ויטבסק ואף כמה ממו״ציה שבזמן ההוא — עוד בחיי רבי שניאור זלמן — כבר נתפסו לחסידות חב״ד.

באותו הזמן פעלו כמו״צים בוויטבסק שני גיסים רבנים: רבי ישראל ורבי יעקב. בתשובות „הרב מליאדי״ אנו מוצאים תשובה אחת ממנו (סימן ל׳) לשני „הרבנים מו״צי ויטבסק ל„הרב הגדול המפורסם״ מוהר״ר ישראל ולגיסו „הרב המופלג״ מ״י יעקב — וזהו בענין איסור אשת איש. בתשובה שניה (סימן כ״ה, שם) השיב הרב מליאדי לבית דין צדק בוויטבסק, מבלי לציין שמותיהם, ואולי הם אלה שני ההמ״צים הנ״ל (הנזכרים בסימן ל׳).

בקשר לר׳ ישראל הנ״ל נאמר במקור אחד („היום״ תר״מ שנה א׳ בתולדות הרב גרשון ריבלין), שרב ישראל זה היה ידוע כרבי ישראל הליובאוויטשאי. בנעוריו היה הוא בעצמו כמה שנים בבית הגר״א ואותו בחר הגר״א לתהות על קנקנו של רבי דוב בער המגיד ממזריטש.

בויטבסק היה גר סמוך לאותו זמן הרב החסיד המפורסם רבי מיכאל דוד — בנו של האדמו״ר המפורסם רבי אהרן מסטארוסיליה, שהיה בנו ותלמידו ותיקו של „הרב מליאדי״, המפורסם בעולם חב״ד על־ידי ספרו הידוע „עבודת אהרן״. באותו זמן היה גר בוויטבסק ר׳ זאב ווילנקיס אף הוא מותיקי חסידי הרב הזקן. לאחר פטירת „הרב״ התנגד לכך שבנו ר׳ דובער „האמצעי״ יהיה ממלא־מקום אביו הרב הזקן ונטה לצידו של ר׳ אהרן הנ״ל. ר׳ זאב ווילנקיס היה עשיר וחכם גדול וגדול בתורה ובהוראה ובעל השפעה גדולה על

יהודי העיר ויטבסק, שחלק גדול מהם נהו אחרי חסידות חב"ד.

השפעה גדולה להפצת חסידות־חב"ד בוויטבסק היתה לרב דובר שניאורזון — בנו של ר חיים אברהם מליאדי — בן הרב הזקן. אחותו של דובר זה — מרת מוסיה הינדה היתה נשואה לרבי זלמן פאניקעלזון בוויטבסק. בתו של ר' דובר — צביה — היתה אשת ר' משה יצחק בוויטבסק. לרגל ביקוריו המשפחתיים התכופים של רבי דובר שנייאורזון הנ"ל מליאדי, בוויטבסק, שהיה ממקורביו ומתי סודו של בעל ה„צמח צדק", נתלכדו החב"דים שבוויטבסק לכוח ארגוני ניכר בעיר ורובי מו"ציה ודייניה כבר השתייכו עוד בחיי הרב הזקן לתנועת החסידות החב"דית.

ככה למשל, רואים אנו איך שבשנת תקס"ג נתמנה למו"צ ראשון בוויטבסק הודות להוראת הרב הזקן אחד מתלמידיו רבי יצחק אייזיק מאוסטרובנה, ומסורת זו נשתמרה להבא בקהילה זו.

הרב רבי גרשון ריבלין – רב בוויטבסק

בשנים תקע"ב—תק"פ (1812—1820) ואח"כ רב בשקלוב

רבי גרשון מוויטבסק היה גדול מאד בתורה. עמד במשא־ומתן בהלכה עם שני גאוני ווילנה ר' אברהם אבלי ראב"ד המר ועם רבי שואלקע קצנלנבויגן, וכן עם רבי אליהו ראַגאָליער, רבי דוד לוריא מביחוב ואחרים שהביאו לפניו שאלותיהם בהלכה למעשה. מהגהותיו הרבות שכתב בהלכה ובסברא ראו אור הדפוס — רק מהשייכים לארבעת חלקי השלחן ערוך שנדפסו בהוצאת השלחן־ערוך דפוס ראם (הכשירם לכך חתן בנו — ר' דניאל פיינברג, נכד בעל „סדר הדורות").

ב„דברי נחמיה" לרבי נחמיה מדוברובנה, ב„עבודת הלוי" לרבי אהרן מסטארוסליה וב„צמח צדק" (סימן רצ"ז) נושאים ונותנים הם בענין אשה אחת שרב אחד התירה להנשא ונישאה על פיו — והרב הזה היה רבי גרשון רב ויטבסק ושקלוב. היתר זה עורר רעש גדול, כי רבנים קודמים אסרוה להנשא לאחר והעבירו דבר זה להגאון רבי עקיבא אייגר עם כתב־קונטרס אחד מהרב האוסר הסותר דברי ר' גרשון, ור' גרשון כמגן על עצמו ומסביר דבריו, כתב בשולי הכתב הערות אחדות משלו שהן נגד דברי הכותב את הקונטרס. והנה אחרי שרבי עקיבא אייגר עבר בעיון על כל הדברים האלה, נוכח שהצדק היה עם רבי גרשון, אם כי לא ידע לפני כן שם הכותב. הגאון רבי עקיבא אייגר כתב מכתב מלא תודה וברכה לרבי גרשון, רומם אותו למעלת גאון גדול בעל שכל ישר ומכתבו זה הרים את ערכו בעיני מתנגדיו. וקרה מקרה בין רבי גרשון והגאון רבי שניאור זלמן בעל ה„תניא" בענין של איסור־והיתר בשאלה אחת בטריפות שהרב „בעל התניא" הטריף ור' גרשון הכשיר וכשהופיע „הרב" בוויטבסק ושמו היה גדול מאד ברייסן וביחוד בוויטבסק מקום גידולו, נאלץ היה רבי גרשון לבקר את בעל ה„תניא" ולהסביר לו דברי היתרו בענין השאלה הנ"ל. זמן רב נמשך הוויכוח בין שניהם ואם כי בעל ה„תניא" גדול היה ממנו בהרבה שנים לא הודה לו רבי גרשון

וכל אחד מהם נשאר בשלו. בעל ה„תניא" הודיע גלויות כי גם להבא יטרוף ב„שאלה" כזו ורבי גרשון אמר לו במפורש, כי גם להבא יכשיר את זה. עם כל זה יש לציין כי בעל ה„תניא" השמיע בפה מלא לנאספים המרובים שצבאו על יד אלה השניים, כי גדול הוא ר' גרשון בפלפול וסברא לאסיקי שמעתתא אליבא דהילכתא וגם מתנגדיו יכולים לפנות אליו בשאלות איסור והיתר. כפי הנראה היה ר' גרשון בקירבת משפחה עם הרב בעל ה„תניא".

רבי גרשון הצטיין גם בזה שהיה אוהב אמת ושונא בצע במידה שאין למעלה הימנה. דוגמה אחת מני זה: פעם אחת נודע לו, כי רק למענו הוזילו לו מחיר האריג שקנתה לו אשתו הרבנית לתפור לו מעיל, ורבי גרשון לא חפץ ללבוש את המעיל בגלל זה.

מספרים עליו: כשאברך תורני היה בא אליו לקבל סמיכה היה שואל ארוכות את המעונין לכך — בהלכות שבת. והיה נותן טעם לדבריו: „אם נמצא מחט בקורקבן תרנגולת שחוטה יכולה התרנגולת לחכות עד שיעיין הרב בפוסקים, אבל אדם מישראל שנקף אצבעו בשבת וספק פיקוח נפש הוא יצריך הרב לדעת מיד אם מותר לחלל עליו את השבת".

רבי גרשון יצא את ויטבסק בשנת תק"פ ונהיה לרב־מו"צ בשקלוב. כפי הנראה העדיף „מתנגד" מובהק זה להיות בשקלוב עיר „מתנגדים" ברובה המכריע. נפטר בשקלוב בשנת תר"ח ומילא את מקומו ברבנות עיר זו בנו הרב ר' זלמן. בנו ר' זלמן הלך בדרכי אביו כמקל בהוראה ובכחא דהיתרא שלו. פרץ סמילנסקין בלמדו בישיבת שקלוב היה אוכל אצל ר' זלמן בשבתות וציין אותו לשבח בספרו „עם עולם".

הרב רבי יצחק אייזיק

הרב רבי יצחק אייזיק נולד בשנת תקכ"ח (1768) בעיירה סמילוביץ (פלך מינסק) לאביו הרב הצדיק רבי ישעיה מתמיד. הוא התחנך בבית דודו אחי אמו הרב ר' זלמלה סטוצקר שנטה כבר לחסידות והיה מראשוני תלמידי „הרב" רבי שניאור זלמן בליאזני (אחר־כך בליאדי), ובאסיפת רבנים במינסק בשנת תקמ"ג עמד בויכוח עם „מתנגדי" „הרב". רבי יצחק אייזיק הצעיר נהיה גם כן לחסיד־חב"ד נלהב, זכה לצקת מים על־ידו של „הרב" בעצמו והיו לו בקבלה ממורו ורבו הדגול הזה הרבה דברים בעניני הוראה והלכה למעשה. רבי יצחק אייזיק היה מקודם רב בעיירה אוסטרובנה ט"ו שנה ומשנת תקס"ג והלאה — לפי הוראת „הרב מליאדי" לרב בוויטבסק. כפי הנראה שימש שם תחילה בתואר רב־מו"צ. ועם יציאת רבי גרשון לשקלוב כבר נהיה לאב"ד ורב־ראשי בוויטבסק. הרב ר' יצחק אייזיק הצטיין בהוראה כאחד הגדולים. היה ידוע כמקיל גדול. כן היה מצטיין בפסקי־דין בדיני ממונות, נהג נשיאותו ברמה ולא נשא פני איש. הוא היה מכובד גם בחוגי השלטונות המקומיים. הרב רבי יצחק אייזיק האריך ימים כל ימי משך האדמו"ר ה„אמצעי" — רבי דוב־בער והאדמו"ר בעל ה„צמח צדק" — רבי מנחם מנדל — והיה כפוף להם והיה נאמן תמיד לשיטת החסידות החב"דית ועושה נפשות לה בוויטבסק והסביבה. הוא נתן הסכמותיו על ספר השלחן־ערוך של הרב שניאור זלמן מלאדי ועל ספרו השני „לקוטי תורה"

ומתארו ש„כמלאך ה׳ היה בתוכנו״. ביזמתו נוסדה ישיבה בוויטבסק.

הרב ר׳ יצחק אייזיק הגיע לזקנה מופלגת ונפטר בתרכ״ז־תרכ״ח בעברו כבר את שנת המאה. היה לו בן יחיד — **רבי יוסף** — שנפטר על פני אביו הישיש בשנת תרכ״ג ומתואר היא כ„רב וישיש גדול בתורה ויראת שמים, עוסק במצוות, לא מש כל ימיו מאהל התורה. גם עד זקנה ושיבה לא הרף ידו מתורה ומצוות״. וביום פטירתו, בחודש תמוז, התקדרו שמי ויטבסק עבים ענן וערפל כיסה את פני העיר, כי יוסף אסף את נגהו״ („הלבנון״ שנה עשירית, מספר שלש). הרב רבי יוסף זה שימש גם כן כאחד מדייני העיר ויטבסק באחד האזורים העירוניים.

כעבור שלושים ושמונה שנים לפטירת הרב ר׳ יצחק אייזיק רבה של ויטבסק הופיע בדפוס חלק מכתביו התורניים והוא חלק מתשובותיו בהוראה בשם „פני יצחק״ (ווילנא, תרס״ט), בו אנו רואים אותו נושא־ונותן בעניני הוראה עם רבנים מפורסמים וביחוד עם הרב רבי מנחם מנדיל שנייאורסון מליובאַוויטש — בעל „צמח צדק״ זצ״ל.

הרב יקותיאל זלמן לנדא

הרב יקותיאל זלמן לנדא נולד בשנת תקפ״ג בווילנא. הרב יקותיאל זלמן לנדא הצטיין בכשרונות נעלים מאוד. בהיותו צעיר לימים כבר התפרסם כידען גדול בכל רחבי הספרות התלמודית ולקחו להתן לבתו הגביר החב״די המפורסם **ר׳ בערל רפופורט**, סוחר עצים ויערות בצ׳אַשניק (פלך ויטבסק) ונתן לו ארבעים אלף רובל נדוניה, סכום גדול מאד בימים ההם. הרב י״ז לנדא התגורר זמן מסוים ברוגאַטשוב כסוחר, אולם לאמיתו של דבר היה יותר יושב אוהל, ומלאכתו נעשתה על־ידי אחרים. הוא עובר אחר־כך לגור בויטבסק. שריפה גדולה במחסניו מרוששת אותו לגמרי, הוא נשאר מחוסר לחם ולפי הצעת האב״ד דמתא — רבי אייזיל — נתמנה להיות ר״ם בישיבה הוויטבסקאית. בשנת תר״ך נהיה גם למו״צ רשמי בעיר. עם פטירתו של האב״ד דמתא ר׳ אייזיל הנ״ל (בערך תרכ״ז—תרכ״ח) נתמנה רי״ז לנדא למלא תפקיד של אב״ד ורב דתי ראשי בויטבסק ותפקיד זה הוא ממלא שם עד שנת תרל״ח.

הרב יז״ל היה מכובד בין הרבנים המפורסמים שבליטה ורוסיה־הלבנה, והיה מקובל גם על החוגים החסידיים־החב״דיים ובחצרות האדמו״רים בליובאַוויטש, קופוסט ורציצה, והיה נחשב כאיש סודם ועצתם בענינים ציבוריים מסויימים. אם־כי גדול היה הרי״ז לנדא בתורה ובחכמה, לא היתה דרכו סוגה בשושנים בויטבסק היהודית המנומרת והמפולגת לכיתות חסידיות־חבדיות שונות ואשר גבוריה ונגידיה ביניהם קבלנים ממשלתיים ידועים, מלווים־חלפנים היו בחלקם הגדול מסוגם של ה„תקיפים״ ובעלי הדעה — לפי מושגם הם. משכורתו לא היתה מחוסנת ומבוטחת כראוי והיה סובל מבחינה חמרית, מכוון שכלפי הרשות הוא לא היה נחשב כרב רשמי ותקציבו לא היה מסודר מבחינה תקציבית־רשמית.

בגלל הסיבה הנ״ל מצא לנחוץ להענות להזמנת חסידי חב״ד בפטרבורג לבוא אליהם ולפעול אצלם בתור רב־רוחני

שני — על־יד הרב זאב וואלף אלטוונגר, שנתקבל לרב דתי שמה על־ידי חוגי הנאורים במקום שלא רצון החסידים החבדיים קובע. ב„המגיד״ 1884 מס 19 כשקורספונדנט ויטבסקאי אחד נגע בשאלת הרבנות בויטבסק, כותב הוא במפורש, שסיבת עזיבת רי״ז לנדא את ויטבסק היתה בגלל „תעתועי העשירים, אשר התפטרו עצמם מכל מעשי הצדקה, וגם את משכורתו עמדו לשלם לו עוד״. עזיבת רי״ז את ויטבסק עוררה תשומת לב ואחד „אלה״ מויטבסק (אולי אריה לייב הורוויץ? : מ. צ.) פירסם דבר זה ברבים באמצעות השבועון העברי „הלבנון״ (1877 — תרל״ח № 19) ויחד עם זה מתאר הוא לפנינו כיד שפת המליצה הטובה עליו גדלות הרב ודברי סיכום חיוביים על פעולתו כרב רוחני בויטבסק במלים דלקמן:

„צלחה לעדת ישורון תושבי קרית מלך רב פטרסבורג, לשים את כתר הרבנות על ראש רבנו הגאון הגדול חכם הכולל עד להלל, צפירת ישראל ותפארת ישורון כש״ת ר״ר יקותיאל זלמן לנדא האב״ד דפה, אשר ניהל עדתנו ברוב תורתו, חכמתו וצדקתו ויכהן פאר בכתר הרבנות זה שמונה־עשרה שנה, אשר לשמע נפלאות גודל חכמתו נהרו אליו מקרוב ומרחוק, ומי בעל־דברים ניגש אליו וכל איש נושה ברעהו אליו יבואו ולחכמת משפטו ייחלו, והוא ברוח מבינתו הרמה והנישאה יאזין, יקשיב וישמע ובמוצא שפתיו יהיו הרכסים מישור וכל עולה קפצה פיה ויצאו מפניו שמחי וטובי לב, מלבד זאת חברתו נעימה, כי אהוב ונחמד הוא ברגשות אהבה וחמדה בלבב כל המפלגות השונות בנועם נאומו ובחן מתק שפתותיו, ובאור הדרת פניו הנעימים מדבר ומקבל כל אדם בסבר פנים יפות ומזהירות״. הקורספונדנט הנ״ל — שכפי הנראה לא הוא בעצמו ויטבסקאי קבוע — מסיים את מאמרו הנ״ל במשפט הבא: הודות לאלקי מרום אשר המציא לגאון הנ״ל מנוחה אשר ייטב לו, איפוא, ואשריכם בני קרית מלך רב, על טיב פעולתכם ונועם גורלכם״.

יש לציין כי הרב י״ז לנדאו תפס עמדה חשובה בחוגי יהדות פטרבורג ודבריו היו נשמעים גם בחוגי השתדלנים הידועים בפטרבורג שעמדו לכתחילה נגדו. הוא היה גם יד ימינם של רבני ליטה ה„מתנגדים״ המפורסמים שעמדו בקשרים עמו בענינים ציבוריים־דתיים. בשנת תרמ״א, עם התחוללות סופות הפוגרומים על היהודים שבנגב רוסיה, ובפטרבורג עיר בירת רוסיה, התקיימה אז ועידת עסקנים־שתדלנים ורבנים מפורסמים, היה בין הקרואים לועידה זו גם הרב י״ז לנדא והיה שם יד ימינו של הגאון רבי יצחק אלחנן ספקטור אב״ד קובנה, שהיה במרכז הפעולות שבוועידה היסטורית זו.

הרב י״ז לנדא נפטר בגיל שבעים ושלוש בשנת תרנ״ה. ב„המליץ״ (1895 № 10) הופיעה רשימת־הערכה לזכרו, וכן ב„לוח אחיאסף״ תרנ״ו היתה רשימה עליו במסגרת רשימות האזכרות של אישים מסויימים שנפטרו במשך השנה החולפת.

בספר „גבעת בנימין״ (ברדיטשוב תרנ״ו) להרב רבי יצחק דנציג מ״מ ומו״צ בפטרבורג מובאת תמציתו של הספד מהמחבר שנשא על האב״ד הרוחני של קהילה זו — **רבי יקותיאל זלמן לנדא**, שנפטר שם כ״ו טבת תרנ״ה. כותב הוא עליו ש„הוא היה הרב אב״ד האמיתי והוא היה משרידי גדולי הרבנים

מהדור הישן, בקי בתלמוד ומפרשיו ובפוסקים ראשונים ואחרונים".

עם כל גדלותו התלמודית לא הופיע בדפוס ספר תלמודי מהרב י"ז לנדא, אלא שכמה מחידושיו התלמודיים נמצאים בספרי מחברים תורניים אחדים. ביחוד יש לציין חידושיו התלמודיים המובאים בספר „מקור ברוך" (ווילנא תרכ"ה) לרבי ברוך בהנא המכיל „חקירות בעומק הלכה בענינים שונים". מחבר זה נשא ונתן בעניני תורה עם הרב הוויטבסקאי רי"ז לנדא ומתוך חידושיו של הרב י"ז לנדא יכולים אנו לעמוד על גדלותו וטיב לימודו בהבנת עניני־סוגיות שונים שבתלמוד ומפרשיו.

רבנים ומו"צ בוויטבסק בתקופה המאוחרת

באחת הקורסנפונדנציות מוויטבסק ב„המגיד" משנת תרמ"ד (84 81) מציין הקורספונדנט הוויטבסקאי, כי עם יציאתו של הרב זלמן לנדא את ויטבסק, „נשארה קהילתנו בלי רב ומוראה־הוראה, ומבלי רועה נאמן שינהל עניני העדה, מבלי נשוא פני העשירים". הכוונה כאן למשרת רב־אב"ד ראשי, ראש המו"צים שנפקד מקומו להבא בקהילת ויטבסק כדוגמת הקהילות הגדולות בליטה, כגון ווילנה והורודנה, וכדוגמת העיר הפלכית הסמוכה לה מוהילוב, עם עזיבת המלבי"ם אותה.

כזקן המו"צים בוויטבסק, עם יציאת הרב י"ז לנדא לפטרבורג, אנו רואים את המו"צ הישיש הקודם — רבי זלמן אוסטרובנר מאיזור א' שהיה ממלא תפקיד של מו"צ בוויטבסק עוד בחיי האב"ד הישיש דמלפנים — רבי יצחק אייזיק. כן רואים אנו כמו"צ רשמי שני באותו זמן את הרב — המו"צ השני באיזור השני, רבי אברהם אייטינגן, שאף הוא שימש כמו"צ ויטבסקאי עוד בתקופת הרב לנדא, וכמו"צ לעדה האשכנזית „המתנגדים" אנו רואים את הרב אליהו סלובודקין. פרטים מסויימים על שלושת המו"צים האלה לא נשארו לנו. ידוע לנו רק זה שהרב אייטינגן נפטר בשנת תרמ"ב־מ"ג והרב זלמן אוסטרובנר בשנת תרמ"ו־ז.

עם פטירת הרב זלמן אוסטרובנר התעוררה מחדש שאלת מנוי רב — אב"ד בוויטבסק. מועמד רציני למשרה כבודה זו היה הרב הגאון רבי שניאור זלמן פראַדקין (בעל ה„תורת חסד") אב"ד לובלין, שהסכים לקבל רבנות ויטבסק, היה מועמד החסידות החב"דית, ורצה להיות סמוך ונראה למרכז חסידות זה שבריסין. אמנם היה צד שכנגד, שהגיש קובלנה לפני שר הפלך הוויטבסקאי על בחירה זו, אבל סוף כל סוף כשאישר שר הפלך בחירתו של הרב הלובלינאי לרב בוויטבסק, ויתר הנבחר בעצמו על רבנות ויטבסק, כי בדעתו היה לעלות כבר לארץ־ישראל, דבר שהוציא לפועל בשנת תרנ"ב.

זמן מה מילא את מקומו של הרב זלמן אוסטרובנר, הרב זלמן ניימארק, שהיה ממפורסמי חסידי חב"ד והיו כאלה שרצו לאַשר אותו כרב ראשי בעירם, אולם עמד לו צד שכנגד שראוהו בחסיד קיצוני שאינו מתאים לתפקיד זה, והגיע הדבר עד לכדי כך שכעבור שנתיים מוצא הוא לנחוץ לצאת את ויטבסק ונתמנה להיות רב בקהילה אחרת שברוסיה הלבנה.

הרב מרדכי שנייאורזון

הרב מרדכי שנייאורזון שהיה מו"צ ויטבסקאי באיזור ג'. היה בנו של הרב החסיד רבי ברוך שלום בן ה„צמח צדק". היה מקובל על כל החוגים וסימל רב חסיד־חב"די במלוא מובן המלה. בזמן פעולתו בויטבסק התפתח בהרבה האיזור השלישי של העיר שבו היה מקום רבנותו. ארבעים אחוז של יהודי ויטבסק התרכזו באיזור זה, והרב ר' מרדכי נחשב היה כאחד המו"צים העיקריים של קהילת ויטבסק. בניו היו: א) הרב שניאור זלמן שנייאורזון מצ'אַשניק, ב) מר ישעיהו שניאורזון שהתגורר בקיוב. אחת מבנותיו היתה גברת שיינה זלאַטה, שבזיווג שני היתה אשת מר יוסף שוחטמן בבאלטה. בנם מר ברוך שוחטמן סופר־ביבליוגראף, הי"ד, עבד בספריה הלאומית והאוניברסיטאית בירושלים, והיה אחד מעורכי הרבעון הביבליוגראפי „קרית ספר" והרבעון לתולדות יהודי רוסיה „העבר". נרצח בכינוס לידיעת הארץ ברמת־רחל בירושלים בתשרי תשי"ז.

הרב דוב נחמן הורוויץ

הרב דוב נחמן הורוויץ היה מקודם רב בגלוכוב (פלך צ'רניגוב) ואחרי פטירת המו"צ הוויטבסקאי שבאיזור ראשון ה"ר זלמן אוסטרובנר, בא לוויטבסק למלא מקום הרב הנפטר ברבנות איזור זה.

ידועים לשם מאמריו בפולמוס שלו עם ח. ז. סלונימסקי בעניני „נס פח השמן ומאי חנוכה", שפירסם ב„הפלס" תרס"א. שנה ראשונה, שהצטיינו בחריפותם ובקיאותם ובאופן שיטתיו־תם המסודרת. זמן מה טיפל הרב דוב נחמן הורוויץ ביסוד ארגון „מחזיקי הדת" בוויטבסק, שמרכזה היה בקובנה ושפעיליה היו מחוגי ר' יעקב ליפשיץ ובהסכמת גדולי הרבנים ה„מתנגדים" רבי אליהו חיים מייזל מלודז', רבי חיים סולובייצ'יק מבריסק ואחרים ותמכו בה גדולי אדמו"רי פולין הקונגרסאית והאדמו"ר הליובאַוויטשאי.

בשנת תרע"ד סמוך לפרוץ המלחמה העולמית הראשונה, הופיע בדפוס ספרו של הרב ד. נ. הורוויץ „חדושי בר נחמני" (חלק ראשון, דפוס פיעטרקוב), שהמחבר המנוח טרח לסדרו ולהכשירו בדפוס וכבר לא זכה לכך. ספר זה המכיל חידושי הלכות וביאורי סוגיות שונות זכה להסכמות: מהגאון הרוהטשובי, מהרב ר' שמעריל נח הנ"ל, ומהרב אליעזר דון יחיא, רבה של רעזיצה.

הרוהטשובי כותב עליו ש„כמה פעמים השבתי להרב החריף ובקי, סדרן ופלפלן, וכפי אשר ראיתי מן מכתביו ניכר היה, שטרח ויגע המחבר הרבה לידע הדבר על בוריו". הרב המסכים השני הבוברויסקאי כותב על הרב המחבר כ„גדול בתורה ובהלכה" שיחד עם זה הוא סובל דוחק ועוני מפני מיעוט השכירות והכנסה ורצה להדפיס את כתביו ולהעזר על ידי זה. הרב המסכים השלישי מציין את המחבר כ„רב גאון מפורסם". בראש הספר הזה („חדושי בר נחמני") באים „דברים אחדים" מאת המוציאים לאור האפוטרופסים: מ. ל. גינצבורג, שמואל פושקין וכן מר ישראל זאב וואלפסזאהן, שהרב המחבר המנוח היה רב בוויטבסק שלושים שנה. הוא חי תמיד חיי צער ולחץ, דוחק ועוני ומטרה אחת היתה לו, כי יעשה לו שם

עולם בספרות הרבנית אשר בה הגה בשקידה עצומה כל ימיו, וסידר לדפוס חיבור זה עוד בחייו והשקיע כל כספו בהוצאת הדפוס, וזה שנדפס כעת הוא רק חלק קטן מכתביו התלמודיים המרובים של הרב הזה.

על בנו של הרב דוב נחמן הורוויץ — חיים בנימין ה., שהיה ציוני פעיל בוויטבסק ומת על פני אביו בשנת 1910, אנו מוצאים ידיעה מיוחדת בשבועון הציוני העברי „העולם" (1910, № 35): „אבידה גדולה אבדה לציוני ויטבסק. אחרי מחלה שארכה כשבועיים נאסף בדמי ימיו מזכיר הועד הציוני חיים בנימין הורוויץ, אחרי מטתו נהר המון רב. על הקבר הספידוהו חבריו והמ"מ דמתא. חסרונו מורגש בתוך ציוני ויטבסק. חבריו משתתפים באבל אשתו וילדיו ונדבו לנטוע על שמו ולזכרו שני עצים ביער הרצל".

חיים בנימין הורוויץ היה גם סופר בעברית וכתב קורספונדנציות ב„המליץ" ו„הצפירה" מחיי ויטבסק היהודית והתפתחות חיבת ציון והתנועה הציונית שמה, ומכתביו אלה הם גם מקור נאמן לכתיבת פרטים מסוימים בפרקי תולדות קהילת ויטבסק.

הרב יהודה לייב שניאורזון — מו"צ ויטבסק

הוא היה בנו של האדמו"ר רבי חיים שניאור מליאדי, שחיבר את „סידור מהרי"ד" (תקפ"ו—תר"ע) ושהיה בן האדמו"ר הגאון רבי מנחם מענדל מליובאַוויטש (בן־בתו של „בעל התניא" זצ"ל) בעל „צמח צדק" זצ"ל. הרב יהודה לייב שימש לפני כן כרב בהומל ובסירוטיני. בשנת תרס"ו נהיה למו"צ בוויטבסק ותפס שם מקום נכבד בין רבני העיר. הוא שימש כרב בוויטבסק גם בתקופת שלטון הסוביטים. הרב יהודה לייב היה חתן הרב לוי יצחק זלמנסון, רב בווליז' (פלך ויטבסק) — חתן „צמח צדק". אחותו של הרב יהודה לייב — דינה — היתה אשת האדמו"ר המפורסם רבי יוסף יצחק שנייאורזון מליובאַוויטש שנפטר בניו־יורק בשנת תש"י.

מו"צים „מתנגדים" בוויטבסק

הרב אבא לייב שפירא

הרב אבא לייב שפירא, נולד תרכ"ב בוולוזין, לאביו הרב שמואל משה שפירא — בן הגאון רבי אריה לייב שפירא, אב"ד אילוק ושילישקי, סמורגון, קלבריה וקובנה, וגודל אחר כך בבוברויסק עם העברת אביו הרב הנ"ל לשמש שם כרב עדת „המתנגדים". רבו, אבא לייב, חונך גם בישיבת וולוזין המפורסמת. בשנת תרמ"ו נתמנה לרב בעיירה יעזנא (פלך ווילנה), בתרמ"ח נהיה לרב בשרשובו (פלך הורודנה) ובתרס"ח לרב „המתנגדים" בוויטבסק.

נפטר בשנת תרע"ה. רשימה על פטירתו נמצאת בשבועון „העברי" (ניו־יורק) משנת תרע"ו, שנערך על־ידי שאר־בשרו של הרב הנפטר הרב מאיר ברלין (בר־אילן) ז"ל.

הרב מאיר יצחק ברבי ישראל גולדברג

נולד תרל"א בעיירה הקטנה שאַט (פלך קובנה). הסתופף באוהל התורה בישיבת סלובודקה המפורסמת ורבו המובהק שם היה הגאון רבי יצחק יעקב רבינוביץ (אח"כ אב"ד ור"ם בפוניבז').

הרב ברוך רבינוביץ

הרב ברוך רבינוביץ, הוא מהאחרונים לרבני ויטבסק. נולד בשנת תר"מ בטאַבריג שבליטה, לאביו הרב יהושע בן הרב ישראל דוד אב"ד פאַיורע (הסמוכה לטלשי) — מגזע רבי משה רבקש מווילנה בעל „באר הגולה" (מתיחס אליו גם הגר"א מווילנה). רבי ברוך למד בישיבות ליטה המפורסמות טלשי, סלובודקה וסלוצק (מפי הגאון רבי איסר זלמן מלצר ז"ל). בשנת תר"ס הוא מתחתן עם בת הרב אבא לייב שפירא — בהיותו עוד רב בשרשובו. ר' ברוך נהיה אחר־כך לרב בזורוביץ (פלך מוהילוב) ובתרע"ה עם פטירת חותנו הרב הנ"ל ממלא הוא מקומו ברבנות ויטבסק.

בשנות המלחמה־העולמית הראשונה עמל בהרבה לטובת הישיבה החדשה שנודע שמה על ידי רבנים פליטים מליטה וזאמוט שהגיעו לוויטבסק. וסבל מאד תחת משטר הסוביטים שרדפוהו מפאת החזיקו — עוד אז — ישיבה זו שריכזה לתוכה גם בחורים ויטבסקאים. בשנת תרפ"ו הגיע לאמריקה, נתמנה לרב באחת הקהילות החשובות בשיקאגו והוא פעיל שם בשדה הרבצת תורה וחיזוק הדת.

אברהם מלמד (ירושלים)

הרב יוסף אלחנן מלמד ז"ל

הרב יוסף אלחנן מלמד, אבי מורי, נולד בעיר בירז שבליטה בשנת תר"כ (1859) לאביו ר' אברהם מרדכי, שהיה מלמד דרדקי ות"ח מובהק, מתושביה הותיקים של בירז. מוצא משפחת מלמד מגרמניה ולדברי אבא ז"ל שהקדיש מחקר מיוחד לתולדות משפחת אופנהיים, הרי סבו היה מצאצאיו הישירים של ר' דוד אופנהיים, מגדולי הרבנים באשכנז. במשפחתנו היתה מסורת מעין אניקדוטה היסטורית — שבשם „מלמד" זכינו על ידי טעות סבו של אבינו, אשר חי בימי ניקולי הראשון. כשנצטוו היהודים תושבי רוסיה לקבוע לעצמם שמות משפחה השיב על שאלת פקיד המשטרה: מה שמך? „מלמד", בכוונו למקצועו ומאז נשאר שם משפחתנו „מלמד" במקום אופנהיים.

בצעירותו למד יוסף אלחנן מלמד בישיבות שונות וזכה בגלל כשרונותיו וחריפותו וכן בגלל זכרונו המופלא לשם „העילוי מבירז". לפני שמלאו לו שמונה־עשרה שנה קנה לו ידיעה מעמיקה בש"ס ובפוסקים והוכתר בתואר רב ע"י גדולי הרבנים של רוסיה. שלא כמנהג הימים ההם השתלם אבינו גם בכתבי הקודש ורכש בקיאות עצומה בכל ספרי התנ"ך. אף בזקנותו, בעלותו ארצה, הפתיע את כל מכיריו בבקיאותו בתנ"ך ובמרבית מסכתות הש"ס. בשנת השמונה עשרה לחייו

חלה אבינו במחלת עינים קשה בגלל התמדתו הרבה בלימודיו ונסע לשאול בעצת רופאים בברלין. לנסיעה זו היתה השפעה מכרעת על מהלך חייו בעתיד ובעיקר על עבודתו הספרותית. בהיותו בברלין רכש ידיעה יסודית בלשון הגרמנית ושמע באוניברסיטה הרצאות בפילוסופיה והיסטוריה. באותן השנים יצא לאור ספרו של ולהויזן בבקורת המקרא מלא חריפות ואנטישמיות רוחנית. הספר עשה רושם עצום על בני הדור ותלמידים רבים קמו לאסכולה בקורתית זאת. אבינו קרא את הספרים והזדעזע, כי הבין את הסכנה הרבה הכרוכה בהם ואת המגמה האנטישמית הברורה שנשתקפה בהם. בלבו גמל הרעיון שיש להשיב מלחמה שערה ובאמצעים מדעיים. בטוח היה שבעזרת המדע הטהור יקל עליו להפריך את דברי המבקרים. רעיון זה עובר כחוט השני בכתבי אבא ז״ל. החל מספרו הראשון „משא נינוה״ — שיצא לאור בתר״ס, ומחקרו הגדול „שבטי ישראל״ — תרס״ג וכלה במאמריו האחרונים שכתב בארץ־ישראל בשנים תרפ״ט—תרצ״ב בירחונים „ההד״ ו„התור״. בשובו לרוסיה מגרמניה בראשית שנות השמונים פירסם שורה של מאמרים ב„הצפירה״ ובעתונים אחרים עמוקי מחשבה ומלאי חידושים כמעט בכל חלקי התורה והחכמה.

באותן השנים התעוררה התנועה הלאומית של חיבת ציון והציונות המדינית שבאה אחריה. אבינו הצטרף בכל חום נעוריו לתנועה הלאומית, ונבחר כציר לקונגרסים הראשון והשני. פגישתו עם הרצל עשתה עליו רושם כביר, ובשובו מהקונגרס התמסר לתעמולה ציונית רחבה. ציונותו היתה ציונות שלמה ששרשיה היו יונקים מכתבי הקודש, התלמוד, שירת ימי הבינים ובעיקר שירתו המופלאה של רבי יהודה הלוי. הוא ראה בציונות פרי כיסופים של דורות. בנאומיו בבתי הכנסת התגלה כנואם מחונן ומאות רבות של שומעים ובעיקר מבני הנוער וביניהם אף רחוקים מיהדות נהרו לשמעם. פרופ׳ בן ציון די־נור סיפר על הרושם העצום שעשו נאומי אבא ז״ל על בני הנעורים שהרחיקו נדוד כדי לזכות ולשמוע את נאומיו. במאמריו ובנאומיו עשה נפשות רבות לרעיון הציוני.

בשנים 1880—1910 שימש בתפקידי רב ומורה בערים שונות ברוסיה. דוינסק, מוזיר וערים אחרות. בשנת 1910 נבחר לרב העדה בויטבסק וכהן בתפקידו זה במשך 15 שנים עד 1925, שנת עליתו לארץ־ישראל. שנות מגוריו בויטבסק היו השנים היפות והפוריות יותר בחייו. הוא היה הדמות המרכזית והבולטת ביהדות ויטבסק ומנהיגה הרוחני. מדי שבת בשבתו היה נואם את נאומיו חוצבי להבות אש בבית הכנסת הגדול על שפת הנהר דוינה. בנאומיו הקסים את קהל השומעים הן בתוכנם מלאי עמקות וידיעות רחבות בכל מקצועות היהדות והן בצורתם הנאה והמשוכללת. המגמה הכפולה שנשתמעה בנאומיו היתה: א) מלחמת תנופה בכפירה ובבקורת המקרא, הגנה על כתבי הקודש נגד כל מיני „מלומדים״, יהודים בגויים והגנה על ערכי היהדות ואוצרותינו הרוחניים. ב) הטפה נלהבת לשיבת ציון. זכורני באיזו התרגשות היה מסיים את נאומיו הציוניים בפסוק: „השיבנו ה׳ אליך ונשובה חדש ימינו כקדם״. סביבו התרכזו ידידים נאמנים, בעלי בתים ותלמידי חכמים חשובים שעמדו לימינו במשך כל שנות כהונתו כרב העדה

הרב יוסף אלחנן מלמד

בוויטבסק: ר׳ ישראל זאב וולפסון ז״ל, ה׳ כהנוב וה׳ גלוסקר והצעיר שבחבורה מר ישראל ריפין. בעזרתם עלה בידו לפתח עבודה חינוכית פוריה, לרכז את התת״ים למיניהם לרשת חינוכית אחידה — לארגן קורסים שונים ללימודי התנ״ך וללשון העברית.

בשנות מלחמת העולם הוצפה עירנו במאות רבות של פליטים שגורשו מישובי הספר בפקודת המפקד הראשי של הצבא. בויטבסק נוסד ועד מרכזי לטיפול בפליטים ובמשפחותיהם. אבא ז״ל נבחר כיו״ר הועד ובמסירות רבה עשה ימים בלילות בעבודתו למען הפליטים. עזר לסידורם, דאג לכלכלתם ולחינוך בניהם. לפני כמה ימים שמעתי מפי מר ש. מורה ותיק שהגיע לויטבסק כפליט על הטיפול הנאמן של הורי ז״ל בו ובמשפחתו. ימים רבים היה סמוך על שולחן ביתנו כשאמי ז״ל טיפלה בו ובמשפחתו כבבניה. הרב רענן — חתנו של הרב קוק ז״ל — אף הוא נקלע לויטבסק כפליט ומפיו שמעתי רבות על פעולתו של אבא ז״ל בשטח זה.

שנות המהפכה היו שנים קשות ליהודי ויטבסק בכלל ולרבנים ורבנים־ציונים בפרט. ביחוד הורע המצב בשנות הקומוניזם הצבאי. אבינו היה אורח קבוע בבית־הסוהר של צ׳יקה. חיפושים תכופים נערכו בביתנו. הבלשים חיפשו חומר ציוני — וכל חיפוש נסתיים במאסר. ידידיו הנאמנים וביחוד ר׳ ישראל זאב וולפסון — שאותו אהב כאח — אף הוא היה בין הנאסרים. זכורני את דמעות אמנו ז״ל ותחנוניה בפני השוטרים שיניחו לאבא. חבילה קטנה היתה מוכנה תמיד על ארון הספרים ובה טלית ותפילין, סידור ותנ״ך. בשנת 1920 התקיים בויטבסק משפט פומבי — שבעזרתו קיוו מארגניו להנחיל מכה ניצחת ליהדות החרדית — „משפט על החדר״. בראש שונאי ציון ושונאי דתנו עמד ח. כרפקובסקי — נשיא היבסקציה בויטבסק. היה זה אדם נקלה וגס רוח, עם הארץ מובהק — מלמד דרדקי לשעבר שהפך עורו והיה לראש

המקטרגים. ביזמתו אורגן המשפט בתיאטרון הגדול. הרבנים מלמד ומדליה הוזמנו כמומחים מטעם ההגנה. אבא נשא נאום — משא היסטורי כביר והרצה על תולדות החינוך בישראל, על ערכו של החדר בחיי היהודים ברוסיה ובפולין ועל תפקידו כבית ספר עממי כללי במלוא מובן המלה. פסק הדין שהוכן מראש הוקרא באזני הנוכחים שקבלוהו במחיאות כפים „רשמיות", אולם הנאספים וכן כל יהודי וויטבסק עוד רבות בשנים זכרו את הופעתו הנהדרת והאמיצה של אבינו ז"ל.

בשנת 1924 קיבל אבינו שלוש הצעות לנסיעה לחוץ־לארץ. הצעה אחת באה מאמריקה — היתה זו הצעה מכובדת לרבנות בניו־יורק ולהוראה בישיבה שם. הצעה שניה התקבלה מידיד נעוריו — הנדיב הת"ח מ. סובילביץ ז"ל מלטביה — לקבלת משרת מרצה באוניברסיטה עממית בריגה. באותו זמן נתקבלה גם הויזה לנסיעה לא"י, שנשלחה אליו ע"י הרב קוק ז"ל רבה הראשי של א"י. זוכר אני את „ההתיעצות" עם אמא ז"ל, אף אני ואחותי רעיה (כיום גב' מלומד, אשתו של הפדגוג והסופר נ. מלומד), ואחותנו הצעירה נחמה (כיום גב' שחר, אשתו של מר י. שחר מעובדיה הותיקים של הסוכנות היהודית) לקחנו חלק במועצה המשפחתית.

אמנו ז"ל — אם למופת ורעיה נאמנה לאבינו במשך שנות חייו הקשות—השיבה מיד: „יקירי, אין כאן שלוש הצעות אלא רק אפשרות אחת והיא א"י". אבא חייך והוסיף „דעו שהחיים בארצנו לא יהיו קלים".

ובשנת 1925 הגענו לנמל יפו. הרב המאירי ז"ל שהיה ידידו ומחותנו של אבינו ז"ל תיאר ב„ההד" את שנותיו האח־רונות בא"י והעריך את כתביו. אבא נפטר בשנת תרצ"א בתל־אביב.

הרב ר' שמריהו יהודה לייב מדאליה

על פי חומר מאת בנו הרב ד"ר הלל מדאליה (לידס)

ר' שמריהו יהודה לייב נולד בכ"ז תמוז שנת תרל"ג בעיירה קרוטינגא בליטא לאביו הרב ר' יעקב אידל, בנו של הרב ר' מאיר (שהיתה לו איגרת יוחסין המתיחסת למהר"ל מפרג ולמעלה עד מלכות בית דוד ומן הצד השני לבעלי התוספות בצרפת ומכאן שם המשפחה הצרפתי. מקובל במשפחה שהשם היה לפני כן דה מדאליה אבל בשנת 1812 בימי מלחמת רוסיה וצרפת השמיטה המשפחה את התואר דה). הילד שמריהו יהודה לייב היה בעל כשרונות יוצאים מן הכלל עד שרב העיר ר' אריה לייב ליפקין יעץ שיניח תפילין כבר במלאת לו 11 שנה, אבל בלי ברכה. הילד נשלח להשתלמות בתורה להרב ר' דב זאב ליבשיטץ בעיירה סרדניק ושם למד עד גיל 17. כשהיה נוסע מזמן לזמן לבית הוריו היה מחליף מכתבים עם רבו והלה שהיה גדול מתלמידו ביותר מחמשים שנה הכתיר אותו במכתביו בלשון זו: „לעמיתי אמיתי המופלג ושנון". כשחלה הרב עבר הנער שמריהו יהודה לייב ללמוד בסלו־בודקה ליד קובנה ושמע תורה מפי הרב ר' יצחק מאיר רבינוביץ. בינתיים נתפרסם שמו והגאון ר' דב קאראסיק מקרולבץ באוקראינה, מחבר ספרים רבים, נתן עיניו בנער ורצה להשיא לו את בתו. כמנהג הימים ההם נסעו שני רבנים ר' אליעזר ארלוזורוב מרומני ור' יחזקאל ארלוזורוב מחארקוב לבחון את הנער בתורה. בשנת תרנ"ד, כשהיה שמריהו יהודה לייב בן 20 ומעלה נערכו הנשואין עם דבורה בת הרב קראסיק ברוב פאר.

על ידי ההתחתנות למשפחה חסידית הושפע הרב הצעיר בכיוון זה אבל לא שינה את נוסח התפילה לפי הגר"א כפי שהיה נהוג בבית אביו.

זמן מה לא רצה לעשות את התורה קרדום לחפור בה וניסה לעסוק במסחר אבל תוך חצי שנה הפסיד את כל הנדוניה. חמש שנים היה סמוך על שולחן חותנו. בשנת תרנ"ח נתקבל לרב בעיר הפלך טולה ברוסיה הפנימית לא רחוק ממוסקבה. מכיון שרוב היהודים בעיר זאת שמחוץ לתחום דיברו רוסית והנוער כמעט שלא ידע אידיש למד הרב הצעיר את השפה הרוסית. רבו בשפה זו היה ד"ר יוסף רוזין ז"ל, יליד טולה ותלמיד האוניברסיטה, שהיה אחרי כן נציג הג'וינט האמריקני ברוסיה. במשך חצי שנה למד הרב את השפה הרוסית על בוריה. בימים ההם היו שולחים לטולה לחיל המצב חיילים יהודים מפלכי פולין, רובם חסידים ותלמידי חכמים והם היו רואים עצמם זרים בסביבה הרוסית והיהודית גם יחד והרב דאג להם. התקין להם מסעדה כשרה וארגן הזמנה לסעודות שבת בבתי יהודים.

בשנפטר הרב ר' יעקב כהן במוסקבה היה הרב שמריהו יהודה לייב מדאליה בין המועמדים הראשונים במקומו, אולם הרב מדאליה ויתר על מועמדותו לטובת הרב ר' אליהו ירוחם וויסברם שהיה תושב מוסקבה וירד מנכסיו והיה ראוי לרבנות. מענין שהרב ר' יעקב מזאה ממוסקבה שתמך במועמדותו של הרב מדאליה המליץ על חילוף רבנותו בטולה ברבנות במוסקבה את מאמר חז"ל „בעלותו מטולא לשמשי" (מן הצל לשמש).

כשנפטר חותנו של הרב מדאליה ר' דב קאראסיק בשנת תרס"א הוזמן ר' שמריהו יהודה לייב לקבל את הרבנות בקרולבץ והוא קיבל את ההזמנה. ביחד עם הרב ר' שלמה אהרונסון ז"ל לאחר זמן רבה של תל־אביב, שהיה בימים ההם סמוך על שולחן חותנו מקרולבץ, פעל הרבה לטובת יהודי אוקראינה בימי הפרעות בהמון בשנת מהפכת הנפל 1905.

כשיצא הספר „הלכה פסוקה" מהרב ר' צבי פסח ליבשיץ ז"ל רבה של קלינצי, נתפרסמה בין ההסכמות האחרות גם הסכמת הרב מדאליה והוא אך בן 30 שנה.

בשנת תרס"ז הוצע להרב מדאליה בעת ובעונה אחת לקבל עליו את הרבנות בקישינוב בירת בסרביה ובוויטבסק והוא העדיף את ויטבסק שבה נפטר אותה שנה הרב ר' מרדכי שניאורסון והיו מועמדים רבים מבין חסידי חב"ד. בהסכמת האדמו"רים מלובאביץ ומבוברויסק נתקבל הרב מדאליה. נכבדי העיר נמלכו לפני כן עם שני הגאונים הגדולים ר' מאיר שמחה

בהן ור׳ יוסף רוזין מדווינסק ושניהם הסכימו לבחירה.

בראשית שנת תרס״ט הוזמן הרב ר׳ שמריהו יהודה לייב מדאליה לועידת הרבנים בוילנה. על ידי הועידה הזאת נבחר להשתתף בועידת הרבנים הפולנים בוורשה ביחד עם הרב ר׳ מנחם מנדל חן ז״ל. אותה שנה נתכנסה ועידת רבני רוסיה ופולין בפטרבורג. מטעם רבני פלך ויטבסק נבחרו כצירים לועידה הרב מדאליה והגאון ר׳ מאיר שמחה מדווינסק. בועידה נבחר לנשיאות והיה מראשי המדברים.

בשנת 1912 השתתף בועידת היסוד של „אגודת ישראל״ בקאטוביץ אבל כעבור שנה עזב את האגודה באמרו שרב בישראל צריך להיות למעלה ממסגרת מפלגתית.

בשנת 1913 נבחר הרב מדאליה ביחד עם הרב ר׳ טבלי קאצנלנבוגן מפטרבורג, הרב צירלסון מקישינוב, הרב מזאה ממוסקבה, הרב ד״ר מ. אייזנשטאט מפטרבורג והרב טיומקין מייליסבטגראד, בראשותו של הברון דוד גינזבורג להתיצב בפני הצר הרוסי ניקולאי השני לברכו בשם יהודי רוסיה למלאת 300 שנה לקיום השושלת הרומאנובית.

בימי מלחמת העולם הראשונה פעל הרב מדאליה הרבה למען הפליטים מגורשי פלכי המערב. בשנת תרע״ז כשנתכנסה במוסקבה ועידת „מסורת וחרות״ היה הרב מדאליה חתום על הכרוז לכינוסה, וישב בנשיאות. בשנת תרע״ו הציל הרב מדאליה בהשתדלותו בחור מישיבת ראדין שנחשד בריגול וישב במאסר בוויטבסק.

הרב מדאליה היה מפורסם כדיין בורר מומחה. מפורסם הוא דין תורה על ירושת העשיר ישעיהו ברלין מריגה שעלתה למיליוני רובלים. הרב מדאליה היה אחד הבוררים ביחד עם הגאונים ר׳ חיים מבריסק, ר׳ יוסף רוזין מדווינסק ור׳ חיים עוזר מוילנה.

האדמו״ר מלובביץ היה מחבב את הרב מאד והיה מגדיר אותו בלשון חסידים „תפארת שבתפארת״. הרב „חזון איש״ ז״ל שהוא מחותנו של הרב מדאליה אמר עליו, שהיה אחד מיחידי סגולה.

בשנת 1922 בימי השלטון הקומוניסטי נערך כידוע בוויטבסק „משפט״ על החדר. הרב מדאליה ישב בימים ההם שבעה על מות אביו אבל מחמת חשיבות הענין הלך לאחר ששם אפר בנעלים כדין אל התיאטרון העירוני ששם נערך המשפט. בסוף נאומו צעק „תורה מן השמים״ וביקש שכל הקהל יקום ויכריז אתו אותה הקריאה והקהל עשה כך. כעבור שבועות אחדים נאסר על ידי הקומוניסטים באמתלה וישב בכלא 4 ימים. כששוחרר נתקבל על ידי המונים בתשואות.

בימי שבתו על כס הרבנות בוויטבסק הקים כמה אגודות לתלמוד תורה. אחת מהן „תפארת בחורים״ הכילה 500 חברים. האגודות נתקיימו גם בימי הקומוניסטים. בשנת 1930 גורש הרב ומשפחתו מטעם הייבסקציה מדירתו והוקצתה לו דירה מצומצמת בקצה העיר. ואז החליט הרב לעזוב את וויטבסק. בשנת תרצ״ג בא למוסקבה להיות שם רב. שם עדיין הצליח להקים בית דין רבני ובראש הדיינים היה הגאון ר׳ אבא דוד גולדפיין. בשנת 1938 נאסר הרב מדאליה ונשלח לאי סאחאלין באוקינוס השקט. מאז לא נודעו עקבותיו.

להרב מדאליה היו ששה בנים ושש בנות. בת אחת, איטה, היתה נשואה להרב ר׳ משה בנדיט מינסטר ז״ל, מהמנהלים של ישיבת סלובודקה. בת שניה ברכה היא אשת הרב ר׳ מאיר רבינוביץ בנו של הגאון ר׳ אליעזר רבינוביץ ז״ל מבלסק.

בן אחד הרב ר׳ אהרון שלמה ז״ל נפטר בשנת 1943 בלנינגראד בן 46. הוא היה חתן הרב ר׳ אברהם חיים קאצנלנבוגן ז״ל, שהיה רב ברוסטוב על נהר דון. בן שני הרב ר׳ משה היה רב בטולה ואחר כך ברוסטוב על נהר דון. בשנת 1936 הוגלה לסיביריה.

בן הזקונים של הרב מדאליה הוא הרב ד״ר הלל מדאליה, רב ראשי בעיר לידס באנגליה, שהמציא לנו את הביוגרפיה של אביו הרב. הוא היה חניך ישיבת חברון. עלה לארץ בסוף שנת תרצ״ב. שימש ברבנות בדובלין בירת אירלנד. למד באוניברסיטה של מאנצ׳סטר. נולד בוויטבסק בשנת 1916.

מנדל עלקין

זכרונות על הרב שמריהו מדאליה

אחת הפגישות המענינות ביותר בחיי היתה הפגישה עם הרב של וויטבסק ר׳ שמריהו מדאליה. פגישה זאת עשתה עלי רושם לכל ימי חיי עד שלעתים קרובות כשאני עומד בפני הכרעה קשה אני נוהג לשאול את עצמי: כמה טוב היה להימלך עם הרב מדאליה או מה היה אומר על כך הרב מדאליה.

והפגישה היתה מקרית. הדבר היה בסוף שנת 1912. עסקתי בימים ההם חוץ מצרכי ציבור גם בעסקי יער. עבדתי בייחוד ברוסיה הלבנה, בפלכי מינסק ומוהילוב והייתי נוסע ממקום למקום. מקום אחד שעבדתי שם היה סמוך לעיר ביכוב פלך מוהילב. אני התגוררתי בבוברויסק והדרך לביכוב היה על פני תחנת הצומת ז׳לובין. פעם אחת, ביום חורף קר באתי לבוש באדרת כבשים לז׳לובין. יצאתי מן הקרון שהביא אותי מבוברויסק ונכנסתי מיד לרכבת אחרת למחלקה השניה וישבתי ליד החלון. ממולי ישב אדם בגיל קצת יותר מארבעים וקרא את העתון הרוסי הקאדטי „ריטש״. פשטתי את הפרוה שלי והתחלתי לקרוא את העתון ביידיש „פריינד״. כעבור שעה קלה קם שכני, הוציא מן המזוודה קומקום נחושת וירד לתחנה לקחת מים רותחים. כעבור דקות אחדות חזר והתחיל להתכונן לשתות תה: הוציא כוס זכוכית נאה בבית אחיזה של כסף, קופסת כסף לסוכר, כפית ושקיק של עוגיות. שכני מזג כוס תה ופנה אלי בזה הלשון:

— אני רואה שאתה קורא עתון ביידיש. ובכן אתה בודאי יהודי, אולי תשתה איפוא אתי כוס תה?

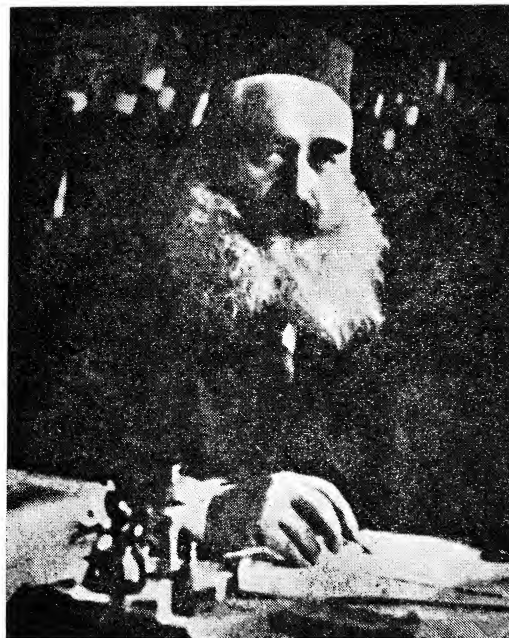
הצצתי בו ואמרתי:

— תודה רבה, אשתה אתך כוס תה אבל מכיון שגם אתה כנראה יהודי אולי יכול אני לכבדך בעתון יהודי?

הוא ענה שהוא מקבל את הכיבוד ברצון. וכך התחילה ההיכרות שלנו. כדרך יהודים התחיל לשאול אותי קודם כל לשמי. וכשאמרתי לו שאל:

— האם אתה המו״ל של העתון „רייטש״ (בימים ההם היה המו״ל של „רייטש״ עורך הדין בוריס עלקין)?

השתוממתי ששכני יודע אפילו פרטים כאלה ועניתי שזה לא אני. והוא הוסיף לשאול במה אני עוסק, איפוא אני גר, האם יש לי אשה וילדים וכיו״ב. אחרי כן דיברנו על ענינים ציבוריים ביחוד על ועידת הרבנים שהיתה לפני זמן מה בקטוביץ. האיש ענין אותי יותר ויותר. לא יכולתי לגרוע

הרב ר׳ שמריהו מדאליה

עיני מהדרת פניו. דעותיו על ענינים מסויימים ממש הקסימו אותי בהגיונותם. כשעברנו ליד העיר רוגטשוב אמרתי לו שבתחנה הבאה בביכוב עלי לרדת.

לפני הפרידה אמר לי:

— יהודי משונה אתה. אני הספקתי לשאול ממך הכל ואתה אפילו לא שאלת מה שמי. הייתכן?

התנצלתי שאין דעתי לשאול מבני אדם שאני נפגש אתם ברכבת מי הם ומה הם. לא כל אדם סובל זאת.

— ובכן — אמר — אגיד לך בעצמי מי אני. אני רב בוויטבסק ושמי שמריהו מדאליה. חבל שאתה יורד. אנחנו עדיין לא סיימנו את שיחתנו. ובכן יש לי הצעה תבוא אלי לשבת לוויטבסק, שם נוכל לסיים את שיחתנו במנוחה. תבוא מתי שאתה רוצה אלא שתואיל להודיעני ימים אחדים מראש.

קבלתי את ההזמנה ברצון. נפרדנו וכל אחד הלך לדרכו. כעבור שבועות אחדים הודעתי לרב שבערב שבת הבאה אבוא לוויטבסק. הופתעתי לראותו יוצא בכבודו ובעצמו לקבל אותי ברכבת. בביתו היה מוכן חדר מיוחד בשבילי. הדבר היה אחרי הצהרים ובבית נעשו ההכנות לשבת. הרב אמר לי כי רק

בעוד שעות אחדות נלך לבית־הכנסת ובינתיים נשתה כוס תה. אחרי כן התלבשתי לכבוד שבת והלכנו לבית הכנסת. שם הושיב אותי הרב לידו והציג אותי בפני יושבי כותל המזרח. אחרי התפילה הקיף הקהל את הרב ושוחחו על ענינים שונים.

מעולם לא הרגשתי עונג שבת כזה כמו בבית הרב. בשבת בבוקר הלכנו כמובן שוב לבית הכנסת. כיבדוני בעליה לתורה ואחרי כן חזרנו הביתה וקיימנו שבת כהלכתה. אחרי הצהרים סיימנו את שיחתנו על אסיפת הרבנים בקטוביץ. אחרי ההבדלה התחלתי להתכונן לדרך אבל הרב גזר עלי בגזירת בעל־בית „לינו פה הלילה״. הוכרחתי להישאר. במשך כל מוצאי שבת שוחחנו בקהל אורחים על מילי דעלמא, בעיות תרבות, שאלות מדיניות, מצב היהודים בעולם וכדומה. הופתעתי מן הבקיאות של הרב ומתפיסת עולמו הרחבה והסבלנות. אחרי השיחה סעדנו סעודת „מלווה מלכה״ ולמחרת כשיצאתי הפצרתי ברב שלא יטרח ללוותני לרכבת והוא הסכים לזה.

עברו שנתיים. בקיץ שנת 1914 כששכבתי חולה בבית חולים בברלין קיבלתי את הבשורה שעומדת לפרוץ מלחמת עולם. כדי שלא להיות שבוי אזרחי בגרמניה השתדלתי להשיג רשיון לעזוב את גרמניה וסוף סוף קיבלתי רשיון כזה ויצאתי לדרך. מחמת ההכנות למלחמה נסעתי שלושה ימים שלמים מברלין עד הגבול וכשעברתי את הגבול הרוסי ראיתי שכל המטען שלי נשאר אי שם בגרמניה. מצב הרוח היה מדוכא ועצבני. ראיתי מחנות פליטים יהודים, אנשים ונשים וטף בכל הדרכים, מהלכים על פי רוב ברגל, לעתים נוסעים על גבי עגלות בפריות ולנים בשדה ואין להם במה להאכיל את התינוקות.

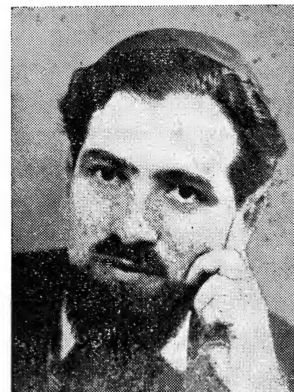
מכיון שלא היתה תחבורה מסודרת ברכבת התחלתי לחפש אפשרות לבוא הביתה ולאחר טלטול יומיים הגעתי לבוברויסק. העיר כבר היתה תפוסה מחציתה על ידי הצבא. מכיון שהייתי בעל מנסרה גדולה היה לי מחסן גדול של עצים וחיל המצב המקומי הציע לי שאמכור לו את כל המחסן במחירים שיושתו על ידיו. לא היתה לי ברירה וביקשתי שלא לקפח אותי. הגנראל שנשא ונתן אתי צחק:

— אתן לך מחיר כפול ומכופל, במקום ארבע קופיקות לרגל מעוקבת עשרים וארבע קופיקות ויתר עשרים הקופיקות נחלק שווה בשווה.

הסתלקתי ממסחר כזה אבל בימים האלה נתעשרו רבים על ידי עסקים כאלה. בוברויסק היתה מלאה סוחרים פליטים מפולין וביניהם היה אברך אחד שהתידדתי אתו לימים רבים. שמו היה אליהו ברקוביץ ובאמצעותו נפגשתי שוב עם הרב שמריהו מדאליה והפעם נמשכה הפגישה זמן רב הרבה יותר.

מעשה שהיה כך היה. ברקוביץ בא אלי בבקשה: שני חבריו מילשטיין ופרלמוטר, סוחרים שותפים מוורשה, יש להם סכסוך והם סומכים על בוררים והוא מבקש אותי שאהיה הבורר מצד פרלמוטר. הסכסוך היה בתביעה שתבע מילשטיין מפרלמוטר בסך 600 אלף רובל ופרלמוטר מצדו לא זה בלבד שלא הכיר בתביעה אלא תבע מצדו ממילשטיין 350 אלף רובל. זאת אומרת שהמדובר הוא על מיליון רובל. כששאלתי מי הוא הבורר מן הצד השני ענה לי במבוכה שהבורר השני אולי לא ירצה לשבת אתי בבוררות משום שהוא רב.

שאלתי מי הוא הרב והופתעתי לשמוע שזהו הרב מוויטבסק מדאליה. יעצתי לו להבריק מיד להרב ולשאול אותו אם הוא מסכים שאני אהיה הבורר מהצד השני. כעבור שעות אחדות נתקבלה מהרב תשובה קצרה: „ברצון". כעבור ימים אחדים באנו שני הבוררים למינסק ושם עסקנו 12 יום בבירור הסכסוך. העסק היה באספקה מלחמתית. בשעת הישיבות ראיתי עד כמה מוצא הרב מדאליה את ידיו ורגליו בענינים חילוניים ואפילו בעסקים מסובכים.

הרב ד"ר הלל מדאליה, בנו של הרב שמריה ז"ל

זכה בדין פרלמוטר, שאני הייתי הבורר מצדו, ושני הצדדים קיבלו את פסק הדין בעין יפה ונתנו לכל אחד מאתנו חמשת אלפים רובלים שכר טרחה חוץ מכיסוי הוצאות הנסיעה.

אחרי המשפט שאל אותי הרב מדאליה מה בדעתי לעשות בחמשת אלפי הרובלים שקיבלתי. עניתי לו שיש בבוברויסק מוסדות צדקה הזקוקים לכסף. כנראה הסכים לדברי אבל לא אמר כלום. אחרי כן אמר:

— תכניתך מוצאת חן בעיני, גם אני אעשה כן בוויטבסק

שלי. ועכשיו אני מוכן להיות אורח שלך בעירך.

שמחתי מאד והברקתי הביתה שאני מביא אורח חשוב. הוכן חדר מיוחד לאורח ולמחרת באנו לבוברויסק. כשנכנס לביתי שמח למצוא מזוזה בדלת. בכל זאת אמר לנו אחרי כן:

— תה וקפה אשתה אצלכם אבל להתפלל ולאכול אלך לר' שמרל נוח (הרב החסידי של העיר).

במשך שלושת הימים שבילה בעיר היה ביום אצל הרב ובערב אצלנו. יום אחד הודיע שמחר הוא חוזר לשבת הביתה. בשעת פרידה אמרתי לו:

— רבי, יהי רצון שנפגש שוב כשיבוא השלום לעולם.

הפגישה השלישית והאחרונה עם הרב היתה לא פנים אל פנים אלא בכתב. הדבר היה אחרי המהפכה הרוסית הגדולה בשנת הרעב 1918. אני ומשפחתי גרנו בפטרוגראד אבל משפחת אשתי נשארה בבוברויסק. בפרוס הפסח באה אם אשתי לפטרוגראד לשאול ברופאים. היא היתה אדוקה ואצלנו קמה השאלה החמורה כיצד להשיג לעת כזאת מאכל כשר לפסח בשבילה. ועלה על דעתי לפנות להרב מדאליה בוויטבסק אף על פי שחששתי שגם שם קשה להשיג מאכל של פסח. בקשתי מאת הרב לשלוח לי לפחות קילו של מצה. עברו כעשרה ימים ויום אחד מצלצלים בדלת דירתי ושואלים אם כאן גר החבר אלקין. נכנס חייל אדום ובשתי ידיו חבילה גדולה ואומר:

— הרב של וויטבסק שלח את החבילה בשבילך.

קבלתי את שליח המצוה האדום בכבוד גדול. כשפתחתי את החבילה מצאתי סדר שלם של פסח: מצה, קמח מצה, סוכר, שומן ואפילו תרנגול הודו שחוט בחתימת הרב מדאליה שהכל כשר לפסח.

בתוך החבילה היה מכתב קטן שבו ביקש הרב סליחה שאיננו שולח לי כל מה שרצה לשלוח. מחמת צוק העתים עליו להסתפק במועט.

זה היה המגע האחרון שלי עם היהודי הגדול והאדם היוצא מן הכלל הרב ר' שמריה מדאליה. יותר לא שמעתי עליו.

עם בני פולוצק במסיבה לזכרו של פרץ

מועצת „צעירי־ציון" בוויטאֶבסק בשנת 1917

1) צאָטה דוידוביץ, 2) חוה צלאל, 3) ..., 4) מרים לוין, 5—7) ...,8) גיסיה ליבורקין־אורי, 9) מאַניה מלמד. 10) יוסף באַלאַנקי, 11) זייד־שנור, 12) ד"ר פאָסיה בליומברג־קיסין, 13) זאלצאר, 14) אפרים בארקמן, 15) שמואל שניאורסון, 16) שמעון לאבמן, 17) עו"ד שניאור אהרונוב, 18) דוב וולחונסקי, 19) יצחק חייף (נשיא) 20) לאזארוב, 21) ישעיהו גוביקוב, 22) חיים־לייב אוסטרון (חריפאי), 23—28) ..., 29) זלמן ליבורקין (בר־לב), 30—32) ..., 33) רובאשקין, 34) יצחק יודלביץ, 35—37) ..., 38) צבי גורדון, 39) רודה גינזבורג, 40) רחל האנדלאר, 41) חיה ארשאנסקי, 42) ..., 43) זלדה יאַצקאַן, 44) שרה דוידוביץ־לקח, 45)..., 46) יוכבד שניאור־סון, 47) לאה וילקוביץ, 48) קיסאלגוף, 49) ..., 50) רבקה יאשפאן, 51)—52) ..., 53) שרה (סוניה) יאשפאן־גארזון.

קבוצה חקלאית של „החלוץ" בוויטאֶבסק בשנת 1923

1) מרדכי חיטריק, 2) ..., 3) מאניה לאכאֶר, 4) יצחק גלוסקין, 5) צילה שניאורסון, 6) חיה באלאנקי, 7) אברהם זליגמן, 8) זהבה (גאַליה) מרגולין, 9) מלכה פיינברג־אברהמי, 10) פרומה חזנוב, 11) פרידה שמואלביץ. 12 דוב וולחונסקי, 13) דוד חיטריק, 14) שניאור שניאורסון, 15) ..., 16) גיסיה ליבורקין־אורי, 17) ..., 18) צילה וולפסון־הוניקברג, 19) ירחמיאל קרופאָנין, 20) מאניה מלמד, 21) באלה פאלדמן־רייכמן, 22) אלכסנדר פאָראל (פורת), 23) שמואל שניאורסון, 24) ..., 25) האָקאָלמן, 26) זלמן ליבורקין (בר־לב), 27) אריה שפירא, 28) צבי גורדון, 29) חנן לאַכאר, 30) גורדון, 31) שלמה שפירא, 32) חיה קרוק, 33) פאַניה לאַכאר, 34) ...
35) מרדכי מוגילאבסקי, 36), שמשון מרגולין, 37) נחום קאַרפובסקי, 38) יוסף באדראַק, 39) מורוז.

סביבות וויטבסק

ווליז׳

עיר מחוזי לפי מפקד שנת 1897 נמנו בה כששת אלפים יהודים (כמחצית האוכלוסיה). העיר נתפרסמה בעלילת דם בשנות העשרים למאה הי״ט. בראשון לחג־הפסחא הנוצרית בשנת 1823 נעלם בעיר זו שבפלך ויטבסק ילד בן שלושה, בנו של איש צבא, פיודור יימליאנוב, ולאחר עשרה ימים נמצאה מחוץ לעיר בבצה גופת־ילד, מדוקרה ומלאה פצעים. בדיקת הרופאים והחקירה הראשונה מושפעות היו מלהג העם, שהילד הומת בידי היהודים. להג זה נסתייע מצד שתי נשים נוצריות ידעוניות: זונה מחזרת על הפתחים ושמה מרים טירינטייווה ובתולה משוגעה ושמה יירמייווה, שנחשו בקסמיהן להורי הילד הנרצח, כי היהודים אשמים במיתתו. בשעת חקירת הדין הטילה טירנטיווה חשד בשתי משפחות מן הנכבדות שבעיר: בסוחר ברלין ובחבר הנהגת־העיר צייטלין. החקירה והדרישה לא אישרה דברי־השקר של טירינטיווה, ובאסיף שנת 1824 הוציא בית דין הגדול בוויטבסק פסק דין: „דבר מיתתו של הילד למסור לשמים, את היהודים שנחשדו ברציחה על סמך השערה בעלמא לפטור מכל חשד; את טירינטיווה הזונה למסור לרשות הכנסיה להחזירה למוטב״; ומפני האכזריות היתרה שברציחה נצטוה שלטון הפלך להמשיך את החקירה. אבל צוררי ישראל, ביחוד מן הכהנים האוניאטים שבעיר, השתדלו בכל כוחם להוליך את החקירה בדרך שוא, ואותה טירינטיווה היתה כלי־שרת בידם. בשעה שעבר אלכסנדר הראשון דרך ווליזש, בספטמבר שנת 1825, נתנה לו טירינטיווה אגרת־בקשה ובה התלוננה על התרשלות השלטונות בענין חיפוש רוצחי פיודור הקטן, שהומת כידוע בידי היהודים; ובבקשה זו כזבה ואמרה על פיודור שהוא בנה. הקיסר שכח כנראה את דבר פקודתו משנת 1817 לגנראל־גובר־נאטור של רוסיא הלבנה חובאנסקי לחדש את החקירה.

צו זה נתן חרב בידי הגנראל־גוברנאטור, שהיה שונא ישראל והאמין בעצמו באמתות עלילת־הדם. את החקירה החדשה מסר לידי פקידו סטראחוב ונתן לו יפוי־כוח גדול. כשהגיע סטראחוב לווליז׳ אסר קודם את המלשינה טירינטיווה וגבה עדותה באריכות, וכל הזמן השתדל להדריכה בדרך הנרצית לו. הזונה למדה מתוך דברי החוקר לשקר ובדתה מלבה מעשה נורא: היא בעצמה השתתפה ברציחה על ידי שמשכה את הילד פיודור לבתי צייטלין וברלין. בבית ברלין ואחר כך בבית־הכנסת היה המון יהודים, אנשים ונשים, מענים את הילד בעינויים נוראים: היו חותכים את בשרו, דוקרים אותו, מגלגלים בחבית ומקיזים דמו ומחלקים ביניהם באותו מעמד את הדם, שהיו שורים בו ספוגין של צמר וממלאים הימנו בקבוקים (ולפי עדותה של טירינטיווה זקוקים היהודים לדם הנוצרים בשביל למשוח עיני הנולדים, כי „היהודים סומים הם בלידתם״, וכמו כן למרס דם בקמח שאופים ממנו מצה של פסח); כל מעשי האכזריות הללו נעשו כביכול בהשתתפות המשרתות הנוצריות של בתי היהודים הנ״ל. המשרתות הללו כפרו מתחילה בהשתתפותן, אבל קימעא קימעא אישרו כל מה שרצה החוקר ועוזריו (ולמשרתות ולטירינטיווה הטיף לקח הכומר האוניאטי). על יסוד גבית העדות הללו תפס סטראחוב את היהודים הנאשמים, מתחילה שתי נשים כבודות — סלאווא ברלין וחנה צייטלין, ואחר כך את בעליהן וקרוביהן ולבסוף עוד כמה יושבי ווליז׳. ארבעים ושנים איש נתפסו הושמו בסדים ונאסרו בבית־האסורים. את התפוסים חקרו באיומים ועינויים. אבל כולם עמדו על דעתם שנקיים הם, ובשעה שהוצגה טירינטייווה לפניהם הזימו את עדותה. על ידי עינויי החקירות נתרגזו התפוסים ביותר אבל יללות הנשים ודברי הכעס של האנשים, והערותיהם של קצת הנאשמים מעין זו למשל: „רק לקיסר אספר את הכל״ — כל זה שימש בעיני סטראחוב לראיה כי אמנם אשמים היהודים. בהרצאותיו הוכיח חובאנסקי שמצא עקבות עוון פלילי שנעשה בידי קהילה שלמה בסיוע משרתות נוצריות שנפתו לכך. חובאנסקי הודיע זאת לפטרבורג ותאר את הדברים כפשע דתי ולתשובה קיבל פקודה אכזרית מאת הקיסר ניקוליי הראשון (מיום כ״ו באבגוסט 1826): „לפי שמאורע זה הוכיח שהיהודים משתמשים לרעה ובסבלנות שאנו מראים כלפי דתם, הריני מצוה — למען ישמעו וייראו — לסגור את בתי הכנסיות בווליז׳ ולא להרשות להתפלל לא בבתים ההם ולא סמוך להם״. זו היתה הלשון העזה של המלך החדש. ימי מלכותו הראשונים חלו בימי התחדשות משפט ווליז׳, ועובדא זו היתה לכל יהודי רוסיא לרועץ. על פי תוכן הפקודה וחריפותה נראה שניקוליי הראשון היה באותה שעה מאמין בעלילת־דם. אומה משונה ושנואה זו נדמתה בעיני הקיסר כתרבות אנשים פראים וחטאים, זובחי ילדי הנוצרים. מתוך מושג חשוך זה נגזרו בימים ההם בפטרבורג תקנות חובת־הצבא, שזעזעו עם פרסומן את כלל ישראל והוציאו גזר דינם של ילדי היהודים לעינוי גוף ונפש. כל יהודי רוסיא נענשו, אבל רע ביחוד היה מצבה של קהילת ווליז׳ שהיתה כעיר נצורה. קהלה שלמה הוכרזה לנחשדה, כל בתי־הכנסיות נסגרו כאילו היו מאורות פריצים, והיהודים העלובים לא יכלו אפילו להתכנס כדי לשפוך שיחם בתפלה. דרכי המסחר שבתו, החנונים סגרו את חנויותיהם ופני יושבי־העיר הושחרו כשולי קדירה, כי יצא הקצף על כל העיר.

וראש ועד החקירה סטראחוב פרש מצודתו יותר ויותר. טירינ־טייווה ושאר המאשימות נתכלכלו יפה בבית המאסר וצפויה היתה להן לא רק סליחה ומחילה אלא גם שכר על עדותן, ולפיכך הרבו לשקר ככל העולה על דמיונן. „נזכרו״ וגילו לפני ועד החקירה כמה פשעים דתיים שנעשו בידי יהודי ווליז׳ עוד קודם הענין הנידון: מעשים בילדים שנהרגו בפונדקאות שמחוץ לעיר, מעשים בכלי קודש שבבתי התפלה הנוצרים שנתחללו וכיוצא בזה. חובאנסקי מיהר להודיע דבר ה„הודאות״ החדשות לקיסר, שנכנס בעובי הקורה וביקש לדעת כל פרטי החקירה, אלא שהפעם הקדיח חובאנסקי את התבשיל: הקיסר הרגיש שדברים בגו, שפקעת הפשעים הולכת וגדלה עד אין סוף, ורשם על גבי ההרצאה (חודש אוקטובר שנת 1927): „צריך להודיע בלי תירוץ מי הם הילדים הנהרגים; לא קשה יהיה לברר את הדבר, אם אין כל זה שקר נתעב בלבד״. בטחונו של הקיסר באשמת היהודים נתרופף. כדי למלאות חסרון ראיות חותכות, פנה ועד־החקירה על ידי חובאנסקי אל שרי פלכים בתחום המושב ודרש מהם ידיעות בדבר משפטי עלילות הדם שהיו במקומותיהם לפנים. על ידי כך נתחדש משפט הורודנא משנת 1816 שנשתקע זה כבר. מוסר אחד, גרודינסקי שמו, מן העיירה בובובני (פלך מינסק) הודיע לועד־החקירה שנכון הוא להראות פרטי הלכות הרציחה לשם מצוה בספר עברי „נסתר״ אחד, אבל כשמצאו את הספר ותרגמו את הענין הכתוב בו הוברר, שהלכות שחיטת בהמה הן. המוסר שנתבדה הודה שהלשין מתוך אהבת־בצע,

ועל פי פקודת הקיסר נמסר לצבא. בפטרבורג התחילו חושדים ביותר בחקירת ווליז׳, וגם קובלנות היהודים השפיעו קצת על הממשלה. מטעם הקיסר נכתב לחובאנסקי, שנראים הדברים כי ועד החקירה תומך יתדותיו בהשערות ודורש כמין חומר את התרגשות הנאשמים ותנועותיהם בשעת החקירה, ויש לחוש, שהועד נמשך יותר מדי אחרי נגודו ליהודים ויש לו משוא פנים בחקירתו ועל ידי כך מתמהמה המשפט בלי תועלת. לא עברו ימים מועטים והחקירה ניטלה מידי ועד החקירה שנאחז בסבך השקרים (סטראחוב מת בינתיים) ונמסרה אל הסינאט (בשנת 1830).

הסינאטורים של הלשכה החמישית הושפעו מהמון החומר המאויים שהגיע אליהם מאת חוקר־הדין בווליז׳, ולכן היו נוטים להוציא דינם של הנאשמים לחובה ולשלוח אותם לסיביר ולהלקות אותם במקל וברצועה (1831). אבל באספה הכללית של הסינאט נחלקו הדעות: הרוב היה מחייב והמיעוט נסמך על פקודת שנת 1817 וחווה את דעתו להוציא את התפוסים לחפשי ולמסור אותם להשגחת המשטרה. בשנת 1830 הגיע המשפט עד מועצת הממלכה, זה הפוסק האחרון, וכאן קם גואל לאמת, חבר המועצה הישיש נ. ס. מורדבינוב, בעל אחוזות סמוך לווליזש, שהכיר את יהודי המקום התמרמר על עלילת־השקר שטפלו עליהם. מורדבינוב ישב ראש בלשכת הענינים האזרחיים והדתיים של מועצת־הממלכה ובכמה ישיבות בירר את חומר החקירה ופירך את כל השקרים שבדו סטראחוב וחובאנסקי והוכיח, שהגנראל גוברנאטור הוליך את הממשלה שולל בהרצאותיו משנאתו ליהודים. לשכת מועצת הממלכה הנ״ל נוכחה בצדקת דברי מורדבינוב ושאר מגיני האמת וחוותה את דעתה לשחרר את כל היהודים ולפצות אותם, שהרי נתיסרו על לא חמס בכפם, ואת המלשינות הנוצריות לשלוח לסיביר. האספה הכללית של מועצת הממלכה הסכימה לדעת הלשכה ורק לפיצוי התנגדה.

ביום י״ח ביאנואר שנת 1835 אישר הקיסר את החלטתה זו של מועצת הממלכה: „מועצת הממלכה דנה בעיון בכל פרטי ענין מורכב ומסובך זה ובא לידי מסקנה, שעדותן של טירינטייווה, מאקסימובה וקוזלובסקה, שיש בה כמה סתירות ותמיהות ואין בה שום ראיות ממשיות ומופתים חותכים, אינה יכולה לשמש יסוד להאשים את היהודים בחטאים הגדולים שמיחסים להם, ולפיכך החליטה מועצת הממלכה: א) לשחרר את היהודים, הנאשמים ברציחת הילד יימליאנוב ובשאר מעשים ממין זה, כי עוונם לא נמצא; ב) את טירינטייווה, מאקסימובה וקוזלובסקה, החייבות בהוצאת לעז שלא יכלו להוכיח את אמתותו, לשלח לסיביר לגור שם; ג) את הבתולה יירמיווה, שהתנבאה בתוך המון העם, למסור לתוכחת כהונה״. ניקוליי הראשון חתם על פסק־דין זה והוסיף בכתב ידו החלטה זו, שלא ניתנה לפרסום: „מסכים אני לדעתה של מועצת הממלכה, שבענין זה לא יוכל להיות פסק דין אחר מפני שהראיות אינן ברורות כל צרכן, ואף על פי כן עלי להוסיף, שאין בי בטחון פנימי שהיהודים לא הרגו את הילד. כמה מקרים של רציחות כאלו מוכיחים, שיש בין היהודים קנאים פראים או בני כת הזקוקים לדם־נוצרים במנהגיהם, ובפרט שלאסוננו יש גם בינינו הנוצרים לפעמים כתות כאלו, הנוראות ומתמיהות אף הן. בקצור, אין אני סבור שמנהג זה נוהג אצל כל היהודים, אבל אין אני שולל את האפשרות שיש ביניהם קנאים נוראים זובחי דם־אדם כמו בינינו הנוצרים״. מתוך דעתו זו לא הסכים ניקוליי לאשר החלטה אחרת של

מועצת הממלכה: לצוות לשרי הפלכים להתנהג להבא על פי פקודת שנת 1817 שאסרה לעורר אשמות ברציחת ילדי נוצרים על פי הדעה הנפסדת בלבד״, כי הקיסר כפר בדעה נפסדת זו רק בכללותה אבל הודה במקצתה, בהשערה שיש כת זובחי אדם בישראל.

בסוף חודש ינואר 1935 נתקבלה פקודה בווליז׳ להוציא ממאסר את היהודים שיצאו זכאים בדין, לפתוח את בתי הכנסיות שנסגרו בשנת 1826 ולהחזיר להם את ספרי התורה שניטלו משם בידי המשטרה. יושבי חושך וצלמות יצאו לחירות, חוץ מאחדים שמתו בימי המאסר. שערי בתי הכנסת שהיו נעולים בפני דמעות העשוקים נפתחו לפני ברכות ההודיה של הנושעים. כלו שנות המצור, סר מר המות שהעיק על העיר הנדחת. נכתב עד תומו עמוד חדש במגלת הפורעניות של ישראל, אחד מעמודיה הנוראים ביותר, אף על פי שנסתיים בכי טוב (על פי דובנוב).

פולוצק

ראשית הישוב היהודי היתה בשנת 1490. בשנת 1563 כשכבש הצאר הרוסי יוהן האיום את העיר הציע ליהודים להתנצר וכשסרבו כל 300 היהודים בעיר להצעה זו פקד הצאר לטבע אותם בנהר דווינה. הדבר היה ביום א׳ של חנוכה. הטיבוע שימש נושא לתמונת הצייר היהודי י. אשכנזי. לפי פקודת שנת 1580 נאסר מטעם מלך פולין על יהודי העיר לעסוק במסחר, לבנות או לקנות בתים. הם הוכרחו להתגורר בששה מגרשים מחוץ לעיר. בשנת 1654 כשהגיעו הקוזקים לעיר הבצורה השמידו את היהודים. אחרי כן קמה בעיר שוב קהילה יהודית. בשנת 1681 שלחה האוכלוסיה הנוצרית בעיר תלונה לוורשא שהיהודים רכשו הרבה מגרשים ואינם משלמים מסים. במאה השמונה עשרה היו יהודי העיר נתונים לכל מיני פורעניות וסבלו מן המלחמה והמגפה של דבר וגם מרעב. לפי מפקד של 1897 נמנו בעיר 13 אלף יהודים בין 21 אלף נפשות האוכלוסיה בכלל.

בימי מחלוקת החסידים ומתנגדיהם היתה פולוצק מרכז חסידי. האדמו״ר רבי ישראל מפולוצק, תלמיד המגיד ממזריץ׳, היה אחד המטיפים הראשיים של החסידות לא רק ברוסיה הלבנה ובליטא אלא גם באוקראינה ובארץ־ישראל. מרבני העיר ידוע ר׳ שניאור זלמן פרדקין מחבר ספר שאלות ותשובות „תורת חסד״ ורבי אליעזר ברכהן מחבר ספר שאלות ותשובות „משנת רבי אלעזר״.

סירוטינו

לפי מפקד שנת 1897 נמנו בעיירה אלפיים נפש, רובם יהודים.

פרלי

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 2104 נפש בתוכם 1375 יהודים.

סוראז׳

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 1731 נפש בתוכם 1246 יהודים.

גורודוק

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 5023 נפש בתוכם 3413 יהודים. בשנת 1926 נמנו בה 1359 יהודים (27 אחוזים של האוכלוסיה).

יאנוביצ׳י

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 2071 נפש בתוכם 1324 יהודים. בשנת 1926 נמנו בה 1345 יהודים (62 אחוזים של האוכלוסיה).

אולה

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 2485 נפש בתוכם 1539 יהודים. הקהילה היתה קיימת בימי מלכות פולין. בשנת 1923 נמנו בעיירה 1008 יהודים (54 אחוזים של האוכלוסיה).

אוסוויאט

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 8679 נפש בתוכם 756 יהודים.

אושאץ

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 1460 נפש בתוכם 1129 יהודים. הקהילה כבר היתה קיימת בימי מלכות פולין. בשנת 1923 נמנו בעיירה 861 יהודים (63 אחוזים של האוכלוסיה).
והמחקר.

ליבנגוף

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 2658 נפש בתוכם 1406 יהודים.

אוסווייה

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 2830 נפש בתוכם 1660 יהודים.

גלאזמאנקה

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 2328 נפש בתוכם 1976 יהודים.

דאגדה

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 1516 נפש בתוכם 1026 יהודים.

אילינו

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 1415 נפש בתוכם 1105 יהודים.

דריסה

לפי מפקד 1897 נמנו בעיר 4238 נפש בתוכן 2856 יהודים. בשנת 1926 נמנו בה 1265 יהודים (כחצי האוכלוסיה הכללית).

וולינץ

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 985 נפש בתוכן 602 יהודים.

קרסלאבסקה

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 7884 נפש בתוכם 4051 יהודים. בימי ועד ארבע הארצות נמנתה העיירה על „מדינת זאמוט". אחרי מלחמת העולם הראשונה עברה לרשות לטביה ונקראה קראסלאווה. בשנת 1930 נמנו בה 1550 יהודים (36 אחוזים מכלל האוכלוסיה).

קרייצבורג

לפי מפקד 1897 נמנו בעיר 4150 נפש בתוכם 3164 יהודים. אחרי מלחמת העולם הראשונה עברה לרשות לטביה ונקראה קרוסט־פילס. בשנת 1930 נמנו בה 1358 יהודים (40 אחוזים מכלל האוכלוסיה).

קובליצי

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 1291 נפש בתוכם 935 יהודים.

קאמן

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 1066 נפש בתוכם 286 יהודים.

נוול

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה יותר מעשרת אלפים נפש בתוכם 5836 יהודים. מרבני העיר התפרסם הרב פרץ חן שהיה אחרי כן רב בצ׳רניגוב.

ניקולאייבו

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 749 נפש בתוכם 551 יהודים.

צ׳אשניקי

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 4590 נפש בתוכם 3480 יהודים.

לוצין

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 5140 נפש בתוכם 2803 יהודים. מרבני העיר ידוע הרב ר׳ יצחק מלוצין מחבר ספר שאלות ותשובות „עולת יצחק". (1885, 1897), הרב ר׳ דוד ציוני מחבר „שאלות ותשובות"? „ציוני" (1875) והרב ר׳ אליעזר דון יחייא מחבר שאלות ותשובות „אבן שתיה" (1823). אחרי מלחמת העולם הראשונה עברה העיירה לרשות לטביה. בשנת 1930 נמנו בה 1634 יהודים (30 אחוזים מכלל האכלוסיה).

לפל

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 4326 תושבים בתוכם 2561 בשנת 1926 נמנו בה 1923 יהודים (28 אחוזים מכלל האוכלוסיה).

סבז׳

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 4326 תושבים, בתוכם 2561 יהודים. בעיירה נולדו המלומד הידוע הרב חיים צ׳רנוביץ (רב צעיר). ואחיו העתונאי שמואל צ׳רנוביץ (ספוג).

ריבינישקי

לפי מפקד 1887 נמנו בעיירה 584 תושבים מהם 533 יהודים.

רזיצה

לפי מפקד 1897 נמנו בעיר 10795 נפש בתוכם 6478 יהודים.

ווארקליאני

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 1810 נפש בתוכן 1365 יהודים.

פרידרויסק

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 854 נפש בתוכו 561 יהודים.

רוסיצה

לפי מפקד 1897 נמנו בעיירה 755 נפש בתוכם 524 יהודים.

דווינסק (דינאבורג)

העיר צורפה לרוסיה בשנת 1772. בשנת 1812 נאסר לבנות כל בנין שהוא בתוך המבצר. לפי מפקד 1897 ישבו בעיר 32400 יהודים שהם 46 אחוזים מן האוכלוסיה הכללית. אחרי מלחמת העולם הראשונה עברה לשטח לטביה. בשנת 1920 נמנו בה 11,838 יהודים (אוכלוסיה כללית — 17,165).

א. ארנון

פ ו ל ו צ ק

העיר פולוצק שוכנת בשתי גדות הנהר הגדול של רוסיה הצפונית־מערבית, הדבינה המערבית, ובשני חופיו של יובלה הקטן, פולוטה, במקום שהוא משתפך אל הדבינה, על שם יובל זה נקראת העיר.

פ. נמנית עם הערים העתיקות ביותר של רוסיה בכלל ושל בילורוסיה (רוסיה הלבנה) בפרט: שמה הוזכר בראשונה ע״י אחד מרושמי המאורעות של רוסיה העתיקה בשנת 862, היא שנת יסודה של מדינה זו.

במאות השנים הראשונות לקיומה של רוסיה נודעת חשיבות ניכרת לעיר זו, חשיבות כלכלית ומדינית כאחת. פ. ישבה על הדרך, שהובילה מהים הבלטי אל העיר קיוב ואל הים השחור, ושימשה תחנת־מעבר חשובה לסוחרים עוברי־הדרך שבין שני הימים האלה. במאה העשירית נעשתה פ. עיר הבירה של נסיכות גדולה בשם זה, שהשתרעה על פני רובה של בילורוסיה וחלקים מליטא ולטביה של היום. בתחומי נסיכות פולוצק נמצאו ויטבסק, מינסק, בוריסוב והרבה ערים אחרות. אף נובגורוד היתה כפופה לה זמן־מה.

נסיכי פ. ונסיכי קיוב נלחמו אלה באלה במשך דורות־מספר, אולם לכלל הכרעה לא הביאו מלחמות אלו. אחרות היו תוצאות המאבק הממושך שבין נסיכות פ. לבין שכנתה הצפונית־מערבית, הנסיכות הגדולה של ליטא: במחצית השניה של המאה השלוש־עשרה בטלה העצמאות המדינית של נסיכות פ. והיא סופחה כחלק אבטונומי למדינה הליטאית־הרוסית. כמאה שנה לאחר מכן (במחצית השניה של המאה הארבע־עשרה), עם מזוגן של פולין וליטא למדינה אחת, צורפה בילורוסיה — ואתה גם פ. — לפולין המורחבת ונשארה בתחומיה כמעט במשך 400 שנה (מחוץ לשתי תקופות קצרות של כיבוש רוסי במאות השש־עשרה והשבע־עשרה). בשנת 1772 נעשתה „החלוקה הראשונה" של פולין בין שלוש שכ־נותיה האדירות (רוסיה, גרמניה ואוסטריה), ובילורוסיה נספחה לרוסיה. מאז ועד היום נמצאת פ. בגבולותיה של רוסיה כעיר מחוז של פלך ויטבסק. (פעמיים בתקופת השלטון הרוסי היתה פ. לעיר־פלך: ברבע האחרון של המאה השמונה עשרה ובעשר השנים האחרונות: 1954—1944).

בדברי ימיה של רוסיה נזכרה פ. שוב בפרשת „מלחמת המולדת", היא מלחמת צרפת—רוסיה משנת 1812. בסתיו של אותה שנה נערכו קרבות כבדים בין צבאות נפוליאון בדרך נסיגתם למערב לבין צבאות רוסיה. הקרבות נסתימו בנצחון הרוסים ולזכר מאורע זה הוקמה בעיר מצבה גדולה.

בימי מלחמת העולם השניה היתה פ. זמן ממושך בידי הכובש הנאצי, ולפי עדותם של מקורות סוביטיים, נחרבו בימי הכיבוש — בקרבות שקדמו לו ושסיימוהו — כ־80% מכל בניני העיר. בעשר השנים ומעלה, שעברו מיום שחרור פולוצק מידי הנאצים, עשה השלטון הסוביטי הרבה לחידוש פני העיר: הקים הריסותיה, בנה בנינים רבים חדשים, יסד בתי חרושת הקשורים בתוצרת המחוז, הרחיב מערכת מוסדות החינוך וההשכלה בעיר, ואף יסד בה בית־ספר גבוה להכשרת מורים.

בפ. מצטלבות מסילות ברזל אחדות, הנמשכות מצפון לדרום וממזרח למערב. על הדוינה — תחנה לאניות נוסעים ומשאות, המהלכות בחדשי הקיץ.

לפי הספירה הכללית של תושבי רוסיה משנת 1897, מנתה פ. קרוב ל־21 אלף נפש, לפני כ־30 שנה גדל מספר תושביה ל־26 אלף.

— ב —

הידיעות הראשונות על ישיבתם של יהודים בפ. מתיחסות לשנת 1490, בשהעיר היתה בידי מדינת פולין. ידיעה אחרת — 1551 — מוסרת על שחרור יהודי פ. (ויהודי ערים אחרות) ע״י מלך פולין מתשלום מס מיוחד, שנגבה מהיהודים.

12 שנה לאחר מכן ארע המאורע הטראגי הידוע, שהחריב את קהילת פ. הצעירה. אותה שעה היתה נטושה מלחמה בין רוסיה לפולין בשל שאיפותיהם של הצארים הרוסים לכבוש את הנפות הסמוכות לים הבלטי לשם הרחבת המסחר הרוסי עם ארצות אירופה המערבית („מלחמת ליבוניה"). בהסתערותו מערבה שם הצאר איבן האיום מצור על פולוצק וכבשה לאחר חודש וחצי (באמצע פברואר 1563).

„בנפשו של איבן האיום — כותב ההיסטוריון ש. דובנוב — היו כנראה ממוזגים שני היסודות של שנאה לישראל: הפחד והמשטמה. הפחד המוסקבאי מפני אויבי הנוצרי והשנאה, שהולהבה ע״י הכמרים הקנאים ומצאה זכות לעצמה ברדיפות היהודים בארצות המערב. בזה אפשר להסביר את אכזריותו של המלך בכיבוש עיר המסחר הפולנית פולוצק" (דברי ימי עם עולם, כרך ו׳, עמ׳ 183).

איבן האיום ציוה לטבוע בנהר את כל היהודים, שמאנו להמיר את דתם בדת הפרבוסלבית. באמצע פברואר מכוסים עדיין הנהרות בחלק זה של רוסיה בקרח עבה. ע״כ פוצצו את הקרח בנהר במקום אחד וזרקו שמה את כל היהודים, כ־300 אנשים, נשים וטף. רק מעטים הצילו את חייהם ע״י המרת הדת.

ומנהג קבוע היה בפ.: מדי שנה בשנה, ביום א׳ דחנכה היו יוצאים אנשי חברא קדישא אל מחוץ לעיר, אל הגבעה אשר שם נקברו לפי המסורת קדושי פ., ומזכירים את נשמ־תיהם.

רק 15 שנה ומחצה נשארה העיר בידי הרוסים: באוגוסט 1579 נכבשה פ. בחזרה ע״י הפולנים ויהודים נראו בה שוב. דבר הופעת יהודים בעיר זו מסתבר מתוך פקודות שני מלכי פולין (בשנות 1580 ו־1615), הכוללות גם את פ. בין הערים, שחלות עליהן „תקנות מגדבורג" (תקנות אלו מימי הבינים הותקנו בגרמניה המזרחית לשם שמירה על הזכויות האבטו־נומיות של הערים; יתר תוקף ניתן לתקנות מגדבורג בארצות הסלביות). עפ״י תקנות אלו נאסר על היהודים בפ. לשלוח ידם במסחר, לבנות ולקנות בתי דירה בתוך תחומי העיר. משום כך

הוכרח הישוב היהודי להצטופף בששה מגרשים פנויים שמחוץ לתחום העיר.

בינתיים פרצה שוב מלחמה בין פולין ורוסיה, שנמשכה 13 שנה (מ־1654 עד 1667), פולוצק נכבשה ע״י הרוסים, והקוזקים, שעסקו בראשית המלחמה בבצור העיר, השתמשו בשעת הכושר בשבילם והשמידו את כל הישוב היהודי בפ.

רק לאחר שפסקה מלחמת פולין—רוסיה ופ. הוחזרה לפולין, התחילו היהודים שוב מתישבים בעיר. אולם גידולה של הקהילה היהודית בה היתה אטית ביותר. הרבה עשו להאטת הגידול המלחמות והגבלת הזכויות של היהודים, הרבה עשו הדבר והרעב, שפקדו את העיר פעמים אחדות (באמצע המאה השמונה עשרה).

ובכל זאת, על אף כל הגזרות והפורעניות, שהתרחשו ובאו על יהודי פ., התרחבה והתבצרה קמעא־קמעא הקהילה היהודית ובמחצית השניה של המאה השמונה עשרה היתה לאחד ממרכזי החסידות ברייסין (בילורוסיה). בתולדות החסידות ידוע הדרשן רבי ישראל בר׳ פרץ מפולוצק, תלמידו הנלהב של המגיד דב בר ממז׳יריץ׳, שעבר בערי רייסין, ליטא ואוקריינה ועיירותיהן והטיף לחסידות. כשעלתה חבורת חסידים מרייסין לארץ ישראל בשנת תקל״ז (שנת 1777), בראשותו של רבי מנחם מנדיל מויטבסק, נלווה על העולים גם ר׳ ישראל מפ. שנה לאחר העליה לארץ, נשלח הוא כשד״ר לחו״ל לאסוף תרומות למען עדת החסידים, שנתישבה בגליל (בצפת, בטבריה ובמקומות אחרים בגליל).

בין גדולי התורה והחסידות, שישבו על כס הרבנות בפ., היו מפורסמים בשעתם ר׳ נתן, ר׳ אליהו יוסף מדריבין, ר׳ שניאור זלמן פרדקין (שחיבר פירוש בשם „תורת חסד״), ר׳ אליעזר בר־כהן (מחבר „משנת דרבי אליעזר״) ור׳ זלמן פינסקר. אליעזר בן יהודה היה מחובשי בית המדרש בפ.

— ג —

לפי הספירה של שנת 1897, היה מספר היהודים בפ. כמעט 12½ אלף מתוך 21 האלף (בקרוב) של כלל התושבים, הוה אומר: 60%. אולם הרושם — כפי שהוא נחקק בזכרוני במשך כ־15 שנות חיי בעיר זו (עד לשנת 1913) — היה אחר: רושם של עיר יהודית לכל דבר.

התושבים הלא־יהודים (בילורוסים, רוסים, פולנים, גרמנים) גרו בדרך כלל בנפרד מהיהודים, ברחובות ובשכונות אחרים מאלה, שישבו בהם היהודים, והמגע בין שני חלקי הישוב הפולוצקאי, היהודי והלא־יהודי נראה ארעי ורופף. המסחר והמלאכה היו מרוכזים כמעט בשלמותם בידי היהודים, ובימי שבת ומועד שבתה ודממה העיר: החנויות היו נעולות, השוקים ריקים מאדם, תנועת כלי רכב מועטת ולפנות ערב מטיילים להנאתם המוני יהודים בבגדי חג ברחובותיה של העיר.

בחיי התרבות הכלליים של פ. לא ניכר רישומם של הלא־יהודים כלל. עורכי ההצגות לסוגיהן, משתתפיהן וצופיהן היו כמעט כולם על טהרת הגזע היהודי. בספריה הציבורית נראו רק קוראים יהודים. אף מוסדות החינוך — מחוץ למעטים — היו מחולקים לפי המוצא הלאומי של תלמידיהם. גם „גדוד הכבאים״ היה כולו יהודי, ורק „גויים״ מעטים נשתרבבו לתוכו ל„רפואה״.

שני דברים בלבד פגמו את שלמותה היהודית של פ.: הפקידות האזרחית והמשטרה שהיו, כמובן, לא־יהודיות והעיקר: „בית הספר לקצינים״ („קדטסקי קורפוס״ בלע״ז), שנוסד עוד בשנת 1835. פ. היתה עיר־השדה היחידה בכל רוסיה, שזכתה במוסד חינוכי בה חשוב בעיני השלטונות. יתכן שזכותה ההיסטורית של פ. כעיר רוסית עתיקה ואולי הרצון להגביר בחבל־ארץ זה, שרוחו בו השפעות פולניות חזקות, את רוחה של רוסיה הרשמית ואולי שני הגורמים גם יחד — הם הם שהניעו את ממשלת הצאר ניקולאי הראשון ליסד ולקיים בעיר פרובינציאלית לא גדולה, המיושבת ברובה ע״י יהודים, בית אולפנא לחינוך בני האצילים הרוסים.

„ביה״ס לקצינים״ טבע חותם מיוחד, מוזר במקצת, על העיר בבניניו בני שתי הקומות, המרובים והמוצקים (ירושה מכת הישועיים, שפ. היתה אחד ממרכזי פעולותיה בבילורוסיה), במדי תלמידיו ומוריו, במפגניו ומצעדיו הצבאיים בימי הגנוסיא, בתהלוכותיו־טיוליו לאורך הרחוב הראשי, בדרך אל מחוץ לעיר.

מחוץ לפרט זה, הרי דמתה פ. למאות רבות של ערים ועיירות שב„תחום המושב״, ללא צביון מיוחד, מובהק משלה. היו בה שני רבנים, רבם של החסידים ורבם של המתנגדים וכל מוסדות צדקה, עזרה הדדית וחינוך, שהיו מצויים באותו זמן בכל קהילה יהודית ברוסיה, ובראשית המאה הזאת שגשגו ופרחו בה חיים מפלגתיים אינטנסיביים מאד.

אגודות ציוניות „בעל־ביתיות״ נוסדו בפ. זמן קצר לאחר הקונגרס הציוני הראשון, אולם משום־מה לא האריכו ימים. רק עם התפשטותה של תנועת „פועלי ציון״ הכה הרעיון הציוני שרשים בקרב הנוער הפולוצקאי. ומאבק עז היה נטוש כל אותם הימים בין „פועלי ציון״ לבין ה„בונד״ על כל „אקסטרן״ ועל כל פועל. העליונות המספרית היתה בידי ה„בונד״, וביחד עם ה„איסקרובצים״ (חברי המפלגה הסוציאל־דמוקרטית הרוסית הכללית), הרי שהמחנה האנטי־ציוני בפ. היה חזק במידה ניכרת מהמחנה הציוני.

בינתיים נתרגשה ובאה המהפכה של שנת 1905 על התרוממות הרוח ופריחת התקוות בראשיתה, ועל „הפוגרומים״ (שפקדו גם את פ.) והאכזבות המרות בהמשכה. עם השתלטות „הריאקציה״ ברוסיה לאחר דיכוי המהפכה וצמצום הישגיה, שקע לשנים מספר מתח החיים הפוליטיים במדינה כולה וברחוב היהודי בפרט. בפ. — כמו בערים יהודיות רבות אחרות — נפסקה כמעט כליל הפעילות המפלגתית, ובשנים הסמוכות לנסיעתי מעיירתי היו ה„בירז׳ות״ (מקום כינוסם של חברי המפלגות במדרכות, המיוחדות לכל מפלגה), שהיו פעם הומיות ושוקקות חיים בערבים — מדרכות פשוטות ככל המדרכות בעיר.

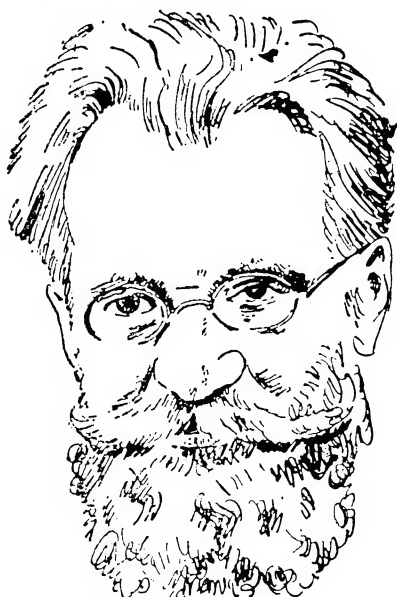
פרופ׳ חיים טשרנוביץ (רב צעיר)

עיירתי ומנהגיה

עיר מולדתי שעביז בפלך ויטבסק ברוסיה הלבנה היתה ידועה בהיסטוריה הרוסית, קודם שבנו את מסילת־הברזל, כדרך־המלך בין מוסקבה ופטרבורג, ולא רחוקה מפאלאצק, שהיתה מקום מושבם של הקניאַזים הרוסים הקדמונים. העיר היתה מוקפת מים משלש רוחותיה והיתה כאי משולש, רחבה בקצה האחד והולכת וצרה בקצה השני. מקוה־המים היה נקרא „אוזירה״ והשם היה משמש גם שם פרטי וגם שם כללי (בגיטין היו כותבים „מתא דיתבא על ימא זוטא דמתקרי אזירא״). בכל אורך העיר שהשתרעה על החוף היו המים סוערים ומסתובבים בעיגול והיו אומרים שהמים דורשים קרבן, ובאמת כמעט בכל שנה היה מי שהוא טובע שם, ולפיכך אסרו עלינו להתרחץ במקום ההוא בימות הקיץ משום סכנת „התהום״ הנמצאת שם. באמצע ה„אוזירא״ היה אי קטן משולש שהיינו שטים לשם בספינות בל״ג בעומר לעשות שם את „הסעודה״ ביחד עם הרבי והיינו מטיילים שם כל היום. לפעמים היינו עוברים את כל רוחב האוזירה והיינו יורדים על החוף השני ששם היה דר יהודי המעביר את הספינות והיה מפורסם על ידי זה שהיה לו כלב שהיה „מדבר יהודית״, כלומר בעל הכלב לא גרשהו בלשון רוסית „פּאַשאָל וואָן״ כדרך שמגרשים כלב, אלא השתמש בדיבור „גיי אַוועק״ והכלב היה מבין בדיבורו. כך התפאר לפנינו בעל הכלב שהוא „לימדו״ להבין יהודית. גם אנחנו ניסינו לדבר אל הכלב יהודית ולאט לאט להתקרב אליו ולאחוז באזנו, שמכיון שהוא מבין בלשון הרי הוא „אחד משלנו״, אבל סופו של דבר היה שהתחיל להתנפל עלינו ככל כלבי הגויים שפחדנו מהם אימת מות, עד שברחנו ממנו בפחי נפש. נמנה ונגמר אצלנו שהכלב הוא גלגול של איזה יהודי רשע ומוטב לבלי להתקרב לרשע.

האוזירה היתה עשירה בדגים והיתה ידועה ביחוד במין דג קטן שהיה נקרא „יארש״, המלא עצמות קטנות דוקרות ועל שם הדג הזה היו נקראים אנשי שעביז בסביבה בשם „שעבעזער יארשען״, מפני שהיו דוקרים זה את זה כבחרבות. כל אחד ואחד היה לו שם־כנוי של גנאי, שהיה מתאים לאופיו או למראהו החיצוני או לאיזה מום שבו. לשכננו לייזר, למשל, שהיה מגושם ופניו היו אדומים ומנופחים כפני תרנגול־הודו, היו קוראים „ליזר דער ענדיק״. לאחד שהיה בעל פנים שחורים ביותר היו קוראים לו „אַ שעה פאַרטאָג״, כלומר, חושך — לפני שהאיר היום. לפלוני היו קוראים „דער יצר הרע״ משום מעשה שהיה, שאשתו ילדה קצת מוקדם לאחר חתונתה לפי החשבון של הנשים המוזרות בלבנה. ועל כל כינויי־השמות הללו לכל אחד ואחד מבני העיר כמדתו והשם הזה נשאר בכיה לדורות. ביחוד היו מזכים בכינוי של גנאי כל חתן שהיה בא לדור בבית חמיו בעירנו והכינוי היה נשאר לכל ימי חייו. אין צריך לומר שכל גוי מן השכונה היה לו שם של גנאי ידוע, ועל פי רוב היו כינויי־השמות שלהם הללו של חיות ועופות טמאים. גם הגלחים ופקידי הרשות היו ידועים כל אחד בכינויו המקובל.

מעשה בגלח אחד שחלה ונטה למות ונתן בצואת שכיב מרע את ביתו במתנה לכנסיה שלו. לבסוף קם מחליו והתחרט בו ממתנתו, אבל הקונסיסטוריה פסקה, שדברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים דמו ואי־אפשר לו לחזור בו. התחיל במריבה והלך לערכאות וסוף הדבר היה שגרשוהו מן הבית שלו והחרימו את הבית לכנסיה וגם העבירוהו ממשרתו לשמחת היהודים והוא נעשה כמטורף והיה הולך בשוק ומדבר לעצמו

רב צעיר (ר׳ חיים טשרנוביץ)

על ה׳ ועל משיחו. היו היהודים מכנים אותו „אבסטריץ״ שמשמעו שגזזו את צמות ראשו, כדרך שהגלחים הפרווסלאוויים נוהגים לגדל מחלפות ראשם. הנערים היו רודפים אחריו וקוראים אחריו מלא „אבסטריץ״ והוא היה רודף אחריהם ומשליך עליהם אבנים וכל דבר הבא לידו. כשמררו את חייו תבע למשפט את כל יהודי שהיה קורא לו „אבסטריץ״. שופט השלום שם עונש לכל המכנה לו שם זה. היהודים התחכמו עליו וכשפגשו אותו ברחוב לא היו אומרים כלום, אלא היו עושים סימן בידיהם לגזיזת שערות כמו שגוזזים במספרים והוא היה צועק וכועס, אבל לא היה יכול לעשות כלום.

שלושה הרים היו סביב לעיר. בקצה העיר מזרחה היה הר־המצודה (שלאסבאַרג) ששם היתה נגמרת העיר והיו מגיעים לסופה ע״י רחוב „הפריצים״ שהיה נקרא כך על שום ששם היו דרים אנשי העליה, החוגים העשירים ופקידי המלכות. לקצה הרחוב ההוא היו היהודים מטיילים בשבת לאחר שלוש הסעודות. משם היו יכולים לראות את מפרץ המים משלוש רוחותיה של העיר. ואחרים, בעלי ראיה רחוקה היו יכולים

לראות גם את החוף השני שממול העיר, ששם היה דר היהודי בעל הכלב המבין יהודית. מקצה העיר השני סמוך לבית הקברות היה עומד הר גבוה ותלול כצוק שהיה קשה לעלות לראשו והלה נקרא „דער חסידישער באַרג", שלפי המסורה שבת עליו הרב הזקן ר' שניאור זלמן מלאדי, כשהיו מוליכים אותו אסור באזיקים לעיר הבירה פטרבורג, שדרך המלך היתה עוברת דרך שעביז. אנשי העיר שחדו את השוטרים שיתירו להרבי לשבות בעיר כדי שלא יחלל את השבת והתירו לו לשבות על ראש ההר ההוא עם שומריו שהיו מוליכים אותו. מה עשה הרבי? קיבל שם שבת וסידר שם שלוש סעודות ואמר תורה לפני חסידיו שכולם שבתו עמו שם. כך היו זקני החסידים מספרים, ועל שם זה נקרא ההר ההוא „דער חסידישער באַרג". אנחנו נערי המתנגדים, היינו יראים לעלות לראש הצוק ממש, שהיה כמו הר ההר, מפני שהיו אומרים ששם פורחות נשמות הרשעים שהיו באות אל הרבי הזקן לתיקונן, אבל נערי החסידים היו עולים עוד למעלה במקום ששם היה הרבי אומר חסידות והיו מתפארים שראו את נשמות הרשעים הפורחות באויר שם.

ממול ההר של החסידים השתרעו רוכסי הרים קטנים שהיו נקראים „באַטאַרייעס" ששם היו בתי זונות שיסד שר אחד שבא לעיר ובחורי ישראל ההגונים היו נמנעים מלטייל שם, זולת הללו שיצא עליהם שם רע. ובכלל לא היו יהודים דרים שם. אלא מעטים מנחותי דרגא. וכשהיו הנערים מזלזלים זה בזה היו קוראים איש לחברו „באַטאַרייעניק" שנעשה שם גנאי.

כל העיר היתה נמשכת על ידי רחוב אחד מהר המצודה עד הר החסידים והרחוב היה מתפתל באלכסון כמין נון הפוכה עד שהיה מגיע לקצו. שורת הבתים היתה עומדת מצד זה של הרחוב ומצד זה. ובאמצע העיר היתה ככר רחבה של השוק וחנויות היו בנויות מסביב לככר כחצי גורן עגולה, ששם היה שוק המסחר ומשא ומתן של בני העיר. והעשירים היו דרים במזרח העיר. כל הקרוב להר המצודה, מיוחס ועשיר יותר וכל מה שהרחוב היה הולך ויורד לצד מערב היו הבתים יותר נמוכים ושפלים והיו הנמושות והאספסוף דרים שם, וקצה העיר ההוא היה נקרא בשם „וויהען", „וויגן" ברוסית, שמשמעו גירוש, כי לשם היו הרועים מגרשים את הבהמות לרעות בכל בוקר ומחזירים אותם בערב בקול תרועות של חלילים ופעמונים. כל בעלת־הבית היתה מקדמת את פניה של הבהמה או העז שלה ומביאה אותה הביתה. פעמים רבות הייתי אני המשולח לקבל פניה של בהמת זקני כדי שלא תתעה, — כל זה, כמובן, קודם שהייתי לבחור למדן. „וויהען" זה היה מפורסם כמקום מגורם של יהודים נחותי־דרגא וביניהם חבורת גונבי סוסים. היה לחבורה זו גם בית כנסת, כי חוץ מעסקי־הגניבות שלהם היו יהודים יראי שמים המדקדקים במצוות, והיתה להם חזקה שפעם בשנה בשבת בראשית היה זקני מחוייב לבוא להתפלל בבית הכנסת שלהם, שהיה מפורסם בשם המנין של הוויהען. אחד מגונבי הסוסים שנפל עליו „חשד" ונקרא לדין, התנצל שהחשד הוא חשד שוא, והא ראיה, שבאותו לילה שהסוס נגנב, היה הוא אבל על אמו וישב „שבעה" ואבל הלא אסור לו לצאת מביתו והעיד על טענתו

את זקני הרב. זקני נקרא להעיד אם אמת הדבר שאבל אסור לו לצאת מביתו. זקני העיד שכך הוא הדין והלה יצא נקי. זקני ידע שהלה גנב, והיה רוצה שידונוהו לתפיסה, אבל לא שאלוהו אלא על הדין.

פלך ויטבסק נחלק בימי מלחמת החסידים והמתנגדים לשני חלקים. תושבי עיירות אחדות כפאלאצק ונעוועל נעשו כולם חסידים והמתנגדים נתבטלו במיעוט שאינו ניכר, וערים אחרות, כלוצין ורעזיצא, נשארו בהן היהודים במנהגי אבותיהם, כלומר מתנגדים, ולא היה בהן אף מנין של חסידים. וערים אחרות נחלקו לשתים, מחצה על מחצה. מחציתה נעשו חסידים ומחציתה נשארו מתנגדים, והיו בהן שני רבנים, אחד לצד המתנגדי ואחד לצד החסידי, וגם שנים או שלושה שוחטים היו לכל צד. והצדדים היו עומדים במחלוקת תמידית מבלי הכרעה. כך היתה דווינסק, לפנים דינבורג, נחלקת לשני צדדים והיו בה שני רבנים גדולים מפורסמים, אחד להצד המתנגדי ואחד להצד החסידי. כפי שההכרעה היתה עפ"י רוב תלויה בהרב, כלומר, לפי גדולתו ופרסומו, ומכיון שהמתנגדים הושיבו על כסא הרבנות של העיר את הרב ר' מאיר שמחה, שהיה גאון מפורסם, התחכמו החסידים והביאו את הרב הרוגטשובי, גם כן גאון מפורסם, כדי שלא תהיה למתנגדים הכרעה בחזקת הרבנות. גם עירנו שעביז נתחלקה ממש לשני מחנות, היו בה שני בתי מדרשים למתנגדים ושני „מנינים" לחסידים (החסידים היו קוראים לבית־תפלה שלהם „מנין"). נמלך עשיר אחד של החסידים ועשה „מנין" לעצמו, כדי להכריע את הצד שלו. התחכם כנגדו עשיר מתנגדי אחד ועשה גם כן בית מדרש לעצמו. אולם בית הכנסת הישן, הגדול, לא היתה בו הכרעה. החסידים היתה להם ג"כ טענת חזקה עליו, כי אמרו שנבנה מתחילה על ידי קופת כל הקהל, אולם למעשה זכו בו המתנגדים, כי החזן היה מתפלל בו בימים נוראים בנוסח של מתנגדים וברוב השנה לא היו מתפללים שם כלל מחמת צינה, והיה כמעט סגור ונמנו וגמרו שהמתים מתפללים בו. כשהיינו חוזרים בלילות מן החדר ועברנו דרך בית הכנסת הגדול, החזקנו איש ביד רעהו והיינו קוראים בבהלה „שמע ישראל" עד שעברנו בשלום את המקום. לפי מספר האוכלוסים היה הרוב הכמותי על צד המתנגדים, אולם הרוב האיכותי, כלומר עשירי־העיר ותקיפיה, היו מן החסידים ומשום כך היו מחלוקות תמידיות בעיר, כי לולא זקני הרב של המתנגדים היתה ההכרעה צריכה להיות על צד החסידים, התקיפים ובעלי היכולת, אלא שהוא, באישיותו ובתקיפותו, הכריע תמיד לטובת הצד שלו והיה משפיל את הצד שכנגד. איתרע מזלם של החסידים שהרב, או כמו שהיו רגילים החסידים לקרוא להרב „מו"ץ" או מורה הוראה, היה לא פיקח ביותר וגם קטן בתורה, ונוסף על זה הסתבך באש המחלוקת של חסידי לאדי וליובאוויטש, שהוא נמשך על הצד הלאדי ורוב תקיפי החסידים נמשכו אחרי הליובאוויטשי והרב ציווה על החסידים לדחותו, כפי שאספר להלן, ממילא ירד ערכו של הצד החסידי וזקני היה מושל בכיפה והיה חותם את עצמו בשם אב"ד, כלומר ראש בית־דין והמו"צ החסידי היה כפוף לו. אולם כשמת המו"ץ הזה עשה זקני משגה ודרש שהחסידים לא יקחו להם כלל מו"ץ חסידי ושהוא ישאר הרב היחידי לשני

הצדדים ומפני זה התלקחה מלחמה קנאית גדולה מצד תקיפי החסידים, שאף על פי שגם החסידים היו כפופים לזקני והתיחסו אליו בכבוד ובדרך ארץ, אבל לקבל עליהם מרותו לגמרי, שהוא יהיה דן יחידי, לזה לא היו החסידים יכולים בשום אופן להסכים, שחששו שמא על ידי כך יהיה „הצד" בטל ומבוטל לגמרי. החסידים מרדו בזקני בפרהסיה והביאו רב חסידי מפאלאצק, — עיר מלאה חכמים חסידים אדוקים,— שהיה גדול בתורה וגם מפורסם ל„מגיד" חסידות ובעל צורה ובעל ניגון וגם פיקח במילי דעלמא, כדי שיהיה בידו להכריע את הכף לצד החסידים. אמנם הוא לא הכריע את הכף כי סוף סוף זקני היה גדול ממנו בהוראה ובחכמה ולא כל כך קל היה להוציא את השלטון מידו, אבל הרב החסידי היה גם כן עקשן וקפדן לבלי לוותר על „הצד" שלו אף כקוצו של יו"ד. ובכן ישבו שני הרבנים כעל חרב חדה, בבחינת שני מלכים המשמשים בכתר אחד, ובכל מקרה שבא לידם הקפידו שלא תהא הכף של הצד שכנגד מכריעה. כשישבו באספה ישבו שניהם על ספסל אחד, זה בצד זה בראש הקרואים. כשאחד השוחטים נכנס לרב אחד להראות לו סכינו, היה מוכרח באותו יום וכמעט באותה שעה להיכנס להרב השני, כי גם משפט־הקדימה היה חשוב מאד. שום צד לא היה מוותר אף כחוט השערה ולפיכך היתה מחלוקת תמידית בין שני הצדדים והעיר היתה כמרקחה. לא היו חסרים כרגיל מחרחרי ריב ומלחכי־פינכא שהיו מוסיפים אש על המדורה והיו מתחממים לאור המחלוקת.

הרב החסידי החדש הנהיג מנהג נועז במנין של החסידים שהפליא את כל זקני החסידים שבעיר ואחדים הביטו על זה בתמיהה ובהשתוממות ואף התחילו להטיל חשד בכשרותו החסידית של המו"ץ החדש. כאמור, בתי־התפילה של המתנגדים היו נקראים „בתי־מדרש" וכשמם כן היו, שהיו לומדים שם כל היום לרבות הלילות. כל אחד מבעלי הבתים היה שייך לאיזו חברה של לומדים. היו שם חברה ש"ס, חברה משניות, חברה עין־יעקב, חברה תנ"ך, חברה תהלים. הגדולה שבהם היתה חברה ש"ס שאליה היו שייכים הלמדנים הגדולים והעשירים המיוחסים שבעיר וזקני היה מגיד לפניהם את ה„שיעור" בין מנחה למעריב. אני נדחקתי לפעמים בקושי לחברה ש"ס כשהייתי כבר בחור למדן ושמעתי את השיעור בגמרא לתיאבון, בתור נדבה לא בתור חובה, לאחר שכבר נפטרתי מכל שיעורי חובה שלי, סתם, כדי שלא לבלות את הזמן לבטלה. חברה משניות עמדה במדרגה למטה מחברה ש"ס. ידיעת „פרק במשניות" שימשה כור המבחן למדרגת „בעל הבית" בינוני. בין אם הבין את תוכן הענין בין לא, ובלבד שה ג י ד פרק משניות בכל יום ובסוף השנה עשה סיום על כל ששה סדרי משנה. במדרגה למטה מחברת משניות עמדה חברת עין־יעקב ואחריה היתה חברת תנ"ך, או חברת „פסוק",

ששיעוריה היו חומש עם רש"י ו„פסוק" מן הנביאים. פעם כשהייתי עדיין נער אירע כשהרבי שלהם חלה הזמינו אותי בעלי החברה להגיד לפניהם נ"ך עם מלבי"ם. אני הייתי אז מן הנלהבים לביאוריו של המלבי"ם על התנ"ך, וזו היתה תחילת שימושי בביאור־המקרא על דרך ההשכלה, מפני שהמלבי"ם היה מליץ ומשכיל ונתן בפירושיו הסבר לכל השמות הנרדפים ולכפל ענין במלות שונות ואני הייתי מתלהב מפירושיו עם הוספת נופך משלי וחלקתי מהתלהבותי לשומעי לקחי ופיהם היה מלא תהלתי עד שהגיע הדבר לזקני ומנעני מזה, מחמת „ביטול תורה". במידת השייכות לשיעוריהם השונים הנ"ל היתה נמדדת גם מדרגת יחוסם של בעלי הבתים כפי שבכלל שימשה הלמדנות קנה־מידה ליחוס המשפחה. וכן היתה מדרגת יחוסם: העשירים וראשי הקהל השתייכו לחברה ש"ס, בין אם היו למדנים גדולים בין לא. אמרו עליו על עשיר אחד, שהיה עושה בכל שנה סיום הש"ס ושלא הבין מימיו צורתא דשמעתתא. ובעלי חברה משניות עמדו במדרגה פחותה מן הראשונים וכן הלאה, עד לחברת תהלים, שאליה היו שייכים ההמונים ועמי הארץ שלא הבינו פירוש המלות והגידו תהלים לתאבון. כל זה היה מנהג המתנגדים, שקנה המידה שלהם היתה הלמדנות שעליה היתה תפארתם. ואולם אצל החסידים היה קנה־מידה אחר, והיא ה„פרומקייט" והחסי־דות, הדביקות וההתקשרות לרבי ולימוד לקוטי־תורה וספורי־מעשיות של הצדיקים. היו בין החסידים עמי־הארץ גמורים ואעפי"כ למדו לקוטי־תורה מבלי להבין אף מלה. אין צריך לומר שהחסידים היו פטורים מתורת „הנגלה", כלומר, מלמוד משניות וגמרא. במנינים של החסידים לא היו ל ו מ ד י ם אלא מתפללים וכשגמרו את תפילתם נתרוקן בית־התפלה, פרט לנמושות, בטלנים אחדים, שעסקו ב„תיקון" ובסיפורי־מעשיות.

משבא המו"ץ החדש, שהיה מקודם ראש ישיבה בעירו, התחיל אף הוא להגיד שיעור גמרא בכל לילה במנין של החסידים, דבר שעין לא ראתה בין החסידים. ואעפ"י שכאמור זקני החסידים לא היתה דעתם נוחה מחידוש זה, שהוא מנהג מתנגדים ר"ל, אבל כדי להקניט את זקני וכדי להגדיל את ה„צד" שלהם, להראות שגם רבם אינו נופל בלמדנות מן הרב של המתנגדים ענו אמן בעל כרחם על המנהג המוזר הזה והיו באים מתחילה כולם מקטנם ועד גדולם עם גמרות בידיהם לשמוע את השיעור, אעפ"י שלא ידעו מאי דקאמרי רבנן. אולם לבסוף נשמטו אחד אחד וכשעברה ההתלהבות הראשונה של „הצד" נתבטל השיעור. אולם בשעתו הטיל הדבר סערה בעיר. זקני, שהיה רגיל לבטל את החסידים, אף את הלמדנים שביניהם, היה אומר, שידיעת הגמרא של המו"ץ החסידי היא בכוח ה„סטרא אחרא" לא מכוח הקדושה.

מנחם אוריאלי

נֶ בֶ ל

ב„יבריסקיה אנציקלופדיה", שהודפסה בס־פטרבורג לפני מלחמת העולם הראשונה, נאמר:

„נבל — בתקופת רץ' פוספוליטה עיר של שרות הצבא (ווֹיבודסטבו) הויטבסקאית. בשנת 1765 ב„פרקהלקה" (מזכירות הקהל) הנבלאית 388 משלמי מס לנפש. עכשיו עיר מחוז בפלך ויטבסק. לפי ספר השומא משנת 1802 בנבל ומחוזה סוחרים — נוצרים 63, יהודים 7; עירוניים — נוצרים 1015, יהודים 496. בשנת 1847 היתה במחוז רק קהילה יהודית אחת 3201 נפש. במפקד 1897 תושבים. במחוז כ־110 אלפים מהם 8231 יהודים; בזה כלולים בנבל תושבים למעלה מתשעת אלפים בהם 5836 יהודים.

„בנבל ישנם (שנת 1910) „תלמוד תורה" ובית־ספר יהודי עממי לנערים עם משמרת לנערות. מרבני העיר נבל, מפורסם ביותר ר' פרץ חן „תלמודיסט" בולט ועסקן חסידי, שאחרי כן היה לרב בצ'רניגוב".

הערה א'. יש להניח כי המספרים המובאים באנציקלופדיה אינם מדויקים, כי רבו אז ה„נעלמים" במפקדים רשמיים בגלל עבודת הצבא. מכל מקום יש בזה תמונה על התפתחות המקום.

הערה ב'. שיטת הלימוד ב„תלמוד תורה" היתה קרובה למקובל בחדרים. בבית־הספר היהודי העממי נלמדו לימודים כלליים ברוסית ומעט מזעיר היה מוקדש בו ללימודי היהדות. למעשה היה זה בי"ס רוסי המכין תלמידים למחלקה שניה של הגימנסיה.

העיר נבל היתה בגבול „תחום המושב" וממנה והלאה אסור היה ליהודים להתגורר. ארבעה עשר בתי כנסת היה בה ובראש השנה היה הרחוב הראשי, המוביל לנהר, והרחובות הסמוכים לו מלאים קהל רב הנוהר ל„תשליך", נהירה שאין רואים את התחלתה ואין רואים את קצה. קדושת השבת הורגשה היטב בכל העיר למקצה בהיות כל החנויות סגורות והמסחר שובת.

חסידי חב"ד היו יהודי נבל ואדוקים בדתם ורבים מהם יודעי תורה. אך עם זה לא הורגש בהם כל כך חותם הגלות כמו בעיירות אחרות ולא חזון נדיר היה לפגוש בה יהודי אשר כוחו במתניו ואשר הגויים ידעו כי לא כדאי לפגוע בו כי לא ינוקו. אף בין הילדים היה המצב דומה. מעין הסכם היה בין היהודים ו„השקצים" לא לפגוע זה בזה. ב„מלחמות" שלפרקים היו פורצות ביניהם — היתה לעתים קרובות „יד יעקב" על העליונה וה„קול" היה „קול עשו" דוקא. אמנם קרה גם להפך, אך בדרך כלל היה מעין שווי משקל.

והעיר עצמה שוכנת „על מים רבים" בדרומה אגם גדול, ששמו כשם העיר „נבל" וממנו במערבו נובע נהר יָמנץ או יָמנקה הפונה צפונה ואחר כך מזרחה ובדרכו מבתר הוא את העיר והרי כמעט כל העיר מהוה חצי אי ומעבר לנהר — פרבריה. מדי קיץ רבו המתרחצים מבני ברית ומשאינם בני ברית וכמעט אין לך נבלאי שאיננו שחיין. יערות כתרו את העיר מסביב וגם בתוכה רבו העצים — עצי פרי ועצי נוי וירקות לרוב, ואם כי רובם טפחו ע"י גויים — הנה גם רבים מהיהודים לא מנעו ידם מזה וחצרותיהם היו מעובדות בחריצות. בהמות חלב ולולים היו כמעט לכל יהודי.

התנועות הרעיוניות שפקדו את יהדות רוסיה ופולין, לא פסחו גם על נבל. ובעוד שבמשטר ניקולאי נחבאו אל הכלים, הנה בפרוץ מהפכת פברואר 1917, רבו בה המפלגות לגווניהן, שאפשר להגדירן בעיקר לשלושה סוגים. א—„המהפכניים" למיניהם, שבחלקם הצטרפו למפלגות הרוסיות הכלליות ובחלקם למפלגות מקבילות יהודיות. ב—הציונים, למן „ציונים כלליים" והמזרחי ועד ל„פועלי ציון" נוטים לקומוניסטים. ג—תנועות דתיות שמרניות של חסידי חב"ד עם התחלה של „אגודת ישראל", שאז נקראה „נצח ישראל".

רוב הבלתי מפלגתיים אהדו את הציונים, ובתי ספר „עברית בעברית" נוסדו אז לרוב. בהגיע הידיעה כי האנגלים הכריזו על יסוד בית לאומי ליהודים בארץ ישראל — נרשמו כחמישים משפחות, ביניהם בעלי מלאכה, נפחים וכו' לעליה לאלתר לארץ וכבר התחילו לטפל במכירת רכושם. אך בעוד היהודים עושים כה וכה והנה באה „מהפכת אוקטובר" ונגחתו עליהם גזירות הבולשביקים, וחומת הברזל החלה לסגור עליהם. כל הפעילות הציונית והציבורית פסקה לחלוטין, ורק יחידים היו מצליחים להתגנב לארץ זעיר שם, זעיר שם. קו אור קלוש של תקוה הופיע בתקופת ה„נאפ" כשניתנו רשיונות בודדים לעליה לארץ (1924—1926). אחרי בן הופסק גם זה ויהדות רוסיה נותקה מיהדות העולם. סגרה עליהם החומה.

אציב בזה ציון לאחדות ממשפחות יהודי נבל ולמאורעות שונים, אשר ידוע לי עליהם הן מהזכרון והן מפי השמועה. בהכרח יהיה זה מקוטע ובלתי שלם, כי בעודי עלם יצאתי משם בתרפ"ב וידיעותי מועטות. גם עכשיו אחרי השתדלי לאסוף ידיעות בארצנו מפי נבלאים — לא אוכל להתימר כי יש בידי רב.

מאז יסד ה„רבי הזקן" ר' שניאור זלמן שניאורסון את תנועת חב"ד (ר"ת „חכמה, בינה, דעת", שהיתה פשרה בין ה„מתנגדות" המחמירה מזה ובין ה„חסידות" המקילה מזה), הצטרפו אליה יהודי נבל מיד ותנועה זאת השתרשה בנבל עד כי נעשה בה אחד ממעוז חסידות חב"ד או לובביץ כפי שקראו לה ע"ש עירת מגורי הרבי.

רוב יהודי נבל היו אנשים פשוטים ותמימים ומשלוח ידם היה בעיר מסחר בכפרי המחוז וחנונות, אך רבו בה גם בעלי מלאכה מכל הסוגים ובעלי עגלה. היו בה גם סוחרי יערות ותבואה בקנה מידה גדול. לימוד התורה היה מפותח מאד וחזון לא נפרץ היה לפגוש בה את אחד פשוטי העם אשר לא ידע להגיד את ה„מפטיר" כהלכה או ללמוד לפחות „עין יעקב". גם גדולים בתורה ובמעשים קמו בה אשר השאירו את רשומם לדורות.

בהשפעת „האדמור האמצעי" בן „הרבי הזקן" -- עזבו

רבים מאנשי נבל את מקומם ועברו להתנחל באדמות פלך חרסון, אשר היו אז שוממות, ויסדו שם את המושבה היהודית הגדולה „שדה מנוחה", שבזמן הבולשביקים הוסב שמה ל„קלינינדורף". בפי זקני המושבה היה שמה עדי החרבה במלחמת הנצים — „נבל" בשם עיר מוצאם: בסיפוק רב מזכירים הנבלאים את המימרא המיוחסת ל„אדמור האמצעי" — „הללוהו בנבל". מספרים כי היה מחבב ביותר את אחד מאנשי נבל הידוע בכינוי „הנרדם". אם כי היה הרבי נוהג לאמור תורה קבל עם ועדה, הנה בבוא „הנרדם" היה אומר תורה אליו לבדו, והלה היה משעין את ראשו על ידיו והיה נרדם בשבתו על יד השולחן. פעם בבוא „הנרדם" ללובביץ החריש הרבי. התחנן בפניו „הנרדם": — „רבי, אמור לי תורה". אמר לו הרבי: — „למה לי לאמור? הן תרדם כדרכך". ענה „הנרדם": — „נכון, אבל כל כך נעים להרדם בשמעי את דבריך". והרבי מלא את בקשתו. החסידים אומרים כי נשמה גדולה היתה ב„נרדם" ולמען תקלט את דברי התורה — מוכרח היה הגוף להרדם.

בדרך כלל חיבבו ב„חצר" בלובביץ את יהודי נבל הבאים כפשוטי עם במגפיהם ואינם מהדרים להראות בלבוש „תלמידי חכמים", ולרש"ב, האמו"ר אשר אסרוהו הבולשביקים וזמן מה אחרי השתחררו עבר לארה"ב, מיוחסת מימרא: „חשובים בעיני קצבי נבל ממשכילי קרמנצ'וג".

מאישי נבל מספרים הרבה על ר' גרשון בר „המשפיע", שהצטין בהתרכזות המחשבה ובכוח דיבורו השפיע על הקהל ללכת בדרך הישר. בהתרכזו היה שוקע לפעמים במחשבות עד כי שכח את כל הסובב אותו. פעם למשל, באמרו את המלים — „למה ה' תשכחני נצח", התרכז עליהן במחשבתו ובחזרו על מלים אלה מדי פעם, יצא מבית המדרש וישב על מדרגות „עזרת הנשים". נשים עלו במדרגות וירדו בהתימן תפילתן ושעות אחדות חלפו אחרי זה והוא לא נע ולא זע ואף לא ראה מהנעשה על ידו ורק שפתיו דובבות — „למה ה' תשכחני נצח".

על ר' שמרל ז'וקובר מספרים, כי בהתלהבותו הרבה בתפלתו היה טופח בכף ידו ב„עמוד". והנה פעם קרה שתקנו את העמוד ושכחו לכופף בו מסמרים אחדים. ר' שמרל שעבר לפני התבה התלהב וטפח כדרכו בעמוד המסומר. ידו שתתה דם והוא לא הבחין בכך והוסיף לטפח עד שעצרוהו המתפללים.

בבית העלמין בנבל היה „אהל" בנוי על קברי ר' זלה ובנו ר' מנדלי, המתיחסים על רבנו אשר (הרא"ש) ונר תמיד היה דולק שם וגברים ונשים היו שמים שם פתקאות לנשמות הצדיקים למען יבקשו רחמים בעדם. מסופר עליהם כי בזמנם פרצה מגפת חלי־רע בעיר ורבים נספו בה ובפרט ילדים. הלכו שני הצדיקים לבית הקברות והתפללו לרבון העולמים שיהיו הם שניהם כפרת הקהל ותעצר המגפה. וכן היה. בשובם לביתם, נפלו שניהם למשכב ובו ביום הלכו לעולמם והמגפה נעצרה. עוד דברים מספרים עליהם ואחד מהם אביא בזה. העיר היתה אז בנויה כולה בתי עץ ולעתים קרובות היו פורצות דלקות בה. בראותם פעם שמתחילים לבנות בית כנסת חדש, ברכוהו שיעמוד על תלו מאה שנה. בימי מלחמת העולם הראשונה פרצה בו בליל שבת דלקה וכולו עלה בלהבות,

הזקנים חשבו אז שמלאו בדיוק מאה שנה לברכת ר' זלה ור' מנדלי. אחרי זה הוקם שם בית כנסת מלבנים. הלוא זהו „דבוריאנסקר מנין" שהוחרם בשנת תרפ"ד או תרפ"ה ע"י הבולשביקים.

ר' מנדלי, שהיה צעיר לימים עדיין, הניח אחריו בן בן ירחים מספר ושמו ישראל יוסף. אף הוא היה גדול בתורה ובעל זכרון להפליא. כל ימיו היה מאסף כספים לתמוך במלמדים עניים וביתומים שלקחו תורה מפיהם. הוא נפטר זמן קצר אחרי עלות הבולשביקים לשלטון ועל אף סופת שלג חזקה שהיתה אז נפוצה הידיעה מיד וכל העסקים נסגרו. המונים מילאו את בית הקברות המרוחק שלשה ק"מ מהעיר ובידים לקחו את רגבי העפר הקפואים וכיסו בהם את קברו.

תקופת „חיבת ציון" עוררה את לב אנשי נבל ובהופיע ד"ר הרצל — קמה בה תנועה ציונית חזקה. כעבור זמן־מה פירסם הרבי מלובביץ אגרת נגד הציונות ובאחד מנימוקיו הביע תרעומת על השימוש בפסוק „בית יעקב לכו ונלכה באור ה'" במחיקת שתי המלים האחרונות בו וחלק מהציונים נשמעו לרבי, אבל רבים נשארו נאמנים לציונות. והיו פעילים בה מאד. עוד בתחילת המאה העשרים הוקם בנבל „חדר מתוקן", אשר יכול היה להיות למופת בסדריו אפילו בין בתי הספר המודרניים. וילדי טובי העיר למדו בו. מנהל „החדר המתוקן" והמורה הראשי בו היה אדם נעלה, בעל הדרת פנים וזקן יורד על פי מדותיו, לבוש קפוטה ושומר מצוות — ר' מנדל גֶרשין, שהיה ידוע בכינויו — „ר' מנדל בהדנס". שפת ההוראה היתה עברית בעברית לפי מיטב הדקדוק והסגנון העברי ומגמתו ציונית טהורה. בערבי שבתות וחגים, שלמדו בהם חצאי ימים בלבד, היו הלימודים מוקדשים בו לקריאת פרשת השבוע לפי הטעמים ולשירה בציבור של שירים עבריים וציוניים שונים. לפעמים היו גם הצגות של מגלת אסתר או דוד וגלית, שנערכו ע"י התלמידים בעברית, עשרות רבות של גומרי החדר הזה ידעו לדבר עברית שוטפת וחיה, יותר טוב מאידיש ורוסית.

בקרן אור היה דבר זה בחשכת המשטר הצארי, כי על אף היחסים הטובים בדרך כלל בין היהודים והרוסים — לא ניתן אף פעם לשכוח כי בגלות אנו נמצאים. בזמן עלילת הדם על מנדל בייליס, למשל (תרע"ב, 1912) באה אל מפקד משטרת נבל נערה נוצריה ששרתה בבית קרול־ליפשיץ וסיפרה לו כי בעליה היהודי יחד עם עוד יהודים אשר נקבה בשמותם, אסרוה בחבלים והתכוננו לשחטה אבל ברגע האחרון החליטו לדחות את ה„מצוה", היא הצליחה להימלט מידיהם ובאה לבקש מחסה במשטרה. מפקד המשטרה, שהבחין מיד בערך דבריה, אסר עליה לספר את הדבר לאיש והבטיח לה למסור את זה מיד לשר העיר ה„איספרבניק" למען ינקוט בפעולה מהירה ומתאימה. האיספרבניק, שהיה טוב ליהודים, פעל בחכמה. הוא הזמין את כל הנאשמים לבוא במוצאי שבת לבית ר' אלתר (אליעזר) פוסביטניאנסקי ולהיות נכונים שם באחד החדרים, והוא בעצמו בא בלוית מפקד המשטרה והפרוקורור ואחדים מחשובי הפקידים לחדר האורחים באותו הבית. אחרי שישבו כולם לשולחן עם כלי כתיבה — באה גם הנערה

המאשימה בלוית שוטר. אחרי חקירת הנערה ע״י הנוכחים, נקראו גם היהודים לבוא החדרה והורשו לחקרה בעצמם. הנערה הסתבכה מאוד בדבריה והודתה כי הסיתוה לעשות כן. כל הדברים האלה נרשמו ואושרו בחתימות כל הנוכחים והנערה בכללם. אחרי כן ציוה שר העיר לכל הנוכחים לא לפרסם את הדבר בשום פנים ואופן, באשר הרוחות נסערים מאד בעיר בגלל משפט ביילים. הנוכחים הבטיחו וקימו את הבטחתם. הנערה המשרתת הותרתה שאם תעיז עוד פעם להפיץ דברים דומים — תאסר מיד ותישלח לעבודת פרך בסיביר, בזה נגמר הענין.

בפרוץ מהפכת קרנסקי, גברה בעיר התנועה הציונית עד כי כל יתר התנועות היו כאַין לעומתה. בתי ספר של „תרבות" צצו לרוב וצלילי השפה העברית התחילו להשמע בראש הומיות. קשה לתאר התעוררות כה חזקה לאשר לא ראה אותה בעיניו. בראש ועד הציונים עמד אז ר' מנחם מנדל לין (חן) נ״י, המתגורר עכשיו בהרצליה. בהשפעת יוסף טרומפלדור התארגנו חלוצים בעיר ובהזדמנות הראשונה עזבו את העיר על מנת לעלות לארץ, אחרי רוב הרפתקאות בקרים ובתורכיה הגיעו לארץ.

מהפכת אוקטובר שמה קץ לדבר. תחילה נאסרה התנועה הציונית כאימפריאליסטית והשפה העברית הוכרזה כקונטר־ריבולוציונית. אחרי כן הוכרזה הדת כאופיום לעם והופסקה כל פעולה תרבותית וציבורית בין היהודים. ה„פעילות" היחידה ברחוב היהודים עברה לידי ה„יבסקציה".

כתום שנה לשלטון הסוביטים, היו כל המפלגות הציוניות אסורות מחוץ למפלגת פועלי ציון, אשר הוסיפה להתקיים שנים מספר קיום עלוב על שני פלגיה — הסוציאל דימוקרטי והקומוניסטי, ואחרי כן נאסרה גם היא ומנהיגיה, מהם נמלטו מרוסיה ומהם הוגלו.

קבוצת צעירים ציונים בנבל הסתפחו למראית עין ל„פועלי ציון" ובמסוה המפלגה ניהלו תעמולה ציונית עברית בין הנוער, למרבה הרוגז של חברי המפלגה הותיקים, שהיו אידישיסטים. אבל כאלה כן אלה לא הוציאו את דבר מחלוקת השפות החוצה מפחד היבסקציה. בערך בשנת תרפ״א 1921 חדלה גם מפלגת „פועלי ציון" להתקיים בנבל, אבל קבוצת הנוער האמורה המשיכה לפעול במחתרת ובשנת תרפ״ב 1922 הצטרפו אחדים מחבריה לקב׳ „החלוץ" (בלתי לגלי) בירצבו, פלך סמולנסק. אחרי תלאות עלו לארץ בתרפ״ג 1923, דרך תורכיה ובתרפ״ה 1925 לפי רשיונות מיוחדים, מרוסיה.

בשנת תרפ״ג 1923 הוכרז ברוסיה על נאפ" — מדיניות כלכלית חדשה — והרדיפות הקלו קצת. אז הוקם בנבל סניף רשמי ל„החלוץ" שמנה עשרות חברים. חלק מהם עלו אח״כ לארץ, בהצליחם לקבל סרטיפיקטים מהשלטון המנדטורי. האחרים, שלא היו כל כך מאושרים, נאלצו להשאר ברוסיה לתהפוכות גורלם. באותו פרק זמן עלו לארץ גם ציונים ותיקים שבניהם שלחו להם ויזות מארץ ישראל.

בתקופת הנאפ חלה בנבל גם התעוררות דתית חזקה אשר לא היה דומה לה במקום אחר.

זמן קצר לפני הנאפ החרימו הבולשביקים את בית המרחץ היהודי הגדול שהיו בו מקואות מרוצפות שיש סביב סביב וברזי מים קרים וחמים, כמיטב המקוואות המודרניים, ומלאו את המקומות עפר. כן החרימו בתי כנסת אחדים לצרכיהם, (בכנסיות הנוצריות לא שלחו את ידם). חרדי נבל עשו מקוה מיוחד במרתף אחד הבתים והצליחו לשמור עליו, מפני „עין רעה".

בשנת תרפ״ב (1922) באו צעירים ממקומות שונים, לפי הוראות הרבי, והתחילו ללמוד תורה בבית כנסת יונגר, הגדול בעיר. מיד אסרום הבולשביקים ושחררום רק בתקופת הנאפ. המאסרים האלה לא רפו את ידי החרדים ונהפוך הדבר, כי הגבירו את מרצם. מהרבי נתקבל מכתב: „...לבנו אומר לנו כי נבל מקום תורה", והנאמנים לרבי פתחו „ישיבה קטנה" לבני 13—16 בבית המדרש הגדול, בהנהלת הרב ר' רפאל כהן.

היבסקים ניהלו אז תעמולה חזקה נגד הדת ובשנת תרפ״ג 1923 הזמינו לויכוח דתי את ה„רבילה" ר' אלי' שהיה דורש מדי שבת, בבית הכנסת „יונגר", דרשות מלהיבות ומרתקות את השומעים שבאו עליו בהמונים ומלאו את הבית מפה לפה. וכה צלול וברור היה דיבורו עד כי אפילו המרוחקים ביותר שמעו היטב את דבריו.

אז חדלו היבסקים מויכוחים והמשיכו בהלשנות וברדיפות.

הישיבה הגדולה מלובביץ, שהועברה בימי מלחמת העולם הראשונה (תרע״ו 1916) לרוסטוב ולחרקוב, עמדה בסכנת סגירה, ולכן הועבר חלק ממנה בתרפ״ד או תרפ״ה לנבל. ובבית המדרש הקטן למדו בני 16—20 בהנהלת הרב ר' יחזקאל נכד ר' גרשון בר „המשפיע". ר' ישעיה „אופה הכעכים" היה הגבאי ומנהל המשק. למדו שם כ־80 איש בקביעות. עזרו על ידם במסירות רבה ר' מאיר שמחה חן, ר' זלמן שניאורסון מרפקה, ר' יהודה אַבר ואחרים.

כל הפעולה הזאת נעשתה בגלוי וביד רמה. בין היבסקים השתרר רושם שלרבי יש, כנראה, רשיון מגבוה מבלי שהודיעו לאנשי המקום, וחששו להפריע.

כל יהודי, בחרד כחפשי, שבא לנבל היה מרגיש באוירה היהודית בה והיתה בעיניו כנאות מדבר בישימון השנאה והרדיפות בכל רחבי רוסיה. פעם ביקר בה הרב מנובוזיבקוב וכה התרשם עד שאמר: „כאילו שבתי לימי עלומי, כה חיתה נפשי בי".

בינתים התחילה ליהדק צבת הסטליניזם. בתחילת תרפ״ט (1928) בא לנבל קומוניסט יהודי צעיר כבן 22 עם פקודה לסגור את כל הישיבות. ובי״ד כסלו תרפ״ט סגרון. שוטרים בלוית יבסקים החרימו את בתי הכנסת ואסרו את הפעילים. ר' שמואל לויטין נאסר לחמש שנים, וללומדים ניתנה פקודה להתפזר. הרדיפות נעשו בחימה ובאף, כי הקומוניסטים הותיקים, שלפעמים היתה מהם עזרה כלשהי, נאסרו אף הם ו„מלכים חדשים" קמו בארץ, הלא הם הקומוניסטים הצעירים בוגרי הקומסומול. העתון „וליקיֶה לוקי" כתב אז: „נבל חדלה להיות שניאורסונית ונעשתה לסוביטית".

בנבל צומצמה הפעולה, אבל הקשר בין החרדים היה אמיץ והיו כמשפחה אחת. בכל שעת כושר היו מתאספים בבית אחד מהם לשם לימוד והתעודדות. הצטיינו בפעילותם אז: ר׳ מאיר שמחה חן הש״ל, ר׳ זלמן משה חיצחקי, ר׳ יצחק מינקוביץ, ר׳ ליב קרסיק, ר׳ יונה כהן, ר׳ פיטל ור׳ גרשון־בר דוד־אבלס והר״ר שמואל פרוצינר ובניו. בשנת תרצ״ב (1932) הזהיר אנקודיסט יהודי את הר״ר רפאל כהן מפני מאסר. והלה נמלט למוסקבה ושם קיבל ויזה, בהמלצת קלינין, לריגה.

בשנת תרצ״ה 1935 התגלה המקוה שבמרתף ונסגר ע״י השלטון. מאז היו משתמשים בנהר בקיץ, ובחורף היו נוסעים ללניגרד לטבול במקוה דומה.

בשנת תרצ״ח 1938 נאסר השוחט והמוהל ר׳ מנדל בן ר׳ חיים דוד לין.

באחד הקולחוזים שעל יד נבל היה מנהל חשבונות יהודי, ר׳ יוסף יוספין, שלמד שחיטה למען לא יתגאל במאכלות יסורים. בהיודע לו על מאסר השוחט, היה בא מדי פעם העירה והיה עובר מבית לבית למול את הילדים ובשום אופן לא קיבל שכר על כך. גם עופות היה שוחט בהזדמנויות אלה. בהיותו מלובש כגוי — לא שמו אליו השלטונות לב והמשיך בפעולתו עד מלחמת הנצים ברוסיה. אז הצטרף לפרטיזנים ונהרג ביניהם ע״י הגרמנים.

בתחילת תרצ״ט 1939 נאסר הרב ר׳ שמואל סירוצ׳ינר.

בתקופת הרדיפות האלה על הדת היו רדיפות מיוחדות, או יותר נכון „ציד״ על אנשים, בעיקר יהודים, שלדעת השלטונות הרויחו כסף בתקופת הנאפ. אחדים מיהודי נבל נאסרו ונצטוו למסור את כל זהבם לשלטון. אם אמרו כי אין

להם או אם נתנו זהב ואמרו כי אין להם עוד — היו הבולשביקים סוגרים אותם בחדרים מחוממים עד כדי התעלפות ואחרי כן היו מוציאים אותם החוצה יחפים ומאלצים אותם להתהלך על הקרח כמו במחלקיים. פצועים וזבי דם היו נופלים אין אונים ארצה ואז היו מטפלים בהם ומרפאים אותם ואחרי כן התחילה הסדרה מחדש.

כשהתקרבו הגרמנים, נמלט כל מי שיכול היה לטורופץ, כ־120 ק״מ מנבל. בלילות היו הולכים, ובימים היו מתחבאים ביערות מאימת ההפצצות. אבל רבים היו שנשארו בנבל, ומרביתם נהרגו ע״י הרוסים, מהם ע״י רוסים „ידידים״ שהציעו ליהודים מחסה. וכשבאו אלה אליהם עם מעט הונם שהצילו — הרגום ה„ידידים״ ושדדום. הגרמנים מצאו בנבל כ־1200 יהודים. סמוך לבואם הוציאו את היהודים אל מחוץ לעיר והכריחום לחפור בור גדול לעצמם. אשה זקנה, אלמנת ר׳ חיים דוד לין השוחט, לבשה את תכריכיה והתחננה בפני הרוצחים שיהרגוה בבית הקברות. אך שומע לא היה לה. בחוזק יד נסחבה עם האחרים עד לבור. שם ירו ביהודים וקברום כשרבים מהם חיים עדיין.

את ר׳ גרשון בר ואת ר׳ מנדיל השוחט הביאו לככר האדומה ושם תלו אותם באחת מידיהם עד צאת נשמתם. ר׳ גרשון־בר, שהיה זקן וחלש הוציא את נשמתו בו ביום, ור׳ מנדל השו״ב סבל כ־3—4 ימים עד השיבו נפשו למרומים.

הנמלטים לטורופץ התפזרו למקומות שונים ברוסיה. חלק מהם שהגיעו לטשקנט, הצטרפו בתום המלחמה אל פליטי יהודי פולין שרוכזו שם ויחד אתם עזבו את רוסיה.

מנחם מנדל חן

זכרונות על נֶבֶל מימי נעורי

לזכר אשתי היקרה אצילת הנפש מרת חנה חן־ליין ע״ה.

נבל פלך ויטבסק — עיר שבה נולדתי ושבה גדלתי ושבה ביליתי את מבחר שנותי עד שהגעתי לימי זקנה, לבן ששים, כאשר עזבתיה ועליתי לארץ. זוכר אני כשהייתי ילד היתה העיר עלובה מאד, הבתים בתוכה כולם בתי עץ ישנים לא תואר ולא תכנית, רחובותיה היו שקועים ברפש וטיט בלי כבישים ובלי מדרכות, במקום מדרכות היו לפעמים מניחים חתיכות קרשים בלים בצדי הדרכים, כל ימות השנה היה מגיע הבוץ עד לברכים חוץ בקיץ בימי השרב ובחורף בימי הכפור, היו גם ביצות שלא נתיבשו מעולם, שהיו מעון לצפרדעים ואמבטיה לחזירים. כל הפאר שבעיר היה הכביש הרחב שהמלך ניקולי הראשון סלל מפטרבורג עד קיוב דרך עירנו. על הכביש היו בני העיר יוצאים אנשים ונשים עם טפליהם לטייל בשבתות אחר הקוגל ואחר שינה של צהרים, לשאוף רוח צח ולקיים „וקראת לשבת עונג״, אוכלוסיה של העיר היו אז כעשרת אלפים, חציים נוצרים וחציים יהודים, שוה בשוה, פרנסתם של אחינו היתה בעיקר מן האכרים של הכפרים הסמוכים, רובם של אחינו היו חנונים מכל המינים ויש שהיו

מתפרנסים מן הרוח, קונים ומוכרים מכל הבא לידם. היו גם סוחרים אחדים גדולים של עורות בקר ועורות עגלים ושער חזיר ופשתן וכדומה מאותן הסחורות שהיו מצויות בסביבה של המקום והיו סוחרים באים אליהם מערים גדולות מחו״ל ועושים מסחר וקנין על כמה וכמה אלפים רובל. גם בתי מרזח ובתי מזיגה רבים היו בידי אחינו בעיר, שהיו מעניקים ביד רחבה משקה לתושביה והעיקר לאכרי המחוז שהיו מביאים העירה שלוש פעמים בשבוע את פרי עמלם ואת יבול אדמתם למכירה והיה להם תענוג לבלות קצת על „הטיפה המרה״ בבית המזיגה.

כדאי להעלות על הזכרון את אחד מן העשירים ר׳ שמחה זליגסון ז״ל. הוא היה אחד המכובדים בעיר, בעל טובה, בעל צדקה, נוח לבריות ונוח למקום. ביתו היה פתוח לרווחה לכול. ביחוד מלמדים וחסידים היו בני ביתו, הוא בעצמו לא היה למדן גדול, אבל היה מחזיק את לומדי תורה ביד רחבה. היה אהוב ומכובד גם בעיני השלטון והשפיע לא פעם לשחרר יהודים מבית האסורים. אם מישהו היה נכשל

באיזה עון והשוטרים תפסוהו ואסרוהו מיד ר׳ שמחה זה רץ — על אף שהיה כבד בשר — לפדותו בהמלצתו או בערבותו. לפני השריפה הגדולה היה גבאי בביהכנ״ס „יונגר״ והיה בעל קורא בשבתות ויו״ט ואחר השריפה הקים בנינים חדשים לעסקיו וביכנ״ס לעצמו והכניס בו הרבה ספרים בשביל מעריציו שהיו באים להתפלל בתוכו. הוא דודם של ארבעת האחים אוריאלי, שעלו לארץ בשנת 1923 ויסדו קבוצת „השדה״ לקדיחת בארות. אחד מהם שמו שמחה על שם דודם, הם התישבו בהרצליה.

מספר הגון של אחינו התפרנסו ממזל דגים שהיו מוציאים בשפע מן האגמים הגדולים רחבי הידים שהקיפו את העיר ואת כל המחוז על כמה קילומטרים, דייגים אחדים היו יוצאים בוקר בוקר בסירות דוגה לדוג בשביל צורך מקומי, אבל הרוב היו סוחרים שהיו שולחים הדגים לויטבסק, ביחוד בחורף היה מגיע המסחר לכמה אלפים. בימים ההם עדיין לא היתה מסילת הברזל בעיר, וכל הקשרים של מסחר עם ויטבסק היו ע״י עגלונים: שיירות שיירות עגלונים עם סוסיהם, עמוסות מטען מכל המינים היו נמשכות יומם ולילה בדרך המלך נבל—ויטבסק.

בעלי מלאכה

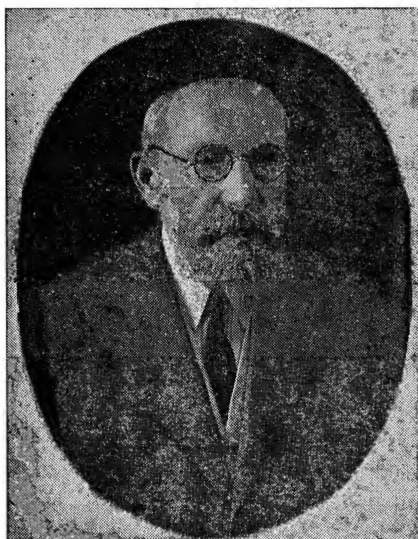
בעלי מלאכה משל אחינו היו נגרים, חייטים, סנדלרים, תופרי כובעים, נפחים, אבל בנאים לבנין בית לא היה איש משלנו. אומנות זו היתה אז כולה בידי הנוצרים. כשהייתי נער חשבתי שאומנות זו ניתנה מששת ימי בראשית רק לגויים בלבד. לא יכולתי לצייר לעצמי איך יכול יהודי לשאת על שכמו קורה עבה וארוכה, או איך מסוגלות אצבעותיו של יהודי להפוך אבנים כבדות ולעבוד בחומר ובלבנים? ומעשה שהיה אחרי השריפה: בא לאזני שעשיר אחד הביא בנאים יהודים בשביל לבנות בית בשבילו מעיר אחרת. מיד רצתי לראות במו עיני את הפלא, ומצאתי אכן אמת הדבר. יהודי בעל זקן ופאות חגורו במתניו עומד עם גרזן בידיו מהפך קורה עבה וארוכה בדיוק כמו גוי ממש, הפנים פני יעקב והידים ידי עשו. מן היום ההוא ניטע אמון בלבי כי גם יהודי מסוגל להיות בנאי כמו גוי...

על אחד מבעלי המלאכה יש זכות להרחיב הדיבור קצת: מן הנפחים שבעירנו היה זקן הנפחים בנימין הנפח שמו, ע״ה, לכאורה נפח ככל הנפחים, בוקר בוקר היה יוצא עם בניו לפעלו לבית המפחה שלו והיה עובד בקרנס, במפוח ובסדן, בפנים ובידים שחורות מפיח מעלות הבוקר עד חשכת הלילה ככל שאר הנפחים, וכאן החידה הגדולה, איך הצליח נפח זה להעמיד דור שלם של חסידים בני תורה מכל יוצאי חלציו, גם בארץ, בישובי החסידים בספריה ובלוד נתגלגלו חסידים רבים מעירנו נבל בני תורה ניניו ובני ניניו מחתנו החסיד ר׳ דוד אבלי לוין ז״ל. גם כל חניכיו שלמדו אצלו מלאכת הנפחות יצאו שומרי מצוות ויראי אלהים, אכן חידה היא ותהי לחידה!

מלמדים

הרבה מלמדים היו בעיר, אבל מלמד להועיל כמעט לא היה, המדובר הוא במלמדי גמרא, שהיו אמנם תופשי תורה,

אשר ירשו את תלמודם מרבם המפורסם ר׳ יצחק בער ז״ל שעל אישיותו הדגולה היו מספרים נפלאות. מלבד שהיה צנא מלא

מנחם מנדל חן

ספרי היה מחונן גם בלשון שנונה בפה ובעט וגם פיקח במילי דעלמא, אהוב על הבריות ועל פיו ישקו כל עניני הציבור בעיר ועל כל אלה היה אומן פדגוג למופת, ודא עקא שמלמדים אלה שירשו הרבה תורה מרבם זה לא ירשו את כשרון הפדגוג שבו או נשתכח מהם במשך שנים רבות, כי מתחילה המה שאפו להשתדך עם משפחות אמידות ולקנות לעצמם מעמד מכובד בעיר כבעלי נכסים ובבעלי דעה וכראשי המדברים באסיפות, ורק אחרי כלות הכל כשהעסקים לא הספיקו לתת טרף לבני ביתם באשר שנתרבו בינתים הוולדות והלחץ של רחיים על צוארם הלך וגבר או אז אחרי כל הכרכורים עמדו ונאחזו במקצוע המלמדות. מובן שבתנאים אלה אין פלא שהלימוד שלהם היה ללא שיטה וסדר ולא לברכה לתלמידיהם. כל היום היה יושב הרבי בחדר עד שעות לילה והיה „חוטב עצים״ עם תלמידיו, יגע ועמל להרביץ תורה לתלמיד, אבל עמלו לא עשה כל פרי, כי לעולם לא דאג להעניק מזון לתלמידו לפי כוח הקליטה שלו. לדוגמא, היה בעיר מלמד שנון וחריף בכל ענפי התלמוד, שמו ר׳ יוסף בן זרח גוטקין. לשם קיצור היה נקרא יוסי זרח׳ס, אני הייתי בן זקונים להורי ואבא שלי ז״ל רצה לקבל נחת מבנו. הלך ומסר אותי לשיננא זה, כל אב שהצליח למסור את בנו אליו היה מאושר כביכול, וגם התלמיד התגאה שהוא לומד מפי יוסי זרחס. שתי שנים למדתי אצלו ויש לי רשות להעיד, כי 99 אחוזים מתלמידיו יצאו ממנו כלעומת שבאו אליו. רבי זה יגע וטרח הרבה להכניס פילא בקופא דמחטא בחריפותו, אבל לא דאג מעולם שדבריו אלה היוצאים מלבו יכנסו ג״כ אל תוך לבו של התלמיד. שני עולמות היו, הרבי לחוד והתלמיד לחוד. הרבי דורש בהתלהבות עצומה והתלמיד שומע

בקור רוח ובאדישות ומנענע בראשו מלמעלה למטה ומעמיד פנים כאילו הוא מבין. סוף דבר בהבל פיו של רבי זה כיליתי בהבל הבלים שתי שנים שלימות!

אגב רבי זה לא היה קפדן ולבו היה תמיד טוב לתלמידיו. היה גבה קומה וגבור בארז, היה לו בית ועליה לבית מרזח שאשתו ובניו היו עסוקים בו ולעת זקנתו כבן שמונים וחמש כשעיניו כבדו מזוקן עזב את נבל והלך לריגה אצל בניו ושם עשו ניתוח בעיניו בהצלחה וחי שמה עד שנפטר בגיל קרוב למאה. הוא היה נוטה לציונות, תהא מנוחתו כבוד!

עיר שכולה חסידים

נבל קן של חסידים היא, מיום הוסדה כולה חסידים בה, בלי שמץ של מתנגד. לא חסידים סתם, אלא דוקא חסידי חב"ד, ולא חסידי חב"ד סתם, אלא חסידים הקשורים דוקא אל הרבי דליובויץ ומדי שנה בשנה היה בא משולח מיוחד, שד"ר מליובויץ, לאסוף את „המעמד" שכל אחד ואחד היה תורם בעין יפה בפי ערכו ואפילו יותר מכפי ערכו. את פני השד"ר היו מקבלים בכבוד, באהבה וברצון. הוא התארח אצל אחד מהחסידים היותר מכובד והיותר אמיד והיה שוהה כעשרה ימים בעיר ובכל ערב וערב היו מתקבצים אליו לשמוע ממנו דברי חסידות ושיחות צדיקים בתוך מסיבה של משתה וזמרה וחינגא עד שעה מאוחרת בלילה.

ארבעה סוגי חסידים היו בחב"ד:

סוג א'. בני עליה, ראה לעצמו חוב קדוש להקביל את פני רבו ברגל, ביחוד ברה"ש, ליהנות מזיו הצדיק, לשמוע תורה מפיו הקדוש ולקבל מאתו ברכה שישופר מצבו הרוחני, ביראת שמים ובעבודת הבורא וחס מלהזכיר את מצבו הגשמי אשר לחוצפה תחשב לפטפט באזני הרבי בענינים של חיי שעה.

סוג ב'. נוסע הוא לרבי לשם גשמיות לדרוש עצה בעניני מסחר וכלכלה וכדי לצאת ידי חובת חב"ד הוא שואל עצה גם בפגימת הרוחניות שבו ויש שהוא שובת את השבת בליובויץ להשתתף בסעודה השלישית עם הרבי. —

סוג ג'. נוסע לרבי לשם גשמיות בלבד לדרוש עצה בעניני עסקיו ודאגת פרנסה ולקבל ברכה על זה ממנו.

סוג ד'. אין לו כל קשר לא עם הרבי ולא עם החסידים, לא הא ולא דא, אלא הוא מתפלל בסידור של חב"ד ובשביל זה הוא נוטל לעצמו את השם חב"די.

חסידים

מבין החסידים של סוג א' היו קנאים לאדמו"ר כה נלהבים עד שלפעמים עברו בקנאותם על דעתם ועל דעת קונם. זוכרני מעשה כזה: באחד הלילות בי"ט כסלו בשנת תרמ"ח או תרמ"ט, בתקופה של הסתלקות האדמו"ר ר' שמואל נ"ע שחסידיו נשארו אז שתי שנים כצאן בלא רועה (עי' בסוף הרשימה) התאסף בביתנו (בית אבא היה תמיד בית־ועד למסיבות אלה) חוג מצומצם מאותו חוג חסידים לחוג את זכר שחרורו מבית האסורים של האדמו"ר הזקן בעל התניא ז"ל. הנאספים ישבו סביב לשולחן, אחד סיפר מעשה נפלאות של „בית רבי", השני סיפר זכרונות על האדמו"ר שנסתלק

עכשיו, והשלישי הצעיר עמד בינתיים לקבץ על יד פרוטות פרוטות מאת המסובים להביא משקה. המסיבה היתה אז בבחינת „וגילו ברעדה". מצד אחד ששון ושמחה על הנסים והנפלאות שעברו ומצד שני תוגה על הרבי שנפטר ודאגה מתי יבוא הזמן שיזכו לאדמו"ר חדש, שיגן עליהם, פתאום נפתחה הדלת ונכנס אחד כבן ששים, בעל זקן מגודל, נשוא פנים והדור בלבושיו כאחד העשירים. ניגש אל המסובים בפנים צוהלות וקרא בקול: „גוט יום טוב חסידים"! והוא מספר: אני אורח מעיר דוינסק, משולח מאת סוחרי חו"ל כמומחה במסחר של עופות, בקר ועגלים, ועלי מוטל לקבל סחורה זו מהסוחרים דכאן שכבר מכרו לשולחיו וממשיך לספר: אף כי הסוחרים הזמינו אותי הלילה לחגיגה, אבל מפני שאני חסיד חב"די משכבר הימים אמרתי לי שמוטב לבלות שעות לילה זה עם אנשי שלומנו בעניני דיומא. המסובים קבלוהו לחברתם בכבוד והוא הוציא מכיסו שטר כסף בן רובל או שלושה, לא אזכור, והצעיר חטף את השטר ורץ להביא משקה מהודר עם מזונות לקנות משתה מכל המינים לרוב, והשמחה הלכה וגדלה, שתו לחיים פעמים רבות באחולים טובים איש לרעהו לענין רוחניות ויראת שמים ולבסוף בשהשמחה הגיעה לשיאה עמדו אחדים מהחבורה עם כוס בידם וקראו: הלואי שנזכה במהרה לאדמו"ר חדש הגון שיגן עלינו! ואחר כך קם האורח ג"כ עם כוס בידו ואמר: נשתה נא לחיים ארוכים להרבי שלנו אשר חי אתנו היום בעיירה סירוטינא. אך יצאו מפיו הדבורים האלה מיד קפצו עליו אחדים מהחבורה בחימה שפוכה, חטפוהו סחבוהו והוציאוהו החוצה והשליכוהו על השלג. אבא שלי לא היה באותה שעה בבית.

המחזה הזה נפל בגורלי לראותו במו עיני לפני ששים ושבע שנים ועלבון איום של אדם כשר זה נשאר עמוק בלבי עד היום הזה!

רבנים

הרבנים בעיר היו תמיד מאנשי השם, עוד לפני הרב המפורסם ר' פרץ חן ז"ל שכהן בכהונתו שנים רבות בעיר היה רב אחד בשם ר' מנדלי ז"ל. היו מספרים עליו, כי הוא היה צדיק תמים ועניו מאין כמוהו, לא היה שייך לעולם הזה לגמרי, לא פסק פומיה מתפילה ומפתגמי אורייתא. פעם אחת נחלש הצדיק מאד ויבהילו אליו את החובש, והלה אמר שהוא חולה שזקוק להרבה חלב טרי ישר מעטיני הפרה, דברי החובש הגיעו לאזני מעריציו של הרב וימהרו לאסוף אסיפה לדון בדבר התקציב ומקור לסכום הדרוש לקנית פרה חולבת בעדו, עוד הם מדברים ומדיינים בשאלה חמורה זו והנה ניגש אחד מן הנכנסים לבית הצדיק ומספר, היות שהוא רוכל שסובב בכפרים עם סחורתו ראה במקרה אצל כפרי אחד פרה טובה חולבת במחיר שבעה רובל (בימים ההם סכום ענקי), כששמעו הנאספים דברי הרוכל מיד הטיל כ"א על עצמו תרומת כסף אפילו יותר מכפי ערכו, וימסרו את הסכום ליד הרוכל והרוכל הלך לכפר והביא את הפרה ומסרה להרבנית. בשמחה רבה רצה הרבנית עם סיר לחלוב את הפרה, והנה לדאבונה אין חלב לפרה. מתחילה סברה שענוי הדרך גרם לכך אבל בשחכתה יום יומיים והפרה אינה נותנת כלום הגישה הרבנית במר נפש

את תלונתה לבעלה וסיפרה לו את מעשה התרמית שהרוכל עשה כאן, הבטיח פרה חולבת טובה ולבסוף הביא פרה בלי טיפת חלב. הצדיק שמע תלונת צער אשתו, נענע בראשו ואמר באנחה: חלילה וחלילה לחשוד ברוכל כרמאי, בודאי — אמר הצדיק — הפרה היא טובה בלי ספק, אלא מסתמא אין אני הגון ואין לי זכות לכך!.. ואין אני ראוי לזה מן השמים!

מר׳ מנדלי זה לא נשאר כלום לזכרון, לא ספר ולא משפחה בלתי אם בשדה הקברות בנבל יש חומה על קברו ונשים צדקניות מתפללות ומניחות פתקאות של בקשות ושל רחמים על קברו.

על הרבי ר׳ פרץ חן ז״ל, שכיהן בתורת רב אחריו בנבל. לא ארחיב הדיבור מפני שאני נכדו, בן בנו משה אריה ז״ל, ושנית מפני שהוא כבר ידוע ומפורסם, ביחוד בעולם החב״ד, וגאון בנגלה ובנסתר ועסקן פעיל בחסידות וגם בעניני ציבור לא הניח את ידו. הוא עזב את נבל לפני מאה שנה בערך, כי נתמנה אז לרב ראשי על צ׳רניגוב ובנותיה.

אחריו במקומו נמסרה כהונת הרב לר׳ שמואל זלמן יחינסון. איש תם, חוטר מגזע משפחה נכבדה, בקי בש״ס ופוסקים בעל פה. היה צנוע בהליכותיו. דר בביתו שלו בדירה נאה וכלים נאים כאחד הנגידים. היה טוב לב ונוח לבריות. בעניני הקהל לא טרח ולא התערב, כי היה דל בשר ודל כוח, אלא בעטו היה כוחו גדול מאד. היה כותב ושולח מדי פעם בפעם אזהרות ואתראות וכרוזים ע״י השמש בעיר והקהל תמיד קרא, שמע והקשיב לדבריו בהכנעה רבה. היה מכובד מאוד בעיני כל בני העיר עד יומו האחרון, ישב על כסא הרבנות כעשרים שנה בערך.

חדשים וירחים עברו וחלפו בין מלכא למלכא ובעיר נוצרה בינתיים אוירה של חלוקי דעות ומחלוקת על הרב העתיד לבוא, מי ומי ראוי יותר לשמש רב על קהילה קדישא של עם אלהי אברהם דעיר נבל?

ולבסוף הודות לכתב הסכמה מהאדמו״ר מליובויץ, על רב ידוע אחד, עמד הקהל מזעפו וממחלוקותיו וכולם בלב אחד נתנו את חתימת ידם והביאו את הרב הזה ה״ה הרה״ג המפורסם בתורה ובחכמה ר׳ שניאור זלמן ניימרק ז״ל מפטרבורג. ברוב פאר וכבוד קיבלו בני העיר את רבם זה, שכרו בשבילו דירה מהודרה, רחבת ידים, בת כמה וכמה חדרים עם רהיטים וכלים וגם שמש חרוץ לרשותו. גם הרב מצדו לא סירב הרבה ונהג את שלטון הרבנות ברמה ואת כל עניני הציבור בידו. קודם כל נגש לתקן את הפרצה בבית המרחץ הגדול שבעיר שהיה ענף אחד חשוב ממקורות ההכנסות של משכורת להרב ושהיה עזוב עד היסוד. בעיקר היתה עזובה רבה במקוה הבלתי הגיני לגמרי שהשפיע לרעה גם בענין „טהרת משפחה" בין החרדים, זמן רב טרח, עמל ויגע הרב בחומר וברוח עד שהצליח לסדר שני מקואות לנשים לחוד ולגברים לחוד עפ״י חוקי התורה וחוקי הבריאות. כמובן טרח הרבה לתקן הרבה בקיעין בשטח השחיטה והקצבים ועוד שיפורים רבים הכניס הרב בשכלו ובמרץ רוחו לכמה וכמה עניני הציבור הראוים לברכה. והרב להנאתו הוא ג״כ עשה שכלולים רבים בדירתו הרחבה. התקין חדר מרוהט בשביל אורחים מכובדים, הקים ביכ״נ לעצמו ובשביל מעריציו הרבים

שהיו באים לתוכו להתפלל עמדו, ומדי פעם בפעם היה מקרבם בשיחה נעימה, בשיחת חולין של ת״ח, הכלל העיר נבל היתה שבעה נחת ביחד עם הרב החדש שלה.

אבל לא לאורך ימים, כי המלאך „סמאל" השטן המקטרג ג״כ לא ישב בחיבוק ידים בינתיים. הוא הלך ועורר את רוגזו של יוסף על הרב ועל הקהל גם יחד. יוסף בן זרח, שהיה הרבי שלי הידוע בחריפותיו ובפלפוליו, שמכניס פילא בקופא דמחטא, הוא הוא חפר ומצא בדיני מקואות, כי המקואות של הרב ניימרק נעשו לא כדין ופסולים הן לפי דעתו בהחלט, ולאות הוכחה כי דבריו כנים ואמיתים עמד וכתב קונטרסים אחדים בני כמה וכמה דפים והריץ והפיץ אותם בין רבני רוסיה המפורסמים שיחוו הם את דעתם. ואף התפאר אח״כ שקיבל מאחדים תשובה שהצדק אתו. הגם שמעשה זה לא עשה רושם כביר על בני העיר עכ״פ היה קומץ הגון של חרדים שהיו נוטים לצדו של יוסי זרחס והיו הולכים לטבילה דוקא במקוה הישן משום הדור מצוה וגם משום שהמים במקוה הישן יותר „טעימים" משל המים במקוה המודרני של הרב.

הציונות

עד הקונגרס הראשון שבבזל לא היה כל זכר לציונות בעיר. אפשר שחשב מי שהוא בסתר לבו על שיבת ציון או חיבת ציון, כעת חלום שלא יכול להתגשם, אבל בפומבי לא פעל. המלה ציון היתה רק בסידור התפילות מן השפה ולחוץ. אבל למעשה לא היה כלום. לא ציון ולא ארץ ישראל בלתי אם הפרוטות שהנשים שומרי מצוות היו זורקות בכל ערב שבת קודם הדלקת הנרות אל תוך הקופסאות של ר׳ מאיר בעל הנס לארץ ישראל, אולם הופעתו של הרצל וקריאתו למדינת ישראל עשו רושם אדיר על חוג רחב באחינו ואני מודה ומתודה כי אני כותב הטורים האלה — הייתי אחד מן הראשונים שיצאו בתעמולה להלהיב לבבות ולמשוך נפשות להרעיון, ואמנם עמלנו לא עלה בתוהו. לאט לאט מצאנו אזנים קשובות והתנועה החלה להתפשט אפילו בין החרדים. וכאשר הגיעה לנו הידיעה על אוצר התישבות היהודים הצלחנו למכור הרבה מניות לבעלי הבתים האמידים במזומנים ולבלתי אמידים בתשלומים קימעא קימעא. והפקדנו על הכספים את אחי החסיד אלחנן ע״ה מעשירי העיר והיותר נאמן לקהל החסידים. ככה קוינו ללכת מחיל אל חיל עד שנארגן אגודה ציונית רחבה שתהיה לשם ולתהילה.

והנה פתאום ליובויץ עליך ישראל, הגיע לאזני סוד מאוזן לאוזן, כי חסיד ותיק אחד, מיכאל בלינר שמו, הביא העתק ממכתב האדמו״ר נגד הציונות. נבהלתי ולא האמנתי למשמע אזני. מהרתי למיכאל זה לברר את הסוד, והוא השיב לי כי אמנם יש מכתב כזה אבל לא יתן לי לקרוא בטרם האדמו״ר בעצמו יפרסמו. מדוכא ומבוהל הלכתי הביתה. ישבתי וערכתי מכתב ארוך להאדמו״ר ר׳ שלום בער ז״ל שהכיר אותי היטב אישית, בנוסח של פליאה, לא אאמין, האומנם? וכו׳. כעבור שבועיים נתקבלה תשובה בצורת המכתב הידוע שיצא אח״כ בדפוס נגד הציונות. אחד מן הנמוקים היה בעיקר „אסור לדחוק את הקץ"...

ד"ר סורקין

מזכרונות בן גורודוק

העיר גורודוק היא אחת מ־12 ערי מחוז שבפלך ויטבסק, השייך לרוסיה הלבנה. מכיון שוויטבסק היא עיר עתיקה מאד ונזכרת בהיסטוריה בפעם הראשונה בשנת 1291 (היא היתה קודם בירת הנסיכות ויטבסק) אפשר לשער שהערים המחוזיות שבפלך גם הן עתיקות יומין. העיר עם כל הפלך היתה החל מהמאה ה־14 תחת שלטונה של ליטה, אחרי כן תחת שלטונה של פולניה ורק בשנת 1772 עם חלוקתה הראשונה של פולניה בימי שלטונה של יקטירינה הגדולה נספח הפלך באופן סופי לרוסיה. גורודוק שהיתה בימי שלטונה של פולניה עיירה, נהפכה לעיר מחוזית. עם המוסדות האדמיניסטרטיביים המחוזיים נעשתה מרכז כל המחוז שמנה כ־140 אלף נפש.

מספר התושבים בעיר היה כ־9 אלפים. מהם 60%—50% יהודים ויתרת התושבים, הלא־יהודים, היו רוסים, פולנים, גרמנים ולטים. עיקר פרנסתם של היהודים היה מסחר ותעשיה זעירה. היו בתי חרושת של בורסקאות ושל משקאות תוססים. היו בתי מלאכה להלבשה, להנעלה, לכלי פח ולרתמה. ובזמן האחרון גם בית חרושת למחרשות ברזל. במחוז היו מגדלים הרבה פשתה ובימי החורף היו בעיר הרבה חצרות לניקוי הפשתה מהמוץ. את הפשתה הנקיה היו אורזים בחבילות למשלוח לבתי חרושת לטוויה בערים מוסקבה ופטרבורג. הרבה יהודים התפרנסו ממלאכה זאת.

היו הרבה אנשים שהתעסקו בחכירת יערות לשם כריתת העצים. במשך החורף היו כורתים ובימי האביב עם הפשרת הקרח היו משיטים את גזעי העצים דרך היובלים אל הנהר דבינה המערבית עד העיר ריגה בירת לטביה ומשם לחוץ־לארץ. פעמיים בשנה היה בעיר יריד. בקיץ לפני התחלת הקציר ובחורף — העיר היתה אז שוקקת חיים. כל העיר מגדול ועד קטון עסקה במסחר.

חיי היהודים היו חדורים רוח המסורת הדתית והלאומית. בתי הכנסת הרבים המו תמיד בימי חול וכן בשבתות ובחגים מרוב המתפללים. הילדים למדו בחדרים והבנות למדו אצל מורים פרטיים כתיבה באידיש וחשבון.

רוח ההשכלה חדרה בסוף המאה הקודמת עם פתיחת בית הספר היסודי, „היהודי". בעצם לא היה בבית ספר זה אף זכר ליהדות, ורק משום שכל התלמידים היו יהודים, נקרא „בית ספר יהודי". שפת ההוראה היתה רוסית ושום לימודים יהודיים לא היו בו. אסור היה בין כתלי בית הספר לדבר אידיש והתלמיד הנתפס בענין זה נענש.

בראשית המאה שלנו נפתח בית ספר עירוני בעל 6 כיתות. תכנית הלימודים היתה כזו של בית הספר היסודי שלנו. בית הספר היה פתוח לכל התושבים, אולם בשביל היהודים היה קיים „נומרוס קלאוזוס". באותה התקופה נפתח בעירנו מטעם החברה למלחמה בשיכרות בית עם. שם היו בית תה, ספריה רוסית ובמה. מעל במה זו הציג חוג חובבים, שחבריו היו רק יהודים, מחזות שונים ברוסית. על במה זו הציגו גם להקות יהודיות נודדות באידיש. כיון שהשלטון הרוסי אסר על המשחק בשפה זו, היתה הלהקה מכריזה במודעות כי המשחק הוא בשפה הגרמנית.

היהודים בעירנו היו כמעט כולם חסידים, מתנגדים היו מעטים מאד. היו נוסעים אל הרבי בלאדי וגם לרבי שישב בעיירה סירוטינה. רבנים היו שניים. השוחט הראשי שהתעסק בשחיטה בבית המטבחיים היה אישיות בולטת. הוא היה היהודי היחידי שהיה חבר מועצת העיריה (גלאסני). הוא עמד בראש מוסדות הצדקה ויתר מוסדות הקהילה שנזונו ממס השחיטה (קורובקה). הוא היה פיקח והיו באים אליו לשם התיעצות בענינים משפחתיים ובעניני מסחר. הוא היה בעל חיצוניות יפה: גבה קומה, מצחו רחב וזקנו לבן. היתה לו חזות פטריארכלית. במיוחד זכור הוא לי מלילה אור לערב יום הכיפורים, כשהוא עובר בעיר בלוית בניו לשם שחיטת „הכפרות". תמיד הייתי מחכה לבואו באותו לילה למרות ההפצרות המרובות מצד אמי ללכת לישון. הופעתו תמיד עשתה רושם כביר עלי. הוא היה מכובד אצל השלטונות ומפני זה היה בא־הכוח והשתדלן של האוכלוסיה היהודית לפני השלטונות.

רק בשנת 1917 עם המפנה קמה התעוררות ציונית גדולה בכל רוסיה וגם בעירנו. נוסדו ארגוני החלוץ וצעירי ציון שהיו נאלצים אחרי כן לרדת למחתרת, כיון שארגונים אלה היו אסורים מטעם השלטון הבולשביסטי.

משנת 1917 בתקופה אשר לפני המהפכה, לא הייתי בעירנו ואז היא היתה נאה ופורחת כמו תמיד, על נהרה, על הנוף הנהדר של שדות תבואה, יערות ואגמים בסביבתה. מאז שמעתי רבות על יסוריה ובפרט על סבלה בקרבות שהיו בסביבתה במלחמת העולם השניה. את מצבה כיום קשה לדעת מפאת חוסר הקשרים שבינינו ובין רוסיה.

יעקב ליברמן

מזכרונות על העיירה יאנוביטש

עוד בילדותי שמעתי פעמים רבות מפי הורי ומפי באי ביתנו, שאף הם היו מפלך ויטבסק, „אַ שמיץ אין יאנוביטש!" („אַ שמיץ" — פירושו „הצלפה"). בביטוי זה השתמשו עת מי שהוא ערבב פרשיות, בשיחתו או בניגוד לדבריו הגיע פתאום למסקנות נוגדות, או אם עברו באופן פתאומי לנושא אחר. איש לא ידע מנין הביטוי הזה, מי היה הראשון שהשתמש בו ומה היה בעצם טעמו. והנה שתי סברות של שני אנשי ויטבסק היושבים כעת באמריקה. סברה אחת: כל הדרכים מוויטבסק הובילו לאיזה עיירה שהיא ודרכה אפשר היה להגיע גם לעיירות אחרות מבלי להאריך את הדרך ולהפסיד זמן

ואילו ליאנוביטש היה צריך לנסוע באופן מיוחד. סברה שניה: יאנוביטש היתה הקרובה ביותר לעיר הפלך ויטבסק ודי היה ב„הצלפה" אחת על הסוסים על מנת להגיע אליה. אגב, שמעתי את הביטוי הזה גם מיהודים ילידי פלכים אחרים הסמוכים והרחוקים מוויטבסק.

בתקופה הקצרה שאבי ישב ביאנוביטש היה הוא האירופאי והעירוני היחידי וממילא המחדש חידושים בעירה. הוא הוא שהקים בעיירה גדוד מכבי־אש וספריה.

עד היום אני זוכר את סיפוריו של אבי על הרפתקותיו בכיבוי שריפות. הציוד של הגדוד היה חבית מים קטנה על שני גלגלים, משאבת יד פרימיטיבית וצינור בד. בפרוץ שרפה בעיירה היו חברי הגדוד גוררים את החבית למקום השרפה. כל החבורה היתה שואבת את המים ואילו אחד היה פועל עם סילון המים היחידי. חידושו של אבי היה, שלא לכבות את הבית שנאחז באש אלא להרטיב את קירות הבתים הסמוכים, באופן כזה שהם לא יאחזו באש, ובצורה זו למנוע את התפשטותה של השריפה על פני כל העיירה. כנראה שהציוד היה דל מאד ואספקת המים לקויה ורק רגילה היתה אמי להוסיף על דברי אבי: „און פונדעסטוועגן פלעגט די שטעטל אָפּברענען יעדן מאנטיג און יעדן דאָנערשטיג!" (ולמרות הכל היתה העיירה למאכולת האש בכל יום שני וחמישי לשבוע!).

*

מהתקופה ההיא זוכרני סיפור מבדח של אבי הקשור בכיבוי שריפה.

שריפה בעיירה. מכבה־אש עומד ומתיז את המים על הבית אך האש בכל זאת הולכת וגוברת, הולכת ומתפשטת. הנשרפת, אשה עניה מרודה שכל עולמה בבית־עוני זה, פונה אל מכבה־האש ואומרת ברחמים: „לעשט! לעשט שנעלער! (כבה, כבה ביתר מהירות!) והוא עונה: „דרייט מיר ניט די קאָפּ — באַ מיר ברענט נישט!" (אַל תבלבלי את המוח — אצלי לא בוער!).

*

הספריה ביאנוביטש שאבי עסק בהרחבתה זכתה פעם לחידוש: היא החתמה על עתון רוסי יומי אחד שקריאתו היתה מאמר או כתבה על אפשרות של מלחמה אירופית והנה לאחד הקוראים השתבשה הכותרת למלחמת היהודים והשמועה על כך פשטה חיש מהר על פני כל העיירה והיתה במרקחה. לאחר שהובררה הטעות זכה הטועה האומלל בכינוי שדבק בו כל ימי חייו „אברהם־איצ׳ה — דער מלחמה־האַלטער" (אברהם־איצ׳ה — עורך המלחמות).

*

ד"ר צבי כתאין ז"ל, הרופא העממי החביב ששבק חיים לכל חי בתל־אביב לפני שתי עשרות שנים בקירוב ושהיה יליד ליובויץ וקרובי, סיפר לי על דודי ר׳ שלמה בר׳ יעקב ליברמן, יליד יאנוביטש, ועל אשתו שיינע שגרו בויטבסק ברחוב זדונובה.

וזה סיפורו של ד"ר צבי כתאין ז"ל: בנעוריו היה סוציאליסט־רבוליוציונר. באחת מפעולותיו בפנים רוסיה נאסר ובאטאפ הובא לוויטבסק. הפוליצמיסטר (מפקד המשטרה)

שחקר אותו מוכן היה לשחררו בערבות עד משפטו, אלא לשם כך דרוש ערב. ד"ר כתאין הזכיר את ר ׳שלמה ליברמן. אותו יום שבת היתה. ר׳ שלמה הובא לפוליצמיסטר, ואחרי חילופי דברים קצרים הוסכם שר׳ שלמה יחתום על הערבות והאסיר יהיה אצלו עד יום הדין. לר׳ שלמה הוגש טופס הערבות וקולמוס ונתבקש לחתום. ד"ר כתאין נזדעזע, עצר את ידו של ר׳ שלמה ואמר: „ר׳ שלמה, חתמ׳עט ניט — איר האָט דאָס מסתמא ניט געטאָן קיין איין מאָל אין אייער לעבן, איך וועל זיצן אין אוסטראג נאָך אַ טאָג און איר וועט חתמ׳ענען זונטיג" (ר׳ שלמה, אל תחתום, ודאי לא עשית כדבר הזה כל ימי חייך! אשב יום נוסף בבית האסורים ותחתום ביום ראשון לשבוע). „ניין, מיין קינד" (לא, בני) — ענה בשלוה מוחלטת ר׳ שלמה. „פדיון שבויים דוחה שבת" און אַזאַ מצוה איז ניט יעדערער זוכה (לא כל אחד זוכה למצוה כזו!), אחז בקולמוס וחתם.

על רעיתו של שלמה, על הצדקת הגמורה סיפר ד"ר כתאין בזו הלשון: „ננסית היתה, דקת גזרה, צנומה, דמות של נערונת והפנים — פני מלאך. טיפלה בו כטפל אם בבן: באהבה, ברוך, בכל לבה ובכל מאדה. חדר מיוחד הקצתה לו מדירתה הצנועה, ומטה רכה עם כסת וכרים גדולים כנהוג בימים ההם. על בהונות רגליה היתה מתהלכת על יד חדרו שמא תדריך את מנוחתו.

ותהי השבת הראשונה להיותי בביתה, ובבוקר השכם, בטרם ירד מן המיטה, הדליק סיגריה ועשן להנאתו. לא שער, שבשעה כה מוקדמת ובשבת יכנס מישהו לחדרו... פתאום נפתחת הדלת ועל הסף הופיעה שיינע... „אילו הייתי יכול לרדת לתהום ברגע זה — לא הייתי מהסס כלל וכלל" — אמר ד"ר כתאין. „אך מה יכולתי לעשות במצבי זה: הסיגריה בוערת בפי והעשן מתאבך על פני כל החדר. נשימתי נעצרה והתבל־בלתי". בינתיים התקרבה שיינע למיטתי, קירבה כסא והעמידה עליו כוס משקה חם שאדיו התערבבו עם העשן שבחדר, ובטון אמהי אמרה: „זינעלע מיינער, טרינק אַ גלעזעלע היישינקע ציקאריה. גלייך פון גלאק, מחיה נפשות" — ויצאה. (שתה, בני, כוס ציקאריה חמה, זה עתה מסיר החמין — מחיה נפשות).

„דע לך" — סיים ד"ר כתאין את סיפורו — „בעולם יש לא רק ל"ו צדיקים אלא גם ל"ו צדיקות וזו שיינע — רעיתו של שלמה היתה אחת מהן.

בתום ישיבתו בביתה נפרדה ממנו — כסתה את ראשו בכפות ידיה הענוגות, בירכה ואחלה לו להיות יהודי טוב בכל אשר ילך.

לר׳ שלמה היה דוד, אח אביו, — ר׳ יהודה ליברמן. רב היה בישראל. ישב על כסא הרבנות בעיר אורנבורג הרחק מתחום המושב. בבואי ארצה לפני 32 שנים עדיין חיו אתנו אנשים שידעו לספר לי עליו פרטים אחדים. השתייך לחיבת־ציון. סופר עברי היה ואם זכרוני אינו מטעני השתתף בקביעות בעתון „המגיד". חיבה מיוחדת היתה לו לתנועת ביל"ו ורק בגלל גילו לא הצטרף אליהם לעלות ארצה.

לפני שנתיים בקירוב, בעת היובל, ה־70 של גדרה מצאתי בעתונות המקומית עקבות פעולתו של האיש המופלא הזה. וכך כתבו הבילויים מהארץ בשנתם הראשונה בגדרה: „מצבנו

היה בכי רע. לא פת לחם לאדם ולא מספוא לבהמה, ואילולא הרב ר׳ יהודה ליברמן מאורנבורג אשר הרים את תרומתו בסך 300 רובל להטבת מצבנו ועוד 150 רובל תרומות שאסף, לא היינו נחלצים מהצרה״!

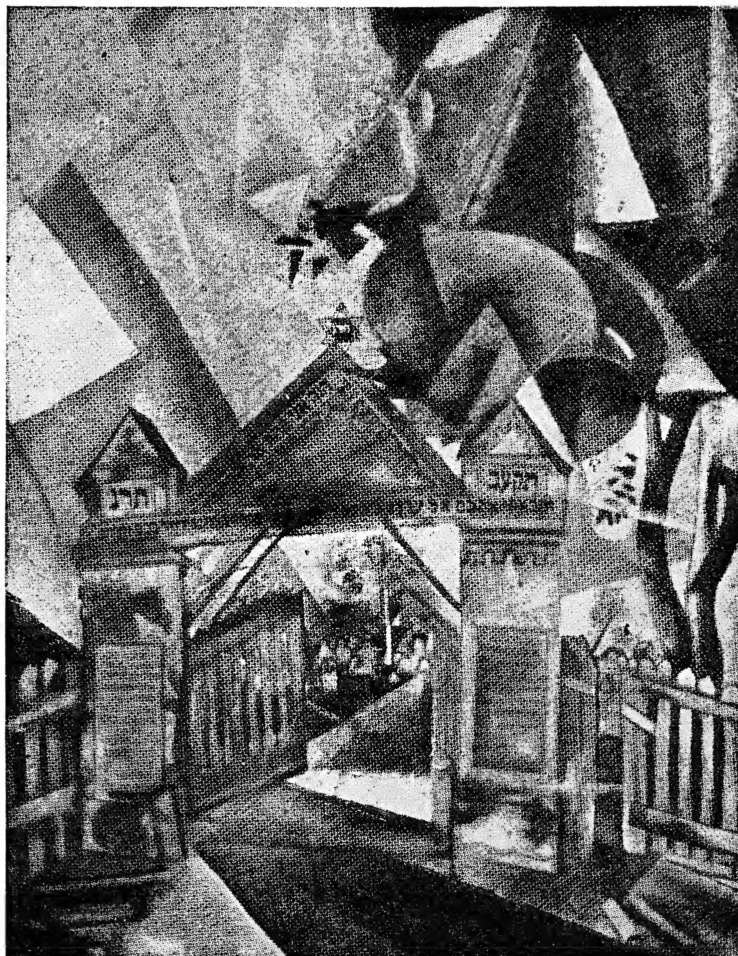
יליד יאנוביטש היה...

*

בשנת 1924 בדרכי לארץ בקרתי ביאנוביטש. לבי דאב עלי למראה עיני. עיירה קטנטונת, הטובעת בבוץ. בכל מקום חושך וצלמות. עניות מנוולת שאין לתארה במלים. נדמה לי

שאיש לא עסק באיזו מלאכה או עבודה... כמתים התהלכו אנשים עלי אדמות... בלויים וקרועים... ופתאום: „אתה מדבר עברית?״ — אני עומד לפני אברך צעיר מבויש ומבולבל. לא ידעתי עברית, אם כי הבינותי את השאלה. שמו פסח דלפן. שמע על נסיעתי לארץ ישראל (קרובי — אצלם התאכסנתי, כנראה לא שמרו את הסוד) והיה רוצה לדעת כיצד „עושים את המלאכה הזאת, את הברחת הגבול״.

אני מדבר עברית!! חזר פעמים אחדות. בגאוה. מקומי שם בארץ ישראל. כאן אין עתיד.

מארק שאגאל — שער בית הקברות בוויטבסק

משה שלגי ז"ל

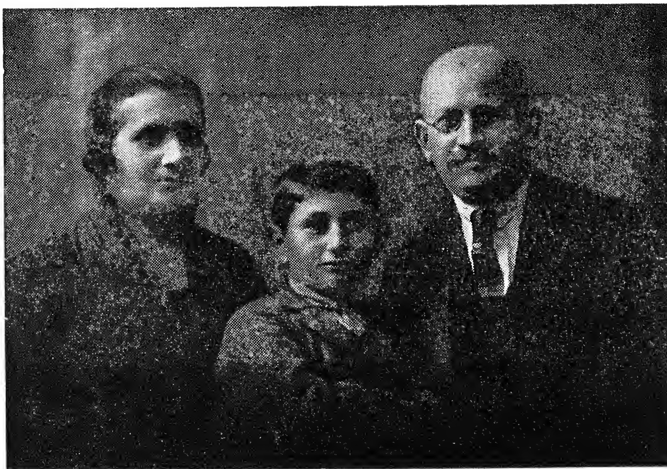
בית הכנסת דזאהוריה

אברהם אברמיס (הארי אברמסון)

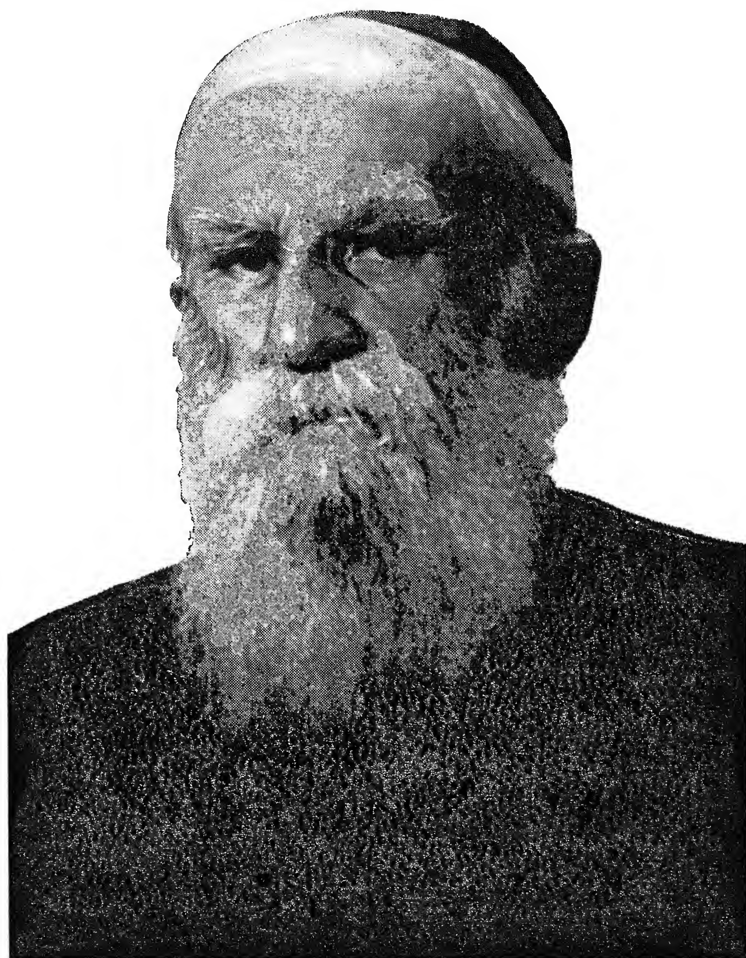
קבוצה של מהפכנים ס.ר. ב־1908. מימין לשמאל: משה שכטמייסטר, אטקה התופרת („בונד"). ביילקה יאטקון, משה דונסקוי, אברהם אברמיס (הארי אברמסון), ישראל ואַיכאַנסקי

ישראל אלינסון, אשתו שפרה ובנם

ישראל זאב וולפסון

מגילת וויטבסק

ישראל זאב וולפסון

צלה לבית וולפסון

תולדות אבי

אבי ישראל זאב וולפסון נולד בעיירה ליאדי פלך מוהילוב ברוסיה הלבנה ביום ב׳ מרחשון, שנת תרכ״ה ושם בילה את שנות ילדותו בבית סבא, אבי אמי בנימין חיים פראדקין, שהיה זקן העיירה. הורי אבא, אסתר פרומה ויוסף בן ניסן, עברו לוויטבסק ביחד עם שתי הבנות הבכירות, ואילו אבא שהיה חביב על סבא נשאר בביתו והיה מבקר פעמים אחדות בשנה את הוריו בעיר. הוא למד כדרך הימים ההם בחדר ואחר כך בישיבה. הוריו רצו להקנות לו גם השכלה חילונית ולהכניס אותו לגימנסיה, אבל הוא לא הסכים משום שלא האמין שאפשר למזג את הלימודים בגימנסיה ושמירת מצוות ולפיכך העדיף ללמוד מפי מורים פרטיים. הוא גילה מילדותו כשרונות יוצאים מן הכלל והצטיין בשקדנותו. גירוש מוסקבה בשנת 1892 היה מפנה בחייו והוא נצטרף לתנועת חיבת ציון ואחרי כן לתנועה הציונית.

כשנשא אבי לאשה את אמא גיטל גלצר מדווינסק, השתקעו

אשת י. ז. וולפסון

בוויטבסק והוא עסק במסחר. היה לו בית חרושת ללבנים. לאט לאט התחיל לעסוק בצרכי ציבור, אבל העיקר היתה לו הפעולה הציונית.

בשנות מלחמת העולם הראשונה, כשזרם לעירנו נחשול של פליטים יהודים, עסק הרבה בפעולה למענם וביחוד לשיכונם. נוצלו גם בתי הכנסת. אחרי המהפכה השתתף בועידה הכללית של ציוני רוסיה בפטרוגראד בשנת 1917. מחמת עבודתו הציבורית נאסר כמה פעמים על ידי הבולשת הקומוניסטית. אחרי כן נאסר במוסקבה ביחד עם כל משתתפי מועצת הציונים במוסקבה וישב בבית הסוהר כחדשיים.

באפריל 1925 עלה לארץ ישראל והשתקע בתל־אביב. כאן כבר נמצאה אחת מבנותיו, ואחרי כן באו אשתו והבת השניה. מות אשתו בתאונה בשנת 1935 ומות בתו הצעירה בשנת 1938, שאחריה נשארו שני ילדים, השפיעו עליו לרעה ובשנות חייו האחרונות כמעט לא יצא מפתח ביתו. הוא נפטר ביום ח׳ כסלו שנת תש״ד בן 79.

זכרונות על וויטבסק

זוכרת אני את הצורה החיצונית״ של עיר מולדתי: סמטאות עקומות, בנות סמטאות מסביב לרחוב בית החולים, שוק סמולנסק ובו שורות בניני אבן, בהם כל מיני חנויות. כאן גם התיאטרון העירוני שאורותיו כל כך משכו את הלב בערבים, והלאה — רחוב סמולנסק הישר, רחוב זאמקובאיה. הנה השדרה ליד הגימנסיה האלכסנדרונית, ששם היו קובעים פגישות בין התלמידים והתלמידות, ובימי המהפכה של שנת 1905 שימשה השדרה מקום כינוס המפלגות המהפכניות וביחוד ה„בונד״. מכאן כבר רואים את הנהר דווינה, המחלק את העיר לשני עברים: העבר הגדול והעבר הקטן. מצד אחד גדה משופעת מכוסה ירק והגדה השניה תלולה ובה מעגן לאניות קיטור.

הנהר, שהיה בקיץ שקט וצר, היה הופך באביב בימי הפשרת שלגים לנהר סוער וסוחף. העומדים על הגשר היו נהנים למראה הפשרת קרח ולמשמע נפץ הגלידים. על פני הנהר היו משיטים עצים ורפסודות מן המקומות במעלה הנהר ווליז׳ וסוראז׳ דרך וויטבסק לדווינסק ולריגה. כן היו מהלכות על פני הנהר אניות קיטור קטנות וכל מיני אשדות מובילות סחורה.

ואני זוכרת את הפרברים: ילאַגי, סוסניקי, ששם היו עורכים לפני המהפכה כינוסים באחד במאי. ובקצה ההר השני ככר סינאיה ובור ארוך, שלשם השליכו הנאצים את שרידי היהודים בעיר וירו בהם ממכונות יריה.

והנה כביש אורשה ומשני צדדיו בתים קטנים מוקפי גינות קטנות. בשנת 1919 חכרו אחדים מבני הנוער הציוני שם חלקת אדמה קטנה ועסקו בגננות — גרעין ראשון להכשרת חלוצים לעליה. בשנה שלאחריה, כבר נחכרה גינה גדולה אבל לא עברו ימים אחדים ומנהל העבודה ישראל גינזבורג מת ממחלת הטיפוס. אחריו ארגן את העבודה שמואל שניאורסון והוא הצליח להשיג מזרע וכלי עבודה קטנים. בשנת 1921 קבלנו מאת השלטונות בכביש סמולנסק חלקה יותר גדולה ובה גן פרי גדול. חיי החברה היו שיתופיים. אותו שמואל שניאורסון, שנתמנה בינתיים לחבר מרכז „החלוץ״, אירגן גם כאן את העבודה והוא הצליח עד כדי כך שהגן נרשם במחלקת החקלאות הפלכית בשם „קואופרטיב חקלאי החלוץ״. שניאורסון עצמו מת בסיביריה הרחוקה.

ברחוב מוהילוב הקטן עמד על שפת הנהר בית הכנסת זארוצ׳בסקי, אחד מבתי הכנסיות היפים בעיר. אחרי שנת 1917

שימש בית כנסת זה מקום לאסיפות ציוניות עד שנפתח המועדון הציוני ברחוב טולסטוי. ביחוד הסתופפו במועדון צעירי ציון, אולם כעבור קצת יותר משנה נסגר בפקודת הקומיסריון היהודי וצעירי ציון היו מתכנסים בחצר בית ברחוב צדדי בבית קטן. שם נערכה הפגישה הראשונה עם טרומפלדור שבא מארץ ישראל. אחרי זמן מה נערכה בוויטבסק ועידת האיזור בהשתתפות טרומפלדור ונוסד סניף „החלוץ" בוויטבסק. אולם גם המועדון הקטן לא החזיק מעמד עד שנסגר והחברים נתפזרו. בכל זאת נערכו שיעורים ללימוד עברית, והמורה היה צבי ברזובסקי. היו מתאספים בחשאי בערבים בבית הכנסת ברחוב סובורוב. שם היתה חצר גדולה ובה כמה בתי כנסיות: החסידי, החב"די, הלובאוויצ'י, בית הכנסת של שור ועוד. כלפי הרחוב עמד בית הכנסת הגדול, שהצטיין בסגנון הבניה וביפיו.

כשנסגרו כל בתי הכנסיות על פי צו הקומיסריון היהודי אירעו המאורעות שעליהם כותב בפרטות אבי בזכרונותיו בספר זה. יום איום היה.

כל אותה הסביבה היתה בנויה מחדש לאחר השריפה הגדולה בשנת 1900. אותה שריפה שימשה כמין פרשת זמנים. העם היה מחלק את המאורעות לשתי תקופות: לפני השריפה הגדולה ולאחר השריפה הגדולה.

משני צדי כביש סוראז זוכרת אני בתים נמוכים ואחרי כן מצדי כביש יקטרינה עצים שנשתלו לשם קבלת פני הקיסרית שסיירה במקומות אלה. והנה צארגראד, אחוזה יהודית שעליה מספרים, שהקיסר אלכסנדר השני ואולי השלישי עבר פעם עם הפמליה שלו במקומות אלה ופתאום פרצה סופת שלג איומה והקיסר סר לבית הראשון שנזדמן לו ובשכר הכנסת אורחים ולינה נתן למשפחה היהודית במתנה את הקרקע מסביב לקנין עולם ומאז נקרא המקום צארגראד (קרית המלך).

זוכרת אני את יובל הדווינה, וויטבה שבה היינו שטים בסירות בפיתוליו. זוכרת אני פינות יקרות. למשל דירת הצייר פן. מן הקירות הסתכלו בנו תמונית זקנים, זקנות מקומטות ועוד. באותו איזור נמצא גם בית ספר לאמנות, שנוסד אחרי מהפכת 1917 בהנהלת שאגאל.

ליד גשר וויטבה ברחוב סמולנסק — הבנין הגדול של תלמוד תורה ששם למדו הרבה תלמידים יהודים מפי טובי מורי העיר.

סיפרו לי שבראשית המאה העשרים סיירו שלושת אנשי וויטבסק: הסופר אנסקי, המורה קיסלגוף והאמן יודובין על פני העירות לשם אוסף חפצי פולקלור. אנסקי היה מאסף אגדות וסיפורים בעל פה, קיסלגוף היה רושם בתווי זמרה שירי עם ויודוכין היה מצייר כלי קודש בבתי הכנסיות.

יקר לי זכרון העיר שבה גדלתי, אבל אין אני מצטערת, שהמקום נשאר מאתנו והלאה. החלפתי את עיר מולדתי וארץ מולדתי.

ד. וולחונסקי

זה האיש וולפסון

בזכרונות שכתב ר' ישראל זאב וולפסון התעלם מאישיותו הוא ומפעולותיו הציבוריות במידה כה רבה, עד שידידיו מצאו את עצמם נאלצים להדגיש לפניו, כי מחובתו של כותב זכרונות בעניני ציבור להשתדל להיות נאמן למציאות, וכשם שלא נאמן לה אדם המבליט את עצמו מעל למידה, כך גם המטשטש את עצמו.

היו בו כמה סתירות. איש המעשה והעסקים, איש רב־נסיון והחיים — ובו בזמן איש חזון והתלהבות. חסיד חב"די — וציוני, ואיזה ציוני? ציוני שרשי, בלי התחכמויות ופלפולים. איש דתי, במובן היפה ביותר של המלה הזאת — ואיש סובלני לכל דעה ותורה. איש שלם באופיו, במידותיו ובהליכותיו — ואיש כולו ניגודים וסתירות. אריסטוקרט ברוחו, תלמיד חכם — ודימוקרט עקבי, איש — „עמך". עם כל נסיונו הרב בחיים האמין באדם ולאדם, האמין עד כדי תמימות. גם ליריב ומתנגד אידיאולוגי האמין, כי לבו ישר וכוונותיו טובות. בעל בית־חרושת — וידיד ורע לפועלים. חי כל ימיו בסביבה בעל־ביתית — ואדם רדיקלי בהשקפותיו הסוציאליות והפוליטיות, עד כדי קרבה מיוחדת, אך לא הזדהות, עם מפלגות הפועלים. הקירבה לאיש העם לא היתה בשבילו דבר שבעיון — הוא מצא ביטוי מעשי בהליכותיו היום יומיות עם פועליו ועם כל מי שבא לידי מגע אתו.

ביום נפילת ניקולאי נתארגן בוויטבסק, כבכל ערי המחוז של רוסיה, ועד ציבורי שקיבל מידי שר הפלך את השלטון. ר' ישראל זאב היה חבר בועד זה, וכמה מאנשי חוגו לא היו מרוצים על שהוא מתקרב בעבודה זו ל„אינגלך", לשמאליים, מבני ברית ושלא מבני ברית. אמר למשיגים עליו: הם אינם צודקים בכל הנוגע שביחס שבין אדם למקום, אולם בשטח היחסים שבין האדם לאדם הרבה מן הצדק אתם. ענוה אישית — ובו בזמן עמידה בקומה זקופה בפני שר הפלך, כשבא להשתדל לפניו בעד איש בעת צרה ומצוקה, אם בעד יהודים שהעמיסו עליהם מסים מעל ליכולתם, או בעד בחור ישיבה שנאשם ברגול או בעד ציוני שנשלח לסיביר; הוא ידע לעמוד בקומה זקופה בפני כל צ'קיסט כשהובא לפניו כאסיר ציון ובפני קלינין עצמו כשבא למחות על החרמת בתי הכנסת בוויטבסק. לא רבים עסקני ציבור שיהיו כמוהו כה אנושיים בעסקנותם וכה ציבוריים בחייהם היום יומיים. בעסקנותו רחבת ההיקף לא חדל אף לרגע לראות את האיש הממשי, שבשמו ובשבילו קיימים כל הענינים הציבוריים. מעולם לא קבע דברים ציבוריים מתוך צורך עצמם, מבלי לשקול היטב את השפעתם על חיי הפרט. הציבור והציבוריות נראו בעיניו כמשרתי הפרט החי, הסובל והשואף — ומה יקרה תכונה זו בדורנו הממוכן, המשתית (אף הציבוריות המכונה דימוקרטית) את חיי החברה על יסודות מכניים, הרואה את האיש כבורג במכונת החברה. בפעולתו הציבורית נשאר נאמן לפילוסופית הליברליזם הרואה את האיש כמרכז חיי הציבור. בדרכו הציבורית איחד תכונות של עסקן ציבורי ומדיני מודרני עם אלו של שתדלן בעד איש בסבלו, כי בשבילו לא היתה הציבוריות והפעולה הציבורית מצווה לשמה, אלא דרך למטרה. ומשום כך לא יכול היה, כמקרה לא נדיר בציבוריות, להתעלם אף בטיפולו בעניני הכלל מתביעות מצפון ומוסר. ידוע הדבר כי בשמו של הציבור וטובתו עושים גם אנשים ישרים וטובים דברים שלא יעשום בחייהם הפרטיים. לא כך נהג ר' ישראל זאב: הוא לא הבדיל בין מוסר פרטי ומוסר ציבורי. בכל לבו תמך בקרנסקי נגד הבולשבי־קים, אולם כשהנהיג קרנסקי עונש־מות לעריקים מן החזית, סירבה הסיעה הציונית בעירית וויטבסק, לדרישתו התקיפה של וולפסון, לתמוך בקרנסקי, אף כי סירוב זה היה בו מן התמיכה בקומוניסטים,

שנפשו סלדה מהם וממעשיהם. הוא אמר: יהודי אינו יכול, לעולם אינו יכול ובשום תנאים, לתמוך בעונש־מות. יתכן שדרך זו אינה פוליטית, אולם לא הפוליטיקה כיוונה את דרכו הציבורית אלא שרשי המוסר היהודי והאנושי, שמהם ינק. לא חשבון ותכסיס הניעוהו במעשיו אלא תכונות של צדיק וחסיד. ממקור תכונות אלו שאב גם את נאומיו ושיחותיו — והיו אלה לבביים ומשכנעים. השומע הרגיש, כי כל מוצא פיו נובע מעמקי הלב והמצפון, ומשום כך היו כה מגנטיים נאומיו לנוער ולהמוני העם בוויטבסק, בימי הצאר ובתקופת המהפכה, וכה נלהבים היו דבריו בפני מתפללי בית הכנסת מאה שערים בתל־אביב.

בשנת 1920 ישבה קבוצת ציונים גדולה בבית הכלא בוטירקי במוסקבה. לבית הסוהר הגיע, בדרך בלתי ליגלית, גליון ה„איזווסטיה" ובו ידיעה, כי בדירת המרכז הציוני נמצא חומר נפץ, והימים ימי השתוללות הטרור האדום, ימי המלחמה עם פולין. רוחם של האסירים נפלה, באופק הצטייר הגרדום. פתאום הופיע וולפסון על המדרגות־הלוליניות המקשרות את קומות התאים; הוא נואם, נואם קצרות, ובין רגע מוחלף היאוש ב„התקוה" אדירה שכמותה לא נשמעה באותו כלא. הוא האמין כי הצדק סופו תמיד לנצח, ומשום כך היתה תפלתו בלילה הראשון בבוטירקי כה אלוהית, עד שחברנו לתא הוקסמו ממנה למשך עשרות בשנים. ואחד מהם מעיד כי בשעת התפילה הרגיש — בפעם הראשונה והיחידה בחייו — ברחש כנפי השכינה, שהשאיר בנשמתו סימן בל ימחה. חסידותו של האיש היתה מדביקה משהו מתכונותיו בכל הבא אתו במגע. תמים היה באמונתו הדתית. כשהסביר לו ידידו הצעיר את התכנית האחידה של המיקרוקוסמוס והמאקרוקוסמוס — את מבנה האטום ומבנה מערכת השמש — והוסיף, כי אחידות זו מעוררת בו, באדם שאינו דתי, רגשות ומחשבות על כוח מארגן בעולם — ראה בכך ר' ישראל זאב

סימן להתפכחות הדתית העתידה של הציבור, היהודי והלא־יהודי כאחד, סימן שהמדע המפותח יהרוס את האמיתות הכוזבות של המטריאליזם, המיוסד על ה„ברושורה" הפופולרית. תמימות? יתכן שכן ויתכן שלאו — אמונתו נבעה בכל אופן מעמקי נשמה תמימה וטהורה. מאותו המעין נבעו גם מסירות־נפש לעניני הכלל ואהבתו את כל הנוצר בצלם. עיניו אורו וגאה היה עת הציג קבוצת נוער ציוני, ילדים כמעט, בוויטבסק, בפני ראשי הציבור בעיר, אנשים באים בימים ומיושבים. וכשהצעירים גלו כח־שיפוט ואחריות והראו את עצמם מסוגלים לשמש חברים־לעבודה לזקנים ולמכובדים, היה וולפסון מאושר כאילו מצא שלל רב — את הנוער מצא לציונות, ולצעירים פתח דרך לפעולה ולעליה. גם לבר־פלוגתא התיחס ברעות ובידידות, גם בחום הויכוח, ואף במרי הויכוח — ועל פי רוב נבע החום ממנו והמרי מצד ידידיו — יריביו. והפליג הרגיש: יתכן ור' ישראל זאב אינו רואה נכונה המציאות הפרוזאית, יתכן שהש־קפותיו ורודות מדי, יתכן שלאמונתו בטוב שבאדם ובעתיד היפה — כי אופטימיסט היה האיש — אין משענת מספקת בעובדות, אולם מיוסדים כל אלה על יסודות חשובים יותר מעובדות מתחלפות, על יסודות של בקשת הטוב, בקשת האמת, בקשת המוסר והשאיפה אליו, על יסודות־נצח של סובלנות, צדק, רחמנות וסליחה — ובפני תמימותו זאת של חסיד וצדיק סר הצידה איש המעשה היום יומי הקטן והיבש, סר הצידה והשתתק.

לארץ־ישראל ולכל הכרוך בה התיחס כלדברים שבקדושה. הוא הושפע רבות מיחסו של הרב קוק זצ"ל לחולין שבארץ. לפני שנים רבות, משהוטלה על אחד מידידיו לערוך מפקד הישוב באזור חיפה, ברך אותו בחמימות רבה ואמר: לקבוע את מספר היהודים בארץ־ישראל זוהי עבודה קדושה.

צבי הר שפר

ר' ישראל זאב

לא זכיתי להכיר את ידידנו המנוח ר' ישראל זאב וולפסון בהיותו עוד צעיר לימים. בבואי לארצנו, גרתי בתל־אביב רחוב סירקין, והייתי עובר לפעמים ברחוב בן־יהודה, הייתי שומע מאחד החלונות ניגון הגמרא בוקע ועולה במתיקות ובדבקות, ומהיותי מטבעי ביישן לא הרהבתי עוז בנפשי לסור ולראות מי הוא האיש המושך את לבבי ומעורר געגועי אליו. איני זוכר עכשיו מי הכניסני בראשונה אל הבית מספר 22, כמדומני שזה היה ידידינו המנוח ר' יוסף יעקב הוז, אבל מאותה שעה שזכיתי להכיר את האיש הנפלא נקשרה נפשי בנפשו, לא ידעתי עד היום מה מצא בי, ובמה מצאתי חן בעיניו שהראה לי את חסדו ואהבתו כל ימי חייו עד הרגע האחרון ממש, מצאתי בו כל מה ששאלה נפשי.

אני מתבונן ומסתכל ורוצה לחדור לעומק נשמתו הגדולה. רוצה לדעת במה זכה המנוח הדגול שכולם אהבוהו וכבדוהו, אפילו אלה שלא הסכימו לדעותיו. לפי ידיעותי היה תקיף בדעתו ולא וויתר מעקרונותיו כלום, ואם היה צורך השעה, הביע את דעתו ולא חת כלל, ותכלית שנאה שנא את הצביעות ואת דו־הפרצופיות.

במה זכה שכולם ידעו להחשיב את נשמתו הגדולה, חפשתי ומצאתי: ההתמזגות השלמה בכל נימי נפשו.

צבי גורדון

לדמותו של י. ז. וולפסון

1. פגישתי הראשונה אתו עם עליתו ארצה. הוא חיפש ומצא אותי במקום עבודתי אז, סוכנות ראשית של הוצאת „שטיבל" בא"י, והופיע לפני כשכל הויתו מלאה זיו וזוהר, מוארה באור שבעת הימים של שמחה וגיל, התלהבות והתרוננות להגשמת חלום חייו בדרוך כף רגלו על סף הארץ. שמחתו תססה והתפרצה מעיניו, גלשה את שולי לבו ועברה על כל גדותיו. לא הרבה מסוגלים לאהבה כזו, שאיננה תלויה בדבר ודורשת קרבנות מחים חמריים ורוחניים.

מתוך שגרה של חיינו ועבודתנו המשותפת בוויטבסק התפרצה שמחת הפגישה שלי לא בעברית אלא באידיש. ומה נדהמתי, כשנעץ בי עינים תמהות ומלאות תוכחת מוסר ונזיפה כאחד, כשעננה קלה כיסתה את שמי שמחתו הבהירים: „הגם בארץ אין אתה מדבר עברית"? כלימה כיסתה את פני ואני הסמקתי מבושה על אשר נתפסתי בקלקלתי. וולפסון, בעל הנפש השלמה, לא יכול היה להשלים עם העובדה, שציוני כמוני היושב בארץ עוד לא נתן גט פטורין לשפת הגלות. זה פגע בקו הישר והעקבי של מהלך מחשבותיו.

2. טיולינו בערבי שבתות. הוא קבע לו לחוק ומנהג לסייר בכל ערב שבת יחד אתי את קצוי תל־אביב ולראות מה נתחדש במשך השבוע. הוא הרגיש דחיפה אינסטינקטיבית להזין את עינו ונשמתו וכמעט למשש בידיים את הבנינים החדשים שקמו במשך השבוע, ובאיזו שמחה וצהלת נעורים היה מציין כל בנין חדש, התחלת כביש חדש, וכל סימן של התקדמות, כל קורטוב של התפתחות ויצירה היו ממלאים אותו אושר בלי גבול והיו מדליקים שביבי אש התלהבות בעיניו, משל כל זה רכושו הפרטי, נחלאותיו וארמונותיו, כבישיו ודרכיו, ההולכים ומתרבים, הולכים ומתרחבים, ורכושו הולך ורב, הולך וגדול...

3. קשריו העמוקים עם מקורות תרבותנו. הוא היה אחד המוהיקנים האחרונים של היהדות הגרעינית והעסיסית בוויטבסק, היהדות הצרופה והשרשית, שרק בזכותה נצלנו באלפי שנות נדודי גליותינו מכליון חרוץ. את המטען המגוון והעשיר של אמונתו זו בעברנו ועתידנו הביא אתו לארצנו. כשהייתי נכנס אליו לפעמים בשעות הערב הייתי מוצא אותו כפוף על דפי גמרא עתיקה ולומד בהתמדה ובניגון המסורתי המלא כליון נפש וכיסופין לשערי אל עליון ורחמי שמים. ברגעים אלה הייתי מתמלא הערצה לנשמה עשירה זו, השואבת ממקורותינו אוצרות אמונה עמוקה ומטמוני־מכמני אהבה ומשאת־נפש. ובלבי תפילתו־משאלתו של ביאליק: „יהי חלקי עמכם"...

דוד זכאי

וולפסון בארץ ישראל

תמיד שמחה מיוחדת לנו, והיא שמחה נדירה מאד, לראות אדם בישראל, אשר האדיקות בתורה ובמסורת אינה מקימה חייץ בינו לבינינו, אלא להיפך היא דבק טוב לקרב ולאַחד. ר' ישראל וולפסון ז"ל נמנה עם אותם יחידי הסגולה המעטים אשר כל מהותם הרוחנית, יחסם אל הסובב אותם, ישרם ואמתם, כל עצם הוויתם מוארים באור התורה. הם כאילו מופת והוכחה, כי אכן יש בכוחה של התורה להקנות למחזיקים בה מידות טובות וישרות, דרכי נועם והליכות חיים נעלות. נאמנים מאד לעיקרים וליסודות — אין בה עם זאת מן הקנאות הקשה ומהסמיות הרעה, ומתוך אמונה תמה, כי עתיד מי שעתיד להשיב לב בנים על אבותם — ידם פשוטה ל„בנים" ואזנם קשובה להגיגיהם והם דנים אותם לא לפי קליפתם אלא על תוכם. הם, נדיבי הלב האלה, הלא נתנו יד לציוניות בשעה שהיתה עוד „טריפה", ובהרגשה הדקה שנחונו בה הבחינו במעשה החלוצי של הבנים, באהבת־ישראל שבלבם ובמידת ההקרבה העצמית שלהם. זכור לי ולא יישכח איך עמד רב, חסיד חב"די גדול־נפש ויקר־רוח, בבית־הכנסת ביום הצום לזכר בחורי ההגנה העצמית שנהרגו בפרעות 1905, ואמר בפני ארון־הקודש הפתוח: יהודים, יש מכם האומרים „מופקרים, „מחללי־שבת"; ולואי ויהי חלקי עמהם, הקדושים; בטוחני כי שערי גן־העדן נפתחו לפניהם והם עם צדיקים יסודי עולם. מידתם זו של אלה ממרידה עליהם את „שלומי אמוני ישראל" (היחס להרב קוק זצ"ל!) ואילו הם, עם כל העצב הדק שבלבם, אינם שועים להם.

ר' ישראל וולפסון ודאי שייך לסוג נעלה של שומרי מצוות ואדוקים במסורת. לא הכרתיו במקום חיותו ופעילותו, בעירו בוויטבסק, אך כל ששמענו עליו מפי עדים נאמנים על הליכות־חייו ומעשיו עם הציבור שם, הנסיונות שנתנסה ודרך עמידתו בהם — כל אלה מצטרפים יפה לדמותו של האיש כפי שהכרנוהו פה בארץ. תקיף ועז באמונתו, רך ונדיב במשאו־ומתנו, מחובר אל כל החיים ובעיותיהם, מעורה עם הציבור ואזנו קשובה יפה לפרט ועומד לו בצרתו בדרך המיוחדת למעולים שב„עושה צדקה בכל עת". המרחק בדעות שבהשקפות כאילו הלך והצטמצם ונמוג בוויכוח עמו, כי היסוד שבדברים קרן באור טוב של תרבות נעלה.

ישראל זאב וולפסון

מגילת ויטבסק

המצב הכלכלי של העיר

סלילת מסילת הברזל „אוריול—ויטבסק" ו„דינבורג—ויטבסק", גרמה להתפתחותה המהירה של העיר בכלל ולגידול האוכלוסיה היהודית בפרט. שנות 1863—81 היו שנות שגשוג ופריחה לעיר בכל המובנים וביחוד במובן הכלכלי. האוכלוסיה עלתה מן 14 אלף נפש בראשית התקופה עד 24 אלף בסופה. העיר לבשה צורה יותר משוכללת, כל הרחובות רוצפו ושופרו. נבנו הרבה בנינים ממשלתיים וגם פרטיים. בטבור העיר נבנה גשר גדול על הדבינה (עד העת ההיא השתמשו רק במעברות צרות, שבימי החורף היו מסלקים אותן לרגלי הגאות והשטפונות בימי האביב).

הגאות המסחרית באה גם לרגל זה, שבהרבה ערים מפלך ויטבסק, פסקוב וסמולנסק לא עברה מסילת הברזל וסוחריה הוכרחו להביא ולהעביר את היבוא את היצוא דרך ויטבסק. נפתחו בתי מסחר ומחסנים גדולים בעיר. מכולת, קמח, סוכר ומנופקטורה, היו משמשים סחורה ליצוא. היבוא היה בא מפלכי פסקוב וסמולנסק בצורת פשתן, קנבוס, עורות, סחבות ושערות חזיר. הסיחרים הגדולים היו רובם ככולם יהודים. בכל ויטבסק נמצאו רק 2 בתי מסחר גדולים של רוסים, אחד למכולת — לקונים קמעוניים ואחד לפשתן ולמכולת.

בזמן זה בערך נוסד בית המבשל לבירה של ה' לוינסון בוויטבסק, שהתפרסם באיכות תוצרתו בכל רוסיה הלבנה.

גורם נוסף חשוב להתפתחות המצב הכלכלי בעיר בא בשנות התשעים, אחרי גירוש מוסקבה. סוחרים גדולים העבירו ממוסקבה את בתי מסחרם ומרכלתם לוויטבסק. ביחוד רבה התנועה המסחרית בענף המנופקטורה. כל הסוחרים היהודים מערי השדה שהיו קשורים קשרי מסחר עם סוחרי מוסקבה העבירו את קשריהם אלה לוויטבסק. גם בתי תעשיה חשובים הועברו והוקמו ע"י מגורשי מוסקבה בעיר. לבעלי התעשיה האלה היו קשרים עם רחבי רוסיה, וסוכניהם היו חודרים לכל קצווי רוסיה ועד לסיביר הגיעו. פועלים למאות היו עסוקים בתעשיות. מובן שעל ידי כך הוטב המצב הכלכלי של כל התושבים. הצלחת מפעלי תעשיה אלה עוררה הקמת מפעלי תעשיה נוספים בענפים אחרים: חברה בלגית הקימה בית חרושת גדול לאריגת חוטי פשתן, שהעסיק 1500 פועל. נפתחו שני בתי בד גדולים לשמן שומשמין ולשמן קנבוס, האחד ע"י האחים לוין מוילנה והשני ע"י מנוחין־סברדלין. כן נפתחו בתי בישול לצבעי שמן, בתי חרושת לנרות, לנעלים, לשמרים, מנסרות ועוד. ביזמתו ובתווכו של מר יוסף ז'יטלובסקי (אבי הד"ר חיים־ז'יטלובסקי) קיבלה חברה בלגית זכיון להתקנת טראם חשמלי בעיר. כן הותקן מפעל הספקת המים ע"י צינורות בכל חלקי העיר. כל המפעלים הללו הביאו ברכה ופריחה כללית לתושבי העיר בכלל, ובפרט לאוכלוסיה היהודית, שהמפעלים הוקמו ביזמתם ונמצאו בידיהם, חוץ ממפעל המים, שהזכיון שלו נמסר לידי נוצרי־פולני.

בהתחלת המאה העשרים העבירו דרך ויטבסק קו מסילת ברזל נוסף „ויטבסק—ז'לובין" וקו „פטרבורג—ויטבסק", שמטרתו הראשית היתה לחבר את פטרבורג עם קיוב. קוי תחבורה אלה הוסיפו להתפתחותה של העיר, נקשרו קשרי מסחר נוספים עם הרבה ערים מפלך מוהילוב, שדרכן עברו הקוים האלה.

גם קשרי התנועה באניות הקיטור על הדבינה, שהשתפרה והתפתחה בשנות התשעים, הקלו בהרבה על הקשרים הכלכליים עם הנקודות השוכנות במעלה ובמורד של הנהר. מלבד זה פעל כגורם כלכלי גם הצבא ששכן בוויטבסק בבתי הקסרקטינים הגדולים ושימש מקור פרנסה הגון לחלק מבני העיר.

יש לציין את היחס ההוגן וקשרי הידידות של התושבים הנוצרים־הרוסים ליהודים. לא היתה מורגשת שום צרות־עין מצד התושבים בהצלחת היהודים בהתפתחות המשקים של ענפי המסחר הרבים, שהיו כולם בידיהם. כל הקשרים המסחריים של היבוא והיצוא בפלכי פסקוב וסמולנסק היו עם התושבים הרוסים, שהיה להם אשראי גדול אצל הסוחרים היהודים, ויחסי ידידות ואמון גמור הדדיים שררו ביניהם.

דוגמאות ליחסי האוכלוסיה הכללית ליהודים

משני מקרים אופיניים אפשר ללמוד על יחסי האוכלוסיה הנוצרית ליהודים בוויטבסק: מעשה בקבלן עירוני אחד, יהודי שהכניס להנהלת העיריה הצעה להטיל מס חדש על התוצרת המובאה למכירה בימי השוק, זאת אומרת שעל האכרים המביאים תוצרת חקלאית לשלם סך מסוים — מס בעד כל עגלה ועגלה. הקבלן הציע לעיריה גם דמי־חכירה של המס הזה בסכום גדול. העיריה לא הביאה בחשבון את עניני האכרים וגם לא את עניני הצרכנים — תושבי העיר מחוגי העובדים שפרנסתם מצומצמת וקבלה את החוק החדש על הטלת מס על התוצרת. סטאַרוֹדוֹבּריאַדצי (כת המחזיקים במסורת הנושנה), תושבי ויטבסק, נפגעו מאד על ידי החוק הזה. גם שאר תושבי העיר לא נחה דעתם מזה, אבל הקבלן בהשפעתו הגדולה על חלק גדול של יועצי העיריה ובעיקר על ראש העיריה, עלה בידו להעביר את הצעתו מבלי לשים לב למחאת התושבים.

בהתאם לזה נכנס החוק לתקפו ואושר גם על ידי שר הפלך כמובן שגם החכירה נמסרה ע"י העיריה לקבלן. הטלת מס זה הטילה סער גדול בין התושבים הנוצרים והעלתה את חמתם עד שהיה חשש גדול להתפרצות פרעות מצדם כנגד ראשי האוכלוסיה היהודית.

ביום המיועד לגבית המס החדש התקהלו הנוצרים במאו־תיהם, התנפלו על הגובים והתפרצו בשצף קצף לבית הקבלן ועשו שם שמות. המשטרה היתה חדלת אונים נגד התפרצות זעם ההמונים הזו ולמרות היותה לצדו של הקבלן לא יכלה להשיב את הסדר לכנו. וכבר פשטו שמועות, שההמונים מתכוננים להתפרץ לשאר שכונות היהודים. אבל המתקוממים הכריזו בעצמם כי אין להם ולא כלום נגד התושבים היהודים ושהם מסתפקים רק בנקמה בקבלן ובעושי דברו. ואמנם בכח ארגונם זה נצחו ההמונים, שר הפלך לא ראה בזה התקוממות פוליטית נגד הממשלה או נגד התושבים היהודים, הכיר בצדקת הדרישה, ביטל את החוק, העביר את שר השוטרים — שעמד לצד הקבלן — לעיר אחרת, וראש העיריה הוכרח להתפטר ממשרתו.

מקרה שני קרה בשנת 1891 — שנת הבצורת הגדולה בכל רוסיה. — הממשלה חקקה חוק לאסור את הוצאת היבול לחו"ל החל מיום מסויים. הגבלת הזמן ליום מסוים נתנה אפשרות לספסרים שונים לנצל את המצב ובמשך 15 יום עד כניסת החוק לתקפו קנו הספסרים מיליוני פודים תבואה, העבירו אותם ברכבת לריגה ולחו"ל. ולוויטבסק היו מגיעים יום־יום אלפי עגלות עמוסי תבואה לשם זה. החשש שהדבר יביא בעקבותיו הרעבת ההמונים גרם לידי כך, שחמת ההמונים התפרצה נגד מסחר התבואה המבוהל והמופרז הזה, ואלפי אנשים משולהבים ומשוסים נהרו לאזור השלישי — מקום טעינת התבואה בקרונות הרכבת — להפריע בכוח הזרוע ולא לתת להוציא את התבואה לחו"ל. מלבד זאת התפרצו ההמונים גם לתוך בתיהם של שני סוחרים גדולים יהודים ועשו שם שמות. בעיר התפשטה כבר שמועה שמתכוננים לערוך פרעות בכל התושבים היהודים, אבל ראשי המתקוממים הודיעו שאין להם שום כוונות רעות נגד היהודים בכלל ומטרתם היא רק נקמה בספסרים ותו לא.

הממשלה מצדה השתמשה באמצעים חריפים לדכא את המהומות בכח הזרוע, הוכרז מצב מלחמה בעיר והשלטון נמסר לידי הצבא, שבראשו עמד הגנרל ריכטר — מפקד הקורפוס ה־16 — שמשרדו הראשי היה בוויטבסק. לפי פקודת הגנרל ניתנה התראה להמון שיתפזר, אבל המצב היה כל כך מתוח וחמור עד שההמון לא שם לב להתראה זו ולא התפזר עד שהוכרחו לירות בהמון וכתוצאה מזה נהרגו 2 אנשים, רק אז התפזר ההמון בבהלה. בעיר התפשטו שמועות שהריגת 2 האנשים הנ"ל השפיעה לרע על עצבי הגנרל ריכטר, עד שכעבור כמה חדשים איבד את עצמו לדעת מרוב צער ומוסר כליות.

מקרים רציניים אלה מוכיחים שלא היה יחס של שנאה וקנאה במיוחד ליהודים וכל דברי ההסתה והשסוי של הנרגנים להתנקם בעם היהודי כולו בעד חטאי יחידים, לא הועילו להעביר את התושבים הנוצרים על דעתם.

יחסי השלטונות ליהודים

היחסים הטובים של השלטונות המקומיים האזרחיים הועילו לשפר גם את היחסים ההדדים בין כל חלקי האוכלוסיה.

במעט כל שרי הפלך שהיו בוויטבסק בכל התקופות, החל משנות ה־70 עד מהפכת 1917, התיחסו ליהודים בעין יפה. עד כמה שהיתה הרשות בידם המתיקו את חומר הדין והקלו במקצת את רוע הגזירות שנחתו על ראשי היהודים מצד הממשלה המרכזית בפטרבורג. קרו גם מקרים, שלפי המלצתם פוטרו פקידים גבוהים משרותם בעד התנהגותם הקפדנית במצוי הדין ובחומרות יתירות כלפי האוכלוסיה, ביחוד בעניני מסחר ומסים, שלמעשה נפגעו בעיקר היהודים.

מקרה כזה קרה למפקח על מסי המסחר נרקביץ, שעבר לוויטבסק מקלימוביץ, עיר מחוז בפלך מוהילוב, ששרת שם גם־כן בתפקיד זה. הוא מתח יותר מדאי את מידת הדין, העיק על החנונים והסוחרים בהטלת מסים מופרזים, עד כי כשל כוח הסבל. בחוקי המסחר נמנו סוגי סחורה שונים הזקוקים לתעודת מסחר ממדרגה ראשונה ושניה לשם החזקתם. מובן שהמחוקק לא התכוון בזה לאסור על חנונים קמעוניים להחזיק בחנותם סוגים אלה בכמויות קטנות. ככה התנהגו כל המפקחים במשך כל הזמן ולא שמו לב כלל וכלל לחנוונים הזעירים המחזיקים סחורות מסוג זה בכמויות לא גדולות. מה שאין כן המפקח הנ"ל. הוא מצה את הדין והחמירו וכשמצא באיזו חנות כמות שהיא מסוגים אלה היה מטיל עונש כספי גדול על החנוני, ומלבד זאת היה עליו לרכוש לו גם תעודה ממדרגה שניה. ככה היה מרושש את כל ענף המסחר הזעיר; לפי הנחתו זו יצא, שבעל חנות קטנה שכל היקפו המסחרי עולה בס"ה למאה רובלים, מוכרח לקחת תעודה מסחרית ממדרגה שניה, העולה ל־90 רובל, מלבד מסים נוספים שנתיים לפי הערכת ועדת המסים. התנהגותו האכזרית הביאה לידי כך, שהחנוונים היו נועלים את חנויותיהם בזמן ביקוריו ולפעמים גם היו מגיעים לידי תגרות פומביות אתו, שהיו נגמרות בהזמנת המשטרה. הרחובות היו לובשים צורה של ערב פרעות ומתיחות הסוחרים הגיעה למרום קצה. הסוחרים והחנוונים פנו בנידון זה בהשתדלויות ובהתאוננויות לפני הלשכה המקומית לגנזי הממשלה שהמפקח עמד תחת פקודתה, אבל לא העלו שום דבר בידם, התשובה היתה קצרה וברורה „נרקביץ מתנהג לפי החוק ואסור לנו להתערב בעניניו".

הטירוף האכזרי שלו הגיע לידי כך שבליל ה־31 בדצמבר 1885, היום האחרון להחלפת תעודות המסחר, הטיל ביקורת על כל בתי המסחר והמחסנים הגדולים והטיל קנסות כספיים גדולים על הרבה סוחרים, ורבים שלפי דעתו הם שייכים למדרגה יותר גבוהה חייבים להחליף את התעודות, ונוסף לזה לשלם בסף ענושים פי שנים מערך התעודה. הצעקה הקיפה את כל ענפי המסחר הגדול והזעיר ביחד, עד ששר השוטרים, שדמעת העשוקים הגיעה אליו, פנה בתזכיר מיוחד לשר הפלך, הנסיך דולגורוקוב (גיסו של אלכסנדר ה־2) בהסברה שפירוש משונה זה של החוק, לפי חומר הדין, יביא בעקבותיו משבר וחורבן כלכלי של כל העיר. שר הפלך הסכים להשקפה זו ומלא את ידי שר השוטרים לפנות בשמו למנהל הלשכה של

גנזי הממשלה בהסברה, שסכנה גדולה צפויה למצב הכלכלי בעיר כולה כתוצאה מהתנהגות זו. המנהל טען, שאין הרשות לשר הפלך להתערב בענינים הנעשים לפי החוק. מובן שתשובה זו העלתה את חמת שר הפלך והוא פנה תיכף בטלגרף לשר הפנים בנידון זה. גם שר גדוד הז'נדרמים, הנסיך שחובסקוי, שגם לו נודע דבר המהומות והמתיחות השוררות בעיר לרגל התנהגות זו, הזמין את המפקח אליו והעיר לו על ההפרעות הנגרמות בעטיו. לטענתו „שהוא מתנהג לפי החוק" — ענה לו הנסיך קצרות: „את החוק גם אנו יודעים אבל צריכים גם להבין את כוונת המחוקק". מיד בא בדברים עם שר הפלך וכן פנה במיוחד לממשלה המרכזית בפטרבורג ובמשך יומיים נתקבלה פקודה משר הכספים לפטר את המפקח נרקביץ לפי הסעיף ה־3, זאת אומרת מבלי לתת לו את האפשרות לקבל משרה אחרת. מובן כי בימים רעים אלה ליהודים היה מאורע זה פלא מיוחד במינו, והעיר נשמה לרוחה, גם את מנהל הלשכה לגנזי הממשלה העבירו לעיר אחרת לרגל מאורע זה.

בין שרי הפלך בוויטבסק הצטיין רק אחד ביחסו הרע ליהודים, זה היה לבשוב, שבא לוויטבסק מוולדימיר. הוא הוציא פקודות חשאיות לכל שרי המחוזות להשגיח בעין פקוחה על היהודים הגרים בכפרים ולגרש מהכפרים בלי רחמים את אלה, שהשתקעו אחרי הראשון למאי 1882.

הוא היה בעל אופי דו־פרצופי. בזמן הצורך היה פונה לסוחרים היהודים בדברי חונף ובשפת חלקות כדי להוציא מידיהם נדבות ותרומות הגונות לטובת מוסדות ממשלתיים שונים בשדלם שמוסדות אלה משמשים כאילו גם לטובת היהודים.

מקרה כזה קרה בשנת 1895 בזמן שהקיסרית אלכסנדרה פיודורובנה (אשת הצאר ניקולאי ה־2) קיבלה עליה את היזמה ליסד רשת של בתי מלאכה מסוג של „בית חובבי העבודה" — בכל ערי רוסיה לשם הפצת מלאכה וחרושת־בית בין זקנים ונכים. היא הזמינה את כל שרי הפלך לועידה מיוחדת לשם זה לפטרבורג והציעה להם ליסד בתים מסוג זה בכל ערי הפלך. מובן, שגם לבשוב רצה להראות את מסירותו ואת נאמנותו לרצון הקיסרית ולהקים את המוסד על חשבון נדבות היהודים. כששב מועידת שרי הפלך בפטרבורג הזמין אליו את יהודי העיר העשירים לארמונו. את קבלת הפנים סידר באולם ה„קיסרי", וקיבלם בסבר פנים יפות. בפתיחה מסר שהוא שב עכשיו מפטרבורג מועידה מיוחדת אצל הקיסרית והרגשתו היא, שרוח חדשה מנשבת ב„חוגים הגבוהים" בנוגע לשאלות הלאומים ברוסיה הגדולה וכפי הנראה שכוון ושיטה חדשים ישררו בנדון זה ללא הפליה בין עם לעם. הרעיון החדש, היזמה של הקיסרית לבנות בתי־מחסה לזקנים ולזקנות שכוחם עוד אתם להתעסק במלאכה ותעשיה קלה, יהיה לתועלת כל העמים שברחבי רוסיה. בבתים אלה יתקבלו כל הזקוקים מבלי הבדל גזע ודת. המסקנה היא — „יהודים, התפרקו"... מובן שהמוזמנים נדבו בעין יפה לטובת המוסד ונפרדו ממנו בהרגשה נעימה, שמתקרבים לתקופה חדשה של ישועות טובות ונחמות לעם ישראל... אבל כעבור שבוע ימים נודע, כי בעצם הימים של הבטחות ל„ימי אביב" פנה לבשוב בפקודה

נמרצת ואכזרית לשר המחוז בווליז, להחמיר בנוגע ליהודים תושבי הכפרים במחוז זה. את טופס הפקודה למרות חשאיותה עלה בידי עסקנים יהודים להעתיק ולפרסם בעתון המקומי.

אחרי מות אלכסנדר השני

כרעם ביום בהיר הפתיע רצח אלכסנדר ה־2 בשנת 1881 את רוב יהודי רוסיה. השמועות שנפוצו שכאילו צעירי בני עמנו משתתפים בתנועת השחרור שהביאה לידי רצח זה והתעמולה בתוך המוני התושבים נגד היהודים כמנצלים את דלת העם — דכאו מאד את רוח העם, ובחדרי חדרים התחילו לדון בכובד־ראש על המצב. מנגב רוסיה כבר הגיעו שמועות כי חמת העם תשפך על ראשי היהודים, אבל לא פללו, כי בימים עוד מספר יתחוללו הפרעות. הידיעה הראשונה ע"ד הפרעות ביליסבטגרד, השוד האכזרי של ההמונים והעלמת העין של הממשלה שלא נקטה בשום אמצעים להגנת היהודים ולהשקטת הרוחות, הכניסו בלב היהודים דאגה ועצבנות לגורלם של כלל ישראל ברוסיה; רפו הידים, כשלה הרוח וכאובדי עצה הרגישו את עצמם גם אלה שעמדו בראש העם מאין בפיהם מלת עידוד. הרבה לקחו את מקל הנדודים בידם והגרו מבלי מסירת דו"ח לעצמם לאן? אמנם, לפרקים נשמעו דברי רועי העם בצעקתם ובזעקתם „שובה ישראל", ואמנם דברים אלה השפיעו על לבות העם. כל בתי הכנסת נמלאו, גם אלה שהספיקו משכבר להתרחק מעמם ולא השתתפו במצוקותיו, בחשבם שהגיעו לשיא פסגתם, הנוער מבתי הספר התיכוניים ומבתי המדרש הגבוהים, גם הם החלו לבקר את בתי הכנסת ולהתקרב להמונים ולהשתתף בצרתם. בפטרבורג נקבעה אספה רבתי בהשתתפות הרבנים המפורסמים מכל רחבי רוסיה, ובראשם הרב ר' יצחק אלחנן מקובנה. מטעם האספה הזאת הוכרז על צום כללי של כל יהדות רוסיה. הצום הזה עשה רושם עז. כמעט כל היום עמד העם בצום בבתי הכנסת. הד דברי תנחומים אלה קלטו צעירי העם בפטרבורג, תלמידי בתי־הספר הגבוהים שהצהירו: „בנים נאמנים אנחנו לעמנו ומקשיבים לקול השופר הגדול המריע ומתריע לכו ונעלה ציונה אל הר אלהינו".

בחבל הצפוני מערבי לא היו היחסים בין חלקי התושבים כ"כ מתוחים כמו בנגב, ובפרט בוויטבסק, שהמוני היהודים התעסקו בכל ענפי המלאכה ובתעשיה הזעירה ובהרבה בתי חרושת עבדו שכם אחד עם הרוסים וביניהם היו רעות ואחוה, וגם הנימוק הכללי, שהאנטישמיים וגם הרשות היו משמיעים: שהיהודים נרפים ועצלנים, מנצלים את דלת העם והאכרים, לא חל על ויטבסק, כי בוויטבסק עבדו היהודים את העבודות היותר קשות ומפרכות, החל מבתי חרושת ללבנים וכל המקצועות בענפי הבנין. הם גם הצטיינו בחריצותם בעבודה ובשכלולה עד כי גם התושבים הרוסים היו מבכרים ברובם את בעלי המלאכה היהודים על הנוצרים. בכל זאת לא נוקתה גם ויטבסק מבהלת הימים האלה. ואימת הבאות חדרה גם אלינו. נתפשטו שמועות בעיר שהתושבים הרוסים מתכוונים לערוך פרעות ביהודים וכאילו גם קבעו את הזמן המיועד לחודש מאי (1881) לרגל עזיבת הצבא החונה בוויטבסק את העיר

בעברו למחנות הקיץ במוהילוב, מכיוון שבוויטבסק ובסביבתה לא נמצא מקום מוכשר לזה. פחד גדול נפל על יהודי ויטבסק והתחילו לטכס עצות, איך לקדם את פני הרעה. בימים ההם בא לוויטבסק המפקד הצבאי של האיזור הוילנאי, שגם ויטבסק היתה נתונה לפקודתו — גרף טוטלבן. הוא התאכסן בארמון שר הפלך פון־וואל. היהודים תושבי העיר שלחו משלחת מיוחדת לגרף להפנות את תשומת לבו למצב הרציני שהתהווה בעיר לרגל העברת הצבא מוויטבסק בשעה טרופה זו. את המשלחת קיבל שר הפלך פון־וואל, הוא השיב להם שכבר הקדים לשוחח עם הגרף על המצב והוחלט שלא להוציא את הצבא כעת מוויטבסק ולבנות בניני קיץ מיוחדים בסביבה לשם זה. וסיים את דבריו במלים אלה: „תוכלו להיות בטוחים, שאצלי לא תהיינה פרעות". הדברים האלה הרגיעו את היהודים, ואמנם ההבטחה נתגשמה, הצבא נשאר בעיר לכל תקופות הקיץ, רק חלק עבר למוהילוב לשם תמרונים אזוריים.

בינתיים נמשך המצב הפרוע הכללי לגבי היהודים ברוסיה. אחד מראשי העדה בוויטבסק, הרב העסקן ר' זאב וולף כהן, הוזמן לועידה בפטרבורג, ובאמצעותו היו מקבלים את כל הידיעות על המצב הכללי ועל הרוח השוררת בחוגי הממשלה ביחס ליהודים, הורגש כי הצרה היא צרת רבים.

ראשית חיבת ציון

בינתיים נשמעו באויר מלים וניבים שלא נשמעו עד הנה: פטריוטיזם יהודי, לאומיות ועוד. בוויטבסק היה מועדון ששם נרשמו לחברים רק אצילים, ורק יחידי סגולה מתוך היהודים, כמו הרופאים וסוחרים ידועים, נתקבלו כחברים אליו. היחסים בין חברי המועדון היו בלי הפליה גזעית, אבל כשגברה האנטישמיות ב„ספירות העליונות", נהפכו בן לילה היחסים במוסדות. פעם, בשעת אספה אחת, נפלטו המלים: „היהודים הארורים" מפי רופא אחד. מיד קמו שני רופאים יהודים מפורסמים, ד"ר מיזל וד"ר וולקוביסקי (גיסו של הצייר מ. אנטוקולסקי), והכריזו בקול רם, בדפקם על השולחן: „גם אנחנו מאותם היהודים הארורים, אשר אתם רוצים להתקלס בהם. מצהירים אנו שאנו מתגאים בצור מחצבתנו". הדברים האלה עשו רושם עז ונתפרסמו בכל העיר.

לפתע פתאום התחילו לשמוע מהצעירים וגם מהזקנים שהתרחקו מן היהדות, דברים נלהבים על גאוה לאומית. בחוגי תלמידי הגמנסיות התלקחו ויכוחים סוערים על „נצח ישראל" ועוד. אבל כל אלה הדברים היו מופשטים, לא הורגש עוד לאן פנינו מועדות, האם מסתפקים בהשתדלות ליהנות מפרורים של זכויות מדיניות — לזכות להקרא בשם אדם והקלת הגזרות הרעות, מבלי לרדת לעומקו של המצב?

רק בחוגים מצומצמים נשמעו ויכוחים החודרים לעומק השאלה ונעשו נסיונות לתת פתרון עולמי לשאלת עם עולם. בוויטבסק גר אז מיכאל הלפרין, החלוץ הידוע של חובבי ציון. הוא נשא לו אשה בוויטבסק ובביתו היו מתאספים חוגי המשכילים. בחוגים אלה היו דנים לעתים קירובות בשאלת היהודים בכובד ראש. פעם, בהתלהבות הויכוחים, פנה רופא עינים אחד (אלישברג) למסובים בשאלה, האמנם אין אנו

מוכשרים ליסד מדינה יהודית? האין לנו כוחות שביכולתם להוציא את הרעיון הזה לפועל? אם נעורר את השאלה הזאת בעולם הרחב ודאי נמצא עזרה להתגשמות הדבר. דברים אלה נשמעו עוד לפני שהורגלנו לשמוע צלצולם ברבים. היה בהם משום חידוש רב, שהרי גם בעתונות, שבה כבר קראו לציון טרם נזכר הרעיון של מדינת יהודים. הוא הושמע רק בחוג צר, בעלותו של מיכאל הלפרין, החולם הידוע.

רוב עסקני הציבור לא חיפשו תרופות לאורך ימים, אלא דאגו לעזרת הפגועים. כל פעולות העזרה התרכזו בידי הועד המרכזי שנוסד בפטרבורג. ויטבסק, כעיר קרובה למרכז, שנציגה העסקן ר' זאב וולף כהן, שהיה מבקר לעתים קרובות את המרכז עפ"י הזמנת נשיא הועד, היה מוזמן לכל הישיבות של הועד, ובידו היו ידיעות ממה שמתהווה ומהנעשה בעולמנו, השקיע את עצמו והשפיע גם על אחרים להסיח את הדעת מ„הפטפוט" של חובבי־ציון. ויטבסק בעצמה נעשתה כעין סניף לועד ה„עוזרים", ואליה היו באים ומזדמנים לאספות עסקנים מפורסמים מעולם המעשה, להודע על המצב ולדון בשאלות העומדות על הפרק. לאספות אלה היו באים עסקנים טפוסיים כמו ר' הלל סלנטר — רב מאמצ'יסלב — שהתפרסם כאחד הרבנים הגדולים המשקיעים עצמם לא רק בהוראות אסור והיתר אלא גם בדאגות בצרתם של ישראל, ר' שלמה שמרלינג, עשיר מפורסם ממוהילוב, ועוד. פעם אחרי אספה כזו, שהשתתפו בה עסקנים מכל הסביבה, נסעו יחד ללובביטש לשם התיעצות עם האדמו"ר מהר"ש ז"ל (בנו של בעל ה„צמח צדק"). פשטו שמועות, שעל הפרק עומדות שאלות חמורות ורציניות. מהאספה הזו נסעו רובם לעיר המלוכה, ששם נקבעה אספה כללית של כל גדולי העסקנים מהמדינה. האוירה היתה מתוחה מאד, נודע באמת כי המצב המדיני קשה מאד בשבילנו ומטכסים עצות איך לצאת מן המיצר. האספה הזאת היתה סגורה בהחלט, מבלי שנתנו זכות כניסה אפילו לנציגי העתונות היהודית. באספה זו קרה מקרה מר, שהעסקן ר' שלמה שמרלינג, אחרי שדבר רתת על המצב, התעלף ומת משבץ הלב במקום. במלבושיו מצאו תפורים 10.000 רובלים שהקדישם לצרכי העזרה לנגועי המאורעות. סכום כזה היה נחשב בזמן ההוא כסכום גדול.

חיבת ציון ורעיון ישוב ארץ־ישראל חדרו לוויטבסק בכבדות. הצנור היחידי להתפשטות רעיון זה היתה העתונות העברית מהימים ההם: „המליץ", „המגיד" ו„השחר". מאלה היו בוויטבסק רק ל„המליץ" מנויים קבועים במספר לא רב. יתר העתונים במעט שלא נראו בכל העיר, ו„הצפירה" היתה בראשית ימי התנועה פסיבית לרעיון והסתפקה בסיסמה הידועה „אטו כולי עלמא לאוו חובבי ציון ננהו", זאת אומרת שיש להסתפק בשיטה הישנה של קופת ר' מאיר בעל הנס. מנויי „המליץ" היו ברובם מהמעמד הבינוני, שלא היתה להם שום השפעה על מהלך העבודה הציבורית. תנועת חיבת ציון לא לבשה צורה מוחשית, על החובבים דיברו כעל „מבלי עולם".

גם בין אלה שהתענינו בשאלה זו ברצינות, לא היה שום קשר אורגני וכמעט שלא ידעו איש את רעהו. לא נמצא איש ביניהם שיהיה לו העוז להכריז על תנועה זו ברבים, רק בלחש דיברו על כך, שבערים ובעיירות אחרות כבר עומדת

התנועה הזו ברומה של עולם, כגון בוילנה, בביאליסטוק, בקובנה ועוד. בין הצעירים בעיר לא היתה לגמרי שום תסיסה. אחדים, שהכירו בתנועה זו רוח של „תחית העצמות היבשות" במובן הלאומי, דיברו על כך בהחבא ולא נמצאו ביניהם פעילים, שיהיה בכוחם לארגן ארגון בר־קיימא.

ניצני התנועה באו לידי גילוי בעיר על ידי זה שבאזור השלישי נוסדה עפ״י יזמתו של מורה אחד חטין ספריה עברית. ספריה זו היתה קטנה בכמות ובאיכות ונמצאה בחדר קטן בדירתו הפרטית של המורה. שם היו נפגשים מבקרי הספריה, אחדים מבני עשירים שהתחנכו על ידי המורים. בספריה היו מאספים את החוברות של „השחר", „הבוקר אור", מהן שאבו את הידיעות על התנועה שסמולנסקין כבר היה בה אחד מראשי המדברים. זהו הגרעין הראשון של אגודת חובבי־ציון בוויטבסק.

חולשת התנועה נגרמה גם על ידי חילוקי הדעות בנוגע לשאלת ההגירה בכלל, להגר, או להשאר במקום? אפילו ה„ארז" בעל „המליץ", שהיה מן הראשונים שנתן מקום בעתונו לתנועה, פסח על שתי הסעיפים ולאלה שפנו אליו בשאלה להגר ולאן? השיב בקצרה: „עוד לא החלטנו בעצם על דבר שאלת ההגירה בחיוב, בכל זאת נותנים אנו את הבכורה לארץ הבחירה". בוויטבסק, שלמעשה לא נתעוררה בה שאלת ההגירה, עמדה השאלה לדיון רק להלכה, ובקשיים מרובים נתקלו חובבי ציון גם מצד הדתיים, שראו בה מעין „דחיקת הקץ", וגם מצד האינטליגנציה, שאפילו הסופות והרעמים לא הכניסו בלבם הרהורי־תשובה רציניים ולא התעמקו בדיון השאלה מצדה הלאומי. הצעירים שבהם דבקו בתנועות המהפכניות, ברובם לתנועה הס. ר.־ית. עד כמה ששאלת ארץ־ישראלי היתה רחוקה מלבם אפשר לדון מעובדה זאת: אנ־סקי (ש. ז. רפופורט), שהיה אז צעיר לימים וכבן משפחה מסור־תית שהתחנך על ברכי הדת והמסורת, היה עוד שומר אמונים והיה בא להתפלל יום־יום בביהכנ״ס החבדי הישן. אף על פי שידוע היה כבר שנתחמץ והשאלה הס. ר.־ית כבר הסעירה את לבו, היה בא בשיח ושיג עם הצעירים שבבית הכנסת רק על שאלות סוציאליות כלליות.

השבלים הבודדות של חובבי ציון תפסו את התנועה בכל עומקה, בשבילם לא היה הדבר הזה רק שאלת הגירה גרידא, שאלה שהזמן גרמה, אלא דנו בה כשאלה מרכזית לאומית בחיי העם, רוחנית־מוסרית ומהפכנית, שצריכה להביא לידי שינוי ערכין בכל מקצועות החיים החברתיים.

בשכנות אחד הצעירים שנתפס לתנועת חיבת ציון גר צעיר אחד, אכסטרן, בעל כשרונות יוצאים מן הכלל, ממשפחת ברנשטין, נכד הרב ר' שמואל אביגדור בעל המחבר „תוספת בכורים", שהיה רב בערים שקלוב וקרלין. הצעיר הנ״ל כבר נתפס לתנועה המהפכנית, ואליו היו באים תלמידי הגימנסיה היהודית לעתים קרובות לשם ויכוחים בעניני התנועה. הצעיר השני שתנועת חיבת ציון לקחה את לבו שבי היה בא אתו בדברים על התנועה המהפכנית, מהותה, שאיפותיה ומגמותיה. פעם פנה הצעיר חובב ציון אליו בשאלה זו: הלא אתם עסוקים בתיקון העולם ויודעים ליצור דרכים חדשות לשפר את מצבם של ההמונים כדי שיבוא שינוי רדיקלי בחיי כל

העמים. הלא יצטרכו לפי שיטתכם להרוס מתחילה את אשיות הכלכלה ולבנות תחתיהן חדשים, הלא בהרבה, הרבה יוקל הדבר הזה, לפי דעתי, אם תקחו לדוגמא את העם העברי, שמצבו הכלכלי מרחף באויר, ללא בסיס ממשי, ותביאו אותו לארצו ארץ־ישראל, שהיא במצב של שממה ולא נושבת. שם יעלה ויצליח הנסיון הזה וישמש למופת לכל העולם כולו, כי לא יצטרכו לסבול מהקשיים של מצב הבינים — המעבר ממשטר חברתי מסוים למשטר חברתי אחר. תהליך זה יהיה כולו בנין ולא הרס. שיחה זו ארכה שעות אחדות במשך הלילה. למחרת בבוקר השכים ברנשטין ובא לחדר הצעיר ואמר לו בזו הלשון: „היודע אתה, שבגלל הצעתך אמש נדדה שנתי מעיני כל הלילה? הרבה, הרבה חשבתי ומצאתי כי הרבה הרבה מן האמת יש בהצעתך זו". גורלו של ברנשטין זה נעלם. הוא היגר מוויטבסק ולא נודעו עקבותיו. מאז היתה למלה בחוגים הציוניים: „לא תתעב אדומי כי אחיך הוא" (דברים כ״ג ח'), זאת אומרת, שגם המהפכנים היהודים האדומים יהודים הם בנפשם.

במצב בזה נמצאה תנועת חיבת ציון בוויטבסק בשנות תרמ״א—מ״ב, שנים שהמצב הכללי של היהודים בה היה מתוח מאד. לאחר פרעות באלטה, שבהן היו גם רציחות ולא שוד בלבד, נזדעזע העולם הגדול, עד שמצאה הממשלה לנכון לפטר את המיניסטר איגנאטייב ובמקומו בא הגרף טולסטוי. צעדו הראשון היה להשקיט את הרוחות הנסערים ונתפרסמה פקודת הקיסר בלשון נמרצה — למנוע בכל תוקף שלא יתחוללו פרעות ביהודים. האחריות הוטלה על המשטרה המקומית ועל שרי הפלך. פקודה זו נתפרסמה לא רק בעתונים, אלא הדביקו אותה בכל עיר ועיירה בכל רוסיה במקומות הנראים לעין. בוויטבסק הדביקו את הפקודה הזאת לפי פקודתו של שר הפלך פון־זואל רק בשני מקומות, מבלי שניתן לה פרסום רחב, וטעמו ונימוקו „הלא אצלנו שקט וההמון איננו יודע כמעט מכל אלה הפרעות ולמה לתת לו חומר כזה, שידע לו שיש פרעות ברוסיה".

פרסום פקודה זו השפיע לטובה על מהלך־הרוח של היהודים והיתה הרווחה פורתא מהמתיחות הגדולה ששררה בימי איגנאטייב. בעלי דמיון כבר החלו לחלום על שינויים לטובה במצב הכללי. ביום שנתקבלה הידיעה על פיטורי איגנאטייב ועל פרסום פקודת הקיסר, נערכה אצל אחד מנכבדי העיר ברית מילה, ומכיון שלברית מילה זו הוזמנו כל ראשי העיר ועסקניה, נוצל מאורע פוליטי זה לשם נאומים גדולים. גם הרב גיטלסון, ששימש במשרת „יהודי מלומד", נאם נאום גדול מעין המאורע. הדבר התפרסם בכל חוגי העיר. רבים האמינו שהגיעה כבר תקופה של גאולה.

היחידים שהביטו על הדברים בעין פקוחה היו רק מתי המעט „החולמים". כעבור זמן־מה התפכחו גם העסקנים הרציניים משכרון התקוות. אמנם חדלו הפרעות, אבל התעמולה הארסית בעתונות התגברה והשיטה של חקיקת חוקי עמל נגד היהודים לא השתנתה, עד שהכל באו לידי הכרה ברורה, שאין הדבר תלוי בחילוף המשמרות במיניסטריון. התעמולה לטובת הרעיון של חיבת־ציון גברה בעתונות העברית וגם בחלק של העתונות הרוסית־העברית הלאומית. גם בוויטבסק,

כמו בכל ערי רוסיה, התעוררו ויכוחים בחוגים השונים אבל לידי דברים ממשיים לא הגיעו. קשה היה לארגן קשר אורגני בין הדנים והמתענינים בשאלה זו. האינטליגנציה בכללה היתה רחוקה משאלות אלה, אפילו המצב הקשה והעגום של המוני בית ישראל לא הספיק להפיג מהם את שכרון החלומות של שנות השבעים. הדתיים מצדם קפאו על שמריהם באמונתם החזקה, כי אסור לדחוק את הקץ... ובוויטבסק, שברובה היתה נתונה להשפעת אדמורי החסידים, קשה היה להחדיר לתוך הלבבות את הרעיון על שיבת ציון בידי אדם. אמנם לפי מכתב הרב ר' דב זאב קאזאווניקאוו, שהיה אחד הרבנים הגדולים מעמודי החב"דיות ויד ימינו של האדמו"ר מהר"ש ז"ל, שנתפרסם בספר „שיבת ציון", שהופיע ע"י א. י. סלוצקי הי"ד — יוצא, שהאדמו"ר מהר"ש אמר לו בזמן ביקורו האחרון אצלו בשנת תרמ"ב, שהחליט לרכוש נחלה בארץ־ישראל ולעלות עם משפחתו. החלטה זו לא התגשמה כפי הנראה מסיבת פטירתו הפתאומית בחודש תשרי תרמ"ג. אבל הקנאים שלחמו נגד רעיון שיבת ציון, העלימו את הדברים האלה מהציבור. בנו ממלא מקומו — רש"ב ז"ל נתפרסם במכתבו נגד התנועה הציונית. מובן, שבאוירה כזו קשה היה למצוא נתיבות ללבות ההמונים וליצור דברים ממשיים בענין התגשמות רעיון ישוב ארץ־ישראל. אמנם, קרו גם מקרים בודדים שהוכיחו, שהרעיון כשהוא לעצמו נקלט בלבות יחידים בעלי השפעה. בשנת תרמ"ג עלה לארץ־ישראל מוויטבסק ר' משה ויטנברג, אחד העשירים המפורסמים בעיר. הוא העביר לארץ־ישראל את כל הונו שעלה אז לסכום של 700,000 רו"כ במזומנים, בנה שכונה בירושלים, אלו הם בתי ויטנברג בירושלים עד היום. הלעיזו בעיר שהיה גורם אחר לעליתו זו, הוא התעסק בעיקרו בפעולות הבורסה ברכישת פקדונות של מניות ונירות בעלי ערך ממשלתיים. ומסיבת גנבה בזמן זה בגנזי המלוכה בעיר הבירה, שנגנבו הרבה ניירות ערך, ניתן צו חשאי לערוך חיפושים אצל כל המתעסקים בפעולות אלה בכל הארץ. החיפוש אצל ויטנברג נערך בשעה מאוחרת בלילה. שר המשטרה בעצמו עמד בראש הבולשים, פשפשו בכל ארונות הבית. מכיון שבזמן זה עוד לא היה בוויטבסק מוסד בנקאי גדול לשם שמירת הון — נמצא כל הונו בביתו. אחרי שהוציאה המשטרה את כל ניירות הערך והתחילה לבדוק בהם, נדהמה למראה עיניה מגודל הסכומים שנמצאו אצלו. מספרים, שכאילו באותו הרגע ממש החליט במעט לעקור את דירתו לחו"ל מפחד התנפלות שודדים, מפני שנתפרסמה בכל העיר פרשת עשרו. אבל בכל זאת יש לייחס לעליה זו גם את השפעת ההחלטה של הרבי מלובביטש מהר"ש, שלא יצאה לפועל מכיון שוויטנברג היה מחסידיו המובהקים ובודאי התיעץ עם הרבי לפני עשותו את הצעד הזה. עליתו לארץ־ישראל עשתה רושם רב בעיר, אם כי לא נחשב בין נדיבי הלב ביותר, אבל היה עסקן ציבורי ובעל השפעה רבה בעניניה הציבוריים של העיר. והרבה דברים היו נחתכים על פיו. הוא יסד בוויטבסק בית טבילה משוכלל והקדיש את ההכנסה לצרכי ציבור, אבל לא הצליח במפעלו זה; מעין המים נמצא דלול וכמעט שחדלו מלבקר את מקוה המים הזה.

אתו יחד עלה לארץ־ישראל צעיר אחד, יצחק קמיניץ, בן למשפחה כבודה, שהיה נחשב בין משכילי העיר, אבל היה סגור בד' אמותיו וקשה היה לעמוד על טיבו ותפיסת עולמו. היה חשוד קצת בדעות חפשיות, אבל בארץ־ישראל שינה לגמרי את אופן חייו וגם את שם משפחתו ל ח ג י ז. עשה עושר בעסקיו המרובים וקנה לו שם גדול בעולם המסחר והמעשה. הוא היה בין האפוטרופסים שוויטנברג מנה אותם על רכושו אחרי מותו, מסיבת היותו חשוך בנים.

עוד איש אמיד אחד עלה לארץ־ישראל בהשפעת מכתבי וויטנברג מעירנו, זהו מר לוי יצחק אידלסון, שהתישב בירושלים (הוא אבי מר שמואל אידלסון מת"א).

בין אחדים מצעירי ויטבסק חובבי ציון התעוררה השאלה איך ליצור מסגרת ארגונית לשם הפצת הרעיון בכל חוגי העיר ובעיקרו בין ההמונים הרחבים. בכל מאמציהם בנדון זה לא הוציאו את רעיונם מהכוח אל הפועל, אם כי במדה ידועה נתן להם הדיון את האפשרות להוסיף חברים לדעה מבין השכבה האינטליגנטית; אחד מהסוחרים הנכבדים בעיר, איש משכיל, יליד וילנה, תורני מפורסם מר שמואל השיל ברון, החזיק בידם ואמצם, אבל לידי מעשה ממש לא הגיע הדבר. קשה היה להבקיע פרץ במבצרים הדתיים, זאת אומרת בבתי הכנסת, שכולם היו מושפעים ממתנגדי הרעיון הזה. בכל זאת לא התיאשו הצעירים ולא הניחו את נשקם. חלק מהם, ממתפללי בתי הכנסת הקבועים ניהלו בחרוף נפש תעמולה בין המתפללים. ביחוד נעזרו בהרבה על ידי המטיפים שהתחילו לבקר את ויטבסק. היו מקרים רבים שהמלחמה היתה נטושה נגד גבאי בתי הכנסת לשם קבלת רשיון בשביל המטיף לנאום שם. ביחוד קשתה המלחמה בבית הכנסת הגדול זאהאריע, שנחשב לבית כנסת מרכזי, והיה כולו נתון להשפעת העסקן הידוע ר' ז"ו כהן, שלמד שם את שעורו בגמרא בין מנחה למעריב, הזמן המתאים להטפה בין ההמונים, ולא נתן בשום אופן למטיפים של חובבי ציון להטיף מעל הבמה בזמן זה. אבל הפצת הרעיון בכללו והשפעתו בין ההמונים הביאה לידי זה, שגם זקן זה נוצח והוכרח להעביר את שעורו לחדר צדדי שעל יד בית הכנסת, כדי לתת את האפשרות למטיפים להטיף מעל במת בית הכנסת.

התקדמות גדולה להתפשטות הרעיון ניתנה על ידי ביקורו של אביר המטיפים בימים ההם, ר' חיים זונדל מכבי בוויטבסק, הוא היה בעל כשרונות נפלאים והצטיין במיוחד בכשרון ההטפה. הוא שהה בוויטבסק שני חדשים (אלול ותשרי) ובזמן נאומיו מדי ערב בערב, היו בתי הכנסת מלאים וצפופים מקהל מגוון מכל חוגי הישוב. הוא היה מאריך בנאומיו שעות רצופות, לפעמים גם כשלוש שעות. דבריו היו עושים רושם רב על השומעים שהיו יוצאים מוקסמים מאספות אלו, ודוקא המבצר החזק ביותר של מתנגדי התנועה (בית הכנסת הגדול דזאהאריע) „נלכד ברשתו". כמעט כל דרשותיו היו בבית כנסת זה. אם כי רוב דרשותיו היו לפי רוח המצב בזמן ההוא, ואת הרעיון של חיבת ציון הבליט דרך אגב ולא הוציא את השם מפורש, היה מצליח להקרין את אור הרעיון ולהחדירו אל לבבות השומעים.

שני חדשי תעמולה אלו נחרתו בלבבות ההמונים. גם

מהעיירות שבסביבת ויטבסק היו באים במיוחד כדי ליהנות מדרשותיו. גם זמן רב אחרי נסיעתו מוויטבסק, עוד היה הקהל נתון לרושם הכביר של דבריו הנמרצים, שנכנסו ללבם. באותו זמן נתפרסמו כרוזים בחתימתם של גדולי הדור הגאונים המפורסמים: הנצי״ב מוולוז׳ין, ר׳ מרדכי אליאשברג ור׳ שמואל מוהילובר על העמדת קערות בערב יו״כ בכל בתי הכנסת לטובת ישוב ארץ־ישראל. לעבודה זו התמסרו הרבה צעירים בעיר, שעבדו בחריצות מיוחדת בכל בתי הכנסת והתפילה. בכל בתי הכנסת והתפילה היו מנדבים בעין יפה לטובת זה, עד שלא נמצאו כמעט מסרבים. גם הרעיון של אתרוגי ארץ־ישראל לקח את לב חלק גדול מהתושבים וכמעט שלא נמצאו מתנגדים לדבר זה, בפרט אחרי הפרעות שערכו היונים ביהודי קורפו — מרכז האתרוגים. ויטבסק, שהיתה ידועה אז כמרכז חשוב למכירת אתרוגים בשביל כל הסביבה, עזרה לא מעט, תודות לחובבי הרעיון הארצישראלי שבה, להפצת אתרוגי ארץ־ישראל בין יהודי הסביבה. אחד מהסוחרים המפורסמים בענף זה, ר׳ הלל ריבלין, שהיה נוסע בכל שנה לטרייסט לשם קנית אתרוגים ולולבים בממדים גדולים בשביל חלק גדול של יהודי רוסיה, שינה את מקום מרכולתו בהשפעת התעמולה הזאת לטובת אתרוגי ארץ־ישראל ונסע לארץ־ישראל להתקשר עם אנשי המקום לשם הספקת אתרוגי ארץ־ישראל לרוסיה. גם חסידי חב״ד, שהיו תמיד מהמהדרים בקנית אתרוגי ינובה וקלברה (גנואה) בהתאם למסורת שבידם מפי האדמו״רים, התחילו בחלקם לבכר את אתרוגי ארץ־ישראל על אחרים.

אם כי רעיון חיבת ציון הספיק להכות גלים גם בוויטבסק, והרבה מתושבי העיר התיחסו לרעיון ברצינות, לא נמצאו אנשים פעילים בעלי מרץ שיעלה בידם לייסד אגודה לשם הוצאה לפועל פעולות ממשיות בענין ישוב ארץ־ישראל. בה בשעה שבערים אחרות נוסדו אגודות כאלה, כמו בוילנה, ביאליסטוק, מינסק ועוד. בנדון זה פיגרה עירנו ביחס ליתר הערים. הסתפקו רק בדיונים עיוניים ומשפטיים גרידא. מצב זה התקיים עד אשור הועד האודיסאי על ידי ממשלת רוסיה (1890). המורשה הראשון בויטבסק של הועד האודיסאי היה עמנואל סולוביי, צעיר תרבותי ומסורתי ממשפחה עשירה. הוא השתדל הרבה להרחיב את פעולות הועד, היה מסובב מבית לבית לשם סיפוח חברים תומכים לועד, הקדיש לפעולות הועד זמן רב בנאמנות יוצאת מן הכלל ובמידה ידועה הצליח בעמלו ורכש הרבה נפשות למפעל. אבל התעוררות יותר מוחשית גרמה ההגירה ממוסקבה בזמן הגרוש ואחריו. התישבו בוויטבסק הסופר העברי ראובן בריינין ואתו הרבה צעירים פעילים שבאו ממוסקבה, בתוכם גם הסופר דוד פינסקי (אז עודנו צעיר לימים, אבל קנה לו כבר שם בכשרונותיו המרובים), אמסטרדם גיסו של בריינין (מהנלהבים והמסורים לרעיון חיבת ציון) ועוד. בית ראובן בריינין היה האכסניה לתורת חיבת ציון. בבית זה היו מתאספים כל טובי הצעירים שהתענינו בשאלות הלאומיות, הספרות והדיבור העברי. בריינין לא הסתפק באספות ביתיות, אלא התחיל בתעמולה גם בבתי הכנסת. אולם עם זה התגברה גם ההתנגדות לרעיון, בעיקר מצד החוגים הדתיים. פעם, בזמן שהוזמנה אספה רבה לבית

הכנסת הגדול בזאהאריע שבריינין עמד לנאום בה וקהל רב התאסף לשם זה — התפרצו הקנאים ולא נתנו לו לנאום. בתור תוצאה מהפרעות האלו היה הכרח לבטל את האספה. הדבר גרם לידי התרגשות הרוחות בעיר, ואחדים מהנוער ומהאינטליגנציה שכבר נהו אחרי הרעיון של חיבת ציון יצאו במחאה חריפה נגד אמצעים פסולים כאלה. רדיפות אלה הביאו לידי פרסום גדול ולידי הרחבת החוג של אוהדי הרעיון. כמעט פעמיים בשבוע היו מתאספים כל טובי הנוער והחוגים המשכילים בבתים הפרטיים לשם ויכוחים עיוניים. בפגישות אלה היו משתתפים לא רק חובבי הרעיון אלא גם מתנגדים ובעיקר השמאליים שנלחמו ברעיון של חיבת ציון. אבל הנצחון היה תמיד לטובת הרעיון שהמרצה הראשי בריינין היה מגן עליו ומנצח נצחון גמור את יריביו.

מדי שבת בשבתו היו מתאספים לביתו לשם הרצאות וויכוחים על נושאים לאומיים, על הארץ והשפה. תקופה זו היתה התוססת ביותר בוויטבסק העיר. נוסד ה„חדר״ המתוקן על ידי המורה מאיר מרגרגוט וגם מורים פרטיים אחרים התחילו ללמד את השפה העברית ולהפיצה. צעיר אחד בשם מלכין פתח ספריה עברית מיוחדת לנושא של חיבת ציון. לספריה זו היו מזדמנים הרבה צעירים. נוסף לזה התארגן חבר מרצים שהיו מופיעים לפני הקהל במסיבות שונות והיו מפרסמים את הרעיון בהטפתם. ביניהם הצטיין סטודנט מהפקולטה היורידית בשמו פרוסקוב, שהיה אחד המרצים החשובים בשאלה זו. על ידי בריינין שהתעסק בהוראה (שעורים פרטיים) בבתי עשירים, חדר הרעיון ורכש לו נפשות בחוגים האלה.

בריינין היה מתנגד חריף לדיבור ולשימוש באידיש והיה מבכר עליה את השפה הרוסית. בשטח זה פרצו חכוכים בין החובבים בעצמם. נמצאו הרבה, שצדדו והכירו בחשיבותה של השפה המדוברת והשפעתה הרבה שיש לה על ההמונים הרחבים, ולפי השקפתם אין לראות אותה כאויבת לשפה העברית ולחשוש ל„שפחה כי תירש את גברתה״. על בסיס זה נגרמו חילוקי דעות וניגודים רציניים, אבל המצדדים בזכות השפה העממית היו קנאים נלהבים גם להפצת הדיבור העברי, ולמעשה היו הם החלוצים להפצת צלצול השפה העברית בראש כל חוצות.

יחסו זה של בריינין לשפה העממית היה מוזר במקצת. הוא בעצמו חונך בשפה זו, ולפי תפיסתו הסוציאלית היה קרוב מאד להמונים. החוגים האינטליגנטיים נקטו בלי כל היסוסים בשיטתו של בריינין ורוב הויכוחים והשיחות היו על טהרת הלשון הרוסית, והשימוש למעשה בדיבור העברי התנהל בכבדות, ומלבד בריינין בעצמו התקשו גם החסידים הנלהבים לעברית להביע את הרהורי לבם בשפה והוכרחו להסתייע ברוסית או באידיש. רובם השתדלו לבכר את האידיש. לבסוף נאלץ גם בריינין בעצמו להכיר בצדקת מתנגדיו והיה מדבר באידיש עסיסית־ספרותית והוא גם העשיר אותה אחרי כן במאמרים ספרותיים חשובים.

ישיבתו של בריינין בוויטבסק השפיעה הרבה מאד להרמת קרנם של הערכים הלאומיים, של חיבת הארץ והשפה. הרבה שיחות והרצאות הוקדשו גם לנושאים כלליים, מדיניים

וסוציאליים, באמשטרדם ניכר היה הגורם הסוציאלי ונטיה לשאלות סוציאליות כלליות. עד שחדל מלהתעסק בשאלות הלאומיות העיקריות. הוא היה נואם מצוין ונלהב בשפה הרוסית ובאידיש. פינסקי התעסק ברובו בנושאים ספרותיים, ושיחותיו באידיש עסיסית משכו את תשומת לב השומעים. חלק מהאינטליגנציה, שהשתתפו בחוגים אלה, התקרב גם להשקפות הדתיות. למרות שהיו זרים לגמרי לשאלות אלה והביטו עליהן כעל שריד ימי הביניים שינו לגמרי את השקפתם ונפגשו עם החברים הדתיים ברגשות אחוה. כי הבינו איש את רעהו. בנידון זה שימש בריינין למופת בהתנהגותו. הוא היה זהיר מאד בנימוסיו ובדיבוריו וכבד את כל השקפות הנוכחים.

בריינין ישב בוויטבסק בשנתיים לערך (שנות תרנ״א—נ״ב). מצבו החמרי לא השתפר בוויטבסק, ואז החליט לנסוע להו״ל לשם השתלמות בלימודים. אחרי עזבו את העיר נשארו היסודות הלאומיים בבחינת גחלים עוממות. לא נמצאו האנשים שביכלתם להלהיב את השלהבת. רק בימים הראשונים של הופעת הרצל, היו רוב החברים מחובבי ציון הותיקים, שהוציאו מחביון לבם את הרעיון וראו בציונות המדינית המשך והתפתחות טבעית להכשרת הבסיס של תקופת „חיבת ציון״.

בחוגים של חובבי ציון בוויטבסק נמצאו אנשים דתיים חשובים ומפורסמים במסירותם לדת, שהכרתם הדתית היתה למעלה מכל פקפוק אפילו אצל אנשי החב״ד. ודווקא מהחוג החב״די הזה יצאו תועמלנים לציון שהתווכחו מנקודת השקפה חבדית, ובהתלהבות חסידית מיוחדת במינה הקרינו את אור התנועה והסבירו את האיר הגנוז בה בכל המובנים בין בחומר ובין ברוח. טיפוסים כמו לייב באגר ויצחק רוזט, שהיו מפורס־מים כאנשים תורניים ובעלי משקל בעמדתם הציבורית, באו מחוגי החסידים. לייב באגר היה בא בקשרים מהודקים עם אנשי המסחר והמעשה, וכחסיד חב״די התמסר לעבודה זו שהיתה אצלו בבחינת „קדש קדשים״ ובעוז רוח לחם למען התנועה. הוא היה בעל כשרונות יוצאים מהכלל, והשפעתו היתה רבה בין כל החוגים.

מלבד אנשי רוח כמו בריינין וסיעתו באו לוויטבסק אחרי גרוש מוסקבה גם אנשי מעשה מעולם המסחר והתעשיה שהיו קרובים לתנועת חיבת־ציון. החשוב ביניהם היה שמעון יחיאל וליקובסקי, שהיה גם במוסקבה מעסקני חובבי ציון ובוויטבסק התחיל לחתפרסם בעבודתו למען ארץ־ישראל בשנת תרנ״ג—נ״ד. אחרי שהמורשה הראשון מוועד האודיסאי מר עמנואל סולוביי עזב את העיר ועבר לבוברויסק, מילא וליקובסקי את מקומו. בעבודתו גדלה ההכנסה של הועד האודיסאי בוויטבסק והתנועה בכלל קיבלה בוויטבסק תודות לעבודתו זו את צורתה המגובשת והיציבה. לווליקובסקי היו קשרים גם עם החוגים הדתיים וגם עם חוגי האינטליגנציה. הוא בעצמו היה איש דתי. ביחוד התקרבו אליו הרופאים ד״ר אברהם קורלצ׳וק, ד״ר מרדכי ליברמן, ד״ר האמבורג ועוד. מאלה הצטיינו ד״ר ליברמן בנאמנותו ובמסירותו לדת ולקניניה באופן יוצא מן הכלל וד״ר קורלצ׳וק בעל הכשרונות המצוינים, שגם הוא היה קרוב לדת בהשקפותיו ובמסירותו לרעיון של חיבת הארץ. בתחילה היו שני אלה בודדים. שמם לא נתפרסם בין חוגי החובבים בוויטבסק ועמדו כאילו מרחוק

לתנועה, מסיבת היותם אנשים חדשים, שזה מקרוב באו.

ד״ר ליברמן היה יליד שקלוב ושם משפחתו האמיתי הוא — מיציק. אביו היה איש דתי, אבל לא מנע מבנו גם לימודים כלליים. כשהגיע לגיל 13 התחנך על ידי הרב ר׳ וולף רקובר בשקלוב (בזמן זה שימש בתור רב בשקלוב הרב הגאון ר׳ י. ל. דיסקין שעלה אחרי זמן לא״י וידוע בשם הרב מבריסק). כל ימיו היה ד״ר ליברמן קורא לו בשם מורי ורבי ותמונתו היתה נגד עיניו ולא זזה מעל שולחנו. גם בזמן שכבר התפרסם בתור רופא חולים מומחה היה כרוך אחריו ומסתופף בצלו. הוא התפרסם בציבור הרחב באהבתו ובמסירותו לכל קניני האומה במובן הרחב ביותר. הוא גמר את הגמנסיה בהומל כאכסטרן. במסירות נפש מיוחדת שמר על קדושת השבת גם לאחר שנכנס לאוניברסיטה בחרקוב. הוא הצטיין בידיעות השפות העתיקות, בחריצותו ובהתמסרותו לכל ענפי המדע, עד כי הרקטור של האוניברסיטה בחר בו כמורה ומחנך לבנו, והביט עליו כעל איש קדוש. מספרים שפעם הוזמן לבית הרקטור למסיבה משפחתית. מובן, שגם שם התנהג במסירותו הדתית ולא רק שלא הביא אוכל לפיו אלא גם לא שתה יין. הרקטור פנה אליו בשאלה „האם עד כדי כך״? ותשובתו היתה: „כי מיום שחרבה עירנו עלינו להסתייג ממנעמי החיים״. תשובתו זו מצאה חן מאד בעיני הרקטור והתחשב עם השקפתו זו, שראה בה נאמנות יסודית בלי שום צביעות. גם התנהגותו בתור רופא היתה מוגדרת בחומרות רציניות, לא חילל את השבת בכתיבה ובנסיעה, אם כי היה מסור למקצוע שלו בכל לבבו ונפשו והביט על עבודתו כמו על דיני נפשות והקל לאחרים בלי שום סייגים במקום שהחמיר לעצמו. למרות פרסומו בוויטבסק בתור אחד הרופאים היותר טובים, שהיתה לו עבודה מרובה וחולים נהרו אליו מכל קצוי העיר, בכל זאת לא פרש ממשנתו, ומצא לו אפשרות לקבוע בכל יום זמן ללמוד וללמד תורה ברבים. יחסו לסובלים ולנדכאים היה יחס עדין ואצילי. במקרים רבים היה רופא בחינם והיו גם מקרים של „מתן בסתר״. אחרי בקרו את החולה ובהרגישו שהמצב החמרי חמור, היה מחזיר בצנעה את דמי הביקור בצירוף הוספה. וכשיצא מן הבית היו מוצאים תחת הכר של החולה את הכסף. פגישה מקרית עם אחד מחובבי־ציון בוויטבסק הביאה לידי כך שנהפכו לאחים ורעים נאמנים לכל ימי חייהם: האיש היה בעל בית חרושת בקצה העיר, וקרה מקרה שאחד מהפועלים שגר בבקתה בחצר בית החרושת, נוצרי, חלה באופן רציני מאד במחלת הקיבה. אשתו הבהילה את הד״ר ליברמן לביקור. הוא בא לבקתה, שהיתה ד׳ על ד׳ במצב עזוב ומוזנח, וטיפל בחולה שעה ארוכה, כי החולה שסבל ממחלת השתיה הותקף על ידי דלקת מסוכנת בקיבה. בעל בית החרושת שהיה מוכיח תמיד את הפועל ואת אשתו על שאינם נזורים מ„הטיפה המרה״ ומבזבזים עליה את כל כספם, פנה באותו מעמד לאשת החולה ואמר לה „הרואה את את תוצאות התנהגותכם זו? שאין בידכם כרגע אף פרוטה לפורטה, בזמן שהנכם נזקקים לעזרה רפואית ולשלם לרופא בעד הטיפול הזה שיעלה בודאי לסכום הגון״. אחרי גמר הטיפול, כשד״ר ליברמן יצא החוצה, פנה בעל בית החרושת אליו ורצה לשלם לו בעד הביקור, אבל ד״ר ליברמן הסתלק ולא קיבל את הכסף.

למחרת בבוקר, התגברה המחלה ואשת החולה הבהילה שוב את ד״ר ליברמן ותוך דבריה אמרה לו שבודאי שילם לו בעל בית החרושת בעד טרחתך מאתמול. הד״ר ליברמן לא השיב לה בנידון זה ולא כלום, בא תיכף לחולה, בדק אותו ובא לידי מסקנה שיש הכרח להעבירהו מיד לבית החולים ולהוציאו מהבקתה. כשיצא מהבקתה פנה לבעל בית החרושת

בפנים נזעמות ואמר לו „איך הרשית לעצמך לרמות את האומללה הזאת בדבריך ששלמת לי בעד הביקור, בו בזמן שאנכי זהיר במקרים באלה לקדש את השם ואתה לא התחשבת בזה״. בעל בית החרושת התנצל שנתכוון לטובה ומאז התקשרו שני האנשים הנ״ל בברית נאמנה ומסורה ובקשרי ידידות מעין אהבת דוד ויהונתן.

קבוצת ציונים פעילים בוויטבסק ב־1918

יושבים (מימין לשמאל): 1) משה ויינברג, 2) שלום־נח גאלוסקר, 3) הרב יוסף־אלחנן מלמד, 4) ד״ר מארק ליברמן, 5) זליג ביילין, 6) משה סלונים.
עומדים: 1) מאיר־נח זביריב, 2) זלמן יעקובסון, 3) אהרן־יצחק בוים, 4) זאב כהנוב, 5) צבי מאירוביץ, 6) חיים־ישראל זאַכס, 7) יצחק פקלר, 8) אלתר מגרגוט.

ע״י התענינות ד״ר ליברמן בתנועת חיבת ציון בא בקשרים ידידותיים עם ד״ר קורלצ׳וק. זה האחרון היה בעל כשרונות יוצאים מן הכלל, מחוץ למומחיותו במקצועו בתור רופא היתה לו גם גישה פילוסופית עמוקה לדת ובגלל זה התקשרו אחד לרעהו, ועל בסיס מוצק זה התמסרו שניהם לעבודות ציבוריות. מובן שאבן הפנה היתה עבודת חיבת־ציון ובכללה שאלת החינוך. החינוך עמד במדרגה נמוכה. השיטות הישנות של ה„חדר״ והישיבות שלטו בכל תקפן. המלמדים וראשי הישיבות לא זזו ממושגיהם העתיקים וקשה מאד היה להחדיר קרן אורה לפי מושגי העת החדשה. אבל הודות למסירותם הנפשית לקדשי האומה ולקניניה, עלה בידי שני הרופאים לרכוש את לבבות המלמדים וראשי הישיבות ואת אימונם לתיקונים הזהירים שהוצעו על ידם. הם נענו להזמנתם להופיע בהרצאות שסודרו על־ידם באופן שיטתי על נושאים חינוכיים. פעם באספה רבה, שהוזמנו אליה כל המלמדים שבעיר, הציעו המרצים לפניהם את תכנית הפעולה. כמובן, שנמצא חלק מבין הנאספים שהתנגד בכלל לשיטות החדשות לפי הסיסמה הידועה „החדש — אסור מן התורה״, ביחוד בנוגע ללימוד תורה, שאסור לנו לנגוע בקוצו של יוד ולשנות מהדרכים והשבילים שסללו לנו מורינו ורבותינו מהדורות שקדמו לנו. הד״ר קורלצ׳וק קם ויצא בנאום מלא התלהבות על מצבנו בכלל ולאור זה עבר לשאלת החינוך והסביר לאיזה אסון נגיע אם לא נכשיר את עצמנו לקראת שינויים הדרגתיים בדרכי החינוך. ביחוד הדגיש את שאלת חיבת־ציון, הבהיר לפניהם את עתיד התנועה הזאת, שהיא היא השאלה המרכזית בכל חיי היהודים. ודוקא מבחינה דתית מוכרחים אנחנו לחנך את הדור וללבן בפניו את השאלה הזאת בכל היקפה. דבריו אלו שיצאו מלב חרד ודואג לעתיד האומה נכנסו ללבות ולאזני הנאספים והחליטו ליסד אגודה מקצועית שתתעסק ברצינות בשאלות החינוך, לחפש דרכים איך להגשים בחיים את כל השינויים העלולים לשנות את גורל העם ע״י שינוי דרכי החינוך. מובן, שלא כולם הסכימו לדעותיו, אבל החלק הער והפעיל התחיל להתענין בשאלות אלו בכובד־ראש.

עבודת חיבת־ציון הכללית בוויטבסק היתה כמעט כולה מרוכזת מסביב לביתו של וליקובסקי מורשה הועד האודיסאי, ששם היו מתאספים כל החובבים והיו דנים באיזו צורה

קבוצת ציונים פעילים בוויטבסק ב-1918

יושבים (מימין לשמאל): 1) שמואל־ליב גילקין, 2) שלום־נח גאלוסקר, 3) ד״ר מארק ליברמן, 4) ברוך רץ, 5) משה סלונים, 6) זליג שניאור, 7) גופנברג.

עומדים (מימין לשמאל): 1) משה וינברג, 2) שמואל שניאורסון, 3) חיים־ישראל זאכס, 4) ..., 5) שפרה ילינסון, 6) ישראל ילינסון, 7) מרדכי חייקין, 8) מאיר־נח זבריב, 9) זליג ביילין.

להרחיב ולהגדיל את הפעולות, אבל למעשה הסתפקו רק ברכישת חברים תומכים בועד האודיסאי. בנידון זה היה מר וליקובסקי פעיל מאד. עבודה זו היתה אצלו עבודת קדש. הוא הצליח להרבות ולהגדיל את מספר התורמים עד כדי כך, שהסופר יצחק ניסנבוים ציין ב„המליץ״ את פעולותיו אלו והעמידהו לנס, והעיר ויטבסק נחשבה בין המקומות הפעילים ביותר בערי רוסיה.

על ידי השיחות בבתי וליקובסקי, ד״ר קורלצ׳וק וד״ר ליברמן התלכדו כל חובבי ציון בעיר והוכח, שמספר החובבים איננו קטן בכמות ולא נופל בערכו גם באיכות. לחבריא זו כבר נלוו אנשים מחוגי הסוחרים ואנשי מעשה, ביניהם הצטיינו בעבודתם יעקב ספגיר ודוד יחנין. האחרון היה בין העסקנים הגדולים בעיר ותפס מקום נכבד בכל ענפי הציבוריות. הוא היה איש בעל השקפות מוצקות ולא חת מפני אלה שהתיחסו עוד בספקנות להתגשמות הרעיון. בעיקר התנגח בהלכה זו עם השמאליים, שיצאו בביקורת נגד התנועה מתוך התפיסה הכלכלית והבין־לאומית. בתקופה זו כבר הרו והגו ברחוב היהודי את הרעיון הסוציאל־בין־הלאומי, ומצד בעלי התנועה היתה כבר מורגשת גישה לפתרון שאלת היהודים באופן פסבדו־לאומי, זאת אומרת שבעתיד בסעודת הלויתן המרק־סיסטי יזכו גם היהודים לשבת בסוכתו.

בתנועה זו לחמו בחרוף נפש ובמרץ החברים הפעילים של החובבים בעיר ובראשם דוד יחנין, שהשתתף בויכוחים אלה בכל מרצו. על ידו התקיימה חבורת צעירים שבאה לעזרתו. לויכוחים אלה היה הד רחב בין ההמונים העמלים והפועלים, תקופה זו היתה בעלת תסיסה עזה בחיים הציבוריים ושני הצדדים הבליטו במרץ רב את השקפתם ואת סיסמותיהם.

בין הנוער ההמוני רכשו החובבים נפשות רבות תודות לתעמולה בכל בתי הכנסת על ידי צעירים בעלי כשרונות בהספה. ביניהם הצטיינו: שלמה אליעזר ריס, נחמה נאה, מנדל הורביץ (אח״כ מורה בגימנסיה של כהן בוילנא), כהנא (נכדו של הרה״ג ר׳ משה כהנא הידוע בשם הרב מחסלביץ שעלה לארץ) ועוד הרבה צעירים, עליהם נצחו הותיקים ד״ר ליברמן וד״ר קורלצ׳וק. סודרו גם שיעורים ללמודי תנ״ך ואגדה, עד שגם הקנאים הישרים הודו בדבר בפה מלא. מובן שלעבודת הסברה זו עזרה לא במעט הספרות העברית והרוסית הלאומית שהשפעתה הלכה וגברה באלה הימים.

הפרעות מרובות לעבודה תמה זו גרמו המשברים התכופים ששררו בארץ ישראל. הידיעות משם נתנו חומר רב למתנגדים לפעולות ישוב ארץ ישראל, גם הביקורת החריפה של „אחד העם״ אחרי ביקוריו בארץ, שרטה שרטת עמוקה בלבב חלק החובבים הנרפים, שהיו באים לפעמים לידי יאוש, בהעמידם את תוצאות התנועה של ארץ ישראל לעומת הממדים של ההגירה לאמריקה, שהתחילה לתת תקוות ממשיות. קשה מאד היה ללחום בשעה קשה זו ולנהל תעמולה בעד חיי עולם נגד חיי שעה.

הציונות המדינית

בדרך אטית זו התפתחה התנועה בוויטבסק עד שבאה הידיעה המפתיעה של ד״ר בשם הרצל שהוציא חוברת בשם „מדינת היהודים״. אם כי לנו החובבים שהתמסרו משכבר לתנועה זו בלבם ונפשם לא היה דבר זה פתאומי, כי תמיד קוינו וחכינו שהמושבות הקטנטנות תהוינה את התאים

הראשונים ליצירת המדינה היהודית, הרי בשביל הרחוב הרחב היה זה מעין גילוי פתאומי. ולא לפלא הוא שההתנגדות לא מצאה לה סיסמה אחרת אלא שזוהי תנועה שבתאית חדשה.

אולם הידיעות בעתונות, שעתיד להתכנס קונגרס עולמי, הלהיבו את כל הלבבות, גם של אלה שעמדו מרחוק. הכל התענינו בתוצאות אספה רבתי זו ובכליון עינים חיכו ליום הגדול, יום פתיחת הקונגרס. המונח „קונגרס ציוני" כשהוא לעצמו נהפך לשיחה תמידית בעולם היהודי, ראו בזה מעין קול מבשר לגדולות ולנצורות... הרגישו חזון ורוח קוממיות להעמיד באופן פומבי את פתרון שאלת היהודים בדרכים כאלה, שעד כה לא היתה דוגמתן בהיסטוריה היהודית. באספות המוקדמות בערים הגדולות שברוסיה הוברר כי הרבה מגדולי האומה נותנים את ידם לרעיון זה, כי גם בעלי השם והצורה מחוגי החובבים מביטים לא בצרות עין על הצעדים הנועזים שד"ר הרצל לקח על עצמו להגשימם.

הטלגרמה הראשונה שנתקבלה בעתונות על פתיחת הקונגרס הציוני הראשון עשתה רושם עז וממש חטפו את העתון איש מאת רעהו כדי לזכות ולראות עין בעין את הפלא הגדול הזה. הלבבות היו מלאים רגשות סוערים, עד כי נתקו מלים מהפה. היו מביטים איש בפני רעהו בתמהון בשאלה אלמת על השפתים, האין זה חלום?

לוויטבסק בא בזמן זה הד"ר אדלר, נכדו של ר' ישראל סלנטר, הוא היה איש עדין מאד, כולו מסור בלבבו ובנפשו לציון. כאורח בעיר לא חיכה עד שיזמינוהו לעבודה הציונית, אלא התעורר מעצמו ודפק על דלתות העסקנים הציוניים והציע את עצמו לשרות התנועה. מובן שנתקבל בזרועות פתוחות ע"י כל חוגי הציונים שבעיר וביחוד על ידי חבריו הרופאים ד"ר ליברמן וד"ר קורלצ'וק.

אם כי העבודה המעשית לרכישת חברים תומכים לועד האודיסאי לא נפסקה ונמשכה במסירות ובנאמנות, הרי כולנו ידענו, כי עתיד לבוא שינוי מוחלט בכל מהלך העבודה. חיכו רק לצו נעלם לשם אירגון הפעולה בממדים חדשים ההולמים את קצב התנועה. בינתיים נתגברה התעמולה בכל בתי הכנסת שבעיר על סמך הידיעות בעתונות, שהאירו והעריכו את מפעל הקונגרס ותפקידיו. מורגש היה בכל הציבוריות התעוררות עממית רבה עד כדי הכתרת הציונות בשם „אתחלתא דגאולה". את העבודה התרבותית ניהלו בכל עוזם ומרצם בעיר — הד"רים ליברמן וקורלצ'וק. הם התרכזו בפעולה להורות לפני העם את דרכי התנועה החדשה לשם אירגון הכוחות הפעילים בעם סביב דגל הציונות. כשנתקבלו החוזרים הראשונים ע"י לשכת הדואר בהנהלת ד"ר יעקב כהן ברנשטיין בקישינוב, עוררו תשומת לב מיוחדת ונקראו בהתענינות ובהתלהבות מרובה.

באספות הציוניות שהיו נערכות לעתים קרובות בעיר דנו על חלוקת עבודה חדשה בעיר. בבתי הכנסת היו מתאספים לשמוע הרצאות ע"ד הקונגרס. בשם ויטבסק השתתף בקונגרס הראשון המנוח עמנואל סולוביי, שהיה בזמנו המורשה הראשון של חובבי ציון בעיר. אבל באותה תקופה היה כבר תושב בוברויסק. הוא מסר דו"ח על הקונגרס לפני חוג מצומצם, אבל באופן פומבי לא השמיע את דבריו, מסיבת אי־היותו

נואם ובעל דברים. כל ההרצאות היו על סמך דו"ח העתונות וגם על המכתבים החוזרים שהיו מתקבלים מלשכת הדואר בקישינוב בעריכת ד"ר ברנשטיין־כהן. באספות אלו היו משתתפים חוגים רחבים מתושבי העיר והורגשה בהן הרוח העממית ששררה כבר בתנועה, כי באספות עמדו במעמד אחד שוע ודל — ד"ר, אינג'נר ועו"ד עם מלמדים ובחורי ישיבה, עשירים ועמלים יחד. בכל אספה ואספה היו מתקבלות החלטות על יסוד אגודות פעילות לפי הוראות שניתנו במכתבים־החוזרים. באספה הגדולה שהיתה בביאליסטוק אחרי הקונגרס הראשון השתתף מטעם העיר ויטבסק הד"ר קורלצ'וק. אחרי ועידה זו מסר דו"ח מפורט על המתהווה ברחבי התנועה. באותן האספות כבר הכריזו על מכירת השקל הציוני.. קשה לתאר את מצב הרוח ששרר ברגעים אלה. שם מס התרומה הזה לקח את הלבבות, הלא יסודותיו בהררי קודש מראשית תקופת השחרור של העם היהודי משעבודו ובדרכו ליסוד מדינה יהודית בארצו, שאז הוטל עלינו מס בשם שקל הקודש וזהו הסמל של השתתפות כל העם בבנין עולמו: העשיר לא ירבה והדל לא ימעיט (שמות ל' ט"ו). השם הזה נתן סיפוק גדול לאנשים דתיים, שראו בזה גם השפעת המסורת. דלת העם ראתה בזה רמז לרוח שחרור מוחלט, הנותן להם העצמה להתגאות כי ניתנה היכולת גם לנחותי דרגא לעלות לראש פסגה ולהראות על השקל בידו, כי גם המה בין הבונים המיסדים את המדינה היהודית. אם כי גם הסכום המצער של מס זה — 50 קופיקות — היה לו גם ערך כספי לא קטן, בכל זה ניתנה האפשרות המלאה להשתתף בו גם לעניי העם. סידור מכירת השקלים נמסר לד"ר אדלר, שהתמסר לעבודה זו בכל נימי נפשו. בשבילו היתה זאת עבודת הקודש, ובלי קביעת שעות מיוחדות היה מקבל בסבר פנים יפות את כל אלה שבאו אליו בעניני עבודה זו.

להפצת השקלים ולמכירתם התמסרו הציונים מכל הסוגים שבעירנו. המה פעלו במרץ רב ובנאמנות, ובמידה ידועה גם הצליחו. בשנה הראשונה (תרנ"ח) נמכרו בעיר כ־1000 שקל, אם כי לפי הרושם שעשה הקונגרס הראשון והתעמולה שהתנהלה בעיקרה בבתי הכנסת, היה יסוד לחשוב, שמספר השוקלים יהיה יותר גדול, אבל מזה למדנו עד כמה עמוקה היא הבצה הגלותית, עד כדי עורון העינים מלראות את זהרי שחר הגאולה. בכל זאת לא התיאשו העובדים עבודת הציונות בעיר והמשיכו את פעולתם במשנה מרץ, כי סו"ס ראו שעבודתם נותנת ברכה על ידי התפשטותה בין כל שדרות העם. גם מספר זה — 1000 שקל — לא מילתא זוטרתא היא. ובמשך הזמן עד הקונגרס השני עסקו במרץ רב גם בשטח התרבותי, נתרכזו בעיר חדרים מתוקנים, שמיסדיהם ראו ברכה בעמלם. השפה העברית כבר נשמעה מפי תינוקות של בית רבן, והשימוש בה כשפה חיה הוכר במידה רבה. נערכו נשפים שבהם לקחו חלק תלמידי בתי הספר על טהרת השפה העברית.

בתור ציר לקונגרס הציוני השני נבחר מוויטבסק מר שמעון וליקובסקי.

בשנה זו נגרמה לנו הציונים בוויטבסק אבדה גדולה בפטירתו של ד"ר קורלצ'וק. הוא מת על משמרתו, משמרת הצלת נפשות, במחלה מדבקת — טפוס הבהרות — שנוגע

בזמן טיפולו בחולה מחלה זו. פטירתו עשתה רושם עז בין כל החוגים. הוא התפרסם בדגול מהעם לא רק בתור רופא בעל מקצוע, אלא גם כאיש הרוח ובתור ציוני נלהב, שבה הרה והגה תמיד וחזה בה חזיונות נעלים וכבירים. המטיף יצחק ניסנבוים, מזכירו של הרב ר' שמואל מוהילובר, הספיד אותו ב„המליץ" וכתב, שבזמן היותו ציר לכינוס הציוני בביאליסטוק התודע אליו והכיר בו איש מורם מעם. הד"ר קורלצ'וק סיפר לו על תכנית השקאה מיוחדת בשביל א"י, אלא כל זמן שארץ ישראל כפופה לשלטון זרים ואינה עצמאית ברשות היהודים — אינו מגלה את תכניתו זו ומפרסם אותה ברבים.

הוא מת בימי חודש ניסן לפני חג הפסח ולא הוספד כהלכה. אבל אנחנו הציונים הרגשנו במיוחד את העדר האישיות האצילה. ובעיקר חבריו הרופאים שעבדו במחיצתו בעבודה הקדושה של חיבת־ציון והציונות, התאבלו עליו ימים רבים ולא מש מזכרונם.

גם לתוצאות הקונגרס הציוני השני חיכו בכליון עינים ובנשימה עצורה. הידיעות מהקונגרס שנתקבלו בין באיפן טלגרפי ובין על ידי קורספונדנציות היו נמסרות לקהל הרחב. בבתי הכנסת ומשאר המקומות הפומביים היו שאלות הקונגרס שיחת היום במשך ימי הקונגרס ובמשך השבועות שלאחריו. הביטו על שאלות אלו כעל התחלת פתרון השאלה הלאומית באופן רדיקלי.

הלכה שנתחדשה בקונגרס זה היה יסוד אוצר התישבות היהודים — הבנק הקולוניאלי. כשנתקבלה הידיעה על החלטה זו, ראו בזה צעד ממשי, הגיוני ומעשי כאחד. כבר נתנה האפ־שרות להשתתף בויכוחים לא רק בענינים מופשטים גרידא, אלא גם בענינים מעשיים כבירים ונועזים. מדובר היה על גיוס הון יסודי בסכום של שני מיליון לירות שטרלינג — סכום עצום לפי המצב של הזמן ההוא — שהגיע לסך של 20 מיליון רובל. מספרים ענקיים אלה העידו על תכנית ממלכתית גדולה. בזמן זה התקיימו מדינות ונסיכויות קטנות, שתקציבן השנתי לא הגיע לסכום זה. ברגישות מיוחדת צפו לקבלת הדו"ח של הקונגרס הנ"ל על פרשת המשא ומתן המפורט בנדון מהותו ותפקידו של המוסד הכספי הזה. ההתעוררות בעיר היתה גדולה. בימי חג הסוכות כונסה אספה גדולה באחד האולמים הגדולים שבעיר. השתתפו בה אנשים מרובים ושם פתחו בחתימה על המניות. לאספה זו באו גם אנשים שעמדו עד כה מנגד והביטו על כל המתעסקים בציונות כעל חולמים ובעלי הזיה.

החתימה על המניות עלתה יפה ונתנה פרי, ובאותו מעמד חתמו בערך על שלוש מאות מניות. נבחרה ועדה מיוחדת מטובי הציונים שבעיר שחלקו ביניהם את העבודה — חתימה על מניות אוצר התישבות היהודים. בשקידה עצומה ובאוירה של התלהבות נמשכה העבודה. ובמשך חדשים אחדים נאספו חתימות על 1599 מניות. חברי הועדה ביקרו בעיר לפי רשימות שסודרו בועדה. כמובן שהיו גם מקרים של סירובים וביחוד מקרים של ויכוחים חריפים בין המתרימים והחותמים; וקרה פעם מקרה שמר וליקובסקי — ראש המתרימים — בלוית מר בוסמרטני נכנסו לביתו של אחד מעשירי העיר, איש תרבותי

ודוקא לא מהקיצוניים, אבל מתנגד גדול לציונות, שלא רצה בשום אופן לחתום על המניות. התלקח ויכוח עצום בינו ובין מר וליקובסקי, שדיבר בהתלהבות ובהתרגשות עצומה עד שהתעלף. מקרה זה עשה רושם עז על הנתבע, ובעל כרחו מוכרח היה לחתום על עשר מניות. מלבד זה השפיע מחזה זה של מסירות לרעיון בכל נפשך ובכל לבבך עד כדי התעלפות, על בנו הצעיר של העשיר הזה (דוידזון) עד שהצטרף לציונות.

לעומת זה קיבלו ההמונים — שחתמו על המניות בסכומים לא גדולים — את המחתימים בסבר פנים יפות, בהתלהבות ובעין יפה. כל אחד התאמץ לתת יותר מכפי שאמדו אותו. מרנין היה לראות את המחזה הנהדר בזמן קבלת המניות בצורתן הקבועה. באיזו התלהבות ורגשות קודש קיבלו רוב החותמים את המניות, שהיו להם כעין תשמישי קדושה אצל החרדים.

גם הרבה מהמשכילים והחפשים התרגשו כשהביאו להם את המניות בצורתן הקבועה. בדרך כלל היו ויכוחים חריפים עם המתנגדים העקרוניים בנידון פעולות הבנק וערכו הכלכלי. אחד המתרימים נכנס בויכוח סוער עם אחד הבנקאים בעיר, שהתיחס למפעל בקלות ראש וכעין „לועג לרש". המחתים סיים את דבריו במלים אלה: „מובטחני, שבמשך הזמן גם הבנק שלך ישלם את הדיוידנדים של המניות". הברכה הזאת לא נתקיימה: בימי המהפכה נמחה זכרו של בנק זה בין שאר הבנקים.

בחורף זה בא לוויטבסק הרב מלמד, ששימש מנהל ביה"ס למלאכה בדוינסק והיה מורשה הגליל לתעמולה מטעם המרכז הציוני. הוא נאם באספת־עם גדולה בבית הכנסת הגדול דזריציי, ובכשרונו הגדול בהטפה הבהיר לפני קהל השומעים את הפרשה הציונית והלהיבם בדבריו הנרגשים, שעשו רושם רב בקהל הרחב. אחרי הנאום נתכנסו טובי הציונים ובתוכם הסופר יעקב רבינוביץ — ששהה אז בוויטבסק והתעסק בהוראה, שלקח חלק גם בתעמולה ציונית — בחדרו במלון ועל כוס יין כרמל הדגיש הסופר הצעיר אז יעקב רבינוביץ את ברכתו לידים העמלות בשדמות א"י, ושאנחנו זוכים כבר ליהנות מפרי עמלם. דברים אלה נאמרו בסגנון יפה בעברית צחה — שהיא כשלעצמה עשתה רושם והכניסה נעימה עריבה לתוך המסיבה.

הרב מלמד נבא בתשובתו, שלצעיר הזה עתיד מזהיר לכשרונותיו הספרותיים בהדגישו, שרוח הקודש משדמות ארץ ישראל שרויה עליו.

אותה שנה היתה פוריה מאד בעבודות הציונות בוויטבסק. נוסדו אגודות ציוניות בכל חלקי העיר. גם חדרים מתוקנים נוספו לקיימים. בין החדרים המתוקנים הצטיין ביחוד חדרו של המורה מאיר מרגרגוט, שהיה המיסד הראשון של בי"ס מסוג זה. הוא היה אחד הפדגוגים המעולים. שימש שנים רבות כתב קבוע בוויטבסק ל„המליץ". כתבותיו אלה הצטיינו בהערכת ההופעות הציבוריות המקומיות וכל ידיעותיו היו מדויקות ואוביקטיביות בלי הגזמות. בין שאר המורים לעברית בעיר הצטיינו במיוחד מניביץ, מלמדוב וחייקין. כולם

היו ציונים נלהבים ומסורים בנאמנות לעבודת הקודש, שלקחו על עצמם בשטח החינוכי.

לקונגרס הציוני השלישי כבר התקיימו הבחירות בוויטבסק על ידי אספת השוקלים המקומיים, וכציר נבחר הד״ר ליברמן. אם כי בתקופה זו היתה תסיסה בין החרדים לרגל פרישת הרבנים עקיבא רבינוביץ מפולטבה ויהודה לייב צירלסון מפרילוקי מהקונגרס הציוני השני, שיצאו בתעמולה חריפה נגד הציונות הרשמית, והלשכה השחורה בקובנה החזיקה ותמכה בהם בשתי ידיה בהפיצה חוברות תעמולה נגד הציונות כגון החוברת „אור לישרים״ ומכתב מיוחד של האדמו״ר מלובביץ׳ כתוב בסגנון חריף ותוקפני נגד ציונות. למרות שהד״ר ליברמן עמד אז בקשרים אמיצים עם האדמו״ר והיה נחשב בתור רופא ה„חצר״, בכל זאת לא נמנע מלקבל עליו את המועמדות לקונגרס, נבחר והשתתף בקונגרס. בשובו סודרו במסיבות אחדות שיחות, שבהן מסר מרשמיו בקונגרס, רשמים מלאי התלהבות על התנועה בכלל ובעיקר על אישיותו של הנשיא ד״ר הרצל. נוסף לזה הוחלט שבחול המועד סוכות

ימסור דו״ח פומבי באספת־עם בבית הכנסת הגדול בזריציי. לאספה זו בא קהל רב והיתה רבת־עם. הד״ר ליברמן מסר דו״ח מפורט בצבעים בהירים ובאופטימיות, שעשתה רושם רב על השומעים.

באותם הימים שהה בעירנו לרגל תעמולה ציונית המטיף הציוני המפורסם הרב דיסקין. נאומיו בבתי הכנסת הצליחו ונשאו פרי. ותודות לנאומים והטפות האלה, שקנו נפשות לציונות, התפשטה והתרחבה הציונות בעירנו בכמות וגם באיכות. הרב דיסקין היה נוכח גם באספת הדו״ח הנ״ל ואחרי שד״ר ליברמן גמר את נאומו עלה הרב דיסקין אחריו על הבמה ונאם. בנאום זה הפליט מפיו בטויים בלתי מוצלחים בנוגע למאמר חז״ל על הפסוק „כי קרן עור פני משה״. עם גמר דבריו עלה שוב ד״ר ליברמן על הבמה ומחה באופן חריף נגד הדברים האלה, ובין השאר אמר, כי רק עכשיו ירד לדעתם של מתנגדי הציונות מצד החוגים האדוקים, כי המטיפים הציוניים בדבריהם אי־האחראיים מן ההכרח שיטילו סערה בין השומרים על חומת הדת. ולבסוף הודיע באותו מעמד,

שמחר — באספה שנקבעה לרגל ביקורו של הרב דיסקין — יופיע ויוכיח את צדקת דבריו. מאורע זה הטיל סערה גדולה בין כל הנוכחים באספה זו, ביחוד רגשו הצעירים על ד״ר ליברמן, לפי דעתם היה צעדו זה בלתי נמוסי כלפי המטיף האורח. למחרת באו ציונים אחדים לכותב השורות האלה — שהיה מידידי הד״ר ליברמן, ושהשפעתו היתה חזקה עליו, בבקשה שימנע את הד״ר ליברמן מלבוא לאספה בבית הכנסת, כי רוח הקהל סוער ויש לחשוש לתוצאות אי־נעימות.

בקרתי את הד״ר ליברמן בביתו ונכנסתי אתו בשיחה ארוכה בענין זה. הסברתי לו, שיש כאן אי־הבנה בדברי המטיף שבעיקרם הם לקוחים מ„ספר המדות" של מהר״ז מרגלית, ואולי לא הצליח המטיף להסביר את המאמר במלים יותר פשוטות ומובנות בשביל הקהל הרחב. אבל חלילה מלהטיל חשד על הרב המטיף, שהוא מפורסם לא רק בכשרון ההטפה שלו, אלא גם כאישיות ידועה בעולם התורני והדתי. תשובת הד״ר ליברמן היתה, כי הוא חושב לעצמו לחוב קדוש לבוא לאספה ולהסביר את דבריו לפני הקהל, אחרי שבמשך שנים רבות הטיף כמעט בכל בתי הכנסת לטובת הרעיון הציוני ודבריו נשמעו בהקשבה והשפיעו על חוגים רחבים. ועכשיו הוא חושב שאינו היחידי שלא ירד לסוף דעתו של המטיף ויש חשש, שיפיצו בין הקהל דברים אלה, לכן חובתו היא שהדברים יתבררו ויתלבנו בנוכחותו. וכך היה. הוא הופיע באספה בבית הכנסת הגדול הלובביצאי. בית הכנסת היה מלא ורוח הצעירים סער מאד בזמן הופעתו, אבל דבריו נאמרו בנימוס הדרוש וברוח „הוכח תוכיח את עמיתך". בעיקר הדגיש עד כמה דרושה זהירות מלהוציא אפילו בשגגה דברים שיש לפרשם בפנים שונות, ובזה סיים את נאומו.

המקרה המעציב הזה השפיע באופן מוסרי על הד״ר ליברמן עד שבא לידי הרהורים וספקות, אם רשאי הוא להשאר בהסתדרות הציונית ולהמנות על חבריה הנאמנים לה, בזמן שאינו יודע שלוה בנפשו פנימה. הוא התחיל לעשות את חשבון הנפש וכל מיני צירופים מכל המתהוה בתנועה הציונית בנוגע לשאלות דתיות ותרבותיות. באותם הימים עוד לא נרפא הפצע שנגרם בעטיו של מכתב הד״ר ברנשטיין־כהן בנוגע לשאלת השבת באחד החוזרים של לשכת הדואר הציונית ברוסיה. מלבד זאת הגיעו ידיעות מעציבות מאד מחיי הצעירים בארץ ישראל במובן הדתי. נוסף על כך הביקורת העזה והנמרצה של הלשכה השחורה וסיעתם, שבהם השתתפו גם רבים מגאוני הזמן. לכן לא מצא אפשרות להשלים עם דברים אלה ולהשאר בתוך מסגרת התנועה הציונית ולפעול בה, והחליט לצאת את ההסתדרות הציונית. רבים מהנרגנים והמסכסכים השתמשו במקרה זה וניהלו תעמולה נגד הציונות, ביחוד בין חוגי החרדים, שהשפעת הד״ר ליברמן היתה חזקה ביניהם ביותר. בכל זאת נשארו לא מעטים מבין הציונים הדתיים קשורים אתו באופן אישי, אם חולקים היו בהשקפות, וכדי לא לנתק את הקשרים ולא לחדד את היחסים, נמנעו מלבוא אתו בויכוחים על הציונות. הם דנו אותו לכף זכות, בהעריכם את יושר נפשו, שלא נתן לו לעשות שקר בנפשו, וגם האמינו שסופו לשוב מדעתו זאת, כי יסודות הציונות היו מוצקים ומושרשים בלבו, ואי־אפשר שישאר בודד במועדו

בלי חזון הציונות, אם כי התקרב לבעל „הפלס" והשתתף במאמרים בעתון זה. נאמנותו ומסירותו לאדמו״ר מלובביץ׳ הביאוהו לידי כך, שהתנגד אפילו לבחירתו של הד״ר ברוק לרב בוויטבסק, אבל אהבתו לאמת מבלי כל משוא פנים נתנה אימון בלבב ידידו, שהיא תורה לו דרכו, ואמנם, בשנת תרס״ו בזמן הבחירות התקרב שוב לציונות ונכנס לשורותיה, „יצא וחזר".

בקונגרס הציוני השלישי (1899) נבחר ד״ר ברוק למורשה ציוני לגליל רוסיה הלבנה שכלל בתוכו את פלכי מינסק, ויטבסק ומוהילוב. במכתבים החוזרים שהיה מוציא כמורשה היינו מרגישים עם קריאתם רגשי קודש ביחס לציונות. בימי החורף (תרנ״ט) בא לעירנו לשם ביקור רשמי ראשון. הוא התאכסן אצל בני משפחתו — משפחת בריינין — ובביתם נערכה הפגישה הראשונה עם הציונים הפעילים שבעיר. ביחסו ובחמימותו לנושא הרעיון הקדוש לו קנה את לבב כל המשתתפים במסיבה זו. מצאו בו טיפוס אי־מצוי בתוך שורות האינטליגנציה. דבריו נאמרו בחיבה ובנעימות. בתשו־בותיו לשאלות שנשאל האיר את הרעיון הציוני בדברים חמים ונלהבים היוצאים מלב טהור ומסור לכל קניני העם. במסיבה זו נודע לנו באופן ישיר על גדלות אישיותו של הנשיא ד״ר הרצל, שד״ר ברוק הציג את עצמו כתלמיד נאמן לו ולשיטתו. בשטח הפעולות המעשיות בעניני הציונות היו דבריו מעין „זרוק מרה בתלמידים"; הוא דרש במפגיע חלוקת עבודה מתאימה לכל אחד ואחד מהעסקנים בענף ההולם אותו. כשנמצא מי שהוא שניסה לסרב לעבודה שהוטלה עליו, לא נשא לו פנים ובמרות חזקה דרש בתוקף להרתם בעול העבודה בלי שום דיחויים.

גם הפגישה עם האינטליגנציה העירונית, שהתקיימה בביתו של מר גורביץ אגב ויכוח מדיני מעניין, הוסיפה לו הצלחה מרובה. מביקורו זה נתפרסם שמו לטוב בין כל חוגי העיר והמפלגות השונות בעיר ובתוכם גם ה„בונד", קנאו בציונים, שבראשם עומד איש בעל נשמה יתרה ולב טהור כמוהו.

ביקורו זה שימש להתעוררות רוחנית לציונים בעירנו להגביר את פעילותם בכל שטחי העבודה הציונית, ביחוד בשטח התרבותי, הפצת שקלים ומניות הבנק. הסיסמה על כיבוש הקהילות, שנתפרסמה ע״י ד״ר הרצל, נתקבלה בהתלהבות על ידי טובי הציונים בעירנו. הם חדרו לכל החברות הציבוריות ודבריהם היו נשמעים, כי הם הפיחו רוח חיים באפני העבודה מתוך השאיפה לעורר את ההמונים לחיים ציבוריים לאומיים, שפתרון השאלות העומדות ברומו של עולמנו תלוי בידם ולא רק בידי הגבירים. כאות לתקופה החדשה בציבוריות היהודית נתעוררה השאלה על בחירת רב העדה מתוך חוגי הציונים. מובן, כי עיני כל היו נשואות למועמדותו של הד״ר ברוק, אם כי מצדו היתה הסכמתו זו כעין מסירות נפש בעד הציונות, שבעטיה עליו למסור את זמנו היקר לדברים פעוטים, שמנמיכים לפעמים את ערך האדם שבו וגוזלים את מנוחת הנפש; עוד זאת, בגלל משרה זו יהיה מוכרח גם לעזוב את מקצועו הרפואי, שהצטיין והתפרסם בו לתהילה.

אחד ממעריציו העיר, כי על מאורע זה כדאי להזכיר את דברי הרבי החב״די האמצעי, שענה לשואליו על השאלה

מהי עבודתו וסגולתו הנפשית של סוג האנשים המקבלים עליהם משרת שד״ר (שלוחא דרבנן) — הוא ענה, שלשם תועלת התנועה החסידית לוקחים נשמה יקרה ומפקירים אותה, ככה גם בנידון דידן. ברור היה לנו, שאנחנו מפקירים את אחד מטובי בני העליה, המחוננים בנשמה יתירה, למען התנועה הציונית בעירנו. כשנתקבלה הסכמתו הרשמית למועמדות הזאת, ראינו בזה את גדלותו ומסירותו על מזבח הרעיון לטובת העם.

כשבא לכהן בתפקידו כרב מטעם, אחרי אישור הבחירות על ידי שר הפלך, היה ביקורו הרשמי הראשון אצל שר הפלך ארצימוביץ. האחרון קבלהו בסבר פנים יפות, ובשיחה שהתנהלה ביניהם באופן ידידותי אמר לו שר הפלך: „הנני שבע רצון מאד, שהאינטליגנציה היהודית התמסרה לבסוף לשרות עמם״. מובן, שהיה בזה מעין רמז, שעל היהודים לא לרעות בשדות אחרים... הד״ר ברוק ענה לו: „כן, הוד מעלתך, לשרת את עמי לטובתו, אבל לא להשתרר״.

התשובה הנמרצה הזאת עשתה לה כנפים בעיר, ומורגש היה לכולנו, שבראש העבודה הציבורית המקומית עומד איש בעל קומה זקופה, שלא ירכין את ראשו ולא ימכור את כבוד עמו ויודע לעמוד בשער ולהגן על כבוד העם. שר הפלך התרשם מהראיון אתו ונשא לו פנים בכל הענינים שפנה אליו. נתן לו גם רשיון להרצות הרצאות פומביות על נושאים ציוניים בלי פיקוח המשטרה והתערבותה. הוא ניצל הזדמנות זו והיה מרצה בכל מוצאי־שבת באולם הגדול של קיסילהוף לפני קהל גדול של שומעים. הכניסה לאולם היתה לפי כרטיסים, ובכל זאת נשללה מהרבה אנשים הכניסה לאולם מרוב הקופצים על הכרטיסים.

במשך חדשים רצופים הרצה על יסודות הציונות והלאומיות בנתוח מעמיק ומענין ונכנס בפולמוס ובביקורת על מאמרי יוסף ביקרמן ב„ווסחוד״, שיצא באופן חריף נגד הציונות. דברי ברוק, שנאמרו בשפה הרוסית בסגנון ספרותי מעולה, עשו רושם עמוק בלבב כל שומעיו. גם מתנגדי הציונות היו באים להרצאותיו אלה והשתתפו בויכוחים.

בכל ליל שבת היה ביתו פתוח לרווחה, ולשם היו מתאספים בעיקר הצעירים לשם שיחות וויכוחים עיוניים בעניני הציונות. שיחות אלו הועילו בהרבה להפצת הרעיון, ביחוד בין הצעירים. בתוכם היו צעירים בעלי כשרונות, שפלסו להם במשך הזמן דרך עצמאית בציונות בניגוד להשקפותיו של ברוק. מהם הצטיין צבי זקהיים, מיטלנסקי (בן אחות של הנ״ל, בנו של הרב הגאון ר׳ חיים טבלי, רב בעיירה שומיץ) ואשבול (אחי יוסף מנחם, ראש משפחת אשבל בא״י). הם היו כולם ממעריציו ומתלמידי ד״ר ברוק, אבל אחרי כן נחלקו בדעות עליו ויסדו את התנועה הציונית הפרולטרית בעירנו.

עם כניסתו לעבודה הציבורית, התמסר גם לפעולה הקואופרטיבית; ארגן חבורת סנדלרים, שהתקינו להם מחסן ועבדו בשותפות עם הרבה פועלים. אבל, למרות כל המאמצים לא הצליחו במפעלם זה, עד שהיה הכרח לחסל את המחסן בהפסד מסוים, ולשם כיסוי הגרעון מוטל היה עליו לחפש דרכים ולמצוא מקורות, שלא יבואו לידי חילול השם של הרעיון

הקואופרטיבי. ד״ר ברוק לקח חלק אקטיבי גם בפעולות הבנק הקואופרטיבי. בסיועו ובעזרתו התרחבו פעולות הבנק הנ״ל, וקנה לו שם בעיר כמוסד הגון ונאמן, שהקהל התיחס אליו באמון גמור.

אם כי תקיפי העדה מהטיפוס הישן התחמקו במשך הזמן הראשון ממנו והשתדלו עד כמה שאפשר לא להיפגש עמו בעבודה ציבורית ולא הזמינו אותו לישיבות ולמועצות בעניני המוסדות ששלטו בהם כדי לצמצם את פעולותיו רק בתחומי הלשכה של הרבנות מטעם — לא עלה הדבר בידם. בימים ההם היתה חברת „ביקור־חולים״ פעילה בעיר יותר משאר חברות, והתעוררה שאלת בית מרקחת עצמאי מטעם החברה. חברינו הציונים, שהשתתפו בפעולות הועד של החברה, הציעו להזמין את הד״ר ברוק לישיבה מיוחדת בנידון שאלה זו ולהתיעץ אתו כרופא מומחה. גם מתנגדיו לא העיזו לסרב להצעה זו, ונתקבלה פה אחד.

הישיבה נקבעה בביתו של הגביר ליב הורביץ (שבהשפעת בנו שמואל התיחס באהדה לאישיותו של ד״ר ברוק). בישיבה זו השתתפו הרבה מעשירי העיר ומעסקניה המפורסמים. כשד״ר ברוק הופיע לישיבה, הציג אותו בעל־הבית לפני הנוכחים, והציע לבחור בו כיו״ר האספה. מובן, ששום איש מהנוכחים לא התנגד להצעה, והוא קיבל עליו את התפקיד וניהל את האספה בכשרון רב, עד כי גם המתנכרים לו הודו בכשרונו המצוין לנהל ישיבות בשאר רוח. ובועדה, שנבחרה לשם סידור בית המרקחת, נכנס הד״ר ברוק כיו״ר. בחריצותו עלה בידו לקבל את הרשיון הממשלתי הדרוש וגם להעביר את הבית מעזבונו של ד״ר אפרים זלמן שור ז״ל ע״ש החברה ביקור־חולים. שם נפתח בית המרקחת — אחרי שהוכנסו בבנין כל השכלולים הדרושים — בעבור חדשים אחדים. בית מרקחת זה קנה לו שם בסידוריו הנאים והמשוכללים למופת. מאז והלאה היה הד״ר ברוק הרוח החיה במוסד זה. כן נבחר בועד המפקח של הת״ת, שהיה בבית מיוחד, בחצר של המנוח שור הנ״ל. גם לעבודה זו התמסר בכל מרצו וכשרונותיו, ומצב הת״ת השתפר הרבה. מובן, שגולת הכותרת לעבודתו הציבורית היתה העבודה הציונית שהתרכזה בידו, ושהצטיין במיוחד בפעולותיו הכבירות לטובתה. השיטה העיקרית בפעולות ציבוריות, ששם אותה לו לקו — היתה: להכניס אנשים מוכשרים לעבודה ציבורית פוריה מבלי להביא בחשבון את ההשקפה המדינית שלהם. בזה היו הציונים הקנאים בחלוקי דעות אתו. את הסיסמה של כיבוש הקהלות הבינו, שרק הציונים צריכים להיות השליטים בכל החברות והפעולות הציבוריות ולהביט בעין צרה על אחרים, שאינם נמנים על הציונים. הד״ר ברוק לא הסכים לתפיסה צרה זו. דעתו היתה, שדוקא ע״י עבודה משותפת כללית יכולים לקנות את הלבבות ולהכשירם באופן ציבורי עד כדי להכניסם גם ברשת הציונות. אחרי זמן מה נוכחו כולם, שהצדק עם השקפת ד״ר ברוק, כי במשך זמן קצר נשתנה לגמרי היחס להשקפת הציונים מצד הרבה חוגים של מתנגדי הציונות, ובגלל זה נתמעטו החכוכים וויכוחי הסרק בפעולות הציבוריות המקומיות וגם הכלליות. גם „הבונד״ שהיה בתקופת הפריחה, שהתבצר באופן ניכר בעירנו, ופעולתו היתה חזקה בעיר, היה בא בהרבה שאלות לידי הבנה

ושיתוף פעולות עם הד״ר ברוק. הרבה ממנהיגי „הבונד״ המקומיים היו מידידיו וממעריציו.

בבחירות לקונגרס הציוני הרביעי בלונדון, שהתקיימו ע״י השוקלים בעיר, נבחר לציר הציוני הפעיל ה׳ ב״צ הורביץ. הוא היה מהמשכילים של הדור הישן, איש בעל נימוסים ותרבותי; ידע את מכמני הספרות העברית העתיקה והחדשה, ציוני נאמן ומסור, אם כי התישב בוויטבסק לא מזמן, אבל כבר נתפרסם בחוגים ידועים כבעל הגיון ושכל ישר. היו לו קשרים רבים עם אנשים מעולם המעשה — מסיבת משרתו כסוכן לאחד מבעלי האחוזות הגדולות צ׳חנובסקי — שקיבל את הזכיון למפעל המים העירוני, והורביץ טיפל בשמו בכל הענינים הכספיים: בין בקנית החמרים הדרושים למפעל זה ובין בסידור תשלומים לפועלים ולפקידים. במובן, שלרגלי משרתו היה בא בדברים עם הרבה אנשי מסחר, ודבריו, שהיו תמיד שקולים בהגיון, מצאו נתיבות בלבבם. הוא קיבל את הבחירה ונסע לקונגרס בלונדון. בשובו מהקונגרס הרצה הרצאה פומבית בבית הכנסת הגדול דזאריצייר לפני קהל רב, אם כי לא נחשב בין הנואמים, אבל דבריו, שנאמרו בשקול דעת, נתקבלו בתשואות חן.

בקיץ זה פרצה בוויטבסק שרפה גדולה בשני כיוונים באיזור א׳ ובאיזור ב׳. באיזור א׳ התפשטה האש מחמת הרוח הגדולה שנשבה בשכונות דלת העם על החולות ונשרפו שם יותר מ־500 בית. באיזור ב׳ פרצה האש בטבורו של האיזור. נשרפו בנינים גדולים, בתי חומה, והאש נגעה גם בבנין בית הכנסת הגדול זאריציי, שנשארו ממנו רק הקירות. נוסד ועד עזרה לנשרפים בנשיאות שר הפלך, ולפי המלצתו נמסרה לרשות הועד הלואה ממשלתית בסך של 200.000 רו״ב לזמנים ארוכים ביותר ובתנאי תשלום קלים ונוחים. גם הד״ר ברוק נמנה על ועד זה, והיה בו פעיל מאד. באותו זמן נבחר ועד להקמת הריסות בית הכנסת. ראש הועד היה ה׳ בני טובין (אחד מהאחים טובין שהתפרסמו בעסקנותם ובנדיבותם). גם הד״ר ברוק נכנס כחבר פעיל לועד זה. במרצם עלה בידם לבנות את הבית מחדש ולהכניס בו שכלולים עיקריים גם בתכניתו החיצונית וגם הפנימית. אחד האדריכלים המעולים בעיר נצח על העבודה. העבודה בכלל נעשתה על ידי קבלנים ישרים „לפיר ובניו״, שעבדו באמונה ובמסירות והשתדלו למלא את המוטל עליהם. בחלק מהבנין הוקצה מדור ללשכת הרב מטעם והותקן בו גם אולם גדול לאספות ציבוריות. בית הכנסת נהפך למרכזי בעיר, התרבו המתפללים בו מבין נכבדי העיר ועסקניה, ולועד בית הכנסת היתה השפעה גדולה על כל הענינים הציבוריים.

הציונות התפתחה והתרחבה בין ההמונים וגם בין שאר החוגים. השפעת התנועה היתה ניכרת בכל המפעלים הציבוריים, אם כי הורגשה באופן ניכר התחרותם של הבונדאים, אבל הציונים זכו תמיד הן להלכה והן למעשה. גם העבודה התרבותית התרחבה בצעדים נמרצים. אז התישב בעירנו המטיף ר׳ יצחק בריסקר. הוא פתח חדר מתוקן לפי השיטה הטבעית עברית בעברית בכל המקצועות, אפילו בתלמוד, והצליח מאד במפעלו זה. הוא היה תורני וגם בעל ידיעות הגונות בפדגוגיה. נעים מאד היה לשמוע מפי תלמידים

צעירים את ה„גירסא דינקותא״ בשפה צחה על טהרת הלשון. גם המורים מלמדוב, חייקין, שניאור העור, צלניקוב, יוסף גוטקינד, בלינד וקסורקין המשיכו בשיטת לימודים זו והצליחו בה.

גם בין עשירי העיר נמצאו ציונים, שהתמסרו לציונות ברצינות גמורה. ביניהם הצטינו: ר׳ יעקב ספגיר, ישראל כצנלסון והגב׳ מיכלה, אשתו, שידעה פרק בשפה העברית. ביתה היה תמיד פתוח לרווחה לפני עסקני הציונות בעיר, ונענו למפעלי הציונות בעין יפה וביד רחבה. כן נסתפח לעבודה ציונית פעילה מר ברקובסקי. ממנו הושפעו גם הרבה סוחרים גדולים, בעלי המסחר לפשתן, שבמקצוע זה הגיע המחזור לסכומים עצומים. ברקובסקי, שהיה סוכן בית החרושת הבלגי הגדול לאריגת חוטי פשתן, היה בא אתם בקשרי מסחר, ובנאמנותו הציונית לא החמיץ שום הזדמנות להשפיע עליהם.

לקונגרס הציוני החמישי נסע מוויטבסק המורשה ד״ר ברוק בתור ציר. בשובו מסר דו״ח מפורט ממהלך ישיבות הקונגרס, שבו נתקבלה החלטה על ועידת ציוני רוסיה במינסק, שהיתה בתחומי הגליל של ד״ר ברוק. מאורע זה של הרשיון, שניתן מאת ממשלת רוסיה לועידת ציוניה, נתן חומר רב לציונים לויכוחים. בעיקר התענינו בהשקפת הממשלה על הציונות. רבים דרשו את זה לשבח והאמינו, שהיא מחשיבה את התנועה ומביטה עליה בעל כליא־רעם, כתריס לדעות הקיצוניות של המפלגות הלוחמות בעד שחרור העם. אחרים דרשו לגנאי, כי בעיניהם היתה חשודה מאד הסכמת הממשלה לועידה פומבית. הם חשדו בה, שהיא רוצה לתהות על קנקן הציונות, כדי להכיר את יסודות התנועה ולהלחם בה.

בין הציונים הוותיקים והפעילים ביותר בתקופה זו יש לציין את מר שלום נח גלוסקר. הוא היה בעל ידיעות רבות ביהדות ובהשכלה והתעמק באופן ציוני במהות ובתוכן התנועה וגם התמסר לעבודה מעשית. מסירותו לתנועה הביאה אותו לידי כך, שלא רצה להקדיש את מרצו לענינים ציבוריים אחרים והביט בעין רעה על הציונים, שהתמסרו גם לעבודת ההווה, שהחשיבו את הפעולות האלה בתור משען ומשענת לתנועה. הוא היה כולו קודש לתנועה והיה אחד מפעילי הציונות ומדבריה בעיר.

עוד צעיר אחד, חיים בנימין הורביץ, בנו של הרב הורביץ באיזור א׳, מסר את עצמו לעבודה הציונית בכל נפשו. הוא מת בדמי עלומיו, והקרובים אליו בעבודת התנועה הרגישו במותו אבידה גדולה והכירו בו נשמה יקרה, שהיתה שקועה כולה בבנין חומת ציון. כאן מקום לציין את מסירותו של ר׳ שמואל ליב גילקין בעל „הדואר״ או „הבירזה״ הציונית. התנועה היתה לו עבודת הקודש ורוח נשמתו במלוא מובן המלה. איש רזה ודל־הקומה, סבל בקביעות מקצרת, ושעול חזק היה מתקיף אותו מידי פעם בפעם. הוא התפרנס מיגיע כפיו כצורף ושען, ועבודתו זו כלכלה אותו בצמצום רב, עד שהסתפק כמעט בקב חרובים. אבל מוחו ולבו היו מסורים רק לתנועה, שבה הרגיש את עצמו כבן חורין, בלי ליאות ורפיון. בחנות קטנטנה ברחוב הומה, ברחוב הרכבת, ישב האיש הזה כל היום כפוף לסדן עבודתו. למרות עבודתו המפרכת, שהשפיעה במידה מרובה על מצב בריאותו, לא כבתה בו אש הקודש

שהיתה בוערת בו בדבקות חסידית עילאית, שהיתה מורגשת והיתה עוברת מצורף זה לכל אלה שעמדו אתו בקשרים נפשיים. לא היה איש, שהיה לו קשר ומגע עם התנועה, שיפסח על פתחה של חנות זו ולא יכנס לחטוף שיחה עם מצרף סיגים זה ולקבל ידיעות הנוגעות לעבודתנו בתנועה ובארץ.

חיבה עצומה היתה לו גם לשירי הקודש של התפילות, וכמתפלל בית הכנסת דזאריצייר השתדל ביחד עם עוד חבר פעילים לארגן מקהלה מסודרת על ידי החזנים המפורסמים שרתו בזמנים שונים בעירנו. פעולה זו נחשבה אצלו כחלק מפעולותיו הציוניות, כי נשמתו היתה מלאה דברי שירה. זכה לעלות לארץ־ישראל עם כל בני משפחתו. אחד מבניו הוא המורה שלגי בחיפה, שירש מאביו את חוש השירה. הוא היה חביב הציונים בעיר, וחנותו היתה בית־ועד לחכמים ולציונים בעיר.

גם מתוך חוגי העמלים, שלחמו מלחמת קיומם הכלכלי והתפרנסו בקושי, נמצאו נאמנים ומסורים לתנועה שהצטיינו בהתלהבותם היתירה. יש לציין במיוחד את פעולותיה של משפחת מנקין, בנאים ונגרים, שהתפרנסו מיגיע כפיהם ומעבודה מפרכת. גם אצלם היתה העבודה החל מתקופת חיבת־ציון וגם בציונות המדינית מעין עבודת הקודש ש„בכתף ישאו". במשפחה הזאת היו גם זקנים וצעירים, שעבדו באמונה להחדרת הציונות בין חוגי העמלים והעובדים. הצטיין בעבודתו גם אופה תופינים אחד בשם חייקין. הוא דוקא ראה ברכה בעמלו, אבל דירתו היתה במרתף, ובדירת מחתרת זאת היו מתאספים הציונים, והיא שימשה ספריה ואולם קריאה. במקום זה היו מתקבלים עתונים ציוניים ועבריים שונים. ואם כי היה עסוק בעבודתו, עבודה מפרכת במשך רוב שעות היום והלילה, היה בשעות הערב מקדיש את עצמו לעבודת התנועה. שם היו מתאספים כמעט בכל לילה ולילה, ובמשך שעות ארוכות היו מתקיימות שיחות מענינות ולפעמים ויכוחים נלהבים בבירור וליבון שאלות ועיקרי הציונות.

טיפוס מצויין ומיוחד במינו היה צעיר אחד בשם משה אליהו (ממשפחת בזסמרטני) שהתעור. ציר פעולתו העיקרית היו חוגי ההמונים הרחבים והפועלים. אבל לא הסתייג גם משאר החוגים, ניהל ויכוחים חריפים עם מתנגדי הציונות משמאל, ופגיעתו בהם היתה קשה ביותר. עבד במרץ רב בהפצת שקלים וספרות ציונית, ואם כי מצבו החמרי היה חמור, היה זהיר מלהנות מבחינה הרוחנית מעבודתו המסורה אף כל שהוא.

לציונים ברוסיה היתה הועידה המינסקאית (1902) מעין קונגרס ציוני בזעיר אנפין. רבים רצו לראות בזה הארת פנים מצד הממשלה לתנועתנו וציפו לגדולות ולנצורות. מלבד זאת הלא שם הובהרה וגילתה פניה בכל המובנים. השאלה המענינת היתה שאלת התרבות, ובמידה ידועה ראו בזה מעין מלחמת ביניים בין „אחד־העם" והרצל־נורדוי. תחת זה שבקונגרסים לא נתנו חשיבות יתרה לשאלה זו וכמעט שהשתדלו להוריד אותה מהפרק ולהסירה מהדיון, הרי במינסק נהפכה לשאלה מרכזית, וכמעט כל הוויכוחים הסבו על ציר זה. עמדתו של „אחד־העם" היתה ש„תורה קדמה לדרך ארץ", ושהיא היא שצריכה להיות רוחה ונשמתה של התנועה,

וכל יתר הפעולות הן טפלות לגבה. למען תפיסה זו לחם בכל מרצו הוא וסיעתו. ביחוד הסיעה הדמוקרטית, שהופיעה כגוש מאורגן. נגד זה יצאו בנאומים חריפים חסידי הרצל, שחזו בזה אבן נגף להתפתחות התנועה בין כל שדרות העם, וטענו שהשקפה זו עלולה להכניס ערבוביה וחילוקי דעות בין הצירנים. הלא שאלת הרצל לאחד־העם מהי שאלת התרבות? זוהי שאלה חריפה ועמוקה, שעתידה לחלק את לבות חברי התנועה, שהיא עודנה בראשית התפתחותה, ויסודה הוא באיחוד וליכוד כל אברי האומה הפזורה והרסוקה בגלות. ועל עמדה זו עמדה והגנה הסיעה החרדית, שכבר התארגנה בדגל „המזרחי", שנבאו לו עתיד רחב בין רחבי שדרות העם. בכל תוקף ועוז לחמו נגד התפיסה האחד־עמית, אבל הנצחון היה על צדו של „אחד־העם". ברם, זו היתה ראשית מדון לפולמוס החריף שפרץ בין אחד־העם לנורדוי אחרי הועידה, ומורגש היה, שנתהווה סדק באחדות התנועה.

גם בוויטבסק כמו בשאר הערים נתקלנו בעובדה זו במציאות היום־יומית. הציונים שהתגאו באיחודם ובליכודם נפגשו איש את רעהו בפנים זועפות, אם כי משני הצדדים השתדלו להראות כלפי חוץ, כאילו השלימו בזה, שניתנה האפשרות המלאה לכל זרם וזרם לפעול לפי השקפתו ודרכו במסגרת התנועה. אבל, לאמיתו של דבר, נגרם הרבה הפסד לתנועה על ידי חוגי החרדים התגברה התנגדות לתנועה בכללה. הם לא האמינו בשום אופן, שיכולות לדור בכפיפה אחת ההשקפה האחד־העמית וההשקפה המסורתית של החרדים. אמנם, בעירנו במרותו של ד"ר ברוק נטשטשו החריפות והעוקץ משני הזרמים.

בינתיים הובהרה השקפת הממשלה על התנועה שלא לטובתה — בצורת החוזר הידוע של פלוה. גזירה זו העיקה בהרבה על התנועה, כבר היו מוכרחים להתנהג בזהירות באספות ובישיבות. הבולשת וגם המשטרה מצדה התחילו להביט בשבע עינים על כל צעדיהם של אנשי התנועה. אפילו כשרותו של ד"ר ברוק נפגמה במקצת. בנידון זה יש לציין לשבח את שרותו של מר פרלשטיין — עוזרו של ד"ר ברוק ברבנות מטעם — שהיו לו קשרים אמיצים עם חוגי המשטרה, והוא שמר על ד"ר ברוק בנאמנות ובמסירות יתירה, שלא יכשל ואתו יחד הפעולות למען התנועה הציונית.

על החברים המסורים והנאמנים לציונות לא השפיעו הפגעים החיצוניים והפנימיים לעכב את פעולותיהם, ובמסירות נפש המשיכו את עבודתם ובפרט בעבודה למען הקה"ק, שנוסדה בקונגרס ההמישי. ראו בזה כח התפתחותה של התנועה ברוחב ובעומק וברעיון הקה"ק את המכשיר הממשלתי והסוציאלי בעתיד, שיחולל נצורות בהתפתחות הישוב. השאלה הקשה והמסובכת, שאלת הלאמת הקרקע, שבה מתלבטים כל הזרמים במדינות וטרם מצאו את הפתרון, עתידה להפתר במכשיר זה, שתפקידו הוא לרכוש קרקעות ולמסרם לעמלים בלי קשיים וסבוכים. חוקי הקה"ק יסודתם בהררי־קודש „והאדמה לא תמכר לצמיתות", ז"א שלא יהיו עושקים ועשוקים. על קופסאות הקה"ק הביטו כעל קופות של „לשכת הקודש", הנותנות אפשרות לכל השדרות בין דל ועשיר להתגאות, כי המה משתתפים במפעל העממי הגדול הזה.

החוט המשולש של הציונות המעשית: השקל, מניות הבנק להתישבות והקה״ק הם הם המהוים את חוש השדרה של עתיד המדינה היהודית, הנושאים עליהם את החותמת של לשכות בדק הבית — מדינת היהודים בדרך.

אותה שנה היתה שנת בלהות במצב היהודים ברוסיה. ובימי חג החרות של היהודים, ימי חג הפסח, המזכירים את התקופה של „ואראך מתבוססת בדמיך", נהפכה עיר גדולה מערי הנגב — העיר קישינוב—לגיא ההרגה. יתומי קישינוב היו סמלי השואה של גלות עם ישראל כולו, והצעת ישראל בלקינד להעבירם לארץ־ישראל, לחנכם ברוח חופש ושחרור ולעורר בהם רגשי נקם ושלם בעד דמי אבותיהם השפוכים — נתקבלה בהתלהבות יתירה. בכל עיר ועיירה נוסדו ועדים לשם הפצת התעמולה לטובת המפעל הנשגב הזה. גם בעירנו התמסרו הציונים והקדישו את עצמם לשם אוסף הכספים להגשמת הרעיון. וכדי להרבות את ההכנסות בעירנו הוחלט לסדר באולם גדול בחג השבועות תפילות החג ע״י החזן המפורסם ר׳ לייב שלאסבערג (אניקשטר), שהתנדב להתפלל בלי שום תשלום. מובן, שכל הכרטיסים נמכרו במהירות רבה, והאולם היה מלא וגדוש. בשעת התפילה נאם ד״ר ברוק נאום נלהב, ודבריו נחרתו בלבב כל שומעיו. נאומו זה היה בבחינת „הך הכפתור וירעשו הספים". אופייני הדבר, שאחד משומעי נאום זה — פועל, שבימי המהפכה נהפך לקומוניסט, אמר לי בזו הלשון: „דבריו של ד״ר ברוק לפני עשרים שנה עודם מצלצלים באזני ונקלטו בלבי עד היום; זכורני, כי בשעה שהתחיל לצעוק ,יפתחו את החלונות והדלתות וישמעו דברי הזעם שלנו באזני כל העולם' עברה רעדה בלבב כל השומעים". מגבית זו הכניסה בעירנו סכום גדול לטובת יתומי קישינוב.

פעולה קדושה זו הוכתמה במקרה של חילול שבת. נמצאו צעירים נלהבים שלשם קדושת הדבר הרשו לעצמם למכור כרטיסים ביום החג. בימים ההם עשה זה רושם עגום, ופנו אלי בהתלוננות על המקרה הזה. מובן, שעלי עשה הדבר רושם קשה ופניתי לד״ר ברוק במחאה חריפה נגד זה. בביתו מצאתי הרבה צעירים נלהבים מראשי העסקנים. שפכתי את מרי לבבי לפניו ומסרתי לו את מחאת הציבור נגד מעשים אלה. הוא התנצל שלא ידע מאומה על זה, ושהוא בעצמו מוחה נגד זה בכל נימי לבבו. כמובן, שהתלקחו ויכוחים סוערים בין הצעירים שנוכחו. אמרתי להם שאינני קנאי ומשתדל תמיד להעלים עין ולא להסתכל בפני צעירים, שמרשים לעצמם לזלזל בקלות ראש בקדשי עמנו. קראתי בשם צעיר אחד מתלמידי הד״ר ברוק, שבשעה שאני פוגשהו ביום השבת מעשן בראש כל חוצות, אני משתדל לסור הצידה ולא לראותו בשעת קלקלתו, אבל אילו העיז הצעיר הזה לשלוח את עשן מקטרתו בפני, אז עם כל סבלנותי לא הייתי נמנע מלסטור בפניו. אז אמר הד״ר ברוק ובחום לבו צעק: „לא כן הדבר, אילו פגשתיו אנכי, לא הייתי נמנע מלסטור בפניו מיד". זה הוכיח לי, שהיה חרד וזהיר מלהביא לידי חילול השם אפילו לשם קדושת הרעיון.

בקיץ זה עברו כל הפעולות הציוניות והציבוריות במצב רוח מדוכא, אם כי היחס הכללי לציונות הוטב, הרי הפעולות התרכזו ביחוד בענינים יום־יומיים, שעמדו על הפרק: בעזרה

לנגועי הפרעות בכלל, בסידור היתומים ובארגון ההגנה העצמית. על ארגון זה התאמרו הבונדאים, כאילו שהם הם היוזמים העיקריים. אבל לאמיתו של הדבר לקחו הציונים חלק חשוב בעבודה זו, הן הנוער בגופו ושאר החוגים הציונים בכספם, אם כי התפיסה האידיאולוגית של הציונים על ארגון ההגנה היתה שונה מהשקפת הבונד. הציונים ביססו את הרעיון של ההגנה העצמית על יסוד הלאומיות. התעמולה היתה בין כל חוגי העם: „שהגיע הזמן לא להרכין ראש לפני כל גל וגל, לא להיות כצאן לטבח יובל... ואלה שבידיהם יהיה נשק, ידעו כי הולכים הם ללחום מלחמת העם, ולא להכניס בקדושת הרעיון עניני מפלגות, לא לפורר את העם כיתות, כיתות". ועד כמה שהיחס של הרבה ציונים לתנועת השחרור הסוציאלי היה לבבי, בכל זאת בעידנא דריתחא זו בכרו את שחרור העם על שחרור מעמדי: מובן, שהבונדאים לא התחשבו עם השקפה זו, והגיעו הדברים לידי כך, שבנשק שהיה בידיהם לשם מטרות לאומיות הוציאו לפועל פסקי־דין מות בענינים מעמדיים...

הציונים היו מוכרחים להתנהג בזהירות יתירה לשם ראיון עם הצורר פון־פלבה. הדבר הזה היה סודי כל כך עד כי גם למורשים לא הודיעו על דבר זה, רק הד״ר כצנלסון השתתף בנסיעה זו. ובעברם דרך דבינסק, שהיתה שייכת לגלילו של ד״ר ברוק, הזמינו את הד״ר ברוק לבוא לפטרבורג. הד״ר ברוק הרגיש את עצמו נעלב על אי־התיעצות הד״ר הרצל עם הציונים הרוסים, והשתדל למנוע את הרצל מפעולתו זו. הוא הסביר לפניו את דעת הקהל היהודית בכלל ושל הציונים בפרט, וטען שזה יתן חומר רב בידי מתנגדי הציונים לרעת הציונות,, ביחוד בידי השמאליים, שיוכיחו את הריאקציוניות של הציונות, ומי יודע לאיזו תוצאות תביא תעמולה זו, אבל הד״ר הרצל רמז לו, כי אינו זקוק לעצות, ועמד על דעתו זו בתוקף. הראיון עם פלבה התקיים מבלי שנתפרסמו פרטיו בזמנם, והקהל הרחב לא ידע ולא כלום. גם המכתב, שכתב פלבה לציר הרוסי בקושטא על הציונות לא נודע בזמנו ברבים. בשובו מפטרבורג ליווה אותו ד״ר ברוק עד דבינסק.

בעצם השאלה על הנסיעה היו חילוקי דעות בין הציונים בעצמם. מובן, שהנוער מתח ביקורת חריפה על הצעד הזה, הם ראו בזה הנמכת ערך הציונות כתנועה פרוגרסיבית ממלכתית, ונסיון להפכה לשתדלנות גלותית; כיצד יכול הד״ר הרצל לתת את ידו הטהורה לידי הרצח, שנגעל בדמי קרבנות קישינוב? השקפת הציונים המתונים היתה, כי בנידון זה הציג את עצמו ד״ר הרצל בכל שיאו ותפארתו לא כשתדלן גלותי, כי אם כנציג אומה, המחפשת דרכים ונתיבות חדשות לשחרורה מהגלות, ולשם המתקת הדינים כדאי היה להבהיר לפני הממשלה את מהותה של הציונות כתנועה מדינית, שאיננה רוצה לעשות את פעולותיה במחתרת.

בינתיים החלו בהכנות לקונגרס הציוני הששי, חכינו בנשימה עצורה ובכליון עינים לפתיחת הקונגרס הנ״ל ולדעת בבירור את פשר הדבר שעלה בידי הד״ר הרצל להשיג. אבל מה גדולה היתה האכזבה במחנה הציוני, כשנודעה ע״י העתונות הצעת הממשלה האנגלית לד״ר הרצל, להפנות את מסלול ההגירה מרוסיה למקום חדש שלא שערו אבותינו, ואוגנדה

שמה. הידיעות הטלגרפיות הראשונות בעתונות הדהימו את כל הנאמנים לציון, שמסרו את כל זמנם ומרצם למען ארץ הבחירה, שאין לה תמורה וחליפין, ויום זה נהפך ליום אבל במחננו.

דברי הרצל באספת „הבוכים" הידועה בקונגרס לא נתפרסמו מפני טעמים ונמוקים אלה: מדבריו היה ברור, שהוא משתדל לדון בגניזה את הצעת ממשלת אנגליה, ובאם יתפרסם הדבר, יביא זה לידי הפסקת המשא ומתן בנידון השאלה הזו, בו בזמן שהרצל היה מעונין לא לנתק את הקשרים עם הממשלה הבריטית בנידון ארץ מולדת לעם מחוסר מולדת. לנו נודעו הדברים מפי הד"ר ברוק, שמסר לנו את פרטי השיחה אחרי שובו מהקונגרס הששי. כנראה, שפרטי השיחה השפיעו גם על חלק מאלה שנאמנותם לציון היא למעלה מכל ספק, כמו הרב י. י. רינס, שהיה מראשי המדברים והתומכים בהצעת אוגנדה. ועוד מהשיחות האינטימיות עם הד"ר ברוק בנידון זה נוכחנו וראינו, שבמטמוני לבו השלים עם הרעיון הזה. מסירותו האדוקה להרצל לא נתנה לו להשתתף באופן אקטיבי בכינוס החרקובי של „ציוני ציון" וללכת בעקבות המתמרדים. הוא לא ידע שלו בנפשו. הוא הביט על הצעת אוגנדה כעל הצעה שנידונה לכשלון, וממילא תפול. בעיקר חרד מאד לבריאותו של הד"ר הרצל, שהקונגרס הששי השפיע עליו לרעה.

בעירנו לא נמצאו בכלל תומכים בהצעת אוגנדה, ואנחנו לא הלכנו גם בעקבות העיירות — „הכרכים", שהתחילו להמטיר מחאות חריפות נגד הבגידה בציון, כמו העיירה דונאייבצי, בפולסיה, שקנתה לה שם ופרסום רב בעתונות התומכת בהרצל.

האסון האיום של מות הרצל הדהים ודכא את כולנו, שלא ידענו על מצב בריאותו. הידיעה הטרגית הזאת נודעה רק ע"י טלגרמה בעתונות. לי נודע הדבר טרם הספקתי לעבור על העתון, מפי צעיר אחד מחברינו. נדהמתי עד שברגע הראשון אבדתי את חושי ולא הגבתי כלל על המאורע, אבל כעבור רגעים אחדים התעוררתי כמו מהתעלפות ורצתי ישר לביתו של ד"ר ברוק. מצאתיו במצב של אבל, המתיפח על הנפש היקרה לו בחיים. בינתיים נוספו עוד מחברינו, שנזעקו מגודל הכאב ובאו באופן אינסטינקטיבי לבית הד"ר ברוק. כולנו היינו בבחינת רעי איוב, וחוש הדיבור נעתק מאתנו. כעבור רגעי החרדה, הודיע לנו הד"ר ברוק, שהוא מכין את עצמו לנסוע לוינה, ושהוא מאמין שיספיק עוד להגיע להלויה. הוא התחיל לדבר על תכונות הרצל ממש במסתוריות, הוא הביט עליו כעל משיח בן יוסף, שעל ידו יצא עם ישראל משעבוד לחרות עולם. הוא השתדל למצוא לו השואה לבן־המלכים, שלא ידע מה זה עבדות ועריצות, ובו נתגלמו התכונות היותר נהדרות של האומה העברית במקוריותה.

ישבנו שעות ארוכות מתוך הערכה ושיחות על ד"ר הרצל, כמו שמתו מוטל לפניו. במיוחד היה הד"ר ברוק רצוץ ושבור. נפרדנו ממנו בברכת הדרך בלי מלים. היינו מתיחדים בחדרי בתינו ודנים כאבלים על האסון שקרה לנו. ד"ר ברוק התמהמה בדרכו כשבועים, ובשובו הספיד את הד"ר הרצל בבית הכנסת הגדול דזאהריע. אם כי לא נתפרסם תחילה על כך, בכל זאת

נתאספו אלפי איש, עד שצר היה המקום מהכיל את כל הקהל הגדול, ורבים עמדו בצפיפות בחצר בית הכנסת ליד החלונות. הנאום היה מלא רגש ורטט. בינתיים נודע הדבר למשטרה, והיא שלחה את „נציגיה" לשם בירור הענין. הקהל נבהל במקצת מהופעת האורחים, אבל המשטרה בעצמה, בראותה שד"ר ברוק עומד על הבימה ונואם, נסוגה אחור והסתלקה. נאום ההספד הזה היה אחד מנאומיו המזהירים, שהכניס הרהורי תשובה ללבב גם אלה, שעמדו מרחוק לרעיוננו.

המברק המיוחד, שקיבל ד"ר ברוק על הפרעות בהומל, הרעיש את רוחו עד כדי כך, שבמאמצים נפשיים גדולים מנעו ממנו לנסוע בשבת. וכשחזר משם, אחרי שהיה עד ראיה ושמיעה לאסון הזה, שבו השתתפו דוקא חברים מאורגנים מהפרולטריון הרוסי — פועלי הרכבת — הרגשנו שוב הפעם וראינו עין בעין את בדידותנו ויתמותנו, שאין לנו על מי לסמוך ו„אם אין אני לי — מי לי?".

מאז התחיל הד"ר ברוק להתמסר יותר לעבודת החווה, וקודם כל לארגן ההגנה העצמית; וכן בשאלות כלכליות אחרות. בזה נתחבב על כל האוכלוסיה, אפילו על ראשי הבונד.

אחרי מות הרצל, הורגש רפיון רוח בהרבה מחברי התנועה, ואפילו בראשיה, ואין פלא, שתלמיד נאמן ומסור כמו הד"ר ברוק לא מצא בעצמו את העוז שהתנוסס בלבו תמיד. בשיחה אינטימית אחת התוודה הד"ר ברוק ואמר: „מיום שמת הד"ר הרצל, נשתתק מַשק כנפי הכרוב הסוכך עלינו — השראת הנשיא בפעולותיו ובנאומיו, כשאני לעצמי, הבסיס הרוחני בתנועה היה היופי והחן המיוחד, שהניח הד"ר הרצל כאבן הפנה, ועכשיו נסתלקו כל הסגולות המיוחדות האלה מאתנו". ואמנם, כשנה אחרי מות הרצל, בנאום שנשא ביום תשעה באב בביהכ"נ הגדול דזאהאריע שימש לו הנושא „אראנו ולא עתה אשורנו ולא קרוב". אחדים מאתנו כבר ראו בזה סטיה מהדרך הסלולה, שהלך בה עד כה.

מלחמת רוסיה—יאפאן

גורם נוסף להחמרת המצב היה התפרצות המלחמה עם יפן במזרח הרחוק, אם כי כל כובד המלחמה היה הרחק אי־שם במזרח הרחוק, ולא נגע בערי רוסיה הפנימית, ובערי תחום המושב, הרי הגיוסים התכופים השפיעו על מצב היהודים לרע. הורגשה בעין התמוטטותו של המשטר הישן הרקוב, התגברה התעמולה על שחרור עמי רוסיה מכבלי השעבוד והעריצות. בתנועה זו לקחו צעירי היהודים חלק ניכר, וכבר נמצאו נביאי התקופה, שחזו משאות שוא ומדוחים, כאילו גם ליהודים יהיה אור במושבותם. ושוב קמו חלוקי דעות עקרוניים בין המפלגות והתקלסות בתורת הציונות, שלא נתנה אמון בתנועת החופש, שתביא בכנפיה מרפא לתחלואי המצב היהודי המשונה מכל יתר עמי רוסיה.

תעמולה ארסית מצד האנטישמיים השתדלה להורות לעם הרוסי, כי שיתוף צעירי היהודים בפעולות המהפכניות יביא את רוסיה לידי אסון יותר קשה מתוצאות המלחמה הזעומה. בעיקר ניהלו את התעמולה בין שורות החיילים. הפיצו שמועות בדויות, שהיהודים אשמים באסונות המלחמה. תעמולה זו

הביאה בעקבותיה לידי התפרצויות לא נעימות. בעירנו חנה מחנה קוזקים דוניים, ומדי פעם בפעם מצאו להם עילות לתגרות שונות עם היהודים.

בפרק זמן זה היה קשה מאד להמשיך בעבודה הציונית. להתווכח עם השמאליים באופן פומבי אי־אפשר היה מטעמים ידועים; והם ראו, כי השעה משחקת להם, והשתמשו בכל מיני אמצעים לצודד נפשות במכמרתם. ההמונים נהרו אחריהם, וגם בין תלמידי בתי־הספר היתה השפעתם מרובה. בכל זאת התעודדו הציונים הפעילים לא להסוג אחורנית מן הכבושים וההישגים, שרכשו גם בעבודת ההווה וגם מעצם הפעולה הציונית. דוקא בתקופה זו נספחו ציונים פעילים בעירנו, שעבדו בהתמסרות נאמנה למען התנועה וקניניה. ביניהם מר אהרון יצחק בוים, מר הרצל הורביץ, מר זליג ביילין. במיוחד הצטיין מר ביילין בעבודתו המסורה והנאמנה. הוא השתקע בעירנו עוד בשנת 1902, ומאז נרתם לעבודה הציונית בלי לאות ורפיון למרות התנאים הפוליטיים הקשים ששררו אז.

בימים ההם התפתחה במיוחד העבודה התרבותית, שבה נתקלנו בהרבה מעצורים ומכשולים. הרבה ממורי בתי־הספר היו ממחנה הבונד, התנועה האידישיסטית היתה כסכין בגב עבודתנו התרבותית, שטרם הספיקה להתבסס כראוי. בנידון זה הרגשנו גם כן רפיון רוח בעבודה התרבותית של ד״ר ברוק. הוא לא הביט בצרות עין על התנועה העממית הזאת ולקח חלק ושיתף פעולה בסידורי המועדון, מקום שעבדו האידישיסטים עבודתם בחריצות יתירה. כמובן, שאף איש לא חשד בו בסטיה מהעבודה התרבותית העברית, ומרגלא בפומיה, שבאמצעות השפה העממית יכנסו ההמונים סוף סוף תחת כנפי הציונות.

הנסיגות התכופות בחזית והנצחונות המזהירים שהיו לצדם של היפנים, זה העם, שכמעט עד פרוץ המלחמה עם רוסיה לא ידעו ולא שמעו ממנו כמעט, והצאר התקלס בו בראשית המלחמה „כי את העם הדל הזה נרגום בכובעים", הראו לעין כל את „רקבון" המשטר, שכל מרצו הפנה רק למלחמות פנימיות לסכסך עם בעם, לנטוע בלב המונים, כי בכל אשמים היהודים ואתם גם הדורשים שחרור העם הרוסי מעריצותו המוחלטת של המשטר.

קשה היה ליהודים להסתיר את רגשי לבבם ולהראות כלפי חוץ התרפסות ואותות אמונים למשטר עריצות זה. הצאר החל במסעות בערי רוסיה ובתוכם גם בערי התחום לשם עידוד רוח העם ועד כמה שאפשר להעלים מעיניו את המפלות האיומות בחזית המזרחית. מובן, שהיהודים הוכרחו בכל מקום ביקורי הצאר לקבל את פניו בכבוד מלכים, וכרגיל גם להביע רגשי נאמנות למולדת ולמסור לידיו המגואלות בדם היהודים את ספר התורה. גם דרך עירנו ויטבסק עבר אז הצאר וחנה בתחנת הרכבת. זה היה מקרה יוצא מן הכלל, כי משנת 1836, מיום מות הנסיך הגדול קונסטנטין בוויטבסק (שלפי האגדה הורעל בפקודת ניקולאי הראשון) לא ביקרו מלכי רוסיה בוויטבסק, כי לפי נימוסי המלכות נהוג שלא לבקר מקומות שקרו בהם אסונות לבני משפחתם. גם נציגי העדה היהודית הוזמנו לקבלת פני הצאר, ורבה היתה התכונה לשם זה. נציגי העדה החליטו להגיש לצאר ספר תורה בארון

קודש מעשה חרש אמן מכסף מצופה זהב, שנעשה במיוחד על ידי אמן בוילנה, שהצטיין במקצוע זה. הארון עלה בסך 1300 רובלים ועליו היה חרות באותיות מזהבות: „שי מאת העדה הישראלית בוויטבסק". ספר התורה היה כתוב על קלף צבי, עבודה יקרת ערך. נציגי העדה ובתוכם הד״ר ברוק, ברב העדה, מסרו את ספר התורה ואת הארון לידי הצאר. את ספר התורה קיבל הצאר מידי המשלחת ואת הארון החזיר בתודה, כי לפי נמוסי המלכות אין מקבלים המלכים מתנות כסף וזהב. הארון היה שמור בידי העדה בסייף הבנק הקואופרטיבי היהודי. מצב רוחו של הד״ר ברוק בימי התכונה והפגישה האלה היה בכל רע, הוא אמר לי בזו הלשון: „שער בנפשך את מצב רוחי, שעלי כנציג עמי לראות פנים אל פנים את דמותו של צורר עמנו, מקור כל האסונות לעמנו האומלל, ועוד להושיט לו את ידי ולברכהו"...

מובן, שהשמאל בכל מקום ובוויטבסק התנפל על נציגי העדה בעד „שפלות נפשם" והתרפסותם לצורר נגד צו מצפונם, אם כי כל העם ידע את היחס האמיתי של היהודים לממשלה.

ההגנה העצמית היתה פעולה משותפת של הציונים עם שאר המפלגות. מובן, שהתעמולה של הציונים היתה בכיוון אחר לגמרי מתעמולת הקיצונים. בשביל הציונים היתה עבודת ההגנה העצמית עבודה קדושה בשביל כל העם, והם דרשו שהנשק שנמסר בידי ההמון ישמש רק נגד האויב החיצוני, ולא להכניס בשטח פעולה רצינית זו מלחמת אחים. הציונים חזו מראש, כי ההמון עדיין לא הגיע להתפתחות מסויימת כזאת שלא יביט על כדורי מות כעל כדורי משחק ילדים, שיבין שהנשק הנמסר לידו הוא רק כדי להגן על כבוד האומה בכללה. תחת זה ניצלו הקיצוניים שבמפלגות השמאל את השנאה הכבושה בלבב ההמונים ועוררוה לא רק נגד המשטר הרקוב הצאריסטי, אלא גם נגד לוחצי מעמד העובדים, והטיפו להתנקם בהם כבאויבי נפשם. התעמולה המרעילה הזאת הראתה אותותיה גם בעירנו: פקיד ביח״ר בשם בלנקי נפל חלל לאור היום. רצח זה הסעיר את כל הלבבות. הפקיד היה איש ישר, וידוע היה ביחסו האוהד לשאלת הפועלים, ותמיד היה מצדד בזכות הפועלים עד כמה שהיה אפשר לו, והשתדל להקל את סבלותם ותנאי עבודתם. מובן, שלא בידו היה גורלם של הפועלים, כפקיד התלוי בידי בעליו היה עליו למלא את תפקידו בתנאים קשים גם נגד רצונו ומצפונו. מקרה זה הראה בעין על הצורך הרב בתעמולה זהירה ובהירה בין הפועלים המשתתפים בהגנה בכיוון הסברת המטרה האמיתית של העבודה הקדושה הלאומית הזאת.

בשנת 1905, כשנתברר מצב המלחמה לרעתה של רוסיה, נהפכה כל הארץ במובן הפוליטי בהר־געש. ידי הממשלה בעצמה רפו, וכל אמצעי הדיכוי האכזריים, שהשתמשה בהם כדי לסתום את פרצי תנועת השחרור, לא עמדו לה. בכל ערב וערב היו מתמלאים הרחובות ההומיים בעירנו וביחוד המצודה, שהיתה העורק המרכזי של כל אזורי העיר, וויכוחים נלהבים היו נשמעים בפומבי, ובקושי רב היה עולה בידי המשטרה לפזר את ההמונים; לפעמים קרובות הפגינו ההמונים בראש כל חוצות.

גם המאה השחורה לא טמנה את ידיה ונצלה את תעמולתה הארסית נגד היהודים. בעירנו היתה הנהלת התנועה המהפכנית בידי יהודים, והפועלים היהודים היו רוב מנין ובנין של ההמונים. נקל היה להסית ולהראות לחשוכים בעם, כי כל הדברים על שחרור הם רק מזימות של יהודים, ואין לעם הרוסי שייכות להם. הדבר הביא לידי כך, שחלק מהפועלים הרוסים בגדו בחבריהם ומסרו לידי הבולשת ידיעות על פעולות מהפכניות.

האוירה הציבורית היתה מחושמלת ומתוחה, ובחוגי היהודים המתונים שררה השקפה פסימית; הם חזו, כי איך שתהיינה התוצאות מהמהפכה העלולה לבוא לרוסיה, יעלה בגורלם של היהודים לסבול הרבה ואולי גם להיות „השעיר לעזאזל" בין כל עמי רוסיה.

התנועה המהפכנית הרוסית

השביתות המרובות והדרישות הנמרצות פעלו בינתיים את פעולתן עד כדי כך, כי בחוגי הממשלה עצמה כבר נראו סדקים. הביטוי הנמרץ ביותר לארגון המחאה נגד הממשלה היה הכרזת השביתה הכללית בכל רחבי רוסיה, ואף גם במוסדות הממשלה, באוקטובר שנת 1905 שבתו הרכבות וכל המשק הממשלתי, ואף פקידי הדואר השתתפו בשביתה. בעירנו כמו בכל הערים בתחום המושב תפסו השמאליים את בימות בתי־הכנסת. מובן, שעבודה זו נעשתה בעיקרה ע"י הבונד. תעמלני הבונד היו מתנפלים בשצף קצף על שאר מפלגות העם, שגם הן השתתפו באופן ניכר במלחמת השחרור, אלא בדרכים יותר מתונות, כמו הציונים לכל זרמיהם, וגם על חלק מהשמאליים, שהדגישו בנימה מיוחדת את שאלת היהודים עם תביעותיה המיוחדות, ולא חשכו מלהראות על פצעי האומה, שגם זוהר השחרור הכללי לא ירפא אותם.

בדברים אלה העלו אמנם את חמת מתנגדיהם הפוליטיים, שמחו בכל עוז נגד תעמולה כזו, המרפה את רוח העם מלקחת חלק במלחמה זו. אבל הציונים לא נטו מהדרך שהתוו למו, וגם ברגעים אלה, בעידנא דריתחא, הזכירו את דברי הנביא: „אל תשמח ישראל אל גיל בעמים". וצריך להודות, שגם השמאליים הציוניים הלכו בדרך זו. בכלל היו הימים הראשונים של אוקטובר — ימי השביתות הגדולות — מתוחים מאד, והיהודים היו אחוזים פחד של פרעות. נוסף לזה היו הימים האלה ימי הגיוס לצבא, ומכל הכפרים שבסביבה היו מתאספים צעירי האיכרים העירה להתיצב בהמוניהם ולמלא את חובתם לצבא. חניתם היתה אמנם בקצווי העיר, אבל הודות להסתה המרעלת נגד היהודים, סבלו הרבה תושבים יהודים מעירנו מהטירונים האלה. אבל תודות למשטרה המקומית, שעמדה על המשמר ועל הגובה, הוקם תמיד הסדר במועדו, ולא ניתן מקום להתקוממות ומרד.

ביום ה־15 לאוקטובר, בעצם היום, ברחוב ההומה מאנשים — רחוב המצודה — נפל חלל ראש הבולשת ביריה מצד ההמון. מובן, שהחשד ברצח זה נפל על היהודים, שהם היו המשתתפים העיקריים בהפגנות. רצח זה עשה רושם עז על המשטרה, והופלטו מפיהם הדברים האלה על כתובת היהודים:

„מקרה רצח זה יתנקם בכם ויעלה לכם בקרבנות". ואמנם, נזדמנה להם שעת הכושר להפיק את זוממם. בא היום ה־17 באוקטובר, יום התאריך ההיסטורי בתנועת השחרור הרוסי, יום שבו נתפרסם צו המלך לראש המיניסטריון ויטה והמניפסט על הקמת מועצה מחוקקת. בבוקר נתפרסמה הטלגרמה בנוסח מקוצר מאד, אבל בשעה עשר לפני הצהרים יצא עורך העתון הרשמי בוויטבסק הילין למרפסת בית המערכת ברחוב סמולנסק, הרחוב הכי גדול בעיר, והחל למסור בפרטיות את כל נוסח הצו. מובן, שנאסף סביב הבית קהל רב, והעורך שהיה מהקנאים החשובים קרא את הצו בהתלהבות כזו, עד שכל הנאספים התלהבו, ותשואות סוערות הניעו את כל הרחוב. אמנם, נמצאו בין ההמון הגדול הזה כנופיות קטנות של מורדי אור, שהביטו בעין זעומה וברמזים ובלחישה הביעו בתמהון „לשמחה מה זה עושה?" מובן, שלדבריהם אלה לא נטה איש אוזן, שמחת העם היתה מלאה, ומרגע לרגע התרבה ההמון והתחיל להפגין. לפתע התפרצו לתוך ההמון פרשים־קוזקים, שחנו בעיר, והתחילו לפזר את הקהל. אם כי מתוך הקהל לא היו סירובים למלא את פקודת ההתפזרות, התחילו הקוזקים לירות בהמונים, ותשעת אנשים נפלו חלל, ביניהם היה איש זקן אחד, שמלאכתו היתה השחזת סכינים, ומקום עבודתו היה בקרבת בנין המערכת, והוא כדרכו עבד את עבודתו הרגילה גם ביום זה. אחד מפקידי הממשלה החשובים התפרץ ועלה על מדרגות של צריח השעון העירוני, שגבהו היה תשע קומות, וירה משם, ומאחד הכדורים נפל המסכן חלל. מובן, שבמשך רגעים אחדים התרוקן הרחוב ובכל העיר הושלך הס. את החללים אספו לחצר בית החולים הממשלתי, שהיה בטבור העיר, והעבירום לחדר המתים. יריות אלו דכאו מאד את רוח כל אנשי העיר, והתחילו להבין את פתרון הדברים, שנפלטו מפי המשטרה יומים לפני זה. בערב נתאספו כל ההסתדרויות המקומיות ועבדו תכנית לסידור הלויה. למחרת בבוקר נתפרסמה התכנית, וניתנה רשות לקהל הרחב לעבור על פני החללים. מובן, שנהרו המונים לאלפיהם לחלוק את הכבוד האחרון לקרבנות. חרדה עברה בין כל העוברים על יד גופות החללים בראותם את הבחורים והבחורות הצעירים, וביניהם גם את איש העמל הישיש, שבדמיהם נקנתה הגאולה והתמורה הדמיונית של היהודים ברוסיה.

בלויה זו השתתפו רבבות אנשים, שמירת הסדרים היתה בידי הסתדרויות הפועלים, והסדרן הראשי היה פון דרמייסטר, מלוחמי מלחמת השחרור. הלויה יצאה בחצי היום מחצר בית החולים לבית הקברות הישן דזאריצייה. הדרך היתה ארוכה, מרחק כשלושה ק"מ, וכל הקהל הגדול השתתף ועבר בסדר מופתי כל הדרך הארוכה הזאת. מצד המשטרה לא נראה איש, והסדר נשמר בידי הסדרנים, עד שהביאו את החללים למנוחת עולמים בקבר האחים.

כעבור זמן מה החלו בהכנות ובתעמולה לקראת הבחירות לדומה (הפרלמנט); לשם זה החלו להופיע בערי התחום עתונים חדשים ומיוחדים. גם בעירנו החל להופיע עתון בשם „קול מוויטבסק" בשפה הרוסית בעריכתם של הד"ר ברוק ומיכאל גורביץ (בן העשיר לייב גורביץ הידוע).

זה האחרון היה מטיפוסי העסקנים הפעילים בעבודה ציבורית כללית וגם יהודית. הוא תמך בכל הפעולות הציבוריות, שהשתתף בהן, בעזרתו הכספית במידה הגונה. גם העתון הנ"ל נוסד בכספו הוא. בתקופה זו התארגן ועד ציבורי מטובי העסקנים הציבוריים היהודים, בו השתתפו גם הציונים באופן פעיל. הועד הזה ריכז בידו את כל העסקנות הציבורית המקומית בכל השטחים: התרבותיים, הכלכליים והפוליטיים. ישיבותיו היו תכופות והתקיימו בקביעות בבית הבנק הקואופרטיבי, שהתפתח מאד באותו הזמן, והשפעתו היתה ניכרת בין כל חוגי העיר. גם בפעולות הבנק לקחו הציונים חלק פעיל וחשוב. מובן, שהועד הציבורי לקח על שכמו את ענין הבחירות לדומה הממלכתית; התעמולה היתה ערה וחזקה בין כל הזרמים. הבונד החל בתעמולתו בכל בתי הכנסת, ובכל מקום ומקום פרצו ויכוחים נלהבים ביניהם ובין הציונים. בדרכו העמיד ה„בונד" את הציונות כמטרה לחציו, ובעיקר הבליט לגנאי את הקשר שבין הציונים עם מפלגות בורגניות (הקדטית). אבל תעמולתם זו לא נשאה פרי, בעירנו הוצג למועמד ע"י הציונים ויתר החוגים הפרוגרסיביים והמתונים הד"ר ברוק, אם כי בתוך הועד הציבורי הנ"ל היו חילוקי דעות בין חברי המפלגה הקדטית בראשותו של הד"ר איסרזון — חביב העם; והמצב הגיע לידי כך, שהקדטים עמדו להופיע ברשימה מיוחדת ולהעמיד בראשה את העסקן הקדטי היהודי הידוע מפטרבורג וינבר. כמובן, שהמצב היה חמור, כי היה קשה מאד להילחם ולהתנגד לאישיות מפורסמת כמו וינבר. אבל הציונים עמדו בכל תוקף על דעתם, לא לוותר על נציגות של מועמד מפורש בשם העם היהודי, המתענין במיוחד בשאלות היהודים, והם נצחו. הנצחון הזה הושג בהרבה בזכותו של הד"ר ברוק, שהיה חביב על כל החוגים של האוכלוסיה; גם התושבים הנוצרים התיחסו אליו באימון ובחיבה, מה שהוכח בבחירות.

הבחירות בפלך ויטבסק הנחילו ליהודים כבוד רב, כי רוב הבוחרים נתנו ידם לאותה הרשימה, שבה הופיעו בתור מועמדים הד"ר ברוק בשם היהודים ואנופרי וולקוביץ מצד השמאליים. הוא היה ג"כ אישיות מפורסמת בעירנו. הוא הוצא בימי עלומיו מהאוניברסיטה בגלל השקפותיו המהפכניות, ונבחר לראש העיריה בעירנו, ושימש כמה שנים בתפקיד זה. גם מכהונתו זו הודח מחמת השקפותיו הליברליות. מובן, שיחסו ליהודים היה חיובי בהחלט.

רוב הקולות היו לטובת הד"ר ברוק, שקיבל את מספר הקולות הגדול ביותר מכל המועמדים האחרים. התוצאות נתקבלו בתשואות, ובמשך ימי הבחירות שררו בעיר רוח ואוירה של חגיגיות ושמחה, כי כבר היה ברור, שהנצחון יהיה לצדנו.

בשעת הבחירות, שהתקיימו באולם התיאטרון העירוני, קרו מקרים אי־נעימים: לפי החוק אסור היה להתאסף סביב מקום הבחירות ולנהל תעמולה. אבל הבונדאים הנלהבים לא הבליגו על רוחם, והתאספו בקבוצות קבוצות בקירוב מקום בניגוד לחוק. המשטרה מצאה לה הזדמנות להראות את תגרת ידיה בפיזור הקהל המתאסף, ורבים הוכו ונפצעו. בין שנים עשר היהודים שנבחרו בכל רוסיה היו ששה ציונים

מובהקים. מה שהשפיע בהרבה על כל הפעולות הציבוריות בעולם היהודי. בעירנו בא הדבר הזה לידי ביטוי במיוחד ע"י בחירתו של ד"ר ברוק לציר מפלך ויטבסק.

בחייו הפרטיים של ד"ר ברוק היתה תקופה זו המעניינת ביותר. הוא בא בזה על שכרו וסיפוקו הרוחנים אחרי אבלו העמוק ודכאונו הרוחני על מות קברניטה של התנועה הציונית, ד"ר הרצל. ההתפוררות הפנימית במחנה הציונים ושינויי הערכין בעבודתם גרמו לו צער רב ומפח נפש. ולא מצא לו מנוח גם בעבודה הציבורית. בהרבה שאלות ציבוריות היה כמעט בודד במועדו. וחסר היה הדבק הרוחני בינו ובין חברי הוהע"פ מרוסיה, ששרר בחיי הרצל. אנחנו, הציונים המקומיים, שעבדנו במחיצתו, הרגשנו זאת, אם כי הסתיר רגשותיו אלה בחביון לבו ולא הוציאם החוצה. אבל התקרבותו ואהדתו ליתר הזרמים בחיי היהודים הוכיחה, כי מתאמץ הוא למצוא אפקים יותר רחבים, ולא להצטמצם במצרי תחומי הציונות, שנתהוו אחרי מותו של הרצל.

נצחון הבחירות של הציונות עודד את כולנו בתקוה, שמעכשיו יחול שינוי במצב היהודים בכלל והציונות בפרט, ושתמצא היכולת לבצר מקום בשביל העסקנות הציבורית בעולמנו על יסודות פוריים לטובת כל רעיון בריא ותועלתי לעמנו. לזה קיוה גם הד"ר ברוק. ימי הפסח, שחלו סמוכים אחרי הבחירות, נתנו לנו אפשרות לשאוף רוח באוירה של חירות וחופש גם במצרי הגלות. מובן, שלא היינו שכורי נצחון עד כדי כך, להאמין שהגענו כבר לידי חוף מבטחים קבוע, ושנמצא כבר הפתרון המוחלט לשאלת היהודים בגולה. אנו לא הפרזנו ביותר בנידון זה, וכל הנואמים הציונים, שהופיעו בימי החג, הדגישו, כי עלינו לא להשתקע בדמיונות מופרזים, שגם במדבר העמים נמצאה האפשרות המוחלטת להחיות את עצמותינו היבשות, אלא שיש פתח תקוה.

בבוקר יום הראשון של החג בשעות ההשכמה היה עלי לבקר את הד"ר ברוק לרגל ענין ציבורי דחוף. בגלל השעה המוקדמת מצאתיו עדיין שוכב במטה. מצב רוחו היה מרומם וטוב עליו, והראה לי את כל מכתבי הברכה שקיבל כמעט מכל ערי הפלך לרגל בחירתו בתור ציר לדומה. אגב שיחה מסר לי, שאמש בליל הסדר תקפו עליו געגועים חזקים לבלות את הסדר בחוג משפחה מסורתית, שיזכיר לו את ימי ילדותו בליל זה. אבל לדאבונו לא מצא את אשר קיותה נפשו.

ביום נסיעתו לעיר המלוכה לפתיחת הדומה הראשונה נתאספנו — חלק מידידיו הציונים הקרובים אליו ביותר — וברכנו אותו בהצלחת שליחותו הקדושה והאחראית שהוטלה עליו מטעם שולחיו — בית ישראל.

בתקופה זו נתגבר בעירנו המחנה הציוני ונתרבו בו החברים הפעילים בכל שטחי הציבוריות הציונית והיהודית כללית. הרעיון הציוני חדר גם לשורות הצעירים והנוער, למרות שרבים ממתנגדינו חשבו, שהקיץ הקץ על הציונות, שתנועת השחרור תשלול מאתנו את האפשרות ללכת בדרכנו העקבית, ושההמונים יפנו עורף לתנועתנו. דוקא בימים אלה הורם הדגל הציוני ביתר עוז לאור החופש והשווין, זכויות אלה, שלא חדלנו להמעיט את ערכן בעיני ההמונים, אבל לא כסינו על דעתנו, שהם רק אמצעים זמניים ורגעיים ואין בכוחם לתת

לעם העברי את הפתרון הרדיקלי לשאלת קיומו מבלי להיות תלוי בגורמים בלתי צפויים, שביכלתם להפוך את הקערה על פיה.

בשבילנו, הציונים המקומיים, היתה זאת הפתעה, כשנודע לנו, כי בסיעת הצירים היהודים של הדומה קיימים חילוקי דעות בין הד״ר ברוק ובין יתר חבריו הציוניים, שעמדו בכל תוקף על יסוד סיעה יהודית מיוחדת: אם כי כולם היו נאמני המפלגה הקדטית, אבל הכירו שעל היהודים להבליט את עניניהם העצמיים במיוחד, ולא להיות סרח העודף למפלגות אחרות. להשקפה זו התנגד הד״ר ברוק. מעמדתו זו היו מאוכזבים ונבוכים. מובן, שלא חשדנו בו בסטיה מהשקפתנו הציונית־ההרצלאית, ודנו אותו לכף זכות, שכוונתו היא ליכוד הכוחות הפרוגרסיביים ,וללכת שלובי יד עם אותה המפלגה הגדולה בכמות וגם באיכות, שתכניתה מתאימה גם לעניננו הלאומיים. אבל לפנינו עמדה השאלה גם מבחינה אחרת: ברוק המורה והמדריך הציוני, שהטיף למשמעת מופלגת ודרש נאמנות מוחלטת בלי שום וויתורים לעיקרי התנועה, איך נתקל בעצמו בהפרת משמעת זו, שהיא היסוד לכל הארגון הכללי? ועד כמה שהערכנו את אישיותו ושרותו הנאמנים למען התנועה והציבוריות בכלל, לא יכולנו להשלים עם תפיסתו זאת. צעדו זה היה השרטון, שעליו נבנה הפילוג בינו ובין חלק מחבריו בתנועה. בזה התחילה הסתייגותו מחבריו בעבודה ציבורית וציונית. לנו, ציוני ויטבסק היה זה כאב משנה: יקרה היתה לנו אישיותו, שמצאנו בה שאר־רוח, אצילות מיוחדת והסתגלות להקרבה ולמסירות נפש בעניני הכלל וגם לפרט, סגולות, שקשה למצוא אותן אפילו בין העסקנים היותר מובהקים. אבל לא יכולנו להבליג ולא לבקר את עמדתו זו, העלולה לפגוע בקדושת המשמעת הציונית, שהיא לעילא ולעילא מכל אישים ואישיות, שלבסוף התנקמה בו עד כי השפעתו בהסתדרות הציונית עוממה...

מובן, שהדיון בשאלה עדינה זו היה בפנים בין כתלי ההסתדרות הציונית המקומית, ושמרנו מכל משמר לא לתת פתחון פה כלפי חוץ. שמרנו על כבודו, כי מי עוד כמונו יכלו להעריך ולכבד את אישיותו האצילה, שראינו אותו בעבודתו הרחבה והמסועפת בכל שטחי הציבוריות ובערותו לכל נדכה וקשה־יום, לא רק כעסקן ציבורי גרידא, אלא גם כרופא חולים שלא על מנת לקבל פרס. ואפילו מתנגדיו הפו־ליטיים הרכינו ראשם לפניו לכבדהו בתור בר־לבב ושונא־בצע, שקנה את לבבם בהדרת כבוד והערצה.

כדאי להעיר, שהד״ר ליברמן, שפרש אז מהתנועה הציונית, ובימי הבחירות לרב מטעם התנגד למועמדות של ד״ר ברוק, הרי לרגלי הפגישות עם ד״ר ברוק בענינים מקצועיים רפואיים, נהפך מאויב לאוהב, והעריך באופן מיוחד את ידיעותיו במקצוע הרפואי, גם הד״ר ברוק התידד אתו באופן יוצא מן הכלל. הוא מצא בד״ר ליברמן את האיש השואף והחותר למצוא אורחא דמהימנותא בדרך מסוימת וקבועה, ואין להעבירהו מדרכיו אלה. פעם אמר לי הד״ר ברוק בשיחה בדבר מהותו ואופיו של ד״ר ליברמן: „עד כמה שאני מכיר את האיש הזה אוכל להגיד לך, כי אם יבוא אלי מי שהוא ויעיד בפני, ששמע מד״ר ליברמן את

השקפתו בנוגע לאיזה ענין מסוים בצורה זו, ולמחרתו יבוא אחר ויעיד, ששמע ממנו בנדון זה את ההפך, אאמין לשניהם, ואני מצדי אעיד, כי בכל פעם הביע את השקפתן מנקודת ראות האמת שלו ולא חשש לחזור מדבריו ולהודות על האמת, אם בא לידי הכרה שטעה". ואמנם, בהשפעת הד״ר ברוק התחיל להכיר בצדקת השקפת הציונים, והמשיך להתעמק שוב ביתר עוז ואומץ בתורת הציונות, ובכל תום לבו השתדל כי תוהה הוא על פרישתו מהציונות, ובכל תום לבו השתדל לתקן את המעוות. מובן, שאנחנו הציונים קבלנוהו בזרועות פתוחות ואיפשרנו לו לתפוס את מקומו הראוי בעבודה הצי־נית והציבורית.

כשפוזרה הדומה הראשונה וכמה צירים חתמו על כרוז וויבורג להחרמת השלטון חתמו גם הצירים היהודים וגם הד״ר ברוק שלא השתתף בועידה, צירף את חתימתו, וכיתר הצירים נדון לשלושה חדשי מאסר ולשלילת הצנז גם ממשרת הרבנות מטעם. מאורע זה היה בשבילו מכה ניצחת, בגללה אי־אפשר היה לו לתפוס את העמדה הציבורית ההולמת לו, מלבד זה הורע גם מצבו החמרי הרבה, כי את המקצוע הרפואי עזב בגלל טרדותיו בעסקנות הציבורית. כלכלתו הפרטית היתה רק מעזבון אביו. וזה הציק לו עד שהחליט לחזור ולהשתלם במקצועו. הוא עבר לפטרבורג ונכנס לעבוד בקליניקה.

כיתר חברי הדומה הראשונה רצה את מאסרו בפטרבורג. לעירנו היה בא לעתים. ומובן, שביקר בכל זמן בואו את הישיבות של הועד הציבורי ושאר המוסדות הציבוריים והציוניים. בזמן הבחירות לדומה השניה השפיע ורכש נפשות בתעמולתו לטובת הקדטים.

בעירנו התבצרה אז המפלגה הס״סית, שבראשה עמדו נובקובסקי (מאיר) ויפרויקין. בינה ובין „הבונד" היתה מלחמה עזה. גם ל„בונד" נוספו אז כוחות אינטליגנטיים מקומיים וגם מחוצה. כל הוויכוחים היו רק על נושאים פוליטיים. אנשי הס.ס. בוויטבסק הלכו בהרבה שאלות שלובי יד עם הציונים ולחמו בחריפות בעד התבססותה של האידיאולוגיה הציונית בין ההמונים. מובן, לפי שיטתם ורוחם הם, אבל בשאר ענפי העבודות הציבוריות כמעט שלא לקחו חלק.

מלחמת הבחירות לדומה השניה כבר לא היתה באוירה של התלהבות כמו לראשונה. בעירנו וויטבסק ניהלו החשוכים תעמולה עצומה לטובת המועמדים שלהם. אצל היהודים דנו על מועמדותו של ד״ר חיים ז׳יטלובסקי, יליד עירנו. לשם זה ביקר את העיר והשתתף בישיבות חשאיות. בישיבה אחת, שהיתה בביתו של חברנו המודד ברוה, השתתף גם ז׳יטלובסקי. שם ביאר לפני שומעיו את עמדתו הפוליטית. מובן, שבקסם לשונו צד את לב כל שומעיו. אבל למחרתו נודע למשטרה בדבר האסיפה הנ״ל וז׳יטלובסקי הוכרח מחשש מאסר לעזוב את רוסיה.

במשך זמן זה — ימי הבחירות לדומה השניה — התקיימו אספות שהוזמנו ע״י הועד הציבורי, שבהן בירור את שאלת ההתחברות של היהודים עם המפלגות הפרוגרסיביות בזמן הבחירות. המו״מ התנהל רק בין מצדדי המפלגה הקדטית ובין השמאל — העמלנים, ס.ד. וס.ר. אם כי היתה התענינות רבה, אבל לא באותה המידה שהיתה בימי הבחירות לדומה הרא־

שונה. על הופעת מועמדים יהודים מיוחדים לא חלמו אפילו, וגם לא התעוררה שאלה זו בכלל. גרם לזה חילוקי הדעות ששררו בין המפלגות השונות ברחוב היהודים, ולציונים כבר לא היתה אותה ההשפעה שבימי הבחירות הראשונות; ברובם הגדול נטו היהודים להתאחד עם המפלגה הקדטית.

תוצאות הבחירות לדומה השניה היו, שרק שלושה יהודים: שני קדטים וציוני אחד, נבחרו בכל רוסיה, מלבד צירים אחדים, שנבחרו ברשימות שמאליות.

יחס הממשלה ליהודים הורע בהרבה. מפי מר פינקלשטיין, מנהל סניף הבנק המאוחד בעירנו, שמעתי עובדה זו המאלפת את השקפת הצאר על מהפכת 1905: בשנת 1908 עבר הצאר ניקולאי השני דרך דבינסק, ובחנותו בתחנה ראה בין מקבלי פניו גנרל קטוע רגל. הצאר פנה אליו בהדרת כבוד ושאל אותו באיזו מערכת מלחמה נפגע. הגנרל השיב לו, שנפגע בזמן השקטת המרד ב־1905 ברוסיה. הקיסר הסב את פניו ממנו ואמר לשלישו: „תמסרו לאיש הזה, כי אצלי ברוסיה לא היה מרד, רק היתה התקוממות של יהודים".

בעבודה הציבורית המקומית היתה השפעתה של הציונות ניכרת, אם כי גם הבונד היה פעיל יותר ויותר. באספות שדנו על בחירת מפקחים על בתי הת"ת השתתפו אנשי הבונד והציעו מועמדים מבני מפלגתם, אבל הדבר לא עלה בידם. הבוחרים היו נאמנים לקדשי האומה, והמפקחים נבחרו כולם לפי הצעת הציונים. אבל אפייני הדבר, שהבונד, אשר ברגל גסה בעט בענינים אלה, נהפך בתחבולותיו למעונין בבתי ספר דתיים מסוג הת"ת. גם בועד הציבורי העירוני היתה השפעת הציונות חזקה.

בעירנו עמדה אז על הפרק שאלת בחירת רב מטעם, במקומו של ד"ר ברוק שנשללה הזכות ממנו. בשאלה זו התענין הועד הציבורי בשימת לב מיוחדת. אחרי עבודתו הפוריה של ברוק קשה היה למצוא מועמד מתאים, שימלא למעשה את מקומו, אם כי הרבה מועמדים הציעו את עצמם לתפקיד זה. הטיפול בנדון זה הוטל כמעט על שכם הציונים, שהיוו את החלק הפעיל ביותר בין חברי הועד הציבורי (בין חבריו נמנו: באי־כוחה ד"ר ליברמן, גלוסקר, סולוביי, וולפסון). ברור שבשאלת רב מטעם עמדו בקשרים מהודקים עם הועד הציוני העירוני, ובישיבות משותפות בררו וליבנו את השאלה הזאת. כולנו באנו לידי החלטה, שיש הכרח לצמצם את הדרישות מאת המועמדים, ולא להכניס בסמכות הרב מטעם החדש תפקידים פוליטיים, וכן לא לדרוש מאת המועמדים התמסרות יתרה לעבודה ציבורית כדי לתת לרב את האפשרות להתרכז ולהקדיש את עצמו יותר לעבודת התרבות והחינוך, מובן, ברוח הציונות. אבל עמדנו בתוקף שיצטיין בכשרון ההטפה, כדי שיעלה בידו להשפיע על דעת הקהל. לדעה זו הסכימו כמעט כל חברי הועד הציבורי, ובהתחשב עם הנ"ל הוחלט לאשר את מועמדותו של הרב י. א. מלמד, שהיה רב במוזיר. שום התנגדות למועמדותו לא היתה. הוא נכנס לעבודתו, ובמשך זמן קצר נוכחנו שלא טעינו בבחירתו. את החלטת הועד שם לו לקו, ובכיוון זה הלך במשך כל זמן כהונתו, והתרכז בעבודה תרבותית־חינוכית ובהטפה. מקום קבוע לתפלתו היה בית־הכנסת הגדול דזאריצייי, שם הטיף

כמעט מדי שבת בשבתו, וקהל רב היה בא לשם זה לבית־הכנסת. לעתים קרובות היה מבקר גם את שאר בתי־הכנסת לשם הטפה. נאומיו היו מושכים את לב הקהל. הם לא היו בעלי אופי של פולמוס ורגשנות יתרה, אלא היו בנויים על טהרת ההגיון ובהירות המחשבה; קדשי האומה וקניניה התרבותיים היו הנושאים לנאומיו. בזה השפיע הרבה לא רק על זקני הדור, אלא גם משך את לבות הנוער שלהם הקדיש את כל מרצו, ובהשפעת דבריו שנאמרו בצורה מסורתית־תרבותית ומודרנית חזרו הרבה מהם מלתעות בדרכים נלוזות וקלטו מושגים רבים על ערכי האומה וקניניה. לפרקים היה קורא הרצאות על התנ"ך, בהן היה מופיע בביקורת חריפה על „ביקורת המקרא". בהרצאותיו אלה התענינו כל מביני המדע בעירנו. סגנון ההרצאות, שהיה פופולרי, משך גם את ההמונים, שהיו נהנים מהן. גם על נושאים של מוסר היהדות הרצה, ובזה קרב הרבה לבבות.

אם כי בחלק מנאומיו הכניס דרך אגב את הנימה הציונית, בהראותו על הקשר האמיץ בין קניני העם עם התפתחותו בארצו בא"י, השתדל בכל זאת גם להרצות הרצאות מיוחדות המוקדשות לציונות. הרצאות אלו היו מענינות בעמקותן, בבהירותן ובצירופן המחשבתי. באופן עיוני־מדעי ביסס את שלילת הגלות.

הבחירות לדומה השלישית עברו בעירנו באוירה של אדישות ציבורית גמורה. הממשלה כבר גילתה את פרצופה על ידי שינויי התחוקה ביחס לבחירות, והתחילה להתערב גם בתעמולה מעשית לשם השפעה ישירה על הבוחרים. את נבחרי האיכרים, שבאו להשתתף בבחירות הצירים מכל מחוזות הפלך, העבירו תיכף עם בואם לארמון הארכיהגמון, ושם שוכנו למשך ימי הבחירות, מבלי שניתנה להם האפשרות להיפגש עם מישהו. הארכיהגמון בכבודו ובעצמו נאם לפניהם וכמעט שהשביעם להיות נאמנים לשלוש „הקדושות" הנערצות: הדת, המולדת וכסא המלוכה. מובן, שדרכים אלו פעלו את פעולתן על הבוחרים וכולם הצביעו בעד הרשימות שניתנו להם מצד הממשלה. אם כי גם בדומה זו נכנסו, על אף השתדלות הממשלה ומאמציה, הרבה צירים ממפלגת הקדטים והשמאל, אבל הרוב היה כבר בידי הימין, ולנשיא הדומה נבחר האוקטיאַבריסט חומיאַקוב.

היהודים בחרו לדומה הזאת מכל רחבי רוסיה רק שני צירים: ניסלביץ מקורלנד והעו"ד נפתלי פרידמן מפלך קובנה. שניהם בלתי מפלגתיים אבל נאמנים לעם היהודי ולחמו בכל עוז מרצם בעניני שאלות היהודים שנתעוררו בדומה.

לפי חוק המדינה אסור היה לעורר שאלת עלילת הדם. החוק הזה ניתן בקשר עם משפט עלילת הדם בעיר וליז הסמוכה לעירנו בימי ניקולאי הראשון בשנת 1835. המשפט הזה הטיל בשעתו רעש גדול בעולם היהודי. מזימת העלילה הזאת נוצרה ע"י פקידי הממשלה בווליז בהסכמת שר הגליל חבנסקי. בעלילה זו נאשמו ונאסרו הרבה נפשות מיחידי סגולה מתושבי העיר הזאת. משפט בייליס בקיוב הזכירה בעירנו את עניה ומרודה של קהלת וליז בזמנה. זקני העיר עוד הכירו את קרבנות העלילה הווליזית, שנחבשו בבית הסוהר (בעירנו)

במשך שנים רבות. ביניהם היה גם אחי הסבא של כותב הטורים האלה, ר׳ יצחק וולפסון ז״ל, שגר אז בווליז. בזמן מאסרו מתו עליו אשתו וכל בני ביתו. אחרי שחרורו מהמאסר שב למשפחתו בוויטבסק שבור ורצוץ ועריריי והקדיש את עצמו כולו לתורה ולעבודה. התפרנס אח״כ ע״י אשתו השניה, שקיבלה עליה את עול כלכלת הבית.

ימי משפט ביילים

כמו בכל ערי רוסיה בעלות אוכלוסיה יהודית היתה גם בעירנו ערות ומתיחות במשך זמן הכנת משפט ביילים ובימי המשפט גופא. עסקני הציבור בראשות הד״ר ברוק, הרב מדליה ובסיועו של האדמו״ר מליובביץ׳ רש״ב ז״ל חיפשו והמציאו לסניגוריה — לפי בקשתו של א. א. גרוזנברג — מסכתות מדפוסים ישנים בשינוי גירסאות שעליהם סמכו האקספרטים ה„מומחים״ מצד הקטגוריה כמו פרניטיס וחבריו. ביום גמר המשפט קיבל הד״ר ברוק טלגרמה מקיוב על זיכויו של ביילים, כרגע התפשטה הידיעה בכל קצוי העיר, ומכל עבר פנו טלפונית לד״ר ברוק על אמיתות הידיעה. הוא ישב על יד הטלפון ובפיו מענה קצר „אמת״. בלילה נערכו מסיבות מוקדשות למאורע זה.

זמן רב אחרי פסק הדין היה עוד דבר המשפט הזה לנושא המרכזי של הרחוב היהודי, והתענינו בערות רבה בנאומים שהושמעו בפרטי־פרטים. לנו הציונים נתן חומר המשפט הזה ענין רב לענות בו; עצם העלילה הנתעבה בימי הפרלמנטריזם הרוסי, בימים שעוד לא נשכחו ההכרזות החגיגיות, בימי החופש והשחרור, הראה לנו בעליל, כי פתרון שאלתנו יתכן רק על ידי עצמאותו של עמנו בלבד ולא ע״י אחרים.

בתקופה זו הקדישו הציונים בעירנו את מרצם בעיקרו לעבודה התרבותית. אמנם, גם את שטחי הפעולה האחרים לא הזניחו. חבר פעיל בשדה הפעולה הציוני היה מר שר, סוכן גדול בענף המסחר של הפשתן. ביחוד היתה השפעתו גדולה על הסוחרים בענף הנ״ל, שרובם גרו בוויטבסק. הוא היה תושב עירנו הגר בקביעות בה, אבל רוב זמנו היה בנסיעות לרגל עניני מסחרו בערי רוסיה הפנימית, וגם בנסיעותיו אלה היה עושה נפשות לציונות.

הוא השפיע על מר נסיטיטין בויאַטקה (יליד עירנו), שהיה אתו ביחסים ידידותיים, ועמד אתו בקשרים מסחריים וקרבהו לציונות. אז עדיין לא היה חלקו בין הסוחרים המפורסמים ביותר, אבל במשך הזמן גדל מסחרו, ובעיקר עלה בימי המלחמה הראשונה, ונעשה לאחד מגדולי העשירים. הוא הנסיטיטין, שנתפרסם אח״כ בעולם הציוני בתור נדבן מפורסם (נסיטיטין — „נתן תתן״). בזמן היותו בלונדון התקרב קירבה יתרה לנשיא ההסתדרות ד״ר ויצמן, ובהשפעתו השקיע הרבה כספים במפעלים ארצישראליים.

גם האחים אלינסון והד״ר איגס — רופא צבאי וציוני ותיק — עבדו במסירות ובנאמנות את פעולתם הציונית בפרק זמן זה.

בבחירות למפקחי הת״ת בשנת 1909 הצליחו הציונים להעביר את כל הנבחרים לפי רשימתם; נבחרו: ד״ר ליברמן,

הא. פינקלשטיין (מנהל הבנק המאוחד), הרב רז״א שניאורסון (אחיו בכורו של האדמו״ר מליובביץ׳ — רש״ב), העו״ד ציטלין וולפסון. הישיבות הראשונות של המפקחים החדשים היו בדירתו של הרז״א שניאורסון, אם כי נגד המקובל לסדר ישיבות רשמיות מחוץ לכתלי בית הת״ת. אבל משום כבודו של הרז״א, שמצב בריאותו לא איפשר לו לצאת מפתח ביתו החוצה, חלקנו לו את הכבוד הזה בהתאם לאישיותו המופתית. נתנו ערך גדול להשתתפותו בעבודה זו לרגל השפעתו הרבה בחוגים רבים, שהתיחסו אליו בחרדת כבוד ובאימון רב ובעיקר בין חוגי החסידים. הוא היה בנו הבכור של האדמו״ר מר״ש (ר׳ שמואל) ז״ל. ואחרי הסתלקותו נתנו כל החסידים את עיניהם בבנו בכורו זה, שימלא את מקום אביו לשבת על כסאו בלובביץ׳. הוא חונן בכשרונות יוצאים מן הכלל, בבינה יתרה להתעסק בכל דבר ולדון בו במאזני ההגיון הבריא, בשכל חריף, בפה מפיק מרגליות, בהשקפה רחבה בכל עניני העולם, ולא הצטמצם להסתכל ברזי העולם ברמזים ובצירופים לבד, כדרכי חניכי בתי האדמו״רים, אלא סלל לו דרך עצמאית מבלי חשש שמא יהרהרו אחריו. הוא סירב לקבל עליו את העול הכבד, אבל החסידים לא הרפו ממנו, ונגד טבעו ורצונו הוכרח לקבל את האדמו״ריות, ובמשך חצי שנה ישב על כסא הוד האדמו״ר. אבל כפי הנראה התחוללה בקרבו מלחמה פנימית עצומה. עוד בימי ילדותו התנכר בשאיפתו העצומה להתבונן גם בדברים שלא הורשה לחקור בהם.

לישיבה הראשונה בביתו הקדמנו קצת — הד״ר ליברמן ואנכי במיוחד — לשם שיחה על השקפתו בעניני חינוך ותכנית העבודה בבתי הת״ת. בשיחה זו גילה את דעתו, שהוא מיחס חשיבות גדולה לידיעת השפה לפני העסקתם בלימוד תורה, והמשיל את השיטה הרגילה הישנה למסירת המפתחות הפנימיים לפני החיצוניים. הוא סיפר לנו, כי בהיותו עוד בן שש ולמד אצל הדרדקאי פרשת בראשית פנה לרבו בשאלה מי ברא יוצר כל? מובן, שהרבי נדהם משאלה מחוצפת זו וגער בו בנזיפה. וביום ערב שבת, יום הבחינה לפני האדמו״ר הזקן בעל „הצמח־צדק״, כשכל המלמדים היו באים עם הנכדים לשם בחינה בפניו, התחיל הרבי שלו להתאונן לפני בעל ה„צמח־צדק״, שתלמידו זה מרשה לעצמו לשאול שאלות מוזרות. „הצמח־צדק״ שאל לאופי השאלות. בשמעו את השאלה חייך ובסבר פנים יפות פנה אליו והשיב לו תשובה לשאלה. מובן, שבזמנו נתנה לו התשובה סיפוק. כנראה, דבקה בו רוח הביקורת עוד מילדותו ופעמה בו גם בימי אדמו״ריותו, ולא נתנה לו מנוח. מצפונו סבל הרבה מהאדיקות היתרה של חסידיו בזמן שדרכיו ומחשבותיו היו רחוקות מדרכי התמימים האלה, שרצו לראות בו כליל השלמות ודרך של הצנע לכת, וכאיש ישר לא רצה להתעות את מעריציו, ולכן החליט אחרי ששה חדשים של האדמו״ריות להתפטר מעול זה, שלפי הכרתו לא הלם אותו. מפי אחד ממעריציו נמסר לי תוכן שיחה ביניהם על תקופת אדמו״ריותו. הוא מסר שבזמן שבתו על כסא־המשבר — „ברוך (ברכה)־שטול״ סבלתי הרבה בפנימיות לבבי מהמצב המשונה שלי; היו פונים אלי מרי נפש ונדכאי־רוח ושופכים לפני את מרי שיחם ומחכים לעצתי, בחשבם שברשותי מפתחות לפתרון חידות כל העולם ושממנו

יושעו. מובן, שהייתי מוכרח לפייס את דעתם ולאמץ את רוחם בדברים של מה בכך. ואחרי כל שיחה ושיחה עם אנשים אלה המה לבי בקרבי: הלא התמימים האלה חושבים, שדברי ועצתי הם כעין אורים ותומים ועל סמך זה כבר יבנו את עולמם, ומי יודע אחרית דבר? הלא זוהי גניבת דעת! אבל במקרה אחד חשתי כעין סיפוק רוחני במקצת: פעם פנה אלי איש אחד וסיפר לפני את נגעי לבבו ואת מצבו באופן מיוחד. התענינתי בתשומת לב בדבריו, ואמרתי לו אחרי שיקול דעת את חוות דעתי ועצתי. כשיצא האיש הזה מלפני, הרגשתי סיפוק רוחני על ידי השתתפותי האמיתית בצערו ובסבלו של הזולת. חשבתי כי באמת לאמיתו השתתפתי בצערו של האומלל הזה ובדאגותיו כמו בענין שלי הנוגע לעצמי ובשרי. אבל ברבות הימים, כשאנכי בעצמי הסתבכתי בענינים קשים ומרים, בעסקים שונים, ודאגות רבות השתרגו עלי, הרגשתי עד כמה רחוקים אנו מהשתתפות אמיתית בצערם של אחרים כמו בשלך".

מזה אנו רואים את גדלותו של האיש, שבשביל כבוד מדומה לא רצה לעשות שקר בנפשו, לשנות את דעותיו והשקפותיו ולמרוד בבוחן כליות ולב.

השיחה המוקדמת וחוות דעתו בשיטת הלימודים עשתה עלינו רושם חזק. ראינו שהשתתפותו בעבודת החינוך אתנו תביא תועלת מרובה גם לצד הפדגוגי. הלא ראש שאיפותינו היא להכניס תיקונים בשיטת הלימודים ולהרחיב את הענף של הקנית השפה, אבל חששנו מפני הקשיים וההתנגדות מצד הקנאים, ובעיקר מצד חסידי לובביץ', שהגינו בקנאות לוחמת על שיטת האדמו"ר רש"ב, שעמד בכל תוקף לא להכניס שום חידוש ותיקון, אף היותר קלים, בשיטה המקובלת ובדברי רז"א. בשיחה הנ"ל מצאנו סעד להשקפתנו. מדבריו נוכחנו, כי איננו מהקנאים הקיצונים, המחזיקים בהגדרה המפורסמת, שכל חדש אסור מן התורה, שאינם שמים לב לכלל הגדול שקבלנו מרז"ל על הפסוק „עת לעשות לה' הפרו תורתך", ז"א, שישנם דברים שהזמן גרמא, ודוקא כדי להחזיק במעוז התורה עלינו לקחת בידינו את הביקורת, מובן, בזהירות יתרה. ולהכניס תיקונים בשאלות ידועות, כמו בשאלת השפה, שמסיבות הזמן עלינו למצוא דרכים חדשות, בכדי להקל על חניכי בתי החינוך את הכניסה לטרקלין תורתנו.

לצערנו הגדול לא זכינו, שהאיש הזה יעבוד אתנו יחד בעבודת הקודש שהוטלה עלינו, מחלתו התגברה עליו, ואחרי חדשים מת. כבוד גדול ערכו לו, בהלויה השתתפו אלפי איש; כמקובל אצל החסידים לא הספידוהו, ולא נאמו נאומים.

כולנו הרגשנו, כי איש גדול נפקד מאתנו. הד"ר ליברמן כתב אחרי פטירתו מאמר הערכה ב„הפלס", אבל הערכה לא הקיפה ולא בטאה את כל מהלך החיים של איש דגול זה. בחיי האיש המורם הזה היו תקופות שונות, ולא רבים היו האנשים שהבינו למהלך מחשבותיו ולהשקפותיו על החיים מנקודת היהדות והאנושיות. אחרי שהתפטר מאדמוריותו, החליט להקדיש את עצמו לעולם המעשה ולפתח תעשיה יהודית בלובביץ' בכסף שנשאר מעזבון אביו מר"ש ז"ל. את העזבון הזה העריכו לסך של 200.000 רו"ב, והרבנית עם שאר אחיו הסכימו להעמיד לרשותו את כל ההון הזה, אם כי לא הסכימו

לדרכו המעשית בחיים, אבל התיחסו אליו בכבוד ולא רצו להפריע לו בהגשמת תכניתו זו. הוא בנה בעיירה זו בית־חרושת לתעשית סבון, והשתדל להעמיד את הענף הזה על הגובה הראוי, ביחוד לשכלל את האיכות של התוצרת כמתכונת בית החרושת הגדול ברוסיה מסוג זה — של ז'וקוב במוסקבה. הוא חשב שהיהודים בכלל והחסידים בפרט יתמכו בו במובן הפצת התוצרת. אבל הנסיון הנועז הזה לא הצליח. סיבות רבות גרמו לזה, מלבד הסיבה הראשית, שהשתמש בקנה־מידה יותר מדי גדול, לא לפי ערך הרכוש שברשותו, וגם אמונתו המופרזת, שלתוצרת יהודית יהיו מהלכים ברחוב היהודים. נוספו גם גורמים נוספים אחרים התלויים באפיו: הוא היה בעל אופי טוב ובעל לב רחב, שלא ידע את מידת הקמצנות והצמצום, והאמין יותר מדי באנשים, שעמדו לרשותו בענף הזה. כל אלה גרמו שבמשך זמן קצר נכשלה כל תכנית העסק והוכרח לסגור את בית החרושת, שהביא לידי הפסד גמור של כל ההון המושקע. אם כי הרכוש הנ"ל היה לא פרטי שלו, אלא כל כל המשפחה, שרכושה הלך לטמיון בעסק ביש זה, בכל זאת לא מנעו ממנו מלהיכנס לעסקים אחרים, בקנית יערות, ביסוד בתי־חרושת לנסירה וכד'. אבל גם בעסקים אלה לא הצליח, ודרכו בעסקים אלה לא היתה סוגה בשושנים. גם סיבוך משפחתי קשה עבר עליו בזמן זה נוסף לטרדותיו הכלכליות. מובן, שהחסידים ראו בזה עונש מן השמים, על שבחר לו דרכים חדשות, על עזבו את מי־השלוח — הרבנות המפרנסת את בעליה בכבוד והשקיע את כשרונותיו המצוינים במים הדלוחים של הבלי העולם הזה.

בתקופה זו היו בו רגעים ש„הציץ ונפגע"... פעם בחתונת אחותו שנערכה ברוב עם ובהשתתפות אלפי חסידים, ניגש אל ה„כלי־זמר" והתחיל להסביר להם פרק בנגינה חילונית, שמקורה אינה לקוחה ממנגינות החסידים. אחד מנלהבי החסידים ניגש אליו ואמר לו: „לא ידעתי כלל וכלל שרכשתם ידיעה כ"כ עצומה בחכמת ה„מוזיק"... הוא הבליע בנעימה ובשתיקה את ההערה הזו, בהבינו שהחסידים מסתכלים בו בשבע עינים ומתבוננים בביקורת לדרכי חייו החדשים.

אבל זכות אבותיו עמדה לו לצאת בשלום ברוחו מסיבוכי החיים הקשים. לבסוף בא לידי ההכרה, שחסר לו החוש המעשי — השימושי, עזב את כל עסקיו ועבר לגור בוויטבסק, בבית המשפחה שלהם. שם סיגל לו את סוד הצמצום וחי חיים פשוטים. עזרה לו בזה אשתו השניה, שידעה לכלכל את הליכות הבית בכשרון מצוין ובטוב טעם.

פרנסתו באה לו מבוררויות והתיעצויות שונות, ועד כמה שלא הצליח בעסקיו הפרטיים, עלה בידו לרכוש הבנה עמוקה לפשר בין איש לרעהו בענינים כספיים, עד ששני הצדדים יצאו שבעי־רצון מהתערבותו בענין. בכלל הקדיש את עצמו לתורה ולתעודה, קרא ושינה הרבה, ולא הניח את ידו גם מספרות כללית, ולמרות ההתאבקות ונפתוליו בדרכי חייו המעשיים יצא מוכתר בשם טוב.

בישיבות הראשונות של חבר המפקחים נתעוררה שאלת מינוי מנהל חדש לת"ת. את הטיפול בנידון זה הטילו על הד"ר ליברמן ועל כותב הטורים האלה. ע"י פרסום מודעות בעתונות קיבלנו הצעות רבות ממורים בעלי ותק ממקומות

שונים. אחרי דיונים ושיקולי דעת בנידון שאלה חשובה, הצענו לאשר את בחירתו של המורה מר נימן, אחרי שהוזמן על ידינו לעירנו, ואחרי שתהינו על קנקנו ומצאנו אותו למתאים לתפקיד זה מכל הבחינות. הוא היה מגומרי ה„אינסטיטוט" בוילנה, מזוין בידיעות רבות בעניני הפדגוגיה גם להלכה וגם למעשה, בעל נסיון רב במשך שנים רבות בלימוד השפה העברית לפי השיטה הטבעית, ותמים דעים בקניני המסורת בחיוב גמור.

חברינו בועדה הסכימו להצעתנו, ובחירתו אושרה פה אחד. כניסתו לעבודה הפיחה רוח חיים בבית האולפנא. הוא היה מסור ונאמן לעבודתו החינוכית, שהביט עליה כעל עבודת הקודש, והרגיש אחריות מיוחדת במינה בכל פעולות החינוך. היה מטבעו איש צנוע, ממעט בדיבורים ומרבה במעשים. באו גם חילופי גברא לפי הצעתו בחבר המורים. אם כי נכשלנו בסופו של הדבר, כי המורים החדשים היו תלמידי הקורסים של כהנשטם בגרודנה, בעלי כשרונות במקצועם, אבל במשך הזמן נוכחנו, כי דרכיהם אינם דרכינו. מלאכתם היתה רמיה, אם כי בתוך כתלי האולפנא היו כפופים למרותו של המנהל, שלא נתן לנטות מהתכנית שהותוותה על ידו בהסכמת חבר המפקחים. בהמשך הזמן נודע לנו, שהמנהל סובל הרבה ממורים אלה, הרוצים להכניס שינויים עיקריים בתכנית, ומלחמה עזה מתנהלת ביניהם ובין המנהל. חילוקי הדעות היו בעיקרם בנוגע להרחבת הלימודים של השפה העברית. למרות חריפות השאלה לא מצאנו לנחוץ לעורר את שאלת פיטורם, כי קשה היה למצוא מורים מתאימים לשאיפתנו, ומי יודע אם לא נכשל גם בבחירה החדשה. גם המנהל, רך המזג מטבעו, לא רצה לעורר שאלה זו ובדומיה נשא את הסבל הזה, וגם לא גילה את פרשת הענין הזה לפני המפקחים. הוא נצח על העבודה במסירות, ולא נתן לפגוע אף במשהו בתכנית. לעזרתו היה בא המורה בריסקין, נאמן העברית וקניני הדת. גם המורים המתפרצים התנהגו אתו ביחסי כבוד, בהכירם בישרותו ובתום לבו של המנהל. גם שאלת הרחבת הת"ת ובנין בית מיוחד במרכז העיר, כדי לתת את האפשרות לתושבי כל שלושת האזורים שבעיר לשלוח את ילדיהם למוסד הזה — עמדה על הפרק. גם בשאלה זו היתה היזמה בידי המנהל, שהמריץ את ועד המפקחים להחיש את פתרון השאלה. מובן, שפתרון שאלה זו הצריך הרבה השקעות כספיות. לפי התכנית דרושים היו כארבעים אלף רו"ב לשם ביצועה. סכום כזה אי־אפשר היה להשיג ע"י אמצעים מקומיים. מלבד זאת לא יכולנו לעורר בציבור את השאלה בדבר בנין בית ת"ת מרכזי, כי בעירנו לא היה בית מושב־זקנים משיכלל, ולו עוררנו את שאלת בנין הת"ת בועד, היתה מתעוררת התנגדות מצד עסקנים רבים. כי בו בזמן שאנו דורשים הרחבת הת"ת, שיש לו בנינים בכל אזור ואזור, באותו זמן היה המצב של מושב הזקנים עגום עד למאד: הוא נמצא בחצר בית החולים בבנין עץ, המכיל בתוכו רק כארבעים מטות, בעוד שלפי המצב האוביקטיבי היה צורך בבנין מיוחד, שיכיל מאתים מטות בשביל זקנים וזקנות, המתגוללים במקומות שונים בתנאים קשים בלי שום פיקוח ציבורי.

לאשרנו נודע לנו, שבידי הברון גינזבורג בפטרבורג

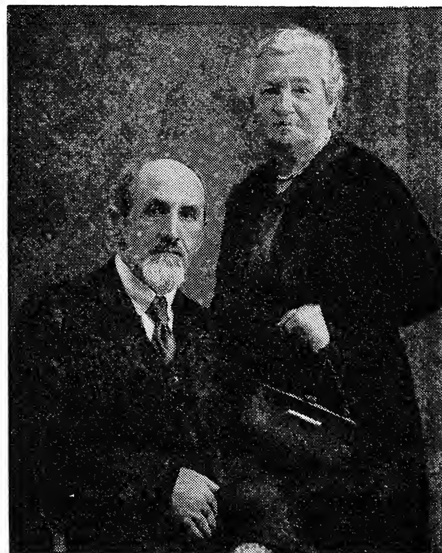
נמצא עזבון מאת איש אחד יליד עירנו טובין, המיועד לשם הטבת המצב החינוכי של דלת העם בעירנו. האיש הזה עזב עוד בימי ילדותו את עירנו, ונדד בארצות שונות, גם בני משפחתו לא ידעו את מקום המצאו. לבסוף נודע, כי קבע את מושבו בעיר וינה, ושם התעשר עושר רב.

דרכי האיש הזה היו מוזרות, הוא התנכר גם למשפחתו למרות עשירותו המופלגת. ביומני הד"ר הרצל נזכר האיש הזה, היה זמן שד"ר הרצל התענין בו. הוא הציע לד"ר הרצל סכומים גדולים לשם מטרות ציוניות, אבל אחרי שהד"ר הרצל עמד על אופיו של האיש הזה, משך את ידו ממנו, ולא בא במגע אתו יותר. טוהר לבו לא נתן לו לבוא בדברים אתו. האיש המוזר הזה זכר את עיר מולדתו והפקיד בידי הברון הורץ גינזבורג (שגם אבותיו היו ילידי עירנו) סך של עשרים אלף רו"ב לשם הטבת המצב החינוכי של בני דלת העם בעיר מולדתו. על הסכום הזה שמר הברון שמירה מעולה ובעין פקוחה, ואחרי מותו עבר הפקדון לידי בנו הבכור, דוד גינזבורג. גם הוא כאביו שמר על הפקדון בנאמנות יתרה, וע"י הטיפול הנאמן הזה עלה לידי סכום של שלושים וחמשה אלפים רו"ב.

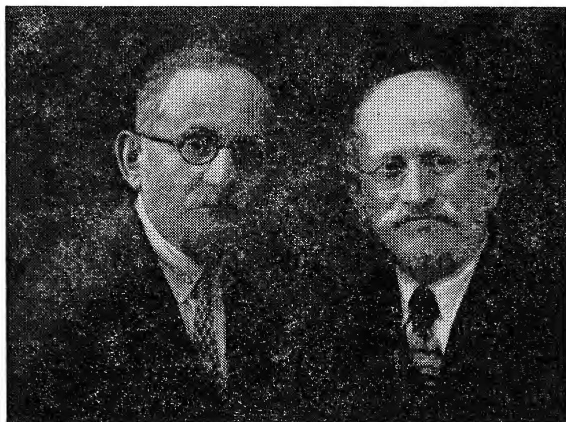
פרשת העזבון הזה היתה ידועה רק ליחידי סגולה, והטיפול בעזבון היה כרוך בקשיים מרובים. ראשית רצוי היה שבעלות העזבון תהיה רק בידי קהילת היהודים בלי שותפות עם הממשלה. נוסף לזה הביע הנדבן את רצונו, שלמוסד — שיוצר בכספו — יהיה אופי מסורתי, וגם הברון מצדו עמד על זה. כל הקשיים האלה גרמו, שכספי העזבון היו במצב של קפאון כאבן שאין לה הופכין.

בתקופת זמן זה שב לעירנו ד"ר ברוק. אחרי שהשתלם במקצועות רפואה שונים בפטרבורג, הוא פתח בעירנו מרפאה מרכזית לחולי עצבים. מובן, שלא הניח את ידו גם מעסקנות ציבורית.

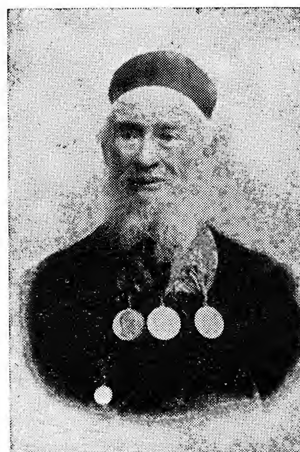
באחת הישיבות של חבר המפקחים החלטנו לצרף אותו לועד המפקחים שלנו. החלטה זו נתקבלה באופן בלתי רשמי, בלי בחירות מצד הקהל, מחשש התערבות הממשלה, שבודאי היתה מטילה דופי במועמדותו בגלל חטאו בכרוז הויבורגי. הוא הוזמן לכל ישיבות הועד, ובערות רבה כדרכו התמסר למוסד זה. על ידו נתעוררה השאלה בדבר העזבון שבידי הברון גינזבורג. ה' פינקלשטיין, אחד מפעילי ועד המפקחים, קיבל עליו את הטיפול והמו"מ עם הברון גינזבורג, כדי להגשים את תכנית בנין הבית. אבל המו"מ התנהל בעצלתיים, ולא נשא פרי. שוב התערב הד"ר ברוק בענין זה, ובאחת הישיבות הביע את השתוממותו על איטיות המו"מ ורמז, שלו נמסר הענין לידו, אזי היה הענין גמור. מובן, שדברים אלה פגעו במר פינקלשטיין, והוא התמסר בענין הנ"ל בשקידה מיוחדת, ובמשך חדשים אחדים מסר הברון גינזבורג את הכסף לרשות ועד המפקחים. נגשנו במרץ רב להגשמת תכנית הבנין. הצלחנו לרכוש מגרש במרכז העיר, בשפולי ההר ההיסטורי ע"ש נפוליון, בגבולות הבנין המפואר של בית המשפט הגלילי ובין הגמנסיה שעל שם אלכסנדר השני. תכנית הבנין נמסרה לידי האדריכל העירוני קיברצין, שהוא נצח גם על עבודת

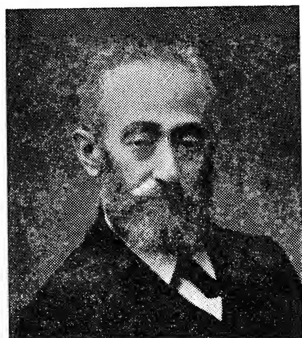
זליגביילין ואשתו, ז״ל

האחים ישראל וזלמן אלינסון, ז״ל

דוב הרשמן, ז״ל

מאיר מאגרגוט, ז״ל

זלמן מרקוביץ ואשתו, ז״ל

שמואל לייב גילקין ואשתו, ז״ל

שפור בית הכנסת הגדול דזאריצקי אחרי השרפה, והצליח בעבודתו זו.

לשם טיפול והשגחה בעבודת הבנין אורגנה ועדה מיוחדת, שנוסף לחברי ועד המפקחים הוזמנו אליה גם אחרים מטובי עסקני העיר. ביניהם הצטיין בפעולתו מר אברהם אליהו סובלוביץ, שבזמן הזה התמסר לעבודה ציבורית בעירנו, וכאיש מעשי ובעל השקפות מוצקות בעניני היהדות הביא תועלת מרובה בעבודתו זו.

לפי תקציב האדריכל דרוש היה סכום עד חמישים אלף רו״ב כדי לבצע את הקמת הבנינים ורכישת המגרש. בכדי להשלים את הסכום החסר לקחו על עצמם חברי ועדת הבנין לאסוף תרומות מבני העיר. ריכוז אוסף הכספים נמסר לידי מר סובלוביץ, ותודות למרצו הרב ובסיועם של חברי הועד עלה למצוא את המקורות להשלמת הסכום.

הבנין נמסר לפי התחרות לקבלן מ. לוריא. במשך חצי שנה הצלחנו להקים בית גדול בעל שלוש קומות עם מרתף. הבית הצטיין ביפיו ובסידוריו המשוכללים לפי כל חוקי ההיגיינה. היו בו חדרים מיוחדים לכל הכיתות, חדרי שימוש וחדר מטבח. בקומה השלישית הוקצה אולם גדול להרצאות ואספות. באולם זה היה מרצה הרב מלמד את הרצאותיו המדעיות, שמשכו את הקהל, וכחמש מאות איש היו מתאספים לשמוע את דבריו. בבית הת״ת הזה למדו כארבע מאות תלמידים, והיה כמעט המוסד הציבורי היחידי שהיה תפארת לעירנו. העבודה החינוכית בהנהלתו של מר נימן ובסיועם של חברי ועד המפקחים נתנה למוסד צביון של בי״ס משוכלל מודרני ברוח מסורתי.

במשך הזמן עמד על הפרק הקמת בית מלאכה גדול בתחומי המוסד הזה. למטרה זו הסכימו יורשי הגברת פוניזובסקי, ילידת עירנו, שהנחילה בצוואתא מאה וארבעים אלף רו״ב לטובת עירנו, להקדיש לכך את העזבון הנ״ל. באספה רבתי, שנתקיימה בהשתתפותם של היורשים, הוחלט להקציב את כספי העזבון לשם הקמת בי״ס גדול למלאכה עם בתי מלאכה משוכללים ומצוידים בכל המקצועות וענפי העבודה. נבחר ועד מיוחד למטרה זו בראשותו של מר וישניק. הוצע מגרש לשם זה בשכנות בנין הת״ת, וההצעה הזאת מצאה לה תומכים בקרב חברי הועד, שחשבו שעל ידי זה תנתן האפשרות לאחד את שני המוסדות החינוכיים לתועלת ההמונים. אבל לצערנו הרב פרצה המלחמה העולמית הראשונה והצבא החרים את בנין הת״ת הגדול לצרכי בית חולים צבאי.

גם בנין ביה״ס למלאכה נדחה לרגלי עכובים שונים, עד שבאה המהפכה האוקטובראית והפרה את כל תכניותינו, והכסף של העזבון הוחרם ע״י הממשלה הבולשביסטית.

אחרי שהוחרם בנין הת״ת, נעשו עניני הת״ת יגעים מאד. לרגלי תנאי המלחמה קשה היה להשיג בנין מתאים לצרכי המוסד, ואי אפשר היה לרכז את כל המוסד בבנין אחד. כתוצאה מזה נפגע הצד החינוכי, והפיקוח על הלימודים היה כבר לקוי במידה ידועה. אמנם, אחרי השתדלויות מרובות עלה בידינו אחרי המהפכה הפברוארית לקבל בחזרה לרשותנו את הבנין, אבל לא לאורך ימים: הבולשביקים אחרי מהפכת אוקטובר שוב החרימו את הבנין.

ממצב פרוע זה בסדרי המוסד סבל במיוחד המנהל מר נימן, שהרגיש את עצמו מדוכא, בראותו שכל עמלו במשך שנים עולה בתוהו. המורים המתפרצים הרימו ראשם והעיזו להכניס מהפכה קיצונית בסדרי הלימודים לפי טעמם הם, אם כי הממשלה המהפכנית עוד לא התערבה בסדרים הפנימיים של ביה״ס.

מצב זה מרר את חייו וקרב את קצו, ובשנת 1918 מת אחרי מחלה ממושכת.

הפעולות הציוניות התרכזו בעיקרן בעבודה תרבותית ובשאר עבודות ההווה. חברינו השתתפו בפעילות בכל המוסדות הציבוריים המקומיים. מלבד העבודה בבתי הספר סודרה פעולה תרבותית ענפה בשטח ההסברה של הרעיון הציוני. הוזמנו מרצים שונים לעירנו, שהרצו והסבירו את הפרובלמות הלאומיות והציוניות שעמדו על הפרק. גם זאב ז׳בוטינסקי הרצה פעמים בעירנו על האוניברסיטה העברית ועל השפה העברית. הרצאותיו נערכו בתיאטרון העירוני. מנאומיו התלהבו לא רק אנחנו הציונים, אלא גם המתנגדים הפוליטיים המובהקים התרשמו מכשרונות ההסברה והביטוי הנעלים, ובמובן ידוע שינו את השקפתם בשאלת התרבות והודו, כי הפתרון היחידי הוא בדרכה של הציונות. אחרי ההרצאות האלו ערכו לו תשואות סואנות, שנמשכו זמן ממושך. ובביתו של ד״ר ברוק סידרו לו מסיבה חגיגית בנוכחות קהל מוזמנים. גם הד״ר יוסף קלוזנר הרצה בעירנו בשאלת התרבות (ברר־סית). הרצאתו בבהירותה ובעמקותה נתנה לשומעים מזון רוחני בשאלה זו בשילוב הציונות המעשית. ההרצאה התקיימה במועדון האזרחים, האולם היה מלא וצפוף מפה אל פה, והנואם נתקבל אחרי ההרצאה במחיאות כפים סוערות.

העבודה המעשית של הציונות הסתפקה במכירת שקלים, באוסף כסף לקה״ק ובמכירת מניות לאגודת הנטעים בארץ ישראל. בעבודה האחרונה הנ״ל השקיעו את עצמם חברינו יצחק פקלר ושמואל רצר. שניהם ביקרו בארץ לשם סיור, ופקלר, שהיה בין הנאסרים והמגורשים לסיביריה ב־1915 עבור חטאיו בציוניות, עלה ארצה אחרי המלחמה.

מלחמת העולם הראשונה

ראשית שנת תע״ד (1914) עברה בסימן של עבודה רגילה ואיטית, אפילו אחרי רצח היורש עצר האוסטרי פרנץ פרדיננד בסריבו, כשהמצב הפוליטי נעשה מתוח ומעורפל, עוד לא האמינו שיגיע הדבר לידי משבר ולמלחמה עולמית. אף ב־15 ביולי, כשנתקבלה ידיעה טלגרפית, שהוכרז גיוס חלקי באזורים צבאיים אחדים של רוסיה הפנימית, ג״כ לא פיללו שרוסיה תסתבך במלחמה. באותו יום סר לעירנו הרב מאיר ברלין. לכבודו התאספו קבוצת ציונים פעילים בביתו של הרב מלמד בערב זה, והאורח הרצה לפנינו במשך שעה ארוכה על המצב בציונות. מובן, שנגענו גם במסיבות המתהוות בעולם ועד כמה המלחמה — אם תפרוץ — תגע במצב עם ישראל בכלל ובציונות בפרט. אבל לא פיללנו כלל וכלל, שבעוד אי־אלו שעות יוכרז הגיוס גם בגליל הצבאי של וילנה ובתוכם בעירנו. נפרדנו מהרב ברלין, הודינו לו מעומק הלב גם

על ביקורו ועל האינפורמציה המענינת שמסר לנו. בדרך נס עלה לו לצאת מעירנו, והצליח גם לעבור את הגבול הרוסי.

בשעה שלוש אחרי חצות באו אנשי המשטרה אלי ומסרו לי את הידיעה, שהוכרז הגיוס הכללי בכל רחבי רוסיה. הם יעצו לי לסדר במיוחד את חשבונות הפועלים מבהח"ר שלי, העומדים להתגייס. ביום זה הורגשה בעיר מתיחות כללית. בצהריים, כשנכנסתי לבנק המאוחד, אמר לי המנהל, שנתקבלה טלגרמה, כי גרמניה הכריזה מלחמה על רוסיה. בשנה זו התחילה הממשלה לבנות בעירנו בנינים גדולים, כמו הבנק החקלאי ובית האוצר הממשלתי, שבבנינם היו עסוקים הרבה פועלים, וגם בתי חרושת לחמרי בנין היו קשורים בעבודת בנין זו. עם הכרזת המלחמה נפסקה העבודה כליל. המשבר בכסף מזומן הלך והחמיר עד כדי כך, שאפילו בית החרושת הגדול לחוטי פשתן הבלגי, בתשובה לחשבון שהוגש להם על־ידי, השיב, כי ברשות הביח"ר נמצא רק סכום של 15000 רובל, השמור במיוחד לשכר עבודת הפועלים למשך שבוע, ואם לא ישתנה המצב במשך שבוע זה, יהיה הכרח לסגור את בית החרושת לגמרי. מובן, שכל זה גרם לידי בהלה בעולם התעשיה והמסחר. אבל לאשרנו שמה הממשלה את לבה למצב פרוע זה והחליטה דוקא בימי בהלה אלה לעודד את התעשיה ואת הבניה. נתקבלו בעירנו טלגרמות להמשיך את קצב בניני הממשלה, וגם לבנקים נתנו הוראות להמשיך את עבודתם הרגילה. על ידי הוראות אלה השתנה המצב לטובה, ובמשך שבועים שבו החיים הכלכליים למסלולם. אם כי עירנו היתה רחוקה מחזית המלחמה, הורגשה בה המלחמה גם באופן מוחשי: בתי־החולים הצבאיים הרבים שסודרו בעירנו, מאות החיילים הפצועים ושותתי־דם, שהוסעו על אלונקות ועל שכמי הסניטרים לעיני כל הקהל. ביחוד אחרי המפלה הראשונה של הגנרל רננקמף בפרוסיה המזרחית נתגלו מחזות האימים של המלחמה בכל מערומיהם. כרגיל בתקופת מלחמה הוטב המצב החמרי בכלל, ורבים מבני עמנו נהנו מזה. גם המצב הפוליטי בנוגע לשאלת היהודים הוקל עם פרוץ המלחמה. העתונות העוינת ליהודים חדלה להסית ולהפיץ איבה לעם שנוא נפשם, וכאילו רוח חדשה החלה לנשב גם בפתרון היהודים. זרם ההגירה הראשון מערי הספר ומתחומי החזית גרם שפתחו את רוסיה הפנימית לפני היהודים. ידיעות מפורטות ע"ד ההגירה הנ"ל וגורמיה לא נתפרסמו בעתונות, והציבוריות לא ידעה כלום מכל הנעשה. אבל בעבור זמן־מה, עם הרעת המצב בחזית, החלו להגיע ידיעות מתעלולי הממשלה בנוגע לאחינו בני ישראל, הגרים בתחומי הספר והחזית. כבר באו לידי פרסום הגזרות הקשות של מפקד הצבא העליון הנסיך ניקולאי ניקולאייביץ' ושלישו ינושקביץ בענין „הריגול היהודי". מפי המהגרים־המגורשים נודע לנו על העלילות הנבזות ועל החשדים שהטילו על אחינו בני־ישראל, שגרמו לסבל רב ולגרושים פתאומיים, שבמשך שעות ספורות נתרוקנו הערים המאוכלסות מיושביהן היהודים. גם במקומות ש„הפינוי" לא היה הכרחי מטעמים צבאיים, ושתושביהם הלא יהודים נשארו במקומותיהם, הוכרחו היהודים בגלל עלילת־הריגול לעזוב את מקומות מגוריהם אלה במשך שעות.

הראשון שמסר לנו את הידיעות המבהילות והמזעזעות

את לב שומעיהן היה הרב וינר מידובנה, פלך לומזה, שהגיע לעירנו כפליט. התקיימה ישיבה מיוחדת בועד הציבורי בנוכחות הרב הנ"ל, ומדבריו המזעזעים סמרו השערות. מסיפוריו אלה נודע לנו, שעוברת עלינו תקופה איומה, שתקפו עלינו צרות רבות גם לפרט וגם לכלל, ושע"י העלילות והבדויות מושיבים שוב את כלל האומה על ספסל הנאשמים בעוון בגידה וריגול.

כעבור ימים קיבלנו שוב ידיעות נוספות מפטרבורג, ששאלה זו מסעירה את לבות העסקנים המרכזיים שלנו. עוד נודע לנו, שאחינו גרוזנברג — „הסניגור של עם ישראל" — התמסר במרצו הרב וסידר ועד מיוחד לשם הגשת עזרה יורי־דית לנאשמים היהודים בריגול. בינתיים הגיעו ידיעות, שהוצאו כבר דיני־מות להרבה נאשמים ע"י השופטים הצבאיים. התעוררה גם השאלה על מצבם הכלכלי של הפליטים, ובעיקר על דבר כיוון מקומות מגוריהם החדשים. בנידון זה היו חילוקי דעות בין העסקנים: האחת אמרה לדרוש מהממשלה את כל העזרה הדרושה לסידורם ולכלכלתם של הפליטים, אחרי שהגורמים למצב זה המה סיבות מדיניות כלליות. ובדבר כיוון מקומות הישיבה לנצל באפשרות המקסימלית את החוק הזמני של פתיחת שערי רוסיה הפנימית וליישב שם את הפליטים במידה רבה. עסקנים אלה ראו בזה חזון לעתיד — הכרח הממשלה להתחשב עם אלה שהתישבו בערי רוסיה הפנימית באופן חוקי, וע"י זה תיפתח רוסיה הפנימית בכללה ליהודים. השקפה זו היתה מנת חלקם של העסקנים בעלי ההגיון הבריא והשכל הקר, אבל רוב עסקני הציבור, שקו עסקנותם הוא השתתפות בצערם של ישראל בבחינת „בכל צרתם לו צר", לא הסכימו להשקפה זו הנובעת לא מתוך רגשות לב יהודי חם ועמדו על נקודת השקפה מנוגדת בנידון השאלה הכלכלית, שאלה יום־יומית: אסור לנו לעזוב את אחינו האומללים האלה עזובים לנפשם ולצפות לחסדי ממשלת הרשע, אויבתנו בנפש. ובנידון השאלה השניה „לאן"? לא לנו ההכרעה בזה, זה ניתן לרשותם של המהגרים בעצמם, ועליהם בעצמם לקבוע בבחירת מקומות מגוריהם.

גם בעירנו עמדה שאלה זו בכל היקפה לדיון רציני בישיבות התכופות של הועד הציבורי. גם בתוכנו נחלקו הדעות והתעוררו ויכוחים נלהבים בפתרון השאלה. בגישה הציבורית לפתרון השאלה התבררו והתלבנו ההבדלים בין השקפת הציונים ובין השקפת אנשי המפלגות האחרות. עיקר ההתלבטות היתה בשאלת הפזור והרכוז והדיון בנידון תוצאות המלחמה בנוגע לעתיד עמנו, אם כי לא העלמנו עין מהצלה פורתא, שתבוא מפתיחת שערי רוסיה הפנימית לאחוז מסוים של הפליטים, שיש בידיהם היכולת לעמוד ברשות עצמם ולהסתדר במרחבי רוסיה הפנימית. אבל מה ששייך להמונים, שבידם רק מקל הנדודים, כבר אמרו גדולינו: „ולמי ישאו עניי ישראל עיניהם אם לא לאחיהם". לא טמבוב וקיניצמה יזדקקו לצרכי יהודים אומללים, ולא המה יענו לצרכיהם, הלא הדבר נובע גם בצרכים רוחניים כמו חינוך, וגם בשאלות דתיות וציבוריות אחרות, ומי יטפל בצרכים אלה בערי רוסיה הפנימית, שתושביהן היהודים הם מעט מזעיר. מתנגדי השקפה זו בועד עמדו על דעתם. ונוסף לנימוקים הפוליטיים בדבר

החשיבות המיוחדת של פתיחת שערי רוסיה הפנימית עוררו גם את השאלה הכספית, מאין יהיה המוצא לכספים המרובים לצרכים אלה לכלכלתם ולשיכונם של רבבות הפליטים. אבל החברים הציונים ותומכיהם הגינו בכל חום לבבם על עמדתם זו, בנמקם: כי בטוחים אנו, שאחינו לא יעמדו מרחוק על צרת אחיהם—עצמם, בשרם. ואחדים מהעסקנים הנ״ל הכריזו על עצמם באותו מעמד, והרימו תרומות חדשיות בסכומים הגונים, שעשו רושם גם על המתנגדים. אחד מהמעולים שבהם אמר: „רואה אני שהצדק עם אלה הנותנים אמון גמור ברגש האחווה של תושבי עירנו, ועלינו לקחת את המשא הזה על שכמנו״.

לשאר חברי הועד, שעמדו בתוקף על דעתם שאי־אפשר לקחת על אחריות הועד משא כבד כזה, כשאין אפילו מושג מה הם הסכומים שידרשו לזה, מכיוון שההגירה היא עודנה בראשיתה, ואין לסמוך ולקחת למופת מעשי התנדבות של יחידים, ענה אחד מחברינו הציונים: „אנו דורשים מכם רק דבר אחד: לתת לנו את הרשות להתחיל באוסף תרומות בשם הועד באמצעות בתי־הכנסת, ואני לוקח על עצמי להתחיל בפעולה זו. דוקא בבתי־הכנסת של השכונות המאוכלסות בדלת העם, ולפי תוצאות הפעולה ידון הועד בישיבה הבאה״.

הצעה זו מצאה לה הרבה תומכים ונתקבלה.

כן הפרכנו את שאלת־השיכון, בזה שכרגע איננה עוד כ״כ חמורה, משום שזרם המהגרים עודנו קטן. ישיבה זו היתה אור ליום ששי, ובאותו מעמד קבענו את סדרי הפעולה לשבת. נדברתי עם אחד מחברי הועד, לא־ציוני, אבל איש נלבב, ר׳ אברהם ברלין. וביום השבת בזמן התפילה נכנסו לשני בתי־הכנסת: בשכונת החול — פסקובטניק, ובשכונת פרברי העיר — סלובודקה. עלינו על הבימה אחרי קריאת התורה ונאמנו כעשרה רגעים. הסברנו את המצב ואת המאורע ההיסטורי שעל דורנו זה הוטל לראות בעיניו תמונות גירושי המוני היהודים במו בתקופת ימי הביניים. גם אמרנו להם שהם הראשונים, שאנו פונים אליהם בשם הועד הציבורי, כי פניה ראשונה זאת היא מבחן לראות, איך לבבות היהודים משתתפים בצרות אחיהם עצמם ובשרם. ובטוחים אנו, שדוקא הם, החוגים העמלים ולא עשירי העם, יראו, כי אחים לצרה אנחנו לאחינו בית ישראל מפולין ומליטא, שהגורל הטיל עליהם להיות מוסחים ממקומות מושבותיהם הקבועים ולהיות נעים ונדים לכל אשר ישאם הרוח. רגעם אלה, רגעי עמידתי על הבימה היו בשבילי זמן של חשבון הנפש לראות עין בעין את אמיתות הכלל שקבעו חז״ל על אופי עם ישראל: „בני ישראל רחמנים הם״. כי מלבד שערי דמעות שנפתחו מעיני המתפללים, בשמעם את מצב בני עמנו, שתיארתי לפנהם, כמובן, בנוסח ציוני — נפתחו גם הלבבות — וכמעט מפי כל המתפללים נשמע קול „מי שברך״. הכריזו על סכומים כאלה, שמעולם לא פיללנו לקבלם מאת אנשים המתפרנסים מיגיע־כפיהם וממסחר זעיר, והכנסתם הכללית אי־אלה רובלים לשבוע. מאחינו אלה נשמעו „בעבור שנדר״ סכומים של 5 — 3 רובלים. בס״ה עלה סכום התרומות בשני בתי־הכנסת האלה לשבע מאות רובל.

הנסיון הראשון שלנו הצליח ועשה רושם כביר בכל העיר.

כשנשמע על הסכומים, שנדרו „עשירי״ פסקובטניק וסלובודקה לטובת אחינו הפליטים, נמצאו עוד אחדים שפקפקו ולא האמינו ש„כך היה אומר יהיה גם כך היה מונה״... אבל גם המפקפקים התרשמו בראותם בעיניהם, שבמשך ימים אחדים אחרי השבת הכניסו גבאי בתי הכנסת הנ״ל את כל הסכומים של הנדרים לקופת הועד. מובן, שבישיבת הועד נתקבלה החלטה פה אחד להתחיל באוסף הכספים באופן נמרץ, וכמו כן לקבל עלינו את ההשתדלות לפני הרשות המקומית לאפשר לסוגים ידועים להתישב בעירנו. בישיבה זו התעוררה גם שאלת שיכון הפליטים, כי כבר נתרבה מספרם. אחד מחברי הועד הציע להשכין אותם בבתי־הכנסת. יצאתי במחאה נגד הצעה זו. וטעמי ונימוקי הוא, שכל זמן שכל אחד מאתנו באופן פרטי לא יקציב חלק בדירתו למען הפליטים, אין לנו עוד הרשות לפתור שאלה חמורה זו, בפתיחת בתי־הכנסת, ולהתיחס לקדושת בתי־הכנסת בקלות־ראש. אינני מתנגד באופן פרינציפיוני לאכסן את אחינו הפליטים בבתי הכנסת, אבל זה יהיה רק אחרי שנמלא את החובה המוטלת עלינו באופן אישי. הועד הסכים לדברי, והוחלט לאחסן את הפליטים בבתים פרטיים.

בינתיים הגיעתנו ידיעה מחרידה, שכל יהודי ליטא — פלך קובנה וקורלנד — נידונו לגירוש במשך ארבעים ושמונה שעות. הגירוש ההמוני הזה השפיע, שהממשלה בעצמה הוכרחה לשנות את חומר הגזירה בדבר ההגירה לרוסיה הפנימית לרגל חוסר קרונות להובלה, והתירה לפליטים להשתקע גם בערי התחום.

ביום השבת נתקבלה ידיעה פתאומית, שראשוני גירוש המוני זה מערי קובנה, שבלי, פוניבז ועוד, יותר מאלפים נפש, הובאו בששים קרונות לעירנו. מובן, שחברי הועד הפעילים הלכו לתחנת הרכבת לקבל את פני הגולים. שם נודע לנו, שבמשך שש שעות עליהם לפנות את הקרונות. מצב זה פתר מאליו את שאלת השיכון. נוכחנו שאין שום אפשרות לשכן את כל הפליטים הנ״ל בבתים פרטיים, ואנכי בעצמי הצעתי לשכן גם בבתי הכנסת. בעבודה זו טיפלו במרץ רב הצעירים מחברי הועד, שברובם היו שמאליים, והצטינו בפעולתם המסורה. הם פנו אלי — למרות שבהרבה שאלות לא היינו תמימי־דעים — ואמרו: „המעריך אתה את מסירותנו בעבודה, האפשר לחברי הועד הזקנים לעבוד במרץ כזה! במשך שש שעות לפנות את הקרונות ולשכן את כל הפליטים?״ השבתי להם: „לכם ישנה האפשרות המלאה לשכן את הפליטים באלה בתי הכנסת שזקניכם הכינו ובנו אותם״.

העבודה התנהלה במרץ רב ובטמפו. נפתחו כל בתי הכנסת, ואנשים פרטיים רבים העמידו לרשותנו חדרים ודירות. רק בבית כנסת אחד התעקש הגבאי, נעל את הדלת על מנעול והתחבא... כשהובאו הפליטים לשם, ואנכי בתור חבר הועד לוויתי אותם, גדול היה הצער לראות שהדלתות נעולות לפני אחינו פליטי חרב אלה, ולמרות קדושת השבת אמרתי לצעירים שישברו את המנעולים ויפתחו את הדלתות לפני אחינו אלה. גם שר השוטרים מצדו נתן פקודה למכבי האש להכין את העגלות לשם העברת הזקנים, הנשים, הילדים והחולים מבין הפליטים. כשראיתי את המחזה הזה ה„קצירי״ וה„מריעי״ של

שארית הפליטה, התפרצו מלבי דברי המשורר: „בת בבל השדודה...״

במשך היום סודרו כל הפליטים עם חפציהם — „בלויי־הסחבות״ שעלה בידיהם להציל, ושוכנו בבתים פרטיים וציבוריים. מובן, שקיבלו את פניהם במאכל ובמשקה כיאות לזרע אברהם אבינו „רחמנים בני רחמנים״.

הועד מנה את ר׳ גרשון אימיניטוב למזכיר, שיטפל במיוחד בעניני הפליטים. אימיניטוב זה היה איש ישר ובעל השפעה בעיר, עסקן ציבורי, תורני ובעל ידיעות רחבות בתרבות הכללית. אם כי מטבעו היה בעל מזג לא רך ביותר, וביחוד בענינים ציבוריים, אבל התמסר בכל חריצותו לעבודה זו של סידור הפליטים.

ביום הראשון בבוקר השכמתי ללשכת הועד בבנין הבנק הקואופרטיבי ושם מצאתי את מר אימיניטוב הנ״ל. ובינתיים הופיע גם חבר הועד מר אברהם ברלין, ובמעמד שלשתנו עוררתי את שאלת הפליטים לאור המצב האיום, שכרגע כבר נמצאים בעירנו כאלפים וחמש מאות נפש, ומספרם ילך ויגדל מיום ליום לרגל הגזירות והגירושים של הממשלה על היהודים. מן הראוי לטפל במרץ בריכוז כספים לשם מימון העזרה, הלא הצרכים הולכים וגדלים ומגיעים לסכומים גדולים, ולבנות את התקציב על חשבון תרומות מקריות ע״י בתי־הכנסת אי־אפשר, ורצוי להסדיר את הענין באופן יסודי יותר.

החלטנו תיכף לסור לבית הרב מדליה, שהיה ג״כ בין חברי הועד הפעילים, בעל לב ער וחם, ולהועץ אתו בנידון זה. במעמד זה החלטנו להזמין את עשירי העיר לבית הרב מדליה לשעה שלוש אחה״צ לשם דיון רציני בענין הנ״ל. סידרנו רשימה בת ששים איש מנכבדי העיר ומעשיריה ולפיה הוזמנו לאספה. דבר זה עשה רושם בעיר: באמצע היום הזמין הרב לישיבה בביתו. ולשבחם של המוזמנים יש לציין, שכולם נענו ובאו. הרב מדליה פתח קצרות, תאר את המצב הרציני והחמור ועורר למעשים. אחריו מלא חבר הועד, מר שמריהו מקלר, שמסר שבמקרה נפגש היום עם שר־השוטרים, והוא אמר לו בלשון זו: „אין אתם בעצמכם יודעים את המצב המתוח בספירות הממשלה בנוגע למצבכם, אנשי מזימות מתנכלים לנצל את עלילות הריגול, ומי יודע מה תצמח מזה?״.

תוצאות האסיפה היו מוצלחות: באותו מעמד נאספו סכומים יותר מחמישים אלף רובל — תרומות חד־פעמיות מלבד תרומות חדשיות גדולות.

סכומים אלה שימשו כיסוד לפעולות הנמרצות בסידור הפליטים בישיבת הועד הקרובה חולקו התפקידים בין החברים הפעילים. נתמנתה ועדה מיוחדת לשם סידור שאלת השיכון, שאליה נכנסו פעילי הועד, כמו מר גליורקין, מר מיטוב ועוד. הוקמה מעין שכונה מיוחדת באיזור השני, ונבנו צריפים ששכנו בהם חלק מהפליטים. סידרו בכל חלקי העיר בתי־תמחוי, נפתחו חדרים מיוחדים לחינוך הילדים ונפתחה מחדש הישיבה בראשותם של הרב רבינוביץ והעסקן הידוע ר׳ יצחק לוין. הותקנה גם עזרה רפואית מיוחדת בשביל החולים בטי־פולם האבהי של ד״ר איזרסון וד״ר ליברמן. בס״ה גרו בעירנו לערך ארבעה אלפים נפש פליטים. מלבד פליטים אלה,

שהתפרנסו על חשבון הועד, קבעו את ישיבתם בעירנו גם הרבה אנשים אמידים מפליטי ליטא, קורלנד ופולין, וביניהם בעלי צורה ותרבות.

המצב הכלכלי בעיר היה טוב. המסחר התפתח מאד, נבנו הרבה בנינים פרטיים וגם ממשלתיים, בעיקרם בתי־חולים צבאיים. גם בתי־חרושת חדשים נוספו לקיימים, וגם בתי־מאפיה גדולים צבאיים לצנימים.

כמעט כל סוגי המהגרים האלה הסתדרו והצליחו במפע־ליהם ובמשלוח ידיהם. כנהוג, נמצאו גם בעירנו בעלי בתים, שרצו לנצל את המצב ולהעלות את מחירי הדירות, אבל לשבחה של עירנו יאמר, שלא היה הניצול בצורה חריפה, ומפיות המהגרים לא נשמעה התאוננות של „צר לי המקום״.

בין המהגרים היו הרבה ציונים ותיקים, שהתענינו בתנועה ובמתהווה בה. בשימת לב ובחיבה יתירה נתקבלה חברותם והשתתפותם בעבודה הציונית. מורגשת היתה המזיגה בין התורנות הליטאית, החסידות הפולנית ובין החבדיות המקומית. תורני ליטא ופולין למדו שעורים בתלמוד ובשאר למודים דתיים בבתי הכנסת. מהם הצטיין מר פרידמן מסובלק (אבי הד״ר ד. א. פרידמן). מספר הגון של רבנים עם בני ביתם קבעו את דירתם בעירנו, וקיבלו בעין יפה ובכבוד גדול תקציבים חדשיים למחייתם. עזרה מסוימת קיבל הועד מיעקאפא, ששלח לעירנו ציר מיוחד לשם טיפול בעניני הפלי־טים, ועבד בשיתוף מלא עם הועד המקומי.

בכלל הצטיין הועד המקומי בסידוריו הטובים בנשיאותו של הד״ר איזרסון, והודות למזכיר הראשי שלעמל״פ מר צבי (גריגורי) בן יעקב אהרונסון (בן אחותו של ר׳ מרדכי בן הלל הכהן), צעיר בעל כשרונות, נואם מצויין, עסקן נלהב ומסור לרעיון הסוציאליות בנוסח ה„בונד״ ועם זה מחסידיו של ד״ר ברוק, שניגודי ההשקפות לפתרון השאלה העולמית של היהודים לא הפריעו בעבודתם השיתופית בענינים ציבוריים. הוא הקדיש הרבה זמן ומרץ לעבודת הועד המקומי. היה נוח לבריות בכלל וגם למתנגדי השקפותיו, ולמרות נאמנותו למלחמת מפלגתו בציונות, התנהג תמיד בנימוס עם הציונים. הועד ניצל את עבודתו ונהנה מפעולותיו הכבירות למענו.

בכלל היה מורכב הועד מאנשים נכבדים בעיר, מכל הזרמים, וכל חבריו הרגישו, שחיים אנו בתקופה רבת אחריות, ועל כל אחד מוטלת אחריות מרובה בעבודתו הציבורית, ומטרת העבודה היא לא לשם נצחנות מפלגתית, כי אם לטובת הענינים הנידונים. בכל ישיבה השתתפו חברי הועד השתתפות מלאה, אם כי לפעמים ארכו שעות רבות. הויכוחים התנהלו ברצינות ולא הוכנסו לתוכם פולמוסים יחידים. סבלנות יתירה הראו החברים הדתיים ובראשם הרב מדליה לביטויים קשים שנפלטו מפיהם של החברים החפשים, רק לעתים רחוקות העידו על אי־הנימוס שבדברים, אם כי היו ביניהם קנאים נאמנים למסורת, כמו ר׳ משה ליב גינזבורג, גיסו של הרבי מלובביטש רש״ב ז״ל, אבל עם זה גם עסקן נאמן ומסור לעבודה ציבורית בכל לבו. היה בא מן הראשונים לישיבות, אם כי היה בעל עסקים גדולים, בכל זאת לא חס על זמנו לעבודה ציבורית, זריז וער לכל דבר מצוה.

בין העסקנים שהצטיינו בעבודתם הציבורית היו מלבד

נשיא הועד ד״ר איזרסון, סגנו מר טובין, מבין הזקנים: הרב מדליה, הרב מלמד, רמ״ל גינזבורג, ד״ר ליברמן, גליורקין ומיטוב. מבין הצעירים: אהרנסון, פיסרבסקי, לוינזון, לוריא וגינזבורג־מיטוב (בר־לבב), בין הבלתי־מפלגתיים עו״ד יעקב בן גבריאל יודין, לוינסון ושליט (מנהל הבנק הקואופ־רטיבי). במשך זמן זה התגברה התנועה מאד. אנחנו כבשנו את כל בתי הכנסת, ואם כי מצד הממשלה נאסרו כל אספות פומביות, ומוכרחים היינו להסתפק בישיבות בבתים פרטיים, הרי העבודה לא נפסקה. ובנאומים שנשאו בבתי הכנסת העלו בקביעות את הרעיון הציוני ואת דרכי הפעולה הממשיות.

בין נשי־ציון הצטיינו בפעולותיהן הגב׳ לוין, הגב׳ הרשמן והגב אדלר (אשתו של הד״ר אדלר). בבתיהן היו מסדרים את רוב הישיבות והפגישות.

ידיעות מפורטות על מצב הציונות בכללו היה מן הנמנעות להשיג. כל העתונות היהודית נסגרה ונאסרה מטעם הרשות. רק במוסקבה הופיע העתון העברי היחידי השבועון „העם״ ברוסית הופיע בפטרוגרד Еврейская жизнь אבל ידיעות ברורות על המצב בציונות אי־אפשר היה למצוא בהם. אם כי נסתם החזון הציוני, אבל הלבבות דפקו והלמו לקראת הת־נועה, וזה שימש כנחמה יחידה, שהאירה במחשכי התקופה האיומה הזאת בחיי עמנו ונתנה אומץ ועידוד להתגשמות תקוותנו.

פעולה ציונית נמרצת התעוררה בין הצעירים, ובעיקרם בתוך חניכי בתי הספר התיכוניים, גם מבני המקום גם מבני הפליטים. ביניהם נמצאו גם בעלי כשרונות מצויינים. אם כי חלק מהם לא נשאר נאמן לציונות וגם מעל בה במשך הזמן עם חילופי השלטון, אבל ברובם היתה להם הציונות העמוד התיכון בדרכי חייהם, ובחירוף נפש לחמו למענה. אחד מהמעולים שביניהם היה שמואל שניאורסון. הוא היה ממיסדי הסתדרות „החלוץ״. עוד בימי עלומיו עזב את כל עניניו הפרטיים והקדיש את עצמו לעבודת הציונות. הוא היה בן למשפחת רבנים חשובה, נצר לשושלת האדמוריות החב״דית, בעל טמפרמנט חזק וסוער, ולמרות זה עבד בקצב המתינות, והניצוץ החב״די היה אור לנתיבו. הציונות היתה משאת נפשו היחידה בחיים, ורכש לו שפה מיוחדת לשם קנית לב הצעירים.

בחדשי יוני—יולי 1915 הורע המצב בחזית הצפונית־המערבית והגרמנים כבר התקרבו לדבינסק. המפקד הצבאי העליון של חזית זו היה הגנרל זויב, לשכתו הצבאית היתה בוויטבסק, המשטר האזרחי היה כולו כפוף למשטר הצבאי. הנגע של עלילת הריגול פשה גם באיזור זה. בעיר אושבי, מחוז פולוצק, נאשמו שלושה יהודים בעוון זה הם הועברו למאסר בוויטבסק. אחרי השתדלות מרובה ובעזרת הארגון לטיפול יורידי, שסודר באמצעותו של א. א. גרוזנברג, עלה להוכיח לפני החוקרים הצבאיים, שכל האשמה היא בלתי מבוססת. בכל זאת לרגל חומר המצב וחומר הדין ששרר אז בענינים אלה, לא הסכימו חוקרי הדין לשחררם על אחריותם הם בלי משפט צבאי, והם שוחררו באופן זמני עד למשפט בערבון כספי של ששת אלפים רובל.

בסוף חודש יולי הורע המצב המלחמתי באיזור דבינסק, עד שהשלטונות הצבאיים החלו בחפירות צבאיות בסביבות

העיר. על המשטר האזרחי הוטל ארגון פלוגות עובדים מבין האזרחים. ובערב שבת התחילה ה„חטיפה״. ברחובות עירנו נחטפו אנשים מוכשרים ובלתי מוכשרים. בעיקרם הקיפו את כל בתי החרושת לתעשית לבנים, מקומות עבודה שהעסיקו כארבע מאות איש יהודים ונוצרים, פועלי ענף זה היו מוכש־רים לעבודות החפירות, ואם כי לחלק גדול עלה להימלט ולהתחמק מידי החוטפים, אבל ע״י החטיפה הזאת שותקה כל העבודה בענף תעשיה זה. אמצעים כאלה הביאו לידי חרדה ובהלה בין התושבים ובעיקר בין היהודים — דלת העם, שבמיוחד הוטל סבל זה על שכמם. האמידים השתמטו מכל זה ובעזרת „הכסף יענה את הכל״ הצילו את עצמם מידי החוטפים.

פניתי למפקח הראשי של בתי־החרושת ותארתי לפניו את המצב של ענף התעשיה זה, הנחרב בגלל אי־הסדרים האלה. הוא הקשיב לדברי בתשומת לב והבטיח לי להתראות בנידון זה עם סגן שר הפלך. כמו־כן פניתי לשר השוטרים ריקוב, מסרתי לו על כל המצב והוספתי, שסדר כזה עלול להביא לידי הרס גמור במצב הכלכלה שבעיר, וזה גורם שהאוכלוסיה האמידה עוזבת את העיר, ולו מסרו את סידור הדבר לתושבים בעצמם, אז היו מארגנים פלוגות עבודה על חשבון התושבים בשכר, וזה היה מכניס סדר ומרגוע בלב התושבים. הצעתי זו מצאה הד בלבו, והבטיח לי, שבזמן שתבוא דרישת השל־טונות הצבאיים לעובדים נוספים, ימליץ על הצעתי זו לפני שר הפלך. את כל פרטי הצעתי זו ותשובת שר השוטרים פרסמתי בין העובדים, וזה הרגיע אותם במקצת, ובמשך זמן קצר שבו לעבודתם הרגילה.

כשהתקרבו הגרמנים לעיר דבינסק והחלו להרעיש את העיר נבהלו התושבים מאד והתחילו לברוח מן העיר, וכמעט שהעיר התרוקנה מתושביה. גם תושבי העיירות בסביבתה עזבו את מקומות מושביהם מרצונם הטוב בלי נגישות מיוחדות מטעם הממשלה. הרבה מהם באו לעירנו, קבעו בה את מקום מגוריהם והסתדרו בה.

יום אחד הזמין אותי שר השוטרים והודיע לי, כי נתקבלה פקודה להעמיד ארבע מאות איש לעבודת החפירות למשך ששה שבועות, וכי בא כבר בדברים בנידון זה עם שר הפלך, והוא הרשה לו לבוא בדברים אתנו, ועלינו לארגן את הפלוגה הזאת במשך חמישה ימים. מצדו הוא יעזור לנו בכל האפשר, שהעבודה תצא לפועל בלי מקרי אלמות וכפיה.

תיכף אחרי שיחה זו הוזמן לפי בקשתי הועד הציבורי לישיבה תכופה בנידון זה. מסרתי את כל האינפורמציה שהיתה בידי, שמצד הממשלה אין שום עיכוב למסור לידי הועד את סידור פלוגות העבודה, לפי השערתי דרוש לזה סכום העולה לארבעים אלף רובל; שכר עבודה חמשה־עשר רובלים לעובד לשבוע וסידור מאכלים כשרים. הוספתי, שלפי דעתי יעלה בידינו לאסוף את הסכומים האלה בקלות מבין תושבי העיר. התעוררו ויכוחים רציניים בנידון שאלה זו: השמאליים מצאו כאן שעת כושר לעורר מלחמת מעמדות, „ושאין הועד רשאי באופן מוסרי לקחת על עצמו עבודה מכוערת זו, שיש בה מן ההמשך של „הקהל״ הישן, שמסרו לצבא רק מדלת העם, בו בזמן שהעשירים ישבו שלוים ושקטים בבתיהם. גם מזכיר הועד, מר אהרנסון, המתון בדרך כלל, יצא הפעם בדברים

חריפים נגד הצעה זו, והויכוח בינו ובין הציונים התלקח בכל תקפו.

אנו החזקנו בדעתנו, שעלינו לקחת למופת את העם האנגלי, שהנהיג שיטת תשלומים גם למתנדבי הצבא בחזית המלחמה, מובן שרק בני דלת העם מתמסרים לעבודה זו. ונוסף לה יודעים ומרגישים העניים בעצמם, שלבסוף יקחו רק מהם הנפשות לעבודות אלה, שסוף סוף יעלה בידי האמידים לשחרר את עצמם באמצעים שונים. עוררנו את שאלת בחורי הישיבה, שחלק גדול מהם נחטף לעבודה בפעם הראשונה, למה יגרע חלקם משאר תלמידי בתי הספר התיכוניים והגבוהים. לפי דעתי צריכות תעודות הישיבה להקנות זכות שחרור מעבודה

הויכוחים הוכיחו לנו עד כמה שהשמאליים שלנו רחוקים מעולם המציאות המרה, בהתגדרם בשאלה המעמדית, במקום שאין לה שום בסיס וקשר. הד״ר ברוק שהשתתף בישיבה זו צנן את עמדת ב״כ השמאליים, מר אהרנסון,והשפיע עליהם שיחזרו מהצעתם „להסיר את השאלה מסדר היום״. אבל חברי הועד „המעשיים״ עוררו את שאלת הכספים: האם יש לנו רשות לקחת על עצמנו אחריות לסכום כה כביר — ארבעים אלף רובל הדרוש למשך זמן של חודש וחצי, בו בזמן שאין ברשות הועד כספים מיוחדים למטרה זו.

הצעתי לועד גם הפעם, כמו בשאלת הפליטים בשעתו, לעשות נסיון בשבת הקרובה על ידי תעמולה בבתי הכנסת ובמוצ״ש להזמין את הועד לשם קבלת אינפורמציה על דבר תוצאות הפעולה. הצעתי זו נתקבלה פה אחד. באותו מעמד היו בבית הועד הרבה אנשים שהתענינו בדיון השאלה, וחלק מהם התנדב להשתתף בארגון התעמולה באזורי העיר. חלקנו בינינו את העבודה לפי אזורי העיר. אנכי לקחתי על עצמי גם הפעם את השכונות מדלת העם, אבל לא לשם איסוף כספים, כי אם לשם הסברה על מצב הענינים ולשם שמיעת חוות דעתם בנידון זה.

בחרתי לי את בית הכנסת של החלבנים (מילכיקער בית מדרש), ששם מתפללים ברובם המוני העמלים. תארתי לפניהם את המצב ואת ההצעה המוצעת, שהועד יקח על עצמו את ארגון העבודה, ורצוי לנו לשמוע את חוות דעתם בנידון זה, ועד כמה ימצאו בחוגיהם אנשים, שמרצונם החפשי יסכימו לקבל עליהם עבודה זו. דברי נשמעו בקשב רב ונתקבלו בהסכמה גמורה מאת כל מתפללי ביהכ״נ הזה. הצעתי לפניהם, שכל מי שיחליט לצאת לעבודה, עליו לבוא למחרת יום הראשון בבוקר לביהכ״נ הגדול דזאהאריע, בכדי שנוכל לסדר רשימה מלאה ולמסרה לידי השלטונות. במוצ״ש התאספו חברי הועד לשם גמר הדיון בשאלה זו. אנכי מצדי מסרתי את דברי ההמונים מתפללי ביהכ״נ החלבנים, כי הם לקחו על עצמם לפרסם בין חבריהם את ההצעה הזו ולפי דעתם ימצא המספר הדרוש לשם סידור פלוגת עבודה זו. יתר העסקנים שביקרו את שאר בתי הכנסת מסרו בדבריהם, כי הקהל נענה ברצון, ולפי הרושם שקיבלו לא יהיו עיכובים מהצד הכספי.

לישיבה זו בא גם מר גריליכס, בעל בית־החרושת לעורות בדבינסק (ביח״ר היותר גדול בחבל הצפוני־המערבי), שהגר מעירו לרגל מאורעות המלחמה וגר באופן זמני בעירנו, אם כי לא הוזמן לישיבה. אבל כשנודע לו, שעומדת על הפרק

שאלת סידור פלוגת העבודה, מצא חובה לנפשו לבוא לישיבה ולהשמיע אי־אלה דברים בנידון זה. הוא קיבל את רשות הדיבור ובין השאר אמר: „חובה קדושה מוטלת עליכם לעשות זאת, אם יש באפשרותכם לארגן פלוגת עבודה, כי עירנו דבינסק נחרבה ברובה וכמעט שנתרוקנה מתושביה מסיבות „החטיפות״ הללו. „מובן, שדבריו אלה עשו רושם רב על חברי הועד, שהחליטו להעריך את רצינות המצב ולמלא אחרי התנאים שהממשלה העמידה בנידון סידור פלוגת העבודה. הוחלט למצוא פתרון לשאלת הכספים וכמו־כן למלא את ידי לסדר את רשימת העובדים. למחרת בבוקר בשעה שמונה נפגשתי עם מר שליט, מנהל הבנק הקואופרטיבי, וסידרנו שנוכל להודע בכל שעה על מצב הכספים המיועדים למטרה זו, כי חשיבות רבה לתוצאות המצב הכספי ביחס לרשימת העובדים שתסודר על ידי בבית־הכנסת הגדול. בשעה תשע בבוקר כבר נמלא ביהכ״נ הנ״ל מהמון העובדים, שבאו להירשם לעבודה זו. רשמנו בזהירות רבה רק את אלה האנשים המוכשרים לעבודה. אבל במקרים רבים הוטל עלינו תפקיד חברי „הקהל״ היהודי מלפנים להיות אבירי לב ולקחת לצבא גם יהודים שאינם מוכשרים, כי השעה היתה שעת בטלה מעבודה, ורבים היו הקופצים ליהנות משכר העבודה. בשעה שתים־עשרה קבלתי ידיעה מפורטת מהבנק כי נכנס לחשבון פלוגת העבודה יותר מעשרים אלף רובל. סידרנו את הרשימה לפרטיה, ומלאנו את ידי חברנו מר מיטוב — שבביתו גר יו״ר הועדה הצבאית, הממונה על העבודה הנ״ל. — באמצעות מר מיטוב עלה בידינו לסדר את כל עניני העובדים בנוגע למאכלים כשרים ושאר הצרכים באופן היותר טוב. לעזרת מר מיטוב נימנו עוד חברים אחדים, שהתמסרו לעבודה הנ״ל במלוא מרצם. ביניהם הצטיין מר גליורקין, שבמיוחד התמסר לעבודה זו בכל כוחותיו. פעולה זו נגמרה בהצלחה רבה. במשך ימים אחדים נכנס כל הסכום הדרוש יותר מארבעים אלף רובל. העובדים קיבלו את משכורתם לשבוע הראשון למפרע לשם כלכלת בני־ביתם. את עבודתם מלאו בדיקנות, עד שהיו לאות ולמופת בעיני שרי הצבא. בכל מקומות העבודה הותקנו מטבחים כשרים, וגם מנוחת יום השבת נשמרה כהלכה.

מערים שונות בסביבתנו, שגם בהן נגעה הבהלה החטפנית, היו באים אלינו לשם התיעצות, איך לארגן את הפועלים באופן מוצלח בצורה מסודרת כמונו. אחרי גמר עונת העבודה שארכה כששה שבועות, שבו כל העובדים שלמים בגופם לבתיהם ולמשפחותיהם. בכליון עינים ציפו לדרישה שניה לעבודה זו. במשך החורף הזה היו עוד שני גיוסים לעבודה מסוג הנ״ל, שסודרו ג״כ באופן ציבורי כמו הקודם, אבל מספר האנשים הדרושים היה לא רב, בס״ה כמאתים איש, ולמשך זמן יותר קצר, רק לשלושה שבועות. תודות לסידורים המוצלחים האלה עלה בידינו להציל את עירנו מהרס. יש לציין, שגם הממשלה מצידה התיחסה בעין טובה לפעולתנו זו.

מאסר הציונים על ידי הממשלה הצארית

בחודש אוקטובר 1915, לרגל קושי המצב בחזית המלחמה, נמסר המשטר האזרחי לשלטונות הצבאיים במלואו, הגזרה

הראשונה, שפגעה במיוחד ביהודים, היתה שהחנויות תהיינה פתוחות גם בשבת לשם הספקת הצרכים של החיילים, אם כי הצורך לא היה כל כך הכרחי. מובן, כי על ידי גזרה זו ניתנה ההזדמנות להטיל עונשי־כסף בסכומים גדולים. הסכום המקסי־מלי של החוק עלה לשלושת אלפים רובל בעד כל עברה. העיר סבלה מאד מחומר הדין ומהגזירות הקשות והרבות, אם כי המפקד העליון בעצמו התנהג בלויאליות גמורה לתושבים. עפ״י מקרה סר בשבת אחת לבית הכנסת הגדול דזאהאריע בשעת נאומו של הרב מלמד. הוא הקשיב רב קשב לנאומו וגם לתפילה שנערכה ע״י הש״ץ הידוע, מר מוסטובוי, בלוית המקהלה המפוארה. ביציאתו הודה לגבאים ודיבר בפניהם בשבחו של הרב מלמד ובשבח המקהלה. מובן, שביקור זה עשה רושם בעיר, אבל מטר הגזירות לא חדל, כי היו לפי הוראות השליש — סטפנוב. מפי בעל דירתו של סטפנוב נודע באופן סודי, כי הוא מהטיפוסים של „ויפצר בו — ויקח״. „סוד זה נתגלה רק לחוג קטן של חברי הועד, ועל שלושת חברי הועד, ה״ה אימיניטוב, ברלין וולפסון הוטל הטיפול בענין זה. מובן, שנגשו לענין זה בזהירות מרובה. הסכומים הדרושים לשם זה סודרו מקופת הועד, ועל שלשתנו היה להיפגש עם השליש הנ״ל ולבוא בדברים אתו כדי ליישר את ההדורים. הסידור הזה יצא לפועל מבלי שידע איש בעיר מזה. אבל התחילו להרגיש בשינוי המצב לטובה. לידי שליש זה נמסר גם הפיקוח על הבולשת והז׳נדרמיה, ובענינים רבים עלה בידינו להקל על גורלם של נאסרים שונים גם בעוונות ריגול. מפעולות אלו ידעה רק „השלישיה״ וחברים אחדים של הועד.

הפעולה הציונית המשיכה את עבודתה בעיקר בתעמולה בבתי הכנסת ובהופעות ציבוריות שונות. בין המהגרים הדבינסקאים שקבעו את מושבם בעירנו היו הרבה ציונים מובהקים שהמשיכו בפעולתם הציונית גם בעירנו. בשבת חנוכה נאמו הציונים בהתעוררות רבה בכל בתי הכנסת על מצב הפליטים ועל צרכיהם המרובים, קראו להשתתפות כספית לעזרת אחינו אלה והטיפו דברי תנחומים ועידוד, שעוד יבואו לעמנו ימים יותר טובים ע״י חיים עצמאיים בארצנו. לדאבוננו היתה התעוררות זו רק עד ארגיעה. במוצ״ש נערכו חיפושים ע״י המשטרה בהרבה בתי חברינו, ועשרה מטובי חברינו הציונים נאסרו והובלו לבתי הסוהר.

מאורע זה נודע לי בבוקר השכם, מבלי לדעת את הפרטים ואת שמות הנאסרים ומספרם. טלפנתי מביתי לחברינו הפעילים: לד״ר ברוק, ד״ר ליברמן וד״ר אדלר לדעת את שלומם. מובן, שהסתפקתי בתשובה קצרה: „שלום״.

תיכף אחרי זה רצתי לועד, הזדמנתי עם חברי אימיניטוב וברלין, והחלטנו לפנות מיד לשליש — מיודענו לשם שיחה בנדון המאסרים. בינתים נודעו לנו כל הפרטים על המאסרים, שמות הנאסרים ומספרם המדויק. מר אימיניטוב התמסר לזה בכל מרצו הרב, ובערב היה לו כבר ראיון עם השליש. בנוכחותו טלפן לרוטמיסטר של הז׳נדרמריה גוברוביץ ואמר לו: „שמעתי כי בלילה העבר היה ציד בעיר ואנכי לא נודעתי״. תשובתו היתה „כי נאסרו ציונים״. על זה ענה לו: „האמנם אין לך עסקים יותר חשובים, לפי דעתי אינם כ״ב מסוכנים בשבילנו״. עם גמר השיחה הטלפונית פנה לאימיניטוב

ואמר לו: „אין מה לפחוד, הנני מבטיחך שאתענין בזה ושחרורם יהיה בימים הקרובים״. הדברים האלה ששמעתי מפי אימיניטוב עודדו את רוחי, ואנכי מצדי השתדלתי למסור למשפחות הנאסרים, כי יש לי ידיעות ממקור נאמן, שבקרוב ישוחררו.

הנאסרים ישבו בבית הסוהר המקומי בערך כשבעים יום, וכמעט בכל יום נפגשתי עם משפחות הנאסרים, ועל סמך הידיעות שהיו לי באמצעות מר אימיניטוב עודדתי את רוחם, וכולם השלימו עם מצב גורלם בסבל ובדומיה, אם כי אחדים מהם היו בעלי עסקים, והמאסר גרם להם הפסדים כספיים מרובים.

מסטפנוב קבלנו ידיעות כל הזמן, כי המאסר נמשך רק בגלל סבות פורמליות בעניני החקירה, וכי אחרי גמר החקירה ישוחררו. אבל לדאבוננו היה הפעם מקור הידיעות אכזב.

עפ״י מקרה נפגשתי עם עתונאי, שעבד במערכת העתון הרשמי, והוא מסר לי, שגורל הנאסרים כבר נחתך, שהם נידונו לגרוש לסיביריה. בשמעי ידיעה מפתיעה זו נדהמתי והזדעזעתי, ראיתי, כי הנוכל ספטנוב הוליך אותנו שולל. קשה היה לדעת את הסבות שגרמו לזה. התיעצתי עם הד״ר ברוק ששהה אז בעירנו עפ״י מקרה (הוא היה מגוייס בתור רופא צבאי) והחלטנו להתאסף בליל שבת בביתו של מר טובין. לישיבה זו הוזמנו רק מתי מספר: ביניהם ד״ר אדלר, הרב מדליה ושמריהו מקלר. כולנו היינו אובדי־עצות. החלטנו לשלוח ציר מיוחד לפטרוגרד לשם התיעצות עם העסקנים הציונים בדבר השתדלות לפני המיניסטר לעניני פנים פרוטו־פופוב לשם הקלת חומר הדין של הנאסרים. בינתים נודע לי, כי ביום א ישולחו האסירים למקום גרושם. שנים מהם שוחררו: אחד מסבת מחלתו והשני מחוסר אשמה נגדו; חמישה מהם נדונו לגרוש לסיביריה (ביילין, פקלר, חייקין, שניאור העיור וישראל ריפין).

ביום הראשון בבוקר השכם פניתי לרב מלמד והשפעתי עליו, שינצל את התודעותו עם המפקד העליון זויב בבית הכנסת במקרה חמור זה. אבל הוא התנה, שגם הרב מדליה ישתתף אתו בראיון זה. רצתי ממש לבית הרב מדליה ובקושי רב עלה בידי להשפיע עליו ולקבל את הסכמתו להשתתף במשלחת זו. בשעה אחת־עשרה נכנסו ללשכת המפקד העליון לשם בקשת הראיון, אבל קבלו תשובה שלילית, שבאותו יום אין שום אפשרות למפקד לקבלם לראיון לרגל טרדותיו המרובות. נפגשתי עם ד״ר ברוק והחלטנו לשלוח ציר מיוחד לסמולנסק להשתדל באמצעות הציונים המקומיים לעכב את הנאסרים בבית הסוהר דשם לזמן־מה עד שנעורר את ההשתדלות בפטרוגרד. נדברתי עמו להפגש שוב בועד ושם לקבוע את המשלחת לסמולנסק.

בלכתי לרחוב סמולנסקי התגלתה לפני עיני תמונה זו: חברי אסירי־ציון מובלים כבולים בלוית משמר מזוין כפושעים מובהקים מורדי ראש; בתוך עגלת חורף על מצע קש ותבן שוכב שניאור העיור, ופניו דוקא מזהירים והבעת תמהון וחיוך שפוכים עליהם. הלכתי בצדי הרחובות עד תחנת הרכבת. שם הודיעו כי לא ירשו לשום איש להפגש אתם. חזרתי מיד לועד ושם מצאתי את הד״ר ברוק והתיעצנו את מי לשלוח לסמולנסק.

בינתים נכנס חברנו ברוך רץ, שזכה ג"כ לראות את התמונה הנ"ל והתפרץ בקול בוכים. גערתי בו ואמרתי לו, שעכשיו לא העת לבכות, כי אם עת לעשות, „אנו מטילים עליך לנסוע תומ"י לסמולנסק, לפנות לחברנו ריבקין, העובד אצל ה' שורץ, העסקן הצבורי המפורסם, ובאמצעותו להשתדל לעכב לזמן־מה את המגורשים בבית האסורים המקומי". הוא הסכים תיכף להצעתנו, ומבלי להודיע אפילו לבני משפחתו אץ לרכבת הנוסעת לסמולנסק.

למחרתו, ביום השני אחה"צ, בלכתי ברחוב פגשני שר־השוטרים ריקוב ובקול רם קרא לי ושאלני: „איפה הם הציונים שלך?" השבתי לו: „הלא הנך יודע, שאתמול שלחו אותם למקום גרושם". אז אמר לי: „תדע לך, שנתקבלה פקודה מאת המפקד הצבאי לשחררם, ולכן תשתדלו תיכף לעכב אותם בסמולנסק". מובן מאליו שבשורה זו הפתיעה אותי מאד, ומכיון שזה היה בקרבת הלשכה של הרב מלמד, מצאתי חובה לנפשי למסור לו את הבשורה הזאת, שבאה בודאי כתוצאה מהראיון שלא יצא לפועל אצל המפקד העליון. החלטתי לנסוע תיכף לסמולנסק. הספקתי רק לסור לביתי ולמסור על נסיעתי.

באתי לסמולנסק בערב וסרתי למעונו של חברנו ריבקין. שם מצאתי גם את חברנו מר ברוך רץ. בתמהון רב הביטו עלי והתפלאו לבואי. הודעתי להם את דברי רב השוטרים. מובן, שהייתי במבשר טוב, וכל הלילה בלינו בהתרוממות רוח ובשיחות בעניני הציונות.

ריבקין היה איש המדע, הדפיס ספר היסטורי לקורות היהודים ברוסיה, והיה ציוני נאמן ומסור. השקפתו הציונית לא התאימה להשקפת נותן העבודה שלו — ה' שורץ, שהיה מפורסם כמתנגד גמור לציונות. הוא היה אחד העשירים הגדולים בסמולנסק, בעל בנק פרטי ובעל בתי חרושת. השפעתו היתה רבה בסמולנסק ובסביבה, גם בספירות של הפקידות הממשלתית המקומית היה כל־יכול; היה איש תרבותי ומפורסם בעסקנותו בעניני היהדות במקום.

למחרת בבוקר השכמנו ונכנסנו לבנק של מר שורץ. ריבקין הציגני לפניו, ואני מסרתי לו את פרטי הענין בכללו וגם את הידיעה האחרונה שקבלנו מאת שר השוטרים. הוא הראה התענינות ערה בעניננו, ובנוכחותי טלפן לסגן שר הפלך, הממונה על בית־הסוהר המרכזי. הוא קבל תשובה שעליו לפנות בנדון זה אל שר השוטרים, שהוא מוציא לפועל את הפקודות, והוא יודיע לו בשמו על דבר הסכמתו לזה. מר שורץ התקשר עם שר השוטרים, והלה ענה לו, כי הוא מוציא פקודה לשר בית הסוהר למלא את בקשתו.

לפי בקשתי הרשה לנו לסדר ראיון בבית הסוהר עם הנאסרים. יצאנו שלשתנו (רץ, ריבקין ואני) לבית הסוהר. כשבאנו ידע כבר השוער מבקורנו, שאל לשמותינו ופתח לפנינו את שערי בית הסוהר. נכנסנו לחצר בית הסוהר, שהיה דומה בצורתו למבצר, בו היו מתרכזים כל הנדונים לעבודת פרך ולגרוש לסיבריה, וממקום זה היו נשלחים מחנות־מחנות למקומות גרושם ועבודתם. נכנסנו ללשכת בית הסוהר, והמנהל פנה אלינו באדיבות ואמר לנו, שבעוד עשרה רגעים נתראה עם חברינו — כאן בלשכתו. כעבור עשרה רגעים נכנסו חברינו הנאסרים, תמהים ומשתאים הביטו בפנינו; המה

חשבו, כי גם אנחנו נאסרנו, וגורלנו — גורלם. אבל התאוששו בשמעם מפי, כי ישנה פקודה לשחרר אותם. מר פקלר פנה אלי ואמר: „צר שהפקודה אחרה לבוא, והוכרחנו ללכת ברחובות קריה כשבויי חרב". עניתי לו: „האם חשבת את זה לחרפה? ואנו מתגאים בזה". נפרדנו מהם עליזים ושמחים מתוך בטחון לראותם עוד מעט חפשים לביתם.

נאלצנו לרגל הענינים הפרטיים שלנו לשוב הביתה, ולעת ערב, כשהגעתי לתחנת הרכבת, נפגשתי עם נשי האסירים שבאו לסמולנסק להפרד מבעליהן, ונבהלתי בהודע לי, כי שר השוטרים בויטבסק טעה בדבריו ובחפזה מסר לי בצורה לא מדוייקת את תוכן הפקודה. הפקודה ניתנה רק להקל את גורלם של הנאסרים ולאפשר להם לנסוע למקומות גרושם בלוית שוטרים על חשבונם הפרטי. מובן, שגם זה הוא בבחינת „הצלה פורתא", אבל בשבילי היתה זאת אכזבה מרה. למחרת נתקבלה הפקודה הרשמית בצורתה הנכונה. הנאסרים יצאו את בית הסוהר, בלו ימים אחדים עם משפחותיהם בסמולנסק, כמובן, בפקוח שוטרים, ואח"כ נסעו למקומות המיועדים להם לרצות את עוונם.

ממכתביהם שהגיעו לבני משפחתם ראינו כי גם בשלגי סיביריה לא נפלה רוחם בקרבם, וגם ביליל ישימון זה ישמעו שירי ציון.

גם חבריהם שנשארו במקומותיהם „שלוים ושקטים" המשיכו בעבודה, אם כי בחשאי ובזהירות מיוחדת היו עורכים גם אספות, ובשעת הכושר היו מופיעים גם בנאומים ומנצלים את מאורע המאסרים והגרוש לשם חומר תעמולתי למען חיזוק התנועה וביסוסה הרעיוני. דבריהם אלה עשו פרי, ולמרות המצב הקשה לא עממו גחלי אהבת ציון.

משפט הריגול של אפרים ליבוביץ, תלמיד ישיבת „חפץ חיים"

באחד מלילי שבת בחודש טבת תרע"ז, בשעה מאוחרת בלילה, נכנס אלי ידידי הרב דעדת האשכנזים בויטבסק, ר' ברוך רבינוביץ, בלוית רב אחד, שהציג אותו כחתנו של הרב ר' ישראל מאיר הכהן „החפץ־חיים", הרב ר' אהרן הכהן. הם גלו לפני פרשה של מאסר תלמיד ישיבת „חפץ־חיים" ברדין, צעיר לימים בן חמש עשרה שנים, שנאסר עוד בשנת 1914, תיכף עם פרוץ המלחמה עם גרמניה באשמת רגול. לחרפתנו היה המלשין יהודי, סנדלר מקומי, תושב רדין, שהתמכר לעבודה נמבזה זו, ולא הסס גם מלהתנקש בנפשו של „החפץ־חיים" ולהתעלל בנפש צעיר לימים חף מפשע ולהטיל עליו אשמה כבדה זו, המאיימת בפסק־דין מות. המרגל התידד עם הצעיר התמים הזה, שהיה יליד ממל, בן אמידים, שרצון אביו היה לחנכו ברוח היהדות המסורתית. היה גם מבקר במעונו, וע"י זה עלה בידו להניח במקום סתר אי־אלה ספרים גרמנים ומפות צבאיות. בלילה אחד נערך חפוש ע"י המשטרה המקומית, ועל סמך החומר שנמצא בדירת התלמיד נאסר באשמת רגול והועבר לעיר המחוז אושמיני. משם העבירוהו לוילנה. כל ההשתדלויות והמאמצים מצד העסקנים הצבוריים לשחררו לא הועילו. ובזמן הפינוי נשלח עם יתר אסירי המלכות לאחת מערי רוסיה הפנימית. לרגל התקרבות החזית לסביבות וילנה

הוכרח גם ה„חפץ חיים" להעביר את הישיבה שלו לעירה שומיץ, פלך מוהילוב. גם בשעה קשה זו, למרות כל ההרפתקאות שעדו עליו ע"י הטלטולים והנדודים, לא חדל מלהתענין במצבו של תלמידו הנאסר. ואחרי השתדלויות מרובות, שנמשכו כמעט שנתים, נודע סו"ס, שהחקירה כבר נגמרה, והמשפט נועד להיות בויטבסק בזמן הקרוב ביותר; העבירו את התלמיד הנאשם לעירנו, והוא עצור בבית הסוהר המקומי. ה„חפץ־חיים" שלח את חתנו הרה"ג ר' אהרן כהן ועמו אחד מתלמידי הישיבה המבוגרים בשם מנדל זקש לעורר את לב העסקנים המקומיים לטפל בארגון העזרה המשפטית הדרושה. הם כבר הספיקו להיות אצל הד"ר ליברמן בנדון זה, והוא הפנה אותם אלי.

ימים אחדים אח"כ בא אלי גם התלמיד שליח ה„חפץ חיים". הוא היה איש בעל מרץ רב ומפותח. ממנו נודעו לי כל פרטי הענין על בורים. הוא הספיק להודע, כי כבר מונה סניגור ממשלתי — עו"ד צבאי. בקרנו את הסניגור הממשלתי ושוחחנו אתו ארוכות על מצב הענין. הוא עשה עלינו רושם של איש ישר והתיחס אלינו באהדה. הוא הדגיש את חומר המצב ואת רצינות האשמה. מצאנו אותו נאמן לתפקידו, בלי דעות מוקדמות ביחס ליהודים. עוררתי לפניו את השאלה בדבר קבלת עזרה יורידית נוספת מאת הארגון המשפטי בפטרוגרד בראשותו של העו"ד גרוזנברג. הוא השיב לי, שאין לו שום דבר נגד זה ושיש לנו הרשות המלאה לעשות זאת.

ממר מנדל זקש נגרמה לי פעם אי־נעימות כזאת: מסרו לי שראו אותו בחברת איש העובד בלשכה הצבאית החשאית שהיתה בעירנו, והאיש ההוא היה חשוד בעיני רבים במרגל. נבהלתי מאד לשמע הדבר הזה והתפלאתי על אי־הזהירות ואי־האחריות, שגילה במאורע זה. פניתי אליו והעירותי לו על התנהגות מוזרה זו מבלי להתיעץ קודם, ושצעדים מסוכנים אלה על חשבון עצמו יכולים לגרום תוצאות קשות לכל הענין. הוא התנצל לפני, כאילו נפגש עם הנ"ל במקרה, ומפיו נודעו לי הרבה דברים חשובים בענין המשפט, וכי הוא מאמין בנאמנותו של החשוד הזה.

אחרי התיעצות רצינית שהיתה בשומיץ בדירת ה„חפץ חיים" הוחלט שה„חפץ חיים" בעצמו יסע לפטרוגרד בנדון המשפט לשם הפגישה עם גרוזנברג. וכמדומני שהוא נסע בלוית זקש הנ"ל לשם. בשובם מסרו לי את פרטי הפגישה עם גרוזנברג. אישיותו של ה„חפץ חיים" עשתה רושם כביר על גרוזנברג, והוא הביא לפניו את בנו, בן התשע, ובקשהו לברכו; הרב ברכהו, שיזכה לקדש את שם שמים כאביו, בבחינת „יהי רצון שיהיו יוצאי חלציך כמותך". דברים אלה עשו רושם רב על גרוזנברג והוא הבטיח להכנס בעובי הקורה של משפט זה ולשלוח את אחד מטובי עורכי הדין כסניגור נוסף.

המשפט נועד לחודש דצמבר, וכעדים הוזמנו ה„חפץ חיים", בני־משפחתו וראשי הישיבה. מפטרוגרד נשלח עו"ד רוסי, שהופיע מטעם ההגנה כבא־כח הארגון לעזרה יורידית. הרב הקדים ובא לעירנו ימים אחדים לפני המשפט והתאכסן במלון סטרונסקי בשכנות הבנק הקואופרטיבי. בעצם ישיבת הועד, שהיתה אז בבנק, נודע לנו על בואו. חלק מחברי הועד וגם

אני בתוכם נכנסנו למלון לקבל את פניו. אם כי רק בא מהדרך מצאנו אותו כבר יושב והוגה בתורה. נתרשמנו כולנו מזיו פניו והרגשנו את עצמנו באוירה של אצילות רוחנית, הקורנת מאישיותו.

הוא שהה בעירנו כשבוע ימים. לפי בקשת גבאי בית הכנסת הגדול דזאהאריע הסכים לדרוש שם. הוא דרש כשעה לערך. בתוך הדברים פנה אל קהל המתפללים ועורר את לבם על מחיצת עזרת הנשים, שהיא יותר מדי נמוכה, והפליט שבעוון תקלות כאלה עלולים בתי הכנסת להחרב. לדאבון לבנו נתאמתו הדברים, בית כנסת זה היה מהראשונים שהוחרמו ע"י היבסקציה בשנים הבאות.

המשפט נמשך שני ימים רצופים, ביום הששי ולמחרתו ביום השבת, באולם בית המשפט המחוזי. ה„חפץ חיים" מסר את עדותו ביום הששי. בזמן חקירת העדים לא נתנו לקהל להכנס לאולם בית המשפט, אבל אחרי גמר החקירה ביום השבת נכנסתי והייתי נוכח בזמן נאומי הקטיגוריה והסניגוריה. הסניגור נאם נאום מצויין. לעת ערב נכנסו השופטים לחדר ההתיעצות וכעבור שעה יצאו, והיו"ר התחיל לקרוא את פסק הדין, שלפיו הוכח שהנאשם חייב באשמה שנדונים בה למות, אך בשים לב לגילו הרך של הנאשם הקלו בענשו והחליפו את העונש למאסר של עשר שנים עם עבודת פרך. פסק דין קטלני זה עשה עלי רושם קשה מאד. אבל התפלאתי לראות, כי הצעיר קבל את פסק הדין בשויון־נפש, כנראה מתוך אי־ידיעתו את השפה הרוסית או בגלל האדישות מתוך הרגל של ישיבה ממושכת בבתי הסוהר. יצאתי מבית המשפט רצוץ ושבור ביחד עם אחד מחסידי ה„חפץ חיים", ר' דוד שפירא. אמרתי לו שאין ביכלתי להכנס אל ה„חפץ חיים" עכשיו ולמסור לו את הבשורה הרעה הזאת, בעוד שעה אולי אוכל לסור אליו. כשבאתי לבית מלונו אחרי שעה קלה, שאלתי את האנשים שהיו נוכחים בזמן מסירת השמועה הרעה בדבר הפסק דין, איך התרשם הזקן מתוצאות המשפט. הם השיבו לי, כי הוא קבל את זה בשויון נפש גמור ובבטחון חזק, „מי יודע מה ילד יום?" גם דבריו אלה נתאמתו. המשפט היה בסוף דצמבר, ואנו קצרי הראיה לא פללנו, שכעבור שבועים יפול למשואות נצח המשטר של העריץ, וכל האסירים ישוחררו.

כעבור שבועים אחר המהפכה ניתן צו לשחרר את כל האסירים מבתי־הסוהר לפי החלטת המועצה היורידית שנוסדה בעירנו. יום זה חל ביום הששי. לרגל הידיעה הזאת התחילו המונים לנהור לבית־האסורים כדי להשתתף בטכס היסטורי זה. בשעה שתים אחה"צ עמדתי על־יד העיריה וראיתי את מחנות האסירים המשוחררים מובלים בלוית אלפי איש. באותו הרגע עלה בזכרוני גורל „המרגל" ליבוביץ. נדחקתי לשורות המשוחררים וצעקתי בקול: „מי כאן ליבוביץ, תלמיד ה„חפץ־חיים"?" והנה יצא לעומתי צעיר רזה וצנום, אבל מלא עליזות ורעננות. לקחתיו תיכף לביתי לאפשר לו מנוחה אחרי טלטוליו ונדודיו בבתי־הסוהר. התאספו הרבה אנשים בביתי לשם קבלת פניו. ובמשך יום השבת בקרו בביתי מאות אנשים, שבאו לראות את האסיר „המרגל" הזה.

ביום השני פגשני העו"ד יודין — יו"ר המועצה היורידית ושאלני, האמת שהאסיר ליבוביץ נמצא בביתי, וכי עלי לדעת,

כי במועצה התעוררה השאלה אם זכות השחרור חלה גם עליו. אחרי בירורים הוחלט, שמכיון שהוא נאשם בעוון פלילי ורגול, טעון ענינו בירור חדש, בודאי יזכה גם הוא בזכות זו, אבל בינתים הוא מחויב לחזור לבית־הסוהר. והוא מיעץ לי לא לאכסן אותו בביתי, כי אני עלול להענש. מובן, שלא שמתי לב לדבריו. התיעצתי תיכף עם הרב רבינוביץ, ושלחנו מברק ל„חפץ־חיים", שישלח שליח מיוחד להביא את ליבוביץ אליו. כעבור יום בא השליח מאת ה„חפץ־חיים", ויחד אתו נסע ליבוביץ לשומיץ.

בתקופה זו, עוד בזמן שלטון הצאר, נדונו שני צעירים יהודים למות לפי פסק דין של משפט צבאי. המשפט לא התקיים בויטבסק, כנראה, ולא ידענו מענין זה ולא כלום, כי הכל היה עטוף בסודיות גמורה. רק בלילה אחד הובהל הרב מלמד לבוא לבית האסורים, ושם הודיעו לו, שעליו להתפלל אתם תפלת הודוי לפי בקשתם הם. מובן, כי מבשורה פתאומית זו נרעש ונבהל וישב דומם ונדהם. אחריו באו גם הקטיגור, הרופא ושר השוטרים. הרב היה נדהם ומדוכא מהתפקיד שהוטל עליו, ובאותם הרגעים הנוראים על חשבון הנפש צלצלו באזניו דברי הבלע והשקוצים של נציגי הממשלה, שבאו גם המה להשתתף במחזה הזה. כעבור זמן מה הכניסו את שני הבחורים, צעירים לימים, נרגזים ונרעשים ורוטטים מפחד. המה הספיקו רק להוציא מפיהם את המלים האלה: „רבנו, איננו אשמים בכלום!" הוא התפלל אתם את תפלת הודוי בהתרגשות רבה, ובגמרו רצה להפרד מהם. אמרו לו: „רבנו, שב אתנו עוד רגעים מספר, בנוכחותך אנו מרגישים כעין הקלה בגורלנו". כעבור זמן־מה הוכרח לצאת ולא יכול בשום אופן להשאר להיות נוכח במחזה איום זה. המאורע הזה היה כמוס במעמקי לבו, ורק כעבור זמן גלה לי את זה. מאורע זה השפיע על מערכת עצביו, עד שחלה מרוגז העצבים.

קרבת החזית לעירנו, הסמוכה לפולוצק, שהגרמנים כבר עמדו קרוב לה, וגם שכנות המטה הקיסרי במוהילוב, הרחוקה מעירנו רק כמאה קילומטר גרמו, שהמצב הפוליטי הוחמר בעירנו מאד. היתה מורגשת תסיסה גדולה, חשו כי ימים נוראים עומדים לבוא. ביחוד חששו היהודים מתוצאות המלחמה, שחזו כבר את קצה, ומפני שהיה חשש להתפוררות הצבא הרוסי מהחזית בלי סדרים. פחדו, שהחיילים שסבלו במשך שנות המלחמה, מרי נפש אלה שיעברו את ערי מושב היהודים עלולים להתפרץ ולשפוך את חמתם על השעיר לעזאזל התמידי של רוסיה. ד"ר ברוק, שנמצא בחזית, בא לעירנו לשם דיון בשאלה רצינית זו. הוזמנו עסקנים צבוריים יהודים ורוסיים לבית גיסו, הד"ר בורשטיין, ושם הרצה הד"ר ברוק על המצב החמור. הוא הציע, שהתושבים והצבוריות בכלל צריכים להכין קבלת פנים נהדרה לחיילים, להכין מלאי של מצרכים חיוניים ובתי תמחוי, כדי שהחיילים ירגישו שמשתתפים בגורלם ומבינים למצבם. משתתפי הישיבה דנו בכובד ראש בהצעה זו, ביחוד על הקשיים בהוצאתה לפועל: האמצעים העצומים הנחוצים לשם כך ויחס הממשלה החשדני למפעל זה. נבחרה ועדה, שעליה להכין את הצעדים הדרושים לקראת ביצוע ההצעה, אבל טרם נגשה הועדה לפעולתה פרצה המהפכה.

יום העשרים ושמיני לחודש פברואר 1917, היום שבו הוכרח הקיסר העריץ להתפטר, היה ליום הגאולה שאליו קוו זה זמן רב.

באותו היום לא הספקתי להתראות עם חברי הציונים ולשוחח אתם על מאורעות היום. לעת הערב נכנסתי לבית הועד ומצאתי שם כמה חברים פעילים, ברובם מן הצעירים השמאליים. שם נודע לי, שבערב תהיה אספה עממית גדולה באולם העיריה. נדברנו שגם עלינו להופיע שם. כשבאתי היה האולם כבר מלא עד אפס מקום, אבל מחברינו הציוניים לא פגשתי איש. כנראה, לא היה פרסום רב לאספה זו, ולרוב חברינו לא נודע דבר על סדורה. אחרי הנאומים על נושא היום, החלו ב"כ המפלגות למסור הצהרות בשם מפלגתם על נאמנותם ומסירותם למהפכה. ברגע זה לא יכולתי להחליט בעצמי, איך להתיחס למאורעות היום מבחינה ציונית. התיעצתי עם מר אהרונסון בנדון זה. הוא עודד את רוחי ואמר לי, שהחובה מוטלת עלי להצהיר בשם מפלגתי בדברים נמרצים את יחסה למהפכה. העזתי לבאר לפני קהל הנאספים את שאיפותיה של התנועה הציונית ואת יחסה למהפכה. לבסוף בחרו בועד זמני, המורכב מב"כ כל המפלגות, וגם בי בחרו כבא־כח הציונים.

למחרתו בבוקר נכנס אלי אחד מהציונים המובהקים, שאנכי לא ידעתיו עד כה, אבל שמעתי עליו, כי הוא מהעובדים החרוצים בין הצעירים במחתרת, ודברו תמיד בשבחו כנואם מצוין בשפת אידיש וכבעל ידיעות רחבות בציונות. הוא היה מפליטי עיר שבלי, והציג את עצמו בשמו, חיים ישראל זקס, ולחץ את ידי בחבה ואמר לי: „אתמול באספה העממית היית היחידי שקדשת את שם הציונות ברבים". ואגב שיחה ארוכה בינינו קנינו איש את לבב רעהו, עד שבכל עבודתנו הציונית והצבורית הלכנו שלובי יד. גם שאר החברים שעפ"י מקרה פגשתי בהם הביעו לי את קורת רוחם ואת הסכמתם המלאה לצעד הנועז שעשיתי.

בימים אלה, שהיו מעין „יומי דפגרא" נלוו אל מחנה הציונים שלנו הרבה מתוך אלה שעבדו במחתרת, ולא גילו את פרצופם הציוני בריש גלי מפני נמוקים שונים. ביניהם נמצאו הרבה פעילים, חרוצים ומנוסים בעבודה ציונית. אחד מהם, מר יהודה לוין מריגה, שהיה מנהל מכון המים העירוני, התנכר במעלליו כציוני מובהק בעל מעוף גדול, ואת כל פעולותיו בשדה הציונות ידע לבסס ולארגן בסדר מופתי ובמסירות רבה. הוא ואשתו פעלו ג"כ הרבה בשטח החנוכי בין ילדי התלמוד־תורה ודאגו לכלכלתם.

כל אלה אנשי המחתרת התעודדו והתמסרו לעבודה מסועפת במקצועות שונים שבפעולה הציונית. מבין הפליטים הצטיינו ביותר משפחת ישפן הזקן עם בנותיו. הזקן היה מורה מהמין המעולה ביותר, ממש אמן במקצועו. השפיע הרבה על תלמידיו ברוח המסורת והציונות. גם בנותיו התמסרו לעבודה הציונית, שהיתה להן כעין עבודת הקודש. גם מר גופנברג, ששימש מורה בבתי הספר הממשלתיים בשבלי, התודע כציוני פעיל ומסור. גם הצעירים שדרכיהם ותכסיסיהם היו שונים מדרכי הציונים הכלליים, עבדו שכם אחד אתנו. בימים אלה היו אצלנו יום יום ישיבות והתיעצויות באיזה אופן לבסס את

העבודה ובעיקר את עבודת התעמולה, כי דרושה היתה זהירות יתירה וטקט מיוחד איך לנהל את העבודה הזאת, כי לדאבוננו נראו בקיעים ופרצות בחומה. ההמונים הרחבים היו נתונים להשפעתם של אנשי ה„בונד״, וגם האינטליגנציה וגם הבורגנות שברחוב היהודים הלכו אחרי התנועה הזאת. גם בין הדתיים היו חוגים קצרי־ראות, שהביטו בעין יפה על התעמולה הקיצונית.

הבונדאים נהלו את תעמולתם בקריאה להתפלגות ולשסות מדנים בין אחים. אנחנו הציונים נקטנו בסיסמא העתיקה „לך כנוס את כל היהודים״, ובשבת השניה אחרי המהפכה נהלנו בכל בתי־הכנסת את תעמולתנו על נושא זה. לא הנמכנו את ערך המהפכה והדגשנו את האפשרויות העצומות, שעלינו להפיק בתוך עם באופן מקסימלי, היינו, לגשת למטרה העיקרית של הציונות — לירות אבן־פנה למדינה יהודית בארץ המולדת. תעמולה ציונית זו מצאה לה הד רחב בין הקהל, שנהר לאספות הציונים בהמונים.

במוצ״ש נקהל המון רב לאולם הגדול בבית ויטנברג ברחוב הרכבת באספה ציונית. טובי הנואמים דברו לפני הקהל לקול תשואות ומחיאות כפים. בסוף האספה התפרץ הקהל לרחוב ההומה בשירת „התקוה״, ובקריאות אמונים לציון ולדגל ציון נסתיימה האספה.

בימי המלחמה, בשנת 1916 התחיל מר אברהם אליהו סובולביץ להתקרב לעסקנות צבורית וציונית. הוא היה איש עשיר מאד ובעל השפעה בכל החוגים. בשנה זו החריפה מאד השאלה הכלכלית לרגל שבושי הדרכים, הורגש מחסור גדול במצרכים ממדרגה ראשונה, בעיקר הורגש המחסור בקרונות משא לשם הובלת המצרכים. הימים היו ימי ניסן ושאלת הקמח לפסח התעוררה בכל תקפה. מר סובולביץ נכנס בעובי הקורה של ענין זה, ובהשפעתו הרבה בחוגי הממשלה המרכזית עלה בידו להשיג רשיון לששה עשר קרונות קמח בשביל ויטבסק והסביבה. נשלחו צירים מיוחדים לפנים רוסיה לשם קנית הקמח ולשלחם למקום המיועד. הקמח הגיע בזמנו וחולק בין תושבי ויטבסק והסביבה.

סובולביץ היה ציוני נאמן, אבל אי־אפשר היה לו לקחת חלק פעיל בפעולות הציוניות מפני שרוב ימי השנה היה בנסיעות לרגל עסקיו המרובים. רק אחרי המהפכה התמסר לעבודה הציונית באופן פעיל.

גם הנוער שלנו הציוני התמסר אחרי המהפכה לעבודת התעמולה והפצת הרעיון בין כל החוגים והצליחו בזה. הם יזמו והוציאו עתון ברוסית בשם „על המשמר״ („На страже״) ברוסית. הציונים הכלליים תמכו בהם ביד רחבה, אם כי בהרבה שאלות לא הסכימו להשקפותיהם.

הימים ההיסטוריים האלה עברו ברחוב היהודים בהתענינות מיוחדת. מובן, שכל זרם וזרם דן לו לפי השקפותיו הכלליות או הלאומיות. הרוחות התעודדו והלבבות התקרבו במובן ידוע. זו היתה בעין יקיצה משינה ליטרגית ארוכה, רק בימים הגדולים האלה התחלנו להרגיש חופש מהו.

לימי הפסח שבו לעירנו חלק מתלמידי בתי הספר הגבוהים בני עירנו לחוג את החג במסיבת משפחתם. רובם היו צעירים נלהבים וחברים פעילים בתנועה הציונית. הצטיינו ביניהם

הצעירים משה דה־שליט וחברו ליפשיץ. באומץ ובמרץ נהלו את התעמולה בין הנוער, ובהתלהבותם זו השפיעו גם עלינו הזקנים.

גם הצעיר דב וולהונסקי התנכר בתעמולתו דוקא במתינות אבל בהתעמקות רבה בתורה העיונית של הציונות. כל אלה הצעירים היו בהשקפותיהם קרובים מאד לציונים הכלליים ונגד המפלגתיות הקיצונית של הנוער השמאלי. גם שלמה שפירא, בן למשפחה דתית קיצונית, היה ציוני דתי כאחד.

שמחת החג הגיעה לשלמותה עם שיבת חברינו המגורשים על חטאם הציוני ממקום גלותם למשפחותיהם, והעז שבהם, מר ביילין שלנו, הקדיש שוב את עצמו בכל מרצו הרב לעבודה הציונית.

גם הד״ר ברוק שב מהחזית לחוג את חג הפסח בביתו; ביתו היה בית הועד שלנו. בימי החג האלה נאמו בכל בתי הכנסת על הנושא „חרות ומסורת״. את שם הנושא הזה הרה והגה הרב ר׳ יעקב מזאה ממוסקבה. החלטנו לקרוא בימי החג לאספה עממית גדולה בבית התיאטרון העירוני. התענינות הצבור היתה כ״כ גדולה, עד שכל המקומות בתיאטרון התמלאו במשך זמן קצר עד אפס מקום, והמון רב נשאר עומד בחוץ. יו״ר האספה היה הד״ר ברוק. כל דברי הנואמים נתקבלו בתשואות ובהתרוממות רוח ציונית. זה היה למורת רוח המפלגות שלחמו בנו, ושחלמו שמחמת חום אור החופש תמס תנועתנו כדונג, ולא יהיה לה שורש בתוך ההמונים. ה„בונד״ בעזותו הרשה לו להעמיד נואם ממפלגתם באוירה החמה הספוגה ציונות נלהבת, את אחד מתלמידי בית הספר הגבוה למשפטים, בן למשפחה אדוקה דתית, שקנה לו שם בימי המהפכה בזה שהוציא לפועל את המאסר של מיניסטר המשפטים — מחולל משפט ביילים — שצ׳גלוביטוב הידוע. עובדא זו הקנתה לו עזות וחוצפה יתירה. כשעלה על הבימה התחיל במלים נלהבות ובפרזות ממללות רברבין להטיח קשות לא רק נגד הציונות, אלא גם נגד כל קדשי האומה. „את התורה צריך להחזיר למקומה הראשון להר סיני — מדבר הישימון״. מובן, שדברים אלה העלו את חמת האספה, ובמחאות חריפות ענו לו מהקהל והוכיחו לו את בערותו וריקנותו בידיעת ההיסטוריה של עם־עולם, ושעליו ללמוד הרבה באותו החדר שהעטה חרפה על מלמדיו. באוירה זו נסתימה האספה, וד״ר ברוק סגר אותה בנאום נלהב, ושירת „התקוה״ התפרצה מפיות כל הנאספים הרבים.

ימים אלה היו ימי עבודה רבה במובן הציוני והלאומי, ביחוד בשטח ביצור הזכויות הלאומיות, שניתנו לנו בתקופה זו ביד רחבה. השאלה החשובה ביותר שעמדה אז על הפרק היתה שאלת הסדר הקהלה הדימוקרטית. לשם זה נתאספה ועידה כל־רוסית במוסקבה, שהוזמנו אליה צירים מכל ערי רוסיה. בחירת הצירים היתה ע״י הועד העירוני בצרוף הרבה עסקנים צבוריים מכל המפלגות. אם כי היתה התמודדות חזקה בין המפלגות בכל זאת היתה ידנו על העליונה, אבל מצאנו כי לא כדאי למתוח את הקו וויתרנו על חלק... מהציונים נשלחו שלשה צירים: זק״ש, גלוסקר וביילין.

בשוב הצירים ממוסקבה קבלנו דו״ח מפורט על עבודת האספה הזאת ועל התכניות שעובדו על ידיה, על ארגון

הקהלות הדימוקרטיות של יהודי רוסיה. התחלנו בהכנת דעת הקהל להשתתף בערנות בבחירות הבאות. כן החלטנו ליסד בעירנו, עד שיעלה בידינו לארגן את הקהלה ולהשליטה על כל עניני העדה, קופת צדקה גדולה, מעין זו שהתקיימה בוילנה. לשם זה כונסה אספה גדולה באולם העיריה, שבמע־מדה אושרה ההחלטה הזאת, וכבר החלו לחתום על סכומים חשובים שהטילו על עצמם משתתפי האספה. בענין זה היה פעיל ביותר סובולביץ ועוד אחדים מהציונים, מחברי הועד הציבורי. הכינו לתוצאות חשובות, אבל בינתים עלתה על הפרק השאלה העיקרית — ארגון הקהילה, שכל עניני העדה יהיו נחתכים על פיה.

לכבוד ל״ג בעומר החליט הועד הציוני לסדר תהלוכה חגיגית מכל ילדי הת״ת והחדרים. למטרה זו נוסד ועד מיוחד בראשותו של מר יהודה לוין ז״ל ובהשתתפות חברנו הפעיל מר ויינברג, מפליטי ריגה, שבתקופה זו נודע לנו שציוני נלהב הוא ונואם מצוין ומסור לעבודתנו בכל לב ונפש. ע״י ועד זה אורגנה והוצאה לפועל החגיגה היפה בל״ג בעומר, ובתהלוכה השתתפו יותר מאלף ילד בלוית מוריהם ומדריכיהם. לכל הילדים שהשתתפו בתהלוכה נתנו צרורות מגדנות בצורה נאה ודגל ציוני יפה. התהלוכה יצאה מביהכ״נ הגדול דזאהאריע ועברה בסדר מופתי דרך הרחובות המרכזיים עד השדרות של הככר. התהלוכה הזאת עשתה רושם רב וגרמה קורת רוח.

גם בבחירות הכלליות לעיריה השתתפו הציונים בשם „אחדות״ והצליחו במספר המועמדים שנבחרו מהם: ד״ר ליברמן, הרב מלמד, סובולביץ, גלוסקר וולפסון. לחברינו צירי העיריה ניתנו תפקידים חשובים: ד״ר ליברמן עבד במחלקה המדיצינית והסניטרית, הרב מלמד במחלקת התרבות, לסובול־ביץ נמסר ארגון המחלקה הכספית.

בקיץ זה החזירה לנו הממשלה את הבנין הענקי של הת״ת, ונגשנו להכניס בו את התיקונים הדרושים.

לשם הרחבת הפעולה הציונית פתחנו מועדון ציוני בבית מיטוב ברחוב פודבינה, באולם גדול ורחב ידים לאספות, ועל ידו חדרים נאים לעבודת המשרדים.

הועידה הציונית הכל־רוסית

בימים אלה קיבלנו את הידיעה בדבר הועידה הציונית הכל־רוסית, העומדת להתכנס בפטרוגרד מטעם המרכז הציוני בחודש מאי. ידיעה זו נתקבלה בהתלהבות מיוחדת ובחרנו כצירים לועידה מטעם הציונים הכלליים את הד״ר ליברמן, זק״ש וולפסון. הצעירים שלחו צירים מיוחדים, ביניהם ליבמן, גליוקר ועוד. בדרכנו לועידה נפגשנו עם הרבה צירים מערים שונות, שנסעו ג״כ לועידה. הפגישות היו לבביות מאוד, אף כי הנסיעה כשהיא לעצמה היתה קשה, כי אז כבר התחילה התזוזה בחזית, ומובן, שהחיילים שחזרו למשפחותיהם אחרי סבל רב של שנות המלחמה היו הראשונים לתפיסת מקומות הישיבה בקרונות, וכמעט כל זמן הנסיעה, ארבע עשרה שעות, הוכרחנו לעמוד על רגלינו מבלי שמצאנו מקום ישיבה. כל אלה היו בשבילנו „יסורים של אהבה״. קשה לתאר את התרגשות הצירים ואת שמחתם הרבה בבואם לפטרוגרד לבית

הנתיבות של צרסקויה סלו, ולעיניהם התמונה הנהדרה הזאת, שכל התחנה מקושטת בדגלים תכלת־לבן ובסיסמאות ציוניות מרהיבות עינים. והעינים לא שבעו מלראות. מבלי משים עולים הזכרונות מהעבר הקדום ביותר, שלרוב היהודים אסור היה לדרוך על סף הבנין הזה, עכשיו הוא כולו שבוי בידי מסדרי הועידה הציונית.

בפטרוגראד ראיתי בפעם האחרונה את הרב הקדוש וינר ז״ל, זהו הרב הפליט הראשון שבא לעירנו מהחזית מידובנה, פלך לומזה, שמסר לנו בפרוטרוט על מצב היהודים בערי פולין המגורשים מבתיהם ונודדים ללחם. הוא היה הכוח המניע בעירנו לשם פעולה והתעוררות להטבת גורלם של הפליטים. תודות להתעוררות זו הצטיינה עירנו בפעולותיה למען הפליטים. הוא ישב בעירנו כמה שנים. מובן, שקיבל את צרכי פרנסתו מידי הועד בעין יפה. הוא היה נואם חשוב, דיבר בהתלהבות על גורלו של עם־ישראל וחזה עתידות לתנועה הציונית, כמובן, מתוך תפיסה דתית־לאומית. דבריו נשמעו תמיד בהקשבה. מעירנו עבר לאחת מערי רוסיה הפנימית, ששם נתקבל לרב. לחרדת לבנו נרצח על קדוש השם אחרי המהפכה האוקטובראית בידי אנשי הגברדיה הלבנה בענויים קשים, והשמועה הוסיפה כאילו נקבר בחייו. בתור רב התענין בשאלת השחיטה והדפיס חוברת מיוחדת בהצעות שונות איך להקל על צער בעלי החיים בשעת השחיטה ובציורים ובתמונות הציע הצעות מעשיות בנדון זה.

ד״ר ברוק שלנו בא לועידה ישר מהחזית. הוא לא הספיק לקבל מנדט, ובהשתדלותם של צירי הומל ובראשם מר כהנוביץ עלה בידם לקבל מנדט בשבילו מאיזו עיירה וע״י זה ניתנה לו האפשרות לקבל רשות הדיבור.

השפעת הועידה היתה כבירה על המוני בית ישראל. כולנו ראינו שהציונות הכתה שרשים עמוקים בלב העם, ואף בימי שמחתם לא שכחו את ירושלים. בחזרנו הביתה מסרנו דו״ח מהועידה באספה גדולה בבית הכנסת דזאריציי. גם ציר הנוער לבמן מסר דו״ח באותה האספה והסביר את דעתו של גרינבוים בענין ארגון הקהילות על יסודות חלוניים, אבל שקל למטרפסיה מצירי הציונים הכלליים. הקהל הגדול הקשיב בקשב רב לדברי המרצים, ודברי הציר לבמן לא עשו רושם על רוב הנאספים. אבל את זאת הרגשנו כולנו כי דברי גרינבוים בועידה הספיקו להכניס הרס רב ופילוג בלבות הצעירים במקום, אשר עד עתה הלכנו שלובי־יד בכל פעולותינו, והמטרה העיקרית והמשותפת היתה הגשמת הציונות מבלי לסטות הצידה לשאלות העלולות לפלג ולחלק את הדעות.

ארגון הקהלה בוויטבסק

ובהתאם להחלטות הכינוס המוסקבאי בדבר ארגון הקהלות נגשנו לפעולה זו במרץ ובהתלהבות, והתעמולה מסביב לבחירות הגיעה לשיא תקפה, אם כי במקרים רבים הוטל עלינו להלחם באנשים שעבדנו אתם הרבה שנים בעבודה ציבורית אחראית בצותא. עוררנו את דעת הבוחרים, כי מוכנים אנחנו להשקיע את מרצנו גם בעבודת ההוה, אבל לא כחדנו, כי לא נוותר מלהדגיש בכל הזדמנות שלב העם צריך להיות מופנה לציון. הבחירות עברו בערות רבה ובהשתתפותם של כל

המוני הבוחרים, ואנו הציונים הצלחנו להכניס יותר מחמישים אחוז נבחרים בקהלה. התעוררו חלוקי דעות מסביב הפתיחה של הישיבה הראשונה, שפת הפתיחה ומי יפתח אותה. מובן, שאנו הציונים עמדנו בכל תוקף, שנאום הפתיחה הרשמי צריך להיות בעברית, ועל זה לא רצינו בשום אופן לוותר. השמאל הציע שד״ר איסרזון — זקן הנבחרים יפתח את הישיבה הראשונה, ואמנם, לאישיותו של הד״ר איסרזון התיחסנו כולנו בהדרת כבוד.

נמצא סוף־סוף מוצא מפשר מהתסבוכת הלשונית, היינו: שהרב מלמד יפתח בשפה העברית, ואח״ז יבחר הד״ר איסרזון לנשיא הישיבה.

הפתיחה נערכה באולם הגדול של בנין הת״ת, שהכיל כשש מאות מקומות, והיה מלא מפה אל פה. גם שם עוררו השמאליים את השאלה בדבר הפותח ודרשו את הזכות המקובלת לזקן הנבחרים. נבחרו שני נואמים ראשיים משני הצדדים. הנואם מצד ה„בונד״ התחיל בחצי לעג על השפה הבלה, שכבר אבד עליה כלח... בתשובה לדבריו ענה הנואם מצד הציונים בדברים קצרים וחריפים, והנאספים ברובם הביעו את דעתם במחיאת כפים סוערות לנואם האחרון, ונתקבלה ברוב דעות הצעת הציונים, שהפותח יהיה הרב מלמד בנאום עברי. נאומו הקצר והנלהב, וצלילי השפה העברית בהברה הספרדית עשו רושם רב על כל הנאספים, והם קבלו את דבריו בתשואות, פעמים אחדות הפסיקו את הנואם במחיאות כפים.

אח״כ נבחר ד״ר איסרזון, חביב העם, ליו״ר האספה. האספה בכלל עשתה רושם כביר בכל העיר.

בישיבות הראשונות של הקהלה שהתקיימו בבנין הת״ת נבחרה נשיאות שהיתה מורכבת מד״ר איסרזון כיו״ר ושני סגנים וגם הועידות השונות, אבל הורגש שהענינים מתנהלים בכבדות. החלק השמאלי השתדל להכשיל את סדרי הקהילה, שהיו בכיוון לא רצוי להם, ובהתאם למצב הפוליטי הכללי של מהפכנות קיצונית, התחילו גם חברי השמאל בקהלה להכניס את הזלזול הגלוי במוסדות דימוקרטיים, ואי־אפשר היה למצוא נקודה מרכזית לשם ריכוז כל המפלגות ולשווי המשקל גם בענינים רציניים. גם ברחוב היהודי כבר נשבו רוחות אלה בסיסמא: „להרוס ואח״כ לבנות!״ מובן, שבתנאים כאלה קשה היה לסדר עבודה קבועה וסדירה. בכל ישיבה וישיבה הכניסו ויכוחי סרק, עד שלרבים מחברינו, ששאיפתם היתה לבנות ולא להרוס, נמאסו הויכוחים האין־סופיים וחדלו מלבקר את הישיבות. בעיקר רבו הויכוחים בשטח התרבותי ובדבר הטלת המסים לצרכי הקהלה. גם חלק מהתושבים האמידים לא הביט בעין יפה על חידוש הקהלה הדימוקרטית — מכיון שחסו על כיסם. המה הבינו שלבסוף יוטל משא המסים על שכמם. כבר דברו על ביטול מס הבשר ומס הנרות, כל אלה המסים הלא־צודקים, שהממונים התאוננו עליהם במשך דורות. במקרים רבים שילמו המשפחות העניות מסים יותר מהעשירים. סבות אלה גרמו שחלק מהתורמים הקבועים קפצו את ידיהם מלשלם את תרומותיהם לקופת הועד. ע״י כך הוכנסה אנדרלמוסיה בכל הפעולות הציבוריות, עד כי גם בית החולים העירוני, שבו הצטיינה קהלתנו לשבח במשך שנים רבות, התחיל להתמוטט במובן הכספי.

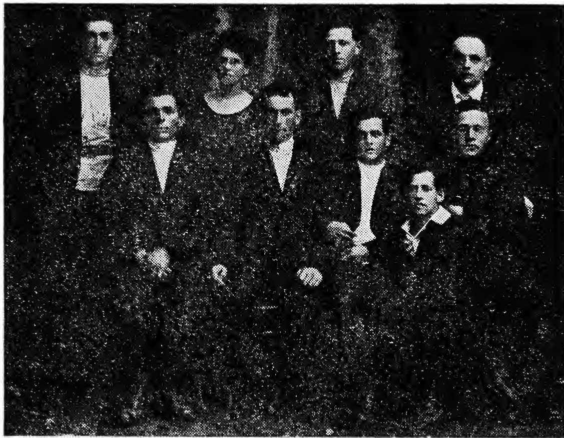
המצב הפוליטי הכללי היה סוער מאד. חלף ירח הדבש של המהפכה, וכבר התחילו להרגיש בטיפות המרות של המהפכה ובמתיחות המצב, עד כדי כך, שהקומיסר הפלכי וולקוביץ הממונה מטעם הממשלה אמר פעם לאלה שפנו אליו באי־אלו דרישות: „תאמינו לי שאני יושב בחדר זה ומסתכל בוו התלוי בספון, שבסופו של דבר בודאי יתלו אותי עליו״. עד כדי כך חדר היאוש ללבות האנשים האחראים למהפכה. יודעי דבר כבר הרגישו את כח ההרס החותר להפיל למשואות את כל יסודות הסדרים הקבועים והחוקים שנקבעו לפי רצונם החפשי של העם.

על עירנו השפיע גם המצב המלחמתי וקרבת החזית. אחרי שדבינסק נכבשה ע״י הגרמנים, והרוסים כבר התבצרו בקרבת פולוצק הסמוכה לעירנו כשמונים ק״מ, בתקופה קשה זו התחילו לנהל את התעמולה לקראת הבחירות לאספה המכוננת. לעבודה זו התמסרו כל הפועלים שבכל התנועות הפוליטיות בעירנו, ולעזרתם של החברים המקומיים באו גם מראשי המפלגות שבמרכז. לעירנו בא גם מיסד וראש המפלגה הקדיטית, פרופ׳ מיליוקוב. הוא נאם באספה רבת עם באולם התיאטרון בגנת „אירופה״. בנאומו הדגיש את השאלה האגררית והגדיר אותה עפ״י שיטתה של מפלגתו. רושם קשה עשה עלינו הוויכוח שיצא נגד מיליוקוב בשאלה זו, חבר המפלגה הס.ר.־ית, הצעיר משה צייטלין. מובן שלא נצח את הארי שבחבורת הקדטים, שכל משפט ומשפט של השאלה הבוערת הזאת היה אצלו מדוד ושקול במאזני ההגיון. קשה היה לצעיר הס.ר.י לבטלם בהבל פיו ובפרזות קיצוניות. במקום התנהגות אי־נמוסית זו ענה לו הנואם בסבלנות יתירה וביחס של כבוד כמו חבר לחבר בן גילו ושם לאל את כל דברי הקנאי הצעיר הזה, שחשב את עצמו כב״כ האכרים הנעשקים בידי בעלי האחוזות. היו״ר באספה הזו היה ראש המפלגה הקדטית בעירנו, הד״ר איסרזון. כשסיים המרצה את תשובתו, הריעו כל הנאספים לכבודו. בינתים התאסף קהל רב בחצר של הגינה, שלא הספיקו להכנס אל האולם, ודרש מהאורח לנאום לפניהם בגינה. ואם כי התחיל לטפטף גשם, בכ״ז יצא הנואם ונאם לפני הקהל תחת מחסה המטריה של הד״ר איסרזון כחצי שעה, ותשואות הקהל נשמעו בכל הסביבה למרחוק. השתתפותו של צייטלין בויכוח ע״ד השאלה האגררית עם הפרופ׳ מילוקוב נתנה לנו, לציונים, מקום לחשבון הנפש. צייטלין זה, יליד עירנו, שכולנו הכרנוהו וידענוהו מימי ילדותו, הצטיין בכשרונותיו ובאפיו, בעל לב טוב ומסור לתנועה הס.ר.־ית בכל נימי נפשו, שכל מלחמתה היתה לטובת מעמד האכרים, סבל הרבה מרדיפות הצאריזם, ישב הרבה זמן במאסר ועבד למען המהפכה במחתרת, ורק אחרי המהפכה הופיע בפומבי כאחד מראשי התנועה בעירנו והסביבה. לדאבוננו נתקיימו בו דברי בעל „שיר השירים״: „שמוני נוטרה את הכרמים כרמי שלי לא נטרתי״.

מלחמת הבחירות לאספה המכוננת היתה בכל תקפה, והתעמולה מצד המפלגות התלקחה במלוא הקיטור. כל המפלגות נלחמו כדי למשוך את דעת הקהל אחריהן. בעולמנו, העולם הציוני, היו ימים אלה „תור הזהב״. גם אלינו היו באים נואמים מכל הסיעות הציוניות, בעיקרם מן הצעירים השמאליים. כל

1) אידה גלזינה, 2) ישראל ריפין, 3) לאה בילינקיה־טוביס, 4) יצחק שטינבוק.

קבוצת חלוצים שהבריחו את הגבול לליטה, רקישקי 1923

יושבים (מימין לשמאל): 1) אליהו בלקין, 2) זלמן ליבורקין (בר־לב), 3) אייזיק ביקסון, 4) יהודה בליכמן (יובל), 5) יעקב קנטור.

עומדים: 6) שמואל אברמיס (אברמסון), 7) דוד חיטריק, 8) יהודית טרוספוס־הלפרין, 9) ראובן דולניק.

יושבים (מימין לשמאל): 1) צילה ולפסון־הוניקברג, 2) צבי גורדון, 3) שמואל שניאורסון, 4) שלמה שפירא.

עומדים: 1) ישראל ריפין, 2) שלמה מוריאל (מאירוביץ), 3) ח. ל. חריפאי (אוסטרון), 4) דוב וולחונסקי.

יושבים (מימין לשמאל): 1) יהודה בליכמן (יובל), ב) שלמה שפירא, 3) צילה ולפסון־הוניקברג.

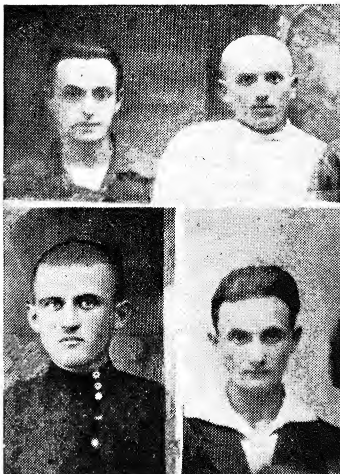
עומדים: 1) יהודית טרוספוס־הלפרין, 2) צבי גורדון, 3) שניאור שניאורסון.

שורה א׳ (מימין לשמאל) יושבים: 1) רוזה ליפינה, 2) צילה גוטקינה, 3) צפורה שניאורסון, 4) בתיה וידרוביץ (וידרה), 5) שורה שור.

שורה ב׳: 1) שניאור שניאורסון, 2) פרידה שמואלביץ, 3) צילה ולפסון־הוניקברג, 4) צבי גורדון, 5) גיסה ליבורקין־אורי, 6) שאול לאינסון.

שורה ג׳: 1) יעקב בן־מתתיהו־מתוסוב, 2) פרומה שלגי (זינגר), 3) נחמה ליפינה־שמי, 4) דוב פומרנץ.

פעילי החלוץ שהוגלו לערבות טורקמ־ניסטן בשנת 1927

למעלה (מימין לשמאל): 1) שלום גילקין, 2) ישראל מתוסוב.

למטה: 1) שאול לאינסון, 2) יצחק ברין.

האספות והישיבות התקימו במועדון הציוני. בעניני הבחירות הנ״ל בא לעירנו מורשה הגליל המינסקאי, מר אברהם קפלן, כי ויטבסק השתיכה באופן ארגוני לגליל זה. הוא הזמין את הועד הציוני המקומי לישיבה מיוחדת בעניני הבחירות ומסר, כי המרכז החליט להעמיד כמועמד לציר היהודים מויטבסק את מר נ. פרידמן, ציר הדומה הרביעית, מפלך קובנה. הצעה זו עוררה מחאה והתנגדות נמרצת מצד חלק של חברי הועד המקומי, שהודיעו בתוקף, כי אין להם האפשרות לוותר על מועמדותו של הד״ר ברוק. אבל כל ההתנגדויות והמחאות לא הועילו, וקפלן הצהיר באופן החלטי ש„גזירה היא״ מאת המרכז הציוני; הוא גם העמיד את השאלה באופן אולטימטיבי, ובמקרה של סרוב יחשב צעד זה כהפרת המשמעת המפלגתית. ברור שהיינו מוכרחים להכנע להחלטה זו בלב פצוע. גם הנימוקים המעשיים שהסברנו לאברהם קפלן, שאישיות ב״כ פופולרית כמו ד״ר ברוק, יש לה השפעה מרובה גם על האוכלוסיה הנוצרית, ואם לא נכניסהו לרשימה יש לחשוש להופעה עצמאית ברשימה מיוחדת — גם זה לא שכנע אותו והוחלט להעמיד את פרידמן במקום הראשון ואת ד״ר ברוק במקום השני.

בימים אלה פרחה הציונות ושגשגה, נוספו הרבה חברים להסתדרות, והמועדון היה הומה מרוב מבקרים. שם נפגשנו בפעם הראשונה עם הסופר המבקר ד. א. פרידמן, שהיה אז בתפקיד של רופא צבאי בעירנו. הוא בא אל המועדון הציוני בלוית חברו הד״ר אטינגר.

את הפתיחה הרשמית של המועדון דחינו לימי חג הסוכות, לליל הושענא רבא. הצעירים שהשתתפותם היתה ניכרת במדה מרובה היו המנצחים על החגיגה. במיוחד הצטיין אז מר משה דה־שליט, שבהתלהבותו ובעליזותו שמח את כל הנאספים עד שיצאו בריקוד משותף, יחד נער וזקן, בחורים ובתולות.

בחגיגיות מיוחדת סדרו הציונים את ההקפות בליל שמחת תורה בבית הכנסת הגדול דזאהריע. הם כבשו את הבימה וסדרו את ההקפות בנוסח חסידי למרות העובדה שבית כנסת זה היה מבצר המשמרים, שדייקו לסדר בנוסח קפדני של המתנגדים; ובכל זאת התיחסו ראשי ביהכ״נ הנ״ל לזה בסבלנות יתירה, ולבסוף נסחפו גם הם בזרם והשתתפו בחגיגה הזאת, שעשתה רושם רב על כל הקהל, שמלא את אולם בית הכנסת. נגונים חסידיים עממיים, שירי ציון לאומיים ונאומים ציוניים נסרו בחלל האוירה של בית הכנסת.

מנהג זה — חזקת הציונים לסדר את ההקפות בליל שמחת תורה בנוסח ציוני נקבע לחוק מדי שנה בשנה, ונמשך גם בימי השלטון הבולשביסטי מבלי מחאות מצדם, אם כי בסדור ההקפות היו שרים שירי ציון וגם את „התקוה״ בתוכם בהתלהבות מיוחדת. בנעימה מיוחדת היו שרים את השיר העממי „לאמיר אללע אינאיינעם מקבל פנים זיין״ — הבה כלנו יחד נקבל את פני... ובמקום הרבי היו משלבים את הקנינים הרוחניים והתרבותיים — הלאומיים, שנתקדשו אצלנו, בתוכם גם את ההישגים הציוניים החל מותיקי ציון עד הנוער החלוצי, וביחוד את הערכים שנתחללו ע״י היבסקים כמו למוד תורה, שבת ויום־הכפורים ועוד. זו היתה כעין הפגנת־מחאה נגד היבסקציה, וכל הקהל היה משתתף בה בהתלהבות ובקול

תרועה. את החגיגה הזאת קיימנו באופן מיוחד בבחינת „וגילו ברעדה״ גם בשנה הראשונה אחרי החרמת חצר בית הכנסת הגדול דזאהריע בשנת 1920 ע״י היבסקים, וכל ספרי התורה וספרי הקודש הועברו לבית הכנסת הגדול דזאריצייי, ושם הוקצה בשבילם מקום מיוחד.

מתפללי בתי הכנסת המוחרמים החליטו לסדר הקפות עם ספרי התורה שהיו בבחינת „גלות השכינה״. באנו לתפלת ערבית, עלינו על מעלות ביהכ״נ ששם היו סדורים יותר ממאה ספרי תורה, ובנרות בידינו ובס״ת בזרועותינו ירדנו לאולם ביהכ״נ, שהיה מלא וצפוף מפה אל פה. הרב ר׳ ברוך רבינוביץ עם אחדים מזקני המתפללים הלכו בראש ובקול נוגה שרו את התפלה „ונראהו עין בעין בשובו אל נוהו ככתוב כי עין בעין יראו בשוב״, וכל הקהל עמד על רגליו אתנו יחד, ולכבוד החג סיימנו בפסוקי נחמה ודברי עדוד. כל הופעות מעין אלה היו מעודדות את רוח ההמונים, שדוכאו לרגל הרדיפות של היבסקציה כלפי הקנינים היותר קדושים של העם. וחגיגות כאלה היו מסדרים כמעט בכל בתי הכנסת שלא הוחרמו אז.

הבחירות לאספה המכוננת הכל־רוסית

בחדשי אוגוסט־ספטמבר כבר התחלנו להתכונן לבחירות לאספה המכוננת. אנחנו התמסרנו לתעמולה לשם בחירת ציר יהודי מהפלך שלנו, בהתאם להצעת המרכז לציוני רוסיה. בזה קפץ עלינו רוגזו של ד״ר ברוק, שהיה כל הזמן בחזית המלחמה כרופא צבאי. כשנודע לו על החלטת המרכז הפוגעת קשה בכבודו — בא לעירנו. הוא סר לביתו של העסקן הצבורי שמריהו מקלר, אחד העסקנים הפעילים ביותר בעבודות ציבוריות יהודיות ואחד מידידיו הנאמנים של הד״ר ברוק. מר מקלר שכב אז לרגלי מחלה במטתו ולא יכול לצאת מפתח ביתו החוצה. הד״ר ברוק דרש להזמין לישיבה דחופה את אחד מחבריו, שהיה מידידיו הנאמנים לו ביותר, ואת הרב מדליה, שהצטיין ג״כ בעבודתו הציבורית המסורה. מובן, שהעסקנים המוזמנים נענו להזמנה זו ובאו. ד״ר ברוק היה סר וזעף. הוא פנה לחברינו שהוזמנו ושאל: „הגם אתם פניתם לי עורף בהסכימכם להתנקם בי ובכבודי, האם מצאתם במועמדותו של פרידמן יתרונות נגדי? ועוד הרשיתם לעצמכם בלי רשותי ומבלי שאול את פי להעמיד אותי במקום השני אחריו!״ את דבריו אלה דיבר בקול רם בצעקות ממש, ואמר כי לא יוותר על זה ולא יתן את שמו לשמצה, מחר יצא בעתונות היהודית בתעמולה נגד מועמדותו של העו״ד פרידמן. אולם לאחר שהסברנו לו כמה יקר כבודו בעינינו ושרק מחמת משמעת מפלגתית קיבלנו מרות קם ד״ר ברוק ואמר לנו: „נצחתוני״. הוא הסכים להצעתנו להעמיד את המועמדות שלו במקום השני. תוצאות ישיבה מצומצמת זו נתנו סיפוק רוחני לכל חברינו, ובאותו רגע הכרנו כלנו בזכות נפשו של הד״ר ברוק ואשרינו כי זכינו לעבוד במחיצתו.

אם כי בחוגים הבלתי ציוניים נתקבלה מועמדותו של העו״ד נ. פרידמן באהדה, בכל זאת הרעיון הלאומי, שעלינו לבחור בציר לאומי, טרם חדר ללבם והתיחסו באדישות גמורה לתעמולת הבחירות: הקדטים בעירנו, שהיו״ר שלהם היה הד״ר

איסרזון, הציעו להעמיד בעירנו כמועמד את העו״ד וינבר, וללחום נגד אישיות מפורסמת כמותו קשה היה מאד. בכ״ז לא אמרנו אנחנו הציונים נואש ופתחנו בתעמולה רחבה בעיקר בבתי הכנסת. בחודש ספטמבר הופיע בעירנו המועמד של הרשימה היהודית העו״ד פרידמן לראות ולהראות, כמובן, שבא לפי הצעתנו. כשנודע לנו על בואו, בחרנו במשלחת בת חברים אחדים שיבקרו אותו ויתהו על קנקנו, להוציא מפיו דברים ברורים בדבר יחסו לציונות, ועד כמה יש מקום לפי השקפתו לעבודה ציונית בשעה זו, שהמצב הפוליטי השתנה ברוסיה בעיקרו, ומה הם הזרמים הפוליטיים שיש להשען עליהם בדבר תמיכה לרעיוננו. הוא התאכסן בעירנו במלון ברוזו. החברים שנבחרו במשלחת בקרו במלונו ונכנסו בשיחה אתו בנדון הנ״ל. הוא עשה עלינו רושם טוב מאד, והתפתחה שיחה מענינת. השתתפותו בדומה השלישית והרביעית נתנה לו הרבה נסיון בחיים הפוליטיים. נפרדנו ממנו אחרי אשר החלטנו, כי ביום הראשון תסודר אספה עממית גדולה בבית הכנסת דזאריצייי, ושם יופיע מר פרידמן לפני הקהל הרחב. האספה נתקיימה בערב יום הראשון. ע״י הפרסום במודעות בעיר על נאומו של המועמד היהודי להאספה המכוננת התאסף קהל רב, ובית הכנסת התמלא מפה אל פה; באו מכל החוגים והזרמים. מענין היה דו־השיח בין הציונים ובין המתנגדים מחוגי החרדים: אנשים אלה, שלא היה להם שום מושג מה שנעשה מאחורי הפרגוד, שמחו לאיד הציונים כביכול, שהפעם נוטה הקהל לשלוח ציר לאספה המכוננת דוקא לא־ציוני, והביטו בצרות עין כשראו, שגם באספה זו הציונים הם המנצחים, והתחילו לסכסך חלק מהקהל בטענה שבכל מקום קופצים הציונים בראש. הפותח של האספה היה הרב מלמד, שנאם קצרות והציג לפני הקהל את המועמד, ובקוים כלליים נגע בעניני דיומא: העורך־דין פרידמן דבר באידיש עממית בהברה ליטאית ונאם כשעה בערך. הוא הדגיש את מצבנו המיוחד בשעה זו, ואת האחריות המוטלת על נציגי עמנו ללכת בצעדים נכונים ושקולים, אבל בגאון לאומי, עד שנשיג את תביעותינו בחזית האזרחית והלאומית. כשגמר את נאומו, הקיפו אותו חברי פו״צ ורצו ללחוץ עליו שיגדיר בפה מלא את עמדתו לשאלות סוציאליות מיוחדות לעמנו, ומהו לפי השקפתו הפתרון הסופי לשאלה היהודית. מובן, ששאלות אלו העמידו אותו במצב לא נעים ביותר, ותשובתו היתה שמוקדם עוד לדון בשאלות אלו כ״ז שאין לדעת את תוצאות הבחירות.

האספה הגדולה הזאת נתנה לנו סיפוק רוחני, אם כי באופן רשמי לא היתה ציונית, אלא יהודית כללית, אבל רוח תנועתנו רחף באוירה.

נפרדנו מאת מר פרידמן והמשכנו את עבודתנו במלוא המרץ, אם כי נתקלנו בקשיים בנוגע לאישיותו של המועמד, שלא היה כ״כ מפורסם ובעל שם. וגם בעבודתו בדומה לא הראה זריזות ופעילות יתירה, עד כי חברו גיסלביץ הקדימו. אבל שמנו לנו לקו את הסיסמא: „מקרב אחיך תבחר לך״, וברוח זה לחמנו גם נגד מועמדותו של וינבר ידוגמתו. בנאומי התעמולה הדגשנו, כי מכירים אנחנו באישיותם של מועמדים אלה ויודעים להעריך את ערכם כראוי, אבל בתקופה סוערת זו שמנו לנו למטרה לכבוש את מצודת ציון באמצעות כל

הדרכים המובילות אליה, וע״כ לא נבוז לאישים יותר קטנים אבל נאמנים, שלא יכזיבו את מבטחנו בהם. לצערנו כבר הורגש הרעל באוירה הכללית, שהטילו הזרמים הקיצוניים בתוך ההמונים הרחבים, וקשה היה לרכוש את הכמות הדרושה לנצח בבחירות, אבל יצאנו מכ״ז בכבוד.

את התעמולה הס.ר.ית בבחירות אלה נהל בעירנו מידענו יהודה נובקובסקי (הידוע בכנויו המפלגתי בשם „מאיר״), ממיסדי הי.ס., שבמשך עשר שנים הספיק להמיר את דעותיו ולהתגלגל במדרון התהפוכות: קודם ע״י התמסרות לתנועה הס.ר.ית ומשם קפץ לקומוניזם. בימי הבחירות האלה הכריז על אספת בחירות דוקא בבית הכנסת הגדול דזאהריע, והנואם הראשי היה אחד מחברי ס. ר. אשר לא מבני עמנו... לאספה זאת בא קהל לא רב; אחדים מחברינו מצאו לנחוץ להשתתף בה ולשמוע מה בפי גוי ס. ר. באוירה כזו סמוך לארון־הקודש, וביחוד להתבונן בגלגולו של הח׳ מאיר. הנואם הראשי הנכרי לא הצטיין כ״כ בכשרונו, אבל כשמסרו לו מצד חברינו פתקה על יחס מפלגתו לתנועתנו, השיב שהוא רחוק בכלל משאלה זו, ברם אם לתנועה הזאת ישנם שרשים עמוקים בלבות ההמונים בודאי ימצאו תמיכה מצדנו. לא כן היתה תשובתו של הח׳ מאיר שלנו, שהעיז לפנות לשואלים בחוצפה. „איזו ציון אתם דורשים? אולי ציון עם מזבח להעלות עליו קרבנות, אז אני מבטיחכם שדרכנו לא דרככם״. תשובה זו ע״י יהודי על יד בימת ארון הקודש הרגיזה מאד את הקהל המעט שהיה, ורובו ככולו התפזר ולא רצה לשמוע עוד דברי נאצה אלה.

התוצאות של הבחירות לאספה המכוננת היו לטובת השמאליים והקומוניסטים, אם כי לא עלה בידם לקבל ציר, בכ״ז הרימו ראשם בתעמולתם. את עיקר פעולתם רכזו בצבא המקומי, שחנה בקביעות בעירנו. הרוחות סערו מאד ומורגש היה, כי עומדים אנו לפני ימים מכריעים ובשעות של הרת עולם. גם בעירנו היו הענינים יגעים. הישיבות לא הביאו תוצאות מעשיות. בשיחה פרטית התבטא ב״כ הקומוניסטים, שיש לצפות לחדשות ולנצורות, אבל לדבריו לא שמו לב כלל.

בעשרים וחמשי לאוקטובר כבר נתקבלו ידיעות, כי השלטון בערי הבירה נכבש ע״י הבולשביקים, ושהמצב בפטרוגרד רציני עד למאוד, וימי משטר קרנסקי חוצצו. גם בעירנו כבשו הבולשביקים את השלטון המקומי, חיל המצב המקומי עבר כולו לצד הבולשביקים, וכקומיסר צבאי התמנה אחד הקצינים הצעירים בשם קרילוב. כעבור ימים אחדים כבר היה השלטון בכל המדינה נכון בידיהם, האספה המכוננת פוזרה על ידיהם, והם הספיקו לכבוש את השלטון כמעט בכל ערי רוסיה.

בזמן זה פנה ראש עירית סמולנסק בכרוז לכל הדומות העירוניות להתלכד ולהתאחד נגד המתקוממים הבלתי־חוקיים. גם בעירנו הובהלו נבחרי העיריה לישיבה דחופה לשם דיון על המצב. בפתיחת הישיבה נכנסו לאולם חיילים מזויינים ובראשם חברי המפלגה הבולשביסטית ודרשו בחזקה לסגור את הישיבה ולהתפזר. היו״ר הצהיר קצרות, כי לא נכנע בפני אלמות, ואת ישיבתנו נמשיך במקום אחר. כל חברי המועצה הוזמנו על ידו לבוא לבית התיאטרון העירוני ולהמשיך בישיבה. בבית התיאטרון היתה באותה שעה הצגה. כשבאו

חברי המועצה ועלו על הדוכן הופסקה ההצגה, וחברי העיריה מכל הזרמים דברו דברים נמרצים, גינו בחריפות את ההתקו־ממות ובהתלהבות הכריזו, כי לא יוותרו על החופש ועל הזכויות, שנרכשו בדמים מרובים. כל שוחרי החופש הוזמנו להלחם בכחות ההרס, החותרים תחת יסודות החרות נגד רצון העם, שגם בבחירות הראה העם שידו עם הממשלה החוקית ולא עם אלה הזוממים במחשך מעשיהם נגד רצון העם. כשגמרו הנואמים את דברהם, נעל יו״ר המועצה את הישיבה והודיע, כי ישיבות המועצה תמשכנה. אם כי נשמעו תשואות מתוך הקהל לדברי הנואמים, אבל החברים הרציניים של העיריה לא נתנו ערך רב לזה, אחרי אשר נודע, כי הצבא הוא לצד הבולשביקים.

ראשית הבולשביזם

פעם אחת הכריזו בעירנו, שהתושבים ינדבו לטובת החיילים הנמצאים בחזית מלבושי חורף ואריגים. וביום אחד התפרצו לתוך חנות המנופקטורה שלי, שהיתה סמוכה לדירתי הפרטית, ומהמסדרון היתה כניסה מיוחדת אל החנות מהדירה. המתפרצים התאמרו להיות הגובים הממונים על זה ומבלי להראות שום תעודה נגשו ישר אל מדפי החנות והחלו להוציא משם את חבילות האריג, שעלו לסכומים הגונים. במקרה סרתי לחנות ופניתי אליהם להראות לי אסמכתא לפעולתם זו, ומבלי זה לא אתן להם לקחת את החבילות. נסיתי לצלצל לאיספולקום בנדון זה, אבל הם חטפו מידי את השפופרת וטלפנו, כי בדירה פרטית מצאו מחסן של מנופקטורה. מחיתי נגד דברים אלה ורציתי להסביר את הדבר ע״י הטלפון לאיספולקום, ולא נתנו לי. אבל אנוכי לא נכנעתי ואמרתי שאני רוצה לנסוע יחד אתם לאיספולקום. נסעתי באוטו המשא אתם יחד. כשהגענו לרחוב הארמון, הרגשתי שישנה שם התקהלות של אנשים, ופתאום נשמעו יריות באויר מתוך הקהל. החיילים שהיו אתי באוטו כבר הכינו את נשקם לירות בקהל; אחזתי בידם ובקשתי מהם לחדול, ובדרך נס עלה הדבר הזה בידי למנוע שפיכת דמים. כשנכנסתי לאולם האיספולקום היה האולם מלא אנשים, שבאו להתאונן על תעלולים שונים. נגשתי ליו״ר שעמד בתוך הקהל, הסברתי לו את כל הענין והוכחתי לו, שבחנותי ישנה תעודת מסחר כפי החוק. הוא פנה לאחד הפקידים, יהודי צעיר, ומסר לו את החבילות ואמר לו, שיסע אתי לבחון את הענין במקום. נסענו חזרה לחנות והראיתי לו את כל התעודות. מובן, שהוא ראה בזה השתררות יתירה והחזיר לי את הסחורה. אחרי ימים אחדים סיפר לי אחד התושבים הנוצרים, שהיה גם עסקן ציבורי והתידד אתנו עד שלקח חלק בשעתו גם בהגנה העצמית, ואמר לי, כי הוא זה שירה מתוך הקהל כאות מחאה נגד המאסר שלי, כי כל הקהל חשב כי אסרוני כב״כ העיריה.

ברחוב היהודי הורגשו בעבודה הציבורית כבדות ולאות. אם כי באופן רשמי עוד לא שמו את ידם על המוסדות הציבוריים, העוסקים בעיקרם בצרכי צדקה ותרבות, אבל באופן בלתי רשמי החלו להתערב בענינים הפנימיים של המוסדות; והנה לפתע הגיעו לחצר של חלוקת העצים של

„חברת עצים" והתחילו לחלק על ימין ועל שמאל מבלי כל אבחנה. כמובן, שע״י סדר־אי־סדר זה הביא את החברה לידי חיסולה הגמור. מתוך חיכוכים במקרים כאלה הכניסו הקומו־ניסטים הצעה לממשלה לפזר את הקהלה מבלי לנמק את הסיבות והגורמים, ובאחת הישיבות של הקהלה התפרצו הבריונים ודרשו מאתנו להתפזר והכריזו בשם הממשלה, כי הקהלה נתבטלה. זה גרם כמעט לחיסול גמור של מוסדות החסד והתרבות בעיר.

בתקופה זו נוסד הקומיסריון לעניני היהודים במוסקבה בהנהלתו של ש. דימנטשטיין, וסניפים נוסדו לו בכל ערי השדה, בעירנו נתמנה למנהל מחלקה זו אגורסקי, מהגר אמריקאי ששב לרוסיה אחרי המהפכה. הוא התאמר כי באמריקה היה היט שהתפרנס מיגיע כפיו, תמורת זכות זו ניתן לו להשתרר ברחוב היהודי על ראשם של הבורגנים. בעצם היה לפי אופיו איש ישר ובעל לב טוב, אבל קל דעת ופזיז בפעולותיו. בימים הראשונים לפעולותיו, טרם השתלטו עליו הבריונים המקומיים, שכל כוונתם היתה להתנקם בבורגנים שנואי נפשם, היה בא בדברים ובמו״מ בענינים ציבוריים רבים עם העסקנים המקו־מיים, וברצון קבל את חוות דעתם והתחשב בהם. אבל יחס זה לא האריך ימים בעטים של הבריונים המקומיים. המה שמו את ידם על כל הרכוש הציבורי, בין נכסי דניידי ובין דלא ניידי, וגם החרימו את כספי חברה קדישא, שהיו שמורים בבנק הממשלתי למטרת הרחבת בנין מושב זקנים. אמנם, הקומיסריון לעניני היהודים יסד את מושב הזקנים בבית אשר נקנה לשם זה משכבר הימים, והושיב שם כארבעים זקנים, אבל הסדרים הפרועים במוסד שהתנהל ע״י אנשים חסרי נסיון הביאו לידי כך שהמוסד חוסל. את הזקנים העבירו למוסדות כלליים, וקל להבין את מצבם של הזקנים הנ״ל, נאמני המסורת, שהוטל עליהם לעת זקנתם לשבת עם טיפוסים שונים, שביניהם היו גם שונאי ישראל וחלאת אנשים, אם כי נמנו בתוך המוסדות האלה גם משגיחים יהודים, שהשתדלו להקל על מצבם הרוחני של הנדכאים האלה. אבל קשה היה באוירה זו למלא סיפוקם הרוחני המלא של אנשים אלה, שברובם היו מסוגם של עשרה בטלנים, שלידם ימצאו אנשים זרים לא מבני־עמם.

בינתים החלו להחרים את רכושם של אנשים פרטיים ואת קנינם. כל אלה שלא הספיקו להוציא את כספם מן הבנקים היו נתונים לפיקוח מיוחד של המוסדות הכספיים הממשלתיים, ואסור היה להם להשתמש בכספם, ורק סכומים פעוטים ניתנו להם לצרכי מחיתם, לפי ראות עיני השליטים החדשים. רק לבעלי בתי חרושת ניתנה היכולת להוציא סכומים הדרושים לתשלומי הפועלים ולקנית חמרים, וכמיבן, באשורם של ועד הפועלים, שנוסד בכל בתי החרושת ומקום עבודה גדול. מסדרים כאלה סבלה גם התעשיה, מכיון שבעל התעשיה היה מוגדר בפעולותיו, ובשבע עינים עקבו גם הממשלה וגם הפועלים אחריו והתערבו בענינים הפנימיים של החרושת, שלא היה להם שום מושג בה. גם הסייפים הפרטיים שהיו בבנקים נפתחו, וכל הרכוש הנמצא בהם הוחרם. סדרים אנרכיים אלה גרמו, ששודדים נצלו את המצב ושמו בכליהם חלק גדול של הרכוש. התוצאה מזה היתה שכל בתי החרושת נסגרו, ופועליהם נשארו מחוסרי עבודה, ושאלת האבטלה עמדה בכל תקפה. לשם

מלחמה באבטלה נוסד בעירנו ביזמת חברי הס.ד. וה„בונד" ועד מחוסרי עבודה למלחמה באבטלה.

הצעד המעשי הזה הצליח מאד, ובהנהלתם של אנשי המפלגות האלה, אנשים ישרים ומסורים, שלקחו לעזרתם פקידים חרוצים ובקיאים בלתי־מפלגתיים, עלה בידם ליסד תעשיות שונות ולספק גם צרכים צבאיים שונים. הם קבלו לרשותם קסרקטין צבאי גדול, שבו התרכזו כל בתי המלאכה והחרושת. מקום זה נהפך למבצר גם במובן החמרי וגם במובן הרוחני, מספר הפועלים שעלה למעלה מאלפים איש, כולם חברי המפלגות הסוציאליסטיות המתונות, שהמשטר החדש לא קנה את לבם. חבר הועד היה ראש הס.ד. ושמו טרלא. בימי המשטר הישן היה קצין בצבא, ולמרות זאת עבד למען מפלגתו במסירות נפש. יזמת הועד הזה הוכתרה בהצלחה, ובו בזמן שכל בתי החרושת התמוטטו, גם אלה שהממשלה לקחה אותם לפקוחה, לא הצליחו להחזיק מעמד מסיבת אי־סדרים ששררו בהם, הראה המוסד הציבורי הזה את חריצותו, עד שגם הממשלה, שהביטה עליו בעין צרה וזעומה, הוכרחה להודות, כי זהו מפעל חשוב ובעל ערך. המוסד קנה לו שם גם בעיר הבירה, ולדרישותיו המעשיות ולתביעותיו שמו לב למלאותן, אם כי ידעו כי רחוק הוא מדרכיהם ורוחם. מוסד זה שימש כעין „אי־עזרה" בים הצרות והתלאות שעברו על האזרחים בתקופה זו. תשעים אחוז מחברי המוסד הזה היו יהודים.

בעולמנו הציוני היתה תקופה זו תקופת עמידה על המשמר, אם כי כל אחד מאתנו כאזרח בארץ „החרות" סבל רבות והיה עמוס דאגות מחרידות לגורלו היום־יומי, וקשה היה להסיח דעת מהצרכים ההכרחיים, אולם את הדגל לא עזבנו. מלבד החרמת המועדון לא העיקו עלינו מצד הממשלה הרשמית, ברם סבלנו מזה שבתוך חלק מהצעירים הציונים שלנו פשה הנגע הבולשביסטי, עד כי קשה היה לברר בין אוהב לאויב.

עירנו נזדעזעה כולה מרצח הרופא המנתח הראשי בביה"ח היהודי ד"ר פולק, בעברו ברכבת דרך סמולנסק, כרופא צבאי היה לבוש מדי צבא. וכשיצא לטיול על מרצפת הרחבה בסמולנסק ניגש אליו חייל, נכנס אתו בשיחה, ירה בו והמיתו על המקום. הוא היה חביב על הקהל והצטיין במקצוע שלו במסירותו לחולים וביחסו אליהם. בימים אלה, כשכל הרחובות היו מלאים עקבות דם, לא היה ערך רב למקרה יחידי זה, אבל לנו הקרובים אל החלל קשה היה להסתגל ולשאת בדומיה מקרים כאלה. במיוחד היה סבלנו רב מזה, שאלה מאחינו, שרק תמול שלשום עבדו אתנו במחיצה אחת, נהפכו פתאום לזרים והיו אדישים למקרים מזעזעים אלה והביטו עליהם כמו על מעשים בכל יום. בתקופה זו מוכרחים היינו להיות זהירים מאד מלבוא בדברים עם אנשים החשודים בקרבה לרשות, אם כי התנועה הציונית כשהיא לעצמה לא נאסרה עוד ובבחינה ידועה היינו כחגבים בעיניהם, שלא שמו לב אלינו ולא הוכנסנו לתוך הרשימה של אויבים. ומהמרכזים במוסקבה ובפטרוגרד קבלנו ידיעות מעודדות על המצב הכללי בציונות בחו"ל.

מצד אחד היה המצב הכללי מדוכא מאד, אבל מאידך גיסא התגברה התנועה והתעמקה לא רק בין נאמני הציונות, אלא גם בין אלה שעמדו קצת מרחוק והתקרבו אליה לרגל גורמים

חמריים, כי אז התחילו להתארגן קבוצות לשם התישבות על הקרקע בארץ־ישראל, ולשם זה להעביר כספים באמצעות מרכז ציוני רוסיה. בכל ערי רוסיה נוסדו אגודות כאלה, ובעירנו נוסדה אגודה בשם „שיבת ציון". פעיליה היו חברינו מאירוביץ, שבלוב, מירבוים, בילין ועוד. הרבה חברים הכניסו לקופת האגודה סכומים הגונים, וע"י פעולות חברינו הנ"ל הספיקו להעביר את הכספים ע"י המרכז בולוטה נמוכה. לפי התקנות הכלליות של האגודות הנ"ל התחייבו החברים לשלם במשך חמש שנים סכום של שלשת אלפים רו"כ לשנה. אגודה זו קנתה לה שם באיכות חבריה ובמרצם, עד שנזכרה לשבח במכתבי ראש המרכז הציוני ד"ר ברוצקוס. עוד אגודה נוסדה בעירנו בשם „שערי ציון", שחבריה הפעילים היו גליורקין, הרב רבינוביץ, זלמן יעקובסון, ד"ר ליברמן, ריבלין ועוד, אבל היא פגרה בפעולותיה ואחרה להכניס את הסכומים שהתאספו בקופתה, וע"י איחור זה סבלה בהרבה, כי שער הוולוטה במשך זמן זה עלה למעלה ראש.

יסוד האגודות הנ"ל משך את תשומת לב הקהל, כי ראו בהן תכניות מעשיות ואפשרות להעביר על ידן השקעות בעלות ערך.

מפי העתונות הרשמית נודע כי מתנהל מו"מ פוליטי בין מרכז התנועה הציונית ובין ממשלות הברית, ושממשלות הברית מעיינות ומתענינות ברצינות בשאלה זו. מובן, שאינ־פורמציה זו, שהעתונות הרשמית נתנה מקום לה, עודדה את ההמונים בכלל ואת רוח הציונים בפרט. כשנתקבלה הידיעה הזאת בעירנו, החליטו הציונים לקרוא לאספה פומבית בבית הכנסת הגדול דזאהריע. לשעה המיועדת נאסף קהל רב, עד כי הבית היה צר מהכילם. נשמעו נאומים נלהבים ברוח הציונות, והאספה נסתיימה בשירת „התקוה", כשכל הקהל השתתף בה. ברגעים הקשים והמרים בחיי רוסיה בכלל ובחיי היהודים בפרט היתה האספה הזאת מעין טל תחיה על העצמות היבשות, שחשבו כי אבדה כבר תקוותנו.

משמחת היתה העובדא, כי הצעירים הנאמנים לנו החלו להתעמק בתנועה ברצינות ובמסירות נפש, וברובם נכנסו לארגון „החלוץ" והתחילו להתכונן לעליתם לארץ־ישראל. גם בענינים הציבוריים והדתיים והסוציאליים לקחו חברינו בתקופה זו חלק חשוב, והיו מעין עורק חי בכל הפעולה.

ימי הקיץ של 1918 היו ימים קשים לתושבים, התחילו להעיק וללחוץ במסים כבדים, ובחודש יולי הטילו על התושבים היהודים דעירנו סכום עצום שעלה לערך שבעה מיליון רו"כ, מבלי לבוא במו"מ עם ב"כ הקהל ולפי שרירות לבם, בלי דרישה וחקירה ערכו רשימה מיוחדת לשם גבית הסכומים האלה. כשנודע הדבר בעיר ע"י פרסום הסכומים שהוטלו על אחדים מעשירי העיר, חרדה העיר, ורוח של יאוש נורא תקף את כל התושבים, והשיח והשיג היה חיפוש עצות בכדי להנצל מהמצוקה הזאת. רבים החליטו לברוח מהעיר בכלל, ויתרם התהלכו קדורנית מבלי עצה ותושיה. בעירנו התקיים עוד הארגון של בעלי התעשיה והמסחר. בימים מרים אלה ישבנו ודננו בשאלה זו; נודע לנו כי יו"ר ועדת ההערכה הוא בורודצקי, לטבי, מראשי התנועה הבולשביסטית בעירנו ויו"ר העיריה. החלטנו להתאמץ ולבוא אתו במו"מ בשאלה זו. האינג'ינר

וישניק הצעיר, שהיה ממכיריו, קבל על עצמו להתראות אתו לשם סדור ראיון לחברי הארגון. הוא קבל את הצעתנו, ובישיבת הארגון החליטו, שעל וישניק ועלי להיפגש עם בורודצקי. המצב היה רציני, והרבה חששו שלא נפול בפח, שהרי מי חכם וידע את ערמומיות השועלים האלה, אם כי וישניק הבטיח, כי בורודצקי רואה את הצעד הזה כמעשי.

בלב נדכא ונשבר הוכרחתי להסכים להצעת חברי הועד שאשתתף בראיון זה. הראיון נועד לשעה מסויימת בגינת בית התיאטרון באופן חשאי. לשעה המיועדת נפגשנו, ומכיוון שעלי הוטל הצעד המעשי של השיחה, התחלתי להסביר לו בהוכחות ברורות, כי הסכום של שבעה מיליון הוא מהדברים שעליהם נאמר „תפסת מרובה לא תפסת", אנחנו כולנו מכירים במצב הממשלה, שזקוקה היא לאמצעים כספיים כבירים, ובלי מסים כבדים אי־אפשר לה להתקיים, ובכל לב מוכנים אנו ללכת יד ביד עם הממשלה ולבוא לעזרתה בסדור המסים ובהערכתם, אבל בתנאי שהממשלה לא תסמוך דרישתה על שמועות קלוטות ובדויות, על סמך דברי אנשים שאין להם שום מושג בדברים מעשיים, וכל שאיפתם היא התנקמות בבורגנות שנואת נפשם, ולא הצד התועלתי שתפיק הממשלה. ובשם בורגנים מכנים גם כאלה, שכל רכושם הוא פחות מסכומי המסים המוטלים עליהם. אחרי שיחה ארוכה הצענו למנות ועדה משותפת מב"כ הממשלה ומב"כ אגודת בעלי התעשיה והמסחר. בורודצקי שהיה פיקח ואיש מעשי הבטיח לנו, שיהיה דיון על הצעתנו זו, ובקרוב נקבל תשובה. ואמנם, קבלנו תשובה חיובית שבועדה נכנסים מצד הממשלה היו"ר בורודצקי ושנים מהמפלגה הבולשביסטית סוחצקי ופיקמן, שניהם מראשי המפלגה המקומית ומנהליה. סוחצקי היה איש ישר, פולני מתושבי דבינסק, אבל קנאי נלהב וקיצוני; פיקמן היה יהודי צעיר לימים, קנאי ערום ונוכל. הוא היה מנהל הבנק הממשלתי, אם כי ידיעותיו בענף זה היו קלושות, בלי שום מושג יסודי בענינים רציניים וחשובים המסתעפים בענף זה. הוא התנהג בקלות ראש בכלל, וענף חשוב זה היה בעיניו כמשחק כדור מחוסר ידיעה והערכה לזה. שמו היה למפלצת בעירנו כסדיסט וטרוריסט.

מטעם אגודתנו נמנו לועדה זו וישניק, גליורקין, כהן, פוגלסון וולפסון. קבלנו הזמנות לישיבה שתתקיים בבית העיריה ביום החמישי בשעה עשר בבוקר בחדר ראש העיריה. בישיבה הראשונה השתתפו מצד הממשלה בורודצקי וסוחצקי ומצדנו גליורקין וולפסון; למזכיר הועדה נמנה שפלר — גרמני, שהצטיין בהנהלת חשבונות. את הישיבה פתח בורודצקי בדברים חריפים, כי עבודתנו בועדה זו היא מיעצת בלי זכות הצבעה איזו שהיא, ועלינו לדעת, שאם ימצאו בעבודתנו איזו כוונה זרה לא לטובת הענין, יוציאו אותנו מהועדה מיד.

החילונו לעבור על רשימות ההערכה. סוחצקי כאיש ישר מצא את עצמו לא מתאים לתפקיד זה, וכל העבודה היתה מוטלת על בורודצקי. בין השמות הראשונים של הרשימה היה גם שמו של גליורקין. כשנגשנו לדיון על הסכום שהוטל עליו, יצא גליורקין מהחדר, והמו"מ הוטל עלי. תארתי לפניהם את מצבו של האיש הזה ותכונתו, את יחסיו הטובים עם הפועלים, ושהסכום הזה שהטילו עליו גדול יותר מדי, ושלא תהיה בידו

היכולת לשלמו. המזכיר שפלר, שעבד אצל גליורקין זמן מה כמנהל חשבונות, תמך בי ומלא את דברי, כי הסכום שהצעתי מתקבל על הלב. אחרי התיעצות בין בורודצקי וסוחצקי אושרה הצעתי. ישיבה זו נמשכה כשמונה שעות בערך, והדיון התנהל בכובד ראש, וכל הצעותינו נתקבלו. היו"ר סגר את הישיבה והכריז, כי הישיבה השניה תהיה בשעה שבע בערב.

בישיבה השניה השתתפו מצדנו גם שאר חברי הועדה: וישניק וכהן־פוגלסון. ישיבה זו נמשכה כחמש שעות, ועפ"י רוב נתקבלו בה כל הצעותינו, היא התנהלה ברוח של אהדה מוחלטת, עד כי לא הרגשנו במרותם של אנשי השלטון. בישיבה זו דנו במצבה של משפחה אחת, שבורודצקי התעקש ולא הסכים לדעתנו ורצה לרשום שמאשרים את ההערכה המופרזת, שהטילו עליה. אז אחזתי בידו ואמרתי לו: „ח' בורודצקי! לא אתן לך לעשות עוול, בני המשפחה הנ"ל הנם יתומים ואלמנה, ואתה תהרוס את הקיום של עשרה ילדים ויתומים". הוא חזר בו והכניס את הסכום שהצענו. בישיבה זו עברנו על רשימות של הרבה אנשים, שהטילו עליהם סכומים בני מאה אלף רו"כ; ביניהם היו העסקנים הפעילים של הציבור, מקלר וטויבין, והצלחנו להוריד את הסכומים עד עשרים וחמשה אלפים רובל.

היחסים בישיבה זו היו כ"כ אדיבים, עד שמצאתי לאפשר להכנס לחדר הטלפון וצלצלתי להרב מדליה, שימסור למקלר וטויבין את תוצאות הישיבה. היה הרושם, כי נמצאה לבסוף שפה נאמנה ומשותפת. הישיבה הזאת נסתיימה בשעה שתים עשרה, והישיבה השניה נקבעה לשעה עשר לפנה"צ למחרתו. כשיצאנו מהישיבה שמענו קול יריה. סוחצקי אמר לי: „כפי הנראה התרחש משהו". ובאמת הוציאו להורג את אחד הסוחרים הגדולים בעורות מפליטי דבינסק, יהודי. לפני ימים אחדים בא ללשכת המסחר והתעשיה והתאונן לפנינו בדמעות שליש על הקנס הגדול שהוטל עליו, ושאין באפשרותו לעמוד בו. כעבור ימים אחדים ערכו חיפוש אצלו ומצאו הרבה סחורה טמונה במקום סתר; וכדרכם דנו דיני נפשות על עברות אלה.

מהישיבה יצאנו בסיפוק נפש, ובעיר נתפשטה השמועה, כאילו היתה הרווחה למצב.

לישיבה השלישית באו כל החברים מצדנו, וגם הנוכל פיקמן. ישיבה זו שינתה כבר את פני הדברים. פיקמן החל להשתלט על הענינים, ובחיצי לעג ובוז התקלס במעמד הבורגני; הוא הביע את תמהונו על שמרשים לעצמם לשבת במחיצה אחת עם נחשים וצפעונים... אם כי בורודצקי נזף בו על התנהגותו זאת, הרי כשאני לעצמי הרגשתי, שאין כבר כל ערך לעבודתנו. הישיבה נמשכה בשעה אחת, והיו"ר הודיע, כי הישיבה הרביעית תהיה בשעה ארבעה אחה"צ. כשיצאנו מהישיבה אמרתי לחברינו, כי אנכי לא אשתתף יותר בישיבות, כי לפי דעתי אין כבר שום ערך להשתתפותנו, ונהיה רק מטרה לחצי המנוול פיקמן. חברי לא הסכימו לדברי ואמרו, שצריכים בכל זאת להמשיך בעבודה שהתחלנו בה. נפרדתי מהם ונכנסתי ללשכת המסחר וביקשתי להזמין לישיבה דחופה את חברי ועד הלשכה בצרוף האנשים המעונינים בתוצאות הועדה. אם כי זה הדבר היה בערב שבת עם חשיכה, בכ"ז באו הרבה אנשים לישיבה זו. אני מסרתי דו"ח מישיבות הועדה וגם

מהישיבה האחרונה וגמרתי את דברי, כי רואה אני בזה התנקשות בעמנו בעלת אופי של פוגרום, וכל אחד מאתנו יחפש לו דרכים איך להנצל ואל יסמוך על הועדה שנתמנתה. עודני מדבר והנה הופיע גליורקין, איש המעשה והמתון בכל פעולותיו, ופניו חורים כסיד, והודיע, כי בכניסתם לישיבת הועדה, הודיע להם היו״ר שעבודת הועדה כבר נסתיימה. כמובן, שלא נשאר בידיהם כי אם להסתלק.

בשעה מאוחרת עם קבלת השבת נסתיימה הישיבה בלי ויכוחים. בעיר התחדשה שוב הבהלה, ואלה שהיתה להם האפשרות עזבו את העיר. גם אלי באו ידידי בהצעה לעזוב את העיר, אבל מפי נפלטו דברי קוהלת: „אם יעלה חמת המושל עליך, את מקומך אל תנח״, ואת הדברים האלה אמרתי גם לאחרים שהתיעצו אתי בנדון זה.

הרשות התחילה במאסרים על אי־הכנסת סכומי הערכה, ומאות אנשים נאסרו, והצעקה הקיפה את כל העיר. לדאבוננו הרב נודע לנו אח״כ, כי לא רק הנוכל פיקמן גרם לתוצאות מעציבות אלה, אלא כרגיל אצלנו, גם מלשינות מצד אחדים, שלפי דעתם החמירו בדינם; בעיקר היו אלה אנשים שהתעשרו בזמן המלחמה, ושקשה היה להמליץ עליהם, שבידי הועדה היו ידיעות מפורטות על מצבם של אנשים מסוג זה. בכל זאת הביאה עבודתנו בישיבות הראשונות תועלת משהי. הנבונים שביניהם נוכחו, כי במאסרים ובדרכים נלוזות לא יפעלו כלום, ושיש ללכת בדרכי מתינות ובשיקול הדעת ולהתפשר עם ההצעות של חברי הועדה. אבל החיים הכלכליים נהרסו כליל. גם העסקים שהיו בחזקת חוקיים שותקו. יאוש נורא אחז את כל יושבי עירנו. האזור השלישי, שהיה מרכז העסקנים הציבוריים, כמעט שהתרוקן מעסקניו, שעבדו עבודת הקודש בחריצות ובנאמנות. אנשים כמו מקלר, טויבין ועוד יצאו את העיר, והיתר שינו את מקום מגורם משום עינא בישא.

באזור הראשון עלה בידינו, אחרי שנתבטלה הקהלה הרשמית, להתאסף וליסד ארגון בשם „ועד בתי הכנסת״. בועד זה נכנסו ב״כ כל בתי הכנסת שבאזור; הועד לקח אל עצמו את העבודות הסוציאליות והתרבותיות. פתחנו בחצר בית הכנסת בית תמחוי. בתחילת פעולתנו יסדנו את בית התמחוי רק לימי חג הפסח, אבל לרגל המצוקה הגדולה ששררה אז בעיר הרחבנו את פעולותינו גם לאחר החג. נמצאו עסקנים ציבוריים שהצטיינו בעבודה זו למרות המצב הכללי שהחמיר מיום ליום, וקשה היה להשיג את הצרכים החיוניים ביותר, בכ״ז עלה בידינו להעמיד את המוסד הזה למופת, עד כי הממשלה בעצמה הכירה בו, ונתנה לנו זכות להשתמש במצרכים כלכליים לפי מחירי הממשלה הקבועים כלשאר מוסדות הממשלה. את בית התמחוי פתחנו באותו הבית שהיה מקודם התלמוד תורה. שכלול המוסד דרש תיקונים רבים בסידור הבית, ולשם זה היו דרושים חמרים שקשה היה להשיגם בשוק הפרטי. הדבר כבר היה ב־1919, כשהרבה מחברינו נכנסו לעבודה ממשלתית ובהשפעתם הרשו לנו לשכלל את הבנין ולבנות חדר מטבח בשכלולים ממדרגה ראשונה. בכל זה עזרו לנו חברינו הנאמנים צבי מאירוביץ ז״ל וזאב כהנוב, ששימשו משגיחים ומנהלי בנינים ממשלתיים. על ידם ובהשגחתם ניתנו לנו כל החמרים הדרושים ממחסני

הממשלה. רבים לא האמינו כי יעלה בידינו בימים קשים ומרים אלה לקיים מפעל זה. כאלפים איש היו באים יום יום לאכול בבית תמחוי זה ולחלק ממשפחות ידועות היו שולחים את הארוחות הביתה.

גם בעניני תרבות השגנו לא מעט: יסדנו שיעורים לעברית ולתנ״ך בבית הכנת דלובביטש בהדרכתם של המורים החרוצים ביותר במקצועם, ולא הרגשנו שום לחץ בשטח זה. מובן, כי עמודי המפעל הזה היו חברינו הציוניים. מנהל בית התמחוי על מנת שלא לקבל פרס היה חברנו זלמן יעקבסון, שהצטיין במסירות למפעל זה, ועל ידו עזרו גם חברים מאגודת הפועלים. היינו למופת גם ליתר האזורים. גם פועלי ציון יסדו בית תמחוי באזור השני, אבל חוסר עובדים מסורים לעבודת המוסד הכריח אותם לפנות אלינו בבקשה לקבל לידינו את המפעל הזה. באנו אתם במו״מ, ובכל רצוננו להפעיל את המוסד הזה לא עלה בידינו, ובית התמחוי הזה חדל להתקיים. שם בית התמחוי שלנו היה „בית תמחוי כשר״, ובשם זה השתמשנו גם בשעת הצורך לפנות למוסדות הממשלתיים. מעציב הדבר, שבו בזמן שהממשלה לא שמה שום מכשולים בדרכי המוסד, אם כי נשא עליו שם הקשור בדתיות, לא מצאנו בין הצעירים השמאליים שלנו אהדה למפעלנו זה, ובלעג ובמהתלות התלוצצו על ענין הכשרות שבמפעל זה.

פרט הראוי לציון: אחד העסקנים של מפעל זה פגשני ומסר לי סכום כסף, שהיה בידו לטובת המפעל. בשיחתנו התערב צעיר אחד, שעבד עם העסקן הנ״ל בבית מסחר אחד, ובלעג מר אמר: „מה איכפת לי אם יאכלו היהודים שחיטת קרילוב״, (קרילוב היה אז יו״ר הצ׳יקה). לבי כאב על הצעיר הזה, שאביו היה מידידי — איש דתי הגון מחסידי חב״ד, אבל לא שמתי לב לדבריו וקיימתי „אל תען!״.... ונפלא הדבר, שהגורל התנקם בו באותם הדברים שפיו הכשילו. הצעיר הנ״ל היה בונדאי נלהב, מסור למפלגתו, ומטעם מפלגתו הוטל עליו להדביק כרוזים אי־לגליים ברחובות העיר. הוא נתפס בקלקלתו והובא לצ׳יקה, וכעבור שעתים הוציאו עליו פסק דין של מות מבלי חקירה ודרישה, והעונש הוצא לפועל בה בשעה. כשהעבירוהו עם הנאשם השני — שהיה גדול ממנו בשנים — לגיא ההריגה בעמק דוחובסקוי, כשהעמידו אותם במורד ההר בכדי לירות בהם, נמלט חברו בחשכת הלילה, נבהלתי ונזכרתי בדבריו על „שחיטת קרילוב״.

כעבור ימים אחדים פנתה אלי אמו השכולה והגלמודה בדמעות צורבות על לחייה בבקשה כי נשתדל להביא את בנה היחיד לקבר ישראל. מובן, שדברתי על לבה דברי נחומים הבטחתי לה, עד כמה שתהיה באפשרותי, להשתדל בדבר זה. את הבטחתי זו קיימתי ונפגשתי עם איש אחד, שבתו היתה נשואה בנשואין אזרחיים לקרילוב, אם כי האיש היה מתרגש תמיד כשנגעו בפרשה כאובה זו, אבל הרגשתי חובה בנפשי כלפי האם השכולה הזאת כדי להקל במידת מה את יסוריה. בקשתי סליחה ממנו על שאני מרשה לעצמי לגעת בפצע אשר בלבו, וכאיש דתי חשבתי שימצא נוחם, אם יעלה בידו להוציא לפועל את בקשת האם הגלמודה. הוא ענה לי, שהוא מוכן ומזומן למלאות את בקשתי, בתנאי שגם אנכי אשתתף אתו בשיחה עם בתו. עד כמה שלא היה נעים לי, בכ״ז הסכמתי

ונדברנו, כי הוא יקדים לבוא אתה בדברים בבית, ואז נדע איך לכלכל דבר. כעבור יום הודיע לי כי היא הסכימה לקבלנו במשרד שעבדה בו. הלכנו יחד ומצאנו, שהיא עסוקה מאוד; חכינו עד שהסתלקו כל דורשיה, והיא כתבה לנו תיכף ומיד מכתב לקרילוב ומסרה לנו את המכתב חתום. באנו עם המכתב לצ׳יקה, אבל אחרנו את קרילוב ולא מצאנוהו כבר במשרד. זה היה בערב שבת, והחלטנו לדחות את הענין עד אחרי השבת. אבל בינתים נתקבלה הידיעה הטלגרפית ע״ד התנפלות על לנין, ועל החלטת הממשלה להתנקם באופן טירוריסטי. מובן, שהשעה כבר לא היתה כשרה לבוא בדברים עם יו״ר הצ׳יקה ולא טפלנו יותר בענין זה.

החלטת הממשלה המרכזית הוצאה בזעם ובקצף. אז הוצאו להורג במוסקבה ובפטרוגרד למעלה ממאה ושלושים פרופי־סורים ואנשי מדע בעלי מדריגה ראשונה ובתוכם גם המיטרו־פוליט בנימין מפטרוגרד. גם בעירנו הוציאו בלילה אחד שמונה אנשים מהתושבים הנוצרים להורג, ביניהם היה הרופא הצבאי ד״ר גריגורוביץ; אם כי היה אנטישמי, אבל כרופא היה לו זכויות רבות; הוא היה יליד עירנו ממשפחת פועלים, אביו היה נגר, ובידו עלה להשתלם ולהגיע לדרגה זו. ואם כי היתה לו משרה גבוהה כרופא צבאי בדרגת גנרל, התעסק גם במקצועו באופן פרטי והצטיין גם בעבודתו המקצו־עית וגם ביחסו אל החולים ללא הפליה גזעית ודתית. הרבה חולים מבני דלת העם וגם יהודים היו פונים אליו לעזרה, ולסמטאות האפלות הנדחות, משכן דלת העם, היה חש לעזרה ולא שם לב לשכר, והיה מקבל בסבר פנים יפות גם את הפרוטות המועטות שנתנו לו חלף עבודתו.

כשהובילוהו להורג, פנה לחיילים ואמר להם: „האינכם זוכרים מה שעשיתי ופעלתי לשם הצלת בני משפחותיכם כמעט בלי שכר, ואני בעצמי הנני בן למשפחה פרוליטרית, ובמה חטאתי נגדכם?" אבל בחברתו היה השופט בירולי, איש בעל עצבים חזקים ואמר לו: „לשוא הנך מתמרמר וצועק, האינך יודע עם מי יש לך עסק?" דברים אלה נודעו ע״י אחד שהצליח להימלט משדה הקטל באישון לילה.

ע״י מפעל בית התמחוי אופשר לנו לבוא בדברים עם הממשלה המקומית על מצע ציבורי. הם הביטו על זה בעין יפה. הקומיסריון היהודי עוד לא התבצר ולא מצא לו את האנשים המוכשרים לעבודה הענקית שלקחו על עצמם, והעבודה טרם סודרה באופן מאורגן, בגלל זה היתה השפעתם רפה בעיני הממשלה. ודוקא בעבודות ממשלתיות כלליות, שהממשלה אירגנה, נכנסו אנשים בעלי ידיעות עיוניות ומעשיות, הידועים בפעולותיהם הציבוריות, ביניהם היה חלק חשוב שהשתייכו לציונים. גם הרבה מהקומוניסטים הביטו על הקומיסריון היהודי בעין צרה ולא רצו להכיר בו מטעמים תכסיסיים מפלגתיים, ובכל הזדמנות השתמשו להקטין את ערכו ופעולתו. הם נתנו יתרון לאנשים מעשיים, שהתמסרו לעבודה בלי כוונות זרות, ועל ידם עלה הארגון של העבודה בתעשיה באופן יפה. במצב כזה עמדנו, כמעט במצב אבטונומי, בכל הפעולות הציבוריות ובלי הפרעות במידה ידועה גם בפעולות ציוניות.

בראשית 1919 באחת השבתות סר לביתי פעם הרב מלמד

וסיפר לי, כי בעתון הרשמי המקומי ישנה הזמנה לב״כ הדתות לישיבה שתהיה בערב. התיעצנו שלשתנו (צרפנו גם את מר גליורקין להתיעצות זו) והחלטנו להשתתף בישיבה זו. באנו לישיבה ומצאנו את כל נציגי הדתות (הפרבוסלבים, הקתולים והפרוטסטנטים) מוסבים מסביב לשולחן בנשיאותו של נשיא האיספולקום סרגייבסקי ובנוכחות מנהל המחלקה התרבותית טיומקין. מחוסר מקום סביב השולחן ישבנו מהצד. היו״ר פתח את הישיבה וקרא חוזר שנתקבל מאת הממשלה המרכזית ע״ד מצבם הרע של בתי הספר הנמצאים בשפל המצב מחוסר דירות. החוזר פונה אל הממשלות המקומיות בבקשה להסביר לפני ב״כ העדות את המצב ומבלי לפגוע ברגשות הדתיים להציע לפניהם למסור לרשות בתי הספר אחוז ידוע מבתי הכנסת. היו״ר השתדל לנאום באופן לויאלי, וברוח סבלנות דתית באר לפני המשתתפים את מצב בית הספר המקומי, ושמהכרח הוא כי הציבור יתן את לבו לתיקון המצב ע״י הצעת הממשלה. כשגמר את דבריו, מלא אחריו מנהל התרבות טיומקין ומסר, שמסיבת חוסר מקום נשאר אחוז גדול של הילדים חוץ מכתלי ביה״ס. מבין היושבים סביב השולחן לא נמצא איש שיחוה את דעתו בנדון זה. התיעצתי עם חברי וביקשתי רשות הדיבור שניתנה לי. פתחתי את דברי בזה, שחושבני כי כל המשתתפים בישיבה זו דנים בשאלה ברצינות ובכובד ראש, כולם יודעים ומרגישים את קושי המצב, ובחפץ לב נשתתף בפעולות להקלת המצב, אבל כמדומני, שהצעת הממשלה המרכזית אינה קולעת למטרה, בניני בתי הכנסת של הדתות אינם מתאימים לגמרי לשם סידור בתי־ספר. את הבנינים, ביחוד של הנוצרים, אי אפשר מצד הארדיכלי והטכני להכשיר לבתי הספר, התיקונים יעלו בהוצאות מרובות, וכל זה יעלה בתוהו מבלי שנגיע אל המטרה; ובנוגע לבתי הכנסת של היהודים: שני בתי הכנסת הגדולים אינם מתאימים בהחלט מסיבות הנ״ל, ושאר בתי־הכנסת המה קטנים ברובם, ויעלה בקושי לסדר כיתה אחת של ביה״ס, והם נמצאים ברחוק מקום אחד מהשני מבלי אפשרות לרכז את הפיקוח עליהם כדבעי, ומלבד זאת חושב אנכי, שלמשתתפים בפגישה זו אין יפוי־כוח מהציבור לקבל החלטה איזו שהיא, ביחוד בנוגע לבתי הכנסת של היהודים שנבנו בכספי הקהל מבלי תמיכה מצד הממשלה, ועל הממשלה להכיר בבעלותם של המתפללים. מצדי אני הייתי מציע למנות ועדה משותפת לשם פתרון שאלה זו; עד כמה שידוע לי, ישנם הרבה בתים עזובים מבעליהם, שאפשר להכשירם בתיקונים לא מרובים למטרה זו, ההוצאות לא תעלינה בהרבה, והבנינים יתאימו יותר לתפקידם. ואחרי כל אלה הייתי מציע להזמין אספות של מתפללי בתי הכנסת, והממשלה תסביר לפניהם את מצב הענינים ותשמע את חוות דעתם. דברי הפיחו רוח בפי המשתתפים, וגם בני יתר הדתות נאמו ברוח דברי אלה. היו״ר התיחס לדברינו במתינות, הוא פנה אלי ואמר: „אמנם, דבריך ברובם נכונים, אבל הארכת יותר מדי ב„אבל". רוצה אני לדעת את חות דעתך הפרטית בשאלה זו, טרם שנזמין אספות המתפללים". הוא חשב ללחוץ אותי ע״י זה אל הקיר, אבל העזתי לענות לו, אם כי כיהודי דתי אינני רגיל להתוודות לפני מי שהוא בחביוני מצפוני הטמון בלבי, בכ״ז הנני מרשה

לעצמי לגלות את דעתי הפרטית, שהיא שלילית בהחלט; ובכל זאת הנני חוזר על דברי, שכולנו נקבל חוות דעתם של ההמונים. בסוף נתקבלה החלטה ברוח הצעותי לקרוא לאספות של המתפללים.

כעבור שבועיים סודרה מטעם הממשלה אספה גדולה בבית הכנסת הגדול דזאריצייי באיזור השני. הבית התמלא אנשים שבאו לאספה. מצד הממשלה באו מר טיומקין, שנאם לפני הקהל באידיש, והוא ג״כ היה זהיר ומתון בדבריו, שלא לפגוע ברגש הדתי. הוא הסביר, כי המצב מכריח את הממשלה לפנות בהצעות אלה. אנחנו, עסקני הציבור, החלטנו לעמוד מן הצד ולא להתערב בויכוחים, עד שנתברר דעת הקהל. אם כי היינו בטוחים, כי רוב הקהל יסכים להשקפתנו, לא חיכינו להפתעה כזו, שדוקא מתוך הפועלים יופיעו מתנגדים קנאים בהתלהבות דתית נגד הצעת הממשלה. ביחוד הצטיין הבנאי מוסקין, איש ששב זה לא מכבר מחזית המלחמה; הוא נפגע קשה בקרבות, והיה חולה נופל. את האיש הזה כמעט שלא ידענו, אבל כשמסרו לנו ע״ד מצב בריאותו, חששנו שלא יאונה לו מקרה התקפה. אבל הפעם, אם כי דיבר בהתרגשות יתירה ובהתלהבות עצומה, לא אונה לו כל רע. בדבריו אמר, כי הוא כאיש חייל, שלחם בעד המולדת במסירות, יש לו הזכות לתבוע מאת הממשלה המועצתית תשומת לב מיוחדת לעניני היהודים, שלא יפגעו ברגשותיהם הדתיים; הוא בעצמו הרגיש בנפשו בשעות קשות בחזית מה חשוב לאדם לשפוך את שיחו לפני ה׳. בגמרו את דבריו, מחא לו כל הקהל כף. אחריו עלו עוד פועלים על הבימה ודיברו ג״כ ברוח זו. בסיימם את דבריהם, עליתי גם אני על הבימה והתחלתי את דברי בזה, שלחלק מדברי הנואם הראשון אינני מסכים, אני חייב להרצות לפני הקהל את השתלשלות הענין, שהביא לידי סידור האספה הנוכחית. סיפרתי לפניהם בפרטיות בדבר הישיבה, שנתקיימה באיספולקום בראשותו של היו״ר סרגיבסקי ובהשתתפותו של הח׳ טיומקין, ומוצא אני חובה לנפשי להעיד, כי לא הרגשתי שום הפליה דתית בנדון זה, והקו הכללי של הממשלה המרכזית והמקומית הוא לא לפגוע ברגשות הדתיים, אלא קושי המצב של בתי הספר הביא לידי כך, שהממשלה חושבת, כי ע״י זה יוטב המצב. מסרתי ג״כ את כל דברי בישיבה ההיא. הצעתי, שתוקם ועדה משותפת מעסקני הציבור ומב״כ הממשלה לשם פתרון שאלה זו. יו״ר האספה, טיומקין, התחיל להצדיק את צעדי הממשלה. דרך אגב נכשל קצת בביטוי קשה נגד השפה העברית. בגמרו את דבריו עניתי לו, כי צר לי מאוד לגלות לפני הקהל הרב את השקפתי, כי ירא אנכי מאוד מהאנטישמיות השמית יותר מהאנטישמיות של גויים, והצעתי לפני הקהל לקבל החלטה ברוח ההצעות שהצעתי בישיבה באיספולקום, כי מכירים אנחנו בחומר השאלה של בתי־הספר ורוצים בכל לב לעזור לפתרונה, אך מבלי לנגוע במקומות הקדושים. ביקשתי להעמיד להצבעה את ההצעה הזאת ולבחור בועדה לניסוח ההחלטה. הצעות אחרות לא הוצעו, והיו״ר היה מוכרח להציע את הצעתי. כל הידים הורמו לטובת ההצעה; ואנכי מצדי פניתי ושאלתי, מי נגד, והיחדי שהתנגד היה טיומקין.

למחרתו ניסחנו את ההחלטות ומסרנו להדפיסן ברשיון

הצנזור הצבאי. כאן עלי להזכיר לשבח את אחד מפליטי שבלי, המורה פיטשקי, שעבד בצנזורה ושירת לנו בעזרתו הנאמנה. את ההחלטה הדפסנו בכמות מרובה ופרסמנוה בתוך הקהל בעיר וגם מחוצה לה. כי הענין היה לא רק מקומי, ורצינו שידעו גם בשאר המקומות איך להתנהג בנדון זה.

הקומיסריון היהודי האשים אח״כ את טיומקין, שכאילו הוא הגורם שנכשלה הצעת הממשלה, וע״י זה נצחו אויבי המהפכה ובפרט המפלגה השנואה — הציונית; אבל השאלה הוסרה לגמרי מעל הפרק ע״י הממשלה.

כעבור זמן מה יצאה פקודה מאת הממשלה להחרים את כל כלי הכסף והזהב, הנמצאים בבתי התפילה. הממונה על החרמה זו בעירנו היה לדאבון לבנו צעיר מבני עמנו. בעיקרה נגעה הגזירה הזאת רק לבתי התפילה של הנוצרים, שהרי בבתי הכנסת אין תכשיטים מסוג זה. הממונה על ההחרמה הזמין בכ״ז את גבאי בתי הכנסת ובראשם את הרב מדליה ואיים עליהם שימלאו את הפקודה במלואה. הרב מדליה ענה לו: „הלא זה לא מזמן היית בין מבקרי ביהכ״נ וידוע לך, מהו הכסף והזהב הנמצאים בבתי הכנסת שלנו, כמו הידות, ובמקרים לא שכיחים, גם עטרות לספרי תורה; מובטחני, שגם בלי איום יביאו הגבאים את הרכוש הזה״.

ביום אחד הקיפו חיילים את בית התפילה הקתדרלי בטבור העיר כדי להוציא לפועל את פקודת ההחרמה. בין הנוצרים התפשטה שמועה, כי היהודים מתנפלים על מקום קדשם, והמון רב של מתפללים, ובעקר נשים, נאסף והתפרץ לתוך שורת החיילים, הקיף את בית התפילה והתישב על רצפת הרחבה. לעזרת ההמונים בא גם חלק של גדוד צ׳כי, חמוש בנשק, וביחד עם המתפללים לא נתנו לחיילים להיכנס פנימה. ההתאבקות הזאת ארכה כל היום, והטילה סער בכל העיר. בבית המשפט המחוזי, שהיה ממול בית התפילה, ונהפך לארמון העבודה, התאספו כל גדולי המפלגה הבולשביסטית להתיעצות בדבר המצב שנוצר, ובמשך היום התנהלו ויכוחים נלהבים. לעת ערב נסעתי במקרה בקרון הטראם דרך הככר והייתי עד ראיה, כי המנצח על ההחרמה רכב על סוס סביב בית התפילה. פתאום נשמע קול יריה באויר; כל הנוסעים נבהלו, והמנצח כמעט שצנח מעל סוסו לעינינו.

הממשלה לא רצתה הפעם לעורר את חמת העם ולהביא לידי שפיכות דמים, ובפרט בזמן שחלק מהגדוד הצ׳כי עמד הכן במלוא תחמשתו להילחם מלחמת מצוה, והחליטה לדחות את ביצוע ההחרמה לזמן מתאים יותר. העיר היתה כמרקחה, וזעם ההמונים היה גדול, ובאיבה גלויה דיברו על „החוצפה״ היהודית, שלקחו עבודה מכוערת זאת על עצמם. כעבור ימים אחדים נפגשתי עם מנהל העבודה ברכבת ויטבסק—סמולנסק, המהנדס צשניקוב, איש אינטליגנטי וישר, שקשרי ידידות שררו בינינו. הוא פנה אלי ואמר: „מתפלא אנכי עליכם, היהודים, עד כמה אתם מוכים בעוורון מבלי לראות את התבערה, אשר צעירי עמכם הבעירו בלבות הרוסים בהתנהגותם בענין ההחרמה. לרגל עבודתי הייתי בימים אלה ברוסלבל (שם היו בתי מלאכה גדולים, שאלפי פועלים עבדו בהם); כשנודע דבר ההתנפלות על בית התפילה הקתדרלי, הוסיפו נופך בצורה מזויפת ובדויה, כאילו זוהי התנפלות של

היהודים על המקומות הקדושים לנוצרים, ונשבעו לקחת נקם מאת היהודים.

אחרי כן נזדמן לי להיפגש עם אחד מגדולי הכוהנים הנוצרים, יד ימינו של הארחיאריי — דונוב, שהיה גם בא־כוחו בעיריה הקודמת ואתי היה ביחסים טובים בענינים מעשיים, כי אדמת בית החרושת שלי היתה על אדמת הכוהנים, והוא היה הכוהן של בית התפילה, שאדמה זו נפלה בחלקם. יחסו ליהודים היה מתון. הוא פנה אלי ואמר: „יודעים אנחנו, כי אתם אינכם האשמים בהתעללות בדתנו, ורק יחידים בלתי אחראים, הפורצים את חוקי הנימוסים לקחו חלק בכל אלה, אבל קשה מאוד לשכך את חמת ההמונים ולהסביר להם, כי לא כל היהודים ערבים למעשה זדון זה, אני ירא מאוד מהתוצאות!"

החלטתי להזמין לאותו הערב ישיבה של ועד בתי הכנסת בצרוף השרידים של טובי העסקנים הותיקים בעיר. הישיבה היתה בבית הכנסת הלובביצאי. כל המוזמנים הופיעו ובראשם הד"ר איסרזון. מסרתי את תוכן השיחות שהיו לי עם הנ"ל, וגם את הרושם שעשה עלי הצעיר מימון, שבעיני ראיתיו רוכב על סוסו שכור מ„הנצחון" הנועז הזה. צעיר זה, שזה לא כבר ראינוהו מתנהג בשגעון דתי, בלכתו ברחובות העיר „בימי המצרים" היה אוטם אזניו שלא ישמע קול שירה מהפורטים על הפסנתר, עכשיו אטם אזניו לקול שועת בת עמו. הצעתי לקבל החלטת מחאה נגד מעשים, הגורמים להפחת איבה ומשטימה בין העמים, נתקבלה פה אחד בלי ויכוחים, וניסוח המחאה נמסר לעוזר הרב הרשמי, פרלשטין, ולי. מיד נכנסנו לבנק הקואופרטיבי, ניסחנו שם את המחאה, שתוכנה היה בערך כזה: „אנחנו היהודים, שתמיד סבלנו מרדיפות דתיות, חושבים לנו לחובה למחות נגד הופעות כאלה, המכריחות את ההמונים לקבל בדרכי כפיה השקפות — ולו הטובות ביותר; ובסיום דברי הנביא „לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי אמר ה'"."

למחרת בבוקר הספקתי לקבל רשיון מאת הצנזורה הצבאית, שוב ע"י ידידי פיטשקי, ולהדפיס את הכרוז הזה באלפי טפסים. במשך היום סובבו זוגות ילדים בכל חלקי העיר וחילקו בין המוני העם הרוסי את הכרוז; כן דאגנו להפיצו בין עובדי הרכבת, בבתי המלאכה ובקרנות. בלכתי ברחוב ראיתי, שנער ממפיצי הכרוזים נגש אל כהן רוסי ומסר לו כרוז, הכהן דחה אותו בשתי ידיו ולא רצה לקבלהו. נגשתי לכהן ואמרתי לו, כי יש אי־הבנה מצדו, ושכדאי וכדאי שיעבור על כרוז זה. הוא שמע לדברי, עבר על הכרוז והשתאה לתכנו. טפסים אחדים מסרתי לכהן דונוב, אחרי שעבר עליו אמר: „הצלחתם בצעדכם זה". כעבור זמן מה התראיתי עם המהנדס צשניקוב, והוא אמר לי: „לא תוכלו לשער לכם את השרות הרב, שעשיתם לעמכם בכרוז זה, רוח ההמון השתנה לגמרי הודות לזה".

בשנה זו יסדנו צרכניה בשם „אחיעזר" באיזור א' וגם באיזור ג', שבשעתה הביאה תועלת מרובה לרגלי המצב הכלכלי הירוד, והקשיים הגדולים להשגת המצרכים החיוניים. לצרכניות היו זכויות מיוחדות, שהקלו בהרבה מילוי צרכי הלקוחות שלהן.

גם הבנק הקואופרטיבי התחיל בפעולותיו במרץ מחודש. בחודש יאנואר כבר ניגשנו להכנות בדבר „קמחא דפיסחא" לחג הפסח הקרוב. קיבלנו רשיון, אחרי השתדלויות מרובות לקנות על חשבוננו קמח לחג הפסח מכל מקום במדינה, שיעלה בידינו להשיג. שלחנו שלושה צירים מיוחדים, שתפקידם היה לא רק לקנות את הקמח, אלא גם לדאוג, שהקמח יגיע לעירנו עוד לפני חג הפסח בקרונות לתחנת ויטבסק.

תפקיד זה היה קשה, כי תנאי התחבורה בימים אלה היו פרועים, בכל תחנה ותחנה היו תסבכות אנרכיות, עד שהקרונות שהיו צריכים להגיע למקומות המיועדים להם היו מגיעים אחרי עבור חדשים רבים, ועובדי הרכבת בעצמם בשרירות לבם היו מגדילים את הערבוביה והתוהו ובהו.

צירינו מילאו את תפקידם באופן נעלה. לא בלבד שהקניה היתה במחירים זולים, אלא שלוו את הקרונות בעצמם, ובכל מקום שנוצרה איזו תסבוכת, השתדלו להסיר את העיכובים, וארבעה קרונות הקמח הגיעו אלינו בזמן. בחודש מרץ החילונו לסדר את המכירה, מובן, בלי שום העדפה על המחירים. אבל אז בא עיכוב בסידור המכירה מצדם של המפלגות המיוחסות, ז"א הפועלים, שלעזרתם הופיע ה„בונד", הנחשב לאפיטרופס. הם טענו, שלא יתנו בשום אופן לארגון דתי לעמוד בראש המפעל הזה, ושלא יסכימו להרכין ראשם לפני ועד בתי־הכנסת, אם כי היוזמים והאחראים למפעל ההון שהושקע היה של ועד בתי־הכנסת. כשנודע הדבר בין ההמונים, גדלה ההתמרמרות ביניהם לחוצפת מנהיגי הפרולטריון, על אשר מרשים לעצמם לקחת בידם מפעל דתי, שלא נקפו אצבע באצבע לטובתו, להפלות בין הנצרכים ולחלקם לסוגים: פועלים וסתם נצרכים. לבסוף נמסר הדבר לברור לידי חבר ס. ר. א. הורביץ ולידי ה' וולפסון. הורביץ היה איש ישר מאוד, אבל בעל דין קשה. אחרי ישיבות אחדות וויכוחים נלהבים הגענו לידי פשרה „חצי, חצי", והסכסוך חוסל בשלום. החלטה זו נתקבלה אצלנו בליל יום הששי, עד שלא הספקנו להודיע ברבים, כי הדבר נגמר בשלום, רק הודענו באמצעות הגבאים של בתי הכנסת, שיכריזו בכל בתי הכנסת בשבת, כי כל אלה הזקוקים לקד"פ, יבואו במוש"ק לבנק הקואופרטיבי עם כספם, ויוכלו לקבלו לפי המחיר שנקבע.

באנו לזמן המיועד לבנק הקואופרטיבי ומצאנו שם כבר קהל גדול מחכה לקמח. אנו חברי הועד, מר גליורקין ואני ועוד אחדים, התחלנו לסדר את חלוקת הקמח. קבלנו מאת הקהל את הכסף וסידרנו את הרשימות על יד השולחנות. בינתים התמלא האולם אנשים.

לפתע התפרצו לתוך האולם חיילים מהצבא האדום, ובצעקות ובאיומים התנפלו על הקהל: „אנו נוכיח לכם מה זה מרד! הרימותי עיני, והנה חייל אוחז אקדוח סמוך למצחו של אחד הנאספים. הזדעזעתי ולא ידעתי פשר הדבר. אבל העמדתי פנים, כאילו כל המתרחש אינו נוגע לנו, והמשכנו את עבודתנו. לשולחן ניגש ראש הפלוגה הצבאית ופנה אלי בשאלה במה אנו עסוקים. עיניו להטו למראה צרורות הכסף בסכומים הגונים, המונחים על ידי. אני עניתי לו במתינות, שכל מה שאנו עושים הוא בהיתר ובהסכמת השלטונות, והראיתי לו את הרשיונות. אז דרש מאתנו תעודות זהות. לרבים

מן הנוכחים לא היו תעודות בידיהם. שהרי יצאו מבתיהם רק לשעות אחדות, ולא עלה על דעתם שיתרחש מקרה מוזר כזה. הוא הכריז, כי אלה שיש להם תעודות יוכלו ללכת הביתה ויפנו את האולם, ואלה שאין בידם תעודות עצורים. גם בידי לא היתה תעודה ובקשתי שירשה לי לטלפן הביתה, ויביאו לי את התעודה הנדרשת. אבל הוא ענה בקול מצוה ומפקד: „אין לך רשות לזוז ממקומך, הנך אסור". סידרתי במתינות את הכספים והרשימות ומסרתים לידי חברי גליורקין, שבמקרה היתה בידו תעודת זהות. אחדים מהחיילים ניגשו אלי, ואחד מהם הושיט לי שטר בן חמשה רובל קרוע לגזרים, שלפי החוק היה פסול, וביקש להחליפהו. לא סירבתי והחלפתי לו; אחריו ניגש עוד אחד מהחיילים, ובידו שטר בן 250 רובל, ג"כ קרוע לגזרים; סירבתי להחליף לו ואמרתי לו: „לחברך החלפתי את השטר, אם כי מסופקני, אם יעלה בידי לקבל את התמורה מהממשלה, כי זהו סכום קטן ולקחתיו על אחריותי, אבל השטר שלך עולה לסכום גדול, ואין לי סמכות לקחת מכספים שאינם שייכים לי סכום גדול כזה. בידי החייל היה רובה ואמר לי בקרירות: „ברובה הזה הרגתי לא אחד מהיהודים הזדים". דברים אלה הוכיחו לי על מצבנו בו אנו נתונים, וכל המקרה בכללו היה כחידה בעינינו, רק אחרי כן נודע לנו פשר הדבר: הרבה מהגבאים לא הודיעו לקהל הרחב על ההסכם שנעשה בינינו ובין ה„בונד", ובין הקהל הסוער נמצאו סכסכנים, שאמרו ללכת למחסנים, לשבור את הדלתות ולהוציא את הקמח בחזקה. ובאמת התאסף קהל גדול סביב המחסן ורצו לגשת ולפרוץ אל המחסן. אחד ממתפללי ביהכ"נ שראה את המחזה הזה נבהל ורץ אל הטלפון והודיע לאיספולקום, כי שודדים מתנפלים על מחסני הקואופרטיב. האיספולקום היה עסוק בישיבה, ובדרכו, מבלי שום חקירה ודרישה, נתן פקודה טלפונית לפלוגה צבאית אנרכיסטית, שחנתה באופן זמני בעירנו, להשיב את הסדר. מפקד הפלוגה היה אנרכיסט מפורסם בשם איבנוב. איבנוב מלא את פקודת האיספולקום, והוא שבא עם פלוגתו להשליט סדר. כשמסרתי את הכסף לגליורקין, קמתי, וכערך ארבעים איש שלא היו בידיהם תעודות זהות, יצאו החוצה בלוית החיילים. השעה היתה כבר מאוחרת. ובינתים באה בתי צלה, שנודע לה בדבר המאסר, והביאה לי תעודה, אבל לא נתנו לה לגשת. כשיצאנו מהבנק, ניתנה פקודה לירות באויר לשם פיזור הקהל שנתאסף בחוץ. היריה עשתה את פעולתה, וההמון הרב התפזר חיש מהר. כל שטח הרחוב היה מוקף חיילים רגלים ופלוגה שלמה של פרשים. הובלנו בלוית משמר חזק מבלי לדעת לאן. הרחובות היו משובשים מחמת הפשרת השלג, שעוד לא הספיקו לנקותם, ובתוך בורות ושלוליות הוכרחנו ללכת לפי צעדי החיילים. הזקנים שבנו, שפגרו מעט, קיבלו את שכרם במכות בקתות הרובים ובחירופים ובגידופים. כוון הדרך היה לבית־האסורים, אבל גם לדרך המוליכה לשדה הקטל. לבסוף הובלנו לחצר החיצונה של בית הסוהר המקומי. בית הסוהר היה כבר נעול וסגור, והמנהל שכב באותו זמן לישון בביתו. כמובן, שהבהי־לוהו משנתו, והוא בא. הוא פנה למפקד הפלוגה וביקש ממנו את פקודת המאסר שבידו. הוא ענה לו, כי אין בידו פקודה כזו. ע"ז השיב לו נמרצות כי עפ"י החוק אין לו הרשות

לקבל אותנו לבית הסוהר בלי פקודה כזאת. אנכי שעמדתי על ידו ושמעתי את כל המו"מ נבהלתי ואמרתי למנהל בית הסוהר בלחישה: „אתה מוכרח להציל אותנו מידיהם, כי נמצאים אנו ברשותם של מלאכי המות". הוא ענה לי: „עם כל השתתפותי במצבכם לא אוכל לעשות זאת, בגלל זה ימסרו אותי למשפט פלילי". אבל הוא פנה למפקד ואמר: „חושבני שישנה כאן אי־הבנה. רואה אני את פני האנשים ומכיר בהם, כי אינם טיפוסים פליליים. הצעתי היא, כי תוליכו אותם לתחנת המשטרה הקרובה מכאן, ילונו שם, ובבוקר תפתר השאלה. פניתי אליו ובקשתיו, שילוה אותנו לדרכנו אל תחנת המשטרה. לחשתי לאזניו, שאינני מאמין שאנשים אלה ימלאו את הצעתו, ומי יודע לאן יוליכו אותנו? הוא מילא את בקשתי וליוה אותנו לתחנת המשטרה. שם ידעו והכירו רבים מאתנו, והתחילו לרשום את שמותינו. בינתים שלח המפקד, כפי הנראה, רץ מיוחד לאיספולקום לשם קבלת פקודת מאסר, והביא אותה לתחנת המשטרה בזמן נוכחותו של מנהל בית הסוהר. המפקד מסר את הפקודה לידי מנהל בית הסוהר. „עכשיו" אמר המנהל, „הם כבר ברשותי, ואני אקבל אותם". הוחזרנו שוב לבית הסוהר, השערים נפתחו לפנינו, ואנחנו נכנסנו ללשכת בית הסוהר. תיכף סודרו כל הרשימות, והמנהל חתם, כי קיבל אותנו לרשותו. המפקד עם פלוגתו נסתלקו. פניתי למנהל ואמרתי לו: „מעולם לא פללתי, כי בן אדם יחשב את בית הסוהר למקום הצלה". לפי פקודת המנהל הוכנסנו לתוך אולם גדול בחצר הפנימית, ולמרות שלא היו בו מטות רפודות, הרגשנו הרווחה ועלינו לישון על המצעים. השעה היתה כבר אחרי שלוש. הזקנים שבינינו היו עיפים ויגעים, נפחדים ונרעשים מהמקרה המוזר הזה, שטרם ידענו את פתרונו. בשבילי ברור היה שישנה כאן שגיאה פטלית, ושלאור היום תבורר. עודדתי את רוח האנשים והסברתי להם, כי אין שום חשש למאסר ממושך, ושלמחרת היום ישחררו אותנו. בבוקר כבר הספיקו אנשי ביתנו להביא לנו צידה ובעיקר מאכלים חמים, שהחיו את רוח הנדכאים.

בשעה עשר הזמינו אותנו ללשכת בית הסוהר. שם מצאנו הרבה חברים ברשותו של מישה צייטלין (כחבר ס. ר. שמאלי היה עוד בקשרים עם הממשלה). צייטלין פנה אלי ושאלני לסיבת המאסר. ספרתי לו בפרטיות על כל המאורע, וגם את דברי החייל הנאמן למהפכה ולחם את מלחמתה בהריגת יהודים, על היחס של המפקד, שהרשה לעצמו להכות בקת הרובה את הזקנים שפיגרו ללכת. כשסיימתי את דברי, הוציא צייטלין את הפקודה, שניתנה מאת האיספולקום על שמו, כי ברשותו לחקור את הענין על בוריו ולשחרר את הנאסרים, ואמר לי: „תוכל תיכף ללכת הביתה". מובן, שתשובתי היתה, שכל זמן שלא אדע את גורל שאר הנאסרים, לא אזוז מהמקום. הוא ענה לי, כי כעבור שעה אחת אחרי סידור הצד הפורמלי ישוחררו גם השאר. נפרדתי מהם ורצתי לאולם הלינה ומסרתי לנאסרים את הבשורה, כי כולנו משוחררים וסיפרתי להם את הדבר כמו שהוא. הם עמדו בתוקף על זה שאלך הביתה ושלא לחכות להם.

כעבור שעה ביקרו אותי בביתי חברי ועדת השחרור עם צייטלין בראש. ישבנו ושוחחנו על המצב הפרוע המביא לידי

מאורעות חמורים גם בשגגה וגם בזדון. נפרדו ממני בברכת שלום והבטיחו, כי ימסרו לשלטונות על יחס הפלוגה לנאסרים. כעבור ימים אחדים נכנס אלי מנהל בית הסוהר וסיפר לי ממקרה חייו; כי הוא היה שר המחוז בלוצין. אחרי המהפכה סבל הרבה, אבל השלטונות הכירו בו את ישרותו, ומנוהו לשר בית הסוהר, וזה כשנה שהוא עומד על משמרתו. אבל עכשיו החליטו להעביר אותו למקום אחר, וזה יהרוס אותו ואת כל משפחתו: בניו סודרו כאן בבתי הספר, והוא ג"כ התרגל למקום, ולפי שראה את יחס ראשי התנועה אלי, הוא רוצה לבקשני, שאשתדל למענו שישאר על מקומו. בינתים גילה לי את הדבר הזה: „לא לחינם בקשת אותי, שאקבל אתכם לבית הסוהר בלי פקודה מתוך דאגה לחייכם; לחששכם היה יסוד. בבוקר השכם אחרי המאסר, באה פלוגת חיילים ובידם פקודה מאת מפקדם איבנוב למסור את הנאסרים לידו ולרשותו. מובן, שאנכי סירבתי לעשות זאת ואמרתי, כי כשם שלא רציתי אתמול לקבלם בלי פקודה מאת הממשלה, כן לא אוציא אותם מרשותי בלי פקודת הממשלה. הם העיזו לענות, כי בחזקת יד יקחו את האנשים האלה. תשובתי היתה, כי גם ברשותי ישנם חיילים, השומרים על סדרי בית הסוהר, ואם תפרוץ מלחמה ביניהם, לא בי תהיה האשמה".

הבטחתי לו, שאשתדל למענו עד כמה שאפשר, וכך היה. פניתי לצייטלין, סיפרתי לו את כל הדברים והוספתי, שלפי דעתי כדאי והגון האיש הזה, כי ימלאו את בקשתו, למען לא נחשב בעיניו ככפויי טובה אחרי שהציל את חיינו. הוא הבטיח לי שישתדל לסדר את הדבר הזה. ואמנם, קיים את הבטחתו, והמנהל נשאר על משמרתו.

הלילה הזה נרשם בקורות ימי חיי כליל זועות. נודע לי אח"כ, כי המפקד איבנוב התחרט על שגיאתו, שהוזמן לידו ציד כזה — עסקנים בעלי צורה מהעדה היהודית, והיתה היכולת בידו לקבל כופר נפשות בסכומים גדולים, וכל זה הושמט מידו...

אחרי שנחתי קצת מטרדות בית הסוהר, המשכתי שוב בסידור מכירת הקמח. סידרנו למסור את כל הקמח למאפיות, ושהקונים יקבלו מצה אפויה. מובן, שהכמות שקיבלנו מהקניה לא הספיקה למלאות את רצון כל אלה, שפנו אלינו, ובפרט שהיינו מוכרחים להקצות חלק מהקמח בשביל הנתמכים ע"י „מעות חטים". כשבועיים לפני הפסח בא אלי האופה והודיע לי, כי הקמח שנמסר לו כמעט כבר חולק לקונים ולנתמכים, וישנה דרישה מרובה מהרבה אנשים שלא הספיקו להירשם, וגם עסקני מעות־חטים, שגם אני נמניתי עליהם, ג"כ אינם ברשימה. במצב זה ישנו חשש, שחלק גדול ישאר בלי מצות, אם לא נדאג לתוספת קמח. קמתי בבוקר השכם והלכתי לביתו של מנהל ועד המזון העירוני ולדיצקין, הוא התגורר בבית הנגר בסמטא נדחת. מצאתיו ישן בחדר בלי רצפה על דפנים. כשראה אותי, התפלא מאוד על ביקורי בשעה מוקדמת כזאת. סיפרתי לו את כל הענין. הוא ענה לי: „מה אוכל לעשות? אין לנו שום רזרבות, ואין לי שום תקוה, שנקבל בימים אלה קמח". תשובתו הדהימה אותי, לא ראיתי דרך לצאת מהמצב, האומנם ישארו יהודים בלי מצה לפסח? בעבור רגעים אחדים אמר לי: „נסע לתחנת הרכבת, אולי נמצא כמות

קמח, שאוכל למסור לרשותכם". נסענו יחד ונכנסנו למחסנים הארוכים, שהיו מלאים בר מזן אל זן, ונשתוממתי לקפאון השורר שם, שנהפכו למעון תנים. הוא עבר על כל המחסנים ובעליצות נפש מסר לי, שמצא בפינה אחת מאה שקים קמח: „אם כי הקמח הזה מיועד בשביל פועלי ביהח"ר לאריג הנוצרים לצרכי חג הפסחא, אבל חושבני שחג הפסחא הנוצרי חל בשבועיים אחרי חג הפסח, ובמשך זמן זה בודאי יגיע לידינו קמח אחר, אבל עליך למהר להוציא את הקמח מן המחסן, לבל תשלוט בו „עין רעה". נתמלאתי רגשות קודש מיחס „הריקנין" שבנו, חבקתיו ונשקתיו. מובן, שסדרתי שיוציאו את הקמח בו ביום, והעבירוהו למאפיה לצרכי המשפחות הזקוקות. בהפרדי ממנו אמר לי: „יש לי בקשה אליך: אחותי היא עניה ודלה, ואין לה ולילדיה מצות לצרכי החג". מובן, שהבטחתי לו, שבעין יפה נמלא את חובתנו.

רבים מחברינו הציונים בעירנו נתקבלו למשרדי הממשלה ונמסרו להם תפקידים אחראיים, אם כי בחייהם היתה להם הציונות לקו ולמשקולת. תודות לסיועם של חברים אלה ניתנה במקרים רבים האפשרות להמשכת העבודה הציונית בענף התרבותי ובמידה ידועה גם בענף הכלכלי; למורי עברית ולמלמדים ניתנה הזכות לקבלת מנות ממשלתיות כמו לכל עובדי התרבות הכלליים. גם לימוד השפה העברית לא סבל בזמן הראשון שום נגישות מצד הממשלה. על כל זה הביטו אנשי הייווסקציה בעין זועמת, המה ראו בזה מעין מיעוט הדמות בסמכות פעולתם בתחום החיים היהודיים, ביחוד חרה להם על הפניות לממשלה במישרין, מבלי לבוא אתם בדברים. על כן החליטו להתנקם ולשפוך את שלטונם על רחוב היהודים בחזקה. הם הרשו לעצמם לאסור דברים, שאין עליהם איסור מצד הממשלה המרכזית, לסלף את כוונת החוקים ולהצר את צעדי הציונים שנואי נפשם. מובן שבשטח זה לא היו כל המקומות שוים, לדוגמא, בעיר אורשה הקרובה לעירנו, אבל השתייכה למחוז אחר, התירה הממשלה המקומית רשמית את לימוד השפה העברית וגם לא דרשו לגנאי עבודות ציוניות אחרות, בעוד שבעירנו סבלה עבודת הציונות נגישות ורדיפות, בעטיו של יו"ר הסקציה אברם, שבא במקומו של אגורסקי, בחור מפליטי שבלי שבליטא, שהתימר כסטודנט, אבל לאמיתו של דבר, היה איש פשוט בלי השכלה ורק עטור בקנאות יתירה, ובעזות, יתר מכפי המידה שהמפלגה דרשה מחבריה. אחרי החרמת המועדון הציוני, עלה בידינו לקבל רשיון להעברת הספריה שלנו לבית פרטי בסימטת בית המרחץ, שם היינו מתאספים ודנים בשאלות הציונות היום־יומית. עין הסקציה היתה צרה גם בזה וגרשה אותנו ממקלטנו זה. הוכרחנו להעביר את ספריתנו לדירה פרטית, ולהתאסף שם בחשאי ובהסתר. לבסוף החליטו לצאת נגדנו בגלוי ולהפריע לעבודתנו הציונית בתוקף שלטון הזרוע, אם כי לא נמצא בידיהם שום חומר להאשים אותנו באיזה דבר אי־חוקי. באחד מימי אוגוסט 1919 הוזמנו אחדים מחברינו לביתו של הציוני הפעיל מר צבי מאירוביץ. ואחרי אזהרתם של פקידי הסקציה שאסור לנו להמשיך בעבודה הציונית, דרשו מאתנו למסור לידיהם את כל החומר הציוני שבידינו, בעיקר את החותמת של האגודה. מחינו בכל תוקף לדרישה הלא־חוקית בהחלט,

וגם על הפרעתם בעבודתנו במשרדי הממשלה השונים, שרוב חברינו היו עסוקים בהם ועמדנו על דעתנו זו שלא נמסור שום דבר בהתאם לדרישתם. למחרתו קיבלו עסקנים אחדים מבין הציונים בילין, גלוסקר, ד"ר ליברמן, מאירוביץ וולפסון הזמנות לבוא למשרד הסקציה, שם התחילו שוב לדרוש בתוקף למלא את דרישתם. אחדים מאתנו ענו להם ודוקא בעברית, כי באמצעים אלה לא יעלה בידם לעקור את הציונות מלבנו. אחרי התיעצות ארוכה בינינו החלטנו למלאות את דרישתם בדבר מסירת החותמת ולהתחייב בכתב שלא להמשיך את העבודה בצירוף הערה שדרישות אלה אינן חוקיות (בעברית). באותו יום קבענו ישיבה מיוחדת של החברים הפעילים לשם דיון על המצב שהתהווה. חלק מהחברים הציעו להפסיק את העבודה, אבל רוב החברים לא הסכימו להצעה זו. מובן כי ל„איש הירא ורך הלבב" ניתנה הרשות לחדול מלעבוד עבודה אקטיבית. אם כי היינו זהירים מאוד בענין סידור האספה הזאת, בכל זאת נודעו החלטותינו בנראה ליבסקציה. כעבור ימים אחדים, אחרי ליל בלהות שהוצאו בו להורג אסירים רבים מטעם הצ׳קה, נערכו חיפושים אצל חברינו הציונים. בביתי ארך החיפוש כ־4 שעות. חטטו ובדקו בכל ארונות הספרים ובמגרות השולחנות, אבל לא מצאו שום חומר חשוד. לבסוף שמו עיניהם במחברת כתובה אנגלית שנמצאה במגרת שולחן הכתיבה של בני הבכור שהיה עצור במשך ימי המלחמה בשבי גרמניה כסטודנט רוסי שלמד בבלגיה. מכיון שהבלשים לא ידעו את השפה שמחו על מציאה זו כמוצא שלל רב, בחשבם שעלה בידם למצוא הוכחה על קשרי הציונים עם אנגליה האימפריאליסטית. החיפוש נמשך עד שעה מאוחרת בלילה ולפתע נשמע קול חריקת אוטו משא המשרך את דרכו לבור ההריגה. אחד הבלשים התחיל להתלוצץ ואמר לחבריו, כי צריחות האוטו מזכירות לו את צריחות התרנגולים בליל ה„כפרות". לא ידעו שאנו יורדים לסוף דעתם ויודעים למה ירמזו דבריהם.

בין הבלשים הנ"ל היה אחד ששמו קמנשטין יליד וולוז׳ין, לפי דבריו למד גם בישיבת עירו, הוא שימש בתפקיד סגן יו"ר הסקציה. קמינשטין זה, בהפרדו מאתנו אחרי החיפוש, מלמל דברים שלא ידעתי את פתרונם... אבל למחרת היום נדפס בעתון „דער שטערן" מאמר כתוב בידי קמינשטין, העושה לצחוק את אופי הציונים, שלקול קריאת תרנגול נשתה גבורתם. הבינותי למה רמזו דברי „תלמיד־חכם" זה במלמולו בזמן הפרידה. בינתים פרסמו בלשים אלה את השמועה בעיר, כי בביתי נמצא חומר החשוד בשפה האנגלית, המוכיח את קשרי הציונים עם אנגליה האימפריאליסטית. מובן שבני הסביר את תוכן המחברת שהיו רשומים בה ענינים מדעיים ושׂם אותם לצחוק.

יומיים אחרי החיפוש ביום הראשון בערב בשעה מאוחרת, הופיעו שני בלשים ממשתתפי החיפוש ובידם פקודת מאסר נגדי. מובן שלא סירבתי והלכתי אתם לצ׳קה. דירת הצ׳קה היתה אז במלון „סבוי" ברחוב המצודה. הכניסוני לחדרו של חוקר הדין על־יד האולם הגדול של המלון. נחקרתי באופן פורמלי בלי לנגוע במסיבת המאסר ובינתים הובאו לחדרו אסירים נוספים: הרב מלמד, גלוסקר, בילין, פקלר, שלמה

שפירא הצעיר והצעירה גיסיה ליבורקין. גם אותם חקר באופן פורמלי באותו המעמד, וכולנו נעצרנו באולם הגדול. האולם היה ריק בלי כסאות ובלי מיטות והוכרחנו כל הלילה לשבת על הרצפה. וככה עבר עלינו הלילה בנדודי שינה, אבל רוחנו לא נפלה בקרבנו.

בבוקר הביאו לנו בני ביתנו כלי מיטה ששמשו לנו גם לישיבה ביום וככה ישבנו כשני ימים כלואים במקום זה. בילינו את הזמן בשיחות ציוניות בלי שום הפרעות. כן הרשו להביא לנו אוכל מביתנו.

ביום השלישי למעצרנו העבירו אותנו לחדר אחד קטן, הנימוק הרשמי להעברה זו היה שבאנו כביכול במו"מ עם העוברים ושבים ע"י החלונות ברמיזות ובקריצות. מובן שזו היתה בדותה והסיבה האמיתית היתה אחרת. בלילה היו באים הבלשים העובדים החשאיים של הצ׳קה לחדרו של החוקר דרך האולם הגדול וחשדו בנו, שבאמצעותנו יוודע לקהל על השתתפותם בעבודת הצ׳קה ובגלל חשש זה הרחיקו אותנו מאולם זה. „המעון החדש" היה צר מהכיל את כולנו ובקושי רב הסתדרנו בשתי מטות שהוכנסו לשם. הישיבה המבודדת הזאת היתה נעימה לנו למרות הסבל הגופני, כי כל הנאסרים השתייכו לסוג המעולה שבעסקני הציונות ובילינו את הזמן בשיחות רציניות על עתידה של ארץ־ישראל והציונות.

בזמן זה עבדתי כמנהל בית החרושת ללבנים שהוחרם אצלי, ומרוב אמונם בי ניתן לי אמון מוחלט בהנהלת בית החרושת. ביום הרביעי למאסרי בקרני יו"ר המחלקה שבה עבדתי, איש מפלגתי קיצוני, אבל ישר עד למאוד ויחסו אלי היה אדיב, עד כדי כך כי בתנאים שהצעתי בנוגע לעבודתי בביהח"ר היה תנאי מפורש ע"ד שמירת השבת ודוקא הוא שעמד על זה למלא את הצעתי ולפעמים בזמן הצורך לקבוע ישיבה בערב שבת אחה"צ היה פונה אלי בשאלה אם לא תהיה השעה מאוחרת בשבילי. הוא היה יהודי יליד דבינסק, בנו של מלמד תנוקות ושם כנויו דובוב, שנחשב כאחד החברים החשובים במפלגה. הוא בא לצ׳קה לחקור לסיבת מאסרי ובא אתי בדברים ע"ד ביקורו זה בצ׳קה, הוא מסר לי שיש לחשוב שישחררוני באלה הימים. בערב שבת לפנות ערב נכנסו לחדרנו עובדי הצ׳קה והודיעו לנו, שעלינו לצאת לטיול קצר בחצר, כולנו היינו שבעי רצון מטיול זה מלבד הרב מלמד שהתעקש ולא רצה לצאת מסיבת כאב ראש אבל עובדי הצ׳קה איימו עליו ובקול מצוה פקדו עליו לצאת את החדר ולהשתתף בטיול. שטח החצר היה גדול, ובאמת התענגנו ושאפנו רוח צח, עד כדי הסחת הדעת ממצבנו הנוכחי. וצעירינו שפירא וליבורקינה הרשו לעצמם להתנהג כבני חורין גמורים וללכת שלובי יד, פתאום נשמע קול חרופים וגדופים ממנהל בית הסוהר מהקומה העליונה הפונה אלינו בצעקות: „איך אתם האסירים מרשים לעצמכם תענוגות בני־חורין, תיכף ומיד תשובו לחדרכם כעונש על התנהגותכם זו". מובן שלא סרבנו למלא את הפקודה ושבנו לחדרנו. כעבור רבע שעה נכנס המנהל לחדרנו והתחיל להתנצל לפנינו על אשר נזף בנו לחינם, לפי דבריו היתה כאן אי־הבנה, במעון זה כלואים גם אנשי חבורת משחקי קלפים והוא חשב בטעות שהם המה המרשים לעצמם לטייל ברחבות כזו, אבל כלל לא חשב

לפגוע בכבודנו שהננו מסוג אחר לגמרי. מובן שאמרנו לו „סלחנו כדבריך". ובאמת נעים היה לנו לציין, שבבית דמים זה נמצאים עוד פקידים שהנימה האנושית עודנה פועמת בלבם. ביום השבת אחה"צ הוזמנתי למשרד הצ׳יקה ופקידה אחת הודיעתני כי ישנה פקודה לשחררני ועלי לחתום על הפקודה, אמרתי לה, שלרגל קדושת השבת לא אוכל לחתום. היא היתה כ"כ אדיבה עד שפטרה אותי מלחתום. שאלתי אותה לגורל חברי למאסר? היא השיבה לי שהיא חושבת שגם הם ישוחררו ביום המחרת ממאסרם. חזרתי לחברי ומסרתי להם את הדברים כהויתם והוספתי כי בלי רשותם לא אקבל את השחרור, אבל הם כולם גזרו עלי לקבל את השחרור, רק הרב מלמד שסבל ממחלת העצבים התרגז מאד בחשבו כי לי נמצאו מליצי יושר ולו לא נמצאו וראה בזה כעין פגיעה בכבודו. הסברתי לו את השערתי, כי מכיון שמחר יום א׳ הוא יום התשלום לפועלי ביהח"ר—מקום עבודתי, ולכן ניתנה המלצת הסובנרחוז לשהררני יום קודם, אבל מובטחני שהשערת הפקידה שמחר ישוחררו כולם מתקבלת על הדעת. מכיון שאין שום אשמה נגדנו, אני מצדי מוכן להשאר אתם יחד עד שישוחררו כולנו. אבל הם עמדו בתוקף על דעתם שאצא תומ"י מהמאסר.

אחרי המאסר נוכחנו בעליל כי הגורם העיקרי לענין זה היה הקומיסריון היהודי, כתוצאה מהחיפושים שנערכו אצלנו, וגם מהחומר שנמסר לידם כמו החותמת ועוד דברים קלי ערך מסוג זה. הם התנכלו לנו במזימותיהם וחפצו לעורר משפט נגדנו, אבל הדבר לא עלה בידם.

אחרי שחרורי נפגשתי עם דובוב ושאלני על היחס של הצ׳קה אלינו. השבתי לו, שבאופן יחסי היה אדיב וניכר היה שהמאסר לא בא ביזמת הצ׳יקה אלא מטעם אחינו ב„יבקום".

בשיחה אחת על מאסרנו ויחסה אל הצ׳יקה אלינו, אמר לי: „שער נא בנפשך שהמפלגה עומדת בתוקף עלי שאכנס לעבוד בצ׳יקה, מה דעתך להצעה זו?" עניתי לו: כלאיש פרטי הייתי משיב בשלילה אבל לך כלאיש מפלגתי אולי כדאי וכדאי שתקבל עליך את המשרה הזאת, כי אנשים ישרים כמוך יכולים לתקן מעוות הניתן עוד לתיקון, ולפעמים להציל נפשות נקיות הלקוחות למות באשמת דיבות ועלילות. כעבור ימים אחדים הודיע לנו בישיבת הנהלת ביהח"ר, כי הוא מתפטר מעבודתו אתנו, כי המפלגה מינתה אותו לסגן יו"ר הצ׳יקה. נפרדנו ממנו ואמרנו לו כי מצטערים אנו באמת על התמורה הזאת, כי הרבה עשה לטובת התעשיה בבית החרושת שלנו ועבודתו היתה פוריה מאוד, אבל מאידך גיסא שמחים אנחנו, כי לאיש ישר כמוהו תהיה השפעה חשובה בעניני הצ׳יקה העומדים עפ"י רוב ברומו של העולם בעניני נפשות.

עניני ביהח"ר שלנו דרשו השתתפות דובוב בישיבות הועד של ביהח"ר לזמן מסוים, ובאחת הישיבות נתגלגלו הדברים ע"ד העבודה במשרתו החדשה ואגב סיפר לנו, כי אינג׳נר אחד, שכולנו ידענו אותו, נכשל בעבירה חמורה, וכשהענין הגיע לידו, הקל בענשו והטיל עליו לעבוד עבודות ממשלתיות במדרגה נמוכה במשך 3 שנים. כולנו נהנינו מהסיפור הזה. אבל ההבל שבמרחץ הדמים גרם כנראה לשריפת הטוב שבנשמת

האיש הזה, אם כי המשיך בשיטתו הישירה עוד זמן מה בעבודתו זו.

פעם הייתי עד ראיה לאוירה ספוגת הדמים של מחלקה זו; לרגל עבודתנו המשותפת הוצרכתי לבקרהו במשרדו בצ׳יקה, בזמן שיחתנו נכנס אחד הסרדיוטים ופנה אליו בדברים אלה: „שמע נא, סמיון יעקובלביץ, אם לא תסיר את ראש האיש (שקרא בשמו) אז ראשך תחת ראשו". דובוב הניח את כפו על כתפו ואמר לו „היה בטוח שאנכי אמלא את חובתי".

לבסוף נודע לנו שגם הוא נהפך לסדיסט והיה מוציא לפעולות עונשי מות בעצם ידיו, אם כי מצפונו התנקם בו, הוא חלה במחלת רוח וכשנה שכב בבית־חולים למחלות רוח. בצאתו היה רצוץ ושבור ושוב נכנס לעבודה ב„סובנרחוז" ועבדנו במחיצתו ובשיתוף פעולה, אבל הרגשנו בו שינויים גדולים. חסרו לו המרץ והפעילות בעבודתו.

תוצאות המאסר נתנו לנו עוז ואומץ להמשיך בעבודתנו. ראינו שאין בידי ה„יבקום" שלטון בלתי מוגבל בענינים הפנימיים של עמנו. ועד בתי הכנסת שיסדנו המשיך בעבודתו בלי מפריע. המטבח שלידו התפתח ומילא את תפקידו החשוב. כן יסדנו צרכניה בשם „אחיעזר", חשיבות יתירה נודעת למוסד זה וערכו היה רב להמוני המתפללים של בתי הכנסת. הם נפגעו קשה במצבם הכלכלי, והצרכניה הקלה במידה ידועה את סבלם. גם ליד הבנק הקואופרטיבי נוסדה צרכניה, שהביאה תועלת רבה להמוני חבריה, כי לפי המצב קשה היה להשיג את הצרכים הכי־הכרחיים בלי מוסדות צרכניים. גם באיזור השלישי שבעירנו נוסדה צרכניה ציבורית וגם מטבח שהצטיין בסדריו הטובים. בשנת 1920 הגיע מספר הזקוקים למטבח ל־3000 איש. מנהל המטבח חברנו מר יעקבסון סיפר לי, שראפס הבונדאי הידוע היה נוהג בזמן ביקורו בעירנו לאכול במטבח זה. קשה היה לדעת את כוונתו האמיתית, אבל כפי הנראה עשה את זה כדי להיפגש עם בני „עמך" שסעדו בו, ומענין היה לשמוע את דברי התורה בזמן הסעודה שהיה מתפלפל עם שכניו, יהודים בני תורה, בדיני ברכת הנהנין. ראוי לציין שמצד הממשלה לא סבלנו שום נגישות והפרעות בעניני הצרכניות.

שני מקרים מזעזעים קרו בשנת 1919 שהרעישו את הלבבות של היהודים בעירנו ובסביבה.

(א) בתחנה גלינקו בקו מסלת הברזל ריגה—אוריול באזור ויטבסק—סמולנסק היה ישוב של עשרות משפחות יהודיות, הם ישבו שם זה מכבר והצטיינו בחריצותן ובמרצן, ביניהן יש לציין את משפחת שבלוב, ברלין ועוד. עסקם של המשפחות האלה היה בעיקר קבלנות באספקת מצרכי מסלת הברזל, כמו עצים להסקה, אדנים ועוד. מלבד זאת נוסד שם בזמן האחרון בית אריגה לחוטי פשתן ביזמת בן־עירנו טריוש. מר ליב שבלוב רכש את בית האריגה הזה ותודות למרצו התפתח ביהח"ר והעסיק הרבה פועלים מתושבי המקום.

המצב הכלכלי של ישוב זה היה איתן ומבוסס. ביום קיץ אחד באה המשרתת הנוצרית שעבדה בבית שבלוב וגילתה לשבלוב בלחישה שמתכוננים להתנפל על היהודים יושבי המקום. ליב שבלוב מסר את הדבר ליתר היהודים תושבי

המקום, אבל יהודי המקום לא נתנו אימון לדברי המשרתת, כי היחסים בין היהודים והנוצרים היו טובים ולא חששו להתנפלויות רציניות. מר שבלוב חשב להעביר את בני ביתו למקום אחר „עד יעבור זעם", אבל אנוס היה להישאר עמם במקום לרגל מחלתו הקשה של אחיו, שבגללה אי־אפשר היה להעבירהו. כעבור שעות אחדות התנפלו שודדים על כל בתי היהודים, בזזו את רכושם ורצחו כעשרים איש. את אחיו שבלוב הצעיר, ששכב במטה חולה במחלת הטיפוס, הרגו ואת האחות שישבה על־ידו ענודת סמל הצלב האדום השאירו בחיים בחשבם אותה לנוצריה. רצח זה זעזע את לב כל היהודים שישבו בעיירות סמוך לתחנה. מהנסיון התרגלו היהודים לראות במקרים אלה מעין מכה מהלכת שדרכה להזיק וחששו מאד להתפשטותה. לרגל שיבושי הדרכים הגיעה השמועה לעירנו באיחור זמן ע"י שליח מיוחד, הרופא מרודני, שסיפר לנו את פרטי המאורע והחרדה שאחזה את כל היהודים תושבי הסביבה ההיא. הוא בא להשתדל ששלטונות ויטבסק ישלחו עזרה צבאית. בהתיעצות בינינו, שהשתתפו בה ד"ר ליברמן, ד"ר איסרזון ואנכי, הוחלט שנלך ישר לאיספולקום בנידון זה, אעפ"י שלא היינו בטוחים בתוצאות חיוביות, כי התחנה הזאת נמצאה באיזורה של סמולנסק ואין בסמכות שלטונות ויטבסק להיכנס לתחומם. באיספולקום קיבל אותנו סגן יו"ר הועה"פ, איש ישר ומנומס מאוד, הוא שמע בקשב רב את דברינו, אבל תשובתו היתה, כי עם כל השתתפותו בצערנו אין ביכולת השלטון המקומי לעשות איזה דבר באיזור אחר, ובפרט לשלוח חיילים מזויינים. הסברנו לו כי בשעת חירום כזו, שיש חשש גדול שמקרים כאלה עלולים להתפרץ גם באיזור שלנו, כדאי מאוד לבוא בדברים עם שלטונות סמולנסק בנידון זה. הצעתנו נתקבלה. הוא הבטיח לנו שיתקשר תיכף בקו הטלגרפי ישר עם סמולנסק ובמשך שעתים נקבל תשובה. אחרי שעתיים מסר לנו שנתקבלה תשובה שנשלחה עזרה צבאית מסמולנסק, אבל שלטונות סמולנסק אינם מתנגדים שגם מוויטבסק תבוא עזרה. הוא מצדו כבר נתן פקודה לשלוח קרון מיוחד עם צבא. תשובתו זו הניחה את דעתנו והבענו לו תודה בשם התושבים. לרגל מאורע זה התארגנה בנקודות הקרובות כמו: רודני, לוזני, הורודוק ועוד, הגנה עצמית, בה לקחו חבל חשוב חברינו הציונים. אם כי הסדר הוקם מהר ע"י השלטונות, בכ"ז נעזבה התחנה גלינקו מתושביה היהודים לזמן מסוים, כי פחד התושבים הנוצרים נפל עליהם. השלטונות העמידו למשפט את כל החשודים ברצח זה, ואחד מראשי הרוצחים המארגן את כל השוד הזה נדון למות. תודות לאמצעים החמורים האלה הוקם הסדר בכל הסביבה, אבל בני משפחת הנדון, כשהיו פוגשים ביהודים, היו מאיימים בנקמה על מיתת אביהם, מובן שמדברים אלה נמוגו לבבות ההודם והחליטו לעקור את דירתם משם, וחלק מהם התישב בעירנו. קדושי גלינקו הובאו לקבר ישראל בעיירה הסמוכה רודני.

(ב) המקרה המזעזע השני קרה בספטמבר אותה שנה בכפר נובקה במרחק 20 ק"מ מעירנו. במקום הזה היה בית חרושת לתעשית זכוכית, שנוסד ע"י גרמני אחד, אבל מחסרון כשרון מעשי לא הצליח. את ביהח"ר הנ"ל חכר חברנו גליורקין, ואיש המעשה הזה הצליח במרצו הרב בפיתוח

התעשיה ומכירת התוצרת נפוצה בכל הגליל הצפוני־מערבי וגם בערי פנים רוסיה. האכרים המקומיים נהנו בהרבה מתעשיה זו, מאות מהם עבדו כפועלים בבית החרושת והרבה היו עסוקים בהובלת החמרים לביהח"ר ובהובלת התוצרת לעירנו. מענף הזה נתעשרו האכרים. פקידי ביהח"ר והעובדים יהודים, כ־20 משפחות, ברובן בני משפחתו של גליורקין, קבעו את דירתן בכפר זה, היחסים בין בעל ביהח"ר והעובדים היו טובים. עם שינוי המשטר אחרי המהפכה, החרימה הממשלה את בית־החרושת, השאירה את כל הפקידים על מקומם וגם גליורקין עצמו עם בנו הבכור נמנו עם מנהלי המפעל. ביום שבת שובה שחל ביום חג נוצרי, התפרצו לתוך תחומי הישוב הזה חבורות בריונים, התנפלו על בתי היהודים והוציאו את כל הגברים שנמצאו בבתים והובילו אותם ליער הסמוך לכפר. בנשים וילדים לא נגעו רק פקדו עליהם שלא יצאו החוצה ויביטו אחריהם. בין המובלים היה גם גיסו של גליורקין ר' שלמה ברין, איש תורני, חסיד נלהב ואהוב לבריות, הוא צעק לחבריו בקול „דעו לכם: כי אנחנו מובלים לטבח ולכן השתדלו לקדש שם שמים, קראו שמע ישראל כמו שעשו אבותינו ברגעים אלה". „שמע ישראל" התפרץ מלבב כל החבורה שנהרגו ביריות ביער הזה. הידיעה המעציבה הזאת הגיעה לעירנו למחרתו. חרדה אחזה את כל תושבי עירנו היהודים, אסון זה נגע עמוק ללב כל אלה שהכירו את משפחת גליורקין ואת האנשים הישרים והתמימים האלה.

הממשלה שלחה תיכף למקום ההריגה פלוגת חיילים, שאליה נלוו גם גליורקין ובנו. ביום השני בבוקר הובאו גויות הקדושים האלה עקודות בעגלות האכרים לעירנו. התראיתי עם פקידי היבקום ושאלתים על הסדר בהלוית הקדושים. הם השיבו שהחליטו למסור את סדר הלויות האלה לידינו בלי מפריע „ויש לכם הרשות המלאה להתנהג כמנהג, להספידם ולנאום". את הגויות הביאו לחצר ביהכ"נ דזאהאריע, ולעיני אלפי המבקרים שנהרו למקום זה נתגלה המחזה האיום הזה: 20 עגלות טעונות קרבנות קדושים וטהורים הקשורים בחבלים, כדי שלא יפלו בדרך, ומסביבם בני המשפחות. החזן דוב וולחובסקי התפלל תפילת אזכרת נשמות לכל אחד ואחד מהקדושים. הבכיות והאנחות של הקרובים לחללים וגם הרחוקים שלרגעים אלה נחשבו כקרובים התפרצו מתוך מעמקי הלב. אחד מחברינו עלה על הדוכן שסודר במיוחד על החצר, והתחיל בקטע של התפילה „ועקדת יצחק היום לזרעו בחיים תזכיר". הוא תאר את מצב רוחם של בני עמנו בימים אלה של עשרת ימי תשובה שעל פיהם עודן שגורות התפילות של ראש השנה ועלינו כרגע לאמרן בשינוי מלים לא „עקדת" כי אם „עקודות". כשסיים חברנו את דבריו, עלה על הבימה אחד הבונדאים המפורסמים, ופתח את דבריו בסגנון מהפכני ידוע, כי הרצח נעשה ע"י לגיונות הלבנים הלוחמים בממשלה ובמהפכה, אבל אנשי משפחות ההרוגים לא רצו לשמוע את דבריו וצוו להסיע את העגלות לבית העלמין החדש ובקבר האחים הובאו למנוחתם.

המקרה הזה היה מהלומה למפלגה השלטת, אחרי שתוצאות החקירה הוכיחו שברצח השתתפו פועלי ביהח"ר. אמנם השתדלו להעלים את העובדה הזאת מן הקהל הרחב, אבל

ליחידים נודעו הפרטים מתוך כתב האשמה הרשמי. גם בידי היה חומר רשמי זה מודפס ע״י הקטגוריה לפרטי פרטיו של הרצח (אחד ממכירי שעבד בבית המשפט הביא לי אותו, אבל בזמן החיפושים אצלי הוחרמה החוברת).

הרוצחים נמסרו לדין. המשפט נערך בעירנו ועורר ענין רב. לקהל הרחב לא ניתן להיכנס פנימה לאולם בית המשפט, אבל המונים רבים צבאו במשך כל ימי המשפט מסביב לבית. במקרה עברתי על־יד בית המשפט בשעה שקהל רב עמד על־יד הבנין וחיכה לתוצאות פסק־הדין. הנאשמים לא נענשו בענשי־מות. מובן שהקהל היהודי הרחב הביט על פסק־דין זה כעל איפה ואיפה. פרטי המשפט בכלל, גם דברי הקטגוריה והסנגוריה לא נתפרסמו בפומבי ובעתונות.

מקרה הרצח הזה השפיע השפעה גורלית על מהלך החיים של בעל ביהח״ר ר׳ ליפא גליורקין. אחרי מאורע זה השתנה בהחלט וקשה היה להכירהו. הצטיין תמיד בכל המידות הטובות המצויות אצל עסקנים ציבוריים בני המעלה; היה אחד מחסידי חב״ד הקשורים לרבו הלובבצ׳אי קשרי חיבה קבועים. בבואי ארצה, נודע לי מפי מר פינס, חתנו של מר שיינפינקל, שר׳ ליפמן גליורקין שלח לו 20.000 רובל לשם קנית בית בחברון ע״ש הרבי (כנראה שמצא את זה רשום בפנקסו של שיינפינקל שהיה גבאי של כולל חב״ד בירושלים).

וחסיד נלהב זה לא קמץ את ידו מלתרום תרומות הגונות למוסדות תרבותיים לאומיים, ואפילו לא חשש גם מלהמנות בין הציונים. בשעה שנוסדו האגודות הציוניות לשם רכישת קרקעות בא״י, היה בין מיסדי „שערי ציון" ומפעיליה. בימי המלחמה בתקופת ההגירה של הפליטים לעירנו הקדיש את עצמו לעבודת העזרה והיה חבר פעיל בועד העזרה שנוסד אז. היה גם מסור להתפתחותו של הבנק הקואופרטיבי ולצרכניה שנוסדה על־ידו, לא רק בממונו, בתמיכות כספיות אלא גם בגופו. בכל אלה הפעולות הציבוריות, לא היה מהקופצים לעמוד בראש אלא נטה שכמו כאחד מן השורה. וכל מה שהוטל עליו מלא בדיקנות ובזריזות יתירה, והוא לא היה מאלה האומרים „כשאפנה אעשה" אלא הקדים צרכי ציבור לעסקיו הפרטיים, אם כי היו מרובים. וידוע היה לכול שאת גליורקין אפשר למצוא בשעת הצורך במוסדות הציבוריים: בועד הציבורי או בבנק הקואופרטיבי וכד׳. הוא נתחבב על כל המפלגות. האסונות שבאו עליו: החרמת נכסיו ואח״כ אבדן הנפשות הקרובות אליו במהומות דמים שהתפרצו בסביבת פולוצק אחרי המהפכה דכאו את נפשו, לכאורה נדמה היה שהוא נושא את סבלו בדומיה מבלי להתאונן על מר גורלו, וכאילו קיבל את הכל באהבה, אבל הקרובים אליו וידידיו הנאמנים הרגישו בו מהפכה נפשית, ודוקא השתיקה הזאת שלא קיים „דאגה בלב איש ישיחנה" דיכאה אותו עד תומו, עד ששם קץ לחייו.

חדשים אחדים אחרי מקרה האסון ניסה לשלוח יד בנפשו, אבל בני ביתו הרגישו בזה ובעזרת רופאים הצילוהו. אחרי זה עבר לפטרוגרד. לפני עליתי לא״י כשהייתי בפטרוגרד בחודש אדר תרפ״ה השתדלתי לראותו, בקרתי בדירתו ולצערי מצאתי את דירתו נעולה. השארתי לו פתקא שהערב אני שב לויטבסק ובשעה מאוחרת בא אלי לתחנה, נפרדנו בחיבה ובברכה להת־

ראות בארץ, בארץ קיבלתי ממנו מכתב מלא רעות ותקוה להפגש בא״י. וצר מאד שתקוה זו לא נתגשמה. שמעתי ששם קץ לחייו.

בשנת 1919 התחילו הפליטים ברובם הגדול לחזור למקומו־תיהם הקבועים. המה נעזרו בהרבה ע״י חברינו הציונים שעבדו במחלקה לעניני ההגירה (Птз беж), שטיפלה גם בכלכלת הפליטים המיועדים להגירה. מהראוי לציין את העזרה הנאמנה והמסורה של חברנו גופנברג שעמד בראש המחלקה הנ״ל בעירנו. הוא הקל במידת האפשר את מצבם של אלה הפליטים שנרשמו להגירה וחכו לסידורים המיוחדים לקבלת תעודות אזרחיות של מדינותיהם. במשך זמן זה קיבלו את מנותיהם באמצעות מחלקה זו. גם לאלה שלא נמצאו בידיהם תעודות מהמדינות־מכורתם. השתדל לסייע עד שהוכרו זכויו־תיהם להגירה. עם שיבת הפליטים לארצותיהם באו הרבה מהפליטים בדברים עם הועד הציבורי לעזרת הפליטים לשם סידור אספת פרידה לרגל נסיעתם. האספה נתקיימה בביהכ״נ הגדול דזאהריע. כל הנואמים גם מצד המהגרים וגם מצד ועד העזרה היו חדורים ברוח הציונות וגמרו את נאומיהם בברכת „להתראות בא״י".

בשנת 1918 מתה בעירנו אשה אחת עשירה בשם צייטה אנשלס, שהשאירה בצואתה, שסידרה עוד לפני המהפכה, את כל רכושה שעלה לסך 30.000 רובל לעניני צדקה. לאפטרופסים לעזבון זה נמנו ר׳ משה ליב גינזבורג ומר וולפסון. החלק הארי של העזבון הזה בסך 23.000 רובל היה מושקע בשטרי ערך ממשלתיים והשאר במשכנתא בטוחה ממדרגה ראשונה. אבל לדאבון לבנו הוחרם כל הרכוש ע״י הממשלה לרגל חוקי מהפכת אוקטובר.

העבודה הציונית עד ועידת מוסקבה אפריל 1920

בראשית שנת 1920 היתה העבודה הציונית במלוא פעי־לותה, בעיקרה היתה ערנות רבה בפעולת ארגון האגודות לרכישת קרקעות בא״י ובהעברת הכספים לשם זה. הפעילים בענינים אלה, כמו מאירוביץ ז״ל ומר בילין (יבדל לחיים) היו נוסעים לעתים קרובות לפטרוגרד בנדון זה, והיו מביאים לנו ידיעות די מעודדות. המרכז, בראשותו של ד״ר ברוצקוס, עבד כהלכה, הלשכה היתה פתוחה לעיני כל והממשלה לא הפריעה, היינו מקבלים חוזרים בעניני „תרבות" ואינפורמציה על המתרחש ברוסיה בשטח הציונות. מתוך חוזרים אלה נודע לנו, שבהרבה מקומות ברוסיה מתיחסים השלטונות המקומיים בסבלנות לציונות. עובדה זו נתנה לנו את היוזמה לפנות לשלטון המקומי בעירנו לשם אשור העבודה התרבותית ולימוד השפה העברית. באתי בנדון זה בדברים עם הח׳ קמנשטין, שמלא אז את מקומו של הקומיסר לעניני היהודים בעירנו. ולפי הצעתו הגשנו תזכיר לממשלה בנדון זה והוא מצדו הבטיח לעמוד לעזרתנו. בתזכיר פרטנו את המקומות שבהם נעשית העבודה התרבותית בגלוי עפ״י רשיון מאת השלטון המקומי. בעיקר הדגשנו את הפעולה התרבותית הנעשית בעיר הבירה מוסקבה, ששם עין הממשלה פקוחה. אבל, כנראה, הורד תזכירנו לסל, ולא נודע לי באשמת מי.

בחודש אפריל קיבלנו חוזר מאת המרכז הציוני כי הוא

מארגן ועידה ציונית ארצית במוסקבה ליום ה־20/4/20 ועל האגודות המקומיות לשלוח צירים לועידה זו. הנסיעה למוסקבה היתה כרוכה בקשיים מרובים, כרטיסי הנסיעה נמכרו רק לבעלי רשיונות מיוחדים מאת האיספולקום. ורשיונות כאלה ניתנו רק לפקידי הממשלה באשור מחלקתם שעבדו בה, שהנסיעה נחוצה לצרכים ממשלתיים. מסיבה זו אי־אפשר היה לערוך בחירות לשם זה כי רוב החברים הראויים להבחר כצירים היו משוללים אפשרות הנסיעה. הנסיעה הזאת הוטלה עלי, שלרגל עבודתי במשרד ממשלתי קבלתי את כל התעודות הדרושות ועל סמך זה גם רשיון לנסיעה.

כולנו היינו בטוחים, כי הועידה הזאת היא חוקית במלוא מובן המלה, שהרי במשך כל הזמן היינו מקבלים חוזרים ומכתבים מאת המרכז באופן גלוי באמצעות הדואר, במקום שעין הצנזורה שלטה שליטה בלתי מוגבלת. לשכת המרכז בפטרוגרד פעלה את פעולותיה לעיני כל בלי מפריע, גם במוסקבה, ששם התרכזה עבודת הקהק״ל, היתה העבודה גלויה ולא בחשאי, אם כי מר אליעזר צ׳ריקובר העומד בראש המפעל, נאסר לרגל הפעולות הנ״ל, אבל שוחרר אחרי זמן־מה. כל אלה נתנו לנו את האמון הרב שלועידה לא יאונה כל רע.

נסעתי בקו פטרוגרד—ויטבסק עד תחנת נובוסוקולניקי צומת הדרכים של הקו מוסקבה—וינדבה. בן לויתי לקרון היה מר פרידמן (אחי פרידמן־לבוב), חבר ה„בונד" הימני, הוא היה חבר פעיל בועד למניעת האבטלה בעירנו. היחסים בינינו היו ידידותיים, גם בציונות ופעולותיה לא היתה עינו צרה. בנובוסוקולניקי נכנס לקרון שלנו איש שיבה אחד. מובן שהייתי זהיר בשיחות ברגעים הראשונים בדבר מטרת נסיעתי, אבל „כמים הפנים לפנים", הרגשתי שהזקן הזה הוא משלנו. אגב נודע לנו במשך הנסיעה שגם הוא נוסע כציר סבזש לועידה הציונית במוסקבה. שמו היה יוסלזון, חובש לפי מקצועו, שקנה לו שם בעירו בעבודתו הציבורית המסורה בכל שטחי העסקנות וביחוד בעסקנות ציונית. הנסיעה בכלל היתה נעימה. כל הדרכים היו מתוקנות ובקרונות היה כבר סדר מלא. הגענו למוסקבה עם בוקר. שאלת השיכון היתה בימים אלה במוסקבה חמורה מאד, הימים היו ימי חורבן והרס. בתי מוסקבה בחלקם הרב היו הרוסים, בתי מלון פרטיים לא היו, ושאלת האכסון עמדה לפני בתקפה. לעזרתי הופיע מר פרידמן שהציע לי להתאכסן אתו יחד אצל אחד מבני משפחתו, הוא שדלני שגם בעל הדירה יקבלני בנפש חפצה בצל קורתו. כמובן שהוכרחתי לקבל את ההצעה. נתקבלתי ע"י בעל הדירה בסבר פנים יפות. שם הייתי עד ראיה לחורבנה של מוסקבה העיר; בית זה היה באחד הרחובות הגדולים ביותר והבנין גופא היה ג"כ יפה, ובכ"ז פגעה בו יד ההרס. את המים לרחיצה קבלו טפין, טפין, בית הכבוד היה בחצר באורוה, במקום הזה חפרו שוחה גדולה שהיתה מלאה זוהמה וכל מי שניגש לשם בלי זהירות יתירה עמד ליפול לשוחה.

בעל הבית האיר פניו אלינו וביחוד אלי, כנראה שבן־לויתו גילה לו את מטרת נסיעתי. מחוסר מטות וכסאות הוכרחנו לשכב על הרצפה. הלכתי להתיצב בסובנרחוז המרכזי, מסרתי את תעודותי ובאתי בדברים בנדון החמרים הגלמיים לצרכי בית־החרשת שלנו, שלשם זה באתי באופן רשמי. שם עבד

חברנו פסלניק מקופוסט, שכנראה כבר ידע על הועידה וגם על מטרת בואי אליה. את המו"מ לא גמרתי ונפרדתי מהם. בשעה 3 אחה"צ הלכתי למקום הועידה, לסמטה הקוסמודומינית בחצר, שם היו משרדי „תרבות" בראשותם של פוגצ׳וב ומנחם רודניצקי. באחד האולמים בחצר זו היתה הועידה, שם פגשתי את חברנו מאירוביץ, שהיה מיופה־כח להשתתף בועידה כציר מאגודת „שיבת־ציון" בעירנו וכן את הצעירים דה־שליט, דוב ולחונסקי ועוד. האוירה היתה ספוגה רוח מרומם כמו בימים הטובים וחסחנו לגמרי את דעתנו מהמצב הפראי השורר בימים אלה. בועידה השתתפו צירים מרובים מהרבה נקודות ברוסיה הגדולה, ביניהם עסקנים מפורסמים וידועים במסירותם לעבודה הציונית. כן השתתפו בועידה כל טובי הציונים ממוסקבה, חלק כצירים והשאר כאורחים. לנשיא הכבוד של הועידה נבחר הרב מזאה ולנשיאות הועידה עסקנים מטובי הציונים, ביניהם ד"ר יוליוס ברוצקוס, שהיה הרוח החיה בכל העבודה הציונית. מסירותו לתנועה צוינה במיוחד בימי הועידה, למרות הניתוח הקשה שעבר על אשתו בימים אלה, מצא בכ"ז עוז בנפשו להתגבר ולהשתתף בועידה בכל מרצו.

הועידה נפתחה ע"י ד"ר ברוצקוס בהרצאה על מצב הציונות וגם על מצבן של האגודות לרכישת אדמה בא"י שנוסדו ברוסיה. בויכוחים לקחו חלק רוב הצעירים, ביניהם מר עוזיאלי, פעיל בעניני הציונות במוסקבה. לשמחת לבנו נודע לנו, אם כי ברמיזה, שתנועתנו נמצאת במצב של עליה ושגשוג ויש תקוה להתפתחותה. מובן שבויכוחים היו חילוקי דעות בין הצירים בעיקר בין הצעירים המתלהבים ובין המתונים, אבל הורגש כי לכולנו מטרה אחת להקים את העם בארצו. באינפורמציה שנמסרה ע"י הצירים מהמקומות, ראינו כי הציונות מושרשת גם בלבות ההמונים הרחבים ולולא הרדיפות מצד ה„יבקום" היתה התנועה מתגברת ותופסת את מקומה הראוי ברחוב היהודי. העבודה התרבותית בשטח תחית השפה מצאה הד רחב בכל ערי רוסיה. כולנו הופתענו בשעה שנכנס לאולם הועידה הצעיר סטימצקי, שהצליח לעבור את הגבול ולהביא לועידה אינפורמציות חשובות. הוא נתקבל בתשואות, אם כי אחדים מהצירים חששו מעינא בישא, מכיון שהברחת הגבול היתה עוון פלילי חמור בעיני השלטונות. ביום זה נתודעתי ע"י חברנו מ. דה־שליט עם הרב מזאה, שאחרי הישיבה הלכתי אתו ללוותו הביתה. בלכתנו מהועידה פגשנו צעיר אחד בתלבושת סטודנט שפנה להרב מזאה ואמר לו: „רבי, יש לי שאלה לכבוד מעלתו". „שאל בני, שאל" השיב הרב מזאה. נטיתי הצדה, כדי שלא להפריע להם. אחרי רגעים פנה הרב אלי ורמז לי, כי הוא רוצה שאשמע את הענין הנדון. הוא השיב ברצינות מלאה לצעיר בדברים אלה: שאלה גדולה שאלתני, בדבר סדור נשואין במקום שאין מנין, הענין הוא חמור. סדור חופה וקדושין בנוכחות מנין מסתמך על הפסוק „ויקח (בועז) עשרה אנשים" (רות ד׳, ב׳) ושאלה כזו קשה לי לפתור על רגל אחת, עלי לעיין בספרות העתיקה ולהתייעץ בנדון זה עם חברי הרב הדתי, מכיון שאין שום אפשרות להעביר את סדור הנשואין למקום אחר. הצעיר הרכין ראשו ושמע את התשובה בכובד ראש. מקרה זה עשה עלי רושם בראותי את שיטתו לחבב על הצעירים את המנהגים הדתיים

בנוגע לנשואין, בעוד שאפילו רבנים דתיים אינם נזהרים בשאלות כאלה.

כשהחליטו ציוני מוסקבה לערוך נשף חגיגי לכבוד צירי הועידה, בהשתתפותם של עובדי „הבימה" והפרופ' דוד שור, הודיעו לנו ברגע האחרון שהנשף נאסר ע"י השלטונות לרגל התערבות ה„יבקום". אחרי שעות אחדות של התרגשות בין הצירים, הודיעו לנו שוב, שתודות להשתדלותו של הפרופ' שור אצל קמניב בטלה הגזרה, וכי הנשף יתקיים. הנשף היה באולם המוזיאון הפוליטכני. הגב' ליכטנשטין הנעימה את הנשף בדקלום פרקי תנ"ך, וצמח בדקלום שירי ביאליק. הנאספים היו מלאי התלהבות, ביחוד בשעה שהפרופ' שור הנעים בנגינותיו על הפסנתר. שמו של הפרופ' שור היה אז גדול מאד בעולם הזמרה ובעיני כל תושבי מוסקבה ובפרט אצל הציונים, אישיותו האידיאלית ומסירותו לרעיוננו לקחה את כל הלבבות. התשואות בגמר הנשף לכבוד האמנים גדלו מאד מאד. הנשף נגמר בשעה מאוחרת בלילה והיה קשה לי לחזור לאכסניתי, והוזמנתי ע"י חברנו ד. וולחונסקי ללון בחדרו. נהניתי מאד מהפגישה האינטימית הזאת שעלה בידי ע"י מקרה זה להכיר מקרוב את הליכותיו של חברנו וולחונסקי, מצאתיו נאמן ומסור לתנועתנו, אם כי היה עסוק בלימודיו בבית־הספר הגבוה לכלכלה, לא הזניח את לימוד הציונות להלכה ולבססה ביסוס מדעי־כלכלי.

בבוקר השכמתי והלכתי לאכסניתי ובערך בשעה 10 בבוקר חזרתי למקום הועידה. באותו זמן התקיימה הישיבה האחרונה של הועידה בנשיאותו של הצעיר וילנצ'וק, בהשתתפות מלאה של כל חברי הנשיאות עם הרב מזאה בראשם. בסדר היום של ישיבה זו היה דו"ח על עניני הכספים של האגודות לרכישת קרקעות בא"י ע"י הציר סליצן. הישיבה נפתחה בשעה המיועדת והתנהלה כסדרה. כעבור שעה לערך הרגשנו שקבוצת אנשים משוטטת מסביב לחלונות ולפתע נפתחה הדלת ולאולם נכנסו כ־15 איש מזוינים בראשות בחורה אחת, אח"כ נודע לנו שהיא בונדאית מפורסמת. היא ניגשה בלוית האנשים המזוינים לשולחן הנשיאות ופקדה להפסיק את הישיבה, ובחריפות ביורוקרטית מיוחדת פנתה לנשיאות בשאלות על סמך מה פתחו את הועידה, ואחרי בירורים ושיחות מיגעות פנתה באמצעות הטלפון למקום הדרוש ושאלה לגורל הנאספים שנמצאו באותו מעמד, בינתים הגיעה למקום פלוגה צבאית, שהקיפה את כל הבית וסגרה את כל מבואיו. נבהלנו מאד, כי אצל הרבה צירים היו בכליהם שוברות וחליפת מכתבים בעניני העברת הכספים של האגודות לחו"ל, ואצל מר סליצן היה גם חשבון מפורט מכל ההעברות, בימים ההם היה זה עוון פלילי, שענשו חמור ביותר. נוסף לזה היה חומר זה נותן מקום לחשוד, כי הציונים עומדים בקשרים עם הממשלות הלוחמות ברוסיה, ודבר זה יש ביכלתו לסכן את המרכז בכל פעולותיו, אבל נצלנו בדרך נס ממצב זה; בזמן שהבחורה האחראית לחיפוש עם בני לויתה ניהלו את השיחות עם הנשיאות, נכנסו הצירים שבכליהם היה חומר חשוד לחדר צדדי והשמידו שם את כל הניירות החשודים. ההשמדה הזאת הצליחה באופן מוצלח מאד, עד שלא נשאר שום סימן מהניירות המושמדים. גם אצל חברנו צ. מאירוביץ, הציר הויטבסקאי של אג'

„שיבת ציון", נמצאו באותה שעה חשבונות ותעודות כספיים של האגודה, והוא ג"כ הספיק בינתים להשמיד את הכל.

השיחה הטלפונית עם השלטונות נגמרה בזה שניתנה פקודה לאסור את כל הנוכחים באולם הועידה, מלבד הרב מזאה ומר צ'ריקובר ששוחררו על המקום. הרב מזאה שוחרר לרגל חשיבות אישיותו, שהממשלה העריכה מאד ובפרט שלונצארסקי הקומיסר להשכלת העם תמך בו בקביעות, ומר צ'ריקובר שוחרר לרגל מצב בריאותו. הוא שוחרר לא מזמן ממאסר על עבודתו בעניני הקהק"ל, אחרי שלא נמצא שום חומר להאשים אותו בעוון אי־חוקי, אבל המאסר הקצר הזה השפיע עליו עד שחלה באופן רציני, בכ"ז לא שם לב למצב בריאותו ובא להשתתף בועידה, אבל פניו היו דלים ורעים, עד כי גם הבריונים התחשבו בזה ולא אסרו אותו. את כל שאר משתתפי הועידה, כ־107 במספרם, הוציאו מהאולם החוצה ובלוית משמר מזוין הובלו בסך דרך רחובות העיר. כשיצאנו לרחוב התפרצה שירת „התקוה" מפי כולם, כזקן כצעיר. מאורע זה עשה רושם רב על העוברים והשבים ברחובות עיר הבירה, שאולי נשמעו ברחובותיה בפעם הראשונה שירים אלה. גם החיילים הביטו בתמהון על התנהגות האנשים האלה וכעין חתת אלהים נפלה עליהם ולא נגעו בנו לרעה. במבטי העוברים הרגשנו אהדה מסותרת לנו, ולא לחנם עברה שמועה, שבחוגים הממשלתיים התלחשו כי מעשה זה של היבקום יצא שכרו בהפסדו. וככה היינו מובלים מבלי לדעת לאן, עד הכיוון לרחוב לוביאנקה. כשנכנסנו לרחוב זה הבינונו שלבית הדמים אנו מובלים וכך היה. רגלינו עמדו במקום שהיה למפלצת לתושבי עיר הבירה, אבל למרות הכל לא נפל רוחנו בקרבנו. גרם לזה גם מצב רוחו של מארגן ויו"ר הועידה ד"ר ברוצקוס, שגם אז היה שקט ומתון ולפונים אליו בשאלה „מה זה?" ענה בחיוך „כפי הנראה רוצה היבקום לכבדנו בטיול לכבוד הועידה. אבל הדבר לא יעלה בידם, שהרי לא עברנו על חוקי המדינה". היום היה בהיר, השמש להטה בתוקף והנאסרים נלאו למצוא פינת מחסה מקרני השמש הלוהטות. ביחוד עייפו הזקנים מעמל הדרך שארך כחצי שעה. נוסף למצב הרוח המתוח שהיינו נתונים בו גרמו גם דברי היו"ר של הצ'קה לציס, השם שלזכרו הזדעזע כל שומעו, שיצא ממשרדו, הסתכל בנאסרים בחיוך על השפתיים ופנה אליהם בדברים אלה: „איך הרשיתם לעצמכם לעשות דברים אי־חוקיים? ברוסיה הסוביטית? ד"ר ברוצקוס ניגש אליו והראה לו את חוק הממשלה בענין ארגונים שנתפרסם, שלפיו יש לדון, שמעשנו זה הוא חוקי במלוא מובן המלה. אבל הוא השיב בחיוך זדון: „הטרם ידוע לכם כי ה„ציק" מחוקק חוקים, אבל הצ'קה מפרשת את החוקים לפי השקפתה היא, ובין כך תתענגו לראות את מוצאי ומבואי הבית הזה". דברים אלה נתנו חומר לנחשלים שהיו בינינו להרהר אחרי התנהגותו של ה„מרכז", שלא התחשב עם השקפתו של הארגון שהוא הוא המסדיר את כל חוקי הארץ לפי שרירות לבו והנהו הפוסק האחרון. בינתיים הוזמנו למשרד 2 אנשים, האחד הוא הציר מסבזש, מר יוסלזון, בן לויתי לנסיעה, והשני היה אחד הציונים המובהקים מתושבי מוסקבה. אלה השנים שוחררו באותו המעמד. יוסלזון ניצל בזכותו של בן־עירו ראש היבקום ש. דימנשטין, שהכיר אותו עוד מימי עלומיו בעיר

מולדתו וידע את כל מעשיו הרצויים לטובת הציבור, וכשמצא את שמו ברשימת העצורים, צוה תיכף להזמין אותו ולשחררהו. על השני הוציאו לעז שבחש את השתייכותו לציונות ושרק במקרה נכנס לאולם הועידה. בשעה 3 אחה"צ החלו להזמין את הצירים לתוך המשרד ולרשום את כל הפרטים לפי שאלון מיוחד. החקירות נמשכו שעות אחדות עד שהעריב השמש. אח"כ התחילו להכניס את „האורחים" ל„מלון" בקומה התח־תונה, שמחציתה מרתף ורק אשנבים קטנים נשקפים לרחוב. אנכי הייתי כמעט מהאחרונים שיצאו מהמשרד, וכשנכנסתי למרתף היה כבר לילה. במרתף זה היו 2 חדרים, פנימי וחיצוני, מרוהטים בקרשי שכבה. התאכסנתי בחדר השני שאכסן בקרבו כ־20 איש. בחדר הפנימי היו כ־30 איש. לחדר אחר ע"י הפרוזדור הכניסו את יתר הנאסרים כ־50 איש במספרם. לאור מנורות כהות עלינו על משכבנו. „ציון הלא תשאלי לשלום אסיריך" מלים אלה נשמעו מפי אחדים מחברינו. למחרתים מצאתי כתובה את הסיסמה הזאת על עמוד שהיה בחדרנו. על עמוד זה סודר לוח מפורט עם כל התאריכים היהודיים והכלליים. אמרו כי לוח זה הוא מעשי ידי ד"ר ש. איזנשטדט, ג"כ בין האסורים. למחרת השכמנו והתודענו איש אל רעהו, מכיון שבלילה אי־אפשר היה להכיר מי מסב אתנו. הזקנים שבינינו סדרו תפילת שחרית וחברנו ר' אברהם הורביץ עבר לפני התיבה.

לעת הצהרים הביאו לנו מטעם הקהלה במוסקבה סלים מל־אים צרכי סעודת שבת. משלוחי המזונות בוצעו בהשתדלותו של חברנו הרב מזאה וחברינו הציונים במוסקבה. כדאי לציין שהקהלה במוסקבה מלאה את כל צרכי האסירים בעין יפה ובדיקנות במשך כל ימי המאסר, בכלל הראו חברינו הציונים במוסקבה השתתפות מלאה בגורל הנאסרים וחבה יתירה להם, והתאמצו במדת האפשרות לעודד את רוח אסירי ציון. באופן פרטי הצטיין במסירותו האינג' בוריס מאירוביץ (אחי חברנו צבי מאירוביץ שהיה ג"כ בין הנאסרים). הוא שלח סלים מלאים צרכי אוכל ומעדנים לאחיו ביד רחבה, בכוונה שגם אחרים מלבד אחיו יהנו מזה, וככה המשיך בפעולתו זו במשך כל ימי המאסר. חברנו צבי מאירוביץ השתדל מצדו לחלק לא רק את הצרכים ההכרחיים אלא גם את המותרות לכל אלה שפנו אליו, ולבישנים שבנו שלא העיזו לפנות אליו, הקדים ופנה בהצעתו העדינה ובסבר פנים יפות שישתתפו אתו בסעודה. יום השבת עבר עלינו במצב רוח מרומם, בחדרים שלנו „התאכסנו" חלק מהצירים הפעילים ביותר כמו רובינשטין, וילנצ'יק, אידלסון ועוד, ומהזקנים האחים ליבונטין, יחיאל יוסף ודב, האינג'נר זלקינד ובניו הצעירים, אברהם הורביץ, פרופ' בלקובסקי, יל"ג כהנוביץ, ד"ר ש. איזנשטדט, האחים היליקמן, משה ויצמן, עו"ד הרשמן, דה־שליט. במדור השני היו: ברוצקוס, פ. שפירא, פוגצ'וב, רודניצקי, סעדיה גולדברג, עוזיאלי, הרב סגלוביץ, שכנוביץ, גיטלסון, סליצן, וולחונסקי, ברבל ועוד. ביום השבת נכנס אלינו ברוצקוס ובשיחה אינטימית גלל מעליו את האשמות, שאחדים מהמתלוננים הטילו עליו, שכאילו היתה אי־זהירות מצד המרכז בסדור הועידה. רושם רב עשה אומץ רוחו הלא־רגיל, שלמרות מצבה הנואש של אשתו אחרי נתוח רציני, המשיך בעבודתו המסורה ללא רתיעה.

לפי הצעתו נתקבלה החלטה להמשיך את הועידה גם במאסר, ובחלל בית הסוהר נשמעו הרצאות, ויכוחים ושיחות על נושאים העומדים ברומה של הציונות והיהדות. במדור שלנו התעסקו בשאלות כלכליות־מדיניות: הסופר המהנדס י. י. ליבונטין קרא הרצאה מענינת ע"ד שאלת ההשקאה בא"י, גם על נושאים קואופרטיביים, הפרופ' בלקובסקי על נושאים פוליטיים אינג' זלקינד על עניני התעשיה. בשאלת הקואופרציה הראה ערות וידיעה מר יל"ג כהנוביץ שהיה כבר בר־סמכא בשאלות אלו. במדור השני היו הרצאות בנושאים תרבותיים ע"י פוגצ'וב, מנחם רודניצקי ועוד. המעבר ממדור למדור היה בלי הפרעה מה שהקל במידת מה על מצבנו. מהשיחות שהתנהלו בינינו ביום השבת נוכחנו, כי לפונדק זה נזדמנו אנשים ציונים המסורים בכל לבם ונפשם לעיקרי התנועה, אם כי תפיסות עולם שונות מבדילות ביניהם, נעים היה לנו לשמוע את פוגצ'וב שלנו כבן חסיד חבדי מפורסם המחונן בלב רגש ובידיעה הגונה בפרקי שירה מזמר בהתלהבות חבדית את הניגונים החבדיים בקול ערב ומושך את הלב, עד כי גם הצעירים נמשכו אחרי הניגונים הנ"ל. התלין מגה, שהמדרגות לדירתו בקומה השניה עברו דרך הפרוזדור שלנו, הרגיש בזה, התפרץ בחימה שפוכה לחדרנו ובקול מפקד גער בנו: „האמנם שכחתם, איפה אתם?" וכעונש להתנהגותנו הרעה ניגש למשכבי, סחב אותי ממקומי, נכנס גם לחדר השני, לקח משם את האינג'נר זלקינד ועוד אחד מהצעירים והכניס את שלשתנו לחדר סמוך לפרוזדור. החדר היה ריק מכל ריהוט, רק קרשים אחדים היו שטוחים על גבי לבנים, כמו שנוהגים לעשות בבתי הכנסת בתשעה באב, ועל קרשים אלה הוכרחנו לשבת כל הלילה. החדר היה בנוי מעץ והקור בלילה זה חזק, ישבנו ושינינו דא לדא נקשן. לילה זה עבר עלינו בנדודי שינה, והתלין עבר כמה פעמים דרך חדר ישיבתנו זה בלוית חבריו בני אומנתו והיה לנו הרושם, שבלילה זה חגגו חגם בזבחי אדם, ובשעה שעמדנו בחדר המטרה הראו לנו על מקום אחד, ששם הוצאו להורג יותר מ־1200 איש. כשהאיר היום לא ידענו איך להתנהג, לבסוף החלטנו לצאת בעצמנו מן המיצר ושבנו לחדרינו. ביום הראשון חל ל"ג בעומר והועד שטיפל בעניני הכלכלה שלנו רצה להנות גם את הנאסרים מחגיגת ל"ג בעומר ובסלים שהובאו לנו היו גם ביצים אדומות לכבוד החג. מפי מר משה ויצמן נודעו לנו ידיעות חשובות מהמתהוה מאחורי הפרגוד בעולם הציוני בלונדון. בדבריו גילה לנו על פרשת גדולת אחיו, שהנהו עתה מגדולי המנהיגים של התנועה. היו בינינו כמה מקטני האמונה שלא האמינו לו בכל, אבל בכלל עודדו הדברים האלה והחיו את הרוחות.

ביום זה הראשון לשבוע היה על הנאסרים לנקות את הרצפה, מכיון שלא נמצאו קופצים לעבודה זו, הצענו כי מוכנים אנחנו לוותר על המנות הממשלתיות לזכות אלה שימלאו את העבודה הזאת. כעבור זמן־מה הכניסו אלינו שתי גבירות לשם העבודה הנ"ל, מראה פניהן הראה עדינות ואצילות. מפיהן נודע לנו, כי אחת מהן היא בתו של שר־פלך טולה, שהשתייך למשפחה הקיסרית. בינינו לעצמנו אמרתי כי נתקיימו בנו דברי הנבואה „ושרותיהם מנקותיך" (ישעיה מ"ט, כ"ג). ביום השני הציעו לאלה הרוצים בכך לצאת

לעבודה. נמצאו כ־12 איש וביניהם גם אני שהסכימו. כשיצאנו מחצר בית הסוהר החוצה, הרגשתי כי הזקן יוסלזון הציר מסבז׳ מסתובב סביב הבית וכשראה אותי הפליט שבימים הקרובים ישחררו אותנו. הוכנסנו לבית דפוס ממול הצ׳יקה. בית הדפוס הזה עמד בשממונו ובאפס מעשה עד שהמכונות העלו חלודה והיה צורך לנקות את המכונות. מכונות אלו היו יקרות ערך ממדרגה ראשונה. מלאנו את העבודה לשביעת רצון המשגיחים והממונים. העבודה נמשכה ימים אחדים עד תומה, עבדנו בכל יום 3 שעות. כבא־כח של הנאסרים, לנהל מו״מ עם שלטונות בית הסוהר, נבחר מ. עוזיאלי, אחד האמיצים ביותר מאתנו המסוגל להביא את דרישת הנאסרים, תביעתם וצרכיהם לפני השל׳טונות. ככה עברו עלינו הימים בשיחות מענינות עד כדי־כך שרוב הנאסרים התרגלו למצב והביטו על הנעשה מסביבם בביטול היש החסידי, אם כי היו בינינו אנשים שסבלו מעצביהם, והחרדה למצבם הכלכלי ולשלום בני־ביתם השפיעה עליהם לרוע, אבל גם אלה השתדלו להפיג את צערם ולהשתתף בשיחות והבדיחות.

הדהימה אותנו הידיעה שאשתו של ברוצקוס מתה, בהשתדלות רבה שוחרר ברוצקוס לזמן מה, לשם השתתפות בהלויה וסדור עניני המשפחה, בתנאי שבכל רגע שידרש עליו לחזור לבית הסוהר. ביום אחד הופתענו משלשה אורחים חדשים במעוננו וביניהם העו״ד בוריס גיסין ממוהילב. גם הוא הופתע בשעת הפגישה ואמר: „אשריכם שנתפסתם על דברי הציונות ואנכי עם חברי אלה נתפסנו בעוון דבות שוא בדיני ממונות״. חבריו היו: אחד מתושבי מוהילב קבלן ממשלתי והשני קידו. הוא, גיסין, ניהל את עסקיו וכולם נאשמו במעילות כספיות. גיסין נשאר בחברתנו ואת חבריו העבירו לחדר מיוחד, שמחיצת עצים דקה חצצה בינו ובין חדרנו. פעם שמעתי מאחורי הקיר קול תורה בנגון תלמודי, התענינתי מאד לדעת מיהו בעל הקול קול יעקב זה? נודע לי אח״כ, כי זהו הפקיד של הקבלן, מר מאיר איסר פינס (אבי דן פינס). התודעתי אליו וגם לקבלן שהיה חסיד נלהב מחסידי לובביטש וכשנודע לו בבית הסוהר על הסתלקותו של האדמו״ר מלובביטש ברוסטוב בכה בקול רם בכי תמרורים. עוד שני אורחים הוכנסו לחדרנו בפרק זמן זה, עליהם אמרו שנשלחו לרגל אותנו ונזהרנו מפניהם. עלי להזכיר לטובה את אחד הצעירים שהוציאני ממצוק רוחני; בזמן שנאסרנו לא היו בידינו שום חפצים ובכללם גם חפצי שמים, כשהגיע זמן התפילה ביום הראשון, ראה שאני במבוכה רוחנית מחוסר תפילין. הוא גילה לי שיש בידו תפילין. ואלה התפילין שימשו לי ולדכוותי כל ימי המאסר, כי לא יכולנו לבקש שיביאו לנו חפצי קדושה.

במשך הימים שוחררו אחדים מחברינו כמו ד״ר ש. איזנשטדט, משה ויצמן ועוד אחרים, מזה הוכיחו חברינו כי מצבנו השתנה לטובה, מכיון שכולנו הננו נאשמים בעוון משותף. ביום הרביעי אחה״צ הופתענו לשמוע התפוצצות חזקה עד כדי הזדעזעות כל הבנין, גם השמים קדרו בעבים והשמש קדרה ותהי לחרדת אלוהים. את פשר הדברים לא ידענו במשך שעות אחדות, אח״כ נודע לנו שהופוצצו מחסני אבק־השריפה במוסקבה. הימים היו ימי המלחמה בפולין בתקפה.

בלילה כשעלינו על משכבנו שמענו תנועה חזקה סביב הבית, אח״כ נודע לנו שבלילה זה נערכו מאסרים רבים והנאסרים הובאו הנה. בבוקר נכנסנו לחדר השלישי ונתרשמתי למראה איש העומד מוכתר בתפילין ומתפלל בדבקות מיוחדת במינה, לשאלתי סיפרו לי, כי הוא חייל יהודי שעמד על משמרתו בשעת ההתפוצצות ומכיון שהנהו יליד פולין, השדו בו שמעל בתפקידו. האיש הזה היה כ״כ תמים שלא הבין את מצבו הרציני ומי יודע במה נחתך גורלו. אחה״צ נכנסו לחדרנו שומרי בית־הסוהר והכריזו: „תסדרו את חפציכם ותצאו לחצר״, פקודה זו היתה בשבילנו הפתעה גמורה, ובפרט שלא ידענו לאן יעבירו אותנו, אח״כ נודע לנו שלרגל המאסרים המרובים אחרי ההתפוצצות, היה הכרח לפנות את המדור שלנו. בכל איפן הרגשנו שאנו נתונים במצב של „עידנא דריתחא״ ומי יודע מה צפוי לנו. כשיצאנו אל החצר ראינו שהמצב מתוח, פני החיילים המקיפים אותנו שונים לגמרי מאותם החיילים בני לויתנו ממקום הועידה ללוביאנקה. אלה הראשונים הביטו על התפרצות השירה בפנים שוחקות ולא מחו בתוקף, ועכשיו התחילו להתנהג אתנו כמו עם פושעים מסוכנים, כנראה ניתנה פקודה נמרצה שלא להוביל אותנו דרך הרחובות הראשיים, אלא דרך סמטאות צדדיות. כשהגענו לרחוב המוביל לבוטירקי התפרצה שירת „התקוה״ מפי הצעירים שלנו, אבל החיילים התחילו למחות ולאיים בקתות הרובים. הלכתי ליד מר משה דה־שליט שהתלהב מאד והיה מהשרים העיקריים עד שהביא לידי כך, שהחיילים שהלכו על־ידנו איימו ברובים. אנחנו, המתונים, חשבנו שרגעים אלה אינם מתאימים לגמרי להתפרצות הפגנתית כמו בפעם ההיא שהשירה היתה משותפת לכולנו. אמרתי לדה־שליט את הדברים האלה. הוא מחה נגדי ואמר בהתלהבות „אבל אני רוצה לשיר״. הלכנו בערך כשעה עד שהגענו לשערי בוטירקי. בוטירקי תפסה שטח ענקי שעליו בנויים קסרקטינים גדולים ואלפי נאסרים היו כלואים שם. בשטח הזה היה גם המגדל הצפוני, בנין זה הנקרא „מאורת תנים״ שנבנה בסגנון מיוחד בצורת עגול בעל שלש קומות, מחולק לתאים מיוחדים בשביל אסירים פליליים ומרדניים מסוג מיוחד. כל תא היה מתוקן לאכסון איש אחד, מרוהט במיטת ברזל קטנה המחוברת בשלשלאות ברזל אל הקיר. ארכו ורחבו של התא בקומה התחתונה מפני עוביים של הקירות היה לערך 2×2,5 מטר עם חלון ברשתות. בקומה השניה והשלישית שהקירות בהן היו יותר דקים, היו התאים יותר גדולים בחצי מטר. אחרי הסידור הפורמאלי חלקו את החבריא לשני מחנות, האחת נשלחה לבית האסורים לחצרות הפנימיות והשניה למגדל הצפוני שעל־יד המשרד. עמדנו בתור וסודרנו בתאים לפי הסדר. מזלי גרם לי להיות מן האחרונים לקומה התחתונה במקום גרוע ביותר, שם היו רק שלושה תאים, בתאי היה גם חברי מר יל״ג כהנוביץ ועוד צעיר אחד שחלה לפני הועידה במחלת הטיפוס ובא לועידה במצב חולני כשפניו חוורים וחולים. פתחו לפניו את דלת התא וסגרוה עם כניסתנו. ברגעים הראשונים לכניסתנו נבהלנו ממש, מראה החדר, סידור הרהוט, האויר המעופש ורטיבות הכתלים עשו את פעולתה המדהימה עלינו עד שלא יכולנו להוציא הגה מפינו. אור השמש לא שלט שם, תא זה היה צפוני שבצפוני, שרק

קבוצת משתתפי המועצה הציונית במוסקבה, שנאסרו ב־23 באפריל 1920

1) באֶלה דודין־גיברמן, 2) בת־עמי פוגאצ׳וב (בת־עמי), 3) עדה רפופירט־די שליט, 4) קלארה לאֶרנר, 5) ......, 6) משה די שליט, 7) זלמן סגלוביץ (סגל), 8—9) ......, 10) חיה (ניוטה) רבינוביץ־רובין, 11) לאה פונאבאֶריה־שוואַרץ, 12) פינחסוביץ, 13) קאראסיק, 14) יחיאל יוסף ליבוּנטין, 15) חיים (ויטאַלי) אלפרין, 16) אליעזר צאריקובר, 17) הרב יעקב מזא״ה, 18) הרב יעקב מאיר סגלוביץ, 19) יוסף זאלקינד, 20) ישראל־זאב וולפסון, 21) סעדיה גולדברג, 22) יצחק וילנצוק, 23) יעקב לוין, 24) אלכסנדר זאלקינד, 25) זאב זאלקינד, 26) אליעזר סוועץ, 27) גבריאל גיברמן, 28) ישראל זילברדיג, 29) קאנטור, 30) פייבל שפירא, 31) ד״ר שמואל אייזנשטאדט, 32) אברהם איש־הורביץ, 33) ל. באלאֶנקי, 34) בנימין סאֶראֶבראֶניקוב (כספי), 35) נתן פראַדקין, 36 ......, 37) הרצל תומרקין, 38) אליהו אלפרין, 39) דוד לוין, 40) ...

קבוצת משתתפי המועצה הציונית במוסקבה, שנאסרו ב־23 באפריל 1920

1) ד״ר שניאור־זלמן צייטלין, 2) ...., 3) בריינה ארסט־שחורי, 4) ...., 5) בייגלמן, 6) ...., 7) דימַנט, 8) צבי מאירוביץ, 9) פרופ׳ צבי בלקובסקי, 10) אריה בדר, 11) שניאור־זלמן פוגאצ׳וב (עמיאב), 12) קלרה לרנר, 13) אלכסנדר לוינסון, 14) מרדכי־שלמה הייליגמן, 15) יהושע הייליגמַן, 16) עו״ד מתתיהו גרשמן, 17) משה די שליט, 18) דוד מירנבורג, 19) זלמן סגלוביץ (סגל), 20) .....

חלון מרושת ששכבת ברזל עבה היה בו. החלון פנה לחצר קטנה, שראינו בה ילדים קטנים מטיילים. הבטנו על עצמנו כנדונים שגורלם כבר נחרץ. אנכי כזקן שבחבורה השתדלתי להתעודד במקצת ע״י קריאת פרקי תהלים המתאימים למצבנו הנוכחי. הזכרתי את הפסוק „גם כי אלך בגיא צלמות, לא אירע רע כי אתה עמדי״, אבל לא קל היה להבליג ולא לנפול לתוך תהום היאוש. בשעה חדא התאבקנו עם דמיונותינו, עד שהגיעה השעה הקבועה לכבד את האורחים בחמין. השומר שעמד על ידנו הכריז על זה. ברגע זה מצאתי עוז בנפשי, פתחתי את האשנב שבדלת, שארכו ורחבו הוא אצבעיים, ובקול רם הודעתי שלא נקבל שום אוכל ומשקה עד שיבואו מהפקידות הגבוהה לראות את מצבנו, הלא הוטלנו לגוב אריות זה לא בעד פשעים ורציחת נפשות. דברי אלה שהושמעו בקול רם הגיעו גם לאזני חברינו שישבו בחדרים הנמוכים והם הצטרפו לדרישתי זו. אחרי רבע שעה נכנס לחדרנו לבלר בית הסוהר, יהודי אסיר שרכש לו אימון מפקידות בית הסוהר, והיה עוזר במשרד בעבודות פקידות שונות כמו מילוי השאלונים, מפקד האסירים ועוד. דיברנו אתו בדבר מצבנו החמור. תשובתו היתה, כי הוא בטוח שדרישתנו תתמלא ובודאי יבואו אלינו מהפקידות הגבוהה לבירור מצבנו. דבריו אלה היו לנו כחצי נחמה, ואמנם כעבור חצי שעה הופיע אחד הפקידים הגבוהים לחדרנו, אנכי ישבתי על הכסא היחידי שהיה בחדרנו סמוך לשולחן, הוא נגש אלי ושאלני לגילי. אמרתי לו: בקשתנו שטוחה לפניך בשם כולנו להתבונן בעינא פקיחא למצבנו באוירה זו. הוא הודה בדברים רכים שתלונתנו היא צודקת והתנצל על שהכניסו אותנו למגדל הצפוני והבטיח שתיכף יעבירו אותנו לקומות העליונות, ששם התנאים יותר טובים. הוא סיפר לנו כי לרגל ריבוי הנאסרים החליטו להכשיר את המגדל הצפוני שהיה עזוב וריק זה שנים רבות בלי שימוש, למעון אסירים; טחו את הקירות, סיידו אותם, אך מובן שבמשך הזמן הקצר טרם הספיקו אלה להתיבש מהטחב. הוא מילא את הבטחתו ותיכף אחרי ביקורו הועברו חברינו מהקומה התחתונה לקומות העליונות. רק נכנסנו לפרוזדור וכבר הרגשנו הקלה בנשימה. אותי הכניסו לחדר בו מצאתי את חברי וולחונסקי ואת הציר מעיר פוצ׳פ פנחסוביץ. בכל הדברים כמו בשטח החדר והריהוט לא היה הבדל גדול, אלא תנאי האויר והנשימה היו יותר טובים. את חברנו מר יל״ג כהנוביץ העלו לקומה השלישית. מחסכון בעובי הכתלים היו בקומה הזאת חמישה תאים. מסרתי לחברי מה שאירע לנו דרי הקומה התחתונה. בינתים הרגשתי באופן מוחשי בשינוי המצב לטוב עד שחשבתי כי גם על זה חייבים להודות. הגיע זמן השכיבה. היה בינינו דין ודברים על דבר סידור הלינה, בחדר היתה רק מיטה אחת, שכני לחדר עמדו על זה, שלי מגיעה זכות הבכורה למיטה. אנכי סרבתי לקבל זכויות מיוחדות, אבל המה חזקו עלי בדבריהם עד שהוכרחתי לוותר על דעתי. מובן שהלילה עבר עלינו בשיחות ונדודי שינה. בבוקר כשהשכמנו הרגשנו קצת הרחבת הדעת בזה, שכל דלתות התאים נפתחו והיתה רשות לעבור מחדר לחדר, בחדר ממולנו התאכסנו הפרופ׳ בלקובסקי, אפרים ברבל (שהיה אתנו בקומה התחתונה) ומר בדר הציר מקזן. בתא

לצד מזרח מצאתי את רודניצקי ועוד חברים. מצד ימין: את פ. שפירא, סעדיה גולדברג ופוגצ׳וב. ובחדר האחרון ישב המהנדס דובקין עם עוד חברים. בקומה השלישית בחדרים המרווחים ישבו בכל חדר 6—5 אנשים, שם היה מעונו של הרב סגלוביץ, האחים ליבונטין, עוזיאלי, מאירוביץ, אברהם הורביץ ולשם הועבר גם כהנוביץ. את רוב הצעירים שהשתתפו בועידה הושיבו ביחד עם אסירי המפלגה הס.ר.־ים. שוב התחלנו לחיות בצותא כמו בלוביאנקה. התקשרנו איש אל רעהו. זקן הנאסרים מר עוזיאלי עמד על משמרתו באמונה, את המנות הממשלתיות הביא לנו בשעתן ובזמנן. בידח במיוחד את דעתנו הדוד של נזיד העדשים, שהיה מובא אלינו יחד עם לחם חוקנו.

הקהילה המשיכה לשלוח מדי יום ביומו סלים מלאי מזון ביד רחבה, גם אחי מאירוביץ לא חדל מלהנות אותנו במשלוח כל מיני מעדנים. ההילונו גם לקבל עתונות וספרים, שהצמאון להם היה מורגש מאוד. אך בצרכי שמים הוכרחנו להסתפק באותו זוג התפילין של הצעיר שבייש את הזקנים. השומר שהופקד עלינו היה נגוע במחלת עצבים ובזמן התקפותיו היתה התנהגותו פרועה עד למאוד. היה מתנפל עלינו בצעקות ובחירופים. כשנחה דעתו עליו היה נוח לבריות. במשך ימי ישיבתנו במאסר קראנו הרבה והתעסקנו בשיחות רציניות. נעים לציין, כי באותה האוירה החמורה נמצאו חברים שישבו והגו בתורה פשוטו כמשמעו. הפרופ׳ בלקובסקי וגם האינג׳נר זלקינד התחילו ללמוד את השפה העברית באופן שיטתי. בלקובסקי התחיל עוד בשקדנותו המופתית ללמוד במרתף הלוביאנקה, הוא התחיל כמעט מ־א״־ב׳ ולא בקלות ניתן לו הדבר הזה ללמוד שפה זרה לעת זקנה. כל מלה ומלה היה משנן מאה פעמים ואחת עד שהיה כמונח בקופסא אצלו כי „סטול זה שולחן״, שקדנותו הביאה אותו לידי כך, שהצליח לא רק ללמוד מלים שמושיות של השפה אלא גם זכה להיות סופר בשפה זו, כי „יגעת ומצאת — תאמין״. גם זלקינד שבימי ילדותו ידע את השפה ושכח את משנתו, חזר על לימודו בבית הסוהר. בשקדנות יוצאת מהכלל הצטיין גם פ. שפירא, שהתעסק בהשתלמות בשפה ובאנגלית, שקדנותו היתה כ״כ רבה עד שלא עבר עליו אף רגע לבטלה. גם בשעת הטיול לא פסק פומיה מגירסא. באמצעות זקן האסירים מר עוזיאלי היינו מקבלים ידיעות על מצבם של המחנה השני שלנו. חלק מהם שוחרר במשך זמן זה. הפתגם העממי ש„עם צרה קשה רק ללון הלילה הראשון״ התקיים גם בנו. כעבור ימים אחדים ניתנה לנו הרשות לטייל, מתחילה רק בחצר שגבלה עם המגדל, מקום מאסר ה„מסוכנים״, שגזרו עליהם לשבת בחדרים מיוחדים. החצר שטיילנו בה היתה מוקפת משלושת בנינים. לנו המטיילים אסור היה לבוא במגע ובמשא עם „בני היחידות״ האלה, עד היום אינני יכול לשכוח את תמונתו של „בן־יחיד״ אחד שעמד ע״י חלון חדרו בקומה השניה והסתכל בעיני קנאה בנו „בני החורין״ המטיילים ומדברים בינם לבין עצמם בלשון בני־אדם. והאומלל הזה עומד כאלם. לא יפתח פיו. כעבור יומיים אח״כ הרשו לנו לטייל גם בחצר הגדולה, גם שם היו בנינים גדולים המלאים אסירים ככלוב. בימים אלה החליטו

האסירים הס.ר.־יים להכריז שביתת רעב עד שימלאו תביעותיהם מאת הנהלת בית הסוהר. מר עוזיאלי, שהיה בא במגע עם חברינו הנאסרים אתם יחד, מסר לנו ע״ד השביתה הזאת של הס. ר.־ים וגם על הפניה שבאו בדברים עם חברינו שכניהם למאסר שישפיעו גם עלינו אסירי ציון להצטרף לשביתת רעב זו, אם כי היחסים ביניהם לא הצטיינו בידידות. בין הס. ר.־יים היו כאלה שהביטו על תנועתנו כעל ריאקציו־נרית ביותר ובנדון זה התנהלו ויכוחים ולפעמים גם די חריפים. עפ״י הצעת מר עוזיאלי התאספנו לדון בכובד ראש בנדון שאלה זו. הוברר לנו שהדעות מחולקות בינינו: היו כאלה שערערו על עצם הרעיון של שיתוף פעולה עם הס. ר.־ים; הם טענו שהשביתה הזאת היא רק הפגנה פוליטית ומפלגתית והס.ר.־ים רשומה ברשימת אויבי המשטר ולמה לנו להכניס את עצמנו לדרך מסוכנת, היכולה לגרום לנו רק רעות ולא טובות.

בהמשך אספתנו נתקבלה החלטה להשתתף באופן סולידרי בשביתת הרעב של הס. ר.־ים, התחלנו להכין את עצמנו לקראת שבת השבתון ולקיים ועניתם את נפשותיכם... למחרת היום הודיע מר עוזיאלי לשלטונות בית הסוהר, כי החלטנו לא לקבל שום אוכל עד אשר ימלאו את התביעות הצודקות של האסירים, — כן הודענו לקהילה על החלטתנו זו. יום הצום עבר עלינו במצב רוח מדוכא ובתנאים גופניים קשים. הוברר כי לעמוד במבחן זה קשה ביחוד בשביל הזקנים והחלשים שבינינו, ומה יהיה אם ימשכו ימי הצום? ביום השני בבוקר כבר היתה התנגדות מוחלטת להחלטה בדבר הצום, בעיקר התרכזה ההתנגדות בין גרי הקומה השלישית בחדרו של הרב סגלוביץ. עפ״י יזמתו של מר י. . ליבונטין קראו לאספה מיוחדת לשם דיון נוסף בשאלה זו. אחרי שקלא וטריא והודעות שונות של אחדים, שמטעמי בריאות הם מוכרחים להפסיק את שביתת הרעב, ולאחר שקיבלנו גם ידיעות שהרבה בלתי־מפלגתיים לא קיבלו עליהם את חומר השביתה ולא הצטרפו אליה, הסכמנו כולנו להפסיק את השביתה.

בימים אלה שוחררו חברים אחדים מהמאסר—ה״ה הרשמן, דה־שליט ועוד.

עברו ימים אחדים, חשבנו לשבת בהם בשלוה והנה קפצה עלינו רוגזה של הצ׳קה. בבוקר ה־16.5.20 כשישבתי בחדרו של רודניצקי הביאו אלינו את העתונות היומית. משך את לבנו מאמר ב„איזבסטיה״ בכותרת גדולה „מאסר הציונים״. כשעברנו על הידיעה הרשמית חשכו עינינו, זו היתה ידיעה רשמית מסוג הידיעות מימי הצאריזם שתפקידן היה להצדיק את פעולות הממשלה נגד קרבנות המשטר, בסילופים ובכזבים שזורים בחוטי משי כדי להלבין את עריצותם. בסגנון זה נכתבה גם הידיעה הזאת, שהכילה בתוכה כתב־אשמה על פעולות מרכז ציוני רוסיה בפטרוגרד ועל הועידה במוסקבה. הם לא בושו מלבדות דברים שלא היו מעולם, כגון, שבמרכז הציוני בפטרוגרד נתגלו הכנות למרד ובסתר חדרי המרכז נמצא פרקסילין, ע״ד הריגול שהציונים משתתפים בו, ושולחים מרגלים בדרכים אי־חוקיות מעבר לגבול וחוזרים. ההודעה הזאת, שנסתיימה באילו בעובדות ופעולות ודאיות, הרעישה את רוחנו וברגעים הראשונים נדהמנו ולא יכולנו להוציא אף

הגה מפינו. מעיני אחדים מאתנו זלגו דמעות. כזקן החבורה מצאתי עוז בנפשי להוציא את המלים האלה: „חברים, אַל יאוש, הבה נשיר את שיר התקוה״. וככה עשינו, השירה שהתפרצה בחדרנו השפיעה גם על יתר החברים שוכני שאר התאים, ומתוך כך הגענו לדיון על מצבנו העגום. כל הנאספים הביעו את דעתם לצאת במחאה גלויה נגד השקרים והעלילות. פה אחד נתקבלה החלטת המחאה באספת כל האסירים ועל הפרופ׳ בלקובסקי הוטל לנסח את המחאה. נוסח המחאה עלה לנו בקושי רב, בשים לב לזה שבידינו לא היה החומר הדרוש בכדי להכחיש את הבדויות בדבר החיפוש בדירת המרכז בפטרוגרד, יכולנו רק להסביר שלפי השערתנו זאת היא בדותא אבל בהשערות גרידא אי־אפשר להשתמש, ויצא הדבר כאילו זהו רק פולמוס לא מעשי. בינתים נודע לנו שהמרכז מצידו מכין תשובה רשמית. לכן משכנו את ידינו מכתיבת המחאה והחלטנו לא לכתוב מחאה נבדלת. כעבור ששה ימים אחרי ההודעה הרשמית נדפסה ביום 22.5 תשובת המרכז של ציוני רוסיה בצורת מכתב למערכת בעתון „איזבסטיה״. התשובה היתה מבוססת על חומר רשמי וממנה הוכח שכל האשמה היא מעין עורבא פרח מבלי קורט של אמת ואין לה על מה להסתמך. כשעברנו יום זה על העתון אורו עינינו. דנינו עליה לא רק מנקודת השקפה שלנו שמצבנו כנאסרים יוטב ויש לקוות לשינוי יחס הממשלה למאסר, אלא ראינו בזה גם נצחון לתנועה על תהפוכות היבקום, כעין צעד לאשר את הציונות כתנועה הלוחמת למען שיחרור לאומי. הלא בפעם הראשונה מדפיס העתון הרשמי דברים השמים לאַל את כל בנין האשמה. כל הנ״ל נעשה בהשתדלותם של חברי המרכז שהיו בחופש ובעיקר ע״י השפעתו של הרב מזאה, שנכנס בעובי הקורה. רצונו זה ודבריו מצאו מסילות בלב העורך נחמקס־סטקלוב, שלחם את מלחמתנו, במידה ידועה ביבקום.

יש לציין גם את מסירותו של חברנו משה דה־שליט, שהיה מנושאי כליו של הרב מזאה במו״מ עם העורך נחמקס־סטקלוב, הוא עמד על המשמר בנאמנות תיכף עם שחרורו מהמאסר עד שזכה לראות את מכתב המרכז הציוני בדפוס.

מספרים, שאחרי פרסום המכתב הנ״ל, פנה נחמקס בחיוך אל ראשי הציונים ואמר להם „ומה תגיד הצ׳יקה לזה?, אבל חושבני שהברכות שיביעו לי היהודים בבתי הכנסת יגינו עלי״.

מובן שיום זה היה לנו יום מאורע ושמחה. הרגשנו בזה מעין המתקת הדינים מצד הממשלה. מענין היה מה שסיפר לנו מר אליעזר צ׳ריקובר שניהל מו״מ בדבר הציונות עם קרסטינסקי, וכשנתגלגלו הדברים ע״ד מטרת הציונות השואפת ליסוד מדינה יהודית בא״י, אמר: „אם זו השאיפה שלכם, אנחנו מוכנים להעמיד לרשותכם מחנה צבא גדול בתנאי שהדגל יהיה דגלנו האדום״.

בבית הסוהר ביקרו אותנו ב״כ הצלב האדום מר וינבר וגם פשקובה — אשת גורקי. וינבר מסר, מובן בזהירות רבה, כי מחכים לבואה של משלחת מטעם הג׳וינט לשם דיון על גורלם של היהודים ברוסיה. ואמנם ביום אחד הודיעו לנו מהשלטונות של בית הסוהר, שלמחרת היום יבקרו אותנו שליחים מיוחדים מחו״ל, המתעניינים במצב בתי הסוהר

ברוסיה ובגורלם של האסירים. פקדו עלינו לנקות את התאים ולסדרם בסדר גמור, כיאות לקראת קבלת אורחים חשובים. בחרנו בפרופ׳ צ. בלקובסקי שיקבל את פני האורחים בשפה האנגלית שהכין את עצמו לזה. אבל הביקור בחדרינו לא יצא לפועל. מפי השמועה נודע לנו שאנשי הג׳וינט אשר באו במגע עם הממשלה דיברו על דבר גורלנו ועל הקלת מצבנו. אבל תוצאות ממשיות לא ראינו. שוחררו אמנם אחדים מן האסירים אבל לא ממעוננו. בכ״ז לא נפלה רוחנו בקרבנו, להיפך עוד מצאנו עידוד לנפשנו ולפעמים גם שמחת הנפש ע״י הקשרים האמיצים שנוצרו בינינו ובין הנאמנים לנו מבחוץ. בינתים נמסרה לנו בחשאי פתקה מלאה רמזים מעורפלים עד שקשה היה לפענח את תכנה. כרגיל בדברים אלה מתחילים להתוכח זה בכה וזה בכה, אבל דבר אחד היה ברור לנו, שאיזה מאורע חשוב התהוה בעולמנו הציוני. כשיצאנו לחופש נודע לנו שדברי הפתקה רמזו על מאורע סן־רימו.

כעבור ימים אחדים אחרי חג השבועות ראינו דרך החלון את האינג׳ זלקינד מובל העירה, חשבנו שהוא עומד כבר להשתחרר, אבל לעת ערב הוחזר שוב לבית הסוהר, הפעם העבירו אותו ואת שני בניו, שהיו בין אסירי המחנה השני, למחננו ושכנו אותם בחדרי, ואת חברי וולחונסקי ופנחסביץ העבירו לתאים אחרים. הצטערתי מאוד שנפרדתי מאת וולחונסקי שנתקרבנו מאוד לרגל ההשקפות המשותפות שלנו וע״י זה הוקל בהרבה מצבנו העגום, אבל גם בשכני החדשים מצאתי סיפוק רוחני מלא. הזקן זלקינד חשב תמיד על התעשיה בא״י, שהיא צריכה לפתוח דף חדש בחיי היהודים בא״י, שוחחנו ארוכות גם ע״ד היחסים בין הבעלים והפועלים שנוצרו בארץ, שאלות אלה שהיו קרובות ללבנו גרשו במקצת את העצבות שבאה מתוך בטלה ואפס־מעשה. זלקינד היה מקבל ידיעות מקוטעות מהנעשה אצלו בבית ולשמחת לבי קיבלתי גם אני ידיעה כי בני הבכור בא למוסקבה והביא דרישת שלום ממשפחתי כי שלום להם. ממנו נודע לי כי הסובנרחוז בויטבסק עירי, פנה אל וויסובנרחוז במוסקבה בדרישה לשחרר אותי וכי גם הפרופסויוז תומך בזה. אני כשלעצמי לא נתתי לזה חשיבות יתירה מפני שידעתי שבתחומי הצ׳יקה אין נותנים למי שהוא להתערב, אבל בכ״ז נחה נפשי עלי, כי ראיתי שאין שחר לספקות שנתעוררו בלבי שהמאסר ישפיע על מצב העבודה.

ב־10 ביוני שוחררו 19 איש מבין תושבי המגדל הצפוני ביניהם אני ושכני לתא. פרופ׳ בלקובסקי, פ. שפירא, הרב סגלוביץ, יל״ג כהנוביץ, אברהם הורביץ, האחים ליבונטין ועוד.

בא הקץ לענויי נפשנו החמריים והרוחניים ביום ה־48 למאסרנו.

הייתי במבוכה מבלי לדעת לאן ללכת, אם כי בני ישב במשך הזמן האחרון במוסקבה והיה בא כל יום לעמוד על יד שער בית הסוהר, לשם מסירת ידיעות וצרכים, אבל כפי הנראה עוד לא ידעו בבוקר, שמצבנו השתנה לטובה. ואנכי לא ידעתי את מקום מגורו במוסקבה, אבל באמצע הדרך השיג אותי, כי כבר הספיק לשמוע בעיר ששוחרר חלק מהנאסרים והוא רץ להודע על גורלי ופגשני בדרך.

בצאתנו מבית הסוהר פקדו עלינו לבוא מחר בבוקר בשעה 10 למשרדי הצ׳יקה לשם חקירה. למחרתו בשעה המיועדת באתי למשרד חוקר הדין, שם פגשתי את שאר חברי למאסר, כולנו חכינו להזמנת חוקר הדין, הראשון שהוזמן לחדרו של חוקר הדין ברנר היה מר שפירא, חקירתו ארכה כשעה שלמה, הוא יצא חיור כסיד, וספר לי כי החוקר דרש ממנו דברים כאלה שאין באפשרותו למלאות, כי הוא אובד עצות ונתן לו זמן מה להמלך בנפשו. אחרי כן נכנס שוב ללשכת החוקר וכעבור כמה רגעים יצא משם, כנראה בשלום. כשנכנסתי אני ללשכת חוקר־הדין לא שאל ממני דבר, החזיר לי את הניירות ואת החפצים שהוחרמו אצלי בזמן המאסר. מן הנירות שהחזיר לי הוציא את ההחלטות שנדפסו בשעתן בדבר מסירת חלק מבתי הכנסת לטובת בתי הספר בעירנו ופנה אלי בהערה: „האין לכם ענינים יותר חשובים במה להתעסק?״ האמנם לא יכולתם למסור חלק מבתי הכנסת שהנם לגמרי מיותרים. תשובתי היתה, כי מהטופס הזה תוכל לדון כי אין אנו נמנים על מתנגדי הממשלה ודוקא שאלת בתי הספר חשובה אצלנו מאוד, אבל השאלה היא עד כמה מתאימים בניני בתי הכנסת לשם פתרון שאלה זו, בו בזמן שישנם בתים ואפילו משרדים מיותרים המתאימים באמת לתפקיד הנ״ל. הוא פטרני בשלום.

ביום השבת הלכתי יחד עם חברי ר׳ אברהם הורביץ להתפלל בבית הכנסת הגדול, שם נאם הרב מזאה על פרשת השבוע „שלח לך אנשים״ ובדבריו על המרגלים רמז על מאסרנו. בכשרונו הנפלא ובדברי׳ לעג סיפר על התקופות שבוגדי עמנו רצו בדברי סילופים ומדוחים לעקור מלבם של עם ישראל את חובתם לא״י, כל אלה המה נצוצות מנשמותיהם של המרגלים מדור המדבר מביאים בדבריהם מורך לב בלבות החלשים וגורמים ל„ירידת נשמה״ ולידי הדברים „טוב לנו עבוד את מצרים״. דבריו אלה שנאמרו ברגש רב הוכיחו לנו עד כמה לא צדקו אחדים מחברינו שהרהרו אחרי הרב ובקרו אותו שלא עמד על הגובה בשעת המאסר ולהמנות בין הנאסרים. ממסירותו ללא לאות בעניני הנאסרים ומנאומו זה שנאמר בפומבי בלי לשים לב לרוחות הרעות המנשבות בשעות אלו. הרגשנו שהביא תועלת יותר לנו בזכות שניתנה לו מבלי להתחשב פן יחשדו בו שלא עמד במבחן.

ביום הראשון הצטלמנו כל קבוצת האסירים המשוחררים בהשתתפותו של הרב מזאה. נפרדנו כולנו במצב רוח מרומם, כאחים נאמנים לדגלם אשר חרות עליו „שובו לבצרון אסירי התקוה״. מן הראוי לציין את נאמנותן של בנות ציון. אחדות מהן שגרו במוסקבה בקביעות כמו הגב׳ זלקינד, ואלה שחרדו ממקומות רחוקים כמו אשתו של ברבל, בדר ועוד, ראו בעיניהן את ההרס הכלכלי שמביא המאסר למשפחתן, ובכ״ז נשאו בדומיה את סבלן, גם בזמן שלא ידעו מה יהיה בגורלם של ראשי משפחתן. לדברי הרב מזאה היו הנשים האלה למופת בסבלנותן ובמרצן במשך כל ימי המאסר והטיפול בעניני הנאסרים.

היינו מודאגים מאוד מאוד לגורלם של חברינו שנשארו עוד במאסר, והיו כאלה בינינו שדרשו שנשאר במוסקבה לשם עמידה על המשמר ולעורר את עסקני מוסקבה ולא לתת דמי

להם עד שישוחררו. אבל לאמיתו של הדבר היה זה מיותר לגמרי, ערנותם של חברינו עסקני מוסקבה לא היתה זקוקה להתעוררות, הם לא הסיחו את דעתם אף לרגע מגורלם של הציונים הנאסרים, והמשיכו את עבודת הציונות מבלי הפסק. הייתי עד לישיבות בלתי פוסקות בביתו של מר זלקינד שכ״כ הרבה סבל מהמאסר ומכ״ז היה ביתו פתוח לרווחה ושם דנו בשאלות יום־יומיות של הציונות. באחת הישיבות השתתף גם העסקן מר שלמה גפשטין שהזדמן אז למוסקבה. גם ביתו של מר צ׳ריקובר היה פתוח לפני כל דורש הציונות. אף כי סבל הרבה מהמאסר ומהחיפושים בביתו לא חדל מלהמשיך בעבודתו הפעילה בעניני הקהק״ל ובסבר פנים יפות היה מקבל את כל הדורש לשכנו.

ביום השני נכנסתי למשרדי סובנרחוז לשם המשך המו״מ בענין התפקיד שלשמו באתי למוסקבה, הפקיד הראשי, שאתו באתי בדברים, קבלני בזרועות פתוחות, הוא מסר לי שעפ״י המלצת הסובחוז הוויטבסקאי פנו הם לממשלה בעניני מאסרי, ע״י זה נתפזרו אצלי כל החששות שדאגתי, פן ישפיע המאסר על מצבי הפרטי כפקיד ממשלתי שמעל בשליחותו. נוכחתי עוד הפעם, עד כמה זרים תעלולי היבקום בסיוע הצ׳יקה לרוחם של אלה שמשק המדינה הכלכלי הוא כל מעונם.

גם במשרד הרשיונות ליציאה ממוסקבה שאלני אחד הפקידים בצחוק על שפתיו במה נגמרה הקומדיה שלכם? עניתי לו, עמידתי לפניך כבן־חורין מוכיחה לך את פתרון הדבר הזה. הוא גמר את דבריו „כן״, „שטויות״... ביום הרביעי בערב נסעתי יחד עם בני הביתה דרך נובוסוקולניקי ובאתי ביום הששי אחה״צ. גם פועלי ביהח״ר קיבלוני ממש בתרועה. בימים הראשונים הייתי שקוע בסידור עניני ביהח״ר. כעבור זמן מה נכנסתי שוב לעבודה הציבורית והציונית ובפרט השתדלתי לחזק את רוח חברינו כדי להמשיך במרץ את פעולתנו הציונית.

בחודש מאי נתקבלו ידיעות משמחות על הסיכויים המוצלחים מועידת השלום בדבר פתרון השאלה הא״ית והציונית. סידרנו אספה בבית הכנסת הלובביצ׳אי באיזור א׳, למרות התנאים הידועים בא קהל רב לאספה. הנואמים הודיעו לנאספים, כי ישנה תקוה מלאה שחזון רוחנו יתגשם בקרוב ותהיה למציאות. היו גם אחדים מהנאספים שיעצו לנו להיות זהירים ולא לערוך אספות משום עינא בושא... אבל בדברי לפני אספה זו אמרתי: „מובן שהאיש הירא ורך הלבב ילך וישוב לביתו״ ועלינו נאמני ציון להרים את דגלנו ברמה. בכלל מצאתי שהעבודה הציבורית וגם הציונית בתוכה, מתגברת והולכת בלי הפרעות יתירות. המצב הגיע עד כדי כך, שבשיחה אחת עם הח׳ קמנשטין בעניני הציונות מסרתי לו את רשמי שהממשלה המרכזית אינה מביטה בעין רעה על התנועה הציונית והעובדה שהדפיסו בעתון הרשמי הממשלתי את מכתב המרכז הציוני המכחיש את דברי ההבאי של הצ׳יקה מוכיחה שעמדת הרבה מגדולי הממשלה נוחה לציונות. הוא יעצני להמציא תזכיר לועה״פ המקומי ולבקש את האישור לפעולות הציוניות וגם הבטיח לעמוד לצדנו בזמן הדיון. עשיתי כעצתו ומסרתי את התזכיר למקום הדרוש, אבל לא נתקבלו תוצאות חיוביות, כפי הנראה הורד התזכיר הסלה.

לימי חג הסוכות בא לעירנו איש אחד שהציג את עצמו כרב שלפי רשיון הממשלה המרכזית עליו לארגן את ההמונים הרחבים לארגון בשם „Сетм ас“(Союз Евр. трудовых масс), הוא סר לעירנו בתפקיד ליסד סניף לארגון הנ״ל. ביום שמיני עצרת הודבקו מודעות בבתי הכנסת, שבליל שמחת תורה ינאם הרב טברסקי מיסד ה־„סטמס״ בבית הכנסת הגדול. לכבוד החג התאסף קהל רב בביהכ״נ ולמרות רצונם הוכרחו לשמוע את נאום הרב. אנכי החלטתי להיכנס לביהכ״נ ולתהות על קנקנו של רב זה. בנאומו התנפל בחריפות יתירה על סוגי האנשים מבני עמנו מהמעמד הבינוני, שהם רובם ככולם אנשי תרמית וכל פרנסתם היא מרמאות וגנבת דעת הבריות. בשעה זו נזדמן לבית הכנסת פקיד צבאי גבוה יהודי, טיפוס מיוחד במינו, שבשנה זו חלה שנת אבלותו על אמו. הוא היה זהיר מאד באמירת הקדיש. נוסף לזה היה „חובב״ מפטיר במיוחד. לשם זה היה מתפלל בכל שבת בבית כנסת אחר, כדי שיוכל למלאות את סיפוקו הרוחני בקריאת ה„מפטיר״. כששמע את דברי הרב הנואם האחרונים עלה על הבימה ושאל ממנו: „מי נתן לך את הרשות לדבר״? הרב הוציא את תעודתו והראה לו. הוא הסתכל בתעודה והרפה ממנו והרב שב אל קיאו עד כי הורגשה התמרמרות רבה בין הנאספים. עם גמר נאומו הרשיתי לעצמי לעלות על הבימה ולפנות אליו בדברים אלה: אם התואר רב שלך הוא אמתי ולא לקחת אותו בחוזק יד, קשה להבין למה בחרת לך דוקא את הלילה הזה שהיהודים הנדכאים והנאנחים מתגרת יד הזמן באים לביהכ״נ להפיג את צערם ולשמוח קצת בשמחת התורה, ובאת להתגולל עליהם בעלילות כאלה שנשמעו מפי צוררי ישראל בימי הצאריזם. העלמת עין מהמסבות שהביאו את היהודים להיות תלויים רק במסחר ולקחת לך בדבריך למופת עובדות יוצאות מן הכלל בעניני תרמית והונאה ויצאת להאשים את כל אלה שמשלוח ידם הוא באונס במסחר. מובן שבתקופה זו שרשות הדיבור איננה קנין הרבים קשה להתווכח אתך... כשהוצאתי את המלים האלה מפי קפץ עלי רוגזו של בעל המפטיר ופנה אלי בקול רם ואמר: „איך אתה מרשה לעצמך לפגוע בכבוד המשטר החדש העושה כ״כ הרבה לטובת היהודים. אסור לך לדבר דברים כאלה. אנכי עזבתי את הבימה מיד. נגשתי אליו ואמרתי לו: אתמהה שאיש תרבותי כמוך יעשה דבר זה, לא חכית עד שאגמור את דברי להסביר את כוונתם, אלא הפסקת אותי באמצע ואצל הנאספים ישאר הרושם כאילו באמת פגעתי בכבוד הממשלה ולא נעלם ממך כמה עלול אנכי לסבול מזה. הוא הרגיע אותי וענה לי: „היה בטוח כי לא יאונה לך כל רע ועלי ערבותך״. ואמנם יצא הקול ברחוב שאסרו אותי וכשבאתי לביהכ״נ הלובביצ׳אי, מקום תפילתי הקבוע, סיפרו לי ע״ד השמועה הזאת שנאסרתי. גם לביתי הגיעה השמועה וכמובן דאגו מאד לשלומי. הרב המטיף ניגש אלי ואמר לי: „איך הרשית לעצמך להעליב אותי כאילו לקחתי לי את תואר הרב בחזקת יד. הלא שם משפחתי יעיד לך מי אני״. הסברתי לו עד כמה שלא העלבתיו אלא השתוממתי שמאיש מגזע החצר הצרנובילי ישמעו בליל שמחת התורה מעל בימת ביהכ״נ דברים כאלה. אנכי כשאני לעצמי חכיתי לשמוע ממך דברי נחומים בימים הקשים האלה לעמנו. מה שנוגע לעצת הרעיון לארגן את

הבלתי מפלגתיים, שהבסיס הכלכלי נהרס מתחת רגליהם, זהו רעיון בריא והלואי שתצליח בזה. אבל לא בדברי תוכחה כאלה שיש בהם כדי לזרות מלח על הפצעים השותתים דם. כעבור ימים אחדים בשבאתי להתפלל בבוקר בבית הכנסת הלובביצאי ניגש אלי „בעל המפטיר" אחרי התפילה ואמר לי שהזדמן בישיבה עם אנשי הועה"פ והם דברו אודותי לרגל דברי להרב טברסקי ושהוא הסביר להם שזוהי דבה נמבזה ושחלה כאן אי־הבנה. אמרתי לו עיניך הרואות עד כמה שצריכים להיות מתונים וזהירים בזמננו זה שעצבי כולנו מתוחים. ארגון ה„סטמס" לא השתרש בעירנו, תחת דגלו התאספו מתי מעט ואנשים לא פעילים, כפי הנראה היה כל קיום ארגון זה למורת רוח ליבקום המקומי. הם הביטו על פעולות הארגון כעין התחרות והקבלה לפעולותיהם. לדוגמא, בתכנית הארגון „סטמס" היתה גם הוצאת עתון ובעירנו הלא הופיע עתון מטעם היבקום „דער שטערן". המארגן ועוזרו הראשי ז'יטניק מצאו להם שדה פעולה בעיר הומל, השיגו רשיון להוציא שם את עתונם ולשם זה נתנה להם הממשלה כמות חשובה של נייר להדפסת העתון. לפי השמועה נכשל ז'יטניק בהעלמת נייר ובמכירתו בשוק השחור. במשך זמן קצר נתבטל כל הארגון הזה והממשלה הכירה שאין לו זכות קיום וחיסלה אותו לחלוטין.

יושבים (מימין לשמאל) הסניגורים: הרב מלמד, ה' וולפסון וה' זאכס

המשפט על „החדר"

הפעולות הצבוריות הכלליות התרכזו בעירנו בועד בתי הכנסת ופעולותיו התפתחו עד שהוכר כמעט כמו ב"כ רשמי למחצה של הצבוריות היהודית, אם כי כמעט כל חבריו היו ציונים מובהקים. בכ"ז התחשבו בו כבמוסד בלתי מפלגתי. היבסקציה ידעה כי ועד בתי הכנסת והציונות חד הוא, אבל המפעלים הכלכליים שהיו ברשותו, המטבח והצרכניה, הגינו עליו משום עין רעה והיבסקציה הוכרחה להעלים את עיניה החודרות מפעולותיו ולהשלים בדיעבד עם קיומו.

בראשית ינואר 1921 הוזמנתי כיו"ר ועד בתי הכנסת למשרד היבקום. במקום המנהל הח' אברם קבלני סגנו הח' פייקון, בונדאי שמאלי, מורה לפי מקצועו, איש מתון וישר. הוא

מסר לי, כי נתקבלה אצלם החלטה לערוך ויכוח פומבי על החדר, ולפי דעתם רצוי שבויכוח הזה ישתתפו גם ב"כ ועד בתי־הכנסת. אמרתי לו בתשובתי, שלפי דעתי הפרטית אני נגד השתתפות בויכוח זה, כי אינני רואה שום תועלת בו משום שכונתנו לחתור בעיקרו תחת מוסדות דתיים, שהרי נושא הויכוח על החדר הוא רק הסואה, ומסמר הויכוח הוא שאלת החינוך ולמה להכניס בשאלה זו את „החדר" הנמצא עכשיו במצב מעבר ואנחנו בעצמנו מחפשים דרכים להכניס בו תיקונים שיהיה מעין קנקן חדש מלא ישן. מה שאין כן שאלת החינוך עד כמה שזה נוגע ללימודים דתיים. בנדון זה אנו יכולים להסכים להשתתף בבירור השאלה גם בע"פ וגם בכתב, אבל הרפו ידיכם מהחדר שהוא יקר וקדוש לנו מבחינה היס־טורית. מלבד זאת הלא יודעים אנו שבידכם הכוח והחופש המוחלט לדבר ככל העולה על רוחכם, בו בזמן שאנחנו בבחינת „אלם לא יפתח פיו". האמנם לא מצאתם לכם שדה פעולה אחר בעולמנו חוץ מ„החדר", אתם שכוח ממשלתי בידיכם ובאפשרותכם לעשות באמת גדולות לפתרון שאלות כלכליות אקטואליות שצפו עתה ברחוב היהודי עם המהפכה. בודאי לא נעלם מכם ששבעים אחוז מתוך הציבור היהודי מפרפרים בין החיים והמות. תועים בדרכי החיים החדשים ואין מוצאים פתרון לשאלה הכלכלית המיוחדת אצלנו משאר תושבי רוסיה ובידכם למצוא את המפתח לפתרון הרדיקלי. הוא התרשם קצת מדברי ושאלני: מה לפי דעתכם עלינו לעשות כרגע? עניתי לו: קודם כל שאלת האדמה, שאלה זו היתה חשובה תמיד בעולמנו אבל המשטר הצארי נעל את הדלת בפנינו ועליכם להעמיד את השאלה הזאת במרכז פעולתכם. ובזה נשתתף אתכם בחפץ לב ונלך עמכם שלובי יד. ואם תפתר שאלת „הקמח" תפתר גם מאליה שאלת „התורה". בשורה הראשונה מן הראוי לערוך מפקד עממי לכל האוכלוסיה היהודית לשם בירור המצב הכלכלי האמתי של העם לכל שדרותיו. בסוף השיחה אמר לי: בכ"ז תעיינו בהצעתי זו ותעמידו את השאלה לדיון בועד שלכם, ובנוגע לשאלת חופש הדיבור, אנחנו ערבים לכם שתקבלו את חופש הדיבור בשלמותו ולא יאונה לכם כל רע. הבטחתי לו למלא את רצונו ונפרדתי ממנו.

בישיבת הועד, שהוזמנו אליה גם עסקנים אחרים מיתר אזורי העיר המתענינים בשאלת החינוך הדתי, מסרתי את פרטי השיחה עם הח' פייקין כהויתם. הייתי בטוח שחברי הועד ושאר העסקנים יסכימו לעמדתי לא להשתתף בויכוח על החדר, אבל מה רבה היתה השתוממותי לשמוע מסיכום הויכוחים, כי כמעט כל המוזמנים הביעו את דעתם החיובית להשתתף בויכוח, מלבד הרב מדליה שהסכים להשקפתי לא לקחת חלק בויכוח. הנימוקים של המחייבים היו שההמונים יראו באי־השתתפות זו מעין בריחה מהמערכה. הוחלט שבויכוח ישתתפו מטעם ועד בתי הכנסת הרב מלמד, ד"ר ליברמן, זק"ש וגם עלי הוטל המשא הזה.

אחרי הישיבה הנ"ל מסרתי את ההחלטה בענין השתתפותנו בויכוח על ה„חדר" לקומיסריון. אך מה רבה היתה השתוממותי שכעבור 2 ימים הודבקו מודעות גדולות בכל רחבי העיר על מ ש פ ט פומבי על „החדר" שיערך במוצ"ש באולם התיאטרון

„רקורד" בהשתתפות ב"כ ועד בתי הכנסת. נכנסתי תיכף עם פרסום המודעות ליבקום והבעתי את מחאתי העזה על ששינו את תנאי השתתפותנו בלי רשותנו. המלה „משפט" היא כמדקרת חרב בלבנו ואין אנו יכולים להסכים בשום אופן להנחה זו כאילו נמצא איזה מוסד שהוא שבסמכותו להעמיד את ה„חדר" הקדוש בעיני העם ושהוד קדושת המסורת חופף עליו — למשפט. אנו רואים במעשה זה מעין התעללות מצדכם בקדשי ישראל והשם המתאים הוא „משפח" ולא משפט, ואנו דורשים שתפורסם בשמנו מודעה שלא נשתתף בקומדיה השפלה הזאת. כשבאתי לועד שלנו נודע לי, כי נתקבל מכתב ע"ש הועד עם מספר כרטיסי כניסה לאולם המשפט. כתבנו להם מיד מכתב, בו אשרנו בכתב את הדברים שאמרתי להם בע"פ ועם זה החזרנו להם גם את הכרטיסים.

ביום השבת היתה כל העיר כמרקחה. מתפללי בתי הכנסת, שברובם לא ידעו מכל הענין הזה, שאלו בתמהון: „האמנם נתן ועד בתי הכנסת את הסכמתו להשתתף במחזה מחפיר זה"? לשם הסברת הענין הכרזנו מטעם הועד שאחרי תפילת המנחה יופיעו ב"כ הועד ויסבירו לפני הקהל הרחב את פרשת הענין הזה. לזמן המיועד התאסף בבית הכנסת הגדול דזאהאריע קהל רב ואנכי מטעם הועד מסרתי את פרטי המו"מ שהיה בינינו ובין היבקום ועד כמה ששינו וסלפו את התנאים שהותנו בינינו. איש מבין חברי הועד לא ידע מה שנעשה ברחוב בזמן זה. טרם הספקתי לגמור את דברי, התפרצו לבית הכנסת חבורת אנשים בראשותו של מושקין הידוע שהכריז בקול רם „נצחנו, בטלנו את המשפט". בהמשך דבריו מסר שהמון רב סבב את התיאטרון „רקורד" ודרש שיתנו רשות כניסה לאולם ואם לאו יתפרצו בחזקה, מפני המצב הזה שהתהווה בלחץ ההמון הוכרח היבקום לדחות את הישיבה הראשונה של המשפט ליום אחר. מזה הסיקו הנלהבים ומושקין בראשם, שכאילו נתבטל המשפט לגמרי. אנכי לא נתתי אמון לידיעה שהמשפט נתבטל בכלל. היבקום מצא עילה להעליל על הועד כאילו הוא ארגן את ההמון המסית עד כדי נסיון להתנקשות בחיי חבר היבקום. אבל מהחקירה שסדרנו בנדון זה יצא „שלא מיניה ולא מקצתיה", ההמון דרש רק שיתנו לו רשות כניסה לאולם והיבקום הוכרח להיכנע לדרישת ההמון.

ביום השני הופיעו שוב מודעות כבנוסח הראשון, שהמשפט יהיה בערב יום החמישי באולם התיאטרון העירוני. העתון המקומי של היבסקים „דער שטערן" היה מוקדש במשך ימים אלה כמעט כולו לענין המשפט על החדר, במאמרים מלאי חרופים וגדופים, יצאו נגד ועד בתי הכנסת ו„כלי הקודש" והאשימו אותם בהסתת ההמונים ובארגון ההפגנה ביום השבת. המאמרים האלה היו מלווים איומים גלויים נגד ראשי הועד, שאת שמם נתנו לשמצה: „דעו לפני מי אתם עומדים". רוח ההמונים בכללו, משני הצדדים, היה סוער ומלא מתיחות. הועד בשיתוף עסקנים ציבוריים שונים ישב ודן בכובד ראש בשורה של ישיבות רציניות על העמדה שעליו לנקוט. נתגלו חלוקי דעות, ודוקא החרדים בעלי צורה היו תמימי דעה עם אלה שדרשו שהועד לא יעזוב את המערכה ולקיים הפעם „ענה כסיל כאולתו". בעיקר טענו כך הרבנים הדתיים והרב מלמד בראשם והד"ר ליברמן, שבדעתו התחשבו כל החרדים.

אחרי ויכוחים ארוכים נתקבלה הצעתי, כי הועד ישאר בעמדתו הקודמת ויפרסם בשמו, בשעת פתיחת המשפט, הצהרה מנומקת שאיננו משתתף במחזה, אבל הרשות לאנשים פרטיים להשתתף ולהופיע בשמם האישי במשפט זה. כן אישר הועד את רשימת האנשים שנבחרו בישיבה הקודמת למטרה זו.

מהלך המשפט

ביום החמישי בשעה 6.00 בערב הקיפה פלוגת צבא את ככר התיאטרון, מלאכי חבלה של היבקום עמדו על יד הכניסה ורק לפי המלצתם ובזהירות יתירה נתנו להכנס לאולם „המשפט". על הככר נאסף המון רב, אמצעים אלה עשו עלי רושם קשה באמת ראינו „לפני מי אנחנו עומדים"... ולולא התפקיד הציבורי שהוטל עלי — למסור את הצהרת הועד, הייתי מושך את ידי מלעמוד במחיצת אנשי שחת אלה שעריצות וחוזק יד הם קו להתנהגותם. נכנסתי אני וזקס לאולם התיאטרון, הדר. ליברמן והרב מלמד חלו במקרה ביום זה ולא היה ביכלתם להופיע לישיבה זו. האולם היה מלא וגדוש, העריכו את הקהל למעלה מ־1000 איש. השופטים ישבו כבר על הבימה: יו"ר המשפט היה סלבין, עו"ד בונדאי שמאלי, ולידו ישבו כשופטים: רצ'קובסקי, סנדלר מקומי, חבר „הבונד" השמאלי וקצמן, פועל, ג"כ חבר ה„בונד" מהשמאל. הקטגורים היו ברפקובסקי, מורה בת"ת לשעבר, לבמן, מי שהיה חבר פעיל בתנועת „צעירי־ציון" בויטבסק, משורר ברוסית ובאידיש, בעת מפעילי היבסקציה. וקרסינסקי — פקיד בעל השקפות מרקסיסטיות בונדאי־שמאלי. בהתחלת המשפט התמנה לאחד הקטגורים מאירזון — בונדאי ותיק ידוע, אבל מסיבת נסיעתו נמסר התפקיד לקרסינסקי. כמומחה הופיע רוזנצויג, מורה בת"ת בלתי־מפלגתי בעל נטיות ציוניות שנהפך לחבר הר.ק.פ. הישיבה נפתחה בשעה 8.00 כמיועד בדברי היו"ר, תיכף אחרי הפתיחה דרשתי את רשות הדיבור להודעה, באומץ רוח ובקומה זקופה מסרתי הצהרה כמיופה־כוח בשם ועד בתי הכנסת כדלקמן: „ועד בתי הכנסת החליט לא להשתתף במחזה זה, הועד נתן את הסכמתו להשתתף בויכוח על „החדר" אבל לא ב„משפט", אין הועד רוצה להשאיר כתם בהיסטוריה, כי הוא הסכים להשתתף, אם כי רק כסניגור בישיבה שעל ספסל הנאשמים מושיבים את „החדר" שאלפי שנים שימש כסמל של קדושה וטהרה בחינוכו של העם היהודי. מלבד זאת אין הועד יכול להשתתף בישיבות המתקיימות תחת חסות הצבא ותחת לחץ אלמות, בזמן שהדלת נעולה לפני ההמונים". מסרו לי כי דברי אלו עשו רושם חזק על הקהל. היו"ר השיב על דברי שלפי השקפתו אין הנימוקים האלה מספיקים בכדי להפסיק את המשפט, אין בין ויכוח ומשפט ולא כלום. הפלוגה הצבאית הוזמנה רק לשם שמירת הסדר ברחוב.

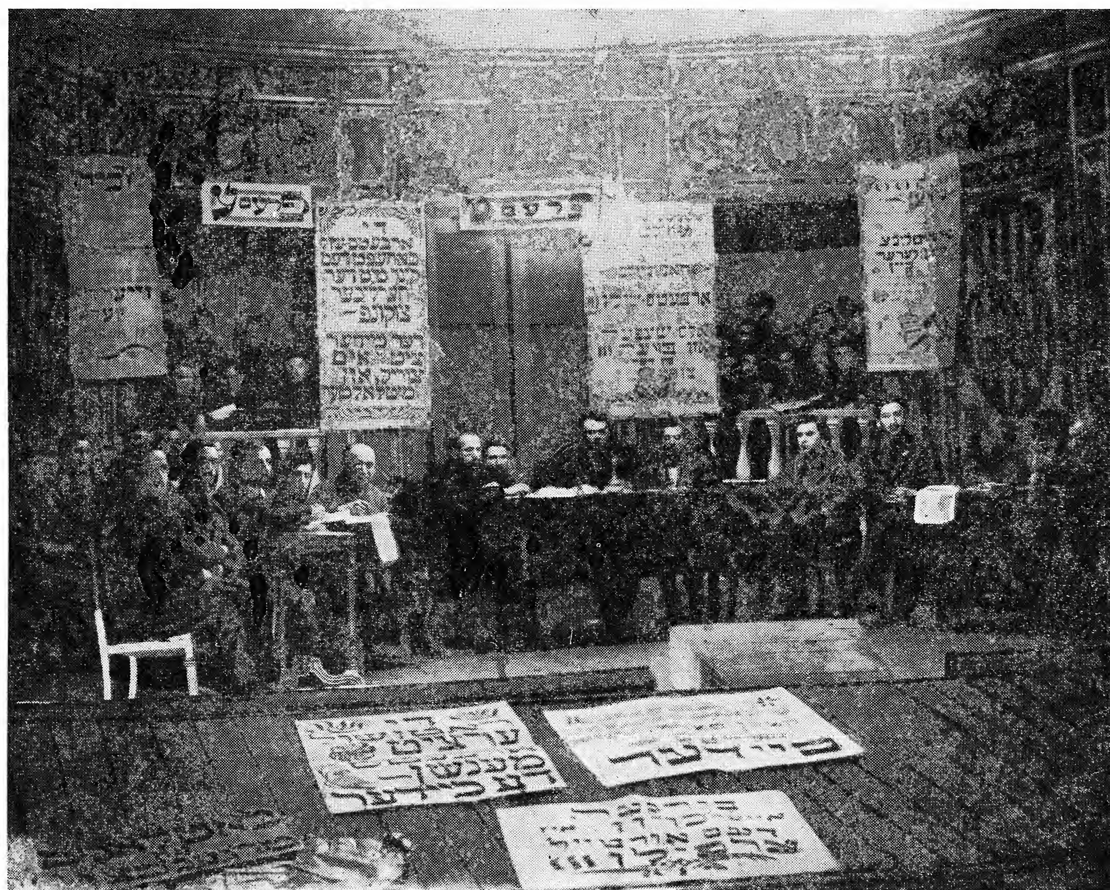
אנוכי ירדתי מהבימה וחשבתי ברצינות לצאת מהאולם, אבל חברי זקס ניגש אלי ואמר לי שלפי דעתו אנחנו עוברים על החובה שהטילו עלינו ואסור לנו לעזוב את המערכה, אם כי לפי דעתי היה רגע זה מתאים מאד וכפי הנראה עשתה הודעתנו רושם כביר. המה פנו אלינו ושאלו אולי תשתתפו באופן פרטי במשפט (כנראה נמסרה להם החלטתנו זו בישיבת

ועד בתי הכנסת). עניתי להם שבמשך זמן הישיבה נחליט בנדון זה ושבנו אני וזקס ועלינו על הבימה. עלינו לציין כי יחסו של היו"ר היה במידה ידועה די הוגן, עד כמה שיש לדרוש בתקופה של בריונות התנהגות בזו. גם המשטר הצבאי הוסר, כנראה לפי פקודתו, אחרי דברי מחאתי בראשית הישיבה. ל„משפט" הוקדשו 7 ישיבות ובמשך כל הישיבות היה אולם התיאטרון מלא, רוב המשתתפים בו, היו אנשי היבסקציה, מכיון שהכניסה היתה רק לפי כרטיסים שנחלקו רק לאנ"ש.

רשות הדיבור ניתנה לב"כ הקטגוריא מרת קרנצל, מורה בביה"ס המקומי, לשם קריאת כתב האשמה על „החדר". על סמך חומר של חקירה מיוחדת שנערכה מטעם היבקום ע"י ועדה מיוחדת שביקרה לפי דבריה בהרבה חדרים בכל חלקי העיר שנמצאו בבתי הכנסת וגם את החדרים המתוקנים, הם מצאו את המצב בכל החדרים פרוע ועומד למטה מכל ביקורת במובן הפדגוגי, במובן הסניטרי, במובן טיפוסי המחנכים השליליים ומצד שיטת החינוך כשהיא לעצמה. כל אלה הדברים ניתנו ותוארו בצורה מגוחכת וקריקטורית ובסיכומו של הדבר בקשה לסגור את כל החדרים, להוציא פקודה רשמית לאסור לחנך את ילדי היהודים בשיטה פראית זו בניגוד לחוק

הממשלתי ולקרוא לאחריות את הנאשמים בסילוף החינוך ואת ועד בתי הכנסת המחזיק את החדרים ומארגן אותם.

אחרי קריאת כתב האשמה הוזמנו עדים מצד הקטגוריא שהעידו שהם בעצמם היו תלמידי „החדר" ובדברי גוזמאות והפרזות השמיעו את עדותם בליצנות ובמלים גסות על המלמדים ה„לא־יוצלחים". קשה היה לשמוע את הבדויות ואת העלילות הנמבזות על אלה שעשו בדרך כלל את מלאכת ה' לא רמיה והמיתו את עצמם באהלי התורה והמלמדות היתה אצלם עבודת הקודש. הסניגוריא מצדה לא רצתה להכניס את עצמה בעובי הויכוח עם אנשים שלמדו לשונם לדבר הוות ורק לפרקים העירו בדברים קצרים לדברי העדות. העד הזה היה מהפקידים הגבוהים במשטר וכנראה נמשך בעל־כרחו לתוך המשחק הזה. בתוך דברי העדות תאר את הרבי של החדר שלו בצורה איומה והוציא עליו עלילה נמבזה שקשה היה לעלות על השפתים במסיבת אנשים נכבדים. אחרי שאלות קצרות שהוצגו לו מטעם הסניגור, שאל אותו לבסוף: „האמנם לא הוצאת מן „החדר" שלמדת בו אף דבר חיובי אחד"? הוא ענה בשלילה, „כלום לא הוצאתי מהחדר". אז נשמע מתוך הקהל מפי אשה אחת: „ח' ריבקין, בודאי מהחדר שאתה עובד בו עכשיו הנך מוציא הרבה יותר"... הקהל הבין למה רמזו

משפט על החדר

דבריה ובמחיאות כפים הסכים לרמז הדק הזה... ניתנה רשות לסנגוריא להזמין גם מצדה עדים, תשובת הסניגוריא היתה כי היא מצדה לא הכינה ולא תזמין עדים, אולם היא לא תתנגד שבית המשפט יזמין עדים מתוך הקהל. על הבימה עלה אחד מהקהל בשם מילשטין כעד הסניגוריא. איש מאתנו לא ידע אותו עד היום ההוא. כחניך החדר מ־5 עד 11 שנה לחייו, דיבר בשבחו, בלי גוזמאות והפרזות, דברים אמתיים פרי המציאות. אנשי הקטגוריא התנפלו עליו והקיפוהו בשאלות ובחקירות שלא מן הענין כדרכם וכשיטתם בכדי לבלבלהו ולמצוא סתירות בדבריו. לבסוף הודיעו כי העד הזה איננו פרולטרי טהור, הוא קבלן ואין לתת אמון לדברי עדותו, וגם פגעו קשה בכבודו.

בעצם מהלך גבית העדות באה הקטגוריא בדרישה לתת לאחד הקטגורים מאירזון את רשות הדיבור לנאום הקטגוריא שלו, מכיון שעליו לנסוע עוד הלילה. הסנגוריא מחתה נגד ההצעה הזאת, בנמקה שאין רשות לקטיגור לנאום את נאום האשמה לפני גמר חקירת העדים וחוות דעת של המומחים, שזה נגד המקובל בבתי המשפט. הלא לפעמים יכולים העדים וגם המומחים להשפיע על כל מהלך המשפט. אבל הפוסק האחרון — היו״ר — ענה כי בית המשפט של המשטר החדש אינו קשור למסורת של המשטר הישן ואינו מתחשב בדברים אלה. הסניגוריא דרשה להכניס את מחאתה זו לפרוטוקול.

אחרי נאום האשמה של מאירזון המשיכו בגבית דברי העדים. על הבימה עלה עד מבין הקהל מינץ — חייט בן חייט וג״כ כחניך החדר עד גיל 12 העיד בכל תומת לבו על שבחו של החדר שהתחנך בו. החלה מערכת התאבקות בין הקטגוריא ובין העד. בעד זה לא יכלו למצוא שום פגם, פרולטרי בן פרולטרי ממשפחת אנשים ישרים ועובדים חרוצים. הוא בעצמו עבד כפועל בבית מלאכה של „הועד למניעת האבטלה" בעירנו ובעד יושר לבו כבדוהו בכל החוגים. הקטגוריא והמומחה מצדם הקיפוהו בשאלות רבות. גם בחנוהו בתוכן הלימודים שלמד בחדר. הוא ענה תשובות ברורות ובתום לב על כל השאלות. בין השאלות היתה כמובן גם פרשת הפרה האדומה, „אשה כי תזריע", „וישקף אבימלך"—ועל כל אלה הוא ענה כי כל מה שכתוב בתורה הוא קודש קדשים. בכלל לא נכשל בתשובותיו ולא נתן לקטגוריא לשלוח את חצי לעגם על החדר. הסניגוריא מצדה הציעה לו שאלות בנוגע לעיקרי מוסר היהדות שלמדו בחדר כמו שאלת השמיטה, היחס לפועלים, היחס לעבודה ועוד שאלות הנוגעות בין אדם לחברו. על כל אלה הוא ענה בידיעה די ברורה ובפשטות מיוחדת במינה, וכשנתגלגלו הדברים בענין מצות „לא תלין פעולת שכיר" העיר על הערך החשוב של צווי זה בחיי הפועלים והוסיף כי כפועל למדתי ממציאות החיים שגם בבתי החרושת הנמצאים ברשות הממשלה מקילים בזה ומלינים לפעמים את שכר הפועלים עד כחדשיים.

הקטגוריא מצאה עילה בשאלות הסניגוריא הנוגעות בענינים סוציאליים ולקחה לעצמה ג״כ את הרשות לפנות לעד בשאלות מסוג זה; הם התחילו להקיף את העד בשאלות המפורסמות ששונאי ישראל מונין אותן כמו „לא תחיה כל נשמה", „לנכרי תשיך", מלחמות דוד ועוד. שאלות שאין

להן שום שייכות לענין „החדר" ורק בכדי לבלבל את העד ולהכשילהו. הסניגוריא העירה על זה שמקיפין את העד בדברים שאינם שייכים לענין, אבל הפוסק האחרון, היו״ר, מצא שיש מקום לשאלות אלה, בכל אופן יצא העד הזה בשלום מהמבחן.

אחרי גמר עדותו של מינץ פנתה הסניגוריא לקטגוריא ולמומחה רוזנצווייג בשאלות אחדות בענין הפולמוס שהיה ביניהם ובין העד האחרון. הידוע לכם כי רוב השאלות שנתעוררו מצדכם—„לא תחיה כל נשמה", „לנכרי תשיך" ועוד, הוצגו בכל דור ודור מצד עוכרי עמנו וגם בימינו בימי משפט ביליס היו הבסיס לדברי פרנייטיס הידוע, ואולי לא נעלמו מכם גם התשובות הניצחות שניתנו לדברי הבל אלה מצד הרב מזא״ה; דברי הסניגוריא אלה היו כמהלומה עליהם ובחרו את השתיקה להם במקום תשובה, עד שעברה רינה בתוך הקהל למה אתם שותקים?

אחרי גמר חקירת העדים ניתנה רשות הדיבור למומחה מצד הקטגוריא הח' רוזנצויג מי שהיה מורה בת״ת, בלתי מפלגתי שהצטרף לר. ק. פ. הוא הופיע בנאום די ארוך על דבר שיטת החינוך של ילדי ישראל, שגם בדורות הקודמים נמצאו מתנגדים לחינוך המקובל ובדברי לעג ובביטויים חריפים האשים את המלמדים והתומכים בהם שבאשמתם יוצאים כתוצאת החינוך הזה טיפוסים מטומטמי מוח ואי־מוצלחים בדרכי החיים. הוא סמך בדבריו על הסופרים מנדלי מו״ס, שלום עליכם וגם על אופטושו, שכתב בזמן האחרון דברי ביקורת חריפה על שיטת החדר ועל החדרים המתוקנים ולא בוש גם מלהביא את דברי הגאון ר' אפרים מלונציץ בספרו „עמודי שש", כאילו גם הוא התקומם נגד חינוך זה וסיים בדבריו שצריכים לבער את החדר מרחוב היהודי המגדל את ילדי ישראל ברוח עועים ושחיתת המידות. באופן גס ובדברי זלזול פגע ברגשי הקודש של הדת. בכללו של הדבר נשמעו מפי המומחה הזה ומפיות שאר משתתפי המשפט מצד היבקום כל דברי הבלע הנמצאים בספרות הזוללת והמכרסמת את כרם ה' צבאות. ברובם לא היתה לדברים אלה שום שייכות לשאלת החינוך בין מבחינה פדגוגית ובין מבחינה כללית וכל מטרתם היתה לנבל ולשקץ את קדשי ישראל ונאמניהם שהמה חלאת המין האנושי ובעיקר אויבי המהפכה הפרולטרית ומתנגדי המשטר הנוכחי. אמנם הסכן הסכין ישראל סבא לשמוע דברי בלעמים, רבשקים וסנבלטים בני עמים זרים וגם מאלה שבגדו בעם והוציאו את עצמם מכלל ישראל ורצו להתנקם בם, אבל קשה היה לסבול דברי מחרפי אל ומשליכי שקוצים מאלה המתאמרים לנושאי דגל האומה הדוויה וכאילו לוחמי מלחמתה. רק בסבלנותו של העם עתיק היומין שלקח לו לקו בדרכי החיים הגלותיים את מידת „הסובל ומעלים עין מסוררים" ניתן לנו העוז לעמוד במחיצתם של פריצי עמנו אלה ולהמשיך בדיון. עם גמר דבריו הוצגו לו מצד הקטגוריה שאלות שונות שהעמידוהו בבחינת ...שב אל קיאו והוא העמיק סרה... לשאלת הסניגוריא לבאר לפני הקהל מי הוא זה האוטוריטטה אפרים לונציץ שעל דבריו סמך ואולי ידועים לו שמות הספרים שחיבר הגאון הזה, התחמק מלהשיב. אז פנה הסניגור לקהל והסביר כי זהו הגאון המפורסם בעל המחבר של ספרי הדרוש „כלי יקר" ו„עוללות אפרים", שבודאי נמצאים

רבים מתוך הקהל ההוגים בספריו ויכולים להעריך את עוות הדברים שהרשה לעצמו הוד מעלתו המומחה להביא ראיה לדברי הבלע שלו. לשאלה שניה של הסניגוריא „אולי ידוע לו באיזו תקופה ישנה נשמעו מעין הדברים ששמענו בישיבה זו: „ויאמרו לאל סור ממנו ודעת דרכיך לא הפצנו" ג"כ התחמק מלענות. באותו הזמן נשמע קול התפרצות מתוך הקהל בדברים חריפים „אם מומחה אתה ומתאמר למורה ויודע תנ"ך אסור לך מלהתחמק ולא לתת תשובה ברורה על שאלות אלה. חלק מהקהל מחא כף לדברים נכוחים אלה שיצאו מפי מיודענו שניאור העור. אבל זה הוציא משלותם את הסדרנים שהתפרצו לתוך הקהל ורצו לאסור את „העברי" העור הזה, אולם אחרי מחאת הסניגור הרפו ממנו. הסניגור הסביר אח"כ לקהל שדברי פריקת־עול אלה נשמעו מפי מומחה לא חדשים המה ובתקופות של השחתת העולם כמו בדור המבול ובסדום ועמורה נשמעו ג"כ מפי הבריות.

בגמר הישיבה הכריז היו"ר שהישיבה הבאה תהיה למחרתו בליל השבת. הסניגוריא הודיעה שהיא רואה בקביעת הישיבה בליל השבת פגיעה בקדושת השבת ולא תשתתף בישיבה זו ויצאו מהאולם. למחרת היום פגש היו"ר סלבין את אחד מחברי הסניגוריא ואמר לו „ראה את היחס הלויאלי שלנו אליכם, למרות ההחלטה דחיתי את הישיבה למוצ"ש בכדי לתת לכם את האפשרות להשתתף". הסניגור אמר לו אינני מאמין שעשית בגללנו את הדבר הזה. הוא התפלא ושאל בתמהון „אלא בגלל מי?" הסניגור השיב לו „מובטחני שעשית זאת לכבוד אבותיך".

רושם הישיבות הראשונות היה חזק בין הקהל הרחב והתפרסמו בעיר כעין כשלון מצד המשחקים הראשיים במשפט זה. ראו בעליל עד כמה רחוק המשחק הזה מלפתור את השאלה החינוכית הרצינית העומדת ברומה של האומה ומטרת המחזה היא להכות בסנורים את ההמון ותעמולה זולה לראות ביהדות „סיר־מות".

בהמשך הישיבות הופיעו 2 מומחים נוספים מצד הקטגוריא ד"ר נזלין, ד"ר למדיצינה, וזיוו מורה בבי"ס תיכוני. המה נגעו בעדותם רק בענינים מדעיים כבעלי מקצוע הראשון מצד ההיגיני והשני מצד הארגונים—ולא נגעו בענינים דתיים. אמנם הקטגוריא רצתה להוציא מפיהם סמוכין לדברי ההבל שהכניסו בישיבות הקודמות, אבל המה היו זהירים בתשובותיהם ולא חרגו מהמסגרת המדעית שבעדותם. הד"ר נזלין הודה בהרבה לדברי הסניגוריא שהצדדים השליליים שיחסו לחדר היו מסיבות חיצוניות שקשה היה לתקנן בימי המשטר הישן. הרצאתו של הרב מלמד, המומחה מצד הסניגוריא היתה מלאת ענין מבחינה מדעית, הוא הכניס את הויכוח למסלולו הנכון ודבריו נשמעו בקשב רב. זו היתה הרצאה אקדמית בשאלת החינוך שהקיפה את הנושא באופן יסודי עד שגם היו"ר הודה לזה. אחרי שגמר את הרצאתו שנמשכה יותר משעה הקיפוהו בשאלות צדדיות שלא מן הענין; על כמה שאלות הבל ענה שהן אינן לענין ועליהן כדאי להתוכח במיוחד ולא כאן המקום לזה. ביניהן היתה גם השאלה בדבר תורה מן השמים. המה לא הסתפקו בתשובתו הכללית והסיקו מסקנה כאילו התחמק מלהשיב תשובה ברורה, אם כי בתשובתו

לסניגוריא שהעירה לו על אי־אלה שאלות ובתוכן גם על תורה מן השמים ענה בחיוב מוחלט.

העתון המקומי „דער שטערן" שהיה מפרסם בכל יום על עמודיו את הדו"ח המפורט ממהלך המשפט עשה מטעמים מיוחדים והסיק מסקנות מתשובות הרב מלמד שכאילו לא היה בפיו מה לענות על השאלות המחוכמות בדבר תורה מן השמים וכד'. דברים אלה עשו רושם קשה בין הרבה מהחרדים שהתפלאו למה לא ענה תומ"י תשובה חיובית בפה מלא לשאלה זו. אבל ביקורת זו לא היתה צודקת ועל כגון דא נאמנים דברי החכם „אל תען", הלא התשובה היתה גוררת אחריה שאלות המביאות לידי חילול השם.

באופן כללי עשתה הרצאתו רושם כביר. נפקחו עיני רבים לראות את ההבדל בין דברי הבל והבאי ובין דברים נכוחים. גם ההמון התחיל להבין שהמטרה העיקרית של מחוללי המשפט היא לא הטבת החינוך, אלא לתת לשמצה את כל קדשי עם ישראל. לפני הישיבה האחרונה פנה אלינו הרב מדליה והודיע שברצונו להשתתף כסניגור בישיבה האחרונה. מובן שבחפץ לב הסכמנו לזה. הישיבה האחרונה הוקדשה לנאומי הקטגוריא והסניגוריא. הנואם הראשון מהקטגוריא היה — כרפקובסקי ומהסניגוריא — זקס. השני — לבמן והרב מדליה והשלישי קרסינסקי וולפסון. נאומי הקטגוריא היו מלאים דברי לעז והבל, כפירה, דברי הפקרות וליצנות בכל היותר קדוש ונערץ בעיני העם. דברי הסניגור זקס הצטיינו בזה שלא שם מסוה על פניו הודה ולא בוש שבמשך שנים רבות היה בעצמו בין הלוחמים בצדדים שליליים שנמצאו בשיטת החינוך של החדר. אבל המלחמה הזאת היתה בבחינת „נאמנים פצעי אוהב". הלוחמים מסוג זה לא דרשו „להשליך את הילד עם האמבטיה" ולעקור מהשורש את יסודות האמונה הצרופה מכתלי החדר. המה דרשו תיקונים בבנין העתיק הזה ולא להרסו. ביראת כבוד העריכו את הצד החיובי שנקדש בעיני העם היהודי בכל משך זמן גלותו. המה דרשו להעמיד את החינוך על יסודות של יהדות ואנושיות. הוא הוכיח בדבריו על פעולותיה המרובות של חברת „תרבות" בשטח זה. בכל נפשו מחה נגד תכסיסי הקטגוריא שעשו משחק קריקטורי משאלה עדינה כזאת העומדת ברומו של החינוך. גם נאומו עשה רושם עז בין אלה המשתתפים שלא היו משוחדים מדברי הלהג של המקטרגים.

דברי הרב מדליה היו מלאים התלהבות ורשפי קודש ויצאו מעמקי הנשמה היהודית שנפגעה קשה מעלבונה של התורה. ברגעים מיוחדים חשנו כולנו הנוכחים בהשפעת נאומו מעין הכאב שהובע בדברי הפייטן: „וכשהגיע למקום תפילין צרח בקול מר ליוצר נשמתו". הוא הרים את קולו בפניה לקהל: „יהודים, כאן העמידו את השאלה אם „התורה היא מהשמים. בדפיקות חזקות על העמוד שנשען עליו הכריז בקול רם ואני אומר לכם שתורה מהשמים, שלש פעמים חזר על דבריו עד כי חלק גדול מהקהל חזר על דבריו וקרא בקול רם „תורה מן השמים". אלה היו רגעים היסטוריים בבחינת „קיימו וקבלו". היו"ר פנה אליו ואמר לו: כבוד הרב, הלא לא נגעו פה בכבוד הדת ולמה הנך כ"כ נרגז?" זה הראה שרגעים אלה השפיעו גם על הישרים שביניהם במידה ידועה. הרבה

מקהל המשתתפים התרשמו מאוד מדברי הרב מדליה ובזמן ההפסקה התחילו להתוכח בדברים חריפים, עד שהתערבו הסדרנים וניגשו לאסור חלק מהמתוכחים, מובן רק את אלה המחזיקים בתומתם בלקחם שקיבלו מהחדר „משה קבל תורה מסיני". הסניגוריא מחתה נגד עוות דין זה ולפי פקודת היו"ר עזבו אותם לנפשם.

הנואם האחרון מצד הקטגוריא קרסינסקי הכניס נימה חדשה ותבע עלבונה של המהפכה וכאילו החדר הוא השטן שעמד נגדה ובשיטת החינוך שלו היה הגורם העיקרי שתלמידיו היו מורדי אור משוללים כל רגשי עזרה עצמית. כולם היו טיפוסים מעין „בונטשה שוויג". הם היו מאלה שכרעו לפני הממשלה הזדונית, חמירים נושאי ספרי תורה לכבוד הוד מלכותו הצאר. כמרקסיסט נלהב התנפל על השיטה החינוכית של החדר שבעטיה נסתמו לפני חניכיה מעינות המרקסיזם. ונשארו אנשים אומללים תועים בדרכי החיים. השמים מבטחם בה' ובפתוס נלהב צעק „הראו לי איה ה'?" הסיכום מכל דברי הקטגוריא הוא זה: לא שאלה פדגוגית היא המענינת אותה אלא הפצת כפירה ומלחמה מעמדית קיצונית הוא ראש מאוייה. קשה מאוד היה לנו לשמוע את כל דברי הסילופים והחרופים שיצאו מפיהם וחשת בנפשך כאילו הנך יושב על ספסל הנאשמים לפני שופטי הדומיניקנים ועליך להצטדק בפניהם. וכמה כאבה נפשך עליך בראותך את פני האנשים האלה שעוד תמול שלשום ישבת אתם במחיצה אחת ודנת אתם על מצוקת עמנו ועל דעת אף אחד מהם לא עלה כי החדר ושיטתו זהו האסון של העם היהודי...

כאחרון לסניגורים ניתנה לי רשות הדיבור. פתחתי ואמרתי: מאוד מאוד מקנא אנכי בחברי שקדמוני, כי היה לנו האימון כי דבריהם יעשו פרי וימצאו אוזן קשבת לא רק בין קהל המשתתפים אלא גם בין אלה שהצטיינו בדברי להג שלא לענין. כהערתו של הרב מלמד בהרצאתו הוא השתדל להעמיד את השאלה החשובה שאלת החינוך על בסיס מדעי, מבלי להיכנס לדברים שאין להם שייכות לשאלה הפדגוגית שהיא לא תפתר בדברי להג. ובהתאם לכוונה להעמיד על סדר־היום את שאלת החינוך של ילדי ישראל שיש לה אופי מיוחד מצד ההיסטוריה וגם בארצנו המשוחררת יש להתחשב עם התנאים המיוחדים לשאלה זו והוא בא בהצעה קונקרטית לבחור בועד משותף לשם פתרון פרובלימה רצינית זו. אנחנו כולנו חשבנו כי אחרי הרצאה זו יקבל כל המשחק צורה אחרת מעשית יותר במגמה ברורה לחיפוש דרכים לרפא את שבר עמנו גם בדרכי החינוך. אבל אחרת עשו אלה שהראו במשך ימי המשפט את פרצופם האמתי שבדומה לאלה התנפל בשעתו המבקר הידוע אירי קובנר ואז המליץ עליו המשורר הישיש א. ב. גוטלובר במחברתו „שבט לגו כסילים" במלים אלה: „לקחת לך קרנים לנגוח ולשון לנבוח". אחרי הרצאה חשובה זו הציעו למרצה לא שאלות פדגוגיות אלא העמידוהו במבחן בשאלות שאין להן שום קשר לענין זה. „היהודי המלומד" מהיבסקציה הקטיגור כרפקובסקי הרשה לעצמו לפנות אליו בשאלות דתיות העימדות ברומו של עולם היהדות, שאלות במעשי בראשית ומעשי מרכבה ומתשובתו הצודקת של המרצה

„מה ענין שמיטה אצל הר סיני" שהדגיש בזה כי הפדגוג כרפקובסקי לא שמר על חוק פדגוגי אלמנטרי „כי קאי רבי בהא מסכתא לא תשייליה במסכתא אחריתי". נחפז „היהודי המלומד" להסיק מסקנות שהמרצה מתחמק מלהשיב תשובה ברורה אם מאמין הוא בתורה מן השמים, ובנאומו כקטיגור חזר על משנתו זו משנת ליצנות והתקלסות בקנינים הרוחניים של עם ישראל שהמה האירו לו בדרכו הארוכה במשך אלפי שנות גלותו. רבים מאתנו חשבו כי אחרי דבריו הנמרצים, שנאמרו ברגשי קודש ובהשתפכות הנפש של הרב מדליה שעשו רושם חזק על קהל השומעים, עד כי גם רבים מתוך הקהל חזרו אחריו בקול רם „מאמינים אנחנו שהתורה היא מהשמים". חשבנו שהדברים שיצאו מלב נאמן יכנסו לתוך לבות אלה המחזיקים עתה בקרנות המשטר וירסנו את דבריהם, אם כי רק מתוך נימוס, אבל הקטיגור השני הצעיר לבמן התלהב בדבריו בביקורת זעומה דוגמת כרפקובסקי. הוא כחברו תבע את זכותו של הדוד „עשו" שאחיו יעקב רמה אותו ולקח ממנו במרמה את הברכות. גם את יוסף הצדיק הכה בשבט עברתו, זה שהציל בחכמתו את ארץ מצרים ואת כל הארצות השכנות מחרפת רעב, הוא מצא בפעולותיו און שלא התנהג לפי חוקי המרכסיזם ושעבד את דלת העם בידי פרעה; צעיר משורר זה שתמול־שלשום עוד דיבר בהתלהבות על דברי השירה שבתורה ובנביאים ברטט, שפך בנאום הקטיגוריא את חמתו על אלישע הנביא ותבע את דמם של מ"ב הילדים שקללם ונטרפו בידי הדבים ובחום לבו צעק „המטאטא הפרולטרי יטאטא את כל הזוהמא שהצטברה בלבות היהודים הודות לחינוך החדר הפראי. קשה היה לנו לשמוע דברים אלה, אבל מב"ז סבלנו והבלגנו. הדברים הגאים של חברנו זקס שהכריז בפומבי „אני חניך החדר ומתגאה גם היום בזה כשאני נזכר את הדברים שלמדתי בחומש בפסוק „הכזונה יעשה את אחותנו?" בדבריו ההגיוניים הוכיח על דרכי היבסקציה בועדת החקירה של ה„חדר" על התנהגותם כמרגלים לשם הוצאת דבה ולא שיתפו בפעולה זו אנשים ניטרליים שבודאי היו תוצאות אחרות מתקבלות בניגוד לדעת ועדה זו, שלקחה לעצמה שלטון יחידי והוציאה משפט מעקל על כל החדרים בלי יוצא מהכלל. אבל מה להם לאנשים האלה ולחוקי נימוס. חוקים פדגוגיים ושמירת החוק „איפה ואיפה". האחרון הגדיל—זהו המרכסיסטן, אחד מבעלי התריסין בהלכות דעות ובר־סמכא שבדבריו חתך כבאזמיל חד וסתר את השיטות העומדות בניגוד להלכות שנתחדשו בבית מדרשם של וולטר, דרוין ומרקס. הוא הקשה לשאול: „איה אלהיכם"? חברים ואזרחים! המרגישים אתם בצערי ומשתתפים אתם בגורלי המר שהוטלה עלי מעמסה זו במשך 7 ישיבות רצופות לשמוע דברי חרוף וגדוף כלפי שמיא ודברי שמצה על חוקי עם ישראל ומשפטיו בהליכותיו בדרכי החיים; על מוח מי שהוא מאתנו עלה הרעיון להכין תשובות לדברי בלע אלה.

אודה לפניכם ולא אביש שזה כמה פעמים עלה במחשבתי במשך ימי המשפט וביחוד בישיבה זו לציית לדבריו של אחד מגדולי ספרותנו שהוא גם אוטריטטה חשובה בעיני הקטגוריא המסתמכת ומביאה ראיות מדבריו זהו מנדלי מו"ס, שנאמרו בקשר לנשף שנערך באודיסא באחד בימי החגים בו הראו

סטודנטים אחדים את גבורתם בליצנותם על קדשי ישראל מעין הדברים שזכינו לשמוע כאן. מקורבי מנדלי סיפרו לו מתוכן הנשף הזה וחשבו שהוא יהנה מהדברים שנאמרו ברוח הסטירה כפי רוחו, אבל לתמהון לבבם התרגש באופן רציני ובשצף קצף אמר: לו הייתי אני במעמד זה, הייתי מתנהג כמוטל עלינו מפי חז״ל. הייתי קורע, חולץ נעלי מעל רגלי, יושב על הרצפה והייתי זורק מרה בהם את דברי המחוקק שלנו „הם קנאוני בלי אל ואני אקניאם בלי עם". חשבתי הרבה לעשות דבר זה ולהסתפק בזה במקום דיבורים, אבל כתלי בית התיאטרון שבתוכם אנו שומעים דברי שמצה אלה אינם מסוגלים למעשה זה מחשש שייחסו למעשה זה צורה תיאט־רלית, כשם שכל הצורה הכללית של משפט זו קיבלה אופי משחקי־קריקטורי, ואינני רוצה בזמן ששופכים את דמינו במלוא מובן המלה ומשמיעים בדויות ועלילות על מוסד חינוכי המקודש ומקובל בכל חוגי עם ישראל זה אלפים בשנים, שיפול עלינו חשש לג׳סטה תיאטרלית ומשחקית למעשינו. לכן נמנעתי מזה.

קשה מאוד עלינו לשמוע דברי נאצה על מלמדי התינוקות שקנו להם מעמד מיוחד בעולם היהודי כמאמר חז"ל „אל תגעו במשיחי — אלו הם מלמדי תינוקות" וידועה גם האגדה בדבר „נטורי הקרתא", שרבי יהודה הנשיא הזמין בעיר אחת, שאנשי העיר חשבו לתומם שהכוונה היא לשומרי העיר. והוא הסביר להם ששומרי העיר הם מלמדי התינוקות וראשי הישיבות המרביצים תורה בישראל ומחנכים את הדור הצעיר בדרכי התורה והמידות. חינוך זה העמיד לנו במשך דורי־דורות גאוני רוח ואנשי־מדע בכל מקצועות החיים והמדע, ע"י חינוך זה נתגבש האופי המיוחד של העם שכולו בלי יוצא מהכלל הודרך על ידו וקנה לו שם מיוחד בהיסטוריה העולמית במידותיו התרומיות שממנו למדו גם יתר העמים. חינוך זה גרם גם להתפתחות הכשרון להסתגל למציאות החיים הרוחניים והגשמיים בימי הגלות המרה והנמהרת במשך אלפי שנים כדברי המשורר „כל משבריך וגליך עלי עברו". חינוך החדר שחדר ללבות כל עם ישראל בלי הבדל ופדות בין מעמד למעמד, בין מפלגה למפלגה, במבואות ובסמטאות היותר אפלים, עד שלא נשאר אף אחד מבני עמנו שלא ידע קרוא ובמידה רבה גם כתוב. ולא לחינם התלהב פעם הלורד ביקונספלד, זה הוגה הדעות ובעל כשרון הנעלה בספרות שכגאון מדיני עמד במדרגה גבוהה במעמד הפרלמנט האנגלי, בתשובתו ליריביו המדיניים שרמזו לו על מוצאו היהודי „כן בזה אני מתגאה, שבשעה שאבותיכם היו רועי חזירים עמדו כבר אבותי על הר־סיני וקיבלו את התורה". שיטת החינוך שנוסדה ע"י יהושע בן גמלא קרוב לתקופת רבן יוחנן בן זכאי, שהציל את עם ישראל הודות ליסוד ישיבת „יבנה וחכמיה", מצאה גם אז שלא די להסתפק בישיבות בשביל לימוד תורה לגדולים ולבעלי כשרונות, אלא להקרין את קרן התורה בין כל שכבות העם בלי הבדל מעמד. ואולי ע"י זה נתקבל השם „חדר", שחדר לכל פינות העם ועל־ידו נתקבל החוק המחייב לימוד תורה לכל ילדי ישראל — חינוך עממי כללי והוטל על בתי־הדין שבכל מקום לייסד מוסדות חינוך שבהם למדו תורה חינם, חוק שהעמים הנאורים ביותר קיבלו אותו באיחור של מאות מאות

בשנים. עוד אז חקקו חוקים פדגוגיים בנוגע לעצם שיטת החינוך וגם בנוגע למחנכים.

פיקוח מיוחד וביקורת חריפה היו בידי בתי־הדין שלהם נמסרה הסמכות לכוף את הציבור לייסד במקומות את בתי החינוך ולגבות מסים מיוחדים לשם זה. חדר זה ושיטתו זו התגלגלו יחד עם עם ישראל כולו לכל ארצות תפוצותיהם והמה היוו את השרשרת הגדולה שאיחדה את האומה הדוויה והסחופה ולא נתנה להתפורר ולהנתק ממקור מים חיים, מבאר כרוה מייסדי האומה.

הם היו גם אבני הפנה של הבנין הענקי הרוחני שהוקם בתקופת החורבן, בזמן שחכמי ישראל ראו כי כבר נחתך הגורל המר הזה, ועם ישראל גולה מארצו ויוכרח לנדוד בין עמים רבים וזרים, ובכדי להנציח את קיום העם לא מצאו דרך יותר בטוחה לחזק ולעודד את מסירותו להעבר העשיר של העם ואת אמונתו בעתיד רק ע"י קנין התורה לכל העם לשדרותיו, שידיעתה תתן לו העוז והעצמה להתגאות במקור מחצבתו ולקוות וליחל כי בוא תבוא ההבטחה כי „נצח ישראל לא ישקר ולא ינחם", אלה הם הדברים שהונחו ביסודות מוצקים בשיטת החינוך בצירוף העבודה שבלב זוהי תפילה. את העקרים האלה מלאו באמונה רבה מחנכי העם ומדריכיו וכל ילד מבן 5 שנים ומעלה נכנס למוסד החינוך העממי לתורה ולתעודה.

קו זה נמשך בלי הפסקה, מיום גלות העם מארצו עד ימינו אלה. זהו הגורם העיקרי וסוד הקיום שעם שנותק מארצו ושפתו נגזלה ממנו ובכ"ז נשאר חי וקיים מבלי להתבולל ומבלי להטמע בגויים אחרים ובכוח האמונה הגדולה הרכין ראש על כל גלי הים והביט עליהם כעל קצף שעל פני המים שבן רגע יעברו ויחלופו כדברי המשורר „על כן לא נירא בהמיר ארץ ובמוט הרים". כל הסגולות האלה והתכונות השתרשו בעם הודות לשיטת חינוך זו והודות למאמצי המחנכים ששמם מלמדי תינוקות וראשי ישיבות במשך דורות; מכל ההישגים האלה העלימו המקטרגים את עיניהם ולא הזכירו אף במלה אחת של שבח את מאמצי דורות אלה למען האמת ההיסטורית ולציין את תעודת המלמדים שמלאו את תפקידם באמונה ולא עשו את מלאכת ה' רמיה; מפני זה אינני מתבייש לאמר בפה מלא, כי כל אלה דברי השקוצים בדויות המה ובשקר יסודם. אנחנו כולנו חונכנו בעצמנו בחדרים אלה ומדריכינו היו המלמדים האלה שהעמדתם אותם לעמוד הקלון. לו היה אחוז אחד אמת באלה הדברים שנשמעו כאן, הייתי מתבייש בשמי היהודי. הלא מדבריכם יש לדון שכל היהודים שלמדו בחדר צריכים להיות אטומי־מח, משחתי המידות ולא יוצלחים לחיי חברה הגונה, והמציאות האמיתית מוכיחה לנו על סמך הסטטיסטיקה כי אחוז הפושעים הפליליים בין היהודים חניכי החדר הוא מועט באופן יחסי מבין שאר העמים. חיי המשפחה עומדים על גובה מיוחד במינו ומצטיינים בטהרת המידות ובנקיות הדעת ועולים בזה על שאר העמים. בנוגע לפתוח כשרונות העם הן בידיעות עיוניות והן בשימושיות יעידו גאוני הרוח ואנשי המעשה הרבים שיצאו במשך הדורות מעם ישראל, שיהוו את האחוז היותר גדול מבין כל העמים. לשם הדגמה כדאי להזכיר שמות אחדים מהדורות

האחרונים ששמם וזכרם עודם חרותים בפי כל האומה כמו הבעש"ט והגאון מוילנה. לא לחינם נתרקמה האגדה החסידית כי הבעש"ט יוצר המהפכה הרוחנית בחלק היותר גדול של העם, היה בימיו הראשונים, לפני שהתגלה עוזר למלמדים והיה מוביל את התינוקות לבית רבן. וגאוני הרוח הנ"ל התחנכו בחדרים החשוכים ע"י המלמדים מחוסרי השכל והמדע.

ומאנשי רוח נעבור לאנשי מעשה. אם ברצונכם לדעת מי הם יוצרי התעשיה החדישה ומיסדי השירותים הכספיים היותר מפורסמים ומי הוא זה שעשה את המהפכה בתנועת מסלות הברזל ברוסיה הגדולה, כל אלו היו חניכי החדר שלא קיבלו חינוך אחר; שמיאל פוליקוב שקנה לו את השם גאון בנית מסלת הברזל, היה יליד עיירה קטנה דוברובנה (פלך מוהילב), למד בחדר והודרך ע"י אלה המלמדים „הלא־יוצ־לחים". הברוסקים, הפוזננסקים ודומיהם, כולם היו מהטיפוסים האלה שהם המה כבשו את העמדות בשכלול התעשיה ובשאר ענפי הכלכלה ברוסיה בשלביה הגבוהים ביותר.

החדרים האלה היו רק הפרוזדורים המכינים את חניכיהם לכניסה לטרקלין. אלו הן הישיבות שהיו מלאות ברובן בעלי כשרונות שמהם יצאו הרבנים היותר מפורסמים, מהם הרבה שנכנסו אח"כ לבתי־ספר גבוהים. גם התלמידים הבינוניים שיצאו אח"כ לעולם המעשה הצטיינו ג"כ בכשרונות ובחריצות. שיטת החינוך של החדרים הצטיינה גם בזה שבגללה רכשו להם התלמידים עוד בימי עלומיהם את מידת השקדנות והת־מדה וע"י זה קנו להם ידיעות חיצוניות שהצליחו להיכנס לבתי־הספר התיכוניים והגבוהים כאקסטרנים, היו מדלגים מכיתות לכיתות עד שהיו יוצאים מוכתרים בכתר המדע והחכמה.

עד כמה שהשנאה הכבושה ללימודי התורה מקלקלת את השורה, אביא לכם דוגמא הסתכלותית מהעד קמנשטין. הוא יליד העיירה וולוזין שהתפרסמה בישיבה הגדולה שלה, בשעת הופעתו כעד מצד הקטגוריא שאלתיו בדבר הישיבה הזאת, שהסופרים שלמדו בה כמו ברדיצ'בסקי ועוד פרסמו אודותיה ציורים מטיפוסי הישיבה ומתלמידיה באופן נפלא, ומי לנו גדול מהמשורר הלאומי הגדול ביאליק שלמד בעצמו בישיבה זו והיא שסיפקה לו את החומר ליצירת שיריו „על סף בית המדרש"; „אם יש את נפשך לדעת"; „המתמיד" ועוד וקמנשטין זה לא רצה להודות על היופי הרוחני הגנוז במוסד חינוכי זה ובמחי־היד בטל את כל אלה מתוך קנאות עורת סוביקטיבית, מבלי להודות על האמת.

וכמה עוות הדין יש מצד הקטגוריא שלא רצתה לוותר על גישתה הקנאית ולהודות על התנאים המיוחדים של החדר, אלא עמדו על עקשנותם המופרזת להוציא פס"ד כללי על סמך כתב־האשמה שסודר ע"י מומחים, שבכונה תחילה רצו להוציא דבה על השיטה החינוכית של החדר ועל המלמדים ועל סמך דברי עדים מהשוק שהעידו מה שהעידו. ברגע זה אינני רוצה לדבר כאן כסנגור כי אין החדר ושיטתו זקוקים לסנגוריא; הוא עמד כבר במבחן הדורות והוכיח את זכות קיומו, אלא להעיד כחניך החדר שאני ועוד רבבות מבני עמנו קיבלו בו את חינוכם היסודי. את עדותי זו אמסור בהן צדק

שלי: נולדתי בעיירה קטנה ליאדי, שם היו לפי זכרוני כ־40 חדרים ומלמדים ואת כולם ידעתי החל ממלמדי הדרדקי עד מלמדי גפ"ת. כולם, כל אחד לפי מדרגתו, היו בעלי תורה ובעלי מידות, שהצטיינו בהנהגתם ובמוסריותם. בין כל אלה היה רק אחד המלמד מלוז'נה שאמרו עליו שהוא מתנהג עם תלמידיו באכזריות והביטו עליו, בין חבריו המלמדים ובין תושבי העיר בכלל בעין רעה, ולחדרו מסרו רק תלמידים שובבים שאין להם תקנה, והוריהם חשבו שהרצועה של הלוז'נר תיטיב את דרכם ומעלליהם. שאר המלמדים היו כולמו בעלי מזג טוב ויחסם לתלמידיהם היה אבהי. המלמדים היו מדקדקים לשכור חדרים מלאי אור ואויר, לילדי הכיתות הנמוכות היתה האפשרות לשחק הרבה שעות בימי הקיץ בחוץ. הלא הלימוד היה עם כל תלמיד ותלמיד במיוחד ואלה שגמרו את שעורם אפשר היה להם לצאת החוצה. מובן שלתלמידים יותר מבוגרים לא ניתנה חופשה כזאת, מכיון שעליהם היה מוטל להקשיב לשעור גם בזמן לימוד חבריהם. כראיה עד כמה שנזהרו להוכיח למלמדים קפדנים העובדא הזאת ששמעתי בשם אחד החסידים החשובים שראה שמלמד אחד קפדן מכה את תלמידו, גער בו בנזיפה ואמר לו: „לא אוכל לראות כי גוי מכה יהודי" ומה רבה היתה השתוממותי בשעת שמיעת עדותו של ריבקין שהלעיז על מלמדו דברים נבזים־סקסואליים, דבר שמן הנמנע להאמין בו. הלא עיר מולדתו היא העיירה סורג' הסמוכה לוויטבסק, ולו נפל דבר כזה בעיירה היה זה מתפרסם גם בוויטבסק, ובודאי לא היו מרשים לאיש כזה להשתמש במשרת ההוראה. וברגע זה עוברות לפני בעיני רוח תמונות המלמדים שלמדתי אצלם. תמונות מעולם האצילות, כל אחד ואחד לפי דרגתו וסוגו, כולם היו מעורבים בין הבריות וכל מלמד היה נחשב בבית הורי תלמידיו כידיד־בית. בין התלמידים בחדר גופא לא היו הבדלים מעמדיים, כבני עשירים וכבני עניים היו שווים לפני המלמד. בימי הקיץ אחרי כלות שעות הלימוד היו הולכים עם תלמידיהם להתרחץ בנהר, המה בעצמם לא התרחצו אלא עמדו על חוף הנהר והשגיחו בעין פקוחה על הילדים שלא תארע להם שום תאונה. בזמן מחלת אחד התלמידים היה המלמד דואג לו ומבקרהו בכל יום ויום. בכלל נשאר המלמד לחניכו ידיד נעורים והרבה חניכים שמרו לו למלמדם זה את חסד נעוריו. גם בזמן שגדלו והתעשרו היו תומכים בהם בחיבה. כל אלה הדברים אינם קלוטים מהדמיון כי אם עובדות ממשיות מתוך המציאות היום־יומית, וכמה מצער הדבר שבכל הישיבות האלה לא נשמעה אף מלה אחת לזכות העמלים האלה הפרולטרים הרוחניים, שמשך כל ימי חייהם היו עניים מרודים והמיתו את עצמם באהלי התורה והמידות ולא עוד אלא גם סילפו את דמותם ונתקבל הרושם כי מחנכי ישראל ומדריכיו אלה הם פראים ומשחתי המידות. כמה חומר אנטישמי אתם נותנים בדבריכם אלה לידי שונאינו ומנדינו. הלא כל אלה הדברים יראו אור בדפוס ויוציאו אותם גם בחוברות מיוחדות שישמרו בארכיונים. כידוע נמצאים מחפשי מומים על עם ישראל בכל דור ודור ועל סמך דברים אלה שנערכו בצורה משפטית יוציאו משפט לא רק על החדר ומלמדיו אלא על כל בית ישראל... בדברי המומחה מצד הקטגוריא ודברי הקטגורים

נשמעו כל העלילות שבדו על עם ישראל מלבד „עלילת הדם", ביתר שאת ועוז ממה שנשמעו מפי מקטרגים בני אומות העולם, מעולם לא שמענו מפיות המקטרגים היותר חריפים שיתבעו מאת עם ישראל את העול שעשה יעקב אבינו לאביהם עשו כמו ששמעתי כאן ועד כמה הוכו בסנורים ולא בושו לפנות לעד מינץ ולרב מלמד בשאלות שנשמעו בזמן משפט ביליס מפי המומחה הידוע פרנייטיס ובזמן שהעירותי על זה ושאלתי את המומחה רוזנצויג „האמנם נעלם ממך הפולמוס שהיה בין פרנייטיס והרב מזא"ה"? ולשם חיזוק דברי הבאתי אתי את הדו"ח הסטנוגרפי ממשפט ביליס, העיז הקטגור הצעיר לבמן להתבטא נגדי במלים חריפות כאילו היתה זאת פרובוקציה מצדי... כמה עניות־דעת ושפלות הרוח היו בדברי רוזנצויג בפניתו לעד מינץ בענין „ולנכרי תשיך", האם יש צדק בחוק זה"? ועד כמה גדול יצר הליצנות של כרפקובסקי בהרימו על נס את לימוד פרשת הפרה האדומה בחדר ולא נשתתקה אף אח"כ כשהבאתי את דברי הפרופ' בגינסקי שנדפסו בירחון „ווסחוד" המדבר דוקא בהערצה על פרשה זו. ועוד העיז לבטל את דברי הפרופ' כדברי הבאי, כמו־כן בזמן הויכוח שלי עם הקטגוריא שלדבריהם מצויה מחלת העצבים בין היהודים בגלל החינוך בחדר, שהבאתי לפניהם את מאמרו החשוב של ד"ר ביחובסקי ב„התקופה" בשם מחלת העצבים אצל היהודים המאיר את השאלה לכל צדדיה גם על גורמי המחלה. בכ"ז ביטלו את הכל בהבל פיהם ועמדו על דעתם שרק החדר והחינוך שלו ידם בכל... ועד כמה גדול עיוות הדין של הנצחנות יש ללמוד מפגיעת הקטגוריא בכבוד הפרולטריון בעשותם מטעמים מהעובדא הזאת שכל וודבוז נעשה בצר לו מלמד, היא המתאמרת להיות הב"כ היחידי של הפרולטריון המיופת כוח היחידה להופיע בשמו לא נמנעה מלפגוע פגיעה קשה בכבודו. ואני אומר שזה דוקא מוכיח על גדלותו של חינוך החדר. הוא נתן את האפשרות לכל שכבות העם ללמוד וללמד. אני בעצמי מזכיר בכבוד רב את אחד המלמדים שלמדתי אצלו, ניסן ליב, שבימי נעוריו היה בנאי והצטיין במקצוע זה, אבל הוא היה בעל כשרונות וכשנתבגר בחר לו את ענף המלמדות למקצוע והצליח בו. הוא היה מטובי המלמדים בעיר והצטיין בידיעת התנ"ך בסגנון עברי, והוא בעצמו ג"כ היה חניך החדר. גם כאן בעירנו יודע אנכי מלמד אחד בשם זלמן מניביץ שזמן מסוים אחרי חתונתו התפרנס משאיבת מים ולו קרה אותו המאורע שקרה לברל וודבוז, שהסוס והחביות נטבעו ועפ"י עצת קרוביו ומיודעיו נהפך למלמד, והצליח מאוד במלאכתו זו והיה למופת באהבתו ובמידותיו התרומיות רכש לו חיבה יתירה בין תלמידיו הדרדקים.

את הכלל הידוע „הזהרו בבני עניים שמהם תצא תורה" ראינו מתגשם בחדר ודוקא את ילדי העניים שהצטיינו בכשרונותיהם היו המלמדים מבכרים על ילדי העשירים. תמיד היתה התחרות בין המלמדים בדבר בני העניים הכשרוניים וכל אחד רצה לזכות בהם ובין הזמנים עת רכישת תלמידים חדשים לחדרים היו מתפארים לפני בעלי הבתים הורי התלמידים שבחדרם נמצא ילד פלוני אלמוני המצטיין בכשרו־נותיו ובלימודיו. הודות לזה התחבבה השיטה של החדר על

השכבות העממיות ועליה יכולים אנו להגיד בפה מלא „וחיי עולם נטע בתוכנו". כל אלה שיצאו מן החדר ותלמודם בידם התגעגעו כל ימיהם ללמד לבניהם את תורת ה' במסירות נפש. תרשו לי להביא לפניכם עובדא אחת שעשתה עלי רושם חזק ושלמדתי ממנה הרבה. לפני 10 שנים ישבתי במשרדי בביהח"ר שקוע בעבודתי. לפתע הרגשתי שעל־יד החלון עומד איש מוזר במראהו, גבוה ורזה, בעל זקן צהוב ומדובלל, לבוש בגדי בד כפריים ויחף ובהכנעה יתירה פנה אלי ואמר „אולי אוכל להשיג בביהח"ר זה איזו עבודה שהיא"? התעניינתי באיש הזה, שאלתיו מאין הוא בא ובמה התעסק קודם ומתשובותיו נודעה מגילת פגעים זו: הוא יליד מושבה קטנה בשם בילדיוגיס הקרובה לעיר המחוזית דריסה בערך כ־130 ק"מ מעירנו. הוא בא ברגל לעירנו לשם חיפוש עבודה בלי פרוטה לפרוטה, כל ימיו חי במושבה זו והמקורות למחיתו היתה כברת ארץ קטנה שהכשיר אותה לגינה ומירקות הגינה התפרנס הוא ומשפחתו — אשה ובן קטן במשך תקופת הקיץ. היתה לו גם פרה אחת. מובן מפרות פרעה הצנומות והרזות. הבקתה שלו היתה בת חדר אחד ובימי החורף היה מוכרח להכניס גם את הפרה לחדרו מחשש גנבה והצינה. בעונת החורף היו באים לסביבה זו קצבים מדבינסק לשם קנית עדרי בקר, הוא התמחה בטיפול בקר והיה מקבל עליו את הובלת הבקר לדבינסק הרחוקה משם כ־150 ק"מ. במשך החורף היה מטפל בזה פעמיים, שכר עבודתו בעד טיפולו זה היה 6 רובלים. יוצא שבמשך החורף היה מרויח בס"ה 12 רובלים. זו היתה ההכנסה היחידה לקיום משפחתו ועכשיו הורע כ"כ מצבו עד שהוכרח לעזוב את ביתו ומשקו לפיקוח אשתו ובעצמו החליט לנדוד לשם חיפוש עבודה. הוא שמע כי בוויטבסק יש תקוה להסתדר בעבודה ולכן הוא בא הנה לשם זה. הסברתי לו שעבודת בית־החרושת הזה תעשית לבנים היא עבודה קשה ומפרכת ויש צורך מיוחד להסתגל אליה ומסופקני אם יעלה בידיך להסתגל לעבודה זו. הוא נאנח ואמר: „ההכרח הוא המורה הכי טוב". יצאתי אתו לביהח"ר ואמרתי לסדרן שיסדר אותו בעבודה קלה ולעזור לו להתאמן בעבודה. זה היה ביום ערב שבת בשעה 10 בבוקר, בשעה 3,00 אחה"צ נכנס למשרד ובידו פתקא מאת הסדרן כי גמר את העבודה שניתנה לו, ולרגל קדושת השבת עוזבים היהודים את העבודה. נתתי לו רובל אחד כשכר העבודה, הוא לקח את הכסף, הסתכל בו וחייך. שאלתיו למה הנך מביט כ"כ בתמהון רב כזה. היא השיב לי „לא פללתי שאקבל סכום כ"כ גדול חלף עבודתי" ושאלני אם אפשר לו לבוא גם ביום א' לעבודה. עניתי לו בחיוב ונפרד ממני בברכת שבת חמה צוהל ושמח והלך לו העירה. ביום א' סדרתיו בעבודה קבועה, ומכיון שכל העבודה בביח"ר היא בקבלנות, ציויתי לפקיד שיתיחס אליו לפנים משורת הדין ויתן לו את האפשרות להסתגל לעבודה. במשך שבועיים נכנס לעבודה במרץ רב והסתגל אליה די טוב ובימי העבודה היה מרויח לערך 2 רובלים ליום. מובן כי דאגתו למשפחתו היתה רבה והוא קבץ על יד סכום של 10 רובל ושלחם הביתה. המכתבים מביתו היו מתקבלים על שמי. אנכי הייתי גם הקריין מסיבה שלא ידע כתוב. כשנתקבלה הגלויה הראשונה מאשתו בקשני לקרוא לפניו אותה. הגלויה היתה כתובה די טוב בכתב־ידה

של אשתו ממש והיא כותבת לו חשבון מפורט מהכספים שקיבלה ופרטי ההוצאות; בשורה הראשונה כתבה לו נתתי 3 רובלים לרבי של מאירקה בננו. כשעברתי על שורה זו הסתכלתי בפניו וראיתי שהוא נענע בראשו בחיוך של הסכמה מלאה ופניו קורנות מעונג ושפתיו מדובבות טוב, טוב, הלא הכסף מגיע לו עוד מהזמן הקודם. למראה זה זלגו עיני דמעות וחשבתי „רבונו של עולם, מי כעמך ישראל!" משה מאירוב זה המסכן שברוב עמל וזיעה ממש בדם התמצית עלה לו להשתכר את הסכום של 3 רובלים והוא מביא אותם בשמחת נפש בכורים לשם חינוך בנו. מסופקני אם אפשר למצוא טיפוסים כאלה בין האומות היותר תרבותיות בעולם". הנה לפניכם רבותי דוגמא מהטיפוסים שנתן לנו החדר ושיטתו שהטביעו בלב חניכיו את המצוה „ולמדתם אותם את בניכם".

מאיש זה למדתי גם על געגועי בן־ישראל עממי ואהבתו לארץ־ישראל ממקרה דלקמן: לשם חיסכון בהוצאות סידרתי לו חדר לגור במשרד ביהח"ר. פעם ביום סגריר כשהעבודה שבתה בביהח"ר לרגל מזג האויר, ישב לו מאירוב בחדרו לא רחוק מחדר עבודתי ואמר תהלים בקול מלא געגועים והשתפכות הנפש וכשהגיע לפרק שהמשורר מתנה ומתאונן על גורלו המר של עם ישראל השמיע את קריאתו ברגש מיוחד, אם כי בלחש עד לידי דמעות, הקריאה עשתה עלי רושם עז למרות שהייתי שקוע בעבודתי, והנה הוא קם וניגש אלי ואמר לי שאלה חשובה יש לי לשאול מאת כב'? הדבר הוא כך, בביתי תלויה קופסת רמב"נ מארץ־ישראל ואשתי משלשלת לתוכה בכל ערב שבת פרוטה אחת מדי שבוע, פעם קרה לי שהייתי דחוק מאד בעניני כספים וכבר השבת ממשמשת ובאה ואין לי אף פרוטה לפורטה לצרכי השבת והחנוני כבר חדל מלתת בהקפה. הייתי נבוך ואובד עצות, האם אשאר מבלי נרות וחלות לכבוד שבת? והנה נמלכתי בלבי והחלטתי להוציא את הכסף מהקופסה בתור הלואה. מובן שעשיתי את זה בלב שבור ובדלית ברירה, ובסכום של 50 קופיקות שהוצאתי סדרתי את השבת כהלכתה ובטחוני היה חזק בה' שיעזור לי להחזיר את הכסף בהקדם ויסלח לעווני. והנה עכשיו תודה לאל יש לי האפשרות להחזיר את הכסף אבל אינני יודע אם מחויב אני להחזיר את הכסף לאותה הקופסה שהוצאתי ממנה או שמותר לי לשלם את החוב כאן במקום לגבאי הכולל מבלי לחכות עד שובי הביתה. מובן שפתרתי לו את השאלה שיכול הוא למסור את הכסף כאן. ראיתי שפתרון זה הניח את דעתו ושמח לקראתו וכאילו הוקלה מעמסה מלבו. באותו הרגע עלו שוב מחשבות בלבי „מי כעמך". ועתה אחרי כל אלו העובדות שאני מוסר לכם בלי כל הפרזה, באם יש עוד מקום לכל אלה השקיצים שהטילו ברמות רוחא על החינוך המסורתי ועל המלמדים שהודות לעמלם חונכו טיפוסים באלה ולחינם הרים כרפקובסקי את קולו ואמר שאין להביא ראיה ממומחיותו של הרב מלמד „כי אין מביאין ראיה מיחידי סגולה בעלי כשרונות", אבל כבר אמרתי וחוזר ואומר כי לא יחידים חריפי מוח יצאו מחינוך זה אלא רבבות והטיפוס לדוגמא שהבאתי לכם יוכיח וזהו סוד קיום האומה בתנאים האכזריים המתמידים שהיינו נתונים בהם. אינני רוצה להאריך בדוגמאות נוספות לשם הוכחה שהחדר ומלמדיו מלאו באמונה

את התפקידים החשובים שהוטלו עליהם: לחנך את ילדי ישראל ברוח אמונה צרופה ולנטוע בלבם מסירות לאותם העיקרים שהם המה חוט השדרה לקיום עמנו האומלל בארצות הגלות. לא פה המקום והזמן להוכיח את כל זה, אבל מאותם הדברים שציירתי לפניכם בחלקם, שאני מדגיש שוב כי אין בזה משום הפרזה, תוכלו להיווכח עד כמה שהשנאה מקלקלת את השורה ועד כמה שיש להתיחס ברצינות לדברי העדים שנשמעו כאן לפניכם ושעדותם היא מסייעת לביסוס כתב האשמה ב„משפט" זה. ברצוני לפרט בקצרה את דברי הקטגוריא עד כמה שאין להם שום שייכות לשאלה העומדת ברומו של העולם הפדגוגי ועל דברי התפלה שהשמיעה לא רק נגד החדר אלא גם נגד כל הקודש לעם ישראל, שביחס אליהם צריכים להגיד „של נעליך מעל רגליך" כמו שהרב מדליה העיר כבר בדבריו הנרגשים בפניתו לציבור „**זכרו כי דורי־דורות מאבותיכם מסרו** נפשם למען היהדות וכאן באים ודנים בגסות רוח ובדברי הלצה העושים רושם כאילו באמת אנחנו נמצאים בקרקוס... הקטגוריא חזרה על כל העלילות שבכל תקופה ותקופה היו מגנים שונאי ישראל את אומתנו ועוד הוסיפה נופך לערות עד היסוד, דברים שהם בבחינת „ובהיכלו כלו אומר כבוד". ערכים מכובדים כאלה שגם הגויים לא העיזו לשלוח בהם יד. דיברו כאן על השאלה „אם תורה מן השמים", כאילו שאפשר לפתור שאלות כאלה ע"י משאל־עם ושכחו את האמרה הנלהבת שאמר המשורר היינה על דבר החזיון של תורה מן השמים „לאיזה הר גבנון נהפך הר סיני בשעה שגדול הנביאים משה עמד עליו". גם בתפילה הנשגבה שלנו נזכר מעמד זה בדברי השתפכות נפש נפלאים „גם כל העולם כולו חל מפניך בעמדך על הר סיני ללמד לעמך תורה ומצוות". ביקורת זולה ודברי זלזול נשמעו בפי הקטיגור כרפקובסקי על לימוד פרשת הפרה האדומה בחדר. תרשו לי להגיד כאן שאינני היחידי מכל הקהל הזה המתגאה בלימוד הפרשה הזאת המעידה שגם בתקופה הקדומה ביותר, בזמן שהחושך כיסה ארץ וערפל לאומים, בזמן שלגויים לא היה עוד שום מושג להבדיל בין קודש והול, בין טומאה וטהרה, בין נגע ונגע זכתה כבר האומה הישראלית לקבל חוקים כאלה, שגם בימינו מעלים גדולי המדע על נס את ההבנה העמוקה שיש בהם בנוגע לעיקרים יסודיים של שמירת הבריאות ודיזנפקציה ששרשם טבוע בעיקרי המדע.

בצדק אמר חברי זקס שכרפקובסקי עלול להטיל אימה גם על מלאך המות, הוא לא נרתע גם מלהתעלל ברגש הקודש של תפילת „הקדיש". זו התפילה המקשרת את החיים עם המתים, שהיא כעין צינור שבאמצעותה מתיחדים אנו עם הנפשות היותר יקרות לנו ועל־ידה יעברו לפניך הזכרונות היותר חבויים וצפונים בלב ומעלים חוויות ותמונות מאבותינו, הנמצאים בעולם הנצחי, העומדים לפניך כחיים וקיימים בעולם שכולו טוב. תפילה זו היא הנחמה היחידה כלעני כלעשיר להקל עליהם את פחדו של המות ואימתו: כמה שירה והשתפכות הנפש ישנם בשיר העממי „אבריוועלע דער מאמען", בדברי האם הגלמודה הנפרדת מבנה יחידה ההולך למרחקים, המבקשת ממנו שלא ישכח מלכתוב מכתב לאמא, ולבסוף גם מזכירה לו את תפילת „הקדיש" שעליו להתפלל אחרי שתלך לבית עולמה. בתפילה זו גולמות הרגשות המקילות גם את יסורי

המות ברגעים האחרונים של התאבקות עם מלאך המות, שבידו הטפה המרה ששמה אבדון. אז מעודדת הרגשה זו ומשמשת כעין עוגן הצלה מהאבדון. הליצן שלנו לקח לו בדבריו את אומנתו של מלאך המות ולזרוק את הטפה המרה של היאוש והאבדון...

הצעיר שבין הקטגורים מר לבמן והמומחה מר רוזנצויג לקחו על עצמם את עבודת הקודש של ביקורת המקרא ולא חסכו מפיהם כלימות ורוק גם על אבות האומה; הם לא רצו לחפות על עוון יעקב אבינו — בחיר האבות שגרם שהברכות „הוה גביר לאחיך" לא נפלו בחבלו של הדוד האדמוני, דבר שרק אם הבנים הרגישה בשכלה הטבעי, עד כמה ברכה זו בידי בנה איש השדה, עלולה להביא חורבן לעולם, והיא היא שעמדה על המשמר, כי בנה התמים יקדים את אחיו ושגם בניו יהנו מטל השמים ומשמני הארץ. בדברי ליצנותם לא שכחו גם מלהטיל דופי על „הפרולטרי" שפרשת חייו היתה „20 שנה עבדתיך, ביום אכלני הרב וקרח בלילה ותדד שנתי מעיני", אבל כבר נבא הנביא בחזונו „ועתה לא יבוש יעקב ופניו לא יחורון" אפילו מדברי הבלע של יוצאי חלציו המטילים פגם בכשרות הפרולטרית שלו...

הקטיגור לבמן זה, שרבים מאתנו הכירו בו השראה ונצוצי רוח הקודש, שדיבר בהתלהבות יתירה על היופי המיוחד של השפה העברית ועל התפתחותה בזמננו, ואמרנו בלבנו שהוא יהיה באמת „כשושנה בין החוחים", אבל לצערנו הרב התאכזבנו מרה; כבר הזכרנו את ההתנפלות על אלישע הנביא בדבר מ"ב, הילדים והדבים שטרפו אותם, אבל מר לבמן: אם קראת לא שנית את האגדה האומרת „לא דבים ולא יער". הדברים נאמרו רק באופן אליגורי, להראות עד כמה „יפרע עם בלי חזון", בזמן שילדי הרחוב מתקלסים בנביא וקוראים אחריו „עלה קרח" מבלי מוחה; הוכחה עד כמה שהדור פרוע וחינוכו לקוי, ממש כאילו נמצאים אנו ביער סבוך משכן הדבים הטורפים, בדברי המשורר „תשת חושך ויהי לילה בו תרמוש כל חיתו יער" ולא בישוב תרבותי ומחנך. לדאבון לבנו הננו גם עכשיו עד ראיה למחזות כאלה שילדים גם מהרחוב וגם מתלמידי ביה"ס מרשים להם להתנפל על יהודים תמימי דרך וביניהם גם רבנים — מחנכי הדור מעפרים בעפר וקוראים אחריהם „אוכלי לחם חנם". כן, גם ברגעים אלה מרגישים אנחנו כי לא מבני הישוב אנו אלא בתוך יערות קדומים משכננו.

האחרון לקטגורים מר קרסינסקי הכביד לשאול ממנו את השאלה, שכנראה נשארה בזכרונו עוד מזמן למדו בחדר, שאלת פרעה הידועה „מי ה' "? כן, מר קרסינסקי, הקשית לשאול, זהו ההבדל בינינו וביניכם, אתם הרציונליסטים המאמינים רק בדברים שאפשר למשש בידים, אינכם אלא מאמינים בתמונות אליליות המונחות בכיסים, אבל מושגי העם היהודי הנם לגמרי אחרים. שכחת את גירסא דינקותא „כי לא יראני האדם וחי" ואת עיקרי היהדות „שאין לו גוף ודמות הגוף". אתם המאמינים בדרויניזם ומתיחסים לצאצאי הקופים ראוי לכם לשאול שאלות כאלה להראות לכם את הרואה ואיננו נראה, אבל אנחנו המתיחסים לצאצאי אבות האומה שהכירו את בוראם ומסרו לנו מושגים לגמרי אחרים ע"ד

בריאת העולם ויצירתו של בחיר הברואים, מושגים האומרים כי כשם שבן־אדם איננו רואה את הנשמה שבגופו, כך אי־אפשר לראות את היוצר, כל שהוא נשמתו של העולם כולו. ולא רק בזה אנו נבדלים מכם אלא גם בזה שאתם מאמינים אמונה אלילית, כי כל עלילות מצעדי האנושיות המה מסיבות חמריות. זו השיטה המטריאליסטית שנביאכם מרקס אצל מהודו עליה ואתם בניתם את כל השקפת עולמכם עליה: ואתה מר קרסינסקי השתדלת בנאומך להטיף מוסר לסוטים מדרכיה ואיימת בשלילת זכות הקיום לכל אלה הכופרים בה ואינם רואים בשיטה זו את הפתרון היחידי לשאלות החיים של האנושיות שיביא בכנפיו המרומז ב„והיה באחרית הימים", ולשם זה הנך שולח יד בקדשי האומה וקניניה, כאילו המה המפריעים להכנסת האנושיות לגן העדן: אבל לאט לך לעם ישראל, זה העם העתיק יומין, המלומד בנסיונות רבים, מאמין בודאות מוחלטת בתורת אל חי האומרת שיש עילת העילות וסיבת הסיבות. הוא מאמין שהתקופה „והיה באחרית הימים" תתגשם בזמן שהאנושיות תלמד להדבק במידותיו של הקב"ה „מה הוא רחום אף אתה רחום", בזמן שכל בני אדם יכירו במושגי היהדות לדעת את ה' הכלולים במידותיו ה' ה' אל רחום וחנון. לחנם הנך תולה את הקולר בזה, שאין כל היהודים נוהים אחרי שיטתכם, בחדר ובשיטתו, אם כי מספר הגויים המתנגדים לכם שלא למדו בחדר הוא יותר גדול. אנו דוקא מיחסים לעובדא זו את החיוב שבחדר, שהילד מקבל עוד משחר ילדותו מושגים סוציאליים ביחס לשאלת הפועלים כמו לא תעשוק שכר שכיר, לא תלין פעולת שכיר, כי אליו הוא נושא את נפשו ואנו חושבים בודאות כי גרעינים ששתלו על תלמי לבבנו בילדותנו נתנו את פרים גם בימי בגרותנו ואתם כולכם המשתתפים כאן חניכי החדר, עדים לכך. והננו מעיזים להגיד לכם כי המורה הגדול שלכם יוצר השיטה ומחוללה הוא בעצמו ירש את הגרעין הזה מאבותיו שהיו מבני אברהם יצחק ויעקב. דוקא אצלנו התיחסו לשאלה הזאת ביחס מיוחד, ידועה העובדה על אחד מנותני העבודה, שהזהיר את בנו על היחס לפועלים שלו שהם בני אברהם, יצחק ויעקב... אבל באחד איננו תמימי דעה אתכם, בזה שהנכם מאמינים ששיטה זו הנה למעלה מכל בקורת ואסור אפילו להרהר אחריה ואנו מסופקים במקצת אם האמצעים להתגשמות השיטה הזאת כפי שמציע יוצרה, המורה הגדול שלכם יביאו לידי המטרה שאנו כולנו שואפים אליה. אנו מביטים עליו כעל ילוד אשה העלול לטעות ויש לנו יסוד לזה, יחסו אל העם היהודי, הוא שאבות אבותיו עמדו על הר סיני ושמעו את דברי אלהים חיים „אלהי כסף ואלהי זהב לא תעשו לכם", הוא הוא הגדיר את נשמתו של העם היהודי שהיא ממתכת... ואמרה זה משמשת חרב בידי מנדינו, הוא הוא שלעג לחוקי היהודים והשפיל את ערכם באמרו „איך יכולים אנו להתיחס בכבוד לספר חוקים שישנם בו הלכות כעין הלכות בית הכבוד", הוכחה נוספת על השנאה הכבושה לעמו, עד שדרש לגנאי חוקים שעליהם גאותנו שיסודם ב„ולא יראה בך ערות דבר". אותם החוקים הסניטריים וההגיניים שהעולם הנאור הכיר בהם רק בתקופות האחרונות, הגשים אותם בחיי העם היהודי עוד אלפי שנים מקודם. תרשו לי להוכיח לפניכם את ההבדל בין המורה שלכם מרקס שיצא

מגזע ישראל ובין אחד מגדולי המדע שגם אחרי התנצרותו המליץ על עצמו „ועכשיו שנוצרתי כאילו לא נוצרתי”, זהו הפרופ׳ דניאל חוולסון שלא התנכר לעמו צור מחצבתו, ולחם לכבודו, הוא שהתפרסם בספרו נגד העלילה האיומה — עלילת הדם שעמנו סבל בעטיה במשך תקופות רבות. ספרו זה היה תמיד לעינים לפני השופטים הגויים בישבם על מדין במשפטים אלה וע״י זה זיכו תמיד את הנאשמים בעלילה זו. ברצוני גם לצטט לפניכם דברים אחדים שהדפיס הפרופ׳ הנ״ל בעתונות העברית בשנות ה־80 לרגל הפולמוס שהתעורר בציבוריות היהודית ע״ד אופי השתדלנות של עמנו בימי הגלות. היו סופרים שביקרו את השתדלנות בזעם, גינו את השתדלנים מהטיפוס הישן והעמידו למופת את הלוחמים החדשים מהטיפוס החדש שקמו לעם ישראל, הלוחמים ברגש של גאון לאומי פטריוטי. נגדם יצא הסופר יעקב ליפשיץ והוכיח בעובדות היסטוריות שהשתדלנים בשעתם הצילו בחרף נפש את עם ישראל מאסונות רבים. נגדו יצאו חבר סופרים והכו אותו בשבט פיהם, כי רק אנשים ריאקציונרים יכולים להגן על שיטה זו. הפרופ׳ חוולסון פנה אז במכתב גלוי ע״י העתונות לסופר ליפשיץ וכתב בו מעין זה: על כל דבריך עברתי בתשומת לב מיוחדת ובהגיון רב הגין על עמדתו של הסופר ליפשיץ וסיים את מכתבו בדברים אלה. בזה הרגע ראיתי בספר כד הקמח של רבנו בחיי ז״ל על מנהג עתיק שהיה אצל היהודים בעיר וירמיזא, שאנשים אמידים צוו לפני מותם שיעשו את ארון קבורתם מקרשי השולחן שעליו סעדו. כוונתם היתה בזה שהקרשים יעידו עליהם שהיו מאריכים בסעודתם בכדי לתת אפשרות לעניים לבוא ולאכול אתם. קראתי זאת ועיני זלגו דמעות. כן, אולי הפטריוטים החדשים שקמו ברחוב היהודים יכתבו ג״כ צוואות מעין אלו שיסדרו להם ארון מקרשי השולחן הירוק שעליו האריכו ימים ולילות במשחק הקלפים. עוד אצטט לפניכם מכתב שני מסוף שנות ה־80 בזמן שהתעוררה השאלה בדבר הכנסת שינויים בעניני החינוך וביחוד בלימודי הישיבות. היו כאלה שהציעו שינויים רדיקליים בתכנית הלימודים, חוולסון השתתף בויכוח זה כמומחה בשאלה והביא ראיות חותכות להצדקת הקו הישן בחינוך. בסוף דבריו הוא כותב „מעיד אני עלי שמים וארץ כי כל המדות הטובות המתנוססות בלבי הן בירושה מאמי הצדקנית ז״ל ומרבי ומורי ר׳ יעקל׳ה קאוונער, וספרי המוסר של עם ישראל שבהם הגו ועיינו תלמידי הישיבות יכולים להיות למופת לעמים הכי תרבותיים שעוד לא הגיעו למדרגה זו.

מגנים אתם אותנו, שהיינו בין מצדדי המשטר הישן ומסתמכים על זה שהיינו מקבלים את פני המלכים בספרי־תורה ובבתי הכנסת היו מתפללים בשלומה של המלכות, אבל אינכם מכירים את התנאים שבהם חיינו ואינכם מתחשבים בסיבות שגרמו להם, כי דוקא באלה האמצעים היינו מצילים נפשות שהיו לקוחים למות בכדי לרצות את פני אלה שגורלם של הרבה מצעירי עמנו היה תלוי בידם. אבל יש להצטער שאינכם מזכירים את התפילה שעם ישראל מתפלל שלש פעמים ביום „ומלכות הרשעה מהרה תעקר”. אוכל למסור לכם את דברי הד״ר ברוק שסיפר לי, זה האיש שגם אתם מדברים בשבחו, בזמן שהצאר עבר דרך עירנו והעדה שלנו הוכרחה

לערוך לו קבלת פנים כמנהג כל הקהלות החשובות, ועליו שכיהן אז בתפקיד הרב מטעם הוטל היה למסור את ספר־התורה. הוא אמר לי „שער נא בנפשך את מצב רוחי שעלי לקיים מעשה זה נגד מצפוני לקבל את פני הצאר הצורר ועוד בספר־תורה”. עלי לציין שדברי הקטגורים מצטיינים בצרות־עין ובהעלמת האמת בזה שאינם רוצים להודות על האמת שדוקא עמנו מצטיין באמנותו למהפכה ומתומכיה, מפני שאנו מכירים שהיא נתנה לעמנו את זכויותיו המלאות בלי שום הפליה ומתחשבת אתנו כאזרחים נאמנים לא נחותי דרגא. לחנם הנכם מאשימים אותנו, חניכי החדר כי המה אנשים מוגי לב ופחדנים מלגלות את פרצופם האמתי, לא ולא. אנכי מעיז בישיבה זו לחזור על דברי הנביא שהעיז להגיד למלך „אתה לא תבנה את הבית הזה, כי דם לרב שפכת”, והנני אומר לכם „לא אתם תבנו בתי חינוך לעמנו, כי דברי הנביא מכוונים גם לכם”. סבלנו במשך דורות על אי־אמונה באליליות, על אי־הכרת פולחן צלמא דדהבא וגם עכשיו איננו מאמינים בכם, ולשוא הנכם מאיימים עלינו שהפרולטריון יטאטא אותנו אבל אזכיר לכם את דברי משוררנו „כן המטאטא יטאטא” אבל איננו יודעים את מי יטאטא... הנני מסיים את דברי, גם הרב מלמד וגם חברי זקש הציעו לכם, שאם באמת ובתום־לב אתם מתענינים בחינוך ילדי עמנו, אז ישנה רק דרך אחת ויחידה לייסד ועדה משותפת שתדון בכובד־ראש בעיבוד תכנית מתאימה לתקופתנו שאנו חיים בה, אבל בתנאי אחד — לא אתם תהיו הבוחרים במעשה׳לך של התנ״ך שהמה יהיו מיוסדים על חודת הסכין של שלום עליכם, לא ולא, הבוחר יהיה עם ישראל שידרוש בכל תוקף את לימוד התורה בשלמותה מ„בראשית עד לעיני כל ישראל”.

ואל תטילו אימה בפסקי הדין שתוציאו עלינו בכפיה לקבל מידכם את התורה החדשה כי „לית דין ולית דיינא”, לא ולא, תוכלו רק להכריח אותנו ללמד תורה לילדי ישראל במחתרת, ואנו נתנהג כאבותינו בכל ימי הגלות שלא כרעו ברך לפני רודפיהם, ולכם אחים תמימי דעים אתנו נאמר אל יפול לבבכם אם למחרת בבוקר תקראו פסק־דין כי אסור ללמד לילדיכם את תורתנו, יכול להיות כי נסבול בגלל חטאינו אלה, אבל מובטחני שאתם כלכם תזכרו את דברי הנביא „לך עמי בוא בחדריך וסגור דלתיך בעדך, חבי כמעט רגע עד יעבור זעם”. ובאחת אוכל לנחמכם, כי גם אחרי כל האכזבה והיאוש שאחזו אותנו בשמע דברי נאוץ מפי בנינו־מנדינו, אנכי הלקי לא בין המתיאשים ובאזני מצלצל הקול שנשמע ברמה „מנעי קולך מבכי ועיניך מדמעה — — יש תקוה לאחריתך — — ושבו בנים לגבולם”.

אחרי גמר נאומי זה ניתנה רשות לצדדים לנאומי־מילואים (רפליקה). הראשון נאם כרפקובסקי מטעם הקטגוריא, הוא הצטדק על הסגנון הסטירי שהשתמש בנאומו ועל האשמה שהאשימוהו בליצנות, הלא העמידו כאן למופת את שלום עליכם שהשחוק שלו היה מהול בתוגה ובכאב על גורל העם, גם אנכי בסתר לבבי הנני שופך דמעות על שבר בת עמי ואח״כ חזר שוב על דבריו הראשונים המלאים חירופים וגידופים. בדרישה נמרצת פנה אל השופטים שיענשו את החדר בכל חומר הדין.

אנכי עייפתי מאד אחרי נאומי שארך כשלש שעות עד שלא יכולתי יותר לדבר ורשות הדיבור נמסרה לחברי זקש. הוא ענה במלים קצרות ונמרצות על דברי כרפקובסקי ואמר כן, לדמעות של הענק שלום עליכם אנו נותנים אמון אבל הדמעות שלך נחשבות בעינינו כדמעות תנים והמשיך בדבר הצעתנו לקביעת ועדה משותפת לעניני החינוך.

אחרי דבריו אלה סיכם היו״ר סלבין את כל מהלך המשפט, את גבית העדות, דברי המומחים, נאומי הקטגוריא והסניגוריא ויש להודות כי דבריו נאמרו במתינות ובאוביקטיביות. לבסוף הדגיש ששני הצדדים לחמו בתום לב על השקפתם והראו את מסירותם הנאמנה למשטר הסוביטי. יש לשער שהודות לדבריו אלה לא נקטו באמצעים פליליים כלפי הסניגוריא, אם כי שנאמרו מצדם דברים חריפים ובקורת זעומה לחשבון הקטגוריא.

השופטים נכנסו לחדר ההתיעצות לשם דיון ב„כובד ראש״ ולהוצאת פס״ד. חברי זקש פנה אלי בהצעה שנעזוב את אולם המשפט. לפי דעתו תחשב זאת למחאה מתאימה למפרע נגד פסק־הדין „המחושב״ מראש שיוציאו השופטים. אנכי לא הסכמתי להשקפתו זו ועמדתי על זה שנשאר עד הרגע האחרון, בכדי שלא יביטו עלינו כעל בורחים מהמערכה. זקש עזב את האולם וגם חלק רב מהקהל שלנו, ואנכי נשארתי במקומי עד שהופיעו „הדיינים המומחים״. כעבור חצי שעה, קראו את פסק־הדין שהיה מוכן וערוך מראש. הקטיגורים עם מצדדיהם מתוך הקהל קיבלו את פסק־הדין בתשואות רבות ובשירת האינטרנציונל. אנכי עמדתי על דוכני ושרתי יחידי לעיני כל הקהל את השיר של העם הנודד „התקוה״.

העתון המקומי של היבסקציה „דער שטערן״ מלא את גליונותיו במשך ימי המשפט וגם בימים שאחרי זה בדברי הקטיגוריא במלואם, בהוספה של כתביהם, מובן שדברי הסנגוריא נצטמצמו ולפעמים ניתנו בצורה מסולפת, המה פרסמו באחד הגליונות באילו אמרתי באחד מנאומי שאנו מביטים ביאוש גמור על צעירי דורנו מבלי תקוה שיחזרו אלינו. אנכי פניתי במכתב למערכת ודרשתי לתקן את דברי „כי לא דברתי בנוסח זה על צעירי עמנו בכלל, אלא רק בנוגע לצעיר לבמן, אבל גם אודותיו הוספתי שהנני חזק באמונתי שיתקיימו דברי הקול שנשמע ברמה „ושבו בנים לגבולם״. המערכת הדפיסה את מכתבי זה בגליון האחרון המוקדש למשפט וסיימו בו במלואו בלי שום שינוי.

כעבור ימים אחדים סרתי עם חברי מר ריבלין ליבקום בענין ציבורי, פגשנו החי אברם בסבר פנים יפות ואמר לי „ראה את היחס האוביקטיבי שלנו, אנכי פרסמתי את מכתבך במלואו בלי שום שינוי לא בתוכן ולא באורטוגרפיה״. נכשלתי בדברי ועניתי לו „באמת הנני שבע רצון מאד כי פרשת המשפט נסתיימה בפסוק מהתנ״ך „ושבו בנים לגבולם״. תשובתי זו גרמה שהיבקום החרים את העתון הזה וקשה היה כבר להשיגו.

אחרי זמן מה פנה אלי הח׳ קפלן, מי שהיה מזכיר המשפט בבקשה שאתן לו את נאומי בכתב, לשם הדפסתו בספר מיוחד על המשפט שהוחלט לפרסמו. עניתי לו שאני רגיל לנאום באופן ספונטני בלי הכנה מוקדמת ואין לי מן המוכן, אבל אם יבטיחו לי שיפרסמו את דברי במלואם, אשתדל להעלות אותם

על הכתב. הוא השיב לי שהרב מלמד מסר להם את נאומו בכתב בלי שום תנאים והוא מצדו אינו רוצה להבטיח דברים שאינם תלויים בו כי אם במערכת. מכיון שלא קיבלתי הבטחה מפורשת, לא העליתי את נאומי על הכתב.

ואמנם בספר „דער מישפעט איבערן כיידער״ שהופיע בהוצאת היבקום נדפסה הרצאת הרב מלמד במלואה ושאר דברי הסנגוריא הובאו בהשמטות ובקיצור נמרץ, אבל לא השמיטו את הביטויים החריפים שהתבטאתי כלפיהם. הזכירו גם דברי הסיום שלי בדברי הנביא ירמיהו „ושבו בנים לגבולם״ ולבסוף הוסיפו כמו־כן ששרתי את „התקוה״ בהדגשה שהייתי בודד במערכה. רושם המשפט היה חזק ברחוב היהודי ושימש נושא ער בין הצדדים שדרשו את התוצאות גם לשבח וגם לגנאי, ובזה הודו רבים שהסנגורים בהתנהגותם ובנאומיהם עודדו את הרוח המדוכאת ששררה אז ברחוב היהודי. סימנים מובהקים הוכחו ע״י הוספת ספסלים הרבה בשיעורים לשפה העברית שסודרו ע״י ועד בתי הכנסת וגם המשכת קיומה הפומבי של הישיבה בהנהלתו של הרב רבינוביץ באומץ לב בבית הכנסת הגדול דזאהריע, עד גלותה ממשכנה עם החרמת בתי הכנסת, ואז עברה ללמוד בתנאי מחתרת.

בשנה זו התחילו לעורר משפטים באופן רשמי נגד מלמדי התינוקות והטילו עליהם קנסות ועונשין. במינסק בשעת בירור דין מלמד זקן אחד, נשאל הנאשם ע״י השופט המודה הוא באשמתו כי לימד תורה לתינוקות, דבר שאסור לפי החוק, השיב הנאשם לא רק שלימדתי אלא הנני מלמד ואלמד.

החרמת בתי הכנסת

גם בין המוני הפועלים לא מצא המשפט הד חזק וגם אחרי זה לא חדלו רבים מהפועלים מלשלוח את ילדיהם להמשיך בלימודיהם בחדרים. היבקום מצדו לא מצא את סיפוקו המלא בתוצאות המשפט, הלא כל כונתו היתה שע״י התעמולה במשך ימי המשפט, יעלה בידו להנמיך את ערכה של היהדות המסורתית ולהשפילה בעיני ההמונים וממילא יפיל ע״י זה למשואות את ועד בתי הכנסת על מפעליו, אשר מצאו דוקא מסילות לליבות ההמונים. המה התחילו לחפש דרכים חדשות ויאת זממם זה עשו במחשכים: מצאו עילה שבשקר יסודה, כאילו פנו לועד בתי הכנסת בדבר מעונות לצרכי שיכון בתי הספר והועד לא שם לב לדרישתם זו ולא נענה להם. לכן פנו לממשלה שתתן להם רשות להפקיע מידי הקהלה בנינים ציבוריים לצרכי תרבות והצביעו על הנכס העתיק של הקהילה היהודית — חצר בית הכנסת באזור הראשון. מקום זה נרכש ע״י הקהלה היהודית עוד לפני כ־300 שנה, עוד בתקופת שלטון הפולנים ברוסיה הלבנה, לפי צו הממשלה, לשם בנין בית־הכנסת הראשון בעיר. מגרש זה בטבור העיר הכיל בערך כ־30 מטר לאורך הרחוב ולעמקו כ־100 מטר. על מגרש זה נבנה בית־הכנסת הישן, כנראה בנין עץ בראשונה, ובשנת תק״ע (1810) עם ריבוי הישוב היהודי נבנה בנין מפואר חדש לשם מקדש מעט. (ציור הבנין ניתן באנציקלופדיה היהודית־הרוסית) עם התפתחות הישוב היהודי בשנים האחרונות נוספו בחצר פנימה עוד חמשה בנינים בתי־הומה לשם בתי תפילה, בזמן האחרון עם החמרת המצב

הכלכלי לרגל המהפכה האוקטיברואית נוסד באחד הבנינים ע״י ועד בתי הכנסת בית התמחוי העממי, בו היו סועדים כ־3000 איש מדי יום ביומו. על בנינים אלה לטשה היבסקציה את עיניה וזממה להוציא אותם מרשות המתפללים שהקימו אותם בזיעתם ובעמל כפיהם. התקיימה בנדון זה ישיבה חשאית של האיספולקום בלי פרסום והחליטו כפי שהוצע מטעם היבסקציה, רק בעתון המקומי פורסם שהוחלט למסור מקום מתאים לרשות היבקום לצרכי מוסדות תרבותיים.

באמצע חודש אדר, תיכף אחרי פורים, הוזמנתי לבוא למשרד־היבקום. כשנכנסתי לחדרו של הח׳ אברם קבלני בנוכחותם של שוטרים הוציא ממגרתו תעודה וקרא לפני את החלטת האיספולקום בישיבתו האחרונה, להפקיע מרשותנו את חצר בית־הכנסת עם כל הבנינים שבשטח זה. מצדו הוא הוסיף הח׳ אברם, כי נותנים לנו זמן של 2 ימים בכדי לפנות את הבנינים, להוציא משם את ספרי התורה ושאר תשמישי קדושה. עד כמה שהדבר הזה הפתיע אותי, השתדלתי בכ״ז להבליג ובמלים קצרות אמרתי לו: אנחנו בעצמנו לא נעשה שום דבר, לא נגע בידינו אנו בקדשי ישראל ועזבתי את חדרו.

הבשורה הזאת דכאה מאד את רוחי, בינתים נזכרתי שבבית הכנסת הלובביצאי הנמצא בחצר זו, ישנו ארון כסף שהגישה העדה בשעתו שי לצאר הרוסי ניקולאי השני, עם ספר תורה ולפי נימוסי המלכות קיבל הצאר רק את ספר התורה ואת הארון החזיר. חששתי לחיפושים שיערכו בבתי הכנסת שיגלו את המטמון הזה, העלול להשפיע לרוע על כל מהלך הענין, מהרתי לביתו של גבאי ביהכ״נ מר רוסלסון ומסרתי לו בקצרה את הבשורה והפניתי את תשומת לבו לארון הכסף הזה ולתוצאות העלולות לצאת מענין זה. הוא הרגיעני, ומסר לי שהוציא את הארון מבית הכנסת והטמינהו במקום בטוח. ממנו הלכתי לד״ר ליברמן להתיעץ על הצעדים שעלינו לנקוט בהם. ומכיון שיום זה היה יום א׳ בשבוע, בזמן שמשרדי הממשלה סגורים, החלטנו להכנס לביתו של אחד הפקידים הגבוהים מראשי השלטון המקומי, יהודי שאינו נמנה על אנשי היבסקציה, ולהשפיע עליו שיתערב בענין זה אבל לא מצאנוהו בביתו. החלטנו לקרוא באופן דחוף לישיבת ועד בתי הכנסת, הישיבה היתה די סוערת ואחרי דיונים רציניים הוחלט כי עלינו ללכת בדרכים חוקיות ולא להגרר אחרי אלה המיעצים לצאת במלחמת תנופה נגד היבקום. בישיבה זו נבחרה משלחת בת 6 אנשים שעליה להתיצב ביום המחרת בבוקר לפני האיספולקים. בין הנבחרים למשלחת זו היה גם צעיר אחד בשם בזפרוזבני — בונדאי ימיני שהיה ממבקרי בית הכנסת והוא בעצמו הביע את רצונו להשתתף במשלחת.

ביום השני בשעה הקבועה עלינו למשרד ראש האיספולקום הח׳ וריקס, אבל הוא סרב לקבלנו באמתלא שהוא עסוק כרגע ואינו רוצה להכנס לענינים שכבר הוחלט עליהם. ענינו לו בדברים נמרצים: תדע לך כי כל המשתתפים במשלחת זו הנם חברים באגודות מקצועיות ויש לנו הרשות המלאה לדרוש שהשלטון המקומי ישים לב לדרישתנו הצודקת והחוקית ולא להוציא לפועל את ההחלטה מבלי רשיון מאת הממשלה המרכזית. דברי אלה עשו עליו רושם, הוא פנה למזכירו ואמר לו שיזמין לישיבה דחופה לשם דיון בשאלה זו בשעה 3 אחה״צ

והזמין גם אותנו להופיע לפני הישיבה. אחרי שיצא עם גמר דבריו אמר לנו המזכיר שעלינו לעמוד בכל תוקף נגד החלטה זו, כי היא בלתי־חוקית ובאמת נודע לנו אח״כ, שהיו חילוקי דעות בישיבה הראשונה בשעת הדיון על ההפקעה וגם כרפקובסקי היה בין המתנגדים. כשיצאנו משם החלטנו לשלוח טלגרמה לממשלה המרכזית במוסקבה וביקשנו את התערבותה בענין זה. הפקידה בדואר המקומי לא רצתה לקבל את הטלגרמה, אבל אחרי התערבות הפקיד הראשי שהודיע „שיש רשות לכל מי שהוא לשלוח טלגרמה לממשלה המרכזית״ נשלחה הטלגרמה. כשנודע הדבר לשלטון המקומי, הוציאו פקודה לא לקבל טלגרמות בלי רשותם.

בשעה 3 הופענו לישיבת האיספולקום שהתקיימה בנשיאותו של וריקס, קיבלתי את רשות הדיבור, בארתי לפניהם קצרות שבהחלטה זו פגעו קשה ברגשות הקודש, של עמנו, נוסף לזה רואים אנו בהחלטה גם הפליה ביחס ליהודים נגד עמים אחרים. וכל הדבר הזה הוא בלתי חוקי ואנו דורשים בכל תוקף שלא יוציאו את ההחלטה לפועל בלי אישור הממשלה המרכזית. אחרי דברי אלה קיבל רשות הדיבור הצעיר בזפרוזבני. כשהתחיל לדבר ולחזק את דברי הקודמים, הפסיק אותו יו״ר הצ׳יקה שורץ ואמר לו „הגם אתה מתערב בענינים דתיים?״ אני מבין את הזקנים האלה, אבל מדבריך אתה, אני לומד שישנה כוונה לעשות מענין זה „פוליטיקניות״ ותדע שאעשה אתך חשבון במקום אחר״. אז ראינו שנתקלנו ע״י בחירתו למשלחת, ועלינו היה להמנע מזה, מסיבת השתייכותו המפלגתית. אחרי גמר דברינו אלה עזבנו את החדר, במשלחת זו השתתפו 6 אנשים: ריבלין, זקס, יעקבסון, מינץ, בזפרוזבני וולפסון. אחרי זמן־מה הודיעו לנו שההחלטה הקודמת נשארה בתקפה, כפי שנודע לנו היה גם הפעם כרפקובסקי בין המתנגדים. במעמד זה החלטנו להתאסף בבית הכנסת הגדול לעת ערב ולהודיע לקהל את תוצאות הביקור, בינתיים נודע לנו שפועלים אחדים פנו ל־ר. ק. א. (רבוצ׳יה קונטרולניה אינספקציה). הועדה המבקרת העליונה, היו״ר קורסקוב השיב להם כי לפי השקפתו ההחלטה היא בלתי חוקית ובהזדמנות ימצא את שעת הכושר להתערב בדבר. לבית הכנסת לא בא קהל רב לזמן המיועד, מפני שלא היתה אפשרות לפרסם את דבר האספה ברבים. הסברתי לפני הנאספים את המצב והוספתי שעלינו ללכת בדרכים ליגליות בלי שום התפרצות ובטוחים אנו שהממשלה המרכזית תענה לנו ותבטל את החלטת השלטון המקומי. כמו־כן הצעתי שלמחרת בבוקר, לפני הוצאת לפועל את הפינוי של ביהכ״נ, להתאסף ולהתפלל את תפלת השחרית בציבור שם. בינתים נודע לאנשי היבסקציה שמתקיימת אספה בבית הכנסת והבהילו לשלוח אחדים מחבריהם לאסור את האספה הזאת ולהזהיר בנו שלא נערוך שום אספות. יצאתי נגדם בדברים חריפים והוכחתי אותם שאין להם רשות לבוא לביהכ״נ לפני הזמן המיועד, ובכלל מה עוול מצאתם באספה זו, הלא דנינו באופן חוקי איך להעביר את רוע הגזירה שגזרתם עלינו. ירדתי מהבימה וישבתי לי בפינה מדוכא מהמצב; אנשי היבסקציה שבאו מצאו בביהכ״נ מעט אנשים, מזה ידונו כי ההמון אדיש ואילו לא יעמוד לצדנו. בזכרוני עלו סיפורים מדברי ימינו איך התנהגו אבות אבותינו

במקרים באלה, האם היו עוזבים את בית הכנסת בלילה, שאולי הוא האחרון, שיש לנו היכולת לשפוך שיחנו בו לפני אבינו שבשמים. באותם המקומות הקדושים שמאות בשנים ספגו כתליהם את דמעות אבותינו המהולות בדם על חרבנות בתי־קדשנו, אמנם אנכי בעצמי דרשתי לא להתנהג בהתפרצות נגד הממשלה, אבל אין זאת אומרת שאסור לנו להשאר בליל זה בבית הכנסת ולסדר תיקון חצות... ברגעים אלה פנה אלי צעיר אחד ואמר לי: „אנכי החלטתי לא לצאת מן המקום הזה ולהשאר כאן עד אור הבוקר". הצעיר הזה היה ישראל ריפין, זה הצעיר הציוני שכבר נתנסה ועמד במבחן וטעם כבר את טעמן של ערבות סיבריה בזמן שלטון הצארי עבור חטא הציונות. דבריו אלה היו לי מרפא לנפש. חשבתי אמנם יחידי הוא, אבל ניצוץ אחד מכלה הרבה קוצים, נר אחד קטן מגרש אופל, לא עניתי לו כלום, הסתכלתי מסביבי וראיתי כל בית הכנסת נתרוקן ורק הצעיר הזה נשאר יושב סביב ארון הקודש. אנכי יצאתי והוא נשאר יחידי בבית הכנסת עד שהיבסקים אסרו אותו. אמרתי בלבי „אשריך ישראל". הסרדיוטים תפסו אותו והובילוהו לבית־הסוהר ושם היה אסור עד הבוקר. למחרת בשעה מוקדמת באנו לבית הכנסת להתפלל. התפילה היתה תפילה זכה, בכוס היגונים נוספו נטפי דמעות שחשבנו אולי המה ימלאו אותו. הרב רבינוביץ עלה אחרי גמר התפילה על הבימה ובקול תמרורים קרא את פרק עט מתהלים, אלהים באו גויים בנחלתך, ובאותה השעה הופיעו סרדיוטים מזויינים ברובים והחלו לגרש את המתפללים בחירופים ובגידופים, אחדים מהם עמדו על יד הדלת ורצו לאסור את המתפללים, אבל אח"כ הרפו מהם. אנכי יצאתי מביהכ"נ דרך החלון והלכתי ישר למשרד ר. ק. א. נכנסתי לחדרו של היו"ר קורסיקוב ומרוב התרגשות התפרצו דמעות מעיני ולא יכולתי להוציא אף הגה מפי. בקושי הוצאתי את המלים „לך וראה את התעללות אנשיכם בבית קדשנו". הוא התחיל להרגיע אותי, הוא פנה ליועץ המשפטי של המשרד — העו"ד צרנומורדיק (יהודי, שאביו זכה להכניסו ביום הולדתו בברית הנצרות) * שישב על־ידו ואמר לו שיסדרו היום ישיבה דחופה בענין זה ואתה מצדך תעיין ותגיד לנו את חוות דעתך מהצד היורידי. אח"כ פנה אלי ואמר מבטיח אני לך שבכל כחותינו נעמוד לימינכם, כי לפי דעתנו הצדק אתכם.

הבריונים מהיבסקציה דרשו מאת שמשי בתי הכנסת שימסרו להם את המפתחות, המה נעלו את דלתי בתי־הכנסת ואי־אפשר היה להתפלל בו. דבר אחד עודד את רוחנו מצד ההמונים ובעיקרו מצד הפועלים הביעו לנו את רגשי השתתפותם בצרוף הבטחות לעמוד לימיננו. סודרו טופסי מחאות שחולקו בין כל האגודות המקצועיות, המחאה היתה כתובה בטון חריף מאד נגד החרמת בתי הכנסת, וכמעט כל חברי האגודות הנ"ל באו על החתום. המחאות הנ"ל נמסרו לאיספולקום וגם לר.ק.אי.

התסיסה בעיר היתה עצומה, הכנסיה הנוצרית פנתה אלינו בהצעה לעבוד אתנו בנדון זה שלובי־יד, אבל אנו

* אבל יפה כחו של הבן משל האב, הוא דוקא התקרב ליהודים ולקח לו לאשה את אחת מבנות משפחתו.

דחינו את ההצעה, בהסברה שלא חלילה מתוך פגיעה בכבודם אלא משום טובת הענין שלא רצוי להכניס גורמים אחרים וע"י זה ינתן לשונאינו פתחון־פה כאילו יש בזה „פוליטיקה". בהרבה אספות שהיו אצל הפועלים בימים אלה התעוררה גם שאלת החרמת בתי הכנסת, הפועלים דרשו בכל תוקף לבטל את הגזירה הזאת.

ביום החמישי בבוקר כשהלכתי ברחוב, קראתי בעתון „דער שטערן" שהיה מודבק על הקיר (מחוסר נייר ששרר בימים ההם היו מדביקים את העתונות על הקיר) מאמר בכותרת גדולה תעמולת הקונטר־רבולוציונרים של ועד בתי־הכנסת. את שמי הזכירו במיוחד וכבדוני ג"כ בתואר קונטר־רבולוציונר. החלטתי לקדם את פני הרעה ולפנות ליו"ר הצ'יקה — שורץ, לבוא אתו בדברים בנדון זה. במקרה פגשתי את מינץ וספרתי לו את הדבר ואת החלטתי. הוא אמר לי שהוא מוכן להלוות אתי למשרדי הצ'יקה. נכנסנו למשרד ובקשנו ראיון עם היו"ר, הפקיד פנה אליו טלפונית. וקיבל תשובה חיובית. קיבלנו את הרשיון להכנס לחדרו. מתחילה לא הכרתיו שהשתתף בישיבת האיספולקום והחליף דברים עם חבר המשלחת בזפרוזבנגי, פניתי אליו ואמרתי: חושבני כי אתה עברת כבר על העתון „דער שטערן" וראית בודאי את הדברים שנדפסו היום בקשר עם החרמת בתי הכנסת ואת העלילה שרוצים להעליל כאילו מתארגנת כאן התקוממות נגד הממשלה ואת הכינויים המיוחדים נגדי המכנים אותי בשם קונטר־רבולוציונר ועוד. לכן החלטתי לבוא בדברים אתך ולגלות לפניך את השקפותי הפוליטיות בלי מסוה, כדי שתוכל לדון בלי משוא־פנים למי שהוא: עפ"י השקפותי הדתיות הנני נאמן לתנועה הציונית שבגללה נאסרתי פעמים אחדות, אבל לא מצאו בי שום חשד במרדנות נגד הממשלה, בשאלה זו של החרמת בתי הכנסת אגיד לך בגלוי־לב שהננו לוחמים נגד היבסקציה שהיא שהכשילה את הממשלה לקבל החלטה אי־חוקית ודרישתנו היא, שלא יתנהגו בשרירות לב ושלא יעשו שום פעולות עד שיתברר הענין ע"י הממשלה המרכזית והוכחה לדבר שגם האורגן הממשלתי הכי גבוה במקום ה„ר.ק.אי" קיבל החלטה לפנות לאיספולקום ולעורר את תשומת לבו שהחלטתו בנדון זה היא בלתי־חוקית ולהמנע מלהוציא לפועל אותה עד שתתקבל החלטת הממשלה המרכזית. חושבני, שאין מקום להקרא בשם קונטר־רבולוציה על דרישות חוקיות וצודקות אלה. זוהי דיבה נמבזה מצד היבסקציה. הוא התרשם מדברי ואמר לי: „טוב עשית שהקדמת לפנות אלי לפני שהוטל עלי להזמין אותך אלי". בינתים נכנס אתי בשיחה די ארוכה על דבר הציונות. בתוך זה שאלני „האם יודע אתה את הד"ר ש. מראשי הציונים בקובנה?" עניתי לו בשלילה, „הוא אחי". שיחתנו ארכה זמן ממושך ביותר, ולבסוף כשנפרדתי ממנו אמר לי: „עלי להזהיר אתכם להיות זהירים בתעמולה בין ההמונים, עליך לדעת כי רבולוציה לא נעשית בכסיות משי, אלא בלי משוא פנים, על ביקורך זה אעשה לך הפתעה". הוא הוציא חבילת גליונות „הצפירה" שהופיעה בורשה ואמר לי „תשב בבקשה על־יד השולחן ותקרא בהם". החלטתי בנפשי שלא הזמן והמקום מוכשרים לקריאה רצינית ועברתי במעוף עין על העתונים. החזרתי לו את הגליונות בהבעת תודה. הוא אמר לי שבכל זמן ועידן

שתרצה לעיין בעתונים תוכל לסור אלי ואתן לך בחפץ לב לעיין בהם, הבעתי לו את תודתי הנוספת על אדיבותו, אבל שמרתי על הכלל ואל תתודע לרשות. לפנות ערב נודעו לנו פרטים על החלטת „ר.ק.אי", פניתי אליהם בבקשה להמציא לנו העתק ההחלטה באופן רשמי, קיבלתי הבטחה שימלאו את בקשתנו, ואמנם למחרת בבוקר שלחו לי את ההעתק. בינתים התפשטה שמועה בעיר כי היבקום החליט ביום הששי לגשת לפעולות ההוצאה לפועל, אם כי לא האמינו בזה, בכ"ז נאספו עשרות זקנים ממתפללי בתי־הכנסת הקבועים ועמדו על החצר לשם משמר בכדי לא לתת לגשת לבתי הכנסת, אבל אחרי בוא הפלוגה הצבאית גורשו מהמקום.

כשהגיעו השמועות אלי לא רציתי להאמין בהן, מכיון שהר. ק. אי. שלח את מסקנותיו לאיספולקום, ולא עלה על דעתי שלא יתחשב עם המסקנות האלה. חשבתי אך תעודת הר. ק. אי. שהיתה בידי לשריון די חזק נגד שרירות לב היבקום. לרגל עבודתי הייתי אחרי הצהרים בסובנרחוז, הביאו לי שם בשורה כי הרחוב סובורוב ששם נמצאת חצר בית הכנסת בחלקו מוקף צבא פרשים, נבהלתי ורצתי תיכף למקום. כשהגעתי לפינת הסמטא ביבקון־סובורוב בקירבת בתי הכנסת, כבר ראיתי את פלוגת הפרשים ומתוך בית היבקום הנמצא בסביבה זו יצאו כ־15 יהודים מגבורי היבקום ובראשם אחד מחברי ועד היבקום כהן. כשהתקרבו לעברי, פניתי אליהם בקול בוכים: „שובו בנים שובבים". באותו הרגע שמעתי קול מאחורי „לאסור אותו". שני בחורים תפסו אותי ורצו להוביל אותי, אבל תיכף ניתנה פקודה לשחררני, הם המשיכו ללכת בכיוון לבית הכנסת ואני אחריהם, אולם כשהגענו לשורות הרוכבים לא נתנו יותר ללכת. התפרצתי בחזקה בהחזיקי בידי את החלטת הר. ק. אי. והחלותי לצעוק בקול תנו לי את האפשרות להמציא לאלה שנכנסו לבית הכנסת את התעודה הרשמית האומרת שאין להם שום רשות לעשות פעולות אלו, אבל החיילים לא שמו לב לדברי ולא נתנו לי לעבור את שרשרת הרוכבים. הגיע לידי כך שאחד הרוכבים כיוון את הרובה נגדי. אנכי התחלתי לצעוק שלא אעזוב את המערכה אפילו אם תירו בי. באותו הרגע הרגיש אחד מראשי הפלוגה שעמד מרחוק את חליפת הדברים ביני ובין החייל שרובהו מכוון נגדי, הוא ניגש במהירות אלי ושאלני מהו הענין? הראיתי לו את החלטת הר.ק.אי. והסברתי את רצוני למסור לממונים על ההוצאה לפועל את התעודה הזאת. הוא עבר עליה ונתן פקודה להרשות לי לעבור לבית־הכנסת. נכנסתי לפנים החצר ומצאתי שדלתות ביהכ"נ הלובביצי פתוחים לרווחה. כשנכנסתי פנימה חשכו עיני מראות כי דלתי ארון הקודש פתוחות והבחורים ובראשם כהן עומדים על ידו. עליתי על הבימה וקראתי בקול את החלטת ה„ר.ק.אי." אח"כ ניגש אלי כהן והתחיל להתפלפל אתי ולגלות פנים בנוסח ההחלטה שאינה חלה עליהם, המה ממלאים את פקודת היבקום ועליה אינה חלה החלטת ה„ר.ק.אי." איש זה שבקושי רב ידע לקרוא לעזית התנצח אתי על תוכן ההחלטה של הר.ק.אי. בדברים נמרצים התוכחתי אתם להעמיד אותם על טעותם ביחס לפרוש ההחלטה. כהן זה שהיה ממכירי, התיחס אלי ברגשי כבוד, אבל פתאום עלה על הבימה אחד ממשרתי היבקום

וסחבני בכח בערפי מהבימה והוציאני מבית הכנסת. יחידי הייתי שם בין המנוולים האלה גם בבית הכנסת וגם בחצר, אם כי אחרי שניתנה לי רשות הכניסה לבית הכנסת עזב הצבא את המקום. כשהוציאו אותי לפרוזדור בית הכנסת, נאחזתי בידים ברשת וצעקתי בקול על גוי, תוציאו את ספרי התורה מבית הכנסת, המנוול שהוציאני הפילני בחזקה ארצה; בו ברגע הופיעה בתי הבכורה הרופאה סוניה וולפסון וראתה בעיניה את המחזה של ההתאבקות וההתעללות הזאת. היא התחילה למחות בתוקף נגד אכזריות זו, אבל מובן שגם לדבריה לא שמו לב ובחזקה הוציאו אותי לחצר בית הכנסת. שם נמצאו אז אי־אלה אנשים שהכניסוני לבית־התמחוי. בזמן ההתאבקות הוצאתי מתוך התמרמרות דברים שאינני זוכר את תוכנם, ואנשי היבסקציה בספרם „דער משפט איבערן חדר" רשמו כאילו צעקתי „תמות נפשי עם פלשתים". השמש נטתה לערוב וקדושת השבת ממשמשת ובאה, הגיעה השעה לזמן קבלת השבת שמאות יהודים מתאספים להתפלל בבתי הכנסת שהתרוקנו עכשיו, ומבית הכנסת הלובביצאי הוצאו כבר ספרי־תורה ואנכי עד ראיה היחידי למעשה זה. על דעת עצמי, מבלי שקול דעת רב, קרעתי את בגדי, בקשתי את האנשים שעמדו סביבי לקרוא את כהן, הוא בא תיכף ובפניו ניכרו סימני חיורון, אמרתי לו כהן, הרי הנך אב לילדים קטנים, היודע אתה את האחריות שלקחת עליך? המעריך אתה את תוצאות פעולותיכם, לחלל את קדשי ישראל בכח, בשעה שהעם היה תמיד מוסר את נפשו עליהם ומגין בחרוף נפש על הכבוש היחידי שיש לעם האומלל בתבל. הוא התרגש מאוד מדברי ואמר „הלא בודאי ידוע לך שאנוס אני למלאות את התפקיד שהטילו עלי, אבל הנני מבטיחך שלא נתתי לנערים להתעלל, ואת החובה שהטילו למלא עשו ברגש של כבוד. תוכל להיוכח ולראות שאת ספרי התורה שהוציאו מביהכ"נ הלובביצאי הכניסו לבית הכנסת החבד"י שבקומה השניה וסודרו על השולחנות." „אחרי דו־שיח זה הלכתי הביתה כאבל ונזוף הרחוב היה ריק ולא נראו עוברים ושבים וכעין חרדת אלהים היתה בסביבה זו. רק איש אחד פגשתי ושאל ממני „במה נגמר הענין?" השיבותי לו במרירות: „למה תשאלוני? איה הייתם כולכם בשעה זו? לך ותראה בעיניך כי שמם בית קדשנו, בית הכנסת נסגר על מסגר וחותמת הושמה על דלתותיו". סר וזעף באתי הביתה, ביחוד היה לי קשה לשמוע את דברי בתי, שהיתה עדת ראיה למחזה באמרה אלי: „אולי צדקו אלה האנשים שהוציאו אותך מביהכ"נ באמרם, איה שאר היהודים שיעמדו להגן על קדשיהם ולמה רק הוא יחידי לקח לו את התפקיד הזה?" עניתי לה: הוכחה נוספת למצב האיום שבו נתונים האנשים הנאמנים למסורת שנתקיימו דברי התוכחה ו„פחדתם מקול עלה נדף"... חברי זקס מיהר ובא לבקרני, אבל מרוב התרגשות וחולשה לא יכולתי להוציא הגה מפי ונמצאתי זמן ממושך במצב של „וידום אהרן"...

ליל שבת קודש זה היה לי הפעם לליל זועות, הייתי כמו נדהם ולפעמים חשבתי שכל מראות עיני במחזה התוגה הם רק פרי הדמיון, דכאה מאוד את רוחי העובדא שהייתי רק אני העד היחידי למאורע תעתועים זה, ואיה המה ההמונים שלבם עודנו רד עם אל ונאמן לקדשי ישראל ולמה לא באו

לעזרתי בזמן ההתאבקות המרה, הרי אחרי שהפלוגה הצבאית עזבה את „המערכה" היתה כבר האפשרות להיכנס לחצר בית הכנסת. אמנם אנכי שמתי לי לקו במשך המו"מ הממושך הזה שלא להשתמש באמצעים חריפים נגד הכנופיה הזאת, אבל לאור ההחלטה של ה„ר.ק.אי." שקבעה שהפעולה הזאת היא בלתי־חוקית, ניתנה לנו האפשרות לדרוש בחזקה שהמצב ישאר כפי שהוא; שבתי הכנסת יהיו אמנם סגורים אבל מבלי להוציא מהם את ספרי התורה ולא לעשות שאר פעולות בלתי חוקיות. בעיקרו של הדבר חרדתי לעתיד לאור האדישות הזאת של הקהל היהודי. הצדק חלילה המשורר יל"ג בדבריו הנמרצים בשירו „הרקב לבית יהודה"... במחשבות אלה עבר עלי הלילה הזה בנדודי שנה ובהתעוררי מדי פעם בפעם הטרידה אותי השאלה שוב אולי זה חלום ופרי הדמיון? השכמתי בבוקר ולא יכולתי לשוב לסדר יומי הרגיל, השאלה כיצד להגיב על מאורע זה לא נתנה לי דמי, ובמחשבתי התעוררו הספקות והלבטים האמנם עלי לשמוע לדרישת אנשי ביתי ולעזוב את המערכה, כי אולי יש בזה משום „מיחזי כיוהרא". בעיר גדולה בעלת אוכלוסיה של רבבות יהודים, לא עליך היחידי לעמוד במערכה קשה נגד בריונים אלה שהראו באופן פומבי את ירידתם המוסרית, אבל מאידך גיסא זכרתי את דברי חז"ל על הפסוק „אהבת צדק" אהבתי להצדיק את הבריות, אולי היתה זאת רק שגיאה פטלית מצד המוני העם שלא הספיקו להגיב כראוי ברגעים ההיסטוריים האלה, כי איני מאמין שלא ימצא בלבות העם ההד הדרוש לשם הגנה על קדשיו. החלטתי ללכת ולהתפלל בתוך חצר בית הכנסת באמונה מלאה שימצאו עוד עשרה אנשים שיבואו להתפלל באותה סביבה שהיתה ספוגה רגשות עם קדוש האומרים „שמע־ישראל". בדרכי לכיוון חצר בית הכנסת פגשתי באנשים ששאלוני לאן הנני הולך להתפלל? עניתי להם שאני הולך להתפלל על חצר בתי הכנסת. באתי אל החצר והיא ריקה מאדם. כעבור אי־אלה רגעים התחילו להתאסף המוני אנשים ממתפללי בתי הכנסת שנסגרו, כנראה שעברה השמועה ברחובות העיר שמתפללים בחצר בתי־הכנסת. כעבור חצי שעה היתה החצר מלאה אנשים. בין המוני המתפללים בא גם חזן בית הכנסת הגדול חברנו מר מוסטוב שקרוב לשלושים שנה היה שליח ציבור ומנעים את התפילה עם המקהלה המסודרת שלו. (על כתלי בית הכנסת הזה היה רשום שנת תק"ע לפרט קטן). חזן זה יסד מקהלה מצויינת והוא בעצמו שפרקו היה נאה בשירה מסורתית בסגנון החזנים רוזובסקי ורבינוביץ, בעברו לפני התיבה, היה בית הכנסת מלא וגדוש ותפילתו נשמעה בהקשבה רבה וברגשי קודש. אם כי היה אז קור גדול בחוץ (הימים ימי מרץ), והיתה סכנה גמורה בשבילו להתפלל במקום זה, בכל זאת לא שמע לעצות ידידיו שישמור על בריאותו ולא יעבור לפני התיבה, ועמד בתוקף על דעתו ועבר לפני התיבה. שבת זו היתה פרשת פרה והתפילה היתה מעין „ממעמקים קראתיך ה'". החצר היתה כבר צרה מהכיל את הנאספים עד שגם ברחוב מסביבה נאספו אלפי איש. אחרי קריאת התורה עלה על השולחן חברנו הד"ר ליברמן והתחיל דבריו במשפט זה: „אם אתן שנת לעיני ולעפעפי תנומה עד אמצא מקום לה'" ובדברים נרגשים נאם כ־20 דקות ולבסוף

פנה בדבריו לממשלה ואמר „בני יחידי נמצא זה כחמש שנים בחזית, האמנם אין זכות לעובד נאמן לממשלה, לאביו הזקן שתהיה לו פנה מיוחדת להתיחד עם קונהו, ואת הפנה הזאת באתם לגזול ממני". דבריו עשו רושם עמוק על כל המתפללים. אנכי מלאתי בדברים אחדים ופניתי לקהל במלים אלה: ישנם השואלים אותנו מה החרדה הזאת, על מה ולמה הנכם מרעישים עולמות? הלא ישנם בעירנו יותר מ־60 בתי כנסת, האם באמת חסר לכם מקום להתפלל בו? אבל תשובה מספקת יש לנו בקריאה פרשת שבת זו: „זאת חוקת התורה" וחז"ל מוסיפים אומות העולם מונין אותנו מה העבודה הזאת לכם והתשובה היא „חקה חקקתי ועל בעין זה אין להתוכח". החוקים הקבועים על קדושת בתי הכנסת שמרנו ושמרו עלינו בכל תקופות קיומנו ובהם כרוך הסוד של נצחיות עמנו, של קשיות ערפנו, שבשעת חירום היו מוסרים את נפשם אפילו על ערקתא דמסאני. ובשעת חירום זו שאנו רואים בעינינו ממש את הירידה המוסרית האיומה שפריצי עמנו מרשים להם לנגוע בבבת עינינו, על דעת עצמם, מבלי חוות דעת הממשלה המרכזית ומרשים לעצמם להפיר חוקי עולם: אסור לנו לשתוק, צעקתנו ושועתנו צריכות לשבור את הלבות האטומים של בני עמנו אלה, שמובטחני שבחדרי לבותם הומה בת־קול „אוי לבנים שהחריבו את בית אביהם".

בתוך ההמון הרב הזה נמצאו אנשים שרצו לשבור בחזקה את המנעולים והחותמות, אבל אנכי עמדתי בפרץ ולא נתתי להם, הוכחתי להם שבדרכים אלה לא נצליח וכל כחנו רק בפה ובצעקה פנימית...

אחרי התפילה נשאר הקהל במקומו ולא עזב את החצר, אנכי לא ראיתי את ההמון שברחוב, אבל מסרו לי שמספרם הגיע לאלפים ועוד נהרו המונים מכל אזורי העיר. נכנסתי לנוח קצת בדירתו של שמש בית הכנסת מקום תפילתו הקבוע, שלום הרץ אטינגן, טיפוס מיוחד במינו (הראוי להערכה מיוחדת). אחרי רגעים אחדים באו אלי בבשורה שפלוגה צבאית מהצ'יקה ובראשם ראש הצ'יקה שורץ הקיפה את הככר, וכי שורץ ראש הצ'יקה רוצה לראות אותי באופן דחוף. מובן שברגעים אלה נמצאים יועצים טובים, שיעצו לי להתחמק דרך פתח צדדי. הבעתי להם תודה על עצתם ויצאתי החוצה. נפגשתי עם שורץ — ראש הצ'קה וה„ידיד" חבקני בזרועותיו ונכנסנו בשיחה ארוכה מעניני דיומא, ובכדי שהקהל לא יפריע לנו נכנסנו יחד לביה"כ „גבריאל" (קרלין). הוא סיפר לי שיש להם ידיעות ברורות שניהלנו תעמולה חריפה נגד הממשלה בין ההמונים, מובן שעל זה אי־אפשר להם לעבור בשתיקה ועד כמה שהנך רואה את יחסי הטוב אליך ועד כמה שאני בעצמי מצדיק את תביעתכם להתנהג עמכם באופן חוקי לפי החלטת הממשלה המרכזית, מוכרח אתה להודות לי שבאחראי לסדר יש לי הרשות המלאה לדרוש שהקהל יתפזר תיכף ודורש אנכי ממך שתשפיע על הקהל למלא את הפקודה. אמרתי לו מדבריך אנכי שומע, כאילו יש לי הכח להשפיע על ההמונים, טעות בידך הדבר הזה. אנכי דוקא מושפע מהם ודברי לא יעשו פרי. אבל מכל זה הנני מציע לך ששנינו יחד נפנה לקהל ואז מובטחני שהם יצייתו לנו. יצאנו יחד ועלינו שנינו על השולחן שעמד במרכז החצר. פניתי

לקהל ואמרתי: לא אחת שמעתם ממני כי השקפתי היא ללכת רק בדרך משפטית ורואים אתם כי נחלנו נצחון בדרך זו שהארגון הממשלתי הכי חשוב ה„ר.ק.אי.״ מצדיק את עמדתנו ויש לקוות תקוה מלאה, כי גם הממשלה המרכזית תבטל את הגזירה וצר לי מאוד בי נודע לי כאילו בתוך ההמון נמצאים חמומי־מוח העלולים להכשיל אותנו. בטוח אני שאנשים אלה אינם מאנ״ש ואולי זוהי פרובוקציה מצד מי שהוא, אבל בכל אופן הנני מבקש מכם שתשימו לב לדברי. עכשיו עשינו את שלנו, התפללנו בחצר ביהכ״נ — זוהי המחאה היותר מתאימה לענינינו ואני מבקש שילך לו כל אחד הביתה בשקט ולא יפריע את הסדר בחוץ. אחרי נאם שורץ באדיבות ועורר את הקהל שימלאו את הדרישה החוקית תיכף ולא לסדר הפגנות. מובן שדברים אלה עשו רושם רב והקהל החל להתפזר. בינתים נודע לי כי נאסרו ברחוב כמה אנשים. פניתי לשורץ ובקשתיו כי ישחרר אותם. הוא הבטיח לי למלא את בקשתי ונפרדנו. למחרתו ביום הראשון באה אלי אשה אחת שבעלה נאסר ביום השבת, הוא היה פועל חשמלאי ועבד בבית החרושת של הטראם; שמו היה מניביץ; אנכי לא ידעתי את האיש הזה, אמרתי לה שראש הצ׳יקה הבטיח לי שישחרר את כל האנשים שנאסרו בדבר זה, ואם לא ישוחרר עד מחר, אז אפנה אליו במיוחד. היא באה אלי שוב ביום השני ודיברה כבר בקצף, כאילו אני הוא האשם במאסרו. מובן שלא הארכתי את הדיבור עם מרת נפש ופניתי טלפונית לשורץ והוא השיב לי שהיום יעיין בתיקו ולמחרתו ישוחרר ואת הבטחתו זו קיים באמת.

בעיר היתה התסיסה רבה מאוד בין כל החוגים, אפילו בין המפלגתיים, האשימו את היבקום בהתנהגותו הגסה והפראית ובהשתמשו באמצעי אלמות כאלה, כפי הנראה היו גם בהועה״פ חילוקי דעות בנדון זה. בזמנו לא ידענו מזה, והח׳ אברם בדבריו שנדפסו בספר הפלסתר הודה כי יו״ר האיספולקום הח׳ וריק התנגד בשימוש כוח הצבא נגד ההמונים, אבל הכריעו המשטינים. סיוע נוסף לדעת המקטרגים שימשה התערבותה של „הרבנית״ הבונדאית אסתר פרומקין, שהזדמנה לעירנו והשתתפה בפועל בעניני החרמת בתי הכנסת ובכל תוקף עמדה על דעתה בהתיעצויות השונות להשתמש בכל האמצעים נגד הדת.

מן הצד נודע לנו כאילו שנתקבלה מהממשלה המרכזית הצעה, לא להוציא לפועל את החרמת בתי הכנסת עד הדיון בשאלה זו בממשלה המרכזית, אבל באופן רשמי העלימו מאתנו את הדברים האלה. הח׳ קורסקוב יו״ר ה„ר.ק.אי.״ אמר לנו: „הנני מבטיחכם שלימי החג יחזירו לכם את בתי הכנסת המוחרמים״. בעיר נתפשטו שמועות כי הפעם יצא היבקום מהמערכה וידיו על ראשו... בכדי לבטל את השמועות הנ״ל ולהוכיח כי ידם עודנה נטויה, החליטו אנשי היבקום להוציא את ספרי התורה ואת שאר הספרים הדתיים מכל בתי הכנסת שבחצר זו ולהעבירם למקום אחר, וביום ו׳ ערב ר״ח ניסן תרפ״א הטעינו את כל ספרי התורה והעבירו אותם באוטו משא לבית הכנסת הגדול דזאריצי. עדי ראיה מסרו כי התנהגו בהתעללות ודרסו ממש ברגליהם את ספרי התורה בתוך האוטו. בלכתי ברחוב ליד העיריה ראיתי מרחוק את

האוטו טעון ספרי התורה בלוית בחורי־החמד בדרכו לבית הכנסת הגדול. נבהלתי למראה עיני אבל החלטתי לא ללכת אחריהם בכדי לא לראות שוב קלקלה זו, הלא הלב יכול להתפלץ ממחזה זה. ביום ערב שבת זה היה לקוי חמה וחשכו המאורות...

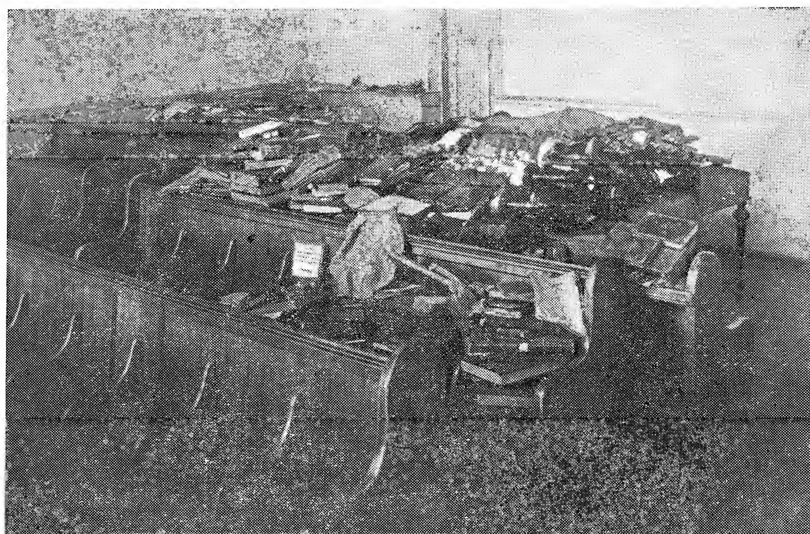
בשבת בבוקר הלכתי להתפלל בביהכ״נ דזאריצי ולפני הרואה נתגלתה תמונה מזעזעת זו: יותר מ־100 ספרי־תורה מונחים ע״י דלתות ביה״כ כמיותמים ומושלכים כאבן שאין לה הופכין. אנחות עמוקות התפרצו מלבות הרואים ודמעות שליש זלגו מעינים. כעבור יומים הוציאו את שאר הספרים הדתיים מבתי הכנסת המוחרמים שבחצר והטילו אותם סביב ספרי התורה על הרצפה, רושם המראה היה כמראות שראינו בימי הפוגרומים בנגב בשנות השמונים. חברנו מר זקש הנציח את התמונה הזאת ע״י צילום. מטעם ועד בתי הכנסת העברנו בעגלות את יתר הספרים שהתגלגלו בחצר לשם.

בהתיעצות מצומצמת שהתקיימה בינינו החלטנו לשלוח תזכיר מפורט בענין זה לממשלה המרכזית במוסקבה. את התזכיר שלחנו ע״י חברנו מינץ שנסע למוסקבה להרב מזא״ה לשם חוות דעת על התיקונים הדרושים בו. מינץ סיפר לי שבהגיע הרב מזא״ה בשעת קריאת התזכיר לפסקא ע״ד הוצאת ספרי התורה מביהכ״נ הלובביצאי זלגו עיניו דמעות, היא לא הכניס בתזכיר שום שינויים. כשמסרנו את התזכיר לשם ניסוח יורידי לעורכת דין הגב׳ פרסקיה הביעה את דעתה נגד הפסקא בדבר הוצאת ספרי התורה המנוסח ברגש עמוק המזעזע את הלב, לפי דבריה אין מקום בתזכיר התובע את הזכויות היורידיות לתיאור זה, ביתר הדברים לא חידשה כלום והתזכיר נשלח לממשלה המרכזית במוסקבה. בקשר עם ימי החג החלטנו לפנות לח׳ וריקס ולבקשהו להרשות לנו להתפלל בבתי־הכנסת המוחרמים; נכנסנו אני וד״ר ליברמן למשרדו בנדון זה. הפעם, דיברו אתנו רכות ובאדיבות מרובה, הוא אמר לנו „אני מבין אתכם שקשה לכם לוותר על מקומות היסטוריים אלה והייתי מציע לכם להחליף את המקום הזה ולהעמיד לרשות היבקום בתי כנסת אחרים שאין להם ערך היסטורי. השבנו לו תיכף על המקום תשובה שלילית; כי אמנם חשוב בעינינו גם המומנט ההיסטורי, כי זה יותר מ־200 שנה שיהודי המקום מתפללים במקום זה, אבל בעיקר אנו עומדים על ההשקפה הדתית שלנו שכל מקום שבו מתפללים קדוש הוא לנו ובאיזו שהיא סביבה שלא יימצא לא נוותר עליו. בזה נתנו תשובה ניצחת לדברי היבקום שניהלו תעמולה בין ההמונים שאנו לוחמים על בתי־כנסת אלה משום ששם מתפללים העשירים ולו קרה הדבר הזה עם בתי הכנסת מדלת העם לא היינו נוקפים אצבע בגללם, וריקס השיב לנו; חשבתי שהצעתי זו תפתור את השאלה, אבל אחרי סירובכם לא אוכל לעשות כלום.

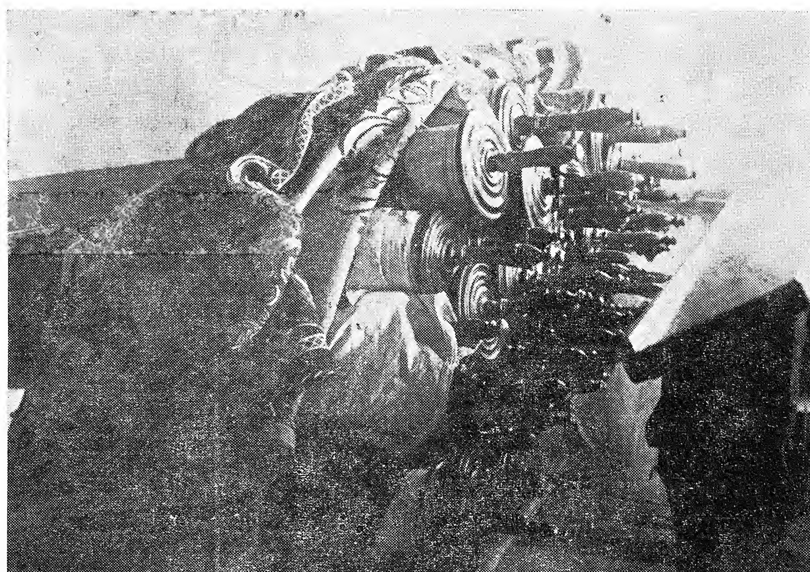
רושם עגום עשה הדבר בעיר בין חוגי העם על שלא הצלחנו לקבל את בתי הכנסת המוחרמים לימי החג. ביום הראשון של החג התפללתי בבית הכנסת הגדול דזריציי, ישבתי בקצה הבית לא רחוק מספרי התורה והתחמקתי מלהראות בפני הקהל. ביהכ״נ היה מלא וצפוף וכל מי שעבר על פני ספרי התורה חרד למראה עיניו. אחרי קריאת התורה עלו

על הבימה אנשים מההמון ובראשם מושקין שלנו והחלו לעורר את דעת הקהל בדברים נרגשים שלא לעבור בשתיקה על חילול הקודש; ספרי התורה מונחים בקרן זוית באשמת בוגדי עמנו ואנחנו מחשים! אסור לשבת בחיבוק ידים בלי הגבה; הננו מציעים להפסיק את התפילה ושכל המתפללים ילכו להפגין לפני האיספולקום וידרשו את הזכויות החוקיות שלנו, שיחזירו לנו את בתי הכנסת המוחרמים; הקהל כולו הסכים להצעה זו, ויצא החוצה בהמוניו ללכת לבית האיספול־קום, דרך די ארוכה; הקהל שהגיע למעלה מ־1000 איש נהרו בהמוניו וברחובות נוספו אליהם הרבה מהעוברים ושבים

עד שהגיע מספרו לאלפים. אנכי השתדלתי ללכת בקצה המחנה; בדרך פגשני וולקוביץ, מי שהיה ראש העיר בימי קרנסקי, ואמר לי „סידרתם הפגנה ציילנית, שוחחתי אתמול עם וריקס, הגר אתי יחד, על הענין הזה, אבל הפעם נכשלתם ע״י אחיכם״. בכאב לב שמעתי את הדברים האלה ולא מצאתי מלים בפי מה להשיב לו. הקהל סיבב את ארמון האיספולקום ודרש שיקבלו משלחת מתוכו ולשמוע מה בפיהם, אבל קיבל תשובה שלילית וגם התרו בו שבאם הקהל לא יתפזר ישתמשו נגדו בכוח. אחרי תשובה זו נשמעו מתוך הקהל קולות „אם אינם רוצים לדבר עם ב״כ ההמונים, הבה ונפגין לפני משרד

החרמת בית הכנסת

ספרי תורה שחוללו

ה„ר.ק.אי.״ ושם נביע את מחאתנו נגד האקט אי־החוקי שנעשה ביחס לרגשות ההמונים הרחבים״. ב„ר.ק.אי.״ קיבל היו״ר קורסקוב משלחת מתוך הקהל ובפניהם חזר על דבריו שאמר כבר פעמים אחדות, שהוא מוחה ג״כ בכל תיקף נגד הפעולות הבלתי־חוקיות אלה, והוא בטוח שהממשלה המרכזית תכנס סו״ס לעובי הקורה ותבטל את ההחלטה של האיספולקום. מובן שדברים אלה הרגיעו את רוח הקהל והמתיחות רפתה במקצת, אבל בינתים קרה אסון בדרך; ברחוב סמולנסקי פינת רח׳ הארמון עבר אוטו צבאי ודרס זקן אחד שהשתתף בהפגנה. הוא היה מהמתפללים הקבועים בביהכ״נ דלובביץ, במקום שגר במורד איזור זה. הוא נפצע קשה והועבר לביתו; כעבור שני ימים מת משפך דם. מחוגי המשטינים פנו למשפחה בהסתה לערוך משפט נגד ועד בתי־הכנסת ובעיקרו נגדי שבעטים מת ראש משפחתם, אבל בני המשפחה נתנו להם תשובה ניצחת: „לא ולא, המשפט לאלהים הוא, אבינו הזקן שבית הכנסת הקבוע שלו היה נשמת אפו ובכל יום השכים להתפלל בו לפני עבודתו, והוא בעצמו ברצונו הטוב מבלי השפעה מצד מי שהוא הלך יחד עם כל העם לתבוע את זכותו להחזרת מקום תפילתו״. כדאי להעלות בזכרוננו את שם האיש הזה שבבחינה ידועה נוכל להכניס אותו במחיצת הקדושים שעליהם נאמר „לקדושים אשר בארץ״. בישיבת ועד בתי הכנסת הוחלט להכין פטיציה חתומה בידי כל מתפללי בתי הכנסת שבעיר ולהמציאה לידי הממשלה המרכזית. נוסף לתזכיר נבחרה ועדה מיוחדת מתוך חברי הועד הכי פעילים. חברי הועדה טיפלו כל הזמן בענין זה במרץ רב, הם שמו להם לקו את דברי המשורר „אם אתן שנת לעיני״ והתמסרו בכל חום לבם לענין הקדוש. ביניהם ראויים לציון מיוחד הרב מדליה, הרב רבינוביץ, הרב בנימין כהן הנקרא הרב מגומבין, זלמן יעקבסון, זק״ש, שיינין, אייזיק ריבלין, גליורקין והפועלים מינץ, מושקין, סורקין, פורמן ועוד הרבה מהצעירים בני הישיבה, ביחוד התמסרו לנ״ל הרב מגומבין וידידי ורעי מר ריבלין. נאספו כ־10.000 חתימות במשך זמן קצר; כמו־כן סידרנו תכניות מבתי הכנסת שבעיר לשם הוכחה שהנם ברובם בנינים קטנים ושאין יסוד לדברי היבקום המוסר אינפורמציה כוזבת על ריבוי בתי הכנסת בעיר ושהגם ריקים ברובם מבלי באי מועד, מהתכניות יכולים להיוכח על נקלה שיש מחסור בבתי־הכנסת בעירנו לפי מספר התושבים היהודים המתפללים בקביעות בכל יום ושישנה צפיפות גדולה בהם וביחוד בימי החגים. בעריכת התכניות הנ״ל פעל במרץ רב חברנו מר זאב כהנוב. את כל החומר הרב הזה ריכזנו לשם מסירתו לממשלה המרכזית ולצרפו לפטיציה המוגשת. מענין הדבר שלימי החג שבו לעירנו הרבה צעירים, ביניהם חברי המפלגה ועובדי ממשלה אחראיים במוסדות מרכזיים והודות לבקשת הוריהם הבטיחו לנו עזרה מלאה בענין זה בשעת ברורו במוסדות. במיוחד הבטיח לנו את עזרתו צעיר מדבינסק אנטוקולי, את אחד המתפללים בבית הכנסת הלובביצאי, שעבד במזכירות הראשית של נשיא הסוביטים קלינין ואמנם בהיותו במוסקבה התראיתי עם אחדים מהם וקיבלתי את העזרה הדרושה מהם.

נסיעתי למוסקבה להשתדלות

החלטנו לשלוח ציר מיוחד למוסקבה להיודע את התוצאות מהתזכיר שלנו שהגשנו. את השליחות הזאת הטלנו על מר אייזיק ריבלין. הוא מילא את שליחותו במסירות נפש ממש והצעירים שהבטיחו לו עזרה קיימו את הבטחתם.

הועד שלנו היה מתאסף בכל שנה בביהכ״נ דזאריצייי לשם דיון על המצב. היינו מוסרים לכל הח״ח אינפורמציה מהמתהווה בנדון זה ומציינים את קוי הפעולה לשם עמידה על המשמר בשאלה זו. באחד הימים, שלושה שבועות אחרי חג הפסח קיבלתי הזמנה מאת הנרקומיוסט המקומי לבוא למשרדו. כשבאתי קבלני היו״ר ודיבר אתי קשות; ראשית כל למה לא פנינו אליהם בנדון זה, הלא זהו ענין משפטי ועליהם להיות המכריעים ושנית למה אתם מרעישים עולמות ב״כ בענין לא חשוב כזה. מענין פעוט עשיתם סיר נפוח. השבתי לו מה שנוגע לחשיבות הענין: זה תלוי בדברים שבלב ובשבילנו זהו דבר חשוב מאוד. לא פנינו למחלקה המשפטית פשוט מחסרון ידיעה, חשבנו מכיון שהשאלה הוכרעה באופן אדמיניסטרטיבי ע״י הועה״פ, שעלינו לפנות בנדון זה ישר לממשלה המרכזית, ומפני שרצינו לעכב את פעולת ההחרמה פנינו ל„ר.ק.אי.״ שבעיני התושבים הוא נחשב לאורגן המפקח על כל הפעולות הממשלתיות המקומיות. ואמנם ה„ר.ק.אי.״ מצדו מצא שהענין זה נכנס לסמכותו והראיתי לו את טופס ההחלטה.

עודנו משוחחים והנה נכנס חברנו זק״ש ומסר לי טלגרמה שנתקבלה בביתו מאת הממשלה המרכזית המזמינה את יו״ר האיספולקום ואת ב״כ ועד בתי־הכנסת לישיבת ה„וציק״ שתדון בשאלה זו ביום השני בשעה 10 בבוקר. מסרתי למנהל הנרקומיוסט את תוכן הטלגרמה ובזה גמרנו את שיחתנו. הזמנו באותו יום לישיבה דחופה את כל חברי ועד בתי הכנסת וכמו־כן את שאר האנשים שטיפלו בענין זה; לישיבה באו הרבה אנשים, הראיתי להם את הטלגרמה והצעתי לבחור בבא־כח שיסע באופן דחוף למוסקבה. את השליחות הזאת הטילו עלי. לשם זה היה עלי לקבל קודם כל רשיון ממשרד ממשלתי לנסיעה בכלל, מלבד זאת צריך הייתי לקבל רשיון נוסף מאת האיספולקום לקבלת כרטיס נסיעה ברכבת. השעה היתה מאוחרת מאוד וכל המשרדים הממשלתיים היו כבר סגורים. נכנסתי ליו״ר המשרד שלי הביתה, הראיתי לו את הטלגרמה ובקשתיו להכין לי באופן תכוף את כל התעודות, בכדי שאוכל לנסוע מחר בבוקר. את סידור הרשיון מאת האיספולקום קיבל עליו מר שיינין, שפקיד גבוה ממחלקת הרשיונות היה מידידיו. הוא פנה אליו וקיבל ממנו הבטחה שהרשיון יסודר מחר בבוקר בהקדם. ואמנם בשעה 10.00 בבוקר קיבלתי את כל התעודות הנחוצות מאת האיספולקום וגם ממשרד מקום עבודתי. בשעה 2 נסעתי דרך נובוסוקולניקי למוסקבה. בידי היה מרוכז כל החומר מסביב לענין ובתוכם הפטיציה והתכניות.

ביום השני בשעה 9 בבוקר הגעתי למוסקבה. ריבלין שידע כבר את כל השתלשלות הענינים, חיכה לי בתחנת הרכבת ויחד נסענו למשרדי ה„וציק״ הנקרא וציק „זעירא״, בראש המשרד הזה עמד סמידוביץ — סגנו של קלינין, הוא עבד שם

בקביעות. קלינין היה בא למשרד בכל יום בשעה 12,00, כדי לקבל את הפונים בבקשות ובענינים שונים. כשנכנסנו לפרוזדור מצאנו בו הרבה אכרים מגישי הבקשות לקלינין. חלק גדול מהם ישב על הרצפה; הרושם היה כמו בוולוסטנויה אופרבלניה (שלטון מחוז כפרי) מימי המשטר הישן, שהאכרים היו מסדרים בו את הענינים השוטפים שלהם. בין האכרים היו גם כאלה המצוידים בתרמילי־צידה, הוכחה שמדרך רחוקה באו. לא היה ניכר כלל שאנו נמצאים באוירה של האורגן הכי עליון במדינה כולה שבימי המשטר הישן היה נקרא Государственный совет ובמקומות כאלה לא היתה לאכרים אף דריסת רגל. נכנסנו פנימה ללשכה, חדר לא גדול ביותר ששם ישב מזכירו של קלינין — אנטוקולי שהזכרתיו; לידו מסרתי את כל החומר שהיה בידי. לחדר זה היו שתי דלתות: האחת פונה לאולם הישיבות—מקום מושבו הקבוע של סמי־דוביץ והאחת ללשכת הפקידות של ה„וציק" „זעירא", שם היה מקבל קלינין את הפונים אליו. את החומר שלי מסר לסמידוביץ ואנחנו ישבנו וחכינו לישיבה. קרוב לשעה 12 כבר התחילו להתאסף חברי הועדה. אלה היו ב"כ הקומיסריונים השונים כמו הנרקימיוסט, „ר.ק.אי" ועוד, ביניהם גם מרז'ין, הקומיסר לעניני היהודים. בחדר זה היו גם שני צירים מעיר ויזמה פלך סמולנסק שהגישו את עצומותיהם בנדון החרמת בית תפילה נוצרי וברור ענינם נקבע ג"כ לישיבה זו. באנו בדברים אתם בנדון הנ"ל, ומובן שבינינו היתה שפה משותפת וחכינו לתוצאות הישיבה. בינתים בא קלינין, איש בעל קמה לא גבוהה, רזה, כולו מלא פשטות ואדיבות, מאחוריו שומר ראשו, דוקא גבה קומה ומטיל אימה על רואיו. קלינין נכנס לחדר הפקידות ובפנים מאירות ניגש אל המחיצה שעמדה בינו ובין קהל המבקרים. עמדתי ע"י הדלת והסתכלתי במחזה זה. הרושם היה כביר. ראש המדינה, שהוא כמעט במדרגה של הצארים הרוסים עומד באחד העם ושוחח בפשטות עם „הנתינים" שלו, עד כדי כך שפונים אליו אפילו בענינים קלי ערך. האכרים דרשו שיתנו להם סוסים, אשה אחת פנתה אליו בבקשה שיתנו לה נעלים; הוא ענה לה שגם נעליו מטולאים, הרים את רגלו ובחיוך הראה לה את נעליו. את בקשת האכרים דורשי הסוסים מילא לאחדים את מבוקשתם. הישיבה אצל סמידוביץ ארכה כשעה ועם סיומה הזמינו אותי לשם. סמידוביץ עשה רושם טוב מאוד, הוא היה איש אינטליגנטי, דיבורו בנחת ומעורב עם הבריות. הוא פנה אלי ואמר לי, מדוע לא בא וריקס, יו"ר האיספולקום? עניתי לו כמעט בחיוך תשובה מספקת אין לי, אבל חושבני שהסיסמא „השלטון לאנשי המקום" היא הגורמת לזה. הוא נענע בראשו ואמר: „אתם מסרתם לי כ"כ הרבה חומר עד כי כל הענין מוחור לנו מכל הבחינות, אבל מכ"ז החלטנו לא לדון שלא בפני הצד השני ואנו שולחים ועדה מיוחדת לשם חקירה על המקום. הודיתי לו ויצאתי. אחרי הוזמנו הצירים מויזמה, כעבור רגעים אחדים יצאו ואחריהם גם מרז'ין, הוא פנה אלי ושאלני האם אנו שבעי־רצון מההחלטה? אמרתי שלפי דעתי אי־אפשר אחרת, תוך כדי הדברים אמר לי; כי הודות לכם זכו גם אלה הצירים מויזמה, בגללכם הייתי מוכרח להסכים להחלטה זו. דברים אלה עשו עלי רושם רע; הלא יש בזה מעין שפלות הרוח וריח של

חניפה נודף מזה. הוא בקשני שאכנס אליו לשם שיחה במשרדו וקבע לי את המועד בשעה 3 במשרדו. המזכיר אנטוקולי יעץ לנו שכדאי להיכנס גם למשרדי הנרקומיוסט שגם אליו פנינו. משרדי הנרקומיוסט היו בפנים הקרמל ובכדי להיכנס זקוקים לרשיון מיוחד. הוא סידר לנו את הרשיון והודות לו זכינו להיכנס לפני ולפנים של הקרמל. במשרדי הנרקומיוסט היה התיק שלנו בידי פקידה אחת יהודיה, היא ידעה את הענין על בוריו והתענינה מאוד בפרטי המאורע. מסרנו לה על ההחלטה שנתקבלה ב„וציק". היא אמרה „חושבני שהענין יגמר בכי טוב". המזכיר כתב פתקא לקלינין בזו הלשון: „הענין של החרמת בתי הכנסת הוא כ"כ מסובך, שלפי דעתי רק ביכלתו של איליץ (לנין) לפתור אותו". בשעה 3.00 באנו למשרדו של מרזין לשם השיחה שקבענו, אבל מצאנו אותו כשהוא יושב כבר באולם, הוא אמר לנו שלצערו אין לו פנאי כעת לשם השיחה. אחרי התענינות עלה בידינו להיודע מי הם חברי הועדה שעליהם יהיה לנסוע לוויטבסק. נודע לנו שאחד מהם הוא כהנוביץ שהיה אז יו"ר האיספולקום בניז'ני־נובגורוד; במקרה נפגשתי עם אחד ממכירי תושב ויטבסק שעבר לניז'ני, הוא הכיר את כהנוביץ ודיבר בשבחו.

לפנות ערב הלכתי לבקר את מר ריבקין, אחד מידידי, תושב מוסקבה, בביתו פגשתי את מר שטינברג, מי שהיה הנרקומיוסט בקבינט הראשון של הסוביטים. אשתו היתה ממשפחת ריבקין. נכנסנו בדברים בנדון עניננו ושאלתיו לדעתו על הצד היורידי שבענין זה: הוא ענה לי שבדרך כלל עוד לא נקבעו חוקים קבועים במקצוע היורידי והכל תלוי בשודא דדיינא ועפ"י רוב נחתכים ענינים כאלה באופן אדמיניסטרטיבי. נעים היה לי מאוד לשבת בחברתו של מי שהיה מיניסטר ולפי עדותו של מר ריבקין היה מתפלל ומניח תפילין בכל יום. לעת ערב הלכתי יחד עם ריבלין לבקר את ידידי האינג' זלקינד, חברי למאסר. צלצלתי בדלת והנה נפתחת הדלת ע"י משוררנו הלאומי ח. נ. ביאליק שהכרתיו לפי התמונה. נבהלתי ממראה עיני וחשבתי שטעיתי. בשפה רפה שאלתיו האם כאן דירת זלקינד? וקיבלתי תשובה חיובית. כשראני בעל הדירה זלקינד קיבלני כרע ואח והציגני לפני המשורר. ביאליק בא אז למוסקבה ביחד עם הסופר משה קלינמן בענין קבלת רשיונות יציאה לא"י בשביל משפחות הסופרים העברים באודיסא. וכל זמן שהותו במוסקבה התארח אצל משפחת זלקינד. במשך שיחתנו נודע למשורר על המאורע של החרמת בתי הכנסת בעירנו שלשם זה באתי למוסקבה, הוא בקשני לספר לו את פרטי המאורע; נכנסנו לחדר מיוחד אני, ריבלין, זלקינד והמשורר והחילותי להרצות לפניהם על פרשת פגעים זו. וכשציירתי לפניהם את המחזה של הוצאת ספרי התורה מארון הקודש ע"י „גבורי ישראל", בשעה שהשליכו אותי מבית הכנסת החוצה. הרגשתי כי פני המשורר השתנו, הוא התחיל להתנועע הנה והנה. הדק את כפיו אחת בשניה ורעד כולו, בבחינת כאילו נשך אותו נחש. נדמה היה לי כאילו שומע אנכי דפיקת לב המשורר ומלמול תפילה בלחש „אוי מה היה לנו." הרגעים האלה נחרתו בזכרוני ועשו עלי רושם כאילו שומע אני מפי המשורר את שירתו „על לבבכם ששמם". הפסקתי ואמרתי אולי הלאיתי אתכם יותר

מדי בדברי. הוא השיב לי „לא ולא, אם תמשיך אפילו כל הלילה, אשב ואשמע”. השיחה ארכה כשעה, הוא בקשני למסור לו העתק התזכיר ששלחנו ל„וציק”. מלאתי את בקשתו ולמחרתו מסרתי לו, הוא קיבל אותו ומסרו למשה קלינמן.

כאן בארץ נודע לי מפי משה קלינמן שבדרכם לא״י אבדו להם הרבה תעודות ובתוכן גם התזכיר הזה. ביום הרביעי חזרנו דרך סמולנסק הביתה, בתחנת סמולנסק אירע לי נס: נכנסתי לקרון מלא חיילים ועוד לא הספקתי להציג כף רגל והחיילים שעמדו ע״י הדלת התחילו לצעוק שאסור לאיש אזרחי להיכנס לקרון זה ודחפו אותי באותו הרגע שהרכבת התחילה לזוז ועפ״י נס נצלתי והספקתי לעלות ולנסוע בקרון משא.

כשנודעה ליבקום החלטת ה„וציק” בדבר משלוח ועדת חקירה, נגשו להכניס תיקונים ושינויים בבתי הכנסת בכדי לקנות את הגזילה בשינוי מעשה. ובזה יכריחו את חברי הועדה להתחשב עם העובדא. בחודש יוני הגיעה הועדה לעירנו, הח׳ כהנוביץ סירב לקבל עליו את התפקיד הזה, במקומו נתמנה אחד מחשובי המפלגה נמצובסקי וכמזכיר נתמנה צעיר אחד ממשפחת תושבי עירנו קלבנובסקי. לצרכי עבודת הועדה נמסר חדר מיוחד באיספולקום. עם בואה של הועדה נכנסנו אני וריבלין אליהם, הצגנו את עצמנו כב״כ ועד בתי הכנסת ונגענו גם בענין תפקיד הועדה. קבלת הפנים הראשונה של נמצובסקי היתה לא כ״כ מעודדת, הוא אמר לנו מעין הדברים ששמענו מפי מנהל הנרקומיוסט המקומי „איך העזתם להטריד את השלטון המרכזי בענינים קלי ערך כאלה, ובשל מה כל הרעש הזה”? תשובתנו היתה, שלא אנחנו מטרידים את הממשלה, אלא היבקום שלקח על עצמו את העבודה הזאת להפריע את מהלך החיים הרגילים ובאופן בלתי־חוקי לשלול מרבבות אנשים את אותן הזכויות שרק הממשלה המרכזית רשאית להפקיע אותן. אחרי זה הנמיך את קולו ונכנסנו לבירור הענין באופן מעשי. הראיתי לו את צילום ספרי התורה והספרים המתגוללים בבית־הכנסת דזריצי. בראותו את הצילום נבהל ואמר: „הרי יש לזה צורה מעין פוגרום”. האמנם הנכם מפיצים את התמונה בין ההמונים? הרי זוהי תעמולה נגד הממשלה? עניתי לו כי הצילום נעשה לא לשם תעמולה, כי אם להראות בשעת הצורך לאנשי השלטון ולא יותר, ועיניך רואות שכל פעולתנו היא במסגרת החוק ובלויאליות גמורה ביחס לממשלה, שאין אנו מאשימים אותה, אלא קובלים לפניה על אותם המעשים האי־חוקיים שעוללו לנו. הסברנו ג״כ, שמוכנים אנו מצדנו לתת לצרכי עבודה תרבותית בית גדול שיתוקן על־ידינו ויוכשר במיוחד לצורך זה. אחרי שגמרנו את השיחה המעשית פנה אלי נמצובסקי ושאלני על יחסי למפלגה הקומוניסטית. עניתי לו את אותם הדברים שאמרתי בזמנו לדובוב: מעריכים אנחנו את ערכם של אנשי המפלגה האידיאליסטים שבפעולתם ישנם הרבה דברים חיוביים, אבל מביטים אנחנו בשאט נפש על אלה המתאמרים כחברים במפלגה, בזמן שמקומם איננו שם. בזה נפרדנו ממנו. הועדה ישבה 2 ימים בעירנו ובכל מהלך העבודה ובין בביקורים בבתי הכנסת עוד לא מצאו לנחוץ להזמין אותנו. הם התהלכו תמיד בלוית היבקום. בזמן ביקורם

בבית הכנסת הגדול דזאריצי, פנה הח׳ אברם אל נמצובסקי והראה לו את המקומות של ביהכ״נ המסומנים בשמות של העשירים והוסיף „כעת הנך רואה את הסדר „היפה” שלהם. את המקומות החשובים מסרו לעשירים ודלת העם עמדו ע״י הפתח”. על סמך הדברים האלה שנמסרו לי מפי אנשים מהימנים, כתבנו תזכיר מיוחד לועדה והסברנו את הגורמים למצב זה ששמות העשירים חרותים על הספסלים, זהו פרי המצב המדוכא של היהודים במשטר הצארי, בו בזמן שהממשלה בנתה על חשבונה בתי תפילה בשביל הנוצרים, באותו הזמן לא ניתנה שום תמיכה לצורך בתי הכנסת של היהודים והם נבנו על חשבונם של אנשים פרטיים, שתמורת השתתפותם הכספית ניתנה להם הזכות להתפלל במקום הנ״ל, אבל גם בשביל מחוסרי האמצעים הקצו הרבה מקומות בתוך הבית ושם ישבו כל אלה שהקדימו לבוא לבית הכנסת. אחרי ימים אחדים נודע לנו שהועדה הציעה לאיספולקום לנצל את הצעתנו לקבל בית אחר כחליפין במקום חצר בית הכנסת הלובביצאי. על סמך זה מצאנו בית גדול בן שלוש קומות, מקודם גמנסיה פרטית שהופקעה ע״י הממשלה, במשך שנתיים נתקיים בבית זה „ושאיה יוכת שער”, ערכנו תכנית התקונים והתקציב ואשרנו את כל זה ע״י מחלקת הבניה של הסובנרחוז המקומי. קיבלנו בנדון זה סיוע רב מאת האדריכלים של הסובנרחוז ובעיקרם מאת פקידי המחלקה הזאת: כהנוב, מאירוביץ ופישהוף, סכום התקציב עלה ל־5.000.000 רובל. את התכנית עם התקציב המאושר הגשנו לשלטונות המוסמכים, אבל גם הפעם הראו „החרדים” לצרכי תרבות־העם את כוונתם האמיתית, שלא צרכי תרבות מענינים אותם אלא השפלת ערכם של הקנינים הקדושים בעיני עמנו מגמתם. תומ״י אחרי החלטת הועדה החלו בהתאמצות ובשקידה מיוחדת לעשות תיקונים בבית הכנסת דזאהארי ולהכשירהו למועדון תרבותי. פעולתם זו הרעישה את לבבות כל האנשים הישרים וגם חברי המפלגה הקומוניסטית, עד שבעתון הרשמי של המפלגה „פרבדה” נתפרסם מאמר חריף נגד תעלולי האיספולקום וביחוד נגד היו״ר וריקס והזכיר לדראון את שמו „כי בזה הם נותנים חומר בידי שונאי הממשלה, כי בזמן שנמצאים אנשים המוכנים להעמיד בנין מפואר משוכלל באמצעיהם הכספיים לצרכי חינוך ותרבות, דוחים את ההצעה המעשית הזאת במחי־יד ומחרימים בתי כנסת הזקוקים להרבה השקעות כספיות מאוצר הממשלה לשם התאמתם לצרכי תרבות וחינוך”. אבל לדאבוננו נתאמתו דברי שטינברג בשיחתנו במוסקבה שאנו חיים בתקופת „לית דין ולית דיינא”, הצעתנו נדחתה בהחלט ועינינו כלו לראות את ההתעללות הגסה בקדשי עמנו להכעיס. הנימוק היחידי להצדיק את סירובם להחזיר את בתי הכנסת תמורת הבית המוצע, היה זה שאי־אפשר לעשות הנחות ל„מאה השחורה” וההמונים יביטו על זה כעל נצחון של הריאקציה נגד הממשלה. נוכחנו שכל מאמצינו המרובים שהשקענו ושעלו לנו גם בקרבנות היו לשוא ולחינם ועלינו רק לצפות לרחמי שמים.

בחודש אלול נגמרו כל התיקונים בביהכ״נ הגדול והיבקום החליט לפתוח את המועדון התרבותי בפומביות גדולה ובחגיגיות, ויום הפתיחה נקבע לשבועיים ימים לפני ראש־

השנה, היתה בזה כוונה מחושבת להתעלל ברגשות העם באלה הימים ימי הסליחות, כשבתי הכנסת מלאים מתפללים גם בלילות, נכנסים מחרפי־אל אלה ביד רמה לבית קדשי הקדשים של האומה לחרף את מערכות־אל. באספה העממית שהיתה בביהכ״נ דזריצי נתקבלה החלטה פה אחד שביום „הכסא״ של הפתיחה ימסרו מחאה בכתב נגד מעשה תעלולים זה. נוסח המחאה הוקרא לפני הקהל כולו ונתקבל פה אחד. האספה התקימה ביום השבת שבועים לפני ראש השנה. במוצ״ש כששבתי מהאספה ועוד לא הספקתי להחליף את בגדי השבת והנה צלצול בדלת וחמישה אנשים מהיבקום ומהצ׳יקה הופיעו ובידם פקודה לערוך חיפוש בביתי ולפי ראות עיניהם הרשות בידיהם גם לאסור אותי. החיפוש ארך כ־4 שעות ובפעם הזאת הציגוני ככלי ריק; החרימו את כל רכושי, בסף, שווה כסף, תכשיטין וכו׳, כמו־כן דרשו שאמסור להם את המחאה שהוקראה בבית הכנסת, שאגב לא היתה בידי. בגמר החיפוש אסרוני והעבירו אותי לצ׳יקה. אחרי שאלות פורמליות אחדות ע״י חוקר־הדין הורידו אותי למרתף האסירים והכניסוני בלילה לחדר אחד שהיה מלא וצפוף נאסרים עד אפס מקום. החדר היה אפל ומלא צחנה מהאויר המעופש. אנכי עמדתי אצל הדלת וחיפשתי פינה ע״י הקיר להשען. לאשרי שכב על ספסל אצל הדלת יהודי שהכירני בזמן שהכניסו אותי לאור הפרוזדור והציע לי לשכב על־ידו. מובן שהלילה עבר עלי בלי שינה. מצב־רוחי היה מדוכא מאוד. כשקמתי בבוקר האיר כבר היום. התבוננתי בפני שכני וראיתי שברובם הם אכרים כפריים הנאשמים כביכול בקונטר־רבולוציה, אחדים מהם פקידי ממשלה הנאשמים בסבוטז׳ה, היהודי היה יחידי ביניהם ואשמתו היתה ספסרות. בס״ה היו בחדר זה כ־30 איש. את „מכניס האורחים״ שלי, את היהודי, הוציאו באותו היום. הכפריים היו כ:לם צעירים והתנהגו בפראות ושמחים אלי גיל, לעומת זה היו הפקידים עצובי־רוח ומביטים בתמהון לב על המצב. אחרי שחברי היהודי עזב את

החדר נשאר הספסל ששכבתי עליו ברשותי הגמורה. שכני הקרוב אלי ביותר היה פקיד דואר איש אינטליגנטי, התודענו איש אל רעהו והתודינו על חטאינו, אם כי באופן רשמי לא ידעתי במה חטאתי. החטא של שכני היה קונטר־רבולוציה באופן רציני, הוא נאשם בהשתתפות באספת פקידי הדואר שדנו בחומר מצבם הכלכלי והכריזו בה על הסיסמא בניגוד לדברי הממשלה „שמי שאיננו עובד — איננו אוכל״, „שמי שאיננו אוכל אינו יכול לעבוד״. בגלל חטא זה נאסרו אחדים מראשי האספה וגם הוא ביניהם. אתו יחד נאסר גם הפקיד הראשי שהיה ראש האספה והוא עצור בחדר אחר. במשך הזמן כשספרתי לו את פרטי הענין שלנו אמר לי שחברו זה הרשה לקבל מכם את הטלגרמה שנשלחה ל„וציק״ בזמנו, היתה לי קצת הקלה מזה ששכני הקרוב אלי ביותר הוא איש הגון ובינינו היתה שפה משותפת. בדרך כלל היה מאסרי זה יוצא מן הכלל משאר המאסרים שנאסרתי, שם היתה „חברותא״ בין אחי ורעי ופה „מסותא״ ואולי גם „מיתותא״...

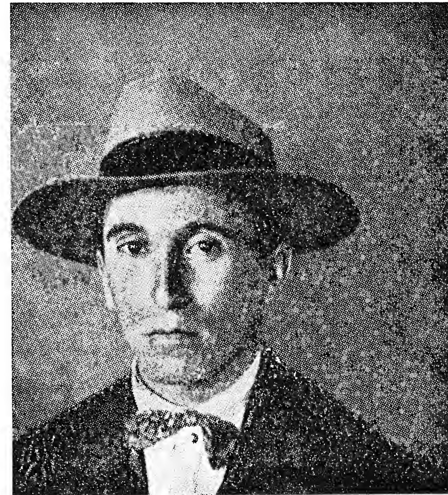
עבר שבוע למאסרי ועדיין לא נמסר לי כתב־אשמה. נזכרתי ב„אהבה הישנה״ ביני לבין ראש הצ׳יקה שורץ והחלטתי לפנות אליו בכתב; תארתי לפניו את מצבי, שזה שבוע ימים שאני נמצא במרתף אסור מבלי לדעת מה פשעי ומה חטאתי. בקשתי ממנו רק אחת שיוציא פסק־דין מהיר וצודק. כעבור יומים קיבלתי את כתב האשמה, שם מאשימים אותי בקונטר־רבולוציה ובספסרות של זהב. הגורם להאשמה השניה היה זה שמצאו אצלי 6 מטבעות זהב בנות חמישה רובלים. מובן שחשכו עיני מחטאי אלה. כרגיל משתדלים להסתגל לכל מצב שאדם ניתן בו; באמצעות שכני באתי בקשרי דברים עם שאר הפקידים האינטליגנטיים והשתדלנו להשליט סדר בחדר ולהשפיע גם על ההתנהגות הפראית של הכפריים, עד כדי כך שבקשנו להביא לנו ספרי קריאה בכדי להקריאם לפני הכפריים וכשעה־שעתיים בכל יום היינו מקריאים לפניהם לפי ערך מושגיהם וזה השפיע עליהם לטובה.

תם ולא נשלם

גבורים וקדושים

דב ליפין ז״ל

עוד בימי נערותו ניכרים היו בו סימני הצטינות נעלה, וכבר אז בחנה בו עין חודרת את עקבות האדם הגדול לעתיד. רחוקה היתה ממנו אהבת המשחק וההשתובבות המצויה אצל בני גילו; כי מיום שעמד על דעתו לא ידע קלות ראש, ותמיד היה שקוע במחשבות רציניות.

בהיותו מחונן מטבעו בתכונות נפש אלו, לא מצאה חן בעיניו החברה שחונך וגודל בה — הברת העיר הרוסית ויטבסק, ובתוך אטמוספירה של חינוך רוסי בגימנסיות ובאוניברסיטאות, יצר לו אי לעצמו והתוה לו דרך חנוך מיוחדה. בחושו הבריא הבחין, כי לגדולות של תורה ויראה נוצר, ושהחינוך הזה אינו מתאים לנפשו האצילה, ויעזוב את הגמנסיה ולימודיה הכלליים ויפרוש לקרן זוית לשבת באהלה של תורה.

אולם לא מצא סיפוק בזה, כי נשמתו הגדולה צמאה לנשגבות ולשלמות עליונה — ויחליט לקחת מקל נודדים בידיו ולגלות למקומות תורה. ובזמן ההוא נפתחה בבוגורודסק ישיבה תחת הנהלתו של הגאון מטבריג זצ״ל, וישמע הנער את שמעה, ויעמוס ילקוטו על שכמו, וישם פעמיו לבוגורודסק לשמוע לקח מפיו של הגאון הנ״ל. לא הפחידה אותו המלחמה העולמית הגדולה אשר התלקחה אז במלוא תקפה קרוב לסביבה ההיא, ולא נרתע משום דבר. ובהיותו עדיין בן ארבע עשרה שנה, עזב הורים ומורים ויכתת רגליו לדרכים רחוקות להשביע נפשו הצמאה בצחצחות התורה.

ובעודנו בדרך, והנה סיבבה ההשגחה, ויקר מקרהו לסור לעיר טולא. וימצא שם סניף זמני של ישיבה מהומל. בצל הישיבה הזאת הסתופף מספר מסוים של יחידי סגולה אשר התמסרו הרבה — מלבד לימוד התורה הרגיל — גם לעבודת המוסר, לשכלול המחשבה והתפתחות המידות. ובמקום הזה מצא הנער הרציני והרגיש הזה את הדבר אשר נשמתו השוקקה שאפה וערגה לו, ותדבק נפשו הרכה בישיבה הזאת ותקשר אל מוריה ומדריכיה. בישיבה זו דקדקו מאד בקבלת תלמידים, ורק מצויינים ממדרגה ראשונה זכו להתקבל בצלה. בכל זאת למרות גילו הרך וידיעותיו המעטות קבלוהו בזרועות פתוחות, בהכירם בו את כשרונותיו וסגולות נפשו הנשגבים. המקום הזה הטביע עליו את חותמו ושם הובלטו קוי אישיותו ונסתמנו דרכי עבודתו להבא. וכאן מתחילה התפתחותו של האדם הגדול הזה לקבל צורה של עליה נשגבה תדירה בתורה וביראה.

אחרי זמן קצר עבר יחד עם כל הסניף הנ״ל למרכזה של הישיבה אשר בהומל, והמשיך שם עבודת התורה והיראה ביתר שאת, ובהתמסרות כל הויתו. כל תלמידי הישיבה היו כבר גדולים בתורה ויראה, וצעירים מבני גילו היו רק אי־אלה יחידים. בכל זאת הודות לשקדנותו העצומה, התאים לכל סדרי הישיבה, והסתגל לחייה ולרוחה. וניכרים היו בו סימני עליתו יום יום, ובצעדי ענק צעד בדרך השתלמותו. עלה הרבה בלימוד, עבר מסכת אחרי מסכת, וספגן לתוכו בהבנה ישרה ובהגיון בריא.

בהיותו שונא את הפרסום והכבוד, ושתקן מטבעו, לא עסק הרבה בפלפולי חברים, להראות את חדוד השכל והכשרון, אלא עסק בתורה בשקט ובבדידות, ועמל הרבה לכון אל עמקו של הפשט האמיתי אשר הצטיין בו במידה רחבה. גם יגע הרבה בעבודת היראה, הן בדעת המוסר והן בהשלמת אישיותו. לסמל היה ביראתו חדורת הכרה ובמדותיו המופתיות, ברר וזכך את דעותיו, קלט לתוכו את רעיונות המוסר, ורכש השקפות נעלות בחיים.

בשנת תר״ף עבר ללמוד לישיבת רדין, אשר תקעה את אהלה בסנובסק הקרובה להומל. ואחרי שנה קיבל רשיון לעבור את הגבול הרוסי ויבא לישיבת סלובודקה אשר בליטא, שהה שם עד שנת תרפ״ה ועבר אח״כ, יחד עם העברת חלק מהישיבה — לחברון עיה״ק.

תקיף בדעתו ובהנהגתו היה, קבוע ומסודר בהליכותיו; סימן לו גדרים וגבולות ולא זז משהו מהחלטותיו ודרכיו. בודד ומסתתר היה בתוך עולמו הוא. ברם, במה שנוגע

לאחרים, היה קרוב ללבו של כל אחד, והשתדל בכל תום נפשו לגמול להם חסד ולהנעים להם. ופעם בראותו אחד המתרחק מן הבריות שאינן מסוגו, נמנע מלבוא במגע אתן גם כשאפשר לו לגרום להן נחת רוח, גנהו והוכיחו על פניו, באשר זו „חסידות שוטה" בעיניו. ובכל מידת פיקחותו השת־מש להיות זהיר בכבוד אחרים ולהיטיב אתם. עבודת החסד היתה חלק מעבודתו הרוחנית אשר הקדיש לה הרבה מכוחו וממרצו. לא חס על זמנו וטרחתו, במקום שראה תועלת לחברו לא עמד בפני כל קושי, ולפעמים הגיעו פעולותיו עד לידי השתוממות. אהב את הבריות בכל נימי נפשו וער היה לכל מכאוביהן וצערן, ולא לחינם נתחבב כל כך על כל מכיריו והבאים אתו במגע עד שהוקירוהו והעריצוהו.

מידת האמת היתה סגולת נפשו, ושימשה לו תמיד נר לחייו. בה היה מתאמץ לברר ולבקר כל דרכיו, והיא שנתנה לו תקיפות ואומץ־רוח לבלי לזוז מעמדת אמתו. מתוך אהבתו הגדולה לאמת, לא היה יכול לעבור על שום מגרעת וחסרון של ידידיו וקרוביו. ומצד שני לא נעלם ממנו כל יתרון ומעלה מהרחוקים ממנו.

וכל מה שגדל האיש הזה, כן גדלה צניעותו וענותנותו. התהלך עם כל אחד כחבר, ואף שכרבי היה לרבים, והאציל עליהם הרבה מרוחו — לא ראו בו כל סימני התנשאות וגם לא הרגישו את השפעתו כי מתוך חיבה ורעות מתח עליהם ביקורת והטיל עליהם מרוחו. הוא שנא את הכבוד תכלית שנאה, בפחדו שמא יפגם בטוהר מעשיו ובאמתת כונותיו, משום זה התרחק מכל דבר אשר יש בו פרסום. פעם ספרו בשבחו לפני האדמו"ר הסבא זצוק"ל, והיה לו הדבר למורת רוח והקפיד מאד. התחמק מאוד מעין רואים ונחבא אל הכלים. רק יחידים היו בישיבה שהכירוהו, וכסוד היה בעיני רבים. מצא לו בישיבה פנה בודדת, ושם עבד את עבודתו בשקט ובצינעא.

*

ביום עברה וזעם בשבת י"ח מנחם אב תרפ"ט, נמצא בבית אליעזר דן מסלונים ז"ל. ולמרות שהיה עדיין חלש בגופו, עמד בפני המרצחים בכל מאמצי כוחו עד הרגע האחרון, ושם נפל טהור וקדוש זה חלל בידי אכזרים וטמאים, בעודנו צעיר בן עשרים ושש.

כדאי לציין, שפעמיים בחייו ניצל מידי מאכלת הפורעים בשעת הפרעות שהיו בקטרינוסלב וקיוב, וכאילו נגזרה עליו גזירה לקדש בדמו הנקי והטהור את במתי יהודה...

דוד שמבדל ז"ל

יליד ויטבסק. עלה ארצה ב־1925. ביום 19 באפריל 1936 נרצח בשעת עבודתו בתיקון קו־החשמל מטעם חברת־החשמל בשכונת ג'בליה בדרום יפו.

אביו היה בר־אורין ומושך בעט־סופרים (בין היתר תירגם את משלי קרילוב). באותם הימים, ימי התחיה הלאומית וההתעוררות הציונית, היה מזכיר אגודת הציונים בעירו, בהומל, ויחד עם ישי אדלר, יל"ג כהנוביץ וק. סילמן נחשב לאחד

מעמודי התווך של התנועה. בשנות ילדותו הראשונות של דוד עקר אביו לרגל עבודתו לעיר ויטבסק, בה קיבל הילד את חינוכו בבית־הספר המתוקן של המורה זבירוב (חברו לעבודה של א. ז. רבינוביץ). גם בצאתו מבית־הספר המשיך את

לימודיו בתנ"ך, בתלמוד ובספרות העברית. נתברך בכח זכרון מצוין וגילה בקיאות רבה בתנ"ך גם זמן רב לאחר הזניחו את לימודיו.

בשנת 1925 עלה לארץ בעקבות אחותו, שקדמה לו בשנה אחת. זמן קצר מנסה הוא להמשיך בלימודיו ונכנס לביה"ס הטכני הגבוה „מונטיפיורי". אולם עד מהרה נפרד מספרי־הלימוד והתחיל לומד את מקצוע החשמלאות. בכוח־תפיסתו המהירה הוא מסתגל מהר לעבודה, מתמחה בה ונעשה לבעל־מקצוע מובהק. תוך עבודתו בחברת־החשמל נפגע מזרם־חשמל, נפל מעמוד, נשברה רגלו, וחדשים רבים סבל מחמת ריפוי בלתי מוצלח. חברת החשמל ניסתה לסדרו בעבודות המשרד, אולם עבודה זו היתה זרה לרוחו. הוא נמשך אחרי עבודה ממש, במקצועו. הוא נותח שנית בירושלים וחזר לעבודתו.

דודיק שמבדל — כך כנוהו כל יודעיו — היה בחור עליז, מלא חדות־חיים. הלצותיו וחידודיו הקולעים, מתובלים בחרוזים מצלצלים, היו יכולים להתפרש בקלות־דעת, אולם מי שהכיר את העלם הזה מקרוב, מי שזכה להתעמק במחברות־השירים שלו, ידע, כי „קלות דעת" זו היא כעין קליפה, בה מסתתרת נשמה עדינה. היה אח לכל נצרך וסובל, מבלי להתריע ברבים על מעשיו ומבלי לחכות שיפליגו בשבחו.

עם בני משפחתו בויטבסק, וביחוד עם אביו ואמו, שחלמו על הארץ ואליה לא הגיעו, נשאר קשור בכל נימי נפשו ותמך בהם עד יומו האחרון.

א. בנימיני

(מתוך הספר „מאורעות תרצ"ו", הוצאת „דבר" תרצ"ז)

עמירם רם

אמו (רופאה לפי מקצועה) זכתה בתקופת־השכלתה במדליות של הצטינות בגלל תפיסתה והתמדתה. בשנות האוניברסיטה הצטרפה לפעילי „החלוץ" ברוסיה והתענתה באשר התענו הם ולאחר ריצוי „עוון" עברה הציוני־סוציאליסטי בבית־הכלא עלתה ארצה.

אביו — משכיל עברי נאמן לקדשי האומה, תרבותה וספרותה, יפה־רוח ו„אומן־יד", יודע לעתים למשוך בעט סופרים ושולט גם בפטיש ובמשור. היה הרוח החיה, העושה והמעשה, בתנועה הציונית בעיר מולדתו פולוצק ובסביבה ולאחר המלחמה העולמית הראשונה נקלע עם זרם הפליטים לרוסיה המרכזית ואף ביניהם היה הכח המארגן בהושטת עזרה ובפעולה תרבותית וחינוכית לאידיאל הציוני. לארץ הוא מגיע לפני כ־25 שנה לאחר הברחת־גבולות וטלטולי־דרכים ומצטרף יחד עם אשתו לקבוצת „מעבר" ע"י פתח־תקוה.

באן, בגבעת השלושה, נולד בשנת 1926 בנם עמירם.

בשנות־חייו הראשונות עוברת המשפחה לרגל עבודת האב בניהול „מסד" לירושלים. ילד חי ותוסס היה עמירם, „צומח לאו בכל מקום ששותלים אותו" — נעלם מהבית לשעות מרובות, משוטט לבדו בסימטאות ירושלים. ויש וההורים יורידוהו בזהירות מצמרתו של עץ גבוה, ממנו משקיף הילד על גבעות העיר העתיקה.

לא במקרה הוא גומר את לימודיו בבית־החינוך לילדי העובדים — קו ברור הוא בחינוך, לו חרדים הוריו ולו הם מקדישים את מיטב מחשבותיהם, שיחתם והגיגם. מוריו בבית־החינוך וכן בגמנסיה העברית ברחביה מציינים מדי פעם את טוהר־נפשו של הנער, את מסירותו הגדולה לרעיון תחית העם במולדתו ואת רוח האידיאליות, המפעמת בלבו. הם ראו בו צעיר בעל אופי חזק, רציני ומגובש. הם תלו בו תקוות רבות לעתיד.

מגיל החמש־עשרה שוב אינו יודע עמירם ז"ל בילוי־זמן בחופשת הקיץ מהו. את זמנו הפנוי הוא מקדיש להכשרה חקלאית, מתקשר עם המקום ומתחבב על יושביו.

בשנת 1942 מתגיסת אמו לצבא הבריטי, והוא אז כבן 16 שנה. „אני גאה, שיש לי אמא שכזאת", — אומר העלם הצעיר ומצטרף לפלמ"ח.

את הכשרתו הוא מקבל באילת, בכפר גלעדי, בתל־יוסף, במפרץ הים ובשדות־ים. במשך כחצי שנה אף הפליג בנמלי ים התיכון. כעבור שלוש שנים הוא מתקבל לטכניון בחיפה. הוא מתמסר ללימודים הטכניים, אולם נפשו הסוערת אינה מוצאת לה מנוחה — שואף הוא להחלץ לתפקידי השעה המשועות אליו וחולם על יציאה לגולה לעזרת המעפילים.

קטעים מספר ממכתבו מחודש מאי 1947 לאביו פותחים אשנב להבנת המתחולל בנפשו של צעיר נלהב זה בתקופה זו.

„רוצה אני לפנות אליך הפעם" — נאמר באותו מכתב — — „לא רק באל אב, אלא כאל ידיד מבוגר ממני ולנסות לתת לך מושג מהמתחולל בנפשי על מנת שתנסה לעזור לו. הדבר יקשה עליך, משום שלא תוכל לצאת לגמרי מתוך מסגרת של אב, הרוצה והחייב לעזור לבנו בבנין חייו בעתיד או, לפחות להקל עליו בכיוון זה, — דבר שהנך ממלא אחריו יום־יום והנך יודע עד כמה תודתי נתונה לך על כך".

„אולם הפעם אני רוצה ממך יותר מזה. מבקש אני ממך, שתנסה לרדת יחד אתי לשורש הדברים המציקים לי והמפריעים לי, ונשתדל־נא יחד לסלק, או להמנע מהם".

„הדבר אמור בהמשכת הלימודים. ולא שאין אני מרגיש את עצמי מוכשר לסיים את השנתיים, שנותרו, אלא שאין אני מוכן במצבנו עכשיו לעשות זאת".

„אברר לך את דברי אלה. לפני שסיימתי את תקופת שרותי (בפלמ"ח — המעתיק) דרשתם ממני ללכת ללמוד. אני לא רציתי אז בזה. חשבתי, שלא מן הנכון הוא לעזוב את החברים בתקופה ההיא וללכת ללמוד. אבל היו גורמים, שדחפוני לעשות את הצעד הזה, אבל עשיתיו שלא מתוך לב שלם — לא הייתי בסדר עם עצמי. ונהפוך הוא: הלכתי בהרגשה של בגידה ברעיון, שלמענו הקדשתי את תקופת שרותי. וביחוד — מתי? — ברגע של התגשמות אותו רעיון, לאחר בואן של אניות המעפילים הראשונות. בהרגשה כזו הלכתי לחיפה לעשות למעני. בתקופת השנה הראשונה לא השתייכתי לרזרבה של הפלמ"ח. ודבר זה „אכל" אותי."

„...התזכור עוד, אבא, את ימי ה־29 ביוני? גם אז חשבתי על הצעד שאני חושב בזמן זה. אז בקשת ממני שאחכה עד לאחר הבחינות. באותו רגע היית מוכן לצעד כזה מצדי. הרגשתי שחייב אני לעשותו."

„את השנה הראשונה בטכניון „סחבתי". השניה „סחבה" אותי. אעשה שקר לעצמי, וגרוע מזה: לכם, אם אנסה לשכנע אתכם, שההנדסה מענינת אותי בזמן זה באופן מיוחד. לא ניסיתי לבוא אתי לידי ברור מה בדיוק אני רוצה ולמה אני שואף, גם אני לא רציתי בברור זה. השתמטתי ממנו".

„...אבל הדבר לא הלך. השקר הזה בנפשי היה כ"כ בולט, העינוי העצמי היה כ"כ מתמיד. למה אין בי העוז להגיד לעצמי ולכולם את האמת? האם עלי לשאת בנפשי את המועקה

הזאת של אי־השלמה עם עצמי? האם עלי לראות יום־יום את האנשים שאינם סובלים בגלל השלוה הבהמית, הנסוכה על פניהם על כל ה„לא־איכפת" השפוך עליהם? האם עלי לראות יום־יום ולראות את עצמי כל כך דומה להם?"

„ומה המסקנה מכאן? — בשבילי היא ברורה למדי. אומרים לי: נתת את חלקך ואף יותר מאחרים עשית. אבל מי קובע את המידה, אם לא כל אחד ואחד מאתנו לפי גודל נפשו או קטנותה? והאם אין אני דוקא בנה של אמא בעשותי את הצעד הזה?"

„אני מחכה לתשובתך, אבא. ורוצה אני שתזכור: המודד שלי אינו מה שנדרש מאחרים, אלא זה שאני דורש מעצמי. איני חושב, שבמעשי זה יש בכוחי לשנות במשהו. אולם בכוחי לעזור במשהו — על כל פנים אשתף את עצמי באותו מפעל, שכולנו רואים בו את תמצית חיינו. אתה הרי חושב, שההעפלה היא הדרך היחידה האפשרית עתה למאבק. התרצה שאיש מבני משפחתך לא יקח חלק פעיל בו? מובן, שאין אני חושב לעשות זאת לפני סיום הבחינות ואין אני מוציא את האפשרות של חידוש הלימודים. אולם זה לאחר שאדע, כי יש טעם בהם. הן אם נשאר כאן בארץ באותו המצב של עכשיו, אם כל ההגבלות לא תוסרנה, כן מוטב לי שלא להיות מהנדס..."

כך הוא נפתל עם עצמו ועם המציאות, נקלע בין חובת־הלימודים במוסד ובין החובה להחלץ לעזרת העם, אולם במלחמה פנימית זו הוא יוצא כמנצח, כי על כן „בנה של אמא" הוא, ואין בשבילו מידת־מעשים, שעליו למלאותה, אלא זו שלפי גודל נפשו...

לאחר החלטת ה־29 בנובמבר הוא חוזר לשורה ויוצא לנגב. מרחבי הים וחולות הנגב קסמו לו תמיד. במשך ששה חדשים הוא עשה בחזית מצרים, השתתף בקרבות ניר־עם, ברור ועוד. היה אהוב על חבריו ומפקדיו.

ערב הפוגה א' נפל בקרב על כביש עסלוג'.

תהא נשמתך צרורה בצרור חיי מדינתנו!

א. בנימיני

הרב שמואל גוטרמן

הרב שמואל גוטרמן ז"ל בן אדמו"ר ר' לוי יצחק זצ"ל **מסרטיניה** ע"י עיר ויטבסק. נולד בז' אדר שנת תרס"ג. למד

עד שנת תרע"ה מפי הרב יצחק דוב בוויטבסק, אחרי כן למד בישיבה הגדולה בעיר הנ"ל בהנהלת הרב הגאון רבינוביץ. הצטיין בלימוד בחריפות ובהתמדה גדולה, למד 20 שעות ביום.

בשנת תרפ"א נסע לפולין ולמד בעיר ורשה בקיבוץ של הרה"ג ר' חיים מבריסק תחת הנהלת הרב צבי גליקסון. בשנת תרפ"ד נסע לא"י עם האדמו"ר ר' יחזקאל טאוב מיבלונה והיה מהמייסדים הראשונים של המושבה נחלת־יעקב, עכשיו „כפר־חסידים" ליד חיפה. בר"ח אדר תרצ"ב נהרג בעמדו על משמרתו. והוא בן 29. נקבר בחיפה.

אחיו **יעקב גוטרמן**

אליעזר רפאלוביץ (רפאלי)

בן ראובן וחנה, נולד ברוסיה בעיר ויטבסק, ביום ה' — 22 לחודש דצמבר 1922 להורים ציונים שביתם היה בית ועד לתנועה הציונית בעירם. עודנו דרדק, עלה עם הוריו ואחיו־תאומו לארץ, בשנת 1925, ונתישבו בפתח־תקוה.

סיים את ביה"ס העממי „פיקא" בפתח־תקוה, היה חבר הנוער העובד ובעת ובעונה אחת פעל גם ב„הגנה". ביום עבד ובערבים עסק בלימודים והדרכה. נתמנה על קבוצת ה„קשרים". במאורעות 1936־39 התגייס לפי צו לבאפ"ס הרג'ימנט הא"י, ב־1944 שרת בבריגדה העברית ונלחם בחזית איטליה (ניצל מפגז שפגע במקלעו) ויתר על חופשתו ועבר את כל אירופה, עזר בהעפלה וטיפל בפליטים. בהצדיקו את המוסדות בהכריזם על הגיוס לבריגדה, אמר: — „לולא זה מי יודע מה היה גורל הפליטים באירופה".

לאחר שחרורו חזר להגנה ועסק בהדרכה ואמון מפקדים. במאי 1948 התגייס לחטיבה 7, על אף הדרישות להישאר במקום ולהמשיך בהדרכת מפקדים. השתתף בקרבות על לטרון בתפקיד של סמ"פ (סגן מפקד פלוגה) עם ה„פורצים" על משמרת לטרון.

נפגע מכדור אויב ונפל ביום כ"א ניסן תש"ח, 30.5.48, הובא לקבורה בהר הרצל.

פ. פרידמן

השמדת יהודי וויטבסק

פרק ראשון

הערות אחדות על המקורות

כשהוזמנתי על ידי מערכת ספר יזכור ליהודי וויטבסק לכתוב את המאמר הנוכחי וניגשתי לעבודה הוברררה עובדה שאין לה דומה לכל ספרי יזכור על קהילות שפירסמו עד כה במאות. אינני זוכר אפילו אחד מהם שאין לו מדור על החורבן וההשמדה של הקהילה בימי הנאצים. רוב החומר מבוסס על גבית עדות וזכרונות של השרידים ועל תעודות אחרות. יש ערים שניצלו מהן כתבי יד גנוזים ואפילו ארכיונים שלמים, (למשל לודז׳, וורשה, ביאליסטוק, ווילנה ועוד), שירי עם ומחנה וכדומה. מה שאין כן לגבי וויטבסק. כמה שהשתדלה המערכת להשיג גבית עדות מיהודי וויטבסק לא הצלחנו למצוא שום שריד ופליט. כנראה השיגה וויטבסק בגהינום ההשמדה את השיא. שרדו מועטים מאוד היכולים לספר לעולם על אבדן יהודי וויטבסק.

התחלנו לחפש חומר בעתונים, בעברית, באידיש ובשפות אחרות בזכרונות שנדפסו למאות. על וורשה בלבד יש יותר מ־1600 פרקי זכרונות של אנשים שונים וספרים שלמים. על ערים אחרות יש מאות פרקים וספרים. ואילו על וויטבסק יש לנו רק מאמר אחד הנותן קצת ידיעות על מה שהתרחש באותה קהילה. זהו מאמרו של הסופר המפורסם דוד ברגלסון, שניספה בימי הטיהור הסטאליני בין הסופרים ברוסיה, בשם „זכרו". המאמר נדפס בעתון המוסקבאי באידיש „אייניקייט" ביום 5 בספטמבר שנת 1942 בימי מלחמת העולם השניה. ודאי קיבל את הידיעות מפליטים שנמלטו מוויטבסק או הסביבה ואולי הסתתרו זמן מה ביערות. על כל פנים ידיעותיהם הן בודאי מכלי שני. אולם זהו הפרסום המפורט היחיד שפורסם בכלל על וויטבסק והוא חזר ונדפס גם במקומות אחרים.[1]

רק כעבור עשר שנים נמצא עוד אדם שסיפר על חורבן וויטבסק. הפעם זהו עד ראיה שראה את השואה בעיניו. אבל הוא לא היה יהודי אלא סוציאליסט רוסי מגזע לאטבי שפירסם את זכרונותיו בעתון הרוסי „סוציאליסטיצסקי ווסטניק" בפריז.[2] מכיון שזהו העד היחיד והחשוב ביותר כדאי לשהות עליו.

המחבר החותם איוואן איוואנוב, שמו היה באמת אדוארד מארטינוביץ דונה, פועל מהפכן יליד לאטביה. בנעוריו השתתף במהפכה הבולשביסטית ואפילו היה בין המסתערים עם הגווארדיה האדומה על הקרמל. אבל הוא נתאכזב במשטר הקומוניסטי ונעשה חבר מרכז המחתרת הדמוקרטית האנטי־קומוניסטית. נאסר כמה פעמים על ידי הבולשביקים. הוגלה למחנות ועשה כמה שנים במחנה המפורסם וורקוטה. זמן מה לפני מלחמת העולם השניה שוחרר וניתנה לו רשות להשתקע בוויטבסק עם אשתו ובנו הקטן. הוא עבד שם בבית החולים העירוני כבקטריאולוג. כשכבשו הגרמנים את ויטבסק החרימו את בית החולים ועובדיו לצבא הגרמני ואיוואנוב הוסיף לגור בבית החולים אבל אשתו שהיתה יהודיה הוכרחה לעבור עם בנה לגיטו ושם ניספו. עם נסיגת הגרמנים מרוסיה הועבר בית החולים של וויטבסק ביחד עם עובדיו למערב. איוואנוב הצליח לברוח מן הנאצים והגיע לצרפת. שם נצטרף לגדוד פרטיזנים צרפתים במחתרת נגד הנאצים. אחרי שחרור צרפת נכנס למערכת העתון הרוסי האנטי קומוניסטי הנ"ל שבו הדפיס את זכרונותיו על גיטו וויטבסק בחדשי ינואר־מרס שנת 1952. חולה ודווי מת בינואר שנת 1953.[3]

מאמרו של איוואנוב חשוב לא רק משום שהוא יחיד אלא גם מחמת מעלותיו הספרותיות. הוא נכתב על ידי אדם היודע למשוך בשבט סופר. הוא עתונאי שיש לו כשרון הסתכלות ותיאור. עם זה היה בעל רגש השתתפות בגורלם של היהודים, שהיה קשור אתם קרבת משפחה על ידי אשתו. אולם בכל זאת היה אדם חיצוני ולא יהודי ולא היה לו מושג מעמיק מחיי הגיטו הפנימיים. חסרון אחר הוא שאין הוא מוסר שום תאריכים מדוייקים ומספרים. הוא מביא רק הערכות ששמע.

אולם בנוגע לחלק האכזרי ביותר של חורבן יהודי וויטבסק, בנוגע למספר הקרבנות ותהליך ההשמדה דאגו הנאצים בעצמם שלא יחסר חומר. חטיבות ההשמדה הגרמניות היו ראשית מוסרות לברלין דו"חים יומיים ושנית סיכומים חדשיים. דו"חים אלה היו שולחות בכל יום במברקים בכתב סתרים למרכז הגסטאפו בברלין. שם היו נערכים באגף מיוחד של משרד הבטחון (המטה הראשי של ס. ס.) העורך היה שר הגדוד קורט לינדוב ועוזרו שר הגדוד ד"ר קנובלוך המפקח על המשטרה הפלילית.[4] הדו"חים נשתמרו בארכיוני הגרמנים בהעתקים במכונת כתיבה ואחרי המלחמה הוחרמו על ידי צבא בנות הברית. קצתם שימשו חומר הוכחה נגד פושעי המלחמה במשפטי נירנברג אבל רק חלק קטן מהם נדפס בפרוטוקול נירנברג המכיל 42 כרכים.[5] חלק מזה צולם ונמצא בארכיונים אחדים בארצות הברית, בישראל ובאירופה. אולם רוב הדו"חים אפילו לא כולם. החומר על וויטבסק שאנו משתמשים בו כאן לא נדפס בשום מקום ועד כמה שאנו יודעים לא נוצל גם למטרות אחרות למשל במשפטים על פושעי המלחמה. חומר זה נמצא בארכיונים של הקונגרס היהודי

העולמי בניו־יורק. מחומר זה, מן הפירורים שבדו"חים נשתדל לשחזר ככל האפשר את השואה היהודית בוויטבסק בכללותה. לפני שניגש לעצם התיאור ננתח את האופי וההרכב של „חטיבות הפעולה".

פרק שני

חטיבות הפעולה

בשלב הראשון של מלחמת העולם השניה ביצעו הגרמנים פרעות אכזריות על היהודים ביחוד בפולין והנהיגו כמה גזירות על היהודים בפולין ובארצות כיבוש אחרות. אולם פעולת השמדה שיטתית על כל האוכלוסיה היהודית התחילה רק בשלב השני של המלחמה, זאת אומרת אחרי ראשית המלחמה בין גרמניה ורוסיה. בשעת עיבוד תכנית הפלישה ברוסיה בשם „תכנית בארבארוסה" בשל אצל הנאצים גם תכנית רחבה נגד היהודים ויסודות מסויימים אחרים בשטחי רוסיה העומדים להיכבש. היטלר נתן הוראה בעל פה לחסל בשטחי רוסיה את כל הקומיסארים הסובייטיים, „יסודות סוציאליים, מהפכנים מקצועיים, פקידי קומינטרן, יסודות נחותים לפי גזעם, צוענים ויהודים". בסוף מרץ שנת 1941 נעשה הסכם בין ס. ס. ובין הפיקוד העליון של הצבא הגרמני ועל סמך ההסכם הוקמו חטיבות הפעולה שתפקידן היה לבצע את הטבח בהמון של אותם היסודות הבלתי רצויים.[6]

מיד התחילו לבחור את האנשים הנכונים לפלוגות הרצח הללו. הבחירה היתה קפדנית מאד. לקציני החטיבות לקחו אנשים שהיה להם שם של נאצים קנאים. הקצינים לוקחו מתוך הבולשת הפלילית, הגסטאפו וס. ס. ביניהם היו בעלי השכלה גבוהה, למשל מי שהיה פרופיסור למדעים מדיניים באוניברסיטאות של קניגסברג וברלין, משפטנים אחרים, אד־ריכל, מומחה לשפות גרמניות, זמר מפורסם באופירה ואפילו מי שהיה כומר לוטראני וחוץ מזה כמה פקידים גבוהים של משרד הבטחון, של המפלגה הנאצית וקצינים גבוהים. אחדים מן הברנשים הללו נאסרו אחרי המלחמה והועמדו לדין. כמעט כולם לא הביעו שום חרטה בפני בית הדין וטענו שעשו הכל מתוך אידיאליזם נאצי פטריוטי ורק מילאו את הפקודות שבאו מגבוה. זו היתה הנהגת החטיבות. החיילים היו ערב רב של הדיביזיות של ס. ס., ולפעמים גם פושעים פליליים שקיבלו חנינה. אחרי כן נוספו מתנדבים מאנשי האוכלוסיה המקומית בליטא, בלאטביה, באוקראינה, ברוסיה ונתאמנו כמשטרת עזר.

הגדודים הראשונים של הטיבות הפעולה כבר אומנו לעבודתם הפושעת באביב שנת 1941 בקסרקטין של המשטרה בעיירה פרטץ ליד לייפציג בסקסוניה ובשני הכפרים הסמוכים דויבן ושמידברג. שם אומנו ארבע חטיבות שסומנו בארבע האותיות הראשונות של האלף בית. בכל אחת היו משש עד תשע מאות איש.

כל השטח הכבוש באירופה המזרחית חולק לארבעה אזו־רים וכל חטיבה קיבלה את אזורה. חטיבה א' צריכה היתה לפעול בארצות הבאלטיות וברוסיה הצפונית עד לנינגראד. חטיבה ב' קיבלה את איזור רוסיה הלבנה וחלקים של ליטא ורוסיה המערבית. החטיבות ג' וד' פעלו באוקראינה וברוסיה

הדרומית. כל ארבע הפלוגות מנו רק כשלושת אלפים איש. ברור שהנאצים הבינו שאין שלושת אלפים רוצחים יכולים לחסל מיליוני אנשים. הללו היו רק מין חלוץ של מומחים. אליהם נוספו באמור יסודות מקומיים ובשעת הצורך היו החטיבות רשאיות לדרוש תגבורת מן המשטרה ומן הצבא. למעשה היה מעשה ההשמדה לא רק מעשה החטיבות אלא גם במידה רבה מעשה העוזרים האמורים.[7]

חטיבה ב' היתה צמודה למחנה הגרמני המרכזי שכבש את רוסיה הלבנה ותפקידו היה לכבוש את מוסקבה. המפקד של המחנה היה הפלדמארשל פדור פון בוק, שפוטר בדצמבר שנת 1941. אחריו באו הגנראלים פלדמארשל ווילהלם ליסט וגינטר פון קלוגה.[8] תפקיד החטיבה היה ללכת אחרי הצבא ולנקות את השטחים הכבושים מן היסודות הבלתי רצויים. מפקד חטיבה ב' היה ארתור נבה, אדם ידוע בחוגי הנאצים. הוא עבד בבולשת הנאצית משנת 1933 מיד בעלות היטלר לשלטון והלך ועלה מדרגה לדרגה עד שנתמנה בספטמבר שנת 1939 לראש המשטרה הפלילית בגרמניה. הנאצים סבורים היו שבקרוב יכבשו את מוסקבה ורצו שהניקוי של מוסקבה יהיה בידי מומחה גדול. אבל בנובמבר שנת 1941 ירדו הסיכויים לכבוש את מוסקבה ולפיכך הוחזר נבה לברלין ובמ־קומו נתמנה הגנראל של ס. ס. אריך נאומן שתפש את המשרה עד שנת 1943. אולם הטרגדיה של יהודי וויטבסק היתה בימי נבה. אדם זה היה משונה מאד. מצד אחד היה תליין אכזרי ומן הצד השני היו לו קשרים עם המחתרת הגרמנית והיה לו חלק גם בקשר לרצוח את היטלר. לאחר ההתנקשות שלא הצליחה ב־20 ביולי שנת 1944 נעלם וכפי שהודיעו חבריו אחרי כן נאסר על ידי הגסטאפו בפברואר 1945 ונתלה. יורשו אריך נאומן נאסר אחרי המלחמה ונידון למות בנירנברג באפריל שנת 1948 והוצא להורג בלאנדסברג ביוני שנת 1951.[10]

חטיבה ב' מנתה בסך הכל 700 איש. אלה היו בני החטי־בות הראשונות. מיד כשבאו לשטחים הכבושים השיגו תגבורת של מתנדבים רוסים, אוקראינים וס. ס. מרכז החטיבה היה בסמולנסק. לפי התכנית הראשונה היתה וויטבסק באיזור של פלוגה ח' ובראשה עמד אדם ושמו בראדפיש ומושבו במו־הילוב. אולם למעשה לא נשתמרו התחומים בין פעולות הפלו־גות ויש שבאיזור השייך לפלוגה ח' ערכו שחיטות שתי פלוגות אחרות. בראש אחת מהן עמד שר הגדוד אוין שטיימלה, היסטוריון ובלשן, אבל רוב הפעולה באיזור ויטבסק עשתה פלוגה ט' שבראשה עמד אדם ושמו שפר. רוב הדו"חים מווי־טבסק הם מפלוגה ט'. כדי להדגים את התוהו ובוהו של הפלו־גות שהיו נכנסות אחת לתחום חברתה, נביא עוד משלים אחדים. באוקטובר שנת 1941 הודיע המפקד של חטיבה א' ד"ר פראנץ שטאלקר רשמית בברלין שלרשותו נמסרה רוסיה הלבנה ושפלוגתו כבר עשתה פעולות באיזור זה. כן הוא עמד בראש הטבח האיום בבוריסוב שבה נרצחו בצורה אכזרית ביותר במשך יומיים יותר מ־7 אלף יהודים. חוץ מפלוגה זאת פעלה ברוסיה הלבנה גם החטיבה של ד"ר אוסקאר דירלוואנגר. זה היה פושע פלילי שנענש קודם לכן, שיכור ומשוגע לעניני מינות. הוא עמד בראש החטיבה שרובה היו פושעים פליליים

שקיבלו חנינה. החטיבה נשלחה לחזית המזרח בתפקיד מיוחד להילחם ביסודות בלתי רצויים והיא הגיעה לשיא בהבהמיות שאין לה דומה אפילו בימי הנאצים.[11]

האיזור שבו פעלה פלוגה ב׳ היתה מאוכלסת אוכלוסיה יהודית גדולה. לפי הערכת הגרמנים שבודאי היתה מופרזת ישבו באיזור עד הפלישה מיליון וחצי נפש. למעשה היה מספר היהודים הרבה יותר קטן, בודאי לא יותר מ־350 אלף.[12] חלק מן האוכלוסיה הזאת נמלט מיד עם פרוץ המלחמה. צעירים גויסו לצבא האדום ויהודים רבים שעבדו במפעלי תעשיה וחקלאות פונו על ידי הסובייטים. אבל יותר היהודים שנמלטו בעצמם לא הגיעו לעתים מחמת מחסור תחבורה אל מחוץ לשטח הכיבוש. רבים נתקעו ביערות ובביצות והשתדלו להסתתר שם. קצתם חזרו באין ברירה לעיירותיהם ושם חיכה להם מוות בטוח מידי הנאצים.

בדרך כלל אי אפשר לקבוע כמה יהודים נמלטו למרכז של רוסיה, כמה הסתתרו ביערות וכמה ניספו. אחד ההיסטוריונים של השואה סבור שלערך 280 אלף נשארו ברוסיה הלבנה עם פלישת הנאצים.[13] דוד ברגלסון הביע דעתו כי 80 אחוזים של יהודי רוסיה הלבנה הצליחו להימלט לרוסיה מידי הנאצים. לצערנו כל החשבונות האופטימיים האלה הם מופרזים מאד. הדו״חים הגרמניים מוסרים בקפדנות גרמנית את מספר היהודים שהושמדו: בחמשת החדשים הראשונים הושמדו על ידי חטיבה ב׳ 45,476 יהודים. אין לנו מספרים על המושמדים בפיקודו של אריך נאומן אבל יש לנו דו״ח של דירלוואנגר המתפאר שבארבעת החדשים אוגוסט־נובמבר שנת 1942 חיסל 363,211 יהודים.

בשנת 1942 הועבר לרוסיה הלבנה מלאטביה הרוצח האכזרי ושר הגדוד של ס. ס. ד״ר אדוארד שטרויך מחטיבה א׳. במשך חצי שנה רצח לפי הדו״ח שלו 33,970 יהודים וקומוניסטים.

בסך הכל עולה מספר היהודים שניספו לפי סטטיסטיקה בלתי שלימה זאת כבר יותר מן 440 אלף נפש. ודאי גדול המספר למעשה הרבה יותר. אם להביא בחשבון שחסרים לנו כמה דו״חים ושכמה יהודים מתו בהמון בגיטאות וכמה הוגלו למחנות עבודה והסגר וניספו שם.

ברוסיה הסובייטית לא פורסמו לעולם ידיעות מדוייקות על היהודים שניספו או שרדו בכיבוש הגרמני. אחרי ההסכם בין גרמניה ורוסיה באוגוסט 1939 אסור היה בכלל לומר דבר רע על הנאצים. ממילא אסור היה לספר את האמת על רדיפות יהודים. אבל גם אחרי כן כשצבא היטלר כבר כבש את אוקר־אינה ורוסיה הלבנה שבהן ישב רוב האוכלוסיה היהודית הרוסית מיעטה העתונות הסובייטית במשך שנה שלמה וכן גם העתונות היהודית הסובייטית לספר את האמת על השמדת האוכלוסיה היהודית באזורי הכיבוש.

בעתונות הסובייטית התחילו לכתוב על היהודים דוקא בשורות טובות, שהשלטון הסובייטי פינה את הרוב המכריע של היהודים בערים הכבושות. דוד ברגלסון כתב בעתון „איניקייט״ ב־5 בדצמבר שנת 1942: „כאם רכה נאמנה בשעת שריפה הנושאת את היונק שלה בידיה המורמות למעלה מן האש העשנה, כך נישאו מיליוני אנשים בורחים

בעצם ההתקפה הפאשיסטית והועברו לטיפול מיוחד למעמקי הארץ. הפינוי הציל מכליה גמורה את הרוב המכריע של יהודי אוקראינה, רוסיה הלבנה, ליטא ולטביה״. לפי הידיעות ממרכזים גדולים שונים שכבשו הפאשיסטים, ביניהם ויטבסק, ריגה ואחרים, ידענו שבערים אלה נשתיירו עם בוא הליסטים הפאשיסטים, כפי שהם מודים בעצמם, מעט מאד יהודים. זאת אומרת שאת רוב היהודים פינה השלטון הסובייטי מערים כגון וויטבסק וריגה בעוד מועד. אבל שבועות אחדים לפני כן סיפר באותו העתון עצמו (מיום 25 באוקטובר שנת 1942) קוזמא צורני סיפור אחר לגמרי כי „במינסק כבר נימנו 60 אלף הרוגים יהודים. הגיטו הוא ריק. בחיי האדם יש לכל תופעה שם אבל אין בשפת האדם מלה לקרוא בשם מה שעוללו הכנופיות הגרמניות ברוסיה הלבנה לאוכלוסיה היהודית. מה שהיה במינסק חזר בכל ערי רוסיה הלבנה. הגרמנים השמידו כמעט עד אחד את כל יהודי רוסיה הלבנה״. מכאן ברור שברגלסון הפריז הרבה בדברו על 80 אחוזים של היהודים שנמלטו.

פרק שלישי

השמדת יהודי ויטבסק בשנת 1941

ויטבסק היתה עיר גדולה בינונית ברוסיה הלבנה הסו־בייטית ומנתה בפרוס הפלישה גרמנית לערך 170—200 אלף תושבים. היו בעיר כמה בתי חרושת גדולים וקטנים, כמה בתי חולים ומרפאות. מספר היהודים בוויטבסק היה לפי המפקד של 1926 43,180. ב־15 השנים שלאחר המיפקד גדל המספר בהרבה אבל על כך אין לנו אלא הערכות. לפי הערכתו של ד״ר ש. שוורץ, ההיסטוריון של יהדות ברית המועצות מנתה ויטבסק בשנת 1939 לערך 45—52 אלף יהודים. לפי הערכת פלוגות הפעולה נמנו בוויטבסק בערך 50—60 אלף יהודים. יתכן שההערכה הגרמנית יותר קרובה לאמת משום שבשנים האחרונות לפני המלחמה, ביחוד משנת 1939 באו הרבה פליטים מפולין שלא הוכנסו למחנות אלא ישבו בדירות פרטיות. מובן מאליו שחוץ מן היהודים היו גם פליטים נוצרים. אגב כאן בוויטבסק שהפליטים קיוו להנצל בה מן האכזריות הנאצית נפלו במלכודת הסובייטית. כשבועיים לפני שפלשו הגרמנים לעיר נאסרו אחדים מהם והובלו למרחקים ואיש לא ידע את עקבותיהם.

מיד עם ראשית המלחמה בין גרמניה ורוסיה הטילו מטוסים גרמנים כרוזים ברוסית שבהם הפיצו תעמולה אנטי־שמית. בכרוזים נאמר שהכל ישארו על מקומותיהם והובטחה חרות ומשטר חדש לכל חוץ מאשר ליהודים ולקומוניסטים. אבל המטוסים הללו הפילו גם פצצות. בכל זאת לא עוררו הפצצות בהלה. האוכלוסיה התנחמה שהחזית עדיין רחוקה 70 ק״מ. אבל ב־9 ביולי שנת 1941 הופיעו בעיר קומסומולים על אופנועים וזרקו לבתים, לבתי החרושת ולחנויות בקבוקי בנזין. בכל מקום נשמעו הפצצות. משרדי הסובייטים פינו באונס את כל בתי החרושת על עובדיהם. פונו גם מומחים, פקידים, אנשי תעשיה וחקלאות, וכן אנשי רפואה. לפי המקו־רות הסובייטיים נמנו בין המפונים 76 אלף יהודים מוויטבסק והסביבה. כפי שכבר אמרנו נראה שהמספר מופרז.

באוכלוסיה פרצה בהלה והיא התחילה לברוח. השלטונות הזהירו שאסור לברוח על דעת עצמו אלא בחבורות מאורגנות לפי צו הממשלה. אלה שיעזבו את העבודה ללא צו פינוי יענשו כעריקים. כל הפקודות הללו לא השתלטו על הבהלה. אפילו הפצצת הגשרים על הנהר דווינה לא הפסיקה את הבריחה. בשעה שכבר בערו הצריפים הרבים בעיר חיפשו בני האדם דרכי בריחה ככל האפשר. רוב הבורחים יצאו בדרך לסמולנסק אבל ביום השלישי נתקל המון הבורחים בטנקים גרמנים שבאו לקראתם מאותו כיוון שלשם רצו לברוח. ביחד עם הצבא הרוסי נפל למלכודת הגרמנית במשולש ויטבסק וּוליז סמולנסק גם המון הפליטים.

ההמון הבורח פנה עורף לטנקים הגרמנים וברח לוויטבסק. שם מצאו חומות שרופות ועליהם כל מיני כלי ברזל, רהיטים וכדומה. הדבר היה ב־11 ביולי שנת 1941, יום כיבוש העיר. השריפות בעיר נמשכו עוד כשבועיים. פרטיזנים קומסומולים הוסיפו לזרוק בקבוקי בנזין. הדו״ח של הפלוגות הגרמניות מיום 23 ביולי קובע כי „ויטבסק הרוסה עוד יותר ממינסק מחמת השריפות המבוצעות על ידי הרוסים". אף על פי שהגרמנים בעצמם הודו שהם מבצעים את השריפות האשימו אחרי כן בכל הזדמנות את היהודים בהרס העיר. מעניין שכל הקסרקטין הצבאיים, בניני הסובייט הוויטבסקאי והועד הקומוניסטי העירוני נשארו שלמים.

הטירור נגד היהודים התחיל, חוץ מפרעות קטנות, בפעולה הגדולה הראשונה נגד הפליטים אור ל־24 ביולי 1941. אותו לילה נאסרו הרבה פליטים, רובם יהודים והוגלו מכיוון בלתי ידוע שמעולם לא חזרו. מיד התחילו לחטוף יהודים לעבודת אונס. החטיפה לא היתה מאורגנת. כל גרמני, אזרח או איש צבא או ס. ס. מי שרצה היה חוטף יהודים לעבודות צבאיות שונות, לניקוי הרחובות מן החורבות, לשיפור התחבורה בביצות ובשדות של רוסיה הלבנה. מן היהודים החטופים בחרו 300 מן הצעירים והבריאים ביותר, נתנו להם כלי עבודה ושלחו אותם כביכול לעבודה. לערב לא חזרו אבל איש לא חשד בשום דבר רע. סבורים היו שנשארו ללון במקום העבודה משום שהדרך רחוקה. את האמת המרה ידעו רק למחר כשהודיעו הגרמנים ששלוש מאות היהודים הוצאו להורג ביריות על שהבעירו את העיר הפורחת והרסו אותה.

לא עברו ימים מועטים ויצאה פקודה שגברים יהודים בגיל 16—56 צריכים לעבוד למען הגרמנים. כדי להלך אימים על היהודים הוציאו הנאצים 27 יהודים שלא הופיעו כביכול לעבודה מבתיהם וירו אותם בטבור העיר.

אף על פי שחלק מן ההמון שברח הוכרח לחזור לוויטבסק ירד בהרבה מספר תושבי העיר. ביולי שנת 1941 ישבו בעיר 70 אלף ואילו בספטמבר נשארו רק 50 אלף. עד סוף הכיבוש הגרמני ירדה האוכלוסיה עד 25 אלף. מכאן יש לראות שלא רק יהודים ברחו בהמון.

הגרמנים השתדלו לרכוש את לב האוכלוסיה הרוסית הלבנה. הם הסיתו אותה נגד היהודים. בנראה לא הצליחו בזמן הראשון. הדו״ח של הפלוגות מ־23 ביולי שנת 1941 אומר בפירוש כי „האמצעים הגרמנים החריפים נגד היהודים וביחוד

ההוצאה להורג חיזקו את מצב הרוח האנטי גרמני של האוכלוסיה".

הדו״ח מצטער שהרוסים הלבנים הם „פחדנים" ואינם נותנים לפתות אותם לערוך פרעות ביהודיהם. בדו״ח אחד נאמר: „אנו מרגישים שהאוכלוסיה מסתייגת מכל פעולה נגד היהודים. אמנם חלקים מסויימים של האוכלוסיה מתאוננים על הטירור היהודי בימי הסובייטים, בכל זאת אינם מוכנים להשתתף בשום פרעות נגד היהודים".

דו״ח משנת 1942 אומר: „בשביל הרוסים הלבנים אין בעיה יהודית. הם רואים בעיה זאת כענין גרמני שאין לו שום שייכות אליהם. החינוך הסובייטי נטע בלבבם את התפיסה שאין הבדלים גזעיים. בכל מקום רואים את היהודים ברחמנות ואת הגרמנים כברברים ותליינים. הם סבורים שהיהודים הם בני אדם ממש כמו הרוסים הלבנים".

דו״ח גרמני מבוריסוב, ששם ערכה המשטרה הגרמנית טבח איום בימים 20—21 באוקטובר שנת 1941 אומר, שמעשי האכזריות של הגרמנים עשו רושם מזעזע על האוכלוסיה הרוסית הלבנה. הדו״ח כותב בזה הלשון: „עיני הבלתי יהודים הביעו או אדישות גמורה או פחד משום שהמחזות שהתרחשו ברחובות היו ממש מעשי זוועה. לפני ההוצאה להורג חשבו אולי הבלתי יהודים שהיהודים ראויים לגורלם אבל למחרת אמרו: מי פקד דבר נורא כזה? איך אפשר להרוג על רגל אחת 6500 יהודים? היום פגע הדבר ביהודים, מתי יפגע בנו? מה חטאו היהודים העניים? הם רק עבדו קשה". מדו״ח זה אפשר לראות שהאוכלוסיה הרוסית הלבנה היתה פחות שוטמת את היהודים מאשר למשל האוקראינית או הליטאית.

אולם במרוצת הזמן נעשתה גם התגובה של הרוסים הלבנים נגד האכזריות כלפי היהודים יותר קהה. דו״ח הפלוגות מ־14 בנובמבר שנת 1941 מספר איך קיבלה האוכלוסיה הרוסית הלבנה „את החיסול הגמור של כל היהודים בגיטו ויטבסק". הדו״ח אומר שהרוסים הלבנים לא הביעו שום השתתפות בצער והיו אדישים. הם התרגלו לעובדה של העלמות יהודים ולא הביעו שום תגובה לא בחיוב ולא בשלילה. מן הדו״ח יש לראות שעל כל פנים לא הביעו הרוסים הלבנים שמחה לאיד היהודים ויש לנו הרושם שהסתייגו שלא להראות לגרמנים את רגשותיהם לגבי פשע הזוועה.

עם ארגון שלטונות העיריה הרוסיים הלבנים ארגנו גם את המועצה היהודית. בכל עיר מינו הגרמנים יו״ר של מועצת היהודים וציוו עליו לצרף לעצמו משלושה עד עשרה חברים. כך היה גם בוויטבסק. אבל איננו יודעים לא את שם היו״ר ולא את המספר והשמות של חברי המועצה היהודית. אנו יודעים רק שהגרמנים דרשו שמועצת היהודים תורכב מתושבי העיר ולא מן הפליטים. מראשיתה היתה מועצת היהודים תלויה לגמרי בגרמנים כדי למלאות את פקודותיהם. ביחוד בולט הלחץ הגרמני בפקודה שמועצת היהודים אחראית באחריות משותפת להתנהגות האוכלוסיה היהודית. התפקיד הראשון של מועצת היהודים היה לארגן את עבודת הכפיה של הגברים היהודים בגיל 15—55. מועצת היהודים צריכה היתה לארגן את הפלוגות, לצייד אותן במכשירים ובאוכל

ולהביא אותם למקום העבודה. תפקיד שני היה לעשות הרשמה מלאה של האוכלוסיה היהודית ולהכניס לרשימה את כל היהודים לפי מוצאם, גם המומרים בעלי נשואי תערובת וכן חצאי יהודים ורבע יהודים לפי ההגדרה הגרמנית.

לפי ההרשמה נמנו בוויטבסק 16 אלף יהודים. מכיון שמספר חללי היהודים עד ההרשמה לא יכול היה להיות יותר מלערך אלף—אלפיים יש להניח שרוב האוכלוסיה היהודית הספיק לברוח מוויטבסק אם לרוסיה ואם ליערות הסביבה. יתכן גם שמספר מסויים של יהודים בוויטבסק השתמטו מן ההרשמה מפני שחשדו את הגרמנים בכוונות רעות. בהקבלה להתפתחות אזרחית שליווה זאת כביכול נערכו כל הזמן מעשי טירור והוצאה להורג בין היהודים. מתחילה לא תיארו הגרמנים לעצמם שיוכלו לחסל את האוכלוסיה היהודית לחלוטין. דו״ח של פלוגה ב׳ מיום 23 ביולי שנת 1941 אומר בפירוש: „נראה שפתרון שאלת היהודים בימי מלחמה בשטח רוסיה הלבנה לא יתכן מפני שמספרם גדול ולפיכך אין פתרון גמור אלא על ידי גירוש". אולם כפי שידענו כבר החליטה ממשלת ברלין וביחוד הנהלת ס. ס. כבר בימים ההם לתכנית של חיסול גמור של האוכלוסיה היהודית. בחדשי אוגוסט וספטמבר שנת 1941 נערכו כל הזמן מעשי טבח. בתחילת אוגוסט מודיעה החטיבה שבכל מקום חוסלו „עסקני המפלגה הבולשביסטית וסוכני הבולשת הסובייטית, משכילים פעילים יהודים, גזלנים פליליים, חבלנים, מציתים, פרטיזנים וכיוצא בזה".

משפת הדו״ח אפשר לחשוב שהוצאו להורג רק אחוזים מועטים של יהודים וביחוד משכילים. אבל למעשה היתה הכוונה בסימונים הללו של עסקנים, חבלנים, גזלנים, פרטיזנים רק יהודים שהיו נהרגים בכל מיני אמתלאות. הדבר בולט מדו״ח אחר מיום 12 באוגוסט: „הוצאו להורג 332 יהודים וביניהם 5 עסקנים בולשביסטיים". אפילו פלוגות אלה שחיפשו בנרות בין היהודים סוכנים קומוניסטיים לא יכלו למצוא יותר מ־5 בולשביקים בין 332 יהודים חפים מפשע שנהרגו. בדו״ח אחר מיום 29 באוגוסט נאמר בפירוש: „בוויטבסק נמשכה הפעולה נגד המשכילים היהודים". מספר הקרבנות לא נמסר.

התעודות הרשמיות נותנות קצת ידיעות על פעולות נגד הרופאים היהודים. לפי ידיעות אלה נמנו בוויטבסק לפני הפלישה הנאצית לערך 200 רופאים, רובם יהודים. מהם נשארו בוויטבסק רק 40, ביניהם 8 יהודים. גם בארבעת בתי החולים ובארבע המרפאות שבוויטבסק עבדו הרבה יהודים בצוות וכמעט כל חברי ההנהלה היו יהודים. איש לא נשאר בחיים. השחיטות היו מכוונות בזמן הראשון נגד סוגים מסויימים של האוכלוסיה היהודית. פעם היו אלה פליטים, פעם משכילים, פעם יהודים שחטאו כלפי חוק עבודת כפיה ופעם יהודים שנאשמו בכל מיני עלילות, כחבלנים, סוכנים קומוניסטיים וכדומה.

עד מהרה נוספו סוגי קרבנות חדשים. ב־1 באוקטובר שנת 1941 הרגה הפלוגה 52 יהודים שבאו מגורודוק לוויטבסק באופן בלתי חוקי. אלה היו יהודים שנמלטו משחיטות הגרמנים בגורודוק וקיוו למצוא מפלט בוויטבסק. ב־4 בספטמבר סרקו הגרמנים את מחנה השבויים האזרחיים שהוקם על ידי הצבא בוויטבסק. בסריקה זאת הוציא הצבא מן המחנה 397 יהודים ללא שום חקירה. פסק שהם אשמים בחבלנות ובהתקפות על הצבא הגרמני. כולם נרצחו על ידי פלוגה ט׳. יתכן שהטענה הגרמנית על התקוממות יהודית אף על פי שהיתה מופרזת מאד היה לה יסוד מסויים. בדו״ח מיום 29 באוגוסט מספרים הגרמנים על אשה יהודיה בוויטבסק ששמה בפתח ביתה מטען דינאמיט. כשרצה חייל גרמני להיכנס לדירה התפוצץ הדינמיט וידו האחת של החייל ניתקה. האשה נאסרה ותלו אותה בפומבי ברחוב.

כדי שיהודי ויטבסק לא יוכלו להימלט מן ההשמדה הקימה המפקדה הגרמנית גיטו. הדבר נעשה לאחר הרשמת היהודים על ידי מועצת היהודים. גיטאות כאלה הוקמו גם בערים ובעיירות אחרות של רוסיה הלבנה. הגיטו של ויטבסק הוקם על שטח תחנת הרכבת והסמטאות מסביב, שטח שנהרס לגמרי על ידי ההפצצות והשריפות. היהודים נצטוו לפנות את דירותיהם ולעבור לגיטו שהיה מדבר חורבות אבן וברזל שרופות. רק בנינים מועטים היו להם בכלל גגות. הותקנו דירות מכל מיני לבנים, פיגומים וגזוזטראות. מסביב לגיטו הקימו הגרמנים גדר תיל דוקרני. אסור היה לעזוב את הגיטו בלי רשיון מיוחד. הרשיונות היו ניתנים למי שעבדו בשביל התעשיה והצבא של הגרמנים. לחברי מועצת היהודים הרשו הגרמנים לגור מחוץ לגיטו. רשיון כזה קיבלו גם 8 רופאים יהודים לפי בקשת מחלקת הבריאות העירונית. היהודים קיוו שיבלו איך שהוא את הקיץ בגיטו ועד החורף ודאי ינוסו הגרמנים. אבל הם חשבו וטעו. אמנם הגיטו שוב לא היה צורך בו בחורף משום סיבה אחרת, משום ההשמדה הגמורה של יהודי העיר.

למרות הטירור הקשה לא עברו כל היהודים לגיטו. הדו״חים מספרים מזמן לזמן על יהודים שנתפשו בעיר והוצאו להורג משום שלא עברו לגיטו והתהלכו בעיר במסווה אריים. למשל בדו״ח של 23 בספטמבר נאמר ששלושה יהודים נורו על חטא זה וב־25 באוקטובר נורו ארבעה יהודים.

אולם הרבה יהודים לא הסתתרו בעיר בבתי גויים או התחפשו לאריים אלא ברחו ליערות ולביצות. מתחילה היה מספר היהודים ביערות גדול מאד. כפי שמודיעים הגרמנים בדו״חים שלהם ערכה כל פלוגה יהודית שרות איתות מיוחד. שומרים אלה היו עוקבים אם לא באה משטרה או פלוגה צבאית גרמנית וכשהרגישו בדבר היו מזהירים את יתר היהודים שהיו בורחים ליערות ולביצות. מחבואים אלה ביער היו בטוחים כל זמן שהיה חם. בחורף גרמו הרעב והקור למחלות ולמקרי מוות. רק חלק מסויים של המסתתרים ביערות הצליחו להקים פלוגות פרטיזנים או להצטרף לגדודים קיימים של פרטיזנים. מזמן לזמן היתה הפלוגה הגרמנית מצליחה לערוך מצוד ולתפוש חבורת יהודים ביער.

בדו״ח מיום 4 בספטמבר שנת 1941 מתפארים הגרמנים שפלוגה צבאית תפשה חבורת 19 יהודים ויהודיות. הם נאשמו ביריות על שלושה חיילים גרמנים ובהבערת שריפות בעיר. כולם הושמדו.

בינתיים נעשה המצב בגיטו יותר ויותר רע. השתולל הרעב. התפשטו טיפוס ומחלות אחרות. הגרמנים השתמשו

מארק שאגאל: עיני עיני יורדה מים (איכה א׳ ט״ז)

במחלות שנגרמו על ידיהם כאמתלה לחסל את הגיטו. דו"ח של פלוגה ב' מודיע: „מחמת סכנת המגיפה הוחל ב־8 באוקטובר שנת 1941 בחיסול גמור של הגיטו בויטבסק".

החיסול נמשך ימים אחדים. כיצד נעשה הדבר מתאר העד הלאטבי הרוסי איוואנוב בזכרונותיו, ואלה הם דבריו:

„במשך שלושה ימים היו מובילים יהודים על מכוניות משא לגדות הנהר הקטן וויטבו. כאן היו מפרידים את התינוקות ומוליכים אותם לאיזה מקום אחר. את המבוגרים השמידו על המקום וזרקו אותם לנהר".

כל זה נעשה לעיני תושבי כפר סמוך לתחנת הרכבת. עדים אלה סיפרו אחרי כן שהגרמנים רק השגיחו על פעולת הרציחה ואילו היריות עצמן בוצעו על ידי נוטרים מקומיים. העד הלאטבי הרוסי איוואנוב מספר גם כמה מקרים מזעזעים על ההשמדה. את היהודים היו מובילים במכוניות פתוחות מלאות וגדושות. היהודים היו על פי רוב עומדים במכוניות. רק מועטים מהם בכו. על אחת המכוניות ראו מחזה כזה: ילדה במעיל קטיפה עמדה על שפת המכונית וחיוך חדוה על פניה והסתכלה. הילדה לא הבינה כנראה לאן מוליכים אותה. היא שמחה שהיא נוסעת במכונית ורואה נהר, הרבה אנשים, עצים ושיצאה מן הגיטו החשוך.

הגרמנים ניהלו חשבון מדויק של שחיטותיהם. ב־19 בדצמבר הודיעו שבפעולות אוקטובר נרצחו 4090 יהודים. זאת אומרת שחלק גדול של אוכלוסית הגיטו מתה או נרצחה לפני חיסול אחרון זה. לפעולת אוקטובר היתה עוד פרשה אכזרית נוספת. הנאצים לא הסתפקו ברצח היהודים בוויטבסק

גופה. לא רחוק מוויטבסק היה מחנה שבויים שבהם היו כמה יהודים. מפקד פלוגה ב' נסע למחנה הוציא משם 207 יהודים ורצח אותם.

ויטבסק היהודית כבר חוסלה איפוא בשנת 1941. אחרי כן שוב אין נזכרים יהודים בדו"חים חוץ מפעם אחת יוצאת מן הכלל. בפעם האחרונה נזכרים יהודים בדו"ח מיום 9 במרס שנת 1942. שם מסופר כי אור ל־30 בינואר נהרג ראש העיר השני של העיר ויטבסק. האוכלוסיה היהודית פירשה את ההריגה הזאת כנקמה מצד היהודים או כפעולה של פרטיזנים. אי אפשר לדעת עד כמה נכונה השערה זאת אבל על כל פנים יש לראות מזה שהגרמנים פחדו מפני נקמת היהודים או פרטיזנים ומכאן ראיה בעקיפין שבסביבה היו פלוגות פרטיזנים יהודים.

כשפינו הגרמנים את ויטבסק לא היתה בה נפש חיה יהודית. שנתיים לאחר השחרור הופיעו יהודים אחדים בעיר. לפי ידיעות העתונות הרוסית נמנו בוויטבסק בשנת 1946 כחמש מאות יהודים. מי היו יהודים אלה? האם היו מי שחזרו מן היערות, חבורות פרטיזנים, פליטים שחזרו מרוסיה או חיילים משוחררים שחיפשו בחורבות זכר לקהילה היהודית ולמשפחותיהם? ידיעותינו כל כך זעומות שאין אנו יכולים לענות לשאלה זאת. אין אנו יודעים כמה מיהודים אלה השתקעו בוויטבסק. כנראה לא קם בוויטבסק שוב ישוב יהודי גדול כפי שקם בכמה ערים באוקראינה. עתונאים שביקרו ברוסיה מתארים ישובים שונים שנתחדשו באוקראינה וברוסיה הלבנה אבל ויטבסק אינה נזכרת ביניהם.

הערות

1) „פארווערטס" מיום 9 בנובמבר, 12 ביולי 1942, „אייניקייט", מיום 15 ביולי 1942.

2) Ив. Иванов; Из недавнего прошлого в „Социалистическом Вестнике", Нью-Иорк — Париж. т. 32, № 1—2, стр. 26—27: № 3, стр. 49—50.

3) Joseph Tenenbaum: "The Einsatz-Gruppen", *Jewish Social Studies,* vol. XVII (1955) pp. 43—64; Gerhard Reitlinger: *The Final Solution,* New York, 1953, pp. 183—211.

4) *International Military Trial (IMT) of the Major War Criminals,* Nuremberg, 1947—1949.

5) J. Tenenbaum: *op. cit.;* G. Reitlinger: *op. cit.; Trials of War Criminals before the Nuremberg Military Tribunals.* vol, Otto Ohlendorf and others (The Einsatzgruppen Case); Karl O. Pactel: "The Reign of the Block Order: the Final Phase of German National Socialism; The SS Counter-State", in *The Third Reich,* ed. by Maurice Baumont, John H. E. Fried and Edmond Vermeil. New York, 1955, pp. 633—677; Hans Buchheim: "Die SS in der Verwaltung des Dritten Reiches", *Vierteljahreshefte fuer Zeitgeschichte,* vol. V (Munich, 1955) pp.127—157; Arnold and Veronica Toynbee, eds. *Hitler's Europe,* London 1954, pp. 17—18, 73—90, 95—98, 113—125, 568, 575.

6) J. Tenenbaum: *op. cit.* G. Reitlinger: *op. cit.*

7) G. Reitlinger: *op. cit.* Toynbee: *op. cit.,* pp. 17, 18.

8) G. Reitlinger: *op. cit.,* p. 187 ff; Hans B. Gisevius: *To the Bitter End,* Boston, 1947. Wilhelm Hoettl, The Secret Front, New York, 1954, p. 60 *et seq.;* Rudolf Pechel: *Deutscher Widerstand,* Erlenbach—Zurich, 1947, pp. 254—249.

9) J. Tenenbaum, op. cit., p. 47; G. Reitlinger, op. cit., p. 187 ff.

10) *Vierteljahreshefte fuer Zeitgeschichte,* vol. I, No. 4, pp. 377—378; *Trials,* vol. XIV, p. 545; J. Tenenbaum: *op. cit.* p. 49. Stanislaw Ploski, ed. Relacje von dem Bacha o powstanie Warszawskim, *Dzieje Najnowsze,* vol. I, No. 2 Warsaw, 1947, pp. 299, 302, 304—305, 308—309, 316.

11) Reitlinger, *op. cit.,* p. 221.

12) *Hitler's Ten Years War Against the Jews,* New York, 1943, pp. 186—187.

13) G. Reitlinger: *op. cit.,* p. 187 ff.; J. Tenenbaum: *op. cit.,* pp. 49, 51.

מארק שאגאל: בדמיך חיי

מתוך אוסף התמונות של המהנדס יעקב גֽפטר, תל־אביב

אריה א.

עִ י רִ י

לְטֹהַר נִשְׁמוֹת אָבִי וְאִמִּי

א

מִתּוֹךְ הָעֲרָפֶל שֶׁל דֹּק עָמוּם, רוֹגֵעַ,
מַרְאוֹת עָבָר נוֹסְכִים בִּי הִרְהוּרֵי כְמִיהָה.
הַפֶּצַע כְּבָר הִגְלִיד, אַף הָעֲלָה גֵהָה,
אַךְ כָּל שֶׁאֶתְחַמֵּק — אוֹסִיף לְהִתְגַּעְגֵּעַ.

בֵּין מְיֻתְּמֵי־עָרִים אֵינֶנִּי עֲרִירִי,
אוֹתָן הִכְחִיד לָעַד בְּהִתְקַצְּפוּתוֹ אֱלֹהַּ;
אַךְ אִם גַּם הֻשְׁמְדוּ לָאֲלָפִים כָּמוֹהָ —
מִכָּל הָאֲלָפִים לִי יְקָרָה עִירִי.

הִיא יְקָרָה כַּכֹּל: כַּעֲרִיסָה שֶׁל יֶלֶד,
כְּקַן־צִפּוֹר, בְּטֶרֶם הַהִלָּה לָנוּד,
כְּמִטְפַּחַת כִּבְשָׁן, שֶׁבּוֹ חֻשְׁלָה מַרְדוּת,
כְּכַף־אוּמָן, דִּבֵּק אַבְנֵי־בֹהוּ בְּמֶלֶט.

כְּאָב־אִילָן רַחוּם, אֲשֶׁר פִּרְיוֹ הִשִּׁיר
אַחֲרֵי נָכְכוּ בּוֹ לְשַׁד. וּבִלְחָיָיו — הָאָדָם...
הַכֹּל נָתְנָה. הַרְבֵּה אֲנִי חַיָּב לָהּ עוֹד. וְאִם
אֵין דֶּמַע לְקוֹנֵן, אָז לְפָחוֹת אָשִׁיר.

ב

אֵיכָה? אֵיךְ אֶתְעַלֵּם מִן הַתְּמוּרָה שֶׁחָלָה
גַּם בָּהּ, גַּם בִּי, וּבְעוֹד דִּבְרֵי־עוֹלָם כַּמָּה?
זֹאת לֹא אֵדָע. אָשִׁיר דָּבוּק אֵלַי בְּלִימָה,
בְּהַשְׁקִיפִי מֵרוֹם גֻּלַּת־הַקָּתֶדְרָלָה — — —

עַל לִטּוּפֵי אָבִיב, עִם הַפְשָׁרַת שְׁלָגִים,
עַל לַהַט חֹם קֵיצִי, עַל גְּוָנְוָנֵי שַׁלֶּכֶת,
עַל כְּפוֹר עֲטוּי אֲבֵלוּת, אֲשֶׁר אִלֵּץ לָלֶכֶת,
לָתוּר אַחַר תְּכוֹל שָׁמַיִם חוֹגְגִים.

וּבְדִמְיוֹן כָּפוּי עוֹדִי חוֹזֵר אֵלֶיהָ,
עָלוּף יְקוֹד־צִיּוֹן, בְּנֶפֶשׁ עֲטוּפָה.
גָּלְגָּלְתַּת־הַקּוֹצִים לִי אָז — מַרְבַד־קְטִיפָה,
אֶגְמַע וְלֹא אֶרְוֶה דַּיִּי, עַד אֶתְלַעְלֵעַ...

ג

מִמֶּרְחַקֵּי הַזְּמָן זוֹהֶרֶת עֲדִינָה —
בֵּין חוֹף אֶחָד תָּלוּל וְחוֹף אֶחָד שָׁטוּחַ,
מְלֵאַת אוֹן זֶרֶם אוֹ כְבוּלָה בְּפוּךְ קָרוּחַ,
שָׁבְלָהּ חוֹצֶה עִירִי — בַּת־מַיִם הַדְּוִינָה.

שֶׁתּוֹךְ שִׁכְשׁוּךְ רָדוּם, בַּת־קוֹל שַׁלְוַת מֵימֶיהָ
לִי נַעֲנֵית בַּלָּאט, בְּהִתְפַּנְּקוּת הוֹזָה,
וּמִמְּצוּלוֹת־עָבָר הִיא לִי שׁוֹלָה רָזָהּ.
אַקְשִׁיב נִפְעָם לַלֵּב, הַמִּתְכַּוֵּץ כָּמֵהַּ: —

„דּוֹרוֹת שֶׁל יְהוּדִים נוֹלְדוּ, חָיוּ, סָבְלוּ
וּמֵתוּ עַל קִדּוּשׁ קְהִלָּה בְּתוֹם וָרֶגֶן;
עֵת נִדְרְשׁוּ קַדֵּשׁ כְּהֻנָּה וְכָהֻנָּה —
אֶת מְנַת יִסּוּרֵיהֶם בְּאַהֲבָה קִבְּלוּ.

טַרְפָּם לְפִי טַפָּם קָרְצוּ בְּצִפָּרְנַיִם,
שְׁבִילֵי פַּרְנָסָתָם פִּלְסוּ בְּמַרְפְּקִים.
בּוּז־זַעַם־מַשְׂטֵמָה וּשְׁאוֹן־שׁוֹטִים שׁוֹרְקִים
לִוּוּ „סַחֲרָם־מִכְרָם", לִוּוּם עַל הָאָבְנָיִם.

וּבְגַב אַרְיוֹת־אָדָם אַנְשֵׁי הַחֲמוּדוֹת
פִּתְּלוּ וְהִתְפַּתְּלוּ עַד לְשַׁד־דָּמָם פִּעְפֵּעַ!
חַגָּם הָפַךְ חָזוֹן, חֶלְמָם — לְאֶפּוֹפֵּיאָה,
וְרֶמֶץ נִשְׁמָתָם — לַפִּיד הַלַּפִּידוֹת!"

מִלְמֹלֶת־הַדְּוִינָה, בְּנַחַת מְלַחֶכֶת
עֲפַר חוֹפִים שֶׁמָּג, כַּנְפֵי חֲלוֹם שֶׁגָּז;
הַמּוּעָקָה בַּלֵּב — כְּעַל עָלֶה נִרְמָס,
שֶׁהִתְכַּרְבֵּל בְּקֶמוֹל זֵרָהּ שֶׁל אִזְדָּרֶכֶת...

ד

כֵּן, בְּדִמְיוֹנִי אֶחְזֹר, חֲלֵכָה וְנִדְכָּא,
לְקַבֵּץ פֵּרוּר שֶׁל קוֹר עִירִי, אִם פֵּרוּרַיִם.
הַאֵאָנַח עַל כָּךְ, שֶׁמַּזָּלִי אִתְרַע, אִם
בְּגֹבַר עֶרְגַּת־צִיּוֹן קוֹרֵי שֶׁלִּי נִתְּקָה?

אָסֹב, אַגַּב טִיּוּל, אֶל יַעֲרוֹת הָאֹרֶן,
אוֹתָהּ עִטְּרוּ כַּזֵּר מִכָּל הָעֲבָרִים;
בָּשְׂמָם שֶׁל אֲשׁוּחִים בִּי דָּם לֵאֶה יַזְרִים,
יָפִיג הָאִצְטְרוֹבָל רֵיחוֹ שֶׁל לֵיל-עַל-גֹּרֶן.

אָסוּר אֶל טַחֲנַת-הַמַּיִם בְּ„פּוּדְלוֹ" *,
כִּמְטַחֲוֵי-פְּסִיעָה מֵרְחוֹב תְּנוּעָה סוֹאֶנֶת;
אֶת רַחַשׁ גַּלְגַּלָּהּ אָזְנִי הַנֶּאֱמֶנֶת
תָּצוּד עַד תֹּם נָגְנוֹ, תִּטְבֹּל בּוֹ עַד חָדְלוֹ.

וְגַם מִשָּׁם אָסֹב. אַשְׁפִּיל אֶל „פֶּסְקוֹבַטִיק", *
לִנְשֹׁם אֶל תּוֹךְ-תּוֹכִי שׁוּמוֹ וּבְצָלוֹ,
חוּלוֹ-רִפְשׁוֹ לָבֹס. יַטִּיל עָלַי צִלּוֹ
פַּרְבַּר אַחִים מָרוּד זֶה, בּוֹ מִשְׁכָּן קָבַעְתִּי.

אָנוּס וַאֲחַפֵּשׂ מִפְלָט בְּאֶבֶן גְּוִיל
קָרָה וַחֲמִימָה, בִּפְאֵר בָּתֵּי-הַכְּנֶסֶת.
לְפֶתַע אֶתָּקֵל בַּשֶּׁמֶשׁ הַגּוֹסֶסֶת –
שְׁקִיעַת-אַרְגְּמָנָהּ בִּבְעוּתִים תַּבְהִיל...

ה

בִּגְוָן אָדֹם יָאִיר עָבָר, שֶׁכְּבָר אֵינֶנּוּ,
יַגִּיהַּ אוֹר אָדֹם עָתִיד שֶׁלֹּא יָבוֹא...
אַךְ גּוֹרָלִי שָׁפַר מִשֶּׁל הָאִישׁ מִנְּבוֹ:
אֵין סַעַד לְיָדַי דָּרוּשׁ, כִּי לֹא תִרְפֶּינָה!

זָנַחְתִּי הַסְּפִינָה בְּטֶרֶם נִטְרְפָה,
מִשְׁכָּן חָדָשׁ קָבַעְתִּי לִי בִּירוּשָׁלַיִם,
וְהִיא עִירִי עַתָּה. הֲיֵשׁ עוֹד שְׁאֵלָה, אִם
הַנֶּצַח בַּחוֹלֵף נִצַּח בַּהֲחֲלָפָה?

עַל כִּי אֶפְטֹר דִּמְעָה, לַמְרוֹת זֶה, אֵין לִתְמֹהַּ:
הִיא לִי הָיְתָה עֲדִית מִכָּל הַזְּכֹרִית!
נִשְׁלַם וָתַם. נִמְחָה מִמֶּנָּה כָּל שָׂרִיד...
שַׁלָּמָה וְעַל-מָה לָהּ הִתְאַכְזֵר אֱלֹהַּ?

ביער הקדושים ע"ש קדושי ויטבסק
בסביבת ירושלים, ליד נתיב הל"ה

מימין לשמאל: גב' ש. אורשנסקיה, י. ריפין, הרב ב"צ פנדלר,
מ. פרידמן, גב' ד. ריפין.

* שכונות בעיר.

מארק שאגאל: וישר אל מלאך ויוכל (הושע י״ב ה׳)

תוספות

עוללות וויטבטק

ה„ישיבה"

לפני פרוץ מלחמת־העולם הראשונה, היו בני־נוער צמאים לדברי־תורה, נודדים ל„ישיבות" המפורסמות שבחלק זה של המדינה. משנשתבשו הדרכים בגלל המלחמה, ונמנעו יהודים מלהרחיק בניהם אל מחוץ לעיר, צץ הרעיון, שהיה צורך השעה, ליסד „ישיבה" בתוך העיר עצמה.

צמחה לה „ישיבה" זו, מתוך גרעין של מספר צעירים, שהיו עסוקים בלימוד גמרא ובהדרכתו של הרב מגרובין, ר' ירחמיאל בנימינסון ז"ל, שנזדמן לעיר בתוך פליטי עם ישראל. נצטרפו אליהם ילדי־פליטים של מלחמה, אשר עד מאה במספר הגיעו, ונטלה על עצמה הציבוריות היהודית שבעיר את הדאגה לחינוכם ולכלכלתם.

ה„ישיבה", שניתנה להנהלתו הראשית של ר' יצחק לוין ז"ל, נתחלקה לארבע כיתות, לפי דרגת ידיעותיהם של התלמידים.

תכנית הלימודים כללה, מחוץ לתורה ותלמוד, גם שיעורים לעברית, וכן לימודים כלליים בשעות אחר־הצהרים: שפת רוסית וחשבון. הרב מגרובין הוסיף שיחות של שבת בתורת המוסר והמידות. ובין המורים והמחנכים היו: ר' ברוך רבינוביץ, מרא דאתרא, משה בנדיט (חתנו של הרב מדליה) והרב מפיקעלי, ר' מאיר־נח זבירוב והמורה חבס. כמדריך ועוזר לתלמידים שימש ר' יעקב הירשוביץ ז"ל.

בזמן הראשון של שלטון הבולשביקים עדיין נהנתה ה„ישיבה" מהנחות שונות, במעמד של בית־ספר יהודי לילדים יתומים, ועל ידי כך נתאפשרה השגת מצרכי מזון לחניכיה, וגם הנחות, כגון הוזלת נסיעות בטרמוויי.

ראשי ה„יבסקציה" לא טמנו ידם בצלחת, כמובן, וערערו את קיומה. נדדה לה ה„ישיבה" מבית־כנסת אחד למשנהו זמן מסויים, עד אשר נאלצה להתפזר כליל. חלק ניכר מחניכיה מצאו להם מקום בתנועה הציונית, ואף זכו מהם לעלות ארצה: הרב ר' נתן רענן (גירשוביץ), הרב ר' יעקב קלוב (קורכין), דב פומרנץ, יעקב בן־מתתיהו (מתוסוב), שאול לווינסון, ישראל מתוסוב, ולהבדיל מהם — קדושים שנפלו קרבנות בפרעות בישראל, דב ליפין הי"ד בחברון, ושמואל גוטרמן (בן הרבי מסירוטין) בכפר־חסידים, יחזקאל גוטרמן, הרב שמואל לייב גירשוביץ ז"ל.

ייזכר לטובה שמו של ר' יצחק לוין, איש מסחר ותעשיה, אשר הקדיש בצניעות וענותנות מזמנו וממרצו להחזקת ה„ישיבה" על רגליה; היה מגלה בין התלמידים את הראויים וההוגנים, מזמינם לביתם, מגלגל עמהם בשיחות בהוויות העולם, היהודי והכללי, מלמדם פרק בהלכות שחמט וכו'.

אף כי לא נמנה עם הציונים הפעילים, שמח שמחה רבה, כשזכה לראות מתלמידיו עולים ארצה, והיה מעניק להם ברכותיו בשפע. יהיה זכרו ברוך.

העִוֵר

כאשר מגשש לו משה־אליהו קוחנוב (הנודע יותר בכנויו משה־אלי דער בלינדער) בקרן רחובות, ומפלס לו נתיב בעולם שכולו אופל רוחש, ומצייר לו קשתות קצרות וקצורות בקצה מקלו לפניו, — יש

משה־אליהו קוחנוב

אשר מתקבצת סביבו כנופית פוחחים ופוחזים, המתגרים בו בקול מקהלה: „משה־אלי, ציון ברענט! משה־אלי, ציון עולה באש!"

אך אין תרעומת בלבבו על כך. להיפך, תמה הוא ומשתאה, כיצד ידעו הללו לקלוע אל האמת, כי אכן לוהט הוא ביקוד־ציון!

משנתעור בגיל של 9 בערך, עוד הספיק ללמוד תנ"ך ותלמוד, מפי מלמדים, שלמדוהו מתוך רחמנות שבלבם. כשגדל ונתבגר, נמצאו לו חברים, אשר ישבו לפניו וקראו בספרות ההשכלה, ספרות ציונית וספרות סוציאליסטית־עממית אידישאית. והוא ספג הכל ונעשה בן־בית אצל ספרויות אלו, ונתחבר אל נוער ציוני והשתתף בעיסוקים ציונים שבעיר.

מי ישוה לו, עת יצעד מתחת לדגל הציוני בתהלוכות העירוניות בשעת הפריחה של העסקנות הציונית במדינה, ומי ידאב עמו, כשהוכרח להנתק מן הפעילות, עקב רדת התנועה למחתרת, ומום שבו פוסלו לשיתוף אקטיבי כל שהוא. אך הלב צובט, צובט וכמה, כמה...

לא שעו אליו חבריו שזכו לעלות ארצה־ישראל, לא נענו לתחנוניו לקחתהו עמם, ויותירוהו למאכל־אש ההשמדה וההכחדה, בתוך קהל־עם־רב דוגלים בציון כמותו.

ת. נ. צ. ב. ה.

ר' דב וולחונסקי

בערע וולחונסקי, כפי שנקרא על ידי הבריות היה בעל־תפילה בחסד עליון, והיה אוסף קהל רב לתפלותיו בחגים ובימים־נוראים. במתיקות וניעם שבתפילתו היה מביא את קהל מאזיניו להתרוממות־רוח ולשכחת דאגות יום־יום.

מבלי שתפס כל עמדה רשמית, נתפרסם בעיקר בהרבצת תורת החסידות והפצת חב"ד, בקבוצות קטנות וגדולות, וידע לקרב לבבות בהסברה קלה ונעימה. היה כמעין המתגבר בכל מה ששייך לספורי חסידים ומעשיות, שהיו נושרים משרוולו מניה וביה, בנוגע לכל ענין בהתאמה, לכל תופעה במקומה.

פעורי־פה ונטויי־עין ואוזן האזינו שומעיו לשטף דבריו, מלאי מוסר השכל צרוף...

ישראל מתוסוב

פרץ סמולנסקין בוויטבסק

כשתי שנים ומחצה ישב פרץ סמולנסקין בוויטבסק (1858—59, 1861) בביתו של ר' זאב ווילנקין, שהיה דודו או בן־דודו של הרב האדמו"ר רבי מנחם מענדיל שניאורסון, בעל „צמח־צדק", והיו לו עסקים עם פקידי הממשלה. באותם הימים הלשין מישהו על ר' מנדיל, שיש לו שמונים אלף חסידים והוא מנצל אותם ומתעשר על חשבונם ושהוא מתנגד ל„השכלה" שהממשלה הניקולאייבית לקחה אותה תחת חסותה, וסכנה גדולה נשקפה ל„רבי" מצד השלטון הרוסי.

פרץ סמולנסקין, חניך ישיבת שקלוב, שהה לפני כן כמה חדשים באותה שנה בליובאַוויץ והיה שם מה„יושבים" לפני ר' מנדיל. היה כבר בבחינת מתמשכל, אבל כפי הנראה היה עוד שומר דת ומתנהג כאחד משלומי אמוני ישראל. „הרבי" וביחוד בניו של „הרבי" התיחסו לסמולנסקין בחיבה, הכירו בכשרונותיו, הוקירו את ידיעתו ברוסית ואת נימוסיו הנאים וראו בו שליחם הנאמן לנסוע לעיר הפלך לשם העברת רוע הגזירה הנ"ל. ווילנקין פנה אל שר הפלך בוויטבסק מצד אחד, ואל השתדלן ר' משה ברלין, שישב בפטרבורג מצד שני, והם העבירו מעל „הרבי" את רוע הגזירה. אבל את הידיעות הסודיות על מהלך הענין המסוכן אי אפשר היה לשלוח על־ידי הדואר, ומסילת־ברזל וטלגרף עדיין לא היו אז ברוסיה־הלבנה. ועל כן היה סמולנסקין שידע קצת רוסית, והיה זריז ובעל מרץ מטבעו, השליח והמתווך בין ווילנקין ובין ר' מנדיל — ומילא את שליחותו באמונה.

בוויטבסק בא על שכרו וחסך לו קצת כסף. השתלם כאן ברוסית והרבה לקרוא ספרים וגם פשט כאן את בגדי החסידים מעליו ולבש בגדי משכילים. כשתי שנים ומחצה ישב בוויטבסק, בביתו של ווילנקין הנ"ל, שנעשה אצלו בן־בית. אחרי שעזב את וויטבסק התחילו נדודיו העיקריים שנמשכו כשבע שנים (1861—1868) עד שנתיישב ישיבת קבע בווינה. (המקור: היסטוריה של הספרות העברית החדשה", לד"ר יוסף קלויזנר, כרך חמישי). אבל יש לציין כי מד"ר י. קלויזנר נעלם ששמו הפרטי של השתדלן הוויטבסקאי ווילנקין — היה „וואלף" והיה ידוע בוויטבסק בשם „ר' וואַלף שמעלקיש". יעקב ליפשיץ מקובנה כותב עליו בספרו „זכרון יעקב" (חלק ראשון) בתואר „הרב הג' הגביר, החכם הכולל, בחיר עסקני הציבור מהדור הישן". ובמאמרו המענין „דור וסופריו" במאסף „הכרם" של א. אטלס, כותב הנ"ל עליו: „החסיד הגביר הנכבד ורב העלילה בעמו ר' וואַלף ווילענקין מוויטעבסק"... מ. צ.

מוצא בית גינצבורג בוויטבסק

רבי גבריאל יעקב נולד בווילנא לערך בשנת תקנ"ג לאביו ר' נפתלי הירץ בר' אהרן יהודה לייב לבית גינצבורג — אחת המשפחות המיוחסות בישראל. הוא התחתן עם בת הנגיד ר' יוסף יוזל מוויטבסק וישלח במסחר ידו. כאשר ברכו ה' והצליח בכל אשר פנה, הרים למעשי הצדקה „נדבות לרבבות" ועל כן יצא שמו לתהלה בכל התפוצה. מקום מגורו היה אחר־כך בקאמניץ בפודוליה ומסחרו ועסקיו היו מפוזרים בכל רוסיה ומחוצה לה. ימים רבים ישב לרגליהם גם בעיר הבירה פטרבורג ורבות עלתה אז בידו לעשות למען אחיו בני עמו וגם הממשלה הכירה אותו לטובה. לר' גבריאל יעקב היה בן אחד — הוא הברון מר יוסף יוזל גינצבורג ושתי בנות: א) מרת עלקה אשת הקצין חיים יהושע השיל לבית רוזנברג מזיטומיר. ב) ביילה אשת הסוחר הגדול מפרוסלאב זאב בר' נתן מערפערט.

ר' גבריאל יעקב מת בסימפרופול בגיל ששים בשנת תרי"ג. המשורר הידוע אד"ם הכהן קשר עליו קינה בחרוזים המספרת שבחיו ומעשיו הטובים שעשה, ונכנסה בקובץ שיריו „שפת קודש". זכרון מותו מובא גם ב„המגיד" שנה א' (מס' 42).

ר' גבריאל יעקב גינצבורג הנ"ל מתיחס להרב יוסף יאסקי אב"ד דובנא בעל המחבר ספר „יסוד יוסף ונעימה קדושה". בן הרב המקובל ר' יהודה יידל אב"ד קאוולי. בעל המחבר ספר „קול יהודה" ממוצא משפחת המהר"ל מפראג.

למשפחת הרב יוסף יאסקי אב"ד דובנה הנ"ל מתיחס גם ההיס־טוריון היהודי שמעון דובנוב יליד אמציסלב שברוסיה הלבנה.

מרת לאה אשת ר' גבריאל יעקב נפטרה בקאמניץ בעבור החולי־רע בפלך פודוליה. יש לציין, כי אחד ממשפחת גינצבורג המפוארה היה „ר' שמחה אשר בהרב מ"ו גרשון גינצבורג מק"ק וויטבסק". בערך בשנת תקמ"ח, הוא נמצא באותה שנה חתום על הספר „מגיד צדק". וכפי הנראה היה ר' שמחה אשר זה בנו של ר' גרשון האב"ד הארקי שבפלך מוהילוב.

משה צינוביץ

ד״ר אברהם בן יעקב קורולצ׳וק

קורולצ׳וק היה רופא יהודי־לאומי בוויטבסק, מת בשנת 1898 כפי שמודיע יחזקאל לעוויט ב„הצפירה" תרנ״ח (גליון — 47) ברשימה דלקמן:

„הרופא המנוח היה יליד אחת העיירות שבליטה, למד בישיבותיה המפורסמות, ראשי הישיבה נבאו לו עתידות טובות. נתפס להשכלה כללית, למרות רוח הוריו נכנס לגימנסיה במינסק. גמר האוניברסיטה בפטרבורג ששם למד ידיעות הטבע. באותם הימים פירסם מאמר על דבר יסוד „בנק עברי לעבודת האדמה". מאמר זה השפיע על הברון גינצבורג וקנה באחת מערי התחום חלקת אדמה ונתנה ליהודים לעבדה.

בימים ההם כתב מאמר פיזיולוגי שעורר תשומת לב בחוגי המומחים והפרופיסור הידוע סעטשענאוו כיבד את כותבו בשם „קאנדידאט לידיעת הטבע". המנוח קאראלטשוק לא הסתפק בזה, הוא התחיל ללמוד חכמת הרפואה באוניברסיטה בדורפט (יוריעוו) ובשנת 1891 יצא מוכתר ממנה בתואר ד״ר מדיצין. היה פעיל בדורפאט בעסקנות יהודית לאומית ובחברת הסטודנטים היהודים דשם בהפצת השפה העברית ודברי ימי ישראל. על פי השתדלותו נוסד אז בעיר סניף של חברת חובבי ציון. הוא קובע את מקום מישבו בוויטבסק ויצא לו שם כאחד הרופאים המומחים היהודים ביותר. היה נוח לבריות ומקבל כל אדם בסבר פנים יפות. הוא לא הצטמצם במקצועו הפרטי כי אם דאג לטובת החוגים היהודים הרחבים. הרבה לכתוב מאמרים בעתון „וויטעבסקיע גוב. וויעדאמ." על יסוד „אגודת פועלים עברים" לעזרה הדדית וכתב בנידון זה גם חוברת באידיש.

היה נוהג לדרוש בבית הכנסת להמונים הרחבים. נפטר בדמי ימיו בשנת 1898, ביום החמישי לחודש ניסן תרנ״ח והוא רק בן ל״א שנה".

ל. פוסטבלסקי־ארגוס

חייו היו מלאים חליפות ותמורות. תחילתו נעוצה בקרקע היהדות על כל גילוייה החיוביים, בן ברית בתרבותנו העתיקה והחדשה, בקי במכמני התלמוד, כותב ומפרסם מאמרים בשאלות השעה של יהדות רוסיה מעל עמודי העתונות העברית, בעיקר — „הצופה". ופתאום הוא עוזב את המחנה ועובר לשפה הרוסית, עתונותה וספרותה, משתתף גם בעתוני חוץ, יושב על מדוכת השאלות העומדות ברומו של עולם המחשבה ומפרסם ספר ברוסית על שאלות „אלוהים והטבע" ו„גוף ונשמה".

עם גמר המלחמה הראשונה, בתקופת הצהרת בלפור, כשגל הציונות הציף את הרחוב היהודי, נגרף גם הוא אל הזרם וחידש את עלומיו על כל הקשרים לעמו ותרבותו, חזר בתשובה, והנקודה היהודית שבו התנערה מאבק הקוסמופוליטיזם, הקיצה והתעוררה למשב האוירה החדשה, שמילאה את חלל עולמנו.

נולד בסובלק בשנת 1879, קיבל חינוך עברי ומילא כרסו בתורה ותלמוד, עבר לקורס של פרוויזור ופתח בית מרקחת בסבז׳ פלך וויטבסק. בתקופה זו היה קרוב לתנועה הציונית והשתתף בעיתונות העברית.

כשנפתחו לפניו שערי העתונות הרוסית ניתק קשריו עם השפה העברית ועתונותה וזיקתו אליה התרופפה עד כדי כך, שבשנת 1939 הוא מודה ומתודה במכתבו אלי: „אני מהסס לכתוב לך עברית פן אהיה ללעג". והוא מוסיף: „אבל אתה כותב אלי עברית, כי דער גוי איז נאך מבין בלשון". עד כמה היה בקי במקורותינו מעידה העובדה, שבספרו הרוסי „אלוהים והטבע" הוא מצטט מאמרים רבים מהתלמוד בציינו את המסכת והדף של כל מאמר ומאמר.

בעבודתו הספרותית ברוסית היה כמעין המתגבר. מלבד ספרו הנ״ל ומאמריו המרובים בעתונות נמצאים בידי בתו, שושנה אלחסוף, בתל־אביב, 4 כרכים כתבי יד ברוסית, עבים וגדושים, קרוב לאלף עמודים, כתבי יד שטרם נתפרסמו בדפוס. בתקופה זו לא היה קשור בשום חוג או מפלגה ושאלת קיום היהדות לא הדריכה מנוחתו וכשרונותיו המבורכים הקדיש אך ורק לשאלות אוניברסליות.

המפנה האחרון במהלך מחשבותיו התרחש כנראה בשנות הטבח וההריגות של קלגסי השחורים והאדומים במרחבי אוקראינה ועם הכרזת בלפור. הקטסטרופה שבאה על יהדות רוסיה וזיק שיבת ציון שפרץ אל תוך חשכת הגלות, הוציאו אותו משאננותו האוניבר־סלית וזעזעו עד היסוד את נשמתו היהודית. הוא עשה חשבון הנפש ושידד מערכותיו מחדש. בתקופת וויטבסק, החל משנת 1920 והלאה, פועם בלבו רעיון ישן־חדש: ארץ־ישראל! בשנים 24—1920 הוא מתמסר לעזרת החלוצים להקנות להם ידיעת העברית עד כמה שידו מגעת, מתקרב לחוגים הציוניים בגופו ורוחו וחולם חלום שיבת ציון לו ולמשפחתו. הרעיון הפך לן „אידיאה פיקס", שאיננה נותנת לו מנוחה. במקום עבודה בעתונות הרוסית, שאיננה עכשיו לפי רוחו, הוא צולל לים של הפולקלור היהודי ומקדיש לו את מיטב כשרונו, מרצו ואהבתו. הספר הזה צריך לעלות על כל מה שהופיע עד היום בספרות הפולקלור הן בכמותו והן באיכותו, כי בו משתקפים כבר חיי היהודים ברוסיה הסוביטית, שהולידו אוצר עשיר של בדיחות, אמרות, פתגמים ומזמורים, שהורתם ולידתם על טהרת המשטר וההוי הסוביטי.

בשנת 1926 הוא נאסר יחד עם שתי בנותיו וישב במרתפי הצ״ק במינסק חודש ימים. בשנת 1928 הוא שולח את שתי בנותיו ארצה, מה שקשר אותו קשר טבעי והדוק עם הארץ, ולפי התכנית צריך היה בקרוב ללכת בעקבותיהן. הוא עושה כל ההכנות, מעביר לארץ את ספריתו העשירה, את כתבי היד המרובים שלו, שולח לאוניבר־סיטה הירושלמית 88 ספרים שיש בהם ענין לספריה הלאומית. עומד בקשרי מכתבים עם פרופ׳ ברגמן, צעד אחרי צעד הוא סולל את הדרך המובילה ציונה ומצרף פרוטה לפרוטה להוצאות הדרך, עד שבשנת 1937 הוא נאסר שוב ובשנת 1938 נתקבל ממנו מכתב מאחת התחנות בדרך לסיביריה, שבו הוא מבקש „לא לכתוב לו יותר", ומאז נעלמו עקבותיו.

צבי גורדון

„האריה המתעורר"

„בוויטבסק נוסדה אגודת נערים עבריים לרבות צבא וללמד לקרב ידיהם ללכת ללכוד את ארץ־הקודש. ראש האגודה בוויטעבסק ומצודתו פרושה על ערים אחרות. ובכל עיר ממונה על גבה. גם בריגא יש ראש ומנהיג. וימצאו אצלו תקנות נדפסות להאגודה ובתנאיה יחיו. לאחדים רק עשרה־עשרה נערים, ואחד פקיד עליהם והוא ואנשיו לא ידעו מי המה האחרים בעלי עשרה־עשרה. ורק הראש ידע את כולם, מן העשרה נבחרים שלושה לשופטים (המכונים „טעראר") ואשר יבגוד בהאגודה או ידרשו לסלקו לצדדין, יעלו בגורל מי מהעשרה ישים קץ לחייו. ואשר יצא עליו הגורל מחויב למלאות מצות הראש. לדברי הנער כבר מיגרו לארץ חיי האחד, שם החברה „דער ערוואַכטע לאָווע" (האריה המתעורר) ועל חותמם חקוק אריה מתעורר. הדבר נודע בעיר בין היהודים ומאוד יראים לבל יוודע הדבר לרשות".

(מתוך מכתב של אלכסנדר צדרבוים אל מ. ל. לילינבלום מיום 4 בינואר 1888, דרויאנוב, כתבים לתולדות חיבת ציון ב' 147. הקטע חזר ונדפס ב„ספר הגבורה", אנתולוגיה היסטו־רית ספרותית, סדורה בידי ישראל היילפרין, חלק ב', הוצאת „עם עובד", ת"א תשי"ד).

שמואל – השליח למחתרת הציונית ברוסיה

דעות שונות רווחות בין חברים וידידים על הסיבות שהניעו את שמואל שניאורסון, פועל חקלאי בארץ, לצאת בשליחות בלתי־ליגלית אל התנועה החלוצית הנרדפת ברוסיה, שליחות שממנה לא חזר. יש דעה, שכאילו נתאכזב ש. מהלכי הרוחות שמצא בארץ, ביחוד ממיעוט החלוציות גם בקרב ציבור הפועלים, שאליו הצטרף מראשית עליתו במרץ 1926.

קודם כל העובדות:

1. שמואל יצא בשליחות מרכז החלוץ הבלתי־ליגלי במוסקבה אל הועידה העולמית של החלוץ בדנציג בפברואר 1926 על מנת לחזור ולמסור לחברים סקירה על מצב התנועה בכללה ועל פעלה למען החלוץ הנרדף ברוסיה. מתפקידו היה גם לדאוג לעזרה ממשית להחלוץ הבלתי ליגלי, שהגביר חיילים בשטח ההכשרה והעליה, על אף התנאים החיצוניים הקשים. בגמר הועידה תבע משמואל — חיים ארלוזורוב (היה אתנו בועידת־דנציג כבא כוח הסתדרות העובדים יחד עם דוד בן־גוריון) לבקר קודם בארץ לפני שובו אל החברים ברוסיה. הדבר נתקבל על דעתו של שמואל והוא עלה.

2. בראשית צעדיו על אדמת המולדת נכנס ש. לחבורת „הדרום" בגדרה, חבורת כובשי העבודה בחקלאות, שהיתה מורכבת ברובה מיוצאי החלוץ והנוער הציוני ברוסיה. בזמן ההוא מצא ש. אפשרות לבקר גם אצל החברים הרוסים, שהצטרפו לנקודות שונות בארץ, בכפר ובעיר, ולחדש אתם קשרי הריעות מימים עברו. בחדשים הראשונים, שעשה בחבורה ובביקוריו השונים, לא עלתה, אמנם, השאלה על שובו של ש. לרוסיה, עם זאת אין להניח בשום פנים, שהוא גמר אומר בנפשו לא לקיים את החלטת מרכז החלוץ במוסקבה על שובו אל התנועה במחתרת.

3. כארבעה־חמשה חדשים אחרי עליתו של ש. החלו להגיע לארץ ידיעות מדאיגות מאת המרכז במוסקבה על הרדיפות שנתגברו, על מאסרים תכופים, ועל הקשיים המרובים בהם כרוכה המשכת הפעולה. בימים ההם הופיעו „יורדים" מן הארץ, קרבנות המשבר של העליה הרביעית, והעכירו את רוח היהודים, שאתם באו במגע. ביחוד העיקה הידיעה, שנפל חשד על חבר המרכז, שאינו נאמן לשליחותו. שמואל נסער מאד מהידיעות האלו ולא מצא מנוחה לנפשו, עם זאת לא נבוך ודרש לשגר חברים לרוסיה לשם עידוד המחנה ופעלו בצר לו. האמת היא, שנדרשנו לכך לא אחת במכתבים מסוּוים, שהוסיפו להגיע מאת המרכז במוסקבה. ש. העמיד את עצמו לרשות השליחות ולא האזין לדברי החברים, אשר חשבו לנכון למנעו מצעד מסוכן זה. כל מאמצינו לעכב בעדו מצאת אל התנועה במחתרת מטעמי בטחון לא הצליחו. ברם, בעמקי הלב הרגשנו, כי זאת היא שליחות חלוצית גדולה וחשובה, וכי אין כשמואל מוכשר לבצעה.

4. הגורל נפל. אחרי שהותו ועבודתו בארץ במשך עשרה חדשים יצא ש. אל התנועה במחתרת לחזקה ולעודדה בזמן מבוכה. לפני צאתו הוא ביקר בקבוצת „גניגר" אשר בעמק יזרעאל, — שעם חבריה נמנתה גם קבוצת „משמר הוולגה", חבריו הקרובים מתקופת עבודתו במרכז החלוץ במוסקבה, — והביע רצון להצטרף אל הקבוצה. מבוקשו ניתן לו. באספה כללית של חברי הקבוצה אושר דבר הצטרפותו כחבר. בינתיים... נחלץ ש. לשליחות אל המחתרת החלוצית ברוסיה ויצא לדרכו.

5. ועוד דבר, שיש לראותו בעיקר כהרגשה, כדבר שבלב, שאין, כמובן, להעמידו במבחן הלכה למעשה. במשך ארבע שנים ומעלה, שנות הרדיפות והמאסרים הגדולים ברוסיה, לא נאסר ש. אף פעם אחת. הוא היה, אמנם, אחד מאסירי ועידת החלוץ בחרקוב בינואר 1922, אבל בימים ההם טרם קיבלו הרדיפות על הציונים אופי חמור, וכל האסירים, וגם הוא בתוכם, שוחררו אחרי שמונה ימים של מאסר בבית הסוהר המקומי. אחרי כן הלכו הרדיפות הלוך וגבור, וכבר באוגוסט 1922 נידונו שנים־עשר חברים מצירי ועידת צעירי־ציון בקיוב לשנתים מאסר באיזוליאציה חמורה. בשנים הבאות עד פברואר 1926, מועד צאתו לועידת החלוץ בדנציג, נתרגשו ובאו פורעניות רבות על נאמני ציון — נאסרו אלפי ציונים, כגון בליל 2 בספטמבר 1924, כאשר נכלאו ברחבי רוסיה למעלה משלושת אלפים ציונים, מהם נידונו רבים למאסר ולגירוש במרחקי הארץ הגדולה — ברוסיה האירופית והאסיאתית. שמואל לא נאסר אף פעם במאסרים המרובים האלה. הוא ניצל תמיד מידי הג.פ.או., שפרשה לא אחת את רשתה עליו כדי לאסרו. הדבר נראה כנס־תמיד בכל הווייתו ופעלו במחתרת. אין פלא אם הדבר גרם לו יסורים רבים. בהיותו קשור במחנה החלוצי בכל עת ובכל שעה, הוא סבל סבל נפשי רב על כך, שעלה בידו תמיד להתחמק מידי המרדפים ולא להמצא יחד עם החברים האסירים בצר להם.

יתכן, והרגשה חברית זו המריצה גם היא את שמואל לא להרתע

מסכנת השליחות אל נאמני המחתרת הציונית.

ואכן, עלתה יפה שליחותו של שמואל. אחרי שהגיע לרוסיה בראשית 1928, הוא הצליח לפעול כתשעה חדשים במרכז ובסניפים, עורר ועודד וחיזק שוב את שורות המחנה. לבסוף השיגה גם אותו יד המרדפים. אחרי שהיה כלוא בפוליטאיזוליאטור בווערכנייעאוראַלסק שלוש שנים הוא גורש למקום־גזירה בחבל נארים. עם שחרורו אחרי שלוש שנים הוא החל להשתדל בפני יעֶקטרינה פבלובנה פשקובה, ראש הצלב האדום הפוליטי, בדבר השגת היתר־יציאה לארץ־ישראל. אבל בימים ההם התרגשו ובאו רדיפות חדשות על המחנה הציוני ברוסיה. בספטמבר 1934 נאסר המרכז האחרון של צעירי־ציון — התאחדות והחלוץ הבלתי־ליגלי. הפעם נאסר גם שמואל ושוב לא שוחרר. מבוקשו לעלות לארץ לא ניתן לו והוא נפל במערכה.

שמואל היה יוזם הרעיון של השליחות אל המחתרת הציונית בברית המועצות. חודש ימים אחרי צאתו של ראשון המתנדבים, דוד הורנשטיין, יצא גם הוא אל המערכה הגורלית.

*

שמואל שניאורסון נרשם בדברי ימיה של הציונות הנרדפת ברוסיה כחלוץ לוחם ומגשים, מקריב את עצמו על מזבח הציונות.

בנימין וֶסט

משתתפי התנועה המהפכנית הרוסית בוויטבסק

(לפי חומר רשמי של המשטרה המרכזית הצארית ומקורות אחרים)

אמסטרדם וולף בר (ולאדימיר), נולד בשנת 1882, אחיו הצעיר של אברהם אמסטרדם ממנהיגי הבונד. בשנת 1900 נאסר ושוחרר ולאחר שנה נאסר שוב. עבד ב„בונד".

גינזבורג אהרון (שמות מפלגתיים: אלפא, סרגי, ליאוניד), נולד ב־3 לדצמבר שנת 1878 בוויטבסק. היה סטודנט באוניברסיטה של קאזאן. בשנת 1900 נאסר בוויטבסק. בשנת 1901 שוחרר בערבות של חמשת אלפים רובל. בשנת 1903 הוגלה לסיביריה המזרחית ושוב שוחרר בערבות של 15 אלף רובל. באפריל 1903 נאסר והוגלה ליאקוטסק. בשנת 1904 נידון ל־12 שנות עבודת פרך ושוחרר בשנת 1905 לרגל החנינה. בהיותו בבית הסוהר תרגם ספר מצרפתית על תולדות המהפכה הצרפתית בשנת 1848. בשנת 1917 נצטרף לזרם של פלכאנוב — הסוציאל־דמוקרטיה הרוסית. מת ב־30 בנובמבר שנת 1927 במוסקבה.

איסאוו יוסף, נולד בשנת 1878 בוויטבסק. בפעם הראשונה נאסר על תעמולה בין הבורסקים בסמורגון. היה מראשי המדברים בין המנשוויקים וישב בועד המרכזי של המפלגה בלונדון משנת 1907. בשנת 1917 היה חבר מועצת הפועלים של מוסקבה. מת בשנת 1920.

קאמרמאכר מרדכי (קפאלי), מדפיס, נולד בשנת 1882. נאסר בפעם הראשונה בשנת 1900 בעד השתייכותו ל„בונד", ואח"כ במינסק ונשלח לסיביריה המזרחית לארבע שנים. ברח פעמיים ונתפס פעמיים. בשנת 1904 נידון לעבודת פרך ל־12 שנה. אחרי חנינת שנת 1905 היה בפטרבורג אחד ממנהיגי אגודת פועלי הדפוס וערך את הבטאון של האגודה. נאסר וברח לפריז ושם חי עד 1917. חזר לרוסיה ועם פרוץ המהפכה הבולשביסטית נאסר. אחרי כן חי בברלין, בפאריז ובניו יורק והשתתף בירחון „סוציאליסטיצ'סקי ווסטניק", מת בשנת 1943 בניו יורק.

לוריא הירש, נולד בשנת 1878. שמו במפלגה אלברט. נאסר בפעם הראשונה בשנת 1900. אחר כך הוגלה ליאקוטסק בסיביריה המזרחית. בשנת 1904 נידון לעבודת פרך ל־12 שנה. היה שנים רבות פעיל ב„בונד" וישב בועד המרכזי. פרסם כמה ספרים. היה מזכיר הסקציה היהודית של חברת מהפכנים שעבדו עבודת פרך.

בולשביקים ידועים שנולדו בפלך וויטבסק

רוזנגולץ ארקאדי, נולד בשנת 1889, פעל בוויטבסק בשנת 1905—1909. בשנת מהפכת אוקטובר היה חבר הועד המהפכני של מוסקבה. תפס משרות חשובות במיניסטריון החוץ, סחר החוץ ואחרים בממשלה הסובייטית. כן תפס עמדות במפלגה והיה חבר הועד המרכזי. בשנת 1937 נשפט למוות ופסק הדין הוצא לפועל.

ברסלאו בוריס, נולד בשנת 1882 בהורודוק. לפי מקצועו היה סנדלר. בשנת 1899 נצטרף ל„בונד" בוויטבסק. בשנת 1901 נאסר והוגלה לסיביריה המזרחית ומשם נמלט. בשנת 1904 נצטרף למפלגה הבולשביסטית. בשנת 1909 ישב בפריז ועבד במחיצת לנין. בשנת 1911—1912 היה סוכן המרכז הבולשביסטי ברוסיה. בסוף שנת 1912 נאסר ונכלא בבית הסוהר בוטירקי במוסקבה. אחרי מהפכת אוקטובר היה יו"ר מועצת הפועלים בוויטבסק. בשנות 1918—1919 היה יו"ר הצ'קה במוסקבה. בשנת 1930 היה ממלא מקום הנציג הסובייטי בצרפת.

גרוזנברג מיכאל, נולד בשנת 1884 ביאנוביץ פלך וויטבסק. בשנת 1904 ישב באירופה המערבית ומשנת 1907 עד שנת 1918 ישב בארצות הברית וערך ירחון ברוסית „הפּועל האמריקני". בשנות 1923—1927 היה סוכן הקומאינטרן ומילא תפקיד רב ומסתורי במאורעות המהפכניים בסין ונתפרסם בשם המזוייף בורודין.

מפועלי ציון עד הסיימיסטים

בשנת 1902 חזר לוויטבסק מורשה הירשה זאקהיים, יליד וויטבסק, שבה היה לאביו הושע בית מסחר גדול לברזל. הוא התחיל להטיף לפועלי ציון. הוא דרש שהפועלים שהם ציונים צריכים להתארגן למפלגה מיוחדת „פועלי ציון" שתעסוק גם בעבודה סוציאליסטית, תשתדל לשפר גם את המצב הכלכלי של הפועלים ולהלחם מלחמת מעמדות אפילו נגד מעבידים ציונים. בקיץ שנת 1902 נוסד ארגון פועלי ציון בעיר. ליסוד הארגון בא ממינסק י. ברגר (אביו של חבר הכנסת הרצל ברגר) שליח הארגון המינסקאי של פועלי ציון. ברגר נאם בפני כמאתים איש באולם חתונות ליד התיאטרון העירוני. נאם גם זאקהיים. השתתפו באסיפה יודל ווילנקין,

יואל דוד פסקין, שמרל כאסין, ילד חביב, משה גאלאסקר (הצעיר), עצם חזק (ביינפסט), נוטקה לוינטוב ואחיו ישראל מאיר. כל אלה היו אחרי כן פעילים בארגון. עד סוף 1905 עלה מספר החברים עד 700 ויותר. נעשתה עבודה עיונית ומעשית. העבודה העיונית התרכזה מסביב לבעיות ראשיות אלה:

א. מאבק מדיני. האם צריכים פועלי ציון להשתתף במאבק המדיני ברוסיה ולהלחם נגד שלטון היחיד או לא. יש שסבורים היו שאת שאלת היהודים יכול לפתור רק הטריטוריאליזם.

ב. ארץ ישראל או טריטוריה. שאלת היהודים יכולה להיפתר רק על ידי התרכזות בארץ מסויימת. נשאלת השאלה אם להאבק בעד ארץ סתם, תהיה יפה שתהיה כגון אוגנדה או דוקא למען ארץ ישראל.

ג. שאלת הלשונות. בעד איזו לשון עלינו להאבק? בעד עברית או בעד אידיש.

ד. חוסר הפרולטריזציה של ההמונים היהודים בגלות והעיקר שאין הפועלים היהודים יכולים לחדור לתעשיה הגדולה.

העבודה המעשית היתה ארגון הפועלים היהודים באגודות מקצועיות, כמובן במחתרת ולעזור להם להשיג יום עבודה יותר קצר ומשכורת יותר גבוהה. בשעת שביתה היתה העבודה מותאמת עם עבודת מפלגות אחרות בעיר, סוציאל דמוקרטים וס״ר וביחוד ה„בונד״ שהיה הארגון הגדול ביותר של פועלים בעיר. אולם ה„בונד״ לא רצה ללכת יד ביד עם פועלי ציון.

בחנוכה שנת 1904 נערכה בבית ברה הסנדלר אסיפה שאליה בא אורח מיקאטרינוסלאב — מאטס ילבקובסקי, שהיה מכונה „אבא״. הוא היה נואם המוני מזהיר. בין פועלי ציון עמדה על הפרק השאלה ארץ ישראל או טריטוריה סתם. כבר דובר על אוגאנדה. מינסק היתה טריטוריאליסטית. שם נוסדה מפלגת הציונים הסוציאליסטים ס.ס. על ידי שמואל ניגר, וו. לאצקי־ברטולדי, דניאלי־טשרניחוב, יעקב לשצינסקי ואחרים. יקאטרינוסלאב היתה מבצר הארצישראליים. וויטבסק ניהלה חליפת מכתבים עם שני המרכזים. לפיכך שלחה יקאטרינוסלאב אלינו את לבקובסקי, ואמנם הוא הצליח בכך שכולנו נשארנו ארצישראליים. משם בא גם החבר דוד (מיכל לויתן), סטודנט שדיבר מתחילה רק רוסית ואחר כך עבר לאידיש. הוא היה בן מושבה יהודית, היה נואם נאה והצליח הרבה אצלנו במשך החורף של שנת 1904—1905.

בימים ההם באו אלינו גם ברוכזון (צבי אורבוך) שאחר כך נודע בשם אלכסנדר כאשין, שבימי הבולשביזם נעלם ברוסיה, בוגוד וזליג מלמד מגלוחוב (מת בניו יורק).

עזר לנו הרבה ד״ר ברוק. לעתים קרובות היינו עורכים במשרדו את הישיבות שלנו. בפסח שנת 1905 בא לאסיפה שלנו בפרבר פראס־מושקס בבית ריק. נאם הירשה זאקהיים ואחרי כן נאם ד״ר ברוק בכבודו ובעצמו אף על פי שהאסיפה היתה בלתי חוקית.

במשך הזמן נצטרף אלינו סטודנט ושמו מוטיליוב, שהיה לאחר זמן עורך דין ועסקן צבורי יהודי במוסקבה, נואם טוב בעל מוח חריף.

בקיץ סידרנו שביתה של כל פקידי המסחר בעיר ביחד עם הבונד. חדשים נמשך המשא ומתן עם הבונד אבל השביתה הוכתרה בהצלחה לאחר 3—4 ימים.

בקונגרס הציוני בבאזל השתתפו כמה פועלי ציון מוויטבסק אבל איש מהם לא חזר להרצות על הקונגרס. רק לאחר זמן הופיע

יודל ווילנקין. הוא השתתף בועידת פועלי ציון ביקאטרינוסלאב אחרי הקונגרס שקיבלה את תכנית „ווזרוזדניה״ אבל הוא לא סיפר לנו על כך. הוא הודיע לנו שבקרוב יופיע מיכל לויתן וביקש להכין מקום לאסיפה של כמה מאות איש. הדבר לא היה קל מפני שאסיפות היו אסורות. שכרנו אולם גדול במרכז העיר שבו היו נערכות חתונות עשירות, הוא אולם מודל ברחוב קאנטנה. במוצאי שמחת תורה נתכנסה האסיפה. מיכל לויתן הביא אתו אורח חדש, בעל זקן נאה שהיתה לו צורת רב ולא מנהיג מהפכני. הוא הציג אותו בשם חבר מאיר. חבר זה דיבר רק חצי שעה וסיפר שעלינו להלחם בעד אבטונומיה לאומית בשם הסיים בניגוד לאבטונומיה התרבותית, הבונדאית, זאת אומרת שאנו נלחם מלחמה לאבטונומיה גמורה בכל הבעיות הנוגעות לעם ישראל. אחרי כן נאם מיכל לויתן נגד ס. ס. ושיטתם המתנגדת לפרולטריזאציה. התברר שהחבר מאיר היא יהודה נובאקובסקי. אנחנו קיבלנו את השיטה שלו לאחר ויכוח.

נובאקובסקי היה בעל סגנון ובעל ידיעות רבות. בן 18 כבר היה מוסמך לרבנות. בשנת 1913, בימי עלילת הדם על ביילים היה יד ימינו של הרב ממוסקבה י. מזאה בהכנת הסניגוריה. במשך החדשים שבילה בוויטבסק עבד יומם ולילה.

בסוף שנת 1905 ובתחילת 1906 ביקרו אצלנו כמה מנהיגים אחרים של הסיימיסטים, בתוכם משה זילברפארב (באזין), ישראל יפרויקין (אלכסנדר), מישה ראסקין וזליג קלמנוביץ („הטורקי״). למה נקרא טורקי? מעשה באסיפה אחת שנסתיימה בשעה מאוחרת והקהל היה רעב, נכנסו למאפיה טורקית לאכול משהו וקלמנוביץ דיבר עם בעל המאפיה על הקוראן, על כך נקרא הטורקי.

אותו החורף היו אצלנו בן אדיר ונחום שטיף. כן בא דב בורוכוב בכבודו ובעצמו כדי להציל את פועלי ציון אבל לא הצליח והוא חזר כלעומת שבא.

בשבועות שנת 1906 היה אצלנו שמעון דובין. אותה שנה התחיל לצאת הבטאון של הסיימיסטים באידיש „פולקסשטימע״. בגליון הראשון נדפס מאמר גדול מאת חיים זיטלובסקי „מכתב מאת סוציאליסט יהודי״ שעשה רושם רב. בסוף השנה בא אלינו לוויטבסק אבל כבר לא יכול להופיע מחמת המשטר הקשה. הוא דיבר רק בפני יחידי סגולה. לבחירות לדומה העמדנו את חיים זיטלובסקי אבל מפטרבורג נתקבלה פקודה למשטרה לאסור אותו וכשנבחר בכל זאת לבורר נפסלה מועמדותו בפטרבורג.

בחורף שנת 1908 בא אלינו החבר בנדיקט (ברז) יליד קורלאנד. הוא דיבר אידיש מגורמנת. הוא בא להכין את ועידת הסיימיסטים שנערכה בוויטבסק. בין החברים החדשים שבאו נמנו וולודיה פאבריקאנט ורופא שניים מיקאטרינוסלאב ושמו אברהם אפלבוים. כן השתתף בועידה סאשה רוזנברג שנתפרסם אחר כך כמרגל. הוא התגדר במדי סטודנט האקדמיה הצבאית לרפואה בפטרבורג. באמת נדמה יותר לגוי מאשר ליהודי. מובן מאליו שהועידה היתה חשאית ולאחר הישיבה הראשונה שהיתה בערב שבת אחה״צ נפרדנו מתוך אמונה שהכל יעבור בשלום. אבל בשחר יום השבת באה המשטרה אלי הביתה ואסרה אותי. בבית הסוהר מצאתי גם את בן אדיר. העמדנו פנים כאילו איננו מכירים זה את זה. אחרי כן נפגשתי שם עם כל הועד המרכזי שלנו. סאשה רוזנברג לא נאסר ורק לאחר שנים אחדות נודעה לנו הסיבה.

אני שוחררתי לאחר חדשיים ואך חזרתי הביתה בא אלי סאשה

רוזנברג ושאל אותי את כל הפרטים על החקירה בבית הסוהר. לא עלה על דעתי שהוא הסגיר אותנו.

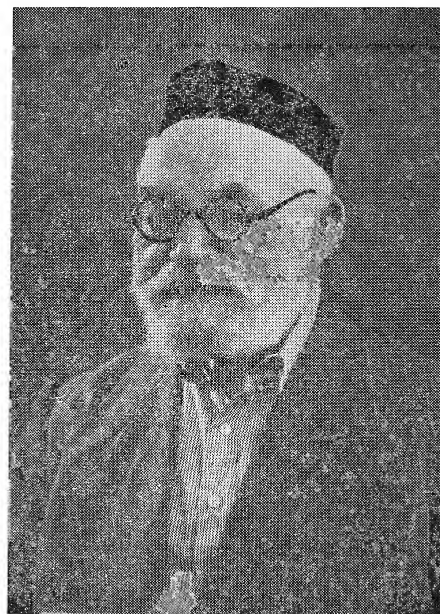
בשנת 1909 בא אלינו שוב ישראל יפרויקין אבל הארגון שלנו נתפורר. בשנת 1908—1909 כשנוסדה בפטרבורג „חברת ספרות ישראל" ולה ניתנה רשות לפתוח סניפים בערי השדה, פתחנו אנחנו, שרידי הסיימיסטים בוויטבסק: בר לבב, לייזר חלפין, נחום ליבשיץ ואחרים בסיועו של ד"ר ברוק סניף החברה. נערכו הרצאות חשובות: בא אלינו הסופר אברהם רייזן, אחרי כן בא נחום שטיף שקרא הרצאות על שאלת הלשונות.

בימי מלחמת העולם הראשונה נתגלגלתי לחארבין במזרח הרחוק. בשעת המהפכה של פברואר קיבלתי ידיעות מוויטבסק מאת חברינו. הם התכוננו לקראת הועידה היהודית של כל רוסיה. כידוע לא נתכנסה הועידה משום שהבולשביקים תפשו את השלטון.

יהודה ביינר

ר' אהרון בוים, הזקן שבחבורה

יליד דווינסק (דינבורג), נולד ב־1873, בן למשפחה נכבדה ממקורבי הרבנים המפורסמים ה„עילוי" הרגצ'ובי ור' שמחה. אביו

היה אדוק, אבל גם מסביר פנים לרוחות המנשבות בדור הצעיר יאשר על כן הדביקו לו את התו: „דער רודף שלומ'ניק". בהגיעו לגיל 17 נכנס ראשו ורובו לתנועת חובבי ציון אח"כ לתנועת הציונות המדינית, השתתף בכל העבודות: מכירת שקלים, קרן קיימת, קולוניאל בנק, והצטיין כבעל־ויכוח כשרוני ושנון עם מתנגדי הציונות מכל הזרמים, לקח חלק בכל המוסדות העירוניים, היה חבר הנהלת קופת חולים. בשנת החולירע בדווינסק, 1893, שהפילה חללים למאות, לא נרתע להילָוות לרופאים למקומות מסוכנים כדי להגיש עזרה.

נשא בת יהודי עשיר בוויטבסק, סוחר בשמן ודבש, והתחיל לפתח בעצמו מסחר מסוג זה ולא בלי הצלחה. יצאו לו מוניטין כאיש ישר ונאמן, בר־סמכא בעניני מסחר וקנין, והרב מדליה מזמין אותו לפעמים קרובות לבוררויות שונות. היה ממיסדי אגודת „שיבת ציון" בוויטבסק, שמטרתה היתה איסוף כספים להשקעה קונסטרוק־טיבית בארץ וכיהן כגזבר באגודה.

עם עליתם של הסוביטים לשלטון יצא בוים ריק מכל רכושו ורק סכום מזער נשאר לו, שבעזרתו הוא ניסה בדרכים שונות, ולא תמיד בלי הצלחה, להרויח את לחמו ולחם ביתו. הוא נודד מעיר לעיר: קרים, וליקיה לוקי, מוסקבה ושוב וויטבסק. היה זמן מה חבר ב„ארטיל" ועזב אותו אחרי שדרשו ממנו לעבוד גם בשבת. במוסקבה היה גבאי לעניני צדקה לנצרכים מחוגי הרבנים.

עלה ארצה בשנת 1926, קיבל משרה צנועה ב„ברית ראשונים" במשכורת המספיקה רק ללחם צר ומים לחץ. חבר פעיל ומכובד בחוגי חב"ד בארץ. אנו מאחלים לו בריות גופא ונהורא מעליא לאורך ימים.

צבי גורדון

חברי „קדימה" בוויטבסק בשנת 1912

יושבים (משמאל לימין): **אבא בן־יעקב** (יעקובסון) **ואשתו זהבה** (מהמתישבים הראשונים בדגניה א').
עומדות: **יאכנה גינזבורג ורחל זינגר.**

מכתבו של מארק שאגאל למערכת ספר ווטבסק

LES COLLINES
VENCE A.M.
31/7 1956

ליבע פריינד. איך שיק אייך
אן אנדער צייכענונג פאר דעם ערשטן טיטל בלאט
פון דרויסן פון דעם בוך וויטעבסק-ספעציעל

для обложки, которую Вы у меня
просили. Я думаю что Вы хорошо сде
лали, что поместили „Борьба Якова
с Ангелом" внутри книги. Я думаю
что эта обложка - Вам понравится
это в своем роде „душа нашего города"
наших родителей и прародителей, кото
рая нам дала силу жить.. и главное
продолжать жить каждый по своему
Если будете ее печатать надо почти

(תרגום מראשית המכתב באידיש ומהמשכו ברוסית)

„ידידים יקרים, אני שולח לכם רישום אחר לשער הראשון החיצוני של ספר וויטבסק, מיוחד לשער כפי שביקשתם. אני חושב שיפה עשיתם שהכנסתם את התמונה „מאבק יעקב עם המלאך" לתוך הספר. סבורני שהשער הזה ימצא חן בעיניכם. זהו מעין „נפש עירנו, אבותינו ואבות אבותינו, שנתנה לנו את הכוח לחיות, והעיקר להמשיך לחיות איש כחפצו".

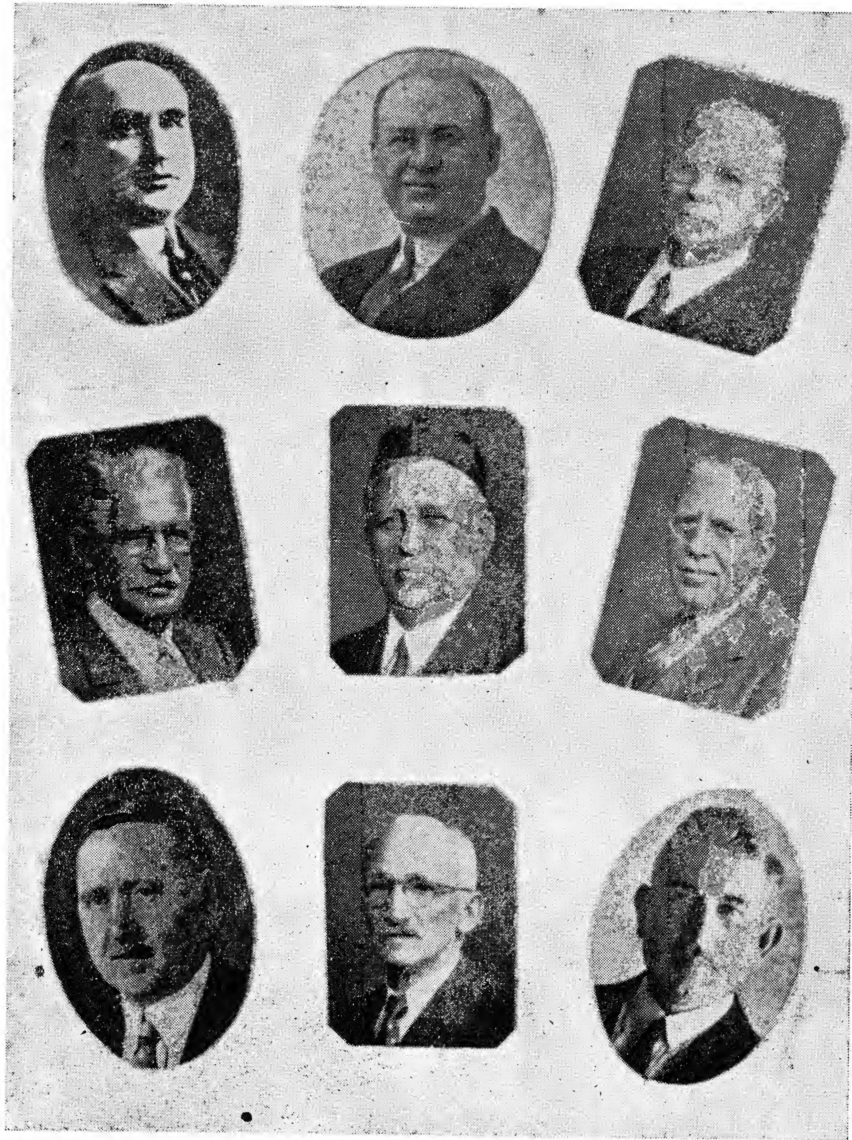
יושבים: (מימין לשמאל): גב׳ בתיה קרוא, דבורה ריפין, רחל אלינסון, מרק שגל, רעיתו גב׳ שגל, ברוך קרוא ומשה די שליט.
עומדים: ד״ר יצחק הוניקברג, ד״ר צילה הוניקברג־ולפסון, אריה אלינסון, צבי גורדון, שלמה כהנוב, ישראל ריפין ואחותו גב׳ עטרה טייבר־ריפין.

אגוד יוצאי וויטבסק באמריקה

הגירת יהודי וויטבסק לארצות הברית מתחילה בשנות ה־80 של המאה העברה. עד 1900 נכשלו כל הנסיונות לארגן אותם ורק בשנת 1900 עלה בידי דוד ראַוויטש להניח יסוד מוצק ל„ארגון הוויטבסקאים בארה״ב, בעזרתם של חבר וויטבסקאים פעילים, ומ־65 חברים בשנת 1900, עלה מספר החברים בשנת 1955 ל־300 בערך. פעולתו של הארגון היא בעיקר — עזרה לנזקקים בכל שטחי הפעולה:

יסוד „קופת גמילות־חסד" להלוואות בתשלומים נוחים ובלי רבית; עזרה מדיצינית ענפה. בשנים הגורליות של המהפכות והמלחמות ברוסיה — הארגון שלח סכומים ניכרים לעזרת יהודי וויטבסק ובשנת 1922 ביקר אחד ממיסדיו, ד"ר גרינברג רוברט, את וויטבסק ויסד בה מכספי הארגון „בתיתומים". הארגון פועל ומפעיל גם בכל המגביות הקשורות עם מדינת ישראל ומשתתף בהן ביד נדיבה.

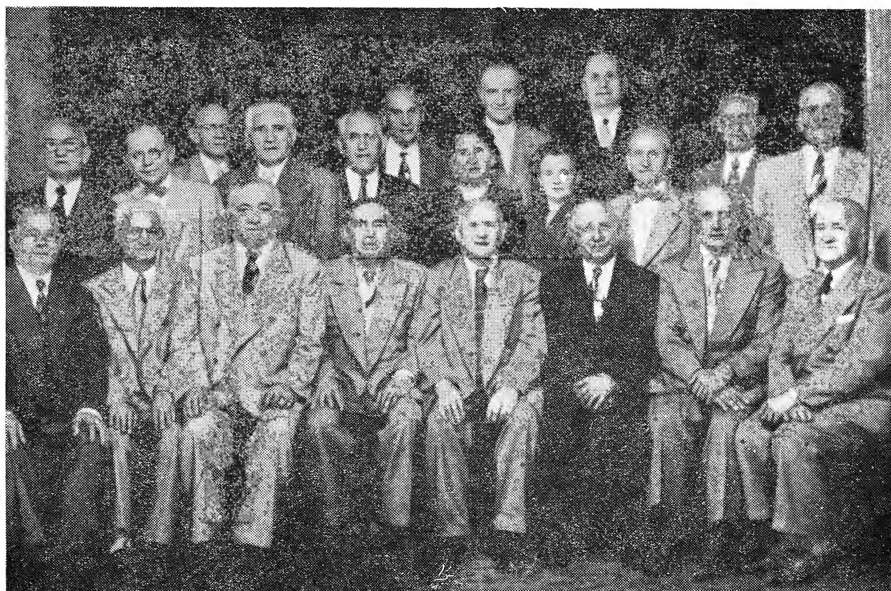

חברת צדקה „בנוולנט אסוסיאיישן" אנשי וויטבסק — החברים הפעילים

מימין לשמאל: — שורה ראשונה: סעם טומאַרקין, לואיס נאַומאָוו, העני סאָבעל; שורה שניה: לואיס האָראָוויץ, סעם ליאָן, סעם קאַצען; שורה שלישית: מאָריס לעוויטאַן, מאַקס לאברַאַן, דזאָן לעווינסאָן; שורה רביעית: לואיס בורגאָף, לואיס פילדמאַן, הערי ל. פיין.

מימין לשמאל — שורה ראשונה: דוד ראַוויטש, ד"ר ראָבערט גרינבערג, מאַקס פעלדמאַן; שורה שניה: מאַקס קיסעלגאָף, סעם לאָגין, דזשאַן דיוק; שורה שלישית: יואל ראַגאַרט, מאַקס קאַפּלאַן, איזידור אַסטראָף.

הועד הפועל של „בונד" וויטבסק, סניף 224 אַרבייטער רינג (בשנת 1953)

שורה ראשונה: ב. מירונגאָף, ד. גענין, מ. דזשייקאָבסאָן, ס. הענקין, מ. סלאַווין, ס. אַנגעלאָף, א. גענין, ד. גיינאָר;
שורה שניה: ל. ראַבינאָוויטש, ד. גיטשטיין, ראָזין, ראָוז גענין, זלאַטקע דזשייקאָבסאָן, ב. סעמפאָרד, ב. קושינאָף, סווערדלף, ה. מירקין, ל. רובין;
שורה שלישית: פ. סטאַר, ס. טשאַרלאָף, ד. רוטריק.

הזכרת נשמות

הרופא הציוני

מופלא היה הרושם, אשר השאיר בצניעותו ובענוותנותו הד"ר ליברמן ז"ל על בני עירו, אין פלא בדבר: אוהב את הבריות, מבריק במקצועו הרפואי, דבק בדתו, ומלא כמיהה ציונית.

הצטיין בהתמסרותו ללא גבול לחולים שבטפולו, ובמאמציו הנמרצים לחלצם ממחלה ולהקימם על רגליהם. מזמינים היו אותו לביקור הראשון בלבד, ואילו הוא לא הרפה מלבקר בקורים נוספים, ללא שקראוהו, עד אשר נוכח, כי אמנם אין צורך בו יותר. למעוטי־יכולת היה מוַתר על שכר־הביקור בכלל, עד סירוב עקשני לקבלו ממש.

והיה מעשה, ונשאל על ידי אשה מרודה, לאחר שהוזמן להפוך באישה החולה: „נקוב נא שכרך"...

ר'אה את הדלות מסביבו, אמר: „מכיון שאין אפשרות, אין צורך בתשלום כלל".

אמרה: „מאי משמע? וכי אינך יודע, כי בשביל השד יימצא תמיד?" („פאַרן שד וועט זיך אימער געפינען")...

היה נוהג להעיר, ולנזוף נמרצות, על המצב ההיגייני הרופף של הבית, של החצר, והסביבה ליד מיטת החולה. מתרע־מים היו תחילה על כך, וסופם שהיו נענים לו וממלאים את־מצוותיו.

אדוק בדתו, אדיקות תרבותית, לא אפלה, וכמעט שהפסיד את הקריירה האוניברסיטאית, כשהוברר לשלטונות, כי החסיר מספר רב של ימים, ימי לימודים והרצאות. ורק משפשפשו ומצאו כי כל ימי היסוריו — שבתות ומועדי־ישראל הם, וכי שגור חומר־הלימודים על פיו, כאילו לא החסיר כלל, הניחוהו לסיים.

בביקורים שהיה מבקר את חוליו בימי־שבת, גוי צעיר היה נלוה אליו, לרשום מפיו את התרופות. לאחר פרוץ המהפכה וביטול מנהג „אקספלואטציה" (ניצול) של הזולת, דוחה היה הרשמת־התרופות עד למוצאי היום. כיצד? נוהג היה לומר „שיעור" בחומש באחד מבתי־הכנסת. בפעסקובטיק. היו באים וניגשים אליו עם תום ה„שיעור", לאחר „הבדלה" והיה מחלק ביניהם את הרשימות, לכל אחד את שלו היה רושם, וזאת מבלי שטעה ועירבב מחלה במחלה.

בשעת קבלת־חולים במרפאתו תקפהו שבץ־הלב, ויצאה נשמתו בטהרה. מתאבל היה על בנו יחידו, רופא אף הוא, שהתאבד זמן לא רב לפני כן, בלקותו במרה־שחורה.

עדין רוח ויפה־נפש היה כל ימיו.

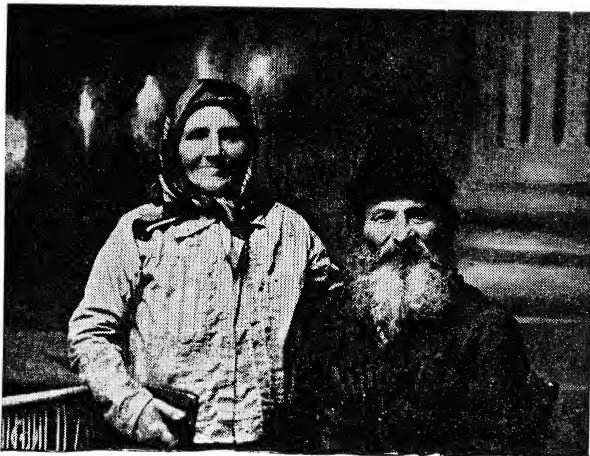
ת.נ.צ.ב.ה.

ישראל מתוסוב

מאיר מאגרגוט ז"ל

נולד בכ"ב ניסן תר"כ בוויטבסק. הוא יסד ראשון חדר מתוקן לעברית בעברית בוויטבסק. בשנת 1897 עלה עם משפחתו לארץ ישראל והיה מורה בבית הספר של „כל ישראל חברים" ביפו עד 1902. לרגל החיכוכים בין חובבי ציון וחברת „כל ישראל חברים" נאלץ לחזור לרוסיה, לוויטבסק. שם פתח שוב חדר מתוקן. בשנת 1907 עבר לעיר קרמנצ'וג ופתח גם שם בית ספר מתוקן. בשנת 1914 התכונן לעלות שוב, סגר את בית ספרו ופתאום פרצה המלחמה העולמית. הוא טולטל לפרילוקי ומשם לחארקוב ועם פרוץ המהפכה לפיאודוסיה בקרים. בשנת 1920 עלה ארצה והיה מורה בגימנסיה הרצליה. הוא נפטר בכ"א אדר תרצ"ח בתל־אביב. בת ובן שלו נשארו בברית המועצות. הבת מרים היא מורה ברמת השרון. שני בנים, זרובבל ואחיעזר, שהחליפו את שם משפחתם ל„שאלתי־אלי", יושבים בחיפה.

ר' אברהם לוינרד ז"ל

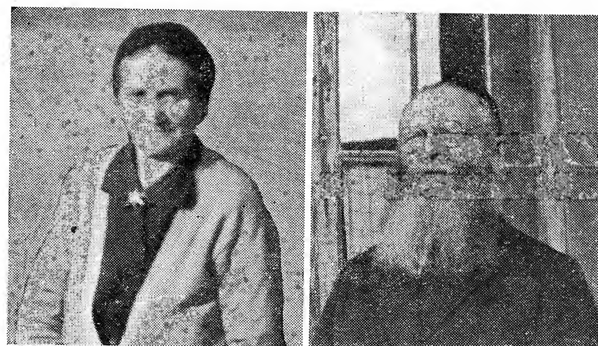

ר' אברהם לוינרד עלה מוויטבסק עם אשתו ומשפחתו לפני 65 שנים. למד במשך חדשים אחדים מקצוע הבניה והשרטוט. עבד שנים רבות בבניני שכונת ויטנברג, בבניני כולל חב"ד, שהוא אחד מהם. חלה במחלת עיניים קשה ונאלץ להפסיק את העבודה. ולמרות האפשרות לנסוע לבניו אשר באפריקה — לא רצה לעזוב את הארץ וגר בה עד יומו האחרון בעזרת בניו מחוץ לארץ, בבית בשכונת ויטנברג, שבנה והקים בעצם ידיו.

זליג ביילין ז״ל

נולד בדיסנה בשנת 1872 והיה ממגורשי מוסקבה, ובשנת 1901 השתקע בוויטבסק, כאן היה מורשה של חובבי ציון ומזכיר כבוד בועד העירוני של ההסתדרות הציונית. השתתף בכינוסי חובבי ציון וכן בכינוסים הציוניים הארציים במינסק (1902) ובפטרוגראד (1917). בשנת 1911 עמד למשפט בית הדין הצארי על פעולה ציונית ויצא זכאי. בשנת 1915, בימי מלחמת העולם הראשונה, הוגלה בלי משפט לסיביריה, וכשחזר משם אחרי המהפכה, חזר לפעולה ציונית. שוב נאסר על ידי השלטון הבולשביסטי ולבסוף קיבל רשיון לעלות לארץ. כאן היתה לו אדמה בכפר סבא, שקנה בהיותו כתייר בארץ לפני המלחמה הראשונה. הוא השתקע בכפר סבא ועסק בה בפעולה ציונית. היה גבאי בבית הכנסת הגדול. נפטר בשנת 1946.

ברוך-חיים פקטורוביץ-מאירי ז״ל

נולד בויטבסק לאביו ר׳ מאיר ולאמו גנשיה, בבחרותו עבר לבריאנסק והתגורר שם עד עליתו לארץ ישראל בשנת תרפ״ה יחד עם רעיתו אסנה גיטל ובני משפחתו.

בכל ימי חייו התיחס על ויטבסק העיר, בה היתה משפחתו הענפה ובה גדל והתחנך לתורה ומעשים טובים. אף בערוב יומו היתה בקשתו האחרונה לחרות את עיר־מולדתו וויטבסק על מצבתו.

היה ת״ח, חסיד ומוקיר רבנן, היה טוב ומטיב בכל נפשו ובכל מאודו.

נפטר בחיפה בשנת תרח״ץ. יהי זכרו ברוך.

בנם מאיר בן-ציון מאירי; בנותיהם: הניה רוזנבלום, אידה גולדברג, מרים ברנשטיין.

ר׳ יצחק פקלר ז״ל

ציוני נלהב עוד מלפני הקונגרס הראשון, יהודי דתי בעל לב חם ורגיש לסבלות העם. איש אמיד היה בשנים שלפני המהפכה. ביקר בארץ שנים מספר לפני המלחמה הראשונה, עבר בה לאָרכה ולרחבה וגם רכש לו אחוזת קרקע בסביבות חדרה. ביתו בוויטבסק היה מן המועטים שבניו דיברו בו עברית. בימי מלחמת העולם הראשונה נאסר והוגלה יחד עם עוד מספר ציונים בוויטבסק ע״י ממשלת הצאר, התגלגל לכמה בתי סוהר ושוחרר עם מהפכת פברואר 1917.

לאחר שנים של סבל ומצוקה, גלמוד ועזוב מבניו, הלך לעולמו.

ז. בר־לב

חנה חן-ליין ז״ל

נולדה בשנת תרכ״ג (1863) לאביה הרב הגאון ר׳ ישראל־איסר קליאצקין זצ״ל, רב בליוונהויף, אחיו של הגאון ר׳ אליהו קליאצקין זצ״ל, הרב מלובלין. ספגה בבית הוריה את המידות הטובות של אהבת תורה ואהבת חסד, ומשנישאה לבעלה, איש האשכולות ר׳ מנחם־מנדל חן־ליין (יבדל לחיים), בן למשפחה מיוחסת מוותיקי חסידי חב״ד בעיר נבל (פלך ויטבסק) ועברה לגור שם — נודעה מהר לשבח במידותיה המצויינות. היתה עוזרת נאמנה לבעלה בעבודתו הציבורית והציונית. בשנת 1927 זכתה לעלות לארץ עם בעלה. היתה מאושרת לראות את בניה ובנותיה שהשתלבו בבנין הארץ והסתפקה באורח חיים מצומצם בירושלים ליד שכונת מאה שערים. נפטרה ביום י״ד מנחם אב תשט״ו.

הרב י. ז. שווארצמאן

מרים לאין ז״ל

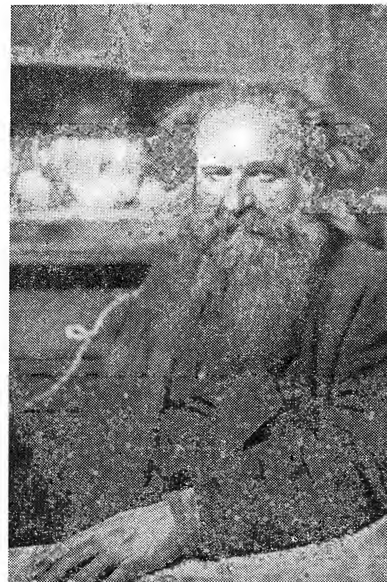
גננת עברית ממשפחת חב״ד. ידידות וחברות שפעו מכל הליכותיה. עם הפגישה והשיחה הראשונה היה נדמה לך, כאילו הכרת אותה שנים רבות. עריסתה עמדה בנבל (פלך ויטבסק), אשר על גבול רוסיה הלבנה. בית הוריה מצד אביה — מצמרת חב״ד (שהסתעף לביתם של הרבנים חן, הוא גם שם המשפחה האמיתי של בית לאין). ענף אמה מסועף למשפחת הוגה הדעות ד״ר יעקב קלאצקין. בנעוריה נתפסה מרים לתנועת הנוער הציוני, השתלמה בבית־המדרש העברי לגננות מיסודו של יחיאל היילפרין באודיסה.

בדצמבר 1923 עלתה מרים לארץ־ישראל. כאן היא המ־שיכה לעבוד בתור גננת בנהלל, בירושלים ובתל־אביב.

מרים הגיעה עד לסף התגשמות חזון התחיה — תקומת מדינת ישראל. אך מחלה ממארת אכלתה בימים מועטים. בז׳ סיון תש״ט (1949) הלכה לעולמה.

ד״ר חיים ליפשיץ

בוריס בן יעקב מאירוביץ ז״ל

נולד בעיר הפלך מוהילוב בשנת 1882 במשפחה של סוחרים חסידים. גמר בית ספר ריאלי במוהילוב ואחר כך למד וגמר כימיה ופילוסופיה באוניברסיטאות ברן וברלין. למרות שחונך במשפחה ציונית (אביו וגם אחיו הבכור צבי מאירוביץ היו בין עסקני התנועה הציונית), — נסחף כרבים אחרים באותה תקופה עם הזרם של האינטליגנציה הרוסית לתנועת המהפכנים ובגיל צעיר כבר הצטרף למפלגה הסוציאל־רבולוצ־יונרית והשתייך גם לארגון־הלוחם. ברוסיה שיתף פעולה עם פנחס רוטנברג ועם עוד מהפכנים ידועים. נאסר וגורש לסיביר ומשם הצליח להמלט לחוץ לארץ.

היה טפוס של המשכיל הליברלי הנאור של המאה שעברה. היה יהודי גאה, ובהיותו קבלן בנין ובעל תעשיה בוויטבסק, תמך בכל הארגונים היהודים שהיו עסוקים במלחמה באנטי־שמיות ובעזרה לפליטי מלחמת העולם הראשונה. הוא אהב אמנות ורכש אוסף תמונות של הציירים המפורסמים ביותר ברוסיה. לוויטבסק הגיע מסיבות משפחתיות. בעיר זו גר כ־5—6 שנים וממנה עבר למוסקבה.

כליברל ודמוקרט, תמך בכל תנועה דמוקרטית וגם בציונות, ביחוד בגלל פעילות אחיו הבכור והתפרסם בעזרה הרחבה והנדיבה שהגיש לאסירי ועידת ציוני מוסקבה

למרות הצעות מנהיגי השלטון הסוביטי, שאחדים מהם היו אתו יחד בחוגי המהפכנים בשויצריה, סרב לשתף פעולה עמם, הביע את התנגדותו אליהם ולא מנע עצמו מלחוות דעתו עליהם. בכל זאת לא פגע בו השלטון הבולשביסטי לרעה עד לטיהור המפורסם של יז׳וב בשנת 1938, שאז נאסר גם הוא ונשלח לצפון הרחוק בסיביר ושם נפטר.

אם כי היו לו מספר פעמים הזדמנויות לעזוב את רוסיה, והמשלחת המסחרית הצרפתית שבאה לרוסיה בשנת 1922 ושבה השתתף אחד מקרוביו, הציעה לו לעבור לצרפת, סרב — ונשאר ברוסיה ומת בגלות, רחוק מקרוביו ומידידיו המרובים.

חיים זליג ריפין ורעיתו ז״ל

לזכר נשמת אבינו מורנו ר׳ חיים זליג ב״ר שמואל ישראל ריפין, נולד בעיירה בישינקוביצי (פלך ויטבסק) בשנת תרכ״ז ונפטר בגבעת רמב״ם — גבעתיים (על יד תל־אביב) בד׳ אייר תרצ״ו.

לזכר נשמת אמנו מורתנו דבורה אסתר בת שמואל נחום ריפין (לבית מינדלין) ז״ל. נולדה בויטבסק בשנת תרכ״ו ונפטרה בגבעת רמב״ם (גבעתים) ביום ט׳ אייר תשט״ז.

שניהם עלו ארצה בשנת 1923, מהתושבים הראשונים בשכונת נחלת־יצחק ואחרי כן בגבעת רמב״ם (ממיסדי בית־הכנסת הראשון שם).

יהי זכרם ברוך.

בנם ישראל ריפין ובתם עטרה טייבר־ריפין

דוב ליבקינד (ילד חביב) ז״ל

מימין: דוב ליבקינד

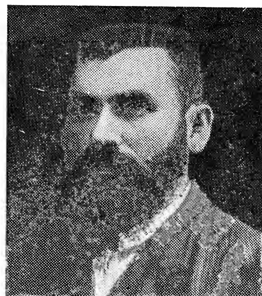
לזכר אהינו ברל ליבקינד (ילד חביב) שנולד בויטבסק בשנת 1882 ונפטר ב־1908 במגיפת החלירה, וחברנו יהודה זקהיים — שניהם מראשי פועלי ציון בויטבסק.

יהי זכרם ברוך.

אהותו והבריהם זהבה ליבקינד בן יעקב ובעלה אבא בן יעקב, דגניה א׳.

אברהם בנימיני ז"ל וחותנו אברהם שמבדל ז"ל (ראה עמוד 79—78)

ישראל יוסף אברמיס הכהן ז"ל

מנדיל יחזקאל אורשנסקי ז"ל
(ראה עמוד 79—80)

משפחת לאינסון ז"ל

לזכר נשמת אבי מורי, מנחם מנדל בן דב־בער ז"ל, נולד בתרל"ב בוויטבסק ונפטר בי"ב אדר ב' תרע"ט בוויטבסק.

לזכר נשמת אמי מורתי, שרה בת צבי הירש ז"ל, נולדה בעיר וליז. הלכה לעולמה ב־ג' טבת תרע"ב.

יהי זכרם ברוך.

בנם שאול בן מנחם מנדל לאינסון
(כפר אביחיל)

משפחת לוין ז"ל

לזכר אבי ואמי היקרים, מיכאל (מנדל) ב"ר בר לוין 1872—1934. רבקה בת דוד (נחימובסקי) לוין 1944—1882.

יהי זכרם ברוך.

בנם נחום לוין.

משפחת מתוסוב ז"ל

לזכר אבינו ר' יצחק אייזיק בן משה מתוסוב, נולד ה' ניסן תרל"ה (1875) בעיר וליז.

לזכר אמנו בילה בת ר' משה (מניש) קארצקין. נולדה אדר תר"מ (1880) בעיר ינוביץ.

לזכר אחינו אליהו בן יצחק־אייזיק מתוסוב, נולד עשרה בטבת תרע"ב (1912) בעיר ויטבסק.

לזכר אחינו ראובן בן יצחק אייזיק מתוסיב, נולד ז' תמוז תרע"ד (1914) בעיר ויטבסק.

לזכר אחותנו רישה בת ר' יצחק אייזיק מתוסוב, נולדה ז' שבט תרפ"א (1921) בעיר וויטבסק.

נספו בזמן השואה בוויטבסק. הי"ד. יהי זכרם ברוך.

בניהם ואחיה יעקב בן מתתיהו (מתוסוב), הדרה.
ישראל מתוסוב תל-אביב.
הרב שלמה מתוסוב קזבלנקה (מרוקו).

דוד סולוביי ז"ל

לזכר אחי דוד בן מיכאל פנחס סולוביי, שנפטר בעיר ויטבסק בשנת 1908 בגיל של 19 שנה.

יהי זכרו ברוך.

סוניה סולוביי, סולומון סולוביי וישראל סולוביי.

משפחת אברמיס ז"ל

לזכר נשמת **אבינו, מורנו, ר' מאיר בר' ישראל יוסף** אברמיס הכהן ז"ל, נפטר בד' מנחם אב תרע"ט, בעיר וויטבסק.

לזכר נשמת אמנו מורתנו, רחל בת ר' שניאור אברמיס ע"ה, שנפטרה בכ"ח מנחם אב תרפ"ה בעיר ניו־יורק, ארה"ב.

לזכר נשמת אחינו הבכור, ר' ישראל יוסף אברמיס הכהן ז"ל, נקטף באבו בי"ב אייר תרע"ח בעיר וויטבסק.

יהי זכרם ברוך.

בניהם ואחיו שמואל ואברהם אברמסון (אברמים) ובנותיהם ואחיותיו לאה. ברכה רפופורט וחיה ליבה אברמסון (אברמים).

גיטל אברמיס ז"ל

לזכר נשמת אמי גיטל בת ברוך אליהו אברמיס, שנפטרה ביום כ"ד בסיון תשט"ז (3.7.56) באַנטריאָה — מחוז לוס־אנגילוס. יהי זכרה ברוך.

בנה דוב אברמים.

משפחת דולניק ז"ל

לזכר אבינו דוב ב"ר זאב דולניק. נפטר בעיירה רודניע, ביום י"ג כסלו תרפ"ט, 1928.

לזכר אחותי זהבה דולניק, נפטרה בתל־אביב, ד' ניסן תרח"ץ (5 אפריל 1938).

לזכר אחי אברהם מאיר דולניק ואחי מיכאל וב"ב דולניק שנספו עם כל התושבים היהודים בזמן הכבוש הנאצי בעיירה רודניע, ביום 21.10.1941 לפי ההודעה שקבלתי מ־ Рудняиский Райсполк м מיום 1.8.1945.

בנו ואחיהם ראובן דולניק

קטי פיינברג ז"ל

לזכר אמנו ואחותי פייגה (קטי) פינברג לבית ולפסון, נולדה בשנת תרס"ט ונפטרה בד' אב תרח"ץ.

בנה יוסף, בתה גילה דרור ואחותה צילה ולפסון-הוניקברג.

מפתח השמות

הוכן ע"י א. אהרוני

במפתח נכללו ברובם האישים הקשורים באופן ישיר עם העיר ויטבסק וסביבתה.

תקוני טעויות והשמטות

עמוד	שורה	נדפס	צריך להיות
27	למטה	ביכ"נ זארוצייה	ביכ"ס זארוצייה
35	14 מלמעלה	בזכרונותינו	בזכרונותיו
38	4 מלמטה	בקובנה	וקובנה
82	25 מלמטה	פרל בוריסוביץ	פבל בוריסוביץ
84	3 מלמעלה	כנתיאש	כשנתיאש
107	3 מלמטה	כשערה	כעשרה
164	למטה	—	הושמט שם המחבר א. רום
187	16 מלמעלה	ומוראה הוראה	מורה הוראה
203	26 "	1817	1827
221	9 מלמטה	מפגת	מגפת
225	16 "	מאכלים יסורים	מאכלים אסורים
231	35 "	מפטרבורג	מסטרודוב
245	3 "	אבי אמי	אבי אמו
246	למטה	זרוצבסקי	זארוצייה
289	26 מלמעלה	דונייבצי בפולסיה	דונייבצי בפודוליה
310	14 מלמטה	ראשית שנת תעד	ראשית שנת תרע"ד
326	34 מלמעלה	שבועיים	חדשיים
334	3 "	הפועלים	הפעילים
348	6 "	בבית הכסת	בבית הכנסת
356	6 "	пле беж	пленбеж
373	26 "	קידו	פקידו
393	34 "	הארגונים	הארגוני
433	32 "	מסלונים	סלונים